SADRŽAJ. — САДРЖАЈ.

I. Arheologija i povijest. — I. Археологија и повијест.

A. Izvještaji i rasprave. — A. Извјештаји и расправе.

Strana — Страна

Целестин Вјекослав: Опис неких босанских новаца. (Са 16 слика у тексту) . . . . 103—114
Jelić dr. Luka: Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji. (Sa 5 tabli i 1 slikom u tekstu) . . . . 227—246, 531—560
Patsch dr. Karlo: Iapodi. (Sa 34 slike u tekstu) . . . . 335—364
Пач (Patsch) др. Карло: Римска налазишта у котару новљанском. (Са 7 слика у тексту) . . . . 493—502
Truhelka dr. Ćiro: Natpis Kulina bana . . . . 617—622
Целестин Вјекослав: Римска стакленица, нађена у близини Осијека 623—625
Ćurčić Vejsil: Ravna grobišta Iapoda u Ribiću kod Bihaća. (Sa 3 table i 46 slika u tekstu) . . . . 627—656

B. Bilješke. — Б. Биљешке.

Uredništvo: Franjo Fiala. (Sa 1 slikom u tekstu) . . . . 1— 4
— „Die Haggadah von Sarajevo“, von David Heinr. Müller und Julius v. Schlosser . . . . 707—708
Уредништво: „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, V. свеска . . . . 708—714

II. Nauka o narodu. — II. Наука о народу.

A. Izvještaji i rasprave. — A. Извјештаји и расправе.

Лилек Емил проф.: Женидба и удадба у Босни и Херцеговини . . 5— 92
Kuhač Fr. Š.: Turski živalj u pučkoj glazbi Hrvata, Srba i Bugara . . 175—218

B. Bilješke. — Б. Биљешке.

Царић Антун Илија: Народни обичаји с острва Хвара . . . . . . 157—174
Kulinović Muhamed Fejzibeg: Nešto o narodnom praznovjerju i liječenju u Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini . . . . 503—530

*

III. Nauka o prirodi. — III. Наука о природи.

A. Izvještaji i rasprave. — A. Извјештаји и расправе.

Strana — Страна

Protić dr. Gjorgje: Prilog k poznavanju gljiva Bosne i Hercegovine . . 93—102

Gutwiński Roman prof.: Prilog k poznavanju fosilnih diatomacea u Bosni 115—122

Рајзер (Reiser) Отмар: Пјевице (Sylviidae), што су доселе затечене у Босни и Херцеговини . . . . 123—130

Werner dr. Franjo: Prilozi k poznavanju faune reptilija i batrahija Balkanskog poluostrva . . . . 131—156

Васман (Wasmann) E.: К познавању босанских мрава и мрављуба (мирмекофила). (Са 3 слике у тексту) . . . . 219—226

Гутвински (Gutwiński) Р. проф.: О алгама, сабраним око Травника по велечасном проф. Ериху Брандису. (Са 2 слике у тексту) . . 247—264

Apfelbeck Victor: K poznavanju palearktičkih curculionida (Coleoptera) 265—314

Кнотек Иван проф.: Принос к биологији некојих поткорњака из Босне и Херцеговине и сусједних земаља . . . . 315—334

Гутвински (Gutwiński) Р. проф: Систематички пријеглед ресина (algae), сакупљених по др. Јустину Карлинском у околици Грачанице течајем јесени 1897. (Са 1 сликом у тексту) . . . . 365—376

Grimmer Ivan: Fosilni ostanci sisavaca iz Save. (Sa 9 slika u tekstu) . 377—386

Штробл (Strobl) П. Габријел: Фауна диптера Босне, Херцеговине и Далмације . . . . 387—466, 561—616

Verhoeff dr. Karl: Fauna diplopoda Bosne, Hercegovine i Dalmacije . 467—492

Протић др. Ђорђе: Прилог к познавању флоре околине Вареша у Босни . . . . 657—706

Imenik spisatelja. — Именик списатеља.

Strana — Страна

Apfelbeck Viktor: K poznavanju palearktičkih curculionida (Coleoptera) 265—314

Царић Антун Илија: Народни обичаји с острва Хвара . . . . . 157—174

Целестин Вјекослав: Опис неких босанских новаца. (Са 16 слика у тексту) . . . . 103—114

— Римска стакленица, нађена у близини Осијека . . . . 623—626

Ćurčić Vejsil: Ravna grobišta Iapoda kod Bihaća. (Sa 3 table i 46 slika u tekstu) . . . . 627—656

Gutwiński Roman prof.: Prilog k poznavanju fosilnih diatomacea u Bosni 115—122

Grimmer Ivan: Fosilni ostanci sisavaca iz Save. (Sa 9 slika u tekstu) . 377—386

Гутвински (Gutwiński) Роман проф.: О алгама, сабраним око Травника по велечасн. проф. Ериху Брандису. (Са 2 слике у тексту) . 247—264

— Систематички пријеглед ресина (algae), сакупљених по др. Јустину Карлинском у околици Грачанице течајем јесени год. 1897. (Са 1 сликом у тексту) . . . . 365—376

Jelić dr. Luka: Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji. (Sa 5 tabli i 1 slikom u tekstu) . . . . 227—246, 531—560

Кнотек Иван проф.: Принос к биологији некојих поткорњака из Босне, Херцеговине и сусједних земаља . . . . 315—334

Kuhač Fr. Š.: Turski živalj u pučkoj glazbi Hrvata, Srba i Bugara . . 175—218

Kulinović Muhamed Fejzibeg: Nešto o narodnom praznovjerju i liječenju u Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini . . . . 503—530

Лилек Емил проф.: Женидба и удадба у Босни и Херцеговини . . 5— 92

Patsch dr. Karlo: Iapodi. (Sa 34 slike u tekstu) . . . . 335—364

Пач (Patsch) др. Карло: Римска налазишта у котару новљанском. (Са 7 слика у тексту) . . . . 493—502

Protić dr. Gjorgje: Prilozi k poznavanju gljiva Bosne i Hercegovine . 93—102

Протић др. Ђорђе: Прилог к познавању флоре околине Вареша у Босни . . . . 657—706

Рајзер (Reiser) Отмар: Пјевице (Sylviidae), што су доселе затечене у Босни и Херцеговини . . . . 123—130

Штробл (Strobl) П. Габријел: Фауна диптера Босне, Херцеговине и Далмације . . . . 387—466, 561—616

Truhelka dr. Ćiro: Natpis Kulina bana . . . . 617—622

Васман (Wasmann) Е.: К познавању босанских мрава и мравољуба. (Са 3 слике у тексту) . . . . 219—226

Strana — Страна

Werner dr. Franjo: Prilozi k poznavanju faune reptilija i batrahija Balkanskog poluostrva . . . . 131—156
Verhoeff dr. Karl: Fauna diplopoda Bosne, Hercegovina i Dalmacije . 467—492
Uredništvo: Franjo Fiala. (Sa 1 slikom u tekstu) . . . . 1— 4
— „Die Haggadah von Sarajevo“, von David Heinr. Müller und Julius v. Schlosser . . . . 707—708
Уредништво: „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, V. свеска . . . . 708—714

Sarajevo, januar—mart. 1898. Сарајево, јануар—март.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Franjo Fiala,

kustos bos.-herc. zem. muzeja, umro 28. januara 1898.

Neumitna smrt otela je rano i nenadano našem muzeju odlična radnika, prijateljima vjerna druga, a znanosti uopće revna i trudoljubiva pregaoca.

Fiala rodio se 14. aprila god. 1861. u Brnu, gdje mu bijaše otac profesorom u srednjim školama. Tu svrši osnovnu školu i realku, u kojoj bijaše uvijek prvi gjak. Pošto svrši s odličnim uspjehom ispit zrelosti, upisa se u tehničku školu u Brnu, te učaše hemiju. Već prije toga bavio se vrlo rado botanikom, pa bi i tada revno sakupljao biline, putujući po raznim krajevima Moravske. No profesor Makowsky pobudi u njem ljubav i interes za prehistorijsku struku. I ne potraja dugo, te Fiala na tome polju iznese toliko krasnih plodova svoga rada, da se tome uzradovaše svi prijatelji prehistorije, a naročito stručnjaci, koje on iznenadi svojim nalazima.

O napretku njegovu na polju hemije svjedoče mnoge vrijedne rasprave, što su priopćene u izvještajima c. i kr. akademije znanosti u Beču.

Početkom god. 1886. dobi Fiala činovničko mjesto kod duhanske režije u Sarajevu.

Slučaj htjede, te je došao u Sarajevo baš na onaj dan — 28. januara — na koji će on iza dvanaestgodišnjega rada ostaviti zauvijek ovaj svijet. U duhanskoj tvornici radio je u hemijskom laboratoriju, koji iza kratkog vremena budne posve i povjeren njegovijem rukama.

Tu se u njem opet probudi stara želja za botaniziranjem i za iskapanjem, te bi svaki slobodni čas, nedjelju i blagdan upotrebio za izlete u okolicu, a osobito na Trebević. Pored toga on bi svake jeseni na svom putu u Hercegovinu, kuda je polazio zbog otkupljivanja duhana, revno sabirao biljke i prehistorijske nalaze, kojih bijaše pun mali laboratorij duhanske tvornice, odakle su poslije, pošto ih je Fiala obradio, dospjeli u zemaljski muzej.

Njegova pregledno uregjena zbirka prehistorijskih iskopina sa Sobunara i Zlatišta kod Sarajeva stekla je veliko priznanje stručnjaka Hampela iz Budimpešte i Hoernesa iz Beča, koje odasla god. 1889. ministarstvo u ove krajeve i koji slučajno zaviriše prigodom svoga posjeta duhanske tvornice i u njezin laboratorij.

Taj posjet bijaše odlučan po Fialinu budućnost, jer je od toga časa sve to više radio za muzej, kod kojega budne napokon god. 1892. stalno namješten. Sada se mogaše mladi istraživač sasvijem baviti svojim omiljenim prijedmetom. Tu imagjaše i sredstava i vremena, da u obadva pravca uspješno poradi, a da se je on tijem obilno poslužio, svjedokom su njegove rasprave u ovom „Glasniku“ i u našem njemačkom izdanju „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“.

Naskoro nastavi Fiala iskopavanje prehistorijskih gromila na glasinačkoj visoravni u rogatičkom kotaru.

Iz bliza i iz daleka dolažahu posjetnici na Glasinac, da svojim očima vide iskopavanje dragocjenih prehistorijskih starina i da upoznadu taj zanimljivi i osobiti predio.

No Fiala je radio i u drugim krajevima, kako se to vidi iz njegovih izvještaja i rasprava, a naročito u kotaru stolačkom i ljubuškom.

Pa makar da se je najviše bavio prehistorijom, ipak nikad ne zaboravi svog herbarija, već nastojaše da ga što većma upotpuni. Na svojim ekskurzijama po Bosni i Hercegovini sakupljao bi revno biljke a u drugu ruku zamjenjivao ih sa onijem iz Austro-Ugarske i Njemačke. Fiala se je popeo na najznatnije planine u našim krajevima, ne bi li naišao na rijetke endemijske biljevne vrste. On je pretražio Bjelašnicu, Treskavicu i Golu Jahorinu kraj Sarajeva, Klek kod Prače, Prenj, Muharnicu, Čvrsnicu, Sniježnicu (kod Rakitnoga), Osječenicu, Klekovaču, Grmeć-planinu i dr.

Nakon naprasne smrti nezaboravnoga Radimskoga proširen bi odjednom naglo program Fialin, koji je naročito imao da prouči ripačke sojenice na Uni, a osim toga valjalo je pretražiti prostrano grobište u Sanskom mostu, i otpočeti iskopavanje u ribničkoj nekropoli blizu Bihaća.

Pored toga bi mu povjereno, da izradi drugi dio radnje, u kojoj se prikazuju uspjesi iskopavanja neolitske stanice u Butmiru kod Ilidža. Ovom pošljednom teškom radnjom bavila se njegova misao pošljednjih mjeseci njegovoga života, pa je čeznutljivo očekivao čas, kad će moći da kraju privede ovu svoju zadaću. Ali on ne doživi te radosti.

12. januara oko podneva pozli mu u njegovoj pisaćoj sobi, baš kada je pisao zadnje poglavlje svoje radnje o Butmiru, uslijed silne navale krvi u mozak. K njemu dotrči odmah njegov drug i prijatelj kustos Reiser, koji ga uz pomoć muzealnog osoblja od pisaćeg stola otpremi u zemaljsku bolnicu, u kojoj je on usprkos velikoj pažnji i njezi umro dne 28. januara. Fiala bijaše neženja, a za sobom ostavlja od roda tek jedinoga brata.

Koliko je pokojnik bio cijenjen ne samo od svojih prijatelja, već i u drugova svoga zvanja u dalekom svijetu, najboljim su svjedočanstvom mnogobrojne usmene i pismene sažalnice, što su stigle prigodom njegove smrti ravnateljstvu zemaljskog muzeja.

Fiala bijaše vjeran i odan prijatelj i drug, u društvu drag i mio značaj, a u znanosti revan i trudoljubiv radnik.

Vječna mu spomen!

Женидба и удадба у Босни и Херцеговини.

Приопћио

проф. **Ем. Лилек.**

О женидбеним, односно о свадбеним обичајима у Срба и Хрвата писали су већ многи (Вук Караџић, Медаковић, Врчевић, Богишић, Илић, Миличевић Мил., Југосл. академ. у свом „Зборнику за живот и обичаје у ј. Слав.“ и др.), но описи овијех писаца вриједе из разумљивог разлога већим дијелом за приморске и оне крајеве, који су били приступнији туђему упливу.

Ко жели наћи најстарије женидбене обичаје нашег народа и Словјена уопће, мораће их тражити у оним земљама, које су због географског положаја до у најновије доба најмање изложене биле страним утјецајима, гдје је народ због своје политичке потчињености конзервативном турско-мухамеданском елементу најлакше и најдуље могао сачувати свој засебан старински живот, — а то је народ у Босни и Херцеговини, који је стопрв од аустро-угарске окупације у већој мјери изложен свеопћој нивелизацији друштвеног живота. Но баш из овијех земаља имадемо најмање сакупљене грађе за горе споменути предмет. Најопширније и најпотпуније описали су досад свадбу у Босни и Херцеговини Богољуб Петрановић у Гласнику срп. уч. друштва г. 1870., и Лука Грђић Бјелокосић у посебној књизи, којој је наслов: „Из народа и о народу“, Мостар (1895.). Но обојица описаше само православну свадбу; први тобоже једну испод Јахорине планине, а други два херцеговачка типа, и то један са села из горње Херцеговине, а други из Мостара. Једну католичку свадбу у јајачком котару описао је опширније Ливадић у својим Босанчицама, а Иван Кларић писао је о свадбеним обичајима у римо-католика око Варцар-Вакуфа у овом „Гласнику“ (год. 1897., св. 4., стр. 696.—703.). Ко је осим горе споменуте четворице још штогод писао о том предмету, у колико се тиче наших земаља, то се може видјети у подлистку Богишићеве расправе „Правни обичаји код Словена“ (у Књижевнику од г. 1866.), онда у његову „Зборнику правних обичаја у јужних Словена“ и у Краусовој књизи „Sitte und Brauch der Südslaven“.

Јер имаду сви досадашњи описи свадбених обичаја у Босни и у Херцеговини само конфесионалну и локалну вриједност, сакупио сам прво женидбене обичаје у овдашњих православних, католика и мухамеданаца; друго из свију крајева Босне и Херцеговине, из којих још нема повјерљивих и потпуних описа; треће са села и вароши, — да се може овако просудити, у колико су поједине вјере и духовне области, у колико туђи народи, туђе право и туђе културне струје утицале на развитак женидбених обичаја у ондашњег народа; даље да се може овако разабрати, шта је народни, шта само мјесни обичај. Да ово пошљедње још лакше просудимо, придодао сам кратак опис женидбених обичаја у Словенаца.

Сакупљајући грађу нијесам толико пазио на сватовске пјесме, здравице и ине ствари, које су већ други преда мном доста опширно описали и забиљежили, него сам особиту пажњу обратио на правне и вјерске обреде, символичке чине и ине обичаје етнолошке вриједности, да би се овако могла саставити чим вјернија и потпунија слика о правном и вјерском мишљењу и чувствовању, о моралном и културном стању овог народа. Да сакупљање народних правних обичаја није само важно по компаративну етнолошку правну науку и по културну повијест, него да је оно такођер од велике практичне важности по све оне, који имаду обављати послове законодавства, суда и управе, јер ови кројећи народу право и правду морају на првоме мјесту тачно познавати његово правно мишљење, његове правне појмове, установе и обичаје, значење народних изрека и т. д., да му не наметну закон, који се противи обичајном праву, да му не суде против његовог правног схваћања и т. д. — ову је мисао већ изразио славни јуриста В. Богишић у „Приступу“ своме Зборнику правних обичаја у јужних Словена.

При сакупљању грађе потпомагали су ме свештеници, учитељи, моји другови, грађани, сељаци и особито ученици сарајевске вел. гимназије, који су по мојем напутку испитивали, биљежили и приповиједали[1]). Сâм сам путовао ове године у Херцеговину и у Крајину, да се на лицу мјеста увјерим о истинитости добивених занимљивих вијести, да сâм по селима испитујем. Разумије се, да човјек сакупљајући народне обичаје није у стању, да све сâм, непосредно испитује. То није могуће прво због запрјека часних и просторних, друго јер испитач без потпуног повјерења не ће свега дознати, особито не од женскијех. Нити домаћему сину не ће мати или сестра све испричати, камо ли туђинцу! Женске не ће да ти причају или јер се пред тобом стиде, или јер сматрају трицама обичаје, за које их питаш. Но овај стид не влада само у женскијех, него такође у мушкијех. Двојица извјеститеља молили су ме, нека ништа не приказујем овако, да би по народ ружно изишло. То ми није ни на крај памети! При сакупљању женидбених обичаја водио ме је једино знанствени интерес. Приказао сам све вијерно, што сам дознао, али нигдје ништа том намјером, да би тиме који обичај руглу изложио.

---

[1]) Имена помагача, којима се овдје свима најтоплије захваљујем, забиљежићу на свом мјесту у примједбама.

Сакупљену грађу разврстао сам овако:

I. Начини *(formae)*, по којима се може овдје женидбена свеза склопити.
II. Опис свадбених обичаја:
  А. у православних,
  Б. у католика,
  В. у мухамеданаца,
  Г. у Словенаца.
III. Разматрања о појединим женидбеним обредима и о другим обичајима.
IV. Кратко испоређивање овдашњих женидбених обичаја са женидбеним обичајима у старих Јевреја, Грка, Римљана и Германа.

I. Начини, како се склапа брак у овим земљама.

Женидбена свеза може се овдје склопити прво тако, да момак дјевојку отме, „потегне“, украде, заслужи или испроси; друго, да дјевојка сама момку пребјегне.

1. Отмица.

У овдашњег народа треба разликовати двије врсте отмице:

а) праву отмицу *(raptus violentiae*, Mädchenraub), гдје момак отме дјевојку преко њене воље и против воље њезиних родитеља или старатеља;

б) отмицу, гдје се дјевојка отме уз њезино пристајање, али против воље њезиних родитеља или старатеља *(raptus seductionis*, Entführung).

До прве отмице дође, када се који момак заљуби у какву дјевојку, а она њега не воли, нити њезини родитељи нијесу „кајил“ да му је даду.

Дешава се и то, да дјевојка даде обећање двојици момака, примивши од свакога обиљежје[1]). Тако један момак, не знајући да се она обећала и другоме, пошаље своје просце, да је запросе од њезиних родитеља или старатеља. Ако је ови не даду, јер су је већ другому обећали, онда момак сазове неколико својих другова, па с њима вреба на више ноћи ову дјевојку, док је саму не увреба. Ако дјевојка није рада поћи с њима, те се стане изговарати, онда момак и његови другови потегну нож или пушку на њу, па јој запријете, да ће је бити, ако одмах не пође с њима. Догоди се, да дјевојку вреба и други момак, кому се је такођер обећала, па тако вребајући потуку се обје странке између себе; који су јачи одведу дјевојку[1].

---

[1]) У народној пјесми „Женидба Сењанина Ивана“ каже се такођер, да је Ана, кћер од Благаја бана, узела „од злата јабуку“ и „уз јабуку стотину дуката“ од Сењанина Ивана и од Новљанина Алије. Јер се лијепа „влахиња“ обећаје Ивану, отме је Алија на силу, а њему опет Иван. Из збирке јуначких пјесама Мате Стиповић-Бошкића.

Ја ћу сада навести и описати неколико конкретних случајева посве насилне отмице, и то најприје оне, за које сам дознао приватним путем, па онда оне, које ми је сл. управитељство централне казнионице за Босну и Херцеговину у Зеници на моју молбу у посебном попису благонаклоно доставило на употребу[2].

У фочанском котару догодила се 1893. једна отмица на овај начин: Дјевојка је жела у њиви са својим братом, а момак који ју је волио, вребао је у близини све дотле, док брат није отишао кући, а она остала сасвим сама. Момак је позове најприје на лијеп начин да иде с њиме, а пошто она није хтјела, одвуче ју завезавши јој уста на силу у оближњу шуму, гдје се је састао са својом дружином. Њезина браћа оду за отмичарем у потјеру, али није било користи, јер је он већ далеко одмакао. Тако је доведе сретно у своју кућу, па се онда одмах с њом вјенча[3].

У мухамеданаца није обичај, да у кућу отету дјевојку њезин отац или њезина браћа поврате.

У селу Н. у Крајини живио један момак, кога дјевојке баш не гледаху најсклонијим очима. Али његово је срце ипак одабрало једну, за којом је потајно венуо. Понајприје открије ову своју наклоност свом рођаку, овај матери својој, а ова опет његовој. Сродници његови кушаху куцати код дјевојке, али се ова чињаше невјешта, а њена својта бијаше сасвим противна удаји њеној за тог несретног момка. Сад овај сноваше други начин, како би се добавио предмета живе своје љубави. Договори се с неколико својијех другова и пријатеља, да ће једну вечер отићи к тору оне дјевојке па је силом одвести, кад ће она мусти стоку. Како договорено онако учињено. Оду дакле једно вече пред тор и сакрију се у грм. Опазивши дјевојку са снахом, испану њих петорица, зграбе дјевојку па бјежи главом без обзира. Снаха дигне галаму, повиче укућане, а ови за њима у потјеру. Кад су отмичаре пристигли, упусте се с њима у прави бој с пушкама и каменицама. Али видећи да су преслаби и да им је један друг већ рањен, врате се натраг, те један одлети у жандарску касарну, а други скупи још неколико компија. Али све то ништа не помаже. Отмичари измакоше потјери те одведоше дјевојку не кући, у којој обично становаху, него у једну колибу у шуми, која је била од куће удаљена више од два сахата хода. Још путем, кад су се ослободили потјере, сврате се у некакву сјенару и ту момак уз припомоћ својих другова силује дјевојку. Исто учини и у колиби, гдје је дјевојка остала три дана, све док није дошла жандарска патрола те момка и његове помагаче свезане одвела. Пред судом тврдио је момак, да му је дјевојка на збору код цркве обећала поћи за њега и да му је уједно урекла дан, кад је може одвести. Но од њега назначени свједоци нијесу потврдили његових навода.

---

[1] Савић, *богословац*.

[2] Сл. управитељству зеничке казнионице захваљујем се и овим путем за његов труд.

[3] Шахиновић.

Суд је осудио момка на 6 година робије, а његове помагаче на мање казне [1].

Прије двије године одвео је у Ст.... (у Херцеговини) један мухамедански чиновник једну дјевојку преко њене воље, како је она кашње пред кадијом исказала, али њезини родитељи су је опет силом вратили. Чиновника су казне ради премјестили.

У ова задња два случаја није дошло до женидбене свезе, јер је државна област посредовала. Али у турско доба било је то једноставније: отмичари или су сами или помоћу аге, којему су добро платили, свештеника брже боље на силу натјерали, да дјевојку вјенча за момка отмичара.

Попис

онијех кажњеника, који су због отмице кажњени били или су још ухапшени у зеничкој централној казнионици од постанка ове казнионице, т. ј. од год. 1882. па све до данас.

Име отмичара	Мјесто чина	Мјера казне	Кратак опис чина
Иво J...... [2]	Бистрица, кот. бањалучки.	6 година тешке тамнице.	10. октобра 1882. отео и силовао је Иво са више другова 14-годишњу Смиљу ....
Хусо З....	Сликовача, кот. цазински.	2 године тешке тамнице.	11. новембра 1886. отео је Хусо кћер Мехе К...., кад је она на *потоку* хаљине прала.
Никола М......	Крнета, кот. бањалучки.	2 године тешке тамнице.	15. августа 1886., на дан Вел. Госпојине, покушао је Никола, да с Остојем Ск... на силу одведе 17-годишњу Стефанију ...

---

[1] Госп. Лапчевић, катехета на овд. препарандији, прије катехета у зеничкој казнионици.

[2] Презимена нијесам хтио да испишем.

Име отмичара	Мјесто чина	Мјера казне	Кратак опис чина
Аган Д	Опћина Кнежина, кот. власенички.	2 године тешке тамнице.	У вечер 25. аугуста 1886. кушао је Аган са хоџом Дураком Д . . . . . . и са Махмудом С . . . . да Хасмију Г. на силу одведе из очинске куће у кућу хоџе Дурака Д. Сва тројица бијаху пушкама наоружани.
Јован А	Козице, кот. Санскимост.	2 године и 6 хефти тешке тамнице. Другови са 2 године.	16. аугуста 1886. уграбио је Јован са два друга дјевојку Анђу на путу у Козарац из бусије, па је онда силом одвео.
Бећир и Јакуб Р	Поље, кот. цазински.	2 године тешке тамнице.	Уграбили су 18. новембра 1887. кћер Ибре К . . . на зденцу, па је онда силом одвели том намјером, да буде жена Јакубу.
Петорица Стој . . . ., онда Јован Д . . ., Пејо Ј . . . . и Пане Л	Кмећани, кот. бањалучки.	1—4 године тешке тамнице.	Навалили су 2. јуна 1886. на Михајла и Пану Б . . ., који су ишли са кћерком Михајла из цркве, па су њима отели дјевојку том намјером, да је вјенчају за Марка Стој . . . .
Алија Ч	Приспа, кот. ливањски.	3 године тамнице.	14. марта 1888. уграбио је Алија Фату П . . . ., кад је она прошла мимо његове куће, па је вукао у своју кућу и ту силовао том намјером, да буде његова жена.
Џебо, Црни и Хасан М	Острожац, кот. цазински.	1 годину тешке тамнице.	Уграбише у вечер 12. октобра 1889. дјевојку Злату Р . . . ., кад она са својим братом враћала са кукурузног поља, те ју на силу одведоше том намјером, да је вјенчају за Хасана.
Никола и Раде Д	Дујаковци, кот. бањалучки.	Никола $2\,{}^{1}/_{2}$ године, Раде 6 година тамнице.	Отеше 29. аугуста 1894. дјевојку Милицу В . . . . на зденцу том намјером, да буде жена Ради. Овај ју је такођер силовао.
Симеон М . . . . . . и Стојан Д	Слатина, кот. бањалучки.	Симеон 5 година, Стојан 3 године тешке тамнице.	Навалише са више другова 7. јануара 1896. на дјевојку Миљу Б . . . . ., кад је у друштву своје родбине кући ишла, па је отеше том намјером, да буде жена Симеонова.
Зејнил Д	Враншићи, кот. сарајевски.	$2\,{}^{1}/_{2}$ године тешке тамнице.	Силовао је 18. новембра 1895. у шуми дјевојку Есманију К . . . ., па је онда под пријетњом одвео у своју кућу, да се с њом вјенча.

Већ из набројених случајева може се разабрати, да је посве насилно отимање дјевојака у овдашњег народа још доста обичајно. Но колико је било отмичара кажњених у хапсанама окружних судова, то се не зна, јер се *о томе још не води никаква штатистика.* А треба имати и то на уму, да народ не пријављује радо отмице; с тога шири свијет не може дознати за сваку отмицу.

б) Отимање дјевојака уз њихово пристајање. Овакво је отимање по читавој Босни и Херцеговини у обичају, највише пако у православних и мухамеданаца. Сасвим обичне су овакве отмице у вишеградском котару. Ту се зову житељи с ове стране Дрине Бошњаци, а они с оне стране Оностранци. Ови се дијеле: 1. у Жупљане, који станују све до српске границе, која се протеже гором Стôцем; 2. на Бјелобрђане, Вардиштане и Добруњане, који станују уз рјечицу Рзав, а зову се по имену села. Житељи с лијеве стране Лима зову се Херцеговци.

С пошљедњим слажу се Оностранци сасвим добро, тако да се они из соколовачке опћине доста пута жене с Херцеговкама, а Херцеговци опет из соколовачке опћине, гдје се и почесто насељавају. Али Оностранци не ће да се жене од Бошњака, а такођер ни они од ових и то с тога, што се Оностранци носе као Шумадинци у Србији, а Бошњаци као народ по Босни, те се ношња једнијех не допада другима. Оностранце веже са Србијанцима и повијест, јер они су ове увијек потпомагали у ратовима против Турака. С тога, што једни не дају другима дјевојака, догађају се често отмице, особито о Великој Госпојини на збору у Добруну. Тада се скупи више Бошњака те отму Оностранцима дјевојку, која се њима допадне, па онда с њом побјегну. Дјевојчини рођаци пођу за њима у потјеру, али ријетко их стигну, јер Бошњаци имаду боље коње. Послије их свештеници мире или се они сами између себе измире[1]).

Но такве отмице не догађају се само између Бошњака и Оностранаца, него и међу самим Бошњацима или Оностранцима, кад је дјевојка из друге парохије.

Момак који намјерава да се жени, иде на збору од кола до кола те бира дјевојку. Ако му се која допадне, онда каже женама из свог рода и даде им кутију[2]) с обиљежјем. Ове сада заокупе дјевојку и стану је наговарати, да узме обиљежје. Ако јој се момак допадне, онда ће примити кутију. Сада жене поведу дјевојку међу се, а момак је дотлен већ спремио коња, на кога ће посадити дјевојку и с њом побјећи. Дјевојчин род чувши да им је отета дјевојка, пође у потјеру, но ријетко се кад деси, да је поврати. До два три дана јави отмичар мјесном свештенику, да је отео дјевојку и да се жели с њом вјенчати. Пошто свештеник сада више не смије вјенчати прије него је добио писмени обавјештај од свештеника из парохије дјевојчине, да њезини родитељи пристају на то, заповиједи отмичару, да иде на мир. Ријетко се кад догоди, да се дјевојчини родитељи не ће помирити.

---

[1]) Те су се отмице често догађале до прије двије године, каткада по три о једном збору. Но пошто су се Бошњаци преклани побили с Турцима и њих добро истукли, забранила је влада Бошњацима, да прелазе о збору у оностраски крај. Поповић, богословац.

[2]) Под кутијом се овдје разумијева мало округло огледало с капком, у које се може метнути доста ситних ствари *као н. пр. прстења, новаца и др.* Ове се *кутије добављају највише из* Ужица у Србији. Степановић, гимназ.

Код нуђења кутије дешава се каткад, да одведу дјевојку за момка, кога није ни видјела, нити га познаје по чувењу. Жене наиме салијећу са кутијом дјевојку, ова се у почетку „затеже“, но коначно се ипак даде преварити, те прими кутију, а жене је одмах почну шчепати, па онда с њом побјегну.

Догоди се и то, да дјевојку, која не ће да прими кутију, на силу одведу.

Сличан обичај као у вишеградском постоји и у фочанском котару. Ту се зову житељи, који обитавају уз Дрину од сутока Пиве и Таре све до ушћа Колине Дрињаци, а они иза брда између Дрине и Чехотине Завршани, који имаду своје средиште у селу Завршу. Кад је какав састанак, н. пр. на Илин-дан, онда отимају једни од других дјевојке. То бива овако: Какав Дрињак отме у договору са својом родбином коју Завршку. На то ће који Завршанин успркос Дрињацима говорити и ашиковати са Дрињком, која му се допада, па ће јој коначно нудити обиљежје, ако би пошла за њега. Рекне ли дјевојка да хоће, онда је он повуче из кола и одведе је са својом родбином својој кући.

У оваквим отмицама буде их доста пута пуно пребијених, каткада и убијених.

Пô године или годину дана иза свадбе помире и погоде се за два или три вола. Ново пријатељство утврђује се међусобним походима; најприје иду из дјевојчине, онда из момкове куће[1].

Једна крвава отмица догодила се прије 4—5 година у котару Санском мосту, у селу Миљевцима, и то овако: Момак Спасоје — — заљубио се у неку дјевојку, па ју искао од њених родитеља, али ови му је не хтједоше дати. Он пође сада једне вечери њеној кући, те је поведе са собом. Намах похите њезини укућани за њим у потјеру, па кад га стигну, почну га тући кољем, а он не остане лијен, него извади нож па их неколико рани, али ипак дјевојчини рођаци одржаше побједу и вратише дјевојку кући, а њега туже на суд, како је хтио отети дјевојку и како их је изранио. Момак је подлегао казни, те је тобоже одлежао близу једну годину у бихаћкој кули[2].

У селу Загорју (близу Калиновика) десио се прије десетак година случај, гдје су људи ишли под оружјем да отму дјевојку. Ова је додуше љубила момка, али њезини родитељи нијесу хтјели нити чути за то, још мање да би је дали за дотичног момка. Овај је више пута ишао да је испроси, али узалуд. Пошто је увидио, да од прошње нема никакве користи, наоружа се с неколико другова и пође с њима дјевојци. Кад су тамо дошли и хтјели дјевојку да одведу, излети дјевојчина мати, те вичући и држећи кћер за руку, не допусти да је одведу. Момак испали пушку на мајку па је рани, а дјевојку посади на коња и побјегне с њом. Мало за тим вјенча је против воље њезиних родитеља[1]).

---

[1] Влад. Поповић. [2] Марјановић.

У Коњицу отео је слуга породице А...... беговску кћер и то овако: Кад су А...... отишли на два дана у виноград, оде њихов слуга око 9 сати изјутра пред дјевојчину кућу, те ју по уговору одведе у А....ину кућу. Дјевојка понијела је са собом три велика свежња. Чим су јој браћа то сазнала, одмах оду на А...... врата, па почну тамо лупати. Слуга чувши то сакрије дјевојку у хамбар. Јер су браћа све даље лупала и галамила, излети заповједник оближње оружничке постаје те их запита, зашто они ту пред кућом толико вичу и галаме. Они му одговоре, да им је слуга отео сестру и однио ствари у вриједности од 1000 фор. На то зовне заповједник оружничке постаје слугу да му отвори. На захтјев браће и оружника избацио је слуга она три свежња, али дјевојку је сјутрадан вјенчао, па је онда одмах жељезницом одвео у Сарајево[2]).

Дешава се, да родитељи отму своју кћер натраг, прије него је вјенчана. Такав један случај десио се мјесеца јула 1896. у селу Липнику (котар Сански мост) и то овако: Дјевојка православна вољела се са двојицом момака. Један од ове двојице дао јој је „јабуку“, али дјевојка отишла је за другог момка. Чувши то други, отишао је најприје њену оцу те је искао од њега своје новце, што их је дао његовој кћерци у име јабуке или прстена. Пошто отац за то није ништа знао, није му дао никаква одговора. Момак оде сада дјевојци, и она њему врати новце. Када су на дан свадбе сватови већ дошли са свештеником у цркву да ју вјенчају, дошли су и дјевојчин отац и њезина мати пред цркву, те мајка изазове кћерку из цркве, тобоже да јој нешто каже, а отац ју ухвати за руку и поведе је својој кући. Кад су неки од сватова хтјели, да оцу отму дјевојку, извади он нож и пушку, те овако му је они не смједну отети. Већ сјутра дан поручи дјевојчин отац једном пријатељу, да дође одмах и да води његову кћерку за свог сина, акопрем се дјевојка и момак нијесу познавали. Позвани збиља дође, одведе дјевојку, па је послије неколико дана вјенча за свога сина[3]).

---

[1]) **Ризаефендић.** [2]) **Алагић.** [3]) **Глушац.**

Сличан случај догодио се лањске године у рогатичком котару. Момак договорио се с дјевојком, да се она украде од својих родитеља, а он да је причека на одређеном мјесту. Заиста дође момак са својим родитељима и пријатељима па одведе дјевојку својој кући. Иза тродневног весеља одлучише, да пођу сјутра дан, у недјељу, на вјенчање у варош. Кад је било око пола ноћи, дођоше родитељи дјевојчини, обише сјекиром кућна врата па одведоше своју кћер на силу. Пошто је она отишла у одијелу, које јој је купио младожења, затражи овај, да му дјевојка поврати одијело. Јер ова није хтјела то учинити, потужи се он суду, али овај му каже, да дјевојка не треба вратити одијела, што га је добила на дар у његовој кући.

Како се из наведених случајева разабире, укупни су узроци отимању дјевојака:

1. страствена љубав момка, која не нађе никаква одзива ни у дјевојке ни у њезиних родитеља или старатеља;

2. каткад проста путена пожудност;

3. осветљивост, ако је дјевојка момка преварила;

4. осветљивост и нужда, ако се сусједна племена не воле, те једни не ће да се жене од других;

5. да се свадба јефтиније проведе;

6. јуначко доба овдашњег народа, у којем се још многим славније чини дјевојку отети, у борби је с њезиним укућанима присвојити, него ју испросити;

7. што још није у народ посвема продро смисао за правни друштвени поредак, који не може опстојати уз силу и самовољу појединаца, него се има оснивати на међусобним уговорима, на праву и закону.

Главни је биљег отмице тјелесна сила, која се употребљује или против дјевојке и њезиних укућана, или само против пошљедњих.

Али у овдашњег мухамеданског народа могуће је склопити женидбену свезу такођер на темељу мораличног силовања изабране дјевојке и њезиних родитеља или старатеља.

Тај се начин зове:

2. „Потегне је“ (моралична отмица).

Мухамедански младић ће се дјевојци, која не ће да му узврати љубав за љубав, или њезиној својти, која не ће да се она удаје за њега, тиме осветити, да на јавном мјесту ухвати дјевојку за руку, себи потегне, па је два-три пут пољуби. Оваква дјевојка има сада у очима мухамеданског свијета „ману“, па је због тога нико не ће узети, који за то знаде. Ако дјевојка или њезини родитељи не желе, да она остане неудата, онда им не преостаје друго, него се спријатељити са момковом кућом, да се овако спаси „чист образ“, да дјевојка не остане „под срамотом“.

Момак може на овакав начин родитеље морално присилити, да му обећају дјевојку, а њу саму, да на то пристаје, ако није већ прије била с њиме споразумна.

Ако дјевојчини родитељи не ће да пристану на понуђено измирење, могу га тужити суду због јавног насиља, као код отмице.

Кад „потегуша“ не ће да пође за онога, који ју је потегао, онда вели народ у фочанском котару: Што не иде за њега, кад је сама себи „подсјекла ноге“?

По форми „потегне је“ може само у мухамеданаца доћи до женидбене свезе.

Ако момак одведе дјевојку тајно, крадомице, без икаква физичног отпора, онда се каже:

3. „Украде је.“

Када се загледају момак и дјевојка, а родитељи дјевојчини не дају дјевојци да се уда за оног момка, онда се њих двоје договоре, како и када би било најзгодније да момак шаље двојицу тројицу, или да дође самтрећи, да ју у ноћи крадомице одведу. Пошто су се њих двојица о свему потанко договорили, дођу за крађу одабрани у одређено вријеме кући дјевојачкој. Тамо ће они кријући се чекати све дотлен, док се дјевојка не промоли из куће. Тада ће је одмах узети за руке, па је одвести момковој кући. Ту ће се сву ноћ веселити, а сјутра дан већ спремати за пир.

Неко вријеме послије свадбе оде млада у свој род, да се покори својим родитељима, молећи их за опроштење. Ови јој обично опросте и даду јој иза измирења све њезино рухо, те дођу кашње у ње, т. ј. они иду младожењиној кући у походе. Овако у фочанском котару[1]).

У горњем Бирчу (котар власенички) постоје слиједећи женидбени обичаји, кад се дјевојка украде:

Ако је момак о каквом празнику пред црквом коју дјевојку загледао, па ако му је она дала какав знак да га бегенише, онда јој он кашње на договореном мјесту тајно даде „паре“, т. ј. прстен и најмање три дуката. У одређено вријеме дође момак са два најближа сродника по њу, да је тајно својој кући одведе. Неко вријеме иза тога буде свадба. По прилици двије хефте послије свадбе пошаље младожења људе у кућу дјевојчину, да га с њом измире. Ови људи зову се „мирџије“. Они понесу доста новаца, јела и пића са собом, онда воде још са собом коња, вола, краву или што друго. Дошавши у кућу дјевојчину поставе јела и пића на софру. Онда домаћин из младожењине куће проговори домаћину дјевојачке куће: „Пријатељу! дошли смо да се измиримо. Ишти, брате, штогод хоћеш; ево ти коња, ево ти новаца!“

---

[1]) Влад. Поповић.

На то рекне дјевојчин отац: „Што ћемо се мирити? Нијесмо се, браћо, ни крвили. Дајте ми оволико и оволико, па ћу вам спремити дјевојчине ствари.“

Тако наплати отац све што је потрошио око своје кћери. Кад су се измирили, госте и веселе се[1]).

У хаџићком џемату, три сата од Сарајева, одведу дјевојку два дјевера и још који пријатељ младожењин. Послије вјенчања пођу кум, младожењин отац и још који пријатељ кући дјевојачкој на мир. Дошавши 1—2 сата по акшаму пред кућу, стане кум лупати на врата вичући: „Отвори куме!“ И тако неколико пута викне, док му домаћин не отвори.

Догоди се, да им врата никако не ће отворити и да се младожењини изасланици морају без успјеха вратити.

Кад униђу у кућу посједају на столице око огњишта, а домаћин их погости ракијом и кавом. За тим поспу. Кад сјутрадан устану, зовне домаћин којег пријатеља из села, и сви сједну онда око постављене софре. Кум и младожењин отац изнесу своју ракију и питу, па поставе све на софру. На то стане младожењин отац нудити домаћина, да узме ракије; али овај му на ту понуду одговори: „Дај најприје мир!“ На то потегне младожењин отац новце (20—30 фор.) и баци их на софру. Дјевојчин отац или их прими или иште више. Ако је пошљедње, онда их присутни људи мире.

Пошто су се дјевојчин и младожењин отац измирили, устану сви те се најприје ижљубе ова двојица, онда сви остали редом. За тим се веселе једући, пијући и пјевајући све до акшама. Кад пријатељи пођу, однесу од младина ћеиза, колико је до тада дототовљено. Од плаћеног мира ће младина мати још накупити памука и остало, да младин ћеиз потпуни према своти, плаћеној на помирби. Када је ћеиз готов, иде се младожењиној кући у походе, обично иду 3—4 особе. И тако се завађене породице посвема спријатеље[2]).

У мухамеданаца, код којих саобраћај између мушког и женског спола није тако слободан као у православних и католика, игра код крађе важну улогу проводаџиница. Украдену дјевојку одведу у њих обично жене. Н. пр.:

---

[1]) Гимназ. Симић. [2]) Бабић.

Мустафа еф. П...., хоџа у П......, заљубио се у једну дјевојку, која је и њега врло вољела. Пошто он није могао добити дјевојку од родитеља просидбом, подговори једну вјешту жену, нека она напути дјевојку шта има радити, да би се они ипак могли узети. По напутку ове жене украде се дјевојка најприје амиџиној кући, који се је добро држао с оним хоџом, а одавле је одведу момку оне жене, које је он сам послао. Мустафа еф. хтео се је иза тога одмах помирити те је послао дјевојчиној мајци за знак мира главу шећера. Мати се је одмах одљутила, али отац тек на многе молбе и уговоре послије мјесец дана[1]).

Деси се, да се дјевојка, заведена од проводаџинице, украде момку и с њим вјенча, акопрем га прије никад није видјела. Писац знаде сам за два овака случаја, која су се догодила овдје у једној мухамеданској кући. У ујака свога живјеле су двије одрасле сестре сироте. Кад је он отишао у Цариград, украле су се обје од своје тетке. Једна од њих била је одведена у кућу једног кириџије, који тада нити није био код куће. Дошавши два дана кашње с пута, оде са шећером и кавом дјевојчиној тетки на мир. Пошто су се измирили, предала му је она дјевојчино рухо. Неколико дана иза тога бијаше вјенчање.

Три су узрока, с којих се може дјевојка украсти: или с тога, јер њезини родитељи (старатељи) не дају, да би се она за тог и тог момка удала, или уопће јој недају да би се већ удала; или за то, јер су је њезини родитељи превисоко уцијенили; или треће, јер момак жели, да би свадбу јефтиније провео. Ако се дјевојка украде, приштеде се наиме прво трошкови за састанке прије свадбе, који су по народном обичају доста велики, како ће се то моћи разабрати из описивања свадбених обичаја; друго, и свадба сама може се пуно јефтиније провести, јер не треба позвати толико сватова и гостију. С овијех разлога ће на првом мјесту сиромаси склопити женидбену свезу по начину крађе. И наображени људи служе се с економских разлога овом женидбеном формом. Познајем овдје једног мудериса, који је украо кћер грађанина Ф.... с тог разлога, да би свадбу јефтиније провео. На гозбу позвао је само десетак људи, ништа више.

Да би се свадба јефтиније провела, може крађа бити и уговорена између момка и дјевојчине куће.

За дјевојку, која се је дала крадомице одвести из куће родитељске или старатељске, кажу да се је „украла“, или да је „ускочила“ дотичном момку, те је називљу „ускочницом“.

---

[1]) Муфтић.

4. Бјегуница (Fluchtehe).

Када се која дјевојка јако заљуби у каквог момка, али јој родитељи не даду за њега поћи, онда она чека згоду, да сама момку пребјегне. Видећи н. пр. момка на води, изићи ће и она по воду и тамо понудити момка, да је води. Овај ће звати кога од својих другова, па ће је онда одвести онако босу и обично обучену, само што ће метнути на њу своју хаљину или кабаницу, да је не би распознали њени укућани, ако би је видјели гдје бјежи. Оваквој бјегуници њезини родитељи не ће дати ништа од њезина руха, док се момкова кућа не помири са дјевојачком. И тада јој (н. пр. у кључком котару) не ће дати свега руха, него само половицу, или мање или више, према томе, колико ће добити мира[1].

Догодило се у котару фочанском год. 1893., да је мати дала дјевојку против њене воље, и њу затворила у собу под кључ. Кад су били сватови већ близу куће дјевојчине, провали њезин рођак демире на прозору и одведе дјевојку на њезин захтијев у шуму. Сватови чувши од растужене мајке, да дјевојке нема у соби, оду је тражити по оближњим селима, — али узалуд. Осрамоћени распу се на противне стране. За то је вријеме дјевојка живјела у шуми, док се није нашао онај, кога је она љубила. Овај је узме и оврши свадбу у најљепшем весељу. Мати је кушала да се судом младенцима освети, али није успјела[2].

Поред љубави има и других узрока дјевојчину бјегу. Н. пр. једна дјевојка на удају има много браће или сестара, па је ови подражују, ако не би хтјела одмах обавити какав посао (н. пр. изићи на њиву), те би јој говорили: „Ми ћемо за те радити и трошити, кад се станеш удавати, па за то треба да ти сада највише радиш и нас најбоље слушаш.“ Да у будуће избјегне овакву припрскивању, дјевојка сама побјегне момку, који се с њом заљубио, само да њезини укућани не троше око њезине свадбе[3].

О оваквој дјевојци каже се у момковој кући: „сама је дошла“, „самодошла“, „самодошлица“, „добјеглица“ или „прибјеглица“. Њезин момак казаће као супруг њен поругљиво: „дошла ми је на ноге“. Правни положај бјегунице у момковој кући није најбољи. Ако се као жена икако потужи, одмах ће јој казати: „Сама си дошла, можеш и сама поћи!“

Често се зове бјегуницом и она дјевојка, која се је по претходном договору са својим момком украла од куће. — —

---

[1] Марјановић. [2] Шахиновић. [3] Ђорђе Марјановић.

Кад је момак отео или потегао дјевојку против воље њезине и њезиних родитеља или старатеља, онда је он сам нарушио мир у дјевојачкој кући, те има он сам ићи на „помирбу“ у дјевојчину кућу. Када се дјевојка самовољно даде отети или украсти, када се она сама украде или пребјегне момку, онда су обојица нарушили мир, те се морају и обојица мирити са дјевојчиним укућанима, а младожења мора се још к тому новчано намирити, ако дјевојчини родитељи или њезини старатељи нијесу били споразумни са дотичним чином. С тога ниједан од овијех начина склапања женидбене свезе не одговара сасвим правном мишљењу овдашњег народа. Ако ћеш ступити у женидбену свезу по народном обичајном праву, онда мораш дјевојку заслужити или је испросити, т. ј. уговарати с родитељима дјевојчиним или њезиним старатељима, кад желиш да се жениш.

5. Заслужи је (Dienstehe).

У селу Штрпцима код Прњавора обичај је, да сиромашни најемник, који се није кадар оженити, отиђе у службу коме господару и нареди се с њиме, да га служи толико и толико година, а овај да га ожени[1]) (са својом кћерком или којом другом дјевојком). У истом селу догодило се баш ове године, да се један млад слуга заашиковао с кћерком другог господара, па с њиме уговорио, да он ступи у његову службу, а господар нека му даде дјевојку. Пошто се је момак с њом вјенчао, наступио је своју службу без икакве плаће, него само за храну и одијело. Господар је с тога пристао на ову женидбу, јер му је једини син још малодобан, а иначе није имао у кући ниједне мушке радничке силе. И на другим мјестима обичај је, да млад слуга служи без икакве плаће, само за храну и одијело; а пошто је ислужио једно 5—10 година, ожене га са којом дјевојком из куће[2]).

6. Испроси је.

Најобичнија форма ступања у женидбену свезу је та, да момкова кућа испроси дјевојку у њезиних родитеља или старатеља. Но прије него ли карактеришемо овај начин женидбе и удадбе, описаћемо свадбене обичаје, па онда из овијех обичаја потражити све, што говори за то, да овај начин склапања брака има још све трагове купње.

---

[1]) Испореди овај обичај са сличним обичајем у старих Јевреја, о којему се приповиједа у првој књизи Мојсијевој у глави 29., гдје се каже, да се је Јаков погодио са својим ујаком Лабаном, да ће му служити за кћерку Рахиљу седам година и за Лију седам година.

У истом селу има обичај, да се момак нареди с господаром, да му овај служи крсно име и да му дадне још неколико готова новца, кад ислужи уречени рок. Има примјер, да господар и сад служи крсно име слугино, који је већ умро прије десет година.

[2]) Школник и Ковачевић Ђоко.

II. Свадбени обичаји.

А. У православних.

У Љубову (котар требињски).

а) Прошња. Када момак загледа дјевојку, јави својим родитељима да се хоће женити. Сви из породице тада се искупе па вијећају, да ли би примили ту дјевојку у кућу. Ако се одлуче да хоће, онда иде отац, брат или који ближњи пријатељ да је проси. Просиоц понесе са собом новаца, јабуку и прстен за случај, да би дјевојку још исти дан испросио. Ако је дјевојчина кућа далеко, иде просиоц њој на конак. У вечер ништа не казује, зашто је дошао; а у јутру, када пију кафу, рече старјешини: „Синоћ сам био мусафир (гост), а јутрос сам стари сват. Твоја нам је кућа и твоје пријатељство омиљело те би с тога ради били, да будемо већи пријатељи.“ Домаћин, ако му не ће дати дјевојке, одговори: „Хвала ти, брате, који си се потежио и до моје куће дошао; али не можемо бити бољи пријатељи него што смо већ.“ Или се иначе изговара, н. пр. да је дјевојка још нејака и т. д. Ако је мисли дати рече: „Хвала ти, који си дошао и ономе, ко те је спремио! Причекај док ја упитам за твоју кућу и док се договорим са својим укућанима. Дођи опет у тај и тај дан.“

У одређени дан дође просиоц самдруги или самтрећи опет на прошњу и евентуално и на уговор. Иза повољног одговора заиште стари сват (главни просац), да изађе дјевојка пред њих. Ова се лијепо обуче, па се онда прикаже. Стари сват устане сада на ноге и рече њој: „Ја данас пред тобом, а ти преда мном од данас до вијека,“ пољуби је у чело и дарује јој јабуку, прстен и дукат. Дјевојка љуби га у руку, прими дарове па одлази поклонивши се. Са домаћином уговоре сада просци, када ће бити свадба и колико ће бити сватова; погоде се такођер, шта ће домаћин момкове куће донијети у кућу дјевојачку. Прије бијаше обичај, да донесе оцу дјевојке чизме, најстаријему брату џемадан, свакој жени у кући по папуче, мушкој дјеци по капу. Сада се даје то обично у новцу од 20—30 фор., како се већ нареде.

б) Црквени проглас. Послије уговора јаве попу, да учини проглас на три службе и да испита, да ли међу младенцима нема сродства, које би њиховој женидбеној свези сметало.

в) Свадба. На осам дана пред свадбу иде младожења или ко други из његове куће, да позове на свадбу и у сватове. У очи свадбе искупе се сватови у кући младожењиној и сваки донесе по могућности свој прилог: неко овцу, неко говече, неко буре вина и т. д. Кад се искупе, домаћин развије барјак. На вечери изаберу се свадбени функционари. Прво изабере кућни домаћин старога свата, па онда обојица остале сватове.

Треба да буду: стари сват и старога свата момак, кум и прикумак, дјевер и дјевер-баша, првјенац, барјактар и момак барјактарев (јамак), домаћин, чауш, војвода и коморџија. Стари сват је онај из племена (у Љубибратића), који знаде најбоље наздрављати; ако немају никога у племену, узму кога од својих пријатеља из другог племена. Стари је сват старјешина и сви му се морају покоравати; за то је обично најстарији и по годинама. — Старога свата момак има бити побочник старому свату. — Кум је при женидби свједок те има највише посла око младенаца. За вјенчаног кума узима се обично крштени кум.

Прикумак је кумов помоћник. — Дјевер има преузети младу из руку њезиног брата, па је водити кући ђувегијиној, те је све дотлен чувати, док је не предаје у ложници ђувегији. С тог разлога дјевер је на првом мјесту млађи, неожењени брат ђувегијин; ако њега нема, онда ближњи неожењени рођак. — Ако су два дјевера, старији се зове дјевер-баша. Дјевер треба да остаје увијек уз дјевојку, да је води пјеше, а дјевер-баша може се слободније кретати и јаше. За дјевер-башу узима се и који ближњи рођак, па макар и стар био. — Првјенац има, како већ име каже, сватове на путу водити и први ићи дјевојачкој кући да јави долазак сватова. Ако младожења има ујака, његово је да буде првјенац; али овај може бити и из другог племена. — Барјактар мора бити од истог племена. У Љубибратића вазда је исти, који је био већ у војсци барјактар. — Јамак помаже барјактару носити барјак. Он може бити и од другог племена. — Војвода нема посебног звања. Ако је мало сватова, може он замјенити старога свата момка и чауша. Војвода је најмлађи зет од куће младожењине. — Домаћин је, како већ име каже, заступник младожењине куће испред куће дјевојачке. Он има н. пр. платити, кад се дјевојци сандуци товаре, кад се дјевојка предаје и т. д. За домаћина узима се с тога отац или брат ђувегијин; ако нема ниједног, онда ближњи рођак. — Чауш има се бринути за опскрбу и опрему сватова на путу, за јело, пиће, коњску опрему и т. д., а има се такођер побринути за развесељавање сватова на путу, на обједу у дјевојачкој и на гозби у младожењиној кући. На путу носи батину, па лупа њом по кућним вратима, а жене га мите и даривају, да не чини штете. — Коморџија гони дјевојачко рухо. Он може бити и странац; у Љубибратића је обично какав Далматинац, који на својим мазгама гони товаре. За то се коморџија не рачуна увијек у праве сватове.

Ови треба да се владају чим пристојније и достојније. И у говору треба да на то пазе; с тога н. пр. стари сват не ће казати „хајдите!“ него „напредујте!“ не „полако!“ него „јаваш!“ Сватови су господа те се морају и према томе владати.

Сјутри дан ките се сватови цвијећем и марамама, а такођер коње наките марамама. У хаљинку забадају црнога трна, особито млади момци, да им вјештице или зли духови не нахуде.

Онда их уреди сват: на прво мјесто одреди првјенца и барјактара; за овијем обично себе и кума, дјевера и домаћина, чауша, војводу и коморџију. Када полазе, први треба да узјаше стари сват. Сад он викне осталим сватовима: „Напредујте!“ Ови појашу коње те се постави сваки на своје мјесто. Тако иду пјевајући, пушкарајући и коње играјући.

Из ближњих села им износе буклије; напивши се међу сватови новаца у буклије. Када дођу близу дјевојачке куће, иду на муштулук првјенац и старог свата момак; мушки их дочекају са бардацима, а жене их оките марамама. Ова двојица опет се врате к сватовима па дођу онда с њима заједно. Старији укућани из куће дјевојачке изађу сватовима на сусрет, поздраве их најусрдније те се с њима изљубе, а момци њима ухвате коње. Пред кућом дочекује их коло дјевојака и младих невјеста, припјевајући им разне сватовске пјесме, а сватови их гађају јабукама, у којима су новци забодени. Снаша или која друга жена кити их разноврсним цвијећем, па гледа да им украде цвијеће, донешено од куће, али сватови се добро чувају, вјерујући да би био удес, ако би се коме цвијеће украло; н. пр. да би који сват пао с коња, да би му коњ посрнуо или он сам умро. Пошто су уљегли у кућу, почасте их најпрво ракијом и кавом, а за тим ручком, на коме се напијају разне напитке.

Долибаша и стари сват јагме се ко би знао боље и љепше напијати. Особито стари сват треба да пуно наздравља, лијепо и примјерно одздравља здравицама долибашиним; ако тога не би знао, дјевојачка кућа не би ни предала дјевојку сватовима. Кад посједају за софру, предаје најпрво долибаша, сједећи у врх софре, предсједништво староме свату са ријечима:

„Е стари свате! богме ја орах до мргања (границе), про мргања не смједох. Ако су брзи волови, дијељено је поље.“

На то му одговори стари сват:

„Фала, мој часни долибаша, на твојим лијепим бесједама. Кад си правио досад, нико не вели да је ружно, него свак вели да је добро и лијепо. Кад си гонио досад, гони и одсад!“

Долибаша меће сада пред старог свата три бардака, на један од њих јабуку, макне се онда с мјеста, препуштајући врх стола староме свату, па сједне покрај њега. Стари сват заузимајући врх софре рече:

„Фала, мој часни долко, на твојој части и здравици! Ја овдје видјех младих невјеста и китних дјевојака, бијела оглавја и цвијетна образа. Није ли Бог дао, да су оне рано ураниле, студене воде захитиле те какав цвијет одгојиле, да ово моје друштво оките? Вала је окићено и закићено, али би рад био, да ми је окићеније.“

Долибаша: „Напредуј, биће!“

Сада млада невјеста доноси по чевру и по киту цвијећа те закити сватове. Стари сват за тим помакне један бардак преда се и рече:

„И овом ћемо здравицом у добри час. Ја видјех овдје младијех јунака, брзијех соколова под овом хумнином, под овом планином. Нијесу ли рано уранили те какав лов уловили? Ја ли утву, ја ли кошуту, или какву лијепу птицу препелицу, да ово моје друштво почасте и погосте? Вала је почашћено и погошћено, али би рад био, да ми је још почашћеније.“

Долибаша: „Напредуј, биће!“

Двојица доносе сада на ражњу кокош вичући: „Пустите нас да пређемо, тешко нам је!“ те метну кокош на дно софре. Ту је скину с ражња, положе је на дрвену тепсију, па је онда метну пред првјенца, да је он расијече. Себи остави шију, крила даде дјеверима, а остало осталим сватовима.

За тим каже стари сват долибаши: „Мој долибаша! Вино се пије сједећи, а Бог се моли стојећи“, па се дигне, скине капу и изрече здравицу у славу божју, у славу хришћанске вјере и цркве. Иза тога напија домаћину дјевојачког дома овако:

„За дома и домаћина и његове среће и ћесе,
За његовог племена и сјемена,
Стада и рала, живота и доброга здравља!
Стадо му у широко, а рало му у дубоко!
За његова тврдога и високога шљемена,
Брат домаћин на више подизао,
Под њим доста чуда и весеља учинио,
Да Бог да и мајка божја!
Испод њега носио плодна сјемена,
Па ишао на дуге и широке њиве,

Мануо десном, Бог му дао срећом;
Рекао: помози Боже, Бог му дао и помогао!
Ријетко га туро, често му ницало!
У трсу му трсато, у класу му класато;
Све му клас од земље отезао
Од рода земаљског и благослова божјег!
У гумну му много, у кући му споро!
Брат домаћин на своје сјеме под своје племе
Дочекивао на лијепу просуру многе добре и изабране
Кумове и пријатеље на част и на поштени глас!
Неимуште на удјелак, он пружио једном руком, они прихватили са обје!
За здравље му молили, лијепе му гласе носили
По свијету као пчела по медену цвијету!
Браћа га миловала, чаршија га вјеровала!
Највиша му мисао била од пшенице просуру мијесити,
А од вина пуње точити, цркви ходити, божју литургију служити,
Своје крсно име славити, своје пређе спомињати,
Да га Бог спомене у царство небесно!
Шта ћемо даље? Бог нам дао здравље!
Здрав си домаћине! У твоје здравље све ћемо јунак и бардак!“

Иза ове здравице стари сват наздрави долибаши, додајући му бардак, којим се онда сви сватови обреде. Кад бардак опет дође пред старога свата, говори овај слиједеће ријечи:

„Фала теби, мој часни долко, који си послушао мене и пјесме моје. Ако су брзи волови, поље је дијељено, про мргања не смијем.“ Долибаша прихваћа сада сва три бардака, а стари сват му меће на средњи јабуку, па онда преда све бардаке. Долибаша га на то упита: „Стари свате, шта немаш овдје још каква мејданџију?“ Стари сват показујући на војводу, што сједи у дно софре, каже: „Види га, мој долко, како једнога бана!“ Долибаша меће сва три бардака пред војводу. Овај размакне бардаке па рече: „Фала Богу, чуднијех, лијепијех, везенијех градова! Ама бане долибаша, мени је чудо: оваки лијепи везени градови, а на њима покрова нема! Да су у мога господина старога свата, он би их златнијем покровом покрио.“ Долибаша одговори: „Напредуј, биће!“ Донесу сада војводи печено плеће, саставе му бардаке, па их поклопе плећем. Војвода на то: „Бит не може, три града под један покров, него сваки град под свој покров!“ Сада донесу чевру и погачу, па метну на сваки бардак по једно. За тим наздрави војвода ову здравицу: „Фала два бана, два господара, који писте овако од јесенас до вечерас! Часна ви здравица, а поштена бесједа! За нашега срећнога устанка, а за домаћинова останка! Наша снаша што се придружила под наше крило и под наш бардак, да Бог да, придружила се у велики добри час! Да она буде свијетла и племенита као у јутро звијезда даница! Да Бог да! Здрав си стари свате! Ето једне здравице теби и долибаши. Здрав си барјактару! Ето и теби једне. Богме ћу једну оставити и мени.“ Коначно рече стари сват: „Здрав си, чајо! Узми сједећи вино, попи стојећи! Ко је сват, на ноге свак!“ Домаћин из сватова мора се сада намирити са дјевојачким оцем, којему има дати 15—30 фор., како су се прије погодили, онда има даривати свако чељаде из пријатељске куће; треба такођер откупити дјевојачки сандук, на коме сједи дјевојчин брат. Прије поласка настоји сваки сват да штогод украде у дјевојачком дому. Пошто су се лијепо опростили и ижљубили, метну дјевојку на коња, на коме је дојашио дјевер, а њезино рухо на коња, на коме је дојашио комордија. Ако је киша, загрну дјевојку у црвену кабаницу. За тим се поредају овим редом: првјенац и старог свата момак, барјактар, стари сват и кум, дјевојка са дјевером, а за њом дјевер-баша, за овим домаћин. Страга иду зетови по старости, т. ј. који се је прије оженио и прије иде. Најмлађи и најстражњи је војвода. Од дјевојчина дома крену сватови у цркву на вјенчање и то пут истока, тако да се врате наопослен кући младожењиној. Сва родбина дјевојчина испрати их неколико корачаја; само њезин брат или који други ближи рођак испрати је даље, па је онда препоручи дјеверовима. Идући кроз село дјевојчино настоје сватови да чине њезину роду чим више квара: обарају зидове, гоне коње преко жита и т. д. Уз пут износе сватовима по селима, кроз која пролазе буклије, т. ј. вина или ракије у бардаку те их понуде, а они напивши се мећу у бардак нешто новаца. Пред црквом састану се млада и младожења. Послије вјенчања иде младожења сам са својом пратњом својој кући. Пошто се младини сватови примакну његовој кући, трчи војвода напријед, да јави њен долазак. Укућани му даду бардак вина и загрну га кошуљом. На то се сакупи коло дјевојака и младих невјеста пред кућом, па дочекују разним сватовским пјесмама младу и сватове. И ово коло дарују сватови јабукама и новцима.

Када су дошли пред кућу, изнесу младој на коњу најприје мушко дијете, да би рађала мушку дјецу. Она ово дијете трипут преокрене од десне на лијеву страну (наопослен) па га онда опет врати. За тим јој донесу решето и у њему сирац. Жито у решету баци најприје преко десног, онда преко лијевог рамена, на то преко главе и коначно све преко куће. Иза овијех обреда скину је с коња. Млада пријеђе сада бурилу, напуњену са свјежом водом, што стоји пред вратима, извади с устима странски чеп, да вода до странске рупице истече, па оставља ту форинту. Пред кућним прагом чини три поклона, метне онда на прагове и довратнике унакрст нешто новаца, или удари само десном руком на десни довратник и на горњи праг. Унишавши у кућу пријђе огњишту те и ту дарује.

За тим љуби свекра, свекрву и остале старије укућане у руку, а младеж у лице.

На то слиједи гозба, која траје обично три дана. За сва три дана млада је увијек уз дјевера те двори сватове. Пред сваким сватом, који запјева или наздрави као и пред оним, којим се наздрави, има се млада преклонити1) и љубити га у руку2). Ко год дође на гозбу, љуби га у руку ако је старији, а са ближњима и млађима љуби се у образ.

Други дан свадбе прије ручка изведу дјевери младу пред сватове и госте, да им она воду на руке полијева, а они да ју том приликом даруjу. Млада држи ибрик с водом, један дјевер леген, а други киту цвијећа и пешкир. Најприје полијева сватовима да се умију, онда свим осталим по реду. Свак се мора умити и нешто новаца у леген бацити; неки дарује дукат, неки круну. Овај дар зове се „пољевачина“ те иде младу. Ко год дође за вријеме гозбе, треба да се умије овом водом и да дарује снашу, која му је полијевала. Стари говоре, да се умивају младином водом да се помладе, момци да се прије жене, а дјевојке да се прије удају. — Трећи дан, кад сватови полазе, дарива их млада: некога кошуљом, некога гаћама, чарапама, назуцима, подвезама или везеним марамама, љубећи их при томе у руку; а сватови опет њу даруjу новцима.

До неколико дана иза свадбе иде она у госте свим сватовима. Но женска свадба траје само дан и нема весеља као на мушкој.

г) Походи. Иза свадбе похађају се пријатељске куће. Најприје морају ићи у походе за младом из њезине куће. Обично иду њезин отац и њезина мајка; ако овијех нема, иду јој брат и невјеста. Увијек ће на неколико дана прије јавити, када ће доћи, да се могу пријатељи на дочек приправити. Ако у брзо иза свадбе долази крсно име у дому младином, онда ће доћи у походе на крсно име, да не нагоне пријатеља на посебан трошак, него да учини обоје о једном

---

1) Ово клањање на свадби и послије свадбе су у требињском котару ваљда већ сасвим напустили. Једна Херцеговка ми је *приповиједала*, да је *била сасвим испребијена од непрестаног клањања* на свадби. Назад 20 година морале су се клањати до земље.

2) И то овако: једном пољуби у руку, онда метне руку дотичнога на своје чело, па ју опет пољуби. Прије су младе у ногу љубиле. Сада мјесто клањања и љубљења у ногу љубе одрасле мушке у руку, а са женскињем љубе се у лице. Да млада изува сватове, госте и одрасле мушке укућане, да њима потрља опанке и ноге, да њима и ноге умије ако је потреба, — овај обичај постоји још данданас.

трошку, како веле. Ако је родитељима младе брзо крсно име, онда похите с походима, да би им могла доћи кћер с новим пријатељима „на пиће“, т. ј. на крсно име.

Када иду из родне куће младине у походе, носе са собом: брава, пршуте, сираца, сира, погача, пиринча, соли 1), мјешину вина и ракије. Од хаљина носе женским по кошуљу и крпу 2), јаглука и сапуна; а мушким неком по кошуљу, неком по чарапе и назуке. Када из младиног дома иду њезиним родитељима у походе, носе и они неких дарова, али не у оноликој мјери. С младом иде у њезину родбину свекар или дјевер, а нипошто њезин човјек. Зет не иде у тазбину за годину дана, а када оде, мора обилато даривати све у тазбини, особито пуницу. У походима остају обично 4—5 дана.

*

У Херцеговини догоди се, да двојица одведу дјевојку чим је испросе. Тада се њима припјевајући ругају:

„Два свата кусата
И дјевојка репата!“

Исту пјесму пјевају ругајући се, кад само два свата воде дјевојку на вјенчање.

*

Навешћемо још неколико свадбених пјесама, што их пјевају у требињском котару.

У очи онога дана, када се дјевојка удаје, пјевају дјевојке ову пјесму:

1.

„Што у двору жубор стоји?
Што но говоре?
Оно *бабо шћер удаје,*
Те се веселе.
Весеље им у час добар!
Амин, да Бог да!

2.

Што у двору жубор стоји?
Што но говоре?
Оно *мајка шћер удаје,*
Те се веселе.

3.

Што у двору жубор стоји?
Што но говоре?
Оно *братац сек' удаје,*
Те се веселе.
Весеље им у час добар!
Амин, да Бог да!

---

1) Данас маленкости, као со и пиринач, обично више не носе.

2) Оно што се при капи припиња.

Кад се износи дјевојачки сандук пјевају:

1.

„У наше секе бир сандуци,
Мало непуни.
Молила је свога *баба,* да јој припуни.
Хајде с Богом моја шћери, доста ти је то.
Видиш, шта је за тобом!

2.

У наше секе бир сандуци,
Мало непуни.
Молила је *мајку* своју, да јој припуни.
Хајде с Богом шћери моја, доста ти је то.
Видиш, шта је за тобом.

3.

У наше секе бир сандуци,
Мало непуни.
Молила је свога *брата* и т. д.

Када поведу дјевојку:

„Хој невене, мој невене!
Благо томе, кој' те бере!
И ја би те млада брала,
Али сада немам када.
Ја се спремам у туђину,
Туђа баба бабом звати,
Свога баба спомињати;
Туђу мајку мајком звати,
Своју мајку спомињати;
Туђа брата братом звати,
Свога брата спомињати;
Туђу секу секом звати,
Своју секу поздрављати!“

Кад доведу дјевојку пјева се:

„Расла јела и борика,
Обје једнаке;
Од рода се савијале
До црне земљице“ и т. д.[1]).

У селу Медној и у околици.

Прошња. Када хоће родитељи дјевојку просити за сина, тада пошаљу најприје једног рођака да пита, хоће ли дјевојчини родитељи и дјевојка на то пристати. Ако дјевојка и родитељи не пристану, онда се тако разметне; а ако пристану, то се онда спреми отац, а још иде с њим један од рођака и комшија. Кад пођу понесу печено бравче, мјешину ракије и још што боље јело. Идући тако крију се, да их ко не би опазио, јер се боје, да ко други не би одвео дјевојке или да ко не би скудио момка дјевојци. Пошто дођу родитељима дјевојчиним, испросе дјевојку и прстенују је. Дадну јој јабуку и још уз јабуку 10—15 форинти. Надаре такођер сву дјецу и све жене у кући. Иза прошње се провеселе што боље могу.

Свадба. Пошто је прошња свршена, родитељи младожењини спремају се за свадбу, како ће ју што сјајније провести. Прво позову сватове и то: кума, прикумка, старог свата, војводу, дјевера (ако нема младожења брата) и чауша. У очи одређеног дана скупе се сви горе наведени код куће младожењина оца. Сјутра дан пође младожењин отац са „кићеним сватовима“ на коњима по дјевојку.

---

[1]) По казивању Љубибратића, особито гимназ. Саве Љубибратића.

У Медној и околици ките се сватови овако: задију за сарук (пешкир) мали пешкирић (риду), три прамена вунице и то један прамен црвен, други модар и трећи бијел. Преко ушију објесе вјешалицу кукуруза, преко десног рамена и испод лијевог пазуха превјесе радиш од ораха или од лешњика или вијенац од сухих крушака или јабука. И свакоме се коњу свеже за узду по рида.

Сватови поведу са собом још два коња: једног за дјевојку, а другог да носи рухо дјевојачко. Отац младожењин понесе тада цијело одијело да дјевојку преобуче, а исто тако понесе — као и на прошњу — брава и више јела и ракије него ли на прошњу. Идући тако путем веселе се, пјевајући разне пјесме, док не дођу кући родитеља дјевојчинијех. Ту се цијелу ноћ веселе, једући и пијући. Кад сјутрадан буде свануће, дјевојка се опреми и опрости с родитељима и осталом родбином, а пријатељи се помире, т. ј. младожењин отац дадне дјевојчином од 40—100 фор. (према руху дјевојчином и према могућности), за тим се изљубе и опросте. Отац младожењин надари и сада, као на прошњи, сву дјецу и жене у кући. На то изведе младу обично најстарији брат или онај брат, кога она најволи; а за то добије рушвета 5—10 фор. Рушвет може добити и онај, који цуру презове. Када се хоће рухо дјевојчино товарити, сједне њезина сестра на сандуке, па не да товарити, док јој штогод не дадну, бар форинт; када натоваре, ухвати за улар, те јој се и тада мора дати бар неколико сексера. Ако дјевојка нема сестре, то чини дјевојчица, која је од својте најближа. Пошто су се сватови и младожењин отац са дјевојчином кућом најљепше опростили, крену с дјевојком младожењиној кући. Уз пут иду од куће до куће те кога год нађу, поје га ракијом, исто тако кога сретну на путу. Када доведу дјевојку кући, тада јој донесу на коња мушко дијете; ако не би било мушкога, онда се износи женско. Млада прими дијете, обује га или га ма чим надари. Овакво, младој на коња донешено дијете зове се „накоњче“. Чим сјаше метне у јабуку по неколико сексера, те баци јабуку с утакнутим новцима преко куће; а с друге стране куће скупи се много свијета, те се јагме за ону јабуку. Ко ујагми, тога је и јабука и новци. Послије тога изнесе свекрва дјевојци решето јечма; млада мало прореди, а за тим баци све преко себе. Ако се јечам проспе, сматрају је за несретну. За тим дјевојка метне три метаније, пољуби кућни праг те дарује ту неколико сексера; ови су онога, који их дигне. Чим дјевојка ступи у кућу, приђе кућном огњишту, гдје је дочека свекрва; млада је пољуби те јој дадне неколико сексера из уста. Сада одмах доведу попа кући, или ако не ће поп да дође кући, одведу дјевојку и момка цркви на вјенчање. Вијенце праве у Медној и у оближњим селима од лијеске и то тако, да младицу савију као обруч, који се свеже црвеном свилом или вуницом. Иза вјенчања врате се кући младожењиној. Ту се сада постави стô, а сваки од сватова донесе што боље јело и пиће: бравче, бардак или плоску ракије и т. д. Бардак ракије, што га донесе кум на свадбу, има на себи вијенац јабука или смокава, а к тому још шиљак од шећерне главе (Zuckerhut). На стô постави се најприје домаћиново јело и пиће. Чим су се два три пута обредили пићем домаћиновим, донесе се јело и пиће кумовско, за тим јело и пиће старога свата, прикумка, војводе и свију осталијех сватова, што је ко донио. Сада устане чауш, узме кумовски хљеб и почне говорити здравицу:

„Ево дошо поштени кум — помого га Бог! — и донио чуруке печене, буклије наливене. Широкијем путем дошо, а ширијем отишо! Колико му било у овоме бијеломе хљебу зрна шенице, толико му дао Бог овнова вилаша, јараца рогаша, вранијех коња и плавијех волова! Изоро своје плаве воке рано ранећи и Богу се молећи, орући дуге и широке луке! Родила му шеница бјелица, по дну била бусата, а по врху класата, по сриједи модра, а по врху родна! Била му стрњика колик подрашка врљика, снопина колик попина, а зрно колик брдо! Колико му било на овоме хљебу писова, толико му било синова; а колико му било шара, толико му било снаха, па се с њима поносио као жарко сунце на истоку љетном врућином, као мјесец зимном ведрином, као јунак на равну пољу а на врану коњу! Златнијем се штитом заштитио, на плећима му ћурак а на глави калпак! Што ће њему ћурак и калпак? кад му треба плоска и нацак; плоску пити и нацаком се бити.

У двору му била два пута. С које му стране долазили кумови и пријатељи, с оне му стране било блато до кољена; а с које му стране долазили злотвори и душмани, они пути порастали црнијем трњем, па се по њем шалацале срне и легла се папрад и дивија прасад!

Ко нам био злотвор, убио га Господ својом стријелом кроз кост, одлетио на отур као коло на котур низа санске лугове да покупи дугове! Ни дугова наплатио, ни се амо повратио, већ га срела вода и незгода: оздо Сана а озго Страна, капа му лојава, глава му ћелава!

Нити мого доље од Сане, нити горе од Стране, ни у земљу од плоче, ни у небо од драче, већ се попео на један велики храст, па уломио врат; низ храст слетио, па у камиш улетио и у лули ноге прекрстио и ту му широко мјесто било!

Помози Боже! Четири четврти осам комада часа, колико је дао Бог!

Што је у десној руци,
Између браће повуци;
Што је у лијевој руци,
Оно кувачици
И поповој дјечици!“

Чим је изговорио ову здравицу, изломи хљеб те једну четврт хљеба и пола здјеле (чанка) колачића поврати куми, другу четврт домаћици (обично однесе ову четврт поп), а остале двије четврти изломи на софру. Одмах иза кумова јела изломи исто тако свију осталијех сватова јело, огласивши најприје чије је дотично јело. Пошто је чауш све то учинио, узме хљеб, који је на сриједи издубљен као чанак, те купи пољевачину и све меће на онај хљеб. Пољевачину дају најприје сватови, за тим сви који присуствују на свадби.

Послије пољевачине износи се дар, што га је млада донијела те чауш дијели, што је коме одређено. Ако је који мало дао на пољевачини, а дошло му је дара више него што се је надао, онда он још метне новаца у чашу пићем напуњену. Млада пиће попије или га дадне коме оближњему, а новце узме себи. Пошто су се ови обреди извршили, пије се и једе и весели се до касне вечери, а тада се сви разиђу осим главних сватова. Ови се веселе до сјутрадан до подне. Тада се и они разиђу и тако је свадба свршена.

Походи. Неколико дана послије свадбе иде млада са свекрвом у походе својим родитељима. Свекрва носи тада дар и најмлађему дјетету у кући, а уз то још јело и плоску ракије. На исти начин долази иза тога и мати са још једном женом из куће у походе својој кћери и пријатељима. Послије овијех похода иде млада у походе своме куму и куми, носећи јело и плоску ракије и дар, ако може свој чељади у кући кумовој, ако не, онда бар кумовој породици. Исто тако и кума одврати поход младој. Ишла млада куми, или кума младој, свака ће ићи у пратњи једне жене из куће. Своме куму, гдјегод га срела, дадне кума по натикаче (наглавке) или приглавке или обућу, разумије се ако је у стању. Тако се ради бар једну годину.

У Герзову зет не иде прве године пуници[1]).

---

[1]) **А. Јерковић, богословац и прота Шп. Бубњевић.**

У селу Бастасима (котар петровачки).

а) Ићи „на заглед“. Ако момкова кућа не познаје поближе дјевојку и њезину кућу, онда иде момак са својим оцем „на заглед“.

б) Прошња. Отац иде сам, да проси дјевојку за свог сина. Обично иде у вече, да дође послије вечере кући дјевојачкој. Ако отац дјевојчин није „кајил“ (задовољан), онда не пије од понуђене ракије, а ако је кајил, онда рекне да треба упитати матер и дјевојку. Домаћин зовне матер, па ако и она пристане, почну пити ракију. Већином ипак отац сам одлучује о удадби. Дјевојка је увијек готова послушати своје родитеље. А има и овакијех случајева, да она пред просцем каже да хоће поћи за дотичног момка, а још исто вечер се приправља да побјегне другому.

в) Свадба. Сватови су: кум, стари сват, дјевер и барјактар. Овдје игра барјактар уједно и улогу војводе и чауша; с тога изаберу за барјактара одабраног шаљивчину. Сватови пођу од младожењине куће кад смркне. У дјевојачкој кући дочекају их са постављеном столицом. Ова је увијек пуна јела, већином донесено од младожењине куће. Ту се веселе једући, пијући, пјевајући, наздрављајући и играјући до неко доба ноћи, онда полијегају па се дижу сјутрадан чим сване. Док сватови доручкују, опремају дјевојку: раздјељују јој косе, уплету јој у плетенице укошњаке, мећу јој на главу бошчу а поврх ње капу. На полазак опомиње сватове барјактар лупајући и вичући. Уз пут се утркују, осим дјевера, који не смије оставити дјевојку. Дошавши пред младожењину кућу сјашу сви, осим дјевојке, прекривене кабаницом; њу дочека свекрва те јој донесе решето са житом. Дјевојка мало продрма решетом, па онда пребаци и жито и решето преко себе. Онда пребаци преко куће јабуку, коју је са собом донијела заједно са новцима. На пошљетку донесу јој још машу на коња, да и њу пребаци преко куће. За тим јој дјевер припомогне, да с коња сађе. Пред прагом поклони се три пута, па уђе онда у кућу. Прешавши праг десном ногом опет се поклони три пута и назове Бога, па се онда упути огњишту. Дјевер је води три пута око огњишта, а она се увијек клања. За тим је води укућанима и сватовима; старије љуби у руку, а млађе у образ, при чем се увијек пред мушким (од 7. године напријед) и старим женама клања; поклони се, мећући десну руку на прса, прије него их љуби, и поклони се опет, кад их је љубила. Међутим су се сватови поставили за столицу и то по старини: у врху столице стари сват, до њега на десно кум, до кума младожења, који мора увијек уза њ бити; до младожење сједи барјактар. Дјевер са младом оде у зграду и тамо сједи с њом док не иду у цркву на вјенчање. Око 9—10 сати из јутра поставе се столице (трпезе) за ручак; једна се постави за сватове, друга за жене — сваки сват, ако је ожењен, доведе и своју жену, — трећа за сусједе и рођаке.

Прије ручка извиче један шаљивчина дарове, што су их донијели сватови и позваници, па их меће на главну столицу; што је одвише, оно се раздијели на остале столице. Сада дође дјевер са снахом и њезиним даровима међу сватове. Он узме таву, а она букару те полијева све по реду да умивају руке, а дјевер отире их пешкиром. Извикач сватовских дарова узме на то један велики крух, издубљен у сриједи, па купи за дјевојку пољевачину; неко даде 5 фор., неко и 10 фор., како ко може. Млада узме на то са коца дарове и раздијели их међу сватове, како је већ прије распоредила. Иза свега тога почну ручати, а млада и дјевер увијек стоје крај столице. Млада се мора поклонити када ко запјева, када ко Бога спомене; старије мора и у руку пољубити. Младожења напротив сједи за столицом с кумом. То траје тако све до подне. Тада изађу ван на лијепе ледине; ту играју, утркивају се и збијају сваковрсне шале. Дјевер са снахом игра у колу с другим дјевојкама и женама. Утркивају се најприје пјешице и то прво момци, онда дјевојке, жене и дјевојчице до 12 година. Ко утече од момака, ономе се даје пешкир са 2—5 умотаних сексера; женама даје се бошча, дјевојкама рубац, а дјевојчицама прегача. Иза пјешачке утрке слиједи коњаничка. Након тога поставе једно плеће на колац, да у њ камењем гађају, или да се утркују.

Кад су се овако провеселили, врате се опет у кућу и посједају како су и прије сједили. Барјактар изађе, па ухвати кују за уши и доведе је међу сватове, па иште да му свак дадне новаца, управо као да је дјевер кујин. Кашње доведе јуне, крмче, јарца, овна или теле, па га повали крај огњишта и закоље га, само ако га је воља. Сватови уопће дигну се, па стану клати кокоши, туке и патке, па макар и оне из села биле; нико им то не ће замјерити. Исто тако убијају и пчеле те ваде мед. Сада опет једу, пију, пјевају.... до по ноћи. Младу и ђувегију сведу већ око 9—10 сати. Тада стане сеоска младеж лупати по крову да све шимла пуца. Ту младеж зову „вуковима“. Сјутрадан око 9 сати дође млада с дјевером па чешља све по реду, а они јој дају новаца.

На селу у котару пријeдорском.

а) Заглед. Догоди се, да се младенци нијесу никад видјели, него само по чувењу дознали једно за друго. У том случају узме момак, који се мисли женити, плоску ракије и једног друга из комшилука (а може бити и оца да поведе) па хајде дјевојци „на заглед“. Кад је дошао кући њеној, погледа се с њом шутке, испије с укућанима ракију па се за тим врати са својим другом, не говорећи ништа о женидби. Дошавши кући, јави своме оцу, да ли бегенише дјевојку или не. У првом случају пође отац да „пита“, он иде *б)* на прошњу. Ако дјевојка приволи, даде јој „обиљежје“ (5, 10 или више форинти), а дјевојка сама одреди колико јој има донијети за „јабуку“. Пошто су посједили сат два, врати се просац кући и стане се спремати за *в)* „јабуку“. Иза неколико дана дође опет дјевојчиној кући па даде дјевојци онолико новаца, колико је већ одредила (обично 20, 30, 40 па и до 100 фор.). Ту већ пију и часте се до неко доба ноћи. Уједно одреде рок, кад да дођу по дјевојку. *г)* Свадба. Кад је рок изашао, пођу сватови — и младожења може ићи — дјевојчином дому, гдје се часте до сунчаног порађаја. Сад домаћин каже оцу младожењину овако: „Са сунцем нама свако добро дошло! Сунце излази, момчадија спремна на полазак, а ми се „помирили“ нијесмо!“ „„Па колико би ти мира?““ Домаћин заиште „мира“ по прилици колико је дјевојка узела „јабуке“. Кад су се помирили, устану, пољубе се и ослове се први пут ријечима: „Како си, пријатељу?“ За тим се сватови крену кући младожењиној, гдје већ чека позвани свештеник, да младенце *д)* вјенча. Иза вјенчања слиједи *е)* пир. Петнаест дана послије тога обилази родбина младу или иде њој *ж)* у походе. Родбина младина приреди свега доста за част, па се крене на вечеру пријатељима. Док се сунце не роди, пије се и једе домаћиново пиће и јело; а кад сунце излази, поставе софру они, што су дошли у походе. На софри сада не смије бити ништа домаћиново. Домаћи посједају, а дошљаци их дворе. Ту се госте до захода сунца. На пошљетку се раздају дарови. Све што је живо у тој кући, мора добити какав дар (обично дијеле се чизме, ципеле, опанци, кошуље, гуњеви, јелеци и т. д.), па и самим кокошима, псима и осталој живини мора младина родбина или замијесити мећу или положити сијена. Исто тако и домаћи раздају дарове дошљацима1).

Доњи Бирач (у Савића, у власеничком котару).

а) Прошња. И у власеничком котару иде отац за свог сина на прошњу, узевши са собом плоску ракије и неколико дуката. Момков отац оговори дјевојчина оца или ако нема оца њезиног старатеља:

---

1) Њежић.

„Вала брате! ти имаш кћер на удају, а ја сина на женидбу; треба да се пријатељимо!“ Ако отац дјевојчин није рад дати своју кћер, онда се више времена „цјенкају“; коначно ипак дјевојчин отац приволи с ријечима: „Јер не налазим никакве мане ни момку ни пријатељима, ја је дајем с помоћу Бога; упитај још дјевојку.“ На упит момкова оца, је ли она хоће поћи за момка, одговориће му, да је рада гдјегод је отац даде. На то јој даде момков отац неколико дуката (3—15) као „обиљежје“. За тим изваде просиоци своју плоску ракије и даду је дјевојчину оцу да наздрави. Сада пију и наздрављају сви редом, благосиљајући будући живот младенаца. Ако дјевојка познаје момка, онда одмах уговарају за сватове, а ако га не познаје, онда кажу да ће прије доћи „на заглед“, па ако момка не бегенишу, врате дукате.

б) Свадба. Сватова скупе око 10—50, по том, како је која кућа имућнија. Поглавице сватова јесу: „првљенац“, кум, стари сват, барјактар, дјевер и чајо. Прва четворица буду обично стари људи, који воде још по једног момка, обично своје синове, да им седлају коње и т. д. Дошавши близу куће дјевојчине стану сватови, а тројица одлете на коњима кући да јаве долазак сватова, носећи сваки по јабуку и у њој понешто новаца, да надаре коло дјевојака, које их ту чека играјући и пјевајући. За уздарје навежу њима дјевојке по једну мараму. За тим викну домаћина, назову му Бога, па га питају, да ли могу са својом дружином у њега ноћити. Кад им он каже да могу, онда ободу своје коње па трче натраг сватовима, с којима се онда опет врате. Момчад из дјевојачке куће распремају сватовима коње, а дјевојчин брат узме узде сватовске па их сакрије.

Кад је вријеме вечери, вечерају најприје сватови, па онда остали свијет. Иза вечере ухвате момци и цуре коло па играју и пјевају до зоре. Млада распрема међутим у каквој згради дарове, што ће их сјутра дијелити сватовима и укућанима из куће младожењине.

Кад у јутру сватови сједну за ручак, изваде своје јело и пиће. Младин отац, који сједи такођер за ручком, захтијева сада од оца младожењина једну своту новаца за своју кћер (30—100 фор.), онда још пафте, узбашлије и т. д. Чим су се нагодили, устану њих двојица па се пољубе; за момковим оцем изљубе се и сви сватови с оцем дјевојчиним. Онда сваки дарује софру и опреми се на пут. Момчад изведу коње, а брат дјевојчин не да узда, које је синоћ сакрио, док му сваки сват не даде барем 10 новч. Отац младин отвори сад зграду, гдје је дјевојка и рухо њезино у сандуцима, а чајо натовари сандуке на коње, али како узме сандуке с мјеста не смије их пометати, него их мора онакве на коња метнути. Кад приведу младој коња, узме кум сто и метне своју капу на сто, а млада стане на капу и узјаше на коња. Отац младожењин дарује још пријатељице па онда крену на пут. Коња дјевојчина води дјевер, а дјевојка не смије до куће одјашити. У путу се сватови веселе пјевајући и коње играјући, а чајо виче:

„Еј, еј! Машала, машала,
Кита и сватови!“

Кад наљегну на прву ћуприју или воду, мора млада на првом крају ћуприје оставити мараму и јабуку, а у средини бацити једну мараму низ воду, — да јој нечастиви не би нахудили. На цијелом путу не смије се млада обазријети, — да не би оставила мужа. Из сваког села, кроз које или испод којег сватови прођу, изнесе им свака кућа ракије и мало мезета. Приближавајући се своме селу зауставе се, а тројица одлете кући младожењиној на муштулук. Жене привежу муштулукџијама по мараму на коње, а они се врате натраг те дођу опет заједно с осталим сватовима. Младој изнесу најпрво решето са зоби; она махне двапут њиме а трећи пут га баци на кућу. Онда јој изнесу мало дијете; она га преврне преко руку па га дарује кошуљом. За тим сјаше с коња и ступи најприје десном, онда лијевом ногом преко прага, окрене се па пољуби праг и дарује га. Онда је дјевер трипут обаведе око огњишта; млада пољуби и дарује такођер огњиште. За тим ижљуби се са свекром, свекрвом и с осталом кућном чељади. Пошто је све то свршено, одведе је дјевер у коју зграду, гдје се вјенча са младожењом.

У вече слегне се свјетина из оближњих села. Кад сједну за вечеру, изведе дјевер младу, носећи ибрик воде и леђен, пак је води најприје домаћину за софру. Чајо ухвати леђен, а дјевер поспе домаћину воде на руке да се умије. Умивши се баци домаћин новаца у леђен, обично дукат. Млада му се поклони и пољуби га у руку. Овако иду редом свакоме, и сваки баци понешто новаца у леђен.

За тим иду три дјевојке с једне а три с друге стране софре, свака држећи јабуку у рукама, те припјевају за вечером свакоме редом, почевши од домаћина:

„Ој ти Стево (н. пр.) господине, лијепо се сјаш,
Даруј нама наше коло нек се боље сја.“

Домаћин извади неколико новаца па их забоде у јабуке, а оне му захвале пјесмом:

Фала теби господине!
И ти опет сина оженио
Са дјевојком којом хтио.

Ако је момак, онда му кажу:

„Фала теби господине!
Ти се скоро оженио
Са дјевојком којом хтио.“

Своћење. Кад воде младу у ложницу, узме свекрва мушко дијете, па га на постељи трипут оваља, да би се младој све мушка дјеца дала.

Поход. И у власеничком котару не иде младожења прве године у поход, него само млада са свекрвом, носећи са собом дјеци колача. Младин поход траје обично само два дана. Кад се враћа у свој нови дом, родбина јој напуни торбу опет с колачима, да их сада раздијели дјеци у кући младожењиној [1]).

У Поповића (у власеничком котару).

Заглед. Кад се момак загледа, даде дјевојци прстен (обиљежје), да га она не би преварила.

Прошња. Прије јавне прошње пошљу једну жену или једног човјека на питање. На формалну прошњу иду тројица: момков отац, стриц и још један сусјед. Просци дођу кући дјевојчиној у вече. Прије вечере поспе једна дјевојка из куће просцима воде на руке да се умију. Послије вечере простру им у кући, гдје ће спавати, а иста дјевојка, која је њима полијевала, сада ће сваког изути. За што су дошли, споменуће просци тек сјутри дан, кад сједну за ручак. Тада устане жеников отац и пита домаћина и дјевојчина оца, да ли се желе с њима спријатељити. Домаћин позове сада дјевојчину матер и остале одраслије укућане и пита их, да ли су и они кајил? Ако сви пристану, онда жеников отац пружи домаћину или дјевојчину оцу своју плоску, па отиђе онда с матером дјевојци, да још њу пита. Кад ова обрече да хоће, онда јој даде „јабуку“, т. ј. онолико дуката, колико она заиште, те ју пољуби у образ као своју снаху, а она њега као свога свекра у образ и у руку.

На поласку дјевојка испрати просце и пољуби на растанку свакога у образ и у руке, те даде свакоме по неку милост, а они опет њу дарују.

Свадба. Главни сватови јесу: првљенац, стари сват, кум, барјактар, дјевер, домаћин и војвода. Сваки од овијех има уза се по два три момка, који се зову „првљенчев сват“, „кумовски сват“ и т. д. За чауша изаберу највећег шаљивчију. Њега обуку у чим смјешније хаљине, даду му најгорег коња и један наџак, да с њиме на врата лупа и т. д. Са сватовима иде и једна сватица, наиме „јенђибула“. Кад сватови иду по дјевојку, нити ко у путу њих части, нити они кога, нити се гдје свраћају, него непрестано иду пјевајући, ијући и пушкарајући.

---

[1]) Савић, богословац и Симић, гимназ.

На муштулук одреде овдје по десеторицу или дванаесторицу.

У дјевојчину кућу долазе сватови пред вече. Главне сватове води домаћин дјевојачке куће себи на вечеру и конак, а друге воде његови сусједи.

Кад буде вријеме вечери, онда дођу двије дјевојке, те им поспу воду на руке. Кад су се умили, онда устану сви и моле се Богу. За вечеру не износи се ништа од сватовске спреме. Послије вечере одведу поспане пријатеље у своје „хаљине“ т. ј. зграде.

Сјутри дан, кад су се сви по трипут ракијом обредили, устане чајо и носи на синији сватовску спрему ојчући, вичући, пјевајући и збијајући свакојаке шале. За тим извади жеников отац неколико петица или десетица, метне их на синију па повиче онда пријатељу: „Је си ли задовољан?“ Овај преброји новце, па ако буде премало, иште још више. Колико се плати, то овиси о згоди обију породица, о трошковима за женидбу, и о вриједности дјевојчина руха. Преко 200 ријетко се плати. На свадби у Поповића прије 4 године узело се 14 десетица, а сватова било је 96. Новце, што су на миру добили за дјевојку, узме њезин отац те даде од тога 1—2 дуката домаћину за његов труд и трошак.

Кад се нареде за дјевојку, онда устану, пољубе се и попију плоску.

Прије него се сватови и гости дигну са синије, донесе стопаница кутлачу на синију, у коју има сваки бацити нешто новаца. Ове новце раздијели она с осталим стопаницама и куварицама, које су јој припомагале.

Кад се изнесу дјевојчини сандуци, сједне на њих или њезин брат или њезина сестра, а пријатељ (жеников отац) мора на сваки сандук бацити барем 2 форинте. Даровати мора све жене и дјевојке у тој кући, онда сву њезину женску својат и неке дјевојчине компинице, које му прија именује.

Дјевојку изведе из њезине зграде њен стриц, ако тога нема, онда њезин најближи рођак, те је одведе у кућу па је ту обведе трипут око огњишта; пошто га млада трипут обиђе, сагне се трипут, пољуби га и баци на њ нешто новаца. Онда је води за њу приправљену коњу те је дигне са столице на њ. Братична опроставши се с њиме огрне га кошуљом, а коња јој држи за узду њезин брат све дотлен, док се год с њим не опрости.

Прије него сватови пођу, напуни им домаћин њихове плоске, а жене и цуре изнесу им марама и кашика; прве вежу коњима за узду, а задње задију им за капе са цвијећем (босиоком, миродијом и др.). Кад сватови полазе, дјевојке се јагме око њихових коња, да их онда на растанку надаре. Најдаље испрате дјевојку домаћин и њезин брат. Кад се с њом растану, онда она сваког огрне кошуљом. Кад брат предаје сестру њезину дјеверу, добије од пријатеља један дукат.

Дошавши младожењиној кући води дјевер младу иза свршених обреда пред кућом и у кући у хуџеру, приправљену за њу, гдје јој жене донесу мједених колача или уштипака.

Сјутра дан иза вјенчања и полијевања двори млада са дјевером више прве синије.

Четрдесет дана послије вјенчања преклоња се млада пред сваким, и пред дјететом које је истом проходало; постарије људе и жене љуби уједно и у руке[1]).

По селима маглајског и грачаничког котара.

а) Прошња. На прошњу иде обично отац, а ако он не би могао, то се пошаље ко из куће или оближње родбине; може се послати и когод други, особито они људи, који су вјешти испросити дјевојку. Просац мора се лијепо обући, понијети са собом „поштење“ (пиће) и јабуку (прстен) за дјевојку. Ако дјевојка прими прстен, то се одмах постави софра с разним јествинама и за њу сједну најпрво домаћин и просилац, па онда још неки од старијих укућана. Просац изнесе своје поштење, а такођер домаћин своје, те се ту пије и пјева мал не цијелу ноћ. При свом поласку просац уговори с оцем дјевојчиним, колико ће повести сватова и дан, кога ће доћи по дјевојку.

При просидби овдје је као и на другим мјестима обичај, да родитељи, ако нијесу вољни дати своје кћери, не ће то просцу у очи казати, него ће му рећи, да дјевојка још није спремна, да је још луда и т. д. У том случају они не ће ништа узети од просца: ни ракије, ни духана чак ни шибица, а он опет не ће код њих ни вечерати ни ноћити.

б) Свадба. Сватови пођу у дјевојчину кућу, ако је она далеко од младожењине, већ у очи свадбеног дана. Најпрви иде чајо, за њим ручни дјевер и војвода, а остали иду за овим без реда. Кад дођу кући дјевојчиној, ту их укућани лијепо дочекају. У вечер дјевојчини рођаци из истога села обичавају њима прикрити све коњске ствари и њихову обућу. То раде за то, да би сватови сјутра и њих што уцијенили за њихову родицу. За ову мора се дати при ручку колико њезин отац заиште; обично се даје 6—12 петица. Срамота је много искати. Прије поласка узме дјевер дјевојку за руку па је трипут обаведе око огњишта, гдје она остави нешто новаца. За тим је изведе, посади на коња па је заогрне кабаницом, да се скоро ни мало не види.

---

[1]) Поповић Цвијетин.

При поласку дарују свати све укућане и остале сељане. Путем непрестано се пушке избацују и сватовске пјесме пјевају. Сељани из села, покрај којих сватови пролазе, излазе пред њих да их часте својим поштењем, а свати опет њима своја узвраћају. Када се свати прикуче близу куће младожењине, одлети чајо напријед оцу по муштулук, а ако могне и младожењу улови те и њега добро уцијени. Чим су свати дошли пред кућу, изнесе се дјевојци кашика меда и она ту кашику пребаци преко куће. За тим ручни дјевер одведе дјевојку у хуџеру младожењину и тамо је чува и за њу се стара, док се вјенчање не сврши. Истога или слиједећега дана дозову свештеника и вјенчају младенце. При вјенчању стоји кум између дјевојке и момка, те по заповиједи свештениковој скине натакнут прстен са руке момка, па га метне на прст дјевојчин и обратно; то чини трипут. За вјенчање сплету се два вијенца од шљивовијех грана па се обмотају мафезом. Ове на вјенчању освештане вијенце морају новобрачни добро чувати, јер ако би се они изгубили, могло би се и њих двоје једно од другога раставити. Оставе их у згради, гдје спавају.

Послије вјенчања млада полијева на руке свима сватима, попу и другијем позванијем на свадбу; тада мора сваки дати дар у леген, а такођер по ручку, кад се умивају руке. За ручка извикују се дарови, што их је кому млада донијела.

Прије ручка отиђе чајо у село свакој кући, па ишће кокоши или их сам похвата; нико му не смије то замјерити.

Иза вјенчања поклања се млада пред сваким мушким, који је прешао преко дванаест година, кад га први пут сретне или види; тада мора је свако надарити.

Звање пријатеља на част. Два, три мјесеца послије свадбе зовне младожењин отац младина оца и њезину матер на гозбу. Ту се веселе и пију по дан, два.

Свадба у фочанском котару.

На свадбу позову све своје сроднике и пријатеље. Сваки позвани донесе са собом јела и пића и другијех дарова н. пр. сафуна, рубаца и т. д., сваки како може; кум и дјевер обично највише донесу. Гости се сакупе у очи вјенчања на вечеру у кући младожењиној. Кум сједне у прочеље, а остали редом до њега. Млада не излази у вечер никако ни пред кога. Послије вечере затуре се разне пјесме и игре међу младежи, а стари људи пију и пјевају уз гусле све до зоре. Кад се је лијепо расвануло, дође свештеник да младенце вјенча. Послије вјенчања ижљуби млада све старије редом у руку, у прса и у кољено.

Исто ради кад се куму или којему другоме старијему госту напије, кад опази да кум стоји или да пређе с једног мјеста на друго.

На ручку купи онда „пољевачину". И пјевачице туре на софру јабуку, да их сваки надари, којега су у пјесми припјевале. Послије ручка изнесе се кава и сваки тури 10—20 новч. у финџан; то иде оној жени, која је јело и каву приготовила. Госте, који полазе послије подне кући, испрати млада са дјевером и чаушем по далеко и сваки јој даде у име „испратње" по 1—2 фор., колико ко може. Како пољевачину тако предаје млада и испратњу своме свекру да чува тај новац. Од сватова и гостију отиђе из куће младожењине најзадњи кум. Њему иде кума неколико дана послије свадбе на „руке"; кум мора своју куму лијепо дочекати.

У Сарајеву.

I. Мала прошња или договор. На малу прошњу пошаље момков отац проводаџију или свог најближег рођака. Ако дјевојчин отац пристане на удадбу своје кћери, онда они одреде дан прстену, а овај обично буде у понедјељак или у четвртак.

II. Прстен или јавна прошња. Прстеновање обавља се у дјевојчиној кући, те се на њ позове цијела њезина родбина. Најприје приступе момков и дјевојчин отац иконама, помоле се Богу, цјеливају иконе, а онда се међу собом ижљубе. За тим извади момков отац прстен и друге дарове, те их даде дјевојчину оцу, да их он предаје испрошеној дјевојци. Ова примивши прстен и остале дарове[1]) ижљуби све старије у руке па се онда уклони, да спреми дарове родбини младожењиној.

III. Бокаруше. У недјељу прије вјенчања буде у дјевојчиној кући женско весеље, које се зове „бокаруше". Ово име потиче од бокара. Још прије 20—30 година постојао је у Сарајеву обичај, да су жене о бокарушама доносиле свака по бочицу вина, ракије или вина у дјевојчину кућу, те то излијевале у посебне велике бокаре, из којијех се је онда женама и другим гостима нудило пиће. — На бокаруше не дођу само жене из дјевојчине својте, него такођер из комшилука. Али свака треба да донесе младој дар, који се онда читавом сабраном свијету показује. И дјевери дођу са даровима. Пред њима носи чауш на табаку фишек са шећером и дукатом, онда извезене папуче и наранче, — све покривено танком копреном. Сада брат изведе младу међу дјевере, да ју дарују дукатом и папучама; шећер и наранче обично подијеле женама, да поспу своју дјецу. У вечер долазе и људи на бокаруше и тако траје онда ово весеље до ноћи.

---

[1]) Прије су давали згоднији 11—51 дукат или „мађарију".

IV. Вјенчање. У Сарајеву бива вјенчање још каткад ноћи, држећи се обичаја из турског вакта. Свате дочека на кућним вратима дјевојчин отац са својом браћом, а у соби дочека их коло дјевојака и младих жена, пјевајући сватовске пјесме. Када буде око два сата у ноћи, устану сви на ноге, а десни дјевер узме дјевојку преда се, склопи јој руке, узме вјенчани прстен те јој трипут прекрсти руке; онда јој проспе из фишека шећер помијешан с новцима. Чим је тај обред свршен, уреде се по два, па пођу цркви на вјенчање. Напријед иде свекар младин са кумом и другим сватима, а за њима дјевери са младом и остали. Млада иде прама истоку у цркву, а младожења са својим друговима прама западу те се састану код цркве. Иза вјенчања иду младожењиној кући, гдје млада огњиште цјелива и дарива.

Свадбени ручак зове се ту „пилав“.

V. Зет у пунице. Неколико дана иза свадбе пође зет с младом у своје пунице и то на њезин позив, те понесе са собом дарова за све укућане. Кашње позове младожењин отац дјевојчину родбину у походе[1].

Б. У католика.

На далматинској међи[2].

Мала прошња. Кад родитељима дорасте син до женидбе, упитају га, хоће ли се женити, и да ли је коју цуру замирио и чија је. Ако њима момак одговори, да има жељу женити се и да је дјевојку већ изабрао, онда родитељи, ако не познају ни дјевојку ни њезину кућу, понајприје испитају од пријатеља и знанаца, је ли цура вриједна, је ли од поштена оца и мајке и је ли из часне куће. Ако им све буде по вољи, подигне се једне вечери на прошњу отац или његов брат или ко други од старијих људи из родбине, те понесе са собом петшест ока ракије, погачу, један сир и пршуту. Дошавши у дјевојчину кућу назове Бога и име Исусово па сједне с домаћином и женом му око огњишта. Просац (уговорник) извади из торбе што је донио од јела, повуче плоску с ракијом, па отпочну јести и пити. Кад се мало угрију, онда уговорник почне по мало околишати и дјевојку спомињати прије него је запита у родитеља. Прави родитељи не ће дати ни обећати дјевојке, док је не упитају. Ако дјевојка пристане, то јој уговорник даде аманет или јабуку. Дјевојка пољуби уговорника, оца и мајку у руку, узме јабуку па је метне у њедра. Сада донесе и она свој дар па даде просцу или гаће и кошуљу, или лијепо извезену мараму или што друго. За тим почну уговарати велику, јавну прошњу. Дјевојчини родитељи одреде уговорнику дан, прву или другу недјељу у вечер, а уговорник пита: „Шта ћу понијети? Најбоље је, да се одмах погодимо и да све уредимо. Или волиш да ти дадем у готову новцу што треба за прошњу, или волиш да пошаљем од своје куће све што треба?“ Отац дјевојчин одговара: „Дај ми толико и толико дуката или форинти.“ Или: „Понеси двадесет ока ракије, барило вина, печена овна, погачу сира, толико ока јабука, ораха, смокава, свијећу, луча, шуверина, кашике, уопће све, што ћеш јест и на што ћеш сјест.“ Кад су све уговорили, попију још коју чашицу у здравље и онда се растају. Дјевојка испрати уговорника комадић пута па се онда с њиме опрости пољубивши га. „С Богом душо,“ рекне јој уговорник, „ради и Богу се моли; чувај поштење и добар глас и не осрамоти ни моје ни своје.“

---

[1] Гимназ. Милан Бесаровић и Н. Сршкић, трговац.

[2] Испореди уз ово чланак Антуна Илије Царића у „Гласнику зем. музеја“ IX. (1897., стр. 685—696.).

Ако родитељи дјевојчини нијесу ради дати кћер момку, то се онда изговарају, да је још луда, млада, да не зна кућанства водити и т. д. Увијек гледају да просца лијепо и уљудно отправе. У овом случају остане цијело уговарање тајном и нити родитељи дјевојчини нити момкови не воде једни на друге пизму.

Велика прошња. На велику прошњу иде обично отац момков, или ако нема овога, то онда његов тутор. Просац обуче се на велику прошњу у сјајно рухо, за пас метне мале пушке и ханџар. Кад је дошао пред дјевојчину кућу, повади мале пушке, опали их и завиче домаћину: „Хеј домаћине, ево ти дошао пријатељ пред врата!“ Сви излете из куће. Дјевојка прихвати коња за узду, а просца пољуби у руку. Домаћин и домаћица уведу просца у кућу па ту простру синију. Просац рекне дјевојци, да му донесе бисаге. Изње извади свијећу те је запали, извади луч, шуверине, уопће све, што је отац дјевојчин тражио на малој прошњи. Сад заредају здравице.

Најприје пију ракију, а кад су мало заложили, окрену у вино. Дјевојка дотле стоји и држи у руци свијећу. Кад се мало угрију, почне просац задиркивати дјевојку и напокон направи јој мјесто код себе. „Ходидер, душо, сједи до мене, а свијећу подај кому млађему!“ Сад она пољуби оца и мајку у руку, за тим просца у чело или у прса, па сједне код њега. Кад су се иза тога још мало провеселили, дигне домаћин све са синије, а на њу метне чист пјат (тањур). Просац се сада маши руком у њедра, потегне јабуку, прстен и неколико дуката (или форинти), па све то метне на пјат и окренувши се дјевојци рече јој: „Е мала, видиш, то је све твоје, ако ти будеш моја!“ Дјевојка пољуби старога у руку, узме ствари са пјата, па натакне прстен на прст, а новце и јабуку метне у њедра. Сада оде да отвори сандук и повади дарове. Просцу даде гаће и кошуљу, да се сутра пресвуче. Овај му дар, завезан у марами, метне преко крила. „За стару мају имам једну лијепо извезену кошуљу, али ја ћу то њој шјутра дати“ рекне дјевојка и сједне опет уз просца. Домаћица метне опет вино и присмок на синију и тако пију, док им пиће не помути главе, а сан очи.

„Навиштење“. Пароку кажу да су се млади загледали и да хоће једно друго. Сада парок испита да ли млади нијесу својад. На поласку пришапне старцима: „Е нек вам буде сретно, само немојте оно моје заборавити: 2—3 фор. у новцу, плећку, погачу, бурећу вина, једну печену кокош или макар и печено одојче.“ — Просац враћа се са дјевојчиним оцем к његовој кући, гдје се опет одмах синија простре за ручак. Пошто су све уговорили што треба за свадбу, опрости се просац с ријечима: „Чувајте ми дијете ко очи у глави“ па узјаше коња, потегне пушке, опали их и натјера коња и трк.

Вјенчање и пир. Прва је сада брига момкову оцу, да одабере и сазове сватове и припреми јела и пића за пир. „Узми штап у руке,“ каже којему мушком укућанину, па купи и позивљи сватове: тај треба да је кум, тај чауш, тај стари сват, тај барјактар и т. д.“ Другим опет каже: „Дјецо, изаберите два три вола па продајте, да можемо поштено младу и сватове дочекати.“ Сад се стану изабрани сватови на све стране припремати за свадбу: приређују хаљине и коње, чисте пушке и токе и т. д. Кад су се овако опремили, дођу сви у очи вјенчања, обично у недјељу под вечер младожењину двору. Сви изиђу из куће у сусрет сватовима. „Добра вечер, домаћине!“ поздрављају сватови, а он им одздравља: „Добро ми дошли, господо сватови!“ па их онда по имену реда: „Добро ми дошао стари свате, куме“ и т. д. Онда их уводи у кућу и посађује их за припремљене столове: старога свата у прочеље, до њега кума, а иза овога друге сватове како који стигне. Помоле се Богу, по том стари сват узме кашику, зграби први из здјеле, а сви за њим. Кад су мало заложили, заредају и здравице: домаћину наздравља стари сват, домаћин куму, кум дјеверу и тако букара редом хода од руке до руке, док не иду спавати. Сјутрадан зора забијелила, а чауш од свата до свата па их буди вичући: „На ноге, на коње! Ваља нам ићи по дјевојку!“ Сватови се дижу и опремају, а чауш пригледа да ли се све справља како ваља, је ли сексана у реду, јесу ли плоске наливене, па даје онда свакому свату по једну у зобницу. Када су се обукли и наоружали, појашу коње; дјевер поведе и једнога празна за младу. Путем пуцају и пјевају, нек свак знаде, да свати иду. Барјактар напред подигао барјак, а чауш облијеће, удара кевом у врата и виче као помаман. Кад дођу пред дјевојчине дворе, затворе им пред носом врата. Кум и дјевер сада разјашу, узму куцати на врата питајући дјевојку. „Шта ви тражите?“ питају из куће. „Изгубили смо једну овцу, па смо чули да је код вас у кући“ одговара кум. „Ми богме не знамо која је ваша; а били је ви познали?“ „Како не би!“ „Добро, ама немојте у туђу утворити. Ево, је ли то?“ Изведу какву стару, грубу бабу. „То наша није; дајте другу!“ Они изведу сада другу, али ни та није права. Тек трећи пут изведу праву дјевојку. „Ето, то је наша!“ повиче кум. „Све то је лијепо, ама дајдер ти плати чобанију, што смо је толико чували,“ одговоре укућани, изведу младу па је даду куму, а он опет дјеверу, а укућанима добаци неколико плета. Сада пушке запуцају, пјесма се вине из грла, а свати потегну матере нудећи ракију. И дјевојчин отац изнесе ракију па нуди и части свакога. За тим метну дјевојку на коња па појашу и сами своје коње. Неко од дјевојчина рода (брат или рођак) одлети пуцајући напред на коњу, да јави сватове фратру и младожењи, који од јутра већ чека у цркви. Пошто намире фратра, вјенчају младенце. Иза вјенчања врате се пушкарајући у кућу дјевојчину на ручак.

Чим су дошли пред дјевојчину кућу, отиђе младожења својој кући те се поврати у пунице, кад је вријеме да се млада одведе. Један од сватова дочека га с пуном букаром. Ако може, ваља му је попити, а ако не може, то се само дотакне вина, па све баци преко себе. Сада оде пуници, пољуби је у руку и говори јој: „Хвала мајци на дјевојци, а дјевојци на јабуци. Ако буде љута, не ће жалит прута, ако буде добра, не ће бити модра.“ За тим извади из њедара јабуку, а у њој неколико плета, даде је пуници, а пуница њему пребаци преко деснога рамена црвени пас или пешкир, па га свеже под лијево пазухо. Свасти и другарице дјевојчине посипљу га цвијећем, а он их дарива новцем. Брат дјевојчин спрема њезине сандуке, товари их на коње и покрива црвеном или модром чохом. Младожења мора му коју пару даровати, а тако и младиној другарици, која јој је рухо помагала спремати и слагати. Сада пјевајући и пушкарајући пођу младожењиној кући, настојећи да тамо стигну прије захода сунца. Ту их чека коло дјевојака и циганин с бубњем. Дјевојке поздраве младу са „добро дошла неко наша!“ Млада узме ораха, љешњака, смокава и баци у коло, а младожења новаца. Дјевер и други сватови сјашу с коња. Дјевер поведе младу на коњу пред кућна врата. Ту је дочека жена са дјететом у руци и даде га младој; ова га узме у руке и три пута га пред собом на опосум окрене. За тим јој даду три јабуке, у којима су позадјевене плете или бановци (10 новч.) и она их редом пребаци преко куће. Сада љуби горњи кућни праг, сјаши с коња па пољуби и дôњи праг, униђе са дјевером у кућу, пољуби домаћина и домаћицу у руку, а они њу у чело. Сад посједају сви за трпезу да вечерају. Око неко доба ноћи рећи ће стари сват: „Домаћине, ми можемо још пити и веселити се, али дјеца нека иду почиват.“ „Добро си рекао,“ одговори му домаћин, а кум и дјевер одмах скоче да поведу младе у њихову одају. Прије него пођу, иду редом по сватовима, љубе их и питају благослов. Чауш завуче се пред њима у одају, закрачуна врата, узме какву тенећку или котао па лупа у њ само да не чује, како кум и дјевер пред вратима вичу. Кад је било доста лупе, он престане, а кум зове: „Отвори нам, чао!“ „Ко си ти?“ одазове се чауш. „Да ти почем нијеси наш млинар?“ Кум нема куд ни камо него одговара: „Јесам.“ „А имаш ли парипче са собом?“ „Имам,“ одговара кум. Тако се шале и чауш им не ће да отвори, док му домаћин не да откупа. Младожењу испрате његови јарани све до врата шакама и ударцима. И на вратима од ложнице стоје који час, лупајући у какав котао и ругајући се младожењи.

Сјутрадан чекају младенци стару мајку, да им донесе масленицу. (Ова је увијек прво јутро облигатно јело.) Стара дође и назове им: „Добро јутро, драга дјецо! Ево вам маренда (зајутрак).“ „Хвала ти, добра мајко,“ одговоре младенци и љубе је у руку. Кад су тако мало заложили, узме млада чисте воде и чист пешкир па иде умивати сватове. Како се који умије, сваки јој баци у воду ко плету, ко форинту. Онда оде и по комшилуку па умива и поји ракијом, а њу опет сваки дарује новцем. Пошледњи дан, када ће се разилазити, позове домаћин комшије и све рођаке и пријатеље, који нијесу у свате били позвани, на задњи ручак. За овај се ручак доноси обично нешто и из сватовских кућа, па је тај ручак на заједнички трошак. Као пошљедње јело донесе домаћица попригану џигерицу или пиринач, скухан на густо. Кад је сваки мало окусио, дигне се софра. Сада донесе млада дарове и дарује најприје старога свата, онда кума и по реду све друге, како је ко одличнији и старији. Свакому свату метне дар на раме, а гостима у руке. Кад су дарови подијељени, донесе се на стол пјат, а на њем јабука. Први метне уздарје домаћин, за њим стари сват, а за овима други редом. Пошто је све свршено дигну се на ноге, а млада испрати свакога на врата и дарује га или пошаље по њему штогод дјеци, а овај њој враћа уздарје.

Сјутрадан дигну се укућани, погледају око себе, али све празно и тужно: на тавану нема ни куса пршута, нигдје труна брашна, ни капи вина. „Јао и помагај,“ стане кукати домаћица, а стари око снаше: „Дај драга, дај душо оно свога новца, да купимо брашна и зачина, јер ми смо све потрошили до голе коже!“ ¹)

Тако се започне весело, а сврши са кукањем.

У Варцар-Вакуфу²).

„Проводаџиница испипа.“ Кад је момак већ загледао дјевојку, очитује својој мајци да би се рад женити. Ако родитељи бегенишу дјевојку и њезину кућу, послаће момкова мајка „проводаџиницу“ да „*испипа*“ у дјевојчине мајке, да *ли би* дала своју кћер за њезина сина. Ако дјевојчина мајка на то пристане, „провући ће кроз уши“ и мужу ову ствар, па ако је и он споразуман, долазиће:

Уговорник. То је момков отац сам или један из његове родбине. Он понесе са собом плоску ракије и златан прстен. Ако дјевојчини родитељи пристану на његову прошњу, части их ракијом, а дјевојци даде прстен.

Прошња. Дан просидбе уговорио је већ уговорник. На просидбу иде отац (ако га момак нема, његов старији брат) са још неколико пријатеља те понесе са собом ракије 10—20 ока (каткад и више), печено бравче, погачу, чаше и кашике, онда још јабуку, у коју су задјевени сребрени новци. Прије него пођу просци дјевојчиној кући, иду жупнику, да им даде „цедуљу“. На овој има жупник записати, да од црквене области нема никакве запрјеке женидби између дотичних младенаца. Ова цедуља потребна је с тога, јер иза заруке постоји већ душевно сродство између дјевојчине и момкове браће, тако да се они без бискупске диспензе не би могли узети.

---

¹) Бошкић.

²) *Испореди уз ово чланак г. Ивана Кларића у „Гласнику зем. музеја“, год.* IX. (1897.), *св.* 4., *стр.* 696.—703.

Кад дођу просци кући дјевојчиној, чине се укућани, као да не знају зашто су они дошли, те их приме као обичне госте. Домаћин их части ракијом све до вечере. Кад је чорба већ изнесена, приђу просци на позив домаћинов софри. Најстарији просац поклопи чорбу са погачом, а на погачу метне цедуљу и јабуку па почне говорити: „Ја просим у име божије вашу дјевојку (Н.) за мога (сина, рођака Н.). Ако је божија воља и ваша, нека дјевојка узме аманет.“ Сад родитељи позову дјевојку па је питају, да ли је њезина воља да пође за тога Н.... Ако је вољна љуби у руку родитеље своје и просце по реду, па узме онда аманет. Иза тога једе се и пије и наздравља у здравље новог пријатељства.

Прстеновање. Након два дана иза просидбе иде дјевојка с једном женом из родбине жупнику, носећи са собом чеврму или мараму. У исто вријеме дође и момак носећи са собом прстен. Код жупника положи дјевојка цедуљу и мараму, а момак прстен на сто. Жупник на то пита дјевојку: „Узимаш ли ти овога момка драге воље и без икакве силе?“ На дјевојчин одговор, да га узима без икаквог силовања рече жупник: „Узми, дјевојко, од ове двије ствари што хоћеш!“ Дјевојка узме прстен, а момак мараму. Сад жупник ово себи забиљежи у протокол.

Ако би се која странка послије прстеновања покајала и хоће да одустане, то она мора носити све трошкове, које је друга странка потрошила у ту сврху. Ствари, које су „у четири ока“ и „без свједока“ давате и трошене (н. пр. за вријеме ашиковања), не узимају се у рачун.

Навјештење, уговорници и свиларице. Обично прве недјеље послије прстеновања навјести жупник с олтара, да ће се тај и тај с том и том женити. Истог дана дођу комшије и познаници у младожењину кућу на „шербе“. Друге недјеље навјештења дођу „уговорници“ и „свиларице“ у кућу дјевојчину. Уговорници носе са собом хаљине и накит за дјевојку, наиме антерију, ћурак, копаран, јелек (јечерму), самурију (већа марама што се омота око главе), чарапе, јеменије или чизме (црвене или жуте), свилен шал, сребрни или позлаћени пивац (пас), решмета и халхале, криж, менђуше и огрлицу од дуката (ако је могуће). Дјевојка мора обући све ове хаљине и накитити се накитом, па изаћи пред уговорнике, који се зову овако с тога, јер имаду уговорити дан свадбе. С њима долазе истог дана „свиларице“, т. ј. дјевојке и жене, које носе са собом свиле и неколико драма злата дјевојци на дар, па се зато зову свиларице. Ту се сад све весели пјевајући и играјући. Кад уговорници пођу, даје се њима бошчалук (гаће, два свитњака, кошуља, два пешкира и двије чеврме). Свиларице добију кошуљу или ногавице. Сваки који што добије, дарује опет дјевојку новцем.

Свадба. Иза уговора иде један мушки из младожењине куће са чутуром, па позива у сватове. Већином се бирају људи веселе ћуди. Треба да буду: стари сват, кум, два дјевера, војвода или барјактар, чауш, домаћин, прикумак и јенга (једна или двије). Домаћин је и овдје обично момков отац. Војвода или барјактар носи барјак те иде пред сватовима. Чауш има шале збијати и носи буздован, с којим туче на свака врата.

Сватови се обуку што боље и љепше могу, те се у одређено вријеме купе у младожењиној кући. Ако је дјевојка далеко, иду на коњима, ако је у истом мјесту, пјешице.

Дошавши пред дјевојчину кућу викне стари сват, кум или домаћин: „Дајте нам нашу дјевојку на „адет!“ Укућани им доведу другу дјевојку, а сватови им веле: „Фала вам, добра је и кршна, али није наша!“, па надаривши изведену дјевојку с нешто новаца, почну опет захтијевати праву дјевојку. Најпослије изведе је сестра или невјеста, те дјевојка изљуби све сватове у руку и стане покрај кума, који сада завиче: „Добили смо, што смо хтјели!“ На то отпочне весеље. Кад су јенге опремиле дјевојку, узму је испод руке па је воде међу сватове, да иду на вјенчање. На поласку даривају сватове укућани, а и комшије им даду кокоши, пилића и т. д. Младожења иде из своје куће цркви на вјенчање. Из цркве иду у младожењину кућу. Пред њом дочекају сватове дјевојке играјући коло; а свекрва чека младу на кућњем прагу па је пошкропи светом водом говорећи: „Добро дошла и сретно у мој дом корачила!“ Дјевојка пољуби најприје праг, за тим свекрву у руку и улази у кућу. Ако није пољубила прага, иде огњишту, пољуби га и остави на њему мараму. Иза тога поставе младу у буџак од собе да тамо стоји. Послије неког времена сједну младу и доведу јој мушко дијете, па јој га метну у крило.

На пир пошаље и овдје сваки позвани свој прилог: бравче или питу и „чурек“ (крух шеничан, уквасит), боцу ракије, а томе још мараму или што од одијела. Када долазе комшије и пријатељи на пир, дочекује их млада са дјевером те старије љуби у руке, а млађе у образ. Старјешина даје свакоме мјесто. Млада стоји у прочељу близу кума. Кад се изнесе кујрук, метне се пред кума, а овај има бацити највише новаца. Кујрук иде редом од једног до другог и сваки мећe новаца. Сви ови новци дају се стопаници. Као задње јело изнесе се купусна чорба. Сад узме млада ибрик, а дјевер леген и пешкир, па иду сватовима и гостима, да ови руке перу. Сваки баци нешто новаца у леген; то је дјевојачка пољевачина. И дјевојке, што при вечери сватове редом припјевају, буду од сваког надарене. Најпослије се кава изнесе. У финџане баца се новаца те и то добију дјевојке.

Сводња. Јенге доведу дјевојку у собу, а дјеверови момка. Кад се сведу, пукне неколико пушака за знак, да су се свели. Дјевојке пјевају пред вратима, а момци око куће те траже масленицу. Ову је дјевојка са собом донијела те је даде младожењи, а овај момцима кроз прозор. И од укућана буду момци почашћени. — Сјутрадан, кад младенци устану, прва дође у собу јенга да дигне душек тражећи знак — —. Под душеком нађе пешкир што га је млада њој оставила.

Рухо. Кад се вјенчање свршило, врате се дјеверови по рухо дјевојачко. На сандуке сједну дјевојке и дјеца захтијевајући откупнину.

Походи. Најприје походе око 15 дана послије свадбе младожењини укућани с младом и младожењом родбину младину, носећи са собом колача и разних дарова. Родитељи дјевојачки врате ове походе, носећи такођер са собом јела и дарова[1]).

У Дôцу.

Послије загледа иде једна жена у кућу дјевојачку и пита укућане, хоће ли дати ту и ту дјевојку томе и томе момку. Пошто је узела „ријеч“, иде момак жупнику по цедуљу. Добивену цедуљу носи иста жена (кодош) кући дјевојачкој, гдје је дочекају срдачно и сјајно, не само укућани него и дјевојке с момцима из сусједства, пошто се је већ прије јавило, у који ће дан кодош са цедуљом доћи. У вечер долазе просци: отац момков са старијим сином и са врло вјештим говорником из комшилука, носећи бардак ракије, печенице, погачу и јабуку са утакнутим дукатом. Укућани нуде просце ракијом, али они не примају већ кажу, да нијесу за то дошли, него по нешто друго. Сада заредају питања с једне и друге стране, а просци околишају с правим одговором. Пошто су се дуље времена тако натезали, искаже напокон главни говорник у просаца, да су дошли просити дјевојку. Сада заповједи дјевојчин отац да му доведу кћер, која већ спремна чека на вратима и на позив одмах униђе у пратњи кодоше. Пошто је пољубила у руку све просце и старије укућане своје, дарује ју отац момков јабуком, а ако је богат извади и ђердан, пафте или обоце (минђуше).

Истом сада гости узимају ракије па ту и вечерају, веселећи се с осталим друштвом до касне ноћи. Сјутрадан иде момак с дјевојком жупнику на прстеновање. Уз дјевојку иде и кодош.

---

[1]) Никола Ђурић, управитељ основне школе у Варцар-Вакуфу.

Прве недјеље навијештења иде млада к миси у одијелу удате жене, праћена од једне јенге (обично је кодош и јенга). Ова остане тај дан на ручку у младе. Послије подне долазе гости, носећи дарове младој, за тим дјевојке и момци. Ту се пјева и игра до мрака. Ова слава зове се прстенска ужина. У вечер дође момак са својим друштвом, па поведе дјевојчине госте у своју кућу. Уз пут пјевају пред гостима по улицама дјевојке и момци, а најмљени људи носе пред њима машале. У младожењиној кући траје весеље до зоре. Млада дијели ту ноћ дарове свим часнијим и угледнијим гостима; а сваки од њих њу дарује.

На дан вјенчања иду сватови пред зору по младу. Дошавши тамо, младина кућа послужује њима ракијом, ну они не ће да пију, већ се стану препирати и натезати с укућанима као код просидбе. Напокон изјави стари сват, да су дошли по младу. Сада она одмах униђе у пратњи јенге и пољуби сватове у руку. На то почну момци и дјевојке пјевати, а свирачи (тамбураши, ћеманеџије) свирати. Сватови оду пјевајући у цркву, а сусједи трче пред кућна врата и послужују их јелом и пићем. Пред сватовима иду у дугом низу дјевојке. У цркви чека на њих младожења. Послије свршеног вјенчања лети он брже боље кући и послужује свијет ракијом на улици и авлијским вратима. Сватови водећи младу из цркве, попостану на три четири мјеста па поведу коло. У сватовима су: стари сват и старосватица, кум и кума, два дјевера (десни и лијеви) са дјеверушама. Сватове прате машкаре, а њим на челу сојтарија, који остане и на ручку, да забавља госте. Дошавши пред младожењину кућу пољуби млада најприје кућни праг, онда свекра и свекрву у руку, који је пошкропе благословљеном водом. За тим иде у собу, па се ту постави у буџак.

Старосватица или кума донесе јој дјетешце своје, а она га, примивши га у наручај, покрије златном чеврмом.

За ручка наздравља највише стари сват. С његовом дозволом могу и други наздрављати. На крају ручка донесе се пилав у већем и мањем сахану. Тада се сватови начине, као да га не могу јести, јер да није мастан. Стари сват заповиједи, да дође апчија и да помасти пилав. Ова заиста дође с питњаком, па кад га је помастила, задију сватови у пилав мањег саханчића по коју пару; овај дар иде апчији (кухарици). Иза ручка полијева млада сватовима на руке, а ови је дарују новцима. За тим води се коло и играчица (дубров. танц). У колу играју и жене, а у играчици само дјевојке. Сваки момак надари лијепо дјевојку, с којом је играо.

BIBLIOTHECA
MUSEI
BOSNIAE ET HERCEGOVINAE
SARAJEVO

Пир траје до по ноћи. Прије него ће младенце свести у ложницу, оде дјевер с двјема дјевојкама, да простре младенцима душек; а млада мора сада даровати дјевера, да откупи постељу. Оне двије дјевојке пјевају младенцима пред вратима, а младожења изађе, да их дарује.

Сјутрадан у вечер дођу опет сватови и остану до по ноћи. Те ноћи дијели млада свакоме свату дарове, а они опет њу награђују.

Први дан иза вјенчања иде младожења с дјевером пуници у походе, носећи са собом ракије и печенице. Зет дарује пуницу с новцима. Слиједеће недјеље иде пуница с најстаријом кћерком (скочиполицом) зету у походе, носећи са собом дар у јествинама.

У Варешу.

Пошто је момак неко вријеме ашиковао с дјевојком, даде јој обиљежје без икаквих свједока. На прошњу иде овдје и момак са једним или двојицом старијих људи. Иза прошње буде „прстен“ пред фратром. За вријеме навјешћивања иду ближње рођакиње дјевојчине и „свекрве“ т. ј. жене, које ће носити дјевојчино рухо, будућој младој у посјету, понесавши са собом џуслеме (урмашице), пића и свакојаких женских дарова, те буде тамо као неки мали женски пир. Овај састанак зове се такођер „свекрве“. Каже се: идемо у свекрве. Сваки пут, кад се навијесте, љуби се момкова родбнна са дјевојком пред црквом, дајући јој дарове. Прије вјенчања дужан је дјевер купити невјести: огледало, чешаљ, сапун, чарапе и ципеле, а невјеста опет њему даде на дар гаће и кошуљу. Вјенчање буде обично сриједом. На дан вјенчања иду дјевер и двије јенђије прије зоре у невјестину кућу, гдје их дочекају дјевојке на кућним вратима са сахaном пиринча, те им припјевају, да им дарују пиринач. Пошто су им дали мали дар, униђу у кућу, гдје ће бити „буклија“, т. ј. мали пир до 10 сати, док се не пође на вјенчање. Идући у цркву пјевају дјевојке све до цркве. Иза вјенчања иду момковој кући. Прије него уђе у кућу, пољуби млада кућни праг, а домаћица је пошкропи светом водицом; за тим се изљубе. У соби донесу младој дијете у наручај. Пир траје 2—3 дана. Други дан пира иде младожења са слатком ракијом пуници, а дјевер иде с невјестом на воду, гдје му она најприје полије из ибрика, да се умије, а онда му даде дар; исто тако и дјевер дарује невјесту, али у новцу.

Прву суботу послије пира иде млада с дјевером старом свату и куму, да им опере ноге и ту се опет даривају узајамно. Послије тога буду похођани. Најприје иде најближа родбина младожењина родбини младиној, онда ова овој. То бива обично у вечер и ту се опет погосте, надаре и позабаве.

У Крешеву.

I. Прошња. Просци зову се овдје сватови. Они се скупе код момка, па пођу одавле кући дјевојачкој, сваки носећи јела и пића из куће момкове, а сватовски старјешина к тому још прстен и златних новаца, најмање један дукат. Дошавши у кућу дјевојачку, положи сватовски старјешина прстен и новце на покривену синију говорећи: „Ја сам послан од Н. Н. момка, да ми дате за њега вашу дјевојку Н., ако је воља божија и њезина.“ Тада жене двапут изведу по коју другу дјевојку, истом трећи пут доведу запрошену. Ова клекне и прекрсти се пред сватовима, пољуби своје старије и узме прстен. Чим је узела прстен, почне дјевер точити од момкове ракије, а једно дијете одлети њему на муштулук. Једна жена изнесе сада на наћвицама дјевојачко рухо те га показује просцима. Испрошеница пошаље по дјеверовима сваком од родбине момкове по мараму, које дјевери припну себи на рамена. К тому их још дјевојке накитe цвијећем. Кад сватови пођу, плате дјевери испрошеници мараме, а дјевојкама цвијеће. Просце испрате дјевојке пјевајући, обично до пола пута, а одавле прате их дјевојке, што су им дошле у сусрет од момкове куће; са дјевојкама иде и жењеник, који дошавши до сватова пољуби сватовског старјешину у чело; онда поји сватове ракијом.

II. Свиларице. Послије неколико времена пошаље мати момкова по дјевојкама испрошеници свиле, чешаљ, огледало и јабуку, у коју задије нешто новаца, за тим још погачу и плоску ракије. Испрошеница најприје погости свиларице својим јелом и пићем, онда задије свакој за појас по мараму и по гротуљу ораха или љешњика или сухијех шљива. Сакупљене дјевојке накитe их цвијећем, па их онда испрате у момкову кућу, гдје се весеље наставља.

III. Прстеновање. Ово обавља се као и на другим мјестима код жупника. Дјевојку води жена, рођакиња момкова, а момка његов који рођак или пријатељ. Иза прстеновања покупује момак дјевојци хаљине, а свој њезиној родбини по обућу, само њезин отац ништа не добије; дјевојка даје за уздарје момковој родбини по бошчалук.

IV. Вјенчање. Идући у цркву с кумом и кумицом на вјенчање, бацају младенци дјеци новце и шећер; исто раде кад иду из цркве. Дошавши пред момкову кућу клекне млада и пољуби праг, застрт марамом. Иза доведења младе иде дјевер с дјевојкама кући дјевојачкој по дјевојачко рухо, носећи са собом обућу.

Пир траје три дана. Прву вечер иза вечере унесе се букара вина, наоколо окићена цвијећем. Из те букаре сваки малко пине, онда је носи кум у ложницу, гдје дјевер намјести постељу. По том uниђу момак и дјевојка, кум и кума. Пошто су се сви скупа Богу помолили, оставе кум и кума младенце на само. Сјутрадан устану рано цуре „пиринчлије“ (т. ј. дјевојке, које служе при свадби), те пјевају пред вратима жењеника:

„Устани горе невјеста,
Устала ти је свекрва
И б'јеле дворе помела
И хладне воде дон'јела“ и т. д.

Кад младенци желе да пођу из ложнице, запну им на врата наћвице и не даду им проћи, док не баце штогод новаца на наћвице. Жењеник дијели онда медену ракију својој и младиној родбини. Кад дође пунцу, пољуби њега и пуницу у руку. Од пунице добије пијевца, који је окићен цвијећем, у ушима обоцима, а на ногама тозлуцима од црвене чохе.

Трећи дан буде на ручку „ужљевало“. Послије ручка испрате дјевојке пјевајући најприје кума и куму, а онда дјевере[1]).

В. У мухамеданаца.

У вишеградском и чајничком котару[2]).

Прошња. Дјевојку просе људи или жене, обично они, који се тиме баве. Просиоци понесу са собом неколико дуката, по могућности младожење. Ако им срећа послужи те дјевојку од њезиних родитеља или скрбника испросе, уруче оне дукате дјевојци у име „биљеге“ (аманета), а сами од ње добију „бошчалук“, т. ј. кошуљу, гаће, чеврму и т. д., што се све свеже у једну бошчу, те се с тога и зове бошчалуком За тим одреде вријеме, када ће доћи сватови по дјевојку и колико ће их бити, да се домаћин приправи, како ће их што сјајније дочекати. Просиоц испросивши дјевојку враћа се весео кући младожењиној, јер ће га овај лијепо наградити и почастити, дапаче дозволиће му да сједне на јастук, т. ј. да прође у прочеље не изувши опанака.

Свадба. На уречени дан пође младожења са својим кићеним сватовима по дјевојку. С њима иде такођер „јенђија“, т. ј. жена, која ће с младом у друштву путовати и надзирати јој рухо. Они поведу са собом једнога коња за младу, а другога за „сејсану“, т. ј. за младино рухо; понесу са собом такођер „завитак“, т. ј. ферецу, печу и све остале ствари, које требају, кад се жене завијају. Међу сватовима главне су три особе: стари сват, који као њихов вођа напријед језди; дјевер, обично брат младожењин, но ако га овај случајно нема, његов рођак или који пријатељ; трећи је чауш, који игра улогу шаљивџије.

---

[1]) Николић. [2]) Кадриспахић, гимназиста.

Сватови пале путем из пушака и пјевају обично ову пјесму:

Гором јашу kићени сватови,
Горица им с листа проговара:
Куд идете kићени сватови?
Куд идете, куд коње морите?
Умрла је kићена дјевојка,
На умору мајци говорила:
Добро мајко свате дочекајте,
Сваком свату по бошчалук дајте,
Мојем драгом девет бошчалука!

Кад буду близу дјевојчина мјеста, изађу им у сусрет њезини рођаци па их допрате до куће. Домаћин угости сватове што најбоље може. Пошто су сватови преданули код дјевојачких родитеља, ускликне чауш, лупнувши у бубањ:

„Хазур ола, кита и сватови!“

На то се сватови опраштају с домаћином те поведу дјевојку, с чије се главе блиста красни црвени „дувак“, да узјаше на коња. Том приликом обасипље је дјевер ситним новцима, за које се дјеца весело јагме. На сандуке, у којима је дјевојчино рухо, сједну њезине родице и мушка дјеца од њезина рода, па не устану с њих дотле, док их сватови не надаре. — Кад дођу близу младожењине куће, изађу им такођер његови рођаци у сусрет и допрате их до куће. Ту изнесу дјевојци, док је још на коњу, једно дијете, а то се дијете зове од тога „накоњче“. Чим је сјашила предаду јој куран и погачу, које она с великим страхопочитањем прими, и узевши куран у десну, а погачу у лијеву руку, униђе у кућу. — Прије него се могу млади вјенчати, мора се младожења побринути за „мураселу“, т. ј. за женидбену дозволу од оног шеријатског суда, којему припада котар, из ког је дјевојка одведена. Шеријатски судац не ће му дотле дати тражене дозволе, док не донесе исказ од своје котарске области, којом му потврђује иста област, да ли је подвржен војништву, или је већ одслужио. Ако буде подвржен војништву, не може добити женидбене дозволе, док не доведе поштена човјека, који ће му зајамчити пред дотичним шеријатским судом, да ће му жену хранити, ако би он случајно био примљен у војништво. Ако је већ одслужио или је разминуо војништво, може се по вољи женити.

Вјенчање обавља се обично у младожењиној кући у присуству обају младенаца и два „шахида“ (свједока; ако женске свједоче за младу, онда вриједе два женска свједока толико колико један мушки). Ако је пак хоџа далеко од младожењине куће, онда може отићи хоџи мјесто младе њезин „векил“ (заступник).

Кад се сви састану, пита кадија (или хоџа, који вјенчава по кадиној мурасели) младожењу: „Да ли ти узе по божијој ријечи и свечеву шеријату ту и ту за своју жену, уз толику и толику своту брачне погодбе“? Овај му одврати: „Ја узех“, опетујући све остале ријечи, што их је кадија изговорио. Даље пита кадија (или хоџа) заступника младе: „Да ли ти као заступник те и те женске вјенчаш њу за тога и тога по божијој одредби и свечеву сунету, уз толику и толику своту брачне погодбе?“ Овај му одговори: „Ја вјенчах“, такођер опетујући остале ријечи кадијине (или хоџине). Ове ријечи, што су их обје странке изговориле, буду дословце записане у „никјах“ (уговор) те и имена свједока, који су морали бити присутни[1]). У брачном уговору одређена свота равна се обично по цијени, за коју су се удавале њезине родице, и по могућству младожењине куће. Ову своту, која не смије бити мања од 10 драма сребра, имао би младожења онда исплатити својој жени, кад би је пустио од себе. Но ријетко се догоди, да би се једна жена пустила од свог човјека, јер се то сматра највећом срамотом за дотичног мужа и његову жену.

Вјенчање се свршава довом, коју прочита кадија (или хоџа), а сви присутни вичу „амин“.

За тим слиједи прстеновање, које обављају дјеверови. У ту сврху донесе се једна ћаса (бакрена посуда) бистре воде у ону собу, гдје млада подвив руке двори, окружена многим женама и дјевојкама. Најприје приступе дјеверови те један држи ћасу, а други баци неколико прстенова у воду, које млада похвата и себи на прсте натакне. За тим је дјевер још обаспе шећером и ситним новцима, а дјеца се весело за то јагме.

Иза прстеновања слиједи „кна“ или „крна“, која обично бива у очи четвртка. Ту вечер скупи се код младожењине куће много дјевојака. Око поноћи простру душек и повале у њ младу. Четири дјевојке размуте прашак кну, па њим мажу руке и ноге младине, узевши свака по једну руку или ногу. Од дјевера узму дукат па га укнију младој на десни длан.

Док траје книјење држи двоје дјеце по свијећу виш младе, а за награду добију од ње по мараму. Книјући младу говоре јој дјевојке, како већ оставља тако звано дјевичанско царство, а прелази у озбиљан живот, пјевајући јој обично ову пјесму:

---

[1]) Проф. Ибрах. еф. Реповац и Хилми еф. Муфтић.

„Нашој Фати кну поставише.
Наша Фато, је л' ти жао мајке?
А што ће ми бити жао мајке,
У мом двору бољу мајку кажу!
Наша Фато је л' ти жао баба?
А шта ће ми бити жао баба,
У мом двору бољег баба кажу!
Наша Фато, је л' ти жао секе?
А што ће ми бити жао секе,
У мом двору бољу секу кажу!
Наша Фато, је л' ти жао брата?
А што ће ми бити жао брата,
У мом двору бољег брата кажу!“

Овом пјесмом гану младу да она горко заплаче. Свршивши книјење завију младој руке и ноге вуном, дјеца угасе свијеће, а млада буде остављена на миру, да јој се кна осуши. Прије него је млада легла у душек, поваља се по њем мушко дијете, које добије такођер мараму.

Прстеновање и книјење могу се обавити и код родитељске куће по њиховој жељи, и то прије него што младу одведу у младожењину кућу.

„Ђердек“ (сводење) бива обично у очи петка, али може бити и у очи понедјељка, но ово потоње бива рјеђе. Кад буде јација оду у џамију. Свршивши клањање јације поведу младожењу кући. Ту прочита хоџа дову у авлији, а на то приступи младожења те пољуби хоџу у руку, онда оца или старијег брата или онога, који му је на мјесту оца. За тим иде у спаваћу собу (ђердек), а дјеверови на то поведу младу, завиту и подуваћену у собу, гдје младожења стоји држећи руку изнад врата, тако да му млада мора испод руке проћи.

Гозба и весеље. На гозбу буду позвани сви рођаци и сусједи; мухамеданци већином у очи петка, а сусједни хришћани у петак. Сваки позвани гост понесе по нешто на свадбу; згодни шаљу живе овнове, дочим сиромаси донесу само по једну слатку питу. На вечери мећу се сахани редом, а кад најпослије дође у једном сахану „кујрук“ (реп од брава), тад се лати сваки своје кесе; неко баци 10 новч., а неко и дукат. Ови новци иду оној жени, која је спремила јела.

Сјутрадан, т. ј. у петак настаје коњска или пјешачка трка[1]); прву полажу згодни људи те метну на „кошију“ чоху и друге скупе ствари, другу сиромашнији. Истога дана скупи се код младожењине куће много жена, које млада најпонизније служи. Задњи дан свадбе дарују се наизмјенице млада и родбина њезиног мужа; она дарује неког бошчалуком, неког кошуљом и т. д., а сама добива дарове у новцу. — Дуго послије тога остаје млада најмлађа у кући, а међутим прозове свекра „бабом“ а свекрву „мајком“.

---

[1]) Трку даје младожења, ако је иза свадбе, а стари сват, ако је трка код младине куће. Проф. Реповац.

Походи. Послије свадбе шаље најприје дјевојчина родбина дарове, тако зване „походе“, у кућу зета, а добије такођер натраг дарове од зета. За тим иде зет у пунице, пољуби пунца и пуницу у руке и надари пуницу златним дукатом. На то настане весела гозба, гдје, како народ приповиједа, пуница зета добро угледа, постављајући му добрих јела. Народ каже, да не стане меда и масла, кад зет оде од куће пуничине, јер она је све потрошила на зета.

У Посавини.

1. Просидба. На просидбу отиђе неколико жена од просиочеве стране родитељима загледане дјевојке, носећи уза се „аманет“, т. ј. прстен, а ако је просиоц богат, још уз то и диамантних грана и једну или двије струке (огре) дуката, које ће дати дјевојци, ако јој се родитељи допусте удати за дотичног момка. На прошњи одреде и вријеме, кад ће доћи по дјевојку.

2. Свадба. *а)* поход од младожењине куће. На одређени дан покупи младожења сватове. Ако је дјевојка у другој вароши, онда се иде на коњима или се вози у кочијама, а сватови се наоружају, као да ће у бој. Ако је дјевојка у истој вароши, онда младожења сакупи неколико сватица и момчадије, која понесу велике фењере да млада види ићи, јер се обично у вечер води. Уз то поведу још свираче и бубњаре, који ће их свирком на путу веселити. Кад се прикуче мјесту у коме је дјевојка, стану из пушака пуцати, а од дјевојчине стране пође им неколико људи у сусрет. У младиној кући дочекају их укућани велепријазно; мушкиње уведу у мушке одаје, а женскиње у харем. За тим домаћин изнесе сватима каву и шербе. Међутим младу опреме за пут. Мајка јој обуче на ноге папуче, што их је извадила из крила.

б) Поход од младине куће. Пошто се млада опростила са својим укућанима, љубећи старије у руке а млађе у лице, поведу је сватови, али не оним путем, којим су дошли, пјевајући ову пјесму:

„Узори драги равнине
Те посиј своје јадове!
Ако ти никне албабер,
Ишћи ме, драги, од бâбе;
Ако ти никне жут невен,
Ишћи ме, драги, од нене;
Ако ти никне босиок,
Ето ме боса за тобом!“

Уз младу иде и „обикуша,“ т. ј. жена, коју она поведе са собом из родне куће у ту сврху, да би је обикла у младожењиној кући.

Прије него млада дође младожењиној кући, прибави овај два ибрика воде, стави их на двије стране код врата, кроз која ће млада прођи, а сам стане код врата и дигне руку више себе. Кад млада ступи на врата, пролије десном ногом десни ибрик а лијевом лијеви; за тим прође млада испод младожењине руке, а овај је удари по глави; иза тога дадне јој под десно пазухо куран, а под лијево погачу, узме је овако опремљену под руке па је води у собу. Ту младожења развије младу, за тим разломе погачу па је изједу.

в) Вјенчање и *г)* книјење обавља се по горе описаном обреду. Пошто се млада окније, утрну свијеће о греду, за тим поваљују једно малено мушко дијете по душеку, а напокон повале и младу саму у тај душек. Сјутрадан оперу младој кну с руку и ногу. Ижљубивши жене у руку изнесе она свадбарушама доручак, обично растопљена меда и кајмака с хљебом. Пошто свадбаруше доручкују, морају одмах раном зором свака ићи својој кући.

г) Пилав (пир). Још прије свадбе позове младожења све своје познанике и сусједе на пир. Позвани морају нешто послати или понијети младожењиној кући; неко скуха питу, неко среже младој одијело или понесе главу шећера, а други опет купи овна па му на роге натакне по наранчу, на чело му метне огледало, полеђину покрије му црвеном чохом те га тако жива опреми на пир. Послије вечере почну цуре и момци пјевати и свакојаке шале извађати; уз зурне, ћеманета, тамбуре и бубњеве стане се коло окретати, да се кућа дрма. При том остану цијелу ноћ. Тек сјутрадан, у петак, настаје право весеље. Коњи се стану јарачити за трку, добри нишанџије чистити пушке, како би кашње однијели трку, дотично нишан. Други одеру стара јарца и начине мијех, да могу на њ скакати; ко га први разбије, добије за то одређену награду. Трећи се пењу уз дирек, намазан зејтином и т. д. Тиме се обично у петак свадба свршује[1]).

Сеоска свадба у фочанском котару.

Жели ли која обитељ оженити свога сина, то најприје спреми стару жену у кућу дјевојке да тамо распита, да ли хоће цура за момка. Оваква жена зове се ту „кодош“. Ако јој пође за руком, да на само говори са цуром, то она хвали момка колико може, док не уграби ријеч од цуре, нека је момак запроси од оца и мајке. Обично дјевојка спреми момку уједно и какав дар, н. пр. мараму. Дознавши момкова обитељ, да је дјевојка „кајил“, спреми момкова дједа, старијег брата или његова оца, да је запроси. Просци се и овдје крију с истог разлога као на другим мјестима. Дошавши до дјевојачке куће, зовну домаћина по имену. Овај их сврати у кућу као госте. Обично просци удесе тако, да дођу у вечер и да ноће у дјевојачкој кући. До вечере разговарају се, пијући каву и пушећи духан, са домаћином о свачем, само не говоре ништа за прошњу. А кад се метне синија за вечеру, па њима домаћин понуди да једу, тада извади један од просаца прстен и јабуку па каже домаћину, да нијесу дошли да пију и једу, него да просе дјевојку. Дјевојчин отац иде на то у кућу да пита жене. Ако нијесу вољни да дјевојку даду, он не ће то просцима одрјешито казати, већ да је још луда и т. д.; дочим ако ће ју дати, понуди их да једу и рече: „Нека буде хаирли (сретно) наше пријатељство!“ Послије вечере договарају се, када ће сватови доћи да воде дјевојку. Кад се сјутрадан просци спремају да пођу кући, изнесе слуга од дјевојке дар (бошчалук) за момка.

---

[1]) Ризаефендић.

Послије тога спремају се обје куће за свадбу. Ђувегија одлучи с укућанима, кога ће звати у сватове, ко ће бити стари сват, ко дјевер, ко чауш, ко јенђија. По томе спреме једног из куће да позове у сватове. Позвани дарују позивача новцима.

У одређено вријеме сакупе се сватови у ђувегијиној кући, окићени оружјем (ко има дозволу да га носи), одјевени у најљепше хаљине, а јашући на добро оседланим коњима; само чауш прикаже се у подераним хаљинама, јашући на осамарену магарцу, са даулбазом на трбуху. Кад сватови пођу по дјевојку, запјевају два по два пјесму:

„Гором јашу кићени сватови,
Горица им с листа проговара и т. д.“

Кога год сретну, да јаше на коњу, силе га да сјаше; јер тога сватови не трпе да кроз њих прође на коњу, ко није у њихову друштву. Кад приспију кући дјевојачкој, изиђу им сви у сусрет. Ту се веселе, пију и пјевају; чауш туче кокоши гдје само коју нађе, па хоће да је пече.

Кад јутро освање, чауш залупа на свој тамбур говорећи уз то ријечи: „Хазур ола, кићени сватови! Хазур нам је на коња дјевојка! Нама није више за сједења. Кратки данци а дуги конаци.“ Сад се отргне дјевојка од родбине па иде у пратњи јенђија до коња, за њу одређена, кога су лијепо марамама окитили. Чим су је подигли на коња, запуцају сватови из пушака, па запјевају једну сватовску пјесму. На путу изиђу пред њих кафеџије с кафом, па је пролију пред дјевојком. Пред кућом ђувегијином дочека их ђувегија, који мора скинути дјевојку с коња, и свекрва, која младој пружи погачу и мусаф. Дијете из младожењине куће пролије воде испред младе, а она му претури кошуљу преко рамена.

Кад пођe млада у кућу, ваља јој пољубити праг, а ђувегија постави се на врата па дигне десну руку, да млада прође испод ње. Унишавши у кућу пољуби огњиште те га и дарује; за тим пољуби свекрву у руку и кољено, а свекрва њу у лице те је, благословећи и називајући је већ снахом, уведе у собу.

Међутим иде стари сват у домаћинову стоку, па изабере најбољег брава, онда у уљаник да мед повади. И чауш не ће да остане гладан; он убије пијевца па с њим на ражањ. Послије ручка одреде сватови са домаћином, кад ће бити вјенчање и гозба.

Два дана иза тога буде кна. Кад се жене и дјевојке па и њекоји људи из комшилука у вечер сакупе, иде једна жена по кући с кном да јој кну „осоле“; сви дарују кну с новцима.

Иза прстеновања и вјенчања слиједи сведење младенаца у собу, за то приправљену. Ту им намјесте најприје јела, шећера и каве. Онда доведу прво младу у ту собу; с њом остаје главни дјевер и заова. Иза јацијског клањања доведу и ђувегију. На собним вратима опрости се он са свима; оца, матер и старијег брата пољуби у руку, а они плачући од весеља халале му сви. Његови га другови куцну шаком по леђима, па се с њиме опросте с ријечима: „Нека ти буде сретно!“ Прије него младенци сами остану, доведу маленог дјечака, да се поваља по постељи, на којој ће младенци лежати. Кад су младенци сами остали, кушају да један другоме први стане ногом на прст, — ради господства у браку; промјене по једну хаљинку са себе, а коначно помоле се Богу за благослов. А други око куће ухвате одмах коло, пјевају и пушкарају ту 2—3 сата; онда се смјесте у собу, те се ту играју народних игара, и пјевају уз гусле до пола ноћи или сву ноћ.

Сјутрадан дигну се сви рано. Младожења пољуби опет све старије у руку као синоћ. Сваки му честита, а он изнесе марама и чеврма па их подијели сватовима и одличним званицама. Млада се преведе у женску собу; ту она све редом ижљуби у руку и ногу и стане онда у кут собе гдје остаје стојећи. По томе иде једна женска у собу, гдје су младенци спавали, да спреми постељу. Под постељом наћи ће новаца што их је младожења оставио баш оној, која ће дигнути постељу.

Сватови, званице и укућани веселе се читав дан једући, пијући, пјевајући, пушкарајући и играјући. И овдје ће приредити кошију те побједнику честитати, лијепо га надарити и почастити. За ручка дође и овдје на синију „кујрук“ као задње јело; и овдје ће се на то сваки латити своје кесе. Пред акшам, прије него се разиђу, дарује млада дјевере са бошчалуком, а они њу са дукатом.

Из младине родбине донесе једно чељаде на свадбу колаче, тако зване „гурабије“.

Походи. Слиједећег петка послије свадбе оде зет к пуници. Чим ступи у кућу, приступи пуници па је пољуби у руку. Обично остане само на ручку. Кад пође остави пуници под шиљтетом дукат. Но иначе дарује све слуге и дјецу онога, који му обућу уреди, коња изведе и т. д. Кашње иде млада са дјевером, свекром, свекрвом и још једном сиромашном женом својој родбини у посјету. Обично се прије дојави у младин род, да ће их посјетити нови пријатељи. Ови понесу дарова младиним родитељима, њезиној браћи и другим укућанима. Младин отац лијепо их дочека и погости. На гозбу позове и комшилук. Иза тога комшије, да се одуже, позову младу и њезине пратиоце сваки по реду на ручак, вечеру или конак. Пошто то све обредају, врате се младини пратиоци својој кући, а млада остаје још неко вријеме код своје родбине.

Коначно дође дјевојчин род младину дому у походе. И они понесу дарове својим новим пријатељима. Весеље траје и овдје неколико дана. И дјевојчин род буде од младожењених комшија позван на гозбу. Тако траје свадбено весеље по прилици 2 мјесеца[1]).

*

„Топ“ у Жупањцу. Прије него ће младенце свести у ђердек, скупе се момци са свиралама и бубњима под прозоре или пред врата младожењине куће. Пошто су испјевали неколико пјесама и добацили по коју крупну шалу младој и младожењи, подијели им се са сватовске софре меса, круха, посластица и ракије, и све то зове се „топ“. Ондје се вели: „Шта си добио топа?“ „Је ли топ био мастан?“

На топ не иду само момци из Жупањца, него такођер из блиске околице, особито ако је младожењина кућа обилатих руку[2]).

Г. Додатак: Женидбени обичаји у штајерских Словенаца.

Кућа, у којој је дјевојка на удају, лијепо се обоји, особито пâс око куће; ћошкови се свакојако нашарају: модро, зелено, жуто и др., а на прозоре међу лијепо цвијеће[3]).

Кад дођу просци да просе дјевојку, бацају најприје кукурузни клип на кров; остане ли клип на крову, онда је то знак, да ће ју испросити. Дјевојци испрошеној даје се црвена јабука и дар од 5 до 100 фор.; кад је први пут „оклицана“, дарује јој се прстен.

---

[1]) Шахиновић. [2]) Бошкић.

[3]) Овако је обичај у Побрежју близу Птуја. У Босни и Херцеговини не давају никаква знака, да је у кући дјевојка за удају. Али у Славонији, у Банату, онда међу Пољацима постоји сличан обичај као у штајерских Словенаца. Види Богишићеву расправу „Правни обичаји“ у Књижевнику III., стр. 186.

Са сватовима (оче старешина = момков кум, старешина = дјевојчин кум, друг = дјевер, комедијаш = чауш) иде и младожења по младу, за коју је морао купити лијепо одијело. Дошавши пред њезину кућу, нађу врата затворена. Најприје им изведу гадну бабу са дјететом. С њом се мора оче старешина погађати; ако захтијева 100 фор., мора јој дати 1 фор., јер иначе би она мјесто дјевојке дошла к асталу. Младу морају и од њезина брата или од другог којег укућанина откупити (за 1 фор. или више). Кад се њезини сандуци товаре, сједне на њих њезина сестра или пријатељица, те захтијева такођер свој дар.

Сусједи младине куће донесу младој дарове (новаца, суђа и др.) и прилоге (сира, меса свињског, перади, вина) за погошћење сватова и гостију у њезиној кући; исто тако донесу женикови сусједи и своје прилоге у његову кућу.

Кад доведу младу пред младожењину кућу, донесу јој најприје од крпа начињено дијете; она има надарити онога, који јој је донио то дијете. За тим даду јој сито са житом, које баца на кров. Коначно донесу јој на даски или великом тањуру једну „штруцу“[1]) и чашу вина, коју она обнесе око главе, па онда пролије. На другим мјестима има сваки од тог вина мало сркнути, па онда нешто новаца на тањур положити. Пред прагом баци млада нешто новаца, онда иде свекрви, пољуби је на уста, у образе и у руке. Ступивши у кућу иде најприје огњишту, разгрне малко ватру па онда дарује огњиште и матер момкову. За тим иде свињаку те баци новаца у корито или у помињак; онда иде још у стају, гдје у јасле највише дарује. Коначно води је дјеверуша на зденац, гдје баци неколико новаца у воду. Што је млада жртвовала на прагу, на огњишту, у помињак и у јасле, то иде оној дјевојци, која прва те новце побере. Новце из зденца нико не вади, јер су зденци предубоки.

При гозби има се млада владати чедно и понизно, не смије се смијати, ни пуно говорити.

Прије поноћи свирају музиканти „ратарски плес“, опонашајући орање, влачење, сијање и опет влачење. Кад су с „орањем“ готови, иде дјевер (друг) да то јави куму (оцу старешини); овај му каже нека сада „повлаче“. Кад су први пут повлачили, т. ј. свирали и играли, опонашајући влачење, јави опет дјевер куму, да су доготовили и тај наређени посао. Овај му сада нареди, нека „посију“. Чим су посијали, мора млада скинути свој вијенац, прије него започну опет влачити, јер иначе метнуће јој сламнати вијенац или сламнату кошару без дна на главу; ако вијенац не би могла брзо скинути, мора га чиме покрити. Иза другог повлачења ишчезну младожења и млада у ложницу. Но прије младенаца сакрије се у њу комедијаш или чауш, те захтијева дар од младожење, прије него ће га упустити. Пред ложницом пјевају, играју, смијеше се и т. д. момци из оближњих села. Женик донесе им пића, а кухарица јела.

---

[1]) То је дугачак, бијел хљеб, горе накићен са дјечацима од тијеста и шећера.

Прву недјељу иза свадбе позову младенци сватове и неке госте на „тањур“. На овој гозби поједе и попије се оно, што је од сватовске гозбе преостало. Ако није ништа преостало, онда иде погошћење сасвим на трошак младенаца, јер ту нема никаквих прилога.

III. Разматрања о појединим женидбеним обредима и другим обичајима.

1. Заглед. Момци се и цуре загледају зими обично по сијелима, љети о Ђурђеву дану и у јесен о љуштењу кукуруза и на бестиљу, те по мобама и зборовима, на свадбама и молитвама, о проштењима и великим свецима. Пастири и пастирке загледају се на пашама. То бива овако: Када је какав светац, састане се доста женских и мушких код стоке. Кад се год крену цуре са својим стадом, крену се и момци са својим за њима; па гдје се стадо дјевојака заустави и легне да одмори, тамо и момци дотјерају своје, да полегне близу дјевојачког. Сада иду дјевојкама и назову им смијерно Бога, а ове га још смјерније одазову поклонивши се. Док су сви у близини, дјевојкама је срамота сједјети, него ако хоће сјести, морају се једно сто корака удаљити од момака; а ако им момци опет дођу, то оне морају одмах устати.

Највјештији ће сада уз двојнице засвирати или уз тамбуру (бугарију) закуцати. Па како двојнице свирају или тамбура куца, онако се игра, а има по 50 начина уз тамбуру, а 15 уз двојнице како се игра. Понегдје се игра и уз свиралу, као н. пр. у тузланслом и грачаничком котару. Чим свирала или двојнице засвирају или тамбура закуца, ухвате се најприје женске у коло, па онда мушки. Ако се која дјевојка којему момку допане, то се он до ње ухвати; ако га драговољно пусти, то је онда обично знак, да га је завољела.

У маглајском и грачаничком котару обичај је, да момак дјевојци, коју је заволио, отме пешкир што га држи у руци, играјући коло; ако га дјевојка више од њега не устражи, сматра се, да је и она њега завољела.

У истим котарима је и тај обичај, да дјевојка пошаље момку у знак да га воли једну јабуку, свуда наоколо сваковрсно извезену. Ако момак и њу воли, онда јој пошаље какво уздарје[1]).

По Босни и Херцеговини имаде и оваквијех састанака, на којима се дјевојке с том намјером и у ту сврху сакупе, да би их момци огледавали, у њих се загледали, па онда испросили. Овако раде н. пр. православни сељаци око Трнова у сарајевском и у требињском котару, а католици на далматинској међи.

У Трнову састане се на какав велики светац много цура пред црквом, па се ту поставе у ред, да их момци огледавају. Тада се обично купује воће па се цурама даје; онда момци с цурама играју и пјевају[2]). И у Сарајеву поставе се на ускрсни понедјељак православне сељачке дјевојке код старе ист. православне цркве у ред на оглед, свака по могућству најљепше одјевена и накићена[3]).

У требињском котару дјевојке и момци радо се загледавају на глумну недјељу, т. ј. пете недјеље часнога поста. Ове недјеље иду дјевојке „на полици“ (најстарија из куће зове се „дјевојка на полици“) и момци, који су за женидбу, на причест.

Дјевојке се старају читаву годину, како ће се тај дан што љепше обући. Већином облаче одијело младих невјеста осим капе, јер се по капи највише и разликују удате и неудате. Пошто се сврши служба божија и причест, играју момци и дјевојке коло. Дјевојкама купују момци сухих смокава и јабука, а њихове мајке частећавају пићем.

У католика на далматинској међи наките се дјевојке о проштењима или великим свецима што љепше могу, па се сакупе у једну, двије или више хрпа, па пјевају и припјевају момке. Момци опет облазе око њих па замјеравају, које би биле за њих. Допане ли се која кому, он само дође њој, па јој стане на ногу. Ако дјевојка то исто ради и њему, онда је вољна с њиме говорити, а ако не, то је онда знак, или да јој се момак не допада, или да има већ другога. У првом случају су се замјерили. Момак сада смије долазити у дјевојчину кућу и с њом „сједити“. Ово је сједење (ашиковање) пред кућом у вечер, и увијек јавно. Да у касно доба ноћи затеку дјевојку са мушким изван куће, није ни мало срамотно. Дјевојка је према момку сасвим повјерљива, пољубиће га насред трга; али поштење чува. Оваква сједења трају најдуље годину дана, те се онда свршавају женидбом. Ко нема одмах намјере женити се, тому већ први мјесец сједење присједне.

---

[1]) Катанић. [2]) Максимовић.

[3]) Испореди сличан обичај у Руса, Русина, Словака и Мађара. Богишић „Правни обичаји у Словена“, Књижевник III., стр. 187.

Мухамедански младићи ашикују особито петком и празником на вратима или пред прозором дјевојачке куће. Но у мухамеданаца саобраћај између дјевојке и младића није тако слободан као у православних и католика.

„На заглед“ може ићи момак и дјевојка, ако једно друго не познаје. Момак ићи ће на заглед прије, а дјевојка послије прошње. (Види женидб. обичаје у приједорском, петровачком и власен. котару.) И у Словенаца иде дјевојка иза довршене прошње момковој кући на „оглед“; ако се пак момак жени у дјевојчину кућу, онда иде он њезиној кући на оглед.

2. Прошња (просидба). *а)* Тајна прошња. Кад се је момак загледао у коју дјевојку, или кад га желе женити с извјесном дјевојком, онда шаљу дјевојчиној кући кога год из породице или такођер туђинца, који се прошењем дјевојака бави, или који је особито рјечит да „испипа“, „прокуша“ родитеље и дјевојчине укућане, да ли су склони момку и његовој породици. Ако је просац овима све добро „провукао кроз уши“, онда испитује још дјевојку, да ли је она вољна (кајил) поћи за момка, па ако је, онда јој просиоц пружи какво обиљежје (н. пр. прстен). У православних и католика иду на тајну прошњу често жене, у мухамеданаца је то обично. Тајни просиоц зове се „проводација“, „проводациница“ или „кодош“.

У мухамеданаца у вишеградском и чајничком котару тајног ће просца, ако је успио, особитим начином почастити, дозволиће му наиме да не изује опанке, и да сједне у прочеље.

б) Мала прошња (уговор или договор). На малу прошњу иде у католика на далматинској међи и у Варцар-Вакуфу момков отац или који други старији мушки из момкове породице. Просиоц на малој прошњи зове се ту уговорник, јер има уговорити прво дан великој прошњи; друго, што има младожењина кућа све донијети на велику прошњу. Гледе тога кажу на далматинској међи укратко: „Све што ћеш јести и на што ћеш сјести.“

И православни шаљу неког из породице у дјевојачку кућу на питање. У требињском котару кажу овакву просцу стари сват. И католици у Крешеву зову просце сватовима, а главном просцу кажу сватни старјешина.

Мала прошња може се обавити и на сокаку, на збору, у механи и т. д.

в) Велика, јавна или формална прошња. На формалну прошњу иде обично момков отац с још једним старијим рођаком и с којим угледнијим комшијом, носећи са собом јела, пића и дарова за дјевојку и њезине укућане. Јавна је ова прошња само за момкову и дјевојчину кућу, онда још за онога, кога је момков отац са собом повео.

Просци крију се да свијет не знаде, да иду просити дјевојку, јер би се момку ругали, ако дјевојку не би испросили. Било је доприје у Сарајеву, да су одбијеном момку свезали на врата џигерицу или му запалили кучина[1]).

Народни је обичај, да просци долазе у вечер па да остану у дјевојачкој кући као гости на конаку, не говорећи у вечер ништа о прошњи, него тек сјутрадан на ручку. Тада ће главни просац понудити домаћину (дјевојчину оцу) плоску ракије; ако овај не ће да окуси од њихове ракије, онда је то знак, да њима не ће обећати дјевојку. Плоска ракије је наиме и за овдашње просце нуждан путни инвентар[2]).

У Сарајеву зове се јавна прошња „прстен“.

3. Уговор (јабука). Послије прошње уговараће домаћин момачке куће са домаћином дјевојачке куће, шта ће му све донијети у кућу, шта њему, његовој жени и браћи, шта женама и мушкој дјеци, — женској дјеци се мјестимице ништа не даје. Мјесто џемадана, чизама, папуча и т. д. дају сада на неким мјестима већ новаца, 20—50 фор., како се нареде. Домаћини договоре се такођер, колико ће момков отац платити мира за дјевојку, колико ће она имати руха, кад ће бити свадба и колико ће бити сватова. Уговор о томе склопи се или одмах иза прошње, или неколико дана касније. По правном мишљењу овдашњег народа је уговор најзнаменитији женидбени чин; без њега нема законите женидбе.

У приједорском котару зове се први састанак иза прошње „јабука“, и то с тога, јер има на њем просац дати јабуку дјевојци. На јабуци часте се и одреде рок, када ће водити дјевојку. (Види женидбене обичаје у приједорском котару.)

„Повратак“ и „уговор“ у Медној и оближњим селима. Ако просци одведу дјевојку одмах чим је испросе, имаду у горе споменутом предјелу између прошње и свадбе два састанка: повратак и уговор.

Први буде овако: Трећу вече иза доведења дјевојке спреми се домаћин с једним рођаком, да иде пријатељима јавити, како су сретно довели дјевојку. Са собом понесу плоску ракије, те се с пријатељима часте по цијелу ноћ, договарајући се, када ће бити уговор и свадба. Кад се сјутрадан младожењин отац враћа, дарује пријатељску дјецу.

---

[1]) Миладиновић.

[2]) Испореди овај обичај с истим обичајем у Лапа, Еста, Ираца и др. у књизи „Hochzeitsbuch“ од Дурингсфелда.

„Уговор“ буде обично трећу вечер послије повратка, а спреме се на њ исто тако као на повратак. На уговору казују дјевојчини родитељи, колико има дјевојка руха, а пријатељ им казује, кад ће бити пир (свадба), колико ће бити сватова и колико ће им донијети новаца[1]).

4. Прстеновање. Обред прстеновања познавају православни, католици и мухамеданци. Прстеновање спаја се или с прошњом и уговором, те се обавља одмах иза прошње и уговора, или са свадбом, те се врши у православних у дјевојачкој кући прије него што одведу младу на вјенчање. Но прстеновање врши се у православних и у католика и о свом року, неколико дана или хефта прије вјенчања. Мухамеданци у вишеградском и чајничком котару прстенују дјевојку иза вјенчања. На неким мјестима не познавају прстеновање, мјестимице се опет обавља сасвим једноставно, наиме тиме, да се дјевојци метне прстен на кажипрст или четврти прст десне руке без икаквих даљих церемонија. — У католика обавља се прстеновање у жупника; у православних ријетко да се младенци прстенују од свештеника, него већином од дјевера, а у мухамеданаца увијек од дјевера или од кума, гдје нема дјеверова, као н. пр. у Жепчу.

Особито свечано обављају овај обред православни у Ливну. Ту дођу младожењин отац, дјевер и кум на дан два пред вјенчање у кућу дјевојчину. Укућани изведу дјевојку пред њих. Дјевојка метанише и помоли се Богу, а кад молитву сврши, онда јој дјевер расплете косу и свеже јој један бич косе око паса свилом црвеном и златом. За тим узме је испод пазуха и окрене је трипут прама истоку, а кад је окреће онда цврчи. Коначно јој проспе над главом шећера и новаца, извади прстен и јабуку и дарује ју. Млада их све пољуби у руку и оде у своју собу, те се више пред њих не показује до вјенчања[2]).

У Сарајеву врши се прстеновање у двапут: први пут на тако званом „прстену“, кад младожењин и младин отац у младиној кући заједно метанишу, па онда младожењин отац младу дарује прстеном; други пут, кад десни дјевер прије поласка на вјенчање младој вјенчаним прстеном трипут руке прекрсти и онда више ње проспе шећера и новаца. Иза тога има млада ићи прама истоку у цркву. (Види опис женидбених обичаја у Сарајеву.)

Православни и мухамеданци лустрирају (чисте) дјевојчине руке и прстен у чаши воде, прије него га дјевојци натакну на прст. У православних спусти десни дјевер прстен у воду, склопи дјевојчине руке, промиjеша с њима воду, извади за тим прстен из воде, прекрсти њиме трипут дjевоjчине руке или га обнесе трипут око њих, па га онда дjевоjци натакне на прст. У Дôњоj Тузли меће млада само онаj прст у воду, на коjи ће се прстен натакнути. Тамо jе и таj обичаj, да иза прстеновања дjевер облачи младу пред ближњом родбином, мећући сваки комад одиjела наjприjе на се[1]).

---

[1]) Јерковић. [2]) Урош Јовановић, богословац.

Око Сараjева млада каткад чара на прстеновању. Кад се млада трипут окрене према истоку и подигне у вис, метне она за пас толико прста, за колико година жели да не роди.

5. „Шербе“, „уговорници“ и „свиларице“ („бокаруше“ или „свекрве“). У католика у Варцар-Вакуфу долазе прве недjеље навjештења комшиjе и познаници у младожењину кућу на „шербе“. Друге недjеље jе весеље у младиноj кући. Тада долазе уговорници, носећи са собом дjевоjци хаљине и накит, и „свиларице“, коjе носе свиле и другиjех дарова. Уговорници имаду таj дан уговорити, кад ће бити свадба. И у Крешеву познаваjу „свиларице“. У Варешу кажу „свекрве“ женама, што носе jела и пића и дарова у младину кућу; а и састанак сам зове се свекрве. У Сараjеву кажу католици и православни женском весељу, могли бисмо казати женскоj свадби, што се врши у недjељу приjе вjенчања „бокаруше“[2]).

6. Свадба (у ужем смислу = Hochzeit = *nuptiae*). *а)* Позивање сватова и гостиjу. Свате и госте позивље и купи или домаћин сам или младожења или коjи други мушки укућанин из куће младожењине.

Позивање у сватове и на гозбу врши се мjестимице свечаним начином. У католика на далматинскоj мећи узме позивач окићен штап у руке. У власеничком котару иде у православних младожења са чаjом и jош коjим момком, да сазове на пилав. Том приликом свежу жене из позваних кућа њиховим коњима по jедан пешкир на узде. Чаjо туче кокоши чиjоj год кући доћу, па их товари на свог коња.

Православни познаjу по селима само сватове, а по варошима имаду већ и сватица, наиме дjеверуше и jенге, управо као мухамеданци. Католици у Дôцу имаду ове сватице: старосватицу, куму и двиjе дjеверуше. Наjвише сватова имаду у Херцеговини.

б) Сакупљање сватова у кући младожењиноj. Главна jе дужност сватовима, да младожењи доведу испрошену дjевоjку, да обојицу сведу. Ако је дјевојачка кућа далеко од младожењине, онда се сватови већ у очи одређеног рока сакупе у младожењиној кући, гдје их ту вечер добро почасте.

---

[1]) Радоман.

[2]) И Словенци на Доленьском у Краньскоj имаду у младиноj кући за вриjеме навjешћивања весеље, и то ону вечер, кад женик и његова родбина доћу по шкрињу (сандук).

в) Полазак сватова од младожењине куће дјевојчиној кући. Ако је дјевојачка кућа далеко, иду сватови на коњима, иначе пјешке.

Није обичај да младожења иде са сватовима, особито по православним селима не. У требињском котару сматрало би се то великом срамотом.

Како се сватови идући по дјевојку поредају у Љубову, казано је већ сприједа. У Трнову иду овијем редом:

1. Кум и стари сват, 2. два дјевера, 3. отац и најстарији брат, 4. друга браћа и рођаци, 5. комшије и чауш.

По селима је обичај: прво да сватови поје ракијом кога год сретну; друго да и њима из оближњих села доносе буклије, које они новцима дарују. У требињском котару н. пр. раде то кад иду по младу и кад је воде, а у власеничком котару само онда, кад је воде.

г) Долазак сватова пред дјевојачку кућу и њихов дочек; предаја младе и њезин опроштај са родном кућом. Обичај, да у дјевојчиној кући затворе врата, чим сватови дођу по младу, да њима отворивши врата изведу најприје свакојаке бабурине мјесто младе, постоји само у католика на западној страни Босне. На далматинској међи морају сватови платити укућанима откупнину, која се зове чобанија, а у Варцар-Вакуфу надаре само мјесто младе изведену жену *или дјевојку.*

У православних и мухамеданаца иду напротив из куће дјевојачке сватовима у сусрет, а пред кућом дочека их коло дјевојака и жена, пјевајући сватовске пјесме и играјући.

Јело и пиће, што се постави на сватовску софру, донесено је по селима већином из младожењине куће. У Љубињу је мјесто тога обичај, да сватови даривају новцима кокош[1]), што се њима пред полазак изнесе на софру.

Младу предаје дјеверу обично њезин брат, захтијевајући откупнину. У власеничком котару добива брат три откупнине: прву за предају сестре, другу кад се товаре њезини сандуци, трећу за сватовске узде, *што их је синоћ сакрио.*

У Сарајеву је обичај, да млада кад пође на вјенчање, обиђе цијелу кућу, а на огњишту остави дукат или колико која може. На огњишту остављени новци долазе оној жени, која тај дан готови јело.

---

[1]) Ћоровић, гимназ.

И у маглајском, грачаничком, власеничком и фочанском котару опрашта се млада с огњиштем своје родне куће те тамо жртвује. У Фочи цјелива праг, а дјевер поспе је бонбонима. Послије сазује папуче те их преметне с једне ноге на другу. У Посавини обичај је у мухамеданаца, да мајка извади папуче из свог крила, па да их кћери на поласку обуче — ради среће и лакшег порода[1].

д) Полазак сватова с младом од њезине куће у цркву на вјенчање или управо кући младожењиној. Кад сватови поведу младу, обичај је код мухамеданаца у фочанском котару, да једно чељаде од укућана пролије за младом двије посуде воде. На другим мјестима даду мухамеданци младој једну погачу и мусаф под десну руку. То она све носи до младожењине куће, да би јој било у новом дому доста нафаке и да би остала вјерна и побожна мухамеданка.

Кад сватови наљегну на прву воду, мора млада бацити у воду каки дар од свог руха, н. пр. мараму. Овај обичај постоји у православних на Гласинцу и у власеничком котару, а такођер код мухамеданаца у фочанском котару.

Ако иду преко моста, мора млада у власеничком котару на првом крају моста оставити мараму и јабуку.

Идући у цркву на вјенчање, поредају се сватови на неким мјестима (н. пр. у Трнову) овим редом:

1. кум и стари сват, 2. младожењин отац и браћа, 3. рођаци, 4. млада и два дјевера, 5. чауш и компије.

А кад иду из цркве:

1. кум, стари сват и младожења, 2. отац и родбина, 3. млада и дјевери, 4. чауш и компије.

Обично иде младожења послије вјенчања сам са својом пратњом кући својој. Овако је обичај у православних и у католика.

Кад се млада враћа са вјенчања, изађу сиромашнији са цевзом воде или ракије, те честитајући пружају сватовима цевзу, у коју им сваки метне по неколико новаца. Овако у Фочи[2].

ђ) Дочек младе пред младожењином кућом; обичаји, обреди и символички чини што их има млада вршити, кад се усели у свој нови дом. Да младу пред кућом дочека свекрва и коло дјевојака пјевајући и играјући; да се младој донесе мушко дијете и решето са житом на коња; да она баци преко куће или решето са житом, или јабуку с утакнутим новцима или кашику с медом; да пред прагом метанише, праг и довратник пољуби и тамо жртвује; да је дјевер води трипут око огњишта и да она и ту жртвује; да се иза свршеног поздрављања са свијем укућанима одведе или у зграду или се постави у кут собе, — све то је било већ прије казано. Сада ћемо још навести другијех обичаја вјерског или правног садржаја.

---

[1] Испореди тиме обичај у Инглеској, да се за младом, кад оставља родну кућу, баца стара папуча или ципела. В. Дрингсфелд op. cit., стр. 237.

[2] Јеремић.

У Медној и њезиној околици, када се доведе млада, мора се нешто заклати; ако дотични не би имао оваца или коза, заклаће макар кокош[1]. — У селима близу Тузле, гдје римо-католици живе, обичај је да у свадби, кад се иде од куће на вјенчање, узме чауш ороза и сјекиру, те идући пред сватовима виче: „Машала, машала! кићени сватови!“ А када се врате из цркве, осијече чауш, чим ступи на кућни праг, орозу сјекиром главу[2].

У православних Сарајлија мора млада ступити преко ђугума воде у младожењину кућу. У мухамеданаца даду јој два ђугума воде, да их носи на огњиште; или јој проспу ћасу воде пред ноге, кад ступи на авлијска врата, или мора она сама ногама пролити она два ибрика воде, која су јој поставили пред врата.

У католика пошкропи је свекрва посвећеном водом, како смо већ прије казали.

Кад се дјевојка доведе у кућу младожењину, мухамеданци у Брчком помијешају на тепсији мед и масло па поставе пред младу, да ступи голим ногама у мед и масло, листајући мусаф[3].

У православних Сарајлија нађе се овај обичај: кад млада дође из цркве вјенчана, стане њен младожења на кућни праг па се наслони руком о једну страну врата, да му млада испод руке прође; за тим иду обадвоје на огњиште те тамо заједно из једне посуде једу помијешан мед и масло[4]. Да и у мухамеданаца млада ђувегији испод руке прође, било је већ прије казано. У петровачком котару обичавају мухамеданци, чим ступи млада у младожењину собу, разломити јој на глави погачу. Мухамедански младенци у Посавини разломе сами у соби свадбену погачу, па је онда заједно изједу. У католика у Крајини чекаће кум младу пред собним вратима с опанцима младожењиним; млада има најприје љубити кума у руку, па онда опанке[5].

У Цазину обичаје православна млада, кад прође трипут око огњишта, узети угарке у руке те их бацити пред ноге свекрви, која у врх ватре сједи[6]. У Приједору, кад млада дође са вјенчања кући младожењиној, обведе је кухарица трипут око огњишта, па јој онда дадне машице, да њима ватру потакне.

---

[1] Јерковић, богосл. [2] Радоман, гимназ. [3] Ризаефендић. [4] Зеленика. [5] Зрнић. [6] Богуновић.

У православних сасвим обичан обичај, да млада жртвује на огњишту родне и младожењине куће, нашао сам у овдашњих католика и мухамеданаца само још спорадично. Од католика су сачували овај старински обичај још неки у Крајини, од мухамеданаца неки у фочанском котару, — колико ми је досад познато.

Сви ови обреди и симболички чини, што их има млада сама вршити у родној кући, онда пред и у младожењиној кући, као и сви остали, што их на свадби врши младожења, свекрва или ко други, врше се сви у ту сврху: да би млада имала пуно мушког порода и да би увијек лако рађала; да би јој живот у новом дому био сретан и сладак, и да би с њом изобиље дошло у кућу; да ни њој ни њезином дому не би могла нахудити ни смрт, ни зли дуси, ни вјештице; да се коначно тиме означи, да се она прима као ново чељаде у кућу младожењину с правом на опскрбу и заштиту, а такођер са дужностима према кући, гдје има бити побожна, понизна, покорна и послушна према свекру, свекрви, мужу и осталим старијим укућанима, а добра и услужна пријатељица према младежи.

е) Вјенчање. Ово обавља се у православних или у кући младожењиној или у цркви. Ако се код куће врши, онда ће ко из младожењине куће сплести два вијенца, један за младожењу а други за младу. У маглајском, грачаничком и власеничком котару н. пр. узме се за те вијенце младица од шљиве, око Варцар-Вакуфа и у Крајини од лијеске, у власеничком и требињском котару од винове лозе, на другим мјестима од трешње.

Свуда се чувају ови вијенци као око у глави; јер народ вјерује, ако би се који од вијенаца изгубио, да би се онда или младожења од невјесте раставио, или би невјеста од младожење утекла.

Ако се врши вјенчање у цркви, онда се по варошима згодни вјенчају лијепим умјетним вијенцима; младој долази бијел, а момку црвен или плав вијенац. Сиромашни вјенчају се под црквеним вијенцима од мједи или сребра. За вријеме вјенчања обилази свештеник с младенцима око стола трипут на десну страну, што одговара трипутном обилазу око огњишта.

У мухамеданаца вјенчају без вијенца.

У Сарајеву вјенчала се православна дјевојка у папучама, док се је вјенчање још код куће обављало. То је овако било: Кад су младу довели пред младожењину кућу, подметнула јој је дјеверуша сасвим нове, прије неношене папуче, које је млада навукла на ципеле, те у њима унишла у кућу па их задржала све дотлен, док није вјенчање било свршено. Онда их је изула, а дјевојке су се јагмиле за њих; која их је ујагмила, она их је задржала у вјери, да ће сада на њу доћи ред за удадбу.

Вјенчање врши се у мухамеданаца редовно, у православних по селима још веома често, у католика већ рјеђе послије доведења младе у момкову кућу. Највиша католичка црквена област, увидећи да се самим опоменама не да искоријенити народни обичај, да се млада прије црквеног вјенчања одведе у младожењину кућу, одредила је у пастирском листу од 6. јануара 1894. извјесне казне онима, који би се у будуће огријешили о црквени закон. У дотичном листу, у колико се тиче женидбе, читамо ово: „И ја видим, гдје многи и многа између вас, када дође вријеме женидбе . . . бјежи кано помамна к блудности и они се . . . . још тиме поносе, што самодошле прибјегоше к својим заручницима. Узалуд виче св. Павао . . . . не, ви у том не слушате својих пастира, не слушате св. Павла, не слушате господина Бога; е па добро, и ја не ћу слушати вас, када ви хоћете у цркву увести дјевојку са дјевојачком копреном, коју као самодошлу одведосте; она не ће уљести у цркву с том копреном, ... нити ћу допустити да сватови иду у цркву, ... да се вјенчате у храму Божјем као остали, него ћете се вјенчати у присутности двају свједока и то изван свете мисе, а под њом никако; а ако има више пари за св. женидбу, остали нека се вјенчају под св. мисом или скроз за се, а ви, који водите самодошле вјенчаћете се обашка без својих сватова, који треба да остану изван цркве. . . . . не ћете ни те части имати, да склопите женидбу пред олтаром, гдје се у пресветом сакраменту налази пресвето тијело Исусово, него на побочном олтару, на страни гдје, тамо ћете ви склапати женидбу, који водите самодошле. . . . . одселе не ће се за казну такови кроз шест мјесеци вјенчати; рачунајући од дана, када се самодошла врати к својим родитељима или на сигурно мјесто, опредијељено од жупника. Према тому, ако малодобни то учини, чекаће своју добу и још ће шест мјесеци требати, док му се женидба дозволи.“ 1)

ж) Гозба или пир. *α)* Прилог. На свадби треба разликовати сватове и госте (пирџије, званице). Сватови су одличнији од гостију те сједе на посебној софри. За ову има сваки сват донијети или послати свој прилог; обично донесе и сваки гост свој прилог за гозбу или какав дар за дјевојку. Гозбу нема само младожењина кућа подмирити, него сва околица; јер женидба није само весеље за дотичну породицу, него за сву својту и за сав комшилук. С тога се и сви рођаци и сусједи

---

1) „Врхбосна“, год. VIII., 1894., стр. 20.—21.

позову на пир, и сваки позвани донесе по могућству свој дар. С истог разлога је чаушу слободно туђи кокоши куда год дође, а сватовима опет у младожењиној кући заклати за софру, што је њима драго. Учесником тог весеља је и сваки, кога сватови сретну на путу и сва села близу тог пута; с тога ће сватови појити ракијом свакога кога сретну на путу, идући по дјевојку или је водећи, а њима ће опет донијети јела и пића из села, покрај којих они прођу.

β) Даривање „кујрука“, „пилава“ или „кокоши“. Кад се има дигнути свадбена софра, изнесе се извјесно јело, по којему може сваки сват и гост распознати, да се има латити своје кесе и даривати софру. У мухамеданаца и у католика у Варцар-Вакуфу изнесе се кујрук, у католика у Дôцу пилав, у православних у Љубињу кокош. Даровани новци иду или кухарици или маји, која их раздијели међу жене и дјевојке, што су приготовиле ручак или вечеру.

γ) „Пољевачина“, „испратња“ и „чешљарина“; млада дарива сватове, укућане и одличније госте. Прије или послије ручка полијева млада са дјевером сватовима, гостима и укућанима воде на руке или на ноге, и сваки је том приликом дарује даром, који се зове пољевачином. Ово полијевање имало је првотно значење вјерске лустрације, а данас врши се на првом мјесту ради тога, да млада дође до дарова.

По неким варошима не дарива се млада, кад полијева, него кад сватове и госте на поласку испрати. Овако је у Фочи и Чајничу. По селима фочанског котара добива млада пољевачину и „испратњу“. У Бастасима на Унцу надарују сватови младу, кад им полијева и кад их у јутро другог свадбеног дана почешља. У Дôцу добива млада поред пољевачине још уздарја за дарове, што их је раздијелила међу сватове, госте и укућане.

δ) Трајање гозбе. Сеоска гозба траје обично 2—3 дана. У богатих бегова у Посавини траје погошћивање каткад мјесец дана, док се сви по вјери, сталежу и звању обреде.

з) Одведење младенаца у ложницу. Кад је већ вријеме спавању, онда мјестимице дјевер одведе младу и младожењу у њима одређену зграду, закључа их и држи кључ уза се. У католика у Дôцу води дјевер са двјема дјевојкама у ложницу. У Варцар-Вакуфу воде јенге младу, а дјеверови момка; у Крешеву кум жењеника, а кума младу. У мухамеданаца воде прво младу, онда момка. Овај се на собним вратима опрашта са свима, љубећи оца, матер и старијег брата у руку. На више мјеста је обичај, да момка испрате његови другови до врата ложнице, ударајући га шакама по леђима, а младу њезине другарице.

Кад су их свели, пукне неколико пушака, дјевојке почну пјевати пред собним вратима, а момци пред кућом под прозорима ложнице. Мјестимице лупају момци у какав котао, ударају у какав стари бубањ, свирају у свирале чим више могу, добацивају младенцима свакојаке крупне ријечи, укратко: ругају се њима на свакојаки начин, — али све без замјерке. Ти момци зову се „вукови“.

Поред споменуте јавне испратње треба још истакнути откуп постеље. У католика у Дôцу мора млада у ложници даровати дјевера. Код католика на далматинској међи захтијева чауш откупнину. Али постеља нема се само откупити од дјевера или чауша, него такођер од момкових другова и дјевојчиних другарица. У Варцар-Вакуфу узме дјевојка у ложницу масленицу, коју онда младожења даје момцима кроз прозор. И на далматинској међи дијеле католици масленицу, а мухамеданци „топ“. У Дôцу изађе младожења из ложнице, па дарује оне двије дјевојке, што пјевају младенцима пред собним вратима.

Тамо, гдје је дјевер ложницу младенаца закључао, устане он сјутрадан рано те пробуди младенце, да они прије устану, него остали укућани. Кад су младенци оставили ложницу, дође прва у ложницу јенга (или која друга жена) да дигне душек и тражи знак — —. Под душеком оставља млада или младожења дар оној жени, која ће спремити постељу. У Сарајеву је чауш онај, који простре постељу младенцима, остављајући свој топуз под постељом; сјутрадан је опет он, који дигне постељу и тражи знак — —. За њега оставља млада на топузу бошчалук, а младожења један дукат.

к) Одведење младе на врело, да се тамо лустрира. У простог народа православних Сарајлија постоји још данас обичај, да сватови одведу младу из ложнице на источно врело Пјенкавац. Ту се сваки, особито млада, шкропи водом преко главе и рамена[1].

7. Походи. Иза свадбе похађају се пријатељске куће, да би се боље упознале, приближиле и спријатељиле. Што се тиче времена и реда овијех похода, ту има различитих, дапаче супротних обичаја; друкчије је по селима него по варошима, друкчије опет у православних него у мухамеданаца; што је у једних „адет“, то је у другијех срамотно.

У православних по селима (н. пр. у Љубову у Херцеговини, у Герзову у котару јајачком и у власеничком котару) зет не иде прве године у своје пунице; а у Сарајеву и у Мостару иде већ трећи дан иза свадбе. У мухамеданаца иде и први дан иза свадбе, носећи са собом дукат за пуницу. И у католика може ићи одмах иза свадбе.

---

[1] Испореди што каже о томе Вук Караџић у својој „Женидби“, наиме: „Који су од сватова саноћили код младожење, они у јутру иду с дјеверима и с невјестом и још другијем дјевојкама на најљепшу живу воду.... На води спаха наточи бардак воде и даје онима, који хоће да пију, а дјевер је трипут прсне водом по прсима.“ Живот и обичаји народа српског, стр. 146.—148.

По православним селима је обичај, да младина родбина започне с походима; у требињском и фочанском котару н. пр. срамота би била, да дођу у походе најприје из младожењине куће, па онда из младине родбине; а у Сарајеву и Мостару иду прво из младожењине куће у походе.

У Мостару долази младожењина кућа младиној у походе трећи дан иза свадбе, и то са вечером и даровима, а седми дан младина младожењиној. Како је на другим мјестима, казано је већ сприједа. И у католика и у мухамеданаца иду најприје из младожењине куће.

У Фочи млада не излази за 40 дана иза свадбе нигдје на састанак. — Походи се чине обично након пô године. Најприје иде у походе родбина дјевојачка с богатим даровима, па послије дође родбина младожењина такођер с даровима[1]).

*

Говорећи сприједа о начинима склапања женидбене свезе, казасмо, да има форма прошње још све пуно трагова купње. То вриједи на првоме мјесту за православне, а дјеломице такођер за мухамеданце и католике. Ми ћемо сада, пошто смо описали свадбене обичаје, навести све оне моменте, који говоре за тврдњу, да има овдје женидба и удадба, склопљена на темељу прошње, облик купње и продаје. Ови моменти јесу:

1. Што се у неким крајевима дјевојке на јавним мјестима на удају нуђају. (Види опис загледа.)

2. Што се по селима још данданас дјевојке удавају, не питајући их за приволу, н. пр. у фочанском котару[2]); а гдје их питају, тамо је то често формалност, што се може из тога разабрати, да ће дјевојка, питана за своју приволу, пред просцима редовно обећати, да ће поћи, куда је родитељи дају. Деси се и то, да родитељи вјенчају младенце, који се никад нијесу видјели.

3. Што мјестимице још данас младу одведу, чим је испросе.

4. Што има младожењина кућа за испрошену дјевојку њезину оцу платити мир (јевр. мôхар). Овај мир плати се данданас већим

---

[1]) Јеремић.

[2]) И у народној пјесми каже се:

Мару просе Фочанину Иви,
Мару просе, а Мара га не ће.
Дадоше је и не молише је.
Вјенчаше је и не питаше је —
Бјеше адет као и досада. *Из збирке Мате Стиповића Бошкића.*

дијелом само још по православним селима те износи највише 200 фор. Платило се је тобоже и до 500 фор.! У задружним кућама раздијели се ова свота између дјевојчина оца, домаћина и дјевојчине мајке, која опет свој дио дијели са женама и дјевојкама, које су је на свадби потпомагале. (Види свадбене обичаје у власеничком котару.) У селу Миљевићима, јужно од Сарајева, постоји овај обичај: Пошто је момак загледаној дјевојци дао прстен, иде његов отац да је проси у њезиних родитеља. Тада дјевојчин отац и њезина мати заиште од њега „адет“ (мјесто аманет). Момков отац стане на то пред њих све дукат по дукат бројити све дотлен, док они не рекну доста. Отац дјевојчин узме сада од тога колико хоће, а остало врати просцу натраг. За те новце купи он кћери сандук, леђен, ибрик, иконе, кадионицу, нешто посуђа и др.

5. Што кућа младожењина има надарити све укућане дјевојчине, у Љубињу такођер удате сестре, које су дошле на сватовски ручак, у власеничком котару и њезине компшинице.

Има и једна народна пјесма, из које се може разабрати, како мора момак откупити дјевојку од свакога укућанина:

Смиље, биље, беру л’ те дјевојке?
Мој дилбере, што ме брати не ће!
Ја да мене не беру дјевојке,
Од мене би гора мирисала
И у гори камен становити,
Гдјено сједи Иво јадовити,
Сузе рони, а године броји:
„Ево данас годиница дана,
Како просим од мајке дјевојку;
Ја је просим, мајка ми је не да.
Срезах мајци дибу код терзије, —
Мајка даје, бâбо је не да!
Дадох бâби благо небројено, —
Бâбо даде, братац је не даде!
Дадох брату коња најбољега, —
Братац даде, сека је не даде!
Дадох секи огру саковату,
На којој је стотину дуката, —
Сека даде, дјевојка ме не ће! —
Ево сједим, грозне сузе л’јевам,
Нит је могу другом прегорјети,
Нит у свому срцу преболети“[1]).

6. Што младин брат (или који други ближи сродник) захтијева откупнину, кад предаје сестру сватовима и кад се сандуци товаре. У власеничком котару захтијева такођер откупнину од свију сватова за узде, које је њима у вечер сакрио. (Види свадбене обичаје у власеничком котару.)

7. Што има младожењина кућа дјевојци дати „јабуку“ (дар у новцу; у Сарајеву н. пр. 1, 5, 11, 51 дукат или „мађарија“) и друге дарове (прстен, огрлице, обоце, пафте и т. д.); што јој има за свадбу купити читаво ново одијело, по варошима такођер лијепе извезене папуче и дуван.

---

[1]) *Бошкић, гимназ.*

8. Што има младожењина кућа у главноме носити трошкове за све састанке прије свадбе и за свадбу; с тога просци и сватови носе јела и пића са собом у кућу дјевојчину, а за погошћење сватова и гостију у кући младожењиној мора се ова, разумије се, сама побринути.

9. Што по селима млада добива обично само рухо, а ово је морао младожења наплатити, јер према руху даје се мир.

10. Што млада на гозби побира дарове (пољевачину, испратњу, чешљарину).

11. Што је она најмлађа на свадби и кашње у кући. Кад је наиме доведу у младожењину кућу, има она н. пр. у фочанском котару све старије укућане љубити у руку и кољено, у требињском котару љубила је још прије 20—30 година у руку, кољено и опанке[1]). Иза свршеног поздрављања поставе је католици и мухамеданци у кут собе, а православни у хуџеру, гдје остаје све до вјенчања.

На гозби не ће она јести заједно са сватовима и гостима, него сама са дјевером или дјеверушом. За сватовског ручка, или за сватовске вечере има она уз дјевера дворити сватове, те се пред сваким, који запјева или наздрави, преклонити до земље, љубити га у руку, мјестимице и у кољено. Исто има радити када сватове дарива и када они пођу кући. Даље има на свадби изувати сватове, госте и одрасле мушке укућане, њима потрљати опанке и ноге, њима такођер умивати ноге, па их том приликом љубити у ногу. Овако је н. пр. обичај у требињском котару. У Бастасима мора сватове почешљати. И послије свадбе мора се млада показати понизном, те клањати и љубити у руку. Преклонити се мора пред сваким, и пред дјететом[2]) које је истом проходало; у руку љубити има само постарије људе и жене. То траје мјестимице годину дана, мјестимице само око 40 дана. У кући самој млада није *filiae loco* (једнакоправна са кћерима), него нижа од својих заова. То се огледа у том, што има млада обављати најниже послове у кући, што има и више радити него њезине заове. Она има свекру, свекрви и госту изувати обућу, потрљати и осушити је; она има њима прати и ноге. Младеж и остале жене изувају се заиста саме, али млада има и њихову обућу покупити и спремити на одређено мјесто, а сјутрадан, кад сједну за синију, свакоме донијети очишћену обућу. У вечер има она задња лећи, а у јутру прва устати те помести кућу, ватру наложити, донијети воде и укућанима полијевати на руке, да се умију. Ако би и најмање дијете заискало воде, рецимо кад су за ручком, млада би морала устати и дохватити му воде. Млада као најмлађа иде прве године и на планину с хајваном, н. пр. у љубинском котару. Кад је какав празник, ићи ће заове у цркву, а она мора остати код куће, да све спреми и да зготови ручак. Ако је која заова на удају, мора јој она помоћи у спремању руха и дарова[1]). — И као удова остаје млада најмлађа. То траје све тако дуго, док се друга млада не доведе у кућу.

---

[1]) Данас љубе младе обично само у руку; овако у Љубибратића.

[2]) У власеничком котару. Цвијетин Поповић.

Ова велика подређеност младе према мужу своме и његовим укућанима изражава се и у томе, што је обично не зову њезиним именом. У Љубибратића је један 70-годишњи старац, који досад своје жене још никад није звао њезиним именом. Кад су пописари житељства дошли у једну кућу на попис укућана, па питали за име младино, није нико знао дати одговора, нити њезин човјек! И тако су пописари морали чекати, да дозову „Борчанку“ — овако су је наиме њезини укућани увијек звали по мјесту Борчу у Херцеговини, из којега су ју довели — да њу саму за име питају.

12. Што млада иза смрти свог човјека има у његовој кући, ако је ова задружна, само право на конак, одијевање, прехрану и сахрану, али она нема никаква нашљедног права у мужевљу особину нити у кућни иметак, ако би се овај раздијелио. Ако има дјеце, онда припада овој нашљедно право у очинство, иначе мужевљој родбини. Ако би се кућа раздијелила, онда би онај укућанин, који би је узео себи, због ње добио нешто више земље, него остали. За случаја удаје могла би однијети своју особину, н. пр. рухо и новце, што их је добила на свадби у име пољевачине, испратње или чешљарине; од дјеце дозволили би јој, да поведе са собом женску, али нипошто мушку дјецу. Што се тиче хајвана, овог би могла гонити само онда, ако је купљен од њезиних новаца; али ако га је њезин умрли човјек заметнуо од свог оца, онда га јој не даду. Разумије се, да удова снаха изгуби сва своја горе споменута права на младожењину кућу, чим је остави. Како мужевља кућа удови снахи не ће остављати ништа, што је од ње (наиме мужевљеве куће) потекло, овако не ће ни снахина родбина остављати њезину особину момковој кући, ако би она умрла без дјеце. Доћи ће њезина мајка, па покупити све њезине боље хаљине и сав њезин накит, што је као млада добила од своје родне куће, па ће онда то раздијелити међу њезине сестре и њезину браћу; сестре добиће женске хаљине и женски накит, а браћа дукате. Има и тај обичај, да мајка дјевојци, чим је испрошена, одмах скине ђердан и други накит, па то све даде њезиној старијој сестри. Деси се и то, да мајка испро-

---

[1]) Зрнић и Ћоровић, гимназ.

шеној дјевојци или младој оставља накит у зајам тако дуго, док испрошена дјевојка или млада не добије други накит од свог вјереника или мужа. Гледе удаје удове снахе треба имати на уму, да овдашњи народ не види радо, да снаха оставља свој дом, особито не, ако је већ преко 30 година стара, и ако је већ дуље времена живјела у женидбеној свези. Оваквој снахи нити не ће дозволити, да сватови дођу по њу у кућу, камо ли да би је при удавању новчано подупирали. Ако је пак снаха још доста млада и ако јој је муж рано умро, онда ће ју каткад свекар сам савјетовати нека се опет удаје, акопрем му је жао да оставља кућу, па ће и носити евентуалне трошкове за удају. Прије годину дана, рачунајући од мужевљеве смрти, не може се удова снаха удати, јер тако дуго треба да жали.

Гледе имовинских и нашљедњих права младе у кући младожењиној; гледе нашљедних права младине родбине, њезиног човјека и њезине дјеце у њезину особину; даље гледе нашљедних права у мужевљу особину и евентуално у његов кућни дио са стране његове родбине, његове удове и дјеце, вриједи на Невесињском пољу слиједеће: Ако жена има особине, она може без ичијег питања трошити и радити шта хоће, а послије смрти њене припане мужу јој, осим ако су какве хаљине или какав накит — nota bene од њезине куће — то онда мати њена узме натраг па даде својој другој кћери. Мати даде накит најстаријој неудатој кћери, те кад се ова уда, узме јој га, па даде другој најстаријој неудатој кћери, — док не дође на ред најмлађа, која га сасвим и понесе.

Ако човјек има осебине, то послије његове смрти има цијела кућа право на ту осебину, као да је било заједничко. Кад би се кућа одмах иза његове смрти раздијелила, онда би имала удова само право на прехрану, а очинска осебина и очински дио од заједничког имања припадао би дјеци.

У случају, да би се удова снаха хтјела да удаје из задружне куће, а има мале дјеце, онда од ове не смије ниједно дијете повести са собом без дозволе укућана.

Ако се уда из дома, онда ће ју само опремити и дочекати сватове; али обично она оде у род свој па се отале удаје.

Удовица попадија обично се не удаје. Ако жели да се удаје, онда мора то казати већ при укопу мужа јој. У том случају не мећу се наруквице попу на руку, иначе се мећу[1]).

Да се рухо иза умрле жене обично однесе од њезине родбине, особито ако је сиромашна, за то могу навести један конкретан случај такођер из фочанског котара. Умрла је ту једна жена. Иза њезине смрти дошао је њезин отац са кнезом и попом па однио ћурче, поњаву и ћилим, акопрем је умрла жена оставила дјецу[1]).

---

[1]) Говедарица.

Гледе имовинских права удове снахе на имање умрлога мужа навешћу сада један конкретан случај из рогатичког котара.

Двојици браће остало је иза оца имање у хајвану и покућству. Обадвојица су се оженили и братски заједно живјели. Након неког времена умре млађи брат, а остане му жена без порода. Удовицу хранио и одијевао је дјевер (старији брат) све дотле, док се није удала у другу кућу. Тада је она понијела са собом све што је њезино било, т. ј. све, што је она из родне куће са собом донијела. Послије кратког времена дође она дјеверу па затражи од њега баштину свог умрлога мужа. Дјевер јој каже, да она нема никаква права на тај остатак, будући да овај припада њему као брату њезиног умрлога мужа. Пошто се је она удала у другу кућу, он нити није више дужан да је издржава[2]).

13. Што сиромашни људи отимају или краду дјевојке највише с тог разлога, што родитељи за своје кћери више захтијевају, него ли сиромашни просци платити могу. Прије неколико година догодио се у приједорском котару овај случај: Заволили се момак и дјевојка, али се нијесу могли вјенчати с тога, што момак није могао платити за дјевојку онолико, колико су родитељи дјевојчини захтијевали. Сад се момак тужио проти. Пошто је овај све испитао, рекао је родитељима дјевојчиним, да узму онолико, колико момак даје. Ако не би пристали на то, вјенчаће он њихову кћер за дотичног момка, кад је овај к њему доведе, па им онда послије вјенчања момак не ће ништа дати. Послије дуљег затезања пристали су родитељи дјевојчини на протин приједлог те су узели онолико новаца, колико им је момак давао.

Код овог плаћања за дјевојку има каткад и шаљивих призора. У Сарајевском пољу украо је ове године један мухамеданац једну мухамеданку, па је послије вјенчања ишао кући дјевојчиној, да се с њом помири. Пошто није сам смио да иде у кућу, остао је на оближњем хуму, па је послао неког познатог човјека, да по њему упита младине родитеље, да ли би он смио доћи на мир, и да ли би они били задовољни са толико и толико „јабуке". Родитељима бијаше понуђена свота премалена, па су с тога већу захтијевали. На то је момак њима послао глас, нека само чекају, док им јабука нарасте. Јер се момак послије тога никад није више бринуо за помирење, послали су младини родитељи по њега те га молили, нека само дође на мир — јер боље је ишта него ништа.

---

[1]) Јеремић. [2]) Буквица.

14. Што мухамедански сељаци у коњичком котару управо настоје око тога, да се њима загледана кћер отме, украде или потегне, особито ако је момак „прилика“ дјевојци, т. ј. ако је згодан, да могу онда од момкове куће захтијевати плаћање мира, који по шеријату не могу тражити, ако се је дјевојка испросила.

15. Што овдашњи народ сам каже: „пуно су дали“, „пуно су узели“ (у власеничком котару), „родитељи су дјевојку много уцјенили или зацјенили“ „они су је прецјенили“ (у приједорској околици). Ако млада не би радила по вољи свекровој или мужевљевој, онда ће је укорити ријечима: „За што то нијеси учинила како сам ти ја наредио? Зар сам ја тебе довео, да ти мени само џаба хљеб трошиш, а не да ми радиш? Зар незнаш, да сам ја за те више платио, него што ти сама вриједиш?“ (у власеничком котару[1]). Или: „Што ти то боље не радиш? Ја сам за те толико и толико дао“, или „ја сам те од твог ћаће купио“ (у бањалучком котару[2]).

16. Што по селима младожења не иде са сватовима по младу, нити иза вјенчања у цркви не иде с њом заједно кући својој.

17. Што по селима нико из куће дјевојчине не иде ни на вјенчање у цркви, ни на гозбу у кући младожењиној.

Што се тиче вјерских обреда, којих се држи овдашњи народ при женидби и удадби, ту има оваквијех, који нас сјећају на поганско штовање сунца, ватре, воде и божијих заштитника брачне заједнице и брачног живота; који нас сјећају на штовање духовних господара земље и куће. Ово штовање изражава се особито жртвама, либацијама и лустрацијама. Има и ту обичаја, којим се хоће изразити, да млада оставља *communio religiorum* своје родне куће, па да ступа у *communio religiorum* младожењине куће. Да се женидба не ће вршити без гатања и чарања, то се разумије.

Кад просци иду на прошњу, иду прво према истоку; јер по народном мишљењу има се сваки посао, који се хоће сретно свршити, започети према оној страни свијета, гдје се сунце рађа.

И сватови иду најприје према истоку[3]), и то:

1. кад иду по дјевојку,
2. кад је воде у цркву на вјенчање,
3. кад је воде из цркве младожењиној кући.

---

[1]) Цвијетин Поповић. [2]) Зрнић.

[3]) И у Словенаца на Мури иду сватови према истоку. Франц Хубад у дјелу: „Die österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild“, Steiermark, стр. 218.

По селима иду сватови „наопослен“ т. ј. они се не враћају истим путем, или ако морају, иду тамо и амо десном страном цесте. — Кад у католика на далматинској međи пред младожењину кућу доведеној дјевојци изнесу дијете, окрене га она три пута наопосум. Кад млада оставља родну кућу, жртвује мјестимице на домаћем огњишту; жртвовање на огњишту у младожењиној кући је свуда обичајно.

Кад сватови, водећи младу из родне куће у младожењину кућу или у цркву на вјенчање, наљегну на прву воду, мора она нешто од свог руха жртвовати води. Дошавши пред младожењину кућу, жртвује у требињском котару на бурилу, што стоји пред кућом. (У Словенаца у зденац.) Божјим заштитницима брачног живота жртвује млада жито, ораха, љешњака, смокава, бонбона и новаца.

Смрти закоље се која животиња. — Аграрским боговима жртвује се жито, мед или јабука с новцима, што се све баца преко куће. — Духовном господару куће жртвују се новци на кућном прагу и на огњишту.

На либацију вина сјећају нас слиједећи обичаји у католика: Кад младожења иза вјенчања долази по младу, дочека га један од сватова с пуном букаром вина. Ако је не може испити, онда само мало ркне, а све остало баци преко себе. (Види свадбене обичаје на далматинској међи.) На другим мјестима, н. пр. у Сарајеву, свекрва дочека младу с пуном чашом вина, из које сваки од младине пратње мало ркне те онда баци у чашу новаца. (У штајерских Словенаца излије млада донесену чашу вина на земљу, т. ј. жртвује телурским боговима.) — На више мјеста пролију кафеџије каву пред дјевојком, кад је сватови воде.

У либацију воде имадемо ваљда рачунати обичај, да млада, доведена пред младожењину кућу, с устима извади чеп из бурила, што стоји у ту сврху посве водом напуњен пред кућним вратима, па онда испусти воду све до странске рупице у бурилу. На жртву можемо при том чину с тога мислити, јер млада уједно положи какав дар (н. пр. форинту) на бурило.

Могуће је, да се је „полијев“ на свадбеном ручку развио из либације, која се је онда вршила, кад је овај ручак још имао значење жртве. Али могуће је и то, да је младино полијевање на руке одмах у почетку имало значење лустрације пред жртвом, иза које је слиједила гозба.

Обичаји: да млада ступи у младожењину кућу преко ђугума воде, или да јој проспу ћасу воде пред ноге, или да она сама ногама пролије она два ибрика воде, што су јој у ту сврху поставили пред врата, — све то има значење вјерског чишћења. Могуће је, да су ови обичаји ступили на мјесто старијег обичаја, што га налазимо у старих Римљана, а то је, да су се младој при њезину дошашћу у младожењину кућу ноге опрале.

И католички обичај, да се млада пред младожењином кућом од свекрве попкропи са светом водом, има значење лустрације. Овај обичај преузет је од старих Римљана. Да сватови воде младу из ложнице на источно врело — и то спада у вјерско чишћење.

Обичај, да млада у младожењиној кући носи два ђугума воде на огњиште, имао је ваљда некад и правно значење, наиме: *ut nova nupta ignem et aquam cum viro communicaret.*

Да се млада опрашта с огњиштем своје родне куће, обилазећи га трипут и жртвујући тамо; да онда и у младожењиној кући трипут обиђе огњиште и ту такођер жртвује, било је некад свакако од тог вјерског (и правног) значаја, да млада тиме изражава свој иступ из вјерске (и правне) заједнице са својом родбином, па да прелази у вјерску (и правну) заједницу младожењине куће. У овдашњег народа изражава се та нова *communio religiorum* у томе, што ће млада одселе славити крсно име (које је ступило на мјесто штовања кућних прадједова) младожењине куће; што ће ју ова иза њезине смрти сахранити, онда најприје засебице жалити и спомињати, а иза тога, забиљеживши њезино име у своју породичну читуљу заједно с осталим мртвим сродницима.

Што се тиче реда, којим се дјевојке удавају, а момци жене, треба знати, да имаду кћери предност пред синовима, а старији предност пред млађима. Отац настоји да прије разуда своје кћери, па макар биле и млађе од синова, јер је увијек лакше момку наћи дјевојку, него дјевојци момка. „Сину није хитње, он се може женити кад год хтједне, а кћер чека срећа“, каже овдашњи народ. Изнимка је, ако је кћер још веома млада, а син већ доста зрио за женидбу. Она кћер, која је на реду за удају, зове се „басамак“ или „први басамак“, ако има други, трећи .... И момак ће казати, да има један, два или више басамака пред собом. Дјевојка за удају зове се такођер дјевојка „на полици“, „на столици“ или „столуша“. У бањалучком котару кажу за старију дјевојку, која је већ за удају, да је „на столици“ а за ону, која одмах иза ње долази, да је „на полици“ [1]).

Предност старије дјевојке пред млађом изражава се такођер вањштином. Старија дјевојка има уопће љепше одијело и љепши накит од млађе. У Херцеговини је у старије дјевојке капа наколутана, а на њој свакојаког накита, н. пр. спиода; подбрадњач, који се сада не носи више под брадом него иза ушију под косом, има финијих кука; и минђуше су љепше. К тому носи дјевојка за удају пафте. Кад иде уз часни пост на причест, обуче она одијело младе: доламу и ћурдију; само капа остаје дјевојачка.

---

[1]) Гимназ. Зрнић, Грђић и Стојановић.

Како се дјевојка за удају разликује одијелом и накитом од млађе дјевојке, исто тако и жена од дјевојке.

У Херцеговини сакрију жене крпом сав горњи дио капе, а дјевојке само половицу; жене носе мрчине и црне ћурдије, а дјевојке бјелаче и бијеле ћурдије. У Крајини носе жене на глави бијел рубац, а дјевојке црвен рубац или фес. Жене плету косе у двије плетенице, а дјевојке само у једну; жене дијеле косе посред главе, а дјевојке не дијеле.

У тузланском окружју разликује се дјевојка од жене тиме, што има на глави фес, а жена бијелу бошчу. Осим тога је главно обиљежје дјевојке то, што има за појасом рубац, искићен свакојаким бобцима. — Опћа народна разлика између дјевојке и жене је та: 1. што дјевојка не носи прстења; 2. што жена не носи ђердана. Ако би дјевојка носила прстења, свако би мислио, да је или заручена или удата. У Цазину кажу да сунце трипут заигра, ако дјевојка метне прстен на руку. Жена носи свака макар два прстена; згодније носе их по 5—8, и то на свим прстима, осим палца.

И момци носе ријетко прстења; ожењени људи носе обично 1—2 сребрна прстена.

Народ разликује код прстења: 1. обични прстен, 2. прстен кантош, 3. витицу, 4. бурму. Прстеном зову онај прстен, који има на себи камен или што друго. Прстену је обично припојена цванцика, круна или каки други новац. — Прстен кантош има на леђима сребрен накит, налик на бадем. — Витицом зову прстен, који нема никаква камена на себи ни ичега другог. — Више витица, које имају један те исти камен на себи, зову бурмом.

Прстен и бурму обично дјевојка и момак не смију носити прије вјенчања.

Витицу носе и момак и дјевојка, а остали слабо.

Бурму носе особито средовјечне жене, а и гдјекоје младе.

Прстен кантош носи старо и младо ради заноктица. —

Како се дјевојке међу собом разликују по одијелу и накиту, исто тако и жене. Гдје има млада, средовјечна и стара жена, тамо је млада најљепше одјевена и најбогатије окићена. Младе носе све пуно прстења, каткад по два, три прстена на једном прсту¹).

---

¹) Љубибратић, Ризаефендић, Глушац, Тимот. Поповић, Миладиновић и Богуновић.

IV. Кратко испоређивање овдашњих женидбених обичаја са женидбеним обичајима у старих Јевреја, Грка, Римљана и Германа.

Ако коначно укратко испоредимо овдашње женидбене обичаје са женидбеним обичајима у старих Јевреја, Грка, Римљана и Германа, онда ћемо код овијех народа наћи пуно истих или барем сличних обичаја. Да су Грци и Римљани као сусједи непосредно утјецали на овдашњи народ, то нас учи повијест; с тога је нама разумљиво, ако налазимо у овдашњег народа женидбених обичаја, који су без икакве сумње преузети од ова два народа. Али откуда толико истих обичаја у овдашњег народа и у старих Јевреја? Јесу ли се словјенски женидбени обичаји развили неовисно од јеврејских, или су ови посредно (преко другијех народа, преко црквене области и преко светога писма старога завјета) утјецали на женидбене обичаје овдашњег народа?

Ово питање намеће нам се тим више, што има народ у Босни и Херцеговини поред женидбених још много другијех правних и вјерских обичаја, који су већ вриједили у старих Јевреја[1]. Ја ћу овдје навести више јеврејских правних и вјерских обичаја, којих се при женидби и удадби и овдашњи народ мање или више држи. Ови обичаји јесу:

1. што може момак своју жену заслужити (в. 1. књ. Мојс., гл. 29.);

2. што се за запрошену дјевојку плати оцу дјевојчину и браћи јој (в. 1. књ. Мојс., гл. 34.; „нетражи цар [Саул] уздарја“ [за дјевојку], 1. књ. Самуил., гл. 18.);

3. што отац за свог сина проси (в. горњи цитат);

4. што о удадби дјевојке одлучују отац дјевојчин, њезина мајка и браћа јој[2]; ако је отац њезин умро, онда одлучује на првоме

---

[1] 1. „Пред сиједом главом устани“ (3. књ. Мојс., гл. 19., 32.), сјећа нас на овд. штовање старијих.

2. „Ко је дошљак међу вама, нека вама буде као онај, који се је родио међу вама, и љуби га као себе самога“ — сјећа нас на овд. гостољубиви дочек.

3. „Вјештици не дај да живи“ (2. књ. Мојс., гл. 22., 18.), каменовање и спалење злочинаца (4. књ. Мојс., гл. 15., 35.; 3. књ. Мојс., гл. 20., 2. и 14.), сјећа нас на пријашње овдашње кажњивање злочинаца. Казни: „Ко украде вола, да врати пет волова“ (2. књ. Мојс., гл. 22.), приличила је у средњем вијеку босанска казна: „тат или гусар, да плати бану шест волова“ („Mon. serb.“, стр. 101.).

4. Црвен конац око руке (1. књ. Мојс., гл. 38., 28.) узима се и овдје.

5. Погребни обичаји старих Јевреја имаду пуно сличности, дапаче истовјестности са погребним обичајима овдашњег народа.

[2] Испореди тиме херцеговачку сватовску пјесму:

Што у двору жубор стоји?
Оно бâбо шћер удаје,
Оно мајка шћер удаје,
Оно братац сек' удаје и т. д.

мјесту њезин најстарији брат као кућни старјешина (в. 1. књ. Мојс., гл. 24. и 34.)[1];

5. што се даде загледаној дјевојци обиљежје, а испрошеној јабука (в. 1. књ. Мојс., гл. 24.);

6. да просац од понуђеног јела и пића не ће ништа да прими, док не каже зашто је дошао (в. 1. књ. Мојс., гл. 24.);

7. да се иза успјешне просидбе веселе једући и пијући (в. горњи цитат);

8. да се просци примају на конак (1. књ. Мојс., гл. 24., 54.);

9. да се испрошеници дарују хаљине и накит сребрни и златни (в. горе);

10. да дјевојку одмах одведу чим је испросе (1. књ. Мојс., гл. 24.; 1. књ. Самуил., гл. 24.);

11. да се дјевојка при удадби пита (1. књ. Мојс., гл. 24.);

12. да се млађа сестра не удаје прије старије (1. књ. Мојс., гл. 29., 26.);

13. да је старији по годинама уједно и старији по праву и власти (1. књ. Мојс., гл. 4.);

14. „А жени рече: воља ће твоја стајати под влашћу мужа твојега и он ће ти бити господар“ (1. књ. Мојс., гл. 3.) — вриједи и овдје;

15. да се госту донесе вода за прање ногу (1. књ. Мојс., гл. 18., 19. и 24.) и да испрошена пере ноге мужу своме и другима (1. књ. Самуил., гл. 24.);

16. да се испрошена клања до земље (1. књ. Самуил., гл. 24., 41.);

17. „. . . не обзири се натраг“ (1. књ. Мојс., гл. 19., 17.) кажу у власеничком котару младој, кад је воде из родне куће;

18. да се син не жени у туђинство (1. књ. Мојс., гл. 24.), да се вјенчање обавља у кући младожењиној, осим ако се момак жени у кућу дјевојчину[2] (Стаде: „Gesch. Isr.“, I. св., стр. 384.);

19. да се дошљацима изнесе хљеб и вино (1. књ. Мојс., гл. 14., 18.), или хљеб и вода (5. књ. Мојс., гл. 23., 4.);

20. како су стари Јевреји испрошеници давали ропкиње у нови дом[3]), овако овдашњи мухамеданци давају младој „обикушу“;

21. прстен и рубац као залог вјере (1. књ. Мојс., гл. 38., 18.);

---

[1] На Дабарском пољу био сам ове године присутан, кад је 24-годишњи момак Н. удавао секу своју. Просац из Љубиња није ишао најприје мајци дјевојчиној, него брату њезину.

[2] Овдашњи народ руга се момку, који се жени у род дјевојчин. Кажу о оваквом момку, да се је „удао“, или га зову „подреп“.

[3] „И подиже се Ревека с дјевојкама својим (1. књ. Мојс., гл. 24., 61.).

22. вjерска важност истока (1. књ. Мојс., гл. 12., 8.) у старих Јевреја и у овдашњег народа;

23. свечано и лиjепо одиjевање и накићење младенаца (књ. Исаије, гл. 61., 10.);

24. свечано вођење младе уз пjевање сватовских пjесама и уз музику (Стаде, op. cit.)[1];

25. тражење знака дjевојаштва (5. књ. Мојс., гл. 22., 17.—20.). —

Женидбене обичаје старих Грка, у колико се ови даду сакупити из грчке књижевности, са грчких кипарских и сликарских производа, описао је Др. Фр. К. Херман (Hermann) у књизи „Lehrbuch der griechischen Privatalterthümer“. Ко жели да поближе испореди женидбене обичаје овдашњег народа са женидбеним обичајима старих Грка, нека узме дотичну књигу у руке. Ја ћу овдје навести само неколико очевиднијих успоредница.

Склапање женидбене свезе сматрало се је у старих Грка такођер правним послом, при којем бијаше дјевојка објект правног уговора између куће момкове и њезине, те се она у почетку никако није ни питала за своју приволу. За дјевојку платило се је испрва у стоци. Од плаћеног мира добила је испрошеница неки дио за своје рухо, које се је натраг узело, ако се је млада пустила. Истом у кашње доба добива испрошеница од своје родне куће прћију (προιξ). Овдашњи народ узео је од Грка ријеч и обичај, да кућа младина даје у кућу женикову заједно са младом и новаца, стоке или непокретнина. Но прћију давају овдје обично само по варошима, по селима ријетко. Да су стари Словјени за дјевојку само узимали, а да њој осим руха нијесу ништа давали, разабире се најбоље из тога, што за грчку ријеч προιξ, латинску *dos*, њемачку Mitgift немају свог израза. Још данданас је у овдашњег народа правно увјерење: да испрошеница осим руха нема ништа више тражити од родне куће своје — тако живо, да се при удадби каткад одрекну свију нашљедних права на родну кућу чак мухамеданке, којима по шеријату припада нашљедно право на половицу онога, што браћа добивају. Деси се често, да се млада, нагоњена од свог мужа да тражи „мираз“ од родне куће, пред судом покаје и да се ту плачући одрече свију својих захтјева. Кад се браћа и сестре дијеле у очинство, онда сестрама нема посебног дијела, него браћа морају се само обвезати, да ће сестре одијевати и хранити, њима рухо прибавити и онда их удомити. О икаквој прћији[1]) код диобе по селима обично нема никаква говора.

---

[1] Испореди још јеврејски закон о нашљедству (4. књ. Мојс., гл. 27.) са нашљедним правом, које је овдје у средњем вијеку вриједило у босанске и херцеговачке господе. (В. моју расправу: „Из друштвеног и државног устројства Босне и Херцеговине у средњем вијеку“. Осмо извјешће велике гимназије у Сарајеву, 1890.)

Како се је у старих Грка код распуста враћало рухо и прћија, исто тако и овдје, ако је човјек крив.

Да стари Грци нијесу само просили дјевојке, него такођер отимали и крали, опће је познато. Узрок тројанском рату бијаше тај, што је Парис украо жену Менелаја; на дјевојачкој отмици основао је Хомер најдивнију јуначку пјесму.

Од свадбених обичаја у старих Грка истакао бих оне, који су се и у овдашњег народа удомили, а то су:

1. да се испрошеници даје јабука у знак љубави;
2. да невјеста обуче на свадби посебне, сватовске папуче (ὑποδήματα γυναικεῖα νυμφικά, Херм., op. cit., стр. 272., ad n. 4.);
3. вјенчање младенаца и чување вјенчаних вијенаца;
4. да се младој даје решето;
5. пјевање сватовских пјесама од дјевојака и младића на гозби, у вечер и сјутри дан у јутру пред ложницом. —

Испоређујући овдашње женидбене обичаје са римским видимо, да је и у Римљана загледана дјевојка од момка примила капару[2]) у новцу или у прстену; да је испрошеница била надарена прије свадбе и на свадби. Римски *panis farreus* одговора сватовској погачи, коју мухамедански младенци разломе па заједно поједу; римски *flammeum* црвеном дуваку мухамеданске младе, римска *pronuba* босанској куми или дјеверуши. Римска *traditio, deductio* и *acceptio novae nuptae* имаду пуно сличности с истим свадбеним чинима у овдашњег народа. Особито мухамеданска *deductio* наслања се мал да не сасвим на римску: жртва и објед *(cena)* у младиној кући; одведење младе у вечер или у ноћи; пред сватовима свирачи и људи, који носе бакље (овдје фењере); уз младу у Римљана и овдје два дјевера.

Бакља римског свата, који је ишао непосредно пред младом, бијаше с истог разлога од глоговине, с којега херцеговачки сватови задију црни трн у хаљинку.

У младожењиној кући вршило се је *accipere aqua et igni (novam nuptam)* у Римљана слично као овдје.

Lectus genialis бијаше у Римљана припремљен од пронубе, а овдје се спреми постеља од куме или дјеверуше (дјевера или чауша). Као у Римљана[1]), моле се и овдје младенци у ложници Богу за срстан брачни живот.

---

[1]) Ријеч прћија не раби се овдје само за латински *dos*, него такођер за латински *peculium* = осебина, властито.

[2]) И у Словенаца даје се ара, али оцу дјевојчину, ако куће нијесу једна другој познате. Ова ара мора се подвостручити, ако се ријеч не држи.

Ако је истина што Херман за Грке тврди, наиме: „Hauptsächlich aber erhielt die Ehe ihre religiöse Weihe durch ein grosses Opfer, welches am Tage der Hochzeit selbst stattfand und an welches sich dann in der Regel im Hause des Brautvaters ein Festmahl anschloss, während der Vater des Bräutigams oder dieser selbst bisweilen einige Tage nach der Hochzeit seinen Verwandten und Freunden in seiner Behausung ein Mahl veranstaltete“ —, а Маркарт (Marquardt) за Римљане: „Dass also die *traditio* und auch das Opfer gewöhnlich im elterlichen Hause der Braut stattfand, kann man mit Sicherheit annehmen“ —, онда постоји у тој тачки биствена разлика између грчког и римског обичаја с једне, а босанског с друге стране, јер у овим земљама једе[2]) и жртвује се заиста такођер у кући младиној, али главна жртва и права гозба врши се у кући младожењиној. Пошто се у некојих Словенаца, који су у већој мјери попримили римских (и њемачких) обичаја, главна гозба обично врши у кући младиној, могао би човјек заиста помислити на то, да је и у Римљана у кашње доба овако било, а вјероjатно само по варошима. Обичаје старих Грка и Римљана моћи ћемо наиме понешто реконструирати помоћу обичаја онијех народа, који су се населили на њихову земљишту, те били подвргнути утјецају њихове просвјете и њиховог друштвеног живота. —

Женидбено право и сватовски обичаји старих Германа имаду такођер пуно истовјетности и сличности са женидбеним правом и сватовским обичајима народа у Босни и Херцеговини.

И у старих Германа сматрала су се дјеца припадницима цијеле куће.

У хисторијско доба је у старих Германа очинско право сасвим проведено. Дијете припада кући очиној, а не кући мајчиној. Овако и овдје. Женидбени уговор склапао се у почетку између заступника куће момкове и куће дјевојчине. Овдје је још дандананас овако.

Цијена за дјевојку бијаше у старих Германа једнака њезину „wergeldu“. Овај платио се је у новцу или у стоци. Испореди тиме овдашњу ријеч „мир“ за ову цијену и начин, како се плати мир, и у чему се плати. И овдје се млада огрне кабаницом, кад је сватови поведу. „Das Einsteigen der Braut in den Schuh“ познаје православни народ у Сарајеву. Да ли су имали ови обичаји у овог народа икада исто символичко значење као у старих Германа, не могу казати.

---

[1]) Види поближе: „Das Privatleben der Römer“ von Joach. Marquardt.

[2]) У Крајини каже се: постави се „сватовска трпеза“ (τράπεζα νυμφία), у Херцеговини кажу том ручку „објед“.

Да се је женидба и овдје некад вршила *uno actu* и без икакве црквене припомоћи, за то имадемо у прије описаним свадбеним обичајима доста трагова. Највише је овдје католичка црквена област узела склапање женидбене свезе у своје руке. Ни на прошњу не може католички момак ићи без жупничке цедуље; прстеновање и вјенчање обавља се у католика само од свећеника, и то прво у његову стану, друго у цркви.

Испореди још босански ђердек са староњемачким. И овдашње женидбено имовинско право има сличности са старијим женидбеним имовним правом у источних Нијемаца[1].

---

[1] Види „Deutsches Privatrecht“ von Zallinger (у рукопису).

Prilog k poznavanju gljiva Bosne i Hercegovine.

Priopćio

dr. **Gjorgje Protić**, Sarajevo.

VAREŠ I OKOLINA.

Okolina Vareša, gdje sam lanjske ferije proveo, znamenita je ne samo u geološkom i rudarstvenom, već — po mome uvjerenju — i u florističkom obziru.

Ja na osnovu moga 6-nedjeljnoga boravljenja u Varešu (od 10. jula do 20. augusta) i na osnovu mnogih izleta, koje sam u svim pravcima njegove okoline činio, mogu kazati, da flora okoline Vareša može uopće svakoga floristu zadovoljiti, a osobito kriptogamistu, jer se u njoj mogu naći mnogi interesantni, pa i rijetki zastupnici tajnocvjetaka (kriptogama). Tako n. pr. od interesantnijih tajnocvjetaka cjevnjača *(Cryptogamae vasculares)* našao sam: *Selaginella helvetica, Asplenium septentrionale, Blechnum Spicant* i još neke druge. I od ostalih kriptogama našao sam dosta i lijepih zastupnika, naročito pak gljiva, koje ovdje priopćavam.

Bogatsvo i raznolikost flore okoline Vareša potiče poglavito od relativno velike raznolikosti u sastavu tla ove okoline.

Bacimo li jedan pogled na geološku kartu Bosne i Hercegovine, to će nam geološki sastav okoline Vareša morati u oči pasti. Ondje vidimo naime to, kako se na relativno malenom prostoru nalazi dosta raznih naslaga. U tvorevinama triasa (poglavito vapnenac) nalaze se tri uska duguljasta, potpuno zaokružena Werfen-ska sloja, — koji se od sjeverozapada prema jugoistoku protežu — sa uklopljenom sredinom od paleozojskog škriljavca pješčanika i vapnenca. Istočno od Zvijezde planine, odnosno od Vareša, nalazimo kompleks fliša, a na zapadu protežu se neogenske tvorevine slatke vode.

Kao što je poznato, ovaj prolom starijeg škriljavca sadrži najbogatije majdane željezne rudače i to poglavito crvene željezne rudače, haematita. Čitavi bregovi, odozgo do dolje, sastoje kroz i kroz od crvene željezne rudače, tako da se ona i danas na najviše mjesta odozdo vadi.

Koliko sam se sam uvjeriti mogao, bogatstvo okoline Vareša u željeznim rudačama toliko je, da će ono ne samo Bosnu i Hercegovinu, već i druge susjedne zemlje, moći dugo vremena željezom snabdjevati. Izvoz željezne rudače već je i sada otpočeo, a nadati se, da će on, iz godine u godinu, sve veći bivati.

Oko Duboštice nalazi se kromove rudače, no u maloj količini, tako da se njeno vagjenje ne isplaćuje.

Pošto sam uopće sebi za zadaću stavio ispitivanje kriptogamne flore ove zemlje — koja je do danas veoma slabo ispitana, tako da je još posve neznatan dio kriptogama Bosne i Hercegovine poznat, — to sam i ovdje obratio poglavitu svoju pažnju na posmatranje i proučavanje kriptogamnih biljaka. Duže bavljenje u ovoj okolini omogućilo mi je da koliko toliko podrobnije ispitam floru njenu, razumije se koliko je to moguće za vrijeme od šest nedjelja. Za temeljito izučavanje njene lijepe flore potrebno je mnogo više vremena, i to razumije se u razno doba godine.

Lijepa crnogorica, poglavito jelove šume Zvijezde planine, koja se na 1349 *m* uzdiže, kao i crnogorica idući prema Duboštici, sa njenim lijepim kriptogamama ostaće mi u vječitoj uspomeni. Ova krasna i veoma interesantna okolina zanimaće me — ako Bog dâ — još više godina.

Moji izleti dopirali su:

Na sjever do Duboštice, na jug do Dabravine, na istok do Očevlja, a na zapad do Sutjeske; dakle u jednom okrugu od 45 kilometara u premjeru.

U tom okrugu, krstareći na sve strane, našao sam da je flora uopće, a osobito kriptogama flora vrlo lijepo zastupljena. Nagjoh tamo paprati, mahovina, lišaja i gljiva. kao rijetko gdje. Gusti šumski hlad a i tlo osobito im godi.

Ovom prilikom priopćavam samo jedan dio od rezultata moga ispitivanja u ovoj okolini, floru gljiva, od kojih sam opet, ovoga puta, samo štapčare, *Basidiomycetes,* i sluznjače, *Myxomycetes,* mogao u obzir uzeti. Od puhara, *Gastromycetes*, našao sam samo jednu jeditu vrstu.

Pri odregjivanju služio sam se poglavito ovim djelima:

1. Rabenhorst: „Kryptogamenflora von Deutschland, Oesterreich und der Schweiz“. Drugo izdanje. I. sv.: „Pilze“ od dra G. Wintera.
2. Leunis: „Synopsis der Pflanzenkunde“, III. dio: „Kryptogamen“.
3. J. Costantin et Dufour: „Nouvelle Flore des Champignons“. Drugo izdanje.
4. Hahn: „Der Pilzsammler“. Drugo izdanje. 1890.

Druga veća djela za odregjivanje gljiva, kao što su n. pr.: Saccardo: „Sylloge Fungorum“; Fries: „Systema Mycologicum“ i druga, na žalost nijesu mi bila pristupačna.

Od navedenih djela rukovodilo me je pri odregjivanju poglavito prvo djelo, kao jedno od najboljih. Uz njega oslanjao sam se na valjane slike Hahnova „Pilzsammler“-a.

Preparate ovoga puta nijesam pravio, pošto za to niti sam spreman bio, niti sam vremena imao, jer sam se poglavito bavio sa skupljanjem i odregjivanjem resina (alga) i mahovina.

One vrste, koje prije mene nijesu nagjene, te se po tome imaju smatrati kao nove vrste za ovu zemlju, označene su zvijezdicom (*).

I. Myxomycetes.

1. *Lycogala epidendron* Fr. Na starim natruhlim stablima na Zvijezdi; u šumi ispred Pobrina hana; u šumi u neposrednoj blizini kod Duboštice i u šumi kod Pajtova hana.

2. *Aethalium septicum* Fr. Na starom i natruhlom drveću dosta često u svoj okolini, a naročito uz šumski put na Zvijezdi i oko Očevlja.

*3. *Spumaria alba* Pers. Na hladovitim mjestima kraj šuma, po travi i lišću. Zvijezda, Duboštica; na poljanama oko Mijakovića i na travnjacima više Vareša.

*4. *Didymium farinaceum* Fr. Na lišću i mahovini u šumi više željezničke stanice u Varešu; u šumi kod Pajtova hana.

5. *Trichia chrysosperma* DC. Na truhlom drveću u šumama oko Vareša, Duboštice i u šumi idući prema Bobovcu.

*6. *Trichia pyriformis* Hoffm. Na istim mjestima sa pregjašnjom, no mnogo rjegje.

*7. *Hemitrichia clavata* Rostaf. Na truhlom drveću u šumi na Zvijezdi i u šumi oko Očevlja; rijetko.

*8. *Stemonitis fusca* Roth. Na truhlom drveću u šumi oko Mijakovića, Duboštice i u šumi više Vareša; često.

*9. *Cribraria vulgaris* Schrad. Na istim mjestima, a osim toga još i u šumi kod Dabravine, no rijetko.

II. Basidiomycetes.

Red: *Tremellineae.*

*10. *Calocera stricta* Fries.

form. *β) epiphylla*, Winter, Pilze I., str. 280. Megju opalim četinjama u šumi više željezničke stanice u Varešu; na Zvijezdi rijetko.

11. *Calocera viscosa* Pers., Winter o. mj. str. 281., Hahn, Der Pilzsammler, sl. 145. Na truhlom drveću četinjača sa pregjašnjom na istim mjestima, a osim toga još i u šumi oko Duboštice i Pržića.

12. *Dacromyces deliquescens* Bulliard, Winter o. mj. str. 277. Na truhlom drveću četinjača u šumi na Zvijezdi i oko Duboštice.

Red: *Hymenomycetes.*

Familija: **Clavariei.**

*13. *Clavaria Ligula* Schaeff., Winter o. mj. str. 306., Hahn o. mj. sl. 144. U gomilama na Zvijezdi rijetko. U šumi pred Dubošticom u gomilama ali i pojedince, takogjer rijetko. Juli.

*14. *Clavaria pistillaris* L., Winter o. mj. str. 306., Hahn o. mj. sl. 143. Samo u dva maha, u šumi oko Duboštice i na travnjacima prema Mijakovićima.

*15. *Clavaria stricta* Pers., Winter o. mj. str. 310., Hahn o. mj. sl. 142. Na vlažnim mjestima u šumi iznad željezničke stanice u Varešu; na Zvijezdi i u šumi oko Duboštice.

*16. *Clavaria formosa* Pers., Winter o. mj. str. 312., Hahn o. mj. sl. 139. U šumi više Vareša, u šumi kod Pobrina hana; oko Mijakovića i oko Duboštice dosta često. August.

*17. *Clavaria cinerea* Bull., Winter o. mj. str. 315., Hahn o. mj. sl. 140. Sa pregjašnjom na istim mjestima, takogjer dosta često.

*18. *Clavaria Botrytis* Pers., Winter o. mj. str. 316., Hahn o. mj. sl. 137. Rasijana po šumama u neposrednoj blizini Vareša; u šumi kod Pajtova hana, Očevlja i oko Duboštice.

*19. *Clavaria flava* Schaeff., Winter o. mj. str. 317., Hahn o. mj. sl. 138. U šumi iznad željezničke stanice u Varešu; na Pržićima. U šumi oko Mijakovića, idući prema Bobovcu; oko Pajtova hana i Dabravine.

Familija: **Telephorei.**

*20. *Corticium comedens* Pers., Winter o. mj. str. 331. Na suhom granju od lijeske više željezničke stanice u Varešu i kod Dabravine.

21. *Stereum hirsutum* Willd., Winter o. mj. str. 345. Na jednom starom, natruhlom hrastovom stablu u šumi iznad pravoslavnog groblja u Varešu. Na bukovim i grabovim stablima kod Pajtova hana.

22. *Stereum rugosum* Pers., Winter o. mj. str. 342. Na istim mjestima sa pregjašnjom, a osim toga još i u šumi prema Bobovcu.

*23. *Cratarellus cornucopoides* L., Winter o. mj. str. 353., Hahn o. mj. sl. 353. U šumi oko Očevlja i Duboštice; u šumi oko Mijakovića, u gomilama.

Familija: **Hydnei.**

24. *Irpex fuscoviolaceus* Schrad., Winter o. mj. str. 366. U šumi iznad željezničke stanice u Varešu; u šumi oko Pržića, na Zvijezdi i oko Duboštice. **August.**

25. *Hydnum Hollii* Kunze et Schw., Winter o. mj. str. 371. Na truhlim jelama i omorikama na Zvijezdi i oko Duboštice. U šumi iza Potoka, oko Mijakovića.

*26. *Hydnum cyathiforme* Schaeff., Winter o. mj. str. 377., Hahn o. mj. sl. 134. Na Zvijezdi; u šumi prema Duboštici i oko Mijakovića; rijetko. August.

*27. *Hydnum scrobiculatum* Fries., Winter o. mj. str. 379. Rijetko u šumi oko Duboštice.

*28. *Hydnum repandum* L., Winter o. mj. str. 382., Hahn o. mj. sl. 132. U šumi više Vareša i oko Pržića; u šumi oko Pajtova hana i Dabravine. August.

*29. *Hydnum subsquamosum* Batsch., Winter o. mj. str. 384. Na istim mjestima kao i pregjašnja, no rijetko.

*30. *Hydnum imbricatum* L., Winter o. mj. str. 384., Hahn o. mj. sl. 131. U šumi oko Pržića i Pobrina hana; u šumi prema Duboštici.

Familija: **Polyporei.**

*31. *Daedalea unicolor* Bull., Winter o. mj. str. 398. Na jednom starom grabu više željezničke stanice u Varešu; na raznom drveću u šumi kod Pajtova hana i Dabravine.

32. *Daedalea quercina* L., Winter o. mj. str. 399. Na istim mjestima sa pregjašnjom, a osim toga još i u šumi oko Očevlja, samo na hrastovima.

33. *Trametes gibbosa* Pers., Winter o. mj. str. 403. Na bukvama oko Očevlja; rijetko. Juli.

*34. *Polyporus abietinus* Dicks., Winter o. mj. str. 415. Na starim jelama i omorikama na Zvijezdi i u šumi ispred Duboštice.

35. *Polyporus pinicola* Schwartz, Winter o. mj. str. 422. Na stablima crnogorice često u šumi iznad željezničke stanice u Varešu, oko Pržića, na Zvijezdi i u šumi prema Duboštici.

36. *Polyporus fomentarius* L., Winter o. mj. str. 424. Često na bukvama više Vareša i u šumi oko Očevlja, a i na drugim mjestima cijele okoline.

*37. *Polyporus confluens* Alb. et Schw., Winter o. mj. str. 440., Hahn o. mj. sl. 124. Na vlažnim mjestima po šumama na zemlji i na truhlim stablima od omorike i jele na Zvijezdi i Duboštici; rijetko.

*38. *Polyporus lucidus* Leyss., Winter o. mj. str. 442. Na dnu stabala raznoga staroga drveća u šumi izmegju Kralupa i Vareša, a i na drugim mjestima.

39. *Polyporus varius* Pers., Winter o. mj. str. 443., Hahn o. mj. sl. 123. Na starim bukvama i grabu, u šumi više željezničke stanice u Varešu; u šumi oko Pajtova hana i više Dabravine; većinom pojedince.

40. *Polyporus squamosus* Huds., Winter o. mj. str. 445. Na natruhlim stablima, pojedince ili po više zajedno, u šumi oko Pajtova hana, Dabravine i u šumi prema Bobovcu.

*41. *Polyporus perennis* L., Winter o. mj. str. 446., Hahn o. mj. sl. 122. U šumi oko Pržića, iznad željezničke stanice u Varešu; u šumi oko Pobrina hana i prema Pogarima.

*42. *Polyporus ovinus* Schaeff., Winter o. mj. str. 452., Hahn o. mj. sl. 121. U grupama po šumama na Zvijezdi, oko Duboštice i Mijakovića; rijetko. August.

*43. *Polyporus giganteus* Pers., Hahn o. mj. str. 126. Na dnu starih bukavâ rijetko, u šumi izmegju Kralupa i Vareša.

*44. *Boletus luridus* Schaeff., Winter o. mj. str. 465., Hahn o. mj. sl. 107. U šumi na Zvijezdi, oko Očevlja, Mijakovića, Pobrina hana i oko Pogara.

45. *Boletus satanas* Lenz., Hahn o. mj. sl. 108. Samo sam je dva puta našao u šumi ispred Pajtova hana.

*46. *Boletus edulis* Bull., Winter o. mj. str. 467., Hahn o. mj. sl. 109. Rasijana po okolini Vareša; oko Pajtova hana i Dabravine, no nije česta.

*47. *Boletus subtomentosus* L., Winter o. mj. str. 471., Hahn o. mj. sl. 111. U šumi izmegju Kralupa i Vareša; u šumi iznad željezničke stanice u Varešu; oko Pajtova hana i u šumi više Dabravine; dosta često.

*48. *Boletus bovinus* L., Winter o. mj. str. 474., Hahn o. mj. sl. 115. Po šumama na Zvijezdi i oko Duboštice; rijetko.

Familija: **Agaricineae.**

*49. *Marasmius porreus* Hoffm., Winter o. mj. str. 514. Megju truhlim lišćem kod Pajtova hana, Dabravine i Očevlja.

*50. *Marasmius Rotula* Scopoli, Winter o. mj. str. 505., Hahn o. mj. sl. 60. Na opalom i truhlom lišću, na granju i drveću; po svoj okolini dosta često.

*51. *Marasmius oreades* Bolt., Winter o. mj. str. 512., Hahn o. mj. sl. 62. Na čistinama, po travnjacima i pašnjacima oko Vareša, Pobrina hana, Mijakovića, a i na drugim mjestima.

*52. *Cantharellus tubaeformis* Bull., Winter o. mj. str. 522., Hahn o. mj. sl. 100. U šumi na Zvijezdi i iznad Pobrina hana; rijetko.

*53. *Cantharellus cibarius* Fries., Winter o. mj. str. 523., Hahn o. mj. sl. 102. Dosta često po svoj okolini, naročito u šumama crnogorice, kao na Zvijezdi, u šumi oko Pogara i Duboštice a i na drugim mjestima, većinom u čoporu.

*54. *Russula alutacea* Pers., Winter o. mj. str. 526., Hahn o. mj. sl. 26. U šumi iznad Vareša, na Zvijezdi; u šumi oko Duboštice, Mijakovića i Pajtova hana rasijana, ne baš rijetka.

*55. *Russula fragilis* Pers., Winter o. mj. str. 529., Hahn o. mj. sl. 28. Dosta često većinom pojedince, rjegje u grupama u šumi iznad željezničke stanice u Varešu, oko Pržića, i u šumi prema Duboštici.

*56. *Russula emetica* Fries., Winter o. mj. str. 530., Hahn o. mj. sl. 29. U šumi oko Mijakovića, više Pobrina hana i oko Borovice; rijetko. Juli.

*57. *Russula foetens* Pers., Winter o. mj. str. 531., Hahn o. mj. sl. 27. U hladovitoj šumi na Zvijezdi, prema Očevlju i u šumi izmegju Kralupa i Vareša, prema Potocima; dosta često.

*58. *Russula rubra* DC., Winter o. mj. str. 534., Hahn o. mj. sl. 30. U šumi izmegju Kralupa i Vareša; oko Pajtova hana i Dabravine; rijetko. August.

*59. *Russula cyanoxantha* Schaeff., Winter o. mj. str. 532. U šumi iznad željezničke stanice u Varešu i kod Pajtova hana; rijetko. Juli.

*60. *Lactarius subdulcis* Bull., Winter o. mj. str. 541., Hahn o. mj. sl. 12. U šumi iznad željezničke stanice u Varešu; u šumi iznad bolnice, na Zvijezdi i oko Pajtova hana.

*61. *Lactarius volemus* Fries., Winter o. mj. str. 543., Hahn o. mj. sl. 14. Na istim mjestima, a osim toga još i u šumi iznad Pobrina hana, prema Duboštici; rijetko. August.

*62. *Lactarius deliciosus* L., Winter o. mj. str. 548., Hahn o. mj. sl. 16. U šumi više željezničke stanice u Varešu; više bolnice, oko Pobrina hana i u šumi prema Duboščici. Juli.

63. *Lactarius vellereus* Fries., Winter o. mj. str. 548., Hahn o. mj. sl. 17. Po šumama i šiprazima oko Vareša, dosta često; osim toga još i u šumama oko Pajtova hana, Dabravine i u šumi oko Bobovca. August.

*64. *Lactarius piperatus* Scop., Winter o. mj. str. 548., Hahn o. mj. sl. 18. Na istim mjestima sa pregjašnjom i još češće od nje. Juli. August.

*65. *Lactarius torminosus* Schaeff., Winter o. mj. str. 556., Hahn o. mj. sl. 23. U šumi više bolnice u Varešu; u šumi oko Pajtova hana i Dabravine, no ne često.

66. *Lactarius scrobiculatus* Scop., Winter o. mj. str. 556., Hahn o. mj. sl. 24. U šumi više željezničke stanice u Varešu; osobito na vlažnim mjestima; na Zvijezdi, prema Očevlju i u šumi više Potoka. August.

*67. *Cortinarius brunneus* Pers., Winter o. mj. str. 587. Na vlažnim mjestima u šumi na Zvijezdi prema Očevlju i u šumi na lijevoj strani od Potoka. Juli, august.

*68. *Gomphidius glutinosus* Schaeff., Winter o. mj. str. 575., Hahn o. mj. sl. 87. Na vlažnim mjestima u šumi na Zvijezdi i oko Mijakovića; u šumi prema Borovici, ne baš često. August.

*69. *Agaricus fascicularis* Huds. (*Hypholoma fasciculare* Huds.), Winter o. mj. str. 651., Hahn o. mj. sl. 94. Na starim stablima raznoga drveća u šumi na Zvijezdi prema Očevlju.

*70. *Agaricus campestris* L., Winter o. mj. str. 658., Hahn o. mj. sl. 89. Po livadama uz put prema Duboštici; na livadi više talionice u Varešu, a i na drugim mjestima ne baš rijetko. Juli, august.

*71. *Agaricus pratensis* Schaeff., Winter o. mj. str. 659. Na livadama oko Vareša, Pobrina hana, prema Duboštici i oko Dabravine. Juli, august.

72. *Agaricus (Psalliota) arvensis* Schaeff., Winter o. mj. str. 659., Hahn o. mj. sl. 93. Na istim mjestima sa pregjašnjom, a osim toga još i oko Mijakovića; dosta često. Juli.

73. *Agaricus (Pholiota) mutabilis* Schaeff., Winter o. mj. str. 698., Hahn o. mj. sl. 77. Pri osnovi starih bukava u šumi oko Očevlja i Dabravine. Juli, august.

*74. *Agaricus (Omphalia) fibula* Bull., Winter o. mj. str. 741., Hahn o. mj. sl. 59. Na vlažnim mjestima, megju mahovinom i travom po svoj okolini česta.

*75. *Agaricus (Mycena) galopus* Pers., Winter o. mj. str. 753., Hahn o. mj. sl. 57. Na vlažnim mjestima megju mahovinom česta po svoj okolini. Juli, august.

*76. *Agaricus tener (Galera tenera)* Schaeff., Winter o. mj. str. 668., Hahn o. mj. sl. 86. Po travnjacima u okolini Vareša, Pajtova hana i Dabravine. Na panjevima u šumi oko Mijakovića i Duboštice. Juli, august.

*77. *Agaricus melleus* Flora dan. (*Armillaria mellea* Fl. D.), Winter o. mj. str. 831., Hahn o. mj. sl. 10. Na jednom truhlom panju više željezničke stanice u Varešu. August.

*78. *Agaricus procerus (Lepiota procera)* Scop., Winter o. mj. str. 842., Hahn o. mj. sl. 7. Po šumskim čistinama oko Vareša; na Zvijezdi. U šumi oko Duboštice, Pajtova hana i Dabravine. Juli, august.

*79. *Agaricus vaginatus (Amanita vaginata)* Bull., Winter o. mj. str. 842., Hahn o. mj. sl. 5. Po šumama i šiprazima, a i uz vrtove oko Kralupa i Vareša. Juli, august.

III. Gastromycetes.

80. *Lycoperdon gemmatum* Schaeff., Hahn o. mj. sl. 149. U šumi iznad Pobrina hana; u šumi pred Dubošticom, a i na drugim mjestima. August.

*

Od 80 vrsta, koje sam našao u okolini Vareša, imaju se za floru Bosne i Hercegovine 59 vrsta kao nove smatrati.

Da je ovo samo jedan maleni dio od cjelokupne flore gljiva ove okoline, razumije se po sebi. Ja sam i od navedena tri razreda *(Myxomycetes, Hymenomycetes* i *Gastromycetes),* a poglavito iz drugoga razreda, mnogo više zastupnika našao, nego što sam u nabrajanju naveo; ali u nedostatku nužnih djela (osobito atlasa), a i vremena, ostavio sam ih za buduće, u nadi, da ću i ova ispitivanja, u svezi sa ispitivanjem ostale flore tajnocvjetaka (kriptogama) Bosne i Hercegovine, skoro sa boljim sredstvima moći nastaviti.

Опис неких босанских новаца.

(Принос босанској нумизматици.)

Пише

Вјекослав Целестин.

О босанским новцима писао је Симо Љубић у својој књизи „Опис југосл. новаца“ и кашње др. Ћиро Трухелка у „Гласнику зем. музеја“, св. VI., год. 1894., стр. 390. и д. Госп. др. Ћиро Трухелка примјећује на стр. 390., да се најстаријим обликом босанскога новца има сматрати онај, гдје је бан приказан сједећи (Љубић, таб. XVI., 8.—11.), а уз овај би онда ваљало надонизати оне типе, гдје је бан приказан стојећи, па у једној руци држи голи мач, а у другој жезло, које се свршује крстићем (Љубић, таб. XVI., 1.—3. и 5.—8.). Овај пошљедњи тип имаду и први новци Стјепана Твртка I. као бана, што би значило на једноставни прелаз. — Тиме се др. Ћиро Трухелка одаљио од С. Љубића, а на стр. 394., држећи се овога начела, поређује новце, коване до год. 1353. овим редом: да је најприје наличје чисто дубровачко (св. Блаж стојећи), за тим Христ стојећи, напокон Христ сједећи; лице остаје свуда исто (бан сједећи, на кољенима му мач). Не одлучује се пако, који би новци припадали Стјепану I. Котроману, а који његовом сину Стјепану II., осим ако се имаде одавле разумијевати, да ове потоње с баном сједећим госп. Трухелка држи за новце Стјепана I.

Ако посматрамо једне и друге новце са истодобним српским и дубровачким новцима, то се чини, да би у неку руку могло бити тако, а не како С. Љубић узимље. На новцу Стјепана II. долази на једној страни св. Блаж управо стојећи, десницом дијели благослов, а у љевици држи бискупски штап (на вањску страну завинут). Код дубровачких пако новаца с истим обликом св. Блажа разабире се, да је бискупски штап унутар завинут, што може бити тек варијанта печата; дочим је на другом облику бискупски штап на вањску страну завинут (као и на новцу босанскога бана), а осим тога препечаћени су ови новци на страни св. Блажа ситним грбом града Дубровника са три торња, а на другој страни главом св. Блажа. Кашњи новци исте врсте немају више посебнога препечаћивања. Из тога се види, да једно лице дубровачких и босанских новаца имаде тек незнатне разлике, које још нијесу довољно протумачене, као што је и то несигурно, да је ово препечаћивање дубровачких новаца једино ознака обновљене емисије, или је имало још који други разлог. Ако је овај тип узет од дубровачких новаца, то се је могло догодити тек иза год. 1327., када су Дубровчани дозволом млетачке владе добили право ковати сребрне новце (види С. Љубић о дубровачкој ковници у „Раду југосл. академије у Загребу“, књига XVI., стр. 201.); а узевши к тому, да ово није најстарији тип дубровачких новаца, то ћемо се још даље од год. 1327. одмакнути, по чему не можемо дакле за овај тип закључити, да припада Стјепану I. (1290. до 1313.), већ његовом сину Стјепану II. (1322.—1354.). Напокон није ни то доста протумачено, како долази на босански новац тип дубровачки па било и за Стјепана II., а по готово не за Стјепана I.

На другој страни истога новца (Стјепана II. по С. Љубићу) имадемо приказан банов лик, како сједи држећи обје руке на мачу, који му на крилу лежи. Овај се мотив налази на византинским новцима. По Љубићу (таб. III., 7.) на једном неизвјесном бугарском новцу, а код српских владара на новцу Стјепана Драгутина Сријемскога, Уроша II., Владислава II., Уроша III. (у годинама 1272.—1331.) имаде краљ још и жезло у десници, а на новцу Стјепана Душана цара (1346.—1355.) долази цар дапаче без жезла (Љубић, таб. VII., 16.—18.), управо онако као и на босанском новцу.

Према тому би се чинило, да се ови босански новци у другу руку више прислањају на новце Стјепана Душана цара, него ли на новце његових споменутих предшасника.

Додајмо овамо још два комада, којима на једној страни долази Спаситељ, сједећи en face на пријестолу с бисерном осјенком око главе, десницом дијели благослов, а љевицом држи књигу (облик византински, који је прешао к Бугарима, Србима, Млецима); а на другој страни истога калупа сједи краљ и држи мач на крилу, тежина 1·40 и 1·25 *gr*, модул 4·5 и 4·2, те сравнимо исте новце с новцима Стјепана Душана цара, код Љубића, таб. VII., бр. 16., особито бр. 17. са ознаком R—V (код нас бр. 7.) и бр. 18., — то видимо, да се ни ови по облику ни у чему не разликују.

Из овога се може закључити: 1. да је дубровачки калуп с ликом св. Блажа из Дубровника могао добити само Стјепан II., а не Стјепан I.;

2. да се тип са сједећим баном више приближује типовима новца Стјепана Душана цара, него ли типовима његових споменутих предшасника, чему долази у прилог особито споменути наш бр. 7.; 3. из чега обојега слиједи, да то не може бити новац Стјепана I., већ само Стјепана II., којему га и С. Љубић приписује, који је истодобно владао са Стјепаном Душаном царем.

Тому се не би противио ни његов вањски одношај спрам ове двије, дубровачке и српске државе, јер је Стјепан II. живио у добром одношају са Стјепаном Душаном, те с њим сложно радио, када је ударио на хумскога кнеза Браничвоја. Он помири Дубровчане са српским краљем, а кад су се Дубровчани и бан завадили, измири их опет Стјепан Душан, док се Дубровчани нијесу са обадва завадили. Год. 1350. посвади се бан и са Србима ради хумске земље. Бан се и са Млечанина добро пазио.

Други тип новца, што га С. Љубић даје Стјепану I. Котроману, а др. Трухелка запоставља горе описаном, имаде на једној страни обични лик Спаситеља, гдје сједи на пријестолу с бисерном осјенком око главе те десницом благосива, а у љевици држи књигу, обичан је код новаца византинских, бугарских, српских, млетачких и босанских. На другу страну долази му владар стојећи en face, гологлав, у десници држи усправно голи мач, а у љевици жезло, које се свршује крстићем.

Овај сам облик нашао код новаца византинских владара Исаацијa I., Исаацијa II.; хрватско-угарских владара Андрије II. и с неком малом разликом Беле IV.; босанских, по С. Љубићу, Стјепана I. Котромана, Стјепана Твртка I. бана и српског деспота Стјепана Лазаревића (1389.—1427.) с истим аверсом (Исус на пријестолу).

Споменућемо још новац Стјепана Твртка I. босанскога бана с истим обликом у реверсу, попријечне тежине 1·60 *gr*, која је на нашем комаду само 1·43 *gr* и модул 5.

Кому да тај новац припишемо: Стјепану I. Котроману, како то С. Љубић чини, или Стјепану II. Котроману, како то др. Трухелка чини, или можда и самом Стјепану Твртку као бану?

Ако их припишемо Стјепану I. Котроману, онда нам се по времену предалеко одмичу од облика новаца Стјепана Твртка бана, чијем су новцу и по облику и по тежини врло близу. Што Љубић вели, да на једним новцима (Стјепана I.) види стара човјека, а на другим (Стјепана II.) млада, о тој се разлици по његовим сликама нијесам могао увјерити. Осим тога је овај облик могао бити кован и под крај владања Стјепана II., када је већ остарио, и то онда, кад је био у завади и са Дубровчанима и са Стјепаном Душаном. Једно нам је ипак нејасно: да међу новцима истог облика, тежине и модула имаде велика разлика у *радњи. Једни су наиме комади израђени врло сурово и просто*, а други врло лијепо и јасно. Ово ће се моћи разјаснити, кад се тачно сравни много више комада. Нијесу ли оне прве израдили невјешти почетници, а ове друге вјешти; јесу ли код куће рађени или у туђини (Дубровнику), или би ови лијепи и јасни падали у прве дане бановања Стјепана Твртка I., док није на свој новац ставио потпуно своје име?

Исто тако настаје питање, који новци припадају Стјепану I. Котроману, или, је ли је он уопће ковао новце? Ми држимо, да он није ковао новаца. Понешто нас на то наводи и сам Љубић, који сам признаје нападну једнакост једних и других новаца и не пресјеца тачно границе између Стјепана I. и II. Ни његови вањски одношаји не би били у прилог мнијењу, да је Стјепан I. уопће ковао новац, а и Стјепан II. био је у почетку под скрбништвом.

Други мотиви, који се још налазе на босанским новцима, као шљем са грбом и круном, сама круна на новцу краља Стјепана Твртка I., Стјепана Томаша, Стјепана Томашевића, краљ са жезлом и јабуком Стјепана Остоје, са самим грбом Николе Ујлака Илочкога (на једној страни св. Марија с дјететом на руци), грб а изнад њега рука с голим мачем — мотиви су сувремених хрватско-угарских владара од Карла Роберта све даље, с којима су босански краљеви били у живом непрестаном опћењу, било пријатељском, било непријатељском.

О тачнијем опредјељивању најстаријих босанских новаца, како се већ из овога малога приноса даде разабрати, остаје још доста отворених питања, које ће нумизматичари имати да ријеше, а то ће тек онда бити могуће, када се прије стално ријеше нека питања, која се односе особито на дубровачку и српску нумизматику, од које без сумње зависи и најстарија босанска.

Списак босанских новаца[1]).

Број	Лице	Заличје	Ковитежина у граму	Модул	Како је сачуван
	Новци првих банова до 1353.				
1	Бан сједи, упирући обје руке на мач, који му лежи на крилу. Балчак му је у десници. Натпис наоколо: ТΘPĀՈ BĀՈS	Св. Блаж усправ стојећи, десницом благосива, у љевици држи бискупску палицу. Натпис истрошен.	C. 1·17	4	пробушен
	(Нема у др. Трухелке.)				
2	Као горе. ST PĀ Ω · BĀՈ	SBLĀV ĀЄVSII	C. 1·21	4	
	(Сличан др. Трухелка бр. 2.)				
3	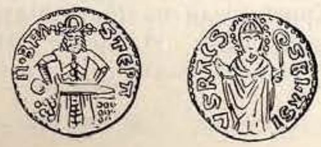 Као горе. · STЄPĀ Ω · BAՈ	SBLĀSI VSRĀCS	C. 1·09	4	
	(Нема у др. Трухелке.)				
4	Као горе. Натпис истрошен.	⁝BLA ⁝RĀЄVSI	C. 1·08	4	пробушен
	(Др. Трухелка бр. 1.)?				
5	Као горе. TЄPAΓ ⁼BĀՈSI	SBLĀSI VSRAℭVSII	C. 1·07	4	окрњен
	(Др. Трухелка нема.)				
6	Као горе. STⱭI ĀՈ · ✱ BAՈ	Христ сједи на пријестолу. $\overline{\text{IC}}$ — [XC]	C. 1·25	4·2	
	(Љубић 205., III. врста. Др. Трухелка нема.)				

---

[1]) У дјелу С. Љубића „Опис југославенских новаца“, Загреб, 1875., ових новаца (1.—5.) уопће нема.

Др. Ћиро Трухелка у „Гласнику зем. музеја“, св. VI, год 1894., стр. 394. и даље.

У градски осјечки музеј дошли су ови новци већином трудом и жртвом госп. Ц. Ф. Нубера.

7

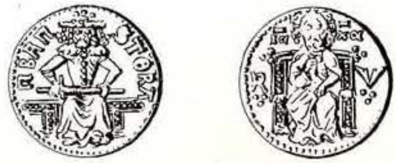

Као горе. STᎾRℼ ꞦBAꞦ · *B* двотисак.	Као бр. 6. IC̅ XC̅ R V R X	С. 1·40	4·5	

(Љубић III., бр. 7. Др. Трухелка нема.)

II. врст.

8

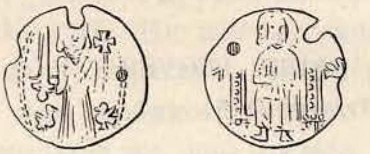

Бан усправљен, у десници држи голи мач, у љевици жезло с крстом; два дуга лука, са сваке стране птица, гледа у средину. Натпис истрошен.	Христ сједи на пријестолу, лијево знак ○1, десно птица, гледа на поље.	С. 1·75	5	окрњен и пробушен

(Љубић, стр. 204., врста I. Др. Трухелка нема.)

9

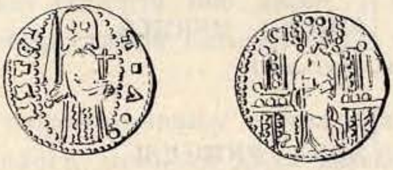

Као горе, само нема птица. BSTᎾI ℼ ▪ Λ · ·	Као горе, без осталих знакова. C̅I	С. 1·70	4·5	

(Љубић нема, др. Трухелка нема.)

10

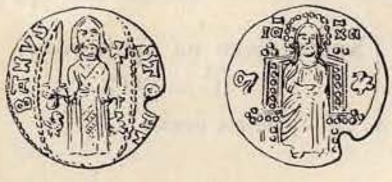

Као горе бр. 8. STᎾ[P]AN BANVS	Као горе. IC̅ XC̅ ○7, птица л. окренута.	С. 1·80	5·25	окрњен

(Љубић, стр. 200., бр. 1., таб. XVI., 1. Др. Трухелка нема.)

11

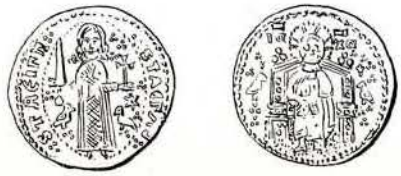

	Као горе, лијево птица, гледа у средину, десно птица, гледа у средину, изнад ње звијезда.	Као горе, лијево и десно по три пикње до рамена, лијево и десно крстић, у пољу четири пута по три ситне тачке, са сваке стране птица, које гледају у средину, лијева птица има двотисак.			
	ꞨSTAЄΓ.ꞁ ∙ ∙STAЄIΛN ∙	IC̄ XC̄	С. 1 98	4·5	врло добро сачуван

(Нема ни Љубић ни др. Трухелка.)

Твртко I. као бан, 1354.—1376.

	Бан усправљен, у десници држи голи мач, у љевици жезло са крстом.	Христ усправљен у мандорли, десницом благосива, у љевици држи књигу на прсима.			
1	TVЄRTCO BANI BOSNЄ	I̅★ X̅★	С. 1·43	5	

(Љубић, стр. 208., бр. 5. Др. Трухелка нема.)

Твртко I. као краљ, 1376.—1391.

	Кацига с визиром, окруњена криновом круном, која је горе окићена цвијетом од хмеља. Низ кацигу спушта се плашт грба над срцолик штит под њим. На штиту круна више писмена T.	Св. Гргур, с двоструком осјенком око главе, десно у пољу крин. На прсима двотисак, с лијева равни лук.			
1	R T · DNS · TVARTCO · ⁞X · BOS Двотисак грба и слово D.	⁞GORIV · SNAZAZENVS	С. 2·17	6 5	оштећен

(Љубић, стр. 270., бр. 3. Др. Трухелка бр. 7.)

	Као горе. Изнад круне двије тачке.	Св. Гргур као горе.			
2	R T DNS · TVARTCO · REXBOSNE	· SGREGORIVS · NAZAZENNS	С. 1·94	6·25	пробушен

(Љубић, стр. 210., бр 4. сличан. Др. Трухелка бр. 5. сличан)

3

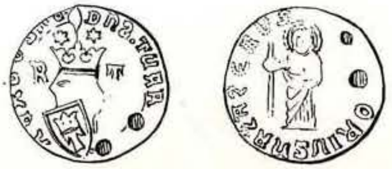

3	Као горе. Изнад круне двије звијезде. Унутарњи круг раван. R T DNS · TVAR REXB|||||	Св. Гргур као горе. Око свеца као и око натписа круг раван. |||GORIVSNAZAZENVS	С. 1·67	5·5	двапут пробушен

(Љубић, стр. 210., бр. 9.—11. сличан. Др. Трухелка бр. 9. сличан.)

4	Као горе. Изнад круне десно тачка. R T · DNSTVARTCO · REX BOSNE Двотисак у ријечи *Tvartco* и лијева страна круне.	Св. Гргур као горе. SGREGORIVSNAZAZENVS	С. 2·84	6·5	

(Љубић, стр. 211., бр. 29. Др. Трухелка нема.)

5	Као горе. На круни четири тачке. DNITRE EBOSNE	Св. Гргур с једном бисерном осјенком око главе. S · GRCEGOKI NAZAZE Слова *cegori* двотисак.	С. 1·12 *полугрош*	4·5	

(Љубић, стр. 211., бр. 10. Др. Трухелка бр. 12.)

Стјепан Томаш, 1443.—1461.

1

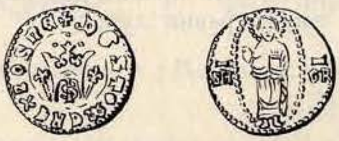

1	Кацига с визиром, окруњена криновом круном, која је горе окићена цвијетом од хмеља. Низ кацигу спушта се плашт грба над срцолик штит, с обје стране свршује у два трака натраг превинута, који свршују цвијетом. На штиту круна и монограм, састављен од слова T и S. ✱ DESTOMEREXBOSNE	Св. Гргур међу два лука од тачака. S̅A G̅R	С. 1·20	4	

(Љубић, стр. 224., II., бр. 1. сличан. Др. Трухелка 398., 4.)

2	Као горе бр. 1. T O DNSTOMAS · · RE+BOSNE Ријеч *Bosne* двотисак.	Св. Гргур, десно у пољу TO. Натпис: · S · GREGORIUSNAZAZENUS	C. 1·75	6	
	(Љубић, стр. 225., V., 1. Др. Трухелка нема.)				
3	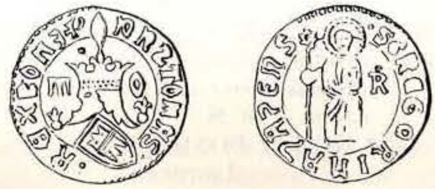				
	Као горе бр. 1. Изнад круне двије тачке. Унутарњи круг раван. T O DNSTOMAS · · REXBONЭP	Св. Гргур. Унутарњи круг раван. R · SGRAGORINAZA ZENS	C. 1·61	7	
	(Љублћ, стр. 225., V., 3., таб. XVII., 9. завој штапа други! Др. Трухелка нема.)				
4	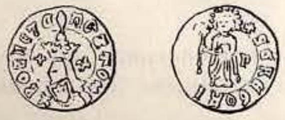				
	Као горе, лијево крин. DGSTOME XBOSNETA	Св. Гргур. P * SGREGORI	C. 1·13	2·5	
	(Љубић, стр. 226., VI., 8. сличан. Др. Трухелка бр. 1. сличан.)				
5	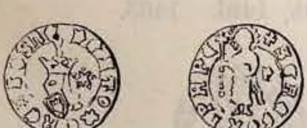				
	Као горе, десно петокрака звијезда. DGSTOMARAXBOSNE	Св. Гргур, држи у десници штап с крстом на крају. P * SGRAGORIPAPA	C 0·78	4·2	пробушен
	(Љубић сличне у врсти VI. Др. Трухелка нема.)				

6

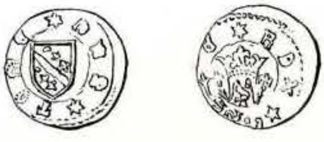

У ужем равном кругу штит, равном цртом косо раздвојен, те уз црту горе и доље цвијетови од крина (горе два, доље три), натпис. ✶ DNS ✶ TOME (Једва се што види.)	У ужем равном кругу отворена круна, с које десно и лијево пада трак, која се узвија натраг и свршује крстићем. Под круном монограм, састављен од слова T и S. ✶ REX ✶ BOSNE Двотисак.	С. 0·48 полугрош	3·5

(Љубић, стр. 225., IV., 2. сличан. Др. Трухелка нема.)

Стјепан Томаш и Ђорђе Бранковић.

1

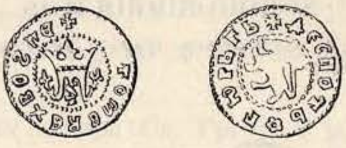

У ужем бисерном кругу круна с монограмом, састављеним од слова T и S, као горе бр. 2. TOMEREXBOSNE ✲ Унутарњи и вањски круг од тачака, обадва двотисак.	У ужем бисерном кругу успиње се на лијево лав. Натпис: ✲ ДЕСПОТЬ ★ ГЮРЬГЬ	С. 0·82	4

(Љубић, 226., VII., 1. сличан. Таб. XVII., 11. Др. Трухелка нема.)

Стјепан Томашевић, 1461.—1463.

1

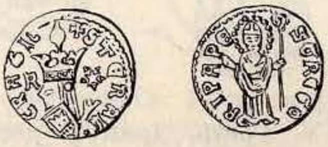

Шиљаст шљем с криновом круном и хмељевим цвијетом као хамајлијом. Низ затиљак плашт грба, под њим срцолик штит с круном. R ★ ✲ STEHAU CRAGL	Св. Гргур држи у лијевој руци бискупску палицу, која је завинута на лијево; десницом благосива. SGRUGO RIPAPE	С. 0·98	4

(Љубић, стр. 227., врст I. *a*, 8. исти? Др. Трухелка бр. 4.)

2	Као горе. R ★ ✱ STEAAN · CRAGL	Св. Гргур, бискупска палица завинута на десно. SGREGO RIPAPE	C. 1·14	4
	(Љубић, стр. 227., I. *a*, бр. 9. Др. Трухелка 1.)			
3	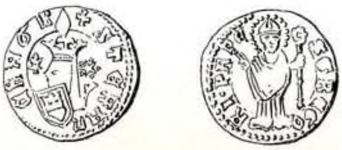			
	Као горе. Лијево крин, десно петокрака звијезда. ✱ STEHAN CRAGL	Св. Гргур, бискупска палица завинута на лијево. SGRCGO RI · PAPE	C. 1·08	4
	(Љубић, стр. 228., бр. 10. Др. Трухелка бр. 10.)			

Насловни краљ Никола Ујлаки Илочки, 1471.—1477.

1	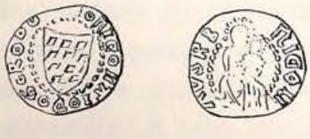			
	Четворасти косо нагнути грб, вањски и унутарњи круг од тачака. ✱ M ∘ NICOLAI ∘ D ∘ G ∘ R ∘ BOSNE	Св. Госпа са сином на десном крилу, сједи на пријестолу без наслона. Унутарњи круг од тачака. NICOL AVSRB	C. 0.50	3·5
	(Љубић, стр. 230., 4., таб. XVII., 18. сличан. Спаситељ на лијевом крилу.)			

Prilog k poznavanju fosilnih diatomacea u Bosni.

(Naslaga diatomacea kod Petrova sela.)

Priopćio

prof. **Roman Gutwiński.**

(Podgórze kod Krakove.)

Kad sam prošle godine zaželio[1]) dalnje gragje za floru bosanskih resina, nijesam se nadao, da će se moja želja tako brzo ispuniti. Prijatelj dr. Justin Karliński poslao mi je megjutim već 19. oktobra god. 1897. četrnaest, oko Gračanice sakupljenih resinskih proba uz dvanaest proba mulja, koje bješe veleč. gosp. prof. Erik Brandis pobrao sa dvanaest raznih mjesta oko Travnika. Svršetkom mjeseca novembra poslao mi je i sâm prof. E. Brandis dvije probe mulja iz šume Kruščice. S toga lijepa hvala ovoj gospodi na učinjenoj mi usluzi.

Nadajući se, da ću moći već skoro prozboriti u „Glasniku“ o resinama, što se nalaze u ovome materijalu, spomenuću sada samo to, da je prof. E. Brandis našao u potočiću Kruščici iz razreda floridea algu *Hildebrandtia rivularis,* koja prevlači kamenje nekim muljem, crvenim kano krv te se doslele u Bosni nije opažala. Što se tiče ostale gragje, baviću se ovdje samo probom fosilnih diatomacea, koju je pribrao dr. J. Karliński.

Jugozapadno od Gračanice nalazi se na zemljovidu 191 *m* visoki vrh. Nedaleko od ovog vrha prema S.-S.-I. uvire jedan potok („Rijeka“) u Spreču. U kutu izmegju desnog brijega ovog potoka i lijevog brijega Spreče širi se u smjeru S.-S.-I. prema J.-J.-Z. malena naslaga diatomacea, koja je, kako mi piše dr. J. Karliński 8. novembra 1897., jedina u Bosni doslele nagjena naslaga diatomacea. Ovu naslagu nagje dr. Karliński mjeseca juna 1897., jer mu poglavito pade u oči jedan bijeli sloj na strmome brijegu Spreče. Naslaga, koja je obično pod vodom, ležaše u junu 30 *cm* iznad Sprečine razine; ona je 30 *cm* debela, 50 *cm* široka, a 3·5 *m* duga, te se prostire prema S.-S.-Z., gdje i prestaje, a da ne prelazi preko potoka. Ova naslaga pokrivena je ilovačom, te leži na pijesku i šljunku. Na strmini brijega je ilovača 1 *m* debela, a ondje, gdje se naslaga diatomacea klinasto završuje, samo 25—20 *cm*. Na licu mjesta ova je fosilna naslaga mekana kano ilovača, na zraku osuši se brzo te se napokon raspadne u laku bijelu prašinu. Preostane ipak i grudica, velikih ko pješčano zrnce, ko orah i većih, koje su takogjer kano kreda bijele. Bacimo li ove grudice u smjesu vode i žeste, poprime sivo-žutkasto-smegju boju, nabreknu i pokazuju već poslije nekoliko časova slojasti sastav. Proba sačuva i poslije 24 sata listavu konsistenciju, ali se razdijeli u tri, do 1 *mm* debele pločice, koje je prilično mučno razmrviti iglom na staklu; one sadržavaju, kako se možemo uvjeriti sitnozorom, uz diatomacee prilično mnogo peludi od četinjača.

---

[1]) R. Gutwiński: „O nagjenim doslele u Bosni i Hercegovini halugama“ (s jednom tablom), „Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini“ VIII., 1896., str. 379. Takogjer u „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, Wien, sv. V., 1897.

Prema kremenoj zemlji iz Franzensbada u Češkoj, kakovu prodaje n. pr. V. Frič u Pragu, jeste naša zemlja, sastavljena od kremenjašica lakša, mekša, svijetlije bijele (ne bjelkasto-sive) boje, daleko bogatija u vrstama diatomacea, te sadrži osim toga mnogo peludi neke omorike *(Pinus silvestris?)*, a mjestimice i nježnih vretenastih iglica slatkovodne spužve *(Spongilla)*, koje su 242 *μ* (= 0·242 *mm)* duge i 8·8 *μ* (= 0·0088 *mm)* debele.

Toliko u općenitom pogledu; a sada da rasporedimo sustavno sve u ovome materijalu nagjene diatomacee.

Class.: **Bacillarieae** Nitzsch [1817.].

Ordo: ***Raphideae*** H. L. Smith [1872.].

Fam.: **Naviculaceae** (Kütz.) Heib. p. p. [1863.].

Gen.: **Navicula** Bory [1826.?].

1. *N. viridis* (Nitzsch) Kütz. V. Heurck, Synop., tab. V., fig. 5. Long. = 96·8 *μ*, lat. = 22 *μ*, costae 6·3 in 10 *μ* in medio, 8·1 in 10 *μ* ad apices.
   U povećim odlomcima.
2. *N. oblonga* Kütz. V. Heurck, Synop., tab. VII., fig. 1. Long. = 204·6 *μ!*, lat. = 17·6 *μ*, costae 7·27 in 10 *μ* ad apices, 6·72 in 10 *μ* in medio.
   U povećim odlomcima.
3. *N. radiosa* Kütz. V. Heurck, Synop., tab. VII., fig. 20. Long. = 35 *μ*, lat. = 8·8 *μ*, striae 13·6 in 10 *μ*.
   var. *acuta* (W. Sm.) Grun. V. Heurck l. c. fig. 19. Long. = 57 *μ*, lat. = 8·8 *μ*, striae 20·5 in 10 *μ*.
4. *N. Gastrum* Ehrenb. V. Heurck l. c. tab. VIII., fig. 25. Long. = 35·2 *μ*, lat. = 17·6 *μ*.

5. *N. Placentula* (Ehrenb.) Kütz. V. Heurck, Synop., tabl. VIII., fig. 26. Long. = 33 μ, lat. = 13·2 μ, lat. apicum = 2·2 μ, striae 13! in 10 μ.

*var. *anglica* (Ralfs) Grun. Naviculaceae, 1860., tab. (2.) IV., fig. 43. *a* sub nomine *Navicula tumida* W. Sm. *γ. genuina*. Long. = 28 μ, lat. = 9 μ.

6. *N. rostrata* Ehrenb. (= *N. sculpta* Ehrenb.). V. Heurck, Synop., tab. XII., fig. 1.

Typo dimidio minor: long. = 37·4 μ, lat. = 13·2 μ, lat. apic. = 2·2 μ, *striis evidentissime punctatis, lineis longitudinalibus zig-zag utrinque quattuor interruptis, 16 in 10 μ; ad nodulum centralem striae ad dimidium abbreviatae sunt, itaque aream glabram transversam angustam efficiunt.*

Samo se našao jedan primjerak.

7. *N. limosa* Kütz. var. *genuina* Grun. Naviculaceae, tab. (3.) V., fig. 8. *b.* Long. = 44 μ, lat. = 13·2 μ.

8. *N. gibberula* Kütz. (= *N. limosa* Kütz. var. *gibberula* Grun.). V. Heurck l. c. tab. XII., fig. 19. Long. = 62 μ, lat. = 13·2 μ.

9. *N. Bacillum* Ehrenb. V. Heurck, Synop., tab. XIII., fig. 8. Long. = 48·4 μ, lat. = 13·2 μ.

*10. *N. bacilliformis* Grun. in Cleve et Grun., Arct. Diatom., 1880., pag. 44., tab. II., fig. 51. V. Heurck, Synop., tab. XIII., fig. 11. Long. = 33 μ, lat. = 9 μ.

*11. *N. Pupula* Kütz. V. Heurck, tab. XIII., fig. 15. Long. = 24·2 μ, lat. = 8·8 μ.

12. (?) *N. Atomus* (Kütz.) Grun. V. Heurck, Synop., tab. XIV., fig. 24. (?!).

Huc fortasse adnumeranda sit Navicula valvis ellipticis 18 μ longis et 9 μ latis, margine duplici linea circumdato, nodulis apicalibus minutis punctiformibus, nodulo mediano submagno propter strias medianas paullo abbreviatas tranverse lineari, striis distinctissimis radiantibus, lineam medianam simplicem subattingentibus, non punctatis, circa 16 in tota cellula i. e. 8·8 in 10 μ.

Unam tantum cellulam observavi!

Gen.: **Frustulia** Ag. [1824.].

13. *F. rhomboides* (Ehrenb.) De-Toni, Sylloge algarum, Vol. II., Sect. 1., pag. 277.

var. *saxonica* (Rabenh.) De-Toni l. c. (= *Vanheurckia crassinervia* Bréb.). V. Heurck, Synop., tab. XVII., fig. 4. Long. = 51 μ, lat. = 15·4 μ, striae 16 in 10 μ.

Fam.: **Cymbellaceae** (Kütz.) Grun. [1860.].

Gen.: **Cymbella** Ag. [1830.].

*14. *C. cuspidata* Kütz. V. Heurck, Synop., tab. II., fig. 3. Long. = 95 μ!! lat. = 33 μ, striae = 8·1 in 10 μ media in parte, 10 in 10 μ ad apices.

Praeter typum numerosissime formas observavi, quae plus minus cum figura 50 et 53 in A. Schmidt, Atlas der Diatomaceen-Kunde, tab. IX. *congruae sunt, nonnunquam autem marginem dorsualem media in parte lenissime gibbosum habent, semperque minores sunt. Longitudo enim earum 30·8—35·2 μ, latitudo autem 13—14·3 μ est. Striae transversae 11·3 in 10 μ.*

15. *C. obtusa* Greg. V. Heurck, Synop., tab. III., fig. 1. *a.* Long. = 25 μ, lat. = 7·7 μ.

*16. *C. subaequalis* Grun. in V. Heurck, Synop., tab. III., fig. 2. Long. = 29 μ, lat. = 9 μ.

*17. *C. obtusiuscula* Kütz. A. Schmidt, Atlas, tab. IX., fig. 49. (non *C. leptoceras* [Ehrenb.] Rabh.!). Long. = 29 μ, lat. = 12 μ, striae 7·2 in 10 μ.

18. *C. lanceolata* (Ehrenb.) Kirchn. V. Heurck l. c. tab. II., fig. 7. Long. = 121 μ, lat. = 26·4 μ, striae 7·2 in 10 μ.

19. *C. cymbiformis* (Kütz.) Bréb. V. Heurck l. c. tab. II., fig. 11. Long. = 57·2 μ, lat. = 13·2 μ, lat. apic. = 4·4 μ, striae 10·9 in 10 μ.

20. *C. Cistula* (Hempr.) Kirch. V. Heurck l. c. tab. II., fig. 12. et 13. Long. = 66 μ, lat. = 20 μ, striae 9 in 10 μ.

var. *maculata* (Kütz.) Grun. V. Heurck, Synop., tab. II., fig. 16.

*21. *C. americana* A. Schm. var. *acuta.* A. Schmidt, Atlas, tab. LXXI., fig. 77.—78.

Huic speciei, quae tantum ex icone nota est et diagnosi caret (Cfr. De-Toni, Sylloge algarum, Vol. II., Sect. 1., pag. 369., Nr. 1475.) *formas a me observatas adnumerandas* **ad interim** *esse volo; hoc loco etiam eas describo,* **postero** *autem* **tempore** *diagnosim specialem atque iconem dabo.*

Descriptio. Valvis late lanceolatis apices versus sensim sensimque attenuatis, apicibus lenissime rostrato paullo sed evidenter productis; margine ventrali lenius, dorsuali magis arcuato, raphe paullulo incurva (fere recta), zona hyalina tenuissima circa nodulum centralem dilatata cincta, striis transversis non punctatis radiantibus, 13·5 in 10 μ. Long. 33—44 μ, lat. = 13·2—14·3 μ.

Gen.: **Encyonema** Kütz. [1833.].

22. *E. caespitosum* Kütz. var. *Auerswaldii* (Rabenh.). V. Heurck, tab. III., fig. 14. Long. = 24·2 μ, lat. = 10 μ.

Gen.: **Amphora** Ehrenb. [1831., 1840.].

23. *A. ovalis* (Bréb.) Kütz. V. Heurck, Synop., tab. I., fig. 1. Long. = 46·2 μ, lat. = 24·2 μ.
var. *gracilis* (Ehrenb.). V. Heurck l. c. fig. 3. Long. = 29 μ, lat. = 11 μ.
var. *affinis* (Kütz.). V. Heurck l. c. fig. 2.

Fam.: **Gomphonemaceae** (Kütz.) Grun. [1860.].

Gen.: **Gomphonema** Ag. [1824.].

24. *G. subtile* Ehrenb. (= *G. Sagitta* Schum., Preussische Diatom., fig. 29. et V. Heurck, Synop., tab. XXIII., fig. 27.). Long. = 28·6 μ, lat. med. = 6·6 μ, lat. capit. = 4·4 μ, lat. stipit. = 2·2 μ.

25. *G. montanum* Schum. Diat. der Hohen Tatra, pag. 67., tab. III., fig. 35. *b.*
var. *subclavatum* Grun. in V. Heurck, Synop., pag. 125., tab. XXIII., fig. 43.
*var. *suecicum.* V. Heurck l. c. fig. 32.

26. *G. dichotomum* Kütz. V. Heurck, Synop., tab. XXIV., fig. 20.

27. *G. Vibrio* Ehrenb. V. Heurck, Synop., tab. XXIV., fig. 26.

*28. *G. mexicanum* Grun. in V. Heurck, Synop., tab. XXIV., fig. 3. Long. = 35 μ, lat. med. = 6·6 μ, lat. capit. = 4·4 μ, lat. stipit. = 2·2 μ, striae 13·6 in 10 μ.

Specimina nostra sub apice superiori (capitulo) magis constrictae sunt, quam in figura supra citata.

29. *G. olivaceum* (Lyngb.) Kütz. (= *G. clavatum* Ehrenb.). V. Heurck, Synop., tab. XXIII., fig. 9. Long. = 26·4—40—44—53 μ, lat. med. = 9—11—13·2 μ, lat. apic. = 5·5—6·6 μ, lat. stipit. = 3·3—4·4 μ.

Fam.: **Cocconeidaceae** (Kütz.) Grun. [1844.].

Gen.: **Cocconeis** Ehrenb. [1835.].

30. *C. Placentula* Ehrenb. var. *euglypta* (Ehrenb.). V. Heurck, Synop., tab. XXX., fig. 33. (sub nomine *C. lineata* Ehrenb. var. *euglypta* Grun.). Long. = 18 μ, lat. = 11 μ.

Ordo: ***Pseudorhaphideae*** H. L. Smith [1872.].

Fam.: **Diatomaceae** (Grun.) Kirchn. [1878.].

Gen.: **Odontidium** Kütz. [1844.].

31. *O. mutabile* W. Sm. (= *Fragilaria mutabilis* Grun.). V. Heurck, tab. XLV., fig. 12. Long. = 11 μ, lat. = 5 μ, striae 9 in 10 μ, lat. later. secundar. = 6·6 μ.

Fam.: **Fragilariaceae** (Kütz. 1844.) De-Toni [1890. em.].

Gen.: **Synedra** Ehrenb. [1830.].

32. *S. Vaucheriae* Kütz. V. Heurck, Synop., tab. XL., fig. 19.

33. *S. Ulna* (Nitzsch) Ehrenb. V. Heurck l. c. tab. XXXVIII., fig. 7. Long. = 95 μ, lat. = 4·4 μ, striae 9·9 in 10 μ.

*34. *S. Sceptrum* Gutw. Materyały do flory glonów Galicyi, Pars II., 1890., pag. 34., tab. I., fig. 29.

var. *mesolepta* Gutw. Materyały do flory glonów Galicyi, Pars III., 1892., pag. 56.

form. *fossilis* nov. for.

Forma typo strictior; valvis media in parte (margine haud angulatim prominente) paullulo inflatis, sensim sensimque apices versus attenuatis, ante polos minus tumidis, demum magis usque ad ¹/₂ partem latitudinis inflationis ultimae in apices rostratos productis.

Long. = 136·4 μ, lat. medii = 5·5—6 μ, lat. ante pol. tumid. = 3·85—4·9 μ, lat. pol. tumid. = 4·4 μ, lat. apic. protract. = 2·2 μ, striae 10 in 10 μ.

*35. *S. Acus* Kütz. var. *delicatissima* (W. Sm.) Grun. for. *mesoleja* (Grun.). V. Heurck, Synop., tab. XXXIX., fig. 6.). *(S. delicatissima* W. Sm. var. *mesoleja* Grun.). Long. = 224·4 μ*!* lat. = 5 μ, striae 11—12 in 10 μ.

Gen.: **Fragilaria** Lyngb. [1819.).

36. *F. virescens* Ralfs var. *exigua* Grun. V. Heurck, Synop., tab. XLIV., fig. 3. Long. = 15·4 μ, lat. = 4·4 μ.

37. *F. construens* (Ehrenb.) Grun. De-Toni, Sylloge, Vol. II., Sect. 2., pag. 688.

var. *binodis* (Ehrenb.) Grun. V. Heurck l. c. tab. XLV., fig. 25. Long. = 15·4 μ, lat. = 4·4 μ, lat. apic. = 2·2 μ.

*var. *Venter* Grun. in V. Heurck l. c. fig. 26. Long. = 13·2 μ, lat. med. = 6·6 μ, lat. apic. = 2·2 μ.

Fam.: **Eunotiaceae** Kütz. [1844.].

Gen.: **Cystopleura** Bréb. [1849.].

38. *C. turgida* (Ehrenb.) Kunze. De-Toni, Sylloge, Vol. II., Sect. 2., pag. 777. Grun. Ost. Diat. 1862., tab. (6.) III., fig. 2. U odlomcima.

*var. *Westermannii* (Ehrenb.) Grun. l. c. fig. 8. *b.* V. Heurck, Synop., tab. XXXI., fig. 8. Long. = 22 μ, lat. = 9 μ, lat. apic. = 2·2 μ, striae 15·9 in 10 μ.

*39. *C. Sorex* (Kütz.) Kunze. V. Heurck, Synop., tab. XXXII., fig. 7.

*40. *C. Argus* (Ehrenb.) Kunze var. *alpestris* (W. Sm.) Grun. l. c. V. Heurck l. c. tab. XXXI., fig. 19. sub nomine *C. Argus* var. *amphicephala* Grun.

41. *C. Zebra* (Ehrenb.) Kunze. De-Toni, Sylloge, Vol. II., Sect. 2., pag. 784.
 *var. *saxonica* (Kütz.) Grun. Ost. Diatom. 1862., tab. (6.) III., fig. 6. Long. = 33 μ, lat. = 9 μ, costae 2·7 in 10 μ.
 *var. *Porcellus* (Kütz.) Grun. l. c. fig. 3. *a.* Long. = 59·4 μ (tantum!), lat. = 9 μ, costae 3·6 in 10 μ.

42. *C. gibberula* (Ehrenb.) Kunze. De-Toni l. c. pag. 786.
 *var. *producta* Grun. l. c. fig. 9. Long. = 22 μ, lat. = 6·6 μ.

Ordo: ***Cryptorhaphideae*** H. L. Smith [1872.].

Fam.: **Melosiraceae** (Kütz. 1844.) De-Toni [1890. em.].

Gen. **Melosira** Ag. [1824.].

*43. *M. granulata* (Ehrenb.) Ralfs. V. Heurck, Synop., tab. LXXXVIII., fig. 7.—8. Crass. = 4·4—8·8 μ, long = 11—13 μ.

44. *M. crenulata* (Ehrenb.) Kütz. V. Heurck l. c. fig. 5.

45. *M. arenaria* Moore. V. Heurck l. c. tab. XC., fig. 1.—2. Diam. disci = 44—46—53—62 μ, long. cell. = 15·4 μ.

Gen. **Cyclotella** Kütz. [1833.].

*46. (?) *C. comta* (Ehrenb.) Kütz. var. *radiosa* Grun. in V. Heurck, Synop., tab. XCIII., fig. 1.—6. Diam. = 18—46 μ; crass. cell. 13·2 μ.

47. *C. Meneghiniana* Kütz. V. Heurck l. c. tab. XCIV., fig. 12. Diam. = 24 μ.

*

Sravni li se ovo nabrajanje enumeracija sa dosele objavljenim raspravama[1]) o bosanskim resinama, vidi se, da imade u njemu 11 za floru resinâ ove zemlje novih vrsta a 8 novih suvrsta, koje sam označio ovako *.

Podgórze kod Krakove, 20. decembra 1897.

---

[1]) Dr. G. Schaarschmidt-Istvánffi: „Fragmenta phycologiae bosniaco-serbicae“ I. („Magyar növénytani lapok“ VII., pag. 33.—39. Claudiopoli 1883.)

Dr. G. Beck: „Flora von Südbosnien und der angrenzenden Hercegovina“, Wien 1886./87. i 1889., pag. 289.—290. i 342.—348.

Dr. Justin Karliński: „Die Messungen der Tiefe des Borkesees im Bezirke Konjica“. Wien 1893. Isti: „Flora kremenastih haluga ili gljivica (Diatomea) u Bosni i Hercegovini“. „Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini“ VIII., 1896., 3. i 4., str. 389.—409.

Dr. Gjorgje Protić: „Prilozi k poznavanju kremenjašica (Diatomacea) Bosne i Hercegovine“. „Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini“ IX., 1897., 2., str. 313.—326.

Пјевице (Sylviidae), што су доселе затечене у Босни и Херцеговини[1]).

Приопћио

кустос **Отмар Рајзер (Reiser).**

Дрозд (*Turdus musicus* L., Singdrossel).

Када у марту први прољетни вјетрови дŷну кроз планине, па и у самој горској шуми стане копњети снијег, онда се и у босанском средогорју у великом броју јавља дрозд. Његово цврљугање далеко се ори у прољетњем зраку, као када би хтио свему свијету огласити, да је сретно умакао свим опасностима зимског боравишта на југу, па опет стигао у завичај своје младости.

Готово је чудо, гдје још уопће који и стиже са свога зимовишта: по јужним маслиницима ори се непрестана пуцњава, која је намијењена једино дрозду и косу, а велики свежњеви поубијаних дроздова стална су штафажа талијанских и грчких тргова.

Први дроздови, који долазе, јављају се вазда у низинама, по врбицима уз обале потока и ријека. Они се често појаве већ средином фебруара, н. пр. године 1892. 24. фебруара дуж Миљацке ниже Сарајева.

Него им нема за дуго останка на таким мјестима, брзо они појуре на своје љетно боравиште, у горске шуме, а најрадије у таке, гдје је измијешана бјелогорица и црногорица.

Ловца, који се враћа из лова на тетребе, разгаљује онда у априлу и мају по свој земљи дивна пјесма дроздова.

Кад онда одабере гњездиште, па када доврши умјетно изграђено, полукругљасто, изнутра глатко, измрвљеним муљем озидано гнијездо, па када коначно у њ снесе 5—6 азурно модрих јајашаца с црним пјегама, онда тек замукне пјесма у шуми — одгој младића посве заокупи старе.

---

[1]) Наставак из 3. св. „Гласника“ од год. 1897., стр. 425.—436.

У јесен лијетају онда млади и стари дуж горских пристранака, па најпослије, када већ опет студен зађе у горе, онда дроздови опет листом сађу у низине, да се спремају на пут у своја зимовишта. Средином октобра само се још мало који види, а иза тога их посвема нестане.

Одиста је срећа, што ту милу птичицу у Босни и Херцеговини народ не прогони. Ни засужњена не видиш овуда дрозда. Тим више страдају од својих природних душмана, којих овуда има велика множина, како пернатих тако и непернатих. У музеју има седам дроздова, убијених у разна годишња доба, а то је и посве доста, тим више, пошто од те врсте има само незнатних одлика.

Дрозд гиткавац (*Turdus iliacus* L., Weindrossel).

О боравку те сјеверне врсте у Босни мало се има шта рећи. Биће да она чешће у земљу долази, него што се виђа, пошто се из даљине лако замијени дроздом, паче и с младим црнокосима.

Баш прошлогодишње (1897.) јесени чини се да их је по више придошло.

У свему су доселе тек пет комада припослана музеју, међу овима три ексемплара од разних чланова ловачке породице Гешвинт (Geschwind) (Андрија, Рудолфо и Влађо Г.). Из етикета ових пет гиткаваца вадимо ове податке:

Кланац на Иван-планини, крајем октобра 1895.
♀ Колимбаре код Високог, 7. новембра 1897.
♀ Гацко, 23. децембра 1890.
♂ Трбук, 11. јануара 1896.
♂ Травник, 13. јануара 1891.

Посматрања о повратку у прољеће нема доселе никако, него по подацима из сусједних земаља биће да пада у половицу марта.

Имелаш (*Turdus viscivorus* L., Misteldrossel).

Тај највећи дрозд борави како у црногорици, тако и у бјелогорици босанских гора. Ту он особито воли шуме без ситногорице, гдје траву стока попасе, па су у близини велики пашњаци. Зими насупрот веома радо долазе у сеоске воћњаке, паче и усред највећих вароша босанских, па онда нијесу више тако лукави ни опрезни, као у друга годишња доба. Посве необично велика јата виђају се међутим само у јесен на згодним горским пристранцима, који су обрасли боровицом. У то су вриjеме имелаши врло течни, jер им месо онда мирише на боровицу.

Касниjе су им главна храна зреле бобице имеле, као што jе опћенито познато, да имелаш ту чудну биљку шири. Лиjен и наждеран виђа се онда имелаш гдjе сjеди украj буjне имеле.

За кафез та врста ниjе. Сви, коjи су доселе отхрањени, изађоше касниjе плашљиви и необуздани, лиjетаху плахи и дивљи по кафезу, отрцаше перjе или се иначе озлиjедише.

У музеjу у Сараjеву не само да има преко дванаест конзервираних комада имелаша различитог доба и из разних краjева земље, него има и више гниjезда с потпуним леглом.

Имелаш се већ доста рано у години пари, тако да се музеjу 1892. од Пала, котара сараjевског већ у првоj недjељи априла могло дониjети ново легло.

Ваља jош напоменути jедну посве необичну деформациjу кљуна. Код пиваре у Ковачићима (код Сараjева) убиjен jе у новембру 1897. и музеjу изручен jедан имелаш, у кога jе како горња, тако и дôња половица кљуна по начину кривокљуна била искривљена. Унаточ тоj мани, коjа jе очевидно настала од метка сачме, била jе птица добро угоjена и могла jе посве ваљано летjети.

Многе грабилице у нашем подручjу жестоко прогоне ту течну птицу, особито у студено доба.

Пошто се нигдjе у земљи дроздови редовно не лове, то има слабо наде, да ће се за Босну моћи утврдити коjа год риjетка сибирска и источна врста дрозда, ма да с погледом на географски положаj готово не може сумње о томе бити, да ти риjетки гости овамо долазе.

Дрозд бравењак (*Turdus pilaris* L., Wachholderdrossel).

Та врста дрозда, коjа са сjевера Европе само у зимско доба долази у нашу земљу, у неким се годинама не jавља никако, у неким само поjединце и за кратко вриjеме, у неким насупрот у големим jатима, па ту остаjу, док се не примакне прамаљеће.

Вазда наjволе тражити боровицом обрасле горске пристранке по горским краjевима, пошто овуда налазе боровицу, своjу наjмилиjу храну. Али и гроздови зреле дивље оскоруше силно их маме, па тако те веселе птице гдjекоjе зиме дапомице виђамо у градском перивоjу у Сараjеву, гдjе зобљу бобице.

Кад jе оштра зима, онда долазе чак у топлиjу Херцеговину. У погледу њихова доласка може се рећи, да се у октобру jош риjетко која овуда виђа, а истом средином новембра стижу прва овећа јата. У то су доба куд и камо најслађи, пошто касније губе онај смоласти боровички окус.

Када врло застудени и запане снијег, онда се виђају и дуж ријека по пољима, па истом када већ наступи блаже вријеме, траже опет горске пристранке.

Дању или пузају по грмљу и јатимице посједају по хвојевима виших грмова и дрвља, па им се онда ловац никако не може примаћи. Под вечер насупрот одлете међу младо шумско дрвеће и гушће грмље, гдје се скривају и тамо их је тешко усплашити, пошто ондје хоће да преноће.

Особито у гдјекојим крајевима Посавине има множина дроздова бравењака. Тако их природословац Хилф гдјекоје године у околици Дервенте поубија на стотине, па их шаље трговцима деликатеса у Берлин. Пријазношћу тога природословца добио је земаљски музеј један ексемплар, на коме се јасно виђају знаци дјеломичног албинизма, пошто по неким дијеловима главе и врата има бијело перје.

Други један комад из Билека, што га је послао Хавелка, такођер је занимљиве шаре, јер су му вола и прса живо рђаста.

Кос *(Merula merula* [L.], Amsel).

Кос је у јужнословјенским земљама добро позната и радо виђена појава. Много је мјеста од њега добило своје име, али најгласовитије јест и остаје за судбу Срба тако знаменито Косово поље у Старој Србији.

Косово звиждукање весели и данас путника, куд год он кренуо по Балканском полуострву, било то под ведрим небом Грчке, или уз обале Саве и Дунава.

Кос као најпознатија и најобичнија птица у Босни оживљава не само шуме с густом ситногорицом, него и саму шикару, као и наше воћњаке по варошима и селима.

Зими чини се, да се још чешће находе, него ли за топлих годишњих доба, јер онда излазе из шума.

Овуда се кос крије и ноћива исто тако радо по младој оморици, као и по густим шикарама, и то по потоњим нарочито у зимско доба, када су гране још пуне сухог лишћа од минулог љета.

Пошто врло касно иде на ноћиште, тражи он по сусједним ливадама и њивама себи вечеру — гујавице, које у то доба излазе — до касно у ноћ, или сједи високо по хвојевима дрвећа, па када прве звијезде засвијетле, онда свечано запјева озбиљну своју пјесму.

За зимских вечери виђамо косове често гдје са влажних мјеста по ливадама, куда су се преко дана прегонили, јуре високо у зраку спрам далеких омарових шума или спрам појединих оморика.

При најмањој погибељи заори њихово гласно чаврљање, које неоспорно и другим становницима шуме и поља служи као знамење, па се у истину и послуша.

Највише косова, и то збиља у великој множини, виђа се у Босни свакако за вријеме лова на шљуке, па се по гдјекоји штићеник Дианин и те како узруја, кад од једноћ умјесто жељно изгледане шљуке из густог грмља долепрша кос.

Разумије се, да од тако свуда проширене птице из свих крајева земље има ексемплара и у збирци земаљског музеја, и то различитог доба. Младића живо рђаста, загасита перја добио је музеј из Козаре од лугара Шперлбауера (Sperlbauera), а понешто лугасту женку из околице Тарчинске од господина натпоручника Полца.

Познато је, да се међу црнокосима понекад нађе и било дјеломични, било посвемашњи албинизам. Један случај првашњега видио сам у новембру 1895. не далеко Високог, него ту чудну птицу у густој храстовини никако не могох више наћи. Једно гнијездо са два младића, који су посвемашњи албини, нашли су прошле године (1897.) Талијани не далеко Сарајева, па су та два бијела коса у сужањству живи и здрави.

Планински кос (*Merula torquata alpestris* Brehm, Alpenringamsel).

Што је црнокос за равницу и средогорје, то је планински кос за планинске крајеве у земљи. Шаренији и гиздавији у перју живи иначе и има понајвише особина налик на свога црног рођака, само не звиждука као овај, ма да кратке китице његове пјесме почетком љета ипак прекидају тишину самотне планине и веселе путника. У то годишње доба находимо га по свим вишим крајевима босанских гора, нарочито по кленовини, те имамо мјешина са Голе Јахорине, Пласе, Прења, Бјелашнице, Преслице и Влашића.

Само кад је већ најгоре вријеме и онда ријетко кад салази та птица из својих алпинских населишта у поље. Тако то бијаше по казивању господина Хуршида Терешинског једноћ средином 70-тих година и задње недјеље марта 1891., те је дуготрајна студен и велики снијег планинскога коса дотјерао чак у Сарајевско поље. За доказ тому има у музеју један ♂, што га је 25. марта 1891. при ушћу Миљацке убио професор Кнотек.

Али и планинскога коса младога перја, које је тек од не давна познато, има од три развојна штадија у музејској збирци. Невјешти ће га лако замијенити имелашем.

Пространо гнијездо нађено је већ више пута у Босни, и једноћ чак с великим бројем од шест јаја.

Обично та јаја на зелену темељу имају крупне пјеге, само једноћ нашао сам ја са̂м 22. априла 1888. на Озрену код Сарајева легло са 3 посве фино на начин црнокоса нашарана јајета. Гњездиште готово вазда одају старе птице, које показују ванредно велику љубав наспрам својих младих, те се уз велику крику престрављене узлепршају, када им се човјек примакне.

И планинском су косу зреле бобице дивље оскоруше *(Sorbus aucuparia)* особито драга храна, него у његовој храни, особито у прољећу и љети претеже анимални дио.

Док га само ријетко кад видиш засужњена, гледао сам у Сарајеву два пута планинске косове у кафезу, који су онамо доспјели с близог Требевића. Вазда бијаху чиста перја и веселили су свакога, ко их је марио гледати, својом живошћу и звучном пјесмом.

На високим мјестима њиховог боравишта највећи им је душманин хитри мрки соко̂, који као бура дозуји кроз кленовину, па на њега удари као стријела.

Златоглави краљић *(Regulus regulus* L., Gelbköpfiges Goldhähnchen).

Златоглави краљићи, који цијелу годину проводе у нашим босанским шумама, припадају жутоглавој врсти. Они вазда живе заједно у малим јатима, па се придружују сродним сјеницама.

Тај је краљић нарочито врло везан за црногорицу, коју врло не радо оставља.

Када у прољећу те мале птичице својим чудним начином заћурлићу, онда им се глас барем четири пута даље чује, него у друга годишња доба.

Само у јесен појединци залазе у поља херцеговачка, као што то доказује неколико ексемплара, убијених 18. и 19. новембра 1890. на обалама Хутовог блата, него су то вазда само изузеци.

Неоспорно је жутоглава врста најјаче у Босни заступана.

Само од тога краљића могла су се доселе из Босне добити јаја.

Једино му је гнијездо нађено у омаровој шуми код Ступња близу Сарајева, него како се та мала птичица доносиоцу чинила без вриједности, свезао је он тек уловљену жутовољку за гнијездо. Несташна жутовољка полупала је готово сва она као грашак ситна јајашца осим двају, која се у музеју находе.

Ту веома ситну птичицу убијамо најзгодније сићушном сачмом, какве и нема у трговини, и која је баш тако ситна, као и округла зрна барута.

Она мјеста, гдје је та врста краљића убијена и за музеј конзервирана, најбоље му казују завичај: Игман-планина изнад Блажуја, Вучија лука код Сарајева, Брадина (Преслица), шуме око Вареша, Рачица код Главатичева и т. д.

Ватроглави краљић (*Regulus ignicapillus* Brehm, Feuerköpfiges Goldhähnchen).

У Босни и Херцеговини за цијело се та најмања европска птица рјеђе находи, него пређашња; врло јој је сродна врста, којом је ова птичица у пријашње вријеме често замјењивана.

Ватроглави краљић, који уопће има много шареније перје, него жутоглава врста, далеко мање мари за друштвен живот, па се често појединце находи у густој шикари, по грмљу око шуме, а и у самом шипрагу.

Тако га ја нађох у ријеткој шуми уз врело Жабљака код Ливна, код врела Требињчице близу Билека, али и у кршовитом дијелу Романије, па онда по пристранцима око Хутовог блата у Херцеговини и на многим другим мјестима у земљи. Коначно је земаљском музеју послан један ексемплар и из Санџака (крај око Рабреновца).

Та је птица тако слабашна у животу, да је често пута доста својски треснути о ону грану, на коју је сјела, да је бациш на тла. Ипак та птица има мање душмана, него други, много јачи сродници.

Овуда нико не мисли на то, да у кафезу држи златне краљиће, што и није лако.

Доселе још није доказано, да та врста у Босни и Херцеговини има своја гнијезда, али се то ипак може узети посве поуздано, јер је један ексемплар још 5. маја убијен у Вучијој луки код Сарајева.

(Наставиће се.)

Prilozi poznavanju faune reptilija i batrahija Balkanskog poluostrva.

Od

dra **Franje Wernera,**
asistenta u I. zoološkom zavodu c. kr. sveučilišta u Beču.

Obilati materijal, što sam ga prikupio stranom obragjivanjem zbirke reptilija i batrahija bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja u Sarajevu, stranom prilježnim sabiranjem gosp. profesora E. Brandisa u Travniku, stranom kao rezultat moga sopstvenog putovanja po Hercegovini, daje mi prilike, da faunu Bosne i Hercegovine, u koliko se tiče obaju gore spomenutih razreda kičmenjaka, mogu u savezu obraditi, pa time upodobiti temelj za kasnije ispititivanje u tome području.

Reptilijama, prikupljenim po gosp. kustosu Othmaru Reiseru na njegovu putovanju po Bugarskoj, Crnoj Gori i Grčkoj bitan je nedostatak u našem poznavanju faune reptilija balkanskog područja, koje pripada zoološki najmanje poznatim krajevima Evrope, i ako ne uklonjen, a ono ipak znatno smanjen, pa što je kustos Reiser donio, to je u pogledu životinjske geografije tako zanimljivo, da će se time za cijelo potaknuti potanje herpetološko ispitivanje sjevera Balkanskog poluostrva. Područje, po kome su raširene vrste ljutica, gorskog guštera, alpinskog salamandra i t. d., nije, kako se vidi iz daljeg razlaganja, još ni iz daleka zadosta podesno, pa se ispitači reptilija i dvoživaca još vrlo često mogu nadati svake ruke iznenagjenjima.

Dok fauna Bosne i najsjevernijeg dijela Hercegovine — po svoj prilici do Konjica — ima izrazito alpinski srednjo-evropski karakter, koji pometaju samo nekolicina južnih doselaca, kao *Rana graeca, Zamenis gemonensis* (var. *trabalis)* i *Emys orbicularis (Vipera ammodytes* i *Rana agilis* tako su na jugu naših Alpa raširene i općenite, da ih svakako moram pribrojiti karakterističnoj južno-alpinskoj fauni), to je fauna Hercegovine i Dalmacije tipična balkanska fauna, dakako opet pomiješana došljacima sa sjevera, kao *Lacerta agilis* i *viridis typica, Salamandra atra* i dr.

Ja ću tu gragju obraditi u ovim odsjecima što slijede:

I. Po meni prikupljena gragja god. 1897.

II. Općeniti prijegled reptilija i amfibija Bosne i Hercegovine na temelju gragje bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja u Sarajevu i mojeg sopstvenog materijala.

III. Reptilije iz Crne Gore, Srbije, Bugarske i Grčke.

IV. Geografsko raširenje reptilija u sjevernoj polovici Balkanskog poluostrva.

I. Lovina od moga puta godine 1897.

Mome putovanju po Hercegovini te godine bijaše svrhom, da prikupim obilat materijal, pak da se orijentiram o nahogjenju i životu najznamenitijih formi, i da upoznam fizikalne, oro- i hidrografske prilike na samu mjestu.

Na žalost me spriječi višednevna, prolomu oblaka slična kiša u trećoj sedmici septembra, koja je sa sobom povela nemilu studen u planini, da potpuno provedem svoj program, koji ću valjda budućeg ljeta moći da izvršim.

Što se tiče broja posmatranih ili prikupljenih vrsta, taj je vrlo malen; svakako mi štošta bijaše vrlo zanimljivo, naročito one forme, koje potječu sa sjevera, kao *Lacerta viridis typica, muralis fusca;* nadalje karakteristični gušter Hercegovine *Lacerta oxycephala* var. *tommasinii,* hercegovačka odlika kopnene kornjače i t. d.

A. Kornjače.

1. *Clemmys caspica* Gmel. var. *rivulata* Val.

Gosp. prof. Matulić u Trebinju, koji me je zadužio svojim ljubeznim susretanjem prigodom mog tamošnjeg boravka i različitim svojim obavijestima, darovao mi je dorastao živ eksemplar iz potoka Sutorine. Taj kraj Hercegovine politički doduše pripada Hercegovini, ali po životinjskoj geografiji valja ga priračunati dalmatinskom primorju. Ta se kornjača prema tomu nahodi ne samo u Ombli u Dalmaciji, nego valjda i u svim vodama, koje se južno otuda saljevaju u more, jer ja sam je takogjer vrlo često nalazio u lokvama blizu mora kod Budve, gdje je ima mnogo više nego *Emys orbicularis,* kao svagdje, gdje sam obje te vrste zajedno nalazio.

2. *Testudo graeca* L. var. *herzegovinensis* n.

Obična kod Trebinja, gdje nešto po dalje od varoši jedan hrastov gajić pokazaše kao osobito zgodno nahodište. Ja sam megjutim jedan eksemplar ulovio već za jedan sat, pošto sam prispio u Trebinje, a jedan drugi u grmlju ukraj jednog poljskog puta pri dnu Golog Brda.

Hercegovački, i to barem trebinjski eksemplari bitno se razlikuju time od dalmatinskih, da su prirasne pruge hrptenog oklopa vrlo nejasne, tako

da dakle rožne ploče posve glatke izlaze, što se naročito na starim eksemplarima vrlo jasno ističe. Nadalje su na trbušnom oklopu takozvane abdominalne ploče vazda poprečno rascijepane, i to tako, da od srednjeg šva na obje strane polazi po jedna brazda, koja ponajprije posve okomito stoji na osrednjem švu, a onda skrene prama prednjoj strani, dok ne zagje u abdominsko-pektoralni šav.

Ja sam tu brazdu nalazio u svim štadijima na mnogobrojnim eksemplarima iz Trebinja, ali nikad na dalmatinskim, od kojih sam takogjer kod Budve prikupio mnogo eksemplara, koji se po naznačenim obilježjima lako mogu razlikovati od hercegovačkih.

Još bi vrijedno bilo spomenuti, da sam mnogo više nalazio ♂ (i kod dalmatinskih) i da su se te životinje još sredinom septembra voljele pariti, tako da sam ono nekoliko ♀ time stigao, što sam polazio za uzrujanim ♂. Šuštanjem, što ga te životinje uzrokuju u šušnju, odaju se vrlo lako, pak se i najlakše ulove, kada se pazi na to šuštanje i za njime ide.

B. Gušterovi.

1. *Hemidactylus turcicus* L.

Dobio sam jedan eksemplar iz Sutorine od gosp. prof. Matulića. I ta vrsta pripada području dalmatinske faune, kome Sutorina geografski pripada.

2. *Lacerta viridis* Laur.

Svuda je po Hercegovini ima množina. Kod Mostara nalazi se var. *major* Blngr., ulovio sam lijepu ♀ (*quinquestriata* DB.) na Podveleži. I kod Trebinja biće da se nahodi var. *major*, ali ne mogoh uloviti ni jednoga eksemplara, nego mislim da sam u jednom vrlo velikom ♂, koji sam motrio na Petrini, tu odliku dosta pouzdano razmotrio. Pošto Trebinje i Mostar imaju toplo, blago podneblje dalmatinskog pomorja, to je onda, kako se čini, po tome moglo biti, da je ta forma ovamo doselila i tudijer se održala; u Mostar je svakako došla uz Neretvu, a u Trebinje uz Omblu i Trebinjčicu.

U gorskom dijelu Hercegovine s tamošnjim oštrim podnebljem živi nasuprot jedino tipični oblik, ♂ jedva se razlikuje od donjoaustrijske *viridis*, ♀ ne prutasto, već ima oveće, zagasite guste ili rijetke pjege na žutom, žućkasto-zelenom, žuto-smegjem ili mrkom temelju. Tijelo gorostasno. Tu sam formu vrlo često nalazio u šikarama kod Korita, a dobio sam je i od Brestice pri dnu Babe planine. Lako ju je uloviti, ne kao var. *major*.

3. *Lacerta muralis* Laur.

Često kod Trebinja, Bileka, Cepelice, Plane, Korita, Mostara i Bune. Nahode se dvije forme.

a) Subspec. *fusca* de Bedr. *(typica).*

Te forme guštera, koja se nahodi u Dônjoj Austriji, ima i u Hercegovini gotovo na svim mjestima južne Hercegovine; čini se da je vazda u društvu sa *viridis typica.* Ja sam je nalazio (rijetko) kod Trebinja i Bileka, nasuprot često kod Plane, Korita, Brestice i Fojnice. Krepki po trbuhu crveni ♂ ni u čem se ne razlikuje od dônjo-austrijskog.

b) Subspec. *neapolitana* de Bedr. var. *littoralis* Wern.

Valjda po svoj Hercegovini; kod Trebinja, Bileka, Cepelice, Plane, Korita, Brestice, Mostara i Bune vrlo često.

Gotovo svuda u zajednici s tom vrstom nalazi se var. *olivacea* Ref., samo na sjeveru (Mostar, Buna) nijesam ga našao. Dorasli ♂ *littoralis* ima isto tako krasnu narančastu dônju stranu kao i riječki

4. *Lacerta oxycephala* DB.

Taj se živi i plašljivi gušter u Hercegovini, kako već i Tommasini navodi, mjestimice vrlo često nalazi. Ja sam otvoreno modrikasto-sivu, tipičnu formu veoma često nalazio na jednom jedincatom mjestu kod Trebinja, pri jednom zidu, koji ogragjuje jednu livadu uz cestu, što vodi do utvrde na Humu. Nego zemljište bijaše tako neravno, da sam unatoč teškom naporu od više sati za tri pretpodneva mogao samo tri eksemplara uloviti, ma da ih je za cijelo oko 20 ondje obitavalo. Jedan dorasli eksemplar ulovio sam na putu iz Cepelice u Novi Bilek na staroj cesti; bijaše ih ondje prilična množina, ali kada sam po drugi put onamo došao bijaše vrijeme mutno, kišovito i studeno, pa sam samo u raspuklinama stijena, koje se spuštaju prama Trebinjčici, gdje za guštere ima gotovo nepristupačnih jama, u večer našao samo jedan eksemplar. Pošto se *oxycephale* nikad ne zavlači pod kamenje, koje prosto na tlima leži, kao *muralis,* od koga se i pri najružnijem vremenu i pri najvećoj kiši ipak može naći po gdjekoji eksemplar, kada se kamenje prilježno prevrće, to sam taj dan malo gušterova ulovio.

Crnu odliku ili planinsku formu našao sam prvi put kod Korita 17. septembra prije podne u maloj jednoj dubodolini, kakovih onuda dosta ima; gotovo okruglo dno tih dubodolina obično je obragjeno, pošto je pokriveno dobrom, s obronaka splavljenom zemljom. Obronak na istočnoj strani strm je, sastoji od velikih, korodiranih šuljeva, a obrastao je hrastovim i terebintovim šikarjem, zapadni nasuprot nije strm, a obrastao je travom. U stijenama jedne od tih ponikava nalazio sam var. *tommasinii* vrlo često u različitim štadijama uzrasta u društvu sa *Lacerta muralis fusca,* ali se uz sav trud i napor nijesam mogao dočepati nijednog eksemplara. Drugi sam dan našao samo nekoliko eksemplara, pa ih nijesam više mario ni loviti, nego treći dan moga boravka nagjoh istočno od Korita malen hrid, visok od prilike 50 *m*, gdje sam po zapadnim obroncima željenoga guštera našao u dosta velikoj množini, pa ih stadoh baš u redu loviti. Unatoč lijepog sunca bijaše kod Korita, koje od prilike 1000 *m* nad morem leži, dosta studeno, ali to gušterima ni malo nije smetalo, da se sunčaju na svim prisojnim mjestima po hridu, pa da skačući i trčući traže svoju hranu. Iza gotovo vratolomnog lova po glatkim šuljevima gore dolje, pogje mi za rukom te u vremenu od 8 sati u jutro do 2 sata poslije podne ulovih 8 krasnih eksemplara. Ne bijahu posve jednolično crni, nego imagjahu otvorenije pjege tipične forme, ali su se mogli pouzdano raspoznati po izrazitom dimorfizmu dônje strane (♂ krasno azurno-modri, ♀ sivo-modri) kao *tommasinii*. Kasnije mi neki mlad čovjek donese više posve crnih eksemplara, na žalost mahom bez repa, od Brestice pri dnu Babe planine.

C. Zmije.

1. *Tropidonotus natrix* L.

Ulovio sam mlad eksemplar na jednoj livadi uz obalu Trebinjčice kod Trebinja, a drugi sam vidio na jednome zidu ondje (14. septembra).

2. *Tropidonotus tessellatus* Laur.

Čini se, da je kod Trebinja ima vrlo mnogo, jer ja sam isti dan i na istom mjestu kao i pregjašnju vrstu ulovio dva mlada eksemplara (jedan od ovih u samoj rijeci), a u veče još dva veća eksemplara sparena (notabene 14. septembra).

3. *Coronella austriaca* Laur.

Jedan mladi eksemplar ulovio sam 16. septembra u večer pri mutnu, studenu, kišovitu vremenu kod Novog Bileka; jedan veliki eksemplar blizu nove žandarske kasarne od Kobilje glave izmegju Korita i Stepena na cesti, iza jake kiše i oluje a na cičoj studeni.

4. *Vipera ursinii* Bp.

Veoma lijep eksemplar donio mi je rečeni mladi čovjek od Brestice za moga boravka u Koritu. Kako će se kasnije još napomenuti, nalazi se *Vipera ursinii* još južnije, te se čini kao da vrstu *Vipera berus* u Hercegovini posve nadomješta. Meni je samo jedan eksemplar pošljednje vrste poznat iz južne Hercegovine (Bilek).

5. *Vipera ammodytes* L.

Motrio sam jedan eksemplar u stijenama male jedne dubodoline kod Korita poslije podne 18. septembra, i ubio sam jedan veliki, utovljeni eksemplar 23. septembra u podne na Podveleži kod Mostara u razvalinama neke napuštene vojničke zgrade. Dok sam bio u Bileku, jedna je pjeskulja nekog žandarskog stražmeštra opasno ranila. Svojim raspitivanjem doznao sam, da, kako i pl. Tommasini navodi, *Vipera ammodytes* mora da pripada najobičnijim zmijama Hercegovine, pače u vodom oskudnim krajevima, gdje nema vrsta *Tropidonotus,* da je uopće najobičnija.

Onaj eksemplar (♀) sa Podveleži ima 21 red ljusaka, 155 trbušnih štitaca, 33 para repnih štitova, 7 štitaca na prednjoj strani nosnog roška, nad rostralom 10—11 štitaca na gornjim usnama i 4—5 redova ljusaka megju supraokularima.

D. Zablji gmizavci.

1. *Rana esculenta* L. var. *ridibunda* Pall.

Obična po svoj Hercegovini, gdje god ima vode; dakle kod Trebinja u Trebinjčici i u njenom razljevu, kod Cepelice u Trebinjčici i u blatu Cepelici, kod Stepena blizu žandarske kasarne i kod Mostara u velikim barama uz cestu na Bunu. Pojedini eksemplari dostižu znatnu veličinu, kao u Dalmaciji; za mlada su često zelene, stare sam pretežno smegje ulovio. Veoma su plašljive, a dorasle je vrlo teško loviti.

2. *Rana agilis* Thomas.

Samo jedan eksemplar kod Bune, ulovljen na jednome pašnjaku, inače je nigdje nijesam vidio.

3. *Bufo viridis* Laur.

Često kod Trebinja i Korita, gdje se i po danu vigja, kako skače.

4. *Hyla arborea* L.

Ulovio sam dva mlada eksemplara na obali Cepelice, kreketanje te zelene žabe čuo sam gotovo svuda po Hercegovini.

5. *Bombinator pachypus* Bp.

Samo jedan mlad eksemplar ulovio sam kod Stepena. Za čudo je, kako je rijetka ta vrsta u Hercegovini; i u najpodesnijim za nju vodama nigda je nijesam nalazio.

E. Repati gmizavci.

1. *Molge vulgaris* L.

Jedan ♂ u blatu Cepelici kod Novog Bileka ulovljen. Unatoč daljemu trudu nije mi za rukom pošlo da ulovim još jedan eksemplar te, u nas tako običajne vrste. Blato Cepelica pravi je eldorado za vodene životinje, te u svojoj, vodenim cvijećem pokrivenoj vodi, drži množinu vodenih puževa *(Paludina, Limnaeus, Planostis, Bythinia),* pijavica *(Hirudo, Clepsine* i t. d.), povodnih žaba i malih ribica; na žalost ne može se dugo loviti, a da se ne dobije groznica, koja je kob i mene stigla.

II. Opći prijegled reptilija i batrahija u Bosni i Hercegovini.

A. Kornjače (Chelonia).

1. *Emys orbicularis* L. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 18. *(Emys europaea)*. — v. Tommasini, Skizzen i t. d., str. 9. *(Cistudo lutaria)*. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 15.

Bosna: Jezero kod Jajca, često u sjevernoj Bosni (v. Tommasini), Busovača, Jezero Plive kod Jajca (v. Möllendorff), Travnik (Brandis).

Hercegovina: potoci Jasenica, Buna, Bunica, Čapljina; tek južno od Mostara.

Čini se dakle, da izmegju bosanskog i hercegovačkog područja, kuda se nahodi, ima jedna zona, gdje nema *Emys*, iz čega u svezi s istaknutom po Tommasiniju razlikošću forme slijedi, da je Bosna nezavisno od Hercegovine naseljena emysom, i to valjda putem susjedne Srbije iz istočne Evrope (Rumunjske, Rusije), dok je Hercegovina i Dalmacija s juga (Grčka) emysom naseljena (var. *hellenica* Val.?).

2. *Clemmys caspica* Gmel. var. *rivulata* Val.

Sutorina riječica (vidi str. 132.).

3. *Testudo graeca* L. i var. *herzegovinae* Wern. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 18. — v. Tommasini, Skizzen i t. d., str. 5. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 18.

Samo u Hercegovini: Fatnica, dolina Neretve (v. Tommasini), Mostar (v. Möllendorff), Trebinje (Werner), Bilek (muz. Saraj.), Gradnići i Blizanci kod Mostara (Brandis).

B. Gušterovi (Sauria).

Geckonidae.

4. *Hemidactylus turcicus* L.

Sutorina (vidi str. 133.).

Anguidae.

5. *Anguis fragilis* L. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen i t. d., str. 27. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 24., Z. Herpetol. v. Bosn.

Bosna i Hercegovina: Čemerno (v. Tommasini), Glamoč (muz. Saraj.), Sarajevo (muz. Saraj.), Dervent (muz. Saraj.), Grkovci, Klekovača, Dinara 1100 *m* (Brandis), Travnik (Brandis).

6. *Ophisaurus apus* Pall. v. Tommasini, Skizzen i t. d., str. 23. *(Pseudopus)*. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 26.

Samo u Hercegovini (v. Tommasini): Mostar, Trebinje (muz. Saraj.). Po prikazivanju domaćeg svijeta i kod Moska (megju Trebinjem i Bilekom) često.

Lacertidae.

7. *Lacerta agilis* L. i var. *erythronota* Fitz. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 18. — v. Tommasini, Skizzen, str. 12. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 28., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 2.

Svuda po Bosni i Hercegovini, ali tek u područjima od 600 *m* morske visine, dakle kao dônje megje (v. Tommasini).

Bosna: Travnik (Brandis), takogjer i var. *erythronota,* Glamoč (var. *erythronota,* muz. Saraj.), Ljubuša-planina (muz. Saraj.).

Hercegovina: Baba-planina (Tommasini, str. 21.), Dračevo kod Metkovića, lijeva obala Neretve (muz. Saraj.).

8. *Lacerta viridis* Laur. i var. *major* Blngr. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 18. — v. Tommasini, Skizzen, str. 11. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 31., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 2.

Sva Bosna i Hercegovina (var. *major* samo u Hercegovini).

Bosna: Travnik (Brandis) *typica,* Prilog megju Žepčem i Varešom (Brandis) *typica,* Sarajevo (muz. Saraj.) *typica.*

Hercegovina: Korito (Werner) *typica,* Trebinje, Mostar (Werner) var. *major.*

9. *Lacerta vivipara* Jacq. Werner, Reptil. Oesterr., str. 33. — Z. Herpetol. v. Bosn., str. 2.

Dosele od ono malo nahodišta u Bosni i Hercegovini bijahu poznata ova mjesta: Vlašić-visoravan (leg. Brandis), Prenj-planina 2100 *m* (Brandis).

Tommasini je za čudo nije napomenuo.

10. *Lacerta muralis* Laur. Erber, Amphibien d. österr.-ungar. Monarchie (Verhandl. d. zoolog.-botan. Gesellsch. in Wien, 1864., str. 703. *(Podarcis merremii).* — v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 18. *(Podarcis muralis).* — v. Tommasini, Skizzen, str. 12. *(L. muralis typica, campestris* i *olivacea).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 38. i Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3. — Boettger, Ber. Senkenbg. naturf. Gesellsch.

a) subsp. *fusca* de Bedr. *(typica* i *maculiventris* Wern.).

Bosna i Hercegovina: Travnik (Brandis, var. *maculiventris* i *typica,* Möllendorff), Sarajevo (Möllendorff), Glamoč (muz. Saraj.), Dračevo kod Metkovića (muz. Saraj.), Trebinje, Bilek, Plana, Korito, Fojnica (Werner).

b) subsp. *neapolitana* de Bedr. (var. *littoralis* Wern. i *olivacea* Raf.).

Samo u Hercegovini: Trebinje, Bilek, Plana, Korito, Mostar, Buna (Werner).

11. *Lacerta oxycephala* DB. i var. *tommasinii* Schreib. v. Tommasini, Skizzen, str. 13. — Schreiber, Ueber *Lacerta mosorensis* (Verhandl.

d. zoolog.-botan. Gesellsch. in Wien, 1891., str. 574.). — Werner, Reptil. Oesterr., str. 45.

Samo u Hercegovini (možda u livanjskom kotaru u Bosni; v. Tommasini). Od Konjica niz Neretvu, Podvelež kod Mostara, Trebinje do Plane (v. Tommasini), Trebinje, Cepelica kod Bileka (Werner), Dračevo kod Metkovića (muz. Saraj.); var. *tommasinii:* od Plane do Gackog, Bjelasica i Baba-planina (v. Tommasini), Korito, Brestica (Werner).

12. *Lacerta mosorensis* Kolomb. v. Tommasini, Skizzen, str. 17. *(L. koritana).* — Schreiber, Ueber *Lacerta mosorensis* (Verhandl. d. zoolog.-botan. Gesellsch. in Wien, 1891., str. 574.). — Werner, Reptil. Oesterr., str. 45.

Samo u Hercegovini: Korito i Baba-planina (v. Tommasini) 1100—1400 *m.*

13. *Algiroides nigropunctatus* DB. v. Tommasini, Skizzen, str. 23. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 45.

Samo u Hercegovini, rijetko Fatnica (500 *m;* v. Tommasini).

C. Zmije (Ophidia).

14. *Tropidonotus natrix* L. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen, str. 78. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 51., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3.

U Bosni i Hercegovini česta. (Neretva, Bregava, Trebižat; v. Tommasini.)

a) typica: Travnik (Brandis), Trebinje (Werner), Ilidže (muz. Saraj.).

b) bilineatus Jan: Travnik (Brandis), Mostar (v. Möllendorff), Dervent (muz. Saraj.), Glamoč (muz. Saraj.).

c) minax: Hercegovina (v. Tommasini).

d) sparsus Schreib.: Hercegovina (v. Tommasini).

e) moreticus v. Bedr.: Hercegovina (muz. Saraj.).

15. *Tropidonotus tessellatus* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen, str. 79. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 53., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3.

U Bosni i Hercegovini česta. Travnik (Brandis), Sarajevo, dolina Bosne (v. Möllendorff), Hadžići (muz. Saraj.).

Trebinje (Werner), Hutovo blato kod Čapljine.

16. *Coronella austriaca* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen, str. 64. *(laevis).* — Werner, Reptil. Oester., str. 65., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3.

Bosna i Hercegovina. Najveći eksemplar, na koji sam se ikada namjerio, dugačak je 89 *cm* i potječe iz Dervente (Bosna).

Travnik (Brandis), Zec 5000′ i Treskavica 6000′ (v. Möllendorff), kod Mostara rijetka (v. Tommasini), Nevesinjsko polje 800—900 *m*, Gacko polje 900—1000 *m* (v. Tommasini), Novi Bilek, Kobilja glava 1100 *m* (Werner), Rujište (muz. Saraj.), Sarajevo (muz. Saraj.), Hrbljina izmegju Glamoča i Jajca (muz. Saraj.), Derventa (muz. Saraj.), Dračevo kod Metkovića (muz. Saraj.).

Jedan mladi eksemplar, dvoglav, iz Kotorskog kod Doboja, zemaljskom muzeju darovao gosp. nadmjernik pl. Zallinger.

17. *Zamenis gemonensis* Laur. Erber, Amphibien d. österr.-ungar. Monarchie (Verhandl. d. zoolog.-botan. Gesellsch. in Wien, 1864., str. 703.). — v. Tommasini, Skizzen, str. 66. i 69. *(trabalis)*. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 55.

Bosna (rijetka, samo var. *trabalis)* i Hercegovina (samo *typica gemonensis)*: dolina Trebinjčice, Neretve, Bregave i Krupe (v. Tommasini). Var. *trabalis* (= *caspius* Ivan): Banjaluka (v. Tommasini), Sarajevo (muz. Saraj.).

18. *Zamenis dahlii* Fitz. v. Tommasini, Skizzen, str. 69. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 58.

Samo u toplim krajevima Hercegovine. Mostar (v. Tommasini), Čapljina (muz. Saraj.); pošljednji eksemplar biće valjda da je najveći što se uopće zna, jer je dug 120 *cm* (rep 36 *cm)*.

19. *Coluber aesculapii* Sturm. (= *longissimus* Laur.). v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen, str. 62. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 59. — Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3.

Bosna i Hercegovina: Čemerno, Čajniče, Ilidže, Banjaluka (v. Tommasini), Travnik (Brandis), Sarajevo (v. Möllendorff), Bilek (muz. Saraj.), Dervent (muz. Saraj.), Livno (muz. Saraj.), Čapljina (muz. Saraj.). Var. *subgrisea* Wern.: Hutovo blato kod Čapljine (muz. Saraj.).

20. *Coluber leopardinus* Bp. (= *quadrilineatus* Pall.). v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen, str. 61. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 64.

Samo u Hercegovini, rijetka. Porim-planina kod Mostara (v. Möllendorff), Mostar (v. Tommasini), Stolac (muz. Saraj.), Čapljina (muz. Saraj.).

21. *Coluber quatuorlineatus* Lac. (= *quaterradiatus* Gm.). v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen, str. 50. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 66.

Samo u Hercegovini. Blagaj kod Mostara (v. Möllendorff), Podvelež kod Mostara (v. Tommasini), Stolac (1775 *mm* dug eksemplar u muz. Saraj.), Bilek (muz. Saraj.).

22. *Tarbophis vivax* Fitz. = *fallax.* v. Tommasini, Skizzen, str. 79. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 69.

Samo u Hercegovini, rijetka. Mostar (v. Tommasini).

23. *Coelopeltis lacertina* Wagl. v. Tommasini, Skizzen, str. 72. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 70.

Samo u Hercegovini. Mostar (v. Tommasini), Stolac (muz. Saraj.).

24. *Vipera ursinii* Bp. Werner, Reptil. Oesterr., str. 73., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3. (Dinara). — v. Tommasini, Skizzen, str. 92. *(Pelias berus).*

U Bosni i Hercegovini iza *V. ammodytes* najobičnija otrovnica.

Bosna: Dinara (Brandis), Hrbljina izmegju Glamoča i Jajca (vrlo česta, mjeseca augusta 1897.), Ljubuša-planina.

Hercegovina: Brestica pri dnu Babe-planine (Werner), cesta Korito-Gacko (v. Tommasini), veliki Velež i Bjelašnica-planina (muz. Saraj.).

25. *Vipera berus* L. i var. *bosnensis* Bttgr. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. — v. Tommasini, Skizzen, str. 92. *(Pelias berus).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 75., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3.

Travnik, općina Vitovlje (Brandis), Vlašić 1800 *m* (Brandis), Vlašić-visoravan (v. Möllendorff), Dervent (v. Möllendorff, muz. Saraj.), Sarajevo (v. Tommasini), Glamoč, Cincar 1900 *m* (var. *prester),* Bihać, Gredoviti vrh (var. *prester),* Vučija luka kod Sarajeva (var. *bosnensis),* Trebinje (v. Mojsisovics), Bilek (var. *prester,* jedina meni pouzdano poznata *berus,* muz. Saraj.).

26. *Vipera aspis* L. Werner, Reptil. Oesterr., str. 80.

Od ovog dosele kao specifično zapadnog poznatog oblika ima jedan tipičan eksemplar iz Bosne u zemaljskom muzeju u Sarajevu. Potječe sa Gole Jahorine (1700 *m).*

27. *Vipera ammodytes* L. Sendtner, Ausland, 1848., str. 479. — v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 20. — v. Tommasini, Skizzen, str. 80. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 82., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 4. — Brancsik, Jahresber. d. Naturf.-Ver., Trencsin. Com. 1888.—89.

Obična u Bosni i Hercegovini, ne samo najčešća otrovnica, nego i jedna od najčešćih zmija uopće.

Gradiškin kod Travnika (Sendtner), Sarajevo (Brancsik), obala Miljacke, Trebević 4000′ (v. Möllendorff), Prača (v. Möllendorff), Travnik (Brandis), Glasinačko polje u kotaru rogatičkom, Reljevo kod Sarajeva (muz. Saraj.), Srebrnica, Klekovača, Dinara (Cincar 2038 *m,* Brandis), Ljubuški (muz. Saraj.), Gacko, Gat, Prača, Sarajevo, Banjaluka (v. Tommasini).

D. Žablji gmizavci.

Batrachia.

a) Ranidae (prave žabe).

1. *Rana esculenta* L. var. *ridibunda* Pall. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 87., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 4.

Bosna i Hercegovina. Travnik (Brandis), Brčka (muz. Saraj.), Drina kod Višegrada (muz. Saraj.).

Trebinje, Cepelica, Stepen, Mostar (Werner).

2. *Rana temporaria* L. Werner, Reptil. Oesterr., str. 91., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 4.

Rijetka u Bosni (jedan jedini eksemplar od gosp. prof. Brandisa iz Travnika dobio).

3. *Rana graeca* Blngr. Boulenger, Description of a New European Fros (Ann. Mag. Nat. Hist. for November 1891., str. 346.). — Werner, *Rana graeca* in Bosn., Zoolog. Anzeig., 1879., br. 526.

Dosta rijetka u Bosni; i ja sada držim svoju *R. temporaria* var. *bosnensis* (Reptil. Oesterr., str. 92.) za *R. graeca.* Travnik, Jajce (Brandis). Biće je valjda i u Hercegovini.

4. *Rana agilis* Thomas. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. *(temporaria).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 94., Z. Herpetol. v. Bosn.

Bosna i Hercegovina, gdje je to svakako najobičnija vrsta smegjih žaba. Travnik (Brandis), Buna kod Mostara (Werner).

b) Bufonidae (prave krastače).

5. *Bufo vulgaris* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. — Werner, Reptil, Oesterr., str. 96., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 5.

Bosna i Hercegovina. Travnik (Brandis), Trebinje (koliko sam raspitivanjem mogao doznati, ima kod Trebinja gorostasnih žaba-krastača, koje svakako pripadaju ovoj vrsti, štono i u Dalmaciji, gdje sam ove godine jedan eksemplar ulovio kod Gruža, dostiže gorostasne dimenzije).

6. *Bufo viridis* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. *(variabilis).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 98., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 5.

Bosna i Hercegovina. Travnik (Brandis), Trebinje, Korito (Werner).

c) Hylidae (zelene žabe).

7. *Hyla arborea* L. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 101.

Bosna i Hercegovina. Travnik (Brandis), Cepelica (Werner).

d) Discoglossidae (krastače).

8. *Bombinator pachypus* Bp. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. *(igneus).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 106., Z. Herpetol. v. Bosn.

Bosna i Hercegovina; na oko nije česta.

Planina Tvrtkovac kod Žepča, središnja Bosna 1700 *m* (Brandis). Stepen na crnogorskoj megji (Werner).

E. Repati gmizavci.

9. *Salamandra maculosa* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 118., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 5.

Meni dosele samo iz Bosne poznat.

Travnik (Brandis), Klekovača, Dinara, juli 1893. (Brandis), Igman-planina kod Sarajeva (muz. Saraj.).

10. *Salamandra atra* L. Werner, Reptil. Oesterr., str. 121.

U zemaljskom muzeju u Sarajevu ima priličan broj eksemplara te vrste od Otiša (Prenj-planina) 1800 *m* (11. august 1895.).

To je nahodište možda jedino na cijelom Balkanskom poluostrvu i tim znamenitije, jer je najbliže poznato nahodište, riječki krš, gotovo za dva stupnja širine sjeverniji. Hercegovački planinski salamandri ne razlikuju se ni po čem od alpinskih.

11. *Molge cristata* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. *(Triton).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 122.

Brčka, Bosna, vojnička streljana, maj 1895. (muz. Saraj.).

12. *Molge alpestris* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. *(Triton alpester).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 124., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 5.

Travnik (Brandis), Hrasnički stan kod Sarajeva (muz. Saraj.).

13. *Molge vulgaris* L. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. *(Triton taeniatus).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 128., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 5.

Travnik (Brandis), Brčka (muz. Saraj.), Hrasnički stan kod Sarajeva (muz. Saraj.), bara kod Blažuja (muz. Saraj.).

Cepelica (Werner), Čapljina (muz. Saraj.).

14. *Proteus anguineus* Laur. Sendtner, Ausland, 1848., str. 126. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 115.

Hercegovina (blizu dalmatinske megje kod Gabele).

1. Vrelo u erarskom šumskom području Ljubuški, krajem oktobra 1896.
2. „Topljak vrelo“ kod Studenaca (Ljubuški), 21. mart 1895. (muz. Saraj.).

Kako su rečene vrste raširene.

	Samo u Bosni	Samo u Hercegovini	Zajednički	Zajednički sa	
				alpinskim zemljama	Dalmacijom
1. *Emys orbicularis*	—	—	1	(1)	1
2. *Clemmys caspica*	—	1	—	—	1
3. *Testudo graeca*	—	1	—	—	1
4. *Hemidactylus turcicus*	—	1	—	—	1
5. *Anguis fragilis*	—	—	1	1	1
6. *Ophisaurus apus*	—	1	—	—	1
7. *Lacerta agilis*	—	—	1	1	(1)
8. *Lacerta viridis typica*	—	—	1	1	—
8. *a Lacerta viridis major*	—	1	—	—	1
9. *Lacerta vivipara*	—	—	1	1	—
10. *Lacerta muralis fusca*	—	—	1	1	—
10. *a Lacerta muralis neapolitana*	—	1	—	(1)	1
11. *Lacerta oxycephala*	—	1	—	—	1
12. *Lacerta mosorensis*	—	1	—	—	1
13. *Algiroides nigropunctatus*	—	1	—	(1)	1
14. *Tropidonotus natrix*	—	—	1	1	1
15. *Tropidonotus tessellatus*	—	—	1	1	1
16. *Coronella austriaca*	—	—	1	1	1
17. *Zamenis gemonensis*	—	1	—	(1)	1
17. *a Zamenis* var. *trabalis*	1	—	—	—	—
18. *Zamenis dahlii*	—	1	—	—	1
19. *Coluber aesculapii*	—	—	1	1	1
20. *Coluber leopardinus*	—	1	—	—	1
21. *Coluber quatuorlineatus*	—	1	—	—	1
22. *Tarbophis vivax*	—	1	—	—	1
23. *Coelopeltis lacertina*	—	1	—	—	1
24. *Vipera ursinii*	—	—	1	—	(?)
25. *Vipera berus*	—	—	1	1	—
26. *Vipera aspis*	1	—	—	1	—
27. *Vipera ammodytes*	—	—	1	1	1
28. *Rana esculenta* var. *ridibunda*	—	—	1	—	1
29. *Rana temporaria*	1	—	—	1	—
30. *Rana graeca*	1	—	?	—	—
31. *Rana agilis*	—	—	1	1	1
32. *Bufo vulgaris*	—	—	1	1	1
33. *Bufo viridis*	—	—	1	1	1
34. *Hyla arborea*	—	—	1	1	1
35. *Bombinator pachypus*	—	—	1	1	1
36. *Salamandra atra*	—	1	?	1	—
37. *Salamandra maculosa*	1	—	?	1	1
38. *Molge cristata*	1	—	?	1	1
39. *Molge alpestris*	1	—	—	1	—
40. *Molge vulgaris*	—	—	1	1	1
41. *Proteus anguineus*	—	1	?	1	1

Od 44 oblika, koji se raspoznaju (s odlikama), nahode se dakle 2 gmizavca i 2 vodozemca samo u Bosni, 15 gmizavaca i 2 vodozemca samo u Hercegovini; 13 gmizavaca i 7 vodozemaca zajednička su u obim zemljama.

Nego je vrlo vjerojatno, da će se *Rana graeca, Salamandra maculosa* i *Molge cristata* i u Hercegovini, *Salamandra atra* i *Proteus* i u Bosni naći, i to potonji u livanjskom kraju, u kome, kako pl. Tommasini pravo nagagja, ima još i drugih oblika.

S alpinskim zemljama (pri čemu naročito mislim Korušku, Štajersku i Tirolsku, dok Kranjsku i Gorički kraj smatram prelaznim područjem izmegju alpinske i dalmatinske faune; Istru nasuprot računam izravno u područje dalmatinske faune) imaju Bosna i Hercegovina 24 vrste (od ovih 12 gmizavaca) zajednički (vrste u zagradama ili su ograničene na mala područja prelaznih krajeva ili su uopće u alpinskim zemljama rijetke); i to s Bosnom samom 5, s Hercegovinom samom 2, s obje zajedno 17.

S Dalmacijom zajedničkih vrsta ima u Bosni i Hercegovini 22 vrste, i to Bosna 2, Hercegovina 16, u obje zemlje zajednički 14.

S panonskom nizinom imadu okupirane pokrajine dva oblika zajednički, naime: *Zamenis gemonensis* var. *trabalis* i *Vipera ursinii;* potonja čini se da se u Bosni i Hercegovini mjestimice tako često nahodi, kao nekoć kod Laksenburga, gdje je od nekoliko zadnjih godina već gotovo posve istrijebljena.

Vidi se, da je Hercegovina po svojoj fauni mnogo sličnija Dalmaciji, nego Bosna, i da se Bosna nešto više podudara s alpinskom faunom, nego Hercegovina. To znači dakle, da je uopće u Bosni alpinska fauna samo neznatno obogaćena južnim elementima, dok Hercegovina uz neznatan gubitak alpinskih vrsta ima još svu bogatu faunu Dalmacije.

Od onih vrsta, kojih inače nema u monarhiji, ima u Bosni *Rana graeca;* onih vrsta, koje se nahode samo u monarhiji i u Bosni i Hercegovini, imadu dvije *(Proteus* i *Lacerta mosorensis.* — *Lacerta oxycephala* nalazi se i u Crnoj Gori).

III. Gmizavci iz Crne Gore, Srbije, Bugarske i Grčke.

1. Crna Gora.

1. *Lacerta muralis* Laur. subsp. *fusca* de Bedr.

Često sam je nahodio kod Njeguša (4. septembra 1897. Tipski oblik).

2. *Lacerta muralis* Laur. subspec. *neapolitana* de Bedr. (var. *littoralis* Wern.).

Često po meni nagjena kod Njeguša i Cetinja (5. septembra 1897.). I u Erbera već spomenuta *(Podarcis merremii).*

3. *Lacerta oxycephala* DB.

Ne rijetko po vrletima u okolici cetinjskoj (5. septembra 1897.) po meni nahogjena. Koliko ja znam, to je prvo nahodište izvan Austrije.

4. *Lacerta agilis* L.

Iz Nikšića ili Morače, središnja Crna Gora (prikupio kustos Reiser).

5. *Lacerta viridis* Laur. var. *major* Blngr.

♂ i ♀ s istog nahodišta.

6. *Tropidonotus tessellatus* Laur.

7. *Coronella austriaca* Laur.

8. *Coluber aesculapii* Host. (sa 23 reda ljusaka).

9. *Vipera ursinii* Bp.

Nova za Crnu Goru i najjužnije dosele poznato nahodište te vrste na Balkanskom poluostrvu.

10. *Vipera ammodytes* L.

Sve te zmije od Nikšića ili Morače prikupio je gosp. kustos Reiser.

11. *Rana esculenta* L. var. *ridibunda* Pall.

Množina u Rijeci vodi kod Rijeke, u svim stepenima uzrasta, i ličinke (4. septembra 1897.). Jedan eksemplar sa žuto, crno i smegje marmoriranim zatkom kao tipični oblik.

12. *Rana temporaria* L.

Tek pretvoren eksemplar s istog mjesta.

13. *Rana graeca* Blngr.

Ja sam ulovio dva tek pretvorena mlada, koji su već posve imali karakteristične šare starih, na desnoj obali Rijeke zajedno s *temporaria* na vlažnoj mahovini megju kamenjem. Po tome je ta vrsta poznata iz Grčke, Bosne, Italije i Crne Gore.

14. *Bombinator pachypus* Bp.

Često u malome ribnjaku kod Rijeke (5. septembra 1897.), kako dorasli eksemplari, tako i tek pretvoreni mladi. Dônja je strana odraslih eksemplara pretežno žuta s nekoliko modro-sivih pjega ili žilica, rožnati vršci na bradavicama dônje su strane crni, tako da potonja izlazi crno piknjičava. Tu vrstu već je Erber (kao *Bombinator igneus)* napomenuo iz Crne Gore.

15. *Salamandra maculosa* Laur.

Nikšić ili Morača. Veći dio zadnje polovice tijela bez pjega. — Po gosp. kustosu Reiseru prikupljene reptilije i batrahije iz Crne Gore, Srbije, Bugarske i Grčke nahode se u bosansko-hercegovačkom zemaljskom muzeju u Sarajevu.

2. **Srbija** (Šabac na Savi).

1. *Tropidonotus natrix* L.
2. *Lacerta viridis* Laur.
3. *Rana agilis* Thomas.
4. *Bufo viridis* Laur.
5. *Molge cristata* Laur. ♂

u zemaljskom muzeju u Sarajevu.

Meni je povrh toga iz Srbije poznat *Tropidonotus tessellatus* i *Vipera ammodytes*.

3. Bugarska.

Lovina gosp. kustosa Reisera iz Bugarske u geografskom je pogledu vanredno zanimljiva.

1. *Testudo graeca* L. Burgas.

2. *Emys orbicularis* L. i var. *hellenica* Val. Sistov.

3. *Lacerta viridis* Laur. Bez naznake nahodišta.

4. *Lacerta taurica* Pall. Sistov.

5. *Lacerta muralis* Laur. subspec. *fusca* de Bedr.

Teteven, središnja Bugarska. Gornja strana prilično zagasito-siva, ali otvorenija nego trak po strani. 6—9 ovratnih štitaca, 20—22 femoralnih pora; trbušni štitovi u 6 uzdužnih i 25 poprečnih redova. 5 supralab. pred subokularom. ♂ crvena trbuha.

6. *Lacerta vivipara* Jacq.

Rodope planina, vrelo Marice na brdu, zvanom Musala, 3000 *m*. Nahogjenje gorskog guštera u visokom Balkanu u velike je zanimljivo.

7. *Anguis fragilis* L. var. *colchica* Dem.

♂ ♀ od Gornjeg Šipka (Trojan-Balkan).

8. *Tropidonotus natrix* L. i var. *bilineata* Jan.

Kako tipični eksemplar iz Sistova, tako i prugavi iz Varne imadu manji broj postokularnih štitaca, prvi 1—2, potonji 2—2.

9. *Tropidonotus tessellatus* Laur.

Jedan eksemplar iz Varne, postocularia 3—4, 8—9 nadusna štitca. I drugi jedan eksemplar te vrste iz Varne (prikupljen od gosp. J. Bornmüllera) ima 9 nadusnih štitaca, i ne samo 4 postocularia, nego i 4 praeocularia na svakoj strani.

Od onih 9 nadusnih štitaca dotiče peti oko. Taj mi je eksemplar darovao gosp. Bornmüller najljubeznijim načinom uz množinu drugih rijetkih gmizavaca.

10. *Coronella austriaca* Laur. ♀.

11. *Coluber aesculapii* Host.

Mlad eksemplar sa 23 reda ljusaka.

12. *Coluber quatuorlineatus* Lac. var. *sauromates* Pall.

Lijep eksemplar iz bara kod mjesta Papazli na Marici, u junu 1893., i jedna koža s glavom i repom iz Varne.

1. ♂ iz mjesta Papazli, 25 reda ljusaka, 201 potrbušnih ljusaka, A. $^{1}/_{1}$, štitova $^{58}/_{58}$, +...... Nadusni štici 8—8; praeocularia 1 + 2 subokularia; 2 postocularia; 2 + 3 temporalia. Ljuske, izuzevši dva krajnja reda vrlo nastriješene, šipkaste. Dônja strana otvoreno žuta, ventrali po stranama, subkandali u sredini imaju zagasitu pjegn.

2. ♂ iz Varne, 25 reda ljusaka, 211 potrbušnih ljusaka, A. $^{1}/_{1}$, štitova $^{66}/_{66}$. Nadusni štici 9—9, 4. i 5. dotiče oko, okularni štitovi kao prije, temporalia (1) + 2 + 4, (1) + 2 + 3, (1) = malen interkalarni komad megju postokularnim i prvim temporalnim parom.

Boja vrlo slična onoj pregjašnjeg eksemplara, ali pjege na pobočnim okrajcima ventrala veće, često su suvisle, te čine nepravilnu uzdužnu prugu na svakoj strani trbuha. Na subkandalima pjege nijesu u sredini, već na zadnjem okrajku.

13. *Vipera berus* L.

Jedan stari i jedan mladi eksemplar, iz mjesta Singirli u Rodope-planini 12. jula 1893. 2150 *m*. Valjda prvo nahodište u Balkanu.

14. *Vipera ammodytes* L. Više eksemplara (Varna i Sistov).

15. *Bufo viridis* Laur. 10 *cm* dug eksemplar bez tačnijeg nahodišta.

4. Grčka.

a) Kryoneri, Akarnanija; naspram Patrasa. April 1894. (leg. Reiser).

1. *Lacerta viridis* Laur. var. *major* Blngr. Mlad eksemplar.

2. *Lacerta muralis* Laur. subspec. *fusca* de Bedr. var.

Otvoreno smegj sa četiri crne pruge po dužini, široki otvoreno smegji pojas na hrptu zagasitiji, nego ona izmegju obje uzdužne linije iste strane pružena, gotovo žućkasta linija. Prelazna forma na subspec. *neapolitana*.

3. *Ophiops elegans* Menetr. Jedan eksemplar, prvi pouzdani iz Evrope.

4. *Chalcides ocellatus* Forsk. *typica*.

5. *Tropidonotus natrix* L. var. *bilineatus* Jan.

6. *Coelopeltis lacertina* Nagl.

7. *Vipera ammodytes* L.

8. *Hyla arborea* L.

9. *Bombinator pachypus* Bp.

10. *Molge vulgaris* L.

b) Olonos, Peloponnes (leg. Leonis).

1. *Rana esculenta* L. var. *ridibunda* Pall.
2. *Rana graeca* Blngr. Više eksemplara.
3. *Bufo viridis* Laur.

c) Naxos.

1. *Lacerta viridis* Laur. var. *major* Blngr.
2. *Lacerta muralis* Laur. subspec. *fusca* de Bedr. var. *naxensis* n.

Vrlo srodna formi sa Milosa, i isto tako kao ova s jasnim *massetericum*, malim zrnastim, otvoreno smegjim šljepoočnim ljuskama, ♂ s crnim pjegama i retikulacijom, koja megjutim čini, da se sedam uzdužnih pruga (koje su u ♀ jasnije nego u var. *nigrogularis)* jasno raspoznaju kao nizovi pjega sekundarne naravi, ili pak s uskim crnim poprečnim prugama s bokova, izmiješanim kovrčicama i tačkama, slično kao *Lacerta mosorensis* Kolomb., ali dônja strana u sviju jednolično bjelkasta, samo dvije zagasite pjege pri grlu (♂). Stražnje noge kao prednje ili su jednolike ili imaju bijele pjege; stegna 21—23, dužina 180 *mm* (rep 114), 160 *mm* (100), 142 (rep 90).

3. *Agama stellio* L. Velika množina.
4. *Tropidonotus natrix* L.
5. *Vipera ammodytes* L.
6. *Eryx jaculus* var. A.

Supralabialia 10—10, interokularne ljuske 6, prsten oko očiju 9—10, ljusaka 43.

7. *Clemmys caspia* Gm. var. *rivulata* Val.
8. *Bufo viridis* Laur.

d) Milos.

1. *Lacerta viridis* Laur. var. *major* Blngr. ♂ ♀.
2. *Lacerta muralis* Laur. subspec. *fusca* de Bedr. var. *nigrogularis* n.

Valjda je srodna *Milensis* de Bedr. Gornja strana u ♀ otvoreno siva, s tipičnim uzdužnim trakama kao u *muralis fusca,* ali i tri dorsala, koji prema prednjoj strani bivaju uži i nejasniji; sve mrke uzdužne trake, do one na okrajku trbuha, s bijelim pjegama. Grlo, izuzevši ovratne štice posuto velikim crnim pjegama, inače dônja strana jednolično bijela. ♂ više retikuliran, hrbat crn na otvoreno smegjem, strane bijele na crnom temelju. Grlo, prsa i trbuh crni s okruglim, bijelim pjegama. Stegna 23, dužina 172 *mm* (rep 112) u ♂, 150 (98) u ♀.

3. *Gymnodactylus Kotschyi* Steind.
4. *Tarbophis vivax* Fitz.

♂♀ Sq. (redova ljusaka) 19, V. (potrbušnih ljusaka) 183—195, Sc. (štitova) 61, Supralab. (ljusaka izmegju očiju) 7—8.

5. *Vipera lebetina* L.

V. 126, Sc. 42, Sq. 23, nadusni štici 10—12, interokularne ljuske 11; 2 očna prstena. Jasno siva, s maslinastim pjegama; ljuske po glavi do dva prednja reda šipkaste.

Dodatak.

Tablice o najglavnijim morfološkim razmjerima dojako po meni ispitanih viperida Balkanskog poluostrva (isklj. Dalmaciju).

I. Vipera ursinii Bp.

Nahodište	Spol	Nadusne ljuske	Očni prsteni	Ispred očnih prstena	Gubica	Izmegju ljusaka na čelu i megju očima	Ljuske na trbuhu (Ventrales)	Štitova	Sveza s ljuskama pred očima	Dužina
1. Dinara 1830 *m*, 2100 *m* .	♀	7—7	7—7	2—2	3	3—4	129	24	C.—C.	$\frac{421}{36}$
2. Ljubuša-planina . . .	♀	7—8	9—8	3+1—2	5	3—3	129	22	C.—C.	$\frac{330}{30}$
3. Veliki Velež	♀	7—7	8—10	3—3	6	2—2	129_1	27	C.—C.	$\frac{380}{40}$
4. Hrbljina, Bosna . . .	♀	8—8	8—9	2—2	4	2—2	130	26	C.—C.	$\frac{366}{38}$
5. Hrbljina, Bosna . . .	♀	8—8	7—8	4—4	4	1+1 do 3+1	130	26	C.—C.	$\frac{300}{27}$
6. Bjelasica-pl. kod Gackog	♀	6—8	8—7	3—2	4	1—3	131	26	C.—C.	$\frac{357}{40}$
7. Bjelasica-planina . . .	♂	8—8	10—8	2—2	4	1—2	124	32	C.—C.	
8. Bjelasica-planina . . .	♀	7—8	8—8	3—4	4	1—2	128	26	C.—C.	
9. Brestica, Hercegovina .	♂	8—9	6—7	3—3	2	1+1—2	130	35	C.—O.	$\frac{428}{59}$
10. Nikšić, Crna Gora . .	♀	7—8	6—9	4—2	4	1—2	126	27	C.—O. nema parietalia	
II. Vipera berus L.										
1. Vlašić, Bosna . . .	♀	8—9	—	—	—	—	145	30	—	—
	♀	9—9	9—11	11—11	15	2—4	145	28	—	$\frac{600}{57}$
2. Glamoč, Bosna . . .	♂	10—10	10—10	2—2	6	3—4	142	32	—	$\frac{485}{54}$
	♀	9—9	7—9	2—2	8	2—3	147	31	—	—
3. Dervent, Bosna . .	♂	9—9	11—10	—	7	4—4	144	37	—	$\frac{650}{80}$
	pull.	8—9	8—10	2—2	4	1—1	—	—	—	—
4. Cincer, Bosna *(prester)* .	♂	9—9	10—9	3—3	5	ljuske na čelu i ona megju očima u svezi 5—6	141	42	—	—
5. Dervent, Bosna *(prester)*	♂	9—9	9—10	2—3	7	3—3	143	43	—	—
6. Singirli, Bugarska . .	♀	9—9	10—11	3—4	5	2—2	152	33	—	—
7. ? Hercegovina .	♂	9—9	8—9	2—2	10	1—1	140	36	—	—

III. Vipera aspis L.

1. Gola Jahorina, Bosna ♂. Sq. 23, V. 153, A. 1, Sc. 42, Supralabialia 10.; 3 Apicalia.

IV. Vipera ammodytes L.

Nahodište	Spol	Nadusne ljuske	Interokularne ljuske	Ljuske na rogu iznad gubice	Redovi ljusaka	Ljuske na trbuhu	Subcand.
*1. Podvelež kod Mostara	♀	10—11	4—5	7	21	155	33
2. Velež	♂ mlad	10—10	5—7	7	21	156	40
3. Ljubuški	♀	9—10	6—7	9	21	151	34
4. Čvrsnica	♂	9—10	4—7	9	23	157	39
5. Ljubuša-planina	♀	9—10	7	9	21	154	37
6. Dervent	♀	11—10	6—8	10	23	148	32
*7. Reljevo kod Sarajeva	♂	10—10	6—8	9	21	153	35
8. Kozja ćuprija kod Sarajeva	♂	9—10	6	6	23	156	39
9. Sarajevo	♂	9—10	7	8	21	150	35
10. Sarajevo	♂	11—12	5—7	11	23	150	37
11. Sarajevo	♂	9—9	4—5	6	23	157	39
12. Sarajevo	♂	10—10	6—8	ova zmija ima drugi kratki roščić ispred običnog. Postao za cijelo uslijed ozlijede.	21	151	38
*13. Sarajevo	♀	9-9	5—7	6	21	154	28
*14. Srebrnica	♀	10—12	6—9	10	23	147	34
*15. Nikšić, Crna Gora	♂	10—10	5—7	7	23	157	39
*16. Ithaka	♀	9—9	4—6	8	21	139	31
17. Kryoneri (Akarnanija)	♀	9—9	8	12	21	144	33
18. Naxos	♂	9—9	6	11	21	146	33
*19. Sistov	♂	11—10	7—9	9	21	153	39
*20. Cincer, Dinarske alpe 2006 *m*	♂ ?	10—10	6	7	23	153	30
*21. Travnik	♂	10—9	6	10	23	155	36
*22. Travnik	♂	10—10	6—7	7	23	143	35
*23. Travnik	♂	8—8	5—7	7	23	161	36
*24. Travnik	♂	10—11	7—8	7	23	157	39
*25. Travnik	♀	10—10	6	11	23	156	31
*26. Travnik	♀	10—10	6—7	8	23	147	35
*27. Travnik	♀	10—10	6—7	12	23	162	31
*28. Travnik	♀	12—12	6—8	6	23	157	33
*29. Travnik	♀	10—11	5—7	8	23	159	32
*30. Travnik	♀	10—11	6—7	7	23	147	33
31. Travnik	♀	9—9	6	5	23	157	37

IV. Geografsko rasprostiranje reptilija u sjevernoj polovici Balkanskog poluostrva.

(Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Srbija, Rumunjska, Bugarska, Turska.)

Na ovom mjestu nipošto ne mislim iznijeti potpun prikaz geografskog rasprostiranja reptilija u gore označenom području; za to ima još premalo materijala i odviše je nepotpun. Nego mislim, da poredanje onih područja, kuda se rasprostiru pojedine vrste, ne samo da će biti zanimljivo, nego da ćemo time i o tome podataka stići, gdje i u pogledu kojih je vrsta dalje ispitivanje važno i nužno, da se dobije potpun prijegled o geografskom rasprostiranju.

Poznato nam je n. pr. rasprostiranje kornjače u tome području. Kod Tulče u Dobruči (Steindachner[1]) i kod Jedrene (Sordelli) vele da ima *Testudo ibera.* Dali su ti navodi istiniti, odnosno da li se ne osnivaju na unesenim eksemplarima, to se ne može pouzdano ustanoviti; gledeći na rasprostiranje te vrste po susjednoj Maloj Aziji ne bi se moglo reći, da je nemoguće. Sad da li je u tome slučaju, ako se *T. ibera* nahodi na istočnoj strani Balkanskog poluostrva, i *T. graeca* (dosele samo poznata iz Burgasa u Bugarskoj) dalje rasprostranjena, ili da li obje te vrste jedna drugu isključuju, to bi još valjalo ustanoviti. — *Clemmys caspica* jedva da će na sjeveru Balkanskog poluostrva znatno prekoračiti onu širinu, pod kojom je poznato njeno najsjevernije nahodište u Dalmaciji (od prilike 42° 41'). Pouzdanih podataka nema. — *Emys orbicularis* var. *hellenica* poznajem sada iz Dalmacije (Zadar), sa Jonskih ostrva (Korfu) i iz Bugarske (Sistov); da je ima u Hercegovini, to je vrlo vjerojatno; biće da je ima južno od Save i Dunava, makar i samo pojedince, po svem poluostrvu.

Slabo šta više znamo o gušterima. *Anguis* je doduše, i to valjda u var. *colerica,* u cijeloj sjevernoj polovici, a možda i po svem Balkanskom poluostrvu rasprostranjen; od *Ophisaurusa* poznajem nahodišta samo s juga i zapada poluostrva (na zapadu slabo udaljeno od morske obale, u Dalmaciji i Hercegovini valjda jedva više od 50—60 *km).*

Od *Lacertida* biće da je *Lacerta agilis,* u koliko dosele znamo, ograničena na sjever (Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Bugarska [Sofija]), a iz alpinskog područja valjda po kosama Velebita i Dinare dospjela u rečene zemlje. Najjužnija megja njenog rasprostiranja biće po prilici 42° 21' s. š. (Vitoša kod Sofije).

Nego nipošto nije posve isključeno, da postoji sveza s erdeljskom *agilis* preko Srbije i Bugarske; eksemplari iz Istre, sa Česa, Lušinja i iz megjaških planina Dalmacije vrlo su slični bosansko-hercegovačkim eksemplarima.

---

[1]) U svome je izvještaju naznačio kao *graeca,* a u c. k. dvorskom je muzeju pravo etiketirana kao *T. ibera.*

Nego što se tiče var. *major*, ona je kao *Clemmys* i var. *hellenica* od *Emys orbicularis* doselila s juga, te je u Dalmaciji prodrla do Zadra, u Hercegovini duž riječkih dolina do Mostara i Trebinja, pa se nahodi i u Crnoj Gori duž Morače. Var. *quinqueradiata*, što je po Steindachneru ima u Dobruči, biće valjda ♀ od var. *major*, barem meni nije poznata peteropruga ♀ od tipa iz Balkanskog poluostrva. *L. viridis major* dakle, ako pravo mislim, prekoračuje kod Zadra 44., kod Tulče 45° sjeverne širine. Ona je dosele na sjeveru Balkanskog poluostrva kao i *ophisaurus* poznata samo iz neznatne daljine od obale.

Lacerta vivipara poznata je sada po zanimljivom obretu gosp. kustosa Reisera i na Balkanu. Taj svakako sjeverni oblik mogao je na Balkan dospjeti ili iz Erdelja, ili iz Rumunjske (Tulča), dakle s istoka, ili iz Bosne; po ono malo nahodišta na poluostrvu ne može se u tom pogledu još odrediti pouzdan trag. Najjužnije nahodište gušterovo biće dosele da dopire do 42° sjeverne širine; to je ujedno i najjužnija megja prostiranja te vrste uopće.

Lacerta muralis fusca odomaćena je u svoj sjevernoj polovici Balkanskog poluostrva; poznata je iz Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Bugarske. Dokle ona bez znatne promjene dopire na jugu, ne zna se; svakako se sjeverno od 42° sjeverne širine eksemplari još slabo razlikuju od srednjoevropskog tipa.

Var. *littoralis* nasuprot, koju poznajem iz Istre, Dalmacije, Hercegovine, Crne Gore i Grčke prelazi očevidno na istoku Balkanskog poluostrva u veoma sličnu *L. taurica*, koja je sada poznata iz Tinosa, Carigrada, Sistova i sa Krima. *Taurica* biće da duž zapadne obale Crnog mora nadomješta zelene forme *neapolitane*, što žive na jadranskoj i jonskoj obali.

Lacerta oxycephala poznata je sada iz Dalmacije (kopno od Skadra do Dubrovnika, sa ostrva Hvara, Visa, Korčule; valjda je ima i na južnijim ostrvima), iz Hercegovine do Mostara i Gackog, iz Crne Gore (Cetinje). Mnogo dalje ne će biti rasprostranjena, pošto ni s juga (Epir) ni s istoka (Bugarska) nemam vijesti o tome da je ovdje ima, niti eksemplara za dokaz, što dakako još uvijek ne isključuje, da bi je onuda moglo biti.

Za *Lacertu mosorensis* trebalo bi doduše ispitati, da li nema sveze izmegju njenih nahodišta, koja su gotovo za 3 stupnja širine razdaleko, ma da to, barem za sada, nije vrlo vjerojatno; prije će biti, da su ona nahodišta zadnja skloništa svuda izmegju Mosor-planine i Babe i Somine planine rasprostranjene vrste, koja je ili potisnuta jačom vršću, ili se je promijenila prema oštrijem podneblju, kakvo je možda u ono doba, kada su dalmatinska ostrva još bila sastavljena s kopnom, bilo na udaljenoj za onda od obale Mosor-planini i u nutarnjosti kopna.

Slično, ali u većoj mjeri, moramo predmnijevati i za *Algiroides.* Dok je sjeverno područje rasprostiranja te vrste — Kranjska, Gorica, Trst, Rijeka, sjevero-istarska ostrva — još sastavljeno, to su joj južna nahodišta — Mosor-planina u Dalmaciji, Fatnica u Hercegovini, Jonska ostrva i t. d. na razdaleko, pa pošto te životinje ondje, gdje se nahodi, ima množina i jedva se može previdjeti, to se onda mora uzeti, da je u onim krajevima izmegju tih nalazišta, gdje je nema, izumrla. Svakako je to pak forma, strogo ograničena na zapadnu obalu Balkanskog poluostrva, koja liniju, povučenu, recimo, od Zagreba do rta Matapana prama istoku, za cijelo ne prekoračuje.

Što se tiče zmija, biće jedva da se *Tropidonotus natrix* i *tessellatus, Coronella austriaca* i *Coluber aesculapii* ne nalazi po cijelom sjeveru poluostrva na veće daljine. Što je *Coluber leopardinus* na istoku dosele samo kod Carigrada nagjen, valjaće valjda svesti na to, što je ovo područje slabo ispitano; jer isto tako, kao na Krimu odomaćeni *Coluber sauromates* biće da se i leopardska ljutica nahodi na istoku Balkanskog poluostrva, tim više jer je ima i u Maloj Aziji; nego biće da je ta životinja, koja voli toplinu, nastanjena samo u krajevima južno i sjeverno do glavne kose balkanske, a na nju samu da ne zalazi, pošto se ona samo u posve toplim krajevima (Cyclade) nahodi na brdima (Pyrgos na Syri 1600′) i to jedva ikada preko 1000 *m.* — Isto tako, kao što *L. muralis* var. *littoralis* na istoku Balkanskog poluostrva prelazi u *taurica*, tako drugdje forma *Sauromates* prugaste ljutice prema zapadu prelazi u prugastu formu; u južnoj Rusiji, na Krimu, u Bugarskoj, Tatoji, Ateni, Mykonosu, Maloj Aziji ima tipična *C. sauromates,* koja se u zapadnoj polovici poluostrva više ne nahodi, ili se barem (u Hercegovini) više ne nalazi čisto izrazita. — Gdje valja tražiti prelazno područje, i nadalje, da li se možda i u Rumunjskoj nalazi *sauromates,* što je, pošto se po Strauchu do Odese nahodi vrlo vjerojatno, to treba tek još ustanoviti. Na taj bi onda način sva nahodišta *sauromates* uokolo Crnog i Bijelog mora bila u svezi.

Od vrsta *Zamenis* slabo mi je što poznato. U mene ima *Z. gemonensis* iz Carigrada, ali niti iz Rumunjske, niti iz Bugarske znam za nahodišta te zmije. Var. *trabalis* biće da je u Banjaluku svakako došla iz Slavonije, i to banjalučki eksemplar duž Vrbasa, a sarajevski duž Bosne. Da je u Rumunjskoj ima, to pouzdano pretpostavljam, a i u Srbiji biće da je ima. Inače biće da je ograničena na nekoliko grčkih ostrva (Korfu, Tinos). Njeno rasprostiranje sjeća u štočemu na *C. sauromates.*

Zamenis dahlii poznata je sa sjevera Balkanskog poluostrva samo iz „Vlaške“, ako ne gledamo na nekoliko hercegovačkih i dalmatinskih nahodišta. O istinitosti ovog prvog navoda ne mogu se dalje očitovati; pri tako oskudnim podacima ne ostaje drugo, nego čekati uspjehe daljeg ispitivanja.

Što se tiče ljutica, veoma je zanimljiva njihova rasprostranjenost na Balkanskom poluostrvu. *Vipera ursinii* dosele je samo sa zapada poznata, i to od Bosne do Crne Gore (dakle od prilike do 42° 40′ sjeverne širine), pa pošto sva nahodišta nijesu dalje nego 100 *km* od Dinarskih planina, to će biti, da je područje te vrste valjda ograničeno rijekama Vrbasom, Neretvom, Limom i Moračom. Čini se da je poglavito odomaćena u planini, i to do znatne visine, dok je ona na istoku Dônje Austrije i u Ugarskoj baš tipična forma ravnice.

Vipera berus valjda se nigdje ne nahodi u zajednici s pregjašnjom vrstom, bar mi nijedno zajedničko nahodište s iste planinske kose nije poznato, ma da su im jedna područja njihova rasprostiranja po sjeverozapadu Bosne, i ma da su u tom zajedničkom području samo jedno nahodište od *V. berus* (Glamoč) i dva (Hrbljina i Ljubuša planina) od *V. ursinii* poznata. U toplijoj Hercegovini (dônja Neretva, Trebinje, Bilek) zastupa *V. ursinii* onu drugu vrstu, *V. berus*, koje opet nema u planini (Velež, Bjelasica, Baba planina), dok se opet po većem dijelu Bosne pa sve do visokog Balkana sama nahodi.

Vipera aspis dosele je samo poznata s Gole Jahorine kod Sarajeva, preko 5 stupnjeva dužine istočno od najbližeg poznatog nahodišta kod Gorice, dok će nasuprot *Vipera ammodytes* biti svuda po Balkanskom poluostrvu, gdje su joj životni uslovi ikoliko pogodni, dakle izuzevši više planinske kose.

Naknadno još valja spomenuti za *Tarbophis* i *Coelopeltis*, da nahodišta tih dviju vrsta zmija na sjeveru Balkanskog poluostrva osim zapadne obale nijesu poznata; svakako ih ima barem po Turskoj, ali jedva na sjeveru od Balkana.

Što se tiče amfibija, to su *Rana esculenta* var. *ridibunda* i *R. agilis, Bufo vulgaris* i *viridis, Hyla arborea, Salamandra maculosa, Molge vulgaris,* svuda po poluostrvu rasprostranjene. *Rana temporaria* samo je iz Bosne poznata, *Rana graeca* samo s juga (Pelopones) i zapada, ali je vjerojatno, da je i drugud ima; možda je na zapadu zamjenjuje *Rana macrocnemis,* koja bi se prema analognim pojavama *(Blanus Strauchii)* sve do Carigrada nalaziti mogla. *Bombinator pachypus* biće da samo u rumunjskoj nizini ne živi, kuda se nahodi *Bombinator igneus;* nego ta se vrsta kao i *Molge cristata* i *alpestris* tek pojedince dešava.

Salamandra atra samo je poznata s Prenj-planine u Hercegovini, ali se nalazi u Bosni i možda još u Balkanu, upravo kao i *Vipera berus* i

Lacerta vivipara. Proteus je ograničen na krajnji zapad nedaleko od dalmatinskog primorja, te dosele još uvijek pripada isključivo Austriji i Hercegovini.

Samo ću još primjetiti, da su *Geckonide* na poluostrvu ograničene jedino na primorske krajeve, te su bez sumnje kao i sve južno-evropske vrste (možda izuzevši *Phyllodactylus)* trgovačkim saobraćajem unesene na lagjama iz sjeverne Afrike *(Tarentola mauritanica)* i zapadne Azije *(Hemidactylus, Gymnodactylus).*

Završujem svoj izvještaj, od srca i najiskrenije blagodareći gospodinu kustosu O. Reiseru za njegovo ljubezno susretanje pri mome boravku u Sarajevu, po čemu mi moguće bijaše, zalihe reptilija u zemaljskom muzeju u najkraće vrijeme ispitati, izričući ujedno želju, da mi pogje za rukom, u čislu godina prikupiti isto tolike i tako znamenite priloge herpetologiji Balkanskog poluostrva, kao što je to uspjelo rečenom ispitaču, ma da je ornitolog (kao moj poštovani prijatelj prof. A. König u Bonnu, koji je toliko učinio za ispitivanje reptilske faune Alžira i Tunisa). Neka još mnogo godina u oba pravca može tako uspješno kao do sele raditi!

Различито. — Različito.

Народни обичаји с острва Хвара.

а) Предрасуде о жени прије и послије порода[1].

Жена, док носи дијете у својој утроби, а исто тако и послије порођаја, мора пазити на више тога, иначе је по народном вјеровању изложена и она а и дијете многим опасностима и неприликама.

Једна од поглавитих ствари, на која трудна жена мора да пази, јест „воја“[2]. Воја се покаже на дјетету, а настане ево овако: Ако пред трудном женом споменеш коју ствар, а дотична је жена зажели, мораш јој одмах удовољити жељи, наиме поклонити јој такав предмет, или ако је које јестиво, дати јој да окуси малко. Друкчије ево што се догађа. Пошто јој жеља није била испуњена, на њезином дјетету у утроби појави се такав предмет, који си ти пред њом споменуо — и то на ономе дијелу тијела, гдје се на своме тијелу жена руком најприје дотакнула. Воја остаје на човјеку доживотно: за њу нема никакова лијека. Ми познајемо дијете, којему је на лицу јасно утиснут мали морски пуж, а познајемо и његову мајку, која тврди, да је пожељела једном, док је била трудна да једе такових морских пужева. Колико у овој ствари имаде истине, ми не ћемо на овоме мјесту истраживати. Познајемо још човјека, којему је на лијевој руци утиснут баш доста јасно морски рак, а да ли је његова мајка, док је с њиме била носећа, била пожељела да једе морских рака, то баш не знамо.

И ово је одиста карактеристично.

Пред трудном женом не ваља сакривати никакова јела, па макар да је и таково, које би јој могло нашкодити, јер ево што се збива: дијете, које се од ње породи, не може да чује нити мирис од онога сакривенога јела, а то све дотле, док је у животу она особа, која је била сакрила дотично јело. Ја н. пр. не могох окусити до двадесете године крумпира, а моја је мајка тврдила, да је једна њезина сестра била сакрила пред њом печени крумпир и то зато, да јој не би позлило. Фактум је тај, да је наша тетка још у животу, а мени данас крумпир иде прилично у сласт. Таково је народно вјеровање и ништа друго.

Пошто се је дијете породило, не смије нико из оне куће излазити ван послије „Здраве Марије“ (Госпина поздрава), а то све дотле, док се дијете не крсти. Нити кућна врата не смију се отварати, да ко други не уђе у кућу. Дијете док није крштено, по народном вјеровању није с Богом у пријатељству, већ са некрштеним душама, које чаме у тмини „лимба“. Те некрштене душе из „лимба“ облијетају и врте се око куће, у којој имаде некрштено чедо, те би могле дјетету наудити, кад би се отварала кућна врата: дијете би могло нагло оболити па још и без крста умријети. Такове некрштене душе из „лимба“ зову „мацићи“. Како и у каковом се одијелу они приказују и коју и колику моћ имаду на земљи, ми ћемо у будуће прозборити у чланчићу: „Духови и приказе“. Често се ипак догоди да когод мора из куће по што по то, или насупрот да когод мора у кућу — и послије „Здраве Марије“. Наши сељани нађоше и тому лијека. Кад отворе кућна врата запале на једном тањуру мало лишћа од маслине, палме, јавора, руте и т. д, које је било благословено у недјељу Цвијетницу. У ватру баце кадшто и мало благословљена воска. Онај, што излази или улази, мора преко те ватре до три пута, прекрстивши се до трипут. Тако не ће дјетету ни мало наудити, јер некрштене душе из „лимба“ бјеже од светих и благословених ствари. — Док је дијете још некрштено, не смије му се у кући нико приближити а ни у кућу ступити, ако је био да прати мртваца или ако је био у којој кући, у којој се находи мртвац. Да му се узмогне приближити или само у кућу ступити, мора до три пута прећи преко горе поменутих запаљених ствари, прекрстивши се као и ондје до трипут. Кад се то не би урадило, домаћа би се чељад помамила, а особито женске. Али и неко вријеме послије крштења, барем док дијете не почне само ходати, не иду укућани радо на спровод или близу мртваца, а ако се баш мора, тада понесу са собом нешто већ споменутог благословеног лишћа. Али ево још нешто карактеристичније.

---

[1] Ово о носећој или трудној жени покупили смо на острву Хвару.

[2] Од талијанске ријечи: vоglia.

До онога дана, док се дијете не крсти, не смије се по народном вјеровању никому ништа из куће узајмити нити ишта од другога у зајам узети. Некоји, које смо запитали за узрок тому, напросто нам одговорише: да то просто не ваља, да је то грубо и да је то стари обичај. Да је то стари обичај, ми бијасмо о томе увјерени, али нас такав одговор није ипак задовољио. Бијаше их који казиваху, да не ваља позајмивати до крштења с тога, што би дијете, кад дорасте, било расипно, па да би сасвим лакоумно узајмљивало. А дијете је до крштења и онако увијек напастовано од тих блажених „мацића“, који настоје по сваки начин да му нашкоде. Поготово старој жени не смије се посудити ништа а најмање соли, јер би она по ноћи дошла као „мора“ или „вјештица“ у кућу да мо̀ри кога и тим би могла и дјетету наудити као зли дух.

Док није дијете крштено, не смијеш бацати ни смећа из куће напоље. Пропитасмо за узрок тому. Док је дијете некрштено у кући, „мацићи“ се врте око ње, па би морали набасати на таково сметлиште. Ако пак ко од куће, што је сасвим лако, угази на то смеће, те уђе у кућу, донесе некрштеном дјетету „науд“. И када ко умре, то онда из оне куће не бацају смеће за осам дана, све док трају „харомине“, о којима ћемо такођер коју прозборити. Да удовољимо најживљој знатижељности, казаћемо ипак да „харомине“ нијесу друго, него неке посебне молитве, које се осам дана обављају у кући покојника. Смеће пак не бацају ван зато: Дотични мртвац може да буде и у непријатељству с Богом, па онда носи „науд“ другима. Ова је предрасуда скроз хуманитарне нарави. Сјећамо се, кад се назад пар година повратисмо с наука на ладање, наша се је бака била помамила, што је домаћа подворкиња била избацила смеће, и то зато, јер је прије пар дана умро један њезин син. Смеће не избацују из куће, гдје је неко умро, прије осмога дана још и стога, што би дотични мртвац свакога другога дана по ноћи залазио у кућу.

Док још није дијете крштено, а и послије све док не почне само ходати, не смије се ништа од његове робе, било повој или што друго, оставити по ноћи на двору. Наши сељани вјерују, да би „маћићи“ и ту заболи свој нос, само да науде дјетету. Докле ту допире празновјерје, приповиједићемо овај догођај, који се збио у једном хварском селу назад пет или шест година по прилици. По зими оставила је подворкиња имућне варошанке пелене у дворишту, да се по ноћи осуше. Пелени се дакако смрзнуше а подворкиња, кад је било у јутро, повије с њима дијете. Што би послије с дјететом, то може већ свако предвидјети. Дијете оболи нагло. Лијечник установи узрок болести, али мајка, као и остала домаћа чељад, сви бијаху увјерени, да је дјетету наудило јер је било повијено у пелене, који су били остали ноћи у дворишту да се суше. Маћићи су, по њиховом вјеровању, својом мокраћом[1]) сквасили пелене и тако је дјетету нашкодило. Кад је лијечник отишао, почне домаћа чељад да кади дијете споменутим благословљеним лишћем, а нека бака — врачара из комшилука да му моли становите молитвице против науда. Све бијаше узалуд: дијете је издахнуло.

Пред нејаким дјететом не ваља ништа јести, ако му не мислиш дати који залогајић онога јела, јер да се дијете у себи устресе и да остане улишено. Ако дјетету не дадеш комадић да окуси, оно ће се на те у невиној својој души разјадити па ти може сасвим лако кад понарасте, постати непријатељем. Кад ко хоће да упозори некога да даде дјетету окусити комадић, вели му: „доj му бокунић, да му се не би уздахло (или уздахнуло)“. Осим што се дијете на тебе разјади и што може да ти постане непријатељем, може још да му и позли, те може и обољети, ако му не дадеш окусити комадић.

Док је дијете јоште у повојима, па дође ли отац уморан кући, мора положити на његову зипку капу или шешир, што носи, иначе би по тијелу дјетета избиле какове љаге модро-црвене. Узрока тому вјеровању и поближег тумача не сазнадосмо.

Мајке се највише боје од „науда“ и од „урока“. Што је науд, већ донекле објаснисмо, но с њим ћемо се као и с уроком послије још боље упознати. Понајвише могу урећи зле очи старе које жене, као и уопће очи свију циганица. Лијек против науда већ нам је познат, но да се од урока излијечиш, ваља ти свакако „вадити урок“, а како се он вади, ми ћемо на другом мјесту о томе проговорити. Но од урока можеш се ипак очувати, ако носиш увијек уза се благословених трава и воска, јер ти тада зле очи не могу нашкодити.

Него да видимо сада, како мајке чувају дјецу од урока. Опазити нам је прије свега, да зле очи могу лакше урећи нејаку дјецу, него одрасле, и то зато, што су дјеца невина и без гријеха, па зле очи хоће по што по то да их отрују, разјађене што су она у милости Вишњега. Наша мајка сељанка чврсто је увјерена да јој никакове очи не ће урећи дјетета, ако му држи у повоју благословена лишћа и воска, који се благосиље у бијелу суботу Велике седмице или у дан Госпе свијећнице (кандалора). Али ће дијете бити боље очувано од урока, ако му држи у повоју комадић круха. Ево зашто круха. Наши сељани јако поштују крух, а зову га „благо божје“, и то зато, јер им је он свакидањом храном: јер га свећеник за службе божије претвара у само „тијело и крв Исукрстову“. Боже сачувај набацити се на кога крухом или га не пољубити, кад си га дигао са земље, куда је случајно пао. „Крух је света створ, од њега бижиду арјаве очи“, веле наши стари сељани. И они, који имаду зле очи, једу крух, али људи веле, да он за њих нема благослова. Из тога се лијепо разабире оштроумност нашега народа, који је овим потоњим умно избјегнуо протусловљу. У коликој части и цијени је крух, види се још и из тога, што сматрају гријехом бадати вилицом у кору круха, јер тада, хоћеш, не ћеш, мораш употребити неку силу, а то не смије да бива спрам тако свете ствари. Кад се крух понесе из куће у пећ, ваља по сваки начин дјетету задјети у повој малко тијеста, а исто тако и комадић топла печена круха, кад се донесе из куће, иначе би дјетету могло наудити а могло би се лако и урећи; јер кад се крух у кући прави, наши сељани вјерују, да се тада около куће највише и најрађе врте зли духови и зле очи. Али најбоље може се сачувати дијете од урока, ако му држиш у повоју неку врст старинског новца, који наши сељани зову „крижни бечиц“. Такови су старински новци сасвим ријетки, па је свака наша мајка пресретна, кад га може одакле добити. О „крижном бечицу“ можемо тек толико рећи, да је на њему отиснут мали криж. Од урока чува дијете пако онај криж, који је на њем отиснут. Ми смо назад неколико година познавали младу једну мајку сељанку, која је некој жени из сусједства обећавала свега и свачега, ако јој гдјегод нађе „крижни бечиц“. Тај „крижни бечиц“ иде у нашљедство, па га је с тога тешко и добити.

---

[1]) Видјећемо у више наглашеном чланчићу у своје вријеме чиме се јоште и како служе маћићи као и друге приказе да науде.

Животиње: жаба, зец, змија и т. д. не пријају нити најмање мајци нејака дјетета. Од свију животиња највише може дјетету наудити жаба. Пред малим дјететом не смијеш никако споменути жабу, јер би његова мајка побјеснила. Она је увјерена да би у том случају њезином дјетету израсло нешто под језиком попут жлијезде, а неки опет тврде, да би дјетету под језиком израсла мала жаба, или како наши сељани воле казати: „жабица“. Неки опет тврде, да би дијете могло сасвим лако добити „жолве“ (талиј. scofole). По свему овоме не слути жаба ни најмање на добро. Што рекосмо о жаби, то исто вриједи за зеца, змију и неке друге животиње. Ако си већ коју од тих животиња пред дјететом споменуо, то не остаје друго, него да му лагано отегнеш уши, иначе ће га снаћи једна од поменутих неприлика. Није баш потребито да споменеш пред дјететом једну од споменутих животиња па да му нашкоди: оне имаду у себи неку прирођену отајну моћ, а наше мајке, да се обране од ње, даду направити код златара једну жабу, зеца, змију и т. д. од сребра, а сасвим ријетко од злата, те све то скупа привезано држе дјетету о повоју. За што баш то чине, нијесмо никако могли дознати. Да то ваља, да је то добро, да је то старински обичај и т. д., бијаху одговори. Када трудна жена случајно набаса на жабу или мора да је спомене, мора да каже: „У, она губа, бабица; у, погарда, биж отле, у погарда!“ Пред дјететом не ваља споменути ни гаврана, сову, кукавицу и т. д. Често опазисмо на дјетету од сребра саливену жабу, зеца и змију, ну птице много рјеђе.

Пред мајком немој хвалити њезино дијете, да је добро или паметно, јер јој га можеш нехотице урећи, а немој рећи ни да је здраво, лијепо или румено, јер тада тјераш зле духове на ненавидност, а ми већ видјесмо, како они не могу да трпе тих невиних створова. Ако већ хоћеш да похвалиш пред мајком њезино дијете, или да кажеш да је здраво, лијепо или румено, тада мораш увијек да надодаш: „не буд му зла“, или „не буд му урока“. Мимогред спомињемо, да се овако обичаје рећи и код животиња, а особито код крава, којима би могло нестати млијека. Ми се и овдје пропитасмо за узрок и дознадосмо га. Мацићи и други зли духови, знајући, да се дјеца понајвише хране млијеком, настоје и у тому да им нашкоде. Таковим животињама, од којих добивамо млијеко, такођер дижу урок, јер и оне могу да буду уречене од злих очију и остати без млијека, којим се обично хране мала дјеца. Ни плодност мајчинога млијека не смијеш похвалити без горњег надодатка, јер би је могла стићи иста неприлика.

б) Вечерње и ноћно пјевање.

И по градовима далматинским може се опазити вечерње и ноћно пјевање, али се је оно најбоље сачувало на далматинским отоцима, особито у сёлима. У градовима пјевање обично слиједи послије забаве при чаши вина, дочим у оточанским сёлима бива другчије.

Обично пјевају момци. У сваком селу имаде више пјевачких група, а те су састављене свака за себе, од неколико ужих пријатеља. Чланови појединих група састану се послије вечере на уречено мјесто, обично на сеоској „пјаци“ или пред црквом. Ту установе, којим ће дјевојкама испод прозора пјевати и што ће пјевати. Такови пјевачи обично су млади заљубљеници, с тога иду од куће до куће, у којима живу њихове драге, али још незаручене, јер кад је већ момак заручио дјевојку, тад се окани пјевања и иде напросто заручници у кућу, а да оде с дружином пјевати, тога она не би могла поднијети. Поради тога има дјевојака, које знаду свому драгану и за више дана, како но се каже, нос објесити. Кад јој првипут дође, знаде му намргођено одсјећи: „Хоћӓ, пој кантој....“ 1)

Прије него ће дружина отићи да пјева, развидиће, хоће ли исте вечери или ноћи и која друга дружина пјевати. Између појединих дружина влада нека врст љубомора: свака се боји, да не би која друга боље пјевала, имала љепших пјесама и да не би отишла пјевати испод прозора становитих дјевојака, за које се занимају чланови дотичне дружине и т. д.

Ако дружина пјева испод прозора које дјевојке, за коју се ниједан члан особито не занима, тада пјева коју народну пјесму у получакавском нарјечју, или коју пјесму, која нема особитога значаја.

Ако дружина пјева дјевојци, а један од дружине хтио би да јој се открије, онда пјева ову пјесму:

„О дивојко притварда,
Ма образа јубазна,
Изајди на понистру,
Неј 2) ти образ видимо.
Нећемо га појубит,
Јошће 3) мање објубит:
Младићи смо поштени,
Све од мајкеројени 4)
И од оца гојени.

Изађи на понистру,
Пај 5) ћеш нидит.... 6);
Сарце му се стиснуло.
И све гарло замукло.
О дивојко — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — видимо“.

---

1) Ту спомене име оне дјевојке, на коју сумња, да је тобож поради ње ишао с дружином пјевати.

2) Нек. 3) Јоште, још. 4) Рођени. 5) Пак.

6) Ту се спомене име момка, који чезне за дјевојком.

Дјевојка познаје већ све момке, па ако јој је по ћуди, то она изађе на прозор; не остаје, већ час оде а час опет дође. То је за момка почетак побједе — и он се већ прве недјеље усуди, да јој добаци коју љубезну ријеч.

Дјевојке по селима радо спију цвијеће, а држе га у лонцима и лопижама на једној даски, која је наслоњена на два камена зуба испод доњег прäга од прозора. Често се догоди, да која дружина понесе цвијеће којој дјевојци, па јој сутра дан у вечер пјева слиједећу:

„. . . .[1]) дивојко,
Усахло ти цвиће,
Липо твоје цвиће;
Гарифули[2]) липи,
Липа мажурана
И јошћер муртела[3])
И јерба[4]) конела[5]).
Ма не вируј . . . .[6])
Да ти је усахло
Липо твоје цвиће,
Гарифули липи,
Липа мажурана
И јошћер муртела
И јерба канела.
Липо твоје цвиће
Однио је . . . .[7])
И тебе ће барзо
Однити из куће.“

Реченом пјесмицом дружина јој очитује, ко јој је понио цвијеће. То се догађа онда, кад се је већ заметнула љубав између дотичне дјевојке и момка. Дјевојка ужива кад јој понесу цвијеће, али колико може лако да се превари, јер јој га кадшто понесе која дружина, да освети којег свога члана, па јој дан касније у вечер пјева:

„Немој цвилит а поради цвића.
Твоје цвиће однио је . . . .[8])
Твоје цвиће он ће теби дати,
Јер за њега ти ћеш се одати.
Трај на нина на,
Трај — — — — — — — —
Јер за њега ти ћеш се одати.“

Обичај је, да сутра дан у ноћи дружина поврати цвијећи, али ако јој га је понијела која дружина из освете, јер је тобож заволила другога момка, како се и из пјесмице разабира, тада може и да заборави своје цвијеће. Том пригодом обичавају пјевати и ове стихове:

„Лила лала ла,
Дивојка је заспала;
Лила лала ла,
Цвиће јој је украла;
Лила лала ла,
Дивојка је заспала,“

и те стихове обичавају по вишепут опетовати, обично из даљега, да их не би препознали. Таква шта јако жалости дјевојку.

Као што свагдје, тако и по хварским сёлима момчад буде врагометна и уједљива. Ако је који момак волио коју дјевојку, а она насупрот другога заволила, па ју тај, рецимо, послије више времена остави, тада први не касни да јој се освети. Са својом дружином он јој чим прије запјева ову:

„Липа се је дивојка одала,
Осан дана редон пировала;
А девети сина породила,
А десети мужа изгубила.“

Како се види из речена четири стиха, избија очита иронија, јер се ту говори о њезиној удаји, пировању, сину и мужу, дочим свега тога није било.

---

[1]) Име дјевојке. [2]) Гарифул = талијански garofano = карамфил.

[3]) Талијански mortella, веома оштра мириса. [4]) Јерба, талијански erba = трава.

[5]) Талијански canella, цвијет се зове талијански erba canella. [6]) Име дјевојке. [7]) Име дјевојке.

[8]) Име момка, који ју је тобож однио једному од дружине.

Обичавају оваком приликом пјевати и ове стихове:

„Куквижа је јтила[1]) соколића,
Пај[2]) остави слипега совића[3]);
Трајла, лала, ла̀,
Слипега совића!

Ал соколић вазме соколицу
А куквижа оста на границу;
Трајла лала, ла,
Оста на границу!

У овој имаде још више ироније него у првој. Обично бива, да ову пјевају, када која дјевојка остави свога пара, а заволи којег отмјенијег момка, па на концу не буде ништа: остане на цједилу, или „на границу“.

Како рекосмо, младост буде врагометна и уједљива, али сасвим тим нерадо биљежимо ову. Ако имаде у селу која усидјелица, то она има и своје пјесме. Она их дапаче имаде највише.

Ако је која дјевојка остала усидјелицом, јер је хтјела да оде за момка отмјенија, па у очекивању одбијала своје парове, а отмјенији момак није дошао, тада јој која дружина обичаје у вечер запјевати:

„Мијар пута ....[4]) су просили,
Ал је нису никад испросили,
Трајна, нина, на,
Никад испросили.
Јер је .....[5]) високо летила,
Док ни своја крила поломила.
Трајна, нина, на,
Крила поломила.
Мијар пута могла се удати
И до сада невиста навзати.

Трајна, нина, на,
Невиста навзати.
Ма сад би се итила[6]) одати
И невиста млајана навзати.
Трајна, нина, на,
Млајана навзати.
Ма већ није фајда[7]) говорити
Сад већ ваља богу зафалити.
Трајна, нина, на,
Богу зафалити.“

Ова је пјесма много дужа. То знамо одатле, што нам је онај, који нам ју је казивао, примјетио: „е, још је тот тега, ма јо се већ не спомињем“. Речени стихови не требају комента: они су тако јасни.

Ако је случајно која дјевојка у селу остала с тога усидјелицом, јер је била ружна, или због штошта слична, то се нађе кадшто која дружина, па и њој запјева, обично ову:

„Све дивојке на пир су позвоне,
Све дивојке и жене одоне.
Лила, лала, ла,
И жене одоне.
Све дивојке редон[8]) потанцују,
А жене се њима посмихују,
Лила, лала, ла,
Њима посмихују.

Ма ли једна код комина сиди,
Пај[9]) се јуто сома но се[10]) јиди[11]).
Лила, лала, ла,
Сома но се јиди.
Јер је нису на пир инвитали[12]),
Ни младићи й с њон[13]) затанцали.
Лила, лала, ла,
И с њом затанцали[14]).

И оне дјевојке, које су остале усидјелице поради каква сумњива чина, не баш најпоштеније нарави — и оне имаду своју пјесму, у које баш нема ништа особита, али опет ју изостављамо, јер је прилично порнографичне нарави. — Кад дружина пјева такове пјесме, обично се држи малко подаље од куће, јер се таковом приликом боје, да их не облије киша с прозора.

---

[1]) Јтила = хтјела. [2]) Пај = пак.

[3]) За совића кажу да по дану не види, већ само по ноћи, па га ваљда стога и зову слипи совић или још ћорави совић.

[4]) Име дјевојке. [5]) Исто. [6]) Хтјела. [7]) Фајда = хасна, корист.

[8]) Редон = редом. [9]) Пај = пак. [10]) Сома но се = сама на себе. [11]) Јиди = љути.

[12]) Талијавска ријеч: invitare = позвати.

[13]) И сњон = сњом, и сњин = сњим. Каракт., чак. наријечја.

[14]) Затанцали = заплесали.

Овдје нам је забиљежити нешто. По хварским сёлима, као можда и у свим другима омањим мјестима, доста је кадшто да момак само погледа дјевојку, па већ у селу говоре, понајвише дјевојке и баке, да се дотични за њон(м) луди. Такав глас брзо се рашири по селу, док не дође до ушију и дотичном момку. Ако момак у истину воли дјевојку, то он ужива рад такова гласа, али ако му она није по ћуди, па ако случајно и то дознаде, што често бива, да се је она пред кимгод поради тога, како но кажу, похвалила, тада јој чим прије момак, са својом дружином, заинтачи овако:

„Дивојка се фалила
И с чешјен[1]) се гладила.
Трајна, нина, на,
И с чешјен се гладила.
У зарцало[2]) гледола,
А . . .[3]) чекола.
Трајна, нина, на,
А . . .[4]) чекола.

Залуду се фалила
И с чешјен се гладила.
Трајна, нина, на,
И с чешјен зе гладила.
Залуду се гледола,
И залуду чекола.
Трајна, нина, на,
И залуду чекола.“

Видјели смо, како дужине сеоских пјевача знаду однијети којој дјевојци цвијеће са прозора. Добро је, кад јој га однесе она дружина, којој припада њезин миљеник, али другчије бива, кад јој га однесе која дружина, да освети којега свога друга. И у овом случају дружина пјева своју пјесму, а како видјесмо, малко из даљега, али опет често бива, да их наслуте, па тада ствар избије на свјетло, па ако и не дође до законитог суда, то дође, рецимо, до пучког суда: наиме до шака између дружине која је цвијеће однијела и дружине, у којој се находи миљеник дотичне дјевојке.

Поради пјесама усидјелицама, такођер знаде доћи до рјечкања, јер доста да се у којој дружини нађе који знанац или рођак дотичне усидјелице, то се та дружина што прије ухвати у коштац с првом. — Ипак, морамо забиљежити с непристраности, никада не дође до такових изгреда, да би ствар постала погибељном. Таково шакање или рјечкање, може се присподобити пламену од сламе.

Више мање у свим селима острва Хвара, као и острва Брача, владају исти обичаји. С обзиром на горе речено, тек ћемо споменути, да је у једном брачком мјестанцу, поради једне украђене јеруле[5]) трајала правда преко дванаест година.

Ако је којој дјевојци случајно драги у туђем свијету, то ју она дружина, којој је он припадао, кадшто почасти пјесмом, а таковом приликом пјевају:

„Розице[6]) румена,
Ча си невесела,
Ча ми дужној венеш
Посрид парсих мојих?
Ол те пече сунце,

Ол те туче витар,
Оли ти је мушно,
Ча је мени драги,
Далеко од мене,
Опет: далеко од мене?“

---

[1]) Ис чешјен = с чешљем. [2]) Зрцало, огледало. [3]) Име дотичног момка.

[4]) Исто као под бр. 3.

[5]) Јерула = посуда у којој је цвијеће засађено. Ријеч „јерула“ чује се на острвима Хвару и Брачу. Иста ријеч находи се и у једној пјесми Сплићанина М. Марулића.

[6]) Розице = ружице.

Ову пјевају дебља грла, а тања, између којих је једно веома танко, одговарају.

„Не пече ме сунце
Ни ме туче витар,
Ни је мени мушно,
Ча је мени драги,
Далеко од мене,
Далеко — — — — —,
Неј[1] је мени мушно,
Ча јо ниман листа
Од драгога мога,
Од драгога — — — —.“

Сви:

„Барзо лис[2] ће доћи,
Старпи[3] се дивојко;
Далеко је — — — —
Старпи се дивојко,
Барзо лис ће доћи
Барзо — — — — — —.“

Ако се је случајно којој дјевојци драги повратио из свијета, то дружина, којој је он припадао, не касни да ју почасти пјесмом. Том пригодом дружина пјева овако:

„Врати се је[4]) — — — —
Весела је[5]) — — — — —
Весела је[6]) — — — — — —
Врати се је[7]) — — — — — —
Весели се[8]) — — — — —
Врати се је[9]) — — — —
Весели се[10]) — — — — —
Здрава ти је[11]) — — — —.“

Уз речену пјесмицу морамо нешто забиљежити. Назад пар година сâм сам присуствовао, гдје је неколико момчади састављало речене стихове у дућану неког Л. Божиковића у селу Свирчима.

Иначе, таковом пригодом пјевају и ову:

„Далеко је Америка,
Америка,
Далеко је — — —[12]),
— — — — — — — —[13])
Ма ће доћи из свита,
Из свита.“

Ову пјесму дружина обично пјева, када се којој дјевојци има скоро повратити драги. Та је пјесма, у колико нам се чини, дужа; тек смо то забиљежили.

И овдје нам је нешто споменути. Ако који момак, који се находи у туђем свијету, има што да поручи својој драгој, с којом није ни још заручен, тада се обично то пише којему члану оне дружине, којој је припадао. Толико пријатељство постоји између чланова појединих дружина. Догоди се кадшто, да којој дјевојци умре драги у туђем свијету, а њезини родитељи, ако су били вољни тој љубави, замоле једнога или два члана оне дружине, којој је дотични припадао, да јој јави жалосну вијест. И том пригодом дружина ће запјевати овако:

„Тужна је дивојка,
Дивојка;
Умор[14]) је далеко,
Далеко;
Немој, о дивојко,
Дивојко;
Јер ћеш се одати,
Одати;
Лица си јубазна,
Јубазна;
Сарца си примека,
Примека;
Добра си каршћанка,
Каршћанка.“

Из ове пјесмице разабира се лијено и кршћанско чувство, које је у отočана добро развијено.

Зајеваће и болесној дјевојци, ако се који од које дружине за њу занима. То тек конштатујемо; стихове нијесмо приспјели забиљежити. Можда другом згодом.

---

[1]) Неј = нег, него.
[2]) Лис = лист, писмо.
[3]) Старпити се = стрпити се.
[4]) Име момка.
[5]) Име дјевојке.
[6]) Као под 4.
[7]) Као под 5.
[8]) Као под 5.
[9]) Као под 4.
[10]) Као под 5.
[11]) Као под 5.
[12]) Као под 4.
[13]) Исто.
[14]) Умор = умро.

И дјевојци, која се је заручила с којим од дружине, пјевају. Том приликом пјевају обично коју јуначку пјесму, ну нарочиту пјесму није нам пошло за руком забиљежити.

Стихове, које смо досада забиљежили, пјевају дружине у становите пригоде, док обично пјевају разне пјесме, које не циљају ни на шта особита. Такових пјесмица имаде на претек, које ћемо ми, у своје вријеме, још уз неке јуначке, забиљежити као прилог овому чланку.

Сада ћемо радије проговорити о томе, како се дружине приправљају за пјевање.

Чланови једне дружине обично се састају на „пјаци“. Ту установе, рецимо, програм. Догађа се често да они преиначе коју пјесму прама потреби, било с обзиром на околност било на дотична имена. Том пригодом они знаду и стварати пјесама, а то бива тако, да један по један од чланова, сваки за себе изрече по један стих — и тако настане цјелина. Бива и тако, да једнога дана саставе неколико стихова, по тима другога дана прикрпе нових стихова — и тако пјесма расте. Догоди се да једна дружина чује од друге неколико стихова, па их онда усвоји неколико. Да не постају можда тако варијанте? Ми бисмо то утврдили. Такових варијанта у хварским сёлима имаде доста: ми ћемо и ње, у своје вријеме, забиљежити у реченом прилогу.

*

Сада ћемо да проговоримо нешто о вечерњем и ноћном пјевању у коризмено вријеме.

Како рекосмо, вјерско чувство је у отočана јако развијено. То доказују многе чињенице, као и та, да хварска момчад у коризмено доба не пјева у вечер веселих пјесама, јер би иначе изазвали саблазан међу сељацима. Момци пјевају насупрот у то доба набожне пјесме, а обично бива, да пјевају уломке из „Муке Исукрстове“, или неке становите пјесме (конте), које се пјевају у опходу, који се одржава у ноћи од Вел. Четвртка и Вел. Петка. Тај опход, или како на отоку по талијански кажу процесјун или прецесјун, веома је карактеристичан, па ћемо му с тога, у своје вријеме приказати посебан чланак.

Вечерње и ноћно пјевање хварске момчади у коризмено доба веома је тугаљиво и отегнуто. У то доба пјевачке дружине највише се натјечу, која ће боље пјевати, јер се не може знати, кога ће запасти срећа да пјева у реченом опходу. О томе ћемо у поменутом чланку потање проговорити, као и о томе, како се бирају пјевачи за речени опход.

Споменућемо још, да обично свака дружина имаде у овом збору једно веома танко грло — а то бива, да воде са собом којег одраслијег дјечка, навлаш стога, да им танко пјева.

*

Вечерње и ноћно пјевање чути ћеш у свим хварским сёлима, те је оно више или мање, свугдје једнако. Колико смо пак у овом чланку рекли, судара се потпуно с вечерњом и ноћном пјесмом у селу Свирчима (Свирче), које лежи један сат по прилици далеко од приморске вароши Јелше, а исто тако један сат далеко од приморског града Старога Града (Старигрод).

Забиљежити нам је још, да момчад данас већ јако мало пјева у вечер онако пригодно, како је у овом чланку речено. За таково пјевање састају се момци лукавији и одважнији, које у селу називљу „мушкардинима“ (мушкардин). Кад смо испитивали једног пријатеља сељака за таковe пјесме, напросто нам одсијече:

„То би вајȁло да пи̑тоте зермо̑на Андрију; он је про̑ви мушкарди̑н, зно̑ сва̏кега вро̑га.“ И збиља помоћу једног таковог мушкардина нама је пошло за руком написати нешто о томе у овај чланак, којему ћемо можда, у своје вријеме, моћи штошта и надодати.

в) Један карактеристични опход.

Изнијети ћу карактеристичан и од давнине уобичајен опход у некојим мјестима острва Хвара, а то, пошто је вјерски обичај, без особитих коменáта: хоћу само да га конштатујем.

Приморске вароши: Врбоска и Јелша, па села: Питве, Врисник, Свирче и Врбањ, од којих ни једно није при мору, леже као у округ. У овим се мјестима обдржава опход, о којем ћу да говорим.

Опходу самому говоре: „поћ за крижен(м)“, јер пропело игра у том опходу главну улогу. Пјевачи, који имаду да пјевају у опходу већ се кроз цијелу коризму приправљају. О њиховом приправљању за таково пјевање, ми смо потање проговорили мало прије у одломку *б):* „Вечерње и ноћно пјевање на Хвару“, и у 4. свеску „Гласника зем. музеја“ од год. 1896. у нашем чланку: „Коледање уочи младога љета на Хвару.“ Сада ћемо тек рећи, да момци у вечер за коризме пјевају по селу само набожне пјесме; с тога што се веселе не смију у то доба пјевати, већ само с тога да се вјежбају, јер, раздијељени на пријатељске дружине не знаду коју удругу може запасти част да пјева у опходу. Такови пјевачи играју такођер једну од главних улога.

У цркви (црикви) у то доба мора да је направљен Спаситељев гроб, или како на острву кажу: „божји греб“. У „божјем гребу“ најзнаменитије су свијеће воштанице, особито у селу Свирчима, гдје суде љепоту његову по љепоти и множини свијећа воштаница. У Вел. Четвртак послије подне „барабан“ се истуче њешто раније него ли дан прије. Истући барабана, или како у селу Свирчима говоре: тући коризму, хоће рећи лупање шибицама по клупама црквеним, а то послије како се испјева „Miserere“ и угаси пошљедња свијећа на дрвеном трокуту, коју свијећу (воштаницу) зову у селу Свирчима „Маријина свића“. Ту свијећу у Свирчима не обичавају угасити, већ је горећи уклоне.

Послије „барабана“ свјетина се сакупи па шиматорију пред црквом, гдје ће се одлучити, како ће носити криж, ко ће носити становите фењере и ко ће у опходу или „за крижем“ пјевати. За фењере и пјевање гледају људи да се нагоде, а то обично гласовањем помоћу „бусуле“. О таковом гласовању ми ћемо у своје вријеме потање проговорити у чланку: „Разни начини гласовања и брушкита на острву Хвару.“ Гледе крижа, или боље пропела, бива друкчије. Ко хоће да у опходу носи криж, мора платити, или како на острву кажу „дати лемозину“. Ту је ко више даде, дакако за први или другипут, дочим, кад се јави за трећипут, а нико не повиси, криж остаје оному, који се је задњи најавио. Дакако да криж носе имућнији сељаци, а обично они, који су се завјетовали. Тај новац иде у благајну за црквене потрепштине. — Гледе крижа тако је у селу Свирчима. У колико је нама познато, до назад неколико година било је тако и у селу Врснику, а ваљда је и данас. У вароши Јелши носе га црковинари редом из године на годину. Онај, који га носи, обичај је да у Велики Петак приправи обилну вечеру од најбоље рибе, а та вечера запане кадшто лијепа новца. У осталим мјестима нема, више или мање, никака обичаја.

Свјетина, пошто се је све тако одредило, разиђе се својим кућама, па да се опета около једанаесте у ноћи сакупи у цркви. Око те уре почиње опход, или још боље, како би на острву по талијански казали „пр**е**цесјун“ или „пр**о**цесјун“. Пошто звона не звоне, ремета иде по селу са „шкрабатоницом“, да даде први, други и трећи знак, па најпослије и четврти, који се зове „дозвон“, јер је дозвонило, и послије не даје никакав знак. На Вел. Четвртак буде кадшто и ружно, кишљиво вријеме, ну имаде у Свирчима стараца, који се не сјећају, да је било године без процесије. Чврсто су увјерени, да Бог сам не допушта баш сасвим ружно вријеме, али било ово ружно или лијепо, процесија се обдржава. Криж, па макар он сам, у руци онога, који га носи, мора да се пронесе. Назад десетак година, чули смо од неког преко деветдесетгодишњег старца у селу Свирчима, да је у његовом дјетинству једне године било тако ружно вријеме, да је било немогуће и помислити на процесију, али онај, који је имао да носи криж, рече: — Криж, браћо гре, а ко ће за њим, добиће проштење! — па се тако и не пазећи на вријеме одлуче да иду у процесију неколико особа, што мушких а што женских. Исти старац још рече, да су те године били крижеви и из осталих мјеста у процесији, па да је сваки имао пратњу, па ако и малу, а да је киша лијевала као из кабла, или како би на острву рекли: као кроз решето.

Прије него што се опход упути, жупник дотичнога села или вароши држи опходницима кратку проповијед, или боље опомену, како ће се у опходу пристојно и набожно владати. Свећеник, дотично жупник, није у дужности да иде у опход; то зависи о његовој доброј вољи. Опход траје цијелу ноћ до у јутро. Ево опсег опхода: Свирчани иду у Врбањ, па у Врбоску, Јелшу, Питве, Врисник, а из овога у своје село Свирче; Врбањани пак у Врбоску, затим редом у сва речена мјеста, док и они у јутро не приспију и своје село; а тако исто раде и Јелшани и Питавјани и Врисничани, док се сви редом не изреде, а није могуће да се сукобе, јер сви иду истим правцем наоколо. Кад опходари приспију у мјесто, походе цркву, или „божји греб“. Ако је црква о себи, те се може ићи около ње, каошто то обично бива при сеоским црквама на острву Хвару, то опходари, прије него ће у цркву, прођу около ње, а то с лијеве стране према десној. У опходу иде најпрво криж, фењери који га прате, пјевачи, затим братими, обучени сви у дугој, бијелој кошуљи, коју зову „тôника“ (tunica). За братовштином, а у сваком селу има само по једна, иду остали мушкарци, а за овима женске. Како мушкарци тако женске, раздијељени на посебне рпе, моле гласно разне молитве, а обично бива, да моле „свето число“, док пјевачи кадикад запјевају по коју њихову. Кад приспију у цркву, пјевачи испјевају два или три или више „кôнта“ (по талијанском canto = пјевање), затим сви измоле становити број „оченаша“ и још неке друге молитве, па одлазе у друго село. Сваки опходар имаде у руци ужгану свијећу воштаницу. Ко не иде у опход, тај обично у својој жупној цркви дочекује друге крижеве, а исто тако и жупник дотичнога мјеста, ако случајно није и он у опходу. Ако имаде у селу осим жупне још која знаменитија црква, тада опходари, ако имаду када, походе послије жупне и њу, зауставивши се нешто мање него у првој.

У јутро, кад су опходари већ близу свога мјеста — жупник им иде у сусрет с онима, који нијесу били у опходу. Ганутљив је у истину призор, када жупник поздрави свој криж, примивши га у руке да га пољуби.

Вишепут се догоди, да се поради рђава времена састану оба крижа у једном мјесту. У селу Свирчима н. пр. постоји предајно вјеровање, да то не слути на добро; некоји кажу, да се спрема лоша љетина, а неки опет, да пријети болест. Имаде жена, које очекују ма какову неприлику, ако им свијећа у опходу није лијепо пламтила или ако су им често ноге попузале.

Послије опхода, за више дана, говори се по реченим мјестима, у којем је мјесту био љепше направљен „божји греб“ и који су пјевачи боље пјевали, а који лошије.

Назад неколико година, кад смо са свирачким крижем били у опходу, те гледали из Питава и Врисника (јер су ова два села на нешто узвиситом положају) безброј свијећа у низини, наше је срце било обузето с особитог чуства набожности — а такав поглед као и сами опход напуња уопће срце таковим чуством.

Како су и данас приљубљени поменути варошани и сељаци уз тај опход, надати се је, да ће се он још за много и много година обдржавати, а и право је, кад је тако лијеп и карактеристичан.

г) Неколико народних игара на острву Хвару.

На острву Хвару дјеца се особито радо играју и забављају. Одраслији па тако и млађи радо се играју о благданима „на балун“. Та игра састоји у томе, да се састану двојица или тројица, те се смјесте у одређеном размаку један спрам другога. Ако је и трећи, тада он обично стане по сриједи. Тај „балун“ је сашивен од коматка коже, а напуњен је вуном, или што је још боље, костријети. (Данас су у моди балони од гуме.) Један узме балон, удари њиме о тле, па када поскочи, дочека га, па га дланом лупи. Друг га његов дочека, те га опет дланом врати своме другу. Први, кад ће да удре балоном о тле, рече: „zoga!“, а друг му одврати „fallo“, — и тим је дан знак, да је игра започела. По тому, колико је који право погодио балон, броје се добри „punti“, а по томе, колико је који пута промашио, броје се *лоши*. Мјесто, гдје балон падне, кад га је играч промашио, забиљеже једним камечком, а таково мјесто зову „кача“. На свршетку игре изброје се добри „punti“ обојице, а исто тако и „каче“ т. ј. лоши, па ко имаде више „кача“, тај је изгубио. Ако је трећи на сриједи, тада и он може да ухвати „балон“ у лету и он је за себе такођер играч. Ако су четири, онда играју два по два. Може их бити и шест, и тада задња двојица стоје на средини. Обично их не игра више од шест. И мања дјеца играју се „балона“, а за то одаберу кров од које пониже куће. Један стане са једне стране, те баци „балон“ преко крова. Друг његов дочека га с друге стране крова, те га, док је још у зраку, „батије“ дланом опет на кров. Ономе, који погријеши, те не „батије“ балон, забиљежи се свакипут по једна „кача“.

Бацање или метање главе од овна, овце или које друге сличне животиње. Обично у недјељу из јутра, прије „велике пјеване мисе“ или послије подне, састане се неколико момака, те се бацају овнујском главом, па ко ће даље. Кад хоће који да је баци, прихвати је за врх рога. Онај, који ју је добио, понесе је кући да је скуха, а ваља памтити, да на Хвару сматрају овнујску главу таковијем јелом, за којим се радо испије и која чашица више. У селу Свирчима можеш често слушати, како се међу сељачким круговима говори, ко је бољи јунак у бацању главе. Ту се разилазе мнијења, па једни бране једнога, а други другога. И док се момци набацују главом, препиру се гледаоци о њиховој вјештини, а честопут се и окладе, Такова шта, хоћеш не ћеш, подсјећа нас утакмице у цирку за Јустинијана.

Главу кадшто замијене „грепчићем“, т. ј. комадом жиле од лозе. Кад се набацују „грепчићем“, тада се обично игра за вино.

Игра „на криж-марак“. Један баци у зрак новчић и запита друга: „Криж, или марак?“ Овај мора да каже прије, него што новчић пане на земљу. Ако погоди, његов је, ако не, тад мора исплатити новчић свому суиграчу. „Криж“ је она страна, на којој се находи број, а „марак“ она, на којој је грб. Новчићем игра се још и тако, да се само покрије руком, па тад погађај.

Игра „на бати-мору“. За оваковy игру употребљавају дјеца и пуцета од *кости. Одраслији играју се новцима. Више њих баца редом новац о зид, који* одатле поскочи. Сада се мјери одређеном мјером. Ако је твој новац стигао у одређену близину другога новца, то га онда можеш узети. Но у оваковој игри има кадшто посебних правила, као н. пр. у селу Свирчима.

Игра звана „У јокорових двор“. Ово је дјечија игра, за коју узимају бајаме (омендуле) или коштице од бресака и т. д., а ријетко када новац. Један узме неколико, рецимо, бајама, те их покрије обима рукама. Његов друг рече: „у јокорових двор“, а онај, који држи бајаме, запита га: „са колико вос гре?“ Он рече онолико, колико му се чини. Ако је погодио, све је његово, а ако није, онда мора дати свому другу толико од својих бајама, за колико је рекао више или мање.

Игра „на јонку“. За ову игру треба такођер бајама, а играју је обично за божићних благдана. Издубу једну јамицу, коју зову „јонка“. Одреде даљину, из које један по један баца бајам. Чији је бајам упао у „јонку“, или ако ничији није упао, тада онај, чији је ближе „јонке“, има право да „точе“ (гл. такати, тачем; у дијал. токат, точем) остале бајаме у „јонку“. Колико их је утакао, толико их добио. Кад овај промаши, онда тачe онај, чији је бајам ближе „јонки“. Најгоре је ономy, чији је бајам најдаље од „јонке“, јер често нема што да тачe, Такање бива овако: играч савине у полукруг кажипрст десне руке и њиме турне бајам прама „јонки“.

Играти се „на ањули = бањули“. Број играча није опредијељен; што их више имаде, тим је игра веселија. Дјеца стану уокруг. Један од њих такне се руком у прса, те рече: „ањули“, за тим такне онога, који је до њега, те рече: „бањули“, онда такне трећега четвртога и т. д. Код трећега рече: „компра“ а код четвртога: „раи“. Ево свију ријечи, а свака, како пада на којег играча, одијељена је од друге цртицом: „Ањули — бањули — компра — раи — лако — рона — дило — рѐ, — уно — дуве — трѐ!“ (То би по талијински било овако: „Agnuli, bagnuli, compre(a) rai la corona di lorè, — uno, due, trè!) Код којега казивач изрече: „трѐ“, тај је „фора“ т. ј. ванка, те изађе из округа. Казивач почне изнова од себе па даље. Кад њега западне: „трѐ“, тад он већ себе не показује, јер је „фора“. Тако он ради док није свију запало: „трѐ“, осим једнога, који је преостао. Овај није „фора“. Сад се други сакрију, а он мора послије да их тражи. Док се играчи сакривају, он покрије лице рукама и наслони главу о зид, чему кажу: „зажет очи“. Док се скривају, може се често чути, како му довикују: „липо зажми очи, ве!“ Први, којега нађе, мора „зажети очи“, док се овај други сакрије, и онда мора поћи да га тражи. Кадшто онај који је био први уловљен, помаже другу тражити остале, па тако трећи и т. д. Послије затвори очи онај, који је први био уловљен или напросто започне игра изнова. Уопће такови играчи воле, кад их западне да се сакривају. Тражење сматрају као неку малу казну. У некојим мјестима острва Хвара казују и неке друге ријечи. Задња ријеч значи што и „трѐ“. У Свирчима говоре само: ањули бањули и т. д. Биле ријечи овакове, или онакове, игра остаје увијек иста: један тражи, а остали се сакривају. Карактеристично је, што играч покаже најприје на себе, па на друга, који му је на лијево. Ако случајно погријеши, те покаже на друга, који му је с десне стране, одмах ће га који од играча исправити ријечима: „не тако; ол (од) тамо, с те друге бонде (стране) почми; боме ол тамо гре (иде) сунце пуд (пут) овамо“ и каже му руком уокруг од лијевога друга па даље. Често се поради такове ситнице заметне кавга, па ако не могу да се нагоде, тада „брушкитају“ и ко добије „брушкит“, тај има право.

О разним врстама „брушкита“ говорићемо у посебном чланку.

Игра „на пинпинелу“. Игру „на пинпинелу“ могу играти двојица и више њих. Један узме „балон“ од коже или гуме, баца га у висину, те га дочекује отвореним рукама. Како га баца и хвата вели: „пинпинела једон (један), пинпинела дво и т. д.“. Кад га не ухвати, онда вели: „пинпинела ништа“, те даде балон другому да баца. Кадшто ова игра састоји у самом бацању, а кадшто опет онај, који је више пута рекао не ухвативши: „пинпинела ништа“, мора тражити балон, који један од играча сакрије. Игра „на пинпинелу“ имаде неколико сличних варијаната.

Играти се „на слипега (слијепога) миша“. Један од играча завеже себи очи и тако лови друге. Кад је кога уловио, мора да погоди на првипут кога је уловио. Ако је погодио, то скине рубац с очију и завеже очи онога, кога је погодио по имену. Варошка дјеца зову ту игру и: „Maria orba“ (слијепа Марија)“.

Играти се „на плоче“. За ту игру треба да је мјесто равно. На једном крају поставе један кукасти камен „бачић“, а од њега нешто подаље опет један овећи камен „кучић“. Сваки играч баци, стојећи до „бачића“ свој плочасти камен прама „кучићу“ и онај, чији је камен ближе овому, игра прије. Стојећ до „кучића“ баца се прама „бачићу“ и који га стровали, тај је добио. На „бачић“ кадшто сваки метне по један новчић. Који га од играча стровали, тај је добио. У Сплиту зову ту игру „играти на плојке“. — Слична је игра „на балете“ (талијански ballotta, piccola palla = кругљица). Те су „балоте“ обично од какове жиле, понајвише од вриса илити вријеска (saturea montana). Највеће „балоте“ могу имати 10 *cm* у премјеру. Што се код игре „на плоче“ зове „бачић“, то је код ове игре „булин“. „На плоче“ играју већином дјеца, док „на балоте“ одраслији. Игра „на балоте“ раширена је уопће по Далмацији. У Сплиту кажу још: „играти на б**о**ће и б**у**ће“ На „балоте“ игра се обично послије поднева за светачњих дана.

Ћапињот се т. ј. тркајући ловити један другога. (Ћапињот је талијанска ријеч = chiappare = уграбити, дочепати, достигнути и слично.)

Игра на „товор гре — нека гре“. Колико имаде играча, толико прутића положе на земљу. За сваки се прутић знаде, чији је. Један оде подаље, одакле не може видјети прутиће, а један каже једном шибом сад један прутић, сад други и вели: „товор (магарац) грѐ (иде)“, а онај, који стоји сакривен, одговори по вољи, или: „нека грѐ“, а он тада покаже други прутић уз исте ријечи, или: „тоте (туте) га веж“, а он тада стане и упита га: „са колико?“ а овај ће му: „са пет, са десет, двадесет или ма колико“, а то хоће рећи, да онај, на чији је прутић показивао, мора добити толико „сардел“, т. ј. срђела. Срђеле се зову ударци шибом по руци. Код показивача прутића стоје два или три „страж**о**ра“, јер и показивач и они и онај, који је сакривен, имаду сваки свој прутић, да не би било какове преваре. Такове прутиће зову „спичице“. Уопће на острву Хвару пруту кажу „спица“, прутићу „спичица“, а шиби „палица“, која нема диминутива „паличица“.

д) Урок и дизање урока.

Најлакше могу да буду уречени млади људи, а дјеца поготово: доста је, да дијете похвалиш да је паметно, лијепо, добро, послушно — и слично, ето можеш да га уречеш, ако уз дотично апострофирање нијеси надодао: „не буд му урока“, а тим лакше можеш да га уречеш, ако си престар човјек или жена или ако живиш у гријеху. Циганин н. пр., а особито циганица, најлакше може да урече: хварске жене држе од њих своју дјецу што је могуће даље. Имаде жена, које држе, да им дијете може бити уречено, ако у његовој близини тек споменеш циганско име или коју становиту особу у селу. Мимогред буди речено: у селу Свирчима умро је назад неколико година средовјечан човјек, а зваху га „барабан“ (Baraბba), именом једног разбојника, за којег су Јудејци хтјели да буде слободан умјесто Исуса, а то с тога, јер није радо похађао цркву, вршио закон божји и т. д. Свака жена, која је имала мало дијете, вољела би била, да јој учиниш ма што на жао, него да јој споменеш то име пред дјететом: у таковом случају, она би га сматрала уреченим.

Пошљедице урока: дијете ослаби, омршави, не ће да сиса и т. д. Од младих уречених људи догађа се слично.

Дизање урока:

Мало које мјесто на острву Хвару имаде, а да у њем не би била једна бака, која знаде дизати урок. Разне баке дижу га на разни начин, али опет у главном то дизање је слично.

Ја ћу да изнесем овдје три разна начина дизања, које сам на своје очи и уши чуо и видио.

У Старому граду назад три или четири године умрла је бака, која је дизала урок овако: Бо̂ник, или мајка његова, ако је било дијете, морао је да јој исприча све потанко како му је позлило, а затим би га она оставила у посебној соби, да ту измоли становите молитве, као трећи дио св. числа, седам оченаша у част блажене дјевице од Кармела, пет оченаша у спомен тешке муке Исукрстове, три „Здраве Марије“ и три „Слава Оцу“, па најпослије једну „Здраво Краљице“, а дотле би она на свом комину запалила ватру и разгорила мало угљена, а затим дозвала у кухињу бо̂ника. Тада би му, збиља карактеристично, казала оно исто што је он њој прије казао, само мало друкчије — и тако би бо̂ник остао забезекнут, увјерен да је бака погодила. Затим би стала да баца у хладну воду комад по комад усијана угљевља — и како би бацила који комад, измолила би у себи становиту отајну молитву, коју она не би ма ни за живу главу кому одала. Најпослије би дала бо̂нику, да испије малко од оне воде, у коју је бацала угљевље — и тим би он остао, по увјеравању баке, здрав. Дакако, бо̂ник је при одласку морао да плати баки становиту свотицу.

Друга једна бака постављала је на палету малко усијана угљевља: бо̂ник је морао проћи до три пута преко угљевља и сваки пут бацити поврх њега малко тамјана и прекрстити се. Бака би му на поласку дала малко тог угљевља, па да сваког дана, за осам дана, смрви комадић у храну.

Трећа једна бака чинила је да бо̂ник баца поврх угљевља благословене воде умјесто тамјана.

Чудновато је збиља, да се никада ниједан бо̂ник није потужио, да му није користовало дизање урока: дапаче сасвим обратно.

На острву Хвару, поглавито у селима, ко мање вјерује таковим бакама, каже да су варалице — или ако вјерује њиховом дизању, каже да то чини једино помоћу врага „гриха смартнега“.

Ја сам имао пригоду да дигнем урок код свију трију бака, ма наравно само да видим обичај, па сам опазио, да су оне најчвршће увјерене, да је збиља тако како раде: да ли хине, то не избија из њиховог држања.

У вароши Јелши имаде једна бака, која врача уочи св. Ивана Крститеља. О њој сам већ написао чланак у „Гласнику“, св. 4. од год. 1897. Осим тога она диже и урок, али, карактеристично само дјевојкама. — Изображенија дјевојка, која је, иначе здрава, отишла навлаш к њој, рече ми, да најприје пита за име родитеља, па за име браће и сестара, па за име вјереника, ако га случајно имаде. Затим јој о свему тому опћенито говори, гледајућ јој у длан од руке. Најпослије јој рече, да остави форинт (а то је обична пристојбина) а да ће јој она дати запис, који ће носити, док јој не буде боље. Запис да не смије отварати, већ га њој, онако затворена, донијети натраг. У запису речене дјевојке било је нешто воска и тамјана.

Сад ајде, па погађај, како то иде.

У свем томе то је најпоглавитије, да најприје мораш испричати своје јаде, а најпослије баки платити што ти их је опет испripовиједила и што ти је дала запис или што слична.

ђ) Причање о постанку села Свирача[1]).

На острву Хвару, један сат по прилици далеко од града Стариграда и вароши Јелше[2]), находи се у лијепој и зеленојували село Свирче, које имаде од прилике хиљаду житеља, а ови се уз веома мале изузетке, баве ратарством. Село имаде свога жупника и учитеља, па још два или три дућана, у којима сваки сељанин може добити што му треба за кућу. Свирче је данас једно између имућнијих села острва Хвара.

Четврт сата далеко од Свирача лежи село Врбањ, које је понешто напученије од Свирача. У несталио некада доба, мисли народ, потекоше Свирчани од Врбањана. Нека наиме браћа Стипићи, пастири, пасући своја стада уували, у којој данас лежи Свирче, опазише, да у њој имаде добре паше, те саградише ту кућу за становање. Они је саградише на нешто узвиситијем мјесту, на једном брду, којему на подножју бијаше поток, који тецијаше само за кишовитих дана, а вијуга се све до вароши Јелше, гдје се вода излијева у море. С друге пак стране потока простире се Свирче.

Њихови синови не саградише више нити једне куће на брду, већ уували, на противној страни потока. Мјесто пак да се је прозвало Свирче одатле, што су та браћа, пастири Стипићи, дошли свирајући у свиралу, коју зову у селу „сурла“, што ће бити једно те исто, што „дипле“. Рушевине, а и зидови те куће још и данас опстоје. Камен је причвршћен клаком уз камен. То доста ситно камење данас је већ прилично поцрњело и истрошило се, а „гомињач“ и друга свакојака дивља трава, израсла је између појединих каменова. Кућу, а и њезин околиш зове и данас народ „за Стипићевих кућу“.

---

[1]) Ном. Свирче.

[2]) Некоји кажу Јелша, некоји Јелса, а некоји опет Јеса.

Већина су градина страшилом, особито за нејаку дјецу. Takова судбина није минула ни „Стипићевић градину“. Старија дјеца обичавају плашити млађу, када се десе близу ње.

Некоји опет мисле, да нијесу браћа Стипићи први насеоци села Свирача. Истина, да су дошли некоји пастири из Врбања свирајући и тиме да је добило име Свирче по ријечи „свирати“, и да су саградили прву кућу уували, а не на брду, а да су браћа Стипићи тек касније на истоме саградили кућу, те изумрли сви до једнога. Колико имаде истине у свем овоме, тешко је знати. Оваково причање може се чути данас тек од гдјекојег старца. Иначе се опћенито мисли, да Свирчани потјечу од Врбањана.

Једном приповиједао неки старац, да су браћа Стипићи саградили кућу подаље од села на брду, тобоже да буду близу неких својих винограда, али да то учинише тек зато, што бијаху силни месоједи, и да узмогну лакше красти па пећи или кухати овце, козе, овнове, јањце и т. д. Кости и месо, које нијесу могли појести, да су бацали кроз једну рупу у дубоку јаму. Рупа, због које ту кућу сматра страшилом, кажу да и данас постоји. Ја сам је дуго тражио, али узалуд. Неки сељани веле, кад бациш кроз њу камен, да истом за пола сата приспије на дно, и када пане, да се добро разабире, када удре о гомилу костију.

Антун Илија Царић.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Sarajevo, april—septembar. 1898. Сарајево, април—септембар.

GLASNIK
ZEMALJSKOG MUZEJA
U
BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК
ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА
У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Turski živalj u pučkoj glazbi Hrvata, Srba i Bugara[1]).

Piše

Fr. Š. Kuhač.

(Pisac pridržaje sebi sva autorska prava.)

Nijedan se narod nije iz samoga sebe tako razvio, da bi u svem bio izvoran, nego je svaki narod naučio ili poprimio što, bilo to dobro ili zlo, lijepo ili ružno, — od drugoga kojega naroda. Obično se ugledao dotični narod u svoje susjedne narode, ili u onaj tugji narod, koji se utisnuo u urogjeno pučanstvo rečene zemlje.

Kada to vrijedi uopće, vrijedi i za Hrvate, Srbe i Bugare napram Turcima, koji su naše zemlje osvojili i nekoliko vijekova u njima gospodarili.

Vrijedno je po tom istraživati: „da li je i što je primio naš narod u glazbi (kamo dakako spada i pjevanje) od Turaka, i da li se još i danas drži turske glazbene tradicije?“

U svrhu tog istraživanja moramo najprije odgovoriti na tri pitanja: 1. Jesu li Turci imali, kao oseban narod i u glazbenoj svojoj praksi šta osebnoga? — 2. Ako nijesu sami imali šta posebno narodnoga u svom pjevanju i glazbovanju, od kojega su naroda poprimili ono, što u njihovoj glazbenoj praksi nosi posebni obilježaj prama hrvatskoj, srpskoj i bugarskoj pučkoj glazbi? — 3. Kako i kada su Turci utjecali u glazbeni život Hrvata, Srba i Bugara?

Turci, tatarsko pleme, neznabožci, prebivali su kao nomadi u Turkestanu, a odavle se rasprostranili, robeći i paleći do Urala i do Crnoga mora, pa dalje do Sibirije i prama jugu do Perzije. — Turski emir Seldžuk, oslobodivši se gospodstva svoga khana te primivši muhamedovsku vjeru, spustio se sa svojom četom, oko godine 1000. poslije Isusa, u Bokharu, iznad današnje Perzije i Afghanistana. — Druga jedna grana turskog tog naroda, bježeći od Mongola, naseli se koncem XIII. vijeka (1285.) na istočnoj strani Kaspijskoga mora, te osvoji u Maloj Aziji ostanke Seldžukove države.

---

[1]) Po naročitoj želji gosp. pisca nije redakcija u ovoj raspravi nikako mijenjala slog i neke pravopisne osebine. Pripominjemo, da pod imenom: Turci, turski i t. d. valja razumijevati narodnost, a nipošto vjeru.
Uredništvo.

Divlji taj narod nije imao nikakve kulture, niti je mario za poeziju, pjevanje i glazbovanje. Svojim mišljenjem i nastojanjem išao je samo za tim, da osvaja tugje, da uništi i satre ono, što su imali oni narodi, na koje je navaljivao. U mirno doba nije se čulo u starih tih Turaka nikakvo pjevanje, za njihova četovanja pako čula se samo divljačka vika i buka neke vrsti talambasa, da njima zastraše ljude i konje, na koje bi udarili. Nema nigdje spomena ili dokaza, da su ti Turci umjeli ma kakvo pučko pjevanje, ili da su poznavali ma kakvo glazbalo (instrumenat), na kojem bi se mogla izvoditi melodija, bila ona i najprimitivnijega kroja i izražaja. U drugih naroda, koji su više manje napredovali u umjetnostima, usavršivši svoje i primivši tugje, nalazi se još uvijek u njihovoj glazbenoj praksi tragova pa i ostanaka negdašnje njihove glazbe. U Turaka toga nema.

Treba dakle, da potražimo vrelo, iz kojeg su Turci crpli ono, što umiju *u* glazbi, i što znadu *o* glazbi.

Kada su Turci bili u blizini Arabije i Perzije, pozva ih arapski khalif Harun al Rašid, da mu služe ko tjelesna straža, i da ga čuvaju od napadaja nekih arapskih plemena, koja se pobuniše i urotiše proti khalifu. Turci prihvatiše taj poziv, te khalifu na braniku odbijahu hrabro svaki napadaj na njegov dvor i na njegovu osobu. Khalif, da se pokaže zahvalnim spram svojih branitelja, odzivaše im se svakome zahtijevu toliko, da je naskoro postao robom svoje tjelesne straže. Turci se sve više naseliše po Arabiji, te osvojiše komad po komad khalifove zemlje. Napokon diže se godine 1289. po I. mladi vogja Turaka Osman (ime to znači toliko, koliko mladi drop), te uze u velike raširivati granice turskog posjeda.

Od onoga vremena nazvalo se ovo tursko pleme i Osmanlijama. Taj njihov vogja, a za njim i njegovi našljednici, navaljivahu sve više na Arape, dok napokon ne postadoše gospodari cijele arapske države.

Premda se Turci ni iza toga ne okaniše pravoga zadatka svoga života, t. j. ratovanja, to ipak počeše sada koješta učiti od Arapa, jer daroviti i viteški taj narod bio je tada već dobrano naobražen, te se razumijevao u razne znanosti i u razne umjetnosti. Osmanlije primiše od Arapa ne samo pismo, nego naučiše se od njih i raznim zanatima i vještinama, a od umjetnosti: pjesništvu, graditeljstvu, pjevanju i glazbi. Osmanlije imagjahu doduše dosta dara da šta oponašaju i uče, ali im ga uzmanjkalo da sami šta obretu, izume ili stvore. Sva turska književnost nije drugo nego oponašanje arapskih i perzijskih uzora. Isto tako nijesu Turci ishitrili za pjevanje koje nove melodije, nego su pjevali one, koje su čuli i naučili od Arapa. Turci nijesu obreli nikakva novog glazbala, nego su poprimili ona glazbala, koja su bila u običaju i porabi u Arapa, te su na njima glazbovali isto tako kako i Arapi.

Muhamedovska vjera, koja je nikla u Arabiji i kojoj su svi Arapi, pa i Turci odani bili, nije doduše bila sklona slikarstvu i glazbi, jer kako prorok u koranu propisuje, ne smije pravi musulman slikati ili izreskivati čovječji ili životinjski lik, da se na sudnjem danu ne zatraži od njega po koja duša, niti se ne smije baviti glazbom. No Arapi, strastveni ljubitelji poezije i glazbe, tumačili su riječi prorokove onamo, da je samo zabranio nećudorednu glazbu, ne pako i nevinu i uzvišenu. Umirivši tako arapski musulmani svoju savjest, gojili su glazbu u velike. Neki khalifi omajadske i abasidske dinastije sami su ishitrili (improvizirali) nove melodije, a žene kneževskog porijetla odlikovale su se kao vrsne pjevačice. Uslijed toga dostali bi se pjesnici, pjevači i glazbari na bogatim i sjajnim dvorovima khalifa velikoga odlikovanja i gotovo nečuvenih nagrada.

Turci kao da su se u tom pogledu strože držali vjerskih propisa nego Arapi, ili što nijesu imali znatnoga glazbenog dara, jer od Turaka rijetko se koji bavio glazbom, ma da su ju rado slušali, a rijetko da je koji od njih šta drugo pjevao, nego ono, što se u džamijama pjeva i pjevajući recitira. Još se manje obazirahu Turci na ono, što su Arapi znali o glazbenoj teoriji te sami istraživali.

Glazbeno znanje Arapa treba nam u toliko poznati, jer zasijeca u ono, o čem raspravljamo. S toga ćemo evo malo zaviriti u glazbenu teoriju Arapa.

Arapi su imali već u VIII. vijeku po I. glazbenu teoriju. Pisao ju je Chalil (umro god. 786.) a zvala se „Knjiga o glasovima i o ritmici“.

Početkom IX. vijeka pisao je arapski enciklopedista El Kindi (umro god. 862.) šest djela o glazbi i to: O kompoziciji ili svezi glasova; O poregjaju glasova u ljestvici; Opću uputu u glazbu; O ritmu; O glazbalima; O glazbenoj pratnji za pjesme.

Njegov učenik, liječnik i filozof Ahmed ben Mohammed ben Mervan es Serchasi (umro god. 899.) ostavio je iza smrti jednu Veliku i jednu Malu knjigu i jedan Uvod u glazbenu znanost.

Po nazorima Arapa pripadalo je k znanju velikoga filozofa i to, da se razumije i u glazbu. Zato su i mnogi arapski učenjaci iznijeli u svojim spisima preučene rasprave o glazbi. Takvih je pisao Thabit ben Korra (umro god. 900. po I.), Abulekr ibn Badže (umro god. 918.), liječnik Ibnol Heisem (umro god. 1038.), koji je napisao djelo „O utjecaju glazbene melodije na životinjsku dušu“; filozof El Farabi (umro god. 950.), koji je sastavio dvije knjige o glazbi. El Farabi temeljito je poznavao i stare grčke pisce, te preveo na arapski jezik Aristotelovu „Analitiku“, a sam je umio izvrsno udarati u lutnju[1]).

Sličnih pisaca imali su Arapi još mnogo. Barun Hammer-Purgstall nabrojio ih je više od pedeset[2]).

Ali sve ono, što su arapski i perzijski filozofi pisali o glazbi, nije se osnivalo na praktičnom glazbovanju arapskoga naroda i arapskih glazbenika, nego je bilo puko mudrovanje, matematska i filosofska spekulacija, koja je čitaoca zabezeknula, ali mu nije ništa razjasnila, kamo da mu koristi u praktičnoj glazbi.

Takve su idealne glazbene teorije pisali i stari Grci, ali za to i nijesu marili za njih ni grčki ni arapski praktični glazbari i pjevači; njima je dovoljno bilo, da nauče jedan od drugoga po koju melodiju, ili da si sami koju stvore.

Što se arapskim glazbenim piscima u njihovu hvalu reći može jest to, da nijesu ono, što su učili, prepisali od Grka, nego su sami istraživali i izmudrili. Za to oni i stvoriše od Grka posve različitu glazbenu teoriju.

Da možemo dobiti pojam o onom, što su arapski filosofi učili o glazbi, navešću ovdje glavne stvari te nauke, te ću ujedno svakoj pojedinosti nadovezati i moj sud.

a) Arapski filozofi razdijelili su glazbenu ljestvicu na sedamnaest trećinskih glasova, naime ovako:

Ge, †*ge*, ‡*ge*[3]); *A*, †*a*, ‡*a*; *Ha*; *Ce*, †*ce*, ‡*ce*; *De*, †*de*, ‡*de*; *E*; *Ef*, †*ef*, ‡*ef*.

U ove trećinske glasove vjeruju i sada jošte mnogi evropejski glazbeni povjesničari, veleći, da su ti mali, nama nepoćudni intervali krivi, što glazba istočnih naroda tako ružno i nečisto zvoni. — Narodi istoka imadu zaisto druge intervalske oline, nego što ih ima sadašnja evropejska glazba, te su nam zato njihovi intervali i nepoćudni, neugodni. Ali ja mislim, da toj nepoćudnosti nijesu krivi trećinski glasovi, nego šta drugo, o čem ću govoriti malo kasnije. Sada mi je reći, da su se — po mom sudu — varali arapski teoretici, a još više komentatori arapske glazbe, glede tih trećinskih glasova. Jer te pjevačice i toga pjevača nema ni u kojem narodu, ni u onim narodima stare dobe, ni u ovim sadašnjosti, koji bi umio redom pjevati trećinske glasove tako, kako umiju sadašnji pjevači pjevati kromatsku ljestvicu. Ne umiju to pak zato, jer se takvo pjevanje protivi prirodnom organizmu čovječjeg pjevala, a protivi se i ustrojstvu sviraćih glazbala.

Spomenutih sedamnaest intervala arapske ljestvice bilo je samo ustanovljeno za pregled svih onih glasova, koji se mogu i smiju u glazbi upotrebiti, a takav pregled imademo i mi u našoj enharmonskoj ljestvici, kako je tuj vidjeti:

---

[1]) Vidi R. G. Kiesewetter: „Die Musik der Araber“, str. 7. Leipzig 1842. i Aug. Wilh. Ambros: „Geschichte der Musik“ I., str. 85.—86. Breslau 1862.

[2]) Vidi „Jahrbücher der Literatur“. Tom. XCI. Beč 1840.

[3]) Glas *ge* sa znakom † znači nešto sitniji (viši) *ge*, nego što je prvi, a sa ovim znakom ‡ nešto sitniji *ge*, nego što je drugi, to jest ovaj †*ge*.

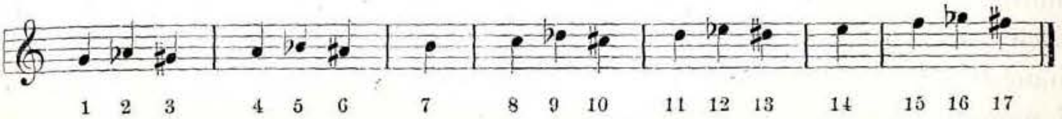

Razliku izmegju *as* i *gis, des* i *cis*... znade i osjeća svaki naš pjevač i svaki naš guslač, a osjetili su ga i arapski filosofi. A jer su našli izmegju glasova *ge* i *a*, *ce* i *de*, još druga dva glasa, razdijeliše oni cijeli glas na tri dijela, ili na tri trećinska glasa. No sudeći po poluglasovima *e-ef* i *ha-ce*, nijesu ni oni ni ovi bili pravi trećinski glasovi, nego su bili *as* i *gis, hes* i *aïs*, polovica poluglasa ili četvrtinski glasovi. Ili se možda varaju naši akustičari, a ne arapski?

Jedno stoji nepobitno, a to je, da naši pjevači mogu intonovati za se glas *as*, a u svezi s drugim glasovima nešto malo drukčije glas *gis*, ali da bi mogli pjevati redomice glasove enharmonske ljestvice, ili redom četvrtinske, odnosno trećinske glasove, toga pjevača nema, a nije ga nikada ni bilo.

Ono, što je nam nepoćudno i našemu sluhu neugodno u azijatskoj glazbi, nijesu rečeni trećinski glasovi, nego je osebna temperatura (ugodba) njihove diatonske ljestvice. U toj ljestvici ima naime takvih intervala, koji su po našem sluhu i po našoj navici nečisti, nepravilni, ali to su ne samo po našoj glazbenoj navici, nego i po akustično tačno izmjerenoj ljestvici, koju mi zovemo i prirodnom ljestvicom ili prirodnom temperaturom. Azijatsku temperaturu diatonske ljestvice nijesu megjutim istraživali arapski teoretici na temelju njihove pučke glazbe i pučkih glazbala, kao što to ne čine i sadašnji akustičari; oni su samo računali, ne pitajuć mnogo, da li se slažu ili ne slažu ti matematično konstruirani intervali s praktičnom glazbom arapskoga puka.

Da su arapski glazbeni tereotičari pokušali na arapskoj svirali zurni (zamr-i) ili na fruli naj, osvjedočili bi se, da na tim sviralama nema trećinskih glasova, ali da ima arapska diatonska ljestvica posebnu svoju temperaturu [1]).

Kakvih intervalskih olina ima diatonska ljestvica arapsko-turske glazbe, nijesam mogao da ustanovim, jer ne imadoh fonografa i drugih akustičnih sprava, s kojima bi mogao po živom pijevu ili po živoj svirci

---

[1]) Ono, što piše El-Farabi o lutnji i o tanburi, da su naime imala ta strunena glazbala hvataljku s krsnicama, a da su krsnice označivale izim glasova diatonske ljestvice i trećinske glasove, to nalazimo isto i na našoj *pučkoj* tanburici-bisernici (ako ju sam puk gradi), samo što na njoj označuju krsnice enharmonske glasove.

Turaka opredijeliti pojedine intervalske oline. Ali slušajući tursko pjevanje i tursku prostu svirku, razabrao sam, da su njihovi glazbeni intervali po našem sluhu gotovo divlji. No bila temperatura azijatske diatonske ljestvice još tako nepravilna i neugodna, ipak je moguće neprestanom navikom naučiti se i na tu temperaturu, kako su se i Evropejci naučili na nečistu i nepravilnu tako zvanu temperovanu ugodbu, da im se akustično pravilna ili prirodna ljestvica čini nečistom.

Razumije se samo sobom, da će onomu, koji je samo vikao azijatskoj glazbenoj temperaturi, naša temperatura zvoniti neugodno, jer navika je velika moć, te obično jedina odlučuje, da se to ili ono čini nekomu lijepo, a nekomu nelijepo.

U ostalom arapski učenjaci nijesu se zadovoljili trećinskim glasovima, nego su još i ove razdijelili na manje dijelove, koje su nazvali lahani, to jest prelazne (modulatorne) intervale. Možda su tima intervalima ono razumijevali, što mi zovemo akustičkom komom ili pjevači portamentom. Ove su male intervale lučili u veće, srednje i manje, a manje opet u velike manjih, u srednje manjih i u najmanje manjih. Evo kako su oni tumačili male te intervale: „Veći su prelazni intervali oni, koji daju, ako ih odrežeš od kvarte, takav ostatak, koji je manji od onog odrezanoga, naime jedno cijelo i jedna četvrt; jedno cijelo i jednu petinu, jedno cijelo i jednu šestinu.“

Pošto tu zamršenu arapsku teoriju ne razumije ni jedan od svih živućih evropejskih stručnjaka, to možemo sa sigurnošću pretpostaviti, da ju nijesu razumjeli ni arapski praktični glazbari i pjevači, i da se nijesu baš radi toga ni obazirali na tu nauku. Ovi su pjevali i svirali svoje melodije po ugodbi onih diatonskih ljestvica, koje su baštinili od svojih pregja. *Ove diatonske ljestvice i ovu ugodbu naučili su i Turci od Arapa, te su je tradicionalno sačuvali do dana današnjega.*

b) Zamršena je u arapskoj teoriji i nauka o glasovijetima (arap. makamet ili šutud; tal. Modi; njem. Tonarten), ako i ne toliko, koliko je nauka o prolaznim intervalima.

Glasovijeti su imali Arapi dvanaest, kako je to učio El-Farabi, a po njemu i glasoviti perzijski teoretik Abdul Kadir, koji je živio u XIV. vijeku po I. — Po nauci ovoga, koji je tumačio glasovijeti pomoćju krsnica lutnje, gradio je njemački akustičar Helmholtz[1] arapske glasovijeti[2] onako, kako ovdje slijede, označiv svaki glas, koji je u kojoj ljestvici po nešto krupnije zvonio nego po prirodnoj temperaturi, time da je ime glasa podcrtao:

---

[1] H. Helmholtz: „Die Lehre von den Tonempfindungen“, str. 442.—444. Braunschweig 1870.

[2] Slavni naš pjesnik Ivan vitez Trnski kaže, da je sam čuo od naroda: rukovijet, prstovijet, i da sudi, da je taj nastavak od glagola vjeti, jeti (prijeti, uzeti, vzeti). Rukovijet sijena: eine Handvoll Heu; prstovijet burmuta: eine Prise Schnupftabak.

Arapski glasovijeti.

1. Ušak: *ce*, *de*, *e*, *ef*, *ge*, *a*, *hes*, *ce;*
2. Neva: *ce*, *de*, *e*, *ef*, *ge*, *as*, *hes*, *ce;*
3. Buselik: *ce*, *des*, *es*, *ef*, *ges*, *as*, *hes*, *ce;*
4. Rast: *ce*, ***de***, *e*, *ef*, *ge*, ***a***, *hes*, *ce;*
5. Husejin: *ce*, ***de***, *es*, *ef*, ***ge***, *as*, *hes*, *ce;*
6. Hidžav: *ce*, ***de***, *es*, *ef*, ***ge***, ***a***, *hes*, *ce;*
7. Rahevi: *ce*, ***de***, ***e***, *ef*, ***ge***, *a*, *hes*, *ce;*
8. Sengule: *ce*, *de*, ***e***, *ef*, ***ge***, ***a***, *hes*, *ce;*
9. Irak: *ce*, ***de***, ***e***, *ef*, *ge*, ***a***, *hes*, ***ce***, *ce;*
10. Isfahan: *ce*, *de*, ***e***, *ef*, ***ge***, ***a***, *hes*, ***ce***, *ce;*
11. Büsürg: *ce*, *de*, ***e***, *ef*, ***ge***, *ge*, *a*, ***ha***, *ce;*
12. Zirefkend: *ce*, ***de***, *es*, *ef*, ***ge***, *as*, ***a***, *ha*, *ce.*

Od ovih glasovijeti slični su si Ušak, Rast i Sengule, samo što je u Rastu sekunda i seksta *(de, a)* nešto krupnija od sekunde i sekste u Ušaku, a u Sengulu što je terca i kvinta *(e, ge)* nešto krupnija od terce i kvinte u Ušaku.

Nadalje su slične ljestvice Neva i Husejin, samo što je u Husejinu sekunda i kvinta *(de, ge)* nešto krupnija od sekunde i kvinte u Nevi.

Glavne arapske glasovijeti jesu Ušak, Rast, Husejin i Hidžav. Prenesemo li ove glasovijeti na takve temeljake (tal. tonica, njem. Grundton), gdje u ljestvici ne treba povizbe ili ponizbe, dobićemo ove ljestvice:

Ušak: *ge*, *a*, *ha*, *ce*, *de*, *e*, *ef*, *ge.*
Rast: *ge*, ***a***, *ha*, *ce*, *de*, ***e***, *ef*, *ge.*
Husejin: *a*, ***ha***, *ce*, *d*, ***e***, *ef*, *ge*, *a.*
Hidžav: *de*, ***e***, *ef*, *ge*, ***a***, *ha*, *ce*, *de.*

Iz Ušaka i Rasta jasno je razabrati, da razlika izmegju ovih glasovijeti ne sastoji u ničem drugom, nego u različitosti temperature glasova *a* i *e*.

U modernoj temperovanoj ugodbi nema te razlike, ali ta razlika opstojala je u glazbi starih Grka. Ovi naime nijesu mogli izvoditi melodije, recimo lidske glasovijeti na svirali (auli), koja je ugogjena bila po temperaturi dorske glasovijeti, nego su morali izmijeniti sviralu ugogjenu po temperaturi lidske glasovijeti (ako su htjeli prelaziti u dorsku glasovijet) sa sviralom, koja je bila ugogjena po temperaturi dorske glasovijeti[1]).

---

[1]) Vidi moju raspravu „Apollonova himna od godine 278. prije Isusa“, štampana u 130. knjizi „Rada jugoslav. akademije“, Zagreb 1897. — U posebnom otisku na str. 12.—13.

Četiri pošljednje arapske glasovijeti: Irak, Isfahan, Büsürg i Zirefkend imadu u ljestvici jedan glas više nego prijašnje, naime mjesto osam glasova (s oktavom skupa) njih devet. Četiri te glasovijeti možemo usporediti s mješovitim glasovijetima (diatonsko-kromatskim i diatonsko-enharmonskim) starih Grka.

Varao bi se onaj, koji bi mislio, da su se arapski glazbeni teoretičari zadovoljili tim dvanaest glasovijetima; oni su izmudrili izim ovih još 24 podglasovijeti ili ogranke glavnih glasovijeti, koje su nazvali Šaabe, tada 6 Avasat-a ili glasovijeti lutnje, nadalje 24 spojenih glasovijeti, spojene sa Makamat-ima i 6 spojenih glasovijeti, spojene sa Avasat-ima i Makamat-ima. Po tom su Arapi imali dvanaest glavnih i šezdeset podregjenih, skupa sedamdeset i dvije razne glasovijeti, mi pako imademo u modernoj evropskoj glazbi samo dvije glasovijeti: *dur* i *mol*.

Kakve su bile ove nuzgredne arapske glasovijeti, nije moguće razabrati iz maglovitog tumača arapskih pisaca; što više, bilo je i u Arapa filosofa, koji nijesu razumjeli niti sve glavne Makamat-e, kamo li ove podglasovijeti. Arapski pisac knjige „Cvatuće drvo", ne mogavši tumačiti glasovijet Isfahan, reče pravom orijentalskom resignacijom: „Bog ju poznao!"

O Avasat-skim glasovijetima sude neki noviji komentatori arapske glazbene teorije, megju njima i Kiesewetter, Ambros i Helmholtz, da ove nijesu ni bile prave glasovijeti, nego samo stanovite melodijske fraze. To sude pako po tom, što u ljestvicama tih glasovijeti manjka po koji glas. Moguće da ovi komentatori pravo sude, ali moguće je i to, da su Avasati takve ljestvice, koje potječu iz najstarije dobe ljudskog pamćenja, jer u Kitajaca opstoji još i danas spomen na staru ljestvicu, sastojeću od samo pet glasova, naime od glasova *ef, ge, a, ce, de*[1]).

Moj sud o arapskim Avasat-ima ide onamo, da ove ljestvice pripadaju onoj staroj dobi, kada lutnja nije imala krsnica nego samo pet golih žica, koje su bile ugogjene po spomenutoj staroj ljestvici, a zato da se te glasovijeti i zovu glasovijeti lutnje. Za podregjene glasovijeti mislim, da ne znače drugo, nego ono, što mi zovemo slučajnim premjestilicama.

Kako mi imademo melodije u *Ce-duru,* u kojima slučajno dolazi i glas *hes,* a opet druge melodije u *Ce-duru,* u kojima dolaze i drugi kromatski glasovi, tako je to bilo i u arapskim melodijama. Opazivši arapski učenjaci taj pojav, to jest te slučajno dolazeće glasove u melodiji, — koji dakako ne spadaju na glavnu glasovijet — ustanoviše oni posebno podregjene glasovijeti i to toliko njih, koliko su opazili raznih pojava u melodijama [1]).

---

[1]) Ruski glazbeni učenjak Dr. S. Famincin dokazivao je u svom djelu „Drevnaja Indo-Kitajskaja gamma" (skala), štampano u Petrogradu 1889., da su na osnovi stare te ljestvice gragjene mnoge pučke, osobito pako slavenske pučke melodije.

Četiri glavne arapske glasovijeti i glasovijeti ***Irak*** *i* ***Isfahan*** *poprimili su i Turci, te ih sačuvali u svojoj glazbenoj praksi sve do danas.*

c) Harmoniju ili sazvučje u našem smislu nijesu Arapi poznavali, dapače i sada jošte drže sazvučje za nešto suvišna, što smeta pravom užitku melodije. Neki Francuz glasovirao je marseillaisu, a Arapin ga je slušao. Na jednom zaustavi Arapin lijevu ruku glasoviraševu, te mu reče: „Najprije izvodi onu melodiju (s desnom rukom) a onda ovu", te nastavi: „Vaša je glazba užasan darmar, koji ne može ozbiljnomu čovjeku goditi."

Ono, što su Arapi nazvali harmonijom (ahenk-om), značilo je blagoglasje ili konsonancu pojedinih intervala ljestvice prema drugom kojemu intervalu. Tako je učio perzijski enciklopedista Mehmed Širafi (umro god. 1315. po I.) u svom djelu „Dürret el Tadž" (t. j. Biser kruna), da je najblagozvučniji ili najharmoničniji interval oktava, zatim kvinta i (za čudo!) velika i mala terca.

Svi komentatori arapske glazbe dakako misle, da Arapi nijesu upotrebljavali ni kakve glazbene pratnje, te vazda pjevali i glazbovali jednozvučno *(unisono).* No ja sam to mnijenje već pobio, kada sam u mojoj raspravi „Apollonova himna" govorio o starim Grcima, pa velim i za Arape, da gotovo nije moguće udarati u tanburu, a da ne bi uz melodiju zamnijevala i gola žica. Isto to biva, kada izvodiš melodiju na dvojnicama ili na karabljicama gajde, jer i tuj zazveči još jedan glas uz melodiju. To dakako još uvijek nije harmonija u sadašnjem smislu, jer nema potpunih sazvuka *(akorda);* ali ipak je neka vrst dvozvučja.

I ovu primitivnu glazbenu pratnju naučili su Turci od Arapa, te ju i sada jošte upotrebljuju turski pučki glazbari.

d) Što se tiče glazbenoga ritma, to je ovaj bio u spisima arapskih filosofa i glazbenih teoretičara natanko protumačen, ako i bombastičkim načinom. Ritam arapske glazbe možemo ovdje u toliko pustiti s vida, što ne odlučuje ništa u predmetu, o kojem govorimo. Dosta će biti ako spomenem, da se je ritam arapske glazbe temeljio na metrici poezije, i da su *Turci praktički naučili od Arapa koli forme poezije toli i zakone glazbenoga ritma.*

e) Važna je činjenica, da Arapi nijesu imali kajdopisa (Notenschrift), po kojem bi mogli praktični glazbari ili pjevači izvoditi melodiju, koju prije nikada čuli nijesu. Tomu se je nedostatku tim više čuditi, što su stari Grci imali kajdopis, a arapski učenjaci poznavali grčku literaturu. I po tom dade se zaključiti, da su Arapi zaisto udarili svojim putem, te samo ono učili, što su sami istraživali ili sami obreli. Ali makar i ne imadoše Arapi kajdopisa, to su ipak njihovi učenjaci umjeli koju melodiju tako opisati, da si ju mogao približno pogoditi. Neki anonimni perzijski pisac opisao je odlomak neke melodije ovako: „Uhvati četvrti glas (diatonske ljestvice), posegni dalje na treći glas, odatle domaši se uz vis šestoga glasa, tada pobrzaj dolje dotaknuv se svih glasova do drugoga glasa; tuj stani malo, tada posegni na treći glas, te svrši drugim glasom."

---

[1]) Moram čitatelja upozoriti, da sam ja tu misao prvi izrekao, a upozorujem ga zato, da ne bi danas sutra koji tugjinac tvrdio, da je on taj problem riješio. *Pisac.*

Drugi primjer od istoga perzijskoga autora glasi ovako: „Počmi petim glasom, pobrzaj dolje niza sve glasove do drugoga glasa; odatle brzo uspni se gore do petoga glasa, opet skokni brzo dolje na treći glas; tuj popostaj dugo, a tada svrši drugim glasom."

Dalberg ukajdio je te opisane melodije, koje se nalaze u djelu „Essai sur la musique ancienne et moderne" od De la Borde-a (Paris 1780.) ovako:

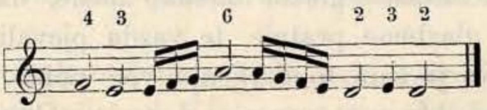

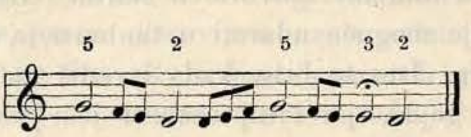

f) Glazbalâ imali su Arapi vrlo mnogo i raznovrstnih. Evo ih: L'aud (turs. lavut, laguta): lutnja[1]; Pandura: tanbura, tanburica razne vrsti; Kanon, Santir: cimbal; Ney ili Nay: frula; Misman ili Düdük (turs. Tuduk): duduk; Sürma (turs. zurna); sopelo, svirala; Argul: dvojnice; Gajda (turs. tulum): gajde, miješnice; Tobilets: talambasi; Davul, Tavul (plur. Tabl): bubanj; Daïre (turs. dajre ili düm, belek): ručni talambas sa praporcima; Zill (turs. zile): pladnjići (tal. Piatti, Cinelli); Dznouč (pers. džulpare, turs. čalpare, čarpare): od kestenika napravljene pucke (tal. Castagnetti)[2].

Sva ova glazbala primili su Turci od Arapa.

O arapskom pjevanju i o njihovom glazbovanju evo nekoliko primjera:

---

[1] Lutnju napustili su Turci ili bar muhamedovski Slaveni posvema.

[2] Arapi i Turci upotrebljavaju sada i Gunibry: gusle i Kemangeh (turs. keman, kemane, kemandže, ćemane): violina, vijalo, ali ta su glazbala slavenskog porijetla.

Ézan.

(Poziv k molitvi sa minareta džamije.)

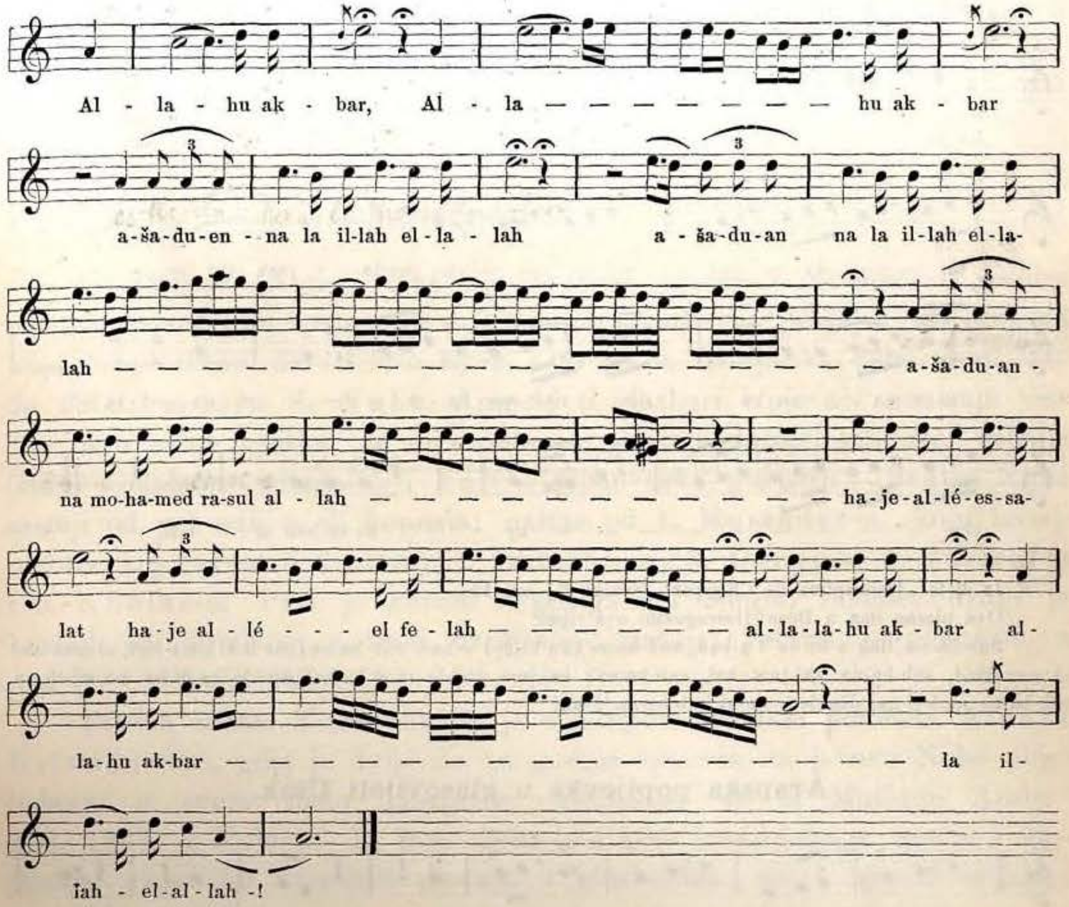
Al - la - hu ak - bar, Al - la — — — — — — — — hu ak - bar
a-ša-du-en - - na la il-lah el-la - lah a - ša-du-an na la il-lah el-la-
lah — — — — — — — — — — — — — — — — — a-ša-du-an -
na mo-ha-med ra-sul al - lah — — — — — — — — — — — — — ha-je-al-lé-es-sa-
lat ha-je al - lé - - - el fe - lah — — — — — — — al-la-la-hu ak - bar al-
la-hu ak-bar — — — — — — — — — — — — — — — — — la il-
lah - el-al-lah -!

Iz monumentalnoga djela „Description de l'Égypte“, sastavljeno po naredbi Napoleona I., štampano u Parizu 1804.—1807. U sedmom svesku toga djela nalazi se na str. 192. ova melodija s ovijem tekstom i to u raspravi „Description historique, technique et littéraire des instruments de musique des Orientaux“, pisana od Guillaume André Villoteau-a.

Dodajem pri tome, da je tekst ezana ovdje napisan po izgovoru riječi u Egiptu. U Bosni i Hercegovini ima ezan ovaj tekst:

Al-la-hu ek-ber, Al-la-hu ek-ber! Eš-he-du en la i-la-he il-lel-lah, eš-he-du en la i-la-he il-lel-lah; eš-he-du en-ne Mu-ham-me-der re-su-lul-lah. Haj-je a-le-s sa-lah; haj-je a-le-l fe-lah. Al-la-hu ek-ber, Al-la-hu ek-ber! La i-la-he il-lel-lah!

Jutarnji pijev Mujezina.

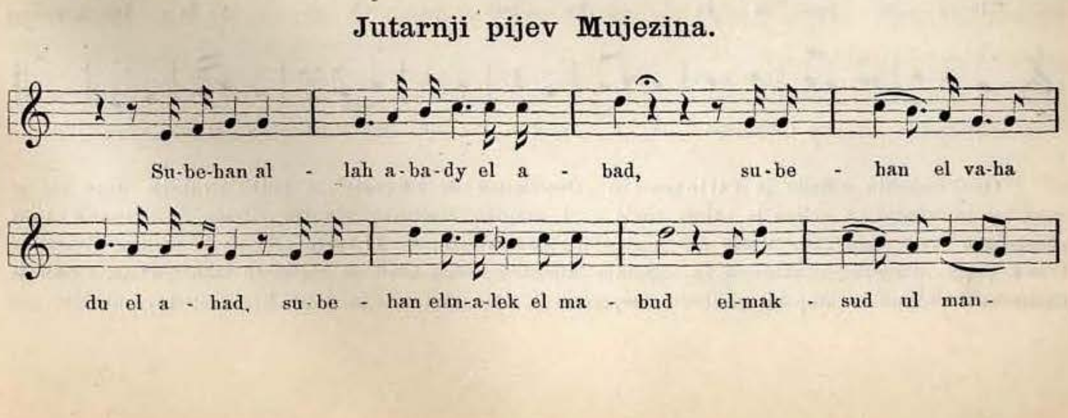
Su-be-han al - lah a-ba-dy el a - bad, su-be - han el va-ha
du el a - had, su-be - han elm-a-lek el ma - bud el-mak - sud ul man-

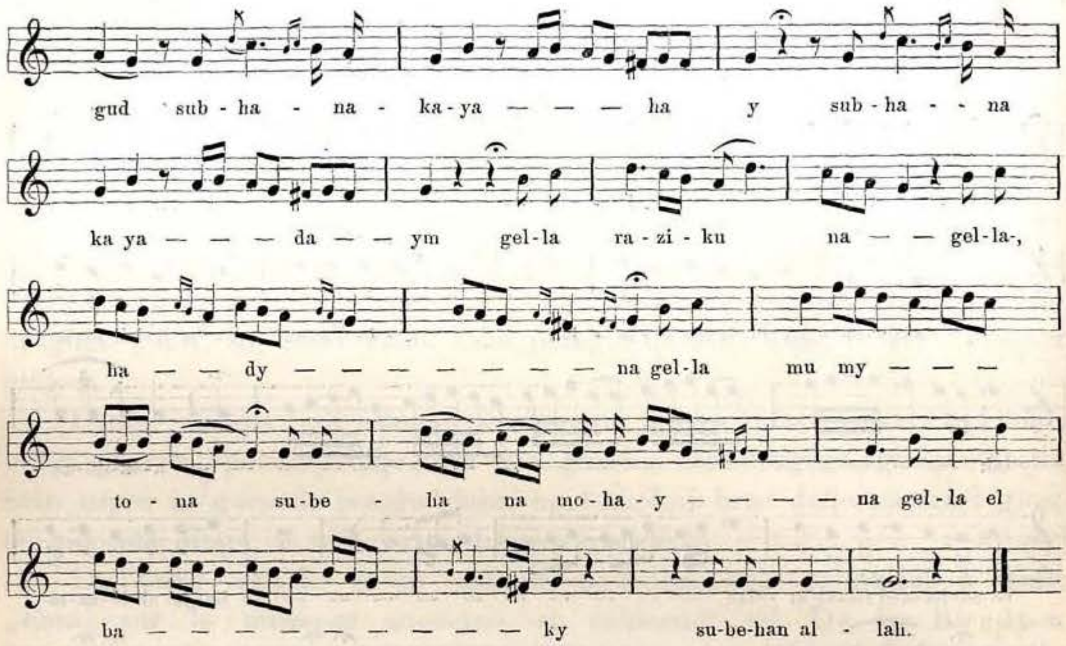
gud sub - ha - na - ka - ya — — — ha y sub - ha - - na
ka ya — — — da — — ym gel - la ra - zi - ku na — — gel - la-,
ha — — dy — — — — — — — — — na gel - la mu my — — —
to - na su - be - ha na mo - ha - y — — — — na gel - la el
ba — — — — — — — — — — — ky su-be-han al - lah.

Iz djela „Description de l'Égypte". Sveska 7., str. 194.

Ova pjesan ima u Bosni-Hercegovini ove riječi:

Sub-ha-na 'llah e-be-du 'l a-bad, sub-ha-ne'l-va-hi-di-l e-had, sub-ha-ne'l-me-li-ki'l-ma-bud, el mak-sud el mev-džud, sub-ha-na kaj-jum haj, sub-ha-ne'l kaj-jum džel-le ra-zi-ku-na, džel-le ha-di-na mu-mi-tu-na, sub-ha-ne muh-ji-na, džel-le-'l ba-ki sub-ha-na-'l-lah!

Arapska popijevka u glasovijeti Ušak.

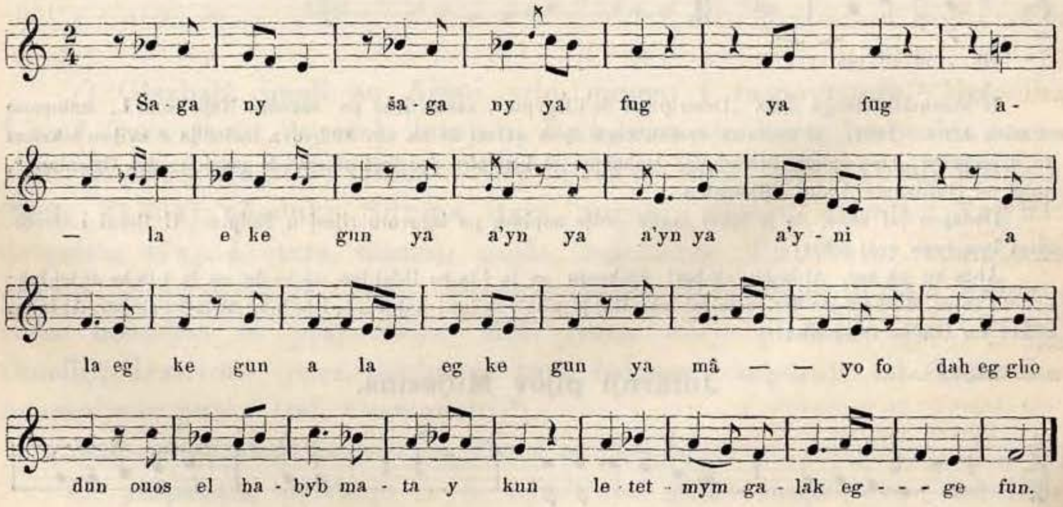
2/4
Ša - ga ny ša - ga ny ya fug ya fug a -
— la e ke gun ya a'yn ya a'yn ya a'y - ni a
la eg ke gun a la eg ke gun ya mâ — — yo fo dah eg gho
dun ouos el ha - byb ma - ta y kun le - tet - mym ga - lak eg - - - ge fun.

Ovu melodiju bilježio je **Villoteau** u „Description de l'Égypte" u toliko drukčije nego što je naša, jer je označio — koliko je naime umio — i arapske trećinske glasove. Tomu je **Kiesewetter** primjetio u svom djelu „Die Musik der Araber" (u dodatku *D.*, str. 17.) ovo: „Pošto je obrazac glasovijeti **Ušak** pravi diatonski, to možemo tu melodiju bilježiti i našim kajdama najvećom tačnošću" (u koliko se naime ne osvrćemo na arapsku glazbenu temperaturu). Zato sam se i ja držao Kiesewetterove ukajdbe.

Prosjačka popijevka iz Kaira.

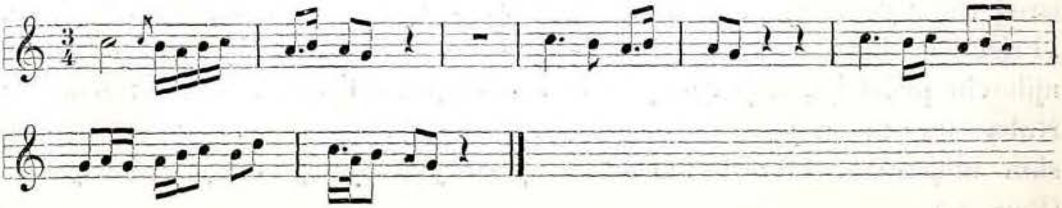

Iz Ambrosa „Geschichte der Musik" I., str. 103.

U Alžijeru (Algier) izvagjaju arapski pjevači i pjevačice u javnim produkcijama neke vrste suite (glazbeni komadi uz pratnju glazbala), za koje Arapi tvrde, da su vrlo stare, i to još iz španjolske dobe (god. 720. do 1200.), a zovu ih Nuba. Arapski ti glazbari i pjevači nanizuju više Nuba u jednu cjelinu, te ih izvode uz pratnju lutnje, tanbure, rebaba (staro gudalačko glazbalo) i kuitre (španjolska guitarra). Svaka Nuba sastoji od pet odijela ili komada; naime od 1. Mossader-a (koju izvodi méhtér, t. j. ravnatelj društva); 2. Betaïhh-a; 3. Dergj-a; 4. Insiraf-a i 5. Khélas-a. Prvi je komad u polaganom tempu, *Adagio;* drugi je komad od dubokog, a treći umiljatog izražaja; četvrti je *Allegretto,* a peti (t. j. *Finale) Allegro.*

Takvih sedam Nuba ukajdio je u Alžijeru hrvatski potomak Aleksa Kristianović, gdje je dvije do tri godine boravio, te je ove Nube objelodanio u svom djelu „Esquisse historique de la Musique Arabe" god. 1863. u Kolonji. U tom djelu ima izim historijskoga uvoda i biografija glasovitih arapskih pjevača i glazbenika, još i lijepih snimaka arapskih glazbala[1]).

---

[1]) Alexander Christianowitsch (tako se on potpisuje) po svoj je prilici sin nekog od onih hrvatskih mladića, što ih je Napoleon I. uza se poveo u Paris, da ih tamo dade izučiti, te je možda bio i u rodu s pokojnim zagrebačkim naslovnim biskupom Kristianovićem. Htijući nešto pobližega doznati o tom Kristianoviću, obratio sam se na knjižaru M. Dumont-Schauberg-a, koja je njegovo djelo izdala, te pitao, da li je Kristianović još živ, i ako je živ, gdje se nalazi. Vlasnik te kolonjske knjižare odgovorio mi je, da o Kristianoviću ništa ne zna, pošto je ta knjižara od god. 1863. već u trećoj ruci. U ostalom misli on, da Christianowitsch-evu knjigu nije Dumont ni izdao vlastitom nakladom, nego da je samo preuzeo komisionalnu nakladu knjige, jer na naslovnom listu stoji samo, da se ona dobiva u Dumont-a. „Cologne 1863. Librairie de M. Dumont-Schauberg."

Upravo kad sam svršavao ovu moju radnju, saznao sam nešto o porodici Kristianovića, i to posredovanjem umirov. ces. i kr. kapetana gosp. Piazze, koji se je obratio glede porijetla Christianovića, uslijed moje molbe, na negdašnjega svojega vojničkoga druga, preuzvišenog gosp. podmaršala Julijusa Christianovića. Podmaršal, koji živi umirovljen u Beču, pisao nam je ovo: „Moji pregji potječu iz Bosne, gdje su u Jajcu knezovi bili. Moj djed stavio se u sedamdesetih godina prošloga vijeka na čelo velike bosanske revolucije. Kada su Turci bunu ugušili, pobjegao je stari Christijanović u Slavoniju, gdje je kupio u Virovitici veliki posjed. Stari Christianović imao je šest sinova i tri kćeri. Najstariji sin mojega djeda bio je moj otac, koji je kao časnik ces. i kr. austrijske vojske, i to pukovnije 53. bio dvaput teško ranjen u talijanskim ratovima god. 1815. i god. 1821. Drugi sin mojega

Glede same riječi Nuba upitao se Kristianović u arapskih glazbenika, te je saznao, da Nuba toliko znači koliko dogagjaj ili čin (événement), ili izred (tour de rôle) ili glazbeno društvo (corps de musique), te veli dalje: „Pristajem uz mnijenje Hamud-ben-Mustaphe, Hadj-Ibrahim-a i njihovih prijatelja, koji vjeruju u starost arapskih Nuba, te kažem: Arapska Nuba starostavna je i otmena glazba istoka; ona je glazba izučenih arapskih umjetnika. Ukratko: Nuba arapska jest symphonija istočnjaka.“ (Pag. 8.)

Od ovih sedam Nuba, što ih je ukajdio Kristianović po pjevanju i glazbovanju Hamud-ben-Mustaphe, naime: Nuba Medjenneba; Nuba Hosejin; Nuba Raml; Nuba Ghrib; Nuba Zejdan; Nuba Sika i Nuba Maja, potrebno je, da ovdje bar nekoliko komada iz tih Nuba priopćim, jer će nam trebati za dalnje dokaze.

IZ NUBE „MEDJENNEBA“. MOSSADER.

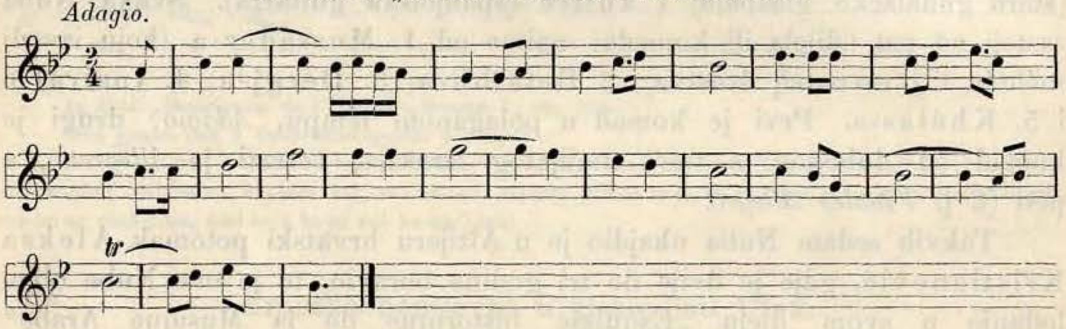

IZ NUBE „MEDJENNEBA“. DERDJ.

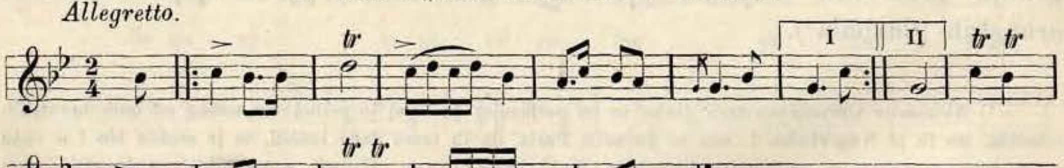

---

djeda imenom Alojzije posvetio se svećeničkom stališu, te je bio rektor plemićkog konvikta u Zagrebu a kašnje kanonik i biskup. — Moj otac bio je glazbeno naobražen, te je mnogo toga i komponovao, a uz to znao i umio izvrsno govoriti i pisati nekoliko jezika, kako i brat mu Alojzije (biskup). Nekom zgodom pripovijedao mi je biskup Strossmayer, da imade samo Alojziju Christianoviću zahvaliti, što je toli vješt latinskomu jeziku. — Od ostalih sinova mojega djeda uvrstili su dvojicu ili trojicu u vrlo mladenačkom dobu u francusku vojsku prilikom francuske okupacije naše domovine. Sudim, da je jedan od ovih onaj Aleksa, koji je pisao francusko djelo o arapskoj glazbi, bivši u Alžijeru francuskim časnikom.“ „Još mi je spomenuti — piše podmaršal — da su se Christianovići potpisivali sve do godine 1848. Christianovits, premda se je biskup još god. 1834. ili 1835. (bivši školskim vijećnikom Hrvatske) potpisivao Kristianović.“

IZ NUBE „ZEJDAN“. BETAJIHH.

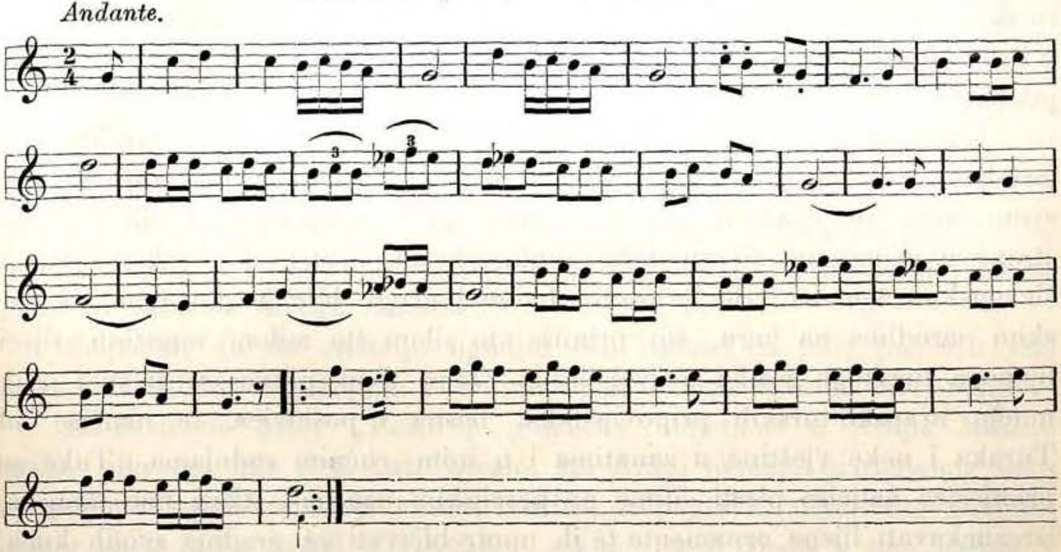

Ono što sam do sada iznio o praktičnoj glazbi Arapa, mogli su Turci u povoljnom slučaju umjeti, a mislim da su i umjeli, kada su godine 1357. po I. prvi put provalili u Evropu pod Solimanom.

Došavši Turci u Evropu, a vidjevši Slaveni i Arbanasi kakva im pogibelj od njih prijeti, složiše se proti njima. No bojna sreća posluži sve više Turcima, te potuku god. 1389. na Kosovom polju slavensku vojsku. Time izgubiše Srbi svoju samostalnost, a godine 1392. Bugari. Nakon toga osvoji Muhamed II. god. 1453. Carigrad, te uništi istočno rimsko carstvo. Godine 1459. pretvore Turci Srbiju u tursku pokrajinu, a god 1463. osvojiše veći dio, a godine 1470. i preostali dio Bosne. Godine 1526. potuku Turci kod Mohača u Ugarskoj kršćansku vojsku i osvojiše veliki dio Ugarske. Godine 1536. posjednu mal ne cijelu Slavoniju i jedan dio Hrvatske[1]).

Mnogi Bugari i mnogi bosanski Hrvati i Srbi vidjevši da im nema druge, ako hoće očuvati svoj život i svoj posjed, prihvate muhamedovsku vjeru, te se priključe gospodujućemu turskomu plemenu. Sam zagrebački kanonik Franjo Filipović poturči se od nužde. Navaljivao je naime godine 1573. s malom četom na Turke, koji su provalili preko Une u Hrvatsku; ali kod tvrgje Ivanića bude nadbijen i uhvaćen. Ne mogavši pretrpjeti nevolje sužanjstva, a ne dobiv ni od kuda novaca, da bi se mogao iskupiti, prihvati Islam, i stupi u tursku vojsku. Kao poturica nanese veliku štetu svojoj domovini, osobito kod Dubice, robeći imanja kaptola zagrebačkoga.

---

[1]) Ostale zemlje, koje su Turci u Evropi osvojili: Grčku, Rumunjsku, jedan dio Italije i druge, ne spadaju u okvir našeg istraživanja.

Ovi novi privrženici Islama stvoriše u slavenskim zemljama po krvi novi turski narod. Malo po malo prevladao je slavenski rod u Turaka tako, da sada u Bosni i u Bugarskoj i nema više pravih Turaka. Samo tu i tamo nalazimo još (a to čak i u Srba) po koji mongolski ili tursko-tatarski tip.

Kako su bili Turci s jedne strane okrutni, te htjeli poturčiti podjarmljene Slavene ne samo po vjeri, nego i po narodnosti, običajima i po svem onom, što spada na slavensku tradiciju, — tako su opet bili s druge strane u privatnom životu dobroćudni, iskreni, pošteni i viteški, a prama slavenskim ženama vrlo ljubazni. Jedno i drugo bilo je povodom slavenskim narodima na jugu, što primiše što silom što milom množinu riječi lijepoga turskoga jezika u svoj jezik. Izim toga prenesoše u svoj jezik mnogo arapsko-turskih pripovijedaka, basna i poslovica, te naučiše od Turaka i neke vještine u zanatima i u inim ručnim radnjama. Tako se primjerice naučiše plesti ćilime po perzijskim uzorima, tkati fine tkanine, izrezuckavati lijepe ornamente te ih upotrebljavati za gradnje svojih kuća, praviti od srebra, zlata i dragoga kamenja krasne nakite, pa i pripravljati tursko slatko pecivo (baklavu, pitu, rahatlokum, gurabije, lokuma) i druga jela. Napokon su se jošte privikli donekle i na način arapsko-turskog pjevanja, ili bolje rekavši, na arapsko-turski način melodizacije[1]).

Kako su slavenski narodi na jugu postojani, kad jednom šta prihvate ili uza što prionu, tako su i Slaveni, koji prigrliše Islam, postali najrevniji muslimi. Ali naši su Slaveni ne samo u vjeri gotovo tvrdokorni, nego i u inim prilikama života. Utuvi li koji Srbin, Hrvat ili Bugarin sebi jednom u glavu, da je ono spasonosno, što neki ljudi ili stranke uče i tvrde, ne ćeš ga od toga odvratiti, pa makar mu stoput dokažeš, da ono nije ni istina, a kamo li spasonosno, što tobožnje vogje govore.

Naši muslomani, ma da su slavenskog porijetla, a negda bili i kršćani, ne će ništa prihvatiti od kršćana, nego se drže one nauke ili one tradicije, koju su poprimili njihovi djedovi.

U glazbi napredovali su kršćanski narodi u pošljednja tri, četiri vijeka silno; muhamedovci pak ostali su nepomično na prijašnjem stepenu svojega glazbenoga razvitka. Da su Arapi, ti vjerni šljedbenici proroka Muhameda, u glazbi dalje dotjerali bili nego dotle, gdje smo ih vidjeli, prihvatili bi to bez dvojbe i ostali muhamedovci, bili oni po porijetlu Turci, Slaveni, ili drugi koji narod.

Znajući to, ne pristajem uz one pisce, koji tvrde, da je samo muhamedovska vjera kriva, što muslomani — stanujući u prosvijetljenoj Evropi

---

[1]) Vidi **Mendl**: „Musikal. Convers.-Lexikon“. Berlin 1878. Sveska X., str. 347.

— ne mogu ni u čem napredovati, što se kulture tiče, dakle ni u glazbi. Neki njemački pisac piše: „Glavni uzrok, što Turci nijesu u glazbi dalje doprli nego do početka glazbenog razvitka, tražiti je u tom, što njihovo bogoslužje nije trebalo glazbe; čak i zvuk zvonova, koji zovu kršćane k molitvi, nije im dozvoljen.“

Pri tom zaboravlja njemački taj pisac, da se u džamijama pjeva, i da i pravoslavni kršćani ne upotrebljavaju uz službu božju drugu glazbu nego pjevanje; zvuk zvonova pako da nije nigdje i nikada uplivao na glazbeni razvitak kojega naroda.

Scijenim, da će čitatelju ugodno biti saznati u tom pogledu sud našega Kristianovića, koji je s Arapima općio i čuo njihovo mnijenje.

Kristianović piše: „Pošto je glazbena umjetnost u Arapa strašno spala, pita se, nije li to zato bivalo, što Arapi nemaju prirogjenog dara za glazbu? — Ja sa svoje strane mislim, da poglaviti uzrok tog nevjerojatnog pada treba tražiti u vjerskom zakonu, koji vlada u tom narodu.“ (To je njegovo evropejsko mnijenje.)

„Čini se, da Muhamed sam nije bio protivan glazbi, to bar tvrde Marabuji, a dokazom je i ova historijska činjenica.

Hasan-ben-Sabit, Muhamedov pjesnik, imao je ropkinju pjevačicu. Pošavši jedan dan prorok mimo svoje tetke, začuje ju pjevati i zaustavi se. Na to ga upita pjevačica: Bi li to za me zločin bio, što se zabavljam pjevanjem? — Ne bi zaista — odgovori prorok — smiješeć se dobrostivo.

Premda dakle Muhamed nije zabranio glazbu, to ipak duh njegovog zakona nije bio u prilog razvitku umjetnosti i znanosti, jer posve materijalan, ide samo za tim, da budi u svom narodu ljubav za rat. Slijedeći razvitak glazbe u Arapa, vidi se posve jasno, da je oslabio baš u ono doba, kad je taj narod najstrožije slijedio zakone svoga proroka. Tako pod vladom četvorice prvih kalifa (koji su bili Muhamedovi rogjaci), koji smatrahu glazbu štetnom i nećudorednom. Glazba počela se u Arapa tek onda dizati, kada je nastupila na prijesto nova i moćna dinastija Omejada. Pod njihovim drugim kalifom preporodi se ova umjetnost, ma da se to i polagano zbivalo. Prvi Omejadi ne ufaše se naime javno odobriti gojenje glazbe, premda se sami okružiše pjevačima i pjevačicama. I tako zavlada samo pod posljednjim Omejadima i prvim Abassidima glazba svom svojom snagom. Tada je ona bila na vrhuncu svoje slave. Po tom se vidi, da padu glazbe u Arapa nije kriv slabi ukus tog naroda za tu lijepu umjetnost.

Ako motriš i slušaš skupno glazbovanje arapskih glazbara, uvjerićeš se, da oni imadu sve glazbene instinkte. I ne poznavajući kajde, izvode oni čitavi niz melodija, a da nigdje ne pogriješe. Uz to imadu vanredno glazbeno pamćenje i tanko ritmičko čuvstvo. Sluh ih tako pouzdano vodi, da nikada ne pretječe jedno glazbalo drugo. Sklad u njihovim glazbenim produkcijama tako je znamenit, da posvjedočuje njihov prirodni dar za glazbu.“ [1])

Sve ono, što tuj Kristianović piše o glazbenom daru Arapa, ne će i ne može nitko zanijekati; ali upravo zato, što su Arapi imali veliki glazbeni dar, i što su mogli u glazbi toliko napredovati, koliko jesu, mogli bi oni još i više; sama vjera ne bi ih u tom smetala.

Hadži Kalfa, govoreći o glazbi, reče ovo: „Duša, zatravljena čarom melodije čezne da vidi više biće, da ugje u čisti svijet, da se druži s dusima ne zatrtim jedrinom tijela, da bude sposobna pojmiti ih i općiti sa svijetlim stvorovima, koji okružavaju prijesto svemogućega.“

Ove riječi kažu, da su Arapi-musulmani imali uzvišene pojmove o glazbi, te spoznali moć i vrijednost njezinu.

Uzrok, što Arapi nijesu dalje dotjerali u glazbi, jedini je taj, što nijesu vlastitim glazbenim istraživanjem do onoga došli, što su kašnje kršćanski umnici i umjetnici obreli i usavršili, i što nijesu podnipošto htjeli šta primiti, što je poteklo od kršćana. Ovo je bila u prvom redu harmonija, na kojem se je temelju glazba kasnije razvila do nenadane visine.

Drugačije je to u kršćana. Jer ako su i ovi odani dušom i tijelom svojoj vjeri, to su ipak spremni učiti od svakoga, koji nešto bolje ili drukčije umije ili znade, nego oni. Tako je kršćanska križarska vojska, koja je željela osvojiti Palestinu u godinama 1147., 1189., 1217. i 1288., koješta naučila u glazbi od Arapa, te u Evropi udomila i neka glazbala, koja su Arapi upotrebljavali.

U ono doba nijesu Evropejci ni za dlaku dalje bili u glazbi od Arapa i Perzijanaca, izuzev primitivne pokušaje u harmoniji. Jer su dakle Arapi mnoge stvari, što se glazbe tiče, bolje znali i umjeli nego kršćani, to su ovi nastojali da uče od Arapa-muslomana.

Sadašnji mlagji naraštaj muhamedovski sve bolje uvigja, da ne valja ako se koji narod hotimice izolira u kulturi, i ako samo zato mrzi stečevine drugoga naroda, što ovaj narod pripada drugoj vjeroispovijesti. S toga se sada mladi i otmjeni naši muhamedovci i trse, da uče gdje i od koga što mogu valjana, da ne zaostaju u naobrazbi i napretku prama drugim evropejskim narodima. Budu li ustrajali na tom putu, dokazaće oni jednom svijetu, da nije sama sobom kriva muhamedovska religija, što su njihovi pregji zaostali u općoj kulturi, nego zaziranje od kršćana.

---

[1]) **Christianowitsch**: „Esquisse historique de la musique arabe“, str. 9.—10.

Muhamedovski svijet nije dakle ništa prihvatio u glazbi od kršćanskih naroda? — — Ne bih rekao, da nije gotovo ništa prihvatio, nego samo velim, da nije prihvatio od kršćana potječući preporogjeni glazbeni sistem.

U španjolskih Arapa i u naših slavenskih muhamedanaca nalazimo koješta, što pokazuje, da to nije arapsko-turskog porijetla. Tako upotrebljavaju i naši muslomani neke slavenske glazbene osebine, jer drže, da su prava svojina Arapa ili Turaka. Dokazu za volju spomenuću ovdje interval povećane sekunde, tanburicu, gudaljke, tako zvanu vojničku glazbu tursku i moderni kajdopis.

a) Povećane sekunde (*as-ha; es-fis* i t. d.) nema u arapskim ljestvicama raznih glasovijeta niti u arapskim melodijama, ne može dakle da je osebina arapske glazbe. Taj se interval nalazi samo u slavenskoj *mol*-ljestvici (*ce*, *de*, *es*, *ef*, *ge*, *as*, *ha*, *ce*) i u melodijama južnih Slavena. Evropejska umjetnička glazba prihvatila je tu slavensku ljestvicu prije jedno pedeset godina jedinom pravom *mol*-ljestvicom, ali ne nazvaše ju slavenskom, jer to nije prijalo Nijemcima, nego harmoničnom *mol*-ljestvicom. Ne znajući Turci ni Slaveni Muhamedove vjere, da je povećana sekunda osebina slavenske glazbe, upotrebljuju taj interval što izdašnije, jer misle, da se njim može najprikladnije izraziti melanholija i ašikovanje. A jer se taj interval vazda čuje i u turskim melodijama, to sude strani glazbeni učenjaci, koji su po nešto proučili glazbu naroda, živućih u bivšim evropejskim pokrajinama turskoga carstva, da je taj interval pravi karakteristikon turske glazbe. Tako piše Ambros u svojoj „Geschichte der Musik" (I. str. 111.): „U turskoj glazbi upotrebljava se vrlo često omiljeli pomak od male terce na povećanu kvartu, pošto taj interval najkrepčije izrazuje azijatski elemenat; kako je to razabrati iz slijedeće turske popijevke (Lied), koju nam je priopćio August pl. Adelburg-Abramović"[1]).

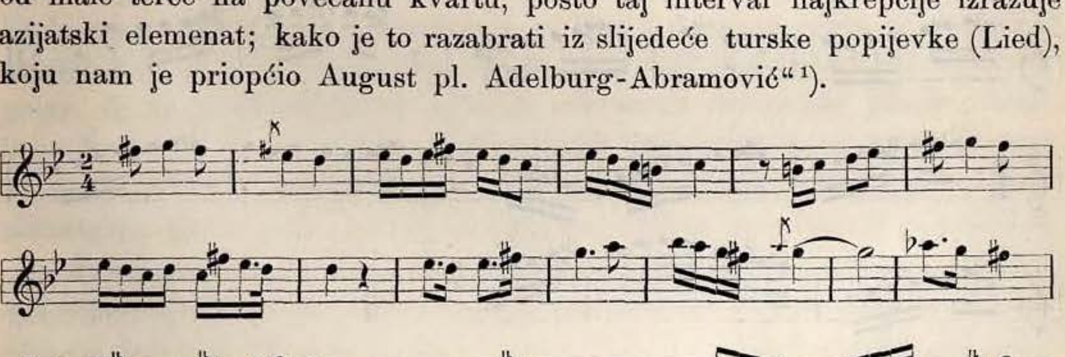

---

[1]) August vitez Abramović od Adelburga, izvrstan violinista i komponista opere „Zrinski", koja se je prviput pjevala god. 1868. u Pešti, rodio se god. 1833. u Carigradu od oca Dimitrije (rodom iz Novoga Sada), koji je bio u Carigradu austrijski konzul. — Gornja melodija nipošto ne pripada kojoj pjesmi, kako to Ambros misli, nego je instrumentalna melodija i to dio jedne koračnice (marša).

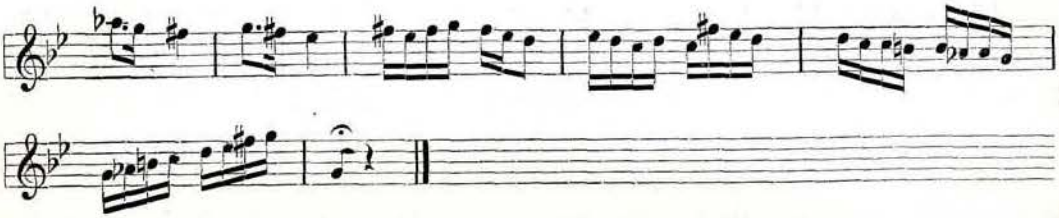

Turska koračnica.

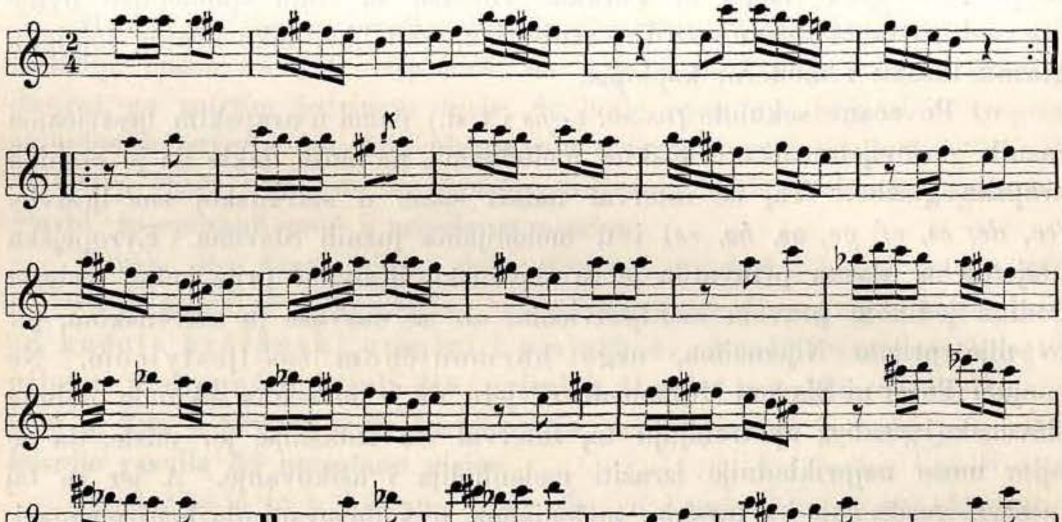

Ovu koračnicu ja sam ukajdio god. 1865. u Sarajevu po svirci nekoga turskoga frulaša.

Držim, da će najshodnije biti, ako umah ovdje, što no riječ na licu mjesta, nadovežem neke svoje opaske o tim turskim melodijama.

O prevelikoj sekundi već sam rekao, da ne spada u arapsko-tursku glazbenu tradiciju nego u slavensku, mogu dakle s mjesta preći na vanjski oblik turskih melodija. Gornje turske koračnice ne smijemo usporediti s marš-oblikom evropejske glazbe, jer na te turske koračnice ne koraca se po taktu, nego vojnici idu kako ih je volja, po prilici onako, kako idu svatovi uz hrvatske pučke svadbene koračnice. S toga razloga ne bismo ih smjeli pravom ni nazivati koračnicama nego samo svirkama za vojnike, ili kako ih Kristianović nazivlje: „Nuba guerrière“ (Nuba ratna).

Takve svirke izvode u Turaka i u sadašnjih Arapa nekolicina frulaša i sopilara, a prate ih bubnjevi, talambasi i drugi bučni nastroji.

Glede nutarnje strukture tih svirki reći mi je, da pojedine stavke (periode) nemaju megju sobom nikakve logične sveze. Čuvstvo slušaoca ne osjeća, da skupina stavaka sačinjava protazu (prostavak, Vordersatz), a druga skupina apodozu (zastavak, Nachsatz), jer su pojedini stavci tako poredani, da se jedan stavak ne odnosi na drugi, to jest, drugi stavak ne nadopunjuje ili motivira prvoga, nego cijela je melodija neko lutanje bez cilja i bez pravog smisla. Cezure su doduše dosta oštro markirane, ali perioda nema pravog kraja, nema pomirljivog onog momenta, kod kojega bi slušalac osjetio, da je smisao periode dovršen.

U arapsko-turskoj melodiji nema glavne misli, oko koje se sve ostale vrte, to jest ona nema pravog ishodišta, a ostali stavci nemaju pravog uporišta. Cijela je melodija gragjena bez pravoga plana. Pa ako i ne bih rekao, da su pojedini stavci samo slučajni, ili drugim riječima, da pjevač pjeva ili glazbar izvodi, što mu časomice na pamet dogje, jer znamo da si oni zapamte prvu stilizaciju, te da ju vazda jednako izvode, to se ipak tako čini, kao da je cijela struktura samo slučajna.

U arapsko-turskim melodijama opaziti je doduše tu i tamo melodijskih sekvencija, kako primjerice u našoj turskoj koračnici, gdje je u trećem dijelu treći i četvrti takt sekvencija prvoga i drugoga takta, transponiran na dolnju kvartu; ali ja mislim, da je to u njih samo slučajni melodijski pojav, ili da je nehotimična imitacija sekvencijâ evropejske glazbe. Glazbene figure ili fraze, koje se opetuju, kako primjerice u 12. taktu Ezana, ili u 16. i u 22. taktu Jutarnjeg pijeva mujezina, nijesu prave sekvencije, jer se jedna prema drugoj ne odnose kao subjekt i predikat.

Što u turskoj melodiji nema pravog ishodišta, ni pravog uporišta, niti zadovoljujućeg zaključka, pripisati je tomu, što se arapsko-turska melodija ne temelji na harmonijskom principu, dočim, recimo hrvatske popijevke, ako ih i pjeva puk bez ikakve harmonične podloge ili pratnje, dakle jednogrlice, ipak su gragjene po harmonijskim zakonima.

Priznajem, da svjetovne pa i crkvene melodije kršćana nijesu do godine 1000. po I. imale bolje strukture od glazbene strukture azijatskih naroda, premda su tekle mirnije, a ne tako regbi strastveno, kako melodije, koje pjevaju mujezini. No čim je monak Hugbald počeo (oko god. 840.) o tom raditi, da postavi harmoniji čvrst temelj a Guido Aretinski nastavio (1010.—1050.) razvijati harmonične tvorbe, dobila je evropejska glazba posve drugo lice, melodije su postale na jednom jasnije a raspredba im logičnija.

Kamo sreće, da su i Arapi prionuli bili uz harmoniju! a mogli su za nju znati, jer su bili gospodari Španije i na takvom visokom stepenu civilizacije, da su njihovu visoku školu u Kordovi polazili mladići zapadnih kršćana, a arapski su učenjaci znali za svaki napredak inoga svijeta. Zato opetujem, kada bi Arapi prigrlili bili harmoniju, dobile bi po svoj prilici njihove harmoničke tvorbe, sveze sazvuka i modulacije još i drugi smjer, a oni bi mogli na temelju svojih harmonijskih zakona razviti svoju glazbu u velike. Jer ako je arapská, a s njome i turska glazba, nešto nedovršena, nedotjerana, to ipak imade i ona klice ljepote. Ova lijepost u savršenoj arapskoj glazbi ne bi dakako čisto onakova bila, kakvom ju Evropejci smatraju, ali arapska poslovica veli: „I crno može biti lijepo, ako je lijepo“, to jest ako je dotjerano.

Ritmijske tvorbe u našim, prije predočenim svirkama, svakako su arapske, a jer su arapske, zato se i ne sudaraju s temperamentom (ćudi) Turaka niti s temperamentom muhamedovaca slavenskog porijetla. Živahnost ili brzina glasova u tim ritmijskim tvorbama, odaje koleričnu ćud Arapa. Turci su više melankoličnog temperamenta, s koga doduše katkada i uskipe, ali inače je Turčin sanjar, lagodan i nemaran, dočim su Slaveni sanguinične ćudi. Sama religija ne može ni u kojega plemena promijeniti krvi i ćudi ni kroz vijekove, može pak djelovati samo na značaj i na ćudorednost. Ritmijske tvorbe u turskoj glazbi nijesu dakle zrcalo ni prave turske, ni prave slavenske ćudi. Da nijesu zrcalo turske ćudi, lako je pojmiti, pošto u glazbi ni šta ne potječe izravno od Turaka; a da ritmijske im tvorbe nijesu izraz slavenske ćudi, pripisati je tomu, što se muhamedovski Slaveni drže u pjevanju ritmijskih tvorba obrednih muhamedovskih melodija, s druge strane pak, što sami slabo goje instrumentalnu glazbu.

Bilo bi ispod časti za otmjena muslomana, da javno glazbuje; on to prepušta robovima, a gdje takvih više nema, Ciganima. Turska riječ veli: „Bez bubnja i svirale ciganske, svadba nikada ne biva“; a druga: „Reko Ciganin: Gdje god budem, svirala mi ne gibi“.

Ako dakle muhamedovski Slaveni i ljube glazbu neizmjerno, jer su Slaveni, to se oni ipak više drže korana nego sami Arapi, jer ovi su i komponovali glazbene komade, te ih sami i izvodili, dočim Slaveni Muhamedove vjere samo uživaju glazbu, koju drugi izvode. U tom slijede oni onoga istočnoga kralja, koji je rekao: „Za kralja je dovoljno, ako glazbi posvećuje toliko vremena, da sluša svirce“.

U narodnoj poeziji biva obratno. U pjesmama ne drže se muslomani Bosne ili Bugarske metruma (ritma) arapskih ili turskih pjesama, nego svoga narodnoga deseterca. Osim toga nijesu pučke pjesme slavenskih muslomana onako fantastične, ko arapske ili turske, nego čisto realističke, samo što upleću u pjesmu i turske i arapske riječi, ne bi li time istaknuli, da ju je spjevao musloman. Dobro veli Mehmed beg Kapetanović u predgovoru svoga djela „Narodno blago“: „Ovakovog i još mnogo ljepšeg raznovrsnog blaga nalazi se svuda megju našim narodom, a osobito baš megju nama muhamedovcima. To svjedoče mal ne sve narodne junačke pjesme i mnogo izreka i mnogo poslovica, koje su potekle samo od bosanskih muhamedovaca, u kojim se nalazi mnogo turskih riječi i čitavih fraza i danas“ [1]).

b) Za glazbalo Tanburicu drže kršćanski narodi, koji živu u negdašnjim turskim pokrajinama, pa i tugji pisci, da je to glazbalo arapskog porijetla, i da su ga Turci donijeli u Evropu, a Slaveni od njih primili. Megju ostalim piše Fra G. Martić u predgovoru k Jukićevoj zbirci „Narodne pjesme bosanske i hercegovačke“ [2]): „Tanburica je muhamedanskim Bošnjacima orugje njihova ašikovanja; zato narod kršćanski u Hercegovini drži za grjehotu, služiti se ovim nastrojem (glazbalom).“ Fra Martić ne kaže doduše izrično, da je tanbura arapskog ili turskog porijetla, nego samo to, da ju muhamedovski Slaveni upotrebljavaju, ali zato vele strani pisci, da su Turci k nam donijeli panduru (a to je isto, što i tanbura). Tako piše Ambros (I., str. 81.): „Udara u oči, što Arapi zovu svoje trožično, kitari naliko glazbalo, naime asirsku Panduru, Tanburom ili Danburom, što je samo izmjena slova riječi Pandur.“ I Vuk zna za riječ Pandur. U njegovom rječniku tumači tursku riječ baglama ovako: „baglama, mala tamburica, eine kleine Pandore von drei Saiten“.

Ne poričem, da su Turci primili tanburu od Arapa, samo poričem, da su ju Slaveni dobili od Turaka, jer kada su Turci u Evropu došli, bila je pandura već jedno 500 godina u Slavena u porabi, a primili su ju od starih Grka. Jer su pako Slaveni usvojili i staro ime tog glazbala, nazvali su takogjer one, koji su udarali u to glazbalo Pandurima [3]). Istom kada je premoć Turaka nadvladala, uzeše i Slaveni nazivati svoju panduru po arapski: tanburom.

---

[1]) Vidi Mehmed beg Kapetanović Ljubušak: „Narodno blago“ na str. 7. Štampano u Sarajevu god. 1304. (1887.).

[2]) Štampana god. 1858. u Osijeku u Slavoniji.

[3]) Vidi u 39. knjizi „Rada jugoslav. akademije“ u Zagrebu moj „Opis i poviest pučkih glazbala južnih Slavena“, naročito članak: „Nešto o poviesti tanbure“.

Vjerojatno je ipak, da su Bugari došli do tanbure posredovanjem Turaka, ali nijesu Hrvati ni Srbi. To u neku ruku dokazuje vještina Hrvata i Srba u tanburanju i savršenost same tanbure. U Turaka i u Bugara je tanbura jošte i sada primitivna, a ne umiju tako vješto, skladno i u skupu udarati ko Hrvati i Srbi.

c) O glazbalima, na kojima se gudi gudalom, a to su razne vrste gusala, misle mnogi učenjaci, da su ih Slaveni primili ili od kršćanske križarske vojske ili od Turaka, koji da su ih donijeli iz Arabije. No tomu nije tako. Gusle su obret južnih Slavena, ili — kako ja mislim, baš obret Hrvata. Imademo naime vijest iz desetoga vijeka i to u spisu „Glagolita clocianus“, koji je objelodanio god. 1836. B. Kopitar, u kojem se spominju i gusle i gudalo. Još neka starija vijest od god. 880.—890., potječe od presbytera Kozme, bugarskoga pisca, koji govoreći o Bogomilima (bosanskim) piše: „Каки су то хришћани, који с гусльми и плесканијемь и пѣсмьми бесовскыми вино пијутъ и срęштамь и сномь и всакому ученију сотоним вѣрујутъ!“

Ako pomislimo, da je križarska vojska prvi put došla u Palestinu u XII. vijeku, a Turci da su došli u Evropu u XIV. vijeku, Slaveni pak da su upotrebljavali gusle još u IX. vijeku, tada ih nijesu primili Slaveni iz ni čije tugje ruke.

Arapi imali su u starim vremenima neku vrst gudalačkog glazbala, nazvana rebâb, ali ovo glazbalo ne nalići ni malo našim guslama, kako je to vidjeti iz snimke rebâb-a, koju je Kristianović svojoj knjizi priložio. Uz to nije jošte ni posve dokazano, da su Arapi na rebâb-u i prije izvodili glasove gudalom. Arapski sadašnji kemân (kemane, kemandže, u Bosni kažu ćemane) puka je imitacija naših gusala i moderne violine.

Gusle su dakle primili Turci od Slavena, a ne obratno[1]).

d) O takozvanoj turskoj vojničkoj glazbi tvrde takogjer razni pisci, da je to izum Arapa i Turaka. Da vidimo!

Istina je, da su imali Arapi, a po njima i Turci, u svojim bojevima i svirku. Ali kakva je to bila svirka? Vojna ta svirka sastojala se od toliko i toliko frula, sopila (zurne), od bivolskog roga, od bubnjeva i talanbasa. Limenih glazbala, kakvih ima u našim vojničkim bandama, nijesu imali, još manje izvodila bi turska svirka komade u harmoničkoj udezbi. Vojničku bandu s limenim glazbalama u harmoničkom skladu upotrebio je prvi naš slavonski veleposjednik barun Franjo Trenk, vogja slavonskih pandura, koju je četu ustrojio god. 1740. Trenk, čovjek glazbeno naobražen, poznavao je sva ona sviračka glazbala, koja su obreli razni francuski i njemački graditelji sviraljaka oko god. 1700., te ove i dosta brzo usavršili. Nova ta glazbala bila su ova: frule od razne veličine i razne sitnine glasa; klarineto (cornetto); krilati rog; trublje; šumski rog; bombardono i druge. Od ovih glazbala nabavio je Trenk ona, koja je smatrao prikladnima za svoju pandursku bandu, te joj je dodao jošte velike i male bubnjeve (ali ne talambase!) a možda i tanbure. Tada je sam komponovao prikladne komade, ove udesio po zakonima harmonije, te ih i uvježbao sa svojim bandistima[1]).

---

[1]) Vidi u 38. knjizi „Rada jugoslav. akademije“ od god. 1877. moju raspravu: „Nešto o poviesti gusala“.

Što su ostali narodi takav orkestar nazvali turskom glazbom, potječe otuda, što je Trenk odijevao svoje pandure po turski. Nosili su crvene kape s kukuljom (kokolom) poput turskih janičara, i crvenu kabanicu. Mjesto hlača imali su šalvare od modre boje, mjesto pojasa turski ćemer sa četiri male puške i handžara, a mjesto zastave nosili su na prutu nataknut konjski rep. Navaljajući panduri na neprijatelja, digli bi užasnu viku: „Allah! Allah!“ Po svim ovim vanjskim znakovima sudili su tugji narodi, da su panduri pravi Turci, te su zato i njihovu glazbenu bandu nazvali turskom bandom.

Tako se primjerice vidi na naslovnom listu djela „Mœurs et usages des Turcs“ od J. A. Guera (Paris 1746.) vigneta, na kojoj su naslikane tobožnje turske trublje i rogovi (trombe, corni) od lima. Jedno i drugo glazbalo ima široko ušće (fr. Pavillon, njem. Stürze), a rog je dvaputa savijen: natraške i naprijed. No kako već rekoh, turska vojna svirka nije tada ni poznavala takva glazbala. Zabuna piščeva potječe otuda, što je vidio takva glazbala u Trenkovih pandura, kada su god. 1744. prebrodili potajice Rajnu te Francuze junački potukli. U sličnim zgodama vidjeli su i čuli i Nijemci tu tobožnju tursku glazbu Trenkovih pandura.

Od onoga vremena uredile su takve glazbene bande ne samo druge evropejske vojske, nego su ih uobičajili i u samom Carigradu.

Utemeljitelj turske vojničke glazbe bio je dakle Franjo Trenk, a ne Arapi, ni Turci, ni Nijemci.

Još mi je spomenuti, da su glazbeni komadi današnje bande sultanove udešene, kao i oni Trenkovi, po harmoničkim zakonima, i da bandiste sviraju po kršćanskom kajdopisu, i to ne samo turske komade, nego i operne i kojekakve druge evropejske. Svega toga dakako ne bi bilo, da je vojna glazba ovisila o turskom, muslomanskom puku; ali kako je turska vrhovna vojnička uprava koješta prihvatila od kršćanske soldateske, tako je primila i vojnu glazbu. Prosti muhamedovski puk ni sada ne slijedi sultanovu bandu, jer njemu se mili samo ona primitivna arapska svirka, koja nema ni šta zajedničkoga s glazbom kršćana.

---

[1]) Vidi „Koračnicu Trenkovih pandura“, štampana u „Viencu“ od god. 1875. u br. 17.

II.

Iz dosadašnjeg mog razlaganja mogao je čitalac razabrati, što su Turci u glazbi imali, znali i umjeli, a što nijesu.

Sada valja da istraživamo, kako i koliko su Turci utjecali na pučko pjevanje i glazbovanje Hrvata, Srba i Bugara.

Turci nijesu posredno utjecali u glazbi na slavenske narode onih zemalja, koje su posjeli bili, nego su utjecali neposredno i to putem muhamedovske religije, koju je poprimio bio jedan dio tih slavenskih naroda.

Što je u melodijama koje potječu od muhamedovskih Slavena, arapsko-turska tradicija, to su naučili od svojih hodža, softâ, mujezina i derviša.

Ta tradicija raspoznaje se u melodijama:

1. Po nepravilnoj gradnji glazbene nutarnje strukture, jer perioda treba da se odnosi kao subjekt k predikatu, kao pitanje k odgovoru, ili kao protaza k apodozi, što u strukturi arapsko-turske glazbe nema.

2. Poznaje se po tom, što arapsko-turska melodija nema glavne misli, koja se ukazuje u cijeloj melodiji kao crvena nît, i što motiv melodije nema sekvencijâ, to jest transpozicija stavaka za koji interval više ili niže (sitnije ili krupnije). Sekvencijom slavenske, a uopće evropejske melodije, postaje melodija ne samo shvatljivija i mirnija, nego i logičnija i dulja.

3. Poznaje se po tom, što arapsko-turska melodija upotrebljava rado i često usklik na oktavu i na veliku sekstu; što upotrebljava uzlazeću prehodnicu (talj. Semitono, franc. Note sensible, njem. Leiteton) i mnoge figuracije (kolorature). Svega toga nema u slavenskoj melodiji.

4. Što se arapsko-turska melodija ne osniva na harmonijskom principu, to jest, što ne pokazuje na izmjenu i svezu stanovitih sazvuka (akorda).

5. Što se arapsko-turska melodija služi glasovijetima (Tonarten), kojih nema u slavenskoj glazbi. Imadu doduše i Slaveni osebne stare glasovijeti, ali ove potječu od glasovijeti starih Grka ili od glasovijeti rimske ili pravoslavne crkve, ili su izvorne, kako primjerice slavenska mol-ljestvica.

6. Poznaje se i po tom, što je nutarnji ritam arapsko-turske melodije veoma nestašan. U turskoj melodiji nema ritmičke šeme (ritmijskog obrasca), koja se diljem melodije redovito opetuje, nego dolazi svaki čas novi ritmijski motiv, koji se ali ne obazire na prijašnji.

Evo nekoliko takovih primjera:

IZ BUGARSKE.

Andante. I. br. 296[1])

1.

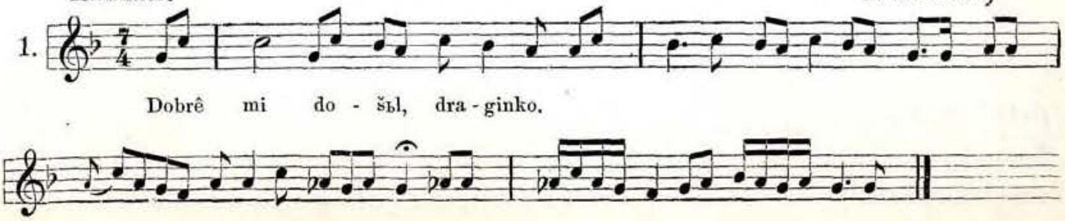
Dobrê mi do - šъl, dra - ginko.

IZ BUGARSKE.

Largo. II. br. 539.

2.

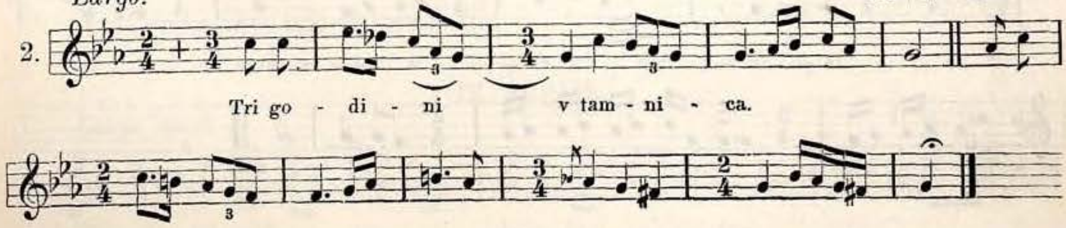
Tri go - di - ni v tam - ni - ca.

IZ BOSNE.

Adagio molto. III. br. 909.

3.

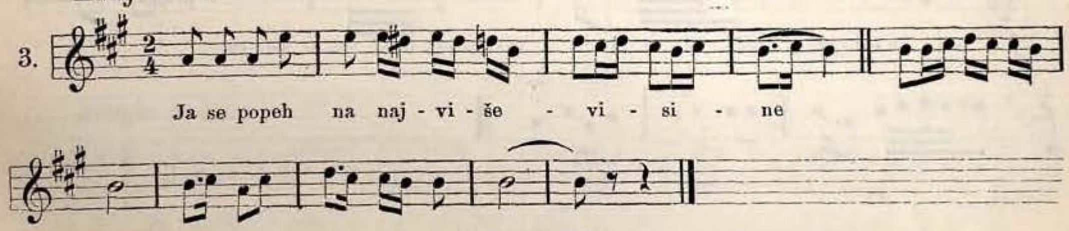
Ja se popeh na naj - vi - še - vi - si - ne

IZ SRBIJE.

Largo. IV. br. 1522.

4.

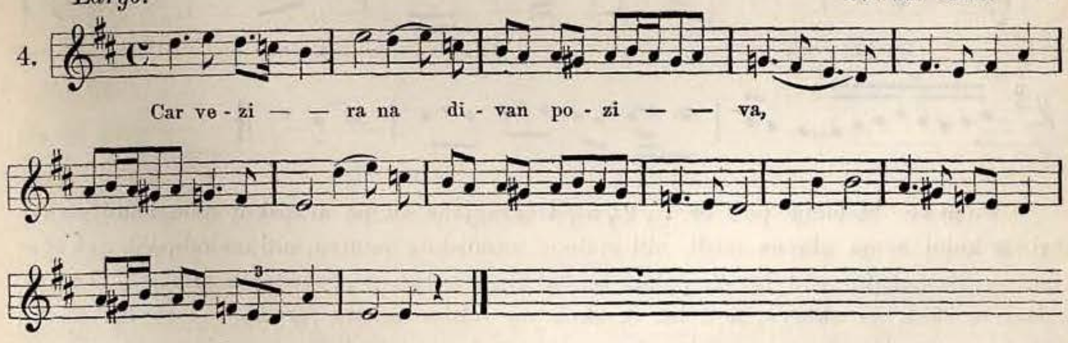
Car ve - zi — — ra na di - van po - zi — — va,

---

[1]) Označuje knjigu i broj melodije moje (Kuhačeve) zbirke „Južnoslav. narod. popijevaka“.

IZ BOSNE.

Moderato. I. br. 159.

5.

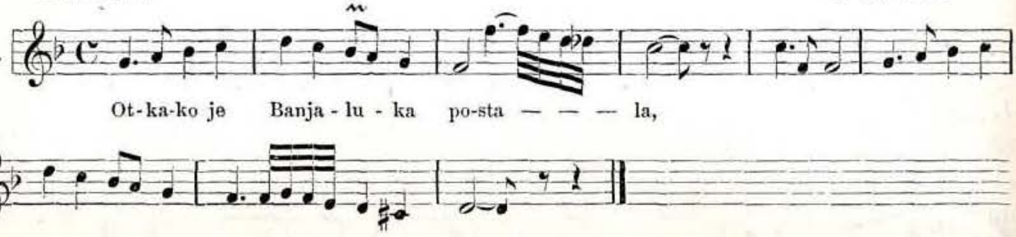
Ot-ka-ko je Banja - lu - ka po-sta — — — la,

IZ BOSNE.

Larghissimo. I. br. 241.

6.

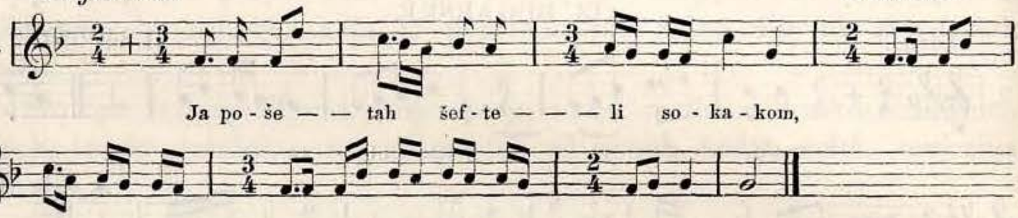
Ja po - še — — tah šef - te — — — li so - ka - kom,

IZ DUBICE U HRVATSKOJ.

Largo. I. br. 364.

7.

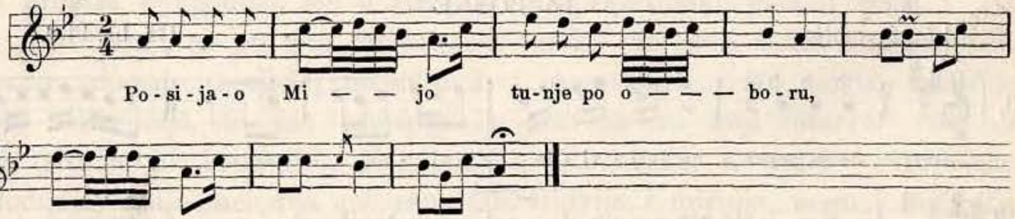
Po - si - ja - o Mi — — jo tu-nje po o — — — bo - ru,

IZ BUGARSKE.

Andante. III. br. 835.

8.

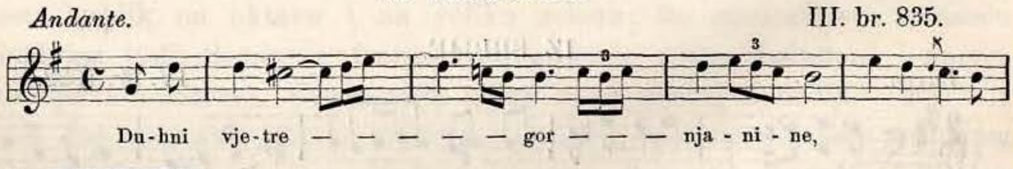
Du-hni vje-tre — — — — — gor — — — nja - ni - ne,

Tumač. Melodije pod br. 1., 2., 3., 4. gragjene su po arapskoj nelogičnoj strukturi, u kojoj nema glavne misli, niti stalnog ritmijskog motiva, niti melodijskih sekvencija. — U melodiji pod br. 2. nalazi se na kraju uzlazeća prehodnica *(fis-ge)*. U br. 5. nalazi se skok na oktavu, a u br. 6. skok na veliku sekstu *(ef-de)*. — U br. 3., 6., 7. i 8., upotrebljava se arapska figuracija (koloratura), koja je vrlo nalik onoj u „Ezanu“ i u „Jutarnjem pijevu Mujezina“. — Melodija pod br. 1. pokazuje na podglasovijet Zirefkenda, spojena s drugim Makametom, koja ima ljestvicu: *ce, de, e, ef, ge,* *as, a, hes* (ne *ha!*), *ce*. — Melodije pod br. 2. i 4. pokazuju na koju arapsku Šabe-sku podglasovijet. — Melodije pod br. 3. i 8. pokazuju na glasovijet Irak ili Isfahan ljestvicom: *de, e, fis, ge, a, ha, ce, cis, de*. — No ako u ovim melodijama i prevlagjuje arapsko-turska tradicija, to se ipak nalazi i po koji pojav, koji pripada osebinama slavenske glazbe. Tako nalazimo u br. 2. preveliku silazeću sekundu *(ha-as)*; u br. 6. glavnu misao; u br. 7. u šestom i sedmom taktu transpoziciju ili sekvenciju od prvoga i drugoga takta, ako i ne posve pravilnu; te u br. 2., 3., 4. i 6. dominantni zaključak melodije.

Ima u nas i takvih pučkih melodija, za koje bi čovjek u prvi mah mislio, da su arapsko-turskog podrijetla, jer im je izražaj nekako tugji, starinski, pa i divljački; ili što ima u njima figuracije, ili što su periode ne baš vrlo logično gragjene. No ako im digneš koprenu s njihova glazbena lica, te im oštro pogledaš u oči, raspoznaćeš, da su to prava slavenska čeda.

Evo nekoliko takvih melodija:

IZ SRBIJE.

Largo assai. I. br. 65.

9.

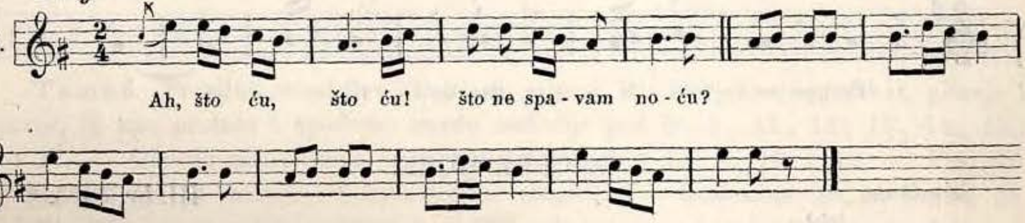
Ah, što ću, što ću! što ne spa - vam no - ću?

IZ BUGARSKE.

Adagio molto. I. br. 85.

10.

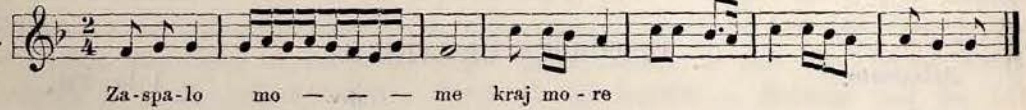
Za-spa-lo mo — — — me kraj mo - re

IZ TURSKE HRVATSKE.

Larghetto. I. br. 99.

11.

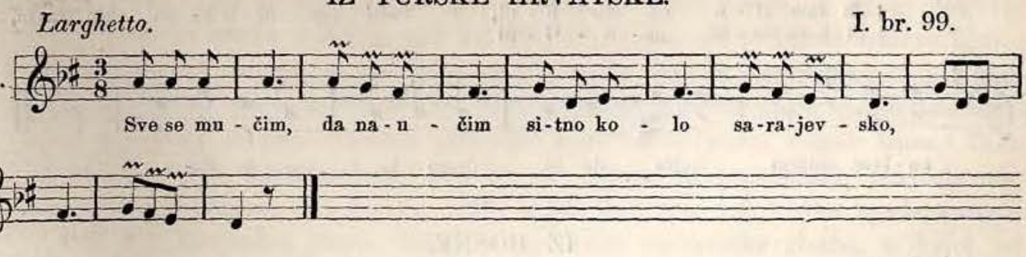
Sve se mu - čim, da na - u - čim si-tno ko - lo sa-ra-jev - sko,

IZ BOSNE.

Larghetto. I. br. 146.

12.

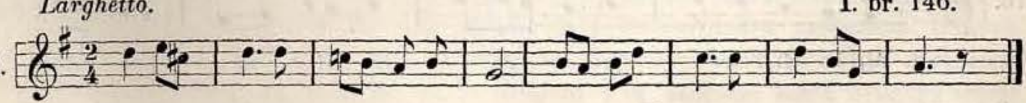
Ka - ram - fi - lu cvje - će mo - je

IZ BUGARSKE.

Allegro moderato. I. br. 150.

13.

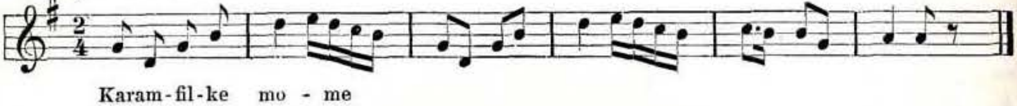
Karam - fil - ke mo - me

IZ BUGARSKE.

Andante moderato. I. br. 154.

14.

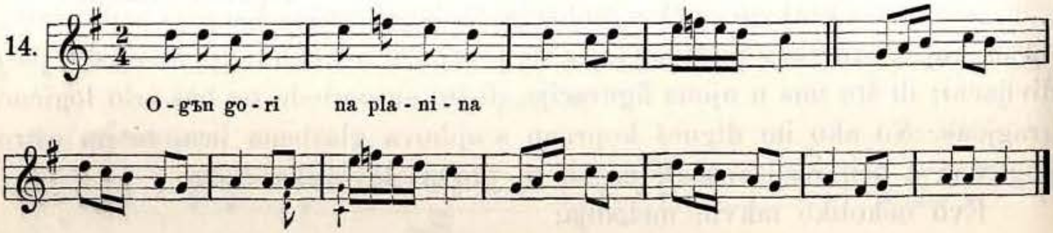
O - gъn go - ri na pla - ni - na

IZ CRNE GORE.

Andante con moto. I. br. 181.

15.

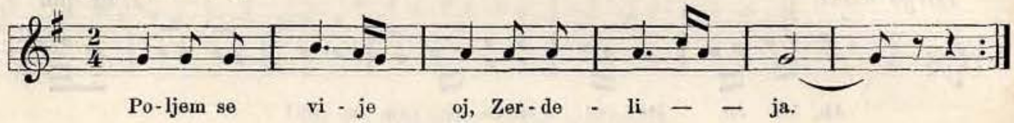
Po - ljem se vi - je oj, Zer - de - li — — ja.

IZ CRNE GORE.

Andante. III. br. 1023.

16.

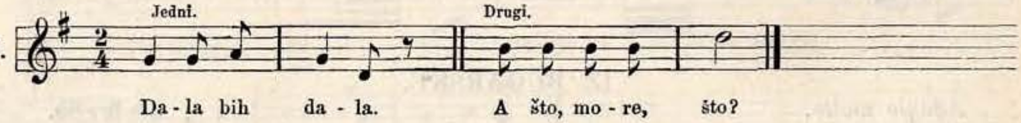
Jedni.
Drugi.
Da - la bih da - la. A što, mo - re, što?

IZ TURSKE HRVATSKE.

Allegretto. I. br. 231.

17.

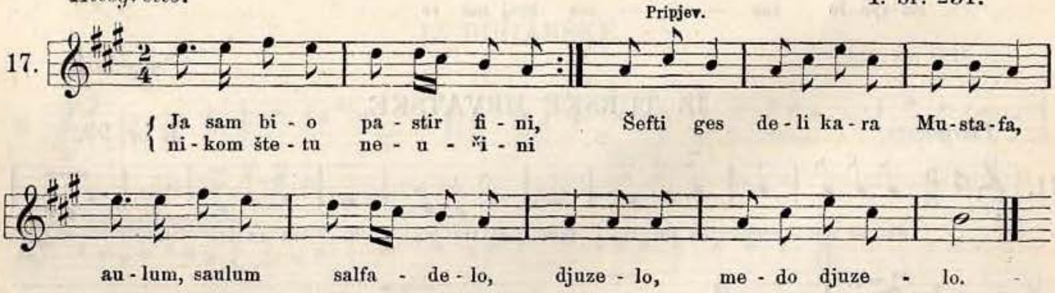
Pripjev.
Ja sam bi - o pa - stir fi - ni,
ni - kom šte - tu ne - u - či - ni
Šefti ges de - li ka - ra Mu - sta - fa,
au - lum, saulum salfa - de - lo, djuze - lo, me - do djuze - lo.

IZ BOSNE.

Andante. II. br. 637.

18.

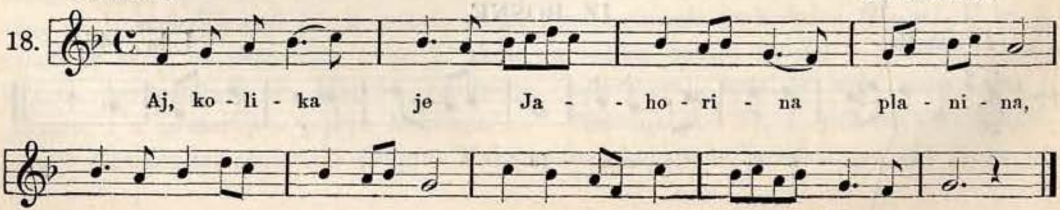
Aj, ko - li - ka je Ja - - ho - ri - na pla - ni - na,

IZ BOSNE.

Adagio molto. III. br. 885.

19.

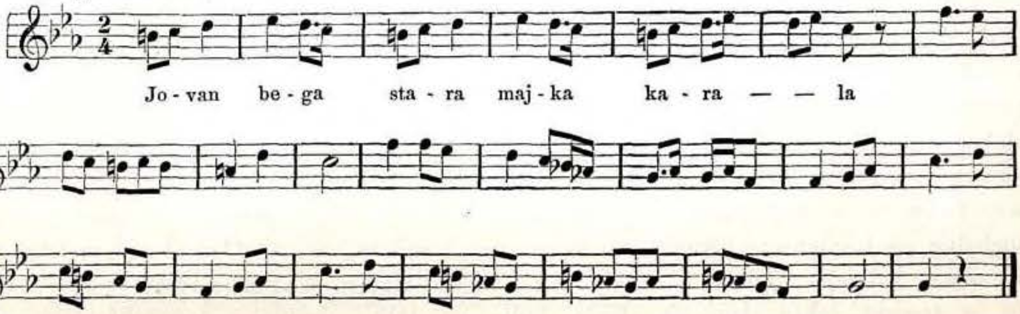

IZ HRVATSKE.

Largo. III. br. 1048.

20.

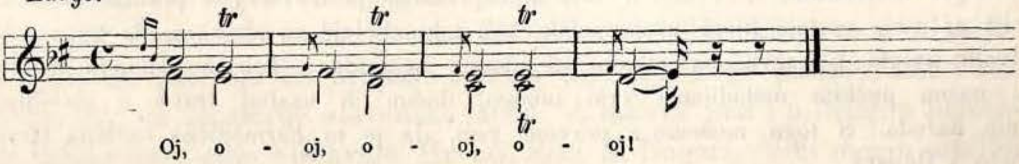

Tumač. Pravilnu strukturu (koja se odnosi kao subjekt i predikat, pitanje i odgovor, ili kao protaza i apodoza) imadu melodije pod br. 9., 11., 12., 13., 14., 15., 16. i 17. — Glavnu misao (koja se opetuje) nalazimo u br. 9., 16. i 19. — Prvi dio melodije pod br. 14. sastoji od miksolidske glasovijeti s ljestvicom: *ge, a, ha, ce, de, e, ef, ge,* koju su stari Grci nazvali hipofrigijskom, a Arapi ušakom.

U kršćanskom crkvenom pijevu bila je ta glasovijet hiljadu i toliko godina prije u porabi, nego što su Turci u Evropu došli. Rimska crkva nazvala je tu glasovijet tonus quartus. Da ne bi tko mislio, da je naša melodija možda ipak nastala utjecajem turske glazbene tradicije, to neka motri drugi dio te melodije. Ovaj je dio u evropskoj glasovijeti *Ge-dura;* glasovijeti pako, kakva je naš *dur,* nijesu Arapi poznavali, pa ju zato nijesu mogli ni Turci od njih naučiti. — Melodije pod br. 15. i 16. veoma su primitivne te imadu starinski izražaj, no zato su ipak kršćanske, jer su gragjene po uzoru antifona kršćanske crkve. Pod antifonama razumijevaju se one zborne popijevke, koje se pjevaju jednogrlice tako, da jedni pitaju, a drugi odgovaraju. — Figuracije imadu melodije pod br. 10., 18., i 19., ali to nijesu onakve figure, kakvih nalazazimo u arapskom pjevanju, nego cifrarije, koje se upotrebljavaju u cvjetovnom pojanju pravoslavne crkve. Ovo pojanje pak ne samo da je mirnije i dostojansvenije nego arapsko obredno pjevanje, nego imade posve drugih fraza. Tako je fraza u 12. i 13. taktu melodije pod br. 19. gotovo karakteristikon pravoslavnog pojanja. — U melodijama pod br. 11. i 20. imade fioritura, ali i ove spadaju evropejskoj, naročito slavenskoj glazbi. Nema te usavršene tanburaške glazbe, u kojoj ne bi dolazili u izobilju mordente (štipavci). Na harmonijskom se principu temelje melodije pod br. 9., 12., 13., 16. i 17. U br. 12. nalazi se čak u sedmom taktu rastvoreni sazvuk *de + ha + ge;* u br. 13. u prvom i trećem taktu rastvoreni trozvuk *ge + de + ge + ha (+ de),* u br. 16., u drugom, trećem i četvrtom taktu rastvoreni trozvuk *ge + de + ha + de,* te u br. 17. u drugom i u sedmom taktu drugoga dijela rastvoreni trozvuk *a + cis + e (+ cis).* Melodije tvoriti od rastvorenih sazvuka, nije doduše osebina slavenske već njemačke melodizacije, ali ipak pokazuje na evropejski harmonijski sistem, kakvoga Arapi, a s njima Turci, nikada nijesu imali, niti su htjeli da imadu. — Još više pokazuje melodija pod br. 20. na harmoniju, jer hrvatski puk drukčije i ne pjeva tu melodiju nego u dvopjevu, to jest dvozvučno. Sama melodija i način pjevanja izilazi neizmjerno divljački, te bi čovjek zaista mislio, da je turskog porijetla, ali ja sudim, da potječe iz najstarijeg slavenskog, možda još iz poganskog doba. — U melodijama pod br. 12., 13., 14., 17. i 18. nalazimo čisto slavensku, južnoslavensku harmoničnu osebinu, a ta je, da se melodija svršuje s dominantnim trozvukom tako, da je kvinta u melodiji. Pogledamo li arapske obredne melodije pa i svjetovne (Nube), ne ćemo toga u njima naći. — U melodiji pod br. 14., nalazimo takogjer jednu čisto južno-slavensku harmoničnu osebinu, i to u trećem taktu drugoga dijela, gdje se takt svršava s trozvukom gornje dominante *(de + fis + a)*, te ide neposredno u trozvuk dolnje dominante *(ce + e + ge)*, ali tako, da glas melodije skoči od kvinte *a* na uzlazeću tercu (pravo rekavši na decimu) *e*. Pošto u tom slučaju melodija uzlazi a pratnja ili harmonija silazi, postaje lijepi protupomak, koji tako djeluje na slušaoca, da ga se slijed dvaju kvinta u sazvucima nikako ne doima neugodno. Takvih primjera imademo u našim pučkim melodijama vrlo mnogo, dočim ih uzalud tražiš u melodijama inih naroda. S toga možemo s pravom reći, da je to harmonična osebina Hrvata, Srba i Bugara.

U melodiji pod br. 15. opetuje se u motivu (u prvom taktu) jedan te isti glas, i to glas temeljaka (u *Ge-dur*-u glas *ge)*, što takogjer biva u melodijama katoličke i pravoslavne crkve.

U pučkim svjetovnim melodijama, osobito u šaljivim pjesmama, opetuje se takogjer rado jedan te isti glas, ali ne temeljak nego terca ili kvinta. (Vidi melodiju što slijedi i one melodije, koje su ovdje pod br. 11. i 16.)

IZ BAČKE.

III. br. 1116.

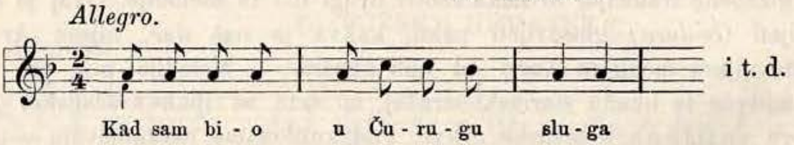

To pak dokazuje, kako naša pučka melodija jako naginje k harmoniji! — U melodiji pod br. 19. nalazimo strukturu, koja u toliko naliči arapskoj, što i u njoj nema drugog logičnog saveza do glavne misli, koja sastoji od nekoliko puta opetovane fraze *ha, ce, de.* Ipak nije ta struktura gragjena po uzoru arapskih melodija, nego po onoj, koja je u običaju za melodije pravoslavne crkve. Već sam prije spomenuo, da ni evropejska melodija nije imala prije uporabe sekvencija mnogo bolju strukturu, nego što ju nalazimo u arapskoj glazbi. Ove sekvencije, koje su nastale u rimokatoličkoj crkvi, a koje je kašnje prihvatila i pučka glazba, naročito talijanska i hrvatska, pa ih je znatno i usavršila, nije htjela pravoslavna crkva uobičajiti poslje raskola. Time je pak ostala njezina melodizacija na starom, nedotjeranom stanovištu. — Valja još spomenuti za melodiju pod br. 19., da se u njoj upotrebljava uzlazeća prehodnica *(ha-ce)*, što takogjer biva u melodijama pravoslavne crkve, kako je to vidjeti na kraju melodije pjesme „Mnogaja ljeta“:

IV. br. 1279.

Po srpskoj redakciji:

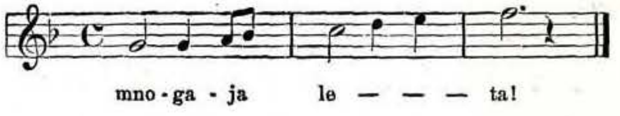

IV. br. 1390.

Po bugarskoj redakciji:

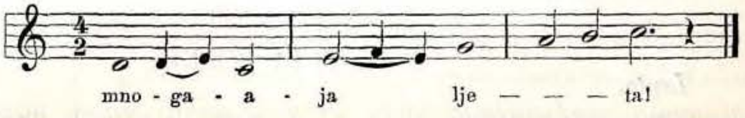

Hrvatski, srpski i bugarski puk istrijebio je u svojoj pučkoj popijevci uzlazeću prehodnicu, osobito na kraju melodije, mal ne posvema.

Iz ovih melodija dosta je jasno razabrati, da nije sve ono tursko u našim pučkim melodijama, što se tako čini po njihovom neobičnom izražaju i karakteru. U zagrebačkim gorama, kamo Turci nikada doprli nijesu, možeš čuti veoma starinske, gotovo divljačke melodije, ali za to se te melodije ipak ne osnivaju na arapsko-turskoj tradiciji, nego potječu, kao i ona pod br. 20., iz najstarije slavenske dobe. A takvih ima i u drugim planinskim krajevima, gdje obitavaju Hrvati, Srbi ili Bugari. Vidi megju ostalim popijevkama u mojoj zbirci „Južnoslav. narod. popijevaka“ one crnogorske melodije pod br. 69. i 181., te izvornu pretpremicu i zapremicu k popijevci „Krštenje Hristovo“ pod br. 1483.

Melodije za pjesme, koje su ishitrile turske žene, nemaju ništa ili veoma malo, što bi sjećalo na arapsko-tursku tradiciju, nego su skroz gragjene po slavenskim melodijskim načelima. Tu činjenicu u toliko je lako pojmiti, što su bile žene muhamedovaca nekoć većom stranom kršćanske djevojke, i što žene muslomana ne zalaze nikada u džamiju, gdje bi mogle slušati arapsko pjevanje, te ovo oponašati.

Dokazom za volju evo nekoliko takvih primjera:

IZ SRBIJE.

I. br. 18.

21.

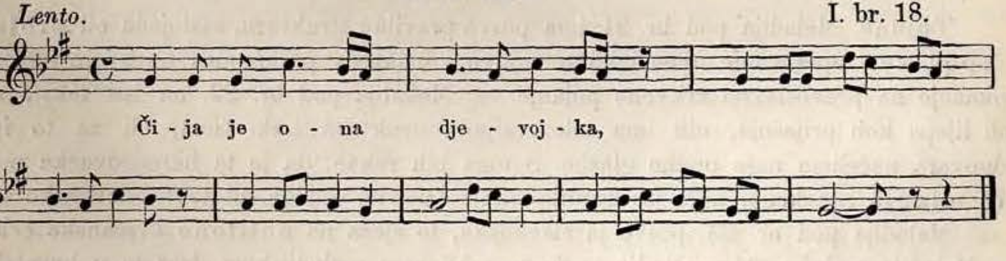

IZ HERCEGOVINE.

I. br. 19.

22.

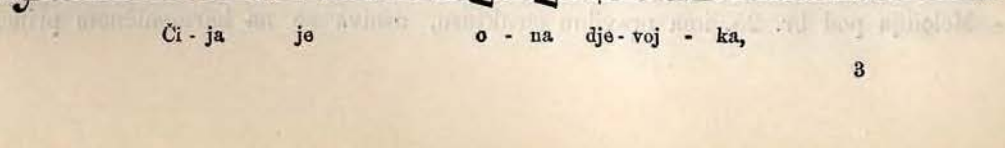

IZ BOSNE.

Allegretto. I. br. 141.

23.

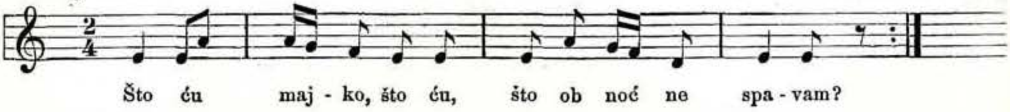
Što ću maj - ko, što ću, što ob noć ne spa - vam?

IZ BOSNE.

Lento. I. br. 350.

24.

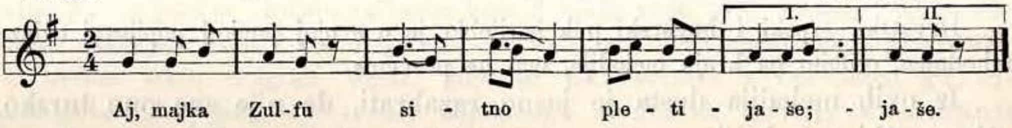
I.
II.
Aj, majka Zul - fu si - tno ple - ti - ja - še; - ja - še.

IZ HERCEGOVINE.

Larghissimo. II. br. 761.

25.

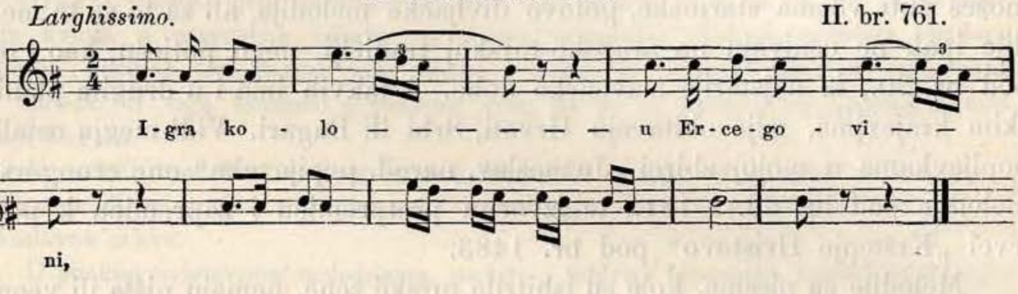
I - gra ko - lo — — — — — u Er - ce - go - vi — — ni,

IZ HERCEGOVINE.

Andante. II. br. 781.

26.

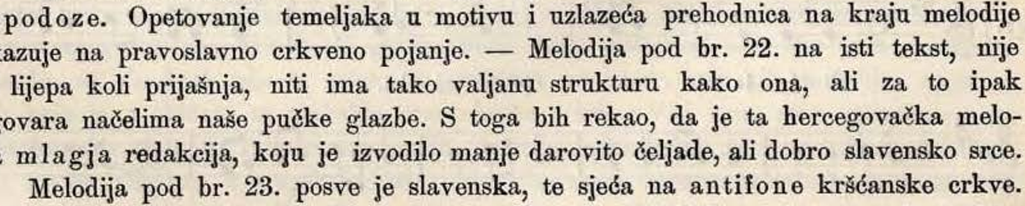
Raz - bo - lje se, raz - bo - lje se vje - re - na dje - voj — — ka,

Tumač. Melodija pod br. 21. ima posve pravilnu strukturu, sastojeću od protaze i apodoze. Opetovanje temeljaka u motivu i uzlazeća prehodnica na kraju melodije pokazuje na pravoslavno crkveno pojanje. — Melodija pod br. 22. na isti tekst, nije toli lijepa koli prijašnja, niti ima tako valjanu strukturu kako ona, ali za to ipak odgovara načelima naše pučke glazbe. S toga bih rekao, da je ta hercegovačka melodija mlagja redakcija, koju je izvodilo manje darovito čeljade, ali dobro slavensko srce.

Melodija pod br. 23. posve je slavenska, te sjeća na antifone kršćanske crkve. — Melodija pod br. 24. počimlje sa često rabljenom melodijskom frazom u hrvatskim pučkim popijevkama. (Vidi u mojoj zbirci „Južnoslov. narod. popijevaka“ pjesme „Ej trula gragja“ i „Hej mjesečino“ pod br. 21. 22., i 23.). Zato bih rekao, da ta melodija potječe od poturčene katolikinje. Struktura melodije sastoji se od protaze i apodoze, osniva se na harmoničnom principu, te svršava s dominantnim trozvukom. — Melodija pod br. 25. ima pravilnu strukturu, osniva se na harmoničnom principu, i svršava s dominantnim trozvukom. Figuracije u melodiji pokazuju na pravoslavnu crkvu. — U melodiji pod br. 26., sastoji se struktura od protaze i apodoze, osniva se na harmoničnim načelima, i svršava s dominantnim trozvukom. Fraze drugoga i petoga takta pravi su karakteristikon pravoslavnog crkvenog pojanja, kako i trinaesti takt u melodiji pod br. 19.

U tim melodijama, koje pogjoše od muhamedovkinjâ, nema dakle ni trunka arapsko-turske glazbene tradicije. Nalik tako biva i s melodijama dječjih pjesama, jer i u njima nema ni sjenke turske tradicije. Dakako, majke te djece ne znadu i ne umiju gotovo ništa o arapskom pjevanju, kako sam to već prije istaknuo.

Pojmljivo je napokon i to, što nemaju melodije ni onih pjesama, koje pjeva odrasla mladež uza sigre ili uz kolo, ni pjesme šaljive, niti napitnice — ama ni malo turskog elementa. Koran naime zabranjuje ples i druge bučne zabave pa i vino; šala muslomana više je ozbiljna i reflektivna, nego da bi se ona mogla odjenuti u pjesničko ruho te pjevati s veselom, objestnom melodijom.

Neka čitalac redom pogleda u mojoj zbirci „Južnoslav. narod. popijevaka“ sve dječje pjesme, poskočnice, šaljive pjesme i napitnice, hoće li i *jednu* naći, koje bi melodija imala u sebi arapsko-turske glazbene tradicije.

Junačke i sljepačke (prosjačke) pjesme, koje naš puk pjeva — bio taj puk kršćanske ili muhamedovske vjere — naliče u toliko arapsko-turskim popijevkama te vrste, što se pjevaju recitativno, gdje se više pazi na jezičnu nego li na glazbenu melodiju. Ipak proviruje u junačkim i sljepačkim pjesmama kršćana neka glazbena melodija, a i struktura im je glazbena, dočim u muslomanskim pjesmama te vrste nema nikakve melodije, ni glazbene strukture. Mehmed Kolaković „begovski pivač“ iz Bosne, pjevao nam je god. 1885. u Zagrebu mnogo junačkih pjesama uz tanburu, ali tako jednoliko (monotono), da se to i ne može nazvati pjevanjem. Ono pak, što je izveo uz svoje recitovanje na tanburi, takogjer ne zaslužuje ime glazbena pratnja, jer je sastojala samo od dva glasa, naime ovako:

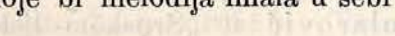

Ono, što je bilo u njegovom tobožnjem pjevanju turskoga, može se svesti na to, da je upotrebljavao neke vrste divljačkih grlenih glasova, da je kadikad istisnuo glasove kroz zube, jezikom mljeskao, kroz nos govorio i druge nepodopštine izvodio.

Turskog prosjaka, koji pjeva uz gusle, nijesam još čuo, pa zato i ne znam, da li je njegovo guslanje i u koliko onomu nalik, što arapski prosjaci u Kairu izvode. (Vidi dotični primjer na str. 187. ove rasprave.) Za kršćanske slijepce-guslare znadem, da ono, što oni gude u toku pjesme kao pretpremica, megju — ili zapremica, nema u sebi ništa arapskoga[1]). Ni ona zapremica, koju je izveo uz gusle slijepac, sjedeći na drvenom mostu zlatnoga roga u Carigradu, te koju je zapremicu ukajdio

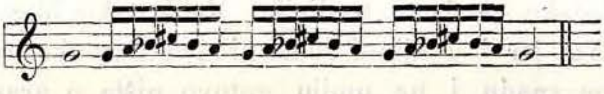

vitez Abramović, ne naliči ni na arapsku ni na tursku, jer prevelike sekunde (*hes-cis)* nema u arapskoj glazbi.

Treba da još odgovorimo na pitanje: U kojim su slavenskim zemljama Turci najviše utjecali na pučku glazbu urogjenika?

Iza odlaska gospodujućih Turaka iz Srbije, otišli su većinom s Turcima oni Srbi, koji su se poturčili. Ono nekoliko srpskih muhamedovaca, što je u Srbiji ostalo, prestalo je biti faktorom u srpskoj pučkoj glazbi. Pučke srpske melodije, koje je bilježio god. 1815. Poljak Fran Mirecki, a Vuk Karadžić priopćio u svojoj „Narodnoj srbskoj pjesnarici, čast vtora"; i one, koje je bilježio god. 1826. Josip Šlezinger, a priopčio Emanuel Kolarović u „Srpskom ljetopisu" od god. 1828., imadu u sebi dosta turskog elementa. Manje turskog, a više crkvenog utjecaja pokazuju srpske melodije, koje je bilježio u i izvan Srbije Kornel Stanković i Alojza Kalauz oko godine 1850., i one, koje sam ja bilježio oko god. 1860.—1870. U melodijama, bilježenim oko god. 1890., opažamo, da srpski puk nastoji otresti se u svojoj pučkoj glazbi ne samo turskog nego i crkvenog utjecaja, te se držati čiste pučke svjetovne tradicije. Srpski puk kao da veli: „Što je crkveno, neka bude sveto i nepromijenjeno sačuvano, ali neka se to sveto ne upliće u profano svjetovno pjevanje."

Isti postupak opažamo i u srpskom jeziku. I u tom je bilo mnogo turskih i mnogo crkveno-slavenskih riječi; no od Vuka počevši nastojali su Srbi da istrijebe jedan i drugi utjecaj, te se sada drže samo čistog pučkog govora. Valja znati, da naš puk nije nikada u svom razvitku jednostran, kako to žalibože vidimo u gospodskoj našoj klasi, nego je svestran. Zato su i kulturne pojave njegova života vazda došljedne, te sačinjavaju divnu organičnu cjelinu.

Veoma zanimljive su u tom pogledu srpske pučke melodije, koje je bilježio slavni umjetnik Davorin Jenko, te koje su štampane u Karićevom djelu „Srbija" (Beograd 1887.), nadalje one, koje je ukajdio po živom pijevu obdareni naš hrvatski komponista Franjo S. Vilhar oko god. 1893. i one od gosp. Vladimira R. Gjorgjevića, štampane god. 1896. u Beogradu pod naslovom „Српске народне мелодије“, koje je Gjorgjević ne samo tačno ukajdio i tačno ritmizovao, nego i vrlo zgodno udesio, ne uplićuć u svoju harmonizaciju ništa nenaravnoga i tugjega[1]. Onu instrumentalnu glazbu, koju Srbi zovu turćijom[2], te koju su prije izvodili kojekakvi svirači uz bubanj (davul) i uz doboš (goč, veliki bubanj), danas izvode u Srbiji jedino Cigani. Karić piše: „U ćemaneta i zurle sviraju, i u daïre i bubanj, ili goč udaraju mahom Cigani. Seljak u nas drži, da je sviranje u ove instrumente ciganski posao.“ No Ciganin, ma koje vjere bio, prilagogjuje se vazda glazbenoj tradiciji i glazbenomu ukusu onoga naroda, u kojega si služi kruh glazbovanjem. U Srbiji svira srpski, u Vlaškoj vlaški, u Madžarskoj madžarski, u Arapskoj arapski i t. d. Tuj i tamo proviruje iz njihove svirke i ciganski elemenat i po koji prizvuk drugih naroda, jer Ciganin obilazi cijeli svijet; ali u glavnom nastoji ipak, da ugagja svojom glazbom onomu narodu, koji ga plaća. — Uzev to na um, razumjećemo, zašto ima u srpskim pučkim plesovima osim srpsko-izvornoga štošta i tugjega[3].

---

[1]) Vidi u mojoj zbirci „Južnoslav. narod. popijevaka" sljepačke i junačke popijevke (balade) u IV. knjizi.

U Bugarskoj bivalo je to drukčije. Tamo su urogjenici, koji su prešli na islam, ostali — poslije odlaska gospodujućih Turaka — u svojoj otadžbini. — Ti slavenski muslomani, od kojih je jedan dio još pod turskom vlasti, sačuvali su sve do danas po nešto arapsko-tursku glazbenu tradiciju, kako sam to već dovoljno razjasnio. Inače nije u Bugarskoj jošte došlo — kako se meni čini — do onog glazbenog procesa, do kojeg su došli Srbi. Tamo bo sačinjavaju muhamedovci za se svijet, koji se, ma da su po krvi Bugari, luče u svemu od kršćana; bugarski pak kršćani jesu i u svjetovnim svojim melodijama pod moćnim utjecajem pravoslavne crkve.

U Bosni, gdje živu muhamedovci s katoličkim i s pravoslavnim kršćanima tako rekući pod jednim krovom, nije mogla kršćanska crkva toliko utjecati na svjetovnu glazbu, koliko u Srbiji i u Bugarskoj, a zato je tamo još uvijek naći arapsko-turske glazbene tradicije. Uzrok tomu biće taj, što slavenski narod Bosne, koji je poprimio islam, nije pripadao ni pravoslavnoj ni rimokatoličkoj crkvi, jer su ti Slaveni bili većim dijelom Bogomili. Ta vjerska sekta nije imala ni kakvog crkvenog obreda, ni kakve crkvene hierarhije, koja bi uščuvala ono u narodu, što spada na crkveni kršćanski obred, kamo spada i pjevanje. U Bogomila nije dakle trebao islam da istrijebi kršćanske navike i kršćanske crkvene melodije, jer su Bogomili sami, dugo prije dolaska Turaka, sve ono odbacili pa i zaboravili, što bi ih moglo sjećati na kršćansku crkvu.

---

[1] Mladi taj pregalac mislio je, da će najbolje koristiti srpskoj narodnoj a s njome i općoj južnoslavenskoj glazbi, ako zabilježi samo *one* melodije, koje do sada još nije nitko ukajdio, a živu u srpskom puku. Tim načinom obogaćuje se istinabog zaliha našega narodnoga blaga, ali za znanstvene studije, kojima se hoće konstatovati razvoj i preporod koje pučke glazbe, isto su tako važne, ako ne još važnije i inačice ili varijante onih melodija, koje je već prije netko ukajdio, kako to dokazuje i ova rasprava. Nadajući se, da će gosp. Gjorgjević naći toliko odziva u našim patriotičkim krugovima, da će moći štampati još više svezaka takvih popijevaka (pa i plesova!), to mu preporučujem, da u buduće označi kod svake melodije mjesto, gdje ju je čuo, te da slobodno ukajdi i po koju varijantu, nu koja potječe od samoga puka.

[2] Turćija (serb.), türük (turk.), eine türkische Arie (Melodie). Dr. Fr. Miklosich: „Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen“. „Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien“. 1885. Sv. 35., str. 181.

[3] Vidi u Karićevom djelu „Srbija“ ples Koritanku (ciganski i evropejski), i Gjurgjevku (poljski ritam), te u mojoj zbirci „Južnoslav. narod. popijevaka“ ples Duneranku (nešto ciganski) i Kokonu Mariolu (novogrčki). Sveska III., br. 1181. i 1183.

Ono, što je u poturčenih Bogomila ostalo od prije, bilo je prirogjeno slavensko, a ne crkveno. Ako unatoč tome nalazimo u Bosni i Hercegovini i takve glazbene tradicije, koje pokazuju na jednu ili drugu kršćansku crkvu, to mislim da ovu pojavu nije moguće drukčije tumačiti, nego da je ishitrilac dotične melodije bio i ostao kršćanin, ili da se je istom kašnje poturčio.

Što se tiče Crne Gore, to ju još nijesam proučio u glazbenom pogledu. Bio sam godine 1869. s Franom Kurelcem samo dva dana i tri noći na Cetinju, a nije bilo prave prilike ozbiljnomu istraživanju. Tada je naime buknuo ustanak u Boki, s kojom je crnogorski puk simpatisao, te su nas dvojicu gledali prijekim okom i od nas zazirali, možda što su nas smatrali uhodama. Na našu nesreću nije bilo on čas svijetloga knjaza na Cetinju, nego — kako su nam kazali — na ljetištu u nekom šumskom prijedjelu.

Zbog slabog odziva ostavili smo nas dvojica Cetinje prije, nego što smo s prvine naumili bili.

Zbirka popijevaka iz Crne Gore, koju je priopčio Čeh gosp. Kuba, nije opet takav sistematičan i pouzdan rad, da bi čovjek mogao dobiti opći prijegled o pravoj pučkoj glazbi Crnogoraca. To je neka smjesa bugarskih, hrvatskih i srpskih melodija, najviše slabih plagiata, koje su mu pjevali ljudi, prolazeć širom bijeli svijet. Ne poznavajuć gosp. Kuba temperaturu slavenskih intervala niti ine naše glazbene osebine, nije mnoge melodije razumio, niti im pogodio pravi glasovijet. Uz to je dodao tim melodijama takvu nezgrapnu, nenaravnu, pretjeranu i gotovo švapsku glasovirsku pratnju, da je lišio i one melodije svog pravog karaktera, koje su inače izvorne i lijepe.

Одне melodije crnogorske, koje ja jošte u rukopisu imadem i neke iz Kubine zbirke, uvjeravaju me, da i Crna Gora mora da imade vlastito svoje glazbeno blago, koje bi nam moglo takogjer koješta razjasniti.

Potrebno bi zato bilo, da koji stručnjak sabere to blago, prije nego što će tugja umjetnička glazba uništiti ono, što je izvorno, i što su hrabri ti junaci vjerno sačuvali kroz mnoge vijekove. Lijepo je rekao „Glas Crnogorca“ (od mjeseca marta god. 1879.): „Crna Gora ne ide tugjim nogama i ne pjeva tugjim grlom.“ Ali ja se ipak bojim, da će s vremenom onako pjevati, kako ih uče tugji glazbenici. To mi nekako posvjedočuje i crnogorska himna, uglazbena po kapelniku Fr. Wimmeru.

U gornjoj Hrvatskoj i u Slavoniji, gdje su Turci bili samo do godine 1688., nijesu ovi ostavili u pučkoj glazbi Hrvata mnogo tragova. Danas nema u našim pučkim melodijama čisto ništa, što bi pokazalo na tursku glazbenu tradiciju, bud u pjevačkoj, bud u instrumentalnoj glazbi. Ja mislim, da je to zato, što nije poprimio hrvatski puk islama, i što mu turski način pjevanja i glazbovanja nije prijao. Naš puk, a tako i onaj kršćansko-slavenski u Bačkoj i u inoj Madžarskoj, više voli spram svoga temperamenta melodije veselog ili ljubaznog sadržaja, nego melodije očajanog ili fantastičkog tona (kolorita).

Dok su još Turci obitavali u ovim našim zemljama, pjevao je i hrvatski puk po koju tursku melodiju, da se time nekako ulaska turskim moćnicima, ali čim su Turci otišli, prestao je puk pjevati te pjesme, ili ako je koju i pjevao, jer mu se tekst milio, to je prvotnu melodiju prekrojio po svom hrvatskom ukusu i po katoličkom načinu pjevanja. Velim po načinu; jer liturgijsko pjevanje katoličke crkve po sebi nije mnogo utjecalo na svjetovnu glazbu Hrvata. U tom pogledu emancipirao se hrvatski narod jedno dva-tri vijeka prije nego srpski narod. Danas nema ni jedne fraze u pučkim svjetovnim našim melodijama, koja bi sjećala na liturgijske melodije rimo-katoličke crkve, jer bi to bila profanacija. Uz to su *sve* naše pučke melodije gragjene na osnovi harmonijskih zakona, što ne biva u liturgijskim melodijama (osobito ne u starijim) katoličke crkve.

Moralista Reljković, pjesnik „Satira“, htijući puk Slavonije odvratiti od plesa „Kolo“ i od razuzdanosti, koju je tadašnji mladi svijet uz kolo iznosio na vidjelo, tvrdio je, da je kolo turskog podrijetla. Tim plašilom polučio je Reljković megjutim samo to, da se je puk od sada pristojnije ponašao u kolu, ali napustio ga nije, jer je dobro osjetio, a možda i znao, da je kolo svojina Hrvata, a ne Turaka.

Još mi je spomenuti, da je hrvatski katolički puk, ne poznavajuć melodizacije pravoslavne crkve, prekrojio i one melodije, koje su potekle od hrišćana ili od kojega muslomana, čiji su pregji nekoć pripadali pravoslavnoj crkvi, jer je scijenio, da su i te melodije turskoga podrijetla.

Evo nekoliko takvih melodija:

IZ BOSNE (SRBIJE).

Andante. II. br. 757.

27a.

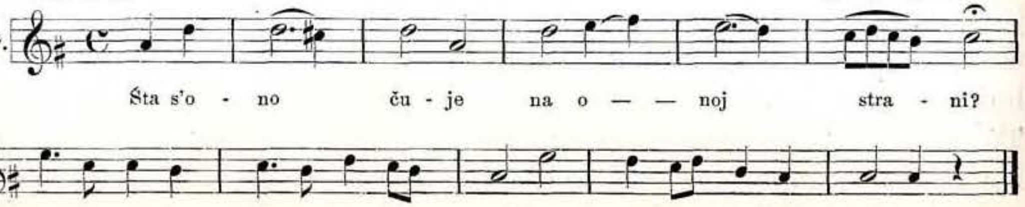
Šta s'o - no ču - je na o — — noj stra - ni?

IZ KOSTAJNICE U HRVATSKOJ.

Andantino. II. br. 759.

27b.

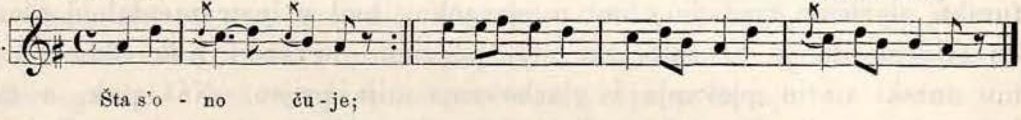
Šta s'o - no ču - je;

IZ SRBIJE (?)

Andante. II. br. 782.

28a.

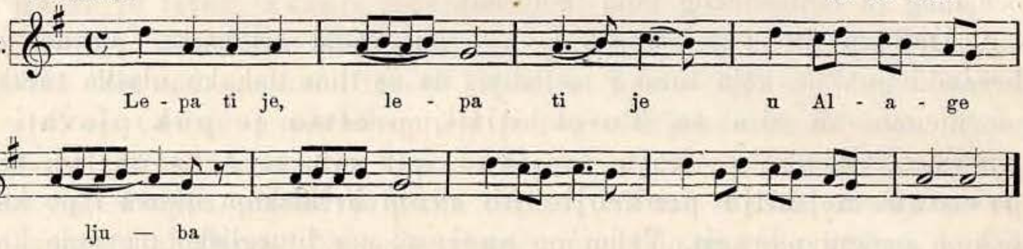
Le - pa ti je, le - pa ti je u Al - a - ge
lju — ba

Ovu je melodiju priopćio god. 1828. Kolarović u „Srpskom ljetopisu".

IZ SLAVONIJE.

Adagio. II. br. 783.

28b.

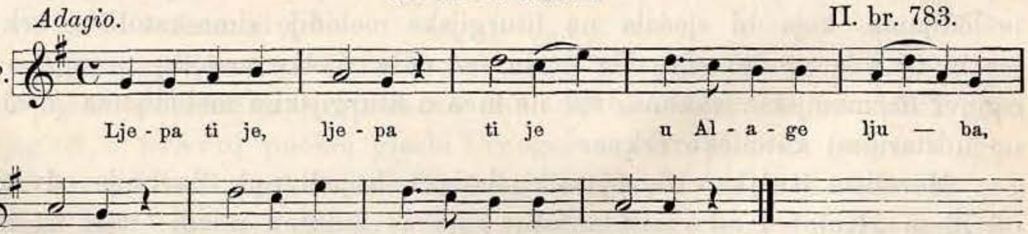
Lje - pa ti je, lje - pa ti je u Al - a - ge lju — ba,

IZ BOSNE.

Larghetto. III. br. 861.

29a.

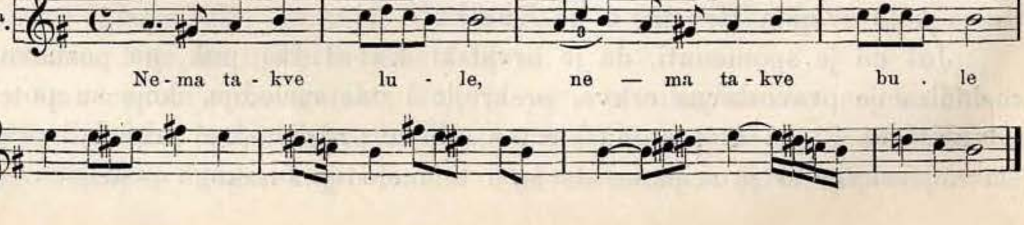
Ne - ma ta - kve lu - le, ne — ma ta - kve bu . le

IZ HRVATSKE.

Larghetto. III. br. 862.

29^{b}.

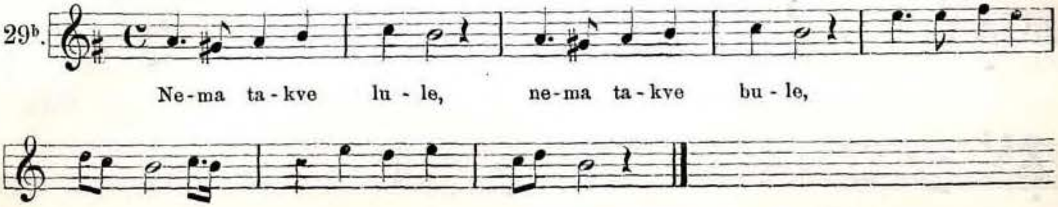
Ne-ma ta-kve lu-le, ne-ma ta-kve bu-le,

IZ SRIJEMA.

Largo assai. III. br. 863.

30^{a}.

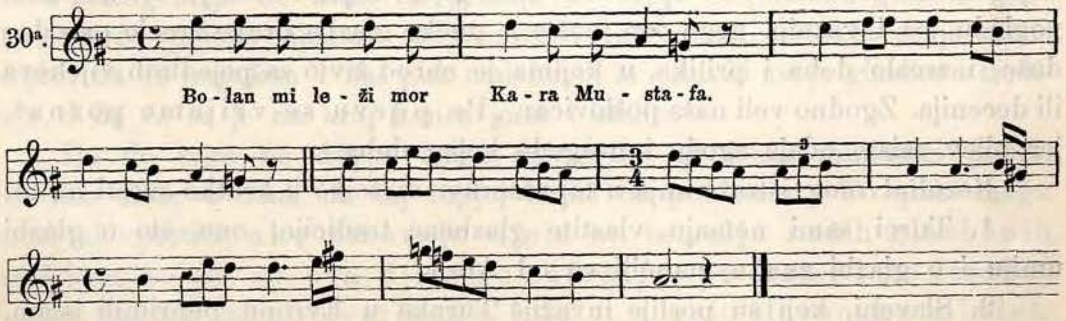
Bo-lan mi le-ži mor Ka-ra Mu-sta-fa.

Ova se je melodija sačuvala u Srijemu iz turskih vremena, dočim su je katolici u samoj Bosni prekrojili, kako to pokazuje melodija pod br. 30. *b)*.

IZ BIHAĆA U BOSNI.

Adagio. III. br. 864.

30^{b}.

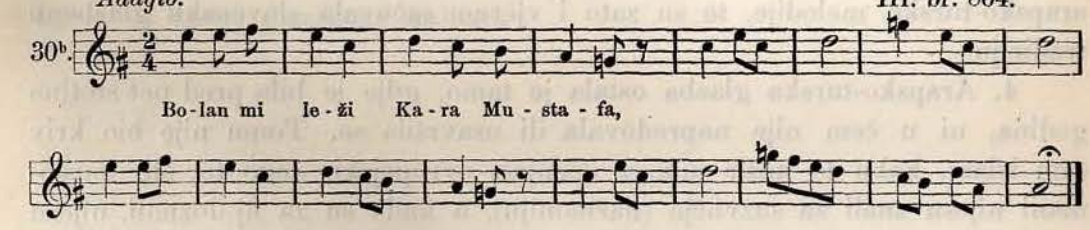
Bo-lan mi le-ži Ka-ra Mu-sta-fa,

IZ BOSNE.

Adagio molto. III. br. 909.

31^{a}.

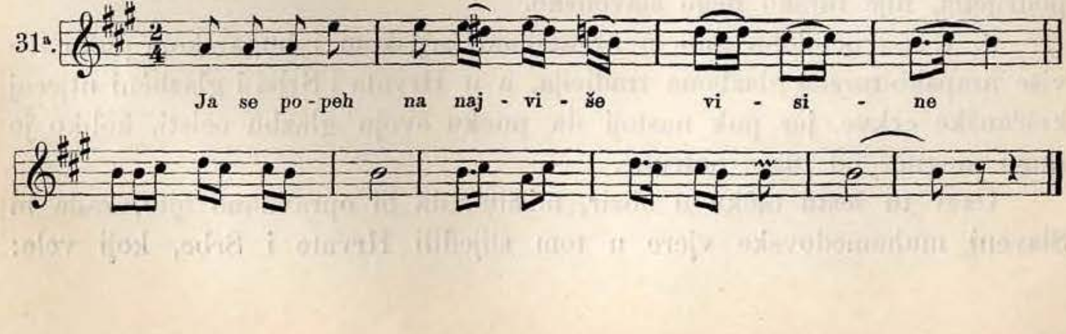
Ja se po-peh na naj-vi-še vi-si-ne

IZ BANATA.

Andante. III. br. 910.

31^b.

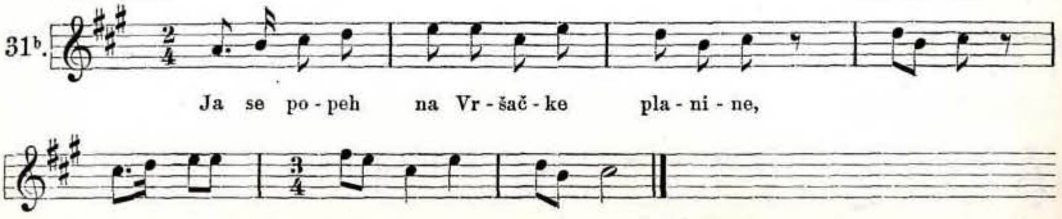

Nadam se, da se je čitalac ove rasprave uvjerio, kako je isporedna muzikologija isto tako važna za kulturnu povjest i kulturni razvitak kojega naroda, kako i isporedna filologija, dapače da je u mnogom pogledu još i važnija nego ova, pošto je pučka glazba pravo zrcalo narodne duše, i zrcalo doba i prilika, u kojima je narod živio za pojedinih vijekova ili decenija. Zgodno veli naša poslovica: „Po pijevu se vrijeme pozna“, jer pijev zaisto odaje zgode i nezgode kojeg doba.

Rezultat mog istraživanja u toj raspravi možemo u kratko svesti na to:

1. Turci sami nemaju vlastite glazbene tradicije; ono, što u glazbi umiju i o glazbi znadu, naučili su od Arapa.

2. Slaveni, koji su poslije invazije Turaka u Evropu, poprimili islam, nijesu doduše posve napustili slavensku svoju glazbenu tradiciju, ali arapsko obredno pjevanje islama ipak je dosta moćno djelovalo na melodizaciju njihovih svjetovnih pjesama slavenskih, naročito pako na one bosanske urogjenike, koji su prije pripadali bogomilskoj vjerskoj sekti.

3. Žene i djeca slavenskih muhamedovaca nijesu bila pod utjecajem arapsko-turske melodije, te su zato i vjerno sačuvala slavensku glazbenu tradiciju.

4. Arapsko-turska glazba ostala je tamo, gdje je bila pred pet stotina godina, ni u čem nije napredovala ili usavršila se. Tomu nije bio kriv sam islam, kako to misle mnogi učenjaci evropejski, nego to, što muslomani nijesu znali za sazvučje (harmoniju), a kada su za nj doznali, nijesu se htjeli na višezvučnost obazrijeti, jer je potekla od kršćana.

5. Mnogo toga, što tugji učenjaci i glazbenici sude, pa i sami kršćansko-slavenski narodi misle, da je u pučkoj našoj glazbi turskog podrijetla, nije tursko nego slavensko.

6. U novije doba gine u hrvatskom, srpskom i bugarskom puku sve više arapsko-turska glazbena tradicija, a u Hrvata i Srba i glazbeni utjecaj kršćanske crkve, jer puk nastoji da pučku svoju glazbu očisti, koliko je samo moguće od tugje natruhe.

Uzev tu šestu tačku u obzir, mislim, da bi opravdano bilo, kada bi Slaveni muhamedovske vjere u tom slijedili Hrvate i Srbe, koji vele:

„Što je crkveno po jeziku i po pijevu, neka ostaje u crkvi netaknuto kao sveta starina, ali ta svetinja neka se ne unosi u narodni jezik i u narodnu glazbu. Narod ne može i ne smije da ostaje u svom životu na starom stanovištu, nego treba da se razvija i napreduje po duhu vremena, u kojem živi.“

Nemojmo tajiti, da sada opet prijeti Slavenima na jugu velika opasnost u pogledu njihove narodne glazbene tradicije, i to od tugje — umjetničke, visoko razvijene glazbe. Opasnost je ta u toliko veća od one arapsko-turske glazbe, što u turskim vremenima nije prionula slavenska inteligencija, nego samo puk uz tursku glazbenu tradiciju, dočim sada naša inteligencija ne samo da prianja uz tugju umjetničku glazbu, nego je gotovo opojena njenom savršenosti i duhovitosti. S toga se je zaisto bojati, da će napokon i naš puk malaksati, te ostaviti svoju glazbenu tradiciju, i da će se je na kraj konca jošte i stiditi.

Da do toga ne dogje, treba da se svi glazbeni umjetnici južnih Slavena slože u tom, da toj tugjoj bujici na put stanu. To pak mogu samo tako postići, ako stvaraju djela na temelju naših glazbenih osebina, te da su ova djela po sadržaju, po formi i po izradbi ravna tugjim glazbotvorinama, i da... odgoje slavensku mladež, koja se uči glazbi, u slavenskom, a ne u tugjem glazbenom duhu.

To ne savjetujem s mržnje prama tugjoj umjetničkoj glazbi, nego zbog čistog rodoljublja, jer želim, da ne budemo robovi tugje umjetnosti, koja nas i materijalno oštećuje, nego da budemo neodvisni i svoji, i time ujedno i faktor u općoj glazbenoj kulturi.

К познавању босанских мрава и мравољуба (мирмекофила).

Написао

Е. Васман (Wasmann), S. J.
(Екзактен код Рермонда, Холандија.)

О. Р. Хандман (Handmann), професор сјеменишта у Травнику, истражио је љети год. 1897. мравињаке у Травнику и околици те ми послао прикупљену грађу. Слиједећи методу одлучивања, т. ј. спремив садржину сваког мравињака у посебним боцама, омогућио ми је, да опредијелим тачно домаћине за мравољубе и размјерно мноштво потоњих.

Број је правилно мирмекофилних врста мален, по свој прилици с тога, што су мравињаци истражени у касно годишње доба. Получени су успјеси ипак веома занимљиви, како доказују напосе нови *Claviger Handmanni,* даље *Chennium Steigerwaldi* и *Claviger nitidus.* Дочим мало не сви од о. Хандмана у мравинској задрузи случајно нађени брсци *(Carabidae)* и грабежљивци *(Staphylinidae)* припадају врстама, које се налазе и у сјеверној и средњој Европи, замјењују врсте *Claviger* и *Chennium* ине посебне врсте.

Овдје слиједи најприје попис око Травника нађених правилних мирмекофила уз потање биљешке о налазиштима од о. Хандмана, онда попис мрава.

I. Попис мирмекофила.

Claviger nitidus Hampe. Уз *Lasius niger*-а L. Виленица код Травника, 23. јуна. Више примјерака у једноме мравињаку, заједно са *Cl. Handmanni.*

— Уз *Lasius alienus*-а Först. Тарабовац код Травника, 9. и 16. јуна. Више примјерака.

Осим познатих већ разлика између *Cl. nitidus*-а и *testaceus*-а (сјајнија црвена боја и понешто дужа тицала) нека буде јоште споменуто, да су жути чуперци у шиљастоме куту покриља у *nitidus*-а јаче развијени него ли у *testaceus*-а. — *Cl. nitidus* познат је доселе јоште из Хрватске, Србије и Крањске (var. *carniolicus* Rttr.).

Claviger Handmanni Wasm. n. sp. Уз *Lasius niger*-a L. Виленица код Травника (брдо), 23. јуна. Један примјерак у истоме мравињаку са *Cl. nitidus*-ом. — Опис у додатку. — Ова врста чини се да замјењује у Босни *Cl. longicornis*-а, као што *nitidus* овдје замјењује *testaceus*-а.

Chennium Steigerwaldi Rttr. Уз мрава *Tetramorium caespitum* L. Травник. Мјесеца маја (?). Само један примјерак. Овај приближава се ширим обликом тијела *Ch. Prometheus*-у Saulc., дочим се по развитку тицала има успоредити са *Ch. Steigerwaldi*[1]. Покриље покривено је ријетким љускама, сјајно црвено. Доселе нађени само поједини примјерци у Хрватској и Истри.

Trogophloeus punctatellus Er. Уз мрава *Solenopsis fugax* Ltr. Травник, 17. јула, један примјерак. По свој прилици правилно мирмекофилан. Ова је врста највећма нађена уз мрава *Tetramorium caespitum* (Krit. Verz. d. Myrmekophilen, 1894., стр. 86.). Ја га нађох код Линца на Рајни уз *Tapinoma erraticum* Ltr.

Epierus italicus Payk. Уз *Lasius niger*-а L. Травник, 5. аугуста. Двоји се, да ли је правилно мирмекофилан. О *Epierus brunneipennis*-у Mars. види Krit. Verz., стр. 141.

Clythra laeviuscula Ratz. Уз *Lasius niger*-а L. var. *alieno-niger*. Травник, 6. јуна. Кућице личинака и кукуљица ове *Chlythra* лежаху у широким ходницима овећег мравињака. Кукци опредијељени су по примјерцима, јер их је о. Хандман из кукуљица одгојио и уједно с њима послао. Од кућица личинака кукца *Clythra quadripunctata* разликују се оне *laeviuscula* више избоченом, јајоликом подобом, напосе много слабије развијеним уздужним ребарцима; јаснија, више жућкаста боја долази ваљда само од земље, од које су начињене. На највећим кућицама јесу 3 до 4 јако скраћена, косо постављена, већином само на шиљастој половини налазећа се уздужна ребарца, која особито у средње великих и мањих кућица сасвим или готово сасвим мањкају. Ребарца стоје на ужој, никад на широкој страни кућице, и то на више сведеној, хрпту личинке одговарајућој ускођ страни. (Види *слику 1.*) На трбушној страни, особито у великих кућица, јесте веома разговјетно шговно ребарце, које иде од дна до врха.

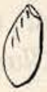

Слика 1.

---

[1] Рајтер (Reitter), којему сам га послао на оглед, потврдио је диагнозу.

Clythra laeviuscula Ratz. Уз *Lasius alienus*-а Först. У два мравињака у Травнику по једна кућица личинке, 19. јуна, које по свој прилици *laeviscula* припадају.

Чиме се личинке *Clythra* хране и рашта у мравињацима живу, треба истом установити. У мравињацима оних мрава, који мравињаке граде од земље и билинске твари, како *F. rufa, pratensis, exsecta*, може се доста сигурно нагађати, да се као личинке листорога *(Chrysomelidae)* храњаху билинском грађом мравињака. У мрава пако, који како н. пр. *Lasius niger, alienus, flavus* и *Tetramorium caespitum* живу у гнијездима од пуке земље, је ова могућност искључена. Ешерих (Escherich), који је уз мрава *Tetramorium* у Малој Азији нашао личинака *Clythra* (Wien, Entomol. Ztg., 1897., стр. 236.), наслућује, да кано наметнице, односно грабежљивке живу од мрављих јаја. Што сам већ прије опажао, да наиме мрави уза се трпе личинке *Clythra*, потврђује и он.

Hymenoptera *(Braconidae).*

Pachylomma buccata Nees. Уз *Lasius flavus*-а Deg. Травник, 31. јула. Уз *Lasius alienus*-а Först. Травник, 20. јула. Ја нађох ову врсту уз *Lasius brunneus*-а Ltr. код Беча у јулу 1897. Арнолд опажао ју уз *Lasius affinis*-а Schenk код Мохилева у Русији.

Ponera coarctata Ltr. и *Solenopsis fugax* Ltr. види попис мрава.

Diptera.

Phora sp.? Уз *Lasius niger*-а L. Травник, 30. јула и 2. аугуста. О. Хандман пише о њој: „Ова сићушна муха полази отворене мравињаке (какове имају *Lasius, Myrmica, Formica pratensis)* те мрава очито прогони. Видих како их мрави отвореним чељустима дочекаше.“ Слично понашање опажао сам код врста ових муха и у Холандији.

Heteroptera.

Nabis lativentris Bohem. Личинка и женка. У више мравињака *Lasius niger*-а L. Травник, 24. јула, такођер у гнијезду мрава *F. cinerea* Mayr. Травник, 3. аугуста. У холандиском Лимбургу нашао сам ову стјеницу у овећем броју код гнијезда *Lasius fuliginosus*-а Ltr. Могу се приличном сјегурношћу сматрати мрављубима.

Phytophthires *(Aphidae).*

Paracletus cimiciformis Heyd. Уз мрава *Tetramorium caespitum* L. обичан у мало не свима мравињацима код Травника, јуна и јула 1897.

У једноме гнијезду (25. јуна) осим (већ од Хајдена [Heydena] описаних) некрилатих како и крилатих. У више других мравињака (13., 14. и 19. јуна, 5. и 17. јула) уз дојилице и кукуљице крилатих, иначе само као восак жуте, стјеницолике дојилице и њихове личинке. Кукуљице крилатих разликују се од дојилица кратким, смеђим, тијелу са стране прилежећим крилним корицама. Крилати имаду загасито смеђе предње тијело, као стакло бистра крила са као стакло бистрим рубом; на смеђе-црним тицалима је трећи чланак за добру половину дужи од четвртога; иначе одговара развитак тицала ономе дојилица.

Paracletus cimiciformis може се за цијелу Европу управо ушенцем *Tetramorium*-а прогласити. Тако често како о. Хандман у Босни нашао сам ја у населбинама истог мрава у Чешкој[1]) (Праг и Neuhütt), у Rheinland-у (Линц н./Р.) и у холандијском Лимбургу (Valkenburg и Exacten). Уз друге мраве (*F. rufa* по пл. Хајдену, *Lasius flavus* по Newstead-у) налази се свакако много рјеђе и далеко мање правилно него уз мрава *Tetramorium caespitum*. Колик је њихов број у гнијездима овог мрава доказује слиједеће опажање. 13. септембра 1897. нађох код Линца н./Р. у једноме мравињаку *Tetramorium*-а непосредно испод камена, који гнијездо покриваше, јато од више тисућа овог ушенца. Сјеђаху пако тако густо, да је била доња, 4 dm^2 велика страна равног камена њима сасма покривена, и то већином у више слојева. Јер под каменом не бијаше травног коријења, могли су ово јато ушенаца само мрави тамо допремити. Број мрава (барем у ономе дијелу мравињака) бјеше једва петина ушенаца.

Acarina (*Gamasidae*).

Loclaps myrmekophilus Berl.? Уз мрава *Formica pratensis* Deg. Травник, 6. јуна. Тијело обију примјерака овог *Loclaps*-а је сприједа и страга нешто мање сужено него ли у оних, које сам нашао у Холандији и у Rheinland-у. *L. myrmekophilus* је у средњој и јужној Европи у најразличитијих мрављих врста домаћ, мал не панмирмекофилан.

Isopoda.

Platyarthrus Hoffmanseggi Bedt. Уз *Formica pratensis* Deg. Травник, 6. јуна. Уз *Myrmica scabrinodis* Ngl. Травник, 14. јуна. Уз *Tetra*-

---

[1]) У мојем „Kritischen Verzeichniss der myrmekophilen und termitophilen Anthropoden“ (Berlin 1894.), стр. 187., бр. 5. кано „*Tychaea setariae* Pass.?“ наведена врста јесте у истину *Paracletus cimiciformis*, како сам, сравнив ју с описом пл. Хајдена, могао сада стално установити. Под *Tychaea setariae* изнешене биљешке о налазишту нека са дакле метну уз *Paracletus*-а.

morium caespitum L. Травник, 14. јуна и 5. јула. Ова бијела бабура је у читавој сјеверној и средњој Европи панмирмекофилна (Krit. Verz., стр. 201.). Подручју Средоземног мора припадајуће, такођер мирмекофилне врсте *Platyarthrus Schöbli* B. L. из Босне нијесам примио.

Међу случајним мравињим гостима око Травника јесу *Platynus dorsalis* Pantopp. *(Anchomenus prasinus)* и *Philonthus tenuis* F. спомена вриједни поради тога, што се особито често налазе уз *Lasius niger*-а, даље *Simplocaria maculosa* Mark и *Curimus erinaceus* Duft. такође уз *L. niger*-а.

II. Попис мрава.

Из околице травничке послао ми је о. Хандман слиједеће врсте:

Polyergus rufescens Ltr. Са *F. rufibarbis* F. i. sp. или са *rufibarbis* var. *fusco-rufibarbis* кано помоћним мравима.

Formica pratensis Deg. var. с фином, густом, зеленкастом, прилежећом пубесценцијом предњег тијела и са доста густом одстојећом длаком.

Formica cinerea Mayr. Типичан облик са стршећим чекињама на доњој страни главе.

Formica rufibarbis F. i. sp. и var. *fusco-rufibarbis.*

Formica gagates Ltr. Типичан облик, веома свјетао без прилежеће пубесценције са веома сјајним чеоним пољем.

Lasius niger L. Овдје како у цијелој средњој Европи најобичнији мрав.

Lasius alienus Först.

Lasius flavus Deg.

Plagiolepis pygmaea Ltr.

Tapinoma erraticum Ltr.

Ponera coarctata Ltr. Поједини примјерци у околишу мравињака *F. cinerea* и *Lasius flavus*-а.

Myrmica laevinodis Nyl.

Myrmica scabrinodis Nyl.

Leptothorax tuberum F. var. *unifasciatus* Ltr.

Tetramorium caespitum L.

Solenopsis fugax Ltr. Живи често у околишу гнијезда туђих врста.

Грабежне походе *Polyergus*-а опажао је о. Хандман 20. јула (Травник, млин болнице) и 5. аугуста (Бунарбаша код Травника), пошљедњи у 4 сата послије подне. У потоњег навала бјеше наперена на мравињак *F. rufibarbis*, у првом је случају о. Хандман мотрио грабежне мраве само на повратку.

Додатак.

Claviger Handmanni Wasm. n. sp. *(Слике 2. и 3.)*

При великоме броју описаних већ врста рода *Claviger* чини ми се потребито, да подам тачну диференцијалну диагнозу нове врсте.

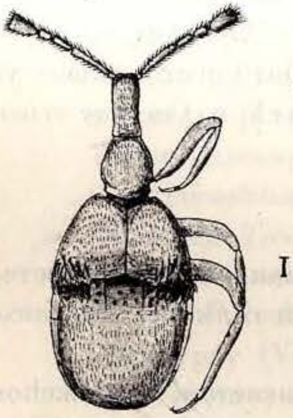

Слика 2.
Claviger Handmanni Was. n. sp.
(Нарисан ситнозором Цајс [Zeiss] a_2 oc. 2 и камером луцидом Abbe.)

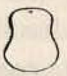

Слика 3. Вратни штитац *Cl. longicornis*-a Müll.

Cl. longicorni affinis, ejusdem fere magnitudinis, sculpturae et formae; sed differt: colore obscure ferrugineo, capite thoraceque longioribus, thorace ante basim (non in medio) constricto, ejus apice haud dilatato, denique striolis basalibus abdominis inter se magis remotis, omnino parallelis. Long. = 2·7 mm.

Припада скупу 1'. у Рајтеровим (Reitter) таблама (Tabellen) V., стр. 9., *Cl. longicornis*-у Müll. подобом и скулптуром сродан, са јоште тањим тицалима и ногама. Како у *longicornis*-а јесу глава, прса, покриље и странице првог горњег сегмента затке загасите, врло фино прилежеће, жуто длакаве; основа затке је једнако попријеко утиснута, изглађена и раштрканим узвишеним зрнцима посута. Али се од *longicornis*-а разликује тамно хрђастом бојом, дужом главом, сасма друкчије образованим вратним штицем, како и објема уздужним пругама у средини доље потиснутом основом затке: у *longicornis*-а стичу се ове сприједа те омеђују само једну петину укупне ширине утиснуте основне плоче; у *Claviger*-а *Handmanni* јесу сасвим успоредне те једна од друге више удаљене, омеђујући добрану четвртину цијеле ширине утиснуте основне плоче. Вратни штитац у *longicornis*-у није дужи него шири, прије средине најшири, у средини утегнут; у *Handmanni* је нешто дужи него шири, иза средине најшири, истом близу основе и то мање утегнут. (Сравни *слике 2.* и *3.)*

Од *Cl. appenninus*-а Baud. разликује се много тањим тицалима; трећи чланак овијех је у *Handmanni* добрано четири пута дужи него шири, четврти више од половине дужи него шири, пети мало дужи него шири, шести много дебљи од пређашњих, ваљкаст, за половину дужи него шири. (У *appenninus*-а је трећи чланак само трипута, четврти једва дупло дужи него шири, пети четвораст.) У *appenninus*-а мањкају даље узвишена зрнца, што се у *longicornis*-а и *Handmanni* налазе на спуштеној основи затке, а уздужне пруге потоње стичу се остраг, тако да чине готово затворено централно поље.

Cl. elysius-у Reitt. приближава се *Handmanni* бојом, али се од њега разликује знатнијом величином, много дужим трећим чланком тицала (у *elysius*-а само трипута дужи него шири), ужом главом и ужијем ногама. Глава је *Claviger Handmanni*-а више него дупло дужа него шира, још тања него у *longicornis*-а, у *elysius*-а пако краћа и дебља него у *longicornis*-а.

Од *Cl. olympicus*-а Esch. и *ottomanus*-а разликује се много витијим тицалима, од *Claviger nebrodensis*-а Rog., *Revelierei* Saulcy, *Merkli* Rttr. и *Emgei* несташицом средишње јармице на основи затке.

Један примјерак, заједно са *Cl. nitidus*-ом, 23. јуна 1897. на Виленици брду код Травника уз *Lasius niger*-а L. открио о. Р. Хандман. Ја сам назвао занимиву нову врсту обретнику на част.

Да би се три сродне врсте *longicornis, Handmanni* и *appenninus* могле лакше разликовати, подајем јоште слиједећи пријеглед:

1. Спуштени дио заткине основе без узвишених зрнаца, обје уздужне пруге стичу се остраг. Трећи чланак тицала трипута дужи него шири . . . . *appenninus* Baud.

2. Спуштени дио заткине основе с узвишеним зрнцима. Трећи чланак тицала четири пута дужи него шири.

а) Црвенкасто-жут, вратни штитац у средини утегнут, близу врха најшири. Уздужне пруге заткине основе ближе једна другој, сприједа стичући се . . . . *longicornis* Müll.

б) Тавно-хрђаст, вратни штитац истом пред дном утегнут, иза средине најшири. Уздужне пруге заткине основе више растављене, потпуно успоредне . . . . *Handmanni* Wasm.

Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji.

Priopćio

prof. dr. **L. Jelić** (Zadar).

(Sa pet tabli i jednom slikom.)

O rimskoj pokrajini Dalmaciji opširno se bave grčki i rimski geografi; ali izuzevši onako s topografskog gledišta nespretni itinerarni nacrt Dalmacije, kako nam ga pruža Peutingerova tabla, nije nam bila poznata doslije nikakva stara geografska predstava naše zemlje za rimskog doba. Valja ipak priznati, da klasična kartografija nije još sustavno proučena. I najnovije djelo o tom predmetu bavi se poglavito teorijskim pitanjima, a tek uzgredno kartografskim dijelom [1]). Sami izvori grčko-rimske kartografije još su sasvim zanemareni. Jedan od takih prvih izvora jest bez sumnje djelo glasovitoga astronoma Klaudija Ptolemeja, koji je živio sredinom drugog vijeka po Kr. u Aleksandriji. No postanju Ptolemejeva djela najviše je doprinio Feničanin Marin Tirac, koji je proputovao mnoge krajeve svijeta, sabrao dosta gradiva iz starijih geografa, te je hotio da objelodani geografski opis svijeta; no dok je doista tekst izdao, nije dospio da predade javnosti kartografski aparat. Življaše Marin druge polovine prvoga vijeka po Krstu, po nekim piscima za cara Nerona; no to je izvjesno, da njegovo djelovanje pada u razdoblje od 80.—126. god. po Kr.

Sam Ptolemej, izvrstan astronom, ali ne geograf, kao što bijaše preteča mu Marin, po gradivu sabranom od Marina sastavi geografsku kartu svijeta, popratívši je iscrpivim tekstom. Pri toj je ragji Ptolemej, upotrebiv krasopisca risara Agathodaimona, usvojio razdiobu zemaljske krugle na stupnjeve po sustavu Erathostenovom, te po Marinovom nacrtu nacrtao kopno i more, pobilježiv poglavito na osnovu pomorskih i kopnenih itinerara rijeke, gore, gradove i narode.

Na temelju te karte sastavi pak tekst, u kojem naznači geografsku dužinu i širinu svih mjesta. Tako je postalo Ptolemejevo djelo Γεωγραφικὴ ὑφήγησις, u osam knjiga sa 27 geografskih karata.

---

[1]) „Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen" von Dr. H. Berger, Leipzig 1893.

Ptolemejevo djelo bijaše glavni zemljopisni priručnik čak od drugog vijeka po Krstu sve do sedamnaestog vijeka. Izuzmemo li poznije sredovječne portulane, sva ostala geografska literatura svagja se na Ptolemeja. Glasovite Thekarte, koje po svoj prilici zavise od Augustova Orbis pictus, ne samo da su bile prerijetke, nego nijesu imale praktične upotrebe. Sam tekst Ptolemejeva djela, pored više rukopisa, doživio je množinu izdanja, cjelovitih ili pokraćenih, najskoli u latinskom prevodu. Ponajbolje izdanje, još žalibože nedovršeno, u izvorniku sa latinskim prevodom, započeo je izdavati K. Müller, u Parizu, Firmin Didot, 1883., i to sa opsežnim komentarom uz kritični i topografski aparat.

Za čudo je pak, da dok je tekst bio ponovno sustavno obragjivan, drugi dio djela, biva kartografski aparat, premda za toliko vijekova u sebičnoj porabi, leži još svegjer zanemaren, tako da su doslije uvaživane redakcije Ptolemejevih karata dosta pozne dobe i dosta preinačene za humanističnoga razdoblja. Tomu je uzrok, da starije redakcije Ptolemejevih karata ostadoše malo pristupne ili nepoznate. Amo spada u prvi red Vatopedski rukopis, što ga je god. 1840. otkrio na Athosu knez Orlov Davidov, a u cjelini ga objelodanio Langlois u Parizu[1]; kao što i vatikanski rukopis Urbinas 82, koji je doslije neuvažen ostao i za redakciju samoga teksta.

Biće puki slučaj, da je ovako dragocjeni spomenik doslije skoro sasvim čamio u zaboravi, barem ga ni jedan izdavač Ptolemejeva teksta nije jošte upotrebio, a karte mu niko ni ne spominje. Jedina vijest o Urbinaskom Ptolemeju sačuvala se kod Nobbe-a, koji opisavši razne Ptolemeje vatikanske, nuzgredno tek spominje i naš rukopis: „Porro ibidem extant Urbin. 82. et 83. denique etiam Reginae (Christinae) 66. Hi boni esse omnes dicuntur codices, et in iis duo saeculi XIII. longe praestantissimi; sed de his ab amico collatis et de eius in me studio alias dicam[2].“ A Müller u najnovijem Ptolemejevom izdanju ne upotrebljava teksta urbinaskoga rukopisa, dok je pogrješno dao samu signaturu, po svoj prilici na osnovu navedene Nobbe-ove bilješke[3].

I. Urbinaski Ptolemejev rukopis s obzirom na kartografiju.

Rukopis, kojim se mi bavimo, nahodi se u Vatikanskoj knjižnici u Rimu pod signaturom Urbinas 82. To je sjajna knjiga u velikom folijatnom obliku (0·57 × 0·418 *m*), svakolika od pergamena, koji je po nešto izblijedio. Mjestimice se pod razurama opažaju tragovi starijega pisma grčkoga; te je knjiga dobrim dijelom palimpsest. To se može vidjeti i na fotografskom našem snimku *tabla I.* Sadrži u sve 110 listova, a uvezana je u elegantan kožnati oklop, napravljen za doba urbinaskoga vojvode Guida († 1502. god.), kako nam to svjedoči latinski natpis na stražnjem licu korica.

---

[1] Ptolm. Cl.: „Géographie“: Reproduction photolithographique du manuscrit grec du monastère de Vatopédi au mont Athos, exécutée d'après les clichés obtenus sous la direction de P. de Séwastianoff, et précédée d'une introduction historique... par Victor Langlois, Paris 1867, Didot.

[2] „Litt. geogr. Ptolem.“, 1838., str. 4.

[3] Sr. Müller: „Rapports sur les manuscrits de la géographie de Ptolémée“. Claudii Ptolemaei: „Geographia; Index Codicum“, nema našega rukopisa, ako li naznaka „A. Vatic. Christinae reg. 82“, ne stoji mjesto: „Vatic. Urbinates 82“.

Što se sačuvanja tiče, uopće se rukopis dobro uzdržao, izuzmu li se neka mjesta, gdje se je pergamen od uporabljivanja istrošio; no nema znatnih lakuna.

Rukopis sadržaje osam knjiga Ptolemejevog djela Γεωγραφικὴ ὑφήγησις i 27 geografkih karata. Stranice su nacrtane horizontalno i vertikalno suhim postupkom, košćanim šiljkom. Tekst je u dva stupca širokih rubova; ispisan minuskulom grčkom s crnilom; kapitalna pismena stoje samo na početku knjige, poglavlja i paragrafa *(tabla I.)*. Prvih sedam knjiga zauzimlje neprekidno folije od 1. do 60.; a osma knjiga i u kontekst iste umetnute tablice, siže od folija 61 do 109. Pri koncu fol. 109. je potpis risara Ptolemejeva Agathodaimona većim crvenim pismenima *(tabla II.)*; a za ovim slijedi na foliju 110. epigram, takogjer ispisan crvenom minuskulom *(tabla III.)*. Karte počimlju fol. 60.—61.; te s malim iznimkama svaka karta zaprema obično dvije sučelne stranice, tako da je svaka karta podijeljena u dvije polovine okomitim bijelim prostorom od 2 *cm.* Poprečna površina karata odgovara jednostrukoj stranici od 31 cm^2 ili dvostrukoj, kao što se može vidjeti na *tabli IV.*, u izvornoj veličini 55 × 32 *cm*, koja nam predstavlja skoro u izvornoj veličini V. kartu.

Rukopis sam ne sadrži nikakva kronološkog ispravnog podatka o dobi svoga postanja; no po paleografskim obilježjima možemo mu barem približno označiti dobu.

Minuskulno pismo teksta i karata odaje drugu polovinu jedanaestoga vijeka ili najkasnije početak dvanaestoga vijeka; istog su takogjer obilježja ligature i majuskulna pismena. Po tom je izvjesno, da je rukopis bio izragjen nekako poslije početka dvanaestog vijeka. Toga su mnijenja i neki stručnjaci u grčkoj paleografiji, koje zamolismo, da dobrohotno pregledaju rukopis.

Ni o svojem podrijetlu ne pruža nam rukopis nikakva izravnog podatka. Sravnivši grčke rukopise, što su pohranjeni u Vatikanskoj knjižnici, opaža se, da se rukopis Urbinas 82. u tehničkim potankostima izradbe najviše slaže s onim rukopisima, koji potječu iz carigradskog samostana Studiosa.

Po tom bi vjerojatno bilo nagagjanje, da je rukopis, osobito obzirom na sjajnu opremu, bio izragjen u Studiosu ili Carigradu i da je odatle dospio na zapad.

Kojim je načinom dospio naš rukopis na zapad, možemo dosta približno nagagjati. Valja znati, da je iz našega rukopisa Tesalac Ivan Santariota ispisao 1454. god. u Florenci sjajni Ptolemejev rukopis, koji se sada nalazi u c. k. dvorskoj knjižnici u Beču br. 1. Taj prepis dao je izraditi varadinski provincijal Martin Hakci[1].

U Florenci obdržavao se 1438. god. veliki crkveni sabor, na koji je pristupilo i mnogo istočnih dostojanstvenika. Možda je tako dospio rukopis u Florencu; a imamo i jednu drugu vijest, koja se odnosi, po svoj prilici još vjerojatnije na putovanje našeg rukopisa s istoka u Italiju.

Poznati humanista Cirijak Jakinjanim na svom putovanju iz Cipra u Trakiju bijaše prispio u Jedrenu zimi 1432. god., te je tu posredovanjem svoga učitelja u grštini, gramatika Bolete, nabavio nekoliko grčkih rukopisa, koje su Turci pod Muratom II. zaplijenili pri osvojenju Soluna 1431. god., a megju tima poimence Ptolemejevo zemljopisno djelo[2].

Premda rukopis Urbinas 82. ne nosi nikakva vanjskog obilježja, da je pripadao Cirijaku Jakinjaninu, ipak po sudaranju dobe može se posredno zaključiti, da je to baš onaj rukopis, što ga je Cirijak god. 1433. donio iz Jedrene u Rim.

Uzmemo li na um, da se je u Florenci držao veliki crkveni sabor g. 1438., te da se je tu varadinski provincijal desio, kao što i Tesalac Santoriota, bilo u pratnji koga istočnog crkvenog dostojanstvenika, ili kao bjegunac od Turaka; te da je spomenuti bečki Ptolemej br. 1. neposredni prepis rukopisa Urbinas 82., vidjećemo, da se je naš rukopis za razdoblja 1438. do 1454. god. nahodio u Florenci. A to odgovara vijesti Cirijakova životopisca. Iz Florence je pak dospio u ruke urbinaskog vojvode Guidubalda (1482. do 1502.), valjda poza Cirijakovom smrću († 1491.), za glasovitu knjižnicu, što je bijaše zasnovao otac mu Fridrik[3], koja kasnije prijegje u Vatikan.

Znamenita starina rukopisa Urbinas 82., sjajna oprema, te podrijetlo posvjedočuju najbolje visoku mu vrijednost; a to tim više, što doslije nije bio poznat ni cigli potpuni primjerak iz starijeg doba. Tekst je pak ispisan vještom rukom i sa poprečno malo pogrješaka; osim toga je pak od druge ruke bio sravnjen i brižljivo ispravljen. Ispravci ove druge ruke raspoznaju se po istodobnom pismu, dà ali po slabijem crnilu. Ista je ruka dodala pak mnogo glosa na rubu i megjucrtežu. Sravnivši po koji odsjek teksta sa onim Müllerovog izdanja, slijedi, da je tekst rukopisa Urbinas 82. dosta ispravan, a gdjegdje baš dragocjen spram manje ispravnih redakcija.

---

[1] Sr. Heeren: „De fontibus geogr. Ptolem.“ „Com. Gottig.“, VI., str. 65. Taj dosele cijenjeni najljepši Ptolemejev rukopis na fol. α', stupac 2. nosi natpis: „Martini Hactij P. Pti Minorum sumptibus et suorum“.

[2] Scalamonti: „Vita Kiriaci Anconitani“: „Sed cum ibidem (Adrianopoli) per hyemen ad negotia expedienda moram traxisset, dum aliquid dabatur ocij Bolete graeco gramatico ibidem Homeri et Hesiodi in re agraria principium audivit. Et eo curante a thessalonicea praeda graecos nonnullos codices emit; et praecipue Claudium Ptolemaeum Alexandrinum geographum insignem sibi accomodatissimum comparavit.“ Colucci: „Ant. pic.“, sv. XV., str. LXXXII., sr. str. XXXI.

[3] Sr. Tiraboschi: „Storia della lett. italiana“ (1780.), sv. VI., 1., str. 116. dalje.

Ali najveća vrijednost rukopisa Urbinas 82. sastoji se u ono 27 geografskih karata. Karte se odlikuju zamašitom tačnošću i preglednošću. Dno stranica je i kod karata, kao i kod teksta, košćanim šiljkom okomito i vodoravno iscrtano suhim postupkom.

Rešetka stupnjeva označena je debelim crnim crtama, koje se križaju svom površinom. Zaglavci crta, koje dospijevaju na rubovima, označeni su brojkama, i to: na gornjem i dônjem rubu pobilježeno je brojenje meridijana i pododjelaka im, a na pobočnim rubovima označeni su paraleli, klimata, te najveća dužina dana, koja odgovara pojedinom pojasu.

Horografski oblik označen je najvećom sigurnošću i izrazitošću. Razvodne crte megju kopnom i morem označene su crnim potezom; a kopno izbija crvenkastim dnom od bijele morske površine. Horografski sustav (pogorja) markiran je pak tamnom zagasitom bojom; rijeka nasuprot laganijim prozirnim koloritom; a do svake dodane su minuskulnim pismom svegjer čitljiva imena. Još većom pomnjom izveden je topografski sustav.

Političke granice rimskih pokrajina označene su ili pravim crtama ili slomljenim pravcima, i to uvijek crvenom bojom. Imena pokrajina pisana su velikim uncijalnim pismenima; pojedini srezovi pokrajinski nešto manjim ali uncijalnim pismenima; imena pak raznih plemena napisana su ponešto razmaknutom minuskulom, dok pomjesna imena u sitnoj minuskuli uokvirena su vinjetom, što skematično oponaša, kao i na Peutingerovoj tabli, obzidani grad sa kruništem. To su, kao što ćemo vidjeti, matematične ubikacije. Značajno je, da Ptolemej označuje na kartama posebnim znakom ona pomješća, kojih položaj bijaše mu poznat po postavnom opažanju ili mjerenju, te su mu rabila podlogom za matematičnu ubikaciju ostalih mjesta. U tekstu navagja Ptolemej ta pomješća u VIII. knjizi, dočim na kartama ista imaju okvir sa kruništem i tri simetrično postavljene kule četvornog oblika. To su dakle astronomske vinjete. U svakoj vinjeti pak ima jedan ili dva znaka: tačka te križić ili čunjić. Tačka označuje pobliže položaj mjesta prema rešetki stupnjeva, te odgovara stupnju visine i stupnju širine, koje sam tekst brojkama izrazuje. Čunjić i križić su napokon politički znakovi: razlučuju gradove jednog sreza pokrajine od gradova drugoga sreza. Na priloženoj V. karti *(tabla IV.)* tačno se razabiru opisane potankosti.

Risar karata rek bi da je sam krasopisac teksta; i na kartama opaža se opet druga, kolacijonatorova ruka, koja je gdjegdje dodala ispravaka slabijim crnilom; ti se najviše odnose na pogrješne oznake položaja mjesta spram mreže stupnjeva; u okviru do prvog položajnog znaka ili po boku okvira dodan je drugi blijedim kolacijonatorovim crnilom.

Čitke na kartama odgovaraju više ili manje tekstu djela; nu ima i važnih razlika, koje dokazuju, da su karte nezavisno djelo od teksta. Uz to su katkad ispravci, provedeni u tekstu, izostavljeni na kartama. Konačni je sud taj, da su karte rukopisa Urbinas 82. velikim marom precrtane iz mnogo davnijeg uzorka. Na njima se zrcale posve sva obilježja stare kartografske tehnike, što je nahodimo na najstarijim kozmografskim izvorima: na Ptolemejevim kartama vatopedskoga rukopisa i na tek otkritom mozajiku u Madabi palestinskoj, a donekle i na Peutingerovoj tabli, pak kod arapskog kozmografa dvanaestoga vijeka, Edrisija.

Nama nije zadaćom, da istaknemo veliku vrijednost Urbinaskog rukopisa za redakciju Ptolemejeva teksta, radije ćemo se obazrijeti na kartografski mu zamašaj. Najstarije, doslije poznate Ptolemejeve karte sadržane su u vatopedskom rukopisu koncem dvanaestoga ili početkom trinaestoga vijeka, što no ga je 1871. god. iznio Langlois[1]. No vatopedske karte nijesu drugo, nego slaba kopija izvornika, koji nije tako bogat detaljima, kao uzorak, po kom su bile izragjene Urbinaske karte. Vatopedske su karte radi loše izradbe jedva zgodne po naučno gledište.

Spomenuti već Ptolemejev rukopis u bečkoj dvorskoj knjižnici br. 1. doslije je važio kao najbolji primjerak Ptolemejeve kartografije. Značajno je pak, da se bečki rukopis svojim oblikom i rasporedbom sve u sve slaže sa urbinaskim; dapače ima isti potpis crtača Agathodaimona *(tabla II.)* i isti epigram pri koncu *(tabla III.)*, kao i u urbinaskog rukopisa. Izvjesno je pak, da je bečki rukopis ispisan god. 1454. od krasopisca Joannes Thessalus Santariota u Florenci, kao što nam svjedoči njegova vlastoruka bilješka pri kraju. To se tumači, kako već spomenusmo, time, da bečki rukopis nije drugo, nego prepis urbinaskoga. No premda se bečki rukopis može donekle mjeriti sa urbinaskim glede teksta, sasvim ipak zaostaje što se tiče kartografske strane. Krasopisac Santariota je posvema modernizovao Ptolemejeve karte[2], tako da one ne mogu biti uvrštene u porodicu stare grčke serije, nego u humanistične preradbe renesance. To isto vrijedi i za mletački rukopis br. 516, što bi izragjen za Maraškoga sultana u razdoblju 1463.—65. god. od nekoga Grka Teluntas[3]. I ovaj regbi da proističe od iste matice kao i urbinaski rukopis; ali su mu karte isto, kao i one bečkog rukopisa, posvema modernizovane od krasopisca.

---

[1] N. dj. str. V.

[2] Po našoj isporedbi na originalu. Sr. Heeren: „De fontibus geographicis Ptolemaei“ u „Comm. Gotting.“, VI., str. 65. Za Ptolemejeve humanistične atlase sr. Gallois: „Les Géographes allemands de la Renaissance“, Paris 1890., pak Nordenskiöldov „Atlas“.

[3] Oshausen: „Eine Handschrift der Geographie des Ptolemaeus“, u Hermes-u, XV. (1880.), str. 417. i dalje.

Imajući pred očima, da nam urbinaske i vatopedske Ptolemejeve karte u vjernijem obliku predočuju Ptolemejevu izvornu kartografiju, smijemo koraknuti i dalje, naime k pitanju o samome izvoru. No još nije riješeno pitanje, da li su Ptolemejeve karte zbilja izvorno djelo aleksandrijskog astronoma, ili poznije podmetnuta krparija, izragjena na osnovi Ptolemejeva teksta; a nije stalno ni po kome su izvoru te karte izragjene.

Prije, nego li zagjemo u prvo pitanje, red nam je uvažiti veliku srodnost megju Ptolemejevim kartama urbinaskim i vatopedskim, te madabskim mozajikom.

Izmakom god. 1896. bi otkriven na tlu starokršćanske bazilike u Madabi palestinskoj donekle oštećen mozajik, prikazujući geografsku kartu Palestine i jednog dijela Sirije, te Egipta. Taj mozajik — po sudu prvih njegovih izdavača — gg. Héron de Villefosse i E. Stevensona, — jeste najvjerojatnije izragjen negdje šestoga vijeka po Kr. za doba cara Justinijana, te je prvim uzorkom prave geografske karte, predstavljene grafično na starinskom spomeniku. Glede podrijetla i doba izvora toga spomenika, treba razlikovati stariji dio, biva osnovnu kartografsku podlogu, od poznijega dijela, biva potonjih topografskih oznaka i tumačnih čitaka.

Gosp. Stevenson nagagja, da je starijem dijelu madabske karte valjda izvorom poznija kopija Augustova: Orbis pictus, nipošto pak kakva itinerarna horografija, kao n. pr. Peutingerova tabla.

Drugi dio, biva tumačne čitke i neke detaljnije vinjete, koje se bave znamenitijim mjestima i svetištima Palestine za židovskog i staro-kršćanskog doba, djelo su drugog auktora, kojemu su poglavitim izvorom Sveto Pismo, povjesničar Euzebije i sv. Jeronim[1]).

Urbinaske se karte sasvijem slažu sa madabskim mozajikom, što se tiče prvoga najstarijega dijela, kao što površno isporegjenje karata jasno posvjedočuje.

Kao na urbinaskim kartama, tako i na madabskom mozajiku u starijem dijelu i osnovnoj podlozi, gradovi i pomješća označena su vinjetom, veći i znamenitiji gradskim obzidom, sa tornjevima i kruništem; susretamo pače i isti oblik vinjete, obzidni okvir sa tri kule.

Horografski je sustav na obim spomenicima jednako označen; a isto tako i rijeke. Pače susretamo jedan te isti postupak u izvagjanju čitaka; pokrajine i njihove česti na madabskom su mozajiku označene čitkama velikom uncijalom, kao i na urbinaskim kartama; nešto manjom uncijalom su čitke predjela i plemena; a najsitnijim pismenima imena gradova.

---

[1]) Sr. Héron de Villefosse u „Izvještaju Pariske Akademije“, sjednica 12. ožujka 1897. E. Stevenson: „De un insigne pavimento in mosaico di Madaba nella Palestina“ u „Nuovo Bullettino di arch. crist.“, III. (1897.), str. 45., 48. i dalje, 99. i dalje, 102.

Po tom bi Ptolemejevim kartama urbinaskoga i vatopedskoga rukopisa, te madabskom mozajiku bio zajednički izvor, obzirom na opću rasporedbu i grafične oblike. Razilazi se madabski mozajik od rečenih Ptolemejevih karata samo u tome, što je topografija ovih udešena prema astronomskoj orijentaciji; a to je isključiva karakteristika Ptolemejeva. Taj zajednički izvor ovih dvaju kartografskih spomenika može biti jedino geografična karta Marina Tirca, koju je Ptolemej s astronomskoga gledišta preinačio Dakako, da se time ne isključuje onaj trag, što ga je valjda Augustov Orbis pictus utisnuo u Marinovo djelo.

Jer su bečki dvorski rukopis br. 1. i mletački br. 515., kako već natuknusmo, što se kartografije tiče, od prepisača druge polovine petnaestoga vijeka sasvim modernizovani, to se je istaklo mnijenje, da to nijesu istinske kopije izvornih Ptolemejevih karata, već poznije podmetnuto djelo i to lih na osnovu Ptolemejeva teksta; te napokon, da su se Ptolemejeve karte sasvim izgubile još u staro doba[1]). Premda su to mnijenje pobijali Heeren i drugi[2]), ipak je napokon prevladalo općenito i sasvijem, te još i dandanas važi[3]).

Po ovom mnijenju izgubljene Ptolemejeve karte bio bi nadomjestio na osnovi Ptolemejeva teksta neki gramatik Agathodaimon petoga vijeka.

No to mnijenje nije osnovano. Poistovjetovanje Ptolemejeva krasopisca crtača Agathodaimona, koji se na samim kartama potpisuje: Ἀγαθοδαίμων Ἀλεξανδρεὺς μηχανικός[4]), sa gramatikom Agathodaimonom, komu je Izidor Peluziota petoga vijeka upravio nekoliko poslanica, nije drugo, nego neosnovano nagagjanje, koje je u velike pogrješno; jer jedno je crtač, krasopisac ili mehanik, a drugo je učenjak, literat ili gramatik. U drugu opet ruku, Agathodaimom petoga vijeka mogao je po Ptolemejevu tekstu načiniti sustav orijentacije, topografsko nazivlje; ali nikako pak horografske oblike. Za to je morao svakako upotrebiti starije kartografsko djelo, biva ili karte Marina Tirca ili Augustov Orbis pictus, to jest izvore kartografske, koje je Ptolemej sam imao na raspolaganje, i koje su, kako već vidjesmo, bile prauzorkom najstarijoj geografskoj mapi na madabskom mozajiku. A treba uvažiti, da kad nam se je sačuvao potpun tekst Ptolemejeva djela, nemamo nikakva razloga pretpostavljati, da su se izgubile karte, koje su bile uvrštene u osmu knjigu djela. Napokon jedini prigovor, koji je doslije bar na oči vrijedio, bijaše glavnim uporištem navedenog već mnijenja, da Ptolemejeve karte ne nose obilježja rimsko-grčkog podrijetla, sada sasvijem pada.

---

[1]) Fabricius: „B. Gr.“, III., str. 414 Sr. Heeren: „Entd. im Alterthum“, VI., str. 8.

[2]) Heeren, o. dj. str. 66. i dalje. N. H. Brehmer: „M. D.“, sv. I. (1822.), str. 11. Nobbe: „Lit. geogr. Ptolemeae“, 1838., str. 31.

[3]) Sr. Kiepert: „Lehrbuch d. alt. Geographie“, 1878, str. 10., ali uz opasku: „Die nur in einer Anzahl, aber der besten Handschriften enthaltenen Karten sind bis jetzt noch gar nicht benutzt.“ Christ: „Gesch. d. griech. Litter.“ u Müllerovom „Handbuch“, VII., str. 506.

[4]) Tako u više rukopisa. U jednom jedanaestog vijeka kod Raidel: „Comm. hist. litt. de Cl. Ptolem. geogr.“, 1737., str. 78.; naš rukopis *tabla II.;* pariški Br. 1401. iz četrnaestog vijeka kod Nobbe u dj. str. 13, pak Bečki br. 1. i mletački Br. 516. kod Schöll: „Gesch. d. griech. Litt.“, II., str. 752., op. 2.

Taj prigovor vrijedio je samo za doslije dva najuvaženija rukopisa: bečki br. 1., i mletački br. 516., ali ne za vatopedski, a nikako pak za urbinaski rukopis.

Urbinaske karte sasvijem su staro-klasičnog obilježja, te se bitno razlikuju od modernizovanih karata bečkoga i mletačkoga, kao i svih drugih rukopisa iz doba renesance; niti im se može prigovoriti, da su poznije podmetnuto djelo, jer tad ne bi imale zaisto onako oštre značajke stare kartografske tehnike. Pače da urbinaske kaošto i vatopedske karte u svojoj jezgri i glavnim detaljima potječu od izvornih Ptolemejevih karata, a ne od kakvog poznije podmetnutog djela, pa bilo i od tobožnjeg gramatika Agathodaimona petoga vijeka, najbolji dokaz pružaju nam u tome same karte: 1°. Na urbinaskim kartama nije opaziti nikakva bitnog podatka, koji bi odavao doba poznije od Ptolemejevog. Da su karte izragjene tek petoga vijeka, zacijelo tada upotrebljeni izvori morali bi sadržavati dosta toga iz doba nakon Ptolemejeve, koji življaše drugog vijeka po Krstu. 2°. Karte sadržavaju sva obilježja najstarije grčko-rimske kartografije.

Obazrimo se na V. kartu rimske pokrajine Dalmacije, koja nas pobliže zanima *(tabla IV.)*.

Na njoj susretamo najprije tri karakteristične horografske pogrješke, koje se opažaju već u izvorima prije Ptolemeja: *a)* Orijentacija Jadranskog mora duljinom prama zapadu, mjesto prama sjeveru; *b)* posvemašnje ispuštenje rijeke Cetine (Nestus) sa čitavim predjelom megju Cetinom i Neretvom; *c)* umišljena konfiguracija poluotoka Hyllis megju Zadrom i Solinskim kanalom. Ove je grješke Ptolemej baštinio od svojih preteča. Uz to topografija rimske pokrajine Dalmacije odgovara sasvim starijem dobu čak i od drugog vijeka po Krstu, kada je Ptolemej živio, te je čista od svake poznije natruhe ili interpolacije. Granica teče od Lješa na pogorje Škard (Šardag-planina), pak odatle upravno na Taurunum istočno Drini. To se slaže najnovijim dokazivanjem, crpenim iz drugih izvora od prof. Domaszewskoga, protiv dojakošnjeg općenitog krivog mišljenja[1]). Položaj gradova i raznih plemena dalmatinskih odaje svakako najstarije doba; jer već četvrtoga i petoga vijeka po Kr. bijaše ih nekoliko sasvim nestalo.

---

[1]) „Arch.-epigr. Mitth.“, XIII, str. 129. Treba uvažiti, da je Ptolemej u svojoj „Geografiji“, I., 16. (Müller, str. 43.) ispravio granice Dalmacije, označene od Marina Tirca; o čem sr. niže.

Gradovi: Tediaston, Delminium, Aleta, Saloniana, Stridon i t. d. propadoše već davno prije doba Agathodaimona gramatika. Stridon je označen astronomičnom vinjetom. Ptolemej mu je poznavao astronomični položaj, te ga u VIII. knjizi, pogl. 5., navagja kao najjužnije pomješće Liburnije. Ovaj savez megju kartom i tekstom isključuje sumnju, da li nije krasopisac htio Stridon naročito s toga istaći, što je bio na glasu, jer je rodno mjesto sv. Jeronima.

Svakako mora se priznati, da urbinaske i vatopedske karte pripadaju grčkoj najstarijoj porodici i da su najstariji uzorak Ptolemejeve kartografije. To ne možemo nikako reći o bečkom rukopisu br. 1. i o mletačkom br. 516., te sva vrijednost, koja se je s kartografskog gledišta pripisivala ovim dvama rukopisima, usredotočuje se sada poglavito na urbinaskom rukopisu. No neka se upamti još i to, da urbinaski rukopis potječe iz jedanaestoga, ili najkasnije dvanaestoga vijeka, te da bez obzira na njegov praizvor spada megju najstarije kartografske spomenike, pa ga moramo staviti o bok Peutingerovoj tabli i geografu Edrisiju.

Pošto je izvjesno, da je Ptolemej upotrebio poglavito gradivo pobrano od Marina Tirca, te na osnovu toga izradio svoje karte, okoristivši se crtačem Agathodaimonom, dosadašnje najtemeljitije bijaše Brehmerovo mnijenje, usvojeno od Heerena, da su Ptolemejeve table u svojoj jezgri kartografsko tirsko djelo[1]), dopunjeno po raznim itinerarima, te rasporegjeno po astronomskoj osnovi Ptolemejevoj.

No uvaže li se topografske osebujnosti, koje nam pruža Ptolemejeva karta Dalmacije, mora se, barem obzirom na samu ovu kartu, zaključiti, da joj je praizvornikom aleksandrinsko djelo trećega ili drugoga vijeka pr. Kr.; po svoj prilici Eratosthenova geografija (276.—196. pr. Kr.); dakako uz dopunjke poznijih geografa, najskoli Marina Tirca. O tom će nas uvjeriti potanja sravnidba Ptolemejeva teksta sa kartama i s povjesnom topografijom dalmatinskom.

II. Praktična vrijednost Ptolemejevog djela, uvaživši naročito Dalmaciju.

Po načinu, kojim je Ptolemej izradio svoje karte, očevidno je, da tačnost označivanja geografske dužine i širine nema vazda stvarne ni apsolutne vrijednosti. Ptolemeju je bio jamačno poznat geografsko-astronomski položaj samo nekih važnijih mjesta: Marsilje, Rima, Atine, Aleksandrije, te važnijih pomješća u svakoj pokrajini, kao n. pr. u Dalmaciji Zadra.

---

[1]) Sr. Heeren: „Com. Gotting.", VI., str. 60.

Stridona, Solina i Narone[1]), koja su na urbinaskim kartama označena astronomskom vinjetom.

Na osnovu pak pisanih ili crtanih putopisa Ptolemej je označio položaj drugih posrednih tačaka, uvažujući pri tom osobito razdaljenost po stadijima ili miljama itinerara. S toga se podregjene oznake o položaju mjesta ne osnivaju na direktnom istraživanju, nego su samo približne, te su jedino relativne matematične vrijednosti.

Načinom izragjivanja jesu Ptolemejeve karte geografsko-astronomska smjesa, t. j. matematično udešena topografija na podlozi raznih kartografskih djela i putopisa. Glavna podloga kartografskoga gradiva, koje je Ptolemej imao pri ruci, jest karta Marina Tirca. O njem se znade samo to, da je bio podrijetlom iz Tira, te da je za Trajana i Hadrijana mnogo proputovao i obišao poglavitija mjesta rimske carevine, ili boravio u nekom velikom gradu, gdje su mu pri ruci bili kartografski izvori. Njegovom djelu bila je osnovom Eratosthenova geografija uz Poseídonijevo mjerenje, a dugo je radio oko usavršenja i ispravljanja; no nije dospio da dovrši kartu uz zadnje svoje izdanje[2]).

Kartografska pak pomagala, koja je upotrebio Ptolemej uz Marinovu kartu, jesu razni putopisci ili itinerari. Ptolemej nam ih izrijekom ne imenuje. Varro spominje 36. god. pr. Krsta jednu kartu Italije[3]). Car August je pak svojemu miljencu Agrippi povjerio izradbu velike karte rimskoga carstva Orbis pictus, koja je pak potakla druge na topografsko istraživanje[4]); tako je za Domicijana Metius Pompusïanus imao jednu kartu svijeta[5]). Premda nije poznat oblik Augustove karte, ipak je izvjesno, da je bila osnovana na tačnoj mjeri cesta i štacija, te ukrašena mnogima naznakama.

A baš se takvim, jedino itinerarnim gradivom bave i Marin i Ptolemej, prigovarajući njihovim nedostacima i pogrješkama[6]). A za kratkog razdoblja megju Marinom i Ptolemejem pojavilo se više geografa, koji pokušaše da stvore jedno kartografsko djelo, koje bi zadovoljilo praktičnoj potrebi, dopunivši nedovršenu Marinovu kartu[7]).

Matematičar Ptolemej, koji je imao spravu, kojom se je u svako doba mogla trigonometrijski odrediti širina dvaju tačaka, pa i ne bile one na istom meridijamu, — odvaži se i na taj posao.

---

[1]) Sr. Claudii Ptolemaei: „Geographia", knj. VIII., tabla V.

[2]) Sr. Berger, o. dj. IV., 104.

[3]) „De re rustica", I., 2.

[4]) Plinije: „N. H.", III., 17., 46.; IV., 139. Müllerhoft: „Ueber die Weltkarte des Kaiser Augustus", Kiel 1856., 1.

[5]) Dio Cassius, LXVII., 12. Zonar, XI., 19. Suetonius: „Domit.", 10.

[6]) Sr. Berger, o. dj. IV., 100.

[7]) Cl. Ptolemei: „Geogr.", I., 18., 3.

Ptolemejev sustav sastoji glavno u tome, da je kartografsko gradivo upotrebio na astronomskoj osnovi, koju je sam odabrao; ali je u njega i ta pogrješka, što nije sam izmjerio širinu tačaka svojom spravom, nego se slijepo oslonio na svoga prešasnika Marina, kojega pak neprestano u cijelom svom djelu kritizuje radi tolikih pogrješaka[1]). S toga nam je Ptolemejeva geografija nerazlučiv operat dvaju različitih ljudi: Marina — samo geografa, i Ptolemeja — čistog matematičara, pak se jedan bez drugoga ni ne može pomisliti.

Astronomski Ptolemejev osnov i uza nj loše udešenje putopisa, urodiše tolikim topografskim pogrješkama, koje su baš karakteristika Ptolemejeva sustava. Ptolemej je nastojao sasvim podrediti svojem astronomskom sustavu ne samo grafične oblike kartografskih izvora, već i pozitivne podatke putovogja, s toga što je, imajući astronomski označen položaj samo za jedno ili dva mjesta jedne pokrajine ili predjela, sam ostalim mjestima udario matematični položaj po daljini megju dvjema, astronomski označenim tačkama. Podatke o daljini crpao je iz putopisa. No putovogje nijesu označivale orijentaciju mjesta, nego jedino njihov razmak.

Uz to je ipak Ptolemej, našavši da se stariji geografi i putopisci razilaze u oznaci daljine pojedinih mjesta, odabrao češće pogrješniji izvor, ili pače sam uzeo sasvim pogrješnu izmjeru daljine. Ta prva pogrješka iznijela došljedno i drugu; te je Ptolemej morao, samo da sačuva čitavu izmjeru jednog predjela, baš toliko otkinuti na drugoj strani, koliko je na prvoj pogrješno produljio.

Navedene dvije bitne Ptolemejeve kartografske pogrješke, tumače nam i druge omanje. Kad se uvaži, da je Ptolemej topografskoj ubikaciji pojedinih mjesta uzeo u podlogu putopisce, koji ne označiše orijentacije, nego samo udaljenost od grada do grada, pa da je itinerarnim oznakama dao vrijednost astronomske ubikacije, to će nam biti jasno, da Ptolemejeva ubikacija matematičnih pomješća, označenih prostijom vinjetom, naime okvirom bez kula, ima samo vrijednost razmaka, a ne orijentacije. Suvišno je, da sada primjerima potkrepljujemo ove Ptolemejeve pogrješke, pošto ih dovoljno susretamo pri ispitivanju Ptolemejeva teksta i kartografije, koja se odnosi na Dalmaciju. Ragje ćemo u glavnim potezima istači Ptolemejev sustav, da nam bude pristupnija Ptolemejeva projekcija Dalmacije; a tako ćemo se upoznati donekle i sa temeljnim izvorima ovoga geografa.

Osnov Ptolemejeve projekcije nije izvoran: jezgra mu je Eratosthenov sustav uz Hipparkov dopunjak, kojima je Ptolemej sam od svoje strane dodao neke ispravke.

---

[1]) „Geogr.", I., 11., 2.; VII., 5., 12.

Širinu zemlje ili polutnik, dijeli Ptolemej na dvanaest odsjeka, koje on nazivlje urama; svaki odsjek pak u tri pododsjeka ili meridijana, a svaki pododsjek na pet stupanja. I tako ura sadrži tri meridijana ili petnaest stupanja, a svaki pojas meridijana pet stupanja. Ovu diobu polutnika na 180 jednakih stupanja, te meridijana na jednaki razmak od 5 do 5 stupanja, uveo je prvi Ptolemej, ispraviv tako Eratosthenovu projekciju, kao i u tomu, što je meridijane poredao od zapada k istoku, te je prvi meridijan presijecao Kanarsko otočje[1]). Nasuprot pridržao je Ptolemej paralele po Eratosthenovoj projekciji uz Hipparkov dopunjak bez promjene.

Helenistički geograf Eratosthenes (276.—196. prije Kr.) življaše u Aleksandriji za doba Ptolemejevaca. Izradio je on prvu sustavnu matematičku, fizičku i povjesno-političku geografiju, uz iscrpivu geografičnu kartu svijeta. Eratosthenova projekcija sastojaše se od mreže nejednako megjusobno rastojećih, ali megjusobno jednakih i na pravi kut križajućih se meridijana i paralela, razregjenih na ure. Na toj mreži je Eratosthenes rasporedio u svojoj karti položaje mjesta. Za topografiju okoristio se je on najboljim podacima putopisaca i pomoraca, kojima je tada obilovala Aleksandrija, središte helenistične kulture i svjetske trgovine. Eratosthenov 21 paralel teku od polutnika prema sjeveru na nejadnake razmake; označeni su pak ne samo rednim brojem, već i imenom važnijega pomješća, koji presijecaju. Svaki pojas širine megju dvama paralelima bijaše polutniku usporedno tekući klima (κλίμα), te se je jedan od drugoga razlikovao duljinom dana. Čim je mjesto udaljenije od polutnika, tim je različitija duljina ljetnog i zimskog dana. Na ovoj je osnovi pak geograf Hippark (126. god. prije Kr.), bliže spojiv astronomiju s geografijom, uveo u Eratosthenov sustav astronomsku ubikaciju po duljini dana. Utanačiv postavnim opažanjem dužinu najduljega dana znamenitijih gradova, označio im je položaj na Eratosthenovoj karti prema paralelima[2]). Eratosthenov sustav paralela i Hipparkovu astronomsku ubikaciju mjesta pridržali su bez promjene Marin Tirac i Ptolemej[3]).

---

[1]) Cl. Ptol.: „Geograph.“, I. 24.; izd. Müller, str. 63.

[2]) Berger, o. dj. III., 130., 141.; IV., 122.

[3]) Cl. Ptolemei: „Geogr.“, I., pogl. XXIII.: „Meridiani igitur, secundum ea quae supra demonstravimus, amplectentur horaria intervalla duodecim; ex parallelis vero qui ab australi parte terram cognitam terminat, ita scribendus fuerit, ut tantum distet, quantum qui per Meroem scribitur septentriones versus distat. Nobis vero conveniens visum est meridianos scribere per tertiam quamque unius horae aequinoctialis partem, sive per quinta segmenta in aequinoctiali signata, parallelos autem ab aequinoctiali septentriones versus ita, ut
primus ab ea unius quadrante differat, distans in meridiano, ut linearibus demonstrationibus proxime efficitur, gradus 4° 15′;
— —
duodecimus horis tribus differat, distans gradus 40° 55′; (ὁ δι' Ἑλλησπόντου, ὁ διὰ Βυζαντίου) tertius decimus horistribus et quadrante differat, distans gradus 43° 5′;
quartus decimus horis tribus et dimidia differat, distans gradus 45°; (ὁ διὰ μέσου Πόντου). Izd. Müller, str. 56.—57. Sr. Berger, o. dj. III., 57. i dalje, 91., 94.

Po tom je Ptolemejeva projekcija ispravnija od Eratostheno-Hipparkove u tomu, što se njegovi paraleli i meridijani ne križaju na pravi kut, i što je meridijane sveo na jednaki megjusobni razmak, te je donekle s toga njegova projekcija relativno savršenija i obzirom na topografiju[1]. Nedostatak Ptolemejeve projekcije stoji u tomu, što je pridržao sustav paralela svojih prešasnika, te paraleli nijesu u suglasju sa stupnjevima; on ih dakle nije sveo, kao meridijane, na jednaki megjusobni razmak. S toga Ptolemej i broji različito duljinu meridijana, a različito duljinu paralela. Jedan stupanj visine ili segmenat meridijana iznosi 500 stadija ($62\,^1/_2$ rimskih milja, $12\,^9/_{10}$ geogr. milja), te se dijeli u 60 malutaka (svaki malutak $8\,^1/_3$ stadija, $1\,^1/_{24}$ rimske milje, $^3/_{50}$ geogr. milje). Na urbinaskoj karti stupanj je podijeljen $60 : 6 = 10$. Uz ovo je brojenje i astronomsko po duljini dana, te sahat duljine dana za Dalmaciju odgovara visini od 8° do 9°, tako da na svaki stupanj otpada $7\,^1/_2$ ili 8 časa, a na svaki čas $7\,^1/_4$ ili 8 malutaka stupnja[2]. Nasuprot duljinu paralela ili širinu Ptolemej računa na ure, počevši ne od prvog meridijana na Kanarskom otočju, nego u obratnom pravcu, počam od Aleksandrije, tako da svaka ura zahvaća $15^0 = 6000$ stadija, te jedan malutak na paralelu iznosio bi poprijeko $6\,^2/_3$ stadija ($^4/_5$ rimske milje). Rekosmo poprijeko, jer segmenti paralela, odaljujući se od polutnika, sve to više se smanjuju. Urbinaska karta dijeli segmenat paralela $60 : 5 = 12$.

Ptolemej je dakle doista ispravio teoretično Eratosthenovu projekciju u mreži stupnjeva; ali u računanju širine na ure od Aleksandrije pridržao je njegov sustav, kao što je u računanju visine po duljini dana ostao pri Hipparkovom dopunjku. Po tom praktična strana Ptolemejeve geografije, poglavito u svojoj bitnosti, nije drugo nego li gradivo Eratosthenovo i Hipparkovo, uporavljeno na djelomice ispravljeniju projekciju.

A. Projekcija Ptolemejeve Dalmacije.

Dva puta u svojoj geografiji bavi se Ptolemej Dalmacijom. Dočim u II. knjizi pogl. 16., obragjuje iscrpivo granice, topografiju, narodopis rimske pokrajine Dalmacije, s oznakom geografične širine i visine po svojem sustavu, u VIII. knjizi pak pri tumaču svoje V. tablice, što zahvaća rimske pokrajine megju srednjim Dunavom i Adrijom, označuje najprije granice tablice, te projekciju pojedinih pokrajina. Pri tom navagja on nekoliko znamenitijih gradova i pomješća, te im Eratosthenovim sustavom, t. j. urama udaljenosti od Aleksandrije, bilježi geografsku širinu, a onda visinu najduljim danom, t. j. udaljenošću od polutnika, biva Hipparkovim astronomskim računanjem.

---

[1] Sr. Forbiger, o. dj., 12., 21. i dalje.

[2] Sr. Müller, o. mj. str. 59., sl. I.

Prinašamo uvod tumača V. tablici s ulomkom, odnosećim se na Dalmaciju, ili kako ju Ptolemej nazivlje, Illyriju; te prvi paragraf 16. pogl., II. knj., što sadrži projekciju Dalmacije.

Opis Ptolemejeve pete table.

Cl. Ptolaemei: „Geogr.“, VIII., § 5.; vat. rukopis Urbinas 82., fol. 67. v.

Εὐρώπης πίναξ πέμπτος.

Ὁ πέμτος πίναξ τῆς Εὐρώπης περιέχει Ῥαιτίαν καὶ Οὐϊνδελικίαν· καὶ Νορικὸν· καὶ τὰς δύο Παννονίας· καὶ τὴν Ἰλλυρίδα πᾶσαν σὺν ταῖς παρακειμέναις νήσοις· ὁ δὲ διὰ μέσου αὐτοῦ παραίλληλος, λόγον ἔχει πρὸς τὸν μεσημβρινόν, ὂν τὰ μ̅ Γ πρὸς ξ· περωριζέται δὲ ὁ πίναξ ἀπὸ μὲν ἀνατολῶν, τοῖς τέ Ἰάζυξι τοῖς μετανάσταις· καὶ Μυσία τῇ ἄνω. ἀπὸ δὲ μεσεμβρίας μέρει τὲ Μακεδονίας καὶ Ἀδρίᾳ κόλπω· καὶ Ἰταλίας μέρει· ἀπὸ δὲ δύσεως· Γαλλίας μέρει· ἀπὸ δὲ ἄρκτων τῇ μεγάλῃ Γερμανίᾳ διὰ τοῦ ποταμοῦ Δανουβίου.

— — — — — — — — — —

Peta tabla Evrope.

Peta tabla Evrope sadrži Rhaeciju, Vindelikiju i Norik, pak obe Pannonije i čitavu Illyriju sa pripadajućim joj otočjem. Srednji joj paralel stoji prema meridijanu kao 43 prema 60. Graniči pak ova tabla s istoka sa Jacizima Metanastima (Skitalicama) i s Gornjom Moesijom; s juga s jednim dijelom Makedonije i Jadranskim zalivom te jednim dijelom Italije; sa zapada s jednim dijelom Gallije, a sa sjevera s velikom Germanijom pri rijeci Dunavu.

— — — — — — — — — —

Τῆς δὲ Ἰλλυρίδος.

Ἡ μὲν Ἰάδερα, τὴν μεγίστην ἡμέραν ἔχει ὡρῶν Ι̅Ε̅ Γ′ καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας πρὸς δύσεις ὥρᾳ μιᾷ καὶ πέμπτῳ.

Ἡ δὲ Σιδρῶνα, τὴν μεγίστην ἡμέραν ἔχει ὡρῶν Ι̅Ε̅ γ′ Ι̅Β̅ ἔγγιστα καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας προς δύσεις ὥρᾳ μιᾷ καὶ ὀγδόῳ.

Αἱ δὲ Σαλῶναι τῆς Δαλματίας, τὴν μεγίστην ἡμέραν ἔχωσιν ὡρῶν Ι̅Ε̅ δ′, καὶ διεστήκασιν Ἀλεξανδρείας πρὸς δύσεις, ὥρᾳ μιᾷ καὶ ὀγδόῳ.

Ἡ δὲ Ναρβῶνα, τὴν μεγίστην ἡμέραν ἔχει ὡρῶν Ι̅Ε̅ δ′ ἔγγιστα καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας πρὸς δύσεις, ὥρᾳ μιᾷ καὶ πέντε καὶ δεκάτῳ.

Ἡ δὲ Σκαδρῶνα νῆσος, τὴν μεγίστην ἡμέραν ἔχει ὡρῶν Ι̅Ε̅ γ′. καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας πρὸς δύσεις ὥρᾳ μιᾷ καὶ τετάρτῳ.

U Illyriji:

Jadera (Zadar) ima najdulji dan od 15° 20′ $(15\,{}^{1}/_{3})$ sahata, a udaljena je od Aleksandrije na zapad za jednu uru i petinu.

Sidrona (Strmica) ima najdulji dan od 15° 20′ 12″ $(15\,{}^{1}/_{3}{}'\ {}^{1}/_{5}{}'')$ sahata približno, a udaljena je od Aleksandrije na zapad za jednu uru i osminu.

Salonae (Solin) u Dalmaciji imaju najdulji dan od 15° 15′ sahata, te su udaljene od Aleksandrije na zapad jednu uru i osminu.

Narbona (Narona, Vid kod Metkovića) ima najdulji dan od 15° 15′ sahata približno, a udaljena je od Aleksandrije na zapad jednu uru i jednu petnaestinu.

Otok Skardona (zadarsko otočje od Raba do Murtera) ima najdulji dan od 15° 20′ sahata, a udaljeno je od Aleksandrije na zapad jednu uru i četvrtinu.

Granice Ptolemejeve Dalmacije.

Cl. Ptolemaei: „Geogr.“, II., pogl. 16; izd. Müller, str. 302. i dalje; rukopis Urbinas 82., fol. 19. v.

Ἰλλυρίδος ἢ Λιβουρνίας καὶ Δαλματίας Θέσις. [Εὐρώπης πίναξ ε΄.]

Ἡ Ἰλλυρὶς περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων ταῖς δυσὶ Παννονίαις κατὰ τοὺς ἐκτεθειμένους ὅρους· ἀπὸ δὲ δύσεως τῇ Ἰστρίᾳ κατὰ γραμμὴν, ἧς τὸ μὲν πρὸς τῇ Παννονίᾳ τῇ ἄνω πέρας ἐπέχει μοίρας

λϛ′ L″ με′ ϛ′

τὸ δὲ ἐπὶ τὸν Ἀδρίαν κόλπον

λϛ′ L″ μδ′ L″γ″

ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Μυσίᾳ τῇ ἄνω κατὰ γραμμὴν τὴν ἀπὸ τῆς εἰρημένης ἐκτροπῆς τοῦ Σαούου ποταμοῦ μέχρι τοῦ κατὰ τὸ Σκάρδον ὄρος πέρατος, οὗ θέσις

μζ′ μα′ γο″

ἀπὸ δὲ μεσημβρίας μέρει τε τῆς Μακεδονίας κατὰ γραμμὴν τὴν ἀπὸ τοῦ εἰρημένου πέρατος φθάνουσαν ἐπὶ τὸν Ἀδρίαν κόλπον, ἧς πέρας

με′ μα′

καὶ τῇ ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου πλευρᾷ μέχρι τοῦ εἰρημένου πρὸς τῇ Ἰστρίᾳ πέρατος. Ταύτης δὲ τῆς πλευρᾶς ἡ περιγραφὴ ἔχει οὕτος· μετὰ τὴν Ἰστρίαν τῆς Ἰταλίας ἑξῆς.

Položaj Illyrije ili Liburnije i Dalmacije. [Tabla V. Evrope].

„1. Illyrija na sjeveru dopire do obiju Pannonija, a granice joj već prije naznačismo; na zapad pako do Istrije i to crtom, kojoj je jedan zaglavak spram Gornje Pannonije

36° 30′ 45° 10′

a drugi do Jadranskog zaliva

36° 30′ 44° 50′

na istoku do Gornje Moesije crtom, što od spomenutoga već ušća Save u Dunav teče do gore Škardona, koja leži

47° 41° 40′

na jugu do jednog dijela Makedonije i to crtom, što od spomenutoga razmegja (Škardon), teče do Jadranskog zaliva, te zaglavljuje u

45° 41°

a odatle Jadranskim primorjem do spomenutoga razmegja s Istrom. Pojedine česti ovoga primorja slijede ovim redom. Za Istrijom, koja pripada k Italiji, u Illyriji dolazi....“ (Slijedi § 2.)

Opaziti nam je najprije, da megju tekstom Ptolemejevim i megju urbinaskom V. tablicom ima neka sitna razlika u paralelima, na kojima Dalmacija leži. Dok XIII. paralel (Masilijski), što bilježi najveću duljinu dana od 15¼ sahata, po tekstu leži na visini 45° 5′, na urbinaskoj tablici pada na 43° 8—10′; isto tako XIV. paralel (sredina Crnoga Mora), najveće duljine dana 15½ sahata, po tekstu leži na visini 45°, a po urbinaskoj tablici na 45° 5′. Jedva da bi se ova razlika morala pripisati risaru tablice; ragje bi slutila da je tablica tačnija, te da nije po srijedi tu risarove pogrješke.

Inače po tekstu i po tablici Ptolemejeva Dalmacija leži megju stupnjem 36° 30′ III-ćega meridijana i stupnjem 47° VI-oga meridijana; pak megju stupnjem 41° XII-oga (Hellespontskoga ili Byzantskoga) paralela, te stupnjem 45° 10′ XIV-oga (sredine Crnoga Mora). I tako širina Ptolemejeve Dalmacije iznaša 47°—36° 30′ = 10° 30′; a visina 45° 10′—41° = 4° 10′.

Klimata pako, odnoseća se na Dalmaciju, kako već spomenusmo, nijesu megjusobno jednaka, jer paraleli, što ih omegjašuju, stoje na nejednake razmake. Hellespontski XII-i paralel, 3 sahata odaljen od polutnika, pada na 40° 55′, a Masilijski XIII-i, od polutnika $^1/_4$ sata, pada na 43° 5′ (43° 8—10′); te je klima širok 43° 5′ (43° 8—10′)—40° 55′= 2° 10′ (2° 13′—15′) ili $^1/_4$ sahata. Nasuprot paralel XIV-i sredine Crvenoga Mora, od polutnika 3 $^1/_2$ sahata, pada na 45° (45° 5′), te je klima širok 45° (45° 5′)—43° 5′=1° 55′ (2°), ili $^1/_4$ sahata[1]).

Po tomu astronomski položaji Ptolemejeve VIII. knjige k tabli V-toj, odgovaraju mreži stupnjeva ovako:

Jadera (Zadar)	zapadno od Aleksandrije 18°=meridijan 42°
	najduži dan od 15 $^1/_3$ sahata=paralel 43° 50′
Sidrona (Strmica)	zapadno od Aleksandrije 16° 50′=meridijan 43° 10′
	najd. dan od sahata 15 $^1/_3$ i 12 sek.=paral. 44° 15′
Salonae (Solin)	zapadno od Aleks. 16° 50′=merid. 43° 10′
	najduži dan 15 $^1/_4$ sahata=paralel 43° 5′
Narbona (Vid kod Metkovića)	zapadno od Aleks. 16°=merid. 44°
	najduži dan približno 15 $^1/_4$ sahata=paral. 43° 5′
Otok Škardona (Zadarsko otočje)	zapadno od Aleks. 18° 45′=merid. 41° 15′
	najduži dan 15 $^1/_3$ sahata=paral. 43° 50′

Grafija Ptolemejeve Dalmacije pruža prema realnosti dosta nedostataka, ali uz to i nekoliko osebunjština, koje nas napućuju na doba kartografičnoga glavnoga izvora Ptolemejeva.

Najprije nam se osvrnuti na opći oblik grafije Ptolemejeve Dalmacije, pak na tečaj političkih joj granica; a onda na potankosti grafije.

Na prvi mah pada u oči, pogleda li se urbinaska tablica, da je grafija primorja dalmatinskoga mnogo razvijenija nego li sredozemlja. Dočim nam obala i otočje Jadranskoga spusta pružaju dosta detalja, orografija i sredozemna idrografija su skoro primitivno razvedene. Taj kontrast je još očitiji uvaži li se, da skoro sve topografične oznake ograničuju se poglavito na primorski pojas rimske pokrajine Dalmacije, tako da istočna visina (današnja Bosna i Hercegovina) kao da je Ptolemeju skroz nepristupna bila. Nije tako u južnijem dijelu, oko Skadarskog jezera: tamo su Ptolemeju poznati i sredozemni gradovi, dapače dosta ponasitno.

Granice Dalmacije označuje Ptolemej osim što na tekstu još crvenom crtom na karti, tako izvrsno, kao nikakav drugi izvor.

Sjevernu granicu spram Gornje Pannonije već u II. knj., 14. pogl. § 1. bilježi ovako: „Gornja Pannonija dopire . . . . na jug do dijela Istre i Illyrije usporednom crtom, što od spomenutoga zapadnoga razmegja

---

[1]) Sr. Müller, n. mj. str. 59.; gori str. 239., pr. 3.

(t. j. Karavanskog pogorja) teče po Albanskom pogorju (t. j. liburničkom kršu) do Bebijskog (t. j. Velebitskog) pogorja; i do granica Dônje Pannonije, što leže 41° 30′ 45° 20′.“ Ova oznaka odgovara istočnom kraju Velebitskoga pogorja, označenog na urbinaskoj karti čitkom Βέβια. A granicu spram Dônje Pannonije takogjer je već prije, knj. II., pogl. 15., § 1. ovako zabilježio: „Dônja Pannonija dopire . . . na jug do dijela Illyrije, što teče od označene granice (t. j. o. mj. knj. II., str. 14., § 1.) do onog rukava Dunava, gdje je ušće Save, i što leži 45° 44° 30′.“

Važno je pak, da je Ptolemej ispravio tečaj sjeverne granice Dalmacije, što ga je bio Marin Tirac naznačio, u tom smislu naime, što je zapadnu granicu Pannonije pomakao do granice Italije, biva do Atransa, tako da Emona (Ljubljana) ostajaše na pannonskoj strani[1]). Time se tumači nesuglasje megju starim piscima, od kojih neki Emonu meću u Italiju, a neki u Pannoniju[2]). Za starijeg doba doista pripadaše Emona Italiji; ali kašnje, valjda od Augustovog doba, svakako pak prve polovine II. vijeka po Kr. pripadaše Pannoniji, te je u Atransu na razmegju bila carinarska postaja megju Italijom i Pannonijom[3]).

Granica megju Gornjom Pannonijom i Dalmacijom u novije doba bila je djelomice sustavno istražena od dra Patscha; te na izvjesno doistinjeni tečaj odgovara Ptolemejevoj oznaci. Ptolemejeva granica je tekla duž istočnog obronka Velike i Male Kapele (Albius mons), pa onda sjevernim obroncima Velebitskoga pogorja (Baebius mons) sve do stjecaja sa zapadnom granicom Dônje Pannonije na Vrbasu. To jest: pravcem od sv. Petra na Vrbovsku, Bužim, Otok, Stari Majdan — Sanski Most te do Rekavica na Vrbasu nešto južnije od Banjaluke; a dr. Patsch je već istražio južniji dio: od Vrbasa Banjaluci na jug na Stari Majdan i Veliku Kladušu do Korane[4]). Tako se doistinjuje, da je sjeverna granica Dalmacije spram Gornje Pannonije tekla južnije, nego li se dosad cijenilo, te nam je Ptolemej za to najpouzdaniji izvor.

Granicu megju Dônjom Pannonijom i Dalmacijom Ptolemej označuje pravcem od Rekavica na Vrbasu do ušća Save u Dunav. Dakle ravnom crtom od Rekavica na Tešanj, Gračanicu, Bjelinu, Šabac te do savske obale spram Biograda. Time bi se morao da ispravi dosele označivani tečaj granice od Banjaluke na Zvornik[1]; ali čekajmo, da marljivi istraživači bosanski doistine kojim otkrićem pravi joj tečaj; no Ptolemejeva oznaka može im biti putokazom.

---

[1]) Sam Ptolemej spominje, kako je on ispravio neke Marinove nedostatke, pak granicu i paralele što presjecaju Dalmaciju: „Fugerunt eum (Marinum) quaedam etiam in indicandis terrarum confiniis, ut quum Moesiam totam ab oriente terminari dicit Pontico mari, Thraciam vero ab occidente Moesia superiore, atque Italiam a septentrionibus non Rhaetia et Norico solum, verum etiam Pannonia, Pannoniam vero a meridie sola Dalmatia neque etiam Italia, atque Sogdianos mediterraneos et Sacas a meridie vicinos facit Indiae, attamen parallelos perhosce populos describit non duos illos qui ab Imao, Indiae monte maxime septentrionali, versus boream proxime sequuntur, Hellesponticum scilicet et Byzantinum, sed eum demum qui per medium Pontum transit“. „Geogr.“, I., pogl. 16., izd. Müller, str. 43.

[2]) Sr. Müller, o. mj. str. 296.; Cons. „La prov. rom. de Dalmatie“, str. 184.

[3]) Sr. „C. I. L.“, III., 3705.; Cons. n. mj. 346.

[4]) „Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini“, VII., 576.

Zapadna dalmatinska granica spram Italije je rijeka Arsia (Raša), koje ušće Ptolemej stavlja na 36° 30′ 44° 50′. Odatle je granica tekla uz rijeku, pak pravcem pram Emoni (Ljubljani) do 36° 30′ 45° 10′. Pošto je Emona ležala na visini 45° 20′, to je zaglavljivala dalmatinska granica 10′ južnije od Emone. To odgovara tačno Supetarskoj postaji; i može se sv. Petar smatrati tromegjom Gornje Pannonije, Dalmacije i Italije.

Sve do najnovijeg doba istočnom granicom Dalmacije smatrala se je rijeka Drinus (Drina), pak onda Drilo (Bijeli Drim)[2]; dok nije prof. Domaszewski na podlozi Ptolemejeve oznake bolje istražio razmegje Moesije i Dalmacije[3]. Izvjesno je dakle, da je istočna granica Dalmacije tekla pravcem od ušća Save u Dunav na Studenicu, pak uz Bijeli Drin do Šardag planine.

Ispravniji je takogjer Ptolemejev tečaj južne dalmatinske granice, biva od Šardag planine do ušća Matije rječice, a ne do Drilona (Drima); po tom se mora granica razmači južnije za 10′ nego li se dosad držala[4]; jer razmegje na morskoj obali stoji od Lješa (Lissos, 41° 10′) za 10′ južnije. I južna granica tekla je dakle od Šardag planine pravcem niz Drim pak na ušće Matije.

Od Ptolemeja rimskoj pokrajini Dalmaciji zasječene granice tačnije su nego li u ikakvom drugom rimskom izvoru, te odgovaraju baš i dobi, kad je Ptolemej živio. U ostalom to se razabire i iz same Ptolemejeve izjave, koju već navedosmo, gdje on ispravlja granicu Dalmacije, udarenu od Marina Tirca.

(Konac slijedi.)

---

[1] Sr. Cons., o. dj., str. 185.

[2] O. mj. str. 185.

[3] „Arch.-epigr. Mitth.“, XIII., str. 129. i dalje; „C I. L.“ III. Suppl., str. 1445., 1474. Označujuć granice Moesije Ptolemej knj. III., pogl. 9., § 1., pozivlje se na navedenu već oznaku granice u knj. II., pogl. 16., § 1. i to skoro istim riječima: „Moesia superior finitur ab occidente Dalmatia ad eam quam diximus lineam, quae ducitur a Savi fluvii ostio usque ad Scardum montem ...“ Müller n. mj. str. 451.

[4] Sr. Cons. n. mj., str. 185.

Tabla I.

Uz članak „Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji“.

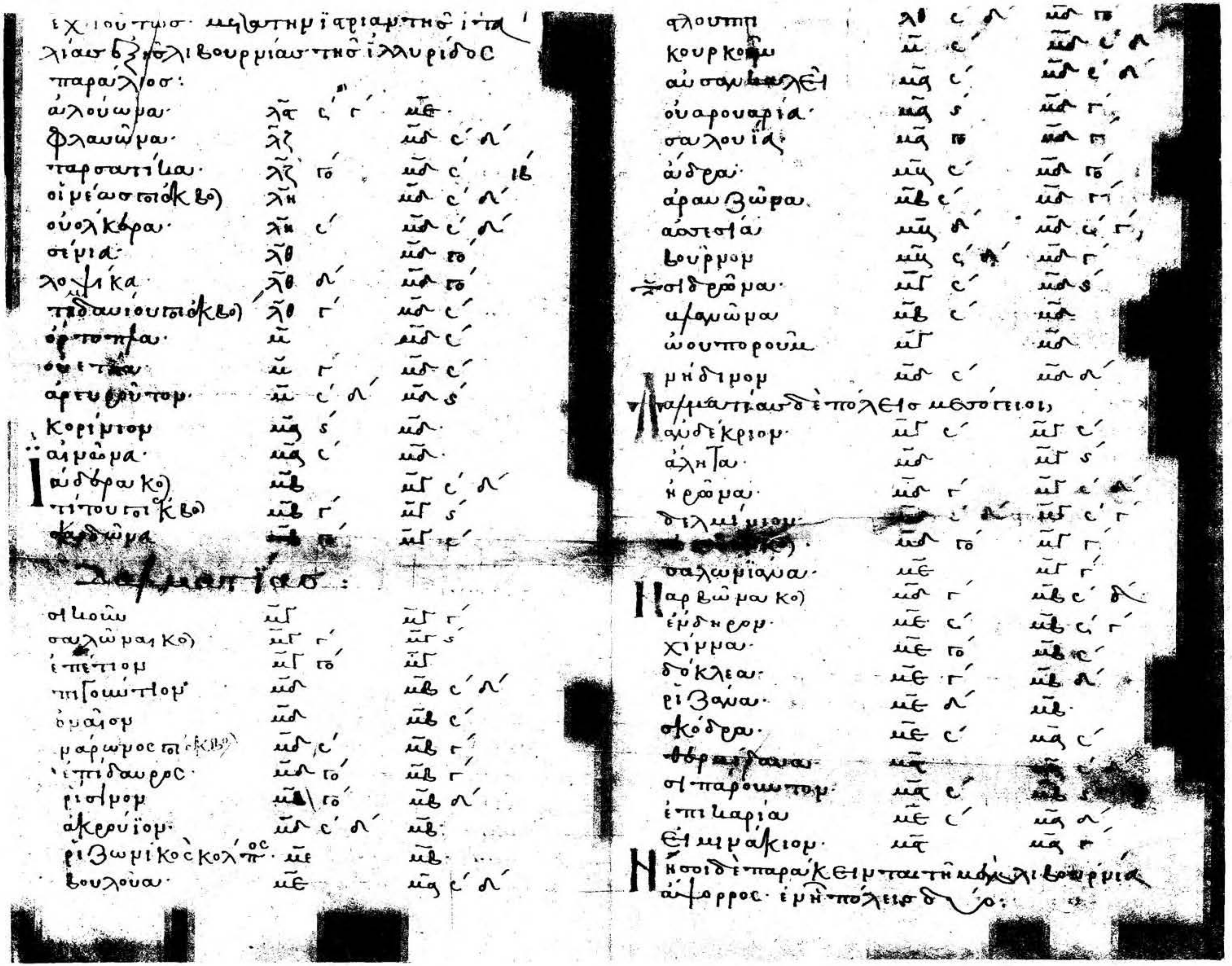

Snimak iz Ptolemejevog rukopisa Vat. Urbinas 82, fol. 19′.

Ulomak, koji se odnosi na Dalmaciju, knj. II., pogl. 16.

Uz članak „Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji“.

Tabla II.

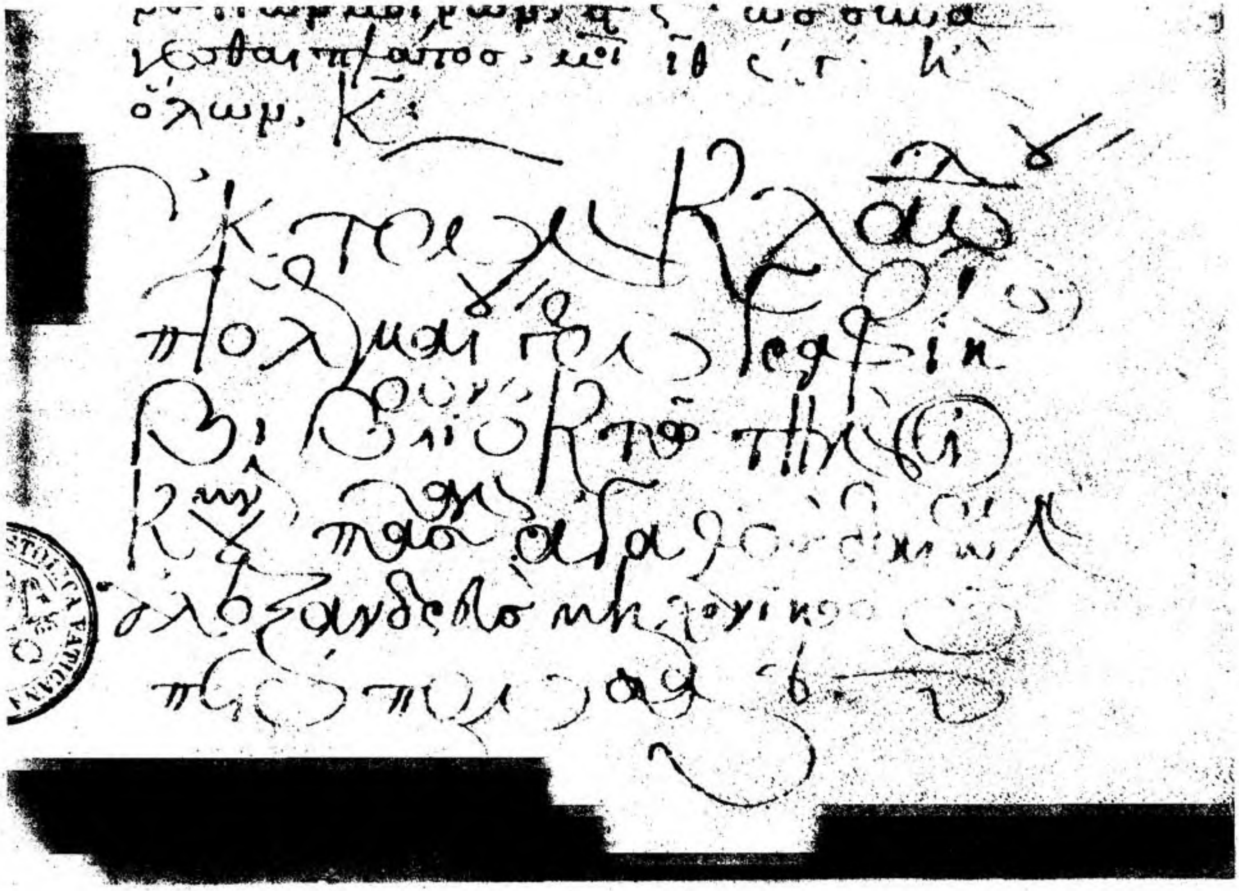

Snimak iz Ptolemejevog rukopisa Vat. Urbinas 82., fol. 109′.

Potpis krasopisca risara Agathodaimona.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1898. X. 2. i 3.

Uz članak „Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji“.

Tabla III.

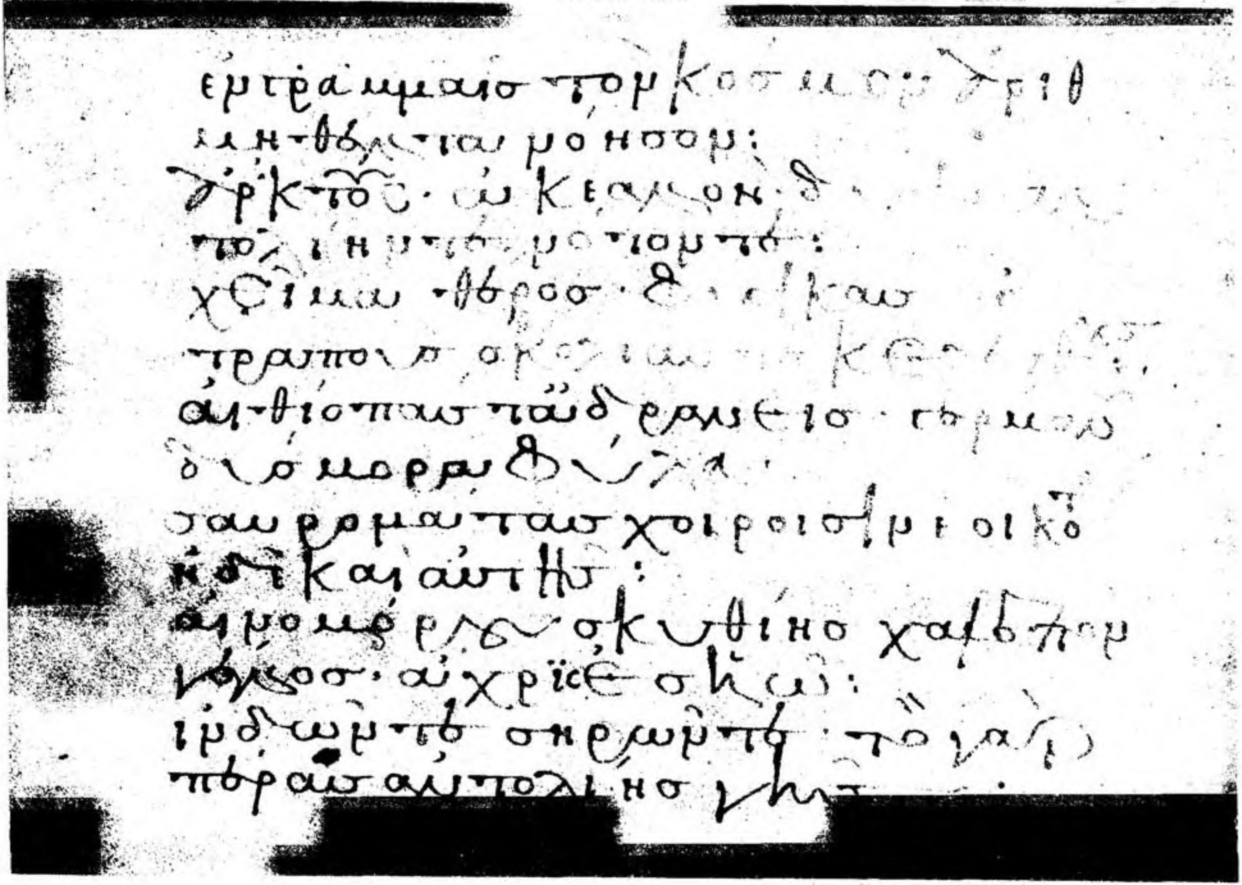

Snimak iz Ptolemejevog rukopisa Vat. Urbinas 82., fol. 110′.

Epigram.

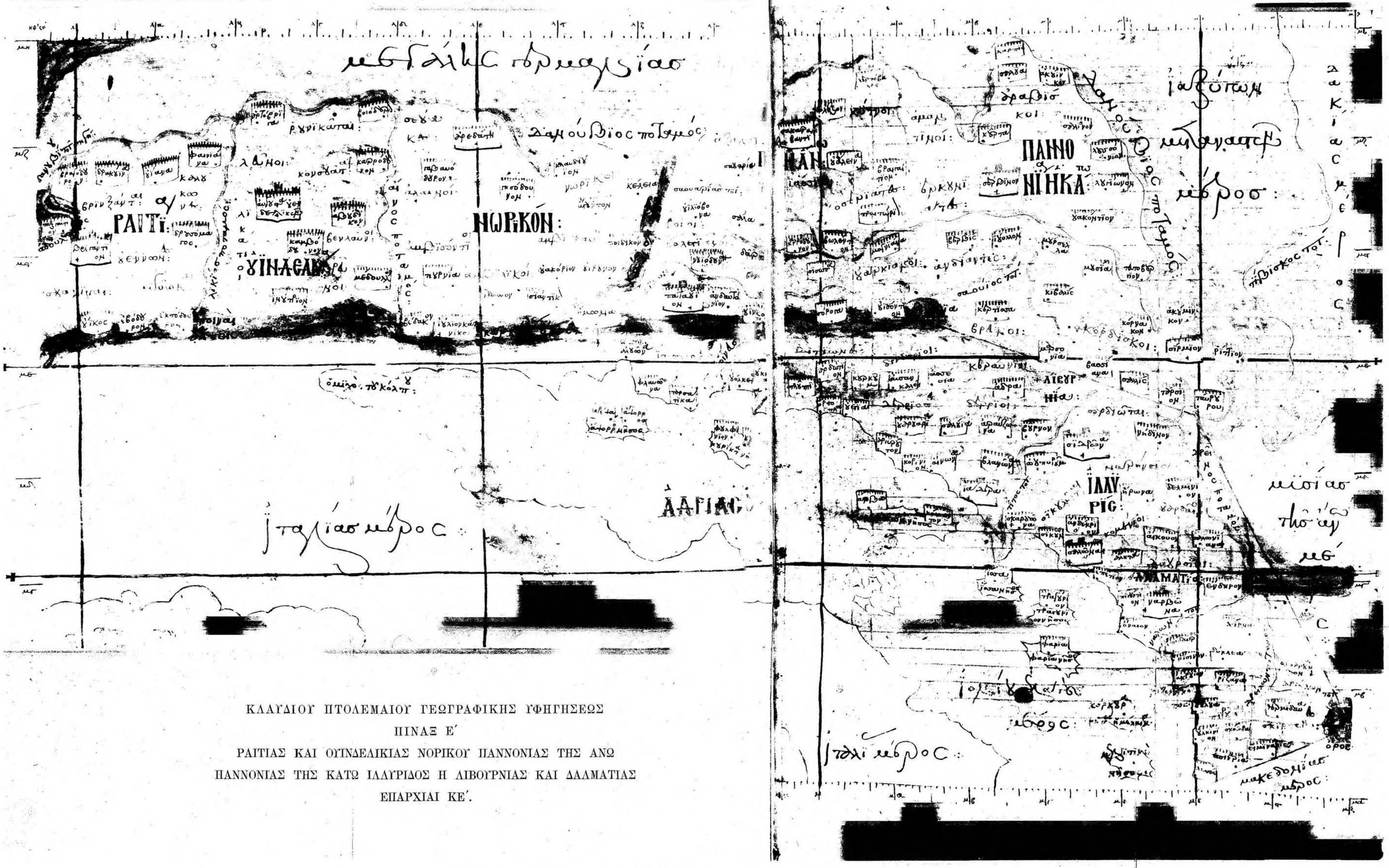
μεγάλης γερμανίας
δανούβιος ποταμός
ΡΑΙΤΙ
ΟΥΙΝΔΕΛΙ
ΝΩΡΙΚΟΝ
ΠΑΝΝΟΝΙΗΚΑ
ἰαζύγων μεταναστῶν μέρος
δακίας μέρος
ΙΛΛΥΡΙC
ΔΑΛΜΑΤ
ΑΔΡΙΑC
ἰταλίας μέρος
μυσίας τῆς ἄνω μέ
μακεδονίας μέρος

ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΥΦΗΓΗΣΕΩΣ
ΠΙΝΑΞ Ε′
ΡΑΙΤΙΑΣ ΚΑΙ ΟΥΙΝΔΕΛΙΚΙΑΣ ΝΟΡΙΚΟΥ ΠΑΝΝΟΝΙΑΣ ΤΗΣ ΑΝΩ
ΠΑΝΝΟΝΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΤΩ ΙΛΛΥΡΙΔΟΣ Η ΛΙΒΟΥΡΝΙΑΣ ΚΑΙ ΔΑΛΜΑΤΙΑΣ
ΕΠΑΡΧΙΑΙ ΚΕ′.

Ptolemejeva karta V^a: Raecije, Vindelikije, Norika, Gornnonije, Illirije ili Liburnije te Dalmacije.
Po Vatikanskom rukopisu Urbinas 82., izvorna veličina 55×32.

Tabla V.

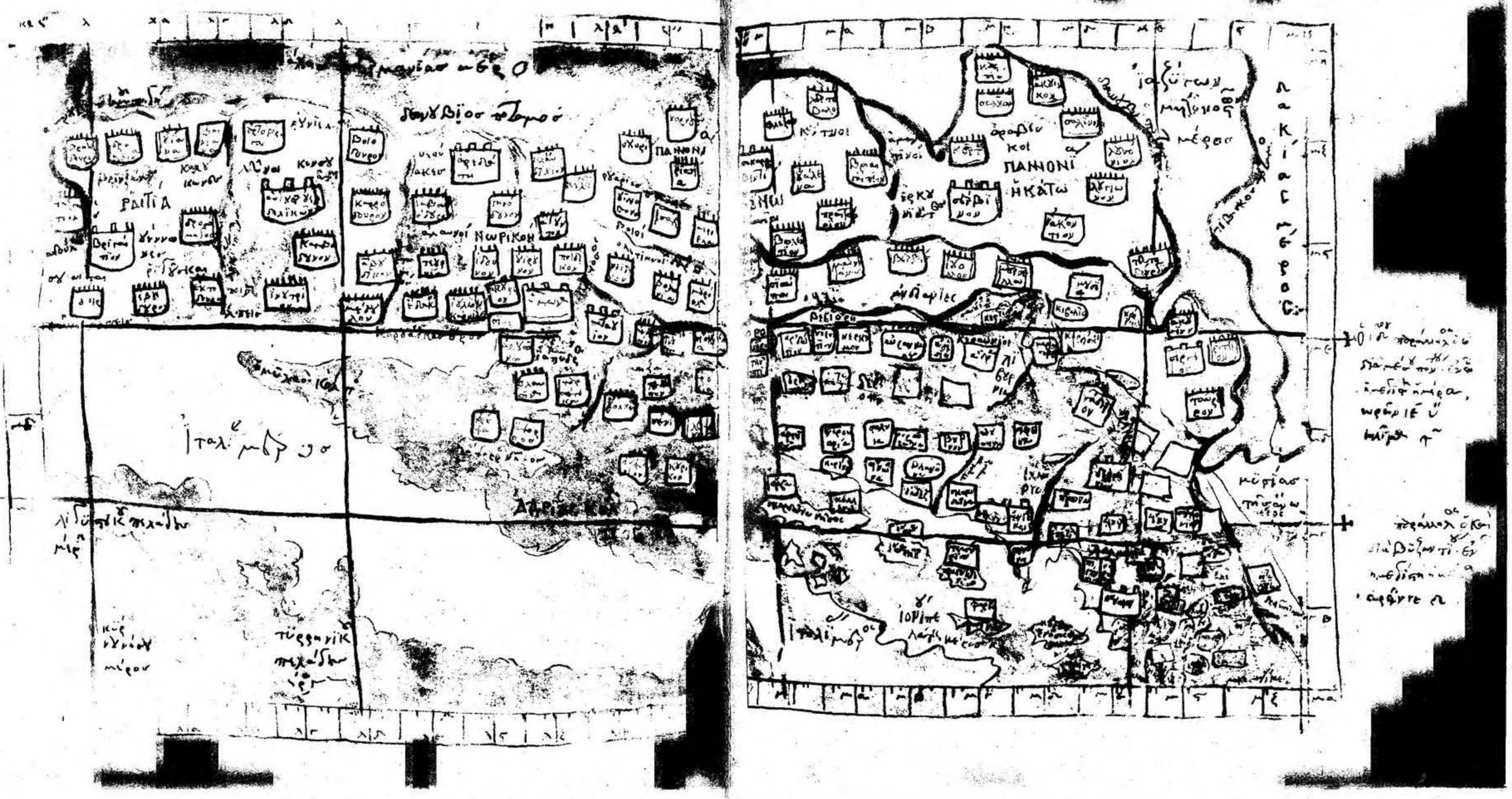
ΡΑΙΤΙΑ
ΝΩΡΙΚΟΝ
ΠΑΝΝΟΝΙ
ΠΑΝΝΟΝΙ
ΗΚΑΤΩ
ΔΑΚΙΑ ΜΕΡΟΣ

Ptolemejeva karta V^{a}: Raecije, Vindelikije, Norika, Gornje i Dônje Pannonije, Illirije ili Liburnije te Dalmacije.

Po Vatopedskom rukopisu iz Langlois-a: Géographie de Ptolémée, fol. LXX′.—LXXI.; u $^{3}/_{4}$ izv. vel.

О алгама, сабраним око Травника по велечасном проф. Ериху Брандису.

Пише

проф. Р. Гутвински (Gutwiński).

(Подгорце код Кракова.)

Са двије слике.

Истраживање на пољу флоре ресина (algae) у Босни-Херцеговини након седамгодишње станке ударило је опет сретним смјером. Мојој расправи „О нађеним доселе у Босни и Херцеговини халугама"[1]) слиједила је расправа Др. Ј. Карлинског „Флора кременастих халуга или гљивица у Босни и Херцеговини"[2]), затим два чланка Др. Ђ. Протића „Прилози к познавању кремењашица Босне и Херцеговине" и „Прилози к познавању халуга Босне и Херцеговине"[3]), па напокон по мени састављени „Прилози к познавању фосилних диатеомацеа у Босни"[4]). Толи знатни резултати, а у тако кратку времену морају обрадовати мужеве, који љубе своју домовину, па и за знаност су од не мале важности. Не само што су у погледу халуга испитане до сада необрађене околице и тиме створени нови ослони за географичку распрострањеност тих сићушних, али многоврсних и веома занимљивих биљака, него се је такођер успјело, да се открије по која нова, то јест посве непозната врста и варијетет, и да се тако унапреди скупна наука о алгама. Нека се дакле тако живо започето истраживање флоре халуга у тој лијепој земљи све већма шири и непрекидно унапређује; нема двојбе, да је то у корист знаности и да ће јој донијети занимљивих открића.

Услужном љубежљивошћу и потпором госп. дворског савјетника Константина Хермана, директора земаљског музеја у Сарајеву омогућено је госп. професору Др. Ђ. Протићу, да настави истраживање флоре халуга. Па и ја нађох у г.г. професору Е. Брандису и др. Ј. Карлинском важне помагаче мојих истраживања на пољу босанске флоре халуга, јер ми са особитом љубежљивошћу доставише своје сабране пробе, на чѐму сам им увијек захвалан.

---

[1]) „Гласник зем. муз. у Босни и Херцеговини", VIII., 1896.

[2]) На спом. мј. VIII., 1896.

[3]) На спом. мј. IX., 1897.

[4]) На спом. мј. X., 1898.

Тим случајем омогућено ми је, да издам ову расправу, и ја то чиним тим рађе, што је флора халуга из околице травничке позната била само у 18 врста диатомацеја, како их је набројао др. Карлински у својој расправи. Колико сам могао разабрати из навода о налазиштима, потичу врсте, што их је др. Карлински споменуо, све из непосредне околице Травника и то: *Navicula nana* Greg., *N. Brebissonii* Kütz., *N. mesolepta* var. *nodosa* Brun., *N. gracilis* Kütz., *N. dicephala* Ehrenb., *Pleurostauron Legumen* Rabenh., *Pleurosigma attenuatum* (Kütz.) W. Sm., *Gomphonema Turris* Ehrenb., *Cymbella anglica* Lagerst., *C. helvetica* Kütz., *C. laevis* Naeg., *C. gastroides* Kütz., *Amphora elegans* Greg., *A. libyca* Ehrenb., *A. ovalis* (Bréb.) Kütz., *Nitzschia apiculata* (Greg.) Grun., *Cymatopleura Solea* (Bréb.) W. Sm. и *Cystopleura gibberula* (Ehrenb.) Kunze. Али материјал, што сам га добио од велечасног професора Е. Брандиса запрема велики округ око Травника, а та налазишта су од велике важности поради њихове разнолике узвиситости над морем. Пошто за опћенити закључак о географском распрострањењу није одлучан једноставни навод имена налазишта, то ћу овдје да наведем властите ријечи професора Е. Брандиса о нарави и положају налазиштâ, али ћу прије навести она скраћења, која ћу теком овога чланка употребљавати, а да их не морам вазда опетовати.

Има дакле да значи:

а) Турбе I. = „Турбе, под тим разумијевам једно врело, од прилике 5 *km* западно тик уз поток Лашву; оно је можда у савезу са тим потоком, — а мени је увијек добро дошло својим муљем, које сам са камења састругавао.“

б) Турбе II. = „Остало сам дизао из воде са дна. Узвиситост над морем 549 *m.* 13. аугуста 1897.“

в) Мосор-Бандол = „Врло студено, жалибоже занемарено врело изнад једног доста знатног мочварног врела. Висина 600 *m* над морем. 13. аугуста 1897.“

г) Илиџе = „Босанско љековито врело + 20° C., дочим вода другог врела у непосредној близини имађаше само + 10° C. К мјесту се тешко долази, лежи посред шуме Крушчице. Надморска висина 676 *m.* 12. аугуста 1897.“

д) Крушчица I. = „На истом мјесту једно мочварно врело крај пута. Надморска висина 494 *m.* 12. аугуста 1897.“

ђ) *Крушчица II.* = „Мочварна мјеста у шуми Крушчици. 25. новембра 1897.“

е) *Крушчица поток* = „Муље, црвено као крв, на камењу у брзој води из потока Крушчице, који носи име од истоимене шуме; у тој околици нема трага вапну. Бјелутак и гранит владају. 25. новембра 1897.“

„Влашић, наше главно горје“:

ж) *Девећани* = малено, непресахњиво врело + 6·5° C. Надморска висина 1766 *m.* Јула 1897.

з) *Влашић-Девећани* = материјал „из године 1894., несигуран у погледу мјесног навода, али сигурно из Босне и нашег предјела“.

[Састављач може само да потврди исправност мјеснога навода! То поткрепљују и врсте, нађене у пробама халуга.]

и) *Стублић* = „Стублић по земљовиду; ја бих рекао, да изговор звучи ко Скублић или Сгублић. Врело. Источна страна Влашића. Надморска висина 1300 *m.* Маја 1897.“

ј) *Копило* = „Извор у нашем гранитском подручју на путу прама Бугојну. Висина 1171 *m.* 29. априла 1897.“

к) *Купреш* = „Купреш прама Хрбљини; једно од многих мочварних мјеста усред висоравни. Надморска висина 1147 *m.* 21. јула 1897.“

л) *Лиштане* = „Ливно-Рујани, баровито мјесто као остатак оних широких мочвара Шеварова Блата, које су сада осушене тиме, што се је начинило редовито отицање. Висина 708 *m* над морем. Село Лиштани. Јула 1897.“

м) *Блидиње* = „Доста знатно алпинско језеро на висоравни између гора Вран и Чврсница. Надморска висина 1183 *m.* 30. јула 1897.“

н) *Брчани* = „Наставак исте равнице, од ње растављено слабим уздигнућем тла. Добра, питка вода као извор једнога поврх Дољана текућега, мочварастог и јако вијугавог потока. Висина 1200 *m* над морем. 30. јула 1897.“

Достављене пробе халуга све су ми, осим оних под *ђ)* и *е)* наведених, стигле у сасушену стању; но пошто сам их у кључајућој води искухао, постадоше и оне прикладне за микроскопско испитивање.

Оне не дадоше поједнаки број врста; тако: Турбе I. даде 29, Турбе II. 31, Мосор-Бандол 15, Илиџе 9, Крушчица I. и II. 37, Крушчица поток 14, Девећани 21, Влашић-Девећани 11, Стублић 9, Копило дапаче 50, Купреш 17, Лиштани 3, Блидиње само 1, а Брчани 5 специја. У свему пак добих од тих 15 проба 131 врсту халуга, од којих спада на *Rhodophyceae* 1, на *Chlorophyceae* 11, на *Bacillariae* 113, а на *Cyanophyceae* 6.

Од свих овдје наведених халуга 32 врсте и 17 варијетета нове су за босанско-херцеговачку флору, то јест, пријашњи истраживачи нијесу их споменули. Оне су у расправи тискане **дебелим** словима, осим тога двије од њих, као новопостављене врсте, приказане су илустрацијама.

СИСТЕМАТИЧКИ ДИО.

Разред: **Rhodophyceae.**

Ред: ***Florideae.***

Фамилија: **Hildenbrandtiaceae.**

Генус (Род): **Hildenbrandtia** Nardo.

1. *H. rivularis* (Liebm.) Ag. Long. cell. = 4·4—8·8 *μ;* lat. cel. = 4·4—6·6 *μ.*
   Крушчица поток.

Разред: **Chlorophyceae** (Kütz. ex p.) Wittr.

Ред: ***Confervoideae*** (Ag.) Falk.

Фамилија: **Oedogoniaceae** (De-Bary) Wittr.

Генус (Род): **Oedogonium** Link.

O. spec.? Крушчица II.; у неплодним младим ексемпларима, не опредјељиви.

Фамилија: **Ulotrichiaceae** (Kütz.) Borzi em.

Генус (Род): **Conferva** L.

2. *C. bombycina* (Ag.) Lagerh. De-Toni, Sylloge alg., књ. I., стр. 216.
   Турбе I.; Девећани.
3. *C. tenerrima* Kütz. De-Toni о. мј. стр. 218.
   Девећани.

Фамилија: **Cladophoraceae** (Hass.) Wittr. em.

Генус (Род): **Cladophora** Kütz.

4. *C. fracta* (Dillw.) Kütz. form. *gracilis* Kütz. De-Toni о. мј. стр. 289.
   Crass. ramor. = 44 *μ,* long. cell. = 248 *μ.* Crass. ramulor. = 30—33 *μ,* long. cell. = 154—163 *μ.* Crass. membranae cell. ramor. = 4·4 *μ,* ramulor = 2·2 *μ.*
   Лиштане.

Ред: ***Conjugatae*** (Link.) De-Bary.

Фамилија: **Desmidiaceae** (Kütz.) De-Bary.

Генус (Род): **Gonatozygon** De-Bary.

5. ***G. Ralfsii*** De-Bary. Conjug., таб. IV., сл. 23.—25. Lat. cell. = 6·6 μ.
   Крушчица II.

Генус (Род): **Closterium** Nitzsch.

6. ***C. lanceolatum*** Kütz. Ralfs, Brit. Desm., таб. XXVIII., сл. 1. Lat. cell. = 44 μ, long. cell. = 308 μ.
   Девеһани.
7. ***C. praelongum*** Bréb. form. *brevius* Nordst. Freshw. alg. of N. Zeal. and Austr., таб. III., сл. 22. Lat. cell. = 18 μ, long. cell. = 344·4 μ. *Membrana glabra flavescente.*
   Крушчица II.
8. *C. Dianae* Ehrenb. Ralfs, Brit. Desm., таб. XXVIII., сл. 5. Lat. cell. = 18 μ.
   Крушчица II.
9. ***C. parvulum*** Naeg. Wille, Nov. Semlja, таб. XIV., сл. 84.
   Крушчица II.

Генус (Род): **Penium** Bréb.

10. *P. lamellosum* Bréb. Delponte, Specim. Desm., таб. XV., сл. 13. Lat. cell. = 35 μ, lat. apic. = 15·4 μ, long. cell. = 141 μ.
    Крушчица II.

Генус (Род): **Dysphinctium** Naeg.

11. ***D. anceps*** (Lund.) Hansg. De-Toni о. мј. стр. 893. Lat. cel. = 18 μ, lat. isthmi = lat. apic. = 11 μ, long. cell. = 29 μ.
    Влашић-Девеһани.

Генус (Род): **Cosmarium** Corda.

12. *C. Karlińskii* Gutw. О нађеним доселе у Босни и Херцеговини халугама, Гласник зем. муз., VIII., 1896., стр. 9. [375.] и 10. [376.], сл. 6.
    Купреш.

Разред: **Bacillarieae** Nitzsch.

Ред: ***Raphideae*** H. L. Smith.

Фамилија: **Naviculaceae** (Kütz.) Heib. p. p.

Генус (Род): **Navicula** Bory.

13. *N. major* Kütz.
    Турбе II.; Мосор-Бандол.

14. *N. viridis* (Nitzsch.) Kütz. V. Heurck, Synop., таб. V., сл. 5.
    Турбе I.; Мосор-Бандол; Купреш.
    var. ***commutata*** Grun. у V. Heurck о. мј. таб. V., сл. 6.
    Турбе I.; Крушчица II.; Купреш; Копило.
15. *N. borealis* (Ehrenb.) Kütz. V. Heurck о. мј. таб. VI., сл. 3.
    Купреш (веома многобројна); Копило.
16. *N. Brebissonii* Kütz. V. Heurck о. мј. таб. V., сл. 7.
    Девећани.
    var. *subproducta* V. Heurck о. мј. таб. V., сл. 9.
    Крушчица I.
    var. *diminuta* V. Heurck таб. V., сл. 8.
    Купреш; Девећани.
    var. ***angusta*** Grun. Navicul. у Wien. Verh., 1860., таб. (3.) V., сл. 18.
    Копило.
17. *N. Stauroptera* Grun. V. Heurck о. мј. таб. VI., сл. 7.
    Крушчица I.; Копило.
    var. *parva* Grun. о. мј. таб. (2.) IV., сл. 19. (Са типичким обликом.)
18. ***N. subcapitata*** (Greg.) Ralfs var. ***stauroneiformis*** V. Heurck о. мј. таб. VI., сл. 22.
    Крушчица II.; Илице; Купреш; Копило.
19. *N. appendiculata* (Ag.) Kütz. V. Heurck о. мј. таб. VI., сл. 18.
    Брчани.
20. *N. mesolepta* Ehrenb. V. Heurck о. мј. таб. VI., сл. 11.
    Крушчица I.
    var. ***producta*** Grun., Navicul., таб. (2.) IV., сл. 22.*a*.
    Влашић-Девећани; Девећани.
    var. *stauroneiformis* Grun. о. мј. сл. 22.*б*.
    Влашић-Девећани.
    var. *nodosa* (Ehrenb.) Brun. Grun. о. м. сл. 21.
    Купреш (веома многобројна).
21. *N. Legumen* Ehrenb. Крушчица I.
22. *N. cincta* (Ehrenb.) Kütz. var. *Heufleri* Grun., Navicul., таб. (1.) III., сл. 32.
    Турбе II.
23. *N. radiosa* Kütz. Крушчица I.; Турбе II.
24. *N. viridula* Kütz. var. ***slesvicensis*** (Grun). V. Heurck о. мј. стр. 84., таб. VII., сл. 28.—29.
    Девећани.
25. *N. rhynchocephala* Kütz. var. *brevis* Grun., Navicul., таб. (2.) IV., сл. 31. *c*.
    Влашић-Девећани; Девећани.

26. *N. cryptocephala* Kütz. var. *lanceolata* Grun. о. мј. таб. (2.) IV., сл. 28. *a.*
Турбе I.; Копило.
var. **minor** Grun. о. мј. сл. 28. *c.*
Влашић-Девећани; Девећани.

27. *N. hungarica* Grun. Navicul., таб. (1.) III., сл. 30.
var. *humilis* (Donk.) Grun. V. Heurck о. мј. таб. XI., сл. 23.
Турбе II.

28. *N. Gastrum* Ehrenb. V. Heurck о. мј. таб. VIII., сл. 25.
Купреш.

29. *N. Placentula* (Ehrenb.) Kütz. V. Heurck о. мј. таб. VIII., сл. 28.
Турбе I.; Купреш.
var. **subsalsa** Grun. Navicul., таб. (2.) IV., сл. 43. *b.*
Крушчица.
var. *anglica* (Ralfs) Grun. V. Heurck о. мј. таб. VIII., сл. 29., 30.
Турбе I.; Купреш.

30. *N. dicephala* Ehrenb. Grun. о. мј. таб. (2.) IV., сл. 45.
Крушчица I.; Купреш; Мосор-Бандол; Копило; Влашић-Девећани; Девећани; Турбе I.

31. *N. lanceolata* Kütz. Grun. о. мј. таб. (2.) IV., сл. 26.
Влашић-Девећани; Стублић, Блидиње.
var. **arenaria** (Donk.) V. Heurck о. мј. таб. VIII., сл. 18.
Турбе I.

32. *N. elliptica* Kütz. V. Heurck о. мј. таб. X , сл. 10.; Cleve, Finl. Diatom., стр 43., таб. II., сл. 12. *(Diploneis).* Long. cell. $= 40\,\mu$, lat. cell. $= 18\,\mu$; striae 10 in $10\,\mu$.
Крушчица I. и II. (прилично многобројна); Турбе II.
var. *oblongella* (Naeg.) V. Heurck, таб. X., сл. 12.; Grun., Navicul., таб. (2.) IV., сл. 4.
Крушчица II. (прилично многобројна); Стублић.

33. ***N. mutica*** Kütz. Grun., Navicul. у Wien. Verhandl., 1860., таб. (3.) V., сл. 16.
Девећани.
var. **subundulata** V. Heurck о. мј. таб. X., сл. 20. *b.*
Крушчица II.; Копило.

34. *N. limosa* Kütz. Grun. о. мј. таб. (3.) V., сл. 7. (var. *bicuneata* Grun.), сл. 8. *b* (var. *genuina* Grun.), сл. 9. *e* (var. *truncata* Grun.), сл. 8. *c* и сл. 10. (var. *inflata* Grun.).
Крушчица I.; Купреш; Копило; Влашић-Девећани; Турбе I.

35. *N. Iridis* Ehrenb. var. *amphigomphus* (Ehrenb.) V. Heurck, Synop., таб. XIII., сл. 2.
Турбе II.

var. *undulata* Grun., Navicul., таб. (3.) V., сл. 6.
Купреш.

var. *affinis* (Ehrenb.) V. Heurck о. мј. таб. XIII., сл. 4.
Крушчица I.; Копило.

36. *N. firma* Kütz. Турбе II.

37. *N. Bacillum* Ehrenb. Grun., Navicul., таб. (2.) IV., сл. 1.
Турбе I.; Купреш.

38. ***N. Pseudo-Bacillum*** Grun. V. Heurck о. мј. таб. XIII., сл. 9.
Купреш.

39. *N. bacilliformis* Grun. V. Heurck о. мј. таб. XIII., сл. 11.
Турбе II.; Копило.

40. *N. Rostellum* Grun., Navicul., таб. (2.) IV., сл. 10.
Копило.

41. *N. binodis* Ehrenb. Grun. о. мј. таб. (2.) IV., сл. 42.; V. Heurck о. мј. Supplem. *B*, сл. 33. Long. cell. $= 22\,\mu$; lat. ad median. constrictionem $= 4{\cdot}4\,\mu$; lat. ventricul. $= 6{\cdot}6\,\mu$; lat. apic. $= 2{\cdot}2\,\mu$.
Турбе I.

42. ***N. minutissima*** Grun. о. мј. таб. (2.) IV., сл. 3.
Девеħани I.

Генус (Род): **Stauroneis** Ehrenb.

43. *S. Phoenicenteron* (Nitzsch.) Ehrenb. V. Heurck о. мј. таб. IV., сл. 2.
Турбе II.; Копило.

var. *lanceolata* (Kütz.) Brun.
Купреш.

44. *S. anceps* Ehrenb. V. Heurck о. мј. таб. IV., сл. 4.—5.
Копило; Купреш; Брчани; Девеħани.

var. *linearis* (Kütz.) Rabenh. V. Heurck о. мј. сл. 8.
Крушчица I.; Девеħани.

Генус (Род): **Pleurostauron** Rabenh.

45. *P. acutum* (W. Sm.) Rabenh. V. Heurck о. мј. таб. IV., сл. 3.
Турбе II.

Генус (Род): **Pleurosigma** W. Sm.

46. *P. attenuatum* (Kütz.) W. Sm.
Турбе I. и II.; Мосор-Бандол.

Генус (Род): **Frustulia** Ag.

47. *F. rhomboides* (Ehrenb.) De-Toni, Sylloge alg., књ. II., стр. 277.
Илиџе; Копило.

48. *F. vulgaris* (Thwait.) De-Toni o. мj. стр. 280.; V. Heurck о. мj. таб. XVII., сл. 6.
Турбе II.; Копило; Крушчица I.

49. *F. neglecta* (Thwait.) De-Toni о. мj. стр. 280.
Крушчица поток.

Фамилиjа: **Cymbellaceae** (Kütz.) Grun.

Генус (Род): **Cymbella** Ag.

50. *C. cuspidata* Kütz. var. *naviculiformis* Auersw. V. Heurck о. мj. таб. II., сл. 5.
Крушчица I. и II. (многоброjна); Турбе II.

51. *C. subaequalis* Grun. у V. Heurck о. мj. таб. III., сл. 2.
Турбе II.

52. *C. obtusa* Greg. V. Heurck о. мj. таб. III., сл. 1. *a*.
Крушчица поток.

53. ***C. pusilla*** Grun. у A. Schm., Atlas, таб. IX., сл. 36.; V. Heurck о. мj. таб. III., сл. 5.
Копило.

54. *C. leptoceras* (Ehrenb.?) Kütz., Rabenh. V. Heurck о. мj. таб. II., сл. 18.
Турбе II.

55. *C. gastroides* Kütz. V. Heurck о. мj. таб. II., сл. 8.
Крушчица I. и II. (многоброjна).

56. *C. lanceolata* (Ehrenb.) Kirchn., Algenflora von Schlesien, стр. 188.; V. Heurck о. мj. таб. II., сл. 7.
Крушчица I.; Турбе II.; Мосор-Бандол.

57. *C. cymbiformis* (Kütz.) Bréb. V. Heurck о. мj. таб. II., сл. 11. *a*.
Мосор-Бандол; Крушчица поток.

Генус (Род): **Encyonema** Kütz.

58. *E. prostratrum* (Berk.) Ralfs. V. Heurck о. мj. таб. III., сл. 9., 10.
Мосор-Бандол.

59. *E. ventricosum* (Ag.) Grun. V. Heurck о. мj. таб. III., сл. 16.
Турбе I.; Копило; Крушчица поток; Крушчица I.

Генус (Род): **Amphora** Ehrenb.

60. *A. salina* W. Sm. var. *minor* V. Heurck о. мj. таб. I., сл. 20. (= *A. borealis* Kütz.).
Турбе I. и II.

61. *A. ovalis* (Bréb.) Kütz. V. Heurck о. мj. таб. I., сл. 1.
Мосор-Бандол (врло многоброjна); Копило.

var. *Pediculus* (Kütz.) V. Heurck o. мj. таб. I., сл. 5.
Илиџе.

Фамилиjа: **Gomphonemaceae** (Kütz.) Grun.

Генус (Род): **Gomphonema** Ag.

62. *G. montanum* Schum. var. *subclavatum* Grun. у V. Heurck o. мj. таб. XXIII., сл. 42.
Копило.

var. **commutatum** Grun. у V. Heurck o. мj. таб. XXIV., сл. 2.
Копило.

var. **medium** Grun. у V. Heurck o. мj. таб. VIII., сл. 37.
Копило.

63. *G. gracile* Ehrenb. (= *G. auritum* A. Br.). V. Heurck, таб. XXIV., сл. 16.—17.
Крушчица I. и II. (многоброjна); Девеħани.

64. *G. dichotomum* Kütz. V. Heurck o. мj. таб. XXIV., сл. 19.—20.
Копило; Брчани.

65. *G. intricatum* Kütz. V. Heurck o. мj. таб. XXIV., сл. 28.—30.
Крушчица поток; Турбе II.

66. ***G. insigne*** Greg. V. Heurck o. мj. таб. XXIV., сл. 40.
Турбе II.

67. *G. angustatum* Kütz. var. *productum* Grun. V. Heurck o. мj. таб. XXIV., сл. 52.—53.
Турбе II.; Копило (многоброjна).

68. ***G. Sarcophagus*** Greg. (= *G. aequale* Greg.). V. Heurck o. мj. таб. XXV., сл. 3.
Копило.

69. *G. parvulum* Kütz. V. Heurck o. мj. таб. XXV., сл. 9.
Копило.

var. **subcapitatum** V. Heurck o. мj. сл. 11.
Девеħани.

70. ***G. Brandisii***[1]) nov. spec. Наша *слика 1.*

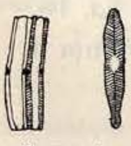

Слика 1.

E minimis; valvis anguste cuneiformibus, media in parte paullulo sed evidenter retusis (constrictis), apice superiori attenuato-rostrato, deorsum magis angustatis atque in rostrum tenue, longum productis. Striis valde convergentibus, tenuibus, lineam medianam longitudinalem attingentibus, ad nodulum centralem submagnum abbreviatis. Frustulae e facie connectivali visae paullulo curvatae, lineari subcuneatae.

---

[1]) У част велечасном господину проф. Ериху Брандису.

Long. = 11 μ; lat. supra partem mediam = 4·4 μ, infra eam = 3·3 μ; lat. apic. inferioris = 2·2 μ; lat. lateris secund. (faciei connectivalis) = 2·2—3·3 μ.

Крушчица II.

71. ***G. exiguum*** **Kütz.** var. ***perpusillum*** **Grun.** V. Heurck, таб. XXV., сл. 39.
Крушчица поток.

72. *G. olivaceum* (Lyngb.) **Kütz.** V. Heurck, таб. XXV., сл. 20.*b*.
Брчани; Стублић.

Фамилија: **Cocconeidaceae** (Kütz.) Grun.

Генус (Род): **Cocconeis** Ehrenb.

73. *C. Pediculus* Ehrenb. V. Heurck, таб. XXX., сл. 28.—30.
Крушчица поток.

74. *C. Placentula* Ehrenb. V. Heurck о. мј. сл. 26.—27. Long. = 20 μ; lat. = 11 μ; striae ca. 20 in 10 μ.
Крушчица, скупа са пријашњом врстом; Турбе I.

var. *lineata* (Ehrenb.) V. Heurck о. мј. сл. 31.—32. Long. = 55 μ; lat. = 42 μ.
Крушчица, са пријашњим облицима; Турбе I.; Мосор-Бандол.

var. *euglypta* (Ehrenb.) Grun. V. Heurck, таб. XXX., сл. 32.—34.
Турбе I.; Крушчица поток.

Фамилија: **Achnanthaceae** (Kütz.) Grun.

Генус (Род): **Achnanthes** Bory.

75. ***A. parvula*** Kütz. V. Heurck, таб. XXIV., сл. 25.
Копило.

76. ***A. marginulata*** Grun. V. Heurck, таб. XXVII., сл. 46.
Копило.

77. ***A. delicatula*** (Kütz.) Grun. V. Heurck, таб. XXVII., сл. 34.
Илице.

78. *A. Biasolettiana* (Kütz.?) Grun. V. Heurck, таб. XXVII., сл. 27.
Копило.

79. ***A. Hudsonis*** Grun. у V. Heurck о. мј. таб. XXVII., сл. 25.—26.; De-Toni, Sylloge alg., књ. II., стр. 482.
Копило.

80. ***A. gibberula*** Grun. V. Heurck о. мј. таб. XXVII., сл. 48. и 49.
Копило.

81. ***A. Hörmannii***[1]) nov. spec. Наша *слика 2.*

Frustulis solitariis; valvis lineari oblongis bis constrictis, medio valde inflatis, apicibus semicirculari-vel obtuse-rotundatis. Valva inferiori staurum linealem marginem versus haud dilatatum, nodulos terminales parvos et raphem rectam praebente; valva superiori nodulis, raphe, areisque carente. Striis in valva inferiori parallelis, terminalibus tantum paullulo convergentibus, raphem medianam haud attingentibus sed areas perangustas longitudinales utrinque efficientibus. Striis valvae superioris parallelis nulla linea interruptis. — Frustula e facie connectivali visa fere apud Achnanthidem coarctatam (Bréb.) Grun.

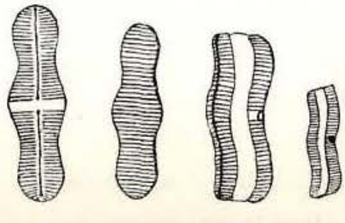

Слика 2.

Long. = 33—40 μ, lat. medii = 11—13·2 μ, lat. apic. = 9 μ, lat. ad constrictiones = 6·6 μ. Striae 11—15 in 10 μ.

Илице.

82. *A. exilis* Kütz. V. Heurck о. мј. таб. XXVII., сл. 18.

Копило.

83. *A. minutissima* Kütz. var. *cryptocephala* Grun. V. Heurck о. мј. таб. XXVII., сл. 41.—44.

Илице; Копило; Девеђани.

84. ***A. linearis*** (W. Sm.) Grun. V. Heurck о. мј. таб. XXVII., сл. 31.

Копило.

Ред: ***Pseudorhaphideae*** H. L. Smith.

Фамилија: **Nitzschiaceae** Grun.

Генус (Род): **Nitzschia** Hassal.

85. *N. parvula* W. Sm. Kirchn., Algenflora von Schlesien, стр. 197.

Крушчица I.; Купреш; Стублић; Девеђани.

86. *N. sinuata* (W. Sm.) Grun. V. Heurck, таб. LX., сл. 11.

Мосор-Бандол.

87. *N. linearis* (Ag.) W. Sm. var. *tenuis* (W. Sm.?) Grun. V. Heurck, таб. XXVII., сл. 16.

Копило.

88. ***N. intermedia*** Hantzsch. V. Heurck, таб. LXIX., сл. 10.

Девеђани.

---

[1]) Високоблагородном господину дворском савјетнику Кости Херману (Hörmann), директору земаљског музеја у Сарајеву у почаст.

89. ***N. Heufleriana*** Grun. V. Heurck, таб. LXVIII., сл. 14.
Влашић-Девећани.

90. *N. Palea* (Kütz.) W. Sm. var. *fonticola* Grun. у V. Heurck, таб. LXIX., сл. 19.
Турбе II.

91. *N. Frustulum* (Kütz.) Grun. V. Heurck, таб. LXVIII., сл. 28.
Копило.

Генус (Род): **Denticula** Kütz.

92. *D. frigida* Kütz. Grun. у Wien. Verhandl., 1862., Nitzschiaceae, стр. 550., таб. XII., сл. 33.; V. Heurck, таб. XLIX., сл. 31., 37.
Турбе II.; Брчани.

Генус (Род): **Hantzschia** Grun.

93. *H. Amphioxys* (Ehrenb.) Grun. V. Heurck, Synop., таб. LVI., сл. 1., 2.
Крушчица II.

var. *vivax* (Hantzsch) Grun. V. Heurck о. мј. сл. 6.
Турбе I.; Крушчица I.

var. ***rupestris*** Grun. V. Heurck о. мј. сл. 9.—10. Long. = 176—207 μ! lat. = 13·2 μ; lat. apic. = 4·4 μ; puncta carinalia 5 in 10 μ; striae 13 in 11 μ. Latit. later. secundarii = 24 μ.
Крушчица II.

94. *H. elongata* Grun. у V. Heurck о. мј. таб. LVI., сл. 8.
Крушчица I.

Фамилија: **Surirellaceae** (Kütz.) Grun.

Генус (Род): **Suriraya** Turp.

95. *S. biseriata* (Ehrenb.) Bréb. V. Heurck о. мј. таб. LXXII., сл. 3.
Мосор-Бандол.

96. *S. ovalis* Bréb. var. *angusta* (Kütz.) V. H. Grun., Oesterr. Diatom., таб. VII. (10.), сл. 8. *(S. angusta* var. *apiculata).*
Крушчица поток; Копило; Девећани.

var. *pinnata* W. Sm. (укљ. *panduriformis* W. Sm. V. Heurck о. мј. таб. LXXIII., сл. 11.).
Мосор-Бандол; Стублић; Девећани (многобројна).

Генус (Род): **Cymatopleura** W. Sm.

97. *C. elliptica* (Bréb.) W. Sm. V. Heurck о. мј. таб. LV., сл. 1.
Мосор-Бандол.

98. *C. Solea* (Bréb.) W. Sm. V. Heurck о. мј. таб. LV., сл. 5.—7.
Турбе II.

Генус (Род): **Campylodiscus** Ehrenb.

99. ***C. hibernicus*** Ehrenb. V. Heurck o. мј. таб. LXXVII., сл. 3.
Турбе I. и II.; Мосор-Бандол.

Фамилија: **Diatomaceae** (Grun.) Kirchn.

Генус (Род): **Diatoma** DC.

100. *D. vulgare* Bory var. *Ehrenbergii* (Kütz.) Grun., Oesterr. Diatom., стр. 364. Long. = 44 *μ*, lat. = 8·8 *μ*; striae 10 in 11 *μ*.
Крушчица поток.

101. *D. hiemale* (Lyngb.) Heib. V. Heurck o. мј. таб. LI., сл. 1.—2.
Крушчица поток; Копило.
var. *mesodon* (Ehrenb.) Grun. V. Heurck o. мј. таб. LI., сл. 4.
Крушчица поток; Турбе I.; Копило.

Генус (Род): **Odontidium** Kütz.

102. *O. mutabile* W. Sm. V. Heurck o. мј. таб. XLV., сл. 12.
Турбе I.

Фамилија: **Meridionaceae** Kütz.

Генус (Род): **Meridion** Ag.

103. *M. circulare* (Grev.) Ag.
Турбе I. и II.; Девеђани.
var. *Zinkeni* (Kütz.) Grun. у Wien. Verhandl., 1862., стр. 345.
Турбе II.

104. *M. constrictum* Ralfs. V. Heurck o. мј. таб. LI., сл. 15.
Копило.

Фамилија: **Fragilariaceae** (Kütz.) De-Toni em.

Генус (Род): **Synedra** Ehrenb.

105. *S. Vaucheriae* Kütz. Копило.

106. *S. Ulna* (Nitzsch.) Ehrenb. V. Heurck o. мј. таб. XXXVIII., сл. 7.
Илиџе.
var. *danica* (Kütz.) V. Heurck o. мј. таб. XXXVIII., сл. 14. *B.* Long. = 158·4 *μ*, lat. = 6·6 *μ*; striae ca. 15 in 11 *μ*.
Турбе I.
var. *lanceolata* (Kütz.) Grun. у Wien. Verhandl., 1862., стр. 397.; V. Heurck o. мј. таб. XXXVII., сл. 9. (form. *brevis*).
Турбе I.

107. *S. Acus* Kütz. var. *delicatissima* (W. Sm.) Grun. у V. Heurck о. мј. таб. XXXIX., сл. 7.
Турбе II.; Стублић.

108. *S. amphicephala* Kütz. V. Heurck о. мј. таб. XXXIX., сл. 14.
Копило.

Генус (Род): **Fragilaria** Lyngb.

109. *F. capucina* Desmaz. var. *acuta* Grun., Oesterr. Diatom., таб. (7.) IV., сл. 14. и 14. *b.*
Турбе II.; Копило.

110. ***F. construens*** (Ehrenb.) Grun. о. мј. у Wien. Verhandl., 1862., таб. (7.) IV., сл. 10. *b.*
Турбе II.

111. ***F. brevistriata*** Grun. у V. Heurck о. мј. таб. XLV., сл. 32.
Илиџе; Копило.

Фамилија: **Eunotiaceae** (Kütz.) De-Toni.

Генус (Род): **Cystopleura** Bréb.

112. *C. turgida* (Ehrenb.) Kunze, Revis. gen. plantar., II., стр. 89., De-Toni, 777.
Крушчица I.

var. ***gracilis*** Grun., Oesterr. Diatom. у Wien. Verhandl., 1892., стр. 325., таб. (6.) III., сл. 1.
Лиштане — на *Cladophora fracta* var. *gracilis.*

var. ***granulata*** (Ehrenb.) Brun. V. Heurck о. мј. таб. XXXI., сл. 5—6.
Крушчица II.

113. *C. Sorex* (Kütz.) Kunze о. мј. V. Heurck о. мј. таб. XXXII., сл. 8.
Стублић.

114. *C. gibba* (Ehrenb.) Kunze.
Крушчица II.; Мосор-Бандол.

115. *C. Zebra* (Ehrenb.) Kunze var. *Porcellus* (Kütz.) Grun. о. мј. сл. 3. *a.*
Лиштане — на *Cladophora fracta* var. *gracilis.*

Генус (Род): **Eunotia** Ehrenb.

116. *E. Arcus* Ehrenb. var. ***bidens*** V. Heurck о. мј. таб. XXXIV., сл. 7.
Копило.

117. ***E. gracilis*** (Ehrenb.) Rabenh. V. Heurck, таб. XXXIII., сл. 1.
Турбе II.

118. *E. pectinalis* (Dillw.?) Rabenh. V. Heurck, таб. XXXIII., сл. 20.—21. (sub nomine *E. minor).*
Копило.

119. ***E. impressa*** Ehrenb. var. ***angusta*** Grun. V. Heurck, таб. XXXIII., сл. 22.
Копило.

Генус (Род): **Pseudo-Eunotia** Grun.

120. *P. lunaris* (Ehrenb.) Grun. V. Heurck о. мј. таб. XXXV., сл. 3—4.
Крушчица II.; Турбе I.

Генус (Род). **Ceratoneis** Ehrenb.

121. *C. Arcus* (Ehrenb.).
Крушчица поток.

Ред: ***Cryptorhaphideae*** H. L. Smith.

Фамилија: **Melosiraceae** (Kütz.) De-Toni em.

Генус (Род): **Melosira** Ag.

122. *M. varians* Ag. (= *Lysigonium varians* [Ag.] De-Toni, Sylloge, књ. II., стр. 1329.).
Турбе I.; Илиџе.

123. *M. granulata* (Ehrenb.) Ralfs. V. Heurck о. мј. таб. LXXXVII., сл. 9.
Стублић.

124. *M. crenulata* (Ehrenb.) Kütz. var. *tenuis* (Kütz.) Grun. у V. Heurck о. мј. таб. XXXVIII., сл. 9.—10.
Турбе I.; Стублић.

125. *M. arenaria* Moore. V. Heurck о. мј. таб. XC., сл. 1.—3.
Турбе I. (врло многобројна).
var. ***granulata*** Gutw., Materyały do flory glonów Galicyi, дио II., 1890., стр. 36., таб. I., сл. 32.
Турбе I.

Разред: **Myxophyceae** Sachs (*Cyanophyceae* Stiz.).

Ред: ***Gloeosipheae*** Kütz.

Фамилија: **Nostoceae** (Kütz.) Born. et Flah.

Генус (Род): **Nostoc** Vauch.

126. ***N. carneum*** (Lyngb.) Ag. Hansg., Prodromus der Algenflora von Böhmen, II., стр. 59. Crass. cell. veget. $= 3{\cdot}3\,\mu$, long. $= 3{\cdot}3$—$4{\cdot}4\,\mu$. Crass. cell. limit. $= 5{\cdot}5\,\mu$, long. $= 6{\cdot}6\,\mu$.
Влашић-Девећани.

127. *N. sphaericum* Vauch. Hansg. о. мј. стр. 63.
Са пријашњом врстом.

Фамилија: **Lyngbyaceae** *(Oscillariaceae).*

Генус (Род): **Microcoleus** Desmaz.

128. ***M. lacustris*** (Rabenh.) Hansg. (= *Chtonoblastus lacustris* Rabenh.) о. мј. стр. 78. Crass. cell. = 4·4 μ, long. = 8·8 μ.
Влашић-Девећани.

Генус (Род): **Lyngbya** (Ag) Thur.

129. ***L. nigra*** (Vauch.) Hansg. о. мј. стр. 116. (= *Oscillatoria nigra* Vauch.). Crass. filam. = 8·8 μ, long. cell. = 2·2—4·4 μ. = $^1/_4$—$^1/_2$ crassitudinis.
Влашић-Девећани.

130. *L. chalybea* (Mert.) Hansg. о. мј. стр. 116. Crass. filam. = 8·8 μ, long. cell. = 2·2 μ.
Крушчица I.

Разред: **Chroococcoideae.**

Фамилија: **Chroococcaceae.**

Генус (Род): **Coelosphaerium** Naeg.

131. *C. Kuetzingianum* Naeg., Einzell. Alg., таб. I.; Hansg. о. мј. стр. 142.
Крушчица II.

Подгорце код Кракова, 15. априла 1898.

K poznavanju palearktičkih curculionida (Coleoptera).

Synonymički i zoogeografički prinosi sa opisom novih vrsta sa balkanskog poluostrva[1]).

I. Otiorrhynchini i Brachyderini

od

Viktora Apfelbecka,

kustosa bos.-herceg. zemaljskog muzeja.

Nove vrste (species novae):

Otiorrhynchus capricornis. Zapadna Bosna. (Str. 270.)
Otiorrhynchus dinaricus. Zapadna Bosna. (Str. 272.)
Otiorrhynchus stenorostris. Istrija, Hrvatska, Kranjska, Bosna. (Str. 273.)
Otiorrhynchus bulgaricus. Bugarska. (Str. 274.)
Otiorrhynchus verrucipes. Bugarska. (Str. 275.)
Otiorrhynchus etropolensis. Bugarska. (Str. 277.)
O. (Tournieria) illustris. Istočna Rumelija. (Str. 281.)
O. (Tournieria) euxinus. Istočna Rumelija. (Str. 281.)
O. (Tournieria) abietinus. Južna Bosna. (Str. 282.)
Ptochus viridilimbatus. Srbija. (Str. 284.)
Phyllobius sutorinensis. Hercegovina, Dalmacija. (Str. 286.)
Phyllobius rhodopensis. Bugarska, istočna Rumelija. (Str. 288.)
Polydrosus (Eudipnoidius nov. subgen.) *sciaphiliformis.* Bugarska. (Str. 291.)
Brachysomus rumelicus. Istočna Rumelija. (Str. 295.)
Brachysomus ponticus. Istočna Rumelija. (Str. 296.)
Brachysomus (Foucartia) serbicus. Južna Srbija. (Str. 297.)
Barypeithes bosnicus. Južna Bosna. (Str. 297.)

---

[1]) Ova rasprava obuhvaća materijal iz Bosne, Hercegovine, Dalmacije i Hrvatske, koji se nalazi u bos.-herceg. zemaljskom muzeju, nadalje skupljački dobitak mojih putovanja po Bugarskoj, istočnoj Rumeliji i Krfu; za tim materijal iz sjeverne i južne Srbije, što ga je nabavio bos.-herceg. zemaljski muzej (sabran po H. Hilfu). Napokon stajao mi na raspoloženju bogati materijal ces. kr. dvorskog muzeja u Beču, te materijal raznih privatnih zbiraka.

Barypeithes ganglbaueri. Zapadna Bosna. (Str. 299.)
Sitona bucephalus. Hercegovina, Srbija. (Str. 303.)
Sitona corcyreus. Grčka. (Str. 304.)
Sitona fuscopilosus. Hercegovina. (Str. 305.)
Sitona bosnicus. Južna Bosna. (Str. 307.)
Trachyphloeus elegantulus. Hercegovina. (Str. 309.)
Trachyphloeus bosnicus. Južna Bosna. (Str. 310.)
Trachyphloeus gibbifrons. Dobruča. (Str. 311.)

Synonymia:

Otiorrhynchus ludyi Strl. = *chrysomus* Boh. = *banaticus* Strl.
Otiorrhynchus confusus Boh.
Otiorrhynchus illyricus Strl. } = *signatipennis* Gyllh.
Otiorrhynchus eusomioides Strl. (Mitth. d. schweiz. entomol. Gesellsch., sv. IX., str. 110.) = *signatipennis* Gyllh. ♀.
Otiorrhynchus javeti Strl.
Otiorrhynchus strigirostris Boh. } = *alpicola* Boh.
Otiorrhynchus hopffgarteni Strl. = *tumidipes* Strl.
Otiorrhynchus gyraticollis (Germ.) Strl. = *petrensis* Schönh.
Otiorrhynchus parvulus Strl. (Mitth. d. schweiz. entomol. Gesellsch., sv. VI., str. 399.) = *glabellus* Rosh.
Phyllobius artemisiae Desbr. = *Ph. piri.*
Phyllobius pineti Redtb.
Phyllobius croaticus Strl.
Phyllobius apfelbecki Strl.
Phyllobius mediatus Rttr. } = *argentatus* L.
Phyllobius aurifer Schönh.
Phyllobius etruscus Desbr.
Phyllobius brachicornis Desbr.
(?) *Phyllobius desbrochersi* Strl. } = *Ph. betulae* Fabr.
Phyllobius heydeni Strl. = *Ph. maculicornis* Germ.
Phyllobius stierlini Desbr. = *Ph. oblongus* L.
Phyllobius hochhuthi Strl. = *Ph. pomonae* Oliv.
Phyllobius ophthalmicus Strl. = *Ph. (Pseudomyllocerus) cinerascens* F.
(?) *Polydrosus pictus* Strl. = *P. bellus* Kr.
Polydrosus karamani Strl. = *P. brevipes* Kiesw.
Polydrosus merkli Kaufm.
Polydrosus frater Rottb. (*emeryi* Desbr.)
Polydrosus neapolitanus Desbr.
Polydrosus thalassinus Gyllh. (*jucundus* Mill.) } = *P. (Eudipnus) sericeus* Schall.

Polydrosus pulchellus Strl. n. sp. (Mitth. d. schweiz. entomol. Gesellsch., sv. VIII., str. 363.) = *P. (Eudipnus) sericeus* Schall.
Polydrosus florentinus Chevr. }
Polydrosus baldensis Strl. } = *P. kahri* Kirsch.
Polydrosus dalmatinus Strl. = *P. picus* F.
Polydrosus elegans Rttr. = *P. viridicinctus* Gyllh.
Sciaphilus rivierae Strl. = *Sc. parvulus* F.
Sciaphilus smaragdinus Boh. }
Sciaphilus dalmatinus Strl. } = *Sc. barbatulus* Germ.
(?) *Barypeithes carpathicus* Rttr. = *B. styriacus* Seidl.
(?) *Eusomus beckeri* Tourn. = *E. ovulum* Germ.
Sitona gressorius F. |
Sitona subcostatus All. |
Sitona intermedius Küst. | = *S. griseus* F.
Sitona variegatus Fahrs. |
Sitona conspectus Schönh. (Fahrs.) |
Sitona cacheta (Chevr.) Schönh. = *Sitona* spec. *prope octopunctatum.*
Sitona bicolor Schönh. (Fahrs.) = *S. humeralis* Steph.
Sitona suturalis Steph. *(elegans* Schh. Gyllh.) } = *S. lateralis* Schh.
Sitona ononidis Sharp. } (Gyllh.).
Sitona obscuripes Schönh. (Gyllh.) = *S. sulcifrons* Thbg.
Trachyphloeus ypsilon Sdl. v. *turcicus* Seidl. = *ypsilon* Seidl. ♀.

A. Otiorrhynchini.

Otiorrhynchus Germar.

Dodecastichus Strl.[1]).

U Bosni i Hercegovini ima 12 vrsta, od ovih su 4 endemične *(O. aurosignatus* Apf., *speiseri* Apf., *reiseri* Apf. i *vranensis* Apf.). Najviše tih *Dodecastichus*-vrsta u Bosni i Hercegovini čine u alpinskim visovima posebne pasmine; tu ih je naći na klekovini *(Pinus montana),* niskim biljkama (n. pr. *Dryas octopetala* i t. d.), te pod kamenjem, a znatno se udaljuju od individua, živućih u šumskom pojasu.

Te razlike, o kojima sam već pisao[2]), sastoje osobito u zbijenosti pojedinih tjelesnih dijelova, koja u oči upada; naročito je to slučaj kod pipaka, čiji skrajnji članci dosegnu oblik kruglje, zatim kod članaka tarsa, osobito kod drugoga članka, te kod rilca. I na ljuskavosti i tomentu opažaju se te razlikosti.

---

[1]) Sravni Apfelbeck: „Monographische Bearbeitung der zwölfstreifigen *Otiorrhynchus*-Arten *(Dodecastichus* Strl.)" u „Wissenschaftl. Mitth. aus Bosnien und der Hercegovina", sv. III., str. 624.—656.

[2]) Sravni Apfelbeck: „Changements de forme chez les coléoptères des régions alpines" u „Bullet. de la Soc. zoolog. de France", 1895., str. 79., 80.

Opažanja ova, koja su za omegjenje vrsta od osobite važnosti, ja ću, čim ih zaključim, podrobno obrazložiti u naročitoj raspravi.

Od vrsta, što slijede, ustanovio sam slijedeće alpinske pasmine, a mogu se naći u montanskim, subalpinskim i alpinskim[1]) pojasima.

O. geniculatus; alpinski oblik: *herbiphagus m.* (1700—1900 *m*).
O. consentaneus; alpinski oblik: *dryadis m.* (2000 *m*).
O. aurosignatus; alpinski oblik: *vlasuljensis m.* (1900—2000 *m*).
O. dalmatinus; alpinski oblik: *velezianus m.* (1900—2000 *m*).
O. turgidus; alpinski oblik: bezimen (Volujak, 1900—2000 *m*).

Otiorrhynchus i sp.

13. *O. rhacusensis* Germ. U južnoj Hercegovini (Trebinje, Bilek, Stolac, Dônje Hrasno).

14. *O. metokianus* Apf. (Wissensch. Mitth. aus Bosn. u. d. Herceg., sv. IV., str. 540.). Kod Gackoga (Metohia) i Bileka (Bukovi vrh); takogjer u Crnoj Gori (Duga klanac).

15. *O. cardiniger* Host. (*goerzensis* Hbst.). U području bosansko-hercegovačkog krša (Osječenica-planina, Livno, Drežnica, Mostar-Velež).

Primjerci iz Boke Kotorske i Ozrena (Vučji-zub) ozgor su ljuskaviji i ljuske su im uopće više pojednako poredane (var. *cattarvensis* Strl.).

16. *O. spalatrensis* Schönh. (Boh.)[2]). U cijelom području hrvatskog i bosansko-hercegovačkog krša, ali samo u gorju (do preko 2000 *m*). U nizinama, na obalama i na otocima nema ga, već ga zamjenjuje *alutaceus*-oblik.

17. *O. alutaceus* Germ.[2]). U nizinama Hercegovine i Dalmacije (i na otočju). U Hercegovini samo oblik sa crnim nogama, dočim je u Dalmaciji oblik s crvenim nogama pretežniji (osobito na otocima); var. *vittatus* (prugasto-ljušturast) samo u Dalmaciji.

18. *O. sensitivus* Scop. Može se naći po svemu gorju Hrvatske, Bosne i Hercegovine, gdje ima crnogorice. I u alpinskom pojasu ima ga na klekovini *(Pinus montana)*, a u subalpinom na *Pinus leucodermis.* (Rujište kod Mostara).

19. *O. truncatus* Strl. Kao pregjašnji. Var. *viridilimbatus* samo po brdima kod Sarajeva.

Megju eksemplarima iz Rujišta kod Mostara naći je prijelaza k var. *viridilimbatus,* ali nijesu nikad po stranama tako zeleno-ljušturavi, kao rečena varianta. U alpinskom pojasu u Bosni rijedak je (na *Pinus montana);* češći je u podalpinskom pojasu na *Pinus leucodermis* (Rujište).

---

[1]) Alpinski pojas počimlje u Bosni od prilike kod visine od 1600—1650 *m;* sravni u „Wissenschaftl. Mitth.", sv. IV., str. 549. Apfelbeck: „Coleopt. Ergebnisse aus der alpinen Region der südbosn. Hochgebirge".

[2]) Sravni Apfelbeck: „Kritičke rasprave o evropskim vrstama *Otiorrhyncha*" u „Glasniku zem. muz.", IX., 1897., 3., str. 452.

20. *O. sabulosus* Gyllh. (*latipennis* Schönh., Boh.). Dosta ga ima u gorju južne Hrvatske (Kapela, Velebit) na crnogorici; sva je prilika, da ga ima i u sjeverozapadnoj Bosni.

21. *O. aurifer* Boh. (*lefebvrei* Gyllh.). Na obalama hrvatskim, dalmatinskim i crnogorskim; pa valjda i na hercegovačkoj obali (Neum, Kastel nuovo). E. Merkl nalazio je tu vrstu i u Turskoj.

22. *O. multipunctatus* F. (*irritans* Hbst.). U Srbiji (E. Merkl).

23. *O. bisulcatus* F. Raširen po Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini. Ima ga i u alpinskom pojasu (Bjelašnica-planina, Volujak, u blizini sniježnih poljana pod kamenjem). Mnogo sam ga sabrao na Vitoši-planini kod Sofije.

Eksemplari iz alpinskog pojasa imaju nešto kraće i deblje rilce, kraće zdepnjaste pipke, ali se inače ne razlikuju. Prominencija očiju vrlo je nestalna kod ove, vanredno promjenljive vrste.

U Hrvatskoj, Bosni-Hercegovini i Bugarskoj nalazio sam redovito crnonoge eksemplare.

Stierlin-ov *O. scaberrimus* iz Italije i Grčke je sa *O. alutaceus*-om Germ. u bliskoj srodnosti i može se pored njega (u *goerzensis* skupinu) ubrojati.

Schönherr-ov *O. orientalis* Gyll. (Schönherr, Synon. insect., sv. II., str. 556.) sa poluostrva Chalkis (ne Sicilija) odnosi se po svoj prilici na vrstu *Cryphiphorus* („*thorace confertim fortius alutaceo*"; „**thorax latitudine brevior;** ***elytra ampla, lateribus valde ampliata, pedes validi; rostrum vix capite longius, valde crassum***"), a ne može se nikako tumačiti kao vrsta iz roda *bisulcatus*-a.

24. *O. laevigatus.* Kod Dervente (sjeverna Bosna).

Subgen. nov. **Cirrorhynchus** Apf.

25. *O. plumipes* Germ. U južnoj Hrvatskoj (Kapela, Velebit) i u sjeverozapadnoj Bosni (Klekovača-planina) nije rijedak.

Po E. Merkl-u i u Srbiji, gdje ima takogjer i crvenonogih eksemplara.

26. *O. crinipes* Mill. (*herzegovinensis* Strl.). U Dalmaciji (Zadar, Dubrovnik, Kastel nuovo) i u Hercegovini rasprostranjen, ali pojedince (na grmlju).

27. *O. babensis* Apf. (u Wissenschaftl. Mitth., sv. IV., str. 543.). U Baba-planini kod Gackog; vrlo rijedak.

28. *O. cribrosus* Germ. U južnoj Hrvatskoj i u sjeverozapadnoj Bosni rasprostranjen. U Bosni samo u sjeverozapadu (u južnoj Bosni zastupan po vrsti, što slijedi).

29. *O. niveopictus* Apf. (u Wissenschaftl. Mitth., sv. II., str. 517.). U gorju južne Bosne i sjeverne Hercegovine na bjelo- i crnogorici. Nalazi se u visini od 1000 do iznad 2000 *m;* u alpinskoj regiji na *Pinus montana.*

Crvenonogi oblik (var. *sarajevensis* Apf.) nahodi se samo na nekim mjestima (ali po individuima bogato), te isključuje istovremeno potpuno crnonogu formu (sasma obratno *O. cribrosus*-u i *vastus*-u). Od var. *sarajevensis*-a dosad su poznate samo ♀♀, ma da su od *Otiorrhynchus*-a, naročito u skupini *Cirrorhynchus*-a, ♂♂ mnogo češći nego ♀♀.

30. ***O. capricornis*** spec. nov.

Ovatus, rostro subtiliter carinato, capite plus duplo longiore, apicem versus ***valde angustato;*** *prothorace longitudine paulo latiore, dorso punctato, lateribus villoso subtiliterque granulato; elytris ovalibus, evidenter striatopunctatis, interstitiis subconvexis, subtiliter confertimque rugoso-granulatis, squamulis piliformibus, griseofuscis metallicisque obsitis. Pedibus antennisque rufopiceis.*

♂ ***antennis*** *gracilibus subtilibusque,* ***scapo*** *funiculique* ***articulis internis apicem versus fortiter*** *(± abrupte, haud sensim)* ***incrassatis,*** *articulis exterioribus latitudine vix longioribus;* ***tibiis anticis*** *apice* ***vix incurvis, tibiis mediis posticisque*** *apice intus* ***perparum emarginatis.*** *Abdominis* ***segmento anali*** *apice sub-impresso,* ***ciliato.***

♀ *rostro latiore, fortius carinato, apicem versus minus angustato; antennis fortioribus brevioribusque, articulis aequalius incrassatis, exterioribus longitudine latioribus, sub-transversis. Long. 0·009 m.*

O. capricornis najsličniji je malome *O. cribrosus.* On se od *O. cribrosus*-a razlikuje neznatnijom veličinom, prema vrhu upravnim i jako suženim rilcem, prema vrhu jako odebljalim ticalima i unutrašnjim člancima (Geisselglieder), kraćim, skoro krugljičastim (♂) ili slabo poprečnim (♀) izvanjskim člancima (Geisselglieder), prednjim golenicama, koje su na vrhu jedva opažljivo prama unutra zavijene, te srednjim i zadnjim golenicama, koje su na vrhu (unutra) vrlo plitko izrezuckane, napokon finijom skulpturom.

U ♂ analsegment slabo utisnut, čekinjast.

U ♀ rilce kraće, prama vrhu manje i nešto nejednačije suženo; ticala deblja, držak i unutrašnji članci (Geisselglieder) prama vršku jednoličnije odebljali, vanjski primjetno širi nego dugi, slabo poprijećeni.

Na vrhu Troglava (1916 *m*) na bos.-dalmat. megji našao ga gosp. kustos Reiser pod kamenjem.

31. *O. vastus* Apf. (u Wissenschaftl. Mitth., sv. IV., str. 544.). U Ljubuši- i Vran-planini (zapadna Bosna) alpin.

O. vastus var. nov. ***livnensis*** Apf.

Omnino magis elongatus, elytris longioribus, lateribus minus dilatatis, pedibus anntenisque longioribus, antennarum articulis exterioribus latitudine evidenter longioribus. Long. 0·010 m.

U cijelosti duguljastiji, noge i ticala dulja, vanjski članci (Geisselglieder) primjetno dulji nego širi, inače plemenskog oblika. Subalpin na Krugu i Hrbljini-planini kod Livna.

32. *O.* (*Otiorrhynchus* i. sp.) *raucus* F. (*tristis* F., *fulvus* F.). U Bosni, Srbiji, Hrvatskoj, ali nigdje čest već uvijek pojedince.

33. *O. perdix* Oliv. Raširen po Bosni-Hercegovini, Dalmaciji i Hrvatskoj; osobito na bukvi u većim visinama u velikoj množini. U alpinskom pojasu do sada nije opažen, samo još na rastlinskoj granici na bukvama[1]).

34. *O. ludyi* Strl. (Mitth. d. schweiz. entomol. Gesellsch., sv. VII., str. 37.) spada k *O. chrysomus* Boh. (= *O. banaticus* Strl.) i na svaki način nije iz Bosne, već iz Ugarske.

35. *O. pseudomias* Hochh. (*lutosus* Strl.). Iz Uvca (jugoistočna Bosna) više eksemplara.

Oni se razlikuju od kaukaskih (ex coll. Faust i Stark) samo grubije zrnastim, ali slabije naboranim vratnim štitom. Jedan eksemplar, što sam ga u Hrvatskoj našao, označio je Dr. Stierlin kao *O. tuberculatus* Strl.; isti se specifično od *pseudomias*-a ne razlikuje, te je samo nešto veći. Stierlin govori o *O. tuberculatus* (Deutsche entomol. Zeitschr., 1885., str. 272): „*O. pseudomias*-u Hochh. (*lutosus* Strl.) vrlo blizak, veći, a različan vitkijim pipcima i jačim zrnastim vratnim štitom.“ Ne posjedujem tip *tuberculatus*-a, pa je moguće, da je *O. tuberculatus* identičan sa *O. tagenioides*-om, pošto Stierlin (o. mj.) prvoga od ovoga samo „po megjuprostoru pokrilja razlikuje, koji je prostor kod prvoga uži i jače izbočen,“ a ovo je kod *Otiorrhynchus*-a vrlo neznatno. Pošto je *O. tagenioides* crna vrst, a Stierlin *O. tuberculatus*-a u opisu naročito ističe kao „crna“, mislim, da se prije može držati, da je *O. tuberculatus* sinoniman sa *O. tagenioides*-om Strl.

36. *O. zebei* Strl. U Bugarskoj (Sliven); prije samo iz Srbije poznat.

37. *O. rugosostriatus* Goeze (*scabrosus* Marsh.). U Hrvatskoj, Bosni, Hercegovini, Dalmaciji (takogjer i na otocima), Bugarskoj (Keleder).

38. (?) *O. frescati* Boh. Kod Sarajeva jedan eksemplar.

39. *O. juglandis* Apf. (u Wissenschaftl. Mitth., sv. IV., str. 548.). U južnoistočnoj Bosni (Uvac) i u Bugarskoj (dolina Bijelog Iskera).

---

[1]) U Bosni-Hercegovini završuje — protivno spram centralnih Alpi — bukva (Rothbuche) i mjestimice (Hercegovina) smrč (*Pinus leucodermis* Ant.) šumski pojas (u zakržljalom obliku), dok omorika i jela u subalpinom pojasu kao pretežne vrste vladaju, a još niže raste jedino bukva. (Sravni Apfelbeck: „Coleopt. Forschungsergebnisse aus der alpinen Region der südbosn. Hochgebirge“; u „Wissenschaftl. Mitth.“, sv. IV., str. 549.—559.)

40. *O. mandibularis* Redt. Kod Požarevca (Srbija).

41. *O. scaber* L. *(septentrionis* Hbst.). U Hrvatskoj (Fužine) na bukvi čest; u Bosni još nevigjen, ali ga i tu pod sigurno ima.

42. *O. brandisi* Apf. (u Wissenschaftl. Mitth., sv. IV., str. 546.). U srednjoj i južnoj Bosni u višim šumskim regijama.

43. *O.* ***dinaricus*** spec. nov.

♂ *oblongus, fuscopubescens; oculis parum prominulis; rostro capite paulo longiore, apicem versus sub-angustato, rugoso-punctato,* ***canaliculato,*** *subtilissime carinato; prothorace latitudine paulo breviore,* ***confertissime subtiliter umbilicate-granulato;*** *elytris* ***elongato-ovatis,*** *lateribus* ***parum*** *dilatatis,* ***angustis,*** *subparallelis, sat profunde striato-punctatis, interstitiis subtiliter (parce rugoso-) granulatis,* ***pilis fuscis albidisque*** *variegatis,* ***haud*** *metallescentibus, parum confertim instructis; antennis ferrugineis, brevibus, funiculi articulo secundo primo paulo longiore, articulis exterioribus globosis; pedibus nigris, simplicibus, femoribus muticis, anticis sat incrassatis, posticis sub-angulatim sub-dilatatis; abdominis segmento anali rugosopunctato,* ***medio longitudinaliter*** *rugoso-****striato.*** *Long. 0·0055, lat. 0·002 m.*

♀ *ignota.*

Patria: Bosnia occ.

♂ vrlo srodan sa *O. maurus,* od ovoga različan neznatnijom veličinom, ispruženim oblikom, dosta duboko ubražgjenim rilcem, nemetalnim tomentom, duljim i mnogo užim vratnim štitom, koji je jednolično vrlo gustim i finim zrnjem posut, te napokon analsegmentom, koji je po sredini dugoprugasto naboran.

♀ nepoznata.

U Dinarskim Alpama (Gnjat-planina) u zapadnoj Bosni uz dalmatinsku megju (alpin).

Srodnici **O. denigrator** Schönh. (Boh.)[1].

44. *O. trichographus* Strl. (var.). U Čvrsnici-planini (Hercegovina).

Jedini eksemplar, koji mi predleži, odalečuje se od opisa zrnastim (bespiknjastim) protorax-om, al nije od *trichographus*-a specifično različan, tim više, što su zrnca u sredini vratnoga štita ravnija, te djelomično zamijenjena grubim, plosnatim piknjama.

---

[1] Sravni Apfelbeck: „Neue Otiorrhynchen aus Bosnien und der Hercegovina“ u „Wissenschaftl. Mitth.“, sv. IV., 1896., str. 542. (Uebersicht der in Bosnien-Hercegovina vorkommenden Arten aus der Verwandtengruppe des *O. trichographus* und *denigrator.)*

45. *O. piliger* Apf. (u označ. djelu sv. IV., str. 539.). Južna Bosna (Volujak, Vlasulja); visokoalpin pod kamenjem.

46. *O. corallipes* Strl. Nalazi se često u svem visokom gorju južne Bosne do na crnogorsku megju (Volujak) pod kamenjem u blizini snježnih poljana.

47. *O. puncticollis* Strl. Sa pregjašnjim, ali rjegje i pojedince.

48. *O. denigrator* Schönh. Po svoj prilici nema ga u Bosni-Hercegovini. Najčešća vrst u bugarskim Alpama (Rhilo Dagh, Rhodope, alpin). Ima ga i u grčkom visokom gorju; tamo ga ima i u manje više zubastom (bedrice) obliku.

49. *O. danieli* Apf. (u označ. djelu sv. IV., str. 541.). Na Trebević-gorju i Bjelašnici-planini kod Sarajeva (alpinska vrsta).

50. *O. blanchardi* Apf. (u označ. djelu sv. IV., str. 540.). Otkrio sam ga u Baba-planini kod Bileka. Ove godine nagjosmo ga ja i Dr. Verhoeff i u Plasa-planini kod Jablanice. (Alpinska vrsta.)

51. *O. glabratus* Strl. U svem visokom gorju južne i srednje Bosne do Volujak-planine u snježnim regijama. Ima ga i u Hercegovini (Vran-planina).

Srodnici **O. signatipennis** Schönh.[1]).

52. *O. signatipennis* Schönh. (Gyllh.) (*aureolus* Schönh.; ♀ *confusus* Schönh. (Boh.); ♀ *illyricus* Strl.; ♀ *eusomioides* Strl. Mitth. d. schweiz. entomol. Gesellsch., sv. IX., str. 110.). Rasprostranjen po Hrvatskoj i Bosni; ima ga i u visokom gorju Hercegovine (Baba-planina kod Gackog, Rujište kod Mostara) u visinama od po prilici 1000 do 1700 *m*, poglavito na četinjačama.

53. *O. duinensis* Germ. Na morskoj obali Hrvatske (Rijeka) i Istre (Duino, Pola, Abazzia).

U predjelima, odaljenim od morske obale, zamjenjuje ga *O. signatipennis* i *stenorostris*. (Sravni br. 54.)

54. *O. stenorostris* Apf.[1]). **Ovatus, rostro basi capite posteriore evidenter angustiore,** *dimidio longiore,* **apicem versus sensim (haud** *angulatim)* **valde angustato,** *subtiliter carinato;* **prothorace** *lateribus* **parum dilatato,** *longitudine perparum latiore, subtilissime disperse granulato; elytris* **ovatis,** *eorum interstitiis sub-convexis, setis* **piliformibus subtilissimis** *apicem versus instructis; antennis* **tenuibus,** *funiculi articulo* **secundo longissimo,** *primo* **duplo longiore.** *Long. 0·0055—0·008 m; lat. 0·00225—0·0035 m.*

---

[1]) Sravni Apfelbeck: „Zur Kenntniss der Verwandtschaftsgruppe des *Ot. signatipennis* Schönh.“ u „Verhandl. der k. k. zoolog.-botan. Gesellsch. in Wien“, XLVIII., 1898., str. 371.—373.

Patria: Carniolia, Croatia, Bosnia.

♂ *femoribus posticis angulatim valde dilatatis.*

♀ *rostro breviore latioreque, apicem versus minus angustato; elytris latioribus.*

O. stenorostris je *O. signatipennis*-u vrlo sličan i srodan. On se od ovoga pod sigurno razlikuje specifički različitim ustrojem glave i prosječno manjom veličinom, razgovjetno svedenim očima i vitkim pipcima. Rilce je kod *O. stenorostris*-a usko, na bazi znatno uže nego li tjeme, prama vršku postepeno i vrlo suženo, dočim je rilce u *O. signatipennis*-a kratko i široko, na bazi široko skoro kao i tjeme, a prama vrhu isprva skoro nimalo te istom pred pterygama uvijeno i suženo. (Ta svojstva dobro je već Schönherr kod *O. signatipennis*-a, *confusus*-a i *aureolus*-a oznakom *„rostrum crassum,* ***angulatum****"* istaknuo.)

Oči su u *O. stenorostris-a* malo ali ipak jasno izbočene, dočim su u *O. signatipennis*-a potpuno plosnaste, te dapače ponajviše nešto dublje leže nego li površina rilčeve baze. Pipci *O. stenorostris*-a su znatno tanji i opruženiji nego li u *O. signatipennis*-a, drugi članak (Geisselglied) u duljinu ispružen i dvojinom dulji od prvoga.

Od *O. duinensis*-a razlikuje se *O. stenorostris* poglavito spram vrška jače stiješnjenim rilcem, postrance manje izbočenim, ozgor nešto sploštenim vratnim štitom, kraćim, zdepnjastijim, postrance jače izbočenim pokriljem, manje vidljivim piknjastim prugama, subtilnim, manje razgovjetnim čekinjama megjuprostora i mnogo tanjim pipcima.

Ta se je vrsta do sada zamjenjivala sa *O. signatipennis*-om i *duinensis*-om. Ja posjedujem veliku množinu iz Hrvatske (Fužine, Ludbreg), Kranjske (Gottschee). U sjevernoj Bosni kod Dervente na bukvi i lješnjaku nije rijedak. U južnoj i centralnoj Bosni nije opažen.

55. *O.* **bulgaricus** spec. nov.

Niger, oblongo-ovatus; rostro capite plus duplo longiore, apicem versus valde angustato, rude rugoso-punctato, profunde sulcato, sulco in frontem pertingente; oculis fere semi-globosis, valde prominulis; fronte lato, rugosopunctato; prothorace longitudine evidenter latiore, lateribus parum dilatato, supra subconvexo, rude confertimque granulato, lateribus squamulis latis piliformibusque intermixtis albido-argenteis, cupreo-metallescentibus obsito; elytris oblongo-ovatis, convexis, humeris rotundatis, antice lateribus magis dilatatis, apicem versus sensim angustatis, subtilissime striato-punctatis, interstitiis planis, sat rude irregu-

lariterque, sat confertim subrugoso-granulatis; squamulis sub-rotundatis, viridi-argenteis, lateribus cupreo-micantibus, parum confertim obsitis; antennis nigris, brevibus tenuibusque, articulo secundo primo dimidio longiore, articulo 3° et 4° latitudine vix longiore, 5°, 6° et 7° globosis, clava brevi, lata; pedibus nigris, femoribus fere muticis, modice incrassatis, tibiis rectis, posticis apice extus evidenter dilatatis; subtus squamulatus, subtiliter confertimque (parce ruguloso-) punctato; segmento anali rugoso, squamulis oblongis, metallescentibus confertissime obsito.

Long. 0·008—0·010, lat. 0·00375— 0·0045 m.

Izgleda, da *O. bulgaricus* nije ni sa kojom poznatom vrstom pobliže srodan; on se lako može raspoznati po dugoljasto-ovalnom, dosta svedenom pokrilju, koje je prilično poje lnako posuto sa bjelkasto bakrenastim ljuskicama; nadalje po izvaljenim očima, izbražgjenim rilcem, bedricama, koje su jedva primjetno nazubljene i po kratkim stražnjim golenicama, koje su naborane, dugoljasto-čekinjaste, prama vršku jako proširene.

U sistemu teško se može smjestiti, te bi mu najbolje mogli dati posebno mjesto odmah iza nazubljenih vrsta; od poznatih neprimjetno nazubljenih vrsta jako se razlikuje pomanjkanjem pupiliranih tačaka.

U Bugarskoj (Vitoša-planina i zapadno Rhodope-gorje) na bukovoj šikari.

---

56. *O. equestris* Richt. (*aerifer* Germ.). Gosp. professor Speiser sabrao ga kod Travnika. (Mus. coll. Saraj. 1 eks.)

57. *O.* ***verrucipes*** spec. nov.

Niger; fronte convexo, antice transversim-depresso, oculis modice prominulis; rostro capite duplo fere longiore, apicem versus sensim sat angustato, evidenter carinato; prothorace latitudine breviore, lateribus ante medium sat rotundato-ampliato apicem versus magis quam basin versus angustato, confertim granulato, pilis setiformibus disperse lateribusque squamulis metallescentibus vestito; elytris prothorace multo latioribus, in ♂ brevibus, sub-ovatis, in ♀ longioribus, ovalibus, profunde striato-punctatis, interstitiis subconvexis, subseriatim granulatis, subtiliter ***seriatim setosis, squamulis metallescentibus maculatim condensatis*** *parce instructis; antennis nigris, tenuibus, funiculi articulo primo secundo longitudine fere aequali, articulo 3° latitudine paulo longiore, 4°, 5° et 6° sub-globoso, 7° sub-incrassato, latiore, latitudine paulo longiore; pedibus nigris,* ***femoribus*** *modice* ***dentatis****;*

♂ elytrorum interstitio 1°, 3° et 5° postice sub-elevato. prothorace antice magis dilatato, in medio longitudinaliter sub-canaliculato, ***tibiis***

posticis intus evidenter verrucoso-denticulatis, tibiis mediis sub-incurvis et intus subdenticulatis; abdominis segmento anali apice fovea parum profunda impresso et albido-tomentoso.

♀ *femoribus subtilius dentatis, tibiis omnibus rectis, simplicibus. Long. 0·007—0·009, lat. 0·003—0·004 m.*

Isti je najbliži *O. aerifer*-u Germ., od ovog u glavnome različan čelom, koje je (pred očima) poprijeko ugnuto, zatim finije zrnastim, drugačije sagragjenim vratnim štitom, slabije nazubljenim bedricama, crnim nogama i kod ♂ s unutarnje strane vrlo primjetno zubastim stražnjim golenicama.

O. verrucipes ♂ izgleda *O. subquadratus*-u vrlo sličan; i vratni štit slično je gragjen; onaj se od ovoga razlikuje poglavito grubije zrnatim vratnim štitom, poprijeko uvaljenim čelom, pomanjkanjem smegjih dlačica, okruglijim pokriljem i nazubljenim stražnjim tibiama. ♀ *O. verrucipes*-a ima mnogo dulje jajoliko pokrilje i već se time razlikuje vrlo primjetno od *O. subquadratus*-a.

O. verrucipes je vrlo označen time, što ♂ ima bradavičaste zubiće na unutrašnjoj strani srednjih, naročito pak stražnjih golenica. 1., 3. i 5. megjuprostor pokrilja jest u ♂ — osobito otraga — nešto jače uzvišen.

Kod Jenikoj-a (istočna Bugarska) po meni otkriven.

58. *O. austriacus* F. U Hrvatskoj, Bosni-Hercegovini raširen, osobito u visokom gorju (subalpinski pojas).

---

59. *O. argenteosparsus* Strl. (Mitth. d. schweiz. entomol. Gesellsch., sv. VIII., str. 323.). Najviše raširen po alpinskim regijama visokog gorja južne Bosne i Hercegovine; mnogo rjegji u subalpinskim regijama (Trebević-planina, Preslica-planina).

Subalpinski eksemplari imaju uži, finije zrnasti vratni štit. Ta je vrsta po dru Stierlinu (o. mj.) uvršćena u 28. skupinu *(O. sulcatus)*; ona spada ali u 24. skupinu i ima se uvrstiti uz *O. lavandus*-a, s kojim je najsrodnija.

---

60. *O. scitus* Gyllh. ima ga po Haberhauer-u i kod Slivne (Bugarska).

61. *O. apfelbecki* Strl. Po meni otkriven na grmlju hrasta i bukve u Hrvatskoj (Ludbreg).

Ta je vrsta najbliže srodna sa *O. fraxini* Germ. i *O. scitus*, i ima se megju obje u sistem uvrstiti.

Stierlin opisuje *O. apfelbecki*-a u prispodobi sa *lepidopterus*-om, uz kojega ga on i reda. Nema sa njime srodstva, te bi se morao iz skupine *lepidopterus*-a izbaciti.

62. *O. corruptor* Host. U Dalmaciji i Hercegovini raširen, gdje često škodi vinovom čokotu. Našao sam ga i na ostrvu Krfu.

63. *O. rugosogranulatus* Strl. U jednoj gorskoj šumi kod Sarajeva (Vučjaluka) po meni u većoj množini otkriven. Izgleda, da je ta vrsta slabo raširena, jer je nigdje više ne nagjoh.

64. *O. rhamni* Apf. U Baba-planini kod Gackog na *Rhamnus fallax* Boiss., gdje je subalpin.

65. *O. infernalis* Germ. Našao sam ga u priličnoj množini u južno-hrvatskom gorju (Kapela). U sjeverno-zapadnoj Bosni (Osječenica-planina), pa i kod Gorice (Görz, Dr. Hensch.).

66. *O. longipennis* Strl. U Hercegovini (Gacko, Baba-planina); u južnoj Dalmaciji (Crkvice, Dr. Brancsik).

67. *O. lugens* Germ. U Dalmaciji blizu obale na mediterranom grmlju.

Na Krfu u aprilu na cvjetajućem *Phlomis fruticosa* po meni u množini nagjen.

68. *O. anthracinus* Scop. (*helvetius* Boh.). U Bugarskoj u Etropol-Balkanu. J. E. Merkl sabirao ga je u Turskoj.

69. *O.* ***etropolensis*** spec. nov.

O. anthracino simillimus et valde affinis; prothorace regulariter confertimque granulato, ***granis haud deplanatis;*** *elytris rudius granulatis,* ***longioribus, pilis setiformibus seriatim*** *instructis,* ***squamulisque*** *albidis, piliformibus parce vestitis;* ***tibiis apice*** *extus* ***non dilatatis.***

Long. 0·009—0·013, lat. 0·004—0·0045 m.

O. anthracinus-u vrlo srodan i na dlaku sličan, od njega različit ispruženim oblikom, nesploštenim zrnjem vratnoga štita, prama bazi manje suženim vratnim štitom, vrlo finim, ali jasnim i redimice dlakastim[1]), gdje-gdje bijelim, dlakama sličnim ljuskicama posutim, duljim i mnogo grubije naboranim pokriljem, duljim i debljim pipcima, te prednjim golenicama, koje na vrhu prama vani nijesu proširene.

Ta se vrsta nalazi u Bugarskoj zajedno sa *O. anthracinus*-om. Etropol-Balkan.

70. *O. imitator* Apf. (u označ. djelu sv. IV., str. 545.). U visokom gorju južne Bosne (Volujak, Treskavica-planina, Vranica-planina) po meni otkriven; visokoalpin.

71. *O. ganglbaueri* Strl. Otkrio ga Parreyss u Rumeliji.

Ta se vrsta ima u sistem uvrstiti sa *O. imitator*-om uz *O. anthracinus*-a Scop. (*helvetius* Boh.).

---

[1]) U *O. anthracinus*-a je pokrilje samo prama vrhu i s dônje strane vrlo fino i na rijetko dlakavo.

72. *O. gemmatus* Scop. (*chlorophanus* Boh.). U brjegovitim predjelima južne Hrvatske (Kapela) i zapadne Bosne na biljkama nije rijedak.

73. *O. dives* Germ. var. nov. **demirkapensis.**

Major, longius; elytris in ♂ lateribus minus dilatatis, antennarum funiculi articulis exterioribus multo magis incrassatis, latitudine parum longioribus; antennis in ♀ multo crassioribus (quam in illo ♀), articulis 3° et 7° latitudine vix longioribus, articulis 4°, 5° et 6° longitudine latioribus, **subtransversis.**

Long. 0·009—0·0115 m.

Veći i naročito dulji nego li plemenski oblik; pokrilje u ♂ postrance vrlo slabo izbočeno, vanjski članci pipaka mnogo jače odebljali, malo dulji nego širi; zrnca vratnog štita oštro zaokružena, nijesu spljoštena; pipci u ♀ deblji nego u ♀ plemenskog oblika; članak 3. i 7. (Geissel) jedva dulji nego širi, 4., 5. i 6. nešto širi nego dulji, slabo popriječeni.

Sabirao sam ga većim dijelom u ograncima Rhodope-gorja kod Filipopolja te u zapadnom Rhodope-gorju (Demir-kapija).

74. *O. tristis* Scop. Sabirao sam ga u Bugarskoj (Kuri-Baglar).

75. *O. alpicola* Boh. (*javeti* Strl. Berlin. entomol. Zeitschr., 1866., str. 133.; *strigorostris* Boh.). U alpinskim regijama svega visokoga gorja Bosne i Hercegovine pod kamenjem.

Ta vrsta, koja je po visokom gorju skoro cijele Evrope rasprostranjena, varira znatno. Spomena vrijedne lokalne rase jesu ove:

a) var. *prenjus* Apf. (sravni u označ. djelu sv. IV., str. 549.) u Prenj-planini (Hercegovina).

b) var. *strigirostris* Schh. (Boh.).

Pokrilje mu je udubljenije prugasto, megjuprostori nešto grubije naborano-zrnasti i slabo ispupčeni. Toment prilično zatvoren (ali ne toliko kao kod *prenjus*-a), vratni štit na pločici piknjast (kod *prenjus*-a više zrnast).

c) var. *pantherinus m.*

Velika lokalna forma Volujka (na crnogorskoj granici); pokrilje mu je fino piknjičavo-prugasto, megjuprostori ravni, vrlo široki i vrlo fino i na gusto piknjičavi; toment zbijen u pjege, nije gust.

O. brancsiki odnosi se na eksemplar sa širim vratnim štitom.

O. aterrimus Boh. odnosi se na posve ili skoro potpuno netomentirane eksemplare; takovi su česti u Bjelašnici-planini (Bosna) i u Baba-planini (Hercegovina).

O. javeti razlikuje se po Stierlin-u (o. mj.) od *O. alpicola* manje izvaljenim očima i jače piknjastim vratnim štitom. Na svaki način treba ih združiti.

O. verrucicollis Strl. ukazaće se svakako kao kaukaska lokalna forma *O. alpicola.*

76. *O. brusinae* Strl. U gorama južne Hrvatske (Bijela Lasica i Bitoraj) po meni otkriven.

Ta spada ovamo, a ne u skupinu *gemmatus*[1].

77. *O. bosnicus* Strl. Raširen u brdima južne Bosne na četinjačama; živi kao i pregjašnji, te izgleda, da istoga zastupa u južnoj Bosni.

78. *O. crataegi* Germ. Rijedak u Bosni (Derventa, Sarajevo); jedan eksemplar našao sam u Bugarskoj kod Keledera.

79. *O. elegantulus* Germ. U zapadnoj Bosni kod Livna (Krug-planina); u Hrvatskoj (Fužine, Lokve) u bukovoj šikari nije rijedak.

Limatogaster subgen. nov.

80. *O. rugicollis* Germ. Kod Trebinja (Hercegovina) nije rijedak.

81. *O. tumidipes* Strl. (*hopffgarteni* Strl., (?) *pachyscelis* Strl.). U Hrvatskoj, Bosni-Hercegovini i Dalmaciji raširen, pa i u alpinskoj regiji (Prenj-planina, Hercegovina).

Ta je vrsta po veličini, nazubljenju i odebljalosti bedrica, po skulpturi, širini vratnoga štita i duljini prvoga članka (Geisselglied) u prispodobi spram drugoga vrlo promjenljiva. Predleže mi preko 100 eksemplara iz najrazličitijih predjela i visina Hrvatske, Dalmacije, Bosne-Hercegovine, Ugarske (Mehadia) i Srbije. Stierlinov *O. hopffgarteni* (Mitth. d. schweiz. entomol. Gesellsch., sv. VI., str. 54. i sv. VI., str. 127.) osnovan je na kraćim eksemplarima (većinom ♀♀) sa ponešto jasnije zrnastim megjuprostorima pokrilja. Takovi eksemplari nalaze se osobito megju *tumidipes*-materijalom Kastelnovog (Dalmacija) i Sarajeva (Ivan-planina). *O. pachyscelis* razlikuje se poglavito širim pipcima i kraćim drugim članKom (Geisselglied), koji je $1\frac{1}{2}$ put duži nego prvi.

Doduše nalaze se, a naročito megju eksemplarima iz Mehadije, takogjer takovi sa ponešto debljim kijačastim pipcima i ponešto (u prispodobi sa prvim) kraćim pipčastim članKom. Ali te razlike nijesu nipošto tako stalne i u oči upadne, da bi se morali *O. pachyscelis* i *O. tumidipes* specifično razdvojiti. Eksemplari iz Uvca (jugoistočna Bosna) pokazuju već jasne prelaze od *O. tumidipes* k *pachyscelis*-u. Tvrdog sam uvjerenja, da bi se na temelju dovoljnog materijala iz Srbije i južne Ugarske obadva združiti mogla.

U veličini *tumidipes*-a nagju se svi stupnjevi od 0·0045—0·007 *m.* Najmanji eksemplari potiču iz alpinskih regija Prenj-planine (Hercegovina), iz visine od po prilici 1800 *m.* Oni se još ističu osobito vitkim oblikom (♂) i finijom skulpturom.

Druga ventral-pločica u ♂ *O. rugicollis*-a i njegovih srodnika (*O. tumidipes-pachyscelis*) u sredini je baze provigjena duguljastim bridovima [slično analsegmentu *Otiorrhynchus*-vrsta prve skupine (*rhacusensis* i t. d.)], koji — postepeno manji i rjegji — prelaze i na dvije slijedeće ventralne pločice.

---

[1] *O. brusinae* Strl. smjestio je Stierlin u *gemmatus*-skupinu, sa kojom nije srodan. On je svojim tomentom (umjesto ljuskavosti) bliži *O. bosnicus*-u, premda je inače neznatnoga srodstva sa vrstama *alpicola* skupine.

O tome ne nalazim u literaturi napomene, te se je kanda previdio taj interesantni znak za osnivanje posebne naravne skupine *(Limatogaster)*.

---

82. *O. pinastri* Hbst. Kod Dervente i Dračeva (Hercegovina); u Bosni-Hercegovini kanda da je rijedak; u Hrvatskoj češći (Ludbreg, Zagreb, Kapela, Bijela Lasica).

83. *O. multicostatus* Strl. Raširen po Bosni, osobito u šumama; u Hercegovini i u visokim brdima (Rujište kod Mostara).

84. *O. horridus* Strl. Kod Trebinja (Hercegovina) pod hrastovim lišćem nije rijedak.

Cryphiphorus Strl.

85. *O. ligustici* L. U Bosni-Hercegovini, Dalmaciji, Srbiji (Požarevac, Niš, Ak-Palanka), Bugarskoj (Sofija, Vitoša-planina, Jenikoj, Varna), istočnoj Rumeliji rasprostranjen, ne samo u blizini morske obale već i u visokom gorju.

86. *O. emiliae* Apf. (u označ. djelu sv. II., str. 515.). U južnoj Bosni, osobito u okolici Sarajeva, od 550 do 2000 *m* (Bjelašnica-planina, Treskavica-planina, Gola Jahorina, Trebević).

87. *O. henschi* Apf. (o. mj.). Kod Bileka (Hercegovina).

88. *O. liophloeoides* Apf. (o. mj. str. 516.). Sa pregjašnjim.

89. *O. petrensis* Schönh. U južnoj Hrvatskoj (Velebit), u zapadnoj Bosni (Bastaši, Osječenica-planina i Krug-planina kod Livna) i u Dalmaciji.

O. gyraticollis (Germ.) Strl. (Rev. str. 106.) čini mi se da se osniva na muškom eksemplaru, koji se od *O. petrensis*-a ponešto razlikuje skulpturom. Stierlin u svojoj tablici (str. 442.) navodi pogrješno Ugarsku kao domovinu *O. petrensis*-a, gdje ga zaista nema, jer je pravi stanovnik krša. Schönherr navodi u svojem opisu (Syn. ins., knj. VII., sv. I., str. 338.) kao domovinu „Illyriju" sa dodatkom „Mus. Germar".

90. *O. orbicularis* Fabr. (Hbst.). U Bosni (Uvac), u Bugarskoj (Sofija), u Srbiji (Požarevac, Ak-Palanka, Suha-planina).

Kod eksemplara iz Uvca vratni štit je na pločici piknjast, umjesto da je zrnast.

91. *O. strumosus* Heller. U Crnoj Gori (Heller); ja sam ga sabirao u Volujak-gorju na bosansko-crnogorskoj megji u alpinskom pojasu pod kamenjem.

Arammichnus Gozis.

92. *O. cribricollis* Gyllh. U Dalmaciji (Spljet, Dr. Karaman) i južnoj Hercegovini (Trebinje).

93. *O. villosus* Strl. Jedan eksemplar (coll. Novak) iz Spljeta; dosad samo poznat iz Grčke.

Tournieria Strl.

94. *O. (T.) brunneus* Schönh. (? *crispus* Schönh.). U Bosni (Uvac); u Srbiji (Ak-Palanka).

95. *O. (T.) velutinus* Germ. Sabiran po E. Merklu u Srbiji.

96. *O. (Tournieria)* **illustris** spec. nov.

O. (T.) coarctato[1] *proximus, sed major,* **femoribus muticis,** *prothorace paulo longiore, rudius et dispersius granulato; elytris longioribus, lateribus minus rotundato-ampliatis, interstitiis convexioribus,* **sutura** *postice* **evidenter elevata.**

O. scopulari multo minor, **femoribus muticis,** *prothorace rudius granulato, elytrorum* **squamulis rotundatis interstitiisque seriatim-setosis.**

Long. 0·007—0·009, lat. 0·0029—0·0037 m.

Patria: Rumelia orientalis.

Ta vrsta vrlo sliči *O. coarctatus*-u, osobito pokriljem, koje je provigjeno okruglim metaličkim ljuskicama i poredanim dlakama.

Razlikuje se od *O. coarctatus*-a poglavito nenazubljenim bedricama, te prama vršku jasno izdignutim švom pokrilja.

Od *O. scopularis*-a odalečuje se *O. illustris* vrlo znatno nenazubljenim bedricama, manjom veličinom, okruglim ljuskicama i čekinjastim redovima pokrilja.

Nalazio sam ga u istočnoj Rumeliji (kod Burgasa), Haberhauer kod Slivne, a E. Merkl u Srbiji (?).

---

97. *O. (T.) fullo* Schrank. Kod Slivne (istočna Rumelija).

98. *O. (T.) coarctatus* Strl. E. Merkl sabirao ga u Srbiji, a ja u Bugarskoj (Kuri-Baglar).

99. *O. (T.) pauxillus* Rosh. (*rugirostris* Strl.). U južnoj Hrvatskoj (Kapela-gorje).

100. *O. (T.) maxillosus* Gyllh. U Dalmaciji (Spljet, E. Karaman); u Hercegovini rasprostranjen, ali rijedak (Trebinje, Bilek, Gacko, Baba-planina, Mostar, Rujište, Jablanica, Konjica). A i visoko na brdima na smrču *(Pinus leucodermis* Ant.) kod Rujišta.

101. *O. (Tournieria)* **euxinus** spec. nov.

Rufo-fuscus; **flavo-fusce pubescens;** *rostro capite paulo breviore, subtiliter carinato; oculis parum prominulis;* **prothorace longitudine vix latiore,** *lateribus modice rotundato-ampliato, subtiliter, parum confertim granulato;* **elytris globoso-ovatis, latitudine parum longioribus,** *sat fortiter striatopunctatis, interstitiis fere planis, subtiliter, sat confertim granu-*

---

[1] Još sličniji je *O. fullo*-u, pa je s njim iste veličine, ali sa *O. coarctatus*-om na oči srodniji. Odalečuje se znatno od *O. fullo*-a nenazubljenim bedricama i nenaboranim vratnim štitom.

latis ***pilisque flavo-fuscis*** *haud erectis parum confertim* ***instructis****; antennis ferrugineis vel rufo-fuscis, elongatis, longissimis, funiculi articulo primo secundo longitudine aequali, elongato, articulis exterioribus latitudine evidenter longioribus, clava elongata; pedibus ferrugineis,* ***femoribus anticis valde incrassatis*** *et* ***dentatis,*** *mediis subtiliter dentatis, posticis fere muticis.*

Long. 0·005—0·006, lat. 0·0025—0·003 m.

Patria: Rumelia orientalis.

O. (T.) adelaïdae-u Rttr. stoji najbliže, od ovoga poglavito različan žutosmegjim tomentiranim pokriljem, koje je kod *O. adelaïdae*-a pokrito dlaci sličnim, metaličkim ljuskicama.

Sabirao sam ga u Burgasu na Crnom moru (Istočna Rumelija).

---

102. *O. (T.) glabellus* Rosenh. (? *parvulus* Strl.)[1]. U Hrvatskoj (Kapela) po meni sabiran; takogjer u Bosni (Vran-planina, alpin; Grmeč-planina, subalpin).

103. *O. (T.) ovatus* L. U Hrvatskoj, Bosni-Hercegovini rasprostranjen; ja sam ga sabirao u Bugarskoj kod Sofije (Vitoša-planina) i u zapadnom Rhodope-gorju (Demir-kapija). Te vrste ima od morske obale (Metković) pa sve do u visoke predjele (Krug-planina, Treskavica-planina, Volujak).

O. ovatus var. nov. ***glacialis*** *m.* Na snježnoj regiji (Treskavica-planina) ističe se vrlo neznatnom veličinom, finijom skulpturom, osobito ali kraćim zbijenim pipcima, kod kojih vanjski članci (Geisselglieder) nijesu dulji nego što su široki, već su nešto širi nego dulji, slabo poprijećeni.

104. *O. (T.)* **abietinus** spec. nov.

O. deserto (muscorum) proximus, tomento parce ***albido, maculatim condensato*** *vestitus, antennarum funiculi articulo secundo longiore, primo fere dimidio longiore, articulis exterioribus subglobosis, femoribus fortius dentatis, femoribus anticis dente bifido, mediis posticisque* **evidenter** *dente parvo instructis.*

Long. 0.004—0·005, lat. 0·002—0·0025 m.

Razlikuje se od *O. desertus*-a *(muscorum)* pjegastim, mjestimice svjetlijim, bjelkastim, debljim dlakama pomiješanim tomentom, duljim (skoro za pola duljim od prvoga) drugim člankom (Geisselglied) i srednjim i stražnjim bedricama, koje su doduše s malima, ali ipak vrlo jasnim šiljastim zubićima provigjene. Prednje bedrice imaju po jedan prilično dug, otupljen, podjednako dvovršast zub; vratni štit je pupčasto zrnast sa jednom glatkom širokom srednjom crtom; rilce je fino šiljkasto.

---

[1] *O parvulus* Strl. Mitth. d. schweiz. entomol. Gesellsch., sv. VI., str. 399. („iza *glabellus*-a, rilce neugnuto, vratni štit fino zrnast; dulj. 3 $^1/_2$ *mm*, Turska")!

Meni ne predleže tipični eksemplari *O. desertus*-a iz Pireneja i centralnih Alpa, te je svakako moguće, da će se *O. abietinus* ispostaviti po gornjim razlikama kao jugoistočno-evropejska (Balkan), od plemenskog oblika odvajajuća se pasmina.

O. abietinus je rasprostranjen po jelovim šumama južne i jugoistočne Bosne, ali nije čest. (Gore oko Sarajeva; Uvac.)

Stomodes Schönh.

1. *St. gyrosicollis* Boh. Kod Sarajeva, Livna i Uvca (Bosna).
2. *St. convexicollis* Mill.[1] (Verhandl. d. zoolog.-bot. Gesellsch., Wien, XXX., str. 206.). Velež-planina kod Mostara na rubu sniježnih poljana (Reitter); ja sam ga nalazio na Treskavici-planini kod Sarajeva kao visokoalpina pod kamenjem.
3. *St. tolutarius* Boh. Kod Bileka (Hercegovina); kod Spljeta (zbirka Karaman).
4. *St. schaufussi* Mill. U Hercegovini na hrastovoj šikari nije rijedak (Trebinje, Domanović, Dračevo); i kod Spljeta (Karaman).

Peritelus Germ.

1. *P. hirticornis* Hbst. U Hrvatskoj nije rijedak, biće ga i u Bosni.
2. *P. hybridus* Seidl. (?). Jedan eksemplar dostavio mi je E. Merkl (navodno da je iz Turske).

Elytrodon Schönh.

E. bispinus Boh. U Dalmaciji, pa valjda i u Hercegovini. E. Merkl sabirao ga u Srbiji.

Mylacus Schönh.

1. *M. rotundatus* F. U Hrvatskoj (Gospić), pa valjda i u Bosni. Merkl ga je sabirao u Dobruči.
2. *M. alboornatus* Rttr. (Wiener entomol. Ztg., XIII., str. 305.). Rasprostranjen u Dalmaciji i južnoj Hercegovini (Bilek, Trebinje, Domanović, Čapljina), pa takogjer visoko u brdima (Bjelagora kod Trebinja); i u zapadnoj Bosni (Livno) sabirao sam ga; u Dalmaciji kod Spljeta (Karaman) i Dubrovnika (Reitter).

Eksemplari iz Livna čine prelaz *M. rotundatus*-u oblikom vratnog štita i manje krugljastim pokriljem.

---

[1] Navod o duljini po Stierlinu („Long. $1\,{}^1/_4$ *mm*") u „Schweiz. Mitth.", sv. VI., str. 583. kriv je, te se ima preinačiti u „long. $3-3\,{}^1/_2$ *mm*" (sravni „Verhandl. d. zool.-bot. Gesellsch." o. mj.).

Tipični *M. alboornatus* razlikuje se od tipičnog *M. rotundatus*-a ovako: Vratni štit mnogo gušći, grubiji i dublji, manje više naborano piknjast, najveća širina leži u sredini (kod *rotundatus*-a nešto iza sredine); pokrilje je okrugljastije. U glavnom gušće i jasnije metalički ljuskav, pomiješan sa bjelkastom dlačicom, koja gdje gdje čini nepravilne pjege ili od zada takogjer netačne transversalne sveze. Taj znak — koji Reitter o. mj. kao osobito karakteristički ističe — vrlo je nestalan, a često ga i nema. Prosječno je *M. alboornatus* manji od *rotundatus*-a.

3. *M. pustulatus* Seidl. ♀ našao sam kod Sofije.
4. *M. seminulum* F. U Bugarskoj (Sofija, Vitoša-planina) i istočnoj Rumeliji (Bela Crkva kod Filipopolja) po meni sabiran.

Ptochus Schönh.

1. *P. bisignatus* Germ. U Bosni i Hercegovini rasprostranjen (Kupreš, Livno, Bilek), u Dalmaciji (Spljet, Karaman).
2. *P. subsignatus* Schönh. Slivna (Bugarska).
3. *P.* **viridilimbatus** spec. nov. *Viridi-squamosus; capite* ***lato,*** *prothorace paulo angustiore; oculis magnis, modice prominulis; rostro brevi latoque, capite vix longiore et capite posteriore paulo angustiore, apicem versus vix angustato, evidenter sulcato; srobe profunda, foveiformi; antennarum scapo curvato; prothorace longitudine evidenter latiore, supra pubescente, transversim convexo,* ***lateribus*** *squamulis smaragdino-viridibus, valde metallescentibus obsito; elytris-ovatis, convexis, profunde punctato-striatis, interstitiis squamulis viridi-albidis plus minusve metallescentibus setulisque piliformibus, albidis, sub-erectis parum confertim tectis; pedibus simplicibus, femoribus modice incrassatis, muticis unguiculis basi connatis.*

   Long. 0·003 m.

   Patria: Serbia (Ak-Palanka).

   Glava široka, ali nešto uža od vratnog štita; oči velike, umjereno izbočene; rilce kratko i široko, jedva toliko dugo kao što je glava, i malo uže od tjemena, prama vršku jedva da se sužava, sa prilično dubokom srednjom brazdom; brazda pipka duboka, jami slična; držak pipka svijen. Interkoksalni dio prvog abdominalnog segmenta sprijeda sužen i trouglasto zašiljen. Dulj. 0·003 *m.* Ističe se osobito svjetlo-metalno-zelenim ljuskicama po stranama vratnog štita.

   U Srbiji kod Ak-Palanke.

Phyllobius Schönh.

1. *Ph. calcaratus* Sch. (*alneti* Thoms. nec Fabr.). U Bosni rasprostranjen, osobito na šikari jasike (Sarajevo, Ilidže, Pale, Han Begov, Dervent,

Bihać, Višegrad [juž.-ist.], Vlašić-planina, Ivan-planina, Trebević-planina, Klekovača-planina, Igman-planina, Bradina [H.]).

2. *Ph. urticae* Deg. *(alneti* Fabr.). Kod Požarevca (Srbija) nije rijedak.
3. *Ph. pilicornis* Desbr. Ivan-planina, Bradina. U Srbiji (Niš, Ak-Palanka), u Bugarskoj (Slivna, Teteven).
4. *Ph. hungaricus* Strl. Semeć-planina (kod Višegrada) na cvatućim kupinama *(Rubus)* u šumi.
5. *Ph. piri* L. *(artemisiae* Desbr.). U Bosni i Hercegovini rasprostranjen (Sarajevo, Travnik, Rača, Grab [kod Trebinja], Bilek, Gacko).

   Ima ga i visoko u brdima.

   U Bugarskoj (Sofija, Vitoša-planina i Bela Crkva kod Filipopolja).

   Hrvatski i bosanski eksemplari, što ih je Dr. Stierlin ustanovio kao *artemisiae,* nijesu od *Ph. piri* L. specifično različiti. Izgleda, da su navodne razlike — koliko sam se mogao osvjedočiti na mnogobrojnom hrvatskom i bosanskom materijalu — nestalne, te se mogu svesti na visočne diferencije *(artemisiae* iz viših pojasa jesu u glavnome više kompresni). Možda su pri opisu predležali Desbrocher-eksemplari iz visoko ležećih alpinskih pojasa valiških Alpa. I eksemplari, što se u ces. kr. dvorskom muzeju u Beču nalaze, te što su po Stierlinu kao *artemisiae* označeni, jesu *piri* L.
6. *Ph. faeculentus* Gyllh. Kod Drinopolja po Dr. Flachu sabiran. Do sad poznati samo iz južne Ruske.
7. *Ph. scutellaris* Rdtb. Kod Požarevca u Srbiji.
8. *Ph. incanus* Gyllh. U visokim planinama kod Mostara (Rujište) i Bileka (Krstača) na mladim bukvama i hrastićima; i u Crnoj Gori (ex coll. J. Kaufmann) i Grčkoj (Krf, Apfelbeck).
9. *Ph. montanus* Mill. Često ga je naći u Hercegovini u hrastovoj šikari (Domanović, Bilek, Mostarsko blato, Drežnica). (I u Grčkoj, Dalmaciji, Istri.)[1]
10. *Ph. argentatus* L. *(pineti* Redt., *croaticus* Strl., *apfelbecki* Strl., *mediatus* Rttr.). U svoj Bosni i Hercegovini rasprostranjen, samo još neopažen na morskoj obali. Ima ga i u alpinskom pojasu na *Pinus pumilio.*

    Ja sam promatrao typus *Ph. pineti* Redt., što se nalaze u c. kr. dvorskom muzeju u zbirci Redtenbacherovoj. Isti se potpuno slaže sa *Ph. argentatus*-om. (Jedan ukraj njega nalazeći se zeleni *Polydrosus* sigurno je slučajno tamo dospio.)

    Ph. croaticus Strl. razlikuje se po Stierlin-u (Schweiz. Mitth., knj. VIII., sv. 1., str. 42.)[2] od *Ph. argentatus*-a time, što su oba prva članka (Geisselglied)

---

[1] Stierlin navodi kao domovinu (o. mj. str. 615.) samo Grčku i dijeli *maculifer* Desbr. specifično od *montanus* Mill. Isti se imadu združiti.

[2] Opis *Ph. croaticus*-a (u prispodobi sa *psittacinus*-om!) u knj. VII., sv. 1., str. 42. ima se ignorirati, jer ga Stierlin sam poslije, knj. VIII., 42., oprovrgava, te ga tu sa *argentatus*-om sravnjiva.

— kod *croaticus*-a — uvijek jednako duga, što je vratni štit kod ♂ mnogo, kod ♀ prilično širi nego dulji, i što je dlakavost pokrilja više polegla i kraća, a bedrice manje nazubljene. Stierlin opisuje *Ph. croaticus*-a na eksemplarima, što sam ih ja sam u Hrvatskoj sabrao. Po sravnjivanju Stierlinovih tipa i moga vrlo bogatog materijala iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine sa velikim austrijskim *argentatus*-materijalom u c. k. dvorskom muzeju u Beču moram reći, da ja megju obojicom ne mogu naći specifične razlike. Razlike, što ih je Stierlin naveo, vrlo su nestalne, te se *Ph. croaticus* ima združiti sa *Ph. argentatus*-om. Isto tako nema se razdvajati *Ph. apfelbecki* Strl., kojeg sam u Visokoj Tatri sabirao, od *argentatus*-a. Stierlin sravnjuje *Ph. apfelbecki*-a (o. mj. knj. VIII., 13.) sa *psittacinus*-om. Od ovog je on doista specifično različan. Tipovi *Ph. apfelbecki*-a, koje ja posjedujem (te koje sam sâm sabirao) nemaju sa *psittacinus*-om nikakove zajednice. Oni se mogu po koničnom rilcu, odnosno koničnoj glavi, dlakavosti i t. d. odmah raspoznati kao ***argentatus***-i, od kojeg se i inače ne odmiču.

Ph. mediatus Rttr. opisan je na kavkasko-čerkeskom eksemplaru. Meni predleže tipički eksemplari (ex Reitter) iz zbirke c. kr. zool. dvorskog muzeja u Beču; isti se specifično ne razlikuju od *Ph. argentatus*-a.

11. *Ph.* **sutorinensis** Apf. spec. nov.

Ph. argentato proximus, sed pilis longioribus **erectisque** *vestitus, squamulis minus confertim tectus.* **Capite rostroque ut in Ph. argenteo.** *Sutorina (Hercegovina).*

Vrlo zanimljivi megjuoblik *Ph. argentatus*-a i *betulae (aurifer)*. Ima konički ustroj glave i rilca; sploštene oči i ljuskavost abdomen-a kao u *argentatus*-a; dlakavost i rijetka ljuskavost gornje strane kao u *betulae*.

Od *Ph. argentatus*-a različan je dakle duljom, uspravo stojećom dlakavošću, negustom ljuskavošću gornje strane; od *betulae, fulvipilis*-a i *breviatus*-a različan je poglavito koničkom glavom i rilcem, te sploštenim očima.

U Sutorini kod Graba (Hercegovina) na hrastovoj šikari sakupljao sam ga u većem broju.

12. *Ph. betulae* Fabr. *(aurifer* Schönh., Syn. Ins., VII., 29.; *etruscus* Desbr., Abeille, 1873., 11., 697.; *brachicornis* Desbr. o. mj. 700.; (?) *desbrochersi* Strl., Schweiz. Mitth., sv. VI., 625.).

Rasprostranjen po Bosni-Hercegovini, Dalmaciji i Hrvatskoj; u Grčkoj (Parnas, v. Oertzen); u Bugarskoj (Sofija); u Srbiji (Požarevac).

Od tih po ljuskavosti, boji nogu i veličini vrlo promjenljivih vrsta, jesu spomena vrijedni vrlo variabli oblici, koje su autori shvatili kao razne vrste:

Plemenski oblik: cijela gornja strana zlatno-zeleno ljuskasta, golenice i tarse crvenosmegje ***(betulae*** Fabr., Schönh., Synon. insect., II., 457.).

Aberratie: *a)* Prothorax s obje strane sa bazalnom pjegom od zlatnometalnih ljuskica; pokrilje vrlo na rijetko ljuskicama posuto (vršak bedrica zlatno-ljuskav); golenice i tarse crvenosmegje (**aurifer** Schönh. [Boh.]).

b) Cijela gornja strana zlatno zeleno-ljuskava, pokrilje podulje (?); noge tanje (?), sasma crvenosmegje (*etruscus* Desbr.).

c) Golenice tamnije, prednje bedrice jače odebljale, prednje golenice u ♂ šire, oblik opruženiji (*lateralis* Reiche; *smaragdifer* Kiesw.) (južna forma).

d) Tijelo posve bez ljuskica, samo dlakasto, noge sasma crvene (*nudus* Strl.; *etruscus* Desbr. var. *nudus* Strl., Schweiz. Mitth., knj. VI., 624.).

e) Samo epimere srednjeg poprsja zeleno-ljuskave, golenice i tarse smegje (*desbrochersi* Strl.).

f) U cijelom zdepnjastiji, osobito kraći pipci (*brachicornis* Desbr.).

Takovi eksemplari nalaze se u višim pojasima hercegovačkog visokog gorja. Eksemplari iz gora kod Bileka (Viduša-planina) i Trebinja (Bijela gora) imaju većinom kraće pipke, kraće, zdepnjastije rilce i t. d., nego li oni iz nižih pojasa istog predjela.

13. *Ph. fulvipilis* Desbr. U Hercegovini (Stolac); na svaki način i u Bosni, jer sam tu vrstu opetovano sabirao u Hrvatskoj i Slavoniji (Ludbreg, Zagreb, Pakrac). I kod Trsta (Sturany) i u Atiki (pl. Oertzen).

14. *Ph. breviatus* Desbr. Kod Dervente (sjeverna Bosna). Na Krfu (Gasturi) nalazio sam tu vrstu u velikom broju u hrastovoj šikari. Dr. Heller sabirao ju (1884.) kod Turn-Severina, Ganglbauer kod Rekawinkela (Dônja Austrija) i Mehadije, dr. E. Karaman kod Spljeta.

Zadnje imenovanih pet *Phyllobius*-vrsta[1]) mogu se razlikovati ovako:

1	Rilce od glave ne odvojeno, čini s njome konus, oči vrlo ravne	2
—	Rilce od glave ± odvojeno, oči ± ispupčene	3
2	Dlakavost kraća, položenija, ljuskavost sasma gusta	**argentatus**
—	Dlakavost dulja, uspravnija, ljuskavost rijetka	**sutorinensis**
3	Dlakavost dulja, uspravnija, ljuskavost rijetka, oči ispupčenije, rilce jače odvojeno	4
—	Dlakavost kraća, više položena, oči ravnije, rilce manje odvojeno, ljuskice sasma guste	**breviatus**
4	Abdomen neljuskav, samo poprsje ± ljuskavo, noge crvenosmegje do crne	**betulae** (*aurifer, etruscus*)
—	Abdomen u najslabijem slučaju po strani 1. segmenta ljuskav[2]), noge žute	**fulvipilis**

15. *Ph. maculicornis* Germ. (*heydeni* Strl.)[3]). U cijelom području, osobito na mladim bukvama nije rijedak; i u alpinskom pojasu na *Pinus*

---

[1]) Ostale srednjoevropejske *Phyllobius*-vrste lako se mogu po Dr. Seidlitzu („Fauna transsylvanica, 1891., str. 635.—639.) označiti.

[2]) Kod oštećenih eksemplara dosta puta nejasno.

[3]) Ta se vrsta od onijeh pet, koje su naznačene pod 10., 11., 12., 13. i 14. odmah može raspoznati po malim, a uspravo stojećim čekinjicama (umjesto dlaka).

montana i na *Pinus leucodermis.* Ima ga i na Vitoš-planini kod Sofije (Apfelbeck). Na morskoj obali nije se do sad našao.

Razlike po Stierlin-u (o. mj. VII., sv. 1., str. 43.) izmegju *Ph. heydeni*-a i *maculicornis*-a nijesu baš toliko promjenljive, ko što su kod drugih *Phyllobius*-vrsta; drugi trbušni segmenat ♂ je i kod tipičnih *maculicornis*-a (♂) iz Dônje Austrije (coll. Miller i c. kr. dvorski muzej) brazdast; u ostalom je i ova brazdavost promjenljiva, jer poprječna brazda sad je jača sad slabija, dosta puta ne može se ni raspoznati. *Ph. heydeni*-a opisao je Stierlin na hrvatskim eksemplarima, što sam ih ja sakupio i njemu poslao, a meni predleže Stierlinovi tipovi.

16. *Ph.* **rhodopensis** spec. nov.

Ph. psittacino proximus, sed multo major, **pilis brevibus,** *subtilibus,* **non erectis,** *obsitus.*

Ph. calcarato subsimilis, capite rostroque latiore oculisque **parum** *prominulis,* **squamulis** *minutis,* **rotundatis** *etc. differt. Long. 0·010—0·015 m.*

Ph. rhodopensis razlikuje se od svih, okrugljastim ljuskama posutih *Phyllobius*-vrsta već njegovom neobičnom veličinom; on je obično još veći nego *Ph. calcaratus* i srodnici mu, od kojih se razilazi okruglima — ne dlaci sličnima (svjetlo-zelenima) ljuskicama. Najbliže stoji on u srodstvu sa *Ph. psittacinus*-om uslijed ljuskavosti, konstrukcije glave i rilc i uslijed jako nazubljenih bedrica. On se od njega vrlo primjetno razlikuje kratkom, polegnutom, subtilnom dlakom, koja je kod *psittacinus*-a duga i uspravna, zatim znatnom veličinom (10—11 $^1/_2$ *mm*).

Našao sam ga u Rodope-gorju (Bela Crkva kod Filipopolja, Musala, Demir-kapija i u dolini Bijelog Iskera).

17. *Ph. oblongus* L. (*floricola* Hbst., *biformis* Rttr., *stierlini* Desbr.). U cijelom području običan.

Eksemplari iz hercegovačkog visokog gorja — Baba-planina kod Gackog — imaju kraće pipke, zdepnjastije članke (Geisselglieder) i kraće rilce. Desbrochers de Loges osnovao je svoje *Ph. stierlin*-e sigurno na takovim eksemplarima iz visokih pojasa austrijskog gorja.

18. *Ph. serripes* Desbr. Trebinje, Stolac, Mostar (Hercegovina) na hrastovima; takogjer u Dalmaciji (Spljet, dr. Karaman) i u Grčkoj (Atika, Reitter).

19. *Ph. pictus* Stev. U Bosni i Hercegovini te u susjednom području još ga nijesam nalazio. Meni predleže eksemplari iz Turske (Emge, Salonik), Bugarske (Slivna) i Grčke (pl. Oertzen, Atika). Navod u Catalog. coleopt. Europ., 1891., str. 281. „Styria“ možda se odnosi na *Ph. brevis*-a (koji *pictus*-u slično izgleda, ako se površno posmatra).

20. *Ph. viridicollis* F. U visokom gorju Bosne i Hercegovine nije rijedak u blizini megje drveća, pa i iznad iste na travi.

Trebević-planina, Osječenica-planina, Klekovača-planina (Bosna); Baba-planina kod Gackog (Hercegovina).

21. *Ph. pomonae* Oliv. (*hochhuthi* Strl.). U Bosni i Hercegovini još ga nijesam opazio; ali često u Hrvatskoj; po dr. Karamanu i kod Spljeta.

Eksemplari hrvatski, što ih je Dr. Stierlin označio kao *hochhuthi*, slažu se sa *pomonae* potpuno.

22. *Ph. brevis* Gyllh. (*dispar* Redt.). U Hercegovini i Dalmaciji često ga je naći, sve do u visoke pojase (Mostar-Rujište, Grab kod Trebinja, Baba-planina kod Gackog); u Bosni je rijedak i to alpin (Bjelašnica-planina, Sarajevo, Trebević).

Ta se vrsta osobito ističe ustrojstvom golenice (osobito kod ♂) od ostalih *Phyllobius*-vrsta, kojima su golenice na bazi neobično proširene, slično kao kod *Piezocnemus*-vrsta.

23. *Ph.* (*Pseudomyllocerus*) *cinerascens* F. (*Phyllobius ophthalmicus* Strl.). U Hrvatskoj (Ludbreg, Zagreb) često ga je naći; u Bosni i Hercegovini nije se do sad našao.

Dostavljen mi po Dr. Stierlinu hrvatski eksemplar, tobože *Phyllobius ophthalmicus* Strl., sasvijem je identičan sa *cinerascens*-om. Opis *Ph. ophthalmicus*-a Strl. (Schweiz. Mitth., VIII., sv. 1., str. 12.) potpuno važi za *Ph. cinerascens*-a.

24. *Ph.* (*Pseudomyllocerus*) *sinuatus* F. Sarajevo, Domanović (Hercegovina).

25. *Ph.* (*Parascythropus*) *pinicola* Kiesw. Tu do sada samo iz Grčke (Parnas, pl. Oertzen) poznatu vrstu skupljao sam opetovano u Bosni i Hercegovini u visokom gorju na jeli. Takogjer u Crnoj gori na Durmitoru lanjske godine našao ju je M. Hilf (muz. Saraj.). Igman i Bjelašnica gora kod Sarajeva, Vitorog-planina kod Kupresa, Baba-planina kod Gackog, te je tako ova vrsta po Bosni i Hercegovini na daleko rasprostranjena.

Bosansko-hercegovački eksemplari slažu se potpuno sa grčkim eksemplarima, koje sam proučavao. Većina ih je zeleno ili bakreno-metalno ljuskava, ali nijesu rijetki ni skoro neljuštičavi ili posve bez ljuskica (sa intaktnom dlakavosti, daklem ne oštećeni) eksemplari.

B. Brachyderini.

Polydrosus[1]) Germar.

1. *P.* (*Chaerodrys*) *bellus* Kr. (*cephalotes* Desbr., *convexifrons* Desbr., *pictus* Strl.). U Ugarskoj, Bugarskoj (Apfelbeck) i Grčkoj. Sigurno i u Dalmaciji, te u Bosni-Hercegovini.

---

[1]) Ne *Polydrusus*, jer dolazi od *Πολύδροσος*.

Širina čela, dotično rilca promjenljiva je, isto tako duljina pokrilja. Ja držim, da je *Ch. pictus* Strl. (Schweiz. Mith., knj. VII., sv. 2., str. 62.) synoniman sa *Ch. bellus* Kr.; i Stierlinov opis (o. mj.) ne pruža sigurnosti za specifično odvojenje.

Metallites Germ.

2. *P. impar.* Gozis. U Bosni je čest na četinjama (visoke gore kod Sarajeva); u Hercegovini i Dalmaciji nije još opažen.
3. *P. atomarius* Oliv. Kao pregjašnji, ali rjegji. Eksemplari iz Baba-planine kod Gackog (Hercegovina) imaju nenazubljene bedrice (var. *inermis m.).*
4. *P. marginatus* Steph. *(iris* Germ.). Sabirao sam ga u Hrvatskoj i ima ga sigurno i u Bosni.
5. *P. elegantulus* Boh. U Dalmaciji (Spljet, dr. Karaman) i Grčkoj. Biće ga na svaki način i u Hercegovini uz morsku obalu. (Na *Pistacia lentiscus).*
6. *P. (Leucodrosus) tibialis* Gyllh. *(robustus* Desbr.). Kod Dervente (Bosna) i Domanovića (Hercegovina). Takogjer u Srbiji (Požarevac i Niš, Hilf), u Bugarskoj (Sofija, Apfelbeck) i u Macedoniji (Salonik, Emge).

   P. robustus Desbr. osnovan je na jače sagragjenim eksemplarima sa svjetlijim i tamno-sivo-kockastim pokriljem. (Individualne razlike.)

Eudipnus Thoms.

7. *P. mollis* Stroem. *(micans* F.). U Bosni-Hercegovini običan do regije klekovine.

   I u ostalim balkanskim zemljama često ga je naći, te se penje do u alpinske regije.

   Bugarska: Vitoš-Planina (kod Sofije, Apfelbeck), Stanimaka (kod Filipopolja).

   Srbija: Suha-planina kod Ak-Palanke (Hilf).

   Crna Gora: Područje Koma.

   U Primorju i na otočju Dalmacije već nema te vrste, tamo ju zastupa *P. brevipes.*
8. *P. cocciferae* Kiesw. Na hrastovima (Krf, Apfelbeck; Salonik, Emge).
9. *P. brevipes* Kiesw. *(subpilosus* Desbr., *rufescens* Desbr., *karamani* Strl.).

   U Hercegovini (Mostar, Trebinje, Bilek, Drežnica, Domanović, Čapljina) i u Dalmaciji (Spljet, Metković, Kastelnovi, Kotor); često se može naći na hrastovom grmlju.

   Vrsta je vrlo promjenljiva. Veći eksemplari (♀ ♀) sa ponešto vidljivije nazubljenim stražnjim bedricama jesu *subpilosus* Desbr.; manji eksemplari, kod kojih su bokovi i vršci pokrilja crvenkasti, spadaju var. *rufescens*-u Strl.; napokon eksemplari sa užim čelom, nutarnjih užih megjuprostora (koji nijesu širi od pruga) jesu *karamani* Strl. Sve su te razlikosti individualne.

10. *P. lateralis* Gyllh. U hrvatskom gorju (Fužine, Lokve) na četinjačama i bukvi; takogjer i kod Zadra.

Eudipnoidius nov. subgen.

Corpus alatum, sed alis brevioribus, apice vix replicatis, rudimentariis, convexum, humeris subrotundatis.

11. *P. (Eudipnoidius)* **sciaphiliformis** spec. nov.

Squamulis piliformibus, albidis, valde auro-cupreo-micantibus obsitus; rostro capite evidenter longiore et angustiore, apicem versus sub-dilatato, rostri dorso (inter antennarum insertiones) fronte evidenter latiore; oculis magnis, parum prominulis; prothorace longitudine latiore, lateribus modice dilatato, supra convexo, rude confertimque rugoso-punctato; elytris lateribus rotundato-ampliatis, plus (♀) minusve (♂) convexis, profunde striato-punctatis, sutura interstitiisqe squamulis piliformibus, valde metallescentibus striatim obsitis; pedibus nigris, subdenticulatis; antennis ferrugineis, clava nigra, funiculi articulo secundo primo longiore, articulis exterioribus sub-incrassatis, latitudine vix longioribus. Long. 0·007—0·008 m.

♀ *elytris multo latioribus brevioribusque, lateribus valde rotundato-ampliatis, valde convexis.*

Patria: Bulgaria merid.

Ta vrsta ima više habituelnu sličnost sa *Sciaphilus*-om *(squalidus)*, spada ali ušljed primjetno krilatog tijela i vidljivih pleća k *Polydrosus*-u, od kog se razlikuje samo kratkim, na vršku nezavinutim krilima, zaokruženim plećima, jajetu sličnim pokriljem, svedenijim (u ♀ visoko ispupčenim) pokriljem.

U ustroju glave (rilca, rilčeve brazde, širini čela) slaže se sa *Eudipnus* Thoms. Podrod *Eudipnoidius*-a još više zbližuje rod *Polydrosus*-a k rodu *Sciaphilus*-a, te bi se s toga trebao sa *Eudipnus*-om uvrstiti na svršetku *Polydrosus*-a, a priključiti rodu *Sciaphilus*-a, rod *Scythropus*-a postaviti pako ispred *Brachysomus*-a.

Eudipnoidius sciaphiliformis slaže se po načinu prugaste ljuskavosti sa *Eudipnus lateralis*-om, ali su kod prvoga ljuskice još dulje, više dlaci slične i posvuda iste boje (bjelkasto-bakrenastozlatne).

Eudipnoidius sliči po načinu života vrstama *Eudipnus*-a, koji su (izuzevši *Sciaphilus*-a, koji živi po livadama) šumski stanovnici, te žive na drveću i grmlju (jeli, omoriki, bukvi i t. d.).

Tu zanimljivu vrstu sabirao sam na Vitoši planini kod Sofije i u dolini Bijelog Iskera na bukovoj šikari.

12. *P. sericeus* Schall. *(merkli* Kaufm., *frater* Rttb., *emeryi* Desbr., *neapolitanus* Desbr., *thalassinus* Gyllh., *jucundus* Mill., *pulchellus* Strl., Schweiz. Mitth., VIII., 363.). Običan u cijelom području.

U boji nogu je isto tako promjenljiv kao i *Phyllobius argentatus*. Rilce je nestalno u duljini i širini, oči su sad veće, sad manje, ravnije ili jače izvaljene; *P. neapolitanus* Desbr. osnovan je na eksemplarima sa kraćim i užim rilcem, manjim, jače izvaljenim očima i širim vratnim štitom. Zubići su vrlo nestalni; jače nazubljeni (stražnje bedrice) eksemplari odnose se na *P. thalassinus* Gyllh., nenazubljeni ili skoro nenazubljeni pako na *P. merkli*-a, napokon eksemplari sa užim rilcem, konveksnim očima, jače piknjastim vratnim štitom na *P. frater* Rottbg. i *emeryi* Desbr. Sve te razlike nijesu konstantne, te se na eksemplarima iz Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Hrvatske, Srbije i Bugarske, koji mi predleže, nalaze svi mogući prelazi.

Gore navedeni sinonimi spadaju sa *P. sericeus* Schall. u podrod *Eudipnus*-a ne samo habituelno, već i poradi ustrojstva glave (rilca) i brazda pipaka, koje se na dônjoj strani skoro sastaju.

Stierlin je *P. sericeus*-a Schall. i njegovog sinonima *P. thalassinus*-a i t. d. pogrješno stavio u podrod *Polydrosus* i. sp. (Schönh.). (Schweiz. Mitth., knj. VII., sv. 2., str. 79.)

I u Catalog. coleopt. Europae, izd. 1891., stoji *P. thalassinus, merkli, frater* i t. d. u podrodu *Polydrosus*-a i sp., te se isti moraju odande izlučiti i kao sinonimi uvrstiti uz *P. sericeus*-a Schall. u podrod *Eudipnus* Thomson.

Eustolus Thoms.

13. *P. flavipes* Deg. Pale kod Sarajeva. Rijedak, samo jedanput nagjen. U području morske obale hercegovačke i dalmatinske izgleda da ga nema, te ga tamo zastupa *P. kahri*.

14. *P. kahri* Kirsch. *(gentilis* Bertol., *siculus* Desbr., *florentinus* Chevr., *baldensis* Strl.). U Hercegovini na hrastovoj šikari (Domanović); i u Dalmaciji (Spljet, Karaman).

Vrlo je rasprostranjen. On varira u boji nogu od svjetložute (plemenski oblik) do crne *(florentinus* Chevr.). I duljina članaka (Geisselglieder), osobito razmjer prvih dvaju članaka i duljina pipaka nije tako primjetno i konstantno različna, da bi dovoljna bila za diobu vrste. Ja dakle ne držim niti *florentinus*-a Chevr., niti *P. baldensis*-a Strl. specifično različnim od *P. kahri*-a.

Mnogi eksemplari *P. florentinus*-a iz Italije (ex coll. Fiori), koji mi predleže, potpuno se slažu sa dalmatinskim i južno tirolskim eksemplarima *P. kahri*-a; megju njima, osobito megju tirolskim materijalom — mogu se naći eksemplari tamnih, pa i crnih nogu.

15. *P. confluens* Steph. Kod Sarajeva i Gacka (Hercegovina).

16. *P. cervinus* L. *(maculosus* Hbst.) et ab. *virens* Boh. *(melanotus* Steph.). U cijelom području u velikoj množini. Derventa, Travnik, Han Begov,

Ivan-pl., Sarajevo (Bosna); Podorožac, Jablanica, Bilek, Domanović, Gacko (Hercegovina); Spljet (Dalmacija). Oblik *virens*-a prevlagjuje.

17. *P. pilosus* Gredl. (*binotatus* Thoms, *melanostictus* Chevr., *avernicus* Desbr.). U gorju Bosne i Hercegovine čest. I u alpinskoj regiji (Bjelašnica-planina kod Sarajeva) na *Pinus montana.*

Polydrosus i. sp.

18. *P. tereticollis* Deg. (*undatus* F.). U bosanskom gorju na bukvi nije rijedak; takogjer ni ab. *niveopictus* Reiche te ab. *uniformis* Strl. U Bugarskoj (Sofija, Vitoša-planina i Etropol-Balkan).

19. *P. picus* F. (*dalmatinus* Strl.). U cijelom području čest.

Dalmatinski eksemplari (Spljet, Dubrovnik, Kotor), od kojih mi predleži velik broj, imaju većinom gušću, jasniju, više bakrenastu ljuskavost; skulptura vratnog štita kao i nazubljenost bedrica varira, te eksemplari iz Hercegovine (Viduša-planina, Baba-planina, Bilek) čine očite prelaze od plemenskog oblika k *dalmatinus*-u Strl. Trebao bi se dakle smatrati samo mediterranom formom *P. picus*-a. *P. jonicus*-a nijesam u stanju pouzdano tumačiti, jer mi ne predleže tipični eksemplari. Pitanje je, da li je ta vrsta uopće srodna s *P. picus*-om.

20. *P. sparsus* Gyllh. U susjednom hrvatskom području na hrastu nije rijedak; na svaki način i u sjevernoj Bosni. U Dobruči (Merkl).

Tylodrosus Strl.

21. *P. pterygomaticus* Boh. Običan u cijelom području.

22. *P. corruscus* Germ. U Bosni (Derventa, Sarajevo) na vrbinoj šikari; u Hercegovini i Dalmaciji nije do sad nagjen.

23. *P. viridicinctus* Gyllh. (*elegans* Rttr.). U Bosni (Derventa, Sarajevo) i u Hercegovini (Domanović).

Grčki i turski (Salonik) eksemplari nešto su opruženiji (*elegans* Rttr.); po Reitteru (Deutsche entomol. Zeitschr., 1887., str. 527.) razlikuje se *P. elegans* od *P. viridicinctus*-a takogjer opruženijim, duljim vanjskim člancima (Geisselglieder), duljim rilcem i t. d., ali se to ima po svoj prilici svesti na južnije, odnosno niže obitalište te vrste, jer i kod drugih *Curculionida* iz nižih predjela jesu rilce, vanjski članci (Geisselglieder) i cijelo tijelo uopće opruženiji, nasuprot su zdepnjastiji kod eksemplara iz viših gorskih predjela. *P. elegans* Rttr. ima se smatrati mediterranom formom *P. viridicinctus*-a Gyllh.

Scythropus Schönh.

Sc. mustela Hbst. Na Velež-planini kod Mostara na *Pinus leucodermis*-u sabrao sam ga u većoj množini.

Sciaphilus Stephens.

Chiloneus Schönh.

1. *Sc. asperatus* Bonsd. (*muricatus* F.). U Bosni nije rijedak. (Derventa, Travnik, Sarajevo.)

2. *Sc. maculatus* Hampe[1]). U sjevernoj Bosni (Derventa).

Stasiodis Gozis.

3. *Sc. parvulus* F. *(viridis* Boh., *bellus* Rosenh., *rivierae* Strl. Schweiz. Mitth., knj. IX., str. 302.). Sakupljao L. Miller u Dalmaciji (ex coll. Miller).

Od Dr. Stierlina potičući *Sc. rivierae* Strl. (o. mj.), koji mi predleže, u ničem se ne razlikuju od *parvulus*-a. Takogjer se Stierlinov opis *Sc. rivierae* potpuno slaže sa *parvulus*-om.

Po Stierlinu odregjeni *Sc. rivierae* razlikuje se od svih srodnika kratkom dlakom pokrilja, posvema ljuskavim trbuhom i crvenim nogama.

Ta svojstva ima i *parvulus (viridis* Boh.) te su i kod *viridis*-a Boh. po Schönherr-u (Synonym. insector., knj. I., str. 548.) u diagnozi i opisu *(viridis*-a) istaknuti. Schönherr tamo doduše govori: *„pectore parce viridi-squamoso,* ***ventre denudato;***“ trbuh daklem kod *viridis*-a nije posvema ljuskast, kod *rivierae* vele da je posve ljuskast. Ljuskavost trbuha je — ko što sam se često puta osvjedočio — promjenljiva u gustoći i rasprostranjenosti, šta više, kod nekojih *Phyllobius*-vrsta može ili posvema da uzmanjka, ili da je djelomično ima, ili napokon da pokriva sav trbuh *(maculicornis = heydeni; aurifer = betulae = etruscus* i t. d.).

I boja nogu je nestalna; može se naći eksemplara i sa mrkim bedricama ne samo megju eksemplarima *rivierae,* već i megju onima južne Tirolske (ex coll. Halbherr).

4. *Sc. squalidus* Gyllh. Kod Dervente.

5. *Sc. reitteri* Strl. Schweiz. Mitth., 1884., knj. VII., sv. 2., str. 86., Deutsche entomol. Zeitschr., 1885., 211. Otkriven po g. E. Reitter-u kod Nemile (srednja Bosna) u god. 1884. Ja sam ih opetovano nalazio kod Sarajeva i Ilidže na livadama u maju i junu.

Sciaphilus i. sp.

6. *Sc. caesius* Hampe *(merkli* Strl.) Derventa, Sarajevo, Višegrad (jugoistok Bosne). I u Srbiji (Požarevac) i u Sedmogradskoj.

Ta se vrsta može od drugih sličnih *(setosulus)* razlikovati razgovjetno nazubljenim prednjim bedricama i kratko dlakavim vratnim štitom.

7. *Sc. barbatulus* Germ. *(smaragdinus* Boh., *dalmatinus* Strl.). U Bosni, Hercegovini i Dalmaciji ima ga dosta u maju i junu na livadama.

Stierlin razlikuje (Schweiz. Mitth., knj. VII., str. 87.) *Sc. barbatulus*-a od *Sc. smaragdinus*-a spreda i straga jednako širokim vratnim štitom i smegjožutim dlakama. Širina vratnoga štita na vrhu u razmjeru prama širini na osnovici jeste promjenljiva. Boja čekinja (po Stierlinu kod *smaragdinus*-a

---

[1]) Berlin. entomol. Zeitschr., 1870., 334. Ova vrsta stoji *Sc. asperatus*-u vrlo blizu. Razlikuje se samo ispruženim stasom, malo dužim, užim, ravnim vratnim štitom i duljim, užim, ravnim pokriljem. Istu sam vrstu sakupio kod Dervente zajedno sa *Sc. asperatus*-om pod lišćem i mahovinom. Pošto prelaza *Sc. asperatus*-u nema, to držim još uvijek *Sc. maculatus*-a specifično različitim od *Sc. asperatus*-a. ♂♂ sjećaju habituelno više na *Sc. costulatus*-a nego na *asperatus*-a.

„crna“) je posve tačno po Schönherr-u (Synonym. insect., knj. V., 914., 915.) i kod *barbatulus*-a i kod *smaragdinus*-a označena sa „**fusco**-*pubescens*“.

Schönherr razlikuje *Sc. smaragdinus*-a od *barbatulus*-a poglavito nešto užim, kraćim oblikom, tamnim bedricama i finije prugastim pokriljem, pošto kaže *„summa similitudo Sciaphili barbatuli; nonnihil angustior, brevior, femoribus piceis, elytris subtilius punctato-striatis, ab illo differre videtur“.*

Sc. dalmatinus-a Strl. (o. mj.) razlikuje Stierlin od *smaragdinus*-a širim rilcem, svedenijim vratnim štitom, pupčastijim pokriljem. Iz zbirke Stierlina predležeći mi dalmatinski *Sc. dalmatinus*-i specifično se ne razlikuju od *smaragdinus*-a. Svi i po Schönherru i po Stierlinu navedeni znaci razlikosti *Sc. barbatulus*-a, *smaragdinus*-a i *dalmatinus*-a samo su individualne i nijesu sposobne za specifičko razdvojenje.

8. *Sc. setosulus* Germ. Hercegovina (Dr. Hensch). Takogjer kod Zagreba (Maksimir) po meni sabiran.
9. *Sc. scitulus* Germ. Hercegovina (Sljeme), Dalmacija (Spljet), Hrvatska (Rijeka).

   Ta je vrsta vrlo značajna radi bijelih čekinja, kako se i Schönherr (o. mj. str. 916.) u diagnozi *Sc. scitulus*-a Germ. sa *„elytris albo-setulosis“* izrazuje. Stierlin daje *Sc. scitulus*-u „smegje“ čekinje (o. mj. str. 87.).
10. *Sc. rasus* Seidl. Kod Livna (zapadna Bosna) po meni u junu 1897. sabiran. (Iz Dalmacije opisan.)
11. *Sc. vittatus* Gyllh. Kod Spljeta (Dr. Karaman); i u Istri.

Genus **Brachysomus** Schönh.[1]).

Subgen. **Platytarsus** Sch.[1]).

1. *B. setulosus* Schönh. Rasprostranjen po Bosni i Hercegovini (Derventa, Sarajevo, Ivan-planina, Mostar, Gacko, Domanović). Takogjer u Srbiji (Požarevac) i u Bugarskoj (Slivna).
2. *B. setiger* Schönh. Kod Požarevca (Srbija) u množini sabiran; sigurno ima ga i u Bosni.
3. *B.* **rumelicus** spec. nov. *Pl. subnudo proximus, sed squamulis* **confertissime** *obsitus,* **scrobe minus profunda,** *capite multo latiore, oculis multo magis prominentibus* **rostroque aliter constructo** *distinctus.*

   Long. 0·002—0·003 m.

   Gragjom rilca približuje se ta vrsta više onoj *Rhinomias* Rttr., — jer su rubovi rilca s gornje strane ponešto pupčasto uzvišeni, ali manjka za vrstu *Rhinomias*-a karakteristična nabujalost cijelog dônjeg dijela rilca, te ostale rodovne značajnosti *Rhinomias*-a. Rilce je u *Pl. rumelicus*-a vrlo široko, njegova površina prama vrhu zavijugano sužena; rubovi s gornje strane prama vrhu nešto nabujano izvišeni; dônji rubovi izbočeni, s čega je rilčeva brazda odozgor većinom nevidljiva. Glava je znatno široka, oči su jako izvaljene, pipci vrlo debeli. Vratni je štit po stranama vrlo jako izbočen, skoro dvaput visok koliko dug, prama vršku i bazi jako sužen (prama vrhu nešto više); čekinje su kratke, ali — osobito stražnje — nešto dulje nego u *Pl. subnudus*-a, na pola povaljene. Pokrilje je prilično jako prugasto-piknjasto, megjuprostori su nešto svedeni. Brazda rilčeva primjetna plitkija nego u *Pl. subnudus*-a, od kojeg se razlikuje osim glavom i rilcem, koji su sasma drugačije sagragjeni, još i gustom, skoro prašinastom ljuskavošću. Ne može se sa nikojom drugom vrstom zamijeniti.

---

[1]) Sravni Seidlitz: „Fauna transsylv.“, str. 644.

Ja sam nekoje eksemplare te zanimljive vrste dobio od g. Haberhauera u Slivenu (Ist. Rumelija), koji ju je tamo navodno sa lišća skinuo.

4. *B.* **ponticus** spec. nov. *Scrobe haud oculos versus deflexa,* ***foveiformi****; Pl. transsylvanico proximus, sed* ***rostro plano,*** *ante oculos haud transversim impresso,* ***apice declivi,*** *longiore, apicem versus sensim aequaliterque angustato;* ***prothorace latiore, apicem versus fortiter*** *(et magis quam basin versus)* ***angustato;*** *squamulis densioribus et setulis longioribus tenuioribusque distinctus.*

Capite fere ut in Pl. friwaldskyi, sed srobe foveiformi haud oculos versus deflexa, prothorace longiore, antice fortiter angustato, squamulis densioribus.

Long. 0·002—0·003 m.

Patria: Rumelia orientalis.

Jamastom brazdom pipka, koja nije dolje (prema očima) upravljena, srodan je sa *Pl. transsylvanicus*-om. Od ovoga se razlikuje ravnom glavom, koja poprijeko pred očima nije uvaljena; duljim, od očiju sve do vrška jednolično suženim, na vršku mnogo više strmastim, prama dolje zavinutim rilcem; širim, prama vršku jako i mnogo više prama bazi suženim vratnim štitom; gustim ljuskicama i duljim, tanjim čekinjama.

U konstrukciji glave slaže se skoro posve sa *Pl. friwaldskyi*-em, ali se od ovoga poglavito razlikuje svojom jamastom brazdom pipka, duljim, spreda jako suženim vratnim štitom i gustim ljuskicama.

U bugarsko-rumelijskom pograničnom gorju „Eminêh-Balkan“, blizu Crnoga mora po meni u nekoliko eksemplara skidan sa hrastovog lišća.

Subgen. **Brachysomus** i. sp.[1]).

5. *B. echinatus* Bonsd. Na Krug-planini kod Livna pod grmljem bukve i *Rhamnus alpinus*-a.

---

[1]) Sravni Seidlitz: „Fauna transsylv.“, str. 644.

Subgen. **Foucartia** Duv.[1]).

6. *B. squamulatus* Hbst. Kod Livna i u Vitorog-planini kod Kupresa na livadama.

7. *B.* **serbicus** spec. nov. *Oblongo-ovatus, squamulis albido-viridibus, opacis dense obtectus, subtilissime albo-sub setosus; elytris subtiliter striatopunctatis,* ***setulis minutis brevibusque*** *evidenter obsitis; prothorace transverso, apicem basinque versus evidenter angustato, antennis rufis, fortibus, funiculi articulo secundo primo aequali, subelongato, exterioribus subglobosis; pedibus squamulosis, tibiis tarsisque rufis, femoribus rufopiceis. Long. 0·003—0·004 m. Serbia merid.*

Od *Foucartia squamulata* razlikuje se opruženijim oblikom i vrlo kratkim dlačicama na pokrilju, vratnom štitu i glavi, i zelenkastim ljuskicama. Od grčkoga *F. chloris* Kiesw. udaljuje se širokim vratnim štitom, kratkim ali vidljivim čekinjama na glavi i vratnom štitu i tamnijim pipcima i nogama. Vrsta se prilično slaže sa Kiesenwetterovim opisom *F. chloris*-a, samo ne što se tiče *thorax*-a, koji se kod *chloris*-a naziva *„subtransversus“*, dočim je isti u *F. serbica* znatno širi nego dulji i sprijeda slabo zamazan; nadalje posjeduje *F. serbica* kratke ali razgovjetne čekinje na glavi i vratnom štitu, dočim Kiesenwetter kao osobitu značajnost kod *F. chloris*-a ističe, „što mu manjkaju uspravne čekinje na glavi i vratnom štitu“. Napokon govori on o *F. chloris*-u *„antennis pedibusque* ***testaceis****“*, dočim su pipci i noge *F. serbica* tamno-crveno-smegje, a bedrice nemalo crne. Tako izgleda, da se ne bi smjelo uzeti, da se srpski eksemplari *Foucartia*, o kojima govorim, odnose na *F. chloris*-a. Tipični *chloris*-i ne predleže mi.

U jugoistočnoj Srbiji (Ak-Palanka).

8. *B. karamani* Strl. (Mitth. d. Schweiz. entomol. Gesellsch., knj. VIII., 364.). Otkriven kod Spljeta po gosp. Dr. Karamanu. Ja sam ga sabirao kod Bileka (Hercegovina).

Ta se vrsta odlikuje svojim duguljastim, opruženim, po strani slabo zaobljenim (u ♂ skoro paralelnim) pokriljem od svih srodnih vrsta.

Barypeithes Duval.

Subgen. **Exomias** Bedel.

1. *B.* **bosnicus** spec. nov. *Ovatus, niger, nitidus,* ***albido-pilosulus****; rostro subsulcato, supra apice subimpresso, oculis semiglobosis, prominulis; prothorace longitudine tertia parte latiore, rude rugosopunctato, lateribus regulariter*

---

[1]) Sravni Seidlitz: „Fauna transsylv.“, str. 644.

rotundato, apicem basinque versus aequaliter angustato; elytris convexis, subglobosis, profunde striatopunctatis, brevissime disperseque albidopilosulis; antennis pedibusque flavis, femoribus clavatis **muticis.**

Long. 0·003—0·004 m.

♂ *rostro longiore et angustiore, tibiis anticis rectis, elytris humeris nullis.*

♀ *rostro breviore et latiore, tibiis anticis curvatis, elytris humeris amplis rotundatis, apice breviter rostrato-acuminatis; prothorace latiore; antennis brevioribus.*

B. bosnicus var. n. **niviphilus**: *dimidio minor; antennis brevioribus crassioribusque; funiculi articulis exterioribus globosis.*

B. bosnicus spada u skupinu roda *B. virguncula* i *globus*-a[1]).

On stoji megju obojicom u sredini, ali je *B. globus*-u bliži. Od ovoga se poglavito razlikuje opruženijim, manje krugljastim oblikom, na vršku neizrezanim (nenazubljenim) bedricama, užim vratnim štitom, te svjetlo-žutim (ne crvenim) pipcima i nogama.

Sa *B. globosus*-om ima zajednički bjelkastu dlakavost, koja je osobito na dônjoj strani razgovjetna, a po glavi, vratnom štitu i pokrilju tek pri jakom povećanju vidljiva, te je često na pokrilju otrta, a samo na bazi jače primjetna; nadalje su u obojice polukrugljaste oči, jako izvaljene, a pipci su kraći, jači.

Od *B. virguncula* razlikuje se osobito zdepnjastijim, svedenijim oblikom; kraćim, širim, na gornjoj strani mnogo slabije uvaljenim rilcem; polukruglastim, mnogo više izbočenim očima; kraćim, debljim pipcima, njihovim savijenim drškom; pličijim brazdama pipaka; grubije i naborano piknjastim vratnim štitom i svjetlo-žutim (ne crvenim) pipcima i nogama.

Opetovano sabirao sam tu vrstu na Trebeviću kod Sarajeva na travi i niskim biljkama blizu vrha (1654 *m*).

Na Bjelašnici-planini kod Sarajeva u visini od preko 2000 *m* našao sam u većoj množini jedva pola tako veliki oblik te vrste sa debljim pipcima, koja se inače ne razlikuje, te se svakako mora smatrati visoko-alpinskom rasom *B. bosnicus*-a (var. *niviphilus).*

2. *B. virguncula* Seidl. Sabirao sam ga na Bitoraj-gorju u južnoj Hrvatskoj prije više godina.

Vrijedno je spomenuti, da je većina eksemplara manje više vidljivo kosmatasta. Seidlitz naziva (o. mj.) *„glaber“* svoga *B. virguncula.* Hrvatski eksemplari podudaraju se — izuzevši tu dlakavost — potpuno sa Seidlitz-ovim opisom

---

[1]) Sravni *B. globus* Seidl. i *virguncula* Strl. u „Die Otiorrhynchiden s. str. nach den morpholog. Verwandtschaftsverhältnissen ihres Hautskeletts“, G. Seidlitz, str. 65. i 66.

B. virguncula. Dlakavost je veoma nježna (tako i u *globus*-a i *bosnicus*-a) i možda je Seidlitz pri opisu imao otrte *virguncula*-eksemplare.

3. *B. chevrolati* Boh. Kod Dervente (sjeverna Bosna) u društvu *B. styriacus*-a (Seidl.); takogjer sakupljan u Slavoniji (Pakrac) i Srbiji (Požarevac).
4. *B. styriacus* Seidl. (Seidlitz, Die Otiorrhynchiden s. str. etc., str. 69.). Kod Dervente (sjeverna Bosna) u više primjeraka nagjen; takogjer u Slavoniji (Pakrac).

Reitterov *B. carpathicus* (Deutsche entomol. Zeitschr., 1885., str. 387.) držim da je manja, možda alpinska rasa *B. styriacus*-a. Tipični eksemplari, koji mi predleže, ne razlikuju se inače od *B. styriacus*-a. Po mom osvjedočenju nije dovoljan zdepnjasti oblik, a naročito zdepnjastiji članci (Geisselglieder) kod *Curculionida* za specifičko razdvajanje, te se mogu te razlikosti svesti na visinu obitavališta, ko što sam to kod mnogih *Curculionida* već konštatovao[1]). Ovo mi izgleda kao analogni slučaj prema *B. bosnicus*-u i njegovoj alpinskoj formi *niviphilus*.

Gosp. Reitter u ostalom bez prava meće svog *B. carpathicus*-a u opisu „radi njegove dlakavosti“ u „neposredno“ susjedstvo *B. scydmaenoides*-a i *pirazzoli*-a. Tamo mu nikako nema mjesta; prvo stoga ne, jer obojica imaju prilično dugu uspravnu dlakavost, a *B. carpathicus* (kako g. Reitter o. mj. str. 388. sam priznaje) „ima dlakavost, koja nije vrlo duga, ali je položena i vidljiva,“ i nadalje s toga ne, što *B. carpathicus* ♂ ima unutra uvinute prednje golenice (svakako nešto slabije, nego što su u *styriacus*-a, ali nipošto prave, kao u *scydmaenoides*-a i *pirazzoli*-a).

5. *B.* ***ganglbaueri*** spec. nov. (♂). *B. styriaco proximus, sed multo major, robustior, prothorace ampliore, longius hirsuto; elytris longioribus,* ***elongato-ovatis,*** *minus convexis; antennis longioribus fortioribusque, funiculi articulo primo magis incrassato; pedibus multo fortioribus, femoribus evidenter incrassatis. Long. 0·004, lat. 0·0015 m.*

Najbliži je *B. styriacus*-u ušljed jako savijenih prednjih golenica (♂), kratke, položene dlakavosti pokrilja, nenazubljenih bedrica i t. d.; od njega je različan znatnijom veličinom, mnogo zdepnjastijim nogama, nešto duljim i debljim pipcima, jače odebljalim prvim člankom (Geisselglied), zdepnjastijim vratnim štitom, te duljim, nešto sploštenijim pokriljem.

Obreo sam ga u Klekovači-planini (sjeverozapadna Bosna).

Posvećujem tu vrstu mome milom prijatelju i kolegi na c. kr. prirodno-histor. dvorskom muzeju u Beču, kustosu Ganglbaueru, koji me je, davši mi materijala za prispodabljanje, u studijama silno pomagao.

---

[1]) Sravni takogjer: Apfelbeck: „Changements de forme chez les coléoptères des régions alpines“ u „Bulletin de la soc. zoolog. de France“. 1895. 79.—80.

6. *B. scydmaenoides* Seidl. U c. kr. prirodno-histor. dvorskom muzeju u Beču nalazi se jedan eksemplar, označen sa „Croatien, Reitter“.
7. *B. araneiformis* Schrk. (*brunnipes* Oliv.). U dolini Stavnje kod Sarajeva. I u Slavoniji (Pakracu) sabiran.

Omias Schönh.

O. mollinus Boh. Kod Požarevca (Srbija). Valjda i u Bosni.

Rhinomias Rttr. (Wien. entomol. Ztg., 1894., str. 314.).

1. *Rh. forticornis* Boh. Jedan put kod Sarajeva nagjen. Dosta ga ima u Hrvatskoj i Slavoniji (Ludbreg, Zagreb, Pakrac).
2. *Rh. viertli* Weise. Sakupljen od gosp. Viertla u sjevernoj Hrvatskoj (varaždinska županija) i kod Pečuha (Ugarska).

Strophosomus Stephens.

St. coryli F. (*fagi* Chevr.). U Bosni na bukovoj šikari rasprostranjen do u alpinsku regiju (granica drvlja).

St. fagi Chevr. nema se nipošto smatrati lokalnom rasom (var.), jer se eksemplari sa djelomično zelenkasto- ili bjelkasto-metalnom ljukavosti svagdje nagju, pa je to označenje čisto individualno. Ja sam u množini sabirao *St. coryli*-a na Vitoša-planini kod Sofije, te se od eksemplara iz drugih krajeva ničim ne razilazi.

Strophomorphus Seidlitz.

St. porcellus Schönh. (*comatus* Boh., *ursus* Desbr.). U Hercegovini (Trebinje, Bilek, Stolac, Domanović), u Dalmaciji (Spljet, Karaman). I u Bugarskoj (Varna) i istočnoj Rumeliji (Burgas na Crnom moru) ja sam ga sabirao. U Srbiji nagjen kod Ak-Palanke.

U čistih, neoštećenih eksemplara gornja je strana posuta bjelkastim i smegjim ljuskicama, na čemu su osnovani *St. comatus* Boh. i *ursus* Desbr., te se s toga *St. comatus* nema smatrati varietetom, nego sinonimom.

Caulostrophus Fairmaire.

C. delarouzei Fairm. Dr. Hensch našao je jedan eksemplar u Hercegovini (Domanović?).

Eusomus Germ.

E. ovulum Germ. (*? beckeri* Tourn.). U cijelom području čest je. I u Srbiji (Požarevac, Niš, Ak-Palanka), te u Bugarskoj i istočnoj Rumeliji (Sofija, Kalofer, Varna, Filipopolje, Burgas) u većem broju sabiran.

Nijesam potpuno osvjedočen, da li se *E. beckeri* Tourn. specifično razlikuje od *E. ovulum*-a Germ.

Na temelju bogatog materijala iz raznih predjela i visina našao sam, da su promjenljivi: brazdavost rilca, oblik i prominencija očiju i nazubljenost zadnjih bedrica kao i duljina rilca, na čemu se specifičko odvajanje obajuh osniva. Eksemplari iz vrućih, niskih predjela (Požarevac kod Biograda, Varna i Burgas na *Crnom moru*) imaju uopće ravnije oči, dulje rilce i jače (zubcima srednjih bedrica odgovarajuće) zupce na stražnjim bedricama. Brazdavost rilca ne može se upotrebiti za razdvajanje, ono ± uvijek se nalazi, pa i kod eksemplara iz Austrije i Njemačke. Ta se vrsta nalazi i visoko u brdima (Vitorog-planina, srednja Bosna; Vitoša-planina kod Sofije) na šumskim livadama.

Mesagroicus Schönh.

1. *M. obscurus* Boh. U susjednom hrvatskom području sabiran; valjda ga ima i u Bosni.
2. *M. occipitalis* Germ. U južnoj Hercegovini i Dalmaciji rasprostranjen (Stolac, Domanović, Trebinje, Bilek, Spljet). Zastupa tamo svakako *M. obscursus*-a.

Sitona Germ.

1. *S. griseus* F. var. *gressorius* F. (*subcostatus* All., *intermedius* Küst., *variegatus* [Dahl] Fahrs., *conspectus* Schönh.). Iz Bileka (Hercegovina) i Spljeta (ex coll. Karaman).

Ta vrsta vrlo varira po veličini, ljuskavosti[1]), ispupčenosti pokrilnih intersticija, prominenciji i veličini očiju i po obliku vratnog štita. *Subcostatus* All. osnovan je na eksemplarima sa više manje izvišenim megjuprostorima (3., 5. i 7.). *S. intermedius* iz Dalmacije odnosi se svakako na *S. griseus*-a (var. *gressorius)*, jer druge vrste *Sitona* nemaju vratni štit po srijedi izbrazdan. *Variegatus* (Dahl) Fahrs. (Schönherr, Syn. insect., knj. VI., str. 265.) tumači se kao ♂ *gressorius*-a sa slabo izbrazdanim vratnim štitom, a *S. conspectus* Schönh. (o. mj. VI., str. 268.) kao mali, finije piknjasti *gressorius*. Ja držim *S. gressorius*-a samo kao mediterranu formu *griseus*-a. Ja ne bih *cacheta* (Chevr.) Gyllh. (Schönherr o. mj. knj. II., str. 108., 109.) po opisu Schönherrovom odnosio na *S. gressorius*-a; nasuprot držim, da moram iz tog opisa zaključiti, da se *S. cacheta* mora odnositi na neku vrstu, koja je *S. octopunctatus*-u (*flavescens*-u) bliska, pošto Schönherr *S. cacheta* sa istim sravnjuje *(„S. octopunctato paulo longior, sed angustior")* i jer je iz diagnoze *S. cacheta* *(„thorace lateribus aequaliter ampliato, supra obsolete albido-**trivittato**")* vidljivo, da se radi o vrsti iz druge skupine, jer kod *griseus*-oblika thorax nije nikada *„supra trivittato"*. Skutellum u *S. cacheta* naziva Schönherr *„minutum, albido-squamosum* (kao što on to čini kod najviše *Sitona*-vrsta, naročito i kod *S. octopunctatus*-a), dočim za *S. griseus*-a i *gressorius*-a izrično veli *„scutellum squamulis* **longis** *albidis tectum"*, i time naglašuje za *griseus*-oblike *(„scutellati")*[2]) značajnu dugu, ±

---

[1]) *Griseus*-oblici većinom su ± primjetno čekinjasti, ali se čekinjavost često nerazabire, katkad — pa i kod inače čistih eksemplara — posve je nema (možda oribana?). Po Stierlin-u (Schweiz. Mitth., knj. VII., str. 123.) *S. griseus* nije čekinjast, po Seidlitz-u (Fauna transsylv., str. 650.) jeste čekinjast.

[2]) Sravni Stierlin: „Mitth. d. schweiz. entomol. Gesellsch.", VII., str. 122., 1895.

uspravnu ljuskavost. Schönherr (o. mj. II., str. 97., 98.) označuje takogjer thorax u *S. griseus*-a i *gressorius*-a sasma pravo *„canaliculatus*-om“ 1), dočim to kod *S. cacheta* nije spomenuto, niti se može uzeti, da bi Schönherr kod svoje poznate opširnosti tu važnu i značajnu razliku spram drugih *Sitones*-skupina i specijalno spram *S. octopunctatus*-a previdio ili zaboravio spomenuti. Nadalje veli Schönherr o *S. griseus*-u sasma pravo *fronte „sulcata“*, nasuprot o *S. cacheta fronte „canaliculata“*. Konačno proizlazi iz opisa Schönherr-ova kod *S. conspectus*-a (o. mj. knj. VI., str. 269.) *„rostro impressione lata dorsali* ***costisque*** *adjacentibus, quae in Sitone variegato et griseo, ut* ***notae characteristicae*** *semper adsunt“*, te iz okolnosti, da on tu karakterističnu *„costae“* kod *cacheta* ne napominje, da kod opisa *S. cacheta* nije imao *griseus*-oblik pri ruci.

Po mome mnijenju trebalo bi *S. cacheta* smjestiti u IV. skupinu *„ciliati“* 2) u vrstu sa izdubljenim čelom i ravnim očima *(„fronte profunde canaliculata, oculi subovati,* ***modice*** *prominuli“).*

Oblici *S. griseus*-a F. imaju po tome ovaj prijegled:

A. Kopneni oblik:

Zdepnjasti vratni štit kraći, širi nego li duži, ponajviše neprimjetno ubražgjen, megjuprostori pokrilja ravni, ili su mijenjajući se megjuprostori (abwechselnde Zwischenräume) neznatno izdignuti . . . . . . *griseus* F.

B. Littoralni oblik:

Opruženi vratni štit dulji, dug koliko i širok ili dulji nego li širi, većinom vidljivo ubražgjen . . . . var. *gressorius* F.

(♁) *variegatus* Fahrs.

(dimidius minor, subtilius punctato) . . *conspectus* Schönh.

(?) *setuliferus* Schönh.

S. setuliferus Schönh. jedva se može odnositi na oblik *griseus*-a (o. mj. VI., str. 273.) *„Sit.* ***lineato*** *(!) magnitudine et habitu haud dissimilis“*.

2. *S. cambricus* Steph. U Hrvatskoj (Ludbreg) sam ga sabirao.

3. *S. waterhousei* Waltl. U sjevernoj Bosni (Derventa).

4. *S. crinitus* Herbst *(lineellus* Bonsd.). U Bosni-Hercegovini; u Srbiji (Požarevac, Niš, Ak-Palanka); u Bugarskoj i ist. Rumeliji kod Sofije i Burgasa (na Crnom moru) po meni sabiran.

S. lineellus Bonsd. mogao bi se odnositi na *crinitus*-a, jer diagnoza *„****fusco****-squamulosus, elytris postice subsetosis“* dopušta takovo tumačenje. I po Redtenbacher-u (Fauna austriaca, izd. III., str. 197. i 198.) može se u *S. lineellus*-u, kojega on tamo pogrješno sub 5 umjesto sub 7 (pokrilje sa uzdignutim čekinjama) uvršćuje, razpoznati *S. crinitus,* pošto Redtenbacher-ov opis *S. lineellus*-a potpuno pristaje *S. crinitus*-u.

Stierlin spominje (Schweiz. Mitth., knj. VII., str. 131.) veliku sličnost obojice, specifično ih ali dijeli po promjenljivim znacima i navodno kraćoj dlakavosti *(lineellus).* Megjutim iz diagnoze ne može se razabrati kraća dlakavost *lineellus*-a, jer ***sub****-setosus* može se tumačiti jedino kao slabo (rijetko), ali

---

1) Ovo je rijetko kad ± neprimjetno; većinom je vratni štit ± razgovjetno ubražgjen, odnosno „izdubljen“.

2) Sravni Stierlin o. mj. str. 122. i 129.

ne kao kratko dlakavo, i doista je *S. crinitus sub-setosus*, jer nije gusto, već ± rijetko čekinjast. Rasprostranjenost čekinja je ali prama bazi pokrilja promjenljiva (nestalna).

5. *S. tibialis* Hbst. (nec Schönh. [Gyllh.], [?] *languidus* Schönh.[1]) [Gyllh.]). Rasprostranjen u Bosni i Hercegovini. Takogjer u alpinskoj regiji (Trebević, Prenj-planina). Najjužnije obitalište Grab kod Trebinja. U Srbiji kod Niša i Ak-Palanke. U Bugarskoj kod Sofije (Vituša-planina) po meni sabiran; više prama istoku nije opažen.

Ta se vrsta lako može raspoznati po jako izvaljenim očima i po vrlo grubom i dubokom, ponešto naborano-piknjastom vratnom štitu, te po kratkoj ali razgovjetnoj dlakavosti. Vrsta varira znatno u veličini, ljuskavosti i obliku. ♀♀ su većinom kraće, manje podjednako široke; i vratni štit je sad više, sad manje postrance proširen.

6. *S. hispidulus* Fbr. (*tibiellus* Schönh.). Rasprostranjen u Bosni-Hercegovini. U Srbiji kod Požarevca, u Bugarskoj kod Sofije sabiran. Tu vrstu našao sam takogjer na Krfu.

Seidlitz smatra (Fauna transsylv., str. 650.) *tibiellus* Schönh. „jednolično sivo" (mjesto „sivo i smegje") ljuskavom variantom *hispidulus*-a. Takovi jednolično ljuskičasti eksemplari nagju se uz normalne; oni ne čine nikakovu variantu (lokalnu formu, subspecies), nego samo ab. (aberratio individualis). Megju tima oznakama mora se činiti stroga razlika, jer je razlika izmegju ab. i var. (subspec.) važnija od one megju spec. i var. Ab. ne bi trebalo davati nikakovih imena, već bi ih trebalo slovima označiti, i ab. imena kao sinonima treba da se ukinu.

7. *S. verecundus* Rossi (*chloroloma* Fahrs.). Ja sam ga sabirao kod Sofije.

Za balkanski poluotok je nov; do sada poznat samo iz Italije i Francuske.

8. *S. puncticollis* Steph. U Bosni (Derventa, Sarajevo), u Hercegovini (Drežnica, Gacko, Domanović); u Srbiji (Ak-Palanka); u Bugarskoj (Slivna) i u ist. Rumeliji (Burgas).

Ta vrsta često puta vrlo sliči *S. flavescens*-u; od ovoga se lako raspoznaje po vratnom štitu, koji je grubije piknjast, a duž duljine sa tri crte provigjen, koje crte su ponajviše vidljivije i gušće ljuskičave (ljuskice manje više dlaci slične). Pokrilje nije u te vrste tako podjednako kao u *flavescens*-a, već ponajviše prugasto ljuskičasto.

9. *S. flavescens* March. (*octopunctatus* Gyllh., *longicollis* Schönh. [Fahrs.]). U Bosni-Hercegovini rasprostranjen; u Srbiji (Požarevac, Ak-Palanka); kod Varne (Bugarska) i kod Burgasa (ist. Rumelija). Takogjer sam ga nalazio u alpinskom pojasu (Rhodope — Demir-kapija).

10. *S.* **bucephalus** spec. nov. *Fusco-squamosus; fronte plano, subtiliter sat profunde sulcato; rostro sub-sulcato, apice haud vel vix carinato;* ***capite lato, crasso, prothorace haud vel vix angustiore;*** *prothorace latitudine*

---

[1] Sravni noticu kod *S. fuscopilosus*-a (br. 12.).

vix longiore, lateribus parum dilatato, subtiliter confertimque sub-rugoso-punctato, supra squamulis metallescentibus sub-trilineato; elytris oblongo-ovatis, subparalellis, **prothorace parum** *latioribus, squamulis brevibus, fuscis aequaliter vel interstitiis alternis albido-metallescentibus vestitis; subtus squamulis albido-metallescentibus confertim tectus. Long. 0·005—0·006 m.*

Sličan *S. puncticollis*-u i *flavescens*-u, od obojice različan po nedlakastim ljuskicama, a od svih *Sitona*-vrsti po neobično velikoj, širokoj glavi.

Smegje ljuskav; glava debela, široka, nije ili je jedva uža od vratnog štita; oči velike, umjereno izbočene; čelo ravno (ne udubljeno), sa finom, ali dubokom uzdužnom brazdom, na gornjem rubu očiju sa kratkim neuzvišenim trepavičnim dlakama; rilce široko, prama vršku vrlo malo suženo, fino izbrazdano, na vrhu nema uzdužnoga šiljka ili je ovaj tek slabo označen; vratni štit jedva dulji nego što je širok, po strani (u sredini) slabo ispupčen, fino i gusto — nešto malo naborano — piknjast, ozgor sa tri ± oštro omegjašena uzdužna pâsa, koji se iz metaličkih ljuskica sastoje; pokrilje vrlo neznatno šire nego što je vratni štit, dugoljasto, — prilično paralelno, fino prugasto-piknjasto, megjuprostori ravni, sa smegjim kratkim, ne dlaci sličnim ljuskicama prilično podjednako i gusto posuti, ili su izmjenični megjuprostori sa jasnijim, metalno-svjetlim ljuskicama, bez čekinja, — po gdjegdje, naročito prema vršku fino i nejasno pubescentni. Dônja strana do dônjeg očnjeg ruba metalično-bijelo ljuskičava. Noge žuto-smegje, bedrice ponajviše tamne.

U Hercegovini (Domanović) i u Srbiji (Požarevac, Niš, Ak-Palanka).

11. *S.* **corcyreus** spec. nov. *Fusco-squamosus, capite fere ut in S. flavescente, oculis magis prominulis; rostro sulcato, apice sub-carinato;* **fronte evidenter** *parum profunde* **canaliculato** *sulcatoque;* **prothorace** *capite vix latiore, lateribus vix dilatato,* **sub-cylindrico, latitudine longiore,** *subtiliter confertimque punctato, fuso-squamoso, sub-vittato; elytris prothorace* **evidenter** *latioribus, apicem versus sensim paulatimque angustatis, subtiliter striato-punctatis, interstitiis planis, subtilissime punctulatis, squamulis minutis, brevibus subrotundatisque, albidis fuscisque variegatis, apicem versus squamulis longioribus, piliformibus,* **interstitio tertio aterrime fusceque tessuláte-squamulato;** *subtus squamulis albidis, metallescentibus tectus. Long. 0·0055—0·006 m. Patria: Graecia.*

Poradi trepavičnih uspravnih dlaka na čelu (na gornjem očnjem rubu) spada u IV. skupinu *(ciliati)*, habituelno vrstama *flavescens*-reda najbliži, vrstama *humeralis*-reda ušljed izdubljenog čela srodan. On se razlikuje od svih vrsta *ciliati*-skupine po bjelkasto i žuto-smegje ljuskičastom, sa baršunasto-crnim pjegama nakockanom trećem megjuprostoru pokrilja; a od vrsta *flavescens*-reda osim toga još osobito po izdubljenom čelu; od vrsta *humeralis*-reda po izvaljenim očima i dugačkom, valjkastom[1]) vratnom štitu.

Tu lijepu vrstu sabirao sam u proljeću na Krfu.

12. *S.* **fuscopilosus** spec. nov. *Capite ut in S. flavescenti, oculis paulo magis prominulis, evidenter confertimque punctato; fronte fere* **plano,** *foveola parva, sat profunda, oculos versus* **ciliato;** *rostro apicem versus modice angustato,* **plano, haud sulcato, apice carinato;** *prothorace capite vix latiore, latitudine paulo longiore, lateribus vix dilatato, subcylindrico, fortiter confertimque sub-rugoso-punctato, squamulis fuscis piliformibus vestito squamulis brevioribusque albido-metallescentibus sub-trivittato; elytris prothorace multo latioribus, oblongis, apicem versus sensim paulatimque angustatis, subtiliter striato-punctatis, interstitiis subtilissime parum confertim punctatis, squamulis albidis minutis* **pilisque** *fuscis,* **longis, haud erectis** *vestitis, interstitio tertio subelevato; pedibus rufopiceis, femoribus nigris apicem versus rufopiceis.*

Subtus lateribus squamulis albido-metallescentibus, venter squamulis albis piliformibus pilisque albis tectus. Long. 0·005 m. Patria: Herzegovina.

Sličan *S. flavescens*-u i *puncticollis*-u, od svih srodnika *ciliati*-skupine razlikuje se dugom, položenom, ne gustom dlakavošću, koja je pomiješana s malim, bijelim ljuskicama; od obih rečenih vrsta različan osim toga neizbrazdanim rilcem, ispruženijim oblikom, duljim vratnim štitom i t. d. Ušljed ravnog čela i prominentnih očiju ima se iza *puncticollis*-a uvrstiti. Trepavične dlake (na gornjem očnom rubu) kratke, ali vidljive.

Ta se vrsta ne može odnositi na *S. languidus*-a (Gyllh.) Schönh. (o. mj. knj. II., str. 116.), jer se pod ovim ima razumijevati jedna manja vrsta — po svoj prilici *tibialis* Herbst.

S. obscuripes (Gyllh.) Schönh. (o. mj. knj. II., str. 122.), kojeg Stierlin (Schweiz. Mitth., knj. VII., str. 130.), izvodi kao variantu prama *languidus*-u Sch., ima se podsigurno držati kao *S. sulcifrons* („**parvus;** *S.* **sucifronti aequalis** *et* **statura similis;** *oculi semiglobosi, rostrum sulcatum, thorax intra apicem obsolete constrictus, elytra* **pubescentia** *suberecta etc.*“).

---

[1]) *S. cylindricollis* Fahrs. (Schönherr, Synom. insect., knj. VI., str. 269., 270.) spada poradi ravnog čela i jače prominentnih očiju (za razliku spram *humeralis*-a i *inops*-a) u red *flavescens*.

S. fuscopilosus m. ne može takogjer pokazivati na *S. villosus*-a All. od Tarsusa (Berl. E. Z., str. 323., 1869.), jer Allard o *S. villosus*-u govori: „le rostre est sillonné, le pronotum est fortement ponctué, arrondi sur les côtés, rétréci antérieurement et très pubescent; son bord antérieur est relevé en bourrelet; les élytres sont médiocrement convexes et assez fortement ponctuées-striées“. Allard sravnjuje svoga *S. villosus*-a sa *S. cinerascens*-om Sch., koji se smatra varijantom *S. cambricus*-a. Možda spada i *S. villosus* All. u skupinu *cambricus*-a *(convexicolles)*.

13. *S. cylindricollis* Schönh. (Fahrs.). Kod Sarajeva u dolini Stavnje. Izgleda, da se često nagje u Srbiji (Požarevcu, Nišu, Ak-Palanki). Ja sam ga i u Sofiji sabirao.

Ta se vrsta lako raspoznaje po uskoj glavi i uskom, od glave odvojenom, prama vrhu skoro nesuženom rilcu, i po ± pojednakoj, rijetkoj, sa smegjim ljuskicama pomiješanoj ljuskavosti.

Oči su malo izvaljene, ali nikad tako ravne kao u *humeralis*-a i *inops*-a, a i čelo nije izdubljeno kao kod ovoga; ima se s toga iz reda *humeralis-inops* izlučiti te smjestiti u red *flavescens*-a.

Trepavične dlake na gornjem rubu očiju su kratke i ± nerazgovjetne, kad i kad ih nema nikako. On nema sa nijednom vrstom *„non cilati“*-skupine srodnosti ili habituelne sličnosti, pa će se tako uvijek — i u slučaju, ako trepavičnih dlaka nema ili su samo slabo vidljive, po gornjim znakovima lako raspoznati.

14. *S. callosus* Schönh. (Gyllh.). Više eksemplara iz Požarevca i Ak-Palanke.

To je vrsta, koja se lako može raspoznati po uspravnim trepavičnim dlakama, koje se visoko dižu iznad oči. ♂ ima osim toga još na pokrilju iza spoja 4. i 5. megjuprostora neobično grbastu, bijelu ljuskičastu uzvisinu.

15. *S. humeralis* Steph. *(discoideus* Schönh. [Gyllh.], *bicolor* Schönh. [Fahrs.]). U Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Dalmaciji svugdje čest; i visoko u gorju. U Srbiji (Požarevac, Niš, Ak-Palanka); u Bugarskoj (Sofija) i u istočnoj Rumeliji (Burgas); u Grčkoj (Krf) po meni sabiran.

Eksemplari iz Spljeta (ex coll. Karaman), koji mi predleže, i koje je Dr. Stierlin kao *S. bicolor* Schönh. označio, u ničemu se ne odmiču od *S. humeralis*-a. Opis *S. bicolor*-a (Schönherr o. mj. knj. VI., str. 275.) takav je, da se može misliti i na *S. humeralis*-a. *(„fronte sub-plana, canalicula in medio profunda impressa et versus apicem rostri producta; oculi parum prominuli; elytra in dorso parcius fusco-cinereo-tomentosa, ad latera indeterminate densius albido-squamulosa“)*. Ta po svoj Evropi rasprostranjena vrsta vrlo varira po veličini, ljuskavosti, dlakavosti i izdubljenosti čela ±.

Mnogi eksemplari su sasma podjednako sivo ljušturavi; čekinje su sad dulje, sad kraće, često ih ima samo na vršku pokrilja, dosta su puta nerazgovjetne; čelo i rilce rijetko kad ravno, najviše ± jasno izdubljeno; oči katkad nešto više izvaljene. Osobita aberratia te vrste (Sarajevo, Požarevac, Krf) je jednolično sivo ljuskičasta i sa dlakastim čekinjama sve do baze podjednako (najviše redasto) i prilično gusto posuta.

Takovi eksemplari, koji se razilaze od plemenskog oblika, nemaju se ali posebnom rasom (var., subsp.) — možda balkanskom formom — smatrati, jer posjedujem iz istih predjela normalne *humeralis*.

16. *S. inops* Schönh. Sabiran kod Dervente i Sarajeva. U većoj množini kod Požarevca (Srbija), nadalje kod Sofije.

Po pomanjkanju dlakastih čekinja od pregjašnjega različan. Otrti eksemplari lako se mogu razlučiti od *humeralis*-a po vratnom štitu, koji je (u *inops*-a) postrance manje proširen, finije i gušće piknjast.

17. *S.* ***bosnicus*** spec. nov. *Fusco-submetallescens-squamulatus; capite rude disperseque punctato; fronte plano, sulcato, non ciliato, rostro subplano, evidenter sulcato, apicem verus vix vel non angustato; oculis magnis, parum prominulis; prothorace capite multo latiore, longitudine evidenter latiore, lateribus modice dilatato, supra subconvexo, rude dispersissimeque punctato et in interstitiis (inter puncta rudia) subtiliter punctulato, fusco-metallice squamulato squamulisque albido-metallescentibus evidenter trivittato; elytris prothorace evidenter latioribus, ovalibus, convexis, lateribus modice dilatatis, basi rude, apicem versus subtiliter striato-punctatis, interstitiis planis, fusco-sub-metallice-squamosis squamulisque viridi-albido-metallescentibus variegatis,* ***brevissime sub-setosis;*** *antennis pedibusque rufo-piceis, femoribus nigris, apice basique rufopiceis. Subtus albido-metallice-squamulatus. Magnitudo ut in S. hispidulo.*

Patria: Bosnia merid. in regione montana.

S. bosnicus var. ***alpinus:*** *minor, angustior, squamulis griseis vix metallescentibus aequaliter textus, elytrorum interstitiis plus minusve sub-convexis.*

In regione alpina.

S. bosnicus zastupa vrlo interesantni srednji oblik izmegju *S. hispidulus*-a i *S. inops*-a. On je obojici sličan, ali je po srodnosti mnogo bliži *hispidulus*-u, osobito po tjelesnoj gragji, piknjavosti, ljuskavosti i po ravnom čelu. Sa obojicom zajedničke su mu ravne oči i ljuskavost (kod *S. inops*-a su samo kraće ljuskice). Po tome, što mu manjkaju trepavične dlake na gornjem rubu očiju, bliži je *inops*-u nego *hispidulus*-u, jer prvi ima nejasne, kratke i rijetke, a drugi nasuprot vrlo razgovjetne, duge i uspravne trepavične dlake. Od obojice se razlikuje svedenijim, kraćim pokriljem. Od *hispidulus*-a je osim toga u glavnome različan po vrlo kratkim čekinjicama, koje su ponajviše istom pri vršku pokrilja vidljive, po pomanjkanju trepavičnih dlaka i po (bar u ♀) postrance više zaokruženom pokrilju.

Od *S. inops*-a razlikuje se osim po mnogo svedenijem i jajolikom pokrilju, još osobito po vrlo grubo i vrlo raztrešeno, dvostruko-piknjastom (izmegju velikih tačaka fino piknjast) vratnom štitu, po ravnom čelu i nemalo ravnom rilcu, čekinjastom pokrilju i po tome, što mu manjkaju trepavične dlake na gornjem rubu očiju.

Od vrsta *„non ciliati“*-skupine, kuda bi *S. bosnicus*-a poradi pomanjkanja trepavičnih dlaka trebalo uvrstiti, ne može se nijedna sa *S. bosnicus*-om niti habituelno, niti po srodstvu u savez dovesti. Šta više, on se ima u sistemu uvrstiti pokraj *S. hispidulus*-a, kojemu je on i habituelno i inače najbliži [1].

Tipičnog *S. bosnicus*-a nalazio sam u množini po livadama u okolici Sarajeva (po prilici 600 *m* visoko). U alpinskim predjelima južnobosanskog visokog gorja (Bjelašnica-planina, Treskavica-planina, Visočica-planina) skupljao sam tu vrstu u visini od po prilici 2000 *m* pod kamenjem i travom. Alpinska forma (var. *alpinus m.)* mnogo se razlučuje od tipične (montanske). Ona je manja, uža, pokrilje je, bar u ♂, manje jajoliko, više paralelno-stranično, megjuprostor piknjastih pruga ponešto je sveden, cijela gornja strana pokrita je podjednako sivim, nimalo ili vrlo slabo metaličnim ljuskicama, vratni štit je većinom još grubiji, ponešto naborano piknjast; u ostalom slaže se sa plemenskom formom.

18. *S. lateralis* Schönh. (Gyllh.) (*suturalis* Steph., *elegans* Schönh. [Gyllh.], *ononidis* Sharp.).

Rasprostranjen po Bosni i Hercegovini. U Srbiji kod Požarevca; i kod Sofije (Bugarska).

Ta vrsta jako varira u prominenciji očiju, u širini vratnog štita i u ljuskavosti.

Stjerlin odvaja (Schweiz. Mitth., knj. VII., str. 132.—134.) *S. lateralis*-a po prominenciji očiju („čelo sa očima šire od tjemena“) od *S. suturalis*-a („čelo sa očima nije šire od tjemena“). Negledeć na to, što Schönherr (Syn. ins., knj. II., str. 105). o *S. lateralis*-u kaže *„oculi* ***modice*** *prominuli“*, varira ta vrsta u ovom tako jako, da jača ili slabija prominencija očiju za razdvajanje *S. suturalis*-a Steph., koji se inače od *lateralis*-a ne razlikuje, nije dovoljna.

Pa pošto je i širina vratnoga štita i ljuskavost nestalna, to treba takogjer *S. ononidis*-a Sharp. smatrati sinonimom *lateralis*-u.

---

[1] U tabeli odregjivanja ima u ostalom megju *non ciliati*-vrstama i *S. bosnicus* mjesta. Svakako je teška pogrješka, kad se u sistematičkom katalogu vrste po redovima one tabele — gdje se bliske vrste često puta moraju na daleko razmaći — navode. Zadaća je sistematičnoga kataloga prije svega ta, da poregjuje vrste po njihovoj prirodnoj srodnosti, a vrste, koje sa predidućima u nikakvom srodstvenom odnosu ne stoje, trebalo bi — ko što se to djelomično već i čini — odijeliti znakom (crtom ili zvijezdicom).

Po tome evo pregleda za oblik *lateralis*-a:

a) Oči nešto jače izvaljene (vratni štit ponajviše dug koliko i širok) . . . . plemenski oblik: *lateralis* Schönh.
b) Ponajviše manji, oči ponešto ravnije . . . . ab. *suturalis* Steph.
c) Tomenat siv ili sivosmegj, po stranama bijel i sa pojedinim bijelim pjegama . . . . ab. *ononidis* Sharp.
d) Izmjenjujući se megjuprostori jasno metalično ljuskavi . ab. *elegans* Schönh.

Sve te aberracije nalaze se megju bogatim materijalom, što sam ga u Bosni sabrao.

Najvažniju promjenu sačinjavaju veliki, jaki eksemplari sa jače ravnim očima i ± podjednakim, zlato-bakrenastim ljuskicama iz okolice Sarajeva.

19. *S. sulcifrons* Thunbg. (*tibialis* [Gyllh.] Schönh. nec Herbst, *obscuripes* Schönh. [Gyllh.]). Rasprostranjen u Bosni-Hercegovini. U Srbiji (Požarevac).

Ta se vrsta lako prepoznaje po oštro omegjašenoj, metalno-svijetloj crti po stranama prsiju do dônjeg očnjeg ruba, po prominentnim[1]) očima, gruboj, ponešto naborano-piknjastoj glavi, po duboko izbrazdanom čelu i finoj, ali ponajviše vidljivoj pubescenciji. Ponajviše mnogo manji od *lateralis*-a i ponajviše bakrenasto ljuskav. Veliki *S. sulcifrons*-i dosižu i veličinu malih *S. lateralis*-a. (2 eksemplara iz Domanovića, Hercegovina.)

20. *S. lineatus* L. (*geniculatus* Schönh. [Fahrs.], *viridifrons* Motsch.). U Bosni-Hercegovini rasprostranjen, nekako najčestija vrst. Srbija (Ak-Palanka); Bugarska (Sofija).

Ta se vrsta lako može raspoznati po vratnom štitu, koji nije u sredini već u zadnjoj trećini ponajviše jako proširen i po prilično paralelnom, vrlo primjetno pubescentnom pokrilju.

S. geniculatus Schönh. i *viridifrons* Motsch. jesu vrlo rasprostranjene aberracije u boji i ljuskicama.

Trachyphloeus Germ.

1. *T.* ***elegantulus*** spec. nov. *Oblongo-ovatus; rostro capite paulo longiore, apicem versus angustato,* ***scrobe oculos attingente, fovea*** *pro scapo reponendo* ***supra oculos distincta;*** *prothorace longitudine dimidio latiore, antice magis sub-angulatim, postice sensim angusto; elytris oblongo-ovatis, subparallelis, basi angustatis, humeris rotundatis, sub-squamulatis, subtiliter striato-punctatis, interstitiis subconvexis, seriatim setosis; tibiis anticis subspinosis, unguiculis liberis. Long. 0·00275—0·003 m.*

Dugoljasto jajolik, rilce nešto dulje od glave, prama vršku postepeno i vidljivo suženo; brazda pipaka hvata se očiju, a iznad očiju nastavlja se u obliku rupe; vratni štit po prilici za polovinu širi nego dug, u prednjoj trećini najširi, sprijeda naprasno (skoro u obliku kuta) i prilično jako, prama bazi postepeno i manje sužen; pokrilje skoro paralelno, na bazi suženo, sa zaokruženim plećima; sa sitnim ljuskicama slabo primjetno posut, fino prugastopiknjast, sa slabo uzdignutim megjuprostorima, na kojima su pravilni redovi prilično debelih i umjereno dugih (od zada duljih i debljih) čekinja. Prednje noge nenazubljene, slabo i fino trnovite, pandže proste.

---

[1]) Po Stierlinu (o. nj. str. 134.) oči su kod *S. sulcifrons*-a „neznatno izvaljene“, dočim je upravo obratno slučaj.

Jablanica, Hercegovina. Skidao sam ga sa lišća (koncem septembra).

Ta vrsta srodna je samo sa *Trachyphloeus*-vrstama iz Španjolske, Sicilije i sjev. Afrike, jer se kod svih ostalih evropejskih vrsta rilčeva brazda ne produljuje iza očiju. Najbolje ga je uvrstiti u sistemu na kraju prve skupine. Nema pobliže srodnosti sa nikojom do sad poznatom vrstom *Trachyphloeus*-a.

2. *T. laticollis* Boh. Iz Čapljine (Hercegovina).

Ta se vrsta po čudnovatoj ljuskavosti osobito ističe. Ljuskice su široko zaokružene i leže na pokrilju manje više kao crijepovi. (Pozna se samo kod čistih eksemplara.)

Inače je tu vrstu lako raspoznati po slabo-(kratko)-nazubljenim prednjim nogama i po kratkim čekinjama po svim megjuprostorima. Od *T. scabriculus*-a lako ga je raspoznati po rilcu, koji se prama vršku sužava.

3. *T. alternans* Gyllh. U Bosni-Hercegovini. I u Bugarskoj (Sofija), u Srbiji (Požarevac).

U eksemplara iz Bileka (Hercegovine) svi su megjuprostori pokrilja ravni; imaju dulje zube i šiljke na prednjim nogama (var. *bilekensis m.).* Ja ih smatram kao — možda mediterranu — lokalnu formu i specifično nerazličnu od *T. alternans*-a.

4. *T. spinimanus* Germ. U Hercegovini (Grab kod Trebinja, Domanović); i u alpinskoj regiji (Prenj-planina). Turska (Merkl).

5. *T.* **bosnicus** spec. nov. *Trachyphloeo ventricoso proximus, sed minor,* ***minus coactus, prothorace multo angustiore,*** *longitudine* ***vix*** *duplo latiore, apicem* ***basinque*** *versus* ***evidenter angustato,*** *medio profunde longitudinaliter canaliculato basique bifoveolato, impressionibus ceteris subtilioribus; elytris minus convexis, ovalibus,* ***basi multo angustioribus*** *lateribusque minus dilatatis. Tibiis ut in Tr. ventricoso (simplicibus, apice inermibus), unguiculis connatis. Long. 0·003—0·004 m.*

Najbliže stoji *Tr. ventricosus*-u, od ovoga mnogo užom, opruženijom gragjom tijela i skupturom vratnoga štita lako razlučiv. Vratni štit mnogo je uži nego u *T. ventricosus*-a, jedva dvaput širi nego dulji, i prama vrhu i prama bazi primjetno sužen, naborane uvale mnogo su slabije (pliće), nabori nerazgovjetni, nasuprot u sredini pravilna, duboka uzdužna brazda, a na svakoj strani iste na bazi po jedna malena, vidljiva jamica. Pokrilje je dulje, nije krugljasto, već vrlo kratko-jajoliko, na bazi mnogo uže, po stranama mnogo manje izbočeno. U ostalom slaže se sa *Tr. ventricosus*-om. Sabrao sam više eksemplara kod Sarajeva i Konjica.

U južnoj Bosni i Hercegovini zamjenjuje ga *Tr. rugicollis.*

6. *T. ventricosus* Germ. Više eksemplara iz Požarevca (Srbija).

7. *T. rugicollis* Seidl. U južnoj Hercegovini (Trebinje, Domanović, Mostar), ali vrlo rijedak (pod hrastovim lišćem).

Navod „Turcia“ u Catalog. coleopt. Europ. (od 1891., str. 288.) odnosi se na, po Seidlitzu (Die Otiorrh. s. str., str. 114., 115.) iz Rumelije napomenuti eksemplar, o kojem Seidlitz sam (o. mj.) misli, da je od *Tr. rugicollis*-a različan. Taj eksemplar iz Rumelije odnosi se sigurno na *Tr. globipennis*-a Rttr., (koji po svoj prilici *T. rugicollis*-a u Bugarskoj i Rumeliji zastupa), koji je *T. rugicollis*-u najbliži, i kojega sam ja u Rumeliji mnogo sabirao. S toga bi se imao navod o domovini „Turcia“ iz rečenog kataloga brisati.

Seidlitzu je kod opisa *T. rugicollis*-a svakako predležala ♀, jer on govori o pokrilju „primjetno dulje nego šire, postrance slabo zaokruženo“.

Megju hercegovačkim *rugicollis*-materijalom nalaze se 3 ♀♀, koje potpuno pristaju na Seidlitzov opis; nasuprot imaju ♂♂ *T. rugicollis*-a znatno kraće, krugljastije, po stranama mnogo jače ispučeno pokrilje.

8. *T. globipennis* Rttr. (Wien. entomol. Ztg., XIII., 1894., str. 106. i 107.). Nalazio sam ga u množini u Varni (na Crnom moru) na travi.

Kod opisa te vrste imao je Reitter samo ♂♂. Kod ♂ je gornja strana rilca prama vršku vrlo sužena, dônji su rubovi rilca izbočeni, te je kroz to pipčeva brazda odozgor većinom vidljiva. Kod ♀ megjutim je površina rilca do na vrh vrška paralelno-stranična, nešto divergirajuća, dônji rubovi rilca nijesu izvaljeni, brazda pipaka nije s toga odozgor vidljiva. Tijelo u ♀ je opruženije, pokrilje primjetno dulje nego šire, postrance mnogo manje ispupčeno, mnogo ravnije; pipci znatno tanji, drugi članak (Geisselglied) manje odebljao, svi članci, osobito treći, opruženiji.

9. *T. ypsilon* Seidl. Ja sam ga skupljao u Varni, Merkl u Dobruči.

Seidlitzov *T. ypsilon* var. *turcicus* (o. mj. str. 116.) držim za ♀ *T. ypsilon*-a na temelju primjedbe Seidlitzove: „pokrilje ima nešto uži, paralelniji oblik.“ Osvjedočio sam se kod više vrsta *Trachyphloeus*-a (*rugicollis, globipennis, bosnicus* i slijedeće im vrste — *gibbifrons* —), da su ♀♀ opruženije, ♂♂ okrugljastiji, — baš protivno mnijenju Seidlitza i Schönherra (sravni Seidlitz, Die Otiorrh. s. str., str. 112.). Moje iskustvo temelji se na mikroskopičkom istraživanju genitalnoga parata; dvojba je dakle isključena.

10. *T.* **gibbifrons** spec. nov.

♂ *rostro parallelo, capite paulo latiore, sed dimidio longiore, dorso canaliculato, dorsi lateribus elevatis; fronte depresso, antice utrinque* *oculos versus* **tuberculo** *sat elevato; prothorace brevi, latissimo, longitudine plus duplo latiore, apicem versus magis quam basin versus angustato; elytris subglobosis, latitudine paulo longioribus, convexis, subtiliter striatis, interstitiis fere planis, confertim* **griseo-pubescentibus, setis longis tenuibusque erectis** *obsitis; antennis subtilibus, ferrugineis,* **tibiis** *apice* **spinosis,** *unguiculis connatis; abdominis segmento secundo antice sub-recto, segmento tertio et quarto simul sumptis breviore.*

♀ *rostro latiore longioreque,* **fronte haud tuberculato,** *prothorace medio longitudinaliter plus minusve canaliculato, elytris minus dilatatis,* **tibiis simplicibus, haud spinosis, unguiculis sub-connatis, fere liberis.**

Long. $0{\cdot}00375$—$0{\cdot}005$ *m.*

Patria: Dobrudscha (ex coll. Merkl).

Ta se vrsta vrlo ističe čelom (♂), koje ima sprijeda (na gornjem rubu očiju) 2 jako uzvišene grbe; po nogama, koje su u oba spola različne, i po pandžama, koje su u ♂ na bazi primjetno, kod ♀ nerazgovjetno srasle. Ne može se daklem u nijednu po Seidlitz-u (o. mj. str. 92.) postavljenu skupinu uvrstititi i čini tek prelaz od treće skupine *(„tibiis anticis apice inermibus, unguiculis connatis")* k četvrtoj skupini *(„tibiis anticis apice breviter spinosis, unguiculis liberis")*.

Od *T. ypsilon*-a, kojemu je ♀ slična (osobito u gragji rilca), može se *T. gibbifrons* odmah razlučiti po razgovjetno-pubescentnom (ne ljuskičastom), mnogo tanje i uspravnije dlakavom pokrilju.

T. gibbifrons ima dosta srodnosti sa manjim *T. scabriculus*-om. Rilce je — negledeć na grbe u ♂ — vrlo slično gragjeno, paralelnostranično; vratni štit u *gibbifrons*-a spreda nije utegnut, ali je takogjer po sredini ± opazno uzduž izbrazdan; pokrilje slično je sagragjeno takogjer pubescentno, ali je u *scabriculus*-a deblje i mnogo gušće čekinjavo. U ostalom je uvijek lako razdvojiti i vrlo velike *scabriculus*-e od vrlo malih *gibbifrons*-a po nazubljenim prednjim golenicama i po ostalim različnostima.

Od *T. bosnicus*-a se *T. gibbifrons* vrlo razilazi pubescentnim pokriljem, provigjenim dugim, tankim čekinjama[1] (mužjak osim toga osobitim čelom).

U sistemu najbolje bi bilo smjestiti *T. gibbifrons*-a iza *T. scabriculus*-a kao prelaznu vrstu k 3. grupi.

---

[1] U *T. bosnicus*-a je pokrilje gusto ljuskičavo, na rijetko poraslo mnogo kraćim, debljim ± položenim čekinjama; megjuprostori piknjastih pruga svedeni su.

11. *T. bifoveolatus* Beck. Jedan eksemplar iz južne Hrvatske (Velebit). Takogjer u Bosni. Izgleda, da ta vrsta više pripada sjevernoj Evropi, gdje je i česta.
12. *T. aristatus* Gyllh. Kod Dervente i Sarajeva opetovano nagjen. I u Hrvatskoj (Ludbreg, Zagreb, Pakrac) nije rijedak.
13. *T. spinosus* Goeze *(squamulatus* Oliv.). Kod Sarajevo i Kastelnovog pod hrastovim lišćem.

Psallidium Illiger.

P. maxillosum F. Rasprostranjen u Srbiji (Niš, Ak-Palanka, Požarevac) i u Bugarskoj (Varna, Sofija). U Bosni i Hercegovini nije se do sad našao.

1

Прилог к биологији некојих поткорњака из Босне и Херцеговине и сусједних земаља.

Пише

Иван Кнотек,
професор на средњој техничкој школи у Сарајеву.

У „Гласнику земаљског музеја“, година 1892., обjелоданио сам на основу сакупљеног материјала и мојих дотадањих опажања списак поткорњака, који живе у Босни и Херцеговини, те сам могао установити 57 врсти. Од тога времена могао сам настављеним опажањима и сабирањем биолошких објеката обогатити свој пријашњи списак за 9 даљњих врсти. То су: *Hylesinus oleiperda* F. и *vestitus* Rey, *Phthorophloeus spinulosus* Rey *(Phloeophthorus rhododactylus* Chap. et autoribus), *Phloeotribus oleae* F., *Pityophthorus Lichtensteini* Ratzeb., *Tom. suturalis* Gyll., *T. Mannsfeldi* Wachtl. и *Platypus cylindrus* F.

Ма да тим помножењем није ни из далека исцрпљен списак поткорњака, што се у Босни-Херцеговини налазе, то он ипак омогућује пријеглед о богаству врсти, које је дакако увјетовано географским положајем и климатским приликама. Већ услијед тога, што овдје средњоевропејско подручје фауне прелази у медитерано, разумљиво је помножење, па схватљиви су и неки облици, који припадају потоњему подручју. Особиту пажњу поклонио сам биологији поткорњака, те сам нашао, да се код неких врста вријеме летања и генерација услијед споменутих климатичких различности понешто удаљују од прилика у средњој Европи; то сам установио на темељу вишегодишњег опажања.

Додуше многи поткорњаци мога истраживачког подручја или су од никакове или тек незнатне важности по шумарство; али јер им је начин живота или ни мало или врло мало познат у литератури, узео сам их за љубав цјелокупности у ову расправу.

1. *Scolytus laevis* Chap.

Од бјеликара (Splintkäfer), који на бријесту живе, далеко најчешћа је врста у овој земљи *Sc. laevis.* Али гдје год сам га у Босни-

Херцеговини налазио, нападао је искључиво на бријест *U. campestris* L. = *montana* Sm.

Између осталих главно му је налазиште стрми, листачама обрасли обронак испод 96 *m* високог водопада Скакавца у близини Сарајева.

Особите демонстративне објекте пружао ми је на овом мјесту сваке године горски бријест, посут кукчевим леглом.

Богати материјал из легла те одгајање кукаца пружају ми прилику, да рекнем и исправим штошта о његовој биологији, јер се моја опажања не слажу посвема са наводима других аутора.

Прву вијест о начину живота овог кукца имамо да захвалимо надшумару Чеху (Czechu)[1], који га је нашао као штодљивца за бријест у дрвореду цесте Егер-Фалкенау у Ческој, те његов материјал за расплод предао шумском надсавјетнику Јудајху (Judeich)[2], који је установио једноставну генерацију.

Оба аутора описују облик гризотине као проход, који на тањим гранама сличи ходнику *Sc. rugulosus*-а, а на јачима оном од *Sc. multistriatus*-а. И Хеншел (Henschel)[3] приподабља главни проход с оним *multistriatus*-а; ово ми је тим чудноватије, што је примио од мене читав низ типичних гризотина тога кукца, па је по њима са̂м дао начинити слику уз мој чланак. Он дапаче вјерује, да је у пракси могућа замјена обију кукаца усљед њихове сличности. Можда се то у доста случајева по површном истраживању нападнутог бријеста и догоди, иначе бисмо били боље упућени о распрострањености *Sc. laevis*-а; подручје његово, по моме мнијењу, мора бити много веће него што га познаје литература, и обузима цијелу средњу Европу. До сада позната налазишта јесу: Пиренеји, Баварска, Штајерска (Ајхоф [Eichhoff] Шапи [Chapius]), Ческа (Чех и Јудајх), До̂ња Аустрија и Босна (Кнотек).

Сви проходи, што сам их ја истраживао, немају ни најмању сличност са ходницима обих у говору стојећих бјеликара, већ су дапаче од мени познатих прохода *Scolytina* тако различни и значајни, да не могу а да се поново не сврнем на опис, што сам га уз једну слику већ објелоданио[4].

---

[1] „Oesterr. Forstzeitung“, 1897., бр. 12.

[2] Judeich-Nitsche: „Lehrbuch der mitteleuropäischen Forstinsectenkunde“, св. II., Wien, E. Hölzel, 1895. Nachträge, стр. 1324.

[3] Henschel: „Die schädlichen Forst- und Obstbauminsecten“, 3. neubearbeitete Auflage, Berlin, Paul Parey, 1895., стр. 156.

[4] Knotek: „Die bosn.-herceg. Borkenkäfer“ у „Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Hercegovina“, II. св., 1894. и Кнотек: „*Scolytidae*, које су до сада познате из Босне и Херцеговине“, „Гласник зем. музеја у Босни и Херцеговини“, св. I., год. 1892.

Кад би се већ хтјело наћи сличности са којим другим проходом *Scolytus*-а, било би то најприје са оним од *Sc. pruni*-а. Мени самоме догодило се то, кад сам први пут у Босни открио *Sc. laevis*-а на Игману. На први поглед помишљао сам на скитање *Sc. pruni*-а по бријесту. Тек проматрање кукца у ходнику поучи ме о мојој погрјешки и показа ми *Sc. laevis*-а, чије сам екземпларе у љету 1888. налазио под кором бријестових цјепаница *(U. effusa)* у Шварцави код Вајца у Д. Аустрији.

Главни проход је 3—10 *cm* дуги, дубоко у бјелицу положени, обично усправни ходник. Ходници испод 3 *cm* размјерно су ријетки, те се нађу само на густо нападнутим гранама. 4—6 *cm* дуги ходници су најчешћи, па и ако равни облик превлађује, нијесу ни слабо завинути ходници ријетки. Плића или дубља убражђеност бјелике одвисна је од дебљине материјала за легло. На лежећем дрвећу налазимо ходнике у обадва смјера. Ширина износи 2·5—3·5 *mm*.

Главно обиљежје ходника *Sc. laevis*-а је почетни му дио; наиме 3—6 *mm* дуга, косо прама ходнику стојећа улазна цијев води к пространом постраничном проширењу попут котионице, која је слична почетном дијелу кољенастог прохода *H. piniperda*-, а још више кољенастом ходнику *Hylastes*-врста. Има ли пако улазак исти смјер са проходом за легло, онда је овај од постраничног проширења потиснут паралелно к уласку.

Врло малене јаме за јаја леже у лику густо једна уз другу. Многа бројења показала су, да их је просјечно 15—20 на једном центиметру.

При нормалном развоју показују слабо вијугасте личинске бушотине карактеристички правац уздужних ходника *Scolytina*. Код јако посутих грана губи се правилни облик гризотине, бушотине се укрштавају,те су неправилно вијугасте; пошто их је велик број, те личинке гризу близу једна до друге, то је цијела површина гризотине разрована и испуњена црвено-жутом црвоточином, тако да се кора, која се отуда суши, лако може одвалити. Остављајући у почетку у бјелици једва трагове, урију се личинке у лико тако знатно, да брзо досегну дуљину до 8 *cm*, спусте се онда 5—9 *mm* дубоко у дрво, зачепе улаз густо црвоточином, те се закукуље. На слабим гранама све су скоро кукуљичне бешике у дрвету, а на јачима леже поједине међу ликом и бјеликом. Па и на деблу налази се већи дио зипки у дрвету. На бјелики видљиве излетне рупице изгледају као да су прорешетане сачмом бр. 12.

Јудајх је на темељу бројања нашао исти размјер међу ♂♂ и ♀♀. А мени је већ код првог узгоја упао у очи незнатни број ♂♂, па то сам нашао и други и трећи пут; по мојем бројењу налази се међу излетјелим кукцима највише $^1/_3$ ♂♂.

И Чех и Јудајх говоре о једноставној генерацији. Ја сам назријевао, да је у њих двострука генерација, па се је то и потврдило, премда би и за једноставну генерацију имао доказа.

Ко што сам већ на другом мјесту саопћио, сабрао сам 1891. дне 23. јула на Игману, а 4. августа на Трескавици-планини много грање бријеста са главним проходима *Sc. laevis*-а, са већ снешеним јајашцима и малим личинкама, које се развише од конца марта до конца априла наредне године. Што је овом приликом услиједио поранији излет, то се мора приписати умјетном узгоју у соби. Чињеница је дакле, да су личинке презимиле. У високим појасима (између 1400 и 1700 *m*), гдје сам грање сабирао, а особито на сјеверној страни Трескавице још је у априлу и мају све шумско земљиште покрито снијегом, метар високим. Ту пада вријеме излета у јули, а генерација је једноставна. Другачије је у нижим појасима. Тако узроче знатне висинске разлике обронка испод Скакавца (900—950 *m*), премда при сјеверној страни, ранији излет, а пада у другу половицу јуна и почетак јула, пошто су личинке презимиле. Грање, у том времену посуто леглом, сваки пут је дало од августа до септембра нове кукце, који дадоше још једну генерацију са презимљењем у стању личинке. Овдје је дакле двострука генерација.

Премда *Sc. laevis* за лежење у првом реду бира грање глатке коре, дакле понајвише вршике дрвља, ипак сам на Скакавцу и Трескавици налазио многе главне проходе на дебљима, која бијаху око 30 *cm* дебела, а у Шварцави код Вајтре (Weitre) налазио сам га на бријестовим цјепаницама.

Да похађа и јачи материјал, доказује стар, сатруо пањ с промјером од прилике 50 *cm* на прије поменутом мјесту, нагусто посут ходницима *Sc. laevis*-а. На бјелики виде се излетне рупе као од сачмена ударца. Улазне рупице налазе се на деблу редовито у уздужним браздама коре. Нијесам имао прилике да посматрам кукца на стојећем дрвећу. Пошто најрађе напада посјечено дрво, била би „ловна дебла“ добро средство за таманење кукца, ако би постао шкодљив.

Жуне много вриједе за таманење легла кукчева, особито велика жуна, које има у великој множини у реченим шумским крајевима, и гдје оставља трагове своје дјелатности.

2. *Scolytus pruni* Ratzeb. и 3. *Sc. rugulosus* Ratzeb.

Обје врсте спадају у Босни међу оне кукце, који су воћкама најшкодљивији; особито *Sc. rugulosus* проређује крошње старијих воћака, дочим младе воћке, ослабљене пресађивањем, сигурно затире.

Sc. rugulosus напада поглавито шљиву, па крушку и јабуку, а у Херцеговини често сам га налазио на бресви и кајсији, те на бадему, и у нашој шумској башти и на Романији планини на дивљој оскоруши *(Sorbus aucuparia* L.).

Генерација им је двострука. Излет пада у мјесеце мај и јуни, па аугуст и септембар. Друго легло презими као личинка.

4. *Scolytus aceris* Knotek.

Тог бјеликара,[1] којег сам открио у Херцеговини и у западним предјелима Босне год. 1891. на неким врстама јавора, нашао сам само још једном у јулу 1895. на граници Босне и Херцеговине на обронцима Преслице-пл., а у близини Иван-тунела. И тада је био напао на *Acer obtusatum* и *Acer pseudoplatanus*. Ну да ли баш најрађе напада на *A. obtusatum* и на врсту *pseudoplatanus*, неда се поуздано казати, толико је али сигурно, да за легло бира стабла глатке коре и дебље гране.

Гризотину описао сам истодобно кад и кукца и донио слику гризотине. К томе опису имао би се исправити положај зипки, које не леже увијек „у кори“, већ такођер између коре и бјелике, те су у овима подједнако удубљене. Најдуљи ходници досижу дуљину од 6·5 *cm.*

Излет им пада од конца јуна до конца јула; ово ми је потврдио и наравни и умјетни узгој.

Тешко је по ријетким опажањима одлучити, да ли постоји једноставна или пак двострука генерација; међутим по резултатима узгоја, што сам га ја подузимао, може бити и једно и друго. Јер из покусне гране, у којој се само у једном ходнику развише кукци, највише је личиника презимило, а нови кукци излећаваху слиједеће године од конца јула до почетка аугуста. Али кроз то, што су већ поједини кукци концем септембра исте године излијетали, врло је могуће, да у простој природи при угодној клими јужне Херцеговине (обронци Вележа код Мостара) могу имати још и јесенску генерацију, која можда у дојдућој години нешто кашње излијета. На Преслици-планини већ су 4. јула сви кукци из јаворова изреска излетјели, а само некоје закасниле екземпларе могао сам слиједећих дана из покусног дрвета и скинуте му коре сакупити.

Премда сам тому кукцу недвојбено припадајуће некоје гризотине сакупио са обореног кљена *(Acer campestre)* у старој башти високе школе у Бечу — у Босни и Херцеговини *Sc. aceris* је горска животињица, која се са јавором успиње до знатних висина.

---

[1] Knotek: „Zwei neue *Scolytidae* aus dem Occupationsgebiete“, „Wiener entomolog. Zeitung“, XI. год., св. 8.

До сада не може му се особита шумска важност приписати, јер у оба случаја (у реченој башти и код Јелеча), гдје сам на лежећем јавору нашао његове ходнике са мртвим котицама, није сигурно, да је стабло њиме уништено. У свим осталим случајевима, гдје сам га на јавору налазио, био је овај посјечен.

5. *Scolytus intricatus* Ratzeb.

Како сам течајем више година налазио, лêже он осим на храсту особито радо на црнограбу *(Ostrya carpinifolia)*, па макар да спада у једну од најчешћих врста, до сада се по моме мнијењу није штетним показао. Једноћ га нађох дапаче уз *Sc. carpini*-а на слабом грању букве.

6. *Scolytus carpini* Ratzeb.

Међу најрјеђе врсте нашег подручја има се у првом реду убрајати *Sc. carpini*.

Између врсте дрвља црнограб *(Ostrya carpinifolia)* је, који најрађе напада. На тој врсти дрвља увијек сам га око Сарајева налазио, а то на гранчицама и само на посјеченом дрвету. Осим тога само једноћ га нађох на једној грани граба. Двапут сам га могао констатовати на букви, и то једноћ на цјепаници а други пут на 3 *cm* дебелој грани, како већ споменух уз *Sc. intricatus*-а, у близини водопада „Скакавца“ код Сарајева.

Његове главне проходе, сличне *intricatus*-овим, одових у доста случајева није лако разликовати. Често је мртва котица, која је улазну рупу зачепила, једино средство за распознавање. Обично су ходници нешто краћи и ужи, те имају мање бушотине од личинака. Легу ли обје врсте на истој грани, тад је и распознавање лагље.

Из гризотина, што сам их сабрао 10. јула 1893., излетише кукци истодобно са *Sc. intricatus*-ом концем јула и почетком аугуста. По аналогији осталих описаних *Scolytus*-врста и њему би приписао двоструку генерацију.

7. *Phloeotribus oleae* F.

Док *Hylesinus fraxini* за своје легло тражи дебло и јаче грање маслине, — бира овај кукац тање, тек неколико центиметара дебеле гране. Гдје год има старијих маслина, наћи је обично и *Phl. oleae* F. По свој је прилици њима мање шкодљив од *H. fraxini*-а, јер сам га до сада налазио само на одрезаним гранама и гранчицама. Ограде, начињене из свјежих таковых грана, какове су у јужној Далмацији обичајне, бијаху леглом густо посуте. Издаје се већ из далека тиме, што је црвоточина, коју је из улазне рупе истиснуо, и која се је помоћу зејтинастог сока угрумечила, на рупи прилијепљена.

Од свих кукаца, који праве двоструке попрјечне ходнике, ствара *Ph. oleae* најкрасније рукаве.

Од улазне цијеви, која је 2—2 ½ *mm* дуга, прама горе управљена, разграњују се два скоро права и дубоко удубљена рукава, направивши усправну попречну запорку. Укупно досижу дужину од 4—5 *cm* а ширину од 2 *mm*. Ма да превлађује управни ток, има рукава слабо завијених, па и такових, који се састају у шиљатом куту. Велике у бјелики изглодане јајашне залеге су од улаза до на крај широког ходника са обје стране таковом тачношћу поредане, да изгледају као каковим стројем начињене. Скоро равне, на густо једна уз другу лежеће бушотине личинака, дуге 2—2·5 *cm*, јако кваре бјелику, те су уздужно сврстане. Закукуљивање у личинке бива у лијепим, 2·5—3 *mm* дугима, дугуљасто-овалнима, јако маркираним зипкама.

У климатички повољним предјелима, гдје се одгаја маслина, изгледа, да је трострука генерација правило. Излет пада у мјесеце април и мај, затим јули, те напокон под конац аугуста и почетак септембра. Јесенска генерација презимљује као полуодрасла личинка.

8. *Phthorophloeus spinulosus* Rey. = *Phloeophthorus rhododactylus* Chap. et autoribus.

Како је познато, тај иначе са шумског гледишта индиферентни кукац лêже на гранама оморике, у којима котица прави дворукавне, врло стрме рачвасте ходнике са слабо завинутим рукавима, од којих је један обично скраћен.

Осим тих значајних ходника, којима је у Вучјој луци код Сарајева скоро свака суха грана оморике посута, нашао сам и инаких, а то су, кад се један рукав још једном цијепа, па тако узгредни и главни рукав опет сачињавају виљушку, слично као средњи и скрајни парожак у јеленском рогу, па цијели ходник изгледа као рог јелена шест парожњака. Узгредни крај главнога ходника или је управљен према рачви, или се од ње одбија.

9. *Phloeosinus bicolor* Brull. (= *Aubei* Perr.).

У моме саставку бос.-херц. подкорњака описао сам нормални облик ходника тога ликара као уздужни ходник са два рукава, која су паралелно одмакнута. Кашње налазио сам тога кукца у разним предјелима Босне и Херцеговине, Далмације и Грчке на некојим смрекама. У околици Дубровника лêже на *Juniperus phoenicea, macrocarpa* и *microcarpa*, а на Локруму угинула је од њега *Thuja orientalis,* која је додуше прије већ боловала.

Најдуљи ходници, што их могох опазити, имађаху $4^1/_2$—5 *cm.* Уз нормалне ходнике било је врста рачвастих ходника са три рукава. У овом случају налазила се је кратка улазна цијев простране котионице између рачвасто удаљујућих се рукава.

И *Ph. bicolor*-у као и *Ph. thujae* може се у предјелима крша зоне Средоземног мора у толико приписати шумска важност, што је у тим предјелима смрека једино дрво, које чува тло, те што би при умножању реченога кукца то дрвеће у опасност дошло.

10. *Hylesinus fraxini.* Panz.

Осим обичног јасена *(Fraxinus excelsior)* напада тај кукац и т. зв. јужни јасен *(Ornus europaea)* у Херцеговини, а у Далмацији много чешће маслину, чије глатко дебло густо посипа леглом.

Главни проходи у маслиновом дрву знатно мање су маркирани у бјелики (по свој прилици поради знатне тврдоће дрвета), него што то бива на јасену, те су смјештени више у самој кори.

Полаг мојих опажања кукци из медитераних крајева уопће су јасније боје, а укупни изглед им је више жуткаст.

Осим гризотина од речених врста дрвета, посједујем једну на јоргованy.

11. *Hylesinus oleïperda.* F.

Само једноћ нађох га у кршу у младој шуми јужног јасена код Неум-куле између Љубиња и Требиња у Херцеговини. 15. јуна (1893.) бијаху личинке већ знатно развијене. Поближих података о распрострањености и генерацији немам.

12. *Hylesinus crenatus.* F.

Премда је тај јасенов ликар много рјеђи од *H. fraxini*-а, ипак сам имао прилике, да га у разним крајевима јужне Босне и сјеверне Херцеговине проматрам и да му проучавам вријеме излета.

Згодни објект пружио ми је вјетром оборен јасен пониже Скакавца. Кад сам у повећем друштву посјетио водопад пригодом претраживања гнијезда костоберине *(Gypaëtus barbatus)* 10. марта 1893., упозори ме једна од жуне огуљена кора на онај јасен. Прегледам дебло и нађем, да је цијело уздуж посуто леглом *H. crenatus*-а. Личинке, удубене у дебелој кори, бијаху што на пола, што посве израсле, било је дапаче већ и неколико кукуљица. Уз не мали напор пође ми за руком, те сам напунио торбу већим и мањим комађем коре. 19. истог мјесеца скупио сам још једну партију. Ону прву задржах у соби, а ову смјестих вани. Код оба покуса указао се размак од 3 недјеље у излету првих кукаца. Из прве партије први се кукци показаше задњих дана марта, из друге партије почеше први кукци излијетати концем априла, а лијет у оба случаја трајао је до јула, дапаче и првих дана аугуста било је закашњених екземплара.

Кад сам 10. јула прегледао јасеново дебло, бијаху већ сви кукци напустили свој лежај.

Околност, што истодобно презимљују личинке разне добе и кукуљице, па што услијед тога излетно вријеме кроз пуна 4 мјесеца траје, оправдава мишљење, да нема јединствене генерације, већ да уз једноставну постоји упоредо и двострука генерација. Потомци кукаца, који рано с прољећа лијећу, показују јесенску генерацију, која презимљује у подоби полуодраслих личинки. Легла кукаца, што у јулу и аугусту лијећу, презимљују пак као потпуно израсле личинке и кукуљице.

Премда дубоке пукотине у кори пружају згодна мјеста за убушење, ипак се чини, да котица имаде доста напора, док савлада дебелу кору, и док опредијели дуљину ходничких простора. Полаг мог опажања, што је дебља кора, дуљина бива све незнатнија. Код коре, 3—4 *cm* дебеле, ријетко кад имала је дуљина главног прохода више од 1 *cm;* највише њих једва имађаху $^{1}/_{2}$ *cm,* па ипак су се од њих некоје бушотине личинака одвајале. Најдубљи главни проход мјерио је 11 *cm.*

На грању, које бива ријетко кад нападано, улазна цијев, што иначе у кори лежи, позна се добро и на бјелики, а оба рукава су слабо сведена, слично као у *H. fraxini*-а.

О развоју бушотина личинака при изолираним главним проходима (нормални облик) поставио сам 2 типа, од којих је један чешћи, а други рјеђи.

1. Ко што је већ Ниче (Nitsche) описао, „теку бушотине личинака тек незнатно уздужним правцем дрвета према горе или доље, а затим скрећу више мање правокутно у попрјечни смјер, тако да коначно теку упоредо са главним проходом“.

2. Врло слабо вијугасте бушотине личинака придржавају цијелом својом дуљином (12—13 *cm*) уздужни смјер, а стоје управо окомито прама главном проходу.

Као међуоблик могле би се сматрати оне бушотине личинака, које се при свом иначе управном и слабо вијугастом току у куту од скоро 45° одвајају.

Ипак при густо посутим стаблима остаје замршено испрекрштани облик најчешћи облик (абнормални).

Макар да Ниче вели, „велике, овалне зипке на граници између коре и дрвета у дрво удубљене,“ ипак је то само онда могуће, кад кукац на грању или слабом стаблу лêже. Будући он редовито само материјал са дебелом кором напада, мора се узети за правило, да закукуљење бива дубоко у кори, о чему сам се до сада на свим комадима коре освједочио. Већ полуодрасле личинке напуштају слој између коре и дрвета, прелазе у кору, гдје изгризу ходнике, напуњене црвоточином, а ако је кора врло дебела, бива закукуљење испод њене извањске стране. Млади кукци настоје, да најкраћим путем изађу, то јест далеко већи број кукаца има своје излетне рупе у пукотинама коре. Кад би кукуљичне зипке лежале између коре и дрвета, тешко би било младом леглу, да прогризе кору од 3—4 *cm*. Некоји кукци, што сам их одгајао, те којима зипке тек плитко у кори лежаху, избушише дапаче излетне рупе на унутрашњој страни. Обарање стабала, који су јако нападнути, те скидање и спаљење леглом посуте коре већ с тога се препоручује, што се полуодрасле личинке у кору увлаче.

13. *Hylesinus (Pteleobius) vestitus* Rey.

Та медитерана врста, означена карактеристичном бојом љускица на покриљу, живи у јужној Херцеговини на обим врстама смрдеља *(Pistacia terebinthus* и *lentiscus.)*

Први пут сабрао сам већу множину стабљика *Pistacia lentiscus* као руку дебелих из једне гомиле горива на цести из Требиња у Дубровник 17. јула 1893.

Један дио легла бјеше већ излетио, а остали излећеше слиједећих 8 дана. По свој прилици то легло сачињаваху потомци кукаца, што у прољећу лијећу, па се с тога мора држати, да ту постоји двострука генерација, а може се и трострука наслућивати.

Гризотине тога кукца, које по моме знању још нигдје описане нијесу, разликују се од гризотина осталих заступника рода *Hylesinus* (укључиво Subgen. *Pteleobius),* који, како је познато, праве дворукавне попрјечне ходнике, те су тако сличне гризотинама *Ph. bicolor* Brull, да их је са овима лако замијенити.

Нормални главни проход јесте уздужни дворукавни ходник 3—4 *cm* дуг, а 2—2·5 *cm* широк, те лежи дубоко у бјелики. Од кратке косо пострание лежеће улазне цијеви изгризе се котионици слично проширење, од којег се оба рукава прама горе и доље одвајају, а стоје један прама другоме у понешто паралелно одмакнутом положају.

Од малих јајашних залега, гдје се на густо једна уз другу у бјелики налазе, одвајају се правокутно бушотине личинака; оне су испуњене црвоточином, а раздвајају се кашње у слабим луковима — слично као код уздужног ходника *Scolytina.* Најскрајни од њих, пошто опишу јак завој, попримају уздужни смјер. Пошто нијесу нимало вијугасти, правилан им је ток; досижу дуљину од 6—7 *cm.*

Закукуљење збива се у дебљим деблима у дуго-елиптичким зипкама, које на пола до три четврти леже у бјелики. У танком материјалу спуштају се личинке скоро без изнимке 2—3 *mm* дубоко у дрво, да се туј закукуље, затварајући улаз црвоточином.

Тај нормални развој постоји само код изолираних ходника.

Код јако посутих грана нађу се међу главним проходима многе неправилности спрам нормално развијеног ходника, и то:

1. Често је један рукав више мање скраћен, доста пута дуг само као улазна цијев, с којом сачињава кратку рачву.

2. Скраћени рукав стоји прама уздужном ходнику правокутно а гдјекада се уз то и увија.

3. Од проширења попут котионице одваја се само један уздужни рукав.

4. Оба рукава имају исти смјер, те чине рачву.

5. Један рукав је јако завијен.

6. Најрјеђе неправилности су трорукавни уздужни ходници; остављајући кратки улаз у средини, теку два рукава паралелно у истом смјеру у вис, дочим је трећи прама доље управљен. Премда се у таковим паралелно текућим рукавима јаја обострано остављају, ипак угине већи дио оних личинака, које се развију на унутрашњој страни рачве.

Код комада, који су ходницима јако посути, није више развој личинкиних ходника редовит, па су крижања неизбјежива.

14. *Myelophilus minor* Hartig.

Међу многобројним *Scolitid*-има, који обитавају на смрчу *(Pinus leucodermis),* заступана је и ова врста, а лѐже на вршцима крошања и на јачим гранама. Кора, која је и на тим дијеловима доста јака, сили кукца, да своје доста стрме, савијене дворукавне главне проходе у кори издубе. Зипке леже такођер између бјелике и коре, понајвише у првој удубљене.

Генерација једнострука.

15. *Carphoborus pini* Eichh.

Имао сам само два пута прилику, да нађем тог ријетког кукца и то у јуну 1893. на бору *(Pinus halepensis),* који бијаше годину прије угинуо. Међу мало рудимената угинулих кукаца, што бијаху у гризотинама, бјеше само један једини очувани екземплар, који сам уступио збирци дворског музеја у Бечу.

Истодобно налазио се је на овој танкој грани такођер *C. minimus.*

То сам исто опазио на Преслици-планини, али на смрчу *(P. leucodermis).*

Звјездасти, бјелику врло слабо нападајући ходници тако су слични онима *minimus*-а, да нијесам у стању наћи међу њима разлике.

16. *Carphoborus Perrisi* Chap.

Скупа са *Hylesinus vestitus*-ом, али претежно на слабијим гранама смрдеља *(Pistacia terebinthus)*, нашао сам на више мјеста крша у сточанском котару његове 4—5 рукавне, из велике котионице излазеће, те као и ова дубоко у бјелики лежеће звјездасте ходнике, чији 2—3 *cm* дуги траци искључиво попрјечно теку, слично као код *T. Voronzowi*-а. Од великих, дубоко у бјелики лежећих јамица за јаја попримају слабо вијугасте личинске бушотине, које такођер бјелику јако нападају, уздужни смјер.

17. *Liparthrum St. Georgi* Knotek.

Тог кукца нашао сам у танким гранама *Anagyris foetida* L. на малом грчком отоку *St. Georges* пред *Salamis*-ом, по чему сам га и прозвао[1]).

Главни проход чини неправилно изгрижено проширење, које дубоко у бјелики лежи, од којега се одвајају до 2·5 *cm* дуги личински ходници, који су такођер дубоко у бјелики изглодани. Код густо посутих грана су понешто замршени. Кукуљичине зипке леже дубоко у дрвету.

Кукац има подсигурно двоструку, а можда и троструку генерацију.

18. *Tomicus (Ips Degeer) typographus* L.

Од те у земљи врло распрострањене врсте споменићу овдје само ријетки случај са бијелог бора, а опис његове шкодљивости у овим земљама, те лијета и генерације придржавам себи за касније.

Први пут нађох га 8. маја 1896. у Вучјој луци код Сарајева на стубовима, који су прошле јесени за ограду ерарске дрварнице посјечени били. Кукци, још неразвијени, лежаху у кукуљичним зипкама. 6. јуна, по сата од истог мјеста одаљено, био је комад свјежег бора већ јако посут леглом *T. typographus*-а.

---

[1]) Knotek: „Eine neue europäische Liparthrum-Art aus Griechenland“, „Wiener Entomolog. Zeitung“, XIV. год., 3. св.

19. *Tomicus amitinus* Eichh.

Ма да сам тог поткорњака уз *T. typographus*-а на оморикама тако ријетко налазио, мора у очи упасти, што је врло обичан на смрчу *(Pinus leucodermis)* у Херцеговини. Осим комада, што сам их сакупио на Рујишту (Порин-планина код Мостара), откле ми је и шумарник Миклау у јесени 1896. лијепи комад гризотине са стојећег дрвета донио, нашао сам их и на смрчу у Преслици планини недалеко Иванова седла.

Дочим препушта доње партије стабаља *T. sexdentatus*-а Boerner, напада сам слабије комаде стабла и крошње, те јаке гране.

Најчешћи облик гризотине јесу му трорукавни звјездасти ходници са јако несталним рашљастим рукавима као у *T. cembrae* Haer. Премда се главни проходи услијед дебеле коре тога бора више у њој налазе, ипак се јако и на бјелики познају.

О генерацији у нашим јужним височима, домовини смрча *(Pinus leucodermis)*, није ми ништа познато.

Само једноћ могао сам опазити, да налијеће и на бијели бор. Пригодом једне екскурзије са ђацима шумарске струке у дијелом чисту, дијелом мјешовиту борову шуму међу Раковом ногом и Оловом нашао сам борову мотку, јако посуту од *T. amitinus*-а. Госп. шумарник Миклау предао ми је комад гризотине са црног бора из Пешурића, котар Рогатица.

Мој пријатељ кустос Рајзер (Reiser) донио ми је са свог научног путовања по Бугарској 1893. из састојине *Pinus peuce* Griesb. у горњој долини Бели-Искера много поткорњака, те сам могао установити, да је међу овима најчешћи *T. amitinus.*

20. *Tomicus curvidens* Germ.

Већ сам прије споменуо, да се може наћи на бијелом бору и арижу. Задњих година јако се је умножао у јеловим састојинама, па је у некојим шумским предјелима похарао цијеле гајеве, особито задњих двијух година у котару Гламочком и Коњичком, гдје се је појавио, након што је проузрочио гризотине на *Steganoptycha abiegana* знатнога обима.

21. *Tomicus acuminatus* Gyll.

Међу многобројним боровим поткорњацима без двојбе је у овим земљама *T. acuminatus* једна од најобичнијих врста, те се као права горска животињица пење у знатне висове. Међутим висина од 1600 *m* биће да је граница његове вертикалне распрострањености. Свагдје, гдје има бијелог бора у чистим или мјешовитим састојинама, има и реченог кукца. Само на једном мјесту — на Рујишту, западном дјелу Велеша код Мостара — нађох некоје ексемпларе на смрчу *(Pinus leucodermis)* и на Романи-планини на оморици.

Множина његова пружила ми је повољну прилику, да му проучим начин живота у природи и кроз умјетни узгој, чиме сам добио тачну слику његова развијања.

Прије свега стало ми бијаше да сазнам, да ли има једноставну или двоструку генерацију, јер се у литератури и једно и друго тврди.

По Хеншел-у[1] генерација му је једноставна, по Ташенбергу (Taschenberg)[2] двострука или једно- и полструка.

На темељу мојих опажања могао сам за средишњу и јужну Босну установити двоструку генерацију као правило, а троструку само увјетно.

С једне стране круте, дуге зиме у знатним висинама, у којима кукац пребива, узроком су, да унаточ јужном положају *T. acuminatus* прије почетка маја никада не излијеће, с друге стране лијепо вријеме чак у мјесецима октобру и новембру повољно утјече на развој, тако да кукци друге генерације још и трећу генерацију произведу, која онда у личинском стању презими, те слиједећег прољећа нешто касније т. ј. почетком па до средине јуна излијеће. У тој години се она легла закасну а кукци друге генерације презиме ко имагина у подровним проходима. Послије троструког слиједи даклем опет двоструки препород.

При нормалној двострукој генерацији пада вријеме излета у мјесеце мај до почетка јуна, затим аугуст до половине септембра. Друга генерација презими као имаго и то поглавито у подровним проходима, или их један дио излети још у касном прољећу, па презимљује у пукотинама коре.

Може се дакле за нормални развој рачунати просјечно за I. легло 6—8 недјеља, а за II. 8—10 недјеља. Али, како уз двоструку постоји и трострука генерација, постаје слика развоја у природи доста нејасна, па се може од почетка маја до у касну јесен наћи кукаца свих стадија.

Да се освједочим, да ли су и кукци, који прилично касно — у другој половини јуна — излијећу, у стању, да производе још једну генерацију у истој години, ухватио сам 10. јуна (1895.) 38 ♂♂ и ♀♀, који се одмах убушише у гране бијелог бора, 4—5 *cm* дебеле, на које сам их поставио. Жалибоже угину већи дио легла, а 15 комада, што се посве развише, излетјеше између 4. и 22. аугуста. Тих дана пружио сам трима паровима тих нових кукаца нова материјала, у који су се и убушили. При ревизији дне 6. новембра бијаху млади кукци већ развијени и правише познате подровне ходнике из својих лежишта.

---

[1] Henschel: „Die schädlichen Forst- und Obstbauminsecten“, Berlin 1895., стр. 179.

[2] Taschenberg: „Forstw. Insectenkunde“, Leipzig 1874., стр. 160.

Као контролни материјал при умјетном расплоду служио је исти комад бора, из којег потицаше моје расплодне животињице. (Вучја лука код Сарајева, 1300 *m.*)

Кад сам 31. маја (1895.) први пут разгледао дебло, бијаше већ већа чест женки на пола готова са одложењем јајашца. (Легло А.) 19. јуна бијаху свугдје личинке јако развијене. Истодобно излетише нови кукци у великом броју, који без двојбе по пријашњим опажањима морадоше потјецати од легла, што је презимило у сподоби личинке. (Легло Б.) 23. јула излеће легло А. Легло Б. је по мом истраживању тачно означених ходника напустило своје лежиште 24. аугуста. Концем септембра и почетком октобра опет сам нашао у најближој близини на једном скоро посјеченом бору кукце, запослене одлагањем јајашаца (а то потомке јулског легла А, дакле II. ген.), којих легло 19. марта 1896. још бијаше у стадију личинском.

Како је познато *T. acuminatus* налијеће на горње партије дебла са слабом кором, те на грање. Дебелу кору редовито не воли, али кад навали у великој множини, тада залази и до праве дебеле коре. Но нијесам могао конштатовати, да ли се настањује и на здравом, стојећем бору. Тим сигурније угину од њега болешљива стабла, о чему сам се довољно освједочио из његових карактеристичних гризотина на сухади слабијих дебала, те на моткама. На сваки начин уз *P. quadridens*-а и *P. bidens*-а крив је и он, те се крошње прорећују, па кад му се придруже *M. minor* и *piniperda,* сигурна је тада пропаст дотичнога стабла.

Облик гризотине одвиси од јакости материјала за легло.

Главни проходи показују увијек облик вишетрачне звијезде. Од простране котионице (5—10 *mm* у премјеру), која лежи дубоко у бјелики, одвајају се на све стране рукави (3—8, а најчешће 4—6 на броју), који су дубоко у бјелики изглодани, те су или прави или слабо завинути, а највише их је у уздужном или диагоналном смјеру. Ово је тим већма случај, чим је слабији материјал, у ком ће се искотити. У јаком дрвету цијепају се покаткад рукави; при томе је један крак кратак, те је или неплодан, или има тек незнатан број јамица за јаја.

Цијепање збива се само код јако преломљених рукава. Од котионице попрјечно одвајајући се рукави често долазе до прелома с тога, што котица скоро правокутно скрене из првобитног правца, те даде ходнику уздужни смјер.

Ако је много ходника легла на јачој грани и вршку, догоди се, да се поједини главни проходи мрежасто крижају и то или на тај начин, да попрјечни рукав удари правокутно на који уздужни рукав сусједнога ходника, или што један уздужни рукав споји двије једну врх друге стојеће одајице. Ово задње може се тумачити на два начина: 1. Врло ријетко се оштро састају два уздужна супротна рукава, да би се могло држати, е су оба рукава од исте котице; обично се котице једна другој угибају, те настану пострanични краци. 2. Много чешће се догађа таков спој двијух котионица по мужјаку овако: Често пута котица, пошто је смјестила јајашца, изглође на крају цијеви, у којој је легла, проширење; сушећа се, ко папир танка кора на том мјесту упадне и пукне. Мужјак, тражећи за се згодно мјесто, употреби згоду, да то проширење претвори у котионицу, а женке које му слиједе, праве своје нормалне ходнике за легло. Цијеви за легло имају неколико ваздушних рупица.

Под врло танком кором распознају се котионички ходници и извана; котица наиме није у стању, да цијелу црвоточину избаци, већ испуни њоме мјестимице ходнике, тако да се кора на тима мјестима дигне, те послије сасушења падне. А гдје ходник празан остане, ту се кора угне, те настану издеране уздужне пукотине.

Дуљина главних ходника је знатна. 8—10 *cm* дуги ходници могу се узети као нормални, премда рукави од 15 *cm* и више такођер нијесу ријетки. Најдуљи ходници, што сам их ја налазио, мјерише 18 и 20 *cm*, па задњу мјеру сматрам као максимум. Ширина се може попрјечно узети са 2 *mm*.

За *T. acuminatus*-а су карактеристичне његове јајашне залеге, које су необично велике, у бјелику 5—8 *mm* једна од друге далеко смјештене. Нијесу али увијек једнако раздијељене; на неким мјестима гушће, на неким рјеђе и у великим размацима, често 10—15 *mm* раздалеко, или су пак цијела мјеста испуштена.

Личинске бушотине одвајају се правокутно од котичиног ходника, испрва су мало удубљене у бјелику, па су, ако им нема сметње, слабо вијугасте, али се затим све даље у бјелику удубљују, па им бива смјер све неправилнији; мањи дио докончава се дуго — елиптичком кукуљичном зипком, која лежи до пола или двије трећине у бјелики, преостали се дио спушта дубоко у дрво. У танком грању су личинске бушотине врло кратке, шкољкасто проширене, а скоро све личинке увале се ради закукуљења до 10 *mm* дубоко у дрво, затворивши за собом улаз црвоточином.

Што се највећи дио елиптичних кукуљичних зипки не може опазити на бјелики, разјашњује се тиме, што млади кукци прије излета направе подровне ходнике у подоби роговља, па тако замету траг својим лежиштима. Тима подровним ходницима тако се избрише правац личинских, а дијелом и главних ходника, да цијела околина ходника подсјећа на гризотине *Anobina.*

На таковим мјестима се кора потпуно сасуши, отпане, те се ходници виде. Млади кукци су, како проф. Хеншел вели, црвоточином ко „набацани".

Излетне су рупице размјерно малене, па изгледају на голој бјелики као да потјечу од сачме бр. 12. На танкој кори не изгледају округле, већ као неправилни полигони.

22. *Tomicus proximus* Eichh.

Као чести пратиоц *T. acuminatus*-а, и пошто са њиме у друштву леже на партијама танке коре, мора се *T. proximus* сматрати обичном врстом, па је много обичнији него ли његов блиски рођак *T. laricis* како је то опажањима доказано.

Макар да са *acuminatus*-ом на истим стаблима обитава, ипак га нијесам никад нашао на грању. Премда је то кукац, који се управо на стаблу коти, те се уклања дебелој кори, ипак иде ниже на стаблу него *T. acuminatus.* Као што на бијели бор, налијеће исто тако често на више, глатчије дијелове оморикова стабла у друштву са *T. typographus*-ом, *chalcographus*-ом и *H. paliatus*-ом.

Излијеће истодобно кад и *T. acuminatus,* па има као и овај сигурно двоструку генерацију. Да ли је у стању да произведе три легла, нијесам могао установити, али се и то може наслућивати.

До сад сам га налазио само у посјеченом старом дрвећу.

Премда је главни ходник основан у облику звијезде, ипак се мора сматрати вишерукавним уздужним ходником, па је за њега врло згодна ознака „звјездасто-уздужни ходник".

У облику лука закривљена, до 5 *mm* дуга улазна цијев јесте постранце постављена, а често слабо проширена. Од ње иду 1—4 или сасма равна или слабо валовито кривудаста прохода горе и доље.

Као правило могу важити дво- и трорукавни уздужни ходници. Имају ли два или три рукава исти правац, тада теку тако строго паралелно и блиско, да им је и валовити ток такођер паралелан. Код једнорукавних ходника одваја се обично један неплодан окрајак у правцу котионичког ходника.

И котионица и ходници легла усјечени су јако у бјелику; ходници су у кори слабо маркирани, досижу на плохи бјелике ширину од највише 1·5 *mm,* на плохи у кори лежећој 2—2·2 *mm,* а дуљину од 8—10 *cm.* Сваки рукав има 1—4 ваздушне рупице.

Уз тај нормални облик нађу се — додуше много рјеђе и услијед запријека — кратки, јако завојито кукасти рукави.

Јајашне залеге од величине маковог сјемена више су у лику изглодане, а на бјелики изгледају као слаби утисци; леже или на густо, или, што рјеђе бива, 2—3 *mm* раздалеко. Код паралелних рукава, који су врло близу један уз други, само су једнострано те залеге постављене. Ако међу рукавима има повећи простор, смјесте се залеге обострано, али у том случају личинке или се уопће не развију, или наскоро угину.

Личинске бушотине, које се мање више правокутно од главног ходника одвајају, цијелом својом дужином леже између личиног ткања и коре, а остављају у бјелики тек слаб траг. Испрвице слабо вијугасте, скрећу послије више уздужним правцем, те се у даљем току крижају, особито, ако дођу у подручје сусједног ходника. Дуљина им је 4—6 *cm.* Велика њихова множина проузрочи, да цијела околица главног ходника буде преровљена и црвоточином напуњена, услијед чега се кора лако откинути даде, особито за влажна времена. Опажање проф. Хеншела[1]), да личинке праве у кори лијевку сличне зрачне рупице, могу потврдити. Пред закукуљењем нападају личинске бушотине јаче бјелику, па зипке леже у њој од пола до двије трећине. На нутрашњој страни коре опажају се тачно бобичасте удубине.

И код *T. proximus*-а не напуштају млади кукци, особито кукци II. генерације, своја лежишта, већ праве подровне ходнике, сличне роговљу, на сличан начин као и *T. laricis.*

Излетне рупице у бијелом бору, у правилу покрите пергаменту сличном кором, немају никада правилан облик округа, већ су неправилно омеђене.

23. *Tomicus suturalis* Gyll.

Само једанпут (9. маја 1896.) пошло ми је за руком да нађем тога кукца у Вучјој луци код Сарајева на рашљама једне оморикове мотке. Убушне рупе бијаху смјештене у кутовима грана. Облик гризотина потпуно се слаже са описом Ајхофовим (Eichhoff).

---

[1]) Henschel: „Zur Biologie des *T. proximus* Eichhoff.“, „Forstl.-naturwissenschaftl. Zeitschrift“, III. год., стр. 381.

У подровним ходницима, који бијаху изглодани уз неколико милиметри дубоко у древету уваљене кукуљичне зипке, налажаху се још кукци јесенске генерације. Код тог кукца постоји за стално двострука генерација.

Завршујући донашам попис поткорњака, што сам их до сад констатовао на трима ендемичнима четињачама:

Vrste: *Pinus leucodermis.*

Carphoborus minimus Fabr.
Carphoborus pini Eichh.
Myelophilus minor Hartig.
Crypturgus pusillus Gyll.
Crypturgus cinereus Herbst.
Crypturgus numidicus Ferrari = *mediterraneus* Eichh.
Pityogenes chalcographus L.
Pityogenes pilidens Reitt.
Pityogenes quadridens Hart.
Pityogenes bistridentatus Eichh.
Tomicus sexdentatus Boerner.
Tomicus amitinus Eichh.
Tomicus acuminatus Gyll.
Tomicus erosus Wollast. = *rectangulus* Eichh.

Pinus peuce Griesebach.

Crypturgus pusillus Gyll.
Tomicus amitinus Eichh.

Picea omorica Panč.

Pityogenes chalcographus L.
Tomicus typographus L.

У очи упада, што по мојим опажањима поткорњаци, те кукци уопће много слабије нападају Панчићеву оморику него ли обичну оморику. На природним им мјестима нађох у незнатном броју само *T. typographus*-а и *P. chalcographus*-а.

На Игришнику близу српске међе, гдје се оморика међу другим дрвећем нађе, није се на посјеченим а нити на угинулим стаблима Панчићеве оморике могло наћи ни трага гризотинама, дочим на обичним оморикама, које уз њу расту, увијек бијаше поткорњачких и дазуљичних легла.

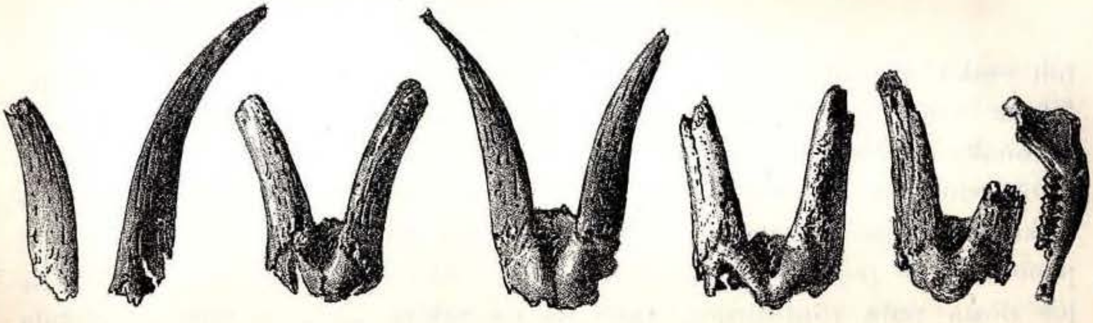

Slika 1.

Iapodi.

Znameniti slučajni nahogjaji, na koje se u julu 1895. naišlo pri vrelu Privilice[1]), potakoše zemaljski muzej, te je na samome nahodištu odredio sustavno prekopavanje. To prekopavanje, koje sam ja rukovodio krajem juna i početkom jula 1896., odgovaralo je megjutim samo djelomice očekivanju. Na prekopanom zemljištu, t. j. s obje strane vrela izmegju stijena brda Debeljače i nove ceste — jedan mu dio prikazuje skica na kraju ovoga izvještaja *slika 21.* — niti su nagjene supstrukcije kakoga svetišta, niti obragjeno kamenje, opeke, lijep, niti inače što god, po čemu bi se moglo zaključiti, da ondje postoji gragjevina. Ali nije isključeno, da se ostanci hrama nalaze pod cestom, ili na njivi na drugoj, istočnoj strani ceste; pretražiti se onda to mjesto nije moglo, jer su vlasnici njive tražili pretjeranu cijenu, i jer se bez posve pouzdanih znakova nije htjelo raskopavati velikim troškom uzidanu cestu. Ta cesta, kojoj je gradnja godine 1895. vodila nahogjenju japodskih oltara, za cijelo je velikim dijelom kriva, što od nagjenih monumenata nijesmo dobili sve ulomke. U dva puta radilo se na toj cesti, i svaki put se materijal za te radnje uzimao u svetom kotaru. Taj nerazumni postupak nije se toliko desio rečene godine, koliko pri popravljanju starog običajnog puta početkom osamdesetih godina, kada se nije još znala cijena takim nahogjajima, a valjalo je raditi bezobzirnom brzinom.

Jedan dio fragmenata, kojih je nestalo, možda je otplavilo vrelo, koje u proljeće i u jesen, kao i iza velikih kiša silno nabuja i iz svog se običnog korita prelije.

Oltare same nije megjutim ljudska ruka tako jadno nakazila; da se je o njih ogriješio religijozni fanatizam ili surovi vandalizam, to bi svi bili osakaćeni, ali su se održali tri posvema, a dva većim dijelom očuvana. Uzrok tome razoru valja suviše tražiti u svaljivanju golemih stijena s obronaka Debeljače planine, i u mekom vapnencu monumenata, koji slabo odolijeva atmosferilijama i lako se kala. Često je valjalo više centi teške kamenite gorostase odvaliti uz najveći napor svih radnika, i rastepene ulomke pojedinoga monumenta na veliku daljinu pokupiti. Sada se još dosta puta rôni brijeg, tako da na nekim mjestima radnja nije bila bez opasnosti; kako mi kažu, tek se pred nekoliko godina ovdje na veliko odronio brijeg. Kakva je danas ara, oštećena s oba uzroka, to vidimo u *slici 2.*

---

[1]) Isp. „Glasnik“ o tome, sv. VIII., str. 113. i d.

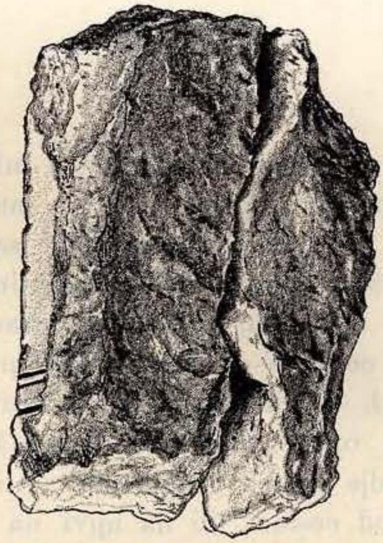

Slika 2.

Tome torzu pripada dolje br. 7. raspravljeni natpis.

Osim zabilježenih dolje kamenitih spomenika nagjeni su, i to prosto u zemlji, ulomci jedne amfore, broncani kolut nepoznatog odregjenja 0·028 *m* unutrašnjeg premjera, ilovasto zrno, sredovjek streličin rt, i kao već i pri našašću prvih oltara[1]), kosti množine doraslih jarceva blizu are *C.* Izbor čelnih kosti i rogova prikazuje gore *slika 1.* Te žrtvene životinje zaklane su dakle u gaju, a ostanci su im ostali na žrtvištu.

Vrelo i njegov otok valjda je nekako bio ogragjen; nego se ostanci take ograde nijesu našli. Po nama tik vrela otkopani polukružni zid potječe od temelja neke vodenice, što ju je otac Derviš-bega, vlasnika okolnoga zemljišta, sagradio prije 30 godina, i koga sada više nema.

---

[1]) Isp. na spom. mj. str. 114.

Sada po odredbi okružnika bihaćkog, gospodina vladinog savjetnika dra Lothara viteza Berksa krase ono vrelo i okolinu klupe i drvoredi, gdje je osobito u sajmovne dane bujan život: svak, koji ide u grad, ili se vraća sa sajma, napije se hladna vrela i odmara se ondje. Narod pri tome priča, da je tu nekoć bila crkva, pak to mjesto zove Crkvinom.

Ono vrijeme, kad bi moji muhamedanski radnici vršili svoju pobožnost, živo bi gledaoca zanijelo u ono doba, kad se na onomu mjestu molio Bindus-Neptunus. Rastasmo se od vrela, ali ne za uvijek, nego s tvrdom nadom, da će zemaljski muzej u svoje vrijeme još jednoć ovdje nastaviti posao lopatom i trnokopom.

*

1. Šest ulomaka, od gornjeg dijela jedne are od vapnenca. Gornja je površina glatka, te je lijevo i desno bila zatvorena debelim okvirom; pobočne površine, samo uglagjene, nikako nijesu ni raščlanjene ni ukrašene; neudubljeno ispisano polje obuhvata jednostavan plosnast okvir. Redovi izlinirani. *(Slika 3.)*

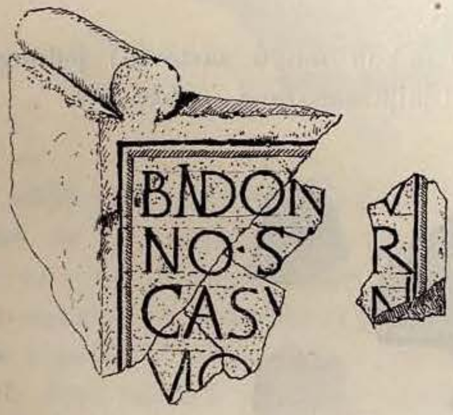

Slika 3.

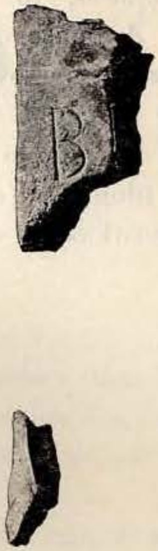

Slika 4.

Bindo N[ept]uno sa[c]r(um). Casu…

Nijesam uspio da popunim ime dedikanta.

2. Ulomak od lijevoga gornjeg kuta jedne are od vapnenca; 0·19 *m* visok, 0·08 *m* širok i 0·063 *m* debeo; pobočna površina glatka; neudubljeno natpisno polje bilo je gore, pa valjda i dolje jednostavno okvireno. Redovi izlinirani. Desno od B u ulomku uspravna hasta. *(Slika 4.)*

Nije jasno, da li udubina ispod B potječe od jednog pismena drugoga reda.

Bi[ndo...

Ovome oltaru pripada valjda i drugi, ovdje naslikani fragmenat od lijevog dōnjeg kuta jedne are, na kojoj se dolje vidi isto taki okvir; 0·11 *m* visok, 0·025 *m* širok i 0·058 *m* debeo. Iznad ostanka V zaparana linija drugog jednog reda.

v(otum) [s(olvit)...?

3. Ulomak od sredine jednog monumenta od vapnenca; uokolo polomljen. Prvi red na zaparanoj crti. *(Slika 5.)*

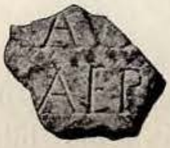

Slika 5.

Pošto u 2. redu po analogiji prije ovdje nagjenih natpisa valja popuniti *pr]aepo[situs,* to je u prvom redu bilo ime toga dostojanstvenika. Pošto pred A bijaše oveći spatium, to je tim pismenom otpočelo gentilno ime ili prezime njegovo. U *Aur(elius)* ne usugjujem se popuniti po analogiji ranijeg vremena drugih spomenika. Kao ostanak trećega reda vidi se ispod E gornji dio valjda od S.

4. 11 ulomaka (od kojih se nekoji mogu sastaviti) jednoga spomenika od crvenkastog vapnenca. Linije zaparane. *(Slika 6.)*

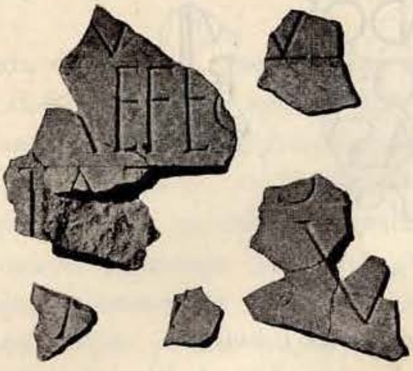

Slika 6.

Unatoč naopaku osakaćenju opet ti ostanci imaju veliku vrijednost, pošto je najveći sastavljeni komad izmegju njih nov prilog za poznavanje ustava japodske župe. Pošto se na njemu održana pismena u redu 2. i 3.

bez napora mogu popuniti u *[pr]aefec[tus civ]itati[s* — od zadnjeg I u prelomljenoj liniji još se vršak raspoznaje, — to doznajemo, prvo, što dosele ne bijaše izrijekom posvjedočeno[1], da se župa zvanično zvala civitas, i drugo da nije „samo za ustanka i u prvo vrijeme poslije njega“ (6.—9. po Hr.)[2]) praefectus bio na čelu župske općine, nego da je to dostojanstvo još i kasnije postojalo. Sad može dvoje da bude: ili je ta prefektura bila stalna uredba, tako da je uz Praepositum Iapodum, koji je bio iz ranijeg naroda, još jedan strani, vojnički praefectus upravljao zemljom, ili su pak samo od zgode do zgode imenovani prefekti, kada je u župi trebala strožija uprava, ili kada se htjelo osobito revnoga, poslušnoga prepozita odlikovati naslovom prefekta. Po A. Schultenu[3]) bilo bi ono prvo; meni se ovo drugo čini vjerojatnije. — Ostali fragmenti tako su maleni, da se po njima ne može raspoznati ime, stalež i t. d. prefekta.

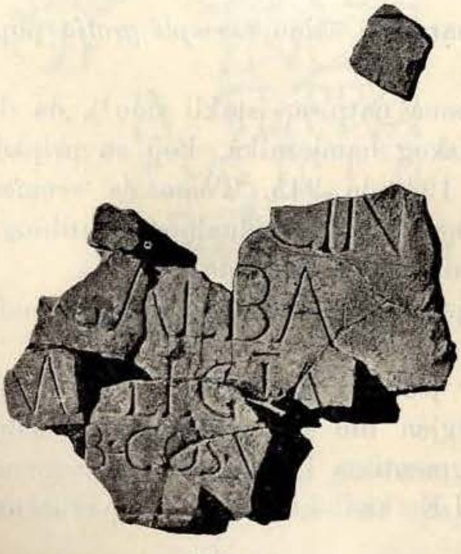

Slika 7.

5. 13 sastavljenih ulomaka s prednje strane jedne are od vapnenca. Linije zaparane. *(Slika 7.)*

Red 1. Prvi ostanak pismena potječe prije od jednoga S nego od B, D ili O. Pošto je u tome redu bilo gentilno ime, to se kod N ili V, vjerojatnije kod prvoga, mora uzeti ligatura sa I.

Redak 3. Svršetak. Iza I · AD ne bijaše ništa.

Redak 4. zahtijeva prostor ispred B, da se umetne počasno ime legije P. F.

---

[1]) Vidi o tome „Glasnik“, VIII., str. 133.

[2]) Na spom. mj. str. 134.

[3]) „Rhein. Museum“, 1895., str. 543.

Po svoj prilici ovoj ari zbog istog nahodišta, istog materijala i jednakog okvira pripada i naslikani fragmenat. Po održanom djelomice okviru potječe on od prvog reda; po tome će oba ostanka pismena, koji su rastavljeni tačkom, pa očevidno potječu od jednog O i S, pripadati imenu boga, i abreviaturi *s(acrum)*. Na površini ispred O, kojoj se veličina može proračunati iz ostalih redova, nijesu oba imena Bindus Neptunus imala mjesta. S pogledom na to, da Galba ne bijaše domaći čovjek, mislim da je u tom redu samo bilo rimsko ime boga.

[Neptun]o s(acrum.) [...?? Hos]cinius Galba mil(es) leg(ionis) I ad(iutricis) [p(iae) f(idelis)] b(eneficiarius) co(n)s(ularis) v(otum) [s(olvit) l(ibens) m(erito)].

Uz ovo, ovdje naravski samo *exempli gratia* popunjeno gentilno ime isp. C. I. L. IX 27.

Što se tiče vremena natpisa, istakli smo[1]), da dojako poznati natpisi beneficiarija dalmatinskog namjesnika, koji su pripadali legiji I adiutrix, padaju u vrijeme od 194. do 245. Tome će vremenu pripadati i nova ara, te će biti, da ona zbog individualnog gentilnog imena prije pripada prvoj, nego drugoj polovici te perijode.

Naš natpis posvjedočuje jednu novu štaciju beneficiarija u Golubićima, u zemlji Iapoda[2]).

6. Pet ulomaka jednoga spomenika od vapnenca, kome je za očuvani dio natpisa odregjen dio bio raščlanjen u slabo (sa 0·008 *m*) izbočene fascije. Na fragmentima I i IV očuvan je nenariješeni okrajak; na ulomku V je nad LE kao nad brojem povučena horizontalna crta. *(Slika 8.)*

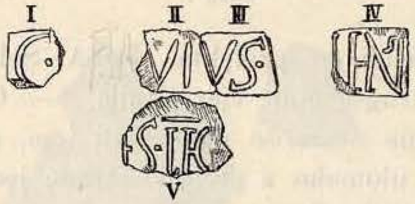

Slika 8.

Čitanje *C. F[la]vius V[a]lens [mil]es leg(ionis)...* čini mi se utvrgjeno, samo bih dodao mnijenje, da je taj čovjek isto tako kao i Galba u br. 5. pripadao golubićkoj štaciji beneficiarija.

7. 37 ulomaka od prednje strane gore str. 336., *slika 2.*, naslikane are iz vapnenca. Trup are, koji je sada 0·77 *m* visok, 0·76 *m* širok i 0·255 *m* debeo, po visini je rascijepan na dva dijela, te ima samo dijelove ugla-

---

[1]) „Glasnik", VIII., str. 510.

[2]) Isp. na spom. mj. str. 137.

gjene, i jednostavnim plosnatim okvirom ogragjene pobočne plohe. Otražnja je strana hrapava; gornja je površina bila glatka i po stranama okvirena po jednim valjkastim nastavkom, kome su prednju stranu rijesila dva koncentrična kruga. Neudubljeno natpisno polje samo je gore i dolje zagragjeno po jednom jednostavnom prijećkom. Linije su zaparane, samo u redu 5. nema dõnje linije. Pismena su izragjena pomno, C. G. O. šestarom. *(Slika 9.)* Na istom je mjestu nagjen dobro očuvan srednji novac cara Nerve, Cohen, 104.

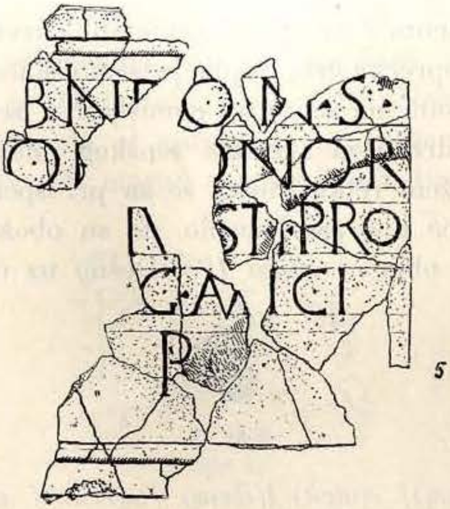

Slika 9.

U 3. je redu izmegju drugog ostanka pismena, koji za cijelo potječe od V, i S najbližeg fragmenata, po svoj prilici ispalo I, tako da popuna *Iusti* ne može da bude. PRO ... G, što slijedi, radije bih držao za cognomen odlikovanoga, nego li da popunim u *pro[c. Au]g.*

Bindo N(eptuno) s(acrum), ob [h]onor(em) [...]u[.]sti Pro[to]g(enis?) amici p(osuit).

Dedikant nije naveo svoga imena.

8. Ulomak lijeve strane jednoga monumenta od vapnenca. S lijeva djelomice očuvan okrajak. Linije za velika pismena zaparane.

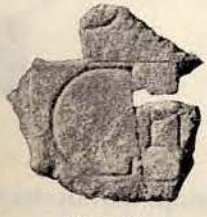

Slika 10.

U 2. su redu sva tri pismena nejednako visoka. Treće je F, H, P ili R. U redu 1. ostanak jednoga B, D, O ili S. *(Slika 10.)*

9. Dva fragmenta *(I i II)* od lijeve strane i jedan fragmenat *(III)* od desnog dõnjeg ugla jednoga spomenika od vapnenca. Linije bijahu zaparane. *(Slika 11.)*.

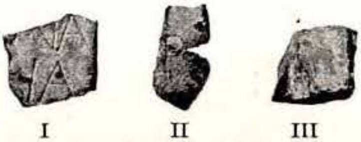

Slika 11.

U 2. redu fragmenta *I* ima prvo pisme oblik izvrnutog F; ali srednja, takogjer prekratka poprečna crta valjda je samo slučajno nastala; na izvrnuto Digamma inversum ne može se pomišljati u zemlji Iapoda.

...*lia* mučno je držati za svršetak ženskog imena, pošto se ta riječ mogla nastaviti u bližem retku; neka se za pr. isporedi *Herac]lia[nus.* Za ženske se dosele uopće nije zasvjedočilo, da su obožavale Bindusa.

10. Iver, uokolo obijen. *(Slika 12.)* Desno uz okrajak ostanak vertikalne haste.

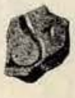

Slika 12.

Popuna ...*[v(otum)] s(olvit) l(ibens) [m(erito)]* mogla bi doduše biti, ali je ništa ne podupire.

11. Iver, uokolo obijen. *(Slika 13.)*

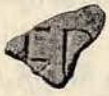

Slika 13.

...*N]ep[tuno..., pra]ep[ositus* ili sl.

12. Iver, uokolo obijen. *(Slika 14.)*
Red 1.: *M.*, red 2.: *us.*

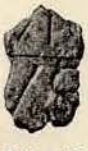

Slika 14.

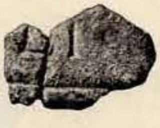

Slika 15.

13 Dva ulomka, koji pristaju jedan uz drugi, od dõnjeg dijela jednog spomenika od vapnenca.

Iza zadnjeg ostanka pismena velika, prazna površina, dakle valjda zaglavak reda: ...*l(ibens) p(osuit)?* *(Slika 15.)*

14. Ulomak od dônjeg dijela jednoga spomenika od vapnenca.

Pošto kako pred L, tako i izmegju ovoga pismena i onoga što slijedi, valjda M, ima ovećih špacija, to možemo uzeti, da su tu bile sigle: *[v(otum) s(olvit)] l(ibens) m(erito)? (Slika 16.)*

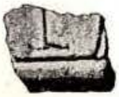

Slika 16.

15. Osim onih fragmenata, što su naslikani na sp. mj., str. 120., sl. 14.—17., iskopano je još 9 daljih *(slika 17.)*. Nego i ovi su tako maleni i nesuvisli izmegju sebe, da ni sada ništa ne možemo saznati o sadržaju natpisa. Samo za *sliku 15.* mogao se naći dônji dio.

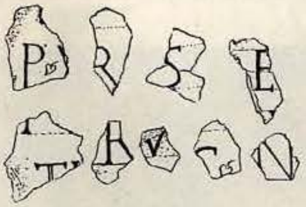

Slika 17.

16. U *sliku 18.* sabrani su fragmenti, koji su se još našli. Ne mogahu se odrediti nikojemu od gore opisanih monumenata, a ni izmegju sebe ne mogu se sastaviti u odregjene skupine.

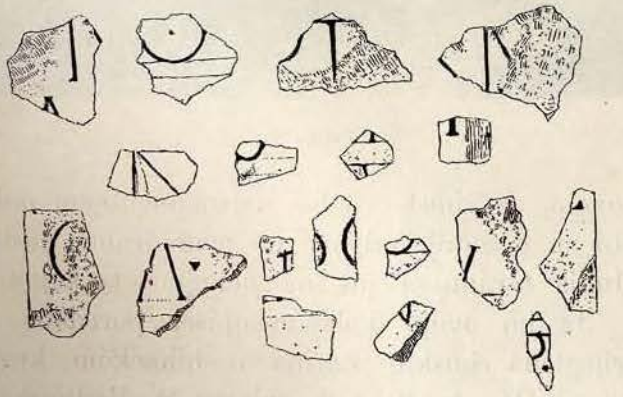

Slika 18.

17. Pet ulomaka, koji pristaju jedan uz drugi, od vapnenca, s crtežom gole, desne ruke, koja je s nekim sulici sličnim oružjem unatrag zamahnula na omašan udarac. Ispod sulice raspoznaje se pri okraju ulomka još jedna ponešto savijena, zaparana linija. *(Slika 19.)*

Taj fragmenat potječe po nahodištu od jedne slike Binda Neptuna, koja je kao i prikazi Neptuna i Tritona na ari na spom. mj. str. 117., sl. 5. i 6. bila smještena na pobočnoj površini jednog oltara. Još je primitivnije izragjena, nego spomenuti prikazi.

Slika 19.

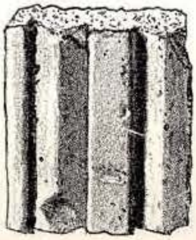

Slika 20.

18. Na kraju da još spomenem tri fragmenta višestruko raščlanjena okvira jednog spomenika, — jedan od njih naslikan je u *slici 20.*, — koji megju ostalim nahogjajima zauzimaju zasebo mjesto.

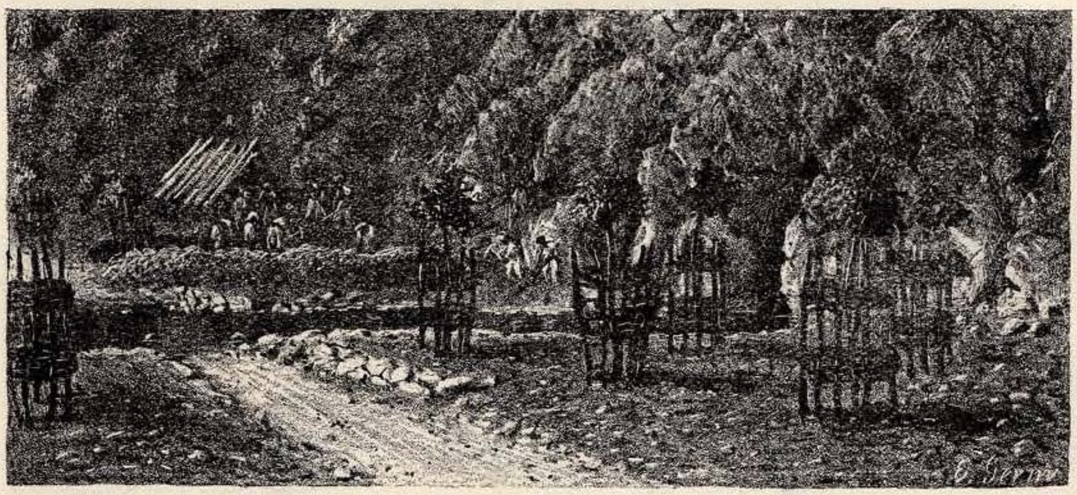

Slika 21.

Osim na ovom, za rimsko doba najznamenitijem nalazištu uz vrelo Privilice nagjeni su u zadnje vrijeme po neumornom nastojanju gospodina nadgeometra Julija Graunera još na nekojim tačkama bihaćke doline rimski objekti. Ja im ovdje dodajem opise, poredane po nahodištima, kao dopunu prijegleda rimskih starina u bihaćkom kraju, što ga je u „Mittheilungen“, sv. III., str. 49. i d. objavio W. Radimský. Ondje str. 40., štampana skica okoline bihaćke dovoljna je i za naše svrhe.

Iz ovoga što slijedi, vidimo iznova, da je u prostanoj, plodnoj, uokolo gorama zatvorenoj, jezerastoj dolini uz znatnu naseobinu golubićku bio znatan broj zaselaka i manjih mjesta; najveće izmegju potonjih bilo je na zemljištu Gromile kod Čavkića.

A i ponovno[1]) bih ovdje upozorio na to, kako su drevni bihaćki gragjani i seljaci i po ovim novim komadima voljeli jednostavne dekorativne motive.

Bugar-grad.

U podoru Bugar-grada[2]) nagjen je ovdje u *slici 22.* prikazani fragmenat cigle, koji je kao dar gospodina Graunera dospio u zemaljski muzej.

Ulomak jednog krovnog crijepa, uokolo obijen, od blijede, brižno neizragjene ilovače; 0·062 *m* visok, 0·08 *m* širok i 0·024 *m* debeo sa 0·015 *m* visokim pismenima. Potječe iz iste ciglane, kao po Radimskomu na spom. mj. str. 51., sl. 27. (=C. I. L. S. n. 13339_4) naslikani fragmenat, koji takogjer potječe iz Bugar-grada, koji se ovdje u *slici 23.* još jednoć iznosi, jer su pri prvoj njegovoj publikaciji ispuštene nekoje za čitanje biljega bitne podrobnosti.

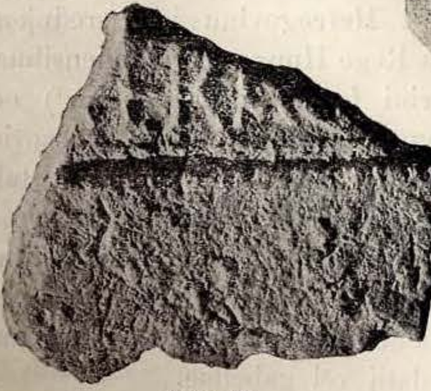

Slika 22.

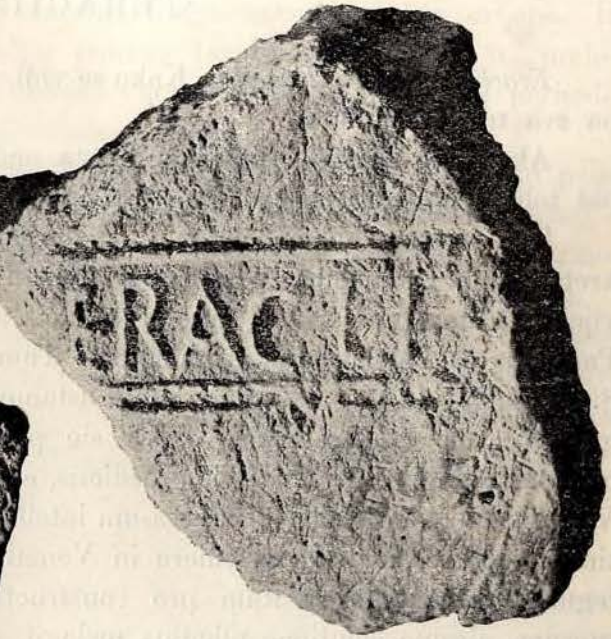

Slika 23.

Ulomak jednog krovnog crijepa uokolo obijen, od istog materijala kao *slika 22.*, 0·105 *m* visok. 0·105 *m* širok i 0·031 *m* debeo. U jednostavnom odskočenom, pravokutnom, 0·029 *m* visokom okviru, 0·015 *m* visoka takogjer odskočena pismena. Na oba je fragmenta biljeg na početku i na kraju osakaćen; nego se naročito pri novom fragmentu vidi, da ispred E nije bilo pismena, ali da je bilo drugo nekakvo znamenje, grana ili sl.

---

[1]) Isp. „Mittheilungen", sv. V., str. 235.

[2]) Isp. Radimský na spom. mj. str. 50. i d.

Nadalje može se na starijem komadu po većem prostoru izmegju zadnjeg I i okvira i po uzvisini, koja teče diagonalno od gornjeg kraja lijevo, dolje desno, zaključiti, da je iza I bilo još jedno pisme, valjda S. Možemo dakle s velikom vjerojatnošću čitati *Eracli[s]* i izreći nazor, da je naš fabrikant identičan s onim, što je imenovan na cigli, nagjenoj u gradu Krku, kome fabrikate Nowotny i Sticotti u „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen“, XIX., str. 160., ovako opisuju: velika cigla u okviru, sačinjenu od dvostrukih priječki, koji obuhvataju regast trak; u uzviski 1·5 *cm* visoka pismena:

ERACIIS

Eraclis mjesto *„Heraclis“*. Kako se vidi, podudara se i veličina pismena na sva tri eksemplara.

Ako tome identificiranju ima mjesta, onda je u bihaćku dolinu uvezeno baš toliko krovnog crijepa, kao u Županjac, Ljubuški, Stolac i t. d.

Taj import boljeg ciglenog materijala sa sjevernih žalova Adrije kretao se u Dalmaciju, u zapadnu Bosnu i Hercegovinu i u srednjem vijeku, a ima ga i sada. Tako u: „Pacis a Rege Hungariae, Januensibus, Paduanis et Patriarchatu Aquilegiensi Taurini factae instrumentum[1]) od 8. augusta 1381, nalazimo ovu ustanovu, na koju me je upozorio gospodin dr. Ć. Truhelka: ... Et sic praedicta fiant sine dolo, et tali cautella adhibita, quod salvis praedictis, et concessione praedicta, commune Venetiarum conceditur et concessum intelligatur in perpetuum dictis Jadratinis, quod eisdem liceat emere in Venetijs, et inde extrahere cupos seu tegulas, et matones tantum pro constructione et reparatione edificiorum suorum, absque solutione alicuius pedagij, datij vel gabellae.

U Livnu, Županjcu i t. d., upotrebljava se sada dvožljebasti krovni crijep od Società Veneta in „Pordenone prov. di Udine Italia“. Taj se crijep iz Portogruara, na koji je prešlo znamenovanje starog grada Concordije[2]), u malim barkama prevozi u Spljet, a otuda se na kolima ili na tovarnoj marhi doprema u rečena mjesta.

Najkraća je sveza izmegju bihaćke doline i primorja uz Jadransko more cesta preko Zavalja, Petrovog sela, Priboja, Babinog potoka, Otočca, Žute lokve i Senja; o znamenovanju potonjeg lučkog grada za južnu zemlju Iapoda već smo se prije izjavili[3]); spomena je vrijedno, da je s njime u istoj širini Krk, nalazište trećeg biljega Eraclovog.

---

[1]) J. Kukuljević: „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae“, dio I., knj. I., str. 147.

[2]) Mommsen, C. I. L. V, str. 178.; E. de Ruggiero: „Dizionario epigrafico s. v.“, str. 573. i d.

[3]) „Mittheilungen“, sv. VI., str. 146. Put istoga pravca iz Bišća u Senj uzima i Kiepert: „Formae orbis antiqui“, XVII.

Oba ulomka iz Bugar-grada obilježena su istim biljegom, nego kako se može razabrati po različitoj debljini cigle, nijesu potekli iz istog kalufa. Po oštrini biljega može se raspoznati, da je pečat bio od kova; zadnje pisme (S), kao i pojedini dijelovi drugih pismena, naročito C, obijeni su prigodom gradnje, ili kada su nagjeni, ili su već prije pečenja zgnječeni.

Izačić.

300 koraka istočno od podora grada Izačića, niže kuće Rama Kasupovića po kazivanju gospodina Graunera prostrani su zidani temelji, kojima je po površini razasuta množina fragmenata krovnoga crijepa. Iz toga se vidi, da se za povoljni položaj Izačića znalo, kako u „prehistoričko“ doba i u srednjem i novom vijeku[1]), tako i u rimskoj perijodi, i da je taj kraj u svim tim vremenima bio naseljen.

Iz najmlagje prošlosti mjesta Izačića priča se u narodu, da je ono prije 80 godina bilo veće i više ušoreno, pa da su ondje bili mnogi dućani i pazari. Prijašnje veće znamenovanje toga mjesta zasvjedočuju i kaldrme, što se nahode blizu grada i bolje uzidan bunar s kamenitom ogradom.

Istom kada je grad propao — od godine je 1836. podor[2]) — i kad se promijeniše životni i privredni uslovi, pa možda i pošto prilike sigurnosti okrenuše na bolje, ostaviše razne porodice to mjesto i naseliše se u mjestima, za koja kažu, da su onda nastala, kao: Peći, Gata muhamedanska i Turija[3]).

Humačke glavice.

Izmegju Bišća i Klokota uzdižu se za pô sata sjeverozapadno od okružne varoši, iz okoline, izvržene poplavi, dvije humke, nazvane

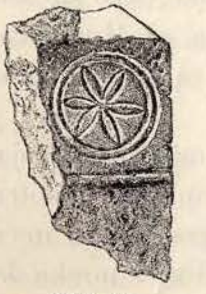

Slika 24.

Humačke glavice; na južnoj od njih, koja ima značajno ime Kapitul, konstatovao je gospodin Grauner godine 1896., ciglom pokrivenu, za grijanje uregjenu rimsku zgradu, kojoj su unutrašnje prostorije polihromo bile našarane, te je našao dva mala, niže opisana, u muzeju već pohranjena rimska fragmenta.

---

[1]) Radimský na spom. mj. str. 40. i 56.

[2]) Radimský na spom. mj. str. 56.

[3]) Isp. kartu sa škicom u Radimskoga na spom. mj. str. 40., sl. 1.

Dva uglovna komada, koji po radnji potječu od jedne te iste pepelne posude, ukrašeni su obručem i lijepom zvjezdastom rozetom, okruženom od dva koncentrička kruga. Veći fragmenat, ovdje prikazan u *slici 24.*, potječe od gornjeg kraja desno izbočene pobočne priječke, koja flankira natpisno polje. Visok je 0·135 *m*, širok 0·205 *m*, a debeo 0·12 *m* (otraga obijen). Manji ulomak visok je 0·112 *m*, širok 0·103 *m*, a debeo 0·152 *m* (otraga obijen).

Ovim nahogjajima mogao je gospodin Grauner tečajem godine 1897. i u januaru 1898. dodati još ovih pet fragmenata, koji su sada u zemaljskom muzeju. Oba prva od njih, ugaoni komad jedne 0·075 *m* debele

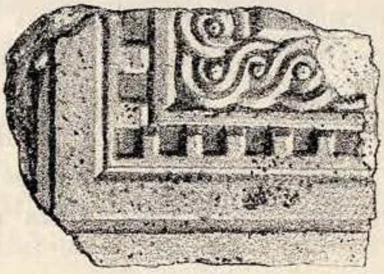

Slika 25.

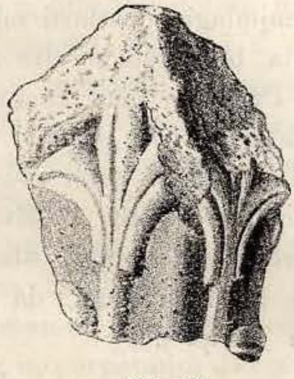

Slika 26.

vapnenaste ploče *(slika 25.)* i ulomak glavice, koja je takogjer od vapnenca *(slika 26.)*, pripadaju srednjem vijeku, te su isto tako zanimljivi po motivima svoje ornamentike, kao što su važni radi dokaza, što ga daju u svezi s imenom kapitul, da su Humačke glavice i poslije rimskog doba bile naseljene, i da su pače za okolicu u sakralnom pogledu imale veliko znamenovanje.

Ostala su tri kamena rimskog postanja, te, kako to svjedoči sadašnje njihovo stanje, bijahu na „kapitulu" upotrijebljeni kao gragjevni materijal; da je to bilo u sredovjekoj gragjevini, ne može se u tvrdo reći, pošto je na humci prije nekoliko godina i turska kuća bila.

1. Ara od vapnenca kamena; lijevo gore i dolje obijena; 0·66 *m* visoka, 0·49 *m* široka i 0·28 *m* debela; u sredini gornje površine, koja je lijevo i desno bila zatvorena po jednim valjkastim nastavkom, bijaše, kako se čini, niska, četverouglasta ploča. Pobočne plohe bijahu glatke; četverouglasto, donešto udubljeno natpisno polje jako je istucano. Za redove bile su zaparane linije, ali pismena ne dosižu do gornje linije. Na lijevoj

pobočnoj površini izdubljena duguljasta rupa za peticu. Oblikom sjeća ova ara na oltare pri izvoru Privilice *(slika 27.)*.

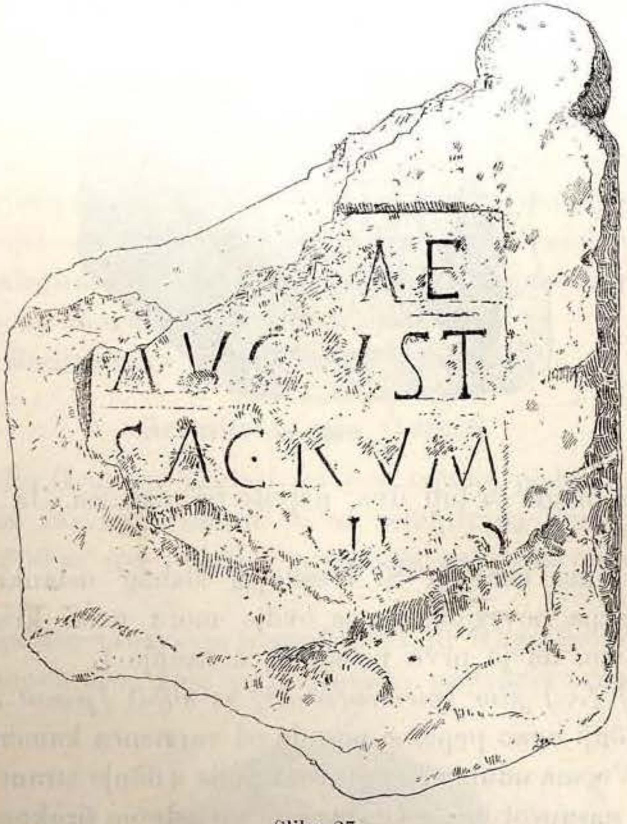

Slika 27.

[Dian]ae August(ae) sacrum...

Po 1. redu bijaše oltar jednoj boginji posvećen, po prostoru ne mogahu ondje biti imena *[Fortun]ae, [Minerv[ae, [Victori]ae, [Senton]ae;* nasuprot bi na onaj prostor dobro pristala imena *[Dian]ae, [Epon]ae, [Latr]ae.* Ja sam se riješio za prvu boginju ove triade radi toga, što je njezin kult u Dalmaciji veoma proširen.

2. Ulomak od lijevog ugla jednog šulja od vapnenca kamena; gore i desno glatko izdjelan.

Visina 0·25 *m*, širina dolje 0·24 *m*, gore 0·29 *m*, debljina 0·336 *m*. Veoma otrcano natpisno polje bijaše okvireno sa 0·035 *m* izdignutim, 0·045 *m* širokim okvirom. Sami natpis bijaše još sa strana po jednom vertikalnom prugom flankiran, koja je bila ukrašena kolobarima, smještenim u dalekim razmacima jedan iznad drugog. Visina pismena, od kojih je O u drugom redu bilo izragjeno šestarom, iznosi u 2. redu 0·047 *m*, u 3. redu 0·044 *m*, u 4. redu 0·040 *m*. Interpunkcija se ne može razabrati *(slika 28.)*.

U 1. redu održao se ostanak jednoga E ili L; tim pismenom završila se, sudeći po nešto većoj praznoj površini iza njega, jedna riječ ili abreviatura; pred njim mogla su biti dva, najviše tri pismena. Ja bih to popunio u *[Ae]l(ius)*.

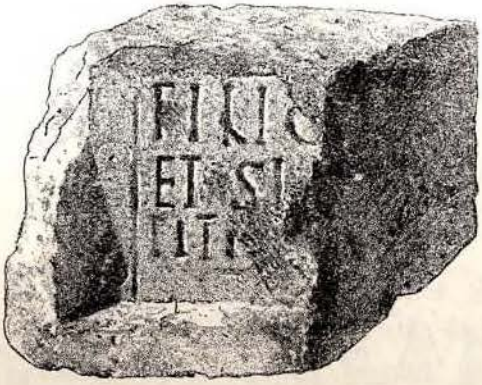

Slika 28.

U 3. redu ima izmegju SI i zadnjeg slabog ostanka pismena isto tako velika, prazna površina, da se ovdje mora uzeti kratica SI za *sibi*. U 4. redu čini se, da je prvo pisme T, a zadnje I.

[... Ae]l(i.] [...] filio [pientiss(imo)?] et si(bi) [posuit et] Titi[?...]

3. Desni dõnji ugao pepelne posude od vapnenca kamena; lijevo gore i otraga obijena. Veoma udubljeno natpisno polje s dõnje strane ne bijaše okvireno; sa strana nasuprot bijaše zagragjeno po jednom širokom izbočenom priječkom. Visina 0·194 *m*, širina 0·25 *m*, debljina 0·225 *m*. Linije duboko zaparane; pismena imaju trouglast presjek i u zadnjem su redu visoka 0·034 *m*. *(Slika 29.)*

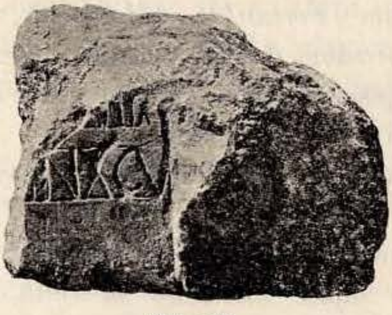

Slika 29.

Klesar imao se, kako se u oba reda vidi, boriti s nestašicom prostora; za to je A u 1. redu i izašlo tako maleno. Da li *ni[t]a* u 1. redu valja smatrati svršetkom ženskog kognomena, ne može se u tvrdo reći, pošto je riječ u zadnjem redu mogla imati svoj nastavak; u 2. redu naznačena je velika starost pokojnika ili pokojnice sa *[a]nn. XCV*.

Zapadno od „Kapitula“ nazivaju malu jednu, močvarom opkoljenu 8 *m* visoku uzvisinu Crkvinom. To ime, kako je poznato, naviješta stare kulturne ostanke. Da li takih ima na rečenom mjestu, nije se radi rgjava prolaza moglo ispitati.

Nedaleko od tog istog Kapitula pokazaše gospodinu Grauneru na ravnom, šikarom obraslom, prama selu Kralje pruženom, Kalugjerac nazvanom brdu jedno mjesto, za koje vele, da je ondje nekoć bio manastir. Gospodin Grauner ne mogaše megjutim da nagje ni najmanjeg traga ikakoj gragjevini.

Na sjevernijoj od obiju, Humačke glavice nazvanih humki naviješta četverouglasta ugleglina, da ondje ima razvalina od neke zgrade; prostorina i vrijeme njeno ne mogaše se dosele ispitati.

Uz vijesti Radimskoga[1]) o naseobini na ritu

Gromile u selu Čavkić,

mogao je gospodin Grauner pridati još ove tačnije podatke. Ondje konštatovane gragjevne razvaline nalaze se na zemljištima kneza Gjure Stupara, prostiru se na 800 m^2 po prilici, i pripadaju najmanje četverma gragjevinama.

Sa toga nalazišta nabavio je gospodin inžinir Hugo Jedlička u Bišću niže prikazanu Silvanovu aru, koju je dobrostivo prepustio zemaljskom muzeju.

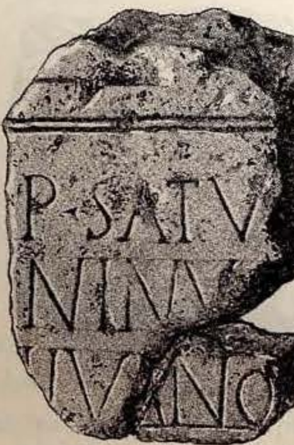

Slika 30.

Ara od vapnenca kamena; lijevo, dolje otraga, i gore, kao dio neke gragjevine obragjena; desno dolje nagjen je ulomak, koji na nju pristaje. Pri gornjom korničžu, koji se prostirao na obje pobočne plohe, mogu se sada razlikovati samo dvije glatke, neizdignute prijećke razne visine.

---

[1]) Spom. mj. str. 52.

Visina 0·315 *m*, širina 0·23 *m*, debljina 0·10 *m*. Natpisno je polje jako izrunjeno i mjestimice obijeno. Linije zaparane; visina pismena, koja imaju trouglast presjek, u svim redovima 0·054 *m (slika 30.)*.

U 1. redu ni po čem se ne može naslućivati ligatura od V i R; R dakle mora da je stajalo pri početku 2. reda. Na kraju 2. reda samo se jedno S izgubilo; S iz božjeg imena bilo je u 3. redu. Pošto se dakle u 2. i 3. redu izgubilo po jedno pisme, to se kao pouzdano može uzeti, da se i u 1. redu izgubilo jedno, najviše dva pismena.

[? Ul]p(ius) Satu[r]ninu[s S]ilvano...

Taj je kamen treća dosele poznata, Silvanu prikazana zadužbina u bihaćkoj dolini. Isp. C. I. L. III 10035, 10043 = 13271.

Sa Gromila takogjer su se mnogi nahogjaji raznijeli po okolišu.

U sredovjekim zidinama Čehićke Crkvine, što je sjevero-zapadno od Gromila1) našao je gospodin Grauner u julu 1896. ove uzidane fragmente nadgrobnog kamenja, koji po njegovu uvjerenju za stalno potječu sa rečenog rita. Kamenje je iskopano za muzej, pri čemu su u jednom zidanom grobu nagjena dva kostura, koji su ležali jedan uz drugi.

1. Ulomak od lijevog gornjeg ugla jedne ploče od vapnenca; dolje, desno i gore izdjelana, lijevo je izbočena pobočna priječka odbijena, da lakše pristane u duvar. Neudubljeno natpisno polje bilo je gore završeno zaparanom linijom; nad njom ima najprije glatka pruga, a onda trouglast zabat, ogragjen sa po dvije, takogjer zaparane linije, kome u sredini bijaše šestarom ucrtana zvjezdasta rozeta. Visina 0·20 *m*, širina 0·224 *m*, debljina 0·09 *m*; visina samo plitko usječenih pismena 0·043 *m*. *(Slika 31.)*

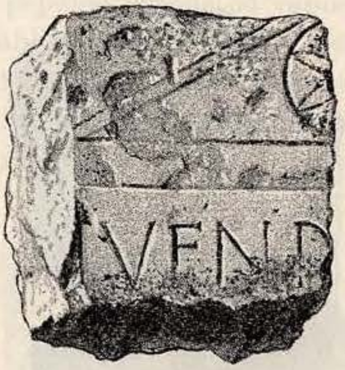

Slika 31.

---

1) Isp. Radimský na spom. mj. str. 58.

Pismena valja popuniti u ženska imena *Vend[es]* ili *Vend[o]*. Prva je forma posvjedočena samo jednoć, i to u Jezerinama, dakle blizu Gromila:[1] *Vendes Dennaia Andentis f(ilia)* te će biti, da je to ime sačinjeno po analogiji imena Andes, Dases, Panes[2] Pinnes i t. d. Vendo je nasuprot više puta posvjedočeno u Solunu[3], Riditama[4], i Plevlju[5]; a ima svoje analogije u Aplo, Buo, Cato, Dasto, Diteio, Dito[6], Paio, Panico, Panto, Sexto, Testo, Titto (Tito), Trio, Tritano, Vandano i t. d.[7]. Korijen je u oba imena jedan te isti, te pripada, pošto se Vendo nahodi i u nekeltičkim područjima, ilirskom jeziku. U našim fragmentima dakle i opet imamo svjedočanstvo za to, da su ilirska osobna imena i dalje živjela u zemlji Iapoda unatoč keltičkom uticaju.

2. Ulomak od lijevog gornjeg ugla jedne ploče od vapnenca, dolje i desno za ulaganje u duvar glatko izdjelana, lijevo samo prosto otesana.

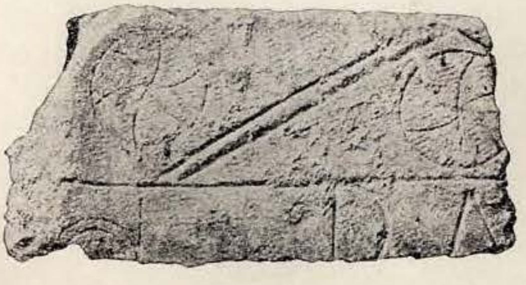

Slika 32.

Ostanaka lijepa ima sad još na više mjesta. Neudubljeno natpisno polje bilo je okvireno zaparanim linijama, pak s lijeva i desna zagragjeno po jednom vertikalnom prugom, koja je bila ukrašena rozetama, sastavljenim od koncentričnih kružnica. Neposredno nad natpisnim poljem uzdiže se na stranu trouglast zabat, zagragjen trima uskim priječkama, kome sredinu zaprema kolasta rozeta. Po jedna analogna, takogjer šestarom izragjena rozeta, popunjuje oba kuta lijevo i desno od zabata. Visina 0·15 *m*, širina 0·308 *m*, debljina 0·105 *m* *(slika 32.)*. Pismena su plitko usječena i imaju trouglast presjek. Od natpisa održala se samo formula

---

[1] „Mittheilungen“, sv. IV., str. 260., br. 4.

[2] Panes zovu se i žene i muževi; isp. na spom. mj. str. 287., br. 31.

[3] C. I L. III 2497.

[4] C. I. L. III 2796, 2797, 13.217 (Venndo).

[5] C. I. L. III 6352 = 8321. „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen“, XVI., str. 88.; „Wissenschaftliche Mittheilungen“, IV., str. 288. i d., br. 35.

[6] Isp. ilirsko plemensko ime Ditiones. W. Tomaschek: „Mittheilungen der geographischen Gesellschaft in Wien“, 1880., str. 564.

[7] Isp. „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen“, XVI., str. 88

D(is) m(anibus). Izmegju oba pismena — od drugoga izgubile su se samo obje zadnje haste — nema interpukcije.

3. Ulomak od lijevog gornjeg ugla jedne ploče od vapnenca, lijevo, dolje, desno i gore za gragju otesano. Visina 0·20 *m*, širina 0·166 *m*, debljina 0·13 *m*. Taj nadgrobnik, bio je, i ako primitivno, življe člankovit nego oba pregjašnja (br. 1. i 2.). Ponešto udubljeno natpisno polje zagradile su s lijeva i desna po jedna vertikalna pruga, ukrašene rozetama, sastavljenim od dvije koncentrične kružnice, a s gora dvije priječke, nad kojim se uzdizalo postrance od dviju zaparanih linija sačinjeno zabatno polje. U kutovima lijevo i desno od zabata bijaše po jedna kolasta, od dviju koncentričkih kružnica okružena rozeta i po jedan, takogjer šestarom ucrtan dvostruki polukrug. Za redove bijahu zaparane linije; u prvome, sudeći po velikoj praznoj površini, u sredini formula *D(is) M(anibus)*; od drugoga održale su se samo glave dviju hasta. *(Slika 33.)*

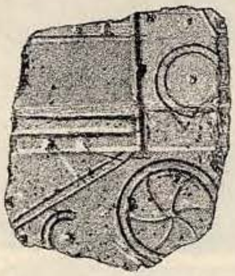

Slika 33.

Na istočno-pravoslavnom groblju Babinu Brdu izmegju Čavkića i Alibegovića nagjen je, kako je gospodin Grauner doznao, dônji dio jedne pepelne posude, koja takogjer prvobitno potječe od rita Gromile, pa se sada nalazi u Alibegoviću pod jednim košem.

U

Ribiću,

gdje su već prije na desnoj obali Une nagjeni fragmenti cigala[1]) i natpis Martinusa[2]), vidio je u novije vrijeme gospodin Grauner i opet u jednom rukavu Une množinu obragjenog kamenja, koje možda potječe od jednog mosta. I narod priča, da je ovdje nekoć bio most; kamenjem toga mosta, vele, da je sagragjen grad Sokolac.

Naspram toga mjesta otkrio je gospodin Grauner na desnoj obali Une u jesen godine 1896. na zemljištu Huduri Rušida Hadžića iz Ribića prostranu nekropolu, koju je godine 1897. pretražio pokojni kustos Fiala. Ona dopire od najranije halštatske perijode do u rano rimsko doba. Osim mnogih anticaglia nagjen je ondje i niže prikazani natpis, koji ovdje po uslužnosti pokojnoga ispitivača možemo priopćiti.

---

[1]) Radimský, spom. mj. str. 52.

[2]) „Wissenschaftliche Mittheilungen", sv. V., str. 235., sl. 115.

Prednji dio jednog nadgrobnog spomenika od vapnenca, 0·42 *m* visok, 0·69 *m* širok i prvobitno 0·75 *m*, sada 0·18 *m*[1] debeo; posve sigom oklopljen. Na prednjoj strani izmegju dvije široke, ali vrlo izdignute priječke, koje su ukrašene po jednim polumjesecom i po jednom rozetom, udubljeno natpisno polje, flankirano dvama stupovima, koji stoje na glatkom stylobatu, te su glatki i prama dônjem kraju konvergiraju; ovi stupovi nosili su zabat. Baza tih stupova sastoji od jednog torusa i dvije plinthe; od glavica očuvana je samo neka vrsta ehinusa. Linije su duboko zaparane, ali primitivna slova ne dopiru do linija. Natpis je sada u zemaljskom muzeju *(slika 34.)*.

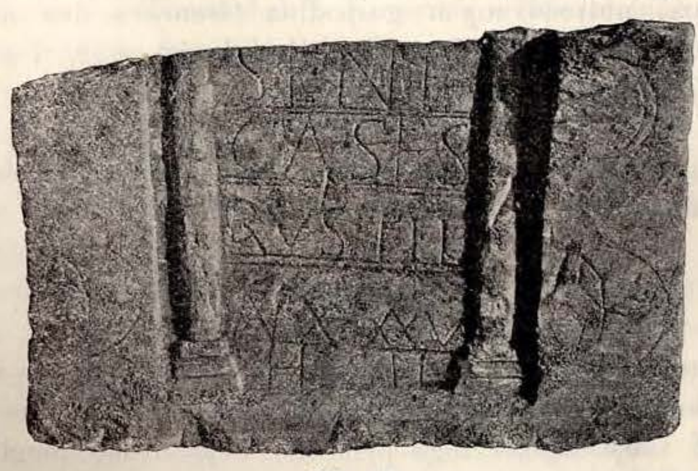

Slika 34.

Kompleks pismena na kraju drugog i na početku trećeg reda valjaće po svoj prilici razriješiti u dva skraćena imena, u jedno gentilno ime i kognomen.

U 4. je redu drugo X pri oštećenju kamena samo djelomice održano.

U redu 5. ne može se razabrati interpunkcija. Vrijedno je spomena pisanje pismena E, koje se ovdje razlikuje od reda 1. i 2.

Seneca Ses(tii?) Rus(tici?) fil(ius) an(norum) XXXXV h(ic) s(itus) e(st).

Jezerine.

Vijestima Radimskoga[2] o rimskim nahogjajima u Jezerinama valja još nadodati, da je ondje u Pritoci, na njivi Ila Soleše, 80 *m* jugozapadno od velike nekropole, godine 1893. nagjena 0·80 *m* visoka i 1·50 *m* duga štatua lava od vapnenca, kako leži, bez glave. Na istom je mjestu nagjena i velika obragjena kamenita ploča. Da li oba nahogjaja stoje u svezi, nijesam mogao ustanoviti. Štatua bijaše dugo vrijeme deponirana u gragjevnom dvorištu u Bišću, a sada ondje krasi mali perivoj, gdje još ima kamenitih pepelnih žàra od vapnenca.

---

[1] Otraga radi lakšeg transporta jedan komad otesan.

[2] Spom. mj. str. 55. i d.

Taj je spomenik nekoć krasio grob, te se pridružuje po meni u „Wissenschaftliche Mittheilungen“, sv. IV., str. 278., isp. str. 290., složenom čislu.

Iz

Golubića

stekao je muzej posredovanjem gospodina Graunera dva novca: velik kovni novac cara Antonina Pia, Cohen (I. izdanje), 639., i jednog Antoniniana cara Tacita, Cohen, 59.

*

Nadovezujući na nove vijesti iz župe Iapoda, svrstaću ovdje vijesti o istočnim susjedima Iapoda, Maezejima.

Maezeji.

O naselištima Maezeja1) ne orijentira nas dosele nikoji u zemlji samoj nagjeni spomenik, kao što nam služe oltari pri vrelu Privilice za Iapode; niti poznajemo ikoje mjesto toga plemena, koje bismo mogli upotrebiti kao Arupium i Avendo za Iapode, pri odregjivanju prostora, kuda se protezalo njihovo područje. Mi smo tu upućeni jedino na autore, koji spominju Maezeje. Pa i od ovih ne možemo se osvrtati na dvojicu, na Plinija i Strabona, pošto prvi plemena konvenata solunskog i naronskog, ne gledeći na njihov geografski red u provinciji, samo alfabetskim redom navodi2),

---

1) Tako to ime pišu pripadnici sami toga plemena i takve osobe, koje su s tom civitas službeno ili privatno imale posla. C. I. L. III D. VII = VIII^2 *Maezeio*. C. VIII 9384: *Maezeius*. C. IX 2564: *civitatis Maeze[iorum]*. C. III 6383: *finibus Maezeis;* samo jedan put glasi to ime: Brambach, 1518: *Maeseius*. Plinije piše n. h. III 142: Maezaei; Strabo VII 5, 3, Ptolemaeus II 16, 8 i Cassius Dio LV 32 primjenjuju Μαζαῖοι. — Mommsen, C. I. L. III, p. 282. i C. IX. adn. k 2564., H. Dessau, I. L. S. 2561, F. Bücheler: „Carmina latina epigraphica“, 1147., J. Jung: „Römer und Romanen in den Donauländern^2“, str. 87., i W. Tomaschek: „Mittheilungen der geographischen Gesellschaft in Wien“, 1880., str. 563. povode se za natpisima. H. Kiepert: „Formae orbis antiqui“ XVII. (isp. Beiblatt, str. 6.), O. Hirschfeld: „Hermes“, XXV., str. 354. i A. Bauer: „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen“, XVII., str. 129., pridružuju se Pliniju; Marquardt: „Römische Staatsverwaltung“, I^2, str. 301. i A. Schulten: „Rhein. Museum“, 1895., str. 536. Grcima.

2) n. h. III 142: Salona... Petunt in eam iura... Delmatae, Deuri, Ditiones, Maezaei, Sardeates. 143: nunc sòli prope noscuntur Cerauni, Duersi, Daesitiates, Docleatae, Deretini, Deraemestae, Dindari, Glinditiones, Melcumani, Naresii, Scirtari, Siculotae, Vardaei. Čini se, da to Bauer na spomenutom mjestu nije opazio.

dok u Strabona takogjer nema stanovitog geografskog reda[1]. Nešto nam bolje služi Dio i Ptolemaeus. Po prvom pobjegjuje Germanicus Maezeje iz Panonije[2]; mora dakle da su stanovali blizu panonsko-dalmatinske megje. Izvjesnije se mogu lokalizovati duž dugačkih megja obiju pokrajina po navodima Ptolemaea II., 16., 8., po kojima su obitavali iznad Liburnije, zapadnije od Derriopa, Derrija i t. d.: κατέχουσι δὲ τὴν ἐπαρχίαν ἐχόμενοι μὲν τῆς Ἰστρίας Ἰάπυδες, ὑπὲρ δὲ τὴν Λιβουρνίαν δυσμικώτεροι Μαζαῖοι, εἶτα Δεῤῥίοπες καὶ Δέῤῥιοι... Pošto su pravo na sjever od Liburnije obitavali Iapodi, to su Maezeji, hvatajući se njih, mogli svoja naselišta imati samo sjeveroistočno od Liburnije. S time se podudara i Ptolemejska karta.

Prema tomu su i Tomaschek[3], Kiepert[4] i Hirschfeld[5] područje župe Maezeja ustanovili na sjeverozapadu Bosne; samo u mnijenju o njenom prostiranju razlikuje se jedan od drugoga. Tomaschek uzima cijelu prugu od izvora Korane i Gline do Vrbanje, dakle naročito doline Une, Sane i Vrbasa (od Jajca počevši); Hirschfeld je steže na površinu „izmegju Une i Vrbasa“, a Kiepert doznačuje Maezejima poriječje Sane, Vrbasa i Vrbanje u širini Banjeluke.

Te aproksimativne naznake mogu se sada uslijed nahogjaja pri vrelu Privilice i u gradu Banjojluci nadomjestiti nešto reelnijim navodima.

Oltari Iapoda učinili su veoma vjerojatnim, da je područje toga plemena dopiralo preko Une do Sane[6]; uslijed toga mogla je oblast Maezeja istom ovdje početi; ona je onda obuhvatala poriječje Vrbasa i Vrbanje, te je valjda dopirala do Bosne. Što se tiče sjeverojužnoga prostiranja plemena, može se samo reći, da je bilo naseljeno južno od Banjeluke, pošto je taj grad po svoj prilici već pripadao Panoniji superior[7], dok su Maezeji bili dalmatinska civitas. Njihov teritorij bijaše za cijelo vrlo prostran, pošto su po Pliniju[8] sa svojih 269 dekurija samo iza Dalmata zaostali, koji su imali 342 dekurije; i Strabo navodi ih megju znamenitijima „ἔθνη τῶν Παννονίων“[9]. S Iapodima i Liburnima sačinjavala su oba ta plemena na početku carskog doba četiri najveće župske općine u cijeloj pokrajini Dalmaciji.

---

[1] VII 5, 3: Ἔθνη δ' ἐστὶ τῶν Παννονίων Βρεῦκοι καὶ Ἀνδιζήτιοι καὶ Διτίωνες καὶ Πειροῦσται καὶ Μαζαῖοι καὶ Δαισιτιᾶται, ὧν Βάτων ἡγεμών, καὶ ἄλλα ἀσημότερα μικρά, ἃ διατείνει μέχρι Δαλματίας σχεδὸν δέ τι καὶ Ἀρδιαίων ἰόντι πρὸς νότον.

[2] LV 32.

[3] Na spom. mj. str. 563.

[4] Na spom. mj.

[5] Na spom. mj.

[6] „Wissenschaftliche Mittheilungen“, VI., str 137.

[7] „Wissenschaftliche Mittheilungen“, V., str. 228. i d.

[8] n. h. III 142.

[9] V. g., primj. 1.

Maezeji se najprije spominju za velike panonsko-dalmatinske insurekcije (6.—9. po Hr.)[1].

To njihovo sudjelovanje u reakciji svihkolikih plemena kasnijih pokrajina Panonije i Dalmacije, kao i to, da su još istočnije nastanjene župe, kao ona Daesitijata, po Oktavijanu za njegovih ilirskih bojeva (35.—33. pr. Hr.) podjarmljene, daje megjutim osnova nagagjanju, da onda nijesu prvi put u dodir došli s rimskom moći, nego da su nasuprot težinu novoga gospodstva već okušali bili, kad su se sa svojim sunarodnicima udružili protiv zajedničkoga dušmanina[2]. Iz šutnje naših izvora o tome možemo zaključiti, da njih nije tako mučno bilo savladati kao Iapode i Dalmate.

I njihov iznovični ustanak bijaše kratkotrajan; Germanik pošao je na njih god. 7. po Hr. iz Panonije, valjda iz Siscije na vojnu, i potukao ih u jednoj bici. Njihov kraj bude opustošen i carstvu opet podvrgnut[3]. Taj udarac za najbliže vrijeme bez sumnje teško oćutješe, ali ih nije za dugo oslabio, kako ćemo vidjeti iz ovoga što slijedi. Kad je nastupilo mirnije stanje, bijaše i ovdje izdašno novačenje; time je Maezejima kao i drugim dalmatinskim plemenima uzeta snaga i sredstva da smišljaju povratak slobodnog vremena. Novačilo se doduše u toj župi od vremena Augusta tečajem cijeloga prvoga stoljeća za dalmatinske auksilijarne kohorte[4], a od Klaudija za mornaricu, štacijoniranu u Raveni. Za prve uzimali su se kako pješaci, tako i konjanici, te su se, u koliko dosele vidimo, vrstali u tri kohorte, V., VI. i VII. cohors Delmatarum. Po tim bataljunima, koji iz lako pojmljivih razloga nijesu ostavljani u svojoj domovini, dospijevali su Maezeji u Germaniju superior i u Mauretaniju Caesariensis, gdje su u Aquae Mattiacae (Wiesbaden)[5] odnosno u Caesareji (Cherchel)[6] bile utaborene.

---

[1] Dio LV., 32.

[2] O Daesitijatima isp. Appian Ill. 17. Da taj pisac ne navodi sva plemena poimence, koja je Oktavian savladao, vidi se iz c. 28.: Δαλματῶν δ' ἁλόντων καὶ Δερβανοὶ προσιόντα τὸν Καίσαρα συγγνώμην ᾔτουν σὺν ἱκετηρίᾳ, καὶ ὁμήρους ἔδοσαν, καὶ τοὺς ἐκλειφθέντας φόρους ὑπέστησαν ἀποδώσειν. τῶν δὲ [λοιπῶν], οἷς μὲν ὁ Καῖσαρ ἐπλησίασε, καὶ ὁμήρους ἐπὶ ταῖς συνθήκαις ἔδοσαν· ὅσοις δ' οὐκ ἐπλησίασε διὰ νόσον, οὔτ' ἔδοσαν, οὔτε συνέθεντο. φαίνονται δὲ καὶ οἵδε ὕστερον ὑπαχθέντες. οὕτω πᾶσαν ὁ Καῖσαρ τὴν Ἰλλυρίδα γῆν, ὅση τε ἀφειστήκει Ῥωμαίων, καὶ τὴν οὐ πρότερον ὑπακούσασαν αὐτοῖς, ἐκρατύνατο. Isp. Zippel: „Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus“, str. 234

[3] Dio LV 32. Abraham: „Zur Geschichte der germanischen und pannonischen Kriege“, str. 13. Hirschfeld na spom. mj. str. 354. Bauer na spom. mj. str. 139.

[4] Jedan u nedalmatinskom koru službužujući Maezejac nije se do sada dokazao.

[5] Coh. V Delmatarum je posvjedočena u gornjoj Germaniji u godinama 74., 90., 116., 134. (C. I. L. III D. IX = XI^2. XXI^2. XXVII = XL^2. L^2). Nasuprot nema je u militarskoj diplomi od godine 82. (D. XIV^2). Isp. Mommsen, C. III S., p. 2019., 2026.; K. Zangemeister: „Limesblatt“, br. 3., str. 73. i d Osim u Wiesbadenu garnizonirala je i u Majncu (Brambach, 1069.).

[6] R. Cagnat: „L'armée Romaine d'Afrique“, str. 301. i d.

Te vijesti crpimo iz ovih u pomenutim dalekim zemljama nagjenih natpisa:

1. Brambach 1518 (Wiesbaden)[1]: *Dassius Daetoris fil. Maeseius, mil. coh. V Delmatarum, an. XXXV, sti. XVI, h. s. e.*

2. C. I. L. VIII 9377 (Cherchel)[2]: *Dazas Sceni f. Ma[eze]ius, eques coh. VI Delmatarum turma Licconis, annorum XXVII, stipendiorum X.*

3. C. I. L. VIII 9384. (Cherchel): *Liccaius Carvi f. natione Maezeius, eques coh. VII Delmatarum, vixit annis XXX*[3]).

Iz tih natpisa vidimo takogjer, da su vojnici novačeni sa 17. i 19. godina, da su dakle Maezeji bili krepko pleme, koje je rano dozrijevalo.

Oba u Caesareji nagjena kamena pripadaju po Cagnatu[4]) svršetku prvoga vijeka. Time je i opet dokazana istinitost Mommsenom[5]) izrečenoga mnijenja, da se kod dalmatinskih kohorta ime čete duže podudaralo s osobnom domovinom pojedinih vojnika, nego kod mnogih drugih auksilijarnih odjela, da su dakle vani štacioniranim bataljunima rekruti privogjeni iz domovine.

U ratnoj mornarici bio je jedan Maezejac centurio;[6]) po navršenom vremenu službe dobio je za se i za svoju porodicu gragjansko pravo[7]) i mirovinu u Panoniji, u Sisciji ili Sirmiju[8]). Nego ondje mu ne bijaše po volji[1]), jer onaj dokumenat, što nam o njemu daje vijest, nagjen je u Saloni:[2]) C. I. L. III D. VII = VIII^2 od 5. aprila 71. po Hr. *Imp. Caesar Vespasianus Aug... veteranis, qui militaverunt in classe Ravennate sub Sex. Lucilio Basso, qui sena et viginti stipendia aut plura meruerunt et sunt deducti in Pannoniam, quorum nomina subscripta sunt, ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et connubium.... Platori Veneti f., centurioni, Maezeio*[3]).

---

[1]) Dessau 2561: Isp. Mommsen E. E. V., str. 183., 242.

[2]) Dessau, 2576.

[3]) U E. E. VII 516, = Dessau, 2577. (takogjer u Cherchelu nagj.): *Licaius Iauletis f., miles c. VII Delmatarum turma Anni, annorum XXVII, stipendior. XI, h. s. e. Heres ex testamento fecit* imenovani konjanik ne treba da je bio zemljak Liccaja Carvi f., pošto se ime Licaius ne nahodi jedino u Maezeja. Vidi dolje str. 364.

[4]) Na spom. mj. str. 301. „La période où il convient de placer les textes qui nous signalent ces deux cohortes, et qui paraissent être contemporains, car ils offrent absolument les mêmes caractères, ne saurait être précisée absolument; mais on peut arriver à des probabilités. Dans toutes ces épitaphes est mentionnée, après le nom et la filiation du cavalier, la turme à laquelle il appartient; dans deux d'entre elles même, la patrie est signalée. Ces détails sont l'indice d'une époque relativement ancienne. La paléographie des inscriptions amène aux mêmes conclusions: elle indique la fin du Ier siècle.“ Wiesbadenski natpis Hartung: „Römische Auxiliartruppen am Rhein“, II., str. 11., odista krivo pripisuje vremenu od 117.—180. po Hr.

[5]) Hermes, XXV., str. 42., 210.

[6]) Za centuriones classiarii ili classici isp. O. Fiebiger: „De classium Italicarum historia et institutis“, str. 387. i d. 416., n. 8.

[7]) Mommsen, Hermes, XVI., str. 466. i d.

[8]) Mommsen C. I. L. III S., str. 2016. i Hermes, XXV., str. 78. A. v. Domaszewski: „Rhein. Museum“, 1893., str. 345., primj. 2. Iz natpisa C. I. L. III 3971: *M. Minic[i]us Saturni[nus ve]t. ex op[t]ion. [cl. prae]toriae Rave[nnat.] annor. [L]XXX [sibi] et...* ne smije se izvoditi, da su veterani deducirani u Sisciju, pošto taj natpis zbog pridjevka flote „praetoria“ pripada kasnijem vremenu. I onaj veteran, kome je diploma C. I. L. III D. VIII = X^2 (od godine 71. po Hr.) nagjena u Grabarju kod Slav. Broda (Pannonia inferior), nije pripadao ovim veteranima; on se, kad je otpušten, vratio u svoju domovinu, — on je bio „Pannonius“. Isp. Mommsen C. I. L. III, str. 851.

Naš je Plator, da tako reknemo, i istorička osoba, jer je on pripadao ravenskom brodovlju, kad je ono u godini četiriju careva (69. po Hr.) sudjelovalo u bojevima pretendenata, za Othona protiv Vitelija, pak se od ovoga pod svojim prefektom Sex. Lucilijem Bassom odmetnulo i prešlo na Vespazijanovu stranu, pod Cornelijem Fuscom Ariminum zauzelo, obale Umbrije i Picena podvrglo vlasti novoga cara, osim toga se napokon borilo protiv pretorijanaca Vitelijevih, te s legijama Vespazijanovim na Rim pošlo[4]). U tome zauzimanju ravenskog brodovlja pokazuje se i njegovo domorodačko ćućenje, koje, sastavljeno većinom od Dalmatinaca[5]) i Panonaca, za onog bi se cara izjavilo, koga su priponznavale njegove domaće provincije.

Pošto je Plator 5. aprila 71. po Hr. „poslije dvadeset i šest i više godina službe“ otpušten, to je on već za prvih godina cara Klaudija unovačen; Maezejci su dakle odmah pritegnuti na pomorsku službu, kad su u brodovlju na mjesto carskih robova i oslobogjenika došli peregrini[6]).

Kod Platora možemo takogjer vidjeti, koliko je vojnička služba ljude otugjila njihovu zavičaju. On se iz Panonije, kuda je, kako je rečeno, deduciran, nije vratio u svoj zavičaj, već se naselio u glavnom gradu svoje provincije, gdje je valjda neko vrijeme bio štacijoniran[1].

---

[1]) I onaj, iste godine u Paestum deducirani veteran flote od Misenuma, Marcus Damae f., Surus Garasenus (C. I. L. X 867 III D. IX^2 = Dessau 1890.), opet je odanle odselio; njegov diptychon nagjen je u Pompejama. Oba slučaja daju ilustraciju k Tacitu ann. XIV 27: Veterani Tarentum et Antium adscripti (o Neronu isp. Mommsen C. I. L. X, str. 660.) non tamen in frequentiae locorum subvenere, dilapsis pluribus in provincias, in quibus stipendia expleverant; neque coniugiis suscipiendis neque alendis liberis sueti orbas sine posteris domos relinquebant. Isp. O. Seeck: „Rhein. Museum“, 1893, str. 620., L. M. Hartmann: „Archaelogisch-epigraphische Mittheilungen“, XVII., str. 126.

[2]) Mommsen C. I. L. III S., str. 2034.

[3]) Dessau 1991. Isp. Mommsen C. I. L. III S., str. 2033. i E. E., V., str. 184. Fiebiger na spom. mj. str. 430. n. 5.

[4]) Isp. Mommsen C. I. L. III adn. k D. VII = VIII^2 i IX^2. E. Klebs: „Prosopographia imperii Romani“, I., str. 447. i d. n. 1107. H. Dessau na istom mjestu, II., str. 302. n. 283. H. Schiller: „Geschichte der römischen Kaiserzeit“. I., str. 396. Fiebiger na spom. mj. str. 299., 301. i d., 391., 399 i d., 407.

[5]) A. Jünemann je „De legione Romanorum I. adiutrice“, str. 26. i d. iz natpisa, koji navode domovinu vojnika, izračunao, da je u classis praetoria Ravennas služilo 39 % Dalmatinaca i 10·9 % Panonaca, da je dakle polovica ukupne momčadi bila iz obiju rečenih pokrajina. U classis praetoria Misenensis, koja se poglavito rekrutirala iz orijenta, zastupani su nasuprot Dalmatinci i Panonci samo sa 5·5 %, odnosno sa 3·5 %.

[6]) Mommsen, Hermes, XVI., str. 463. i XXV., str. 29., 31. i d., 46., 54.

Kako on, tako su valjda i drugi pripadnici toga plemena svoje boravište birali bez obzira na svoj stari zavičaj; time su Maezejci gubili sile, te se pretapali u Rimljane. Oni, koji su se kući vraćali, prometnuli su se pod rimskim zaptom i u 25—26-godišnjoj, ili još dužoj, u stranim zemljama provedenoj službi dobrim dijelom u Rimljane, te su govorom, običajima, nošnjom i navikama romanizovali svoju okolinu. Ta vidjeli smo i sada, da dvo- ili trogodišnja vojnička služba u monarhiji ne progje bez utjecaja na naš domaći svijet.

Nego ne samo u tugjinstvu upoznavali su podjarmljeni narodi rimsku kulturu, oni su i kod kuće dobivali prilike, da se oprijatelje s njome: po taborima, podignutim u njihovoj oblasti i po trgovcima i bakalima, koji bi se kod njih etablirali u kanabama i u domaćim mjestima. Ovi bi u zemlju donijeli nove potrebe, a i sredstva, da im udovolje. Ovim „kulturtregerima“ valjaće nam bez sumnje priračunati u C. I. L. III 6383 = F. Bücheler, Carmina Latina epigraphica 1147. (nagjeno 1869. u Kaplinića kod Soluna) spomenuta dva vjenčana druga, kojim je dvanaestgodišnji sin u oblasti Maezija umr'o i koji su kasnije u Solunu živjeli:

---

[1] Za pitanje, da li je Solun imao pristanište za brodovlje, ne vrijedi samo (n. 1.) C. I. L. III 2034: *Idiopantus* [„immo Diophantus“] *A[l]exandri f. d(e) liburna Murena vixit an(n)os XXXVIII, militavit an(n)os XVI, h. s.*, kako Fiebiger misli, nego se tu valja osvrnuti i na natpis (n. 2) C. I. L. III 2036: *D. M. s. Iul. Cre[s]centin(a)e coniugi ann. XXX et Iuliae Marciae filiae pientissimae ann. VIII a Iulio Marciano milite class. praet. Misenatium d(atum?) d(e)d(icatum?)* (C. I. L. III 2020 i 2051 [isp. 8580] potječu od veterana). Oba su kamena nagjena u Solunu. Protiv zaglavka iz n. 1. moglo bi se doduše primjetiti, da je taj čovjek za krstarenja jednog odjela brodovlja umr'o na visini Soluna, dakle ovdje bio štacioniran. Na to, da bi Marcianus imao svoju familiju u Solunu, a on sam da je služio u Misenumu, ili da je tek po smrti žene i djeteta stupio u mornarnicu, pa im onda postavio spomenik, jedva se može misliti. Ako naš zaključak iz n. 2. valja, to smo time, istina nešto čudnu činjenicu konštatovali, da su u Solunu, dakle u jednoj luci Jadranskoga mora, barem za vrijeme bile štacionirane lagje od brodovlja misenskog. Veoma je vjerojatno, da su toj solunskoj veksilaciji pripadali i neki brodovi classis Ravennas. Kome je brodovlju pripadala Murena, ne da se odrediti, pošto se ista imena brodova nahode u Misenu, kao i u Raveni. (Isp. Fiebiger na spom. mj. str. 389.) I u C. I. L. III 3165 (nepoznatog nahogjenja): *D. M. T. Titinio Iuliano gub(ernatori) IIII Fort(una) nat(ione) Paraetonio, v. a. XLII, mil. a. XIX, Val. Zosime coniu. b. m. p. c.* nema, kao što i inače ne rijetko (Fiebiger na spom. mj. str. 348) ime brodovlja. Po Mommsenu: „Hermes“, XVI., str. 466., primj. 1., pripada n. 1. po svoj prilici ranijem dobu careva. — Zbog malog broja natpisa dalmatinskog brodovlja izjavio je bio Mommsen C. I. L. III, str. 283. (isp. Hirschfeld na istom mj. str. 1476.): „Classiariorum etiam tituli quidam reperti sunt in Dalmatia..., sed perpauci, neque inde probari potest alteram utram ex classibus Italicis stationem perpetuam in Dalmatia habuisse“; nego se možda i ovdje može primijeniti njegova bilješka u E. E., V. 147.: „copia (titulorum) non ex numero solo pendet, sed ex officiorum genere quoque et condicionibus vitae“, jer je momčad brodovlja najgore bila snabdjevena u vojsci. Isp. Marquardt-Domaszewski: „Römische Staatsverwaltung“, II.^{2}, str. 511., primj. 1.: „Vojnici često umirahu tako siromašni, da se za njihov pogreb moralo kolektirati C. I. L. X 3334, pa su za to i njihovi nadgrobni natpisi loše izragjeni.“ Isp. Fiebiger na spom. mj. str. 422. I nagjeno je dosele samo pet relijefnih prikaza od pomorskih vojnika.

L. Trebius L. f. Exoratus ann(orum) XII. L. Trebius Veter pat(er).
Pieris hunc titulum posuit matercula nato
erepto a fato finibus Maezeis:
Nunc, siqu[i]d Manes sapiunt, in mollibus umbris
conprecor ut matris sit tibi gratus honos.
Coelia Pieris filio et v[i]ro posuit.

O ustavu župe i njenoj upravi u rimsko doba slabo još imamo vijesti. Od Plinija n. h. III 142. saznajemo: ... Salona ... Petunt in eam iura viribus discriptis in decurias ... CCLXVIIII Maezaei, da su Maezeji kao i ostala plemena solunskog i naronskog konventa bili podijeljeni na dekurije, i to na 269 njih. Što je bila „decurija“, to još nije ispitano[1]. Kao „administrativna jednota sa zasebnom blagajnom“, kako su to Marquard[2] i Jung[3] uzimali, za cijelo je ne će valjati shvaćati; dekurija natpisa (C. I. L. III 2107. (Isp. 8589. Salona): *[Au]r. Quintianus, dec. coll. fab. et [ce]nt., qui vixit ann. p. m. LI men. V d. X, [viv]us sibi posuit et Aur. Iannuarie [co]ningi suae. Cot si quis aeam arcam [po]st mortem eorum aperire vo[lu]eri[t inferet] decuriae meae * XXV*, na koji se rečeni učenjaci pri tome pozivaju, padala je pod collegium fabrum et centonariorum[4], a u njenu blagajnicu tekla je prigodice multa[5]).

Jedini su podaci za odregjivanje suštine te specifično ilirske dekurije 1. navod Plinija „viribus discriptis in decurias“ i 2. veliki broj dekurija u pojedinih plemena. Iz 1. slijedi, da nije župno područje, nego narod bio podijeljen na dekurije, a po 2. su dekurije samo manji dijelovi naroda bili. Gotovo dakle izlazi, da dekuriju smatramo svojtom. Pa i u Arbanasa je sveza po svojtama najnarodniji inštitut[6]. Svakako je to predrimska podjela plemena, koja se pod imenom dekurije i pod rimskom upravom održala.

Maezeji činili su župsku općinu, civitas, kojoj na čelu bijaše oficir kao praefectus civitatis[7].

---

[1] Schulten na spom. mj. str. 536. primjećuje samo: „Eigenthümlich ist die Eintheilung der gentes in decuriae.“

[2] Spom. mj. I.^{2} str. 301.

[3] Spom. mj. str. 87.

[4] Mommsen C. I. L. III Index str. 1177. J. P. Waltzing: „Dizionario epigrafico s. v. collegium“, str. 377.

[5] Waltzing spom. mj. str. 383., 384.

[6] G. pl. Hahn: „Albanesische Studien“, I., str. 152. L. Diefenbach: „Völkerkunde Osteuropas“ I., str. 64.

[7] Nazor Schultenov na spom. mj. str. 543., da praefect „nije militarska, nego jurisdikcionalna vlast“, kriv je po mome sudu. Da se on ne vlada samo kao praefectus gentis, već da i sa praefecti auxilija, s praefectom cohortis ili alae ipak ima nekaka posla, to dokazuje u C. I. L. IX 3044, V 5267, XIV 2954. isp. str. 84., primj. 1., izrijekom posvjedočeno istodobno vršenje dviju služaba. Isp. E. Ritterling: „De legione Romanorum“, X genina, str. 22., primj. 2.

Tako ga zasvjedočuje natpis iz 75. god. po Hr., C. I. L. IX 2564 iz Bovianum Undecimanorum u Samniju:

IMP · CAESARI · VESPASIANO
AVG · PONT · MAX · TRIB · POTEST · VI
COS · VI · DESIGN · $\overline{\text{VII}}$ · IMP · $\overline{\text{XIIII}}$ · P · P · CENS
EX TESTAMENT
· MARCELLI · Ɔ · LEG · $\overline{\text{XI}}$ · CL · P · F
P · P · LEG · EIVSD[1] · PRAEF · CIVITATIS · MAEZEIOR
ET · CIVITAT · DAESITIATIVM[2] · PRAEF · CHOR · $\overline{\text{III}}$ · ALP · ET
CIVITATIS · MELCOMANORVM[3] · $\overline{\text{II}}$ · VIR · I · D · QVINQVENN
PATRONI COLONIAE

---

[1] Prostor i ta okolnost, što dosele još nije posvjedočen jednostavan centurio kao prefekt župe, iziskuje ovdje uvrštenje još jednog vojničkog dostojanstva. Do te se prefekture dolazilo, bivši prije toga primipilus ili prefekt kohorte, ili tribun jedne legije, ili prefekt ale:

1. C. I. L. V 1838. 1839. = Dessau 1349: C. Baebio P. f. Cla. Attico (duum)vir. i. [d.], primopil. leg. V Macedonic., praef. c[i]vitatium Moesiae et Treballia[e, pra]ef. [ci]vitat. in Alpib. Maritumis, t[r.] mil. coh. VIII pr., primopil. iter., procurator. Ti Claudi Caesaris Aug. Germanici in Norico civitas Saevatum et Laiancorum.

2. C. I. L. IX 3044: [S]ex. Pedio Sex. f. An. Lusiano Hirruto prim. pil. leg. XXI, pra[ef.] Raetis Vindolicis Vallis [P]oeninae [et] levis armatur., (quattuor)vir. i. d., praef. Germanici Caesaris quinquennalici [i]uris ex s. c., quinquen. iterum...

3. C. I. L. V 5267: [L.] Calpurnius L. f. Ouf. Fabatus (sex)vir, (quattuor)vir i. d., praef. fabr., trib. iterum leg. XXI rapac., [pr]aef. cohortis VII Lusitan. [et] nation. Gaetulicar. sex, quae sunt in Numidia, [f]lam. divi Aug., patr. munic. t. f. i.

4. C. I. L. IX 5363: L. Volcacio Q. f. Vel. Primo praef. coh. I Noricor. in Pann., praef. ripae Danuvi et civitatium duar. Boior. et Azalior., trib. milit. leg. V Macedonicae in Moesia, praef. alae I Pannonior. in Africa, (duum)viro quinq., flamini divorum omnium...

5. C. I. L. XIV 2954: Sex. Iulius S. f. Pol. Rufus evocatus divi Augusti, praefectus [I] cohortis Corsorum et civitatum Barbariae in Sardinia.

6. C. I. L. VIII 10500: L Egnatuleio P. f. Gal. Sabino pontific. Palatuali, proc. Aug. (quadragesimae) Galliarum, proc. Aug. ad epistrategian Thebaidos, proc. Aug. ad census accipiendos Macedoniae, praef. gentis Cinithiorum, trib. leg. IIII Scythicae, le[g... leg...] geminae, flam. Aug. c[ol...] Egnatuleia..

7 C I. L. VI 3720, isp. E. E. IV 759 = Dessau 1418: Soli Lunae Apollini Dianae Ti. Claudius Pollio proc. Aug. (vicesimae) hereditatium, proc. Alpium Graiarum, flamen Carmentalis, praef. gentium in Africa, praef. alae Flaviae miliari[ae].

8. C. I. L. VIII 9327 = Dessau 2750: Dis Mauricis M. Pomponius Vitellianus tribus militiis perfunctus proc. Aug. ad curam gentium, praef. classis Germanicae.

[2] Mommsen popunjuje C. I. L. III, str. 282.: *Maeze[iorum, praef. civitatis Daesit]iatium* i C. IX adn.: *Maeze[iorum et civit. Daesit]iatium.* Ime Daesitiates pravo je doduše popunjeno, pošto se nikoje drugo ime poznatih dalmatinskih plemena tako ne da priudesiti očuvanim pismenima. Na Sardeates (Plin. n. h. III 142), Σαρδιῶται (Ptolemaeus II 16, 8) jedva se može i misliti.

[3] Taj ostanak imena pripada valjda takogjer kakom plemenu, i to, pošto je Marcellus vršio sva ostala zvanja u Dalmaciji, dalmatinskom kojem plemenu. Kada pregledamo liste u Plinija, Ptolomeja, Appiana i Strabona, onda se očuvani dio ni u koje ime ne da tako lako popuniti, kao u ime Melcomana: Plinius. III., 143.: Melcumani (Melcomani) i Ptolemaeus II., 16., 8.: (Μελ)κομένιοι. Oni su valjda identični

Marcelus, koji je kratko vrijeme prije godine 75. umr'o, služio je po Mommsenu[1]) „extremis fere annis Neronis" u Dalmaciji. Da li je u isto vrijeme upravljao objema plemenima, Maezejima i Daesitiatima, ne može se razabrati iz njegova natpisa, pošto u 7. redu mogu da budu i druge popune.

Maezeji su i pod Vespazijanom i još na kraju prvoga vijeka činili „komunu bez gradskoga reda", pošto su njihovi pripadnici onda još služili na brodovlju i kod auxilija, te se zavičajna općina kod svih tih vojnika označuje sa ethnicum Maezeius (jedan put s eksponentom, natione: v. gore str. 359., br. 3.)[2]).

Uslijed toga moći ćemo takogjer uzeti, da ih ni Ptolemej bez uzroka ne navodi megju plemenima Dalmacije, da su dakle Maezeji još u prvoj polovici drugog vijeka sačinjavali župsku općinu peregrinskog prava.

O daljem njihovom razvitku gotovo nema nikakih vijesti; možda će pogdjekoje vijesti o njima iznijeti naumljeno pretraživanje njihovoga, gore bar uopće odregjenog teritorija. Jednoć izrečena tvrdnja, da bi ustanovljenje toga teritorija mogla poslužiti osobna imena Maezeja: Carvus, Daetor, Dassius, Dazas, Liccaius, Plator, Scenus, Venetus, nije osnovano, pošto su ta imena posvjedočena i kod drugih dalmatinskih plemena, pa i izvan Dalmacije; ona su, kako Tomaschek[3]) veli, „općenito ilirska, a djelomice i messapičko-italska". Liccaius n. pr. nahodi se i u Breuka (Brambach 232), Amantinaca, (C. I. L. III 3224), Colapiana (C. I. L. III 11.227), kao i uopće u Panonaca (Brambach 1519).

C. Patsch.

---

sa Μερομέννοι u Appiana, III. 16:... Μερομέννους (Μεῤῥομέννους) καὶ Πυρισσαίους εἷλε δι' ὅλης πείρας. Isp. Tomaschek na spom. mj. str. 566. Postoji samo u tome poteškoća, da bi Melcomani sa 24 dekurije imali tek jednoga prefekta; možda se to time tumači, da je cohors III. Alpinorum ležala u njihovu području, te njen prefekt u isto vrijeme i župom upravljao. — Naselišta Melkomana nijesu poznata; Tomaschek na spom. mj. naseljava ih u sjevernom kraju Crne Gore. — S pogledom na to lokalizovanje htio je A. Domaszewski njihovo ime u loše sačuvanom natpisu C. I. L. III 8308 iz Prijepolja (isp. „Archaelogisch-epigraphische Mittheilungen", IV., str. 197. i „Wissenschaftliche Mittheilungen", IV., str. 294.), popuniti.

Kiepert: „Formae orbis antiqui", XVII., prenosi ih nasuprot na lijevu obalu Bosne od Fojnice do Željeznice. Po Pliniju pripadali su naronskom konventu. Oktavijan ih je bez osobita napora podjarmio (Appian). Isp. Zippel na spom. mj. str. 226. i d.

[1]) C. I. L. III, str. 282.

[2]) Mommsen: „Hermes", XIX., str. 25. i d., 32., 61. i d., 79.

[3]) Spom. mj. str. 563. Isp. W. Helbig: „Hermes", XI., str. 269.; H. Nissen: „Italische Landeskunde", I., str. 543., primj. 4.

Систематички пријеглед ресина (algae), сакупљених по др. Јустину Карлинском у околици Грачанице течајем јесени 1897.

Пише

проф. **Р. Гутвински (Gutwiński).**

(Подгорце код Кракова.)

С једном сликом.

У расправи „Флора кременастих ресина (диатомацеја) Босне и Херцеговине“ од Ј. Карлински-а[1] спомиње се *Cyclotella operculata* Kütz. такођер из Грачанице. Сâм сам објелоданио 47 врсти диатомацеја из околице речене вароши[2]). Тако би било даклем 48 специја ресина из тог округа познато. Ја ћу ево тај број да повећам новима, то јест из околине грачаничке неспоменутим врстама.

Господин др. Ј. Карлински-у имам да захвалим на материјалу к овој расправи, па му ево овим изражавам своју благодарност.

Тај материјал потиче из овијех мјеста: 1. мочваре код жељезничке постаје Грачаница, 2. мочваре код жељезничке постаје у Вукнићу, 3. Бољанић (без поближег навода), 4. обале Спрече код Петрова села, 5. Ријека код вароши Грачанице, 6. мочваре код Сухопоља, 7. обале Босне код Добоја, 8. мочваре код Какмужа, 9. мочваре код Лохиња, 10. мочваре код Сочковца, 11. мочваре код Карановца, 12. мочваре код Стјепан-поља и 13. обале Ријеке код Грачанице.

Микроскопско испитивање тих 13 проба дало је за прво мјесто 4 врсте, друго 4, треће 29, четврто 20, пето 21, шесто 24, седмо 3, осмо 8, девето 30, десето 32, једанаесто 24, дванаесто 22 а за тринаесто 8. Кад пак те врсте ресина систематички поредамо, добивамо у свему само 85 врсти, које са прватњима из околице Грачанице дају број 123.

Из овога видимо, да су од 85 овдје набројаних ресина само њих 75 за ту околицу нове. Али од њих су 15 врста и 8 варијетета нове за укупну босанско-херцеговачку флору ресина, те су у овој расправи означене ***дебелим*** словима. Једна пак иначица по облику илустрована је у придодањој сличици.

---

[1] „Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien u. d. Herceg.“, V. св., Wien 1897., стр. 464.—479.

[2] „Прилог к познавању фосилних диатомацеа у Босни. (Наслага диатомацеа код Петрова села)“, „Гласник зем. муз. у Босни и Херцеговини“, X. св., Сарајево 1898., стр. 115.—121.

Разред: **Chlorophyceae** (Kütz. ex parte) Wittr.

Ред: ***Confervoideae*** (Ag.) Falk.

Фамилија: **Sphaeropleaceae** (Kütz.) Cohn.

Генус (Род): **Sphaeroplea** Ag.

1. ***S. annulina*** (Roth.) Ag. De-Toni, Sylloge alg., књ. I.. стр. 95. Crass. cell. = 48·4 *μ*, long. cell. = 264 *μ*.

   Мочваре код Лохиња; у једностаничном одломку.

Фамилија: **Ulotrichiaceae** (Kütz.) Borzi em.

Генус (Род): **Hormiscia** Fries.

2. *H. subtilis* (Kütz.) De-Toni o. мј. стр. 159. *(Ulothrix subtilis* Kütz.). var. ***stagnorum*** (Kütz.) Kirchn., Algenflora von Schlesien, стр. 77. Crass. cell. = 6·6 *μ*, long. cell. = 11—17 *μ*.

   Мочваре код Какмужа, међу неплодним нитима *Oedogonium* spec.?

3. *H. flaccida* (Kütz.) Lagerh. De-Toni o. мј. стр. 161. Crass. cell. = 11 *μ;* long. cell. = 15—18 *μ*.

   Мочваре код Какмужа.

Генус (Род): **Conferva** L.

4. *C. bombycina* (Ag.) Lagerh. De-Toni o. мј. стр. 216.

   Бољанић.

Ред: ***Protococcoideae*** (Menegh.) Kirchn.

Фамилија: **Volvocaceae** (Cohn) Kirchn.

Генус (Род): **Chlamydomonas** Ehrenb.

5. ***C. Pulvisculus*** (Müller) Ehrenb. De-Toni o. мј. стр. 549. Crass. cell. = 11 *μ;* long. cell. = 13 *μ*.

   Мочваре код Лохиња.

Фамилија: **Palmellaceae** (Decaisne) Naeg. em.

Генус (Род): **Schizochlamys** A. Br.

6. *S. gelatinosa* A. Br. De-Toni o. мј. стр. 644.

   Мочваре код Какмужа.

Генус (Род): **Gloeocystis** Naeg.

7. *G. botryoides* (Kütz.) Naeg. De-Toni o. мј. стр. 670.
Мочваре код Какмужа.

Генус (Род): **Pleurococcus** Menegh.

8. *P. angulosus* (Corda) Menegh. De-Toni o. мј. стр. 691.
Мочваре код Лохиња и Какмужа.

Ред: ***Conjugatae*** (Link.) De-Bary.

Фамилија: **Zygnemaceae** (Menegh.) Rabenh.

Генус (Род): **Mougeotia** Ag.

M. spec.? У неплодним примјерцима. Бољанић.

Генус (Род): **Spirogyra** Link.

9. *S. communis* (Hass.) Kütz. Petit, Spirog., стр. 16., таб. V., сл. 1.—3. Crass. cell. = 26 μ; long. = 90—220 μ; taenia chlorophyc. una, anfractibus 3 $^1/_2$—4—6.
Мочваре код Лохиња

10. *S. rivularis* Rabenh. De-Toni o. мј. стр. 752. Crass. cell. = 35—40 μ, long. = 88—110—132—154 μ; taeniae chlorophyllaceae 2, anfractibus 1 $^1/_2$—2.
Петрово село, обале Спрече.
var. ***minor*** Hansg., Prodromus der Algenflora von Böhmen, стр. 161. Crass. cell. = 24 μ.
Са типским обликом код Петрова села.

11. ***S. ternata*** Ripart. Petit, Spirog., стр. 26., таб. VIII., сл. 4.—7. Crass. zygosp = 35—40—41—44—53 μ. Long. zygosp. = 53—55—57 до 59—64 μ. Crass. cell. veg. = 48—53 μ, long. = 44—110 μ; taeniae chlorophyl. 3, anfractibus 1 $^1/_2$—2.
Обале Ријеке код града Грачанице.

12. ***S. fluviatilis*** Hilse. Petit o. мј. стр. 27., таб. V., сл. 13. Crass. cell. = 28—33—44 μ, long. = 9 × crassitud. Taeniae chlorophyc. 4, anfractibus 1 $^1/_2$.
Ријека код града Грачанице; Петрово село; обале Спрече. Све стерилни ексемплари!

13. ***S. dubia*** Kütz. De-Toni o. мј. стр. 764. Crass. cell. = 46 μ, long. = 55—92—117 μ. Taenia chloroph. 2—3, anfractibus 1 $^1/_2$—2—3.
Мочваре код жељезничке станице Грачаница.

Фамилија: **Desmidiaceae** (Kütz.) De-Bary.

Генус (Род): **Closterium** Nitzsch.

14. *C. acerosum* (Schrank.) Ehrenb. Ralfs, Brit. Desm., таб. XXVII., сл. 2. Crass. cell. = 37·4 *μ*, long. = 574 *μ*.

Ријека код Грачанице; Бољанић; мочваре код Лохиња.

var. *subangustum* Klebs. Preuss. Desm., таб. I., сл. 9. *c*. Crass. cell. = 15·4 *μ*, long. = 114—147—154 *μ*.

Мочваре код Какмужа.

15. *C. lanceolatum* Kütz. Ralfs, Brit. Desm., таб. XXVIII., сл. 1. Crass. = 33 *μ*! long. = 227—242 *μ*.

Ријека код Грачанице; мочваре код Сухопоља, код Сочковца и код Карановца.

16. ***C. littorale*** Gay. Essai, Monogr. Conjug., стр. 75., таб. II., сл. 17. ***forma nob.*** Наша *слика 1.*

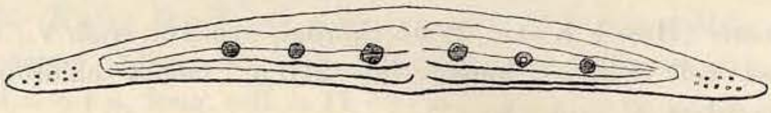

Слика 1.

Forma prae longitudine tenuior, apicibus subrefractis. Crass. = 15·4 *μ*, crass. apic. = 4·4 *μ*; long. cell. = 141 *m*.

Мочваре код Какмужа.

Разред: **Bacillarieae** Nitzsch.

Ред: ***Raphideae*** H. L. Smith.

Фамилија: **Naviculaceae** (Kütz.) Heib. p. p.

Генус (Род): **Navicula** Bory.

17. *N. viridis* (Nitzsch) Kütz. var. *commutata* Grun. у V. Heurck o. мј. таб. V., сл. 6.

Мочваре код Карановца, Сочковца и Сухопоља.

18. *N. borealis* (Ehrenb.) Kütz. V. Heurck, таб. VI., сл. 3.

Мочваре код Сочковца.

19. *N. Brebissonii* Kütz. A. Schmidt, Atlas, таб. XLIV., сл. 16.—19.

Обале Спрече код Петрова села; мочваре код Карановца.

20. *N. cincta* (Ehrenb.) Kütz. var. *Heufleri* Grun., Navicul. у Wien. Verhandl., 1860., таб. (1.) III., сл. 32.

Мочваре код Карановца и Сочковца.

21. *N. gracilis* Kütz. Grun., Navicul. у Wien. Verhandl., 1860., стр. 526., таб. (2.) IV., сл. 27.

Мочваре код Сочковца.

22. *N. viridula* Kütz. V. Heurck, таб. XVII., сл. 25.

Мочваре код Карановца, Сочковца (веома многобројна), Лохиња; Ријека код Грачанице; Петрово село — обале Спрече; Бољанић.

23. *N. rhynchocephala* Kütz. De-Toni, Sylloge alg., књ. II., св. 1., стр. 44., 45.

var. *brevis* Grun., Navicul. у Wien. Verhandl., 1860., таб. (2.) IV., сл. 31. *c*

Мочваре код Карановца (у великој множини), Сочковца, Лохиња, Сухопоља; код жељезничке станице Грачаница; Ријека код Грачанице.

var. **dubia** Grun. о. мј. таб. (2.) IV., сл. 32.

Петрово село, обале Спрече.

var. *elongata* Grun. о. мј. таб. (2.) IV., сл. 31. *a*.

Мочваре код жељезничке станице Грачаница, код Лохиња и код Сочковца.

24. *N. cryptocephala* Kütz. var. *lanceolata* Grun. о. мј. таб. (2.) IV., сл. 28. *a*.

Петрово село, обале Спрече; Ријека код Грачанице и обале Ријеке; мочваре код Сочковца и код Стјепанпоља.

var. *rhynchocephala* Grun. о. мј. сл. 28. *b*.

Мочваре код Карановца.

var. *minor* Grun. о. мј. сл. 28. *d*.

Мочваре код жељезничке станице Вукнић; Сочковац; Ријека код Грачанице.

var. **intermedia** V. Heurck о. мј. таб. VIII., сл. 10.

Вукнић са пређашњим варијететом и мочваре код жељезничке станице Грачаница.

25. *N. lanceolata* Kütz. Grun. о. мј. таб. (2.) IV., сл. 26.

Ријека код Грачанице; мочваре код Лохиња и Стјепанпоља.

26. *N. mutica* Kütz. Grun. о. мј. таб. (3.) V., сл. 16.

Мочваре код Сочковца.

27. *N. Carassius* Ehrenb. Grun., Navicul., таб. (1.) III., сл. 31.

Бољанић.

28. *N. cuspidata* Kütz., Bacil., таб. III., сл. 24.

Бољанић; Ријека код Грачанице; мочваре код Сухопоља.

29. *N. ambigua* Ehrenb. Grun., Navicul., таб. (2.) IV., сл. 33.

Мочваре код жељезничке станице Вукнић; Бољанић; обале Спрече код Петрова села; мочваре код Сухопоља (многобројна), Лохиња, Сочковца, Карановца (врло многобројна) и код Стјепанпоља.

30. ***N. De-Toniana*** Gutw. Materyały do flory glonów Galicyi, дио III., Sprawozd. Kom. Fizyogr. Akad. Um., књ. XXVIII., стр. 140., таб. III., сл. 17. Long. cell. = 55 μ, lat. med. = 13·2 μ, lat. ante apic. = 8·8 μ; lat. apic. = 4·4 μ.

Бољанић.

31. *N. sphaerophora* Kütz. Grun., Navicul., таб. (2.) IV., сл. 34.

Мочваре код жељезничке станице Вукнић, код Сухопоља, Лохиња, Сочковца, Карановца и код Стјепанпоља; обала Ријеке код Грачанице.

32. *N. amphisbaena* Bory. Grun., Navicul., таб. (2.) IV., сл. 36.

Бољанић; обале Спрече код Петрова села; мочваре код Сухопоља, Лохиња, Сочковца, Карановца и код Стјепанпоља.

33. *N. limosa* Kütz. Grun. о. мј. таб. (3.) V., сл. 7. (var. *bicuneata* Grun.), сл. 8. *d* (var. *truncata* Grun.) и V. Heurck, Synop., таб. XII., сл. 23. (var. *curta* Grun.).

Бољанић; мочваре код Лохиња, Стјепанпоља и Карановца.

34. *N. Iridis* Ehrenb. var. *amphirhynchus* (Ehrenb.) De-Toni о. мј. стр. 154. (= *N. producta* Grun., Navicul. у Wien. Verhandl., 1860., таб. [2.] IV., сл. 35.).

Бољанић; мочваре код Лохиња и Стјепанпоља.

var. *affinis* (Ehrenb.) V. Heurck о. мј. таб. XIII., сл. 4., Grun. о. мј. таб. (3.) V., сл. 2.—3., 11.

Мочваре код Стјепанпоља, Сочковца (многобројна); Ријека код Грачанице; Бољанић.

35. *N. Bacillum* Ehrenb. var. ***minor*** V. Heurck о. мј. таб. XIII., сл. 10.

Мочваре код Сочковца.

36. *N. Pupula* Kütz. V. Heurck о. мј. таб. XIII., сл. 15.

Бољанић; Ријека код Грачанице; мочваре код Лохиња, Сочковца, Стјепанпоља; обале Ријеке код Грачанице.

37. ***N. cocconeiformis*** Greg. Grun., Navicul. о. мј. таб. (2.) IV., сл. 9.

Мочваре код Лохиња, Карановца и код Стјепанпоља.

38. *N. Rostellum* Grun. о. мј. таб. (2.) IV., сл. 10.

Бољанић.

39. *N. binodis* Ehrenb. Grun. о. мј. таб. (2.) IV., сл. 42.

Мочваре код Стјепанпоља.

Генус (Род): **Stauroneis** Ehrenb.

40. *S. Phoenicenteron* (Nitzsch) Ehrenb. V. Heurck о. мј. таб. IV., сл. 2.

Бољанић.

Генус (Род): **Pleurostauron** Rabenh.

41. *P. Legumen* (Ehrenb.) Rabenh. De-Toni, Sylloge alg., књ. II., стр. 222. (=*Stauroneis Smithii* [Bréb.] Grun.). V. Heurck, таб. IV., сл. 10.
Мочваре код Сочковца.

Генус (Род): **Pleurosigma** W. Sm.

42. *P. attenuatum* (Kütz.) W. Sm. De-Toni o. мј. стр. 248.
Обала ријеке Босне код Добоја.
43. *P. acuminatum* (Kütz.) Grun. у Wien. Verhandl., 1860., стр. 561., таб. (4.) VI., сл. 6.—7.
Мочваре код Стјепанпоља, код Карановца (овдје врло многобројна!), код Сочковца, Лохиња и Сухопоља; Ријека код Грачанице.

Генус (Род): **Frustulia** Ag.

44. *F. vulgaris* (Thwait.) De-Toni, Sylloge alg., књ. II., стр. 280.; V. Heurck o. мј. таб. XVII., сл. 6.
Мочваре код Сухопоља; Ријека код Грачанице.

Фамилија: **Cymbellaceae** (Kütz.) Grun.

Генус (Род): **Cymbella** Ag.

45. *C. leptoceras* (Ehrenb.) Rabenh. V. Heurck o. мј. таб. III., сл. 24.
Обале Спрече код Петрова села.
46. *C. Cistula* (Hempr.) Kirchn., Algenflora von Schlesien, стр. 189.; V. Heurck o. мј. таб. II., сл. 12.
Са пријашњом врстом.

Генус (Род): **Encyonema** Kütz.

47. *E. prostratum* (Berk.) Ralfs. V. Heurck o. мј. таб. III., сл. 10.
Мочваре код Сухопоља.

Генус (Род): **Amphora** Ehrenb.

48. *A. ovalis* (Bréb.) Kütz. A. Schmidt, Atlas, таб. XXVI., сл. 106.—111.
Бољанић.

Фамилија: **Gomphonemaceae** (Kütz.) Grun.

Генус (Род): **Gomphonema** Ag.

49. *G. capitatum* Ehrenb. form. *curta* V. Heurck o. мј. таб. XXIII., сл. 8.
Мочваре код Лохиња.

50. *G. parvulum* Kütz. V. Heurck o. мј. таб. XXV., сл. 11.
Мочваре код Сухопоља.

51. *G. olivaceum* (Lyngb.) Kütz. V. Heurck o. мј. таб. XXV., сл. 20.
Мочваре код Лохиња.

Фамилија: **Cocconeidaceae** (Kütz.) Grun.

Генус (Род): **Cocconeis** Ehrenb.

52. *C. Pediculus* Ehrenb. V. Heurck o. мј. таб. XXX., сл. 28.—30.
Обале Ријеке код Грачанице; мочваре код Лохиња.

53. *C. Placentula* Ehrenb. V. Heurck o. мј. таб. XXX., сл. 26.—27.
Мочваре код Сочковца, Стјепанпоља и код Лохиња.

Фамилија: **Achnanthaceae** (Kütz.) Grun.

Генус (Род): **Achnanthes** Bory.

54. *A. minutissima* Kütz. var. *cryptocephala* Grun. V. Heurck o. мј. таб. XXVII., сл. 41.
На стерилним нитима *Oedogonium* spec.? у мочварама код Какмужа.

Ред: ***Pseudorhaphideae*** H. L. Smith.

Фамилија: **Nitzschiaceae** Grun.

Генус (Род): **Nitzschia** Hassal.

55. ***N. dubia*** Hantzsch var. ***minor*** Grun., Nitzschiaceae y Wien. Verhandl., 1862., стр. 568., таб. (12.) XVIII., сл. 24. *a, b*.
Мочваре код Сухопоља.

56. *N. stagnorum* Rabenh. V. Heurck o. м. таб. LIX., сл. 24.
На истом мјесту.

57. *N. serians* Rabenh. V. Heurck o. мј. таб. LIX., сл. 23.
Мочваре код Карановца.

58. *N. thermalis* (Ehrenb.) Auersw. var. ***littorea*** Grun. y V. Heurck, Synop., таб. LIX., сл. 25.
Мочваре код Сухопоља.

59. *N. parvula* W. Sm. Kirchn., Algenflora von Schlesien, стр. 197.
Мочваре код Лохиња, Сочковца и Сухопоља.

60. *N. linearis* (Ag.) W. Sm. var. *tenuis* (W. Sm.) Grun. V. Heurck o. мј. таб. LXVII., сл. 16.
Мочваре код Сухопоља, Сочковца и Карановца.

61. *N. Heufleriana* Grün. V. Heurck o. mj. таб. LXVIII., сл. 14.

Обале Спрече код Петрова села.

62. *N. Palea* (Kütz.) W. Sm. Grun., Nitzschiaceae у Wien. Verhandl., 1862., таб. (12.) XVIII., сл. 3.

Мочваре код Карановца, Сухопоља (многобројна) и код жељезничке станице Грачаница.

var. **debilis** (Kütz.) Grun. V. Heurck o. mj. таб. LXIX., сл. 28.

Мочваре код Сухопоља.

var. *tenuirostris* (Kütz.) V. Heurck o. mj. таб. LXIX., сл. 31.

Бољанић.

63. *N. acicularis* (Kütz.) W. Sm. V. Heurck o. mj. таб. LXX., сл. 5.

Обале Спрече код Петрова села; Ријека код Грачанице; мочваре код Лохиња, Сочковца и Стјепанпоља.

Фамилија: **Surirellaceae** (Kütz.) Grun.

Генус (Род): **Suriraya** Turp.

64. *S. splendida* (Ehrenb.) Kütz. V. Heurck o. mj. таб. LXXVII., сл. 4. Long. = 99 μ, lat. = 33 μ.

Бољанић (многобројна!); Ријека код Грачанице; мочваре код Сочковца, Карановца (многобројна!) и Стјепанпоља.

65. *S. ovalis* Bréb. var. *ovata* (Kütz.) V. Heurck o. mj. таб. LXXIII., сл. 5.

Обале Спрече код Петрова села (многобројна!); мочваре код Сухопоља (многобројна!).

var. *minuta* (Bréb.) V. Heurck o. mj. таб. LXXIII., сл. 9.—10.

Бољанић; обале Спрече код Петрова села (многобројна!); мочваре код Лохиња, Сухопоља, Сочковца, Карановца и Стјепанпоља.

var. **salina** (W. Sm.) V. Heurck o. mj. таб. LXXIII., сл. 15.

Обале Спрече код Петрова села.

var. *angusta* (Kütz.) V. Heurck o. mj. таб. LXXIII., сл. 12.

Бољанић; обале Спрече код Петрова села; мочваре код Сухопоља, Лохиња, Сочковца; обале Ријеке код Грачанице; мочваре код Карановца и Стјепанпоља.

var. *pinnata* (W. Sm.) V. Heurck o. mj. таб. LXXIII., сл. 13.

Мочваре код Сухопоља.

Генус (Род): **Cymatopleura** W. Sm.

66. *C. Solea* (Bréb.) W. Sm. V. Heurck o. mj. таб. LV., сл. 5.—7.

Бољанић; Ријека код Грачанице; мочваре код Карановца, Лохиња, Сочковца и Стјепанпоља.

Фамилија: **Diatomaceae** (Grun.) Kirchn.

Генус (Род): **Diatoma** DC.

67. *D. vulgare* Bory. V. Heurck о. мј. таб. L., сл. 4.

Обале Ријеке код Грачанице; мочваре код Сочковца и Сухопоља.

Генус (Род): **Odontidium** Kütz.

68. *O. mutabile* W. Sm. V. Heurck о. мј. таб. XLV., сл. 12.

Бољанић.

Фамилија: **Eunotiaceae** (Kütz.) De-Toni.

Генус (Род): **Cystopleura** Bréb.

69. *C. turgida* var. *granulata* (Ehrenb.) Brun. V. Heurck о. мј. таб. XXXI., сл. 5., 6.

Обале ријеке Босне код Добоја.

70. *C. Sorex* (Kütz.) Kunze. V. Heurck о. мј. таб. XXXII., сл. 7.—8.

На истом мјесту.

Ред: ***Cryptorhaphideae*** H. L. Smith.

Фамилија: **Melosiraceae** (Kütz.) De-Toni.

Генус (Род): **Melosira** Ag.

71. *M. varians* Ag. *(Lysigonium varians* [Ag.] De-Toni).

Бољанић; мочваре код Стјепанпоља.

Генус (Род): **Cyclotella** Kütz.

72. ***C. stelligera*** Cleve et Grun. V. Heurck о. мј. таб. XCIV., сл. 22.—27.

Ту занимљиву врсту, која је до сад из Нове Селандије „Rotorua“-језера и из Вогеза „Lac Gerardmer“ позната била [исп. De-Toni, Sylloge alg., књ. II., стр. 1355., бр. 5423.] нашао сам у материјалу из Бољанића.

Разред: **Myxophyceae** Luchs *(Cyanophyceae* Stiz.).

Ред: ***Gloeosipheae*** Kütz.

Фамилија: **Nostoceae** (Kütz.) Born. et Flah.

Генус (Род): **Anabaena** (Bory) Wittr.

73. ***A. flos aquae*** (Lyngb.) Bréb. *a)* ***genuina*** Kirchn., Algenflora von Schlesien, стр. 235.

Мочваре код Стјепанпоља и Карановца.

Фамилија: **Lyngbyaceae** *(Oscillariaceae).*

Генус (Род): **Lyngbya** (Ag.) Thur.

74. *L. leptotricha* (Kütz.) Hansg., Prodromus der Algenflora von Böhmen, II., стр. 107. Crass. filam. = 2·2—3·3 μ, long. cell. = 3·3—4·4 μ.
Обале Спрече код Петрова села; мочваре код Сухопоља, Сочковца и Карановца.

75. ***L. spissa*** (Bory) Hansg. о. мј. стр. 109. Cras. filam. = 3·3 μ; long. cell. = 0·51 μ. Мочваре код Карановца.

76. *L. tenuis* (Ag.) Hansg. о. мј. стр. 111.
var. *aerugineo-coerulea* (Kütz.) Kirchn. Crass. filam. = 5·5 μ, long. cell. = 2·9 μ. Мочваре код жељезничке станице Грачаница.
var. *viridis* Kütz. Crass. filam. = 4·4—6·6 μ; long. cell. = 2·75—4·4 μ.
Мочваре код Сочковца и код жељезничке станице Грачаница.

77. *L. antliaria* (Jürg.) Hansg. о. мј. стр. 114. Мочваре код Карановца.

78. *L. natans* (Kütz.) Hansg. о. мј. стр. 115. Crass. filam. = 8·8 μ, long. cell. = 3·6 μ.
Ријека код Грачанице; мочваре код Сочковца.

79. ***L. anguina*** (Bory) Hansg. о. мј. стр. 116. Crass. filam. = 9·9 μ, long. cell. = 4·4 μ. Мочваре код Лохиња.

80. *L. chalybea* (Mert.) Hansg. о. мј. стр. 116. Crass. filam. = 8·8 μ, long. cell. = 1·25—2·2 μ.
Бољанић; обале Спрече код Петрова села.

81. *L. Froelichii* (Kütz.) Hansg. о. мј. стр. 118. Crass. filam. = 15·4—17·6 μ; long. = $^1/_4$ crassitudinis.
Мочваре код Лохиња и Сочковца.

82. ***L. princeps*** (Vauch.) Hansg. о. мј. стр. 119. Crass. filam. = 26·4 μ, long. = $^1/_6$ crassitudinis.
Поједине нити међу *L. natans* у Ријеци код Грачанице и у мочварама код Сухопоља (овдје са *Difflugia oblonga* Stein).

Разред: **Flagellatae.**

Фамилија: **Euglenidae** Stein.

Генус (Род): **Euglena** Ehrenb.

83. *E. viridis* Ehrenb. Ријека код Грачанице; мочваре код Какмужа и Лохиња (овдје са *Parametium viride).*

84. *E. spirogyra* Ehrenb. Мочваре код Лохиња и Сочковца.

85. *E. pyrum* (Ehrenb.) Schmitz. Ријека код Грачанице.

Подгорце код Кракова, 22. априла 1898.

Fosilni ostanci sisavaca iz Save.

Priopćio

Ivan Grimmer.

Zadnjih godina ponovno su ribari u Savi nalazili fosilnih ostanaka sisavaca, koji su, koje kupnjom, koje darovanjem prešli u vlasništvo zemaljskog muzeja.

Kada se ja sada laćam toga posla, da te fosilne ostanke sisavaca ovdje opišem, ne činim to s namjerom, da time napišem paleontološku raspravu, kojom se ta stvar završuje, — nema u mene za to ni nužnog detaljnog znanja, ni dovoljne literature, ni isporedne gragje a ni nužna vremena — ja idem jedino za tim, da u jednu ruku stručne naučenjake upozorim na znamenite možda pojedine nahogjaje, u drugu pak ruku da u domaćeg naroda pobudim interes za takve, za predistoriju zemlje znamenite relikte.

Opisuje se:

1. Lubanja megjeda pećinara *(Ursus spelaeus)*;
2. Dva lopatasta paroška od losa *(Cervus alces)* 2 komada;
3. Komad roga od jelena *(Cervus elaphus)* 1 komad;
4. Dva dijela lubanje od tura *(Bos priscus)*.

Lubanja megjeda pećinara. *(Ursus spelaeus* Blumenb.)

Slika 1., 2.

Ta lubanja megjeda pećinara, tog najproširenijeg grabežljivca diluvijalnog vremena ima duguljastu, pruženu podobu. Duga je od prednjeg kraja unutrašnjih incizivnih alveola pa do zadnjeg kraja condyla 471 *mm;* izmegju očnih duplji širok je 112 *mm;* širina izmegju spoljašnjih ploha „processus mastoideus-a“ ne može se mjeriti, pošto su ti nastavci lubanje odlomljeni.

Lubanja je smegja, masa je njenih kosti čvrsta, tkanje kostiju čvrsto je i dobro očuvano, više ozlijeda što ih ima, čini se da je dobila, dok su je vadili, i poslije toga.

Sprijeda do nosnih kosti opada čelo naglo i strmo. Čelne grbe velike su.

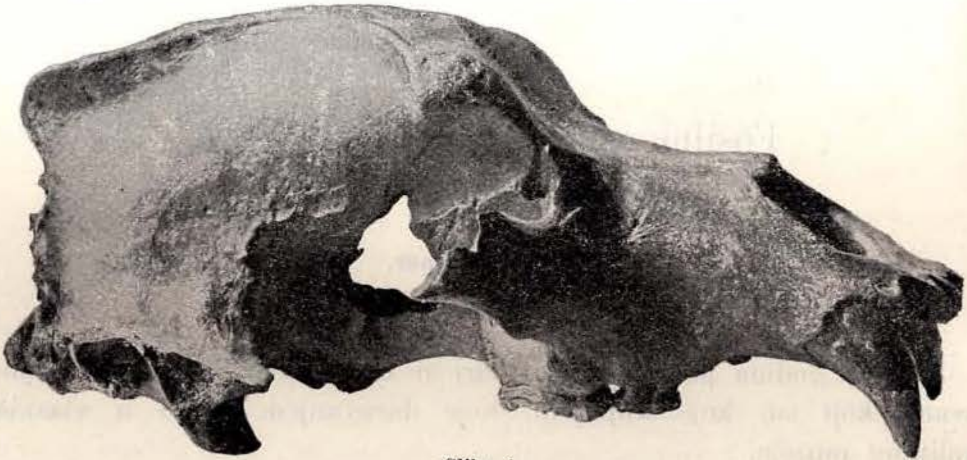

Slika 1.

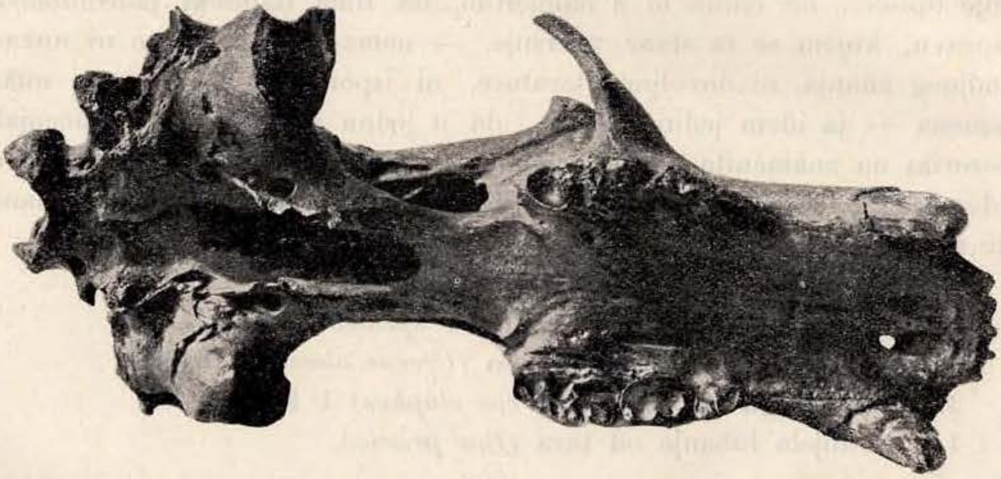

Slika 2.

Parietalia, koja su pod kutom od 57 gradi jedno naspram drugog nagnuta, čine iznad sagitalnog šva vrlo izdignut greben; ovaj se sprijeda još dijeli na dvije razrašljene grane, koje se prostiru nad čelnicom, te se svršavaju pri otražnjem kutu očnih duplji.

Švovi lubanje gotovo su svi srasli; vidi se samo čelni šav gornje čeljusnice, nadalje da su nosne kosti na svojoj spoljašnjoj ivici razdijeljene švom, koji se dobro razabire. Spram gornjeg su kraja nasalia kako s nosnom košću, tako i izmegju sebe srasla.

Od zubi gornje čeljusnice — dōnje nema — očuvala su se oba canina i 5 kutnjaka. Sjekutići i prvi desnostrani molar ispali su do prvog ljevostranog incizivnog zuba, koji je odlomljen, kako se to vidi iz komada noge, štono je ostala zadjevena u čeljusnici.

Iz zubnih se alveola vidi, da su od 6 prednjih zuba oba pobočna bili najjači, a oba srednja najslabiji.

Oba krepko razvijena, izmegju sebe prilično usporedna kutnjaka proviruju za 60 *mm* iz čeljusnice; oni su čunjasto zašiljeni i prema dōnjem kraju u lūk savijeni; pri čeljusnici imaju duguljast presjek sa 40—25 *mm* premjera. Na unutrašnjoj su strani ondje, gdje su se pri pomicanju dōnje čeljusnice morali doticati njenih kutnjaka, jako izlizani.

Praemolares i derača nema nikako.

Od molares stoje u gustom redu lijevo 3, s desne strane 2 u čeljusnici. Prednji je desni molar ispao, iz alveole vidi se, da je bio dvonog. Prednji lijevi molar ima u pravcu čeljusnice rasagjenu, 20 *mm* dugu, oštru nogu.

Oba srednja kutnjaka duguljasta su, imaju 30×20 *mm* površine; ivica im je grbava. Na površini obaju zuba vide se u sredini udubine oštrih ivica, po kojima zubi izlaze šuplji. Na oštećenoj čeljusnici vidi se, da ti zubi imaju po 3 noge — dva na spoljašnjoj, jednog u nutarnjoj ivici —, od kojih je unutrašnja znatno jača; noge imaju čunjast oblik i duge su 27 *mm*.

Oba najzadnja molara najveći su; dugi su 52 *mm*, široki 25 *mm* i imaju ovalan oblik. Zubne ivice, naročito spoljašnje, vrlo su grbave; iznutra su zubi plosnato tuberkulozni. Od zubnih nogu samo se dvije vide na spoljašnjoj ivici; one su 28 *mm* duge i završuju se čunjasto.

Dva lopatasta paroška od losa. *(Cervus alces* Cuv.)

Slika 3., 4.

Jedan je od tih lopatastih parožaka *(slika 3.)* ljevostran. Deblo mu je vrlo oštećeno, samo nekoliko se zrna održalo; ova pokazuju, da je bio vrlo nizak; po obliku je ovalan sa 90×70 *mm* u premjeru.

Kratka, nerazdijeljena grana ima takogjer ovalan presjek, po cijeloj je dužini isprutana i tamo amo zasagjena zrnima. Prema gornjem kraju nastavlja se grana pravo u lopatu.

Lopata sastoji od dva dijela, jedne manje, naprijed pružene bazalne lopate i jedne veće uspravne krajnje lopate, kojoj su izdanci zajedno s gornjim dijelom lopate odlomljeni.

Pet zubaca bazalne lopate posve su se održali; oni se prstoliko odvajaju od lopataste površine, te su dugi 120 do 150 *mm*. Površina bazalne lopate široka je 270 *mm*. Krajnja je lopata ondje, gdje se odvaja od bazalne lopate, takogjer 270 *mm* široka, ali se prama gornjem kraju naglo širi.

Na oba dijela parožne lopate ima kako na unutrašnjoj, tako i na spoljašnjoj strani po jedna brazda, koja je slična rebarcima u listu; oba su dijela s granom u istoj ravnini. Bazalna je lopata naprema krajnjoj ponešto uvijena; odlomljeni kraj krajnje lopate čini se da je toliko bio uvijen, da je naspram pravca grane gotovo bio okomit.

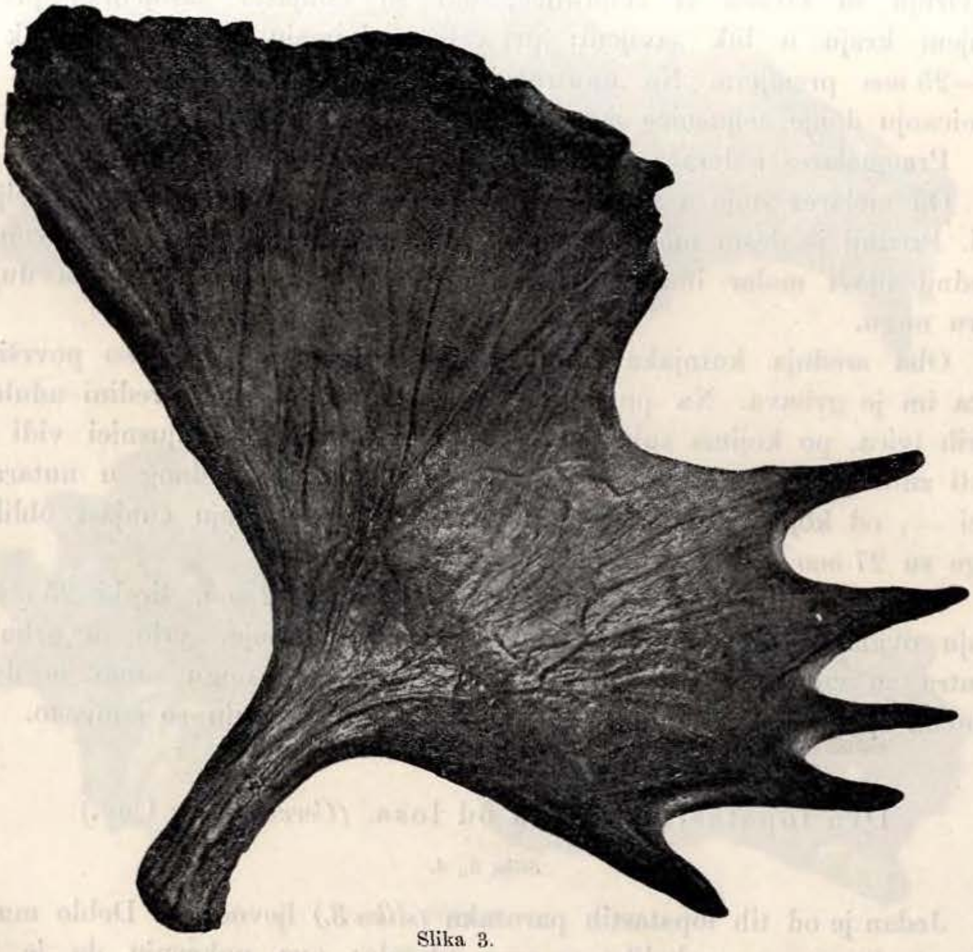

Slika 3.

Mesna debljina lopate pri dōnjoj je ivici 30, pri gornjoj 10 *mm;* boje je otvoreno smegje.

Druga je parožna lopata *(slika 4.)* desnostrana.

Kratko deblo sačinjavaju krupna zrna; ono je duguljasto okruglo sa 105 × 90 *mm* u premjeru.

110 *mm* duga, 62 *mm* debela grana okrugla je, po dužini vrlo brazdovita; zrna po njoj nema.

Plosnati, lopatasti, brazdasti vijenac, u koji se grana produžuje, sastoji od bazalne i skrajne lopate; prva je posvema očuvana, od pošljednje je odlomljena zadnja ivica.

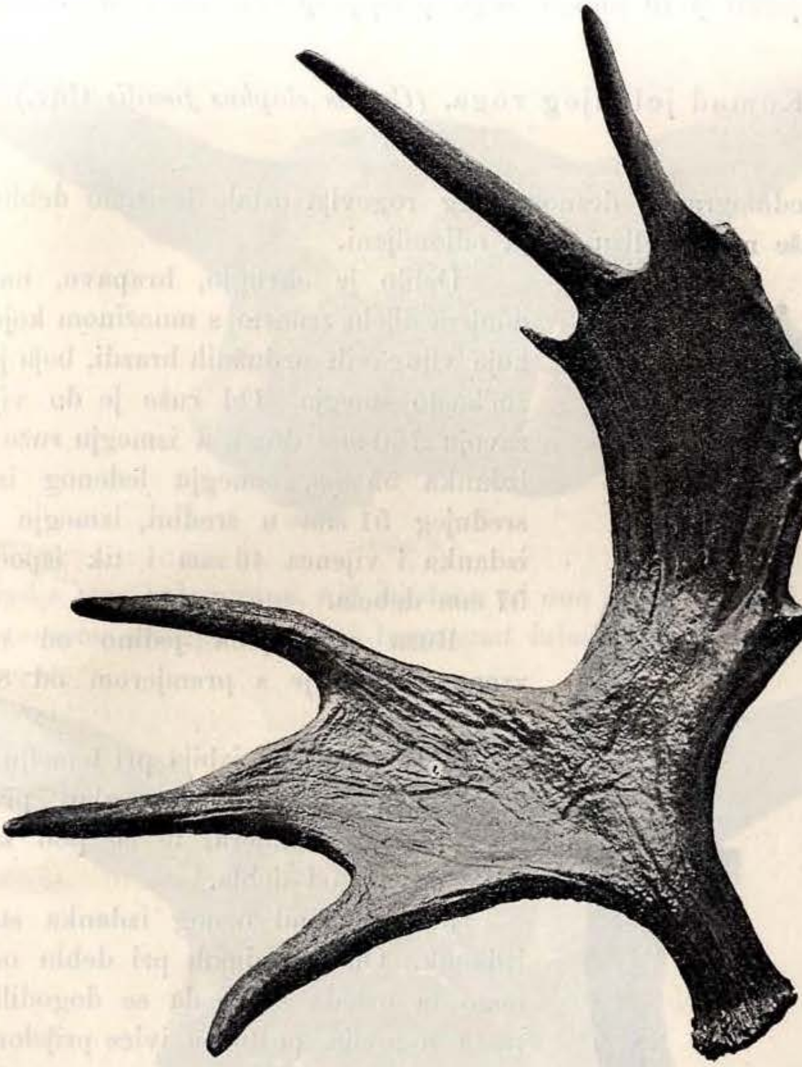

Slika 4.

Bazalna je lopata trozuba; od prstoliko od lopatine površine razgranjenih zubaca oba su spoljašna po 240 *mm*, srednji 280 *mm* dugi. Lopata je široka 160 *mm*.

Krajnja je lopata ondje, gdje se odvaja od bazalne lopate, 140 *mm* široka. Od zubaca, koji joj krase gornju ivicu, samo su se tri očuvala. Pri tome je najprednji posve kratak, gotovo kao da je ondje lopatina površina samo narovašena, drugi je 320, a treći 245 *mm* dug; ostali dio lopate odlomljen je do blizu grane. Ivica prijeloma umjetno je izglagjena i na oblik zupca izragjena.

Oba su dijela lopate na polukrug uvijena. Mesna je debljina u lopate pri dȏnjoj ivici 40, pri gornjoj 5 *mm*. Prvobitna se boja više ne može razabrati, pošto je tu lopatu prijašnji joj posjednik smegjim firnisom oličio.

Komad jelenjeg roga. *(Cervus elaphus fossilis* Cuv.)

Slika 5.

Od sedmogranog desnostranog rogovlja ostalo je samo deblo; svi su parošci više manje blizu debla odlomljeni.

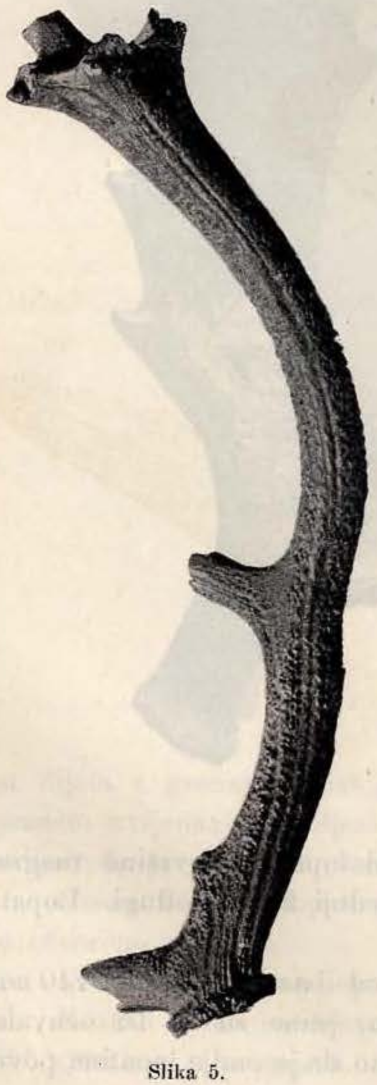

Slika 5.

Deblo je okruglo, hrapavo, naročito u dȏnjem dijelu zrnasto s množinom koje prȁvih, koje vijugavih uzdužnih brazdi, boja je nečisto žućkasto smegja. Od ruže je do vijenca po zavoju 760 *mm* duga, a izmegju ruže i očnog izdanka 55 *mm*, izmegju ledenog izdanka i srednjeg 51 *mm* u sredini, izmegju srednjeg izdanka i vijenca 46 *mm* i tik ispod vijenca 57 *mm* debela.

Ruža sastavljena jedino od nanizanih zrna, okrugla je s premjerom od 83 *mm*, a visoka 10 *mm*.

Tik iznad ruže izbija pri temelju rogovlja očni izdanak, on ima ovalan presjek sa 45 × 30 *mm* premjera, te se pod kutom od 110° odvaja od debla.

50 *mm* iznad očnog izdanka stoji ledni izdanak. On je odmah pri deblu odlomljen, nego ta ozleda mora da se dogodila još pri rastu rogovlja, pošto su ivice prijeloma poput brazgotine utegnute.

Pri prvom koljenastom zavoju debla izbija 260 *mm* od ruže srednji izdanak; u njega je okrugao presjek od 35 *mm* premjera, te s deblom čini pravi kut.

40 *cm* iznad srednjeg izdanka stoji četverozuba kruna; ona u toliko izlazi abnormalna, što otražnji parošci niže stoje od prednjih.

Dva dijela turove lubanje. *(Bos priscus* Boj.)

Slika 6., 7., 8., 9.

Od ta dva fragmenta lubanje potječe manji *(slika 6., 7.)* bez sumnje od jedne mlagje životinje. Substancija kosti dobro je očuvana, vrlo je kruta, nigdje nije kalcinirana, niti izjedena od one tvari, u kojoj je ležala; boje je otvoreno smegje. Očuvani fragmenat lubanje, koji se čini, kao da ga je vješta ruka odvojila od ostalog kostura glave mladoga tura, da lako dogje do mozga za jelo, sastoji gotovo isključivo od obje čelnice uz obje rožne petice, kojim su vrhovi odlomljeni, samo gore u sredini strši pravokutni okrajak izmegju sebe posvema stopljenih parietalia nad čelo. Čelo je

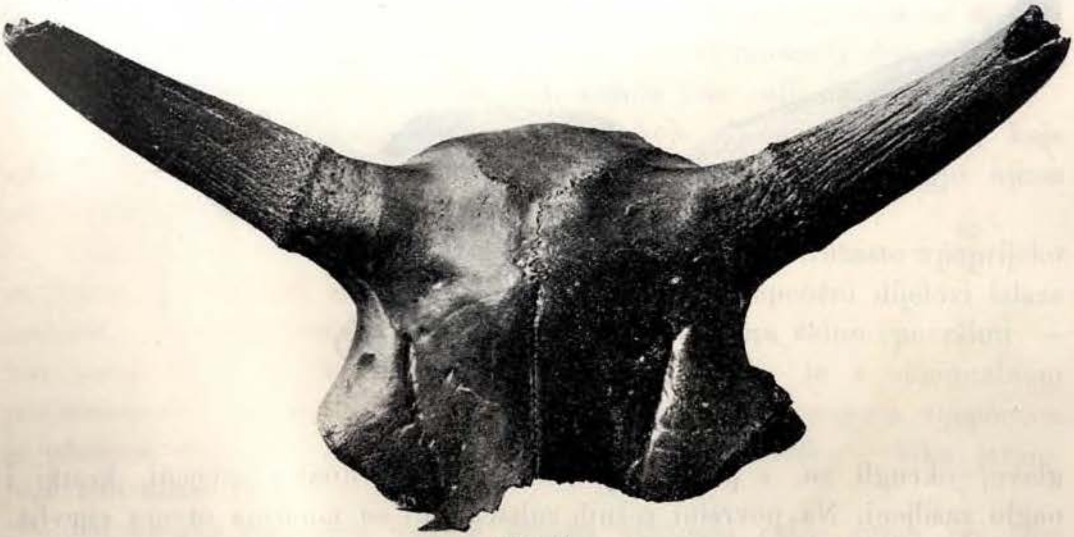

Slika 6.

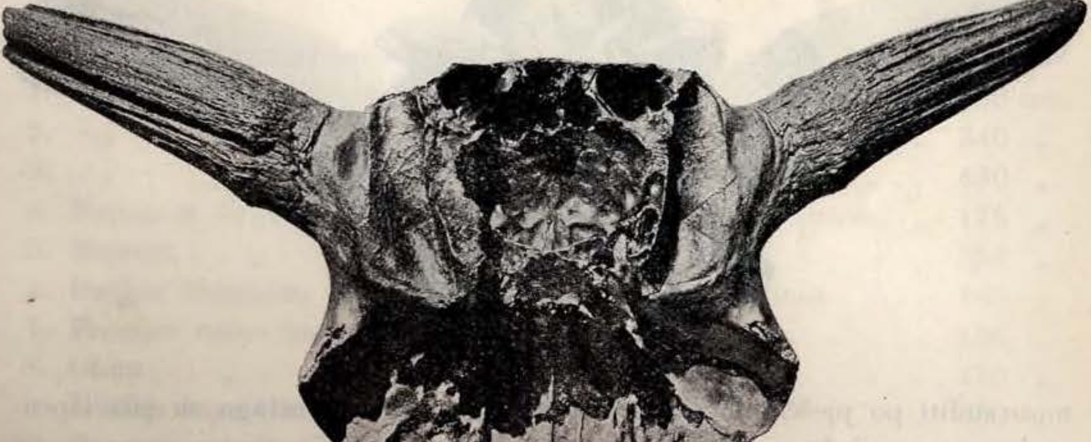

Slika 7.

uzduž i poprijeko svedeno; iznad desnog očišta ima čelna kost okrugao, 25 *mm* velik defekt. Regasti greben i čelni šav, od kojih potonji prama prednjoj strani zijeva, dobro se vide. Pred zatiokom i ispod tjemene linije izrasli rogovi nasagjeni su na dugim ršcima, pa tako počinju posve izvan glave; okrugli su, s polja, s prijeda i gore jednako savijeni, kratki i naglo zašiljeni. Na površini rožnih zubaca vidi se množina otvora cijevlja, tako da se čine kao crvljivi; osim toga su po cijeloj dužini isprutani, što je valjda, barem djelomice nastalo mehaničkim utjecajem, kako se to može suditi po pješčanim zrncima, utisnutim u pruće; otraga su jače isprutani, nego sprijeda.

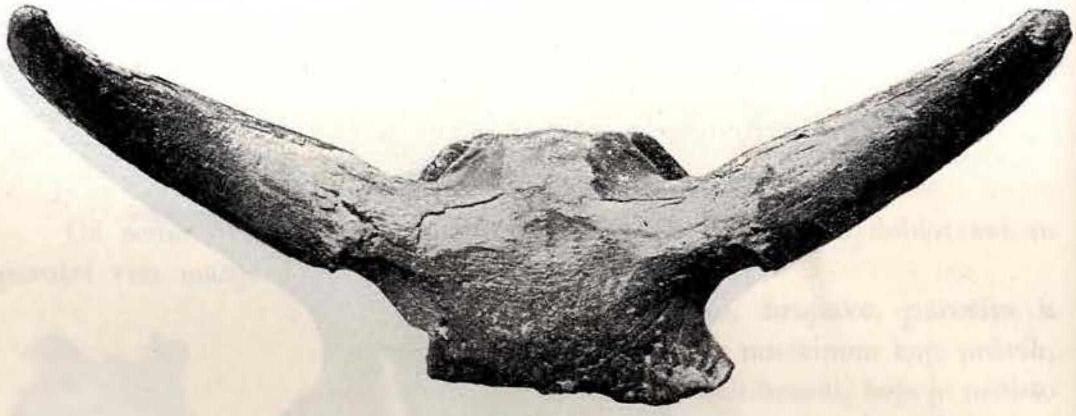

Slika 8.

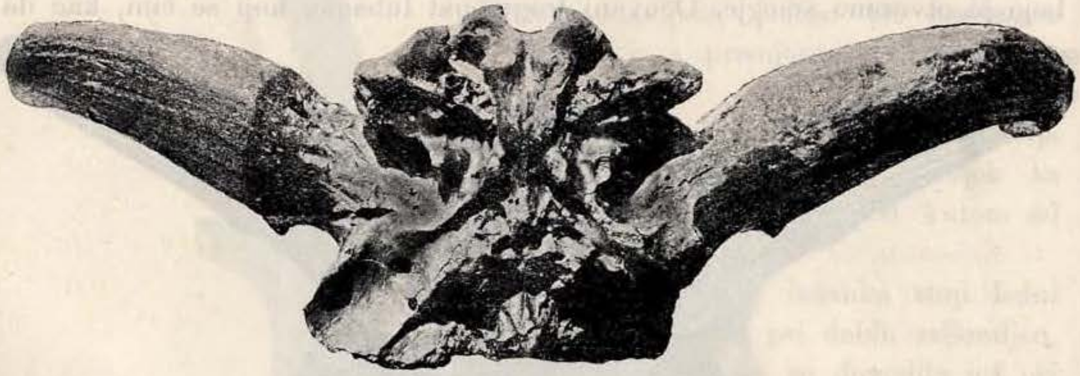

Slika 9.

Širina čela izmegju rožnih uzvisina	360	*mm.*
„ „ „ šljepoočnih grba	325	„
„ „ „ orbita	360	„
Premjer rožne baze	81	„
Obim	257	„
Dužina roga duž krivulja	367	„

Veliki komad lubanje *(slika 8. i 9.)* potječe od starog, golemog tura, i to, ako sam nauke Rütimeyerove — Versuch einer natürlichen Geschichte des Rindes, II. dio, str. 62. — pravo razumio, od mužjaka. Očuvao se gornji dio čela, okciputa, i rožni zupci, ličnih kosti nema. Cijeli fragmenat lubanje, kome je fosilizacija vrlo napredovala, prevučen je kestenjasto mrkom, poput firnisa sjajnom, posve glatkom korom, koja se lako kala, te je i prigodom dopreme od nalazišta do zemaljskog muzeja pri rožnim vijencima i na čelu dobila više ozlijeda.

Šuplji dijelovi lubanje napunjeni su koje riječnim šljunkom, koje sitnim pijeskom, u kome ima množina slatkovodnih pužića, megju njima više neritina, pisanih regastim trakama.

Čelo je široko i slabo konveksno. Okciput je polukružasto upoprijeko rastegnut, pobočni su mu dijelovi jako zaobljeni, šljepoočni dijelovi izlaze gužvasti; površina mu je gotovo posve okomita na čelnu površinu — kut iznosi 87°. — Parietalna zona unatrag opada, te s okcipitalnom površinom čini kut od 120°. Uslijed velikih i teških rogova šljepoočna je udubina vrlo stisnuta, te razmak izmegju rožnog drška i lûka jarmenice čini samo 16 *mm*.

Od krepko razvijenih rožnih držaka odvojeni rožni zupci pri bazi vrlo su debeli, nego su prema dršku naglo zašiljeni; posve su okrugli, sasvim u stranu, i to više prama prednjoj strani nego prama gornjem kraju svinuti; desni rožni šiljak — lijevi je odlomljen — ponešto je uvinut.

Na tom dijelu lubanje mogle su se uzeti ove mjere:

1.	Širina čela izmegju rogova	430 *mm.*
2.	„ „ „ šljepoočnih bridova	340 „
3.	„ „ „ orbita	430 „
4.	Najmanja širina okciputa (megju šljepoočnim udubinama)	175 „
5.	Najveća „ „ (iznad condila)	350 „
6.	Daljina foramena magnuma od okcipetalnog grebena	145 „
7.	Premjer rožne baze	150 „
8.	Obim „ „	470 „
9.	Dužina roga duž velike krivulje	630 „
10.	Razmak rožnih šiljaka	1000 „
11.	Vertikalni premjer foramena magnuma	48 „
12.	Horizontalni „ „ „	43 „

Фауна диптера Босне, Херцеговине и Далмације.

Сложио

проф. П. Габријел Штробл (Strobl)
у Адмонту.

Умољен по господину Виктору Апфелбеку (Apfelbeck), кустосу земаљског музеја у Сарајеву, да детерминирам диптере музеја и да сложим оне нахођаје из Босне и Херцеговине, за које сам знао, предајем ову радњу јавности. Пошто је Херцеговина само уском пругом одијељена од мора, а на два мјеста паче Далмацију пресијеца па до мора досиже, пошто надаље испитивачи земаљског музеја у Сарајеву и Далмацију потежу у своје испитивање, сматрао сам за нужно, да и далматинску фауну узмем у своју радњу. О Босни и Херцеговини није, колико ја знам, па и по моме распитивању у оглашених диптеролога Мика и Бекера (Becker) ништа још објављено; о Далмацији насупрот има више, али само малених публикација, које на дотичном мјесту наводим; ја додуше не могу рећи, да познајем све, тамо амо по већим дјелима расуте биљешке о далматинским диптерама; али опет мислим, да ми је мало која умакла. Ја са̑м два пута сам обишао Далмацију: први пут у јулу и аугусту 1879.; плод тога пута, као и по господину Ђану Батисти (Gian Battista) Новаку око Задра, Спљета и на Хвару прикупљене по мени детерминиране врсте публицирао сам у „Wien. entomol. Zeitschr.“, 1893. (Ту ја радњу вазда наводим кратицом „Str. Litor.“.) Други сам пут учинио у априлу и мају 1897. кроз Босну и Херцеговину у Дубровник; сабирао сам на Требевићу код Сарајева (2. и 3. маја), око Јабланице и на близој Пласи до 1600 *m* по прилици (28. и 29. априла), око Мостара (26. и 27. априла), Метковића (11., 12. и 25. априла), Дубровника (14.—16. и 22.—24. априла), Требиња (17.—21. априла). Осим мене и Новака сакупљала су још ова господа, нарочито у Далмацији: витез Фрауенфелд, проф. Камило Хелер (Camillus Heller) на Хвару, Теодор Бекер, и трговац природнина Ербер, коме је збирке детерминирао Лев (Loew) и од кога сам купњом набавио типове готово свих занимљивих врста — од друге господе познајем само омање принеске. За Босну и Херцеговину сасвим велику вриједност имају три љетна путовања велечасног господина Ивана Талхамера (Thalhammer), гимназијског професора у Калочи. Он је испитао множину мјеста, којих се ја нијесам дотакао (нарочито Травник, Трново, Влашић, Суху, Бијелу, Виленицу, Гучију Гору, Чемерно, Граб на Сутјесци, Трескавицу), те је обрео множину врста, што их други босански сакупљачи нијесу нашли. Понуду, да судјелује при томе послу, драге је воље прихватио, па ми је на располагање ставио списак свих по њему у томе подручју прикупљених врста. Већину критичких врста између њих детерминирао сам ја, некоје и господин Бекер; оне су означене са „det. Str.“ и „det. Becker“; остале детерминације потјечу од самог господина Талхамера.

Диптере земаљског музеја сарајевског већином је детерминирао господин кустос Апфелбек, погдјекоје одредили су и господа Вернер (Werner) и Хилф.

При детерминирању служио сам се истом литературом, као у мојој „Dipterenfauna von Steiermark“, Graz, Naturwissenschaftlicher Verein, године 1893.—1895.; за то у тој радњи осим Шинерове (Schiner) „Fauna austriaca“, I., 1862.; II., 1864., често нема других назнака о литератури; само знамените монографске радње нарочито се напомињу. При распоређивању грађе мишљах, да ми се у главном ваља држати Шинеровог класичког дјела, ма да је од онда штошта боље и природније распоређено; али Шинерово је класично дјело још увијек једина потпуна радња о диптерама монархије, па за то никоји аустријски диптеролог без ње не може бити, те и ја мишљах, да ћу каснијем испитивању тога подручја послужити, ако ову предрадњу саставим тачно по Шинеру.

Знамења ♂ и ♀ за мужјаке и женке опћенито су позната: кратица слабо има, пошто би тиме губила јасноћа; оних неколико, што сам их употребио, лако се разумију.

I. фам.: **Stratiomyidae.**

Кратице: Schin. 1855. = Schiner: „Die österreichischen Stratiomyden und Xylophagiden“ у „Wien. zool.-bot. Gesellsch.“, 1855., стр. 613.—682.

Pachygaster Mg.

ater F. Травник, Бијела, Граб на Сутјесци, Трново (Thalhammer); Хвар (Nov. Str. Litor.!); Далмација, изнад *Paliurus* у цвату по стотине лебдећи у зраку (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 652.).

Leachii Curt. Schin., I., 3. Травник, Бијела, Трново, Лашва (Thalh.); Далмација, с пређашњим (Frauenfeld l. c.).

Nemotelus Geoffr.

brachystomus Loew. Далмација (Loew, Schin., 1855., стр. 642. и I., 4.); Задар (Nov., ♂, Str. Litor.!).

pantherinus L. Травник (Thalh.); на обалама Неретве у Далмацији често (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 643.); Дервента (l. Hilf, 1 ♀, муз. Cap.!).

nigrinus Fall. Травник (Thalh.).

luteicornis Egg. Далмација (Schin., I., 5.).

crenatus Egg. Далмација (Schin., I., 6.).

Lasiopa Br.

villosa F. Суха 1 ♂ (Thalh.); Јајце (l. Werner, 1 ♂, муз. Cap.!); Далмација (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 640.).

calva Mg. Далмација (Frauenfeld l. c.).

tenuirostris Loew. Schin. I., 8. Требињчица (Apfelb., 1 ♂, муз. Cap.!); Далмација (l. Sturm teste Loew у Schin., 1855., стр. 640.); Далмација (l. Erber, ♂, Str. Litor!), Задар (Nov., ♂ ♀).

Clitellaria Mg.

Dahlii Mg. Дубровник (Dahl у Schin., 1855., стр. 639.); Далмација (Schin., I., 8.); ја сам га прикупио око Ријеке и Абације.

Oxycera Mg.

meigenii Stg. Травник, 2 екземплара (Thalh.); Далмација (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 633.).

leonina Pz. Травник, Трново, Лашва, Влашић често (Thalh.).

pardalina Mg. Трново, 3 ♂, 1 ♀ (Thalh.).

muscaria F. Задар, ♂ ♀ (Nov. Str. Litor.!); Макарска у Далмацији, по шикари од *Punica Granatum* (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 635.).

terminata Mg. Травник, Трново, Суха (Thalh.).

trilineata F. Травник, 2 ♀ (Thalh.); Сарајево, 1 ♂ (l. Werner, муз. Cap.!).

Alliocera W.

graeca Snd. „По блатима Солунице у Далмацији веома обична на бокорима, и код малог Стања“ (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 619.); Хвар, Задар (Nov. Str. Litor.!).

Stratiomyia Geoffr.

chamaeleon Deg. Чемерно, Лашва (Thalh., 2 ♀!); Романија-планина, Трново, Бабинпоток, 1 ♂, 2 ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

cenisia Mg. Далмација (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 621.); бокори код Задра, ♂ (Nov., Str. Litor.!).

furcata F. Далмација (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 621., и Schin., I., 16.); Трескавица (Thalh., ♂!).

concinna Mg. Далмација (Schin., I., 15.).

longicornis Scp. Дервент (Hilf, 1 ♂, муз. Сар.!); „Далмација, али не тако често, као код Беча“ (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 622.).

erythrocera Egg. Schin., I., 14., Bezzi, Wien. entomol. Zeitschr., 1896., стр. 217. Чемерно (Thalh., 1 ♀!); Иван, Романија-планина, Лубиндо̄ код Сарајева (Apfelb., 1 ♂, 6 ♀!, муз. Сар.); Далмација (Egg., Schin., I., 14.).

♂ чини се, да доселе још не бијаше познат; Egger и Schiner описују само ♀, па и сам Bezzi цитира само ♀. Женка се разликује од ♂ поглавито овим обиљежјима: Очи су састављене, а челни трокут посве је црн. Жуте пјеге на устима нема, па су му за то уста и образи посве црни; лице је пак, као у ♀, жуто са широком црном пругом по средини. Жути отражњи окрајак очију само је с поља удебљан, али се до средине све више и више сужава, тако да се посве узак свршава. Длаке су на тораксу дуже, усправне и загасито сиве. Стегна су црна, само је задња трећина црвено-жута. Та врста доселе бијаше позната само из Далмације, Угарске и са Парнаса.

Odontomyia Mg.

tigrina F. Далмација (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 624.).

ornata Mg. Далмација, у блатима Неретве појединце (Frauenfeld l. c. у Schin., I., 18.); Метковић, по цвијећу *Tamarixa* уз Неретву, 1 ♂ (Strobl).

flavissima F. Schin., I., 17. Далмација (Frauenfeld l. c.); Далмација (Erber, Str. Litor.!); Ilsch (Apfelb.); Сарајево (Werner, ♂ ♂, муз. Сар.).

angulata Pz. Schin., I.. 19. Уз слапове код Шибеника на *Menthi* ♂, често (Str. Litor.!).

hydropota Mg. Травник, Јајце (Thalh.); Далмација (Erber, Str. Litor.!).

hydroleon L. Влашић (Thalh.); Далмација (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 628.).

personata Loew. Далмација (Loew, *Linnaea,* I., 490., Schin., 1855., стр. 630., и Schin., I., 18.).

viridula F. *a) viridula* F. Травник, Трново (Thalh.); Јајце и Сарајево (Werner, муз. Сар., 2 ♂, 1 ♀!); уз слапове Крке код Шибеника на *Menthi* (Str. Litor.!); Далмација (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 631.).

var. *interrupta* Loew. Сарајево (Strobl, ♂); Дервент (Hilf, ♀, муз. Сар.!).

Занимљива var. из Далмације; описао ју је Jaenicke у Berl. entomol. Zeitschr., 1866.

Sargus F.

bipunctatus Scop. Далмација (Schin., I., 21.), Далмација (Erber, ♀, Str. Litor.!).
iridatus Scp., *infuscatus* Mg., Schin. Сарајево (♂, Apfelb., муз. Сар.!).
cuprarius L. Травник, Влашић (Thalh.).
nubeculosus Zett. Трново, 1 ♀ (Thalh.).
albibarbus Loew. Далмација (Loew, zool.-bot. Gesellsch., 1855., стр. 135., Schin., 1855., стр. 649. и I., 22.).

Chrysomyia Macq.

formosa Scop. Травник, Виленица (Thalh.); Дервента (Hilf, 4 ♂); Сарајево (Werner, 1 ♀!, муз. Сар.); Мостар, по ливадном цвијећу обичајна (♂ ♀, Strobl.); Далмација (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 650.).
melampogon Zell. Виленица, Суха (Thalh.!); Сарајево, Иван-планина, Дервента (Apfelb. и Hilf, ♂ ♀, муз. Сар.!); Далмација (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 650., као *speciosa* Mcq.).

Microchrysa Loew.

polita L. Трново, ♂ (Thalh.); Мостар (Strobl, ♀); по блатима Неретве у Далмацији веома обична (Frauenfeld у Schin., 1855., стр. 651.).

Beris Latr.

Morrisii Dal. Трново, Граб н. С., Чемерно, Суха, Травник (Thalh.); из Граба видио сам и ♂ абнормалних жилица: од дискоидалне станице одваја се између друге и треће жиле по дужини још једна рудиментарна жила, посве аналогна као у *Actine!*

Actina Mg.

nitens Ltr. Schin., I., 25. Дервента, 2 ♂ (l. Hilf, муз. Сар.!)
tibialis Mg. Schin., I., 25. Трново 1 ♂ (Thalh., det. Str.!).

II. фам.: **Xylophagidae.**

Xylophagus Mg.

ater F. Schin., I., 27. Сарајево, 1 ♀ (Werner, муз. Сар.!).

Coenomyia Ltr.

ferruginea Schin. Влашић (Thalh.); Вучја Бара, Симић, Брајчин-лаз, Власуља (6. августа 1890.), Трново, Требевић, Сарајево ♂♀ често (Apfelb. и Werner, муз. Сар.!).

III. фам.: **Tabanidae.**

Редање по Br. = Dr. Fr. Brauer: „Die Zweiflügler des k. Museums zu Wien", I., 1880., стр. 15.—112. (пагинирање односи се на сепаратни отисак). Loew 1858. = Loew: „Zur Kenntniss der europäischen *Tabanus*-Arten" у zool.-bot. Gesellsch., 1858., стр. 573.—612., и на истом мјесту стр. 613.—634.: „Versuch einer Auseinandersetzung der europäischen *Chrysops*-Arten".

Tabanus L.

micans Mg. Дубровник (l. Mann у Br., стр. 34.).

aterrimus Mg. *α) aterrimus* (задак посве црних длака) Трескавица (Apfelb., 2 ♀, муз. Сар.!)

auripilus Mg. Трескавица-планина, једне године често, друге никако виђан (Thalh.); Далмација (Mann у Br., стр. 39.).

solstitialis Schin., I., 30., Br., 46. Требевић-планина (Apfelb., 1 ♀, муз. Сар.!)

lateralis Meg. Далмација (Mann у Br., 51.); Далмација (Erber у Str. Litor.!); Дервента ♂♀ (l. Hilf, муз. Сар.!)

acuminatus Loew. Далмација (Frauenfeld у Schin., I., 30. и Br., 54.); од Loew, 1858., стр. 590. из Илирије и Италије наведен.

ater Rossi. Дубровник (Br., 56.).

umbrinus Hff. Мостар, 1889., 1 ♂, Котор, 1 ♀ (Apfelb., муз. Сар.!); Задар, Хвар (Novak, Str. Litor.!); Спљет (Br., 59.).

gigas Herbst. Требевић-планина (Apfelb., 1 ♀, муз. Сар.!); Дубровник (Br., 61.).

barbarus Coq. Дубровник (Mann у Br., 63.).

rusticus F. Дубровник (Mann у Br., 65.); Мостар, 1889., 1 ♂ (Apfelb., муз. Сар.!)

fulvus Mg. Код Клековаче ♀, на Требевићу ♂ (Apfelb., муз. Сар.!); Дубровник (Br., 66.).

latistriatus Br. Далмација (Erber), Дубровник (Mann у Br., 67.); имам га по Erber-у са Крфа, као *bifarius* по Loew-у самом одређен.

lunatus Wd., *anthophilus* Loew. Далмација (Mann, Erber у Br., 68.); Хвар ♂♀ (Novak у Str. Litor.!).

bifarius Loew. Спљет, Дубровник (Mann у Br., 69.).

quatuornotatus Mg. Чемерно (Thalh., det. Str.!); Дубровник, Спљет (Br., 70.).

apricus Mg., *infuscatus* Loew. Беспдол, на Требевићу, 4 ♀ (Apfelb., муз. Сар.!); Влашић, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!); Биоково у Далмацији (Mann у Br., 73.)

graecus F. Чемерно (Thalh., 1 ♀, det. Str.!); Романија, Иван, Ив.-Сљеме, Требевић-планина, Сарајево, 3 ♂, 3 ♀ (Apfelb., муз. Сар.!); Далмација (Jaenicke у Berl. entomol. Zeitschr., 1866. као *fulvicornis);* Дубровник, Сплет (Mann у Br., 75.); Далмација (Nov. ♂♀ у Str. Litor.!)[1]).

spodopterus Mg. Трескавица (Thalh., 2 ♀, det. Str.!); Сарајево (Werner), Симић, Клековача (Apfelb., 3 ♀, муз. Сар.!); Биоково у Далмацији (♀ Br. 78.).

intermedius Egg. Од Сплета прама Солуну, ♀ (Str. Litor.!).

bovinus Loew. Караула (Thalh., ♀, det. Str.!); Дервент (Hilf, ♀, муз. Сар.!); Сплет (Br. 82.).

bromius L. Трново (Thalh. ♀!).

var. *glaucescens* Schin., I., 36. Далмација (Erber, ♀ у Str. Litor.!).

tergestinus Egg. Суха (Thalh., 2 ♀!).

autumnalis L. Задар (Nov. у Str. Litor.!)

glaucopis Mg. Клековача (Apfelb., ♀, муз. Сар.!).

var. *cognatus* Loew. Клековача и Требевић-планина (Apfelb., 3 ♀, муз. Сар.!).

cordiger Wied. Сплет, Дубровник (Br., 98.); Далмација (Loew, 1858.).

Haematopota Mg.

pluvialis L. Травник, Граб н. С., Суха (Thalh.); Вишеград, Јајце (Apfelb., ♂♀, муз. Сар.!).

italica Mg. Далмација, Задар и т. д. често (Str. Litor.!).

Chrysops Mg.

sepulcralis F. Schin., I., 41. Влашић (Thalh.).

quadratus Mg. На Крки (Str. Litor.!).

coecutiens L. Травник, Влашић, Јајце, Трново (Thalh.).

marmoratus Rss. Сплет (Str. Litor.!).

Silvius Mg.

vituli F. Граб н. С., Суха (Thalh.); Игман-планина, Иван (Apfelb., 2 ♀), Дервент (Hilf. ♀, муз. Сар.!).

hirtus Loew. Schin., I., 43. Дервента (Hilf, ♂, муз. Сар.!).

---

[1] *propinguus* Palm., zool.-bot. Gesellsch., 1875., стр. 411., ♂♀ са Хвара (l. Heller) по Br., стр. 110. или је *apricus* или *graecus*, али са „?“.

IV. фам.: Nemestrinidae.

Nemestrina Ltr.

aegyptiaca Wied. Далмација, 1 ексемплар (Mann у Schin., I., 45.).

Hirmoneura Mg.

obscura Mg. Далмација (Schin., I., 46.).

V. фам.: Bombylidae.

Кратица: Loew, 1855. = Loew: „Neue Beiträge“, III., *Bombylius,* 1855., стр. 1.—52.

Lomatia Mg.

Erynnis Loew. Mg., VIII., стр. 137., Belzebul, Schin., I., 47., не F. Далмација (Loew l. c., Schin. l. c., l. Erber, Str. Litor.!); Хвар (Nov. Str. Litor.!).

Sabaea F. Schin., I., 47. Сарајево и долина Миљацке код Сарајева (Apfelb., ♂ ♀, муз. Сар.!); Далмација (Nov. ♂, Str. Litor.!).

Atropos Egg. Далмација (l. Kahr-Egg., zool.-bot. Gesellsch., 1859., стр. 400., Schin., I., 48.); имам га са Крфа и из Епира (l. Erber).

Anthrax Scop.

Polyphemus Mg. Далмација (Schin., I., 49.); имам га са Крфа (l. Erber).

perspicillaris Loew. Mg., VIII., 157., *fenestrata* Schin., стр. 49. pro parte. Далмација (Schin. l. c.); Хвар (Nov.!), уз слапове Крке на *Menthi* (Str. Litor.!).

morio L. Травник, Влашић, Граб н. С. (Thalh.); Дервент, (l. Hilf), Иван, (l. Apfelb., ♂ ♀, муз. Сар.!).

velutinus Mg. Травник, Гучија гора (Thalh.); Сарајево, l. Werner и Apfelb., Мостар, Вишеград (Apfelb., 5 ♂ ♀, муз. Сар.!); Далмација (Schin., I., 50.); Локрум (♂ ♀, Str. Litor.!).

afer F. Бијела (Thalh., ♂ ♀); Спљет, прама Солуну по жељезничким насипима, ♂ ♀ (Str. Litor.!).

halteralis Kow. Wien. entomol. Zeitschr., 1883., стр. 169. Бјелашница, Пазар (Apfelb., ♀, муз. Сар.!).

Paniscus Ross. На истом мјесту (Apfelb., ♀, муз. Сар.!); Хвар (Nov., Str. Litor.!).

flavus Mg. Сарајево, Рогатица, Вишеград (♂ ♀, Apfelb., муз. Сар.!); Далмација, l. Erber, Дубровник прама Ричини (Str. Litor.!).

cingulatus Mg. Далмација (Erber, ♀, det. Loew - Str. Litor.!); Хвар (Nov., ♂, var. види Str. Litor.!).

Ixion F. Влашић (♂, Thalh.!); Мостар (♀, Strobl); Далмација (Schin., I., 51.)[1]).

Argyramoeba Schin.

hetrusca F. Далмација, l. Mann (Schin., I., 52.); Спљет (Nov. у Str. Litor.!).

tripunctata Wied. Далмација (Schin., I., 52.).

Hesperus Mg., II., 165. Хвар (Nov. у Str. Litor.!).

Exoprosopa Macq.

vespertilio Wied. Далмација (Schin., I., 55.).

Jacchus F. (=*Pandora* Schin., I., 55., ♂, *picta* Schin., ♀). Хвар (Nov. у Str. Litor.!); Далмација (Schin. l. c.), Далмација (Loew, Mg., VIII., 211., као *jacchus).*

capucina F. Schin., I., 56. Гацко, 1 ♂ (Hilf у муз. Сар.!).

stupida Ross. Mg., II., 179. teste Mik, *Iris,* Loew, Mg., VIII., 220., није додуше специфично различит, барем ја једног по Loew-у самом детерминираног ♂ са Крфа ода њ не могу разликовати. Хвар (Nov.!), на слаповима Крке, на *Menthi,* ♂ ♀ (Str. Litor.).

Mulio Latr.

obscurus F. Далмација (Schin., I., 57.); Хвар, ♂ ♀ (Nov. у Str. Litor.!); видио сам и многе ♂ ♀ из Сења (l. Langhoffer).

Bombylius L.

punctatus F. Далмација (Schin., I., 59.); Задар (Nov. у Str. Litor.!).

ater Scp. Влашић, Травник, Чемерно (Thalh.); Дервент (l. Hilf); Подорашац, Врдо, Сарајево, Требевић-планина, Јабланица, ♂ ♀, често (Apfelb. у муз. Сар.!); Метковић на цвијету *Tamarixa* (Strobl, ♂); Хвар, Далмација (Nov. у Str. Litor.!).

discolor Mik. Дервент (Hilf, ♂), Игман-планина, Подорашац, Сарајево, ♂ често, ♀ само 1 (Apfelb. у муз. Сар.!).

medius L. Дервент (l. Hilf); Игман-планина (l. Apfelb., ♂ ♀, не ријетко, муз. Сар.!); Јабланица (♀, Strobl).

var.: прелазна форма на *punctipennis* Loew описао сам у Litor. из Спљета (Nov.).

major L. Јабланица, на обали Неретве (♀, Strobl).

---

[1] На 5. и 6. колуту има са сваке стране разговијетна црна кичица, док их на *humilis* Rth. по Kowarz-у (Wien. entomol. Zeitschr., 1883., стр. 168. нема; као *Ixion* из Калабрије од дра Bezzi-ја добивену ♀ могу само да по несташици црних кичица разликујем од моје ♀; него се чини, да је тај ексемплар врло излизан.

fimbriatus Mg. Рогатица, Романија-планина, Требињчица, ♀ (Apfelb. у муз. Сар.!).

capillatus Palm., zool.-bot. Gesellsch., 1876., стр. 413. Хвар (l. Heller, ♀); Дубровник, на полуострву Лопуду (Strobl, ♂).

Мој ексемплар тачно се подудара с описом ♀ до састављених очију (разлика у сполу) и не само мрка, него црна стегна; лако се разликује од најближег му по сродству *venosus* Mik боковима и дољом страном торакса и затке, који су посве црне длаке.

niveus Mg., II., 213., Loew, 1855., стр. 33. Хвар, l. Heller, ♂ ♀ (Palm у zool.-bot. Gesellsch., 1876., стр. 412., с описом).

flavescens Palm l. c., стр. 413. Хвар, ♀ (l. Heller).

variabilis Loew. Влашић (Thalh., 2 ексемплара); Хвар (Nov., ♂ ♀, у Str. Litor.!); Далмација (Schin., I., 61.).

canescens Mik. Јабланица (♂, Strobl); Симић (Apfelb., 2 ♀, муз. Сар.!).

nubilus Mik. Далмација (Loew, 1855., стр. 22., Schin., I., 61.).

fugax Wied. Чемерно, Травник (Thalh.); Вишеград (Apfelb., 2 ♀, муз. Сар.); Дубровник, на Лопуду (♂, Strobl); Далмација (Erber, ♂, у Str. Litor.!).

cinarascens Mik. Чемерно, 3 ексемплара (Thalh.); Подорашац и Игман-планина, 3 ♂, 1 ♀ (Apfelb. у муз. Сар.!).

fulvescens Mg. Травник (Thalh.); Дервент, l. Hilf, Јајце, l. Werner (3 ♂, 1 ♀, муз. Сар.!).

analis F. Далмација, l. Erber (Schin. у zool.-bot. Gesellsch., 1865., стр. 992.).

Systoechus Loew.

hircanus Wied. Loew, 1855., стр. 35. Сплет (♀, Str. Litor.).

leucophaeus Mg. Далмација (Збирка Schin. као *lucidus* Loew), слапови Крке, на *Menthi* (♀, Str. Litor.).

sulphureus Mik var. *dalmatina* Loew. Далмација (Loew, 1855., стр. 37., Schin., I., 64., у ноти).

Dischistus Loew.

minimus Schr. Schin., I., 64. Дервент, l. Hilf, Вишеград, l. Apfelb. (♂ ♀, муз. Сар.!).

flavibarbus Loew, 1855., стр. 46. Хвар (♀, Nov. у Str. Litor.!).

Ploas Ltr.

virescens F. Хвар (Nov. у Str. Litor.!).

pusilla Loew. Далмација, ♂ (Loew, Mg., VIII., стр. 250.).

Amictus Wied.

pictus Loew. Далмација (Loew, Mg., VIII., стр. 243., ♂ ♀); Хвар (Nov. у Str. Litor.!).

Geron Mg.

gibbosus Mg. Далмација, 1 ексемплар (Schin., I., 68.); Задар, градско шеталиште по деблима и у лету, ♂ ♀ (Str. Litor.!); Далмација (Nov. у Str. Litor.! ♂ ♀).

Toxophora Mg.

maculata Wied. Далмација (Schin., I., 69.); Хвар (Nov. у Str. Litor.! ♂).

VI. фам.: **Acroceridae.**

Acrocera Mg.

(Subg. *paracrocera* Mik, Wien. entomol. Zeitschr., 1886., стр. 276.) *globulus* Pz. Задар (Nov., ♂ ♀, у Str. Litor.!).

VII. фам.: **Empidae.**

Cyrtoma Mg.

spurium Fall. Schin., I., 76. Влашић, Крбљина, Суха, Трново, Граб н. С., ♂ ♀ често (Thalh.!); на Пласи код Јабланице, 3 ♂, 4 ♀ (Strobl).

Hybos Mg.

fumipennis Mg., Schin. Чемерно, 1 ♂ (Thalh.).
femoratus Müll., Schin. Трново, Крбљина (Thalh.).

Microphorus Macq.

velutinus Macq. Loew, Breslau, 1860., стр. 45. („Ueber die schlesischen Arten der G. *Microphorus*".) Мостар, Јабланица, на ливадама и уз врела, 3 ♂ (Strobl).

Ocydromia Mg.

glabricula Mg., Schin. Суха, Крбљина, Чемерно (Thalh.).
var. *melanopleura* Mg. Strobl., Dipt. v. Steiermark, I., 94. Трново (Thalh.); на Требевићу (♂ ♀, Strobl).

Leptopeza Macq.

sphenoptera Loew. Mg., X., 215., ♀. Дубровник, на Лопуду, 23. априла 1897. (♀, Strobl); око Адмонта прикупио сам и неописаног још ♂.
ruficollis Mg., II., 353. Трново (Thalh., ♀, det. Str.!).

Hemerodromia Mg.

precatoria Fall. Mik, Wien. entomol. Zeitschr., 1882. Травник, Влашић, Трново (Thalh.!).

monostigma Mg. Zett, Mik l. c. стр. 41., *stigmatica* Schin., I., 83. (pro parte?). Граб н. С. (♀, Thalh.!). Та се врста разликује од *stigmatica*, која по Mik-у (Hernstein, стр. 521.) има посве свијетле, или највише према крају понешто загасите тарзе, посве црним задњим двјема тарзама, па ће од оне за то бити специфично различна. Та се ♀ на длаку подудара са два, по мени код Адмонта прикупљена ♂; само су у ♂ крајњи чланци свих тарза црни, у ♀ је на предњим тарзама само задњи чланак понешто црн; надаље у ♂ торакс има црножут хрбат са двије црнкасте пруге по дужини, ♀ пак има двије широке, с приједа сливене загасито сиве бразде, тако да само средњи дио отражње половице испред штица остаје црвено-жут; пошто и сродна *melanocephala* Hal. бојом веома варира, то ми се те диференције не чине замашне, паче ми се *stigmatica* Schin. за сада специфично не чини различна.

Kowarzia Mik, zool.-bot. Gesellsch., 1881., стр. 325.

barbatula Mik, zool.-bot. Gesellsch., 1880., стр. 347. Мостар, на врелу Радобоље, 26. априла 1897. (3 ♀, Strobl).

Heleodromia Hal., Mik l. c.

stagnalis Hal. Mg., VII., 93., Zett., 360., Schin., 84. Мостар, на врелу Радобоље и на путу до њ, на малој једној каскади, ♂ ♀, врло често, и украј Неретве код Мостара и Јабланице; на врелу Ричине код Дубровника не ријетко (Strobl).

Phaeobalia Mik l. c.

penicissa Becker, Berl. entomol. Zeitschr., 1889., стр. 335. У једној пећини међу Котором и Цетињем од прилике 100 *m* изнад кланца код Његуша, 1200 *m* над морем, 2 ♂, 2 ♀ (Becker).

Lamposoma Becker.

cavaticum Becker l. c. стр. 339. У једној пећини кршевитог зараванка иза форт-Империјала код Дубровника, 1 ♂, 1 ♀ (Becker).

Wiedemannia Zett., Mik l. c.

lamellata Loew. Mg., VIII., 267. Суха, Трново (Thalh.; подудара се по Thalhammer-у посве са 2 по Siebäck-у у Доњој Аустрији прикупљена ексемплара).

bistigma Curt. Schin., I., 84. Мостар, на врелу Родобоље 26. априла 1897. (♂, Strobl).

Ardoptera Macq.

guttata Hal. var. *nigrohalterata m.* На Требевићу код Сарајева ♂ ♀, Мостар, при једном врелу 1 ♂ (Strobl).

Подудара се до црних крељути посве с ♀ моје Dipt. v. Steiermark, I., 1898., одређеном по Mik-у, али и у ове криоца нијесу посве жута, него је један на врху смеђ, други посве мрк.

novemguttata Strobl, Dipt. v. Steiermark, I., 1898., var. *albohalterata m.* Само се по бијело-жутим криоцима може разликовати од нормалне форме. Мостар, при једном врелу 26. априла, 1 ♀ (Strobl).

Sciodromia Hal.

immaculata Hal., Strobl, Dipt. v. Steiermark, I., 1898. На Требевићу код Сарајева, 6 ♂, 3 ♀ (Strobl).

pectinulata n. sp. ♂ 3 *mm. Simillima priori; differt colore nigrescente, tertio antennarum articulo duplo longiore, femoribus posticis subtus pectinulatis, hypopygio minore, nigro, nitido, lamellis ferrugineis, filo (?) exserto.*

Нешто већи него *immaculata;* по облику главе, по масти, облику крила и жиљу без особите какве разлике; само су предњи дијелови и база стегна смеђе-жути. Као знамените разлике ваља истакнути:

Трећи је чланак крила у *immaculata* готово округао, у *pectinulata* пак јајолик, двојином шири него дужи, из уске базе до преко средине нешто проширен и онда истом зашиљен. Отражња стегна, која у *immaculata* само на базалној половици имају фине, расуте, уздигнуте длаке, посута су у *pectinulata* све до врха разговијетним, чешљасто пореданим бодљикама. Хипопиг (hypopyg) најпослије, који је у *immaculata* необично велик, на трбуху узврнут и папучаст, у *pectinulata* је једва полак толики, хоризонтално настављен, нешто дебљи од затка, сјајно црн, само у средини троугласто спрам доње стране претегнут, има на отражњем окрајку 2, такођер хоризонтално испружене, сјајно смеђе, готово линеалне, само по мало према врху сужене ламеле, које су готово једнаке дужине са самим хипопигом, на мјесту постања има с обје стране неколико длака. Исто тако горе од назупчаног окрајка задњега колута потјече слична, сјајно смеђа, али тачно линеална, горе конвексна, доље конкавна (дакле жљеболика), нешто свинута ламела, која се при једном ексемплару слободно свршава, док је у другом ексемплару тамам ономе мјесту прилегла, гдје потјечу оне двије крајње ламеле. — Цијела је затка црна, угашеног сјаја и доста дебело ваљкаста, али очито уплоштена. Предња стегна нијесу удебљана, пуно су дужа од бокова; за то се та врста унаточ сличног облика пипака не може убројити у *Thamnodromia* Mik.

Дријен код Требиња, на једној стијени, 1 ♂, Јабланица, уз једно врело, 1 ♂, април (Strobl).

Thamnodromia Mik, Wien. entomol. Zeitschr., 1886., стр. 278. и 1887., стр. 169. *(Phyllodromia* Zett., Schin.).

albiseta Zett., Schin., I., 1886. Суха (Thalh., det. Str.!).

Chelipoda **Macq.** *(Phyllodromia* Zett., Schin. pro parte).

melanocephala F., Strobl, Dipt. v. Steiermark, I., 1896. Граб н. С., 1 ♂, 2 ♀ var. *a)* Zett. и 1 ♂ var. *b)* Zett., Крбљина, 2 ♀ var. *b)* (Thalh., det. Str.!).

Tachydromia **Mg.** *(Platypalpus* Macq., Schin.).

Примједба. Редање по мом Dipt. v. Steiermark, I., стр. 108.—123.

lutea Fall. Чемерно (Thalh., ♀, det. Str.!).

straminipes Zett. Суха, 2 ♀, Граб н. С., 1 ♂ (Thalh., det. Str.!).

pectoralis Fall. Граб н. С., 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

pallida Mg. Задар, ♂ (Str. Litor.!); него је то мени сада нова врста; због густе напрашености и непроширених предњих тарза зовем је *pollinosa m.*

albocapillata Fall.? Хвар, 1 незрела ♀ (види Str. Litor.!); ондје приказана *leucochaeta* Becker, Berl. entomol. Zeitschr., 1889., стр. 345., не потјече унаточ наслова „Neue Dipt. aus Dalmatien“ из Далмације, већ из Сења.

longicornis Mg., III., 73., *pubicornis* Zett., var. *a)* (I., 304.). На Требевићу код Сарајева, ♀ (Strobl).

Miki Becker, Wien. entomol. Zeitschr., 1890., стр. 67., Strobl, „Siebenbürgische Zweiflügler“, 1897., стр. 23. Суха, Чемерно, Граб н. С., Крбљина, 5 ♂, 4 ♀ (Thalh., det. Str.!).

ciliaris Fall., Strobl, Dipt. v. Steiermark, стр. 111. Чемерно, ♂ (Thalh., det. Str.!).

flavipalpis Mg., Schin., I., 90. Влашић, ♀ (Thalh., det. Strobl.!); готово прелазна форма *maculi* Zett., I., 289., пошто су чланци отражњих кракова на широко црни; у типичне *macula* Zett., коју сам прикупио у горњој Штајерској, продужује се црна боја у кратке пруге по стегнима.

pallidiventris Mg. Travnik (Thalh., det. Becker).

bicolor Fbr. Суха (Thalh , ♀, det. Str.!).

Novakii Str. Litor. Хвар (Nov. ♂ ♀).

candicans Fall. var. *fasciata* Mg. Хвар, ♂ (Nov. y Str. Litor.).

maculipes Mg. Schin., Strobl, Dipt. v. Steiermark, I., 117. На Требевићу код Сарајева, 4 ♂, 3 ♀ (Strobl).

nigrimana Strobl, Progr., 1880., стр. 8., var. средње голенице риђасте, само при угласто свинутој базалној шестини црне; иначе се посвема подудара с нормалном ♀; ♂ находе се како сам споменуо у Dipt. v. Steiermark, стр. 118., редовно с голеницама исте боје. — Трново, ♀ (Thalh., det. Str.!).

lesinensis Str. Litor. Хвар (Nov., 1 ♂, 3 ♀ l. c.); Мостар, на ливадама, 1 ♂, 2 ♀ пругасте, Требиње на *Euphorbia Wulfeniana* пругаста 2 ♂ (Strobl); видио сам је и у Сењу (C. Langhoffer).

agilis Mg. Strobl, Dipt. v. Steiermark, 121. На Требевићу код Сарајева, 1 ♀ мркокраке форме (Strobl).

Tachysta Loew (Breslau, 1860., „Ueber die schlesischen Arten der G. *Tachypeza* Mg.") = *Tachydromia* Schin.

alteropicta Becker. Berl. entomol. Zeitschr., 1889., стр. 343. Далмација, ♂ (Becker).

arrogans L. Loew l. c. Јабланица, по камењу уз врела, 2 ♀, Дубровник, 1 ♀, април (Strobl).

connexa Mg. Граб н. С. (Thalh., 1 ♀, det. Str.!).

Tachypeza Loew l. c. (Meig. pro parte, *Tachydromia* Schin. pro parte.).

nubila Mg. Loew. Чемерно ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

fuscipennis Fall. Loew l. c. Чемерно, 2 ♂, 3 ♀ (Thalh., det. Str.!).

Elaphropeza Macq.

ephippiata Fall., Schin. Влашић, Травник, Трново 4 ексемплара (Thalh.).

Drapetis Mg. (Monogr. од Loew-а у „Neue Beiträge", 1859., стр. 33.—44.)

nervosa Loew l. c., стр. 37. Игман-планина, 1 ♀ (Apfelb., муз. Сар.!); Дубровник на Ричини, пругаста ♀ (Strobl).

Chersodromia Walk.

cursitans Zett., I., 322., Schin., I., 97., var. код Zett. (краци посве црвено-жути) Требиње на обали ријеке, 1 ♂, април (Strobl).

Anthepiscopus Becker, Wien. entomol. Zeitschr., 1891., стр. 281.

Ribesii Becker l. c. var. *nigripes m.* Пласа код Јабланице, алпински појас, 29. априла, 1 ♀ (Strobl); краци црни, само кукови и кољена смеђе жути, подудара се иначе посвема са ♀ што сам је прикупио у штајерским кречовитим Алпама. Међу ♂ дешавају се доста често ексемплари са посве црним краковима — и куковима —; само крајњи врхови кољена вазда су жуто-смеђи. По Becker-у описани једини ♂ дакле или је још незрео, или отворенија форма. И мишљење Becker-ово, да се ♂ находи само за топлих ноћи, не потврђује се; ја сам их често прије подне налазио, гдје лијетају поврх клековине и алпинског цвијећа, дакле не једино на *Ribes alpinum,* који је у нас врло ријетак; биће дакле само случајно, да је долазио на цвијет од *Ribes alpinum.* Сада би још, дакако огледавши прије Meigen-ов тип, ваљало испитати, да ли се *Ribesii* не подудара са *Rhamphomyia erythrophthalma* Mg., VI.; то ми тако излази по продуженој дискоидалној станици.

Rhamphomyia Mg.

culicina Fall. Влашић, ♂ (Thalh., det. Str.!).

hybotina Zett., Schin. Јабланица уз врела, Дубровник у виноградима, 3 ♀ (Strobl).

sulcata Fall., Zett., Schin. Dervent ♂♀ (l. Hilf, муз. Cap.!); на Требевићу, ♂ (Strobl), var. *trilineata* (Zett.), Strobl, Dipt. v. Steiermark, I., 47. Дервент, 2 ♀ (Hilf, муз. Cap.!).

Siebecki Kow. i. l. *A pseudotrilineata* Strobl, Dipt. v. Steiermark, I., 49. *vix distinguenda, nisi statura graciliore, thorace obscuriore, elytris magis infuscatis, pedibus posticis minus spinosis, femoribus posticis* ♀ *subtus parce spinulosis.*

Једну ♀ те врсте добио сам већ прије више година од надшумара Siebäck-а из Доње Аустрије под горњим именом; али ми није позната никаква његова публикација. Та је врста ономе *pseudotrilineata,* што сам га множину добио из Калоче и Загреба, тако слична, да сам за дуго сумњао о њиховој специфичној различности. Него чини се, да се ипак по овим обиљежјима ± стално разликује: очито је витијег стаса и нешто мања (4—5 *mm*, *pseudotrilineata* 5·5—6 *mm*); торакс и затка загаситија је, више загасито сива, потоња је очито сјајнија. Замашке (Schwinger) су изразито мрке, нарочито у ♀. Доња страна отражњих стегана, која је у оба спола *pseudotrilineata* без чекиња, има према крају у ♂ додуше ситне, трепавичасте, али у ♀ прилично дебеле, пра̏ве чекиње; у Siebäck-ова ♂ имају средње гољенице с прijеда и страга само по три финије, али знатно дуже чекиње. На отражњим су гољеницама чекиње такођер краће и рјеђе. ♀ од *pseudotrilineata* имају по свим гољеницама и петама још доста велике и густе чекиње, док краци у *Siebecki* имају само врло ријетке и незнатне длаке. Најпослије су црне длаке ламела хипопига по трбуху и по боковима *pseudotrilineata* густе и дугачке, у *Siebecki* пак кратке и доста ријетке. Од *pseudotrilineata* испитао сам 20 ♂, 8 ♀, од *Siebecki* 3 ♂, 3 ♀: Дервент, l. Hilf, 3 ♂, 1 ♀ (муз. Сар.!); Mannhartsberg у До̑њој Аустрији, 1 ♀; Загреб, l. Langhoffer, 1 ♀.

Erberi Mik, Progr., 1878., стр. 22. Далмација, l. Erber ♂ ♀ (Mik l. c.).

klekovacensis m., ♂ 5 *mm*, alar. long. 5 *mm*. *Simillima lugubrinae* Zett.; *ast major, tibiis posticis simplicibus, metatarsis posticis parum incrassatis, subtus pectinatis; hypopygii filo crasso, parum curvato.* Клековача (Босна) 1 ♂ (Apfelb.).

Ванредно сличан *lugubrini*, која се находи у Schiner-овој Tab., и од кога имам пар по H. Stein-у из Genthin-а, али се опет лако од њега разликује. *Lugubrina* наиме има при врху понешто раширене отражње гољенице и прилично дебеле, свуда само ситном длаком обрасле отражње пете. У *klekovacensis* пак отражња гољеница није удебљана; отражња је пета додуше готово двојином тако дебела као други чланак тарза, али није дебља, него што је гољеница на крају; надаље има с горње и до̑ње стране дуге пахуљице, с горње стране још са знатно дужим, понешто чекињастим длакама, с до̑ње стране са прилично густим двоструким редом јаких бодљика, које су нешто дуже него пахуљице. И отражње су гољенице страга обрасле доста дугим чекињастим длакама; средње гољенице имају споља три дуге и неколико краћих, а предњи краци и средња стегна немају никаких дужих длака. Средња стегна, средње гољенице и средње пете обрасле су изнутра попут трепавица чешљасто поређаним кратким бодљикастим чекињама; при коријену и врху средњих стегана бодљикасте су чекиње дуже, него у средини; а и предња пета има с до̑ње стране неколико кратких, дебелих бодљика. — Пошљедња трбушна ламела пра̏во је одрезана и широко зијева. Мали хипопиг једва што испуњује горњу половицу зјала; он састоји од једне кратке, попречне горње, средње плоче и двије врло тупе, истострано троугласте, кратком длаком обрасле побочне ламеле, спрам којих излази прилично дебела, само једноћ свинута ни̑т из до̑њега краја трбушне ламеле; окрајци су трбушне ламеле обрасли дугом, црном, фином трепавичастом длаком. У *lugubrinae* је хипопиг посве сличан; али је нӣт посве фина и неколико пута укусно завијена, чекиње су на отражњим гољеницама много рјеђе и краће.

Рилце је дебело, дуго као глава. Торакс је загасито лугаст; акростихалних и дорсоцентралних чекиња само један ред; прве су спрам штица све то дуже; штитац има четири чекиње. Замашка (Schwinger) чисто жута, затка њежна и витка, по страни стиснута, прилично сјајно црна са уско бјелкастим рубовима уоколо; длака махом црна, или барем загасита. Краци мрки, сјајни са посве црним тарзама. Крила готово као стакло прозирна, али залазећи у сивожућкасто, које је прама предњем крају интензивније. Жиле црне, али у базалној трећини жуте; црта уз окрајак загасито сива; жиље нормално.

albidiventris m. ♀ 5 *mm,* alar. long. 7 *mm,* lat. 4 *mm. Opaca, laete cinerea; abdomine halteribusque albidoflavis, pedibus nudiusculis, brunneis; alis magnis, obscure cinereis. — Regio alpina.* М. Плаша (Херцеговина), 29. априла 1897.

Та врста због своје бијело-жуте, понешто прозрачне затке и због својих загаситих крила и кракова тако удара у очи, да се ни с којом другом врстом не може замијенити; најближа ће јој бити *pallidiventris* Fall. и *lividiventris* Zett.; али ови имаду као стакло бистра крила и блиједо-жуте кракове.

Глава и торакс отворено лугасти. Пипци прилично дуги; трећи чланак уско чуњасто стиснут са двочланкастом стапком. Сјајно мрко рилце достиже крај предњих бокова. Торакс и чекиње по штицу црне; штитац четвероченињаст, апикалне чекиње дуге, побочне чекиње кратке. Затка готово гола, само на најпредњим колутовима има ријетке црне чекиње; боје по прилици као *Hilara heterogastra* ♀, само свјетлија. Замашка (Schwinger) такођер бијело-жуте, само половица коријена смеђе жута. Љуштице загасите с вијенцем од црних длака. Крила размјерно велика и широка са широко заобљеним врхом, једномањасто загасито сива, без другојачијег окрајка; жиље се слабо истиче на тамном темељу. Дискоидална је станица прилично кратка и широка, од прилике тако дуга, као задња жила, што од ње излази. Краци су у мога, још несазрелога ексемплара загасито смеђе-жути са мрким тарзама, у зрелом стању по свој прилици мрки с црним тарзама. Они су прилично дуги, вити, свагдје само кратких длачица, само страга на задњим гољеницама има између длачица и нешто подужих чекиња. Отражња је пета готово тако дуга, као остали чланци тарза заједно, двојином тако дуга, као први чланак тарза.

anthracinella m. ♀, 5 *mm*, long. alar. 5 *mm*, lat. 2 *mm*. *Simillima anthacinae* Mg., *ast duplo minor, rostro brevi, femoribus posticis inermibus. Alpes Hercegovinae.*

Веома сличан *anthracini*, па готово излази као миниатурно издање њено. Труп, замашке, краци црни, само је хрбат од торакса понешто мрк. Кратке, двореде, акростихалне и неправилне један до два реда дорсоцентралне чекиње чине се, као да су на нешто загаситијем темељу, па се за то торакс у неком правцу чини тропругаст. Штитац шесточекињаст; пипци дуги као глава, једнаког облика као у *anthracine;* рилце само као глава дуго, иначе идентично. Краци сјајно-црни, јаки и т. д., као у *anthracine;* али на до̑њој страни отражњих стегана нема никаких чекиња, а на задњим су гољеницама отрага само танке бодљике између длачица. Крила обимом, машћу, дужином и стигматикалним траком и краткоћом дискоидалне станице посве као у *anthracine*. Предње тарзе танке, једноставне. — На кречовитим Алпама код Адмонта прикупио сам готово идентичну ♀, коју могу да разликујем само по јаким, гушћим, дво- до троредим дорсоцентралним чекињама, осам штитастих чекиња и по предњим крацима; предња је наиме гољеница према врху по мало удебљана, и исто су тако три прва чланка предњих тарзи знатно дебљи, него два задња; ја ћу је за сада назвати *crassimana*.

У алпинском појасу Пласе код Јабланице, 29. априла 1997., 2 ♀ (Strobl).

Empis L.[1])

(I. група.) *stercorea* L. Влашић, Травник, Чемерно (Thalh.); Дервент, l. Hilf, Сарајево, l. Apfelb. (♂ ♀, муз. Сар.!).

bilineata Loew, *punctata* Schin., I., 107. (Fbr.?). Влашић (Thalh.); Јабланица, 2 ♂, 3 ♀ (Strobl).

trigramma Mg., Loew, Schin. Дервент, Иван (Hilf, Apfelb., ♂ ♀, муз. Сар.!).

lutea Mg. Граб н. С., Суха (Thalh.).

(II. група: ***Nigritarsis.***) *nigritarsis* Mg. III., 32., Loew у Berl. entomol. Zeitschr., 1867. Јабланица, шумска врела 6 ♂, 1 ♀ (Strobl).

Посве се попудара с описима. Mg. за чудо ништа не спомиње о посве необичним длакама на крацима ♂, нарочито о дворедим чешљасто израслим средњих кракова и средњих гољеница, које достижу три до четириструке дужине премјера гољеница. Та је врста доселе била позната само из Енглеске и порајнског краја; једну сам ♀ добио и по Thalhammer-у из Калоче.

---

[1] Груписање и редање као у мом „Dipterenfauna von Steiermark“, стр. 59.—87.

(III. група: ***Nigricans*** Mg.) *monogramma* Mg., Schin., 107., *mesogramma* Loew. Иван (Apfelb., ♂, муз. Сар.!).

rustica Fall., Schin., *nigricans* Mg. Јабланица, 1 ♂, 2 ♀ (Strobl).

Gaigeri Gercke у Wien. entomol. Zeitschr., 1886., стр. 163. Далмација 1 ♂ (l. Gaiger).

confusa Loew. Mg., VIII., 266., *maculata* Schin., I., 103., не Fbr. Травник, Влашић, Чемерно (Thalh.); Дервент (Hilf, ♀, муз. Сар.!).

maculata F., Loew, *argyreata* Egg., Schin., I., 103. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!).

(IV. група: ***Tessellatâ.)*** *tessellata* Fbr., Schin., 103. Долина Миљацке код Сарајева, 1 нормални ♂ (Apfelb., муз. Сар.!).

nepticula Loew. Mg., VIII., стр. 259. Сарајево, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!): описан је по Loew-у из Сицилије и са Крфа; ја сам га видио из Калабрије (l. Erber) и више (♂ ♀) из Загреба (l. Langhoffer).

erosa Loew. Mg., VIII., 260. Мостар, на ливадном цвијећу, Требиње, на обали ријеке (Strobl); Задар, ♀ (Nov. у Str. Litor.!); Loew ју је описао из Далмације и са Крфа (l. Erber); ја је још имам из Калабрије (l. Erber с оригиналним одређењем Loew-a).

livida L. ˙Schin. и т. д. Травник, Бијела, Чемерно (Thalh.); Дервент, l. Hilf, Сарајево, l. Werner (2 ♂, 4 ♀, муз. Сар.!).

(V. група: ***Ciliatâ*** F.) *dedecor* Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1869., стр. 65. Хвар ♂ (Nov. у Str. Litor.!).

nigricoma Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1867., ♂ (не ♀) Strobl, Dipt. v. Steiermark, I., 64. (права ♀), Травник (Thalh., 2 ♀, det. Str.!); на штајерским Алпама нашао сам ја од онда више ♂ ♀, ♂ са мрким, ♀ вазда са црвено-жутим крељутима.

(VI. група: ***Chiopterâ; A.*** Замашке загасите.) (Од Loew-a у Berl. entomol. Zeitschr., 1867. и 1869. обрађено.) *caudatula* Loew l. c., 1867. Хвар ♂ (Nov. у Str. Litor.!).

scaura Loew l. c. 1867. Влашић, ♂ (Thalh., det. Str.!).

cincinnatula Loew l. c. 1867. Травник ♂ (Thalh., det. Str.!).

pusio Egg. Schin., I., 106., Loew l. c. и *simplicipes* Loew ♂. Травник, 2 ♂, 3 ♀, Влашић (Thalh., det. Str.!); Дубровник, на Лопуду, 3 ♀ (Strobl); пошљедњи се од нормалних штајерских и аустријских ексемплара разликују само прилично интензивно сивим крилима; него има и у нас таких ексемплара.

Apfelbecki m. ♂, 3 *mm. Atra nitidissima halteribus obscuris, abdomine albo-villoso, hypopygio hiante filo aperto; pedes pilosissimi metatarsis posticis incrassatis; venae completae. Alpes Hercegovinae.*

Та врста припада скупини *chioptera* са загаситим замашкама, потпуним жиљем и затком бијелих длака; из те подскупине наводи Loew само једну сјајно црну врсту (*prodromus*, од кога у оба спола имам више комада); него се од те врсте у многом разликује. Она је знатно већа, рилце допире до отражњих кукова, крила нијесу бјелкаста, него сива и бистра као стакло са врло разговијетним окрајком; хипопиг је већи, и има веома стрмо, дуго, у базалној половици врло широко, у правокутно насађеној половици врха уско, линеално зјало пениса; дуги, фини, неправилно свинути пенис није скривен; побочне су ламеле додуше исто тако кратке као у *prodromus*-а, али се свршавају кукастим вршком. Затка је сплоштена и обрасла прилично дугом, жућкасто-бијелом, вунастом, одскоченом длаком, док је длака у *prodromus*-а врло незнатна. Надаље су само отражње пете удебљане, а длака је на крацима пуно дужа, очитија: на спољашњој су страни предњих гољеница прилично дебеле чекиње двоструке ширине као гољенице; још дуже чекиње порасле су по горњем окрајку и по базалној половици доњег окрајка средњих стегана, по оба окрајка средњих гољеница, а слична је — макар и нешто краћа — длака задњих кракова укључиво пета. Длаке торакса, длакасти штит и двије чекиње на штиту јесу црне. У високој регији Пласе код Јабланице на цвијећу, 29. априла, 1 ♂. Ја ту занимљиву врсту приказујем господину кустосу Apfelbeck-у као мален знак моје благодарности за многу помоћ пригодом мога путовања.

abbreviata Loew l. c. 1869. Травник ♂ (Thalh., det. Str.!).

(*B.* крељути јасне.) *a)* Четири уздужне жиле скраћене. *hyalipennis* Fall. Крбљина (Thalh. ♂, det. Str.!).

(*b*) жиље потпуно.) *Thalhammeri m.*, ♂ 6·5 *mm. Maxime affinis E. macropalpae* Egg.; *differt venis completis, pedibus totis nigris, hypopygii lamella inferiore bifida, brevissime fulvopilosa. Bosnia, Croatia.*

Ваљда највећа врста те скупине и *macropalpae*, што нам је из Калабрије стигао по дру Bezzi-у, сасвим изванредно слична, али по више знаменитих обиљежја специфично различна. Глава загасито сива са састављеним очима; прва два чланка пипаца имају само прилично кратке длаке. Пипала црна, дуга, густо дугом, црном длаком обрасла, прама врху помало проширена. Рилца црна, од прилике тако дуга, као предњи кук и стегно заједно.

Затиљак у горњој половици дугим, црним, у дõњој половици дугим, блиједо-жутим длакама обрастао. Штитац на хрпту већим дијелом црн, при окрајку пак и обилато блиједо-жутом длаком обрастао; исто тако густи, дуги длакасти штит (испред крељути) и дуге обилате, бујне, готово вунасте длаке на куковима скроз су блиједо-жуте. Удебљани окрајци торакса и шест до осам чекиња на штицу црни су. Торакс је плавкасто лугаст, дуге, вишереде акростихалне и дорсоцентралне чекиње порасле су на нешто загаситијем темељу, за то торакс излази доста јасно тропругаст. Двије пруге по средини голе су. Замашке лијепо жуте. Затка понешто дебела, мрка, ненапрашена, масно сјајна, горе кратким, црним, — с бокова и по трбуху дугим, блиједо-жутим длакама обрасла. Хипопиг понешто истрошен, сјајно црн, осредње величине, отворен с малом, дебелом, једноставно привинутом нити. Горње и побочне ламеле тупе, одскочена трбушна ламела пак на врху раширена, расцијепана, сваки вршак кратак, туп, и на врху на око рђасто жут услијед кратке, густе, прилегле, рђасто-жуте длаке. Остала је длака хипопига кратка, црна, на отражњим окрајцима пак дужа, блиједо-жута. Ноге су дуге, али при томе ипак јаке, нешто сплоштене, обилато, али не необично дугом, трепавичастом длаком обрасле. Длаке су на стегнима у базалној половици блиједо-жуте, према врху пак, као по цијелим гољеницама и тарзама, црне. Најдуже су трепавичасте длаке, као обично у те скупине, на дõњој страни средњих и отражњих стегана, с обје стране средњих гољеница и на отражњој страни задњих гољеница. Предња је страна задњих гољеница обрасла само посве кратко, али врло густо, попут четке. Све су пете једноставно, средња и отражња пета с дола, кратким трепавичастим бодљикама чешљасто обрасле. Крила су интензивно смеђе-жута с црним жилама и наочито загаситијим окрајком. *E. macropoda* лако се разликује дугом длаком по базалним чланцима пипака, по скраћеној петој уздужној жили, дјеломице жутим гољеницама, дугом црном китицом на хипопигу; *pennipes* и *plumipes*, које свакако још ваља испоредити, још се више разликују.

Влашић, ♂ (Thalh.); посве идентичног ♂ имам и са Мрзле водице у Хрватској (Langhoffer).

pennipes L., Schin. и т. д. Влашић (♂ ♀, Thalh., det. Str.!).

decora Mg. Schin., 107. Strobl, Dipt. v. Steiermark, 76. Чемерно, 1 ♂, 3 ♀, Травник (Thalh., det. Str.!). Крила често готово као стакло бистра.

genualis Strobl Litor., ♂. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!); Хвар, ♂ (Nov., Str. Litor.!); добио сам ту врсту и у више ♂ ♀ по дру Langhoffer-у из Сења и Загреба. ♀ сличне су по длаци на ногама посве *decori*, па није немогуће, да је *genualis* само особита вариетета по боји од *decore*.

pseudodecora m., ♂ ♀, 5 *mm. Simillima decorae* Mg.; ♂ *differt abdomine obscure piloso, fasciculo pilorum nigro hypopygii;* ♀ *femoribus tibiisque posticis obsolete ciliatosquamatis;* ♂ ♀ *alis subhyalinis.*

♂ посве црн са жутим замашкама; торакс и бокови сиво напрашени, доста блиједи; затка и ноге ненапрашене, сјајне. Рилце само као предња стегна дугачко. Торакс с обичајном у те групе, доста дугом, троредом длаком, штитац са четири чекиње. На затки је посве загасита длака, са стране стиснута. Хипопиг зијева и има тупе горње ламеле; с њихова врха иде китица прилично дуге црне длаке унатраг, које у *decore* нема. Нит много дужа, него у *decora*, може се разабрати по цијелој дужини, фина, лучасто унатраг свинута. Ноге јаке, нешто стиснуте с посве сличном, дугом длаком средњих стегана (доље), средњих гољеница (с обје стране) и отражњих гољеница (страга), — као у *decore*. Крила готово као стакло бистра с дугим, жутим окрајком; жиље потпуно, жиле су загасите, само према бази избијељене.

♀ много се наочитије разликује од *decore*, пошто јаке ноге за право немају љусака, него чешљастих трепавица; незнатан ред трепавица има на спољашњој страни предњих гољеница, с обје стране средњих гољеница, на до̑њој страни до̑ње половице задњих стегана и с обје стране задњих гољеница; само трепавичасте длаке задњих ногу и у највишу руку још на до̑њој страни средњих стегана јесу дуже, шире, понешто ударају у очи и могу се означити као љуштице, ма да су и оне много уже и краће него у *decore*. Између љуштица на отражњој страни задњих гољеница има неколико подужих чекиња. Крила исто тако нијесу мутна као у ♂.

Влашић, 4 ♂, 3 ♀, Чемерно, 2 ♂ (l. Thalh.).

tanysphyra Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1873. На предњо-алпинском цвијећу Пласе код Јабланице, 29. априла, 1 ♂, 2 ♀ (Strobl). ♂ посве се подудара по Loew-у; он је са *pennipes* готово идентичан; разликује се само густо сиво напрашеним нахрптеним штицем; на штицу су само двије чекиње (пошто двају краћих побочних чекиња *pennipes* никако нема), попут стакла бистра крила, много краће, шире, тупе побочне ламеле хипопига.

Још неописана ♀ подудара се по напрашености торакса и по штицу посве са ♂, али су крила загасито сиво мутна и нешто шира. Четири отражња стегна имају с обје стране љускасте ресе;

отражње гољенице дуж цијеле стражње стране и на базалној половици унутрашње стране имају нешто краће ресе, средње гољенице и предње ноге пак имају само прилично кратке и дебеле, чешљасто насађене трепавице; *pennipes* ♀ разликује се лако по боји торакса и знатно дужим, много више проширеним љускама.

melanotricha Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1873. На цвијећу у шумама Пласе код Јабланице, 29. априла, 7 ♂ (Strobl); идентичних ексемплара добио сам и из Калоче (♂ ♀ l. Thalh.) и множину из Загреба, Бакра, Подсуседа у Хрватској (l. Langhoffer)[1].

setigera Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1869. Чемерно, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!); Thalhammer прикупио је ♂ ♀ и код Калоче, Langhoffer 1 ♂ код Загреба!

pennaria Fall., Zett., Schin., Strobl, Dipt. v. Steiermark, I., 79., var. *flaviventris m.* Затка црвено-жута. Других разлика од нормалне ♀ не могу да нађем. На Требевићу код Сарајева, 1 ♀ (Strobl).

brunnipennis Mg. Str. Litor., с описом. Као добру разлику ♂ од *decore* ♀ још бих додао, да је окрајак до врха само посве слабом линијом одвојен од друге уздужне жиле; и та је линија често нејасна. Ноге су час мрке, час посве црне. По горским шумама Пласе код Јабланице 2 ♂, крај Неретве код Мостара 1 ♀, на Лопуду и на Ричини код Дубровника ♂ ♀, врло обични; април (Strobl); Хвар ♂ ♀ (Nov. у Str. Litor.). Добио сам је такођер често из Бакра и Загреба по Langhoffer-у, а нашао сам је само ријетко око Мелка.

nigritibialis m., 4·5 *mm. Nigra halteribus, coxis, femoribus et ventre luteis, abdomine albidopiloso, venis completis; pedibus posticis elongatis, paullulum incrassatis.*

♂ *hypopygis hiante, filo longo, tenui; alis fere hyalinis.*

♀ *alis brunneis, pedibus fere nudis.*

Веома близу сродан са *brunnipennis*, коме се ♀ такођер одликује необраслим и готово голим ногама; подудара се и по величини и руху посве с овом. Доста је дакле навести разлике: *brunnipennis* има посве црну затку и посве једномањасте загасите ноге. У *nigritibialis*-а пак доња је страна затке црвено-жута, бокови и стегна чисто су жута, гољенице су и тарзе црне, највише ако су прве према бази нешто отвореније. Надаље је боја торакса знатно загаситија, више загасито сива и понешто сјајна, док *brunnipennis* има посве блијед, чисто лугасто или модрикасто сив торакс. Хипопиг је, истина, идентичан: зијева раздалеко и има дугу, фину, свинуту нит; горње и побочне ламеле чине такођер по двије унатраг истакнуте заобљене троугласте вршике, горње су нешто дуже и уже, него побочне. Длаке и чекиње на ногама ♂ *nigritibialis* такођер се посвема подударају са *brunnipennis*; могло би дакле свакако бити, да *nigritibialis* приказује само наочиту варијетету по боји.

---

[1] Од веома сличне *decore* може се разликовати мањом величином, готово посве црним хрптом торакса, загаситом длаком абдомена, ♂ по дугој, танкој нити хипопига и понешто удебљаној задњој пети, ♀ по мање проширеној и нешто краћој љуски ногу.

Крбљина, 2 ♀, Суха и Травник, 2 ♂ (Thalh.!).

(VII. група: ***Pachymeria*** Steph.) *femorata* Fbr., Schin., Loew. Травник (Thalh.).

Erberi Nov., Loew у Mg., X., 217. (из Подолије). Граб н. С., ♂ ♀ (Thalh.); посве се подудара по Loew-у.

grisea Fall. var. *b) nigriventris* Strobl, Dipt. v. Steiermark, I., 85. Крбљина, ♀ (Thalh.!).

trianguligera m., ♀. 6 *mm,* long. alar. 6 *mm. Robusta, cinerea, thorace nigrotrivittato; abdomine albicante segmentis 3.—5. triangulo basali nigro, nitido; halteribus albidis, palpis, fem. tibiisque luteis, femoribus anticis striga nigra ornatis.*

Одмиче горостасном грађом од правих *empida,* те је хабитуално врло налик на *femoratu,* па по свој прилици и припада тој групи, ма да су задња стегна слабо удебљана.

Глава, торакс и бокови лугасти, длака махом црна. Глава округласта; пипци сличног облика, као у *erose;* ипак трећи чланак пипака није толико изрезан. Рилце допире преко предњих бокова. Тицала прилично мала, црвено-жута. Прилично правилно дворедасте, акростихалне и дво- до троредасте дорсоцентралне чекињице насађене су на загаситијем темељу; торакс је по томе наочито тропругаст. Штитац је шестчекињаст. Замашка, стигма проторакса и готово голе љуштице бијело-жуте; длака црна. Затка кратка и широка, нагло зашиљена, бијело-сива; у базалној средини трећег до петог колута има сјајно-црну, троугласту пјегу, која допире до средине, с обје стране још један косо насађен ред од по три сјајно црне тачке; а и стигматикални се отвори при побочним окрајцима колутова оштро истичу на бијелом темељу. Црна је длака на затки само с бокова првих двају колутова нешто необична, прилично дуга и густа, готово чупераста. Крила чисто стакласта, с црним жиљем, посве без пјега, с блиједо-жутом стигмом, која запрема задњи крај ивичне станице и горњи крај дōњо-ивичне станице; попречна жила при врху врло је стрма и нешто облучаста; дискоидална је станица нормална, кратка и прилично широка, право насред крила. Ноге прилично кратке и јаке, имају прилично дуге, одскочене пахуљице, а поврх тога нарочито на гољеницама, понешто duже и јаче чекиње; скроз су смеђе-жуте, само задњи чланци тарза црни су, а предња стегна страга имају нешто скраћену уздужну пругу. Задња су стегна само слабо дужа, али нешто дебља, него предња, и слабо свинута — дакле подсјећа на *femoratu.*

Мостар, на ливадном цвијећу, 27. априла, 3 ♀ (Strobl).

Hilara Mg.

(Ред по мојој „Monographie“ у zool.-bot. Gesellsch., 1892., стр. 85.—182.).

cornicula Loew. Трново, ♂ (Thalh., det. Str.!).

pinetorum Zett. Strobl, 115. При једном шумском врелу код Јабланице, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

var. *major* Strobl l. c. 116. Суха, 6 ♂, 2 ♀, Граб н. С., 2 ♂, 1 ♀, Трново, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

longevittata Zett. Чемерно ♂ (Thalh., det. Str.!).

femorella Zett. form. *nitidula* Zett. Strobl, 123. Суха ♂ (Thalh., det. Str.!).

diversipes Strobl l. c. 125. Суха и Граб н. С., 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

scrobiculata Loew, Strobl, 130. Врло често око Дубровника, на Лопуду и на Ричини, ♂♀, појединце и код Мостара и Метковића, април (Strobl).

pruinosa Mg. Strobl, 133. На Требевићу код Сарајева ♂ (Strobl).

Beckeri Strobl l. c. 143. Трново ♀ (Thalh., det. Str.!).

carinthiaca Strobl l. c. 144. Травник, 8 ♂, 6 ♀ (Thalh., det. Str.!).

bistriata Zett., Strobl, 145., var. *flavohalterata m.* Осим по црвено-жутим крељутима не могу да нађем поуздане разлике између тога ексемплара и *bistriata;* само је затиљак у извјесном правцу очито сив, а предње гољенице ♂ имају са спољашне стране веће чекиње; по томе је то само варијетета. Једну ♀ са црвено-жутим крељутима споменуо сам већ у својој Monogr., стр. 146. На Ричини код Дубровника, 2 ♂, 3 ♀ (Strobl).

dalmatina n. sp. ♂♀ 4 *mm. Nigra, robusta geniculis tantum halteribusque luteis clava pro parte obscura; capite et thorace opacis, cinereopruinosis; setis acrostichalibus quadriseriatis; abdomine atro, nitidissimo, nigropiloso; alae hyalinae stigmate distincto.*

♂: *Hypopygium magnum, nitidum, valde compressum; lamellae appendice mucroniformi; metatarsus anticus tibiae aequilongus, incrassatus, cylindricus, breviter pilosus.*

♀: *metatarsis anticis et tibiis posticis simplicibus, rectis.*

У мојој табели за одређивање наилази се на *sartor* и на *pseudosartrix,* од којих се међутим лако разликује робустним стасом, знатнијом величином и затку без колутова, црном длаком обраслу, са пуно већим хипопигом.

♂: глава загасито сива, пипци као глава дуги, рилце већином знатно краће. Торакс посве блијед, загасито лугаст, једномањаст или са двије нешто загаситије ћелаве пруге; са прилично кратким, правилним четвероредним акростихалним и једноредастим дорсоцентралним чекињама. Штитац четверочекињаст. Љуштице и крељути загасито црвено-жуте, али крајња половица буздованца загасита. Затка ненапрашена, сјајно црна, црне длаке и чекиње с необично великим хипопигом, који горе и доље надмашује затку, те је врло стиснут и затворен; побочне ламеле завршују се у понешто свинут трн. — Ноге црне, само кољена и свршетак предњих бокова жуто-смеђ. Длака баш не удара у очи; само на предњим гољеницама на спољашњој страни, а на задњим гољеницама и сприједа и страга има три до пет чекињастих длака, које пахуљице знатно надвисују. Предња је пета тако дуга и двојином тако дебела, као гољеница, ваљкаста с прилично дугим пахуљастим длакама и с неколицином још нешто дужих, али једва дебљих чекињастих длака обрасла. — Крила су посве јасна као стакло са смеђе-жутом, дугом стигмом; вршна попречна жила долази од прилике у средину окрајка између друге и треће уздужне жиле.

♀ разликује се од ♂ само зашиљеном затком и танком предњом петом, дугом од прилике $^2/_3$ гољенице; отражње гољенице немају одлике, као у ♂ танке и пра̏ве.

Дубровник, на жалу; на Лопуду и на Ричини честа. 8 ♀, 12 ♂ (Strobl). Април.

ternovensis n. sp.. 2.5 *mm. Capite et thorace obscure cinereis, opacis, interstitiis paullulum obscurioribus, setis acrost. fere quadriseriatis; halteribus pedibusque nigris; abdomine nigro, nitido, obscure piloso; alis cinereis.* ♂: *hypopygium ordinarium, mediocre; metatarsus anticus incrassatus tibiā brevior, fere nudus.* ♀: *tibiae posticae compressae, paullo incurvae.*

Та мала врста може се испоредити само са *Tiefii m.* и *pseudosartrix m.;* од *Tiefii* разликује се посвема или бар већином четверoредим акростихалним чекињицама, посве црним крељутима и ногама без очито јаснијих кољена, мањим хипопигом, знатно краћом предњом петом ♂. — Од *pseudosartrix*-а разликује се сивом главом, знатно загаситијим тораксом, црним кољенима, не дворедим акростихалним чекињама, нигдје бјелкастим длакама затке, ♀ лако и отражњим гољеницама, које су раширене, стиснуте, у средини понешто свинуте.

Торакс је понекад — као у *Tiefii* — смеђе задахнут. Акростихалне су чекиње кратке, и бар у задњој половици четвeроpеде, сприједа често двореде с прекобројним, расутим чекињицама. Длаке су на ногама слабе; него се на предњој гољеници виде у ♂ према крају неколико дужих чекиња (којих у ♀ нема), а отражња страна задњих гољеница има у ♂♀ међу фином длаком подуже чекињице. Предња је пета ♂ ваљкаста, двојином тако широка, али знатно краћа од гољенице, и само посве незнатно обрасла пахуљицама. На жиљу и хипопигу ништа не удара у очи. ♂♀ посве су између себе слични до споменутих разлика.

Трново, 2 ♂, 4 ♀, Травник, ♂♀ (Thalh., det. Str.!).

Novakii Mik, Wien. entomol. Zeitschr., 1892., стр. 83., *Mikii* Str., Monogr., стр. 158. Хвар (Nov., 2 ♂, 2 ♀); на полуострву Пељешац код честа Кућишта (l. c. Werner, Mik l. c. ♂♀); Далмација (l. Becker, ♂♀, Strobl l. c.).

cingulata Dahlb. Strobl, Monogr., стр. 159. Трново, 1 ♂, са посве црним пипцима, иначе нормална (Thalh., det. Str.!).

matroniformis Str. Litor. Хвар (Nov., ♂!), и у јужној Штајерској и Хрватској код Бакра, Сења (l. Langhoffer!).

lurida Fall. Strobl, Monogr., 171. Суха, 2 ♂, 3 ♀, Влашић, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

flava Schin. Strobl, Monogr., 174. При једном шумском врелу код Јабланице, ♂, април (Strobl).

Brachystoma Mg.

vesiculosum Fbr., Schin. Суха (Thalh.).

var. *flavicolle* Mik, Wien. entomol. Zeitschr., стр. 103. Травник, ♂♀, често, Граб н. С., Лашва, Караула (Thalh.!).

VIII. фам.: **Asilidae.**

Schin. 1854. = „Die österreichischen Asiliden“, набројио др. Schiner у zool.-bot. Gesellsch., 1854., стр. 355.—444.

Leptogaster Mg.

cylindricus Deg. Schin., I., 118. Чемерно (Thalh.); Сарајево, ♀ (Werner, муз. Сар.!).

Dioctria Mg.

oelandica L. Schin., 121. Травник (Thalh.); Јабланица, ♂ (Apfelb., муз. Сар.!).

hercyniae Loew. Schin., 123. Влашић (Thalh., 4 ♂, det. Str.!).

rufipes Deg. Schin., 122. Влашић (Thalh.); Требевић-планина (Apfelb.), у Сарајеву, ♂, 2 ♀ (Werner, муз. Сар.!).

flavipes Mg. Schin., 122. Травник, Влашић (Thalh.); Далмација, ♀ (Loew, Schin., 1854., стр. 365.).

linearis F. Schin., 122. Травник, Лашва (Thalh.); Дервент, ♀ (Hilf, муз. Сар.!).

longicornis Mg. Schin., 120. Бијела, Лашва, Трескавица планина (Thalh.); Илиџе код Сарајева, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

laeta Loew, Wien. entomol. Mittheil., 1860. и Mg., VIII., стр. 68. Далмација, ♀, l. др. Stein (Loew l. c. и Schin , 122.).

Dasypogon Mg.

teutonus L. Schin., 124. Семећ, l. Apfelb. и Дервент, l. Hilf, 2♂, 2♀ (муз. Сар.!).

Diadema F. Schin., 124. Вишеград, Бјелашница, Пазарић (l. Apfelb., ♂♀, ♀ са већином црвеном затком); Сарајево, ♂ (Werner, муз. Сар.!); Далмација (Nov. у Str. Litor.!).

Xiphocerus Loew.

glaucius Ross. Далмација (Schin., 126.); Задар, Хвар, ♀ (Nov. у Str. Litor.!).

Habropogon Loew.

exquisitus Mg. Далмација (l. Frauenfeld, Schin., 1854., стр. 373. и Schin., I., 126.).

appendiculatus Schin., zool.-bot. Gesellsch., 1867., стр. 367. Спљет, ♂♀ (l. Mann, Schin. l. c.); Хвар, ♂♀ (Nov. у Str. Litor.!).

Stichopogon Loew.

elegantulus Mg. Schin., 129. Хвар, ♀ (Nov. у Str. Litor.!).

Holopogon Loew.

priscus Mg., II., 279. Хвар, ♀ (Nov. у Str. Litor.!).

clavipes Loew. Schin., 130. Трескавица (Thalh.).

Leptarthrus Steph. *(Isopogon* Loew и Schin.).

brevirostris Mg. Schin., 131. Влашић (Thalh.); на Требевићу код Сарајева, ♂ (Apfelb., муз. Сар.!).

hottentotus F. Суха, ♀ (Thalh.).

Lasiopogon Loew.

cinctus F. Schin., 133. Често око Дубровника уз зидане ограде, ♂♀, април (Strobl); Далмација (Loew, Schin., 1854., стр. 379.).

Laphria Mg.

maroccana F. Далмација (l. Frauenfeld, Schin., 1854., стр. 383. и Schin., I., 137.); Далмација, ♀, l. Erber, Хвар, ♂, l. Nov. (Str. Litor.!); Граб н. С. (2 ♂, Thalh.).

aurea F. Далмација (двор. муз.) и l. Frauenfeld (Schin., 1854., стр. 383., Schin., I., 139.).

gibbosa L. Schin., 138. Вишеград, ♂ (Apfelb., муз. Сар.!).

ephippium F. Schin., 138. Чемерно, Граб н. С., Суха, Крбљина (Thalh.); Семећ, Вишеград, Трново, Иван-планина, ♂ ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

flava L. Schin., 138. Граб н. С. (Thalh.); Семећ, Вишеград, Рујиште, Романија-планина, Требевић-планина, Сарајево, ♂ ♀, не ријетко (Apfelb., муз. Сар.!).

Црне длаке на предњој половини торакса помијешане су на босанским ексемпларима редовно са црвено-жутим, на 1 ♀ паче има сприједа само црвено-жутих длака; ја сам тај ексемплар на жалост вратио прије него што сам добио ову врсту што слиједи, могло би бити, да њој припада.

limbrinervis n. sp., ♂ 22 *mm. Priori valde affinis. Nigra, fulvopilosa abdominis segmentis ad latera tantum longius, in dorso vero brevissime pilosis; hypopygio magno, fulvopiloso; venis omnibus late brunneo-limbatis.* Граб н. С. (1 ♂, Thalh.).

Близу сродна са *flava,* којој је величином и рухом ванредно слична. Тијело је махом сјајно црно, без пјега на прсима, које се прељевају; длака је већином црвено-жута. Облик и длака главе као у *flave,* само што отражњи рубови очију имају посве црвено-жуту длаку; по странама су очни крајци скроз црни, — сприједа пак само непосредно украј очију имају црну длаку, а црне су длаке обрубљене црвено-жутим. На рилцу су наоколо црвено-жуте длаке, брадица је такођер црвено-жута, али горе је и по странама око ње црна длака. На тораксу је длака с погледом на дужину и густоћу скроз као у *flave;* само што су на хрптеном штиту све длаке црвено-жуте, а и на боковима претежу на далеко црвено-жуте длаке. Длаке на отражњој половици хрптеног штита на *flavi* по прилици су двојином тако дуге, као на предњој половици. Али на затки разликује се длака веома од *flave;* она је знатно руменија, него на тораксу и само по боковима колутова доста су дугачке. На средини има само кратко пристрижена длака, које на предњој половици од четири прва колута паче готово никако нема, само на задња два колута има је свуда.

Сјајно црни хипопиг готово је посвема као на *flavi,* али нешто краћи и шири, изразитије срцолик — и није црн, — него има црвено-жуту длаку; само на дõњој је страни примијешана и црна длака. Облик и ноге готово су сасвим као у *flave;* гољенице готово свуда имају кудрасту црвено-жуту длаку, стегна су пак дјеломице, нарочито на горњој страни, и црном длаком обрасла. Замашке су црвено-жуте, али по коријену и главици имају црнкасте пруге. Крила су посве налик на она у *flave,* али много разговјетније изрешетана, пошто све уздужне и попречне жиле имају широк, доста оштро ограничен, мрк или жуто-смеђ поруб, тако да се као стакло бистре станице између њих веома истичу, корјенове су станице посвема жуто-смеђе. Горње су уздужне жиле већином риђе, дõње су мрке.

Двије нове далматинске врсте, по 1 ♀ описује Schin., 138., посве кратко, али их не именује, сличне су *gibbosi.*

fuliginosa Pz. Schin., 139. Граб н. С., ♂, Крбљина, ♀ (Thalh., det. Str.!); Гацко, 2 ♂, 2 ♀ (Hilf, муз. Сар.!).

fulva Mg. Schin., 140. Суха, ♀ (Thalh., det. Str.); Игман-планина, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

marginata L. Schin., 140. Граб н. С., ♂ ♀ (Thalh., det. Str.); Игман-планина, ♂ ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

var. *dioctriaeformis* (Mg., Schin., 140., као врста), Трново, ♀ (Thalh., det. Str.!; само се сребрно-бијелим лицем разликује од нормалне форме).

Andrenosoma Rnd.

atrum L. Schin., 141. Травник (Thalh.); Кијево, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

Asilus L.

(I. одјелење: **Asilus** Loew) *crabroniformis* L. Schin., 143. Хвар, ♂ ♀ (Nov. у Str. Litor.!).

(II. одјелење: **Philonicus** Loew) *albiceps* Mg. Schin., 144. Вишеград, 2 ♀ (Apfelb., муз. Сар.!); Далмација (Frauenfeld у Schin., 1854., стр. 413.).

(III. одјелење: **Antiphrisson** Loew) *trifarius* Loew. Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1854., стр. 410. и Schin., I., 145.); Хвар, ♂ (Nov. у Str. Litor.!).

(IV. одјелење: **Dysmachus** Loew, *Lophonotus* Loew, pro parte *olim.) spiniger* Zell. Schin., 146. Травник, Влашић, Трново (Thalh.); Сарајево, ♂ ♀, само ријетко (Werner, Apfelb., муз. Сар.!); Вишеград, Јабланица, Иван-планина, Требевић-планина, ♂ ♀ (Apfelb., муз. Сар.!); Далмација (Erber у Str. Litor.!).

forcipula Zell. Schin., 147. Травник, Влашић, Граб н. С., Чемерно, Крбљина (Thalh !); Вишеград и Сарајево, 2 ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

praemorsus Loew. Schin., 147. Задар (Nov. у Str. Litor.!).

bimucronatus Loew. Schin., 147. Чемерно, ♂ (Thalh., det. Str·!); Бјелашница, ♂♀, in copula, Требевић-планина, ♀ (Apfelb., муз. Cap.!).

stylifer Loew. Schin., 147. Травник, Чемерно, Граб н. С. (Thalh.); Далмација (Frauenfeld у Schin., 1854., стр. 399.).

cochleatus Loew. Schin., 148. Чемерно, Граб н. С. (Thalh.).

trilobus n. sp. ♂ 10, ♀ 9·5 *mm. Simillima cochleato; differt tibiarum basi angustissime lutea;* ♂ *ultimo segmento ventrali trilobo, forcipis appendice lineari, lamellis inferis multo longioribus, sensim attenuatis.* — Чемерно (Thalh., 1 ♂, 1 ♀).

Једва већи него *cochleatus,* исто тако витак; боја, длака и жиље готово идентичне, тако да ће доста бити, ако се напомену главне разлике: Стегна су само на крајњој бази црвено-жута; само на средњим стегнима продужује се блиједа маст у цртама до наспрам средине. Бијеле бодљике на ногама чине се понешто рјеђе, али су на предњим гољеницама и на предњим петама такођер веома дугачке. Задња је трбушна гољеница у два пута дубоко округло издубљена, тако да настају три полукружне, тупе крпе. Клијештице су посве слично устројене, али дōња половица не излази у жличаст, већ у исто тако дугу додуше, али до тупог врха једнако широку, линеалну стапку, која је косо устрмљена, па с базалним дијелом клијештица чини туп кут. Дōње ламеле допиру паче до почетка те стапке, оне су при бази широке, црне, понешто набрекле, него се мало по мало сужавају у дуг, танак врх; сударни окрајци и пиљаста крајња половица им је жарка; упоредо с унутрашњим окрајцима тече са сваке стране по једна уздужна бразда. Горња страна клијештица није — као у *cochleatus* — бјелкаста, — него има сасвим црну чекињу; на осталим је странама чекиња једино жуто-црвена ♀ могу само бојом гољеница у ♂ да разликујем од *cochleatus;* на лежајној цијевки не видим никаке разлике.

(V. одјелење: ***Eutolmus*** Loew.) *rufibarbis* Mg. Schin., 148. Травник, Влашић, ♂♀ (Thalh., det. Str.!); Вишеград ♂, Sarajevo ♀ (Apfelb. и Werner, муз. Cap.!); посве се подудара с једним паром из Берлина, l. Schirmer.

(VI. одјелење: ***Machimus*** Loew.) *rusticus* Mg. Schin., 151. Дервент, 2 ♀ (Hilf, муз. Cap.!); Влашић, ♂♀ (Thalh.).

colubrinus Mg. Далмација, ♂♀ често (Frauenfeld у Schin., 1854., стр. 402., Schin., I., 152., Loew, *Linnaea);* на сухом грању и биљу око Спљета, Дубровника, на Локруму није ријетка, l. Strobl, Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

cyanopus Loew. Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1854., стр. 404. и Schin., I., 149.); ја имам 2 ♂ са Крфа (l. Erber, det. Loew).

(VII. одјелење: ***Cerdistus*** Loew.) *erythrurus* Mg. Schin., 154. Травник (Thalh.); Далмација (Frauenfeld у Schin., 1854., стр. 406.).

var. *albispinus* (Palm, zool.-bot. Gesellsch, 1876., стр. 414., као врста, Str. Litor., као var.). Хвар, l. Heller (Palm l. c.), l. Nov., ♂ ♀ (Strobl l. c.); Дубровник, Локрум, 2 ♀ (Str. Litor.!).

var. *dalmatinus* (Schin. i. litt.) Str. Litor. Далмација (збирка Schin.!); Дубровник ♀ (Str. Litor.!).

(VIII. одјељење: ***Itamus*** Loew.) *socius* Loew у Mg., IX., стр. 180. Игман-планина, ♂ (Apfelb., муз. Сар.!).

cyanurus Loew. Schin., 155. Чемерно, Граб н. С., Травник, Влашић (Thalh.).

(IX. одјелење: ***Tolmerus*** Loew.) *atripes* Loew. Schin., 155. Вишеград и Требевић, 2 ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

poecilogaster Loew. Schin., 156. Чемерно ♀, Влашић ♂ (Thalh., det. Str.!); код Сења (l. Langhoffer, ♂ ♀!).

(X. одјелење: ***Epithriptus*** Loew.) *cingulatus* Fbr. Schin., 157. Травник, Влашић, Лашва, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

IX. фам.: **Scenopinidae.**

Scenopinus Ltr.

fenestralis L. Schin., 159. Травник, Граб н. С., Суха, Сарајево (Thalh.).

glabrifrons Mg. Schin., 160. Задар, 1 ♂, 4 ♀ (Nov. у Str. Litor.!).

X. фам.: **Therevidae.**

Phycus Walk.

dispar Mg., II., 124. Далмација, l. Erber (Schin. у zool.-bot. Gesellsch., 1865., стр. 992.); Задар, ♂ ♀ (Nov. у Str. Litor.!).

Xestomiza Wied.

Kollari Egg., zool.-bot. Gesellsch., 1854., стр. 2. Од Спљета прама Солуну по свим шикарама на *Rubus fruticosus* и у свако доба дана врло често крајем маја до средине аугуста (l. Mann, Egg. l. c., Schin., I., 160.).

Thereva Ltr.

nobilitata F. Schin., 164. Травник, 1 ♀ (Thalh.).

aurata Loew. Neue Beitr., 1854., стр. 2. Задар ♂ ♀ (Nov. у Str. Litor.!).

fulva Mg. Schin., 165. Трново ♂ (Thalh., det. Str.!); Гацко ♀ (Hilf, муз. Cap.!).

plebeja L. Schin., 164. На Требевићу код Сарајева, ♀ (Strobl).

praecox Egg. Schin., 164. Сарајево ♀ (Apfelb., муз. Cap.!); Задар, ♂♀ (Nov. y Str. Litor.!).

arcuata Loew. Schin., 167. Влашић (Thalh., ♀, det. Str.!); Требевић-планина, ♂♀ (Apfelb., муз. Cap.!); Хвар, Задар, ♀ (Nov. y Str. Litor.!).

brevicornis Loew. Schin., 168. Далмација (♂, Loew).

circumscripta Loew. Schin., 166. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!).

apicalis Wied. Schin., 167., Влашић, 1 ♂ (Thalh.).

XI. фам.: **Leptidae.**

Vermileo Mcq.

Degeeri Mcq. Schin., 171. Хвар, l. Nov. (Mik, Wien. entomol. Zeitschr., 1887., стр. 311.).

Leptis Fbr.

scolopacea L. Schin., 172. Чемерно, Суха, Травник (Thalh.); долина Миљацке код Сарајева, ♂ (Apfelb., муз. Cap.!).

maculata Deg. Schin., 173. Граб н. С., Травник, Трескавица, Влашић (Thalh.); Сарајево, ♂ (Werner, муз. Cap.!); Јабланица, ♂, Дубровник, ♂♀ (Strobl); Хвар, ♀ (Nov. y Str. Litor.!).

var. *obscura m.* ♂♀. Пипци и тицала сасвим или готово сасвим црна; црне пруге предњих и задњих стегана већином више протегнуте, а и средња стегна с доње стране имају црну пругу; исто тако је затка црно писана, обично проширенија; иначе се подудара с нормалном формом (пипци и средња стегна посве жута); и пријелази.

Клековача, Рујиште, ♂♀ (Apfelb., муз. Cap.!); Мостар, честа уз пећине Неретве; Метковић, Дубровник у виноградима и по хридовима на жалу до Ричине врло често, Дријено и Требиње, 2 ♂, 3 ♀ (Strobl).

vitripennis Mg. Schin., 173. Чемерно, Суха, Влашић (Thalh.); Дервент, 3 ♂ (Hilf, муз. Cap.!).

lineola Fbr. Schin., 174. Суха, Трново (Thalh.).

tringaria L. Schin., 174. Граб н. С., Караула, Лашва, Травник, Трново (Thalh.); Дервент ♀ (Hilf, муз. Cap.!). Јабланица, 3 ♂ (Strobl).

conspicua Mg. Schin., 175. Влашић (Thalh.); Иван, ♀ (Apfelb., муз. Cap.!).

Chrysopila Macq.

nubecula Fall. Schin., 176. Крбљина, Лашва, Суха, Влашић, Травник, Трново (Thalh.). По Schiner-у споменута сасвим жуто-црна var. Чемерно, 1 ♀ (Thalh.).

aurea Mg. Schin., 176. Бијела, Травник, Виленица (Thalh.); слапови Кркe, l. Strobl, Сплет (Nov., Str. Litor.!).

splendida Mg. Loew, Mg., VIII., 56., *nigrita* Schin., 176. (такођер Fbr.?). Бијела, Виленица, Влашић, Лашва, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

aurata Fbr. Loew l. c., *atrata* Schin., 176., једва Fbr. Травник, Бијела, Трново, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!); Дервент, 2 ♂ (Hilf, муз. Сар.!).

erythrophthalma Loew. Mg., VIII., 47. Schin., 147. Суха, ♂ (Thalh., det. Str.!).

palparis Loew. Mg., VIII., 50. Далмација (Loew l. c.); ја имам ♂ са етикетом Loew-љевом из Калабрије (l. Erber).

Atherix Mg.

marginata F. Schin., 178. Травник, Чемерно, Суха (Thalh.).

Symphoromyia Frauenfeld, *Ptiolina* Schin.

crassicornis Pz. Schin., 179. Суха, Влашић (Thalh.); на Требевићу ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

immaculata F. Schin., 179. Влашић (Thalh.).

XII. фам.: **Dolichopodae.**

Psilopus Mg.

platypterus F. Schin., 182. Бијела, Чемерно, Суха, Граб п. С. (Thalh.); на Требевићу, ♀ (Strobl).

albonotatus Loew, Neue Beitr., 1857., стр. 4. Хвар, 4 ♂ ♀ (Nov. у Str. Litor.!).

euzonus Loew. Neue Beitr., 1859., стр. 2. Далмација, 2 ♀ (Nov. у Str. Litor.!).

lacteitarsis Becker. Далмација, ♂ (Becker у Berl. entomol. Zeitschr., 1889., стр. 342.); накнадно стр. 346., означена идентичном са *lesinensis.*

lesinensis Mik, Wien. entomol. Zeitschr., 1889., стр. 305. Хвар, ♂ (Mik l. c.). Mik, Wien. entomol. Zeitschr., 1890., стр. 157. ипак је различна од *lacteitarsis*.

longulus Fall. Zett., Kow. Бијела, 2 ♂ (Thalh.).

contristans Wied. Schin., 181., *flexus* Loew, Kow., Tab. у Wien. entomol. Zeitschr., 1884., стр. 52. Дубровник на Ричини међу *Juncus* пругаста, 2 ♂, 1 ♀ (Strobl).

Neurigona Rond.

Erichsoni Zett. Schin., 184. Граб н. С., 3 ♂, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).
suturalis Fall. Schin., 183. Чемерно, ♂ (Thalh.).
nubifera Loew. Mg., VIII., 302. из Грчке, ♀. Дубровник на Ричини међу *Juncus acutus,* 1 ♂ (Strobl).

Loew-у непознати ♂ сасвим се подудара с описом ♀, само је пети колут затке у средини посве жут, једино с бока црн. Сјајно црни, пупољку слични хипопиг сличан је и величином и обликом посве *suturalis.*

Xanthochlorus Loew.

tenellus Wied. Schin., 184. Травник, Граб н. С., Суха, ♂ ♀ (Thalh.!); Јабланица, 2 ♀ (Strobl).
ornatus Hal. Schin., 184. Суха, ♂ (Thalh., det. Str.!).

Chrysotimus Loew.

molliculus Fall. Schin., 185. Влашић (Thalh.).

Chrysotus Mg.

(Kowarz = „Monographie“ у zool.-bot. Gesellsch., 1874., стр. 453.—478.)

neglectus Wied. Kow., стр. 458. Крбљина, 1 нормална ♀, Граб н. С., 1. Thallh. преко 3 *mm* велика ♀ (det. Str.!).
cilipes Mg. и *pulchellus* Kow., по мени у приморју прикупљен, биће за цијело и у подручју.
suavis Loew. Kow., стр. 464. Уз врела и на ријечним обалама код Мостара, Требиња, Дубровника врло често; прикупио сам 56 ♂, 5 ♀ (Strobl).
laesus Wied. Kow., 466. Травник, Чемерно, Крбљина, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).
microcerus Kow., стр. 469. Крбљина, 3 ♂ (Thalh., det. Str.!).
gramineus Fall. Kow., 472. Суха, Травник, Трново, 3 ♂, 4 ♀ (Thalh., det. Str.!).
cupreus Macq. Kow., 462. Граб н. С. (Thalh., ♂ ♀, det. Str.!).

Trypticus Gerst.

divisus Strobl, Progr., 1880., стр. 58. Травник, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!); Дубровник, уз Ричину на *Juncus acutus,* 1 ♂, 2 ♀, април (Strobl). Ексемплари из Дубровника нешто су мањи, него они из Штајерске и Аустрије; чело је изнад и испод попречне бразде посве оцијелно зелено; и у Штајерској нашао сам 1 ♀ посве оцијелно зелена чела.

Diaphorus Mg.

oculatus Fall. Schin., 186. Травник (Thalh.).

(Nematoproctus Loew) *praesectus* Loew. Mg., VIII., 292. (из Угарске). Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!).

distendens Mg. Schin., 188. Травник (Thalh., det. Str.!).

Argyra Macq.

Kow. = „Monographie“ од H. Kowarz у zool.-bot. Gesellsch., 1879., стр. 437. до 462.).

argentina Mg. Kow., стр. 450. Травник, 1 ♂, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

confinis Zett. Kow., 452. Граб п. С., ♂ (Thalh., det. Str.!).

(Lasiargyra Mik) *diaphana* Fbr. Kow., 443. Трново, ♀ (Thalh., det. Str.!).

(Leucostola Loew) *vestita* Wied. Kow., 458. Травник (Thalh.).

Syntormon Loew.

pallipes Fbr. Schin., 192., Kow. у Wien. entomol. Zeitschr., 1884., стр. 109. На Требевићу код Сарајева, 2 ♂, код Мостара уз врела, 26 ♂, 11 ♀, код Дубровника уз Ричину, 2 ♂, 3 ♀ (Strobl); Хвар, Задар, 2 ♂ (Nov. у Str. Litor.!); Крбљина, ♂ (Thalh., det. Str.!).

denticulatum Zett. Schin., 193. Влашић (Thalh.).

Xiphandrium Loew (*Rhaphium* Mg., Schin.).

fissum Loew. Schin., 194., Kow. l. c. 108. Суха, ♂ (Thalh., det. Str.!); Јабланица, уз врела, ♂, април (Strobl).

caliginosum Mg. Schin., 194. Травник (Thalh.).

Porphyrops Mg.

spinicoxa Loew. Schin., 196. Травник (Thalh.).

nemorum Mg. Schin., 197. Травник, ♂ (Thalh.!); Јабланица, уз врела, ♀ (Strobl).

micans Mg. Schin., 197. Сарајево, ♂ (Strobl).

fascipes Mg. Schin., 197. Дервент, ♂ (Hilf, муз. Сар.!).

praerosus Loew. Schin., 198. Травник, ♂ (Thalh.!).

Oncopygius Mik, zool.-bot. Gesellsch., 1866., стр. 20.

distans Loew. Neue Beitr., 1857., стр. 7., ♀ (као *Hypophyllus,* управо Schin., 225.), *ornatus* Mik l. c. Требиње, по хридовима код Дријена, 2 ♂, Јабланица, уз врела, 3 ♂, 2 ♀, април (Strobl).

magnificus Loew. Berl. entomol. Zeitschr., 1873. Јабланица, са пријашња 2 ♂. Ту дивну врсту обрео је Kowarz око Херкулових купки (Wien. zool.-bot. Gesellsch., 1873., стр. 458.).

Aphrosylus Walk.

venator Loew. Neue Beitr., 1857., стр. 55. Дубровник, на хридовима уз жалове честа, 18 ♂, 18 ♀ (Strobl).

Orthochile Latr.

unicolor Loew. Schin., 203. Мостар, на ливадном цвијећу врло честа, 25 ♂, 23 ♀, Дубровник, на Лопуду са цвијећа ухваћени, 12 ♂, 7 ♀ (Strobl); Задар, ♂ ♀ (Nov. у Str. Litor.!). Посве се подудара с ексемпларима Erber-овим (2 ♀) из Калабрије (det. Loew); и ♂ ♀ *italica* Rond., што сам их добио од дра Bezzi-а из Калабрије, никако не могу да разликујем од *unicolor*. Боја спољашњих привјесака хипопига варира од жуто-смеђег на црно.

Tachytrechus Stann.

notatus Stann. Schin., 204. Бијела, Преоник (Thalh.).

Gymnopternus Loew.

(I. група: **Poecilobothrus** Mik, 1878. у Wien. entomol. Zeitschr., 1883., стр. 88. и 105.) *nobilitatus* L. Schin., 206. Језеро, 1 ♂ (Thalh.).

(II. група: **Hercostomus** Loew.) *cretifer* Walk. Schin., 206. Хвар (Nov. у Str. Litor.); Суха, ♂ ♀, Бијела (Thalh.!).

germanus Wied. Schin., 207. Влашић, Трново, Граб н. С., 4 ♂, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

chrysozygos Wied. Schin., 207. Бијела (Thalh.).

nigriplantis Stann. Schin., 208. Сухо, Трново, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

fumipennis St. var. *pulchriceps* Loew. Neue Beitr. (као врста, Schin., 207. као var.). Чемерно, 4 ♂ (Thalh.).

Sahlbergi Zett. Schin., 208. Трескавица, ♂ (Thalh., det. Str.!).

rusticus Mg. Schin., 208. Крбљина, 3 ♂, 3 ♀ (Thalh., det. Str.!).

fugax Loew. Schin., 211. Влашић, Лашва, Трескавица, 4 ♂, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

atrovirens Loew. Schin., 211. Граб н. С., Трново, ♂ ♀ (Thalh., det. Strobl!).

(III. група: **Gymnopternus** i. sp.) *celer* Mg. Schin., 209. Травник (Thalh.); на Требевићу, 2 ♂, 4 ♀ (Strobl).

(IV. група: **Dasyarthrus** Mik, Progr., 1878.) *inoratus* Loew, 1857. и Mg., IV., 278. Травник (Thalh.!); Мостар, уз врела, Требиње, уз ријечну обалу, 7 ♂, 4 ♀, врело Ричине код Дубровника, ♂ ♀, април (Strobl). (Замашке не риjетко посве смеђе.)

(V. група: **Hypophyllus** Loew.) *sphenopterus* Loew. Schin., 226. Влашић, 3 ♂ (Thalh.).

obscurellus Fall. Schin., 227. Граб н. С., 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

Dolichopus Latr.

Falleni Loew. Schin., 213. Травник (Thalh.).

campestris Mg. Schin., 215, Биjела, 2 ♂ (Thalh.).

lepidus Stg. Schin., 215. На Требевићу, 2 ♂ (Strobl).

ungulatus L., Mg., *aeneus* Deg. Schin., 222. Травник, Чемерно, Граб н. С., Суха (Thalh.); Сараjево, ♂ ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

longitarsis Stann. Kow., Wien. entomol. Zeitschr., 1884., *equestris* Hal., Schin., 221. Травник, Биjела, Трново, ♂.♀ (Thalh.).

claviger Stann. Schin., 216. Суха, Граб н. С., 3 ♂, 2 ♀ (Thalh.).

trivialis Hal. Schin., 220. Травник (Thalh.); Чемерно, ♂ (Thalh., det. Str.!).

festivus Hal. Schin., 220. Травник (Thalh.).

aratriformis Becker. Berl. entomol. Zeitschr., 1889., стр. 340. Код Стона, у рогозу украj салина неколико парова (l. Becker).

pennatus Mg. Kow. l. c., *signatus* Schin., 217. Травник (Thalh. као *signatus);* Jабланица, на ливадама, 3 ♂, 4 ♀ (Strobl).

agilis Mg. Schin., 221. Биjела (Thalh.).

signifer Hal. Kow. l. c. стр. 56., *pictipennis* Wlb. Schin., 219. Дубровник на Лопуду, 1 ♀ (Strobl).

arbustorum Hal. Kow., Schin. Чемерно, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

popularis Wied., Schin. Трескавица-планина, 1 ♂, 3 ♀ (Thalh.).

Thinophilus Wahlb.

flavipalpis Hal. Schin., 228. Уз жал код Задра (Nov. у Str. Litor.!).

ruficornis Hal. Schin., 228. У лагунама код Дуина, Трста, Монфалкона; стално и у Далмациjи.

Liancalus Loew.

virens Scp. Schin., 229. Травник (Thalh.).

Hydrophorus Wahlb.

bipunctatus Lehm. Schin., 230. Биjела, 2 ♂ (Thalh.).

viridis Mg. Loew, Neue Beitr., 1857., стр. 23., Kow., Wien. entomol. Zeitschr., 1884., стр. 109., *praecox* Schin., не Lehm. Требиње, на риjечноj обали, 1 ♀, април (Strobl).

praecox Lehm., *inaequalipes* Loew, Schin. Травник (Thalh.); Далмација, l. Erber, Задар, l. Nov. (Str. Litor.!).

balticus Mg. Schin., 231. Трескавица-планина, 1 ♂, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

Sympicnus Loew.

annulipes Mg. Schin., 232., Kow., Monogr. Суха, ♂ (Thalh., det. Str.!).

Campiscinemus Walk.

magius Loew. Schin., 233., Kow., табле у Wien. entomol. Zeitschr., 1884., стр. 110. Трново, ♀ (Thalh., det. Str.!); Мостар, уз врела, 3 ♀, април (Strobl).

umbripennis Loew. Schin., Kow. Граб н. С., Суха, Трново, Влашић, Травник, Трескавица-планина, ♂ ♀, често (Thalh., det. Str.!); на Требевићу, 6 ♂, код Мостара и Требиња на обалама, 3 ♂ ♀, април (Strobl).

curvipes Fall. Schin., 234., Kow. Бијела, ♂, Трново, Граб н. С., Крбљина, 4 ♀ (Thalh., det. Str.!).

Teuchophorus Loew.

monacanthus Loew. Neue Beitr., 1858., стр. 21., Kow., Wien. entomol. Zeitschr., 1884., стр. 111. Уз једно врело код Мостара, 1 ♀ (Strobl).

Sympicnus Loew.

annulipes Mg. Schin., 232., Kow., Monogr. Суха, ♂ (Thalh., det. Str.!).

Medeterus Fisch.

(Прерађено по Kowarz-у: „Die Dipteren-Gattung *Medeterus*“ у zool.-bot. Gesellsch., 1878., стр. 39.—76.)

micaceus Loew. Kow., стр. 47. Травник (Thalh.!); стално и у Далмацији; пошто сам је нашао у Абацији, а често и у лагунама код Монфалкона.

muralis Mg. Kow., 50. Јабланица, 1 ♂ (Strobl).

glaucellus Kow., 51. Требиње, на ријетко по зиданим оградама око вртова, ♂ ♀, Дубровник, по хридовима на жалу, 1 ♂, април (Strobl).

ruficornis n. sp. *Differt ab insigni antennis coxisque rufis, ciliis postocularibus albis.* 1·8 *mm,* ♂ ♀. Граб н. С., 1 пар (Thalh., det. Str.!).

По Kowarz-овим таблама дође се на *glaucus,* али тај има црне кракове. Много је сличнији *insignis* Kirchn., entomol. Nachr., Berlin, 1888., стр. 97. При тачном испоређивању с опширним описом Kirchner-овим налазим само ове разлике: *insignis* је већи (2·5 *mm*), пипци су само при бази јасније и загаситије смеђи; у *ruficornis*-а су пак живо црвено-жути, само су чекиње при дну загаситије, тако да на трећем чланку пипка настаје овећа црна пјега. Трепавице на отражњем очном рубу скроз су бијеле, нијесу горе црне а доље жућкасте. Хрптени је штитац прилично густо напрашен, само мало сјајан; него темељна зелена боја ипак очито провире. Штитац је с дõњег краја и при врху жуто-смеђ. Ноге су као и кукови блиједо-жуте, само је крајња спољашња база средњих и отражњих кукова споља понешто сива. Отражња пета ♂♀ без рубаца на бази унутрашње стране, од прилике пола тако дугачка, као други чланак базе. Затка ♂♀ сјајно црно-зелена, нема ни трага колутима; хипопиг исто тако сјајно црн с риђастим привјесцима, који допиру до отражњих кукова. Затка ♀ с трбушне стране није црвена, него посве загасита; лежајна је цијевка дужа, од половице затке уска; први је чланак са стране стиснут, двојином тако дуг и висок, као други чланак и већином жуто-смеђ; други је сјајно црн, такођер понешто стиснут и свршава се са двије мајушне блиједе ламеле. По осталим обиљежјима (крила, љуштице, акростихалне и дорсоцентралне чекиње, чекиње штица и средњих гољеница, по напрашености лица), оба се подударају; споменуте разлике у пипцима, куковима, очним трепавицама и величини свакако су довољне, да се постави нова врста.

diadema L. Kow., 62. По деблима градске променаде код Задра (Str. Litor.!).

flavipes Mg. Kow., 63. Код Задра с пређашњим (Str. Litor.!).

truncorum Mg. Kow., 68. Чемерно, Граб н. С., Трново (Thalh.).

infumatus Loew. Kow., 66. Чемерно, ♂♀ (Thalh., det. Str.!).

XIII. фам.: **Platypezidae.**

Callomyia Mg.

elegantula Fall. Zett., III., стр. 916., var. *b)* Zett. Суха (Thalh., ♂, det. Str.!).

Platypeza Mg.

atra Fall. Schin., 242. Трново, ♂♀ (Thalh.!).

Platycnema Zett.

pulicaria Fall., Zett., Schin., 242., Суха, 2 ♂ (Thalh., det. Str.!).

XIV. фам.: **Lonchopteridae.**

Lonchoptera Mg.

lutea Pz. Schin., Strobl, Dipt. v. Steiermark. Не ријетка на слаповима Крке, (Str. Litor.!); Караула, Травник, Трново, Влашић (Thalh.).

punctum Mg. Schin , 244., Хвар, ♀ (Nov. у Str. Litor.!).

trilineata Zett., Schin., Strobl, Dipt. v. Steiermark. На Требевићу код Сарајева ♂♀ не ријетко (Strobl); Караула, ♂ Трново, ♀ (Thalh., det. Str.!). На слаповима Крке, 1 ♂ (Str. Litor.!); Лашва, Травник, Влашић (Thalh.).

tristis Mg. Schin., 244. Лесина, ♀ (Nov. у Str. Litor.!).

lacustris Mg. Schin., Strobl. Јабланица, уз врела, 3 ♀, Дуборвник на Лопуду, 1 ♂ (Strobl); Трново, 1 ♀ (Thalh.).

XV. фам.: **Pipunculidae.**

(Becker = „Monographie der *Pipunculidae*“ у Berl. entomol. Zeitschr., 1897., стр. 25.—100.)

Nephrocerus Zett.

scutellatus Macq. Schin., 248.. Becker, 32. Требевић-планина, ♂ (Apfelb., муз. Сар.!).

Pipunculus Latr.

horridus Becker, 41. Дубровник, 20. маја, 1 ♂ (l. Becker).

therminalis Thoms. Becker, 47., *fuscipes* Strobl, Dipt. v. Steiermark, II., 4. Дубровник на Лопуду, 1 ♂, април (Strobl); једнак оригиналном ексемплару Becker-а; прије као *vulgatissimus* Becker i. lit. од њега добио.

var. гољенице већином црне. Хвар, ♂ (Nov. у Str. Litor.).

sulcatus Becker, 57. При ушћу Неретве код Опуса, 25. маја 1889., 1 ♀ (Becker).

seminitidus Becker, 73. Дубровник, 16. маја, 1 ♂, 1 ♀ (Becker).

Braueri Strobl, Progr., 1880., стр. 13., Becker, 76. Лашва, 1 ♂ (Thalh., види Str.!).

silvaticus Mg. Schin., Becker. Око Монфалкона (Strobl), за цијело и у подручју.

nigritulus Zett. Becker, 84. На ливадном цвијећу код Мостара.

XVI. фам.: **Syrphidae.**

(Schin., 1857. = „Die österreichischen *Syrphidae*“ од Schiner-а у zool. bot. Gesellsch., 1857., стр 279.—506.)

Microdon Mg.

devius L. Schin., 251. Дервент, ♂ (Hilf, муз. Сар.!); Задар, ♂ (Nov. у Str. Litor.); Сплет, (Frauenfeld у Schin., 1857., стр. 293.).

latifrons Loew. Schin., 251., Strobl, Dipt. v. Steiermark, I., 198. Сарајево, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

Chrysotoxum Mg.

fasciolatum Deg. Schin., 253. Семећ, 2 ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

intermedium Mg. Спљет, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 296.); долина Миљацке код Сарајева, ♂ (Apfelb., муз. Сар.!).

bicinctum L. Schin., 255. Травник, Трново, Влашић (Thalh.); Дервент, ♀ (Hilf., муз. Сар.!).

festivum L. Schin., 255. Граб н. С. Чемерно (Thalh.); Дервент, l. Hilf, Сарајево, l. Werner, на Требевићу, l. Werner у Apfelb., ♂ ♀ (муз. Сар.!).

vernale Loew. Schin., 255. Граб н. С. (Thalh.), Дервент, l. Hilf., Сарајево, особито долина Миљацке, Требиње, l. Apfelb. (муз. Сар.!); Јабланица на *Euphorbia*, Мостар, на ливадном цвијећу 4 ♂, април (Strobl).

octomaculatum Curt. Schin., 255. Граб н. С., 1 ♀ (Thalh.).

elegans Loew. Schin., 256. Граб н. С., 3 ♂ (Thalh.); на Требевићу, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

Paragus Latr.

tibialis Fall. Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 304. и I., 257.).

albifrons Fall. Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 300.).

bicolor Fbr. Schin., 259. Јабланица, ♂. Нормална форма (Apfelb., муз. Сар.!).; Хвар (Nov., у Str. Litor.!). Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 302.).

var. *taeniatus* Mg. разликује се од нормалне форме само тиме, што никако нема длакавих спона, Јабланица, ♀ (Strobl), Метковић, ♂ (Apfelb., муз. Сар.!).

var. *lacerus* Loew. Schin., 258. (као врста, види Str. Litor.). Хвар, ♂ (Nov.), Спљет, ♂, прелазна форма на var. *arcuatus* (Str. Litor.!).

var. *arcuatus* Mg. Далмација, l. Erber, Хвар, l. Nov. (Str. Litor.); Мостар, на ливадном цвијећу 2 ♂ (Strobl).

quadrifasciatus Mg. Schin., 259. Мостар, на ливадном цвијећу, 1 ♂, април (Strobl.); посвема се иначе подудара по Schiner-у, само је друга спона у средини прекинута, иначе само дубоко наровашена. Хвар, ♀ (Nov. у Str. Litor.!).

productus Schin., 258. Травник, 1 ♂ (Thalh.).

Pipizella Rond.

virens F. Schin., 260. Јајце, Травник, Влашић, Суха, Граб н. С. (Thalh.).

var. *varipes* Mg. Strobl, Dipt. v. Steiermark, I., 193. Дервент, ♂ ♀ честа (Hilf, муз. Сар.!).

var. *maculipennis* Mg. Дервент, ♂ (Hilf, муз. Сар.!); Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

var. *annulata* Mcq., Травник (Thalh.).

Pipiza Fall.

festiva Mg. Schin., 262. Травник (Thalh.).

Psilota Mg.

rotundicornis m. ♀. 6·5 *mm. Atra, nitidula halteribus genubusque flavis; fortiter denseque punctata; antennarum articulus 3. rotundus; femora postica subincrassata; alae hyalinae in medio subinfumatae. Bosnia.*

Глава округласта; чело и окрајак око уста нешто избочен, лице по томе очито конкавно, али сасвим без грба. Лице има црнкасту, одскочену длаку; осим тога у средини расуту, наспрам очних окрајака пак — нарочито у висини пипака — прилично густу напрашеност. До̄њи дио главе обрастао је жућкасто-бијелом, чело и тјеме црном, одскоченом длаком. Чело никако није напрашено, нешто уже нег једно око, у средини има широк, али прилично плитак утисак, испод њега фину, у средини прекинуту пријечку. Пунктирање по челу расуто, али крепко; по странама утиска спојене су тачке финим попречним грешпама. Очи с кратком, густом, жућкасто-бијелом длаком. Пипци кратки, мрки, али густим, бјелкастим, брашнастим прашком посути; трећи чланак овелик, посве округао, готово шири нег дужи, просјан излази риђ; при бази узрасла чекиња кратка и дебела, само задња трећина танка.

Торакс и штитац с кратком, густом, црном, усправном длаком, уз ивице торакса пак и по боковима претеже блиједожута длака. Пунктирање је на горњој страни крепко и обилно. Штици без чекиња уз ивице, затка широко овална, сведена, три средња колута једнако дугачка, први и пети од прилике полак тако дугачак. Пунктирање средњих колутова још је крепче и обилније, него на тораксу, уз то су тачке често спојене прилично грубим грешпама; на четвртом колуту има прилично широко насведен, рјеђе пунктиран отражњи окрајак; него спрам бокова, нарочито на другом колуту, има и бијелих партија, које међутим не чине очито ограничених површина. Трбушна је страна поврх трију колута већином црвено-жута. — Љуштице по крилима бијеле су и имају бијеле трепавице, замашке су жуте. Крила су сивкаста, јасна као стакло; него је ипак средња партија, нарочито спрам предњег краја, нешто смеђаста, простор између помоћне и прве уздужне жиле више је жућкаст. Мала попречна жила нешто је испред ушћа помоћне жиле. Вршна попречна жила тече напоредо с окрајком крила, само је у средини понешто закучаста и увијена; горњи је кут прве станице отражњег руба с тога нешто шиљастији. Дискоидална попречна жила почиње близу окрајка крила, готово је пра̑ва, али од окрајка крила одмиче и пада на прву станицу отражње ивице од прилике при почетку задње шестине њене дужине. Стегна су сјајно црна, крепка, отражња стегна очито дебља, нарочито спрам врха; и понешто свинуте задње гољенице крепче су од предњих. Гољенице су сјајно црне, али предње у базалној трећини црвено-жуте, стражње само при крајњој бази, исто тако крајњи врх свих стегана. Тарзе су црне, али са уским црвено-жутим чланцима и с густом црвено-жутом длаком, с тога, нарочито на до̑њој страни, излазе свијетле.

Та се врста већ по округлом трећем чланку пипаца и удебљаним стражњим стегнима лако разликује од *anthracine* Mg. ♀, коју имам из Штајерске; исто тако по пипцима и т. д. од *atra* Fall. (само 1 ♂ познат) и од двију врста Rondanija. Хабитуално врло слични *penium carbonarium* има дуже пипке и никако неиздубљено до̑ње лице. Моја врста чини пријелаз између *Psilote* и *Chilosije*.

На Требевићу код Сарајева, 1 ♀, мај (Strobl).

Chrysogaster Mg.

splendida Mg. Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 316. и I., 267.).

metallina F. Schin., 268. Бијела, Травник (Thalh.); Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 316.).

viduata L. Schin., 268. Чемерно, Травник (Thalh.); Дервент, Требевић-планина, 4 ♀ (Hilf, муз Cap.!); Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 315.).

coemeteriorum L. Schin., 270. Граб н. С., Лашва, Травник (Thalh.); Иван, ♂ (Apfelb., муз. Cap.!).

chalybeata Mg. Schin., 270. Лашва, 1 ♀ (Thalh.).

Orthoneura Mcq.

nobilis Fall. Schin., 272. Лашва, 1 ♀ (Thalh.).

Chilosia Mg.

(Детерминација и распоред по Becker-у, 1894. = „Revision der Gattung *Chilosia*" у „Nova Acta der k. Leop.-Carol. Deutschen Akademie", 62. св., стр. 199.—521.).

gagatea Loew. Becker, 1894., стр. 331. Виленица, Влашић (Thalh.).

antiqua Mg. Schin., 278. Becker, стр. 336. Влашић (Thalh.). Дервент, ♂ l. Hilf, долина Миљацке код Сарајева, ♀ l. Apfelb. (муз. Сар.!); Далмација (Becker, стр. 512.).

Loewi Becker, стр. 349. Чемерно (Thalh., det. Becker); Требевић-планина, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!); посве се подудара по Becker-у детерминираном ексемплару из Штајерске.

crassiseta Loew. Далмација (Loew, Schin., 279., Becker, стр. 353.).

scutellata Fall. Schin., 280., Becker, 368. Травник (Thalh., det. Becker); Иван, ♂ (Apfelb., муз. Сар.!); Далмација (Becker, 512.).

soror Zett. Schin., 279., Becker, 369. Лашва, 4 ♂ Травник, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!); Далмација (Becker, 512.).

pulchripes Loew. Schin., 281., Becker, 372. var. *nigropilosa m.* Торакс сасвим или већином црне длаке.

Ту var., која тако у очи удара, и ако није ријетка, описао је већ Loew, zool.-bot. Gesellsch., 1857., стр. 597., а и Becker, стр. 374., али је нијесу именовали. Лашва, 2 ♂ (Thalh.), у једног црном длаком посве обрастао торакс, на предњим тарзама с горње стране корјенити чланак црн, а на задњим тарзама два корјенита чланка црна; други ♂, у кога је торакс само већином обрастао црном длаком, има посве жуте предње пете и посве жут чланак тарзе на задњим краковима.

aestracea L. Schin., 274., Becker, 380. Романија, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!); Далмација (Becker, 512.).

variabilis Ph. Schin., 276., Becker, 381. Јабланица, на *Euphorbia* 2 ♂, април (Strobl), на истом мјесту 1 ♀ (Apfelb., муз. Сар.!); Далмација (Becker, 512.).

pigra Loew. Schin., 275., Becker, 383. Долина Миљацке код Сарајева, ♂ (Apfelb., муз. Сар.!); Јабланица, на *Euphorbia* 1 ♂ (var. предње гољенице при бази и врху једва нешто црвенкасте; l. Strobl).

barbata Loew. Schin., 275., Becker, 387. Лашва, ♂ Чемерно, ♀ (Thalh., det. Str.!); Далмација (Becker, l. c.).

grossa Fall. Schin., 286., Becker, 204. Задар (Nov. у Str. Litor.!); Далмација (Becker, стр. 512.).

canicularis Pz. Schin., 284. Becker, 404. На Трескавици, 1 ♀ нормалне форме (Apfelb., муз. Сар.!), Далмација (Becker, 512.).

Schineri Egg., zool.-bot. Gesellsch., 1860., стр. 357., Becker, 410. (цитира по штампарској погрјешци годину 1866.). Далмација, l. Erber (Becker, l. c.).

Langhofferi Becker, 410. Далмација, l. Langhoffer (Becker l. c.); него ти ексемплари потјечу из Сења, гдје је Langhoffer прикупљао.

gigantea Zett. Becker, 429. = *olivacea* Zett. Чемерно, ♀ (Thalh., det. Str.!); Дервент, l. Hilf, 1 крњат ♂, који међутим ваљда не припада овамо. (Муз. Сар.!).

Zetterstedti Becker, 430. Јабланица на *Euphorbia,* 1 ♀, април (Strobl).

impressa Loew. Schin., 282., Becker, 436. Лашва, 2 ♂ Босна, ♀ (Thalh., det. Str.!); Далмација (Becker, 512.).

Schnabli Becker, 498. (Са Кавказа 1 ♀.) form. *nigritarsis m.*

„Врста, која се одликује модро-црном бојом, веома пунктираним тијелом и јасним трећим чланком пипака са готово пернастим чекињама.“ (Becker.) Посве се подудара с мојом ♀; 2 имају по Becker-у наведену величину 7·5 *mm,* 3. је 8·5 *mm* велик. И слика и опис подударају се готово посвема; само су све тарзе с горње стране црне; дõња је страна предњих чланака тарзи у једном ексемплару додуше већином рђаста, у других је пак само дõња страна предњих ногу понешто црвенкаста. Та је врста најсроднија *impressi,* која је такођер често модро-црна те јој такођер крила имају жуту базу, а разликује се жарким трећим чланком пипака, знатнијом пахуљастом чекињом на крилима, уском жутом базом и врхом гољеница; врло је вјеројатно само var., од *impressa.*

Дервента, l. Hilf, 2 ♀ (муз. Сар.!), Травник, 1 ♀ (Thalh.!).

viduata Fbr. Becker, 439., *albitarsis* Mg., Schin., 283. Дервент, l. Hilf, долина Миљацке код Сарајева, l. Apfelb.. 1 ♂, 4 ♀ (муз. Сар.!); Далмација (Becker, 512.).

correcta Becker, 488. Лашва, 2 ♀, Травник, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!); Далмација (Becker, 512.).

Ту ♀ мислим, да ми ваља поставити међу *correcta,* ма да није посве идентична. 1 ♀ има необично велик, посве жарки, нешто угласт трећи чланак пипака, други знатно мањи, тамно-црни са широким мрким горњим окрајком, оба показују насред крила доста необичну смеђу пјегу, готово као у *cynocephale;* 3 ♀ (из Травника) има пипке прве ♀, али само незнатан траг споне крила. Задње су тарзе у свију посве црне, на предњим су крацима 2—3 корјенита чланка ± црвено-жута. Ја не сумњам, да све три припадају једној врсти, пак ми накрај памети не ће бити, да на појединим ексемпларима те врло тешке врсте оснивам нове врсте.

mutabilis Fall. Schin., 283., Becker, 490. Травник, Виленица (Thalh.!); Далмација (Becker, 512.).

praecox Zett. Schin., 287., Becker, 493. Рујиште, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!); Далмација (Becker, 512.); стр. 512. наводи Becker у алфабетском реду још као далматинске врсте: *albipila, conops, fasciata, latifacis, intonsa, proxima, pubera, pulchripes* и *vernalis*. Већина их биће да потјечу из Хрватске (Сењ и т. д.), из збирке дра Langhoffer-а.

Melanostoma Schin.

hyalinatum Fall. Schin., 290. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

ambiguum Fall. Schin., 291. Травник (Thalh.); Хвар (Nov. y Str. Litor.!).

mellinum L. Schin., 292., Strobl, Dipt. v. Steiermark, I., 171., var. *α)*, Травник, Влашић (Thalh.); Дервент, l. Hilf, 1 ♂, 12 ♀; Јајце, l. Werner, ♀ (муз. Сар.!); Мостар, Дубровник на Лопуду, 7 ♀ (Strobl); Хвар (Nov. y Str. Litor.!).

var. *β) mellarium* Mg. Str. l. c. Дервент, ♂ (Hilf, муз. Сар.!).

gracile Mg. Schin., 292., Str. l. c. Травник, Влашић (Thalh.); Дервент, ♀ (Hilf., муз. Сар.!).

nigritibium Rnd. Prodr., II., 130. Задар., ♂ (Nov. y Str. Litor.!).

Platychirus Fg. и Serv.

manicatus Mg. Schin., 294. Влашић, ♀ (Thalh., det. Str.!); Требевић-планина, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

albimanus Fbr. Schin., 294. Травник, 1 ♀ (Thalh.); Хвар, ♂ (Nov. y Str. Litor.!).

clypeatus Mg. Schin, 296. Травник, Влашић (Thalh.); Дервент, 4 ♀ лакокраке нормалне форме (Hilf, муз. Сар.!).

podagratus Zett. Schin., 296. Лашва, 1 ♀, Влашић, 3 ♀ (Thalh.).

fulviventris Mcq. Schin., 296. Kow., Wien. entomol. Zeitschr., 1885., стр. 203. Дервент, 2 ♂, 3 ♀ (Hilf, муз. Сар.!); тачно се подудара са ексемпларима из Монфалкона, Аустрије и Штајерске.

Pyrophaena Schin.

rosarum F. Schin., 298. Влашић, 1 ♀ (Thalh.).

Catabomba O. S. (*Syrphus* Schin. pro parte).

pyrastri L. Schin., 301. Сарајево, l. Werner, ♀, на Требевићу, l. Apflb., ♂ (муз. Сар.!); Далмација (Schin., 1857., стр. 339.).

seleniticus Mg. Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 339. и I., стр. 301.).

Gemellari Rnd. „Далмација на највишем врху Биокова, гдје је за педаљ изнад земље лебдио у зраку.“ (Frauenfeld у Schin., 1857., стр. 339. и I., стр. 301.); Далмација, l. Erber (Str. Litor.!)

Syrphus Fbr.

glaucius L. Далмација, l. Kahr (Schin., 1857., стр. 337.).
tricinctus Fall. Schin., 303. Сарајево, ♂ (Werner, муз. Сар.!).
albostriatus Fall. var. *confusus* Egg. (Schin., 304. као врста), Влашић (Thalh.).
arcuatus Fall. Schin., 305. Травник (Thalh.); Семећ, Требевић-планина, l. Apfelb.; Сарајево, l. Werner, ♀ (муз. Сар.); Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 344.).
corollae Fbr. Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 344.).
luniger Mg. Schin., 306. Сарајево, ♀, нормална форма моје Dipt. v. Steiermark (Werner, муз. Сар.!); Дубровник на жалу, ♀ (Strobl).
var. базална половица задњих стегана црна. Сарајево, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).
bucculentus Rnd. Prodr., II., 134. Слапови Крке, ♀ (Str. Litor., стр. 74.!).
maculicornis Zett. Schin., 308. Задар, l. Nov. (Str. Litor.!).
balteatus Deg. Schin., 309. Граб н. С., Јајце, Травник (Thalh.); Сарајево, ♀ (Werner, муз. Сар.!); Требиње, Дубровник, ♀ (Strobl).
bifasciatus F. Schin., 309. *α)* Нормална форма (♂ ♀ само са двије споне), Дервент, ♂ ♀, l. Hilf; Сарајево, ♀, Apfelb. (муз. Сар.!).
var. *β) trifasciatus m.* ♂ ♀, такођер на четвртом колуту са једном споном, која је међутим највише полак тако широка, као оне двије нормалне споне. По Kowarz-у Tab. у Wien. entomol. Zeitschr., 1885., стр. 135., могло би се мислити, да је трећа спона особина ♀; него се оба спола находе са двије или три споне; код Мелка у Seitenstetten-у прикупио сам од var. *β)* 9 ♂, 12 ♀, Сарајево, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).
ochrostoma Zett. Schin., 310. Клековача, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).
ribesii L. Schin., 310. Граб н. С. (Thalh.); Мостар, ♂ ♀ (Strobl).
var. *vitripennis* (Mg., Schin., 310., као врста) Дубровник, ♀ (Strobl); Хвар (Nov. у Str. Litor.!).
auricollis Mg. Schin., 311. Граб н. С., Трново (Thalh.).

Didea Mcq.

fasciata Mcq. Schin., 314. Игман-планина, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

Melithreptus Loew.

scriptus L. Schin., 316. Крбљина, Травник (Thalh.); Сарајево, ♂ (Werner, муз. Сар.!); Спљет (Str. Litor.!); Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 369.).

var. *dispar* (Loew, Schin., као врста). Kow., Wien. entomol. Zeitschr., 1885., стр. 133. Чемерно, Крбљина, Травник, Влашић (Thalh.); Дервент, l. Hilf, 3 ♂, 3 ♀; Иван-планина, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!); Спљет, ♂ (Str. Litor.!).

var. *strigatus* (Stg., Schin., као врста). Kow. l. c. Травник (Thalh.); Дервент, l. Hilf, 3 ♂ (муз. Сар.!); Јабланица, Мостар, Дубровник, већином на бокорима, ♂♀ (Strobl); Хвар, ♀ (Nov. у Str. Litor.!). Длака на штицу варира у ♂ од жутог до црног.

nitidicollis Zett. Schin., 318. Травник (Thalh.).

menthastri L. var. *taeniatus* (Mg., Schin., као врста). Kow. l. c. Травник (Thalh.); Дервент, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.!).

Xanthogramma Schin.

ornatum Mg. Далмација, l. Mann (Schin., 1857., стр. 367.).

var. *dives* Rnd. Schin., 319. Хвар (Nov. у Str. Litor.!).

citrofasciatum Deg. Schin., 319. Трново, 1 ♀ (Thalh.).

Doros Mg.

conopseus F. Schin., 320. Дервент, l. Hilf, ♀ (муз. Сар.!).

Ascia Mg.

podagrica F. Schin., 321. Лашва, Травник, Трескавица, Трново (Thalh.).

var. *lanceolata* (Mg., Schin., 321., као врста, по Kowarz-у само једна осушењем промијењена форма од *podagrica*). На истим мјестима (Thalh.).

Sphegina Mg.

clunipes Fall. Schin., 323. Чемерно, Граб н. С. (Thalh.).

Bacha F.

elongata F. Schin., 324. Чемерно, Суха, Травник (Thalh.).

obscuripennis Mg. Schin., 324. Бијела, Сухо, 2 ♂ (Thalh.).

Myiolepta Newm.

luteola Gmel. Schin., 325. Влашић (Thalh.).

Rhingia Scp.

rostrata L. Schin., 326. Граб н. С., Лашва, Травник (Thalh.); Сарајево, 2 ♂, l. Werner (муз. Сар.).

campestris Mg. Schin., 326. Сарајево, l. Apfelb.; Дервент, l. Hilf, ♀ (муз. Сар.!).

Brachyopa Mg.

conica Pz. Schin., 327. Сарајево, ♂, l. Apfelb. (муз. Сар.!).
bicolor Fall. Schin., 327. Дервент, ♀, l. Hilf (муз. Сар.!).

Volucella Geoffr.

bombylans L. *α) bombylans* Mg. Schin., 329. Влашић (Thalh.); Тreскавица, Семећ, 3 ♂, l. Apfelb. (муз. Сар.!).

α) form. *alpina m. = α)* var. 1. Strobl, Dipt. v. Steiermark. I., 183. Требевић-планина, Клековача, 2 ♂, l. Apfelb. (муз. Сар.!).

β) mystacea L. = var. *plumata* Mg., Schin. Влашић-планина, Граб н. С. (Thalh.); Дервент, l. Hilf, ♂, Сарајево, l. Werner, ♀ (муз. Сар.!).

β) form. 1. Strobl, Dipt. v. Steiermark (и трећи колут са двије жуте пјеге). Семећ, ♂ ♀, l. Apfelb. (муз. Сар.!).

pellucens L. Schin., 329. Језеро, Караула (Thalh.); Дервент, l. Hilf, ♂, Рујиште, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!).

inflata F. Schin., 329. На Требевићу код Сарајева, l. Apfelb., ♂, Дервент, l. Hilf, ♀ (муз. Сар,!).

zonaria Poda. Schin., 330. Травник, Турбе (Thalh.); Сарајево, Дервент, Иван-планина, Гацко, Домановић, l. Apfelb. и Hilf, ♂ ♀ (муз. Сар.!); на *Menthi* код слапова Крке, на *Cephalaria* код Дубровника (Str. Litor.!); Далмација, l. Mann (Schin., 1857., стр. 387.).

inanis L. Schin., 330. Травник (Thalh.); Сарајево и Трескавица, l. Apfelb., ♂ ♀ (муз. Сар.!).

Sericomyia Mg.

lappona L. Schin., 331. Романија планина, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

Arctophila Schin.

bombiformis Fall. Schin., 331. Бјелашница планина, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!).

Eristalis L.

sepulcralis L. Schin., 333. (За ову врсту и за ову што слиједи, поставио је Mik у Wien. entomol. Zeitschr., 1897., стр. 114., врсту *lathyrophthalmus;* име је барем као назив за секцију посве на мјесту) Травник, Влашић (Thalh.); на Требевићу, ♂ (Strobl), Сарајево, l. Werner, ♂ (муз. Сар.!); Далмација, l. Frauenfeld, (Schin., 1887., стр. 399.).

aeneus Scp. Schin., 333. Далмација, l. Dahl (Schin., 1857., стр. 398.); Хвар, Задар (Nov. у Str. Litor.!).

tenax L. Schin., 334. Граб н. С., Травник, Влашић (Thalh.); Требевић, Вишеград, Сарајево, Рујиште, l. Apfelb. и Werner, ♂♀ (муз. Сар.!); Мостар, Задар, Дубровник, често (Str. у Str. Litor.!).

var. *campestris* Mg. Schin. На Требевићу, 3♀ (Apfelb., муз. Сар.!); Мостар, на ливадном цвијећу, ♂ (Strobl).

intricarius L. Schin., 334. Влашић (Thalh.); Дервент, 2♂ (Hilf, муз. Сар.!).

arbustorum L. Schin., 335. Граб н. С., Травник, Влашић (Thalh.); Сарајево, Дервент, l. Hilf, Werner, Apfelb., ♂♀, често (муз. Сар.!); Мостар, Дубровник, Задар, ♂♀ (Strobl).

jugorum Egg. Schin., 335. Чемерно, Граб н. С., Травник, Влашић (Thalh.); Романија планина, Сарајево, ♂♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

pratorum Mg. Schin., 336. Метковић, ♀, Сарајево, ♂ (Apfelb., муз. Сар.!).

pertinax Mg. Schin., 336. Сарајево, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!); Далмација, l. Kahr (Schin., 1857., стр. 396.).

nemorum L. Schin., 336. Дервент, 2♀ (Hilf, муз. Сар.!).

form. *silvarum* Mg. Strobl, Dipt. v. Steiermark, I., 185. Игман-планина, l. Apfelb., Дервент, l. Hilf (2♀, муз. Сар.!).

Myiathropa Rnd. *(Helophilus* Schin., pro parte).

florea L. Schin., 338. Чемерно, Граб н. С., Лашва, Травник (Thalh.); Дервент, Семећ, на Требевићу, l. Hilf и Apfelb., ♂♂ (муз. Сар.!); Дубровник, ♂♀, често (Strobl).

nigrotarsata Schin., 339. Чемерно, Граб н. С., Травник, Трново, Влашић (Thalh.).

Helophilus Mg.

peregrinus Loew. Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 404. и I., стр. 340.),

trivittatus Fbr. Спљет, l. Mann (Schin., 1857., стр. 406.).

lineatus Fbr. По Frauenfeld-у у већем броју у Далмацији прикупљен (Schin., 1857., стр. 409. и I., стр. 341.).

transfugus L. Schin., 342. Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 408.).

Mallota Mg.

fuciformis Fbr. Schin., 343. Јабланица, 1♂ (Strobl).

Merodon Mg.

clavipes Fbr. Далмација, l. Mann, Спљет, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 410. и I., стр. 344.); Задар (Nov. у Str. Litor.!).

avidus Ross., *rufitibius* Rnd. Далмација, l. Mann, Спљет, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 415. и I., стр. 345.); Далмација, ♀ (Erber у Str. Litor.!).

sicanus Rnd. Prodr., II., 65. Далмација, ♂ (Erber у Str. Litor.!).

nigritarsis Rnd. Schin., 345. Далмација, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 415.), l. Erber (Str. Litor.!); прикупио га је множину код Волоске.

serrulatus Mg., III., 360., *cunotus* Loew. Далмација, ♂ (Erber у Str. Litor.!).

spinipes F. Schin., 345. Задар, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 414); Задар, l. Nov., Далмација, l. Erber, ♂ ♀ (Str. Litor.!).

armipes Rnd. Schin., 346. Влашић (Thalh.); Рујиште, Ублић, Бала, Иван, l. Apfelb., 2 ♂, 7 ♀, Дервент (l. Hilf, ♀, муз. Сар.!).

mucronatus Rnd., Prodr., II., 60. (само 1 ♂ из Италије, поближе налазиште непознато). Сарајево, 3 ♂ (Apfelb., муз. Сар.!).

Подудара се са *armipes* величином и бојом посве, али се лако разликује по стражњим краковима. наставци бодљика на колутима стегана знатно су краћи и тупљи; на средини дôње стране стегана има мјесто једног, прилично тупог зуба само мала, грбаста натеклина; спољашњи наставак накрај гољеница, који је у *armipes* широк и жличасто удубљен, у *mucronatus* је узак, троугласт, са уским, понешто заобљеним врхом; а мјесто унутрашњег наставка, који је у *armipes* готово истог облика, али шиљастији, него спољашњи зуб *mucronatus*, види се само једна широка грбаста набреклост. Осим тога је затка само сјајно црна, не као у *armipes* — очито ковне боје. Потоња разлика не значи додуше ништа, пошто ♀ од *armipes* такођер имају напросто црну затку, па за цијело и таких ♂ има. Не чини ми се паче невјеројатно, да секундарне сполне одлике *merodona* ♂ варирају — слично као оне у *lamellicornia* међу *coleopterima.* 1 ♂ са Ивана представља у неколико различиту форму; има металички сјај и зуб на средини стегна као *armipes,* слабији зуб на куку као *mucronatus;* али се врх гољенице разликује од обију форми тиме, што је једини спољашњи зуб, што га има, шири нег виши, натраг завинут, а унутри се свршава оштрим шиљком; гољенице су дакле на крају као косо одрезане с узвинутом, изнутра оштрим шиљком одрезаном пријечком. Ја тај облик називам var. *recurva;* она додуше још припада *mucronatus,* али чини прелазну форму, па вриједност врсте *mucronatus* чини упитном; на истом мјесту прикупљене ♀ не могу се разликовати од *armipes.*

albifrons Mg. Schin., 346. Сињет, l. Strobl, ♀, Задар, l. Nov., ♂ ♀ (Str. Litor.!).

rufus Mg. Schin., 347. Травник, Влашић (Thalh.).

ruficornis Mg. Schin., 346. Влашић, 1 ♂ (Thalh.); Далмација, l. Mann (Schin., 1857., стр. 413.).

cinereus F. Schin., 346. Травник, Влашић. (Thalh.).

aeneus Mg. Караула, 1 ♀ (Thalh.); Требевић-планина, 3 ♂, Билек, 3 ♀. (Apfelb., муз. Сар.); Дубровник, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 417. и I., 347.).

minutus (Loew i. lit.). Str. Litor., стр. 77. Далмација, l. Erber, ♂ (Strobl l. c.).

subfasciatus Rnd., II., 57. Далмација, l. Erber, ♀ (Str. Litor.!).

Criorhina Mcq.

floccosa Mg. Schin., 351. Јабланица, украј шума, 1 ♀ (Strobl).

berberina F. Schin., 350. Романија и Иван, ♂ ♀ (Apfelb., муз. Сар.!); Граб н. С., 1 ♀ (Thalh.).

Brachypalpus Mcq.

chrysites Egg. Schin., 353. Босна — без поближег находишта — 2 ♂, (Apfelb., муз. Сар.!).

Xylota Mg.

segnis L. Schin., 354. Травник и Виленица (Thalh.); долина Миљацке код Сарајева, ♂ (Apfelb., муз. Сар.!); Далмација, l. Kahr (Schin., 1857., стр. 421.).

pigra F. Schin., 355. Дервента, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.!).

sylvarum L. Schin., 356. Чемерно (Thalh.).

abiens Mg. Schin., 357. Далмација, l. Kahr (Schin., 1857., стр. 423.).

Syritta Fg. и Serv.

pipiens L. Schin., 358. Лашва, Травник (Thalh.); Дервента, l. Hilf, Сарајево, l. Werner и Apfelb., ♂ ♀ (муз. Сар.!); Мостар, Јабланица, Дубровник (Strobl); Далмација (Frauenfeld, Schin., 1857., стр. 425.); слапови Крке (Str. Litor.!).

Eumerus Mg.

ovatus Loew. Schin., 358. Граб н. С., Чемерно (Thalh.); Дервента, l. Hilf, ♀ (муз. Сар.!).

lunulatus Mg. Schin., 362. Чемерно, Влашић (Thalh.); Мостар, ♀ (Strobl); крај Неретве у Далмацији, l. Frauenfeld (Schin., 1857., стр. 428.).

pulchellus Loew, 1848., Stett. entomol. Zeitschr. У приморју и на Крфу (Str. Litor.!); с тога за цијело и у Далмацији.

Temnostoma Frg., *Spilomyia* Mg. Schin. pro parte.

vespiformis L. Schin., 366. Караула, 1 ♀ (Thalh.); Влаховићи, јула 1890. 1 ♂ (Apfelb., муз. Сар.!).

bombylans F. Schin., 366. Љубин до̑ код Сарајева, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

Milesia Latr.

splendida Ross. Schin., 467. Далмација, l. Dahl и Mann (Schin., 1857., стр. 445. и I., 367.); Шибеник и Дубровник не ријетки, ♂ ♀ (Str. Litor.!).

crabroniformis F. Далмација, од Dahla 1 ексемплар сабрао (Schin., 1857., стр. 445. и I., 367.).

Ceria Fbr.

subsessilis Str. Schin., 369. Крбљина, ♂ (Apfelb., муз. Сар.!); Јабланица, на једном деблу сједећи 1 ♀, април (Strobl).

XVII. фам.: **Conopidae.**

Conops L.

capitatus Loew. Schin., 371. Лашва, 1 ♂ (Thalh.).

vitellinus Loew. Schin., 373. Спљет (Str. Litor.!).

insignis Loew. Хвар (Nov. у Str. Litor.!); Дубровник (Schin., 373.).

Physocephala Schin.

pusilla Mg. Schin. 377. Дервента, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.!); слапови Крке, l. Strobl, ♀, Хвар, l. Nov., ♀ (Str. Litor.!).

rufipes F. Schin., 376. Вишеград, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!).

truncata Loew. Schin., 378. Дубровник у Жупи на Витезу, ♀, l. Strobl; Задар, ♂ ♀, l. Nov. (Str. Litor.!).

vittata F. Schin., 380. Спљет према Солуну, ♂, l. Strobl, Задар, ♂ ♀, l. Nov. (Str. Litor.!).

Zodion Latr.

cinereum F. Schin., 381. Бијела. Чемерно, Граб н. С., Влашић (Thalh.); Спљет, Задар (Nov. у Str. Litor.!).

notatum Mg. Schin., 381. Влашић, 1 ексемплар (Thalh.).

Oncomyia R.-Dsv.

atra F. Schin., 382. Бијела (Thalh.).

pusilla Mg. Schin., 383. Слапови Крке на *Menthi* ♀ ♀, l. Strobl, Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

Sicus Scp.

ferrugineus L. Schin., 384. Волујак, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

Myopa Fbr.

occulta Mg. Schin., 387. Лашва, 1 ♂ (Thalh.).

testacea L. Schin., 386. Долина Миљацке крај Сарајева, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

buccata L. Schin., 386. Рујиште, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!).

Dalmannia Rb. Dsv.

marginata Mg. Schin., 390., *minuta* Rnd., Prodr., II., Метковић са *Juniperus* стресао 13. априла 1 ♂ и једну посве црну ♀ (Str.).

XVIII. Fam.: **Oestridae.**

Од те фамилије, коју међутим по Brauer-у ваља прибројити подфамилији *Muscidae,* нијесу из оног подручја још доказана находишта; стално је, да онуда има обадова и коњских муха и т. д.

XIX. фам.: **Muscidae.**

A. Musc. calypterae.

Опаска: Распоред и номенклатура — према плану укупног дјела — већином по Schiner-у. Готово све су врсте поврх тога обрађене по Rnd. (Rondani, Prodr., III.—VI. св.) и BB. = „Vorarbeiten zu einer Monographie der *Muscaria schizometopa* (искљ. *Anthomyidae)*“, I. свезак, 1889., стр. 69.—180., II., 1891., стр. 305.—447., III., 1893., стр. 89.—240., IV., 1894, стр. 537.—624., V., 1894., стр. 447.—525.; I.—IV. изашли су у Бечу у академији знаности, V. у zool.-bot. Gesellsch. У Rond. и BB. од Schiner-овиx врста одијељене, ново креиране врсте наводе се већином у загради, чиме међутим не мислим тврдити, да их све ваља само сматрати именима секција. За размјерно мален број дојако у подручју нађених врста тахинида чинило ми се упутно, да придржим Schiner-ово групирање.

I. **Phasinae.**

Phasia Ltr.

crassipennis F. Schin., 400. Girschner, Entomol. Nachr., 1888., стр. 225. до 234., као var. *strigata* G. Вишеград, l. Apfelb., 1 ♂ (муз. Сар.!).

Alophora Dsv. (и *Hyalomyia* Dsv.).

hemiptera F. Schin., 403. и ♂ = *obscuripennis* Mg. Schin., 403., Rnd. Караула (Thalh. ♂); долина Ставње код Сарајева, ♂ ♀, in copula, l. Apfelb. (муз. Сар.!).

obesa F. var. *umbripennis* (Mg. Schin., 405. као врста, Girschner у Бечу. entomol. Zeitschr., 1886., стр. 5., таб. I., сл. 2. као var.). Караула, ♂ (Thalh., det. Str.!).

Euthera Loew.

Mannii Mik, Wien. entomol. Zeitschr., 1889., стр. 132. Хвар, ♂, l. Nov. (Mik l. c.).

Xysta Mg.

lesinensis Strobl Litor., стр. 96. Хвар, ♀, l. Nov. (Str. l. c.).

II. Gymnosominae.

Gymnosoma Mg.

rotundatum L. Schin., 410. Граб н. С., Лашва, Суха, Травник, (Thalh.); Вишеград, Бјелашица планина, Крбљина, Дервента, l. Apfelb. и Hilf, 2 ♂, 3 ♂ (муз. Сар.!); Дубровник (Strobl).

(Stylogymnonyia BB., II., 387.), *nitens* Mg. Schin., 410. Спљет на бокорима. (Str. Litor.!)

III. Ocypterinae.

Ocyptera Ltr.

rufipes Mg. Далмација (Schin., 412.). Задар, ♀ (Str. Litor.!).

bicolor Mg. Schin., 413. Травник (Thalh.).

rubida Loew., Далмација (Loew., Schin., 413.).

excisa Loew. Schin., 415. Rnd. Спљет, на цвијећу (Strobl, ♂), Задар. l. Nov., 4 ♂ ♀ (Str. Litor.!).

interrupta Mg. Schin., 414. Лашва, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

(Ocypterula Rnd.). *pusilla* Mg. Schin., 414., Rnd. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

IV. Phaninae.

Phania Mg.

vittata Mg. Schin., 421. Далмација (Röder, у Entomol. Nachr., 1891., стр. 82.).

V. Tachininae.

Echinomyia Dum.

fera L. Schin. 425. Влашић, Граб н. С., Чемерно (Thalh.). Требевић, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!); Дубровник на Лопуду, ♀ (Str.).

var. *virgo* Mg. (Нога сасвим црвена.) Дервента, l. Hilf, ♀ (муз. Сар.!).

(Eudora Dsv. Wachtl у Wien. entomol. Zeitschr., 1894., стр. 141.). *magnicornis* Zett. Schin., 426. Долина Љубине и Миљацке код Сарајева, Требевић планина, Иван, l. Apfelb., Дервента, l. Hilf, ♂ ♀ често (муз. Сар.!).

(Pareudora Wachtl l. c.) *praeceps* Mg., IV., 241., Rnd., III., 57. Око Трста, ♂ ♀ често (Str. Litor.!); ваљда овамо припадају, по Schiner-у као *magnicornis* споменути ексемплари из Далмације по Kahr-у прикупљени.

(Tachina Wachtl l. c., Mg. pro parte) *grossa* L. Schin., 425. Дервента, l. Hilf, ♂ (муз. Cap.!).

(Fabricia Dvs.) *ferox* Pz. Schin., 424. Травник, Влашић, 3 ♂ ♀ (Thalh.). на Требевићу, l. Apfelb., ♂ ♀ (муз. Cap.!).

(Peleteria Dsv.) *tessellata* F. Schin., 424., Rnd. Требевић-планина, l. Apfelb., ♀ (муз. Cap.!).

ferina Zett. Schin., 424. Караула, ♂ ♀ (Thalh.).

Cyphocera Mcq.

pyrogaster Rnd., Далмација (Schin., 427.); ја сам уз *ruficornis* Mcq. прикупио око ријеке (Str. Litor.).

Micropalpus Mcq.

pictus Mg. Schin., 429. *haemorrhoidalis* Fall., Rnd. ne Mg.). Лашва, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

(Pokornya Strobl, Wien. entomol. Zeitschr., 1893., стр. 214. и BB., V., 489.) *aberrans* Strobl Litor. Спљет, ♂ (l. Strobl).

Aphria Dsv.

longirostris Mg. Schin., 432., Rnd. Травник, 3 ♂ (Thalh.); слапови Крке, ♀ (Strobl), Хвар, ♂ (Nov. у Str. Litor.!).

Fischeria Dsv.

bicolor Dsv. Rnd., IV., 59. Хвар, l. Nov., 2 ♂ (Str. Litor.!).

Demoticus Mcq.

plebejus Fall. Schin., 433. Лашва, ♂ (Thalh., det. Str.!).

Olivieria Dsv.

lateralis F. Schin., 435. Травник, ♂ (Thalh.).

Zophomyia Mcq.

temula Scp. Schin., 436. Чемерно, Граб н. С., Влашић по 1 ексемплар (Thalh.); долина Миљацке и Ставње код Сарајева, Требевић-планина, Иван, l. Apfelb., 1 ♂, 3 ♀ (муз. Cap.!).

Plagia Mg.

ruralis Fall. Schin., 438., Rnd. Влашић ♀, Травник ♂♀ (Thalh., det. Str.!).

(*Cyrtophloeba* Rnd.) *nigripalpis* Rnd., Schin., 437. Дервент, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.!).

Eupogona Rnd.

setifacies Rnd., BB., I., 88. Задар, на чешљуги, ♀ (Str. Litor.!).

Dolichocolon BB.

paradoxum BB., I., 32. i 97. Далмација, ♂; иде до Источне Индије (BB. l. c.).

Gonia Mg.

atra Mg., Schin., 441., Kow., Wien. entomol. Zeitschr., 1888., стр. 4. Далмација (Schin. l. c.).

cilipeda Rnd. Будва у Далмацији (Kow. l. c. 10., coll. Mik).

capitata Deg., Kow. l. c. 10., *trifaria* Schin., 443. Крбљина, Вишеград, l. Apfelb., ♂♀ (муз. Сар.!).

Nemoraea Dsv. sens. Schin.

(*A. Erigone* Dsv., BB.) *vivida* Zett., Schin., 451. Влашић, 2 ♂ (Thalh., види: Str.!).

radicum F., Schin., 452. Влашић, 2 ♀ (Thalh.).

caesia Fall., Schin., 452. Травник (Thalh.).

connivens Zett., III., 1116. На Требевићу код Сарајева, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

(*B. Chaetolyga* Rnd., BB.) *quadripustulata* F., Schin., 454. Трново, ♂ (Thalh.).

erythrura Mg. Schin., 454. Трново, ♀ (Thalh., det. Str.!).

(*C. Nemorilla* Rnd., BB.) *maculosa* Mg. Schin., 454. Травник, 2 ♂, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!); Хвар, l. Nov., ♀, Задар, на бокорима, l. Strobl, ♂ (Str. Litor.!).

Epicampocera Mcq.

succincta Mg. Schin., 457. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!).

Exorista Mg., Schin.

confinis Fall. Schin., 459., Rnd., BB. Дубровник на Лопуду, ♀ (Strobl); Травник (Thalh., det. Str.!).

agnata Rnd. Schin., 459., BB., II., 319. Иван, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!); Травник (Thalh., det. Str.!).

fimbriata Mg. Schin., 460. не *barbatula* Rnd. Граб н. С., ♀ (Thalh., det. Str.!).

aberrans Rnd., III., 123. Лашва, ♂ (Thalh., det. Str.!).

lucorum Mg. Schin., 462. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

vetula Mg. Schin., 461. Иван, l. Apfelb., ♀ (муз. Cap.!).

(Blepharidea Rnd., BB.) *vulgaris* Fall. Rnd., Schin., 458., BB., II., 338. Влашић, Лашва, ♂♀ (Thalh., det. Str.!); Локрум (Str. Litor.!), Дубровник, Лопуд на бокорима, ♀ (Strobl).

Meigenia Dsv.

floralis Mg. Schin., 472. Травник, ♂♀ (Thalh., det. Str.!).

bisignata Mg. Schin., 472., BB., II., 310. Травник, 2 ♂, 3 ♀ (Thalh., det. Str.!); Дервент, l. Hilf, ♀ (муз. Cap.!).

Viviania Rnd.

pacta Mg. Rnd., BB., I., 86., *Masicera proxima* Egg. Schin., 484. Далмација, од баруна Pelikan-а из *Carabus cariac.* var. *rugosus* извучен (Mus. Caes., BB., IV., 579.).

Tachina Mg. sens. Schin.

(A. Eutachina, BB. и *Microtachina* Mik, Wien. entomol. Zeitschr., 1891., стр. 116.) *erucarum* Rnd. Schin., 474. Лашва, ♂ (Thalh., det. Str.!).

(B. Chaetotachina, BB.) *rustica* Mg. Schin., 475. Травник, Граб н. С., Влашић, Трново, ♂♀ (Thalh., det. Str.!).

nigricans Egg. Schin., 475. Дервент, l. Hilf, ♀ (муз. Cap.!).

(C. Dexodes, BB.) *spectabilis* Mg., III., 311., BB., II., 316. Суха, Травник, 2 ♂ (Thalh., det. Str.!).

Masicera Mcq. sens. Schin.

(A. Masicera Rnd., BB.) *sylvatica* Fall. Schin., 483., BB., II., 316. Лашва, ♀ (Thalh., det. Str.!).

pratensis Mg. Schin., BB. l. c. Лашва, ♀ (Thalh.!).

(B. Argyrophylax, BB., I., 163.) *pupiphaga* Rnd., IV., 14., BB., *Tachina doris* Schin., 476. Сарајево, из *Lasiocampa quercifolia* и *Vanessa cardui* извучен, Apfelb., 2 ♂ (муз. Cap.!).

pelmatoprocta, BB., II., 334. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

(C. Hemimasicera, BB.) *ferruginea* Mg. Schin., 484., BB., II., 327., var. *properans* Rnd., III., 117., као *Exorista* pr. (кракови посве црни) Сарајево, на 20. јула из пупова од *Melitaea provincialis* развијен, ♂♀; на Требевићу, 1 ♀ (Apfelb., муз. Cap.!).

(*D. Ceromasia* Rnd.) *festinans* Mg., *rutila* Mg., Schin., 484., *florum* Mcq., Rnd., IV., 30. Лашва, ♀ (Thalh., det. Str.!); Лесина, l. Nov., 1 ♀ с црним гољеницама (Str. Litor.!).

Erynnia Rnd.

nitida Dsv., BB. I., 106. Задар, 2 ♂ (Str. Litor.!).

Phorocera Dsv. sens. Schin.

(*A. Phorocera* Rnd., BB.) *cilipeda* Rnd. Schin., 492., BB. II., 338. Мостар, Дубровник, на цвијећу 3 ♂ април (Strobl).

(*B. Setigena* Rnd., BB.) *assimilis* Fall., Schin., 491., ass. var. *grandis* Rnd., BB., II., 339. Дервент, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.!)

(*C. Parasetigena* BB., II., 339.) *segregata* Rnd., Schin., 491. На Требевићу, l. Apfelb. ♀ (муз. Сар.!)

(*D. Tritochaeta* BB., I., 92.) *polleniella* Rnd., III., 163., *prosopoides* BB., I., 165., сл. 35. Мостар ♂, Дубровник-Лопуд, ♀, април (Strobl).

(*E. Stomatomyia* BB., I., 98.) *filipalpis* Rnd., III., 179., Schin., 490. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

Metopia Mg. (укљ. *Araba* Dsv., BB.).

Steinii Schin., Далмација (Schin. 498.); Дубровник (BB., II., 360.).

leucocephala Rss. Schin., 499., Rnd., Трново (Thalh., ♀).

campestris Fall., Schin., 499. Суха, ♀ (Thalh., det. Str.!).

Macronychia Rnd.

(*Paramacronychia* BB., I., 116.) *flavipalpis* Girschner, Entomol. Nachr., 1881., стр. 279. (као *Macronychia*), BB. Чемерно, Суха, Травник, Влашић, 3 ♂, 3 ♀ (Thalh., det. Str.!).

Miltogramma Mg.

ruficornis Mg. Schin., 506., Rnd. Слапови Крке, на *Menthi*, ♂ (Str. Litor.!).

pilimana Rnd. Schin., 507. Слапови Крке на *Menthi*, ♂ (Str. Litor.!).

(*B. Sphixapata* Rnd., BB., I., 115.) *albifrons* Rnd., III., 225., l. Nov., ♂♀, Сплет, на Ферули, l. Strobl, ♂ (Str. Litor.!).

conica Fall., Schin., 505., Rnd. Лашва, ♀ (Thalh.).

(*C. Metopodia* BB., II., 359.) *intricata* Mg., Schin., 505. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

Graphogaster Rnd., BB., II., 387., III., 155.,
Paracyrillia Str. Litor.

maculata Strobl. Спљет, на Ферули, ♂ (Str. l. c.); по Brauer-ову извјешћу врло сродна или можда идентична са *vestita* Rnd.[1]).

Myiobia Dsv., Schin. (*Pyrrhosia* Rnd.).

inanis Fall. Schin., 515., Rnd. Лашва, ♂ (Thalh., det. Str.!).
pacifica Mg. Schin., 515. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

Microtricha Mik, BB., I., 111.

punctulata Wlp., BB., Дубровник на Лопуду, ♀, април (Strobl).

Tryptocera Mcq. sens. Schin.

(*Clausicella* Rnd.) *suturata* Rnd., III., 22. На бокору код Спљета, ♀ (Str. Litor., 94.).
(*Bigonichaeta* Rnd.) *pilipennis* Fall. var. *crassicornis* (Mg., Schin., 518. као врст), Strobl, Dipt. v. Steiermark, II., 42. Дубровник на Лопуду, ♂ (Strobl).
(*Discochaeta* BB., I., 104.) *muscaria* Fall., BB., *cognata* Schin., 519. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

Glaucophana BB., II., 354., III., 149.

amasiae BB., Далмација (BB., II., 355.).

Siphona Mg.

cristata F., Schin., 521. Травник (Thalh.); Јабланица, ♂ (Strobl).
geniculata Deg. Schin., 521. Травник, Јајце, Влашић по 1 ♀ (Thalh.).

Clytia Dsv.

continua Pz. Schin., 524., *Clytiomyia c.* Rnd., V. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!); Спљет, l. Strobl, Хвар, Задар, l. Nov. (Str. Litor.!).
helvola Mg. Rnd., Schin., 524. Сарајево, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!).

Loewia Egg.

setibarba Egg. Schin., 528., Br., I., 108. (него за образе каже, да су голи, а они су врло обрасли чекињом). Травник, ♂ Граб н. С., ♀ (Thalh., det. Str.!).

---

[1]) *Cyrillia angustifrons* Rnd., од мене (Litor., стр. 95.) из Задра, 1 ♂ назначен, је непоуздан, јер је ексемплар преслабо одржан.

brevifrons Rnd. Далмација, 2 ♂ (Schin., 528.); Требиње, ♂ (Strobl); подудара се посвема, али четврта уздужна жила има прилично дугу и јаку мрежу споредног жиља, коју никоји аутор не спомиње.

Macquartia Dsv.

chalconota Mg. Schin., 530., Rnd. Травник, 3 ♂♀ (Thalh., det. Str.!); Мостар на ливадном цвијећу, ♂ (Strobl).

affinis Schin., 531. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!).

buccalis Dsv. Mg., VII., 231. Травник (Thalh., det. Str.!).

grisea Fall. Schin., 531. Трново, ♂ (Thalh., det. Str.!).

occlusa Rnd., III., 89., Требиње, на обали, 1 ♂, април (Strobl). Ја сам у своме Dipt. v. Steiermark, II., 31. *occlusu* поставио као синоним *umbrosi*, али је сада ипак сматрам различитом од ове, пошто је прва станица отражњег окрајка затворена, у *umbrosi* пак понешто отворена, и пошто је у *occlusu* затка наочито загасито накоцкана, тако да се на другом и трећем колуту виде по двије загаситије пјеге, слично као у *Meigenia bisign.*, док је у *umbrosu* затка сасвим подједнако загасито сиво напрашена и приличног је металног сјаја. У *occluse* је такођер затка прилично сплоштена, широко јајолика, с малим, напрашеним хипопигом; у *umbrosi* пак ужа, насведенија, а сјајно црни је хипопиг с доње стране врло избочен.

nitida Zet. Schin., 532. Травник, 1 ♂ (Thalh.).

Admontia, BB., I., 104. *(Degeeria,* Schin. pro parte).

blanda Fall. Zett., Schin., 534. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!).

maculisquama Zett. 6088. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!, посвема се подударa са штајерским ексемпларом).

Hyperecteina Schin.

metopina Schin., 537. (нема у BB., пошто нема типа по BB.). Јабланица украј шуме, 1 ♂ (Strobl); ♀ имам из Дјелака (l. Tief).

Hypostena Mg.

procera Mg. Schin., 537., BB., I., 105. Лашва, Травник, 2 ♂ (Thalh., det. Str.!).

(Amedoria, BB., I., 106., *Degeeria,* BB., II., 356., *medorina* Schin., 538.). Лашва, Травник, Трново, 3 ♂ (Thalh., det. Str.!).

ornata Mg, Schin., 534., *collaris* Fall. Schin., (♀ к тому по BB., II., 426.). Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

Phorichaeta Rnd., *Scopolia* Dsv., Schin.

carbonaria Mg. Schin., 540. Хвар, l. Nov., ♂ (Str. Litor., 94.).

Leucostoma Mg. (*Psalida* Rnd., BB.).

brevis Ross. Rnd., *analis* Mg. Schin., 543. Спљет на Ферули ♂ l. Strobl, Хвар, ♂ l. Nov. (Str. Litor., 95.).

simplex Fall. Schin., 543. Травник, 2 ♂ (Thalh.).

Stevenia Dsv. (*Plesina* Mg., Schin.).

maculata Fall. Schin., 545. Влашић, Трново, 2 ♂ (Thalh.).

(*Catharosia* Rnd., BB.) *Braueri* Str., Dipt. v. Steiermark, III., 126., *maculata* Str., Dipt. v. Steiermark, II., 52., и Litor., 99., не Fall., teste Brauer. Хвар, l. Nov., ♂ ♀ (Str. Litor.!).

Rhinophora Dsv., Schin.

(*A. Rhinophora*, BB.) *atramentaria* Mg. Schin., 547. Граб н. С., Травник, Чемерно, по 1 ♂ (Thalh., det. Str.!); Дервент, l. Hilf, 2 ♀ (муз. Сар.!); Хвар, l. Nov. (Str. Litor., 99.).

melania Mg. Schin., 547., Rnd. Трново, ♀ (Thalh.); Дубровник-Лопуд на бокорима, 3 ♂, 5 ♀, април (Strobl).

inornata Loew. Schin., 546. Травник (Thalh.).

(*B. Ptilochaeta* Rnd., BB.) *umbratica* Fall., *simplicissima* Loew. Schin., 546. Граб н. С., ♂ (Thalh.); Травник, ♂ (Thalh., det Str.!).

femoralis Mg. Schin., 546. Сарајево, l. Werner, ♂ (муз. Сар.!); Дубровник, 2 ♂, 2 ♀, на бокорима полуострва Лопуда (Strobl); Задар, l. Strobl, Хвар, l. Nov., ♂ ♀ (Str. Litor.!).

var. *signata* (Mik, zool.-bot. Gesellsch., 1866., стр. 307., као врста (Str. Litor.). Хвар, l. Nov., ♂ ♀ (Str. Litor.!). Травник, 20 ♂ ♀, Чемерно, 2 ♂ Суха, ♀ (Thalh., det. Str.!).

bicincta Mg. VII., 210. Слапови Крке, на *Menthi,* 1 ♂ (Str. Litor.!).

Styloneura BB.

Manni BB. Дубровник, l. Mann (BB., II., 365.).

Phyto Dsv.

melanocephala Mg. Schin., 548., ♂ *nigra* Dsv., Schin., 548., ♂. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!); Дубровник на Лопуду, ♂ ♀ (Strobl).

VI. Dexinae.

Morinia Dsv.

corvina Mg. Röder, Entomol. Nachr., 1898., стр. 374., BB., III., 118., од Strobl, Dipt. v. Steiermark, II., 33., *nitida* Stein, BB., II., 381. Требевић, ♂ (Strobl).

(Melanomyia Rnd. *Morinia* BB., I., 110.), *nana* Mg. Schin., 551. Травник, Крбљина, Трново, Суха, Чемерно, Бијела, Виленица (Thalh.).

(Rhinomorinia BB., I., 123.), *sarcophagina* Schin., 552. Травник, 5 ♂ ♀, Чемерно, 3 ♀ (Thalh., det. Str.!).

Melanophora Mg.

roralis L. Schin., 533., Rnd. var. *atra* Mcq., Schin. Хвар, l. Nov., 2 ♂ (Str. Litor.!).

Nyctia Dsv. (укљ. *Megerlea* Rnd.).

halterata Pz. Schin., 554. *α)* Страница на отражњој ивици отворена. Лапва, ♂ (Thalh.); Мостар на ливадном цвијећу, ♂ (Strobl).

β) Servillei Dsv. (Страница на отражњој ивици затворена.) Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!). Дубровник-Лопуд, ♂ ♀ Задар, ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov. (Str. Litor., 102.).

γ) caminaria Pz. (Страница на отражњој ивици отворена с дугом стапком ±. Дубровник, ♀ Задар, ♂ (Strobl).

Thelaira Dsv.

leucozona Ph. Schin., 555. Травник, 2 ♂ (Thalh.).

Melania Mg. = *Melanota* Rnd.

volvulus F. Schin., 555. Граб н. С., Суха, Травник, Трново (Thalh.); Иван-Сљеме, l. Apřelb., ♂ (муз. Сар.!).

Mintho Dsv.

praeceps Scp. Rnd., IV., 137., *compressa* Schin., 556., не F. Задар, l. Nov., ♂ ♀ (Str. Litor.!).

Dinera Dsv.

grisescens F. Schin. 557., BB., *rufifrons* Rnd., V., 67. Травник, 3 ♀ (Thalh.. det. Str.!).

(Estheria Dsv., BB., I., 118.) *cristata* Mg., Schin., 557., *Zeuxia Bohemanni* Rnd. sec. Röder. Влашић, 1 ♂ (Thalh.).

Prosena St. Farg.

sybarita F. Schin., 558. Травник, ♀ (Thalh.).

Dexia Mg. sens. Schin.

(A. Dexia, BB.), *rustica* F. Schin., 560., Rnd. Сарајево, l. Werner, ♂ (муз. Сар.!).

(B. Myiocera Dsv. Rnd., BB.) *ferina* Fall. Schin. 560. Граб н. С., 9 ♂, 2 ♀, Суха, 1 ♀ (Thalh.).

carinifrons Fall. Schin., 559. Граб н. С., Чемерно, Крбљина, Суха по 1 ексемплар (Thalh., det. Str.!); Мостар, на ливадном цвијећу 2 ♀ (Strobl).

(C. Dexiosoma Rnd., BB.) *caninum* F. Schin., 560. Караула, 3 ♂ ♀ (Thalh.).

Phorostoma Dsv.

subrotundatum Dsv. Rnd., V., 57. Крбљина, Лашва, Травник (Thalh.); у приморју није ријетка (Strobl), с тога за цијело и у Далмацији.

(Gymnobasis, BB., I., 120.) *microcerum* Rnd., V., 54., *maritimum* Schin., 563. Дубровник, ♀ Str. Litor.!).

(Sirostoma Rnd., BB., I., 119.) *latum* Egg., BB., *pectinatum* Schin., 562., не Mg., *trianguliferum* Rnd., не Zett. Дубровник, ♂ (Str. Litor.!); уз пријашњу у приморју није ријетка.

Syntomocera Schin.

brachycera BB., II., 424., *brevicornis* Egg., Schin., 564., не Wied.

Zeuxia Mg.

tessellata Egg. Schin., 565. Травник, Влашић, 1 ♂, 2 ♀ (Thalh.).

cinera Mg. Schin., 565. Травник (Thalh.); ја сам обје врсте покупио у приморју, прва се находи често; с тога ваљда и у Далмацији.

VII. **Sarcophaginae.**

Sarcophila Rnd.

latifrons Fall. Schin., 567., Rnd. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!); слапови Крке, ♂ ♀, l. Strobl. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!); Дубровник-Лопуд, Мостар, на ливадном цвијећу 2 ♂, 2 ♀ (Strobl).

(Wohlfartia, BB., I., 123.) *Meigenii* Schin., 567. Бијела, 1 ♂ (Thalh.).

Sarcophaga Mg.

Распоред по моме Dipt. v. Steiermark, II., 55.—64.

carnaria L. Schin., 570., Rnd., V., 95., *α) coerulescens* Rnd. (на средњим гољеницама такођер знатне вунасте длаке), Травник, Влашић, 3 ♂, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!); Илице, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!); Требиње и Дрњено, 6 ♂, 1 ♀ (♀ један облик само са три постсутуралне чекиње), Дубровник, ♂ ♀ (Strobl).

var. *carnaria* Rnd. (средње гољенице ♂ посве без рудасте длаке), Лашва, Влашић, 2 ♂ (Thalh., det. Str.!).

atropos Mg. Schin., 569., *α)* Strobl, Dipt. v. Steiermark, Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!)

γ) noverca (Rnd.) Strobl, 56. Дубровник, ♂ (Strobl).

δ) agricola (Mg., Rnd.), Strobl, Јабланица, ♂ ♀ (Strobl).

ε) privigna (Rnd.) Strobl, Дубровник-Лопуд, ♂ (Strobl).

soror Rnd., V., 94., Strobl. Травник, Суха, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!); Дубровник-Лопуд, 4 ♀ (Strobl).

albiceps Mg. Schin., 570. У приморју честа; с тога за цијело и у подручју.

melanura Mg., Rnd., *striata* Schin., 570. Граб н. С., Лашва, 2 ♂, Трново, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

vagans Mg. Schin., Strobl. Дубровник-Лопуд, 2 ♀ (Strobl).

pumila Mg., Schin. Слапови Крке (Str. Litor.!).

socrus Rnd., V., 96., Str. Litor. и Dipt. v. Steiermark. — Травник, ♂, Суха једна несигурна ♀ (Thalh., det. Str.!);
у приморју не ријетка.

var. *juvenis* (Rnd., V., 97., као врста), Strobl l. c. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!).

arvorum Mg., Rnd. Мостар, 1 ♂, 11 ♀ (Strobl).

nigriventris Mg., Rnd., *depressifrons* Zett., Schin. Лашва, ♂ (Thalh., det. Str.!); Мостар, Дубровник-Лопуд, 2 ♂ (Strobl).

clathrata Mg., Rnd. Суха, ♂ (Thalh., det. Str.!).

setipennis Rnd., V., 98. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

obfuscata Schin., 572., Strobl, Dipt. v. Steiermark. Травник, ♂ ♀, Чемерно, ♂ (Thalh., det. Str.!).

consobrina Bell. Rnd., V., 99. Мостар на ливадном цвијећу 1 ♂ и 7 ♂, ваљда амо припадна ♀ (Strobl).

nurus Rnd., V., 109., *haemorrhoidalis* Mg. Schin., 571., не Fall. Задар, Шибеник, Дубровник, ♂ ♀, често (Str. Litor.!).

var. *dalmatina* (Schin., као врста). Str. Litor., 101. Далмација, ♂ ♀ (Schin., 571.); Задар (Str. Litor.!).

haemorrhoa Mg. Schin., 571., Rnd., V., 99. Травник, 4 ♂ (Thalh., det. Str.!). var. *amita* (Rnd., V., 122., као врста). Слапови Крке, Дубровник, 2 ♀ (Str. Litor.!).

haematodes Mg. Rnd. Граб н. С., ♂ (Thalh., det. Str.!); Мостар, 2 ♂ Дубровник-Лопуд, ♂ ♀ (Strobl); слапови Крке, l. Strobl, Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

(Tephromyia BB., II., 166.) *grisea* Mg. Schin., 573. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!).

(Blaesoxypha Loew.) *grylloctona* Loew., BB. Травник, ♀ (Thalh.; посве се подудара с једним од Brauer-а детерминираним ексемпларом).

Cynomyia Dsv.

mortuorum L. Schin., 575. Влашић, ♂ (Thalh.).

Onesia Dsv.

sepulcralis Mg. Schin., 576., *subapennina* Rnd., V., 180. Травник, Влашић (Thalh., det. Str.!); Дервента, l. Hilf, 2 ♀ (муз. Сар.!); на Требевићу код Сарајева, ♂ (Strobl).

floralis Dsv. Schin., 576., *vespillo* Fall., sec. Rnd. Травник, Крбљина, Суха (Thalh., det. Str.!).

cognata Mg. Schin., 577. Лашва, ♂ (Thalh., det. Str.!).

gentilis Mg. Schin., 577. Травник, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

VIII. Muscinae.

Stomoxys Geoffr.

calcitrans L. Schin., 578. Чемерно, Граб н. С., 2 ♀ (Thalh.); Задар и т. д. често (Str. Litor.!).

(Haematobia Dsv., Rnd., BB.) *stimulans* Mg. Schin., ♂, *melanogaster* Mg. Schin., ♀, Влашић, Травник, 2 ♀, Крбљина (Thalh.).

(Lyperosia Rnd.) *irritans* L. Zett., Mg., Rnd. Крбљина, ♀ (Thalh., det. Str.!); Мостар, на Неретви, ♂ (Strobl); Спљет, Дубровник, ♂ ♀ (Str. Litor.!).

Idia Mg.

lunata F. Далмација (Schin., 579.).

Rhynchomyia Dsv.

columbina Mg. Далмација (Schin., 580.); слапови Крке, l. Strobl, Задар, l. Nov. (Str. Litor.!).

cyanescens Loew. Schin. *Onesia fulviceps* Egg. Zool.-bot. Gesellsch., 1855., стр. 8. Далмација, 1 ♀, l. Botteri; Стон, на бокорима покрај соларе, ♂, l. Frauenfeld (Egg. l. c.); Далмација (Schin., 580.).

ruficeps F. Далмација (Schin., 581.).

speciosa Loew. Далмација (Schin., 581.); Задар, l. Nov. (Str. Litor.!).

Graphomyia Dsv.

maculata Scp. Schin., 582. Травник, Лашва, често (Thalh.).

Mesembrina Mg.

mystacea L. Schin., 583., Rnd., V., 209. Романија и Игман-планина, l. Apfelb., 2 ♀ (муз. Сар.!).

meridiana L. Schin., 583., Rnd. Клековача, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

Calliphora Dsv.

vomitoria L. Schin., 584. Влашић, Чемерно (Thalh.); Требевић, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!).

erythrocephala Mg. Schin., 584. Јајце, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!); Мостар, на прозорима (Strobl); Задар, Шибеник, често (Str. Litor.!).

Pollenia Dsv.

vespillo F. Schin., 586. Чемерно, Лашва, Влашић (Thalh.); Дервент, l. Hilf, ♂ ♀ (муз. Сар.!); слапови Крке (Str. Litor.!).

rudis F. Schin., 586. Бијела, Граб н. С., Суха, Травник, Влашић (Thalh.); Дервент, l. Hilf, ♀, на Требевићу, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!).

var. *depressa* (Mg., Schin., 587., као врста). Strobl, Dipt. v. Steiermark, II., 71. Травник, ♀ (Thalh.).

Dasyphora Dsv.

versicolor Mg. Schin., Rnd., *penicillata* Egg. Травник, Суха, ♂ (Thalh., det. Str.!).

pratorum Mg. Schin., 588., Rnd. Травник, Суха, 7 ♂ (Thalh.); Јабланица, ♂ (Strobl); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

var. *saltuum* (Rnd., као врста; само се жуто-смеђим љуштицама ♂ разликује). Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!); Дубровник, на Лопуду, 5 ♂, 3 ♀ (Strobl); љуштице ♀ бијеле, као у нормалне форме.

Lucilia Dsv.

regina Mg. Schin., 589., *lucens* Rnd., V., 189. Дубровник, уз путове (Str. Litor.!).

nobilis Mg. Schin., 590. Задар, ♀ (Str. Litor.!).

caesar L. Schin., Rnd. Травник, Лашва, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!); Дервент, l. Hilf, Сарајево, l. Apfelb., 2 ♂, 2 ♀ (муз. Сар.!); Мостар, Дубровник, ♂ ♀ не ријетко (Strobl у Str. Lit.!).

var. *ruficeps* (Mg., Schin., као врста). Rnd. Травник, Трново, ♂ (Thalh., det. Str.!).

sericata Mg., Schin., Rnd. var. *latifrons* (Schin., 590., као врста). Str. Litor., 104. Задар (Str. l. c.); Дубровник, на виноградима, ♂ (Strobl).

cornicina F. Schin., Rnd. Мостар на ливадном цвијећу 6 ♂, 4 ♀ (Strobl).

sylvarum Mg. Schin., Rnd. Дервент, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.!).

Pyrellia Dsv.

cadaverina L. Schin., 592., Rnd. Травник, Лашва, Чемерно, Граб н. С. (Thalh.); Мостар на ливадном цвијећу 2 ♂, 1 ♂ (Strobl); Дубровник, 3 ♂ (Str. Litor.!).

serena Mg. Schin. *suda* Rnd., V., 205. Лашва, ♂ (Thalh.); Сарајево, l. Werner, ♂ ♀, Дервента, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.!).

var. *aenea* (Zett., Schin., као врста) Strobl, Dipt. v. Steiermark, II., 74. Травник (Thalh.).

Musca L.

domestica L. Schin., 594., Rnd. Травник (Thalh.); Игман-планина, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!); Задар, Шибеник, l. Strobl, Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

corvina F. Schin., Rnd. Травник, Лашва, Крбљина (Thalh.); Мостар на ливадном цвијећу ♂ ♀, често (Strobl); Задар, слапови Крке. (Str. Litor.!).

tempestiva Fall. Schin., Rnd. Трново, ♂ (Thalh.); Мостар на ливадном цвијећу, 3 ♂, (Strobl); у приморју често (Str. Litor.!).

(Plaxemyia Dsv.) *vitripennis* Mg. Schin., Rnd. Травник, Граб н. С. (Thalh.), Задар, Дубровник и т. д., врло честа и досадна (Str. Litor.!).

Cyrtoneura Mcq.

simplex Loew. Schin., 596. Травник, Трново, ♂ (Thalh., det. Str.!); уз Неретву код Мостара, ♂ (Strobl!).

hortorum Fall. Schin., 597. Травник, Лашва, ♂ (Thalh., det. Str.!).

stabulans Fall. Schin., Rnd. Травник, ♀ (Thalh.); Јабланица, на деблима ♂, Мостар, на прозорима ♀ (Strobl); Задар, Дубровник, често (Str. Litor.!).

pabulorum Fall. Schin., Rnd. Травник (Thalh.).

pascuorum Mg. Schin., Rnd. Мостар на ливадном цвијећу ♀ (Strobl).

Myiospila Rnd.

meditabunda F. Schin., 598., Rnd. Граб н. С., Лашва, ♂ ♀ (Thalh.); Мостар на ливадном цвијећу ♂, Дубровник-Лопуд ♂ (Strobl); Задар, l. Strobl ♂ Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

IX. **Anthomyinae.**

Aricia Dsv., Schin.[1].

lardaria Frb. Schin., 601. *Polietes,* l. Rnd., VI., 109. Чемерно, Караула, 2 ♀ (Thalh.)

lucorum Fall. Schin., 601., Rnd., Schnabl, Contributions, 1887., стр. 43., на Требевићу, 1 ♀, али абдомен само са пјегама, које се прељевају, без одређених граница (Strobl); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

alpicola Zett. Schnabl l. c., 155. Дервента, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.!); посве се подудара с мојим ексемпларом у Dipt. v. Steiermark.

serva Mg. var. *annosa* Zett. Strobl у Dipt. v. Steiermark. Клековача, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!).

lugubris Mg. Schin., 601. Травник (Thalh.).

semicinerea Wd. Schin., 606. Граб н. С., Суха, Трново, 7 ♀ (Thalh.).

longipes Zett. Schin., 602. Влашић, 1 ♂ (Thalh.).

umbratica Mg. Schin., 605. и *carbo* Schin., 602. Травник (Thalh.); Мостар, на ливадном цвијећу, 2 ♀ (Strobl).

lasiophthalma Mcq. Rnd., Schnabl. На Требевићу, ♀ (Strobl); посве се подудара с једним по Stein-у *lasiophthalma* означеним ексемпларом.

laeta Fall. Schin., 603., Rnd., Schnabl. Влашић, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

signata Mg. Schin., 603. Влашић, 2 ♀ (Thalh.).

erratica Fall. Schin., 694. и т. д. Сарајево, l. Apfelb., ♀ (муз. (Сар.!). var. корјенови чланци пипака готово посве црни, Дубровник на Лопуду, ♂ (Strobl).

vagans Fall. Schin., 604. Травник (Thalh.).

basalis Zett. Schin., 605. Лашва, ♀ (Thalh.).

scutellaris Fall. Schin., 605. *a) populi* Mg. Schin., 605. Крбљина, ♂ (Thalh.); Дубровник на Лопуду, ♂ (Strobl).

pallida F. Schin., 604. Чемерно, Граб н. С., Суха, ♂ ♀ (Thalh.).

Spilogaster Mcq.

(Детерминација и по Stein-овом аналитичком пријегледу у Entomol. Nachr., 1893. стр. 209.—224.).

dispar Fall. Stein, *carbonella* Schin., 608. Чемерно, Влашић, Суха, ♂ ♀ (Thalh.).

---

[1] Одређивање, што га је учинио Thalh. јест по Schiner-у.

vespertina Fall. Stein, Schin., 408.

maculosa Mg. Stein., Schin,, 608. Караула, 1 нормална ♀ (Thalh., det. Str.!).

duplicata Mg. Stein., Schin., 607. Чемерно, Лашва, Суха, Травник, Трново, Влашић, често (Thalh.); Караула, ♂ (Thalh., det. Str.!); Мостар 1 нормални ♂ и 1 ♀ (var. краци црни, кољена очито жарка), Дубровник, Требиње, 2 нормалне ♀ (Strobl).

var. *duplaris* Stein l. c. Влашић, 1 ♀ с једномањасто сивом затком (Thalh., det. Str.!).

ancilla Mg. Stein. Крбљина 1 нормална ♀, Караула 1 ♀, var. с очитом средњом чекињом предњих голеница, али се иначе од нормалне ♀ не разликује (Thalh., det. Str.!).

form. *coerulescens m.* Јабланица, на шумским врелима 2 ♂ (Strobl), разликује се од Stein-овиx типа модрасто лугастом темељном бојом торакса и затке, док Stein-ови ексемплари имају чисто сив торакс и жућкасто напрашену затку; можда амо припада тиролски Rnd. (само ♀ описана).

Sundevalli Zett. Rnd., Stein, var. 1, Strobl, Dipt. v. Steiermark. Влашић, ♀ Крбљина, ♂ (Thalh., det. Str.!).

var. 3 Strobl, Dipt. v. Steiermark (све голенице жарке), Чемерно, ♀ (Thalh., det. Str.!).

var. 4 Strobl, Dipt. v. Steiermark (и задња стегна жарка), Клековача, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

quadrum F. Mg. Schin., 697. Хвар, l. Nov., ♀ (Str. Litor.!).

pertusa Mg., Stein. Дубровник на Лопуду, нормална ♀ и 2 ♂, var.: и средња и задња стегна већином црна, тако да су им само база и врх жарки (Strobl).

fuscata Fall., Stein, Schin. 611. Травник, 2 ♂, Влашић, ♀ (Thalh.).

pagana F., Stein, Schin. 611. Травник, ♂ ♀, Трново, ♂ (Thalh., det. Str.!).

uliginosa Fall., Stein, Schin. 609. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!); Хвар, l. Novak (Str. Litor.!).

impuncta Fall., Stein, Schin. 611. Дубровник на Лопуду, 1 нормални ♂ (Strobl).

urbana Mg., Stein, Schin. 612. Травник, ♂, Трново, ♀ (Thalh., det. Str.!).

Hydrotaea Dsv.

meteorica L., Schin. 616. Травник, 2 ♂, Лашва, ♂ (Thalh.); на Пласи код Јабланице, ♀ (Strobl).

armipes Fall., Schin. 616., Rnd. Дервент, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.!).

irritans Fall., Schin. 617. Влашић, Граб. н. С., ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!); Хвар, l. Novak (Str. Litor.!).

curvipes Fall., Schin. 616. Трново, 1 ♂ (Thalh.).

(Onodonta, Rnd.) *penicillata* Rnd., VI., 27. Дубровник на Лопуду, ♂ (Strobl).

Ophyra Dsv.

leucostoma Fall. Schin. 620. Караула, ♀, Травник, ♀ (Thalh.); Мостар на прозорима, ♀ (Strobl); Задар, l. Strobl, Хвар, l. Novak (Str. Litor.!).

anthrax Mg. Schin. 620. Задар, Хвар, l. Novak, Дубровник, 2 ♂, l. Strobl (Str. Litor.!).

Drymeia Mg.

hamata Fall. Schin. 621. Чемерно, Крбљина, Травник, Трново, Влашић (Thalh.).

Limnophora Dsv.

trianguligera Zett., 1466. Суха, 3 ♂ (Thalh.); посве се подудара с 1 екземпларом Strobl Dipt. v. Steiermark.

surda, Rnd., V., 105. (али једва = s. Zett. 1476. по Stein-ову казивању). Чемерно, Караула, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

atramentaria Mg. Schin. 623., *Pogonomyia Meadei* Pok. Влашић, ♂ ♀ (Thalh.).

aricina Schin., 624. Суха, ♀ (Thalh.).

Hylemyia Dsv.

variata Fall, Schin. 628., Rnd. Требиње, 3 ♂, Дубровник, на Лопуду, 7 ♂, 6 ♀ (Strobl); Клековача, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

flavipennis Fall. Schin. 628. Крбљина, ♀ (Thalh.).

strigosa F. Schin. 630. Чемерно, Крбљина, Лашва, Травник, Трново, Влашић, ♂ ♀ често (Thalh.); Јабланица, Мостар, Дубровник, 10 ♂, 1 ♀ (Strobl).

nigrimana Mg. Schin. 630. Крбљина, ♂ ♀ (Thalh.).

antiqua Mg. Schin., 643., Rnd., VI., 186. Требевић-планина, l. Werner, ♀ (муз. Сар.!).

criniventris Zett. var. *e) penicillaris* Rnd. Strobl, Dipt. v. Steiermark. Крбљина, ♀ (Thalh., det. Str.!).

cinerella Mg. Schin., 628. var. *paralleliventris* Zett. Schin., 629. Крбљина, ♂ ♀ (Thalh.).

coarctata Fall. Schin., 629. Влашић, Чемерно, ♂ ♀ (Thalh.).

pullula Zett. Schin., 650., Rnd., VI., 184. Караула, ♀ (Thalh., det. Str.!); Мостар на ливадном цвијећу један нормални ♂, у пијеску Неретве 1 ♀ (var. све гољенице жарке), Дубровник на Лопуду, једна нормална ♀ (Strobl).

(B. Hydrophoria Dsv., Rnd.) *divisa* Mg. Schin., 609. (као *Spilogaster).* Крбљина, 1 ♂ (Thalh.); посве се подудара с једним по Stein-у детерминираним ексемпларом.

conica Wied. Schin., 631. На Требевићу, 2 ♀ (Strobl).

socia Fall. Zett., Rnd., VI., 173. Караула и Крбљина, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

Anthomyia Mg.

(A. Anthomyia Rnd., pro parte.) *pluvialis* L. Schin., 647., Rnd., VI., 155. са var. *procellaris* и *imbrida* Rnd. (као врста). Караула, Трново, Крбљина, по 1 ♀ (Thalh.); Требиње, уз ријеку, 1 ♂ var. *procellaris* (Strobl); Задар, на дрвећу у дрворедима, 2 ♂ var. *imbrida*, Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

albicincta Fall. Schin., 648., Rnd. Крбљина, ♂ (Thalh.): Дервент, l. Hilf, ♀ (муз. Сар.!): Јабланица, на жељезничким насипима, 2 ♂, Мостар, на ливадном цвијећу, 1 ♂, 14 ♀, на наплавинама Неретве, 2 ♀, Требиње, ♂ (Strobl).

radicum L. Schin., 645., Rnd. Травник, ♂, Чемерно, ♂ ♂, Крбљина, Трново, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

sulciventris Zett. Rnd., VI., 158., *muscaria* Schin., 644., не Mg. Чемерно, ♂, Лашва, Трново, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!); на Требевићу код Мостара, ♂ ♀, не ријетко (Strobl).

(B. Pegomyia Mcq., *Meade) nigritarsis* Zett. Schin., 635., Rnd. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

bicolor Wied. Schin., 635. Трново, Травник, 2 ♂, Граб н. С., ♀ (Thalh.).

hyoscyami Mg. var. *trebinjensis m.* Требиње, ♂ (Strobl). Тај ♂ одмиче од описа Schiner-а и Rondani-а посве црним пипцима и тицалима, црвеном бразготином на челу, црном бразготином с горње стране предњих стегана, и слабим, црнкастим, колутастим задахом пред врхом осталих стегана. Он се дакле тим обиљежјима подудара страном са *effodiens* Rnd. (само 1 ♀ позната), страном са *cunicularis* Rnd. (такођер само 1 ♀ описана); готово идентичан ♂ *hyoscyami*, у кога су међутим тицала и пипци при бази очито црвенкасти, имам га из Хајоса у Угарској. По моме увјерењу припадају *hyoscyami, cunicularis, effodiens, perforans* Rnd. и *chenopodii* Rnd. сви једној врсти, те се између себе разликују по вишој или мањој црвеној боји.

(C. Chortophila Mcq., *Meade) sepia* Mg. Schin., 638., Rnd. Крбљина, ♂ ♀, 7 *mm* велика, али се иначе од нормалног ексемплара не може поуздано разликовати (Thalh., det. Str.!).

cinerella Fall. Rnd., *pusilla* Mg. Schin., 638. Влашић, ♂♀, Травник, Трново, Крбљина, Чемерно (Thalh.); Мостар, Требиње, 5 ♂ (Strobl.); Задар, Шибеник, често, l. Str., Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

longula Fall. Schin., 636. Караула, ♂ (Thalh., det. Str.!); Мостар, Дубровник-Лопуд, 2 ♂ (Strobl).

(D. Phorbia Dsv., *Meade) ignota* Rnd., VI., 231., *humerella* Strobl., Dipt. v. Steiermark и Schin., 644., teste Stein., не Zett. Граб н. С., ♂, Крбљина, ♀ (Thalh., det. Str.!).

discreta Mg. Schin., 647. *trapezoides* Zett. Rnd., 221. Трескавица, ♂ (Thalh., det. Str.!); Дервента, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.!); посве се подударају са Strobl, Dipt. v. Steiermark и једним Stein-овим типом.

pratensis Mg. Schin., 643. На Требевићу, 1 ♂ (Strobl); не подудара се посве с аустријским ексемпларом, али, како се чини, специфично ипак не одмиче.

muscaria Mg. Rnd., 219., не Schin., 644. Травник, ♂♀, Караула, Крбљина, 2 ♂ (Thalh.); на Требевићу, ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov., ♀ (Str. Litor.!).

cilicrura Rnd., VI., 213., *platura* Mg. Schin., 645., pro parte. Крбљина, Караула, 2 ♂, Влашић, ♀ (Thalh., det. Str.); Мостар, на ливадном цвијећу, 16 ♂♀, Требиње, 8 ♂♀, Дубровник, 7 ♂, 20 ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

intersecta Mg. Schin., 646., Rnd. Дубровник, 1 ♂, 4 ♀ (Strobl); ♂ посве се подудара с једним ♂ Stein-овим, али ♀ не могу разликовати од моје *glaucescens* (Anth. Dipt. v. Steiermark, zool.-bot. Gesellsch., 1893., стр. 257.), која је по Stein-ову суду различна од *glaucescens* Zett. осим по предњој ивици без бодљика, и по томе, што нема бодљике на ивици крила.

fugax Mg. Schin., 646. На Требевићу код Сарајева, ♀ (Strobl).

(E. Hylephila Rnd.) *buccata* Fall. Rnd., 234., Schin., 637., pro parte. Травник, Крбљина, ♀♂ (Thalh.).

Azelia Dsv., Rnd.

Zetterstedti Rnd., VI., 40., *triquetra* Mg. Schin., 640., не Wied. Влашић, 2 ♂, Караула, 2 ♂, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

triquetra Wied. Rnd., 41., *nudipes* Zett. Крбљина, Караула, 6 ♀, Трново, ♂ (Thalh.).

parva Rnd., VI., 39. Мостар, на ливадном цвијећу, 2 ♂, април (Strobl).

Homalomyia Bouché.

(Распоред и детерминација по Stein-овој изврсној „Monographie“ у Berl. entomol. Zeitschr., 1895., стр. 1.—141.; од многих врста имам и по Stein-овој доброти типова.)

scalaris F. Stein., 46., Schin., 654. Травник, ♂♀ (Thalh.); Задар, под јабукама лиjета, ♂♀, не риjетко (Str. Litor.!); Требевић-планина, ♀ (Apfelb., муз. Сар.!).

canicularis L. Stein, 55., Schin., 654. Травник, ♂♀ (Thalh.); Требиње, Дубровник, на прозорима, 3 ♂ (Strobl); Задар, у дрвореду на дрвећу, ♂♀ (Str. Litor.!).

armata Mg. Stein, 66., Schin., 655. Јабланица, лиjета под дрвећем, ♂ (Strobl).

sociella Zett. Stein, 89., Schin., 655. Травник, Влашић, Трново, 3 ♂, Крбљина, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

serena Fall. Stein, 100. Крбљина, 3 ♀ (Thalh., det. Str.!); на Требевићу код Сарајева, 3 ♂, 5 ♀ (Strobl).

lepida Wied. Schin., 655., *polychaeta* Stein, 108. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!); Дубровник на Лопуду, 2 ♂ (Strobl).

incisurata Zett. Stein, 115, Schin., 656. Крбљина, ♂ (Thalh.); на Требевићу, 3 ♂, Дубровник на Лопуду, ♂♀ (Strobl); Задар, под дрвећем у дрвореду, 4 ♂ (Str. Litor.!).

lineata Stein., 120. Караула, ♂ (Thalh., det. Str.!).

mutica Zett. Stein., 122. Дубровник, на Лопуду, 1 ♂, са жутим љуштицама (Strobl).

(Subg. Gymnochoristomma m, ♂, *Differt ab Homalomyia tantummodo fronte lata, setis orbitalibus 2 fortibus; a Choristomma* Stein *seta nuda, hypopygio minimo, alarum spina inconspicua.) bosnica n. sp.* ♂ *5·5 mm. Nigra, paullo grisescens, tibiarum anticarum basi late lutea; abdomine unicolore, supra convexo, subtus concavo; squamis albis, inaequalibus; tibiis mediis tuberculo instructis, ast non ciliatis. Bosnia, in monte Trebević.*

Глава сасвим као у *Homalom.;* само је чело сприједа (при темељу пипака) за $^1/_3$, а страга за $^1/_4$ широко као глава, и има са сваке стране по двије дебеле орбиталне чекиње; предња је насред чела, а пред њом су још двије слабе кратке орбиталне чекиње. Бразготина на челу црна и од прилике тако широка, као свака од бијелих очних пруга. Чекиње на оку и на пипку посве голе. Пипци нормални, за $^1/_3$ већи него до̑ње лице. Торакс црн, али свуда очито сиво напрашен; дијелови рамена бјелкасто сиви. Љуштице бијеле са жућкастим ивицама, осредње величине; отражња провирује за $^1/_3$. Замашке жуте. Затка дугуљасто јајолика, горе конвексна, посве једномањаста црно-сива и понешто сјајна, доље конкавна. Хипопиг једва се понешто може разабрати. Краци црни; само колутови по стегнима дјеломице црвено-жути, исто тако готово базална половица предњих гољеница и једна пјега с дôње стране испред врха предњих стегана. На предњим стегнима има горе и доље по један врло ријeдак ред трепавица; на предњим гољеницама само при почетку задње трећине има по једна чекиња на хрпту. Средња стегна с дôње стране сприједа имају од прилике по осам дужих и према врху око шест врло кратких трепавица: страга доље један понешто гушћи и према врху помало све дужи ред трепавица. Средње гољенице изнутра без чекиња, с поља при почетку задње трећине с једним паром чекиња и прилично тик пред врхом још с једном (преапикалном) чекињом. Изнутра је више него задња трећина удебљана, а удебљање почиње с малом, троугласто избоченом гуком, од прилике као у *coracina* Loew; само по удебљаном мјесту нема одскочених трепавица, већ је обрасло дебелим, готово прилеглим чекињама; одскочених трепавица нема на цијелој унутрашњој страни; на средњим куковима и на средњим петама нема длака. На стражњим су стегнима кратке трепавице; само према врху стоје с горње и дôње стране од прилике по четири дуге чекиње. Стражње су гољенице прилично дебеле, на предњој спољашњој страни имају од прилике три кратке чекиње, на стражњој спољашњој страни правилан, шиљаст ред кратких чекиња, од којих само један при почетку задње трећине удара у очи већом дужином; на стражњој страни једна дуга средња и једна дуга преапикална чекиња. — Крила сиваста, бистра као стакло, без спомена вриједна одмицања од оних у *scalaris.* Та је дакле врста особито карактерисана обликом чела, обликом и длакама средњих гољеница и бојом затке.

Myopina Dsv. (укљ. *Calliophrys* Kow., Wien. entomol. Zeitschr., 1893., стр. 49.).

reflexa Dsv. Schin., 658. Јајце, Травник, 5 ♂ (Thalh.).

(Calliophrys Kow.) *riparia* Fall. Schin., 658., Rnd., VI., 104. (као *Limnophora).* На слаповима Крке, 5 ♂ (Str. Litor.!).

pulchriceps Loew. Kow., 51. Далмација (Kow. l. c.).

Lispe Latr.

(По монографији господина Kowarz-а у Wien. entomol. Zeitschr., 1892., стр. 33. до 54. по Thalhammer-у и мени обрађен.)

candicans Kow., 36., var. *obscurior* Str. Litor., str. 108. На морском жалу код Задра, ♂ (Str. l. c.).

tenuipalpis Zett. Kow., 37, *longiuscula* Rnd., VI., 286. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!); Дубровник на Лопуду, 2 ♂, и на Ричини, ♀ (Strobl); Трново, 2 ♂ (Thalh.).

tentaculata Deg. Kow., 38., Schin., 661. Граб н. С., Суха, Травник, Трново, ♂♀ често (Thalh.).

consanguinea Loew. Kow., 40., Schin., 661. Бијела, Травник, ♂♀ (Thalh.).

Coenosia Mg.

(A. Hoplogaster, Rnd.) *mollicula* Fall. Schin., 664., Rnd., VI., 247. (укљ. *cincticula* Rnd.). Влашић, Травник, Крбљина, Граб н. С., Суха, Чемерно, ♀ често, ♂ ријетко (Thalh., det. Str.!); на Требевићу, ♂♀ не ријетко (Strobl).

(B. Coenosia Rnd. pro parte.) *tricolor* Zett., Stein, *infantula* Rnd., VI., 258. Травник, ♂♀ (Thalh.); Дубровник на Лопуду, 4 ♂ (Strobl).

nigridigita Rnd., VI., 259. (sens. Stein, у Wien. entomol. Zeitschr., 1897.). Крбљина, ♂, Трново, ♀ (Thalh., det. Str.!); Мостар, на ливадном цвијету, ♂ (Strobl).

sexnotata Mg. Zett., Schin., 665., Rnd., 260. Рујиште, l. Apfelb., ♂, Дервент, l. Hilf, ♀ (муз. Сар.!; ексемплари су на жалост уљасти, али по свој прилици припадају амо; краци жути, али су предња стегна и сви кукови у ♂♀ црни, као у var. *b* Zett); Мостар, на ливадном цвијећу 4 ♀, Дубровник на Лопуду 6 ♀ (Strobl; ексемплари су већином мањи, него штајерски и аустријски, иначе не налазим разлике; исто тако var. *b* Zett.).

octosignata Rnd., VI., 265., ♂, Дубровник, у виноградима, 1 ♀ (Strobl).

Та ♀ тако се подудара с познатим Rnd. ♂, као што се *Anthomidyae*-♀ уопће могу подударати с ♂. Сив, пипци, тицала и бразготина на челу црни, лице и очни окрајци бијели; без крсних чекиња. Врх другог чланка пипака бијело се блиста. Пипци нешто краћи од дôњег лица; на трећем чланку усправан горњи окрајак и према врху нешто сужен дôњи окрајак, с тога оштар горњи угао, али без бодљике. Глава нешто виша нег шира; чело и окрајци уста нијесу избочени. Торакс са три уске, мрке пруге — преко акростикалних и дорсоцентралних чекиња; прве правилно дворедасте, врло разговијетне; потоње у једном реду: једна дебела чекиња испред и три дебеле иза попречног шва; између прве и друге постсутуралне чекиње стоји још једна мала чекиња. Затка очито осмопјегаста, пјега осредње величине, округласто-троугла, мрка. Крила како их Rnd. у ♂ описује, само је мала попречна жила понешто изван врха прве главне жиле (= друга уздужна жила Rondani-јева). Краци црни, дуги с уско жутим кољенима; предње гољенице са једном средњом чекињом; средње гољенице са двије средње чекиње (једна сприједа и с поља, једна отрага); у готово једнаком правцу с пошљедњом стоји једна знатно дужа преапикална чекиња, надаље још свака гољеница са двије до три прилично кратке и понешто неједнако уметнуте апикалне чекиње. Моја је *octosignata* ♂ *Anthom.*, Dipt. v. Steiermark, стр. 267. овој ♀ додуше необично слична, али ипак од ње специфично одмиче тиме, што нема на тораксу пруга, једномањасто црним крацима и другојачијим чекињама на гољеницама (предње гољенице са двије на пар постављене средње чекиње, отражње гољенице урачунавши дуге преапикалне чекиње с формулом 2: 3: 3), како то већ Pokorny примјећује; а и оних осам пјега на затки одвећ су незнатне за ♂, тако да се слабо разликују од темељне боје; ја с тога ту штајерску животињицу уздижем од вариетете на врсту: *Rondanii m.*

(*C. Orchisia* Rnd.) *costata* Mg. Rnd., VI., 279., *pictipennis* Loew. Schin., 664. Крбљина, 1 ♂ (Thalh.); Дубровник на Лопуду и на Ричини на *Juncus*-у, 3 ♀ (Strobl).

(*D. Caricea* Dsv. Rnd.) *tigrina* F. Schin., 663., Rnd., 273. Влашић, ♀ (Thalh.); Дубровник на Лопуду, 2 ♀ (Strobl).

var. *leonina* (Rnd., 273., као врста) *Meade*. Мостар, на ливадном цвијећу, ♀ (Strobl); Задар, 1. Nov. (Str. Litor., 107.).

(*E. Pseudo-Limnophora* Strobl, Dipt. v. Steiermark, *Stroblia* Pokorny у Wien. zool.-bot. Gesellsch., 1893., стр. 541.) *triangula* Fall. Schin., 644., *nigripes* Mcq., Rnd., VI., 267. Јабланица, уз један шумски поточић, ♂ (Strobl).

palustris Dsv., Rnd., 270, *atra* Mg., *globuliventris* Zett. Травник, ♂ ♀ (Thalh.); на слаповима Крке, ♀ (Str. Litor.!).

(*F. Lispocephala* Pokorny l. c., 532.) *alma* Mg., Schin., 663., var. *pallipalpis* (Zett., 1678., као врст) Strobl, Dipt. v. Steiermark. Трескавица, ♀ (Thalh., det. Str.!).

Mikii Str. Litor., str. 107. Задар, ♂ (Strobl l. c.).

Syllegoptera Rnd. (Припада за право одјељењу VI. *Dexinae.*)

ocypterata Mg. Schin., 669. Травник, 2 ♂ (Thalh.).

Atherigona Rnd.

quadripunctata Ross. Rnd., VI., 251., *varia* Mg. Schin., 669. Трново, ♂ (Thalh., det. Str.!); Мостар, на ливадном цвијећу 1 ♂, 3 ♀, Требиње, ♀, Дубровник на Лопуду 4 ♂, двије нормалне ♀ и 2 ♀, који чине пријелаз на *soccata* Rnd., пошто су отражње голенице готово посве црне; *soccata* по 1 ♀ постављена, за цијело је само особито загаспта var. *quadripunctata*, пошто су корјенови чланци на пипцима у *quadripunctate* час црвени, час црни, а исто се тако измјењује боја отражњих голеница ♀.

Schoenomyza Hal.

littorella Fall. Zett., Rnd., VI., 240. Чемерно, Крбљина, Трново, Трескавица, ♂ ♀, не ријетко (Thalh., det. Str.!); Требиње, на обали ријеке, 6 ♂, 5 ♀ (Strobl); на слаповима Крке код Шибеника, ♂ (Str. Litor.!).

(Свршетак слиједи.)

Fauna diplopoda Bosne, Hercegovine i Dalmacije.

Obradio

dr. phil. **Karl Verhoeff,**

Bonn na Rajni.

I. Razvoj znanosti.

Prvi sastavak o diplopodima Bosne i Hercegovine izašao je u „Verhandlungen der zool.-bot. Gesellsch. in Wien“, str. 91.—94. Ima ih **21** vrsta, koje je sakupio Dr. J. Karliński, a obradio prof. Dr. R. Latzel:

1. *Gervaisia costata* Wagn.
2. *Glomeris hexasticha* Bra.
3. *Gl. multistriata* C. Koch.
4. *Gl. conspersa* C. Koch var. *coccinea* Latz.
5. *Polydesmus complanatus* Latr. uz var. *monticola* Latz.
6. *P. collaris* C. Koch.
7. *Strongylosoma pallipes* Oliv.
8. *Craspedosoma mutabile* Latz. (?)
9. *Lysiopetalum degenerans* Latz.
10. *L. fasciatum* Latz.
11. *L. cognatum* Latz.
12. *Iulus nanus* Latz.
13. *I. molybdinus* C. Koch.
14. *I. boleti* C. Koch.
15. *I. luridus* C. Koch.
16. *I. austriacus* Latz. uz var. *nigrescens.*
17. *I. podabrus* var. *bosnensis* Latz.
18. *I. trilineatus* C. Koch.
19. *I. fallax* Mein.
20. *I. fuscipes* C. Koch uz var. *idriensis.*
21. *I. hungaricus* Karsch.

Sâm sam putovao tri put po Bosni i Hercegovini u proljeću 1894., u proljeću 1897. i u jeseni 1897., a to u mjesecima april, maj, juni, septembar. Nekoje „nova“, što sam ih otkrio pri prvom putovanju, opisao sam u „Beiträge zur Kenntniss paläarktischer Myriopoden“, I. Aufsatz: „Ueber einige neue Myriopoden der österr.-ungar. Monarchie“, „Verhandl. der zool.-bot. Gesellsch. in Wien“, 1895., 15 strana sa 10 slika u tekstu. Uspjeh ostalih dvaju putovanja izašao je u „Berliner Archiv für Naturgeschichte“, 1897. i 1898., pod naslovom „Ueber Diplopoden aus Bosnien, Hercegovina und Dalmatien“ i to u ovim radovima:

I. sastavak *Polydesmidae* sa 1 tablom; II. i III. sastavak *Chordeumidae* i *Lysiopetalidae* sa 1+3 table (sadržava i sravnjujuću morphologiju i physiologiju kopulacionog aparata *Heteroporatia)*; IV. sastavak *Iulidae* sa 2 table i 7 takovih slika; isti sadržava takogjer ključ i sustav svih poznatih *Leptoiulus*-oblika; V. sastavak *Polyzoniidae* i *Glomeridae* sa 1 tablom.

Neću da navagjam, koje sam oblike na pojedinim putovanjima našao, već hoću da ih ukupno prikažem. Ali prije neg što to učinim, moram spomenuti, da sam diplopode, otkad ugledaše svijeta ona izvješća Latzelova, osobito u pogledu rodova *Chordeumida* i *Iulida* na posve nov način uobličio. S toga pa i radi pomnoženja i ispravka znanosti o vrstama nek je priložena kritika navodâ Latzelovih.

Od njegovih gore navedenih vrsta mogu važiti kao nenapadnute, dakle ispravne:

Broj 1, 2, 3, 4, 6, 7, 10, 13, 14, 15, 18, 20 i 21.

Navod o *Polydesmus complanatus* pogrješan je i osniva se na zamjeni sa *illyricus* Verh. Što je mišljeno sa var. *monticola,* ne znam, jer se taj oblik nije nikad dovoljno karakterizovao. Uz „*Craspedosoma mutabile*“ već je sam Latzel stavio „?“; bez dvojbe imamo posla sa *Heteroporatia bosniense. Lysiopetalum degenerans* popravio sam sa *Lysiopetalum degenerans, bosniense. Lysiopetalum fasciatum* Latz. još nijesam u Bosni našao, ali vrsta je tako dobro karakterizovana, da ne treba da se dvoji.

„*Lysiopetalum cognatum*“*?* = *Lendenfeldii.* „*Iulus nanus*“ = *Leptophyllum nanum.*

„*Iulus austriacus*“ Latz. bez dvojbe je nepravo, jer tu vrstu nigda nijesam u Bosni vidio, dočim ima druge četiri (!), naime: *bosniensis, monticola, dentatus* i *transsilvanicus* Verh., koje Latzel nije ni poznavao, koje se ali u ženskom rodu mogu manje više lako zamijeniti sa *austriacus*-om. Pod tim okolnostima „var. *nigrescens*“ potpuno je misteriozna, te bi se trebala ukinuti. Isto vrijedi za vrlo nedovoljno opisanog „*podabrus* var. *bosnensis*“, koji se po svoj prilici odnosi na Krohnii, što se ali nikako pouzdano odlučiti neda.

„*Iulus fallax*“ = *I. fallax, curvipes.*

Iulus fuscipes i *hungaricus* spadaju u rod *Pachyiulus* Berl. i Verh.

Spisak diplopoda, što sam ih našao u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji[1]).

(Slovo A u zagradi znači, da je dotična vrsta najprije nagjena po mom prijatelju gosp. kustosu Apfelbecku.)

---

[1]) * znači: vrsta je nova, ** znači: i rod je nov!

Fam.: **Glomeridae.**

1. *Gervaisia costata, acutula* Latz.
2. **G. multiclavigera* Verh.
3. *Glomeridella minima* Latz.
4. ***Typhloglomeris coeca* Verh.
5. *Glomeris multistriata* C. Koch.
6. *Gl. europaea, hexasticha* Bra.
7. *Gl. europaea, conspersa* C. Koch.
8. *Gl. europaea, pulchra* C. Koch.
9. **Gl. europaea, herzegovinensis* Verh. (A.)

Fam.: **Polyzoniidae.**

10. **Polyzonium bosniense* Verh.

Fam.: **Polydesmidae.**

11. *Polydesmus illyricus* Verh.
12. *P. collaris* C. Koch.
13. **P. herzegovinensis* Verh.
14. *Brachydesmus subterranens* Hell. (A.)
15. *Br. bosniensis* Verh.
16. *Br. polydesmoides* Verh.
17. *Br. reversus* Bröl.
18. **Br. lobifer* Verh.
19. **Br. lobifer, unciger* Verh.
20. **Br. Apfelbecki* Verh. (A.)
21. **Br. lapidivagus* Verh.
22. *Br. dalmatinus* Latz.
23. **herzegovinensis* Verh.
24. **Br. glabrimarginalis* Verh.
25. **Br. lapadensis* Verh.
26. *Strongylosoma pallipes* Oliv.
27. *Str. iadrense* Pregl.
28. **Str. dalmatinum* Verh. (? = *erosum* Bröl.)
29. **Str. inferum* Verh.

Fam.: **Chordeumidae.**

30. **Microchordeuma (Chordeumella) Brölemanni* Verh.
31. **Polymicrodon furcilliferum* Verh. (A.)
32. **P. nivisatelles* Verh.
33. ***Ceratosoma Apfelbecki* Verh.
34. **Craspedosoma Rawlinsii, bosniense* Verh. *(athesinum* Fedri.).
35. ***Microbrachysoma alpestre* Verh.
36. ***Heterolatzelia nivale* Verh.
37. **Heteroporatia bosniense* Verh.

Fam.: **Lysiopetalidae.**

38. *Lysiopetalum carinatum* Bra.
39. **L. herzegovinense* Verh. (A.)
40. **L. degenerans, bosniense* Verh.
41. *L. (Apfelbeckia) Lendenfeldii* Verh. (? = *cognatum* Latz.).

(Ovdje se još ima umetnuti *Lysiopetalum fasciatum* Latz.)

Fam.: **Julidae.**

42. *Isobates varicornis* C. Koch.
43. *Blaniulus venustus* Mein.
44. *Leptophyllum nanum* Latz.
45. **L. montanum* Verh.

46. _Pachyiulus hungaricus_ Ka.
47. _P. fuscipes_ C. Koch uz var. _leuconotus_ Latz. i _Krohnii_ Verh.
48. _P. unicolor_ C. Koch.
49. _P. flavipes_ C. Koch.
50. _P. bosniensis_ Verh.
51. _cattarensis_ Latz.
52. _Brachyiulus (Chromatoiulus) bosniensis_ Verh.
53. _Br. (Chromatoiulus) transsilvanicus_ Verh.
54. *_Br. (Chromatoiulus) monticola_ Verh.
55. *_Br. (Chromatoiulus) dentatus_ Verh.
56. _Br. (Chromatoiulus) unilineatus_ C. Koch.
57. *_Br. (Microbrachyiulus) littoralis_ Verh.
58. *_Br. (Microbrachyiulus) Apfelbecki_ Verh.
59. _Br. (Pachybrachyiulus) podabrus_ Latz. uz var. _cattarensis_ Verh.
60. *_Br. (Pachybrachyiulus) podabrus, Krohnii_ Verh.

(_Schizophyllum_ kanda nema u području.)

61. _Iulus (Leptoiulus) trilineatus_ C. Koch uz var. _niger_ Verh.
62. *_I. (Leptoiulus) fallax, curvipes_ Verh.
63. *_I. (Leptoiulus) sarajevensis_ Verh.
64. *_I. (Leptoiulus) silvivagus_ Verh.
65. *_I. (Microiulus) laetedorsalis_ Verh.
66. *_I. (Microiulus) bjelasnicensis_ Verh.
67. *_I. (Microiulus) graciliventris_ Verh.
68. *_I. (Allopodoiulus) Schiödtei_ Verh.
69. _I. (Typhloiulus) psilonotus_ Latz.
70. *_I. (Typhloiulus) Ganglbaueri_ Verh. (A.)
71. _I. (Leucoiulus) molybdinus_ C. Koch.
72. _I. (Leucoiulus) dicentrus_ Latz.
73. _I. (Cylindroiulus) luridus_ Latz.
74. _I. (Anoploiulus) boleti_ C. Koch.

*

Već sada mogu napomenuti, da time nije područje iscrpljeno, jer mi predleže nekoliki nedostatno poznati oblici, koji se makar djelomice odnose na daljnje i neimenovane vrste.

Naprama navodima Latzela naša je fauna za $3^{1}/_{2}$ pomnožana. Familije su ovako zastupane:

Glomeridae . . .	4 roda,	9 vrsti (i podvrsti).
Polyzoniidae . . .	1 „	1 „
Polydesmidae . . .	3 „	18 „
Chordeumidae . .	7 „	8 „
Lysiopetalidae . .	1 (2) „	4 (5) „
Iulidae	6 „	33 „

II. Sravnjujuća faunistika.

Na mojim trima putovanjima u Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju otkriveno je svega novih diplopoda: 4 roda, 7 podrodova, 41 vrsta (i podvrsta).

Podrodovi su ovdje navedeni samo u toliko, u koliko bijaše nužno, u ostalom upozorujem na rečene radnje u „Archiv für Naturgeschichte“, Berlin 1897.—1898.

U raspravi „Diplopoden Rheinpreussens, Verhandl. des naturhist. Vereines f. Rheinl. und Westfalen“, Bonn 1896., sadrži § III. sravnjujuću faunistiku od 12 evropejskih fauna. Makar da iste označuju većinom manja područja, nego što su ukupno Bosna, Hercegovina i Dalmacija, ipak dovoljno pokazuju, kako bogato je naše područje naprama njima.

Rajnska Pruska (po Verhoeffu)	32	vrste
Skandinavija (po Porutu)	25	„
Hamburg t. j. područje dônje Elbe (po Latzelu)	23	„
Štajerska (Latzel, Attems)	52	„
Lombardija (Bröllemann)	60	„
Švicarska (Am Stein, Verhoeff)	36	„
Tirolska (Latzel, Verhoeff)	57	„
Normandija (Kewille, Latzel)	24	„
Sedmogradska (Daday, Verhoeff)	65	„
Pruska Šleska (Erich Haase)	33	„
Bosna, Hercegovina, Dalmacija	**75**	„

Kada tačnije sravnimo faunu diplopoda rajnske Pruske sa onom Bosne, Hercegovine i Dalmacije, to proizlazi, da je kod obih samo ovih **5** zajedničkih oblika.

1. *Glomeris europaea, hexasticha,* 2. *Glomeris europaea, conspersa* 3. *Isobates varicornis,* 4. *Blaniulus venustus,* 5. *Brachyiulus littoralis.*

Ali i to suglasje potpuno i sjegurno je samo kod pete vrste, jer kod 3. i 4. nijesam do sada u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji došao do ♂♂, dočim su obje *Glomeris europaea*-rase u rajnskoj Pruskoj zastupane manjim i tamnijim, sjevernim lokalnim varijetetama. Ali ne gledajmo na njih, te uzmimo, da se ♂♂ 3. i 4. vrste ispostave istovjetnima sa rajnskima, ipak je cijela istovjetnost faun e tako neznatna, kako se jedva može naći u kojem drugom životinjskom razredu. To posvjedočava dakle i opet ono, što sam u „sravnjujućoj faunistici“ na drugom mjestu rekao, osobito kad se uzme на um, da Njemačka, te Bosna, Hercegovina i Dalmacija (da upotrebimo primjer iz najvećih razreda životinjstva) u području *Coleoptera* pokazuju takovu .sličnost, da bi se mogle navesti stotine zajedničkih vrsti.

Od osobitog interesa je i sravnjenje sa Sedmogradskom, koju sam ja tek jednom istražio, dočim su se prvašnji navodi Daday-a *(Myriopoda Hungariae)* srazmjerno u velikom dijelu ispostavili dvojbenima. S toga mi je uvažiti samo bezdvojbeno pouzdane oblike.

Važnije sličnosti jesu:

1. *Gervaisia costata, acutula.*
2. *Glomeris multistriata.*
3. *Gl. europaea, hexasticha.*
4. *Gl. europaea, pulchra* (po Daday-u, meni po Behru dvojbene!).
5. *Polydesmus illyricus.*
6. *Strongylosoma pallipes.*
7. *Iulus foetidus.*
8. *I. luridus.*
9. *I. boleti.*
10. *Iulus trilineatus* (još nijesu potpuno pouzdane).
11. *Brachyiulus unilineatus.*
12. *Br. bosniensis.*
13. *Br. transsilvanicus.*
14. *Br. podabrus* (po Daday-u, za me još dvojbene).
15. *Pachyiulus hungaricus.*
16. *Isobates varicornis.*

Ta dosta jaka istovjetnost sa Sedmogradskom razjašnjuje se nešto pomanjom odaljenošću, osobito pak ustrojstvom srpsko-rumunjskog gorskog tla, koje megju obim zemljama leži te koje je vrlo podesno za izmjenu, dočim ogromna, poprječno od zapada k istoku steruća se masa srednjoevropejskih Alpi vrlo oteščava izmjenu oblika, svakako mnogo više nego što ju oteščava kod diplopoda zaprjeka, što ju sačinjava tok Dunava, koja takogjer nije neznatna.

Protustavljam ove oblike kao zastupne:

Bosna:	***Sedmogradska:***
Polyzonium bosniense.	*Polyzonium transsilvanicum.*
Microchordeuma Brölemanni.	*Microchordeuma transsilvanicum.*
Craspedosoma Rawlinsii, bosniense.	*Craspedosoma Rawlinsii, transsilvanicum.*
Heteroporatia bosniense.	*Heteroporatia transsilvanicum.*
Brachyiulus monticola.	*Brachyiulus silvaticus.*
Iulus sarajevensis.	*Iulus ciliatus.*
I. graciliventris.	*I. Moebinsii.*

Unatoč spomenutom podudaranju nailazimo ali na znatne i važne razlikosti u faunama. Ništa manje od četiri roda poznata su iz Sedmogradske, koji do sad nigdje nijesu opaženi, dakle ni u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji, naime rodovi: *Chordeumida Entomobielzia, Mastigophorophyllon*-a i *Heterobruneria* Verh. te rod *Iulida Stenophyllum* Verh. Nasuprot posjeduje Bosna kao do sada osebujne rodove *Ceratosoma, Microbrachysoma* i *Heterolatzelia*, Hercegovina *Typhloglomeris.*

U Sedmogradskoj nagjen je samo 1 *Brachydesmus*, ali 7 *Polydesmus*, u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji 11 *Brachydesmus* (uopće za jedno područje do sad najveći poznati broj), ali samo 3 *Polydesmus. Lysiopetalida* uopće nema u Sedmogradskoj, dočim iz Bosne, Hercegovine i Dalmacije poznajemo već 5 vrsti.

Vrijedno je spomenuti zastupnika *Pachyiulus*-a, jer dočim od ovog roda u Sedmogradsku dopire samo jedna vrsta (navodi Daday-a od svih drugih podsjegurno su pogrješni), zastupan je u Bosni kroz 2—3, u Hercegovini i Dalmaciji kroz 4 vrste.

Zanimljivo bi bilo još usporegjenje sa Kranjskom, ali ta zemlja je žalibože još premalo istražena, te ću samo još učiniti usporegjenje sa Štajerskom, koja je zaslugom C. Attemsa postala dosta poznatom:

Ona ima sa Bosnom ovih 18 zajedničkih formi:

1. *Gervaisia costata, acutula.*
2. *Glomeridella minima.*
3. *Glomeris multistriata.*
4. *Gl. europaea, hexasticha.*
5. *Gl. europaea, conspersa.*
6. *Polydesmus illyricus.*
7. *P. collaris.*
8. *Strongylosoma pallipes.*
9. *Iulus foetidus.*
10. *I. boleti.*
11. *Iulus luridus.*
12. *I. molybdinus.*
13. *I. dicentrus.*
14. *Brachyiulus unilineatus.*
15. *Leptophyllum nanum.*
16. *Isobates varicornis.*
17. *Blaniulus venustus.*
18. (po svoj prilici) *Brachyiulus littoralis.*

O oblicima u Štajerskoj, postavljenima po Attemsu, ja doduše još dvojim, tako n. pr. proti *Chordeuma silvestre*, *„Craspedosoma“ mutabile* i *Brachyiulus fasciatus.* Kad je Attems svoju radnju pisao, ne bijaše još poznat rod *Brachyiulus,* dočim je to sad vrstama bogata skupina sa više podrodova.

Lysiopetalide kao i rod *Pachyiulus* manjkaju posve u Štajerskoj, dočim se pojavljuju neki osobiti rodovi *Chordeumida,* tako (osim *Attemsia* u Kranjskoj) *Haasea, Verhoeffia* i *Trachysoma;* nekoji drugi nijesu još dovoljno poznati.

Poslije ovoga promatranja govoriću još kratko o geografskom karakteru rodova:

Glomeris, Polydesmus, Strongylosoma, Lysiopetalum, Pachyiulus, Brachyiulus i *Iulus* rasprostranjeni su preko granica Evrope.

Strongylosoma može se nazvati kosmopolitskim. *Glomeris* dosiže do najodaljenijih krajeva Azije. *Pachyiulus* i *Brachyiulus* jesu naročito istočno-mediterrani, te dosižu bar do prednje Azije. Vrlo je nezgodno da se dalje što navagja o izvan-evropejskoj rasprostranjenosti *Polydesmus*-a, *Lysiopetalum*-a i *Iulus*-a, jer je konačno ipak vrlo dvojbena pripadnost nekojih navodnih pripadnika tih rodova. *Polydesmus* n. pr. pripadnik je još Kine i Kameruna, a ti navodi mogu biti i tačni.

Do sad sam spram ostalih područja prikazao jedinstveno cijelu faunu Bosne, Hercegovine i Dalmacije. Sada neka nas prijegled pouči, kako je nužno, da razlikujemo dva područja, naime s jedne strane Bosnu, a s druge Hercegovinu-Dalmaciju. Skroz je nužno, da se ovdje prirodna geografija malo promotri, osobito zbog toga, što su političke megje tih trijuh pokrajina za prirodoslovca bez svake važnosti. Izmegju Dalmacije i Bosne sačinjavaju megju Dinarske Alpe, a Hercegovina nije ništa drugo do li proširenje krša kamenitog dalmatinskog primorja, koje je postalo time, što Alpe prestaju. Gore, što leže u području gornje Neretve, a politički još spadaju Hercegovini, imaju se zoološki k Bosni ubrajati, dočim se u niskim dolinama, počevši od mostarske uvale, razni oblici uzdižu, koji se tek zaustavljaju približenjem vodomegji izmegju Jadranskog i Crnog mora. Bosansko je područje bogato vodom, pa s toga i šumovito, hercegovačko-dalmatinsko oskudno je vodom, pa s toga oskudno i šumom, ono je daklem *Hylaea*, a ovo *Petraea*. Važnije osnovice nego li su te, ne mogu se naći za razlikost obih područja faune. Iz toga ali još ne slijedi, da su Hercegovina i Dalmacija u nižim područjima posve bez šuma, megjutim nagje se u takvim ponajviše šikarastim šumama tek malo diplopoda bosanskih šuma, a istodobno raznih drugih oblika. Evo zastupnika obih područja jedni uz druge:

<table>
<tr><th><i>Bosna:</i></th><th><i>Hercegovina-Dalmacija:</i></th></tr>
<tr><td><i>Gervaisia costata, acutula.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td><i>G. multiclavigera.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td><i>Glomeridella minima.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td>—</td><td><i>Typhloglomeris coeca.</i> (Špilje)</td></tr>
<tr><td><i>Glomeris multistriata.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td colspan="2"><i>Glomeris europaea, hexasticha.</i></td></tr>
<tr><td colspan="2"><i>Gl. europaea, conspersa.</i></td></tr>
<tr><td>—</td><td><i>Glomeris europaea pulchra.</i></td></tr>
<tr><td>—</td><td><i>Gl. europaea herzegovinensis.</i></td></tr>
<tr><td><i>Polyzonium bosniense.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td><i>Polydesmus illyricus.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td><i>P. collaris.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td>—</td><td><i>Polydesmus herzegovinensis.</i></td></tr>
<tr><td>?</td><td><i>Brachydesmus subterranens.</i> (Špilje.)</td></tr>
<tr><td><i>Brachydesmus bosniensis.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td><i>Br. polydesmoides.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td><i>Br. reversus.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td>?</td><td><i>Br. lobifer.</i></td></tr>
</table>

Bosna:	**Hercegovina-Dalmacija:**
—	*Br. lobifer, unciger.*
—	*Br. Apfelbecki.*
—	*Br. lapidivagus.*
—	*Br. dalmatinus.*
Br. herzegovinensis[1]).	—
—	*Br. lapadensis.*
—	*Br. glabrimarginalis.*
—	*Strongylosoma iadrense.*
—	*St. inferum.*
—	*St. dalmatinum.*
Strongylosoma pallipes.	—
Microchordeuma Brölemanni.	—
Polymicrodon nivisatelles.	—
—	*Polymicrodon fuscilliferum.* (Špilje.)
Ceratosoma Apfelbecki.	—
Craspedosoma Rawlinsii, bosniense.	—
Microbrachysoma alpestre.	—
Heterolatzelia nivale.	—
Heteroporatia bosniense.	—
—	*Lysiopetalum carinatum.*
—	*L. Lendenfeldii.*
—	*L. herzegovinense.*
Lysiopetalum degenerans, bosniense.	—
Isobates varicornis.	?
Blaniulus venustus.	—
Leptophyllum nanum.	—
L. montanum.	
Pachyiulus hungaricus.	—
—	*Pachyiulus fuscipes.*
—	*P. unicolor.*
—	*P. flavipes.*
—	*P. cattarensis.*
P. bosniensis.	—
Brachyiulus bosniensis.	—
Br. transsilvanicus.	—
Br. monticola.	—

---

[1]) Ime se odnosi na političku Hercegovinu.

Bosna:		*Hercegovina-Dalmacija:*
Brachyiulus dentatus.		—
Br. unilineatus.		—
	Brachyiulus Apfelbeckii.	
?		*Brachyiulus littoralis.*
—		*Br. podabrus.*
	Brachyiulus podabrus, Krohnii.	
	Iulus trilineatus.	
Iulus fallax, curvipes.		—
I. sarajevensis.		—
I. silvivagus.		—
I. laetedorsalis.		—
I. bjelasnicensis.		—
I. graciliventris.		—
I. Schiödtei.		—
—		*Iulus psilonotus.*
—		*I. Ganglbaueri.*
I. molybdinus.		—
I. dicentrus.		—
	Iulus boleti.	
I. luridus.		—
	(foetidus?)	
41 samo Bosna.	**6** zajedno.	**27** samo Hercegovina-Dalmacija.

Ovdje dakle vidimo toliku razlikost i tako neznatnu sličnost, kakovu možemo naći samo izmegju daleko rastavljenih područja. Hercegovina i Dalmacija baš su obilne mediterranim formama, dočim su u Bosnu samo nekoje zalutale.

Nije dakle pravilno, da se Bosna uvlači u mediterranu subregiju, ko što se to vigja na životinjsko-geografskim kartama (sravni n. pr. kod Wallace); Bosna pripada evropejskoj subregiji.

Već sada spominjem, da baš iste zaključke moram izvoditi iz rasprostranjenosti *Chilopoda* i *Isopoda.* Od prvih svagdje se u Dalmaciji-Hercegovini nagju *Himantarium* i *Scolopendra,* dočim se gube, čim stupimo u bosansko gorje.

Što se tiče diplopoda, zajedničkih Bosni, Hercegovini i Dalmaciji, ovo ću još spomenuti:

Oba *Glomeris* vrlo su rasprostranjeni oblici, *Iulus boleti* je stanovnik mulja pa se i tamo još drži, gdje je trulog drveća. Ako se dakle još nagje u Hercegovini-Dalmaciji, ipak nije više obilan. Bez dvojbe je, da se je iz Bosne naselio u Hercegovinu-Dalmaciju. Nasuprot je *Iulus trilineatus* izrično mediterrani oblik, koji može da podnosi veliku sušu i koji se je iz Hercegovine-Dalmacije u Bosnu doselio, a možda i dalje u južnu Ugarsku. U bosanskom visokom gorju naći ga je kao var. *niger*. Ta je vrsta jako rasprostranjena i u području istočnog Sredozemnog mora. Nedavno sam ga dobio čak iz Male Azije.

Brachyiulus Apfelbecki i *podabrus, Krohnii* sigurno su stanovnici sjeverozapadnog Balkana, bar nijesu poznati preko njegovih granica.

Pošto sam i u Bosni nalazio prvu vrstu na suhim mjestima, sva je prilika, da je iz Hercegovine-Dalmacije u onu zemlju došla. *B. podabrus, Krohnii* potpuno je čeprkavac humusa, te u Bosni stanuje ponajviše u niskim šumama.

Što se tiče oblika, nagjenih samo u Hercegovini-Dalmaciji, izgleda da je jedan dio u Hercegovini endemičan, bar nijesam u dalmatinskom primorju nabasao na različite vrste. I opet ih ovdje usporegjujem:

<table>
<tr><th><i>Hercegovina:</i></th><th><i>Dalmacija:</i></th></tr>
<tr><td><i>Typhloglomeris coeca.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td><i>Glomeris europaea, hexasticha.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td colspan="2"><i>Glomeris europaea pulchra.</i></td></tr>
<tr><td><i>Gl. europaea, herzegovinensis.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td><i>Polydesmus herzegovinensis.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td><i>Brachydesmus subterraneus.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td><i>Br. lobifer.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td><i>Br. lobifer, unciger.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td><i>Br. Apfelbeckii.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td>—</td><td><i>Brachydesmus lapidivagus.</i></td></tr>
<tr><td>—</td><td><i>Br. dalmatinus.</i></td></tr>
<tr><td colspan="2"><i>Brachydesmus lapadensis.</i></td></tr>
<tr><td><i>Br. glabrimarginalis.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td colspan="2"><i>Strongylosoma iadrense.</i></td></tr>
<tr><td colspan="2"><i>Str. dalmatinum.</i></td></tr>
<tr><td><i>Strongylosoma inferum.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td><i>Polymicrodon furcilliferum.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td colspan="2"><i>Lysiopetalum carinatum.</i></td></tr>
<tr><td colspan="2"><i>L. Lendenfeldii.</i></td></tr>
<tr><td><i>Lysiopetalum herzegovinense.</i></td><td>—</td></tr>
<tr><td colspan="2"><i>Pachyiulus fuscipes.</i></td></tr>
<tr><td>—</td><td><i>Pachyiulus flavipes.</i></td></tr>
</table>

Hercegovina:		***Dalmacija:***
—		*Pachyiulus cattarensis.*
Pachyiulus unicolor.		—
Brachyiulus Apfelbeckii.		?
	Brachyiulus littoralis.	
	Br. podabrus.	
	Br. podabrus, Krohnii.	
	Iulus trilineatus.	
	I. psilonotus.	
—		*Iulus Ganglbaueri.*
	I. boleti.	
14 Hercegovina.	**13** zajedno.	**5** Dalmacija.

Pod Dalmacijom ovdje se razumjeva jedino ona, svojom vječito zelenom florom poznata obala, koja, kako se razabire iz prednavedenog, oskudjeva u vrstama. Hercegovina se karakterizuje osobito kamenitim poljanama i malim šikarama. Nadalje je ona mnogo bogatija špiljama, nego li Dalmacija. Spram Bosne upada u oči mnogo veća sličnost izmegju Dalmacije i Hercegovine, što se osniva na mnogo sličnijim prirodnim odnošajima.

Prijegled 47 vrsti u Bosni, 27 vrsti u Hercegovini, 18 vrsti u Dalmaciji pokazuje vidljivo umanjenje broja vrsti u pravcu k moru. Ali da to posebice ne vrijedi svugdje, može se dovoljno uvidjeti iz sravnjivanja tabela Bosne-Hercegovine-Dalmacije i Hercegovine-Dalmacije. Tako n. pr. u Hercegovini-Dalmaciji *Iulus* se jako umanjuje, dočim se *Brachydesmus* umnožava.

(Dalmatinska su ostrva megjutim toliko, koliko i neproučena!)

O Bosni prilažem još sravnjavajući faunistički prijegled. (Odnosi prama nekim sjevernim područjima već su gori navedeni.) Koliko sam ja opažao, ne mogu držati za opravdano razlučivanje izmegju sjeverne i južne Bosne, ali mogu istaknuti razlike megju oblicima nizinskim, brdskim i alpinskim. Razdjeljenje tih skupina ovisi onda sasma o orografiji, i otud slijedi, da najviše gorskih i alpinskih oblika valja tražiti u južnoj Bosni. Pošto moramo razlikovati razna odvojena alpinska područja[1]), — spominjem osobito 1. brda zapadno od Zenice, 2. brda izmegju Jajca i Livna, 3. područje Bjelašnice, 4. područje Prenja i 5. područje Vranjplanine (zapadno od Jablanice), — to ćemo kašnje morati razlikovati takogjer lokalna faunistička područja alpinskoga karaktera. Na njih ću naročito upraviti moje dalje študije, jer su do sad malo, a djelomice nimalo poznate.

---

[1]) Takovima bih označio brda preko 1800 *m*.

Alpinski oblici, koji zaslužuju osobitu pažnju, jer su u svojim visokim područjima iznad granice drveća isto tako usamljeni, kao životinje oceanskih ostrva, imaju se tek tada označiti pravim alpinskim životinjama, ako su se u predjelu iznad granice drveća tako uživjeli, da ispod nje ne bi mogli živjeti, te su tako samo elementarnim slučajem na niže potisnuti, pa se samo rijetko nagju u šumskim krajevima.

Kao gorski oblici imaju se smatrati stanovnici povisoko ležećih šuma, koje su većinom areal, spajajući razna alpinska područja. Ne mogu se ovdje označiti oštre megje naprama oblicima nizine, ali se može već sada istači, da se izim alpinskih oblika po svoj prilici ni pravi gorski oblici ne mogu zateći u sjevernoj Bosni iznad linije, koja bi se od prilike povukla sjeverno iznad Jajca, Žepča i Zvornika. Iz jednog jedinog nalaska ne može se zaključiti, radi li se o nizinskom, gorskom ili alpinskom obliku; tako je n. pr. *Iulus trilineatus* gorski oblik, ali dolazi do alpinskih visina; *Brachyiulus monticola* je gorski oblik, ali takogjer zalazi u područja visokih gora. Nasuprot je *Polymicrodon nivisatelles* alpinska životinja, koja se nagje samo iznad granice drvlja.

Time sam već došao na biološke skupine. Okolnosti su očito takove, da se geografska područja u Bosni djelomično podudaraju sa biološkim skupinama. Od ovih sam u berlinskom „Archiv für Naturgeschichte“, 1896., knj. I., sv. 1., str. 28., 29. postavio deset skupina.

Za sada moram se za Bosnu ograničiti na najvažnije, naime:

1. životinje kamenja, 2. životinje lišća, 3. životinje kore, 4. životinje obala, 5. životinje špilja, 6. alpinske životinje.

Zadnja skupina potpuno se podudara sa odnosnom geografičkom.

Životinje kamenja i obala pripadaju nizinskim oblicima, životinje lišća jesu sad gorski, sad nizinski oblici, životinje kore i špilja ne mogu se pribrojiti nijednoj od geografskih skupina.

I. Alpinski oblici:

1. *Polymicrodon nivisatelles.*
2. *Microbrachysoma alpestre.*
3. *Heterolatzelia nivale.*
4. *Iulus bjelasnicensis.*

II. Bregoviti oblici

(Životinje lišća):

1. *Glomeridella minima.*
2. *Polyzonium bosniense.*
3. *Microchordeuma Brölemanni.*
4. *Ceratosoma Apfelbecki.*
5. *Leptophyllum montanum.*
6. *Brachyiulus monticola.*

7. *Br. dentatus.*
8. *Iulus sarajevensis.*
9. *I. silvivagus.*
10. *I. laetedorsalis.*
11. *Iulus graciliventris.*
12. *I. Schiödtei.*
13. *I. molybdinus.* (?)
14. *I. dicentrus.*

III. ***Nizinski oblici:***

a) Životinje kamenja:

1. *Pachyiulus bosniensis.*
2. *Brachyiulus bosniensis.*
3. *Br. transsilvanicus.*
4. *Brachyiulus unilineatus.*
5. *Iulus trilineatus.*

b) Životinje obala:

1. *Strongylosoma pallipes.*
2. *Polydesmus collaris.*

c) Životinje lišća (koje se nalaze i u bregovitim i u ravnim predjelima):

1. *Glomeris europaea, hexasticha.*
2. *Polydesmus illyricus.*
3. *Craspedosoma Rawlinsii, bosniense.*
4. *Heteroporatia bosniense.*
5. *Leptophyllum nanum.*
6. *Pachyiulus hungaricus.*
7. *Iulus fallax, curvipes.*
8. *I. luridus.*

d) Životinje kore (pokazuju se djelomično i kao gorski oblici):

1. *Isobates varicornis.*
2. *Blaniulus venustus.*
3. *Iulus boleti.*

(O nespomenutim oblicama ne mogu izreći sud u geografsko-biološkom pravcu.)

Obazrimo se sada u biološko-geografskom pogledu još na Hercegovinu-Dalmaciju. Po gore navedenome ne treba se više čuditi, da u tim područjima prevlagjuju životinje kamenja, naime:

1. *Glomeris europaea, pulchra.*
2. *Polydesmus herzegovinensis.*
3. *Brachydesmus lobifer.*
4. *Br. lobifer, unciger.*
5. *Br. Apfelbecki.*
6. *Br. lapidivagus.*
7. *Br. dalmatinus.*
8. *Br. lapadensis.*
9. *Br. glabrimarginalis.*
10. *Strongylosoma dalmatinum.*
11. *Str. iadrense.*
12. *Lysiopetalum carinatum.*
13. *L. Lendenfeldii.*
14. *Pachyiulus fuscipes.*
15. *P. flavipes.*
16. *P. unicolor.*
17. *P. cattarensis.*
18. *Brachyiulus Apfelbecki.* (?)
19. *Br. podabrus.*
20. *Iulus trilineatus.*
21. *I. psilonotus.*

Od životinja lišća šikarastih šuma neka se samo spomenu:

1. *Glomeris europaea, herzegovinensis.*
2. *Gl. europaea hexasticha.*
3. *Lysiopetalum herzegovinense* (po svoj prilici).
4. *Iulus Ganglbaueri.*

Kao životinje obala pojavljuje se *Brachyiulus littoralis,* koji se odlikuje tim, što ljubi primorje i okolicu raznih slatkih voda.

Stanovnik mulja jeste *Brachyiulus podabrus, Krohnii.*

Životinje kore *Iulus boleti.*

Životinje špilja:

1. *Typhloglomeris coeca.*
2. *Brachydesmus subterraneus.*
3. *Strongylosoma inferum.*
4. *Polymicrodon furcilliferum.*

III. Posebna faunistika.

1. *Gervaisia costata acutula* Latz. Ivan 2 ♀, 1 ♂ (skrajni prst kopulacione noge prelomljen). Igman 1 ♀, 1 ♂, Ramska dolina 1 ♀.
2. *Gervaisia multiclavigera* Verh. Jajce, dolina Plive, na rubu šume pod kamenjem megju travama.
3. *Typhloglomeris coeca* Verh. U špiljama kod Trebinja: Ilijina špilja, Vučja špilja, špilja-provalija. (Ovo zadnje ime dajem špilji sa malim, niskim ulazom i strmim tlom, koja se nalazi nedaleko od oružničke kuće, koja leži zapadno od Trebinjčice na cesti iz Trebinja u Dubrovnik. Tu špilju posjetio sam u društvu gg. prof. Matalića iz Trebinja i P. Strobla iz Admonta, te preparatora Winneguta. Dvaput smo bili u pogibelji, što su se odronile kamenice, pa s toga preporučam najveću pažnju, kada više njih posjećuje špilju, osobito iza kišovitog vremena, ko što je to kod nas slučaj bio.)

   Ta *Glomerida* je potpuno bez očiju, a nalazio sam je samo na posve tamnim mjestima. Osim ♂ i ♀ takogjer 1 mlada ♀ sa 9 + 3 dorsalnih pločica.
4. *Glomeridella minima* Latz. U polovičnoj visini Trebevića pod lišćem, u šikari *(Corylus)* blizu jedno uz drugo 1 ♂, 6 ♀.
5. *Glomeris multistriata* C. Koch. Trebević; sa 2—3 brazde na poprsju. Analni štit u ♀ posve zaobljen, u ♂ široko uvaljen. Sredina svih dorsalnih ploča ima crnu pjegu u spodobi prevrnutog V. Vučja luka (Apfelb.). Igman (takogjer 1 ♂, koji se je tek izvalio, sept.).
6. *Gl. europaea, hexasticha* Brandt.

   a) veći šumski oblik: Mostar, Blato pod lišćem. Sarajevo, nad gradskom šumom. Trebević. Vrelo Bosne.

b) manja dolinska forma: Slavonski Brod, često. ♀ popriječno znatno veća nego ♂. Pjege kod ovog oblika poprječno manje, ali su oštrije istaknute.

7. *Gl. europaea, conspersa* C. Koch. Trebević, u šikari pod lišćem. Vučjaluka (Apfelb.). Igman 6 ♀, dugih 14—18 *mm*. Naći ju je za stalno i u Hercegovini i južnoj Dalmaciji, jer sam je nalazio dalje sjeverno od Macchije.

8. *Gl. europaea, pulchra* C. Koch. Na kamenim poljanama kod Mostara vrlo česta. Krševita poljana kod Trebinja, dolina Radobolje, Jablanica. Gruž, Dubrovnik, Lopud, Ston-tijesno, Kaštelnovi, Kotor. Rado ždere skoro suho marveno gjubre.

9. *Gl. europaea, herzegovinensis* Verh. Trebinje u hrastovoj šikari (Apfelb.).

10. *Polyzonium bosniense* Verh. Trebević, u šikari pod lišćem, ♀ 8—12, ♂ $5^{1}/_{2}$—10 *mm* dugi.

11. *Polydesmus illyricus* Verh. Jajce, dolina Plive pod kamenjem 1 ♂ (26 *mm*). Pullus VII 4 ♂, 1 ♀ (sve duge samo 15 *mm:* prilog za megjustanje [Zwischenstadium]!), pullus VI 1 ♂ obala Vrbasa. Travnik, obala Lašve 2 ♂, pullus V 1 ♀ pod kamenom. Zenica, pullus VI 1 ♀. Sarajevo, gradska šuma pod lišćem 1 ♂. Trebević (29. VIII) 2 ♂, pullus VII 3 ♀, VI 1 ♂. Igman 6 ♂, 3 ♀, VII 1 ♂, 1 ♀ VI 2 ♀. Ivan 2 ♀, 1 ♂, VI 1 ♂. Jablanica, uz jedan potok pod drvećem 1 ♂, V 1 ♂, 3 ♀. Dolina Rame, uz jedan potok pod drvećem i kamenom 4 ♂ (27—29 *mm*), 7 ♀ (25—$26^{1}/_{2}$ *mm*), VII 1 ♀. Plasa, bukova šuma 1 ♀, 1 ♂. Vrelo Bosne 1 ♀.

12. *P. collaris* C. Koch. Sarajevo, kamena špilja na podnožju Tebevića pod kamenjem uz jedan potočić 7 ♂, VII 1 ♀; Mošćanica dolina 6 ♂, 4 ♀, VI 1 ♂, V 1 ♀. Trebević, pullus VII 1 ♂, VI 1 ♂, 1 ♀. Jajce, obala Vrbasa 4 ♂, 1 ♀, VI 1 ♂. Travnik, obala Lašve, VII 1 ♀, V 1 ♀. Zenica, pullus VI 1 ♂. Ivan 19 ♂, 5 ♀, u ostalom u velikoj množini uz jedan šumski potok pod deblima, lišćem i prosto trčeći. Jablanica, uz jedan potok pod drvećem 2 ♂, 1 ♀, isto tako u dolini Rame 2 ♂, 1 ♀, VII 2 ♂, u ostalom obilna.

13. *P. herzegovinensis* Verh. Radobolja kod Mostara, pod velikim kamenjem na jednom obronku, na malenom prostoru 46 ♂, 12 ♀. Blato, pod kamenjem i drvljem 9 ♂, 6 ♀, VII 6 ♂, 15 ♀, 1 ♀ (djelomice Apfelb.). Blato, groblje 5 ♂ 2 ♀.

14. *Brachydesmus subterraneus* Hell. Špilja kod Livna (Apfelb.) 15 ♂, 1 ♀, VI 9 ♂, 12 ♀, V 2 ♂, 1 ♀ (Proterandrije). U dolini Mošćanice kod Sarajeva duboko u crnici pod kamenjem našao sam nekoliko

Brachydesma, koji po svojem ostalom sastavu amo spadaju, ali to nije dovoljno stalno, jer nijesam našao dovoljno izrasle ♂ ♂. (Odgoj mladih ♂ ♂ nije mi uspjeo). (Pullus VII 6 ♂, 2 ♀, VI 8 ♀). I u špiljama kod Trebinja naigjoh na Brachydesme, koji po svoj prilici amo spadaju.

15. *Br. bosniensis* Verh. Sarajevo, iznad gradske šumice pod lišćem 2 ♀, dolina Mošćanice 1 ♀, gradska šumica 2 ♂, 1 ♀ (sve 8 *mm* duge). Plasa, u bukovoj šumi 1 ♂ (7 *mm*).
16. *Br. herzegovinensis* Verh. Jablanica, pod drvećem 1 ♂ ($6^{1}/_{2}$ *mm*). Plasa, u visini od 1600 *m*, nad šumskom granicom pod kamenjem 1 ♂, 2 ♀ (♀ 8 *mm*).
17. *Br. polydesmoides* Verh. Sarajevo, gradska šuma pod lišćem 1 ♂, dolina Mošćanice pod lišćem 1 ♀, 1 ♀. Jajce, dolina Vrbasa pod travama *Urtica* i dr. (pošto sam ih odstranio) trkajuća 2 ♂.
18. *Br. glabrimarginalis* Verh. (11—$11^{1}/_{2}$ *mm*). Dolina Radobolje kod Mostara 1 ♀, Blato 5 ♀.
19. *Br. dalmatinus* Latz. Kotor, u maslinovim gajevima pod kamenjem 5 ♂, 5 ♀. (♂ 16 *mm* ♀ $13^{1}/_{2}$—$14^{1}/_{2}$ *mm* duge). Ston pod kamenjem 2 ♀. Lopud, isto tako 18 ♀, dolina Omble 2 ♀, Dubrovnik 1 ♂.
20. *Br. lapidivagus* Verh. Kaštelnovi, u razvalinama jedne kućetine 4 ♂ ($13^{2}/_{3}$—$16^{1}/_{2}$ *mm*) 2 ♀ ($12^{1}/_{3}$—$13^{2}/_{3}$ *mm*), V 1 ♂. U maslinskim gajevima kod mora pod kamenjem 6 ♂ (16—17 *mm*) 1 ♂ (13 *mm*) 1 ♂ ($11^{1}/_{2}$ *mm*), 4 ♀ (13—16 *mm*).
21. *Br. Apfelbecki* Verh. Trebinje (Apfelb.) 3 ♂, 8 ♀ (♂ 13 *mm*).
22. *Br. lobifer* Verh. Dolina Rame, uz jedan potok pod kamenjem 1 ♂ (14 *mm*) 1 ♂. Polja uz Neretvu sjeverno od Mostara 1 ♂.
23. *Br. lobifer, unciger* Verh. Cesta Mostar-Buna pod kamenjem 5 ♂ (12 *mm*) 4 ♀ (13 *mm*).
24. *Br. reversus* Bröl. Trebević (subalpin) pod kamenjem 2 ♂, 1 ♀. Ivan-planina (Apfelb.) 1 ♀.
25. *Br. lapadensis* Verh. Lopud 3 ♂ 5 ♀ (1 par u copuli). Dolina Omble 2 ♂, 3 ♀. Trebinje, u hrastovoj šikari 1 ♀, 1 ♂ (djelomice Apfelb.).
26. *Strongylosoma pallipes* (Oliv.) Latz. Sarajevo, iz doline pa do trebevićke visine 5 ♂, 3 ♀, VI 3 ♂, V 1 ♂. Izvor Bosne 2 ♂, 3 ♀. Izrasli su crni sa žuto-smegjim pjegama, kod ♀ su pjege nešto veće i svjetlije. Dolina Mošćanice i Miljacke 2 ♂, 2 ♀. Igman 2 ♂, 1 ♀. Jajce, dolina Vrbasa pod travama 1 ♂, 4 ♀. Dolina Jezera 18 ♂ 9 ♀, VII 1 ♂, V 3 ♀ 1 ♂. Osim toga nagjoh od pullus V

32 komada sa segmentima tijela udruženo. Pošto sam isti štadijum V ali našao i raštrkano, proizlazi iz toga, da se razilaženje dogagja u tom štadiju. Travnik uz potok na škriljevačkoj zemlji 1 ♂, 1 ♀.

27. *Str. iadrense* Pregl. Mostar 1 ♀. Dolina Radobolje, pod kamenjem 19 ♂, 21 ♀, 1 pullus. Polja uz Neretvu 5 ♂. Izvor Bune 5 ♂, 18 ♂ (djelomice pod ekskrementima). Ston 2 ♀, Lopud 5 ♂, 45 ♀, dolina Omble 2 ♀.

28. *Str. inferum* Verh. Trebinje, Vučja špilja, pullus VII 1 ♀, duboko u špilji.

29. *Str. dalmatinum* Verh. [? = *erosum* Bröl.] Kotor, pod kamenjem megju travama 1 ♂, 5 ♀, VII 3 ♂, 4 ♀. Trebinje u hrastovoj šikari pod lišćem 1 ♀ (P. Strobl) 1 ♂, 3 ♀, VII 1 ♀, (Apfelb.). Špilje kod Trebinja 2 ♀.

30. *Microchordeuma Brölemanni* Verh. Sarajevo, šikare nad gradskom šumicom pod lišćem 2 ♂, 3 ♀. Na Trebeviću u šikari isto tako, 2 ♂, 9 ♀. U gradskoj šumici i njezinoj okolici pod lišćem i kamenjem 5 ♂, 11 ♀. Jablanica, Plasa, bukova šuma 3 ♂, 2 ♀. Dolina Rame 1 ♀. Ivan 26 segm., 1 ♀. Igman 26 segm. 1 ♂. Travnik u bukovoj šumi 26 segm. 1 ♀.

31. *Polymicrodon furcilliferum* Verh. Špilja kod Livna, nagjena po kustosu Apfelbecku, u oba spola 21 ♂, 10 ♀ dne 18. juna 1897. Dobio sam i neodraslih, od 28 segm. 4 ♂, 8 ♀, od 25 segm. 4 ♀.

32. *P. nivisatelles* Verh. Bjelašnica u visini od preko 2000 *m* u dolinama pod kamenjem, naročito na mjestu, pokraj kojeg se nalazilo snježište 10 ♂, 26 ♀, 12 ml. ♀ od 28 segm.

33. *Ceratosoma Apfelbecki* Verh. Trebević, u šikari ispod lišća 1 ♂, 7 ♀. Iznad gradske šumice ispod lišća 1 ♀.

34. *Craspedosoma Rawlinsii, bosniense* Verh.

a) u jeseni: Jajce na šumskom rubu pod travama 11 ♂ ali nikakva ♀. Megjutim našlo se od „*athesinum*"-a na istom mjestu 22 ♀ sa 28 segm., najbolji dokaz za Proterandriju i za zajedništvo obih oblika. Vrbas-dolina 1 ♂. Igman 1 ♂, 28 segm. *(athesinum)* 2 ♂, od 26 segm. 5 kom., 19 segm. 1 kom. Travnik, na potočnoj obali, na škriljevcu 28 segm. 1 ♀. Ivan 28 segm. 1 ♂;

b) u proljeću: Jablanica, pod drvećem uz jedan potok 1 ♀, dolina Rame, isto tako 1 ♀. Sarajevo, gradska šumica pod lišćem 1 ♀. Plasa, u bukovoj šumi 1 ♀ (nikakov ♂).

Očevidno razvijaju se ♀♀ tek kašnje u jesen, i nakon parenja umire veliki dio ♂♂, tako da je u proljeću više ♀♀. Da ali ♂♂ u proljeću takogjer ne manjka poznato mi je (za *simile)* barem iz drugih okoliša (n. pr. iz Njemačkog carstva).

35. *Microbrachysoma alpestre* Verh. Jablanica, na Plasi, nad granicom drvlja, duboko u humusu pod kamenjem 2 ♂, 1 ♀.

36. *Heterolatzelia nivale* Verh. Bjelašnica, u visini od 2000 *m* u „dolinama“ pod kamenjem 3 ♂, 7 ♀, sa 28 segm. 2 ♂, 15 ♀, još 7 ml. sa 26, 23, 19, 15 i 11 segmenata trupa.

37. *Heteroporatia bosniense* Verh. Jajce, na rubovima šume pod travama trčeći 39 ♂, 6 ♀, 1 ml. ♀ sa 28 segm. Dolina Vrbasa 6 ♂, 1 ♀. Travnik, u šikari *Corylus*-a, na vapnencu pod lišćem 18 ♂, 18 ♀. (Inače poznam tu vrstu još iz Slavonije, Sl. Broda i zapadne Ugarske, Steinamanger.)

38. *Lysiopetalum carinatum* Brandt. 3—16 bedra sa (14 parova) jako nadsukanim bedričnim vrećicama. Vulve mogu sa $5^1/_2$ *mm* daleko zavratiti. Dolina Radobolje kod Mostara pod velikim kamenjem 2 ♀, 60 *mm* 46 segm., ♀ 56 *mm* 46 segm., ♂ 60 *mm* 46 segm. Ml. ♀ 29 *mm* 42 segm. — Ml. ♀ 44 *mm* 44 segm. — 3 ml. 45 *mm* 45 segm. — 3 ml. 44 *mm* 45 segm. (sa $1^1/_2$ *mm* zavraćenim vulvama). — Ml. ♂ 48 *mm* 45 segm. Vrelo Bune 4 ♂, 9 ♀ i dvije vrlo ml. ♀ sive (djelom. Apfelb.) Gruž, nutarnji zaton ♂ 61 *mm* 46 segm. Ston ml. ♀ 15 *mm* posve siva, jednolična, 33 segm. (samo 3—12 pari nogu sa bedričnim vrećicama). Poluotok Lopud ♀ 55 *mm* 46 segm., ♀ 50 *mm* 46 segm., ml. ♀ 45 *mm* 45 segm. (vulve samo 1 *mm* zavraćene). Kotor ♀ 59 *mm* 46 segm. (vulve s lijeva nevidljive, s desna $4^1/_2$ *mm* zavraćene). ♂ 63 *mm* 46 segm., ml. ♀ 47 *mm* 44 segm., ml. ♂ 48 *mm*, 45 segm. Trebinje 1 ♂ (Apfelb.). Kaštelnovi 1 ♀, 2 ml. ♀. Dolina Omble 1 ♀.

39. *Lys. Lendenfeldii* Verh. Špilja u dolini Rame 8 ♂, 10 ml., 32 ♀ i ml. ♀. — ♂ (49 segm.) 58—62 *mm.* — ♀ 65—74 *mm.* — Ml. ♂ 36 *mm* 45 segm. — 2 ml. ♂ 50 *mm* 48 segm. — 2 ml. ♂ 43—45 *mm* 47 segm. — Ml. ♀ ♀ 25—52 *mm*, imaju 41, 45 i 48 segm. Dolina Radobolje kod Mostara, nije rijedak pod kamenjem, ml. ♀ 39 do 59 *mm* 46, 47, 48 segm. Lopud 1 ♂ 66 *mm*. Kotor 1 ♀ 78 *mm*. U maloj špilji kod Jablanice ♀ 48 *mm* 48 segm., ♀ 62 *mm* 48 segm., ♂ 58 *mm* 48 segm. (ipak izrasao!) Špilje kod Trebinja 2 ♂, 2 ♀, 1 ml. ♂, 2 ml. ♀ 16 *mm* 28 segm., sivo-bijel, ocelle (4, 3, 2, 1) crne, 14 pari bedričnih vrećica. Ml. ♀ 30 *mm* 41 segm. sivosmegj, sa sivim postraničnim pjegama. — Gacko 1 ♂, 1 ♀ (Apfelb.).

40. *Lys. degenerans, bosniense* Verh. Vrelo Bosne 1 ♂ (Apfelb.) Jajce, dolina Plive, pod kamenjem, na šumskim rubovima 5 ♂, 15 ♀, 1 ml. ♀ sa 41 segm. i 1 ml. ♀ sa 35 segm.

(Megjutim našao sam u Banatu takogjer *Lys. degenerans* Latz. te primjećujem, da je taj oblik vrlo lako razlučiva pasmina.)

41. *Lys. herzegovinense* Verh. 1 ♀ sa 36 segm., imam zahvaliti prijatelju Apfelbecku, koji ju nagje u hrastovoj šikari kod Trebinja.

42. *Isobates varicornis* C. Koch. Jablanica, pod bukovom korom 31 ♀ i ml. ♀, isto tako pod bukovom korom 1 ♀ na Plasi. — Ivan, pod korom 1 ♀. Dosad ♂ nije se vidio.

43. *Blaniulus venustus* Mein. Jablanica, pod bukovom korom 8, ponajviše ml. ♀.

44. *Leptophyllum nanum* Latz. Trebević, u šikari pod lišćem 5 ♂, 10 ♀ u proljeću, u jeseni 29. augusta na istom mjestu 5 ♂, 5 ml. ♂, 12 ♀, 5 ml. ♀. Dolina Mošćanice, pod lišćem 1 ♀. Igman 1 ♂, 3 ♀.

45. *Leptoph. montanum* Verh. (♀ i ♂ sa 47 segmenata trupa). Trebević, u šikari pod lišćem 1 ♂, 1 ♀, u proljeću. 29. augusta 7 ♀, 1 ml. ♀, 2 ml. ♂. — 7. septembra 1 ml. ♂, 5 ml. ♀. Igman 3 ml. ♂.

46. *Pachyulus hungaricus* Karsch.

a) u proljeću: Sarajevo 6 ♂ (58 *mm* sa 57 i 58 segm.), 1 ml. ♀ (35 *mm*), 1 ml. ♀. Gradska šumica 1 ml. ♂ 26 *mm* 51 segm., 5 ml. ♀ 12—15 *mm*. Vrelo Bosne 1 ♂, 1 ml. ♀. Dolina Mošćanice 2 ♂, 1 ml. ♂ (36 *mm*, 54 segm.). Jablanica 4 ml. ♀. Jablanica ♂ 67 *mm* 59 segm., ♂ 60 *mm* 59 segm., ♂ 57 *mm* 59 segm., ♂ 55 *mm* 56 segm. ♂ 78 *mm* 59 segm.

b) u jeseni: Jajce, Dolina Vrbasa 1 ♂, 1 ml. ♀, 1 ml. ♂ 56 segm. Dolina Plive 4 ♂, 3 ml. ♀. — Trebević 2 ml. ♂, 1 ♀, 1 ml. ♀. Ivan 1 ♀, 3 ml. ♀, 2 ml. ♂. — Travnik, uz jedan potok 1 ♀, 2 ml. ♀ 23 *mm*, 2 ml. ♀ 11 *mm*, 1 ml. ♂ 29 *mm*. — Jezero 1 ml. ♂. — Zenica 1 ♂.

47. *Pach. fuscipes* C. Koch. Jablanica, Mostar (u i izvan grada), vrelo Bune, dolina Rame, polja uz Neretvu, Mostarsko Blato, dolina Omble, Lopud, Ston, Trebinje. Na većini tih mjesta obilan, ponajviše pod kamenjem, rjegje (kao što je na suhim mjestima u Blatu) pod korama. Pošto izmegju var. *leuconotus, subcrassus* i *Krohnii* ima mnogo prelaza, nije moguće tačno izbrojati pojedina nalazišta varieteta, ali ističem, da sam naišao na osobitu obilnost var. *Krohnii* u blizini Mostarskog Blata, a osnovni oblik sa crnim i sivim kolutićima najviše se nagje u Dalmaciji. U samome Mostaru te vrste mnogo je u grobljima i pukotinama zidova, često na jako suhim mjestima. Kad smo jedne večeri ja i moji pratioci u jednom predgragju te životinje sakupljali, saletjelo se mnogo Muhamedanaca, te nam pomogoše i doniješe toliko *fuscipes*-a, da ih nijesam sve mogao ponijeti. Najveća ♀ tu je bila 47 *mm* sa 54 segm., najveći ♂ 40 *mm*

sa 50 segm., najmanji ♂ (zrio!) $29^{1}/_{2}$ *mm* a takogjer 50 segm. — ♂ 33 *mm* sa 50 segm. Ml. ♂ 32 *mm* 53 segm. (Schalt — ♂!) Ml. ♂ 29 *mm* 50 segm. Brojio i pretraživao sam iz Mostara: 21 ♂, 2 ml. ♂, 49 ♀. Jablanica ♀ 59 *mm* 54 segm., ♂ 48 *mm* 54 segm. 1 ♀ sa poznatim (vapnenastim) muhećim jajetom na drugom segmentu dolje pokraj bedra. Vrelo Bune ♂ 37 *mm* 54 segm., ♂ 33 *mm* 52 segm., ♂ 33 *mm* 50 segm., ml. ♂ 31 *mm* 50 segm. Mostarsko Blato ♂ 38 *mm* 46 segm., var. *Krohnii*, ♂ 40 *mm* 47 segm., var. *Krohnii*, ♂ 30 *mm* 46 segm., var. *Krohnii*, ♂ 43 *mm* 48 segm., var. *lenconotus*. Brojio i istražio 5 ♂, 38 ml. ♂, 83 ♀. Ml. ♂♂ 33 *mm* 47 segm., — 25 *mm* 45 segm., — 33 *mm* 46 segm., — 19 *mm* 43 segm., 26 *mm* 45 segm., — 17 *mm* 42 segm., — 25 *mm* 44 segm., — 17 *mm* 41 segm. Lopud 6 ♂, 2 ml. ♂, 20 ♀, 10 ml. ♀. Na krševitim poljanama Neretve dosta puta sam tu vrstu nalazio gdje se penje uz stijenu, pa i pri suncu, osobito gdje je mahovine (10 ♂, 5 ml. ♂, 28 ♀, 9 ml. ♀).

48. *Pach. unicolor* C. Koch. Jablanica 3 ♂, 1 ♀, 5 ml. ♀. ♂ 55 *mm* 58 segm., ♂ 50 *mm* 58 segm. — Dolina Rame 3 ♂, 1 ml. ♂, 1 ♀. Mostar, u pukotinama zida 1 ml. ♂, (36 *mm* 57 segm.) 2 ml. ♀. Obala Neretve, uz pećinu puzajući 3 ♂ 47 *mm* 56 segm., ♂ 43 *mm* 55 segm., ♂ 48 *mm* 58 segm., ♂ 44 *mm* 55 segm., ml. ♂ 35 *mm* 54 segm., ml. ♂ 19 *mm* 45 segm., ♀ 62 *mm* 63 segm., ♀ 50 *mm* 58 segm., još 4 ♀ 50—55 *mm*, ml. ♀ 37 *mm* 56 segm., 2 ml. ♀ 16 *mm* 46 segm. Mostarsko Blato 3 ♀ 72 *mm* 64 segm., ♀ 65 *mm* 60 segm., ♀ 66 *mm* 62 segm., 9 ml. ♀, 2 ml. ♂ 20 *mm*, ♂ 55 *mm* 58 segm., ♂ 59 *mm* 59 segm. Dolina Radobolje 1 ♀. Megju komadima iz doline Rame nekoji se odlikuju bojom (2 ♂, 1 ♀): crvenosmegjima, poprječnima šipkama otraga na stražnjim kolutićima, a istodobno sprijeda na prednjim kolutićima, sižući postrance do foramina. (Kopulacioni organi tipični.)
49. *Pach. flavipes* C. Koch. U srednjoj Dalmaciji (Spljet) čest, osobito mnogobrojan oko Zadra.
50. *Pach. bosniensis* Verh. Vrelo Bosne 4 ♂, 3 ♀. Sarajevo ♀ 61 *mm* 58 segm., ♀ 48 *mm* 54 segm. Dolina Mošćanice, dolina Miljacke pod kamenjem ♂ 47 *mm* 56 segm., ♂ 47 *mm* 55 segm., ♂ 42 *mm* 53 segm., ♂ 42 *mm* 52 segm., ♂ 33 *mm* 51 segm.
51. *Pach. cattarensis* Latz. Kotor, u gajevima maslinskim pod kamenjem 8 ♂, 5 ml. ♂, 15 ♀, 10 ml. ♀. — ♂ 34 *mm* 50 segm., ♂ 38 *mm* 49 segm., ♂ 37 *mm* 48 segm., ml. ♂ 35 *mm* 49 segm., ml. ♂ 31 *mm*, 49 segm., ml. ♂ 29 *mm*, 48 segm., ml. ♂ 22 *mm*, 45 segm. Kaštelnovi u maslinskim gajevima 2 ♀, 1 ml. ♀.

52. *Brachyiulus bosniensis* Verh.

a) u proljeću: Trebević, subalpin 1 ml. ♂, 2 ♀, u šikari 1 ml. ♀. Vrelo Bosne 1 ♀. Mošćanica 2 ♂, 2 ♀. Dolina Rame 1 ♀ pod drvećem (legja crvena poput cigle). Dolina Omble 1 ♀ (Apfelb.) (legja podjednako smegje-crvena).

b) u jeseni: Jajce, dolina Plive 1 ♀. Jezero 1 ♀. Obala Vrbasa 1 ♀. Zenica u suhoj šumi listači pod lišćem 2 ♂. Tamno smegje spone preko legja sa tamnijom središnjom prugom.

53. *Br. monticola* Verh. ♂ i ♀ sasma crni, fina središnja crta preko legja još crnja. Trebević, blizu vrha u i pod mahovinom 4 ♂, 4 ml. ♂, 6 ♀, 1 ml. ♀, osim toga na istom mjestu 2 ♂, 5 ♀, 3 ml. ♀. Baba-planina 1 ♂, 1 ♀ (Apfelb.). Ivan 2 ♂ (Apfelb.). Plasa, bukova šuma 1 ♂, 1 ♀. Igman, u borovoj šumi pod drvećem 2 ♂, 5 ♀, 1 ml. ♀. Legja manje više smegja sa crnom središnjom crtom. Nekoliko komada nagjoh pod Saxifragom u visini od 2000 *m* na Bjelašnici. Svi imaju sivkasto osvijetljena legja.

54. *Br. transsilvanicus* Verh. Legja sa uzdužnim redovima rastavljenih pjega. Gradska šumica kod Sarajeva 1 ♂, 1 ♀. Dolina Miljacke 1 ♀, 1 ml. ♂ sa 50 segm. na cesti. Vrelo Bosne, pod lišćem 1 ♂, 8 ♀. U jednoj pećinastoj uvali kod Sarajeva u septembru 1 ♂, 1 ml. ♂, 1 ♀. Jajce, obala Vrbasa 2 ♀. Dolina Plive, na bukvi pod prilično suhom mahovinom 4 ml. ♂, 1 ♀, 4 ml. ♀. Travnik, u kamenolomu vapnenca pod kamenjem 1 ♂, 3 ♀. Svi sa crnom središnjom prugom, po stranama iste crveni, 1 ♀ sivosmegja. Zenica, u suhoj šumi listači 1 ♂ (sivo-žute pjegice na legjima).

55. *Br. dentatus* Verh. Trebević u proljeću, u šikari pod lišćem 1 ♀, subalpin 1 ♀, 1 ml. ♂ (19 *mm* 48 segm.) 1 ♂ (24 *mm* 49 segm.). Šikare nad gradskom šumicom pod lišćem 3 ♀. — ♂ i ♀ imaju po stranama dosta širokog, crnog, srednjeg pasa jedan red sivo-žutih, daleko rastavljenih pjega na šavovoj crti. 29. augusta, Trebević, u šikari 6 ♂: legja svjetlo-crvenkasta sa crveno-smegjim središnjim pasom ili sivo-crvena ili siva sa crnim središnjim pasom. 2 ml. ♂: legja svjetlo-crvenkasta sa crveno-smegjom središnjom crtom. Vrlo ml. ♂, sasma sivo-žut, legja i crte obranbenih žlijezda potamnjele. 15 ♀ sa istim postepenostima boja od sivog do crvenkastog kao ♂ ♂; 6 ml. ♀. — 7. septembra, Trebević: 11 ml. ♂, sa legjima raznih boja. 8 ♂, legja ponajviše svjetlo-crvenkasta. 16 ♀, 2 ml. ♀. — 2 put jedan par u kopuli, oba spola crvenkastih legja. Igman 2 ♀, 1 ♂ sa crvenkastim legjima. 3 ml. ♂. 3 ♀ sa sivim legjima i crnim središnjim pasom. Travnik na škriljevcu 2 ♀.

56. *Br. podabrus, Krohnii* Verh. Domanović (Apfelb.) 23 ♀, 6 ♂, svi sa širokim, oštro omegjašenim pasom polegja, po stranama sivosmegji. 2 ♂ isto tako, ali po stranama pokraj crnog pasa crveno-smegji, a foramina razgovjetno iza šva, što je, bar za stražnju polovinu tijela, obično slučaj. Mostarsko Blato u hrastovoj šumi, u mulju zakopani pod trulim granjem 2 ♂, 1 ml. ♂, 9 ♀, 2 ml. ♀. Legja ♂ ♂ podsjegurno tamnija nego u ♀. Trebinje 1 ♂, 1 ml. ♂, 3 ♀, 3 ml. ♀ (Apfelb.); spolovi jednake boje. Lopud 1 ml. ♂. Dolina Omble, u šikari pod lišćem 1♂, 4 ♀, sivi sa sivo-crnim trakama po strani, ♂ jedva tamniji. Vrelo Bosne, u šikari pod travom, zatrpani u humusu 10 ♂, 6 ♀, oba spola sivo-smegja, sa širokim, crnim pasom polegja. Okolica for. slabo potamnjela. ♂ jedva tamniji. Travnik, na škriljevcu i vapnenom tlu 1 ml. ♂, 4 ♀, 1 ml. ♀. Ivan, u bukovoj šumi pod lišćem 9 ♂, 6 ml. ♂, 15 ♀, 6 ml. ♀.

57. *Br. podabrus* Latz. var. *cattarensis* Verh. Kotor, u maslinskim gajevima pod kamenjem 2 ♂, 4 ♀. Kaštelnovi, u maslinskim gajevima 3 ♀, 1 ml. ♂. Lopud, u maslinskim gajevima 4 ♀, 1 ml. ♀. Blato 3 ♂ (Apfelb.). Tipični pjegasti osnovni oblik može se naći kod Blata, Kaštelnovog i Domanovića (Apfelb.). Ja sam vidio 4 ♀, 4 ml. ♀, 1 ml. ♂. Prelazi k var. *cattarensis* ne mogu se zatajiti.

58. *Br. unilineatus* C. Koch. Zenica, na Bosni pod kamenjem u rječkom šljunku 1 ♂, 1 ml. ♀.

59. *Br. littoralis* Verh. Gruž, nutarnji zaton na pjeskovitu mjestu 2 ♂, 2 ♀. Lopud, pod travom nedaleko mora 3 ♀, 1 ♂. Dolina Omble 5 ♀, 1 ♂. Ston 1 ♀. Blato, na mokrim mjestima u močvarnim livadama pod vrbovim muljem 2 ♂, 1 ♀, 3 ♂, 4 ♀ (Apfelb.). Krševite poljane kod Mostara 1 ♂, 2 ♀. Polja uz Neretvu 1 ♂, 1 ♀. Radobolja 4 ♀.

60. *Br. Apfelbecki* Verh. Gradska šumica kod Sarajeva pod lišćem 1 ♂. Blato 1 ♂, 1 ♀. Vrelo Bune 2 ♂, 2 ♀ (Apfelb.) Vrelo Bosne 1 ♀.

61. *Iulus trilineatus* C. Koch. Osnovni oblik i var. *obscurus* Verh. Ston, polja uz Neretvu, Mostar, Buna, Trebinje, Dubrovnik, Gruž, Lopud, dolina Omble, Kotor, Sarajevo. Var. *obscurus* prevlagjuje. U proljeću nagjoh samo ♀ ♀ i mlade životinje obojeg spola. Izgleda mi, da se zreli ♂ ♂ tek u jeseni pojavljuju. Od Apfelbecka dobih iz Čapljine od oktobra 1895. 6 ♂, 6 ♀. — ♂ ♂ su veoma crni, sa smegjim polegjem i donjim stranama, samo jedan je sivo-žut. ♀ ♀ skoro uvijek svjetlije. Živi na suhim mjestima i može osušenje za čudo dugo da podnosi, o čem sam se na uhvaćenim eksemplarima uvjerio, koje iza duljeg vremena u suhoj limenoj kutiji žive još nagjoh. U blizini mora u sasušenoj travi, u petreičkoj Hercegovini

pod kamenjem i u suhim šumama pod lišćem. Mladi su uvijek svjetliji od starih. Var. *niger* Verh. U visini od 1900—2000 *m* na Bjelašnici je običan pod stijenama (u septembru), vazda sasma crno bojali, pa već i mlagji komadi. Vidio sam 27 ♂, 27 ml. ♂, 92 ♀ i ml. ♀. Nekoje prelaze toj var. sakupio je prijatelj Apfelbeck na Blatu (4 ♂, 2 ♀), ♀ sa polegjem jedva opazljivo potamnjelim, ♂ posve crn.

62. *Iulus fallax, curvipes* Verh. Sarajevo, šikare nad gradskom šumicom pod lišćem 3 ♂ (20 *mm*), 6 ♀ (25—28 *mm*), 1 ml. ♂, 2 ml. ♀. Vrelo Bosne 1 ♂, 1 ♀. Trebević 1 ♂. Jablanica 1 ♂.

Vanjštinom je dosta nalik vrsti *Schioëdtei*, ali je znatno tamniji.

63. *Iulus sarajevensis* Verh.

a) u proljeću: u šikarama nad gradskom šumicom pod lišćem 1 ♂. Dabravina kod Sarajeva 1 ♀ (Apfelb.).

b) u jeseni: Trebević, u šikarama pod lišćem 3 ♂, 2 ml. ♂, 5 ♀. Jedan mladi ♂, što ga početkom septembra uhvatih te živa ponesoh, razvio se posvema sredinom oktobra. Jajce, dolina Plive pod kamenjem 2 ♂, 2 ml. ♀.

64. *Iulus silvivagus* Verh. Trebević, u jeseni 1 ♀. Ivan, u borovoj šumi 1 ♂, 6 ♀. Igman, u borovoj šumi 1 ♂, 9 ♀, 1 ml. ♀, 1 ml. ♂.

65. *Iulus laetedorsalis* Verh. Plasa, bukova šuma pod mahovinom 1 ♂, 1 ♀, u proljeću. Igman (u jeseni) 1 ♀ crna, legja crveno-smegja, dônje slabine žutosmegje, 1 ♀ crna, legja žuto-smegja, slabine sivo-smegje.

66. *Iulus bjelasnicensis* Verh. Bjelašnica, u visini od 2000 *m* pod kamenjem 11 ♂, 6 ml. ♂, 45 ♀ i ml. ♀.

67. *Iulus Schioëdtei* Verh. U jeseni: Trebević, u bukovoj šumi pod lišćem 10 ♂, 2 ml. ♂, 18 ♀. Igman 1 ♀, 1 ml. ♀. Travnik, uz jedan potok pod lišćem 1 ♂, 1 ml. ♂, 6 ♀, 3 ml. ♀, na škriljevcu. Travnik, na vapnenom tlu, u grmlju *Corylus*-a 2 ♂, 1 ml. ♂, 1 ♀, 2 ml. ♀. Zenica 1 ♀, 1 ml. ♀.

68. *Iulus graciliventris* Verh.

a) proljeće: Trebević, u šikari pod lišćem 7 ♂, 1 ml. ♂, 16 ♀.

b) jesen: Trebević 7 ♂, 5 ml. ♂, 30 ♀, 2 ml. ♀.

69. *Iulus psilonotus* Latz. Kotor, pod kamenjem u maslinskim gajevima 2 ♂, 4 ♀. Trebinje 1 ♂, 1 ♀, u hrastovoj šikari (Apfelb.). Lopud, pod kamenjem 1 ♀. Izlučuje trešnjasto-crveni sok, kojim se brani.

70. *Iulus Ganglbaueri* Verh. (Pravi *Iulus?*). Dolina Omble 1 ♀, pod lišćem. Lopud 1 ml. ♂, pod kamenom.

71. *Iulus molybdinus* C. Koch. Jesen: Trebević, u šikari pod lišćem 12 ♂, 4 ml. ♂, 33 ♀, 3 ml. ♀. Ivan 2 ♂, 1 ♀. Igman 2 ♂, 3 ml. ♂, 15 ♀, 5 ml. ♀. Travnik 2 ♀, 1 ml. ♀.

72. *Iulus dicentrus* Latz. Jajce, dolina Plive 1 ♂, 1 ♀.

73. *Iulus luridus* Latz.
   a) proljeće: Trebević, u šikari pod lišćem 2 ml. ♂.
   b) jesen: Trebević, u šikari pod lišćem 6 ♂, 3 ml. ♂, 5 ♀. Igman 4 ♂, 2 ml. ♂, 3 ♀, 1 ml. ♀. Ivan 7 ♂, 7 ♀. Travnik u šikari 1 ♂. Na Igmanu nagjoh 1 ♀, koja sjegjaše u komadu drveta, a bijaše vrlo meka; uz nju nagjoh skinutu kožicu, iz nje je izašla na zatiljku.

74. *Iulus boleti* C. Koch.
   a) proljeće: Vrelo Bosne, u bukovu mulju 1 ♂, 4 ml. ♂, 4 ml. ♀, 1 ♀. Dolina Miljacke 1 ♂. Domanović 1 ml. ♂, 6 ♀ (Apfelb.). Blato, hrastovina, pod trulim granjem i u mulju 4 ♂, 3 ml. ♂, 10 ♀, 1 ml. ♀. Jablanica, u truloj bukvi 1 ♂, 1 ml. ♂, 1 ♀. Dolina Rame 1 ♀, pod drvećem. Lopud 2 ♂.
   b) jesen: Blato, oktobra 1895 (Apfelb.) 1 ♂, 1 ml. ♂, 1 ♀. Jajce, dolina Plive 1 ml. ♀. Jezero 1 ♀.

*

Pri kraju još nešto o mjestima i vremenu mog boravka.

1894.: Sarajevo i okolica, koncem maja.

1897. s proljeća: Sarajevo, 4.—9. aprila (dolina Miljacke, vrelo Bosne); Mostar, 10.—12. aprila (Buna, Blato); 13. Ston; 14., 15. Gruž, dolina Omble; 16. Kotor; 17., 18. Kaštelnovi; 19. Dubrovnik; 20., 21. Trebinje; 22.—24. Gruž; 25., 26. Mostar; 27.—30. Jablanica (Plasa, dolina Rame); 1.—7. maja Sarajevo (Trebević).

1897. jesen: Sarajevo, 28. augusta do 11. septembra (31. augusta Igman; 5., 6. septembra Ivan; 7. Trebević; 9., 10. Bjelašnica); 12. septembra Travnik; 13.—17. Jajce (16. Jezero); 18. Zenica; 19. bos. Brod.

Bonn na Rajni, mjeseca jula 1898.

Римска налазишта у котару новљанском.

За моје вожње од мјеста прекопавања при врелу Привилице у јулу 1896. боравио сам у Бос. Новом, те сам покушао, не бих ли и ондје што сазнао о римским налазиштима у овом новом котару, који постоји од године 1895. Особито је вриједило, што сам се опитао у трговца Милана Вукмировића, кога ми означише као ревна сакупљача старина, нарочито пак старога новца. Господин Вукмировић не само што ми је допустио, да из његове збирке проберем по зајамченој својој провениjенцији најзнаменитије комаде за земаљски музеј, него ми паче обећа, да ће се у будуће у нашем интересу у новљанском котару огледати, те нас одмах обавијестити о свим новим нахођајима.

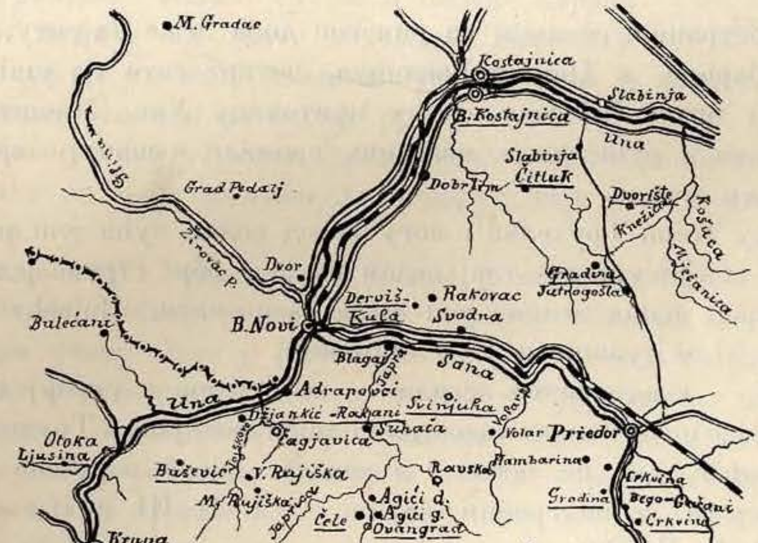
M. Gradac
Kostajnica
Slabinja
B. Kostajnica
Una
Slabinja
Čitluk
Dobrlin
Grad Pedalj
Dvorište
Knežica
Kosuta
Mlječanica
Žirovac p.
Dvor
Gradina
Jutrogošta
Derviš-Kula
Rakovac
Svodna
Bulećani
B. Novi
Blagaj
Japra
Sana
Adrapovci
Svinjuka
Una
Džankić-Rakani
Suhača
Volar
Prijedor
Otoka
Ljusina
Cagjavica
Ravska
Hambarina
Buševic
V. Rujiška
Crkvina
M. Rujiška
Japra
Agići d.
Agići g.
Gradina
Bego-Gukani
Čele
Ovangrad
Crkvina
Krupa
Arapuša
Briševo
Japrica
Hašani
Ališići
Klisina
Stari-Majdan
Jasenica-Hasan-begova
Podkalinje

Слика 1.

Да је одржао ријеч, то доказује натпис из Агића турских, о коме ће ниже бити ријеч.

Немам за сада много тога да казујем из тога котара; али се надам, да ће пријеглед, што ћу га овдје изнијети, исто тако као и аналогни пријегледи, што их је земаљски музеј сложио о другим котарима, и овдје побудити локални патриотизам, те изазвати натјецање на корист земаљске повијести.

Овдје придан нацрт *(слика 1.)*, који нешто даље захвата од новљанског котара, на коме су римска налазишта подвучена, има да јасније предочи положај појединих мјеста и њихов узајамни положај наспрам најближих римских мјеста у сусједним управним областима.

Раканске барице (опћина Цанкић-Ракани).

Најпространији останци из римског доба леже на риту, названом Раканске барице, у Цанкић-Раканима, четврт сата од ушћа потока Чађавице у поток Војскову, десну приточицу Уне. Мноштво хумки с подртинама и рушевином, названих громиле, означују мјеста, гдје некоћ бијаху зграде.

По дру Ћири Трухелки[1] могу се од седам кућа још распознати темељи из конфигурације тла; седам их је с обје стране једне цесте, којој се тарац испод ледине још може распознати. Највећа је правокутник од 37 *m* дужине и 16 *m* ширине[2].

Седма — квадратична зграда — по страни је украј једног малог врела; ондје је почетком осамдесетих година, како јавља Трухелка, нађен један саркофаг, два не посве 1 *m* висока, лијепо израђена ступа од бијела мрамора, и надгробни натпис C. I. L. III 8376 *a* = 13242 = Bücheler C. L. E. 539.

Велики саркофаг без сваког накита пренесен је у село Адраповци на Уни, недалеко од налазишта, па му је дôњи дио ондје употријебљен за олтар. Једна половица прије већ препуклога поклопца лежи пред црквом, док се други изгубио пригодом оправљања цесте. Ступови су прије оснивања земаљског музеја употријебљени као чираци у источно-православној цркви у Рујишки.

На громили наилази се корак по корак на обрађено камење, жмурњаке и жљебасти цријеп (tegulae и imbrices) и на огријевне цијеви (tubuli). Добро уподобљен и брижно печен ексемплар ових потоњих доспио је у музеј, те је овдје приказан у *слици 2.* Има правокутни пресјек, висок је 0·26 *m*, широк 0·135 *m*, а дубок 0·095 *m*. Дебљина је неједнака, она се колеба између 0·015 *m* и 0·02 *m*. На обје уске стране усјечена је (не у једнакој висини) ради комуникације са сусједним цијевима по једна округласта (0·04 : 0·033 *m* и 0·036 *m*) јама. Предња и отражња спољашња плоха наребрене су дрвеним чешљем, да се лакше може призидати и боље причврстити лијеп. Бридови су с поља понешто заобљени, изнутра насупрот угласти. Шав, на који др. Л. Јакоби упозорује у свом врлом дјелу „Das Römerkastell Saalburg bei Homburg vor der Höhe“, стр. 200., и овдје се јасно разабире.

---

[1] „Гласник“, 1890., стр. 97.

[2] В. Радимски (W. Radimský): „Archaeologisches Ortslexikon von Bosnien und der Hercegovina“ s. v. Ракани (похрањен у земаљском музеју као рукопис).

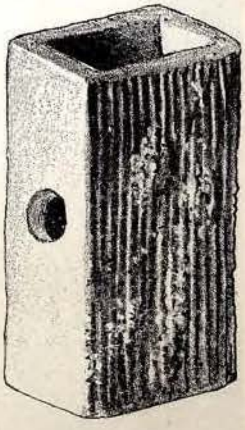

Слика 2.

На „Громили“ виђале су се и оловне цијеви, које ваљда потјечу од каког водовода. Нарочиту пажњу заслужује множина жељезне троске, што је ондје има. Сада се у тамошњој околини не копају руде.

Да је ово мјесто у римско доба имало неко знаменовање, слиједи из тога, што се овдје населио Хелиодорус, који је без сумње дошао из Оријента.

В. Томашек (W. Tomaschek)[1] пренио је по Равенасу 218; 13 (исп.: 217, 12: Clande) споменуту цестовну штацију Clandate „од прилике у Нови, при утоку Сане у Уну“; ако то мјесто ваља тражити у томе крају, онда га пуно прије, како је то већ и Трухелка на неким мјестима примјетио, ваља тражити у Раканским барицама, него у Новом. Тиме се не мисли рећи, да Римљани нијесу умјели цијенити ту, у меркантилном и у стратегичком погледу тако повољну позицију при саставцима обију ријека с обилатом водом, и да ту није била омања насеобина. Трагови јој се до сада у Новоме нијесу нашли; да ли је шта нађено наспрам Новога на хрватској страни, нијесам могао сазнати.

Из Раканских барица имао је господин Вукмировић ниже описани и насликани фрагменат цигле *(слика 3.)*, који је музеју препустио.

Уломак правокутне, 0·065 *m* дебеле, црвене, чврсто печене циглене плоче од добро израђене глине; десно је још очуван један дио окрајка. Висина је сада 0·28 *m*, ширина 0·257 *m;* потоња биће да је испрва само од прилике за 1 *cm* већа била. На горњем дијелу понешто удубљене предње стране утиснут је у влажну глину двобридим, шиљастим инструментом — ваљда дрвеном шипком — по циглару Graffito. Поједина се писмена не разликују од оних на каменитим натписима. Десно се једна трећина 1. и 2. реда (од прилике четири писмена) изгубила, трећи се ред, судећи по великој простој површини иза задњег писмена, посве одржао. У томе реду чини ми се четврти утисак због свога облика и плиткоће, да није писме; ваљда је настао погрјешком писара.

---

[1] „Mittheilungen der geographischen Gesellschaft in Wien“, 1880., стр. 511.

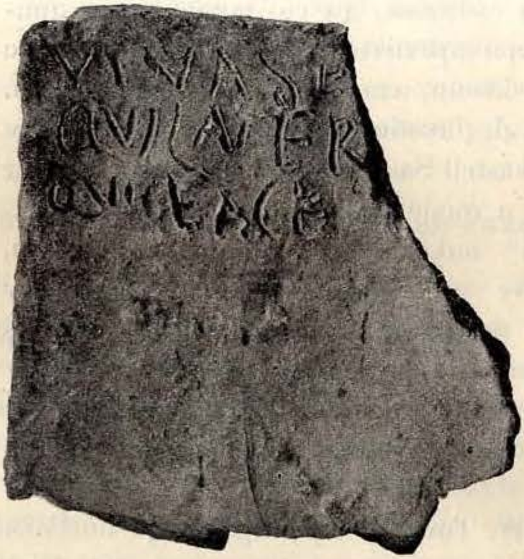

Слика 3.

Натпис можда треба овако попунити: *Vivas e[t ama], qui later[cla. (....), qui ea ce(perit?)*

Глагол, за који се може мислити да је слиједио иза latercla мора да је, судећи по просторним размјерима, био скраћен; за *et* нема простора.

Цигла је по свој прилици фабрикована у самим Раканским барицама. Од новаца, нађених у Раканским барицама, могао је земаљски музеј доселе само да стигне денар Babelon, Titia 2.

Најближа су римских подоришта прама западу у селима Бушевићу на десној, и Љусини на лијевој обали Уне, оба су већ у котару крупском; о првом ће бити говора у другој свези, о Љусини исп. В. Радимски (W. Radimský): „Wissenschaftliche Mittheilungen“, II., стр. 69.

Агићи горњи или турски.

У долини Јапре, гдје је из тросковишта В. Радимски по свој прилици с пуним правом закључио, да је ондје била жива римска жељезна индустрија[1]), била је позната римска насеобина, која се простирала при дну и на врху Ован-града крај села Челе[2]). По настојању господина Вукмировића можемо сада конштатовати, да је овдје или у селу Агићима горњим или турским, једва пола сата од Чела било главно мјесто тога међашког подручја котара новског и санског, јер је његовим посредовањем земаљски музеј у прољећу год. 1897. стигао натпис, који нам даје вијест о храму, што но је био у потоњем мјесту — овдје је нађен споменик у кући Мустафе Хаџића.

Натпис је раздијељен на два призматичка вапненаста шуља (*B* и *C*). Садржај тог споменика доказује међутим, како ћемо видјети, да он ипак није потпун, него да је један исто таки, трећи комад *A* још у земљи, па га ваља тражити. Сва је прилика, да ће се при томе налазишту наићи на камен, или близу њега можда и на остатке храма. Ако се то ископа и претражи, могло би доћи до знаменитих прилога повјести римске архитектуре у нашим земљама, пошто ће на храму ваљати разликовати двије грађевне перијоде, од којих се друга тачно може одредити.

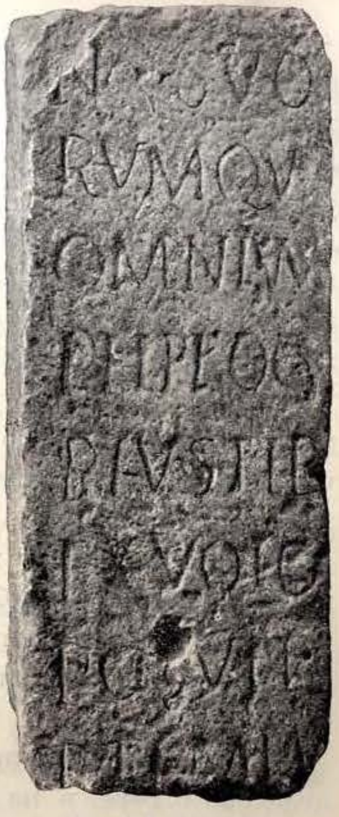

Слика 4. (Ступ *B*.)

Они комади, што су већ у музеју, сасма су уприличени један према другому. То су два каменита ступа *(слика 4.* і *5.)*, који су требали да имају квадратичан пресјек, који међутим због лоше радње није сасвим пошао за руком: *B* 0·258 : 0·265 *m*, *C* 0·255 : 0·253 *m*. Ступ *B*, од кога је доље одломљен комад, па га такођер још ваља тражити, висок је 0·685 *m*; ступ *C* од прилике 0·675 *m*. Лијева и десна побочна плоха, као и отражња страна на оба су ступа нацаком на једнак начин обрађене.

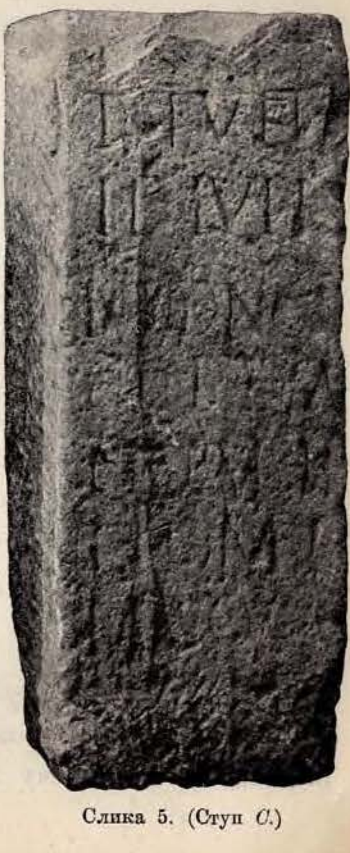

Слика 5. (Ступ *C*.)

На ступу *C* је камен испод задњег реда натписа у висини од 0·087 *m* грубо израђен; у истој је висини и на три остале стране неотесан остављен; осим тога је на отражњој страни тај дио камена нешто избочен, па му лијеву побочну плоху горе заграђује бразда. По свему тому мора се узети, да је тај дио ступа био прекривен. Он надаље има у лијевом дијелу дôње, иначе врло храпаве површине љевкасту јаму, дугу 0·12 *m*, широку 0·085 *m* и дубоку 0·12 *m*, што доказује, да је *C* био постављен на једном квадратичном комаду, па да је с овим био састављен каменитом или дрвеном петицом.

---

[1]) „Wissenschaftliche Mittheilungen", I., стр. 215. и д.

[2]) Радимски на сп. мј. стр. 216.

Горња је страна у *C* и *B* само понешто храпава; ни по чем не може се судити, да је ту било петице или иначе каког споја. То се камење дакле у вертикалном положају одржавало својом властитом тежином.

B и *C* имали су заједно с трећим комадом *A*, за који се стално може узети да га је било, висину од 2 *m* по прилици.

Та висина и натпис оправдавају назор, да су то останци оквира око врата или око капије. Непосредно до њих по свој прилици није било врата.

Неоквирени натпис особито је на *C* излизан, на *B* одбијен је и доље, на *C* горе, а на *B* оштећен је јамом у средини предзадњег реда.

На *B* одржали су се горе останци писмена једнога реда, који је од *A* био доље пружен. У другом реду ваља на почетку, како се чини, узети лигатуру од N и I. Између ње и S има овећи шпациј, али се на њему осим двије пикњасте удубине ништа не види. Редак 5. и 6. размјерно су добро одржани. У 9. ретку бијаше по свој прилици лигатура од P и L.

И од *B* зашао је задњи ред доље на *C;* натпис је дакле усјечен на ступу, пошто је већ био постављен на своје мјесто. У 1. реду M (у templum) и RES (у restituit) не запремају посвема простор, па ипак би можда било смионо непопуњен простор изводити од *vetustate collapsum* или сличне ријечи. У 4. реду мислим да се може читати *imp.* (сва три писмена у лигатури), онда *d. n. C.;* иза пошљедњег писмена остаје још простора за лигирана и мала писмена.

Натпис је од прилике овако гласио:

[...(име божанства)...? *pro salute...]ni suorumque omnium Philocyrius lib(ertus ex voto posuit et temp[l]u[m] restituit idibus Iulis imp(eratore) d(omino) n(ostro) C[aes(are)] Gordiano Aug(usto) II et Pompeiano co(n)s(ulibus).*

По томе је *Philocyrius* поближе неозначен предмет приказао такођер непознатом неком божанству ради учињеног завјета, па је уједно оправио рушевни му храм.

Свечано изновично отворење тога храма било је 15. јула 241. За што су за то одабрани иди јула, не може се разабрати; у животу цара Гордијана немају они никаке улоге[1]).

Осим овог грађевног натписа још је у земаљски музеј службено доспјела виjест, да се ондје на мјесту, које се зове Црквина, находе темељни зидови, и да се на истом мјесту прије неколико година нашла изидана „гробница“, у „којој су дуварови били обијељени, док је под био наљевен неким црвено обојеним лијепом, на коме је било положено више костура“.

Из

Свињухе

имао је господин Вукмировић љевену кољенасту римску фибулу са замотком и полукружном плохастом главицом од сребра, коју је даровао земаљском музеју. Појединости јој се виде у *слици 6*. Нема језичца, а полуга главице стременки је паралелно узвинута. По томе како је малена (0·031 *m* дуга) и по малом размаку између стременке и језичца служила је љепушна та фибула за причвршћивање уредно један на другог сложених окрајака неког руха од танког латка.

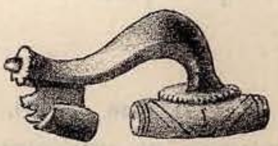

Слика 6.

Та је фибула већ у више варијетета доказана у Босни и Херцеговини, тако у Домавији и Илиџама[2]).

Дервиш-кула (опћина Раковац).

О нахођењу римске цигле на пољу сјеверно од развалине Дервиш-кула (опћина Раковац) има вијести од П. Иванчевића[3]) и В. Радимскога[4]). С овога налазишта потјече и она цигла, што је узидана у кули градској, и циглени фрагменти, што их је Радимски опазио у кориту потока испод развалине.

Село

Читлук

има на својој источној страни пространу насуту градину, која мора да је како у прехисторичко, тако и у римско доба била насељена, пошто је у њој констатован лијепо зидан темељ, по коме леже фрагменти од цигала.

---

[1]) Исп. P. von Rohden, Pauly-Wissowa R. E. s. v. Antonius n. 60.

[2]) Wissenschaftliche Mittheilungen I., стр. 240, сл. 42. и V. стр. 148. Уопће испореди осим Тишлерове темељне радње сада и О. Алмгрена: „Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte“, стр. 57., таб. V., сл. 114. Корисно ће такођер бити читати Јакобија примједбе о фибулама у његовом горе споменутом дјелу стр. 503. и д.

[3]) „Гласник“, 1891., стр. 321.

[4]) Wissenschaftliche Mittheilungen I., стр. 215.

Двориште.

И на црквини, што је на јужној страни села Двориште, нађене су супструкције једне зграде; множина комада цигле и цигленим брашном помијешан лијеп доказују да ти зидани останци припадају римском времену.

И село

Градина

јужно од Дворишта има на јужној страни свога територија Црквину, на којој се такођер разабиру зидани темељи једне зграде, која је била цријепом покривена, и којој је лијеп помијешан комадићима цигле.

На истоку од градине лежи напрама Јутрогошти развалина Стари Град.

Босанска Костајница.

Године 1890. наишло се у Босанској Костајници при копању темеља за школску зграду на добро очуван римски водовод, који је

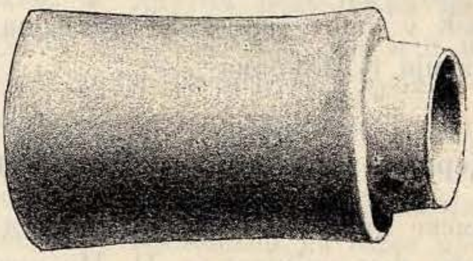

Слика 7.

неколико корака од цесте у Нови ишао од запада према истоку до врела Бубњарице, што је од прилике пола сата од школе. Када су то врело год. 1892. саградили за водовод, нашли су код њега исте цијеви у дубљини од 1 *m.* Осим тога показале су се оне истом пригодом и пред кућом трговца Јосе Ђурића и у чаршији[1]). На жалост пропустило се онда, тај занимљиви водовод поближе испитати. У музеју има с овога налазишта само једна цијев. То је на точило брижно уподобљена, изврсно печена, звонка, изнутра и споља глатка водоводна цијев од добро умијешене иловаче *(слика 7.).* Укупна јој је дужина 0·32 *m,* од које 0·267 *m* долазе на цијев, а 0·055 *m* на грло, које је на

---

[1]) J. Павелић, „Вјестник“, 1892. стр. 58. и 1895. стр. 208.

0·015 *m* оштро одсјечено. Натрубак (Muffe) има 0·16 *m* унутрашњег премјера, грло такав од 0·135 *m*. Бокови су грла дебели 0·01 *m*, средина цијеви 0·0125 *m;* натрубак и насад грла имају услијед коничког удебљања бокове дебеле 0·02 *m*, односно 0·0215 *m*. При грлу и у натрупку очували су се останци љепива (Dichtungsmittel), које садржи вапна. У унутрашњости цијеви налази се на двије трећине висине пресјека седименат, у коме осим креча има доста жељеза и трагова од сумпора, и који је у прво вријеме можда био дебљи, али су га ваљда они, који су цијев нашли, при чишћењу добрим дијелом одстранили.

По тако великом водоводу, какав наша цијев ту доказује за Костајницу, може се судити, да је ондје морала бити знатна насеобина.

Карло Пач.

Različito. — Различито.

Nešto o narodnom praznovjerju i liječenju u Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini.

Sadašnje životne prilike našega naroda mijenjaju od godine u godinu, od dana do dana dosadašnje običaje, brišu mnogo toga, čega se pridržavasmo u načinu našeg življenja i otvaraju nam nove poglede, stvaraju nove misli. Upravo s toga našlo se ljudi, koji se dadoše na sakupljanje narodnog blaga, da ga tako sačuvaju za potomstvo. Ovako je do sada već sabran i štampan najveći dio narodnih pjesama, pripovijedaka, zagonetaka i poslovica.

No osim ovih vrsta narodnih umotvorina ima još i takovijeh, koje je do sada malo ko megju narodom kupio i na svijet iznosio. To je narodno praznovjerje i donekle narodno liječenje.

Ja mislim, da se malo njih dalo na ovaj posao s toga, jer ovo nije od tolike cijene kao narodne pjesme i uopće ono, što je već zabilježeno i štampano. No ipak bi se moralo više pripaziti i na narodno praznovjerje, jer će se u njem naći mnoga nit, koja se vuče do nas sve od onih drevnih vremena, dok su se naši stari klanjali Perunu. Ova me misao ponukala, te sam počeo ponešto kupiti narodno praznovjerje, a i liječenje, jer je i ovo često mnogo i mnogo protkano praznovjerjem. Ja sam samo nešto pokupio, a naći će se sigurno ljudi, koji će toga mnogo više sakupiti i oteti zaboravi.

a) Praznovjerje.

O djevojkama.

Cura, koja nema mušterije, neka nahvata omahe (kapljice, koje prskaju s mlinskog kola). U tu omahu neka metne šareno jaje[1]), pa neka se umiva tom vodom sedam jutara prije sunčanog izlaska; ako to uradi, neka se ne brine za mušterije: navaliće ko pčele na med.

Trava kupina ima tu moć, da se oko djevojke, koja je nosi, kupe mušterije, pa je sva prilika, da će se vrlo brzo udati.

Veoma je dobro nositi uza se travu, koja se zove zlatoglava. Ova trava ima to svojstvo, da gledaocu prikazuje djevojku lijepom.

---

[1]) Ovako se zovu u Muhamedovaca jaja, koja — obojena i našarana — kršćani obaju obreda troše o Uskrsu.

I car-travu nije ružno uza se držati, jer se vjeruje, da će se ona djevojka, koja tu travu nosi, činiti momcima carem djevojačkim.

Cura, za koju momci slabo znaju, neka se na Gjurgjev-dan prije zore umije hladnom vodom i rekne: „Ja se umih svojim dinom, božijim sinom (suncem), zvijezdom danicom, svega svijeta zjenicom.“ Kada se oblači, neka govori ovo: „Ja obukoh bijelo na crveno, ja pomamih malo i golemo, ko dragi na pohodu, ko pčela po rodu.“ Kad se pak umiješa megju cure, neka rekne: „Po livadama i gorama ovce, od mene je obasjalo sunce, nit' znao dragi za bolju, niti znao za goru, već za me ko za gorsku vilu.“

Želi li djevojka da znade, na koju će se stranu svijeta udati, neka uoči Gjurgjeva dana presadi žaru (koprivu). U zoru Gjurgjeva dana neka gleda, na koju se stranu žara nagnula, pak na koju se stranu žara nagne, na tu će se stranu ona udati. Ako se — ne daj Bože — žara duboko privila zemlji, onda to kaže zlo i naopako: umrijeće djevojka; drugog Gjurgjeva-dne ne će ni dočekati.

Budućnost djevojke može se saznati nadalje i ovako: Metnu se tri sahana (bakrena posuda u obliku tanjura) na jednu tevsiju. Pod jedan se metne prsten, pod drugi otarak (krpa, kojom se sugje pere), a pod treći komadić kvasa. Na to se odnese tevsija sa sahanima pred djevojku, koja nije gledala, šta se je pod sahane metalo, te joj se ponudi, da po volji digne koji sahan. Ako prihvati za sahan, pod kojim je prsten, udaće se vrlo brzo; ako uzme sahan, pod kojim je kvas, nade je, da će se udati, ma kad bilo; ako pak uzme onaj, pod kojim je otarak, onda više neka i ne misli na udaju. Ta će djevojka ostati, perući sugje do vijeka svoga.

Radi se i ovo: Uoči Gjurgjeva podrežu se dva listića trave vlasulje, i to u prvi mrak. Jedan se listić omota zlatnom žicom, drugi svilenom. Zlatni predstavlja sreću, a svileni nesreću. U jutro na samo Gjurgjevo gleda se, koji je listić veći. Ako je veći onaj zlatni, to će se djevojka, koja je te listiće podrezala i podvezala, sigurno udati; ako pak svileni, slaba joj nada.

Nekoje djevojke rade i ovako: Svežu se halke na sokačnim vratima uoči Gjurgjeva dana svilenom niti, pa se čeka, ko će sjutra prvi prekinuti svilenu nit. Ako je prekine muško, udaće se; ako žensko, tada ne će biti najbolje.

Dobro je da cura i ovo uradi: Neka se na Gjurgjevo uhvati za strehu, pa neka rekne: „Ne drmam strehom, već svojom srećom! Nit' se zapali na zemlji travica, nit' na gori listak, ni na vodi pjenica, već za mnom dragog srce i džigarica.“

Neka djevojka ne struže tendžere, dok je još kod majčine kuće, jer će joj pokisnuti svatovi, pa bi joj mogli prigovoriti, da je strugala tendžere.

Nemojte se, cure, u noći ogledati, ako vam je stalo do vaše ljepote, jer vile nose ljepotu s onog lica, koje se po noći ogleda.

Ne pravite, cure, uzlova, jer cura, na kojoj imaju više od tri uzla, ostarjeće čekajući sreće.

Djevojka ne smije nikada utrnuti svijeću, jer je tijem oslijepila sreću svoju.

Ne valja curama gledati, kad sunce zalazi; ali je vrlo dobro gledati, kada sunce izlazi.

Ako cura, dok je kod matere, ruži hizmećara (slugu ili služavku), biće joj, ako je hizmećar žensko, ljuta svekrva; ako je pak muško, biće joj zla djeca.

Koja djevojka u akšam (prvi mrak) pjeva, plakaće u sabah (zoru), kad se uda.

Ništa ne može nauditi toliko sreći djevojačkoj, koliko to, kad joj se pomiču kose ispod nogu. Za to dok se cura počešlja, neka pokupi svaki vlas i baci u vatru.

Ni po što ne daj, djevojko, da ti druga pere čamašire (rublje), jer ako bi ih druga oprala u vodi, u koju bi metnula četrdeset igala, ne bi se ti nikad za života u sreći smirila.

Djevojka, koja se rado svagja s materom, imaće inoču. Svagja li se koja cura sa svojom braćom, naći će u sreći pastorčadi — to jest: udaće se za udovca.

Na koju će se stranu djevojka udati, kuša se i barutom (puščanim prahom) Na Gjurgjev-dan metne se tevsija djevojci na glavu i na tevsiju se stavi malo baruta; druga cura pripali taj barut i gleda, na koju stranu odilazi dim. Na koju stranu bude dim odilazio, na onu će se stranu udati ona, koja je tevsiju na glavi držala.

O ženama.

Ako trudna žena pije ili jede iz krnjasta suda, rodiće dijete prnjančasto. Tako se zove dijete, koje se rodi razrezane usnice.

Trudne žene ne smiju se nikom rugati, jer će im rogjenče biti šašijasto. Šašijast je onaj, komu — kako se kaže u narodu — jedno oko gleda u Zvornik, a drugo u Dubrovnik.

Matere, koje imaju djecu pri sisi, neka rukama, na kojima ima još tijesta, ne doje djecu, jer će im djeca, kad poodrastu, biti ćelava. Ako mati nema kada ruku oprati, neka udari dlanom o dlan, pa neka oba dlana lazne; tada joj djeca ne će biti ćelava.

Neka se žene ne češljaju utorkom i nedjeljom. Žena, koja ne voli svog muža, neka se češlja četrdeset nedjelja uzaseb, pa će obudovljeti.

Želi li koja žena obudovljeti, neka četrdeset dana diže muževu postelju, pa će joj se želja brzo ispuniti. Neka se dakle dobro čuva žena, koja svog muža voli, da ne prevrće njegove postelje.

Trudna žena ne smije gledati rgjavih (loših) ljudi, jer bi se u taj tren moglo dijete maknuti, pa bi i ono moglo postati rgjavim čovjekom.

Noseća žena, ako prolije sudnu vodu iza kućnog praga, rodiće dijete perdeli. Tako se kaže za ono dijete, koje ne može redovito mokriti.

Ako žena, koja je teška, naloži na vatru ma kakav klin, rodiće dijete klinavo. Klinavo je dijete, koje ima više od dva jaja.

O teškoj ženi kažu, da joj svašta pada na um, od čega je nastala i jedna narodna poslovica: „Palo mu na um ko teškoj ženi.“ Sevap je (dobro je) teškoj ženi ugoditi izuzevši ono, što bi joj moglo nauditi. Ako žena, koja je na tom doba (ovaj se izraz upotrebljava, kad je žena trudna), nešto ukrade i pojede, izići će joj biljeg u djeteta na licu, a taj se biljeg zove „mladež“.

O djeci.

Ako ti je dijete bolešljivo, nakadi ga u prvi mrak ma na kakovim tricama (trice se zove onaj ostatak u situ, koji ostane kad se mlivo prosije), samo ne na kukuruzovim, i reci: „Kako se svijet hljebom hrani, tako majka svoje dijete od sihira brani.“ Kad mu to slučajno ne bi pomoglo, namaži mu žličicu[1]) bijelim lukom i ostavi mu ga pod jastuk.

Ne može li dijete da spava, znaj, da je urečeno, pa mu s toga metni rüte pod jastuk.

Kad je dijete urečeno, dogagja se, da neprestano plače. U ovom slučaju treba uroke razlizati, a to se radi ovako: Mati liže dijete uz nos preko čela, pa po malo popostajuć megju tim ovo izgovori: „Mati rodila, mati liječila. Rashod'te se uroci, kao list po gori, kao pjena po vodi, kao zlato po gospodi!“

Jesu li uroci na djetetu ili nijesu, poznaje se po tom, što je u djeteta, koje je urečeno, slano čelo. Ako je urečeno, gledaj u prvi mrak, gdje ćeš ugledati najprije svjetlo, pa kada prvo svjetlo ugledaš, uzmi dijete na ruke i mahni ga prema tome svjetlu govoreći: „Mene vila na svadbu zove, nit' ja idem, nit' dijete šaljem, nego joj šaljem moga sina (ili moje kćeri) plač.“

Kaošto se kašika vješa ždrebetu na vrat, da se ne ureče, tako treba djetetu prišiti na kapu svakojakih sitnarija ili gjigja, da mu uroci ne naude. Takove su sitnarije n. pr. mala srebrna puščica, sabljica, topuz, češalj, makaze, nadžak, i t. d.

Urok ne će dokunisati djetetu, ako opišeš oko bešike svako jutro po jednu halku (krug).

Ako ti se ko zagleda u dijete, ili ako reče: „Baš ti je lijepo djetešce“, odmah reci: „Mašallah“, i dohvati dijete za nos, pa se ne boj.

Ako znaš, ko ti je dijete ureko, zaišti u toga malo soli, baci sô u vodu, pa namaži dijete tom slanom vodom po čelu.

---

[1]) **Žličica** u narodnom govoru znači isto što želudac.

Koje se dijete rodi u košuljici, biće veoma srećno i napredno. Ako bi mu roditelji tu košuljicu, umotav je u mušemu[1]), metnuli u mišicu desne ruke, tog djeteta ne bi mogla ni puška ubiti, ni sablja posjeći.

Djeca, koja imadu mater, neka nikad ne govore „žaba“, nego „baba“, jer mu može mati prije vremena umrijeti. Ako se pak prevari, pa rekne „žaba“, treba mu odmah na uho cvrknuti.

Kad dijete dadneš prvi put u mejtef (školu), podaj mu kroz nekoliko dana svaki dan po četrdeset rezačija (zrna suhog grožgja), pa će ti biti zejreklije (oštroumnije).

Djetetu, koje je bolešljivo, treba promijeniti ime.

Malu djecu ne smiju roditelji ljubiti, jer mala djeca žute od roditeljskih poljubaca.

Ako ti se ne da dijete pothraniti, to znaj, da ti je nekakva zla duša sihir (učin) učinila. Da se oslobodiš toga sihira, nagji vučije čeljusti, pa provuci kroz njih dijete, čim se rodi. Ako to učiniš, pothranićeš ga, pa da je na tebi hiljadu sihira.

Isto je tako dobro, da onaj, kome se ne da dijete pothraniti, uvrti u šljeme kolijevke korijen bijeloga kačuna, ili neka mu nadije očevo ime.

U narodu je poznata dječija bolest, kod koje hvataju grčevi po čitavom tijelu, pod imenom: „ovo ili ono dijete prihvaća“. Narod našao je uzrok toj bolesti u tome, da je ili mati prije porogjaja djeteta mela ognjište pa trehnula metlom, ili je pokrila bešiku peškirom (ručnikom), ili se napokon mati vrlo prestrašila, te u takovom stanju podojila dijete.

Ograma.

Ova nam riječ znači, da čovjek uslijed toga, što dogje u doticaj sa nekim stvarima, može pasti u kakvu nesreću. Koje su to stvari, s kojima nije dobro biti u bližem doticaju, ili ih uza se nositi, pokazaće nam ovi slučajevi:

Najprije se može ograjisati (nagaziti) na nokte. Za to je dobro nokte, čim se odrežu, zaviti u komad papira, pa ih turiti u kakav zid i reći: „Ja dajem vjetru nokte, a vjetar meni, kad mi zatrebaju.“ Kažu i to, da će se na strašnom sudu pitati na nokte.

Ne valja držati smetlja u sobi i to ne za to, što nije zdravo, nego za to, jer se najviše oko smetlja kupe šejtani (vragovi), te bi čovjek mogao lako ograjisati.

Nemoj u prvi mrak ni po što prolaziti ispod odunluka (mjesto, gdje se drva cijepaju), jer se u svakom odunluku nalazi barem po jedan šejtan.

Čuvaj se, da ne zaspiš pod orahom, jer je tu vražiji medžlis (skupština). Ko ograjiše pod orahom, taj neka ne traži dermana (spasa, lijeka).

I po jarkovima se nalaze vragovi, za to ne prelazi u noći preko jarkova.

---

[1]) Ovošteno platno.

Uopće se vjeruje, da se nahodi mnogo vragova okolo voda i vlažnih mjesta; zato treba što više noću bježati takova mjesta.

Paučina nigda ne skidaj poslije podne, nego vazda prije podne, jer bi mogao ograjisati.

Ograjisati može i onaj, koji običaje pri spavanju metati dônju haljinu pod glavu (n. pr. čakšire ili hlače).

Ako te što zaboli, kad noću putuješ, to si sigurno ograjisao, za to treba da zaliješ medovinom ono mjesto, gdje si najprije osjetio bol.

Čuvaj se, da u noći ne rekneš mački „pis“. Najbolje je, da joj ništa ne govoriš, *ali ako je baš nužno, onda reci „zuc“, jer se gjavo — nalet ga bilo — najvoli pretvoriti* u mačku. Kad bi rekao „pis“, mogao bi ograjisati.

Ne prihvaćaj u noći mačke desnom rukom, već lijevom.
Ni za živu glavu da nijesi udario mačku dvaput u mraku.

Ne drži u kući crne mačke bez ijednog biljega, jer je to sigurno gjavo.
Ne drži u sobi mačke, kad grmi, jer se sotona, kad ga angjeli potjeraju, pretvori u mačku.
Isto tako stisni za grmljavine lijevo pazuho, da se vrag poda nj ne uvuče.
Jer kad ono grmi, nije to ništa drugo, nego avazi (glasovi) angjela. Angjeli počnu ibadet (molitvu) činiti, a ti njihovi glasovi su grmljavina. Gjavoli izigju pod nebesa, pa se počnu rugati angjelima i njihovoj molitvi. Da ih angjeli otjeraju, otisnu za njima strijelu i to je grom. Zato treba mačku odstraniti i pazuho stisnuti, kad ovlada grmljavina.

Često se gjavo uvuče u ljupinu od jajeta, zato se ne smije stati na ljupinu ili — što je još gore — nogama je turati.

Ljupina crvenoga luka vražiji je novac, kaošto se vidi iz ove priče:
„Nekakva krepa (babica), šetajući se jednom po svojoj bašči opazi na putu, kuda je upravo htjela proći, kuljavu žabu. Krepa je kao od šale ćušne nogom i rekne: „Hajde, draga, pa kad se obabiš, zovni me, da ti budem baba djetetu.“

Ne progje mnogo vremena iza te šale, kad al neko u gluho doba noći pokuca na krepina vrata. Krepa se digne i onako drjemovna — ko kad se iz najtvrgjeg i najslagjeg sna probudila — otvori vrata i zapita: „Ko je?“ „Poslala me mati,“ odvrati joj neznanović, „i zove te, da joj dogješ i poviješ dijete“. Krepa ne pitajući dalje, ko mu je mati i gdje stoji, zavije se što prije, uzme svoje orugje, ili kako narod veli „halat“, i pogje za nepoznatim bićem u mrak. Iza poduga putovanja dogju do jedne špilje pokraj tiha potočića. Unigju dakle u tu špilju i dogju do jedne rasvijetljene sobe. Krepin sudrug pokuca na vrata i kada se iz nutra začuo glas, da se može unići, nestane krepina pratioca. Krepa otvori vrata, a pred njom eto u crno odjevena sluškinja. Ova odvede krepu do dušeka, na kom je ležala žena u porogjaju ili drugojačije — lohusa. „Ne boj se, krepo,“ dočeka je lohusa, „ti si mi obećala, da ćeš mi biti babica, kad htjednem roditi.“ Krepa muči. U isti mah začuju se strašni glasovi: „Ne boj se, krepo, samo ako bude muško dijete, napunićemo ti krilo zlatom i dukatima; bude li pak žensko, napunićemo ti kožu slamom.“

Sad je bilo krepi vrlo teško pri duši. Neustrpljivo je čekala na čas, kad će se dijete poroditi, ali na njezinu nesreću rodi se žensko dijete. Krepa se brže bolje u nuždi dosjeti, pa kako je imala slučajno uza se u pripremi voska, načini odmah muški znak od voska i poviče: „Muško je, muško!“ Na to poviču svi u jedan glas: „Živilo muško, živila krepa!“ Tako se to rodivo sretno svrši po krepu. Po porogjaju zapovijedi lohusa, da se krepi plati i da je jedan sprovede do kuće. Crna sluškinja posluša lohusu, ode i donese puno rešeto oljupine crvenog luka i saspe krepi u krilo. Na to se krepa opremi i izigje iz sobe, a pred nju ispade onaj isti, što ju je i doveo, da je otprati natrag do kuće. Kad je bila blizu kuće, nestane pratioca, a ona pohiti što je više mogla, te je gotovo svu oljupinu izgubila. Upravo da će krepa vrata svoje kuće zatvoriti, pokuca gjavo na vrata i zaviče: „Otvori, krepo, spao je vosak, žensko je dijete!“ U taj tren zapjeva na sreću krepinu horoz (pijetao), a gjavola nestane.

Kada se krepa digla u jutro, opazi na sred sobe tri dukata. Sada tek stane krepa žaliti, što nije bolje čuvala oljupine.

Proricanja.

Držati u kući horoza, u kojeg je hober (kresta) račvast, nema većeg sihira (učina), jer da takav pijetao (kokot) obnese oko kuće u hoberu samo jednu kap kišne vode, nikad se ne bi mogla takova kuća izliječiti od sihira.

Ko s noža jelo jede, ubiće ga damla (udariće ga kap).

Na kojoj se kući čuje buhtavica, iz te kuće izići će mejit (mrtvac).

Ako se pokaže na tebi rado, čisto znaj, da ćeš se nešto obradovati.

Svrbi li te lijevi dlan, dobićeš novaca; ako pak desni, izdaćeš ih.

Kad ti se pokažu bijele tačke po noktima, veseli se, nešto ćeš se ponoviti.

Kad što nehotice proliješ ili razliješ, nemoj se žalostiti, jer to sluti na nešto dobro.

Ako psi okrenuv glavu k zemlji viju, neko će oboljeti; zato prevrni jastuk, pa će odmah prestati.

Dok ti u avliji zakrekeće švraka, nadaj se musafiru (putniku).

Ne dajte djeci da se igraju mrtvih; jer se djeca takove igre počnu igrati, kad im hoće mati ili otac umrijeti.

Kad izostane u goruće svijeće pupčić, to je znak, da će ti doći musafir (putnik). Koliko god nastane pupčića, toliko će ti doći putnika.

Ako se puše u travu vlasulju, pašće kiša. Isto će tako pasti kiša, ako se baca kamenje u kakovu lokvu.

Dogje li ti kakav gost, koji ti nije po volji, naspi mu u obuću soli, pa će brzo otići.

Da progje muško ispod dúge, postao bi žensko, i obratno.

Sakri zube od žabe; jer da ti ih prebroji, umrla bi ti mati.

Ispane li ti jedući iz usta zalogaj, to znaj, da ti je neko od roda gladan.

Ko se umije prvijem snijegom u zimi, ne će mu pucati koža od studeni.

Ko šije na sebi odjeću, pobudaliće. Ako uzme u usta ma šta, tada ne će.

Čuvaj se, da ne pregješ preko tugje mokraće, jer ćeš dobiti na usnama mali čivuljak, koji je poznat pod imenom „mrašnica“.

Prvu štenad treba baciti u vodu, jer bi pobjesnila, kad bi odrasla.

Ko na Gjurgjev-dan plače, plakaće cijelu godinu.

Kada se mačka u zimi liže, okrenuvši se prema jugu, biće jugovina; ako se oko peći cvrlja, biće velika studen; ako se umiva, doći će nekakav putnik.

Kad bi tko našao sjeme od bujadi (papradi), štogod ima na svijetu stvari, sve bi s njim govorile. Sjeme od bujadi u oči Vidova dana za noć i sazrije i opane, te ode u zemlju po četrdeset aršina duboko.

Ako usniješ, da si pao s magarca, spremaj se na onaj svijet; istom što nijesi ispuhao.

U koga je nožni palac veći od onog prsta, što do njega stoji, nadživiće ženu, ako li je manji, nadživiće ona njega.

Ako te nos svrbi, to je zrak, da ćeš se nešto srditi.

Koga tabani svrbe, taj će nekud i to daleko putovati.

Ako ti se štuca, to znači, da te neko spominje, a ti reci: „Ako je dost (prijatelj), još, ako je dušman crk'o“, pa ako ne prestane štucavica, to znaj, da o tebi govori nekakav tvoj neprijatelj.

Čuvaj se, da te ko makar i nehote ne dohvati metlom, jer ne ćeš imati nikakva napretka za četrdeset dana; a ako te baš dohvati, ti pljuni tri puta na metlu, pa se ne boj.

U koga zapjevaju kokoši, taj neka se nada nekakvom zlu. Uhvati kokoš, koja pjeva, pa izmjeri njome razmak od ognjišta do cjepala (drvocjepa); ako joj glava dogje na cjepalo, kolji je, ako li rep, osijeci joj ga, pa će odmah prestati pjevati i ne će biti zla.

Ko u noći zviždi, odnijeće ga vrazi. (Kada sam upitao ženu, koja mi je to kazala, da li ona to vjeruje, odgovori mi: „Kako ne bih, sinko, vjerovala? Švabe najviše po noći zvižde, po ko se ubija više od njih!“)

Čuvaj se, da te ne udari nogom čojk (čovjek), koji je obješen; jer da te samo malo nogom dohvati, umro bi za sedam dana.

Ko duhan puši, taj neka se ne boji, da će ga ikad guja ujesti.

Da te ko izmjeri štapom, ili čim bilo, pa da onu tvoju mjeru zakopa u zemlju, ti bi kroz dvadeset i četiri sahata zemlju pobusio.

Kad je velika studen, nagji buhu, pa je iznesi na studen i reci: „Brže juže, umrije ti sestra buha“. Odmah će puhnuti jugovina (od koje psi lipšu! Op. piščeva).

Dok opaziš, da si što izgubio, sveži na učkuru (svitnjaku) tri uzla i reci: „Ja zavezah gjavlu g...cu, dok mi stvar ne nagje“. Ne će dugo proći, i ti ćeš naći izgubljenu stvar.

Ako te ko prekorači, ne ćeš imati napretka za četrdeset dana.

Horoz (kokot), kad doživi dvadesetu godinu, snese jaje. Ako bi ti to jaje nosio četrdeset dana pod lijevim pazuhom, izlegao bi se huddam (gjavo). Štogod bi ti od njega zatražio, on bi ti nabavio.

Ako se tvoji neprijatelji svagjaju, tari nokat o nokat, pa će se i potući.

Ako ti neko dade što kroz pendžer, nemoj ni po što izjesti; jer bi ti narasla guša.

Ako si pošo na put, pa sreteš lisicu, odmah se vraćaj. Ako sreteš vuka, ne vraćaj se, pa da te cijeli svijet vraća; to je znak, da će ti posao, za kojim si pošao, poći za rukom.

Čuvaj, da ne zaspeš u dušekluku (mjesto, gdje se postelje ostavljaju); jer bi ograjisao (nagazio), pa se za života svoga ne bi mogao od te bolesti ohalasiti (riješiti).

Čovjek, koji ima na hiljade mala (imetka), neka meće ruke megju noge, pa neka tako spava; kroz nekoliko godina doći će do torbe, to jest do prosjaštva.

Da se ko od Muhamedovaca najede na Kurban-bajram (praznik, na koji se žrtve prinose), umro bi.

Ako o nekom sanjaš, pa bi želio, da i on tebe u istom stanju usnije, čim se probudiš, prije nego progledaš, metni glavu, gdje su noge, a noge, gdje ti je glava bila, pa će i onaj isto u isti mah sniti.

Kad si u seljačkoj kući pokraj vatre (jer obično seljaci nemaju peći), ako dim uzigje na te, ti reci triput: „Tamo, dime, tamo su ti vrata i šarena jaja i ribije kosti, čijem će te bosti.“ Dim će se odmah okrenuti na drugu stranu.

Kad ti ko šta ukrade, donesi jedan bus zemlje sa taze (nova) groba, te ga metni pod jastuk, na kom ćeš spavati. Kada bude oko ponoći, doći će onaj mrtvi, s kojeg si uzeo bus i iskaće natrag, a ti mu ga ne daj, dok ti ne kaže, ko te je pokrao. Kad ti kaže, ti mu podaj bus i reci: „Idi, mrtvi, grješni su živi.“

Ako kažeš kraj vatre, da si vidio malu lastavčad, odmah će pokrepati.

Ako imaš u sobi stjenica, a ti dočuškaj nogom mrtvu konjsku glavu (lubanju) do sobnijeh vrata, pa neka tu ostane pet dana. Štogod bude stjenica u toj sobi, sve će pokrepati.

Ako na Gjurgjev-dan imaš u sobi buha, pometi sobu i izbaci smetlje prije ručanica. Ako to učiniš, nikad ih više ne će biti u tvojoj kući.

Ako te neko potjera u noći, najbolje će biti da se sakriješ u groblje, jer te tu zaista ne će naći.

Pišući ova praznovjerja u kući jednog mog sasma bližnjeg rogjaka, desila se tu slučajno i njegova žena u nekom domaćem poslu. Ona radijaše svoj posao, a ja pisah, dok se pomoli jedna stara žena, koja se zbog svoje starosti ne htjede sakriti od mene. Ona unigje u sobu, a moja je (nazovimo nevjesta) dočeka riječma: „Hodi, hodi, Husagince, otkad te, bona, ne ima, da nam dogješ; ja mislim, šta je od naše Husagince bilo?“ „Šta će biti, moja hanuma (gospogjo); ne će grom u koprive, a ni smrt na me,“ reče Husaginca, odbacujući čember[1]) s glave. „I ova smrt, moja hanuma, kao da po hateru hoda,“ nastavi Husaginca odbaciv čember, „gospoda mru, a mi fukare živimo, samo da se patimo na ovom svijetu i ništa više. Eto pomisli, moja hanuma, bijahu rekli, da je grah skočio po marjaš na öci, a ja se jadna obradovah, te ono što sam od vas hanuma isprosila nešto graha štedila i štedila, dok sam deset oka nakupila, pa mišljah sad ću ga prodati i kupiti sebi štogod obuće, kad ja danas kukavica jadna poslah ga po Meši Ibrinom u čaršiju — šta misliš, moja hanuma, šta je? Onaj ličinaš, onaj ugursus, ono kopile, da mu ovako rečem, bože me ne pokaraj, šta je uradio od mog jadnog nebilog graha: prodo ga i poloko (popio), da Bog da mu na grne (grdne) rane izlazio! Baš se hudoj fukari neda: da u more udrobi, suho bi pokusala!“ „Progji se, boga ti, Husagince, uvijek nekakva kukanja i plakanja,“ opomenu je moja nevjesta. „Bog, koji je tebe halk učinio (stvorio), dao je s tobom i tvoju nafaku. Kako si onaj grah stekla, tako ćeš i drugi steći. Ne ćemo mi tebe gledati, ne boj se ti; da ti od gladi skapavaš, a vala ne ćeš biti ni gola ni bosa.“

„Vala, tako je, hanuma,“ potvrdi Husaginca, „da Bog da, da meni moje hanume budu zdrave i žive, ama moj hudi grah ode u mejhanu (krčma).“ — „Ko o čemu, a ti o grahu,“ produži nevjesta, „ja mim (slovo m), a ti mlin.“ — „Ne ću, ne ću,“ nastavi Husaginca, „draga hanuma, više ni u usta ga uzeti. Što radi beg, kako je malo bešče (begče)? Imaš li šta ozdo od matere; kako li su oni, misle li oni na skoro amo? Baš sam ih se zaželila. Da hoće još kojiput doći, da ih vidim dunjalučkim[2]) očima; more se bogme za čas umrijeti, jadni smo se rodili. Ovaj svijet jedan cvijet, ovaj insan bio behar; svaki cvijet ć' uvehnuti, bio behar opanuti, ovaj insan pomrijeti, u kabur se

---

[1]) Čember = pokrivač, bijelo platno.

[2]) Dunjaluk = svijet.

zatvoriti; valja Bogu dževab dati. Da j' Bog dao, da se nikako ni rodili nijesmo; je li de, draga hanuma?“

„Tako je, Husagince, i nikako drukčije,“ potvrdi nevjesta. „Kako li je Ibrahim-begovica, progje li joj glava?“ „Da si ti zdravo, hanuma,“ odgovori Husaginca sasma zabrinuto. „Šta, jadna, zar je umrla?“ zapita je nevjesta sasma začugjeno. „Bogme jest,“ odvrati Husaginca tiho, a za tim odmah nadodaše: „Znala sam ja, da će tako biti, ama ne htje ona mene lude i budalaste poslušati, kad ja njoj govorah, dok joj još sjegjaše mlada ne razvijena u odaji: ne izlazi, hanuma, pred mladu, dok je još u zavitku, obzinuće te mlada, pa ne ćeš ni godine skrasiti. Ona rahmetli (pokojna) ne htjede poslušati, pa eto što bi od nje!“

„Pa zar je ona izišla pred mladu, dok je još (mlada) sidjela u zavitku?“ zapita nevjesta, izvaliv oči u Husagincu. — „Ma ja šta ti ja kažem, draga hanuma,“ odvrati Husaginca. „Jest, bogme, odmah.“ — „Kuda Ibrahim-begovica,“ požali je nevjesta, „da je znala, čemu se je radovala. Eh, ako Bog da, ne će ni njoj (mladi) zadugo biti!“ Bijah se i ja umiješao u taj njihov razgovor, dokazujući, da je to puko praznovjerje i da je mlada u tom pogledu sasvim nevina; ali ti moji dokazi ništa ne pomogoše. Oni ostaše pri svom, da je mlada istom dovedena još u zavitku obzinula svoju svekrvu i da je to jedini razlog, zbog kojeg je Ibrahim-begovica tako naglo umrla.

Ne valja.

Ne valja pljuvati u vatru.

Bijeli golubovi slute pustinji, zato ih ne valja u kući držati.

Prati haljine ne valja u ove dane: U nedjelju poradi mala (bogastva); u utorak, jer se lukšija saljeva mrtvima u oči; u petak ne valja radi evlada (djece).

Ne valja držati otvorene makaze; jer dok god stoje otvorene makaze, dotle su otvorena i usta tvojih neprijatelja.

Nije lijepo obazirati se noću; jer ti se može prikazati kakva prikaza.

Ne valja neprestano gledati u sahat, što se umur (život) krati.

Ne valja imati dva jednaka imena u jednoj kući; jer će jedna od te dvije osobe biti uvijek bolešljiva.

Ne valja naizvrat nositi košulju; jer će se sav svijet na te izvratiti, to jest postaće ti sav svijet neprijateljem.

Ne valja daždenjaka, ili kako narod kaže, „dižgjenjaka“ uznemirivati; jer da on vrisne, ostao bi onaj gluh, koji ga je uznemirivao.

Kad vidiš daždenjaka, reci: „Da Bog da, ako si moj, da umreš prije mene“; jer svaki čovjek ima po jednog daždenjaka, koji će svom sahibiji prvi doći u kabur (grob) i svezati mu hoš-dželdiju (dobrodošlicu) i početi ga jesti i to od velikog nožnog prsta.

Svaki čovjek ima po jednu zvijezdu na nebu. Kada čovjek umre, umre i njegova zvijezda; isto tako mora umrijeti i čovjek, čim mu zvijezda umre. Zato ne valja *gledati u zvijezde, a još manje pokazivati rukom na njih. Da ko pogodi svoju zvijezdu*, odmah bi umro.

Ne valja nikom kazati, kad vidiš da zvijezda pane s neba; jer je ono neko pobjego iz tamnice, pa čim ti kažeš, da si vidio zvijezdu, kad je s neba pala, odmah će onoga bjegunca uhvatiti.

Ne valja drmati sofrom (trpezom); jer svaku sofru drže meleći (angjeli) na glavi.

Ne valja rezati u noći nokte. Da svijet zna, kako je ružno nokte u noći odrezati, ne bi ih odrezo za dunjaluk (svijet).

Ne valja mnogo jesti oraha; jer oni prouzrokuju tupoglavost, a lešnjici oštroumnost.

Ne poteži noža na vuka; jer ti vidi srce, pa će znati, jesi li se pripao ili ne.

Ne valja *u noći ni za kim makar i od šale reći*: „Drž' te ga!" jer je nekakva žena rekla svome mužu, kad je bio izišao da donese drva: „Drž' te ga tamo, ne dajte mu amo!" pa ga je uput nestalo i nije se više nikad povratio.

Ne daj u prvi mrak kruha iz kuće, pa tamam da ko umire od gladi; jer je vrlo ružno.

O sihiru (učinu).

Ako nagješ u kući kakav zapis, ili mrtvačku kost, ili kakve čupe, to znaj, da ti neko o glavi radi; pokupi te stvari, baci ih na vatru i reci: „Kakogod ove stvari gore, neka tako izgori i sihir, koji je proti mome džanu (duša), vudžudu[1]), malu[2]) i evladu[3]) naperen". Zatim onu ruku, kojom si prihvaćao te stvari, opljuni i otari je o zemlju, ili o duvar (zid).

Ako je na tebi kakav sihir, saberi već upotrebljen sto i jedan klinac, saperi ih u čistoj vodi, pa se okupaj tom vodom. Tamam da bi bio Bog zna kakav sihir na tebi, *ma vala da ga je ko klincima na te prikovo*, spašće.

Nije ni ovo na jebanu. (Tako se kaže u narodu umjesto: nije ni ovo ružno, dobro je, nije bez koristi. Ta riječ dolazi od turske riječi jebandža, što znači stranac.) Saberi tri vode od tri češme (točak), koje teku prema suncu, tom se vodom okupaj u jednoj velikoj posudi; kad se obučeš, salij tu vodu u jednu zemljanu posudu, pa je baci s posudom skupa na vrbovo drvo, pa se ne boj, da će ti sihir dokundisati (škoditi).

Sihir ne može preći na onoga, ko običaje nositi gaće naizvrat.

Isto tako neka se ne boji, da će mu sihir nauditi ni onaj, koji je prelazio preko mora.

---

[1]) Vudžud = tijelo. [2]) Mal = imetak. [3]) Evladi = djeca.

Da ti niko sihira učiniti ne može, nosaj uza se štap od trna ili obojak od crnoga sukna, a najbolje je nositi uza se tisovine.

Pripovijeda se, da je nekad u nekakva bega oralo pedeset pluga na njivi. Kako je bilo lijepo vrijeme, bijaše i sam beg izišao na njivu da sejri, kako njegova vjerna raja marljivo čaka svoje tovne volove. Ele dok su kmeti orali a beg ih gledao i razgovarao se sa knezovima i slugama, dogje jedna ciganka i zamoli bega, da joj udijeli sadaku (milostinju). „Vala ti ne dam ni pet para,“ reče beg, „dok mi što god ne pofaletaš; ja sam čuo, da si velika sihirbazica, deder svoj kakav majstorluk pokaži, da i ja vidim!“ „Hoću, dragi beg, Bog ti dao svako dobro i zdravlje, Bog te očuvo od tvojih dušmana, samo obećaj što baki,“ nastavi ciganka onim poznatim ciganskim tonom. „Hoću, ciganko,“ reče beg, „daću ti stranu žita, ako nešto učiniš, što mi u pamet ne može leći.“ „Dobro, dobro, Bog ti dao, baš ću ti jedno čudo pokazati, i to veliko čudo; čudo, dragi beg, kakva ni u snu vidio nijesi,“ produži ciganka, „eno vidiš one tvoje plugove i volove, ja ću nešto proučiti i huknuti, pa se ne će moći ni jedan maknuti.“ „Dobro, ciganko, ako to učiniš, daću ti tovar ječma; ali ako ne mogneš, turske mi vjere i lijepog mi mog dina, udariću ti stotinu po stražnjici,“ zagrozi joj se beg, na što ciganka pristade i odmah poče nešto učiti i puhati prema volovima, koji marljivo svoj tovar za sobom vucijahu. Nije dugo ni bajala, kad zbilja svi volovi pod pluzima stadoše kao da su za zemlju prikovani, samo jedan plug ne stade, nego i dalje ragjaše svoj teški posao. „Vidiš, beže,“ zapita ciganka. „Vidim, ciganko,“ odvrati beg, „baš si prava sihirbazica, al' mi reci, što je seveb (uzrok), da i onaj jedan nestade?“ „He, moj beg, Bog ti dao,“ produži sitna vjera. „Onog jednog ne bi mogli svi sihirbazi, što ih ima na svijetu, ustaviti; jer u onom plugu ima ma šta bilo od tisovog drveta.“ Beg zapovjedi, da se onaj plug pretraži, kad zbilja u volovskim rogovima uvrćeno po komadić tisovine. Beg ciganki dade, što joj je obrekao, a knezovi raširiše taj istiniti i očevidni dogagjaj po svojim selima, i tako od uha do uha raširi se ta priča po cijeloj Bosni tako, da je danas malo ko ne zna pričati.

Svaštice.

Nek se momci čuvaju od svega, što im djevojke dadu; jer su možda na to što nabajale.

Smetlje nositi iz odaje (sobe) u mutvak (kuhinju) vrlo je ružno, isto tako ne smije se nositi smetlje na metli.

Ko želi, da se ne posvadi sa svojim prijateljem, nek mu ne daje safuna i noža u ruke; isto se tako moraš čuvati, da ne jedeš onom kašikom (žlicom), kojom običaje jesti tvoj prijatelj.

Ko ne može da spava, neka se ogleda na dižgjenici (kišnoj vodi).

Za kućnim putnikom treba izliti na sokačnim vratima po jedan gjugum (posuda od bakra) vode, i ne moj odmah za njim zatvarati kućnih vrata.

Ako ti dolazi vještica, uhvati onog malog leptira, što u noći okolo svjetla leta, napali ga malo i reci: „Dogji sjutra, da ti soli dam“. Sjutra dan dobro gledaj, ko će doći bez posla tvojoj kući. Kad dogje, ti mu podaj malo soli i reci: „Evo ti soli, pa mi ne dolazi više, jer ću te ognjem spržiti“. Ako to učiniš, ne će ti više nikad doći.

Biser postaje od majske kiše. U maju, kad pada kiša po moru, izigju morske ribe na površinu i hvataju kišne kapljice. Koliko koja uhvati kapljica, toliko u njoj nastane bisernih zrna.

Nemoj zamahivati nožem ni na koga, makar to bilo i u šali; jer da onaj umre, na koga si ti zamahnuo, prije četrdeset dana, bio bi mu katil (ti bi se smatrao njegovim ubojicom). Ako zaboraviš, da to ne valja, pa na kog zamahneš, dotakni se prstom gvožgja, pa ako on i umre, ti mu nijesi katil.

Svaki kalem (pero) treba zašiljiti na vrhu, jer na onaj kalem, koji nije zašiljen, sjede šejtan (gjavo), pa je teško takim kalemom pisati.

Stjenice postaju od čovječije krvi, i to od majstorske (zidarske). Ako se majstor gradeći kuću obreže, u toj će kući hasul biti (zametnuti se) stjenice.

Medvjedi su postali od insana (čovjeka). To vam je bilo ovako: Nekakav ekmekčija (pekar) otigje mlivan u prohod; kada izigje iz prohoda, kad on medvjed. Zato se valja vrlo čuvati onima, koji imaju posla sa mlivom, da ne idu u prohod prije, dok se dobro i dobro ne otresu, ako im je stalo, da umru kao ljudi, a ne kao medvjedi.

Ima jedna špilja na Kozijoj ćupriji više Sarajeva, upravo na gornju stranu ćuprije; zovu je „posluha“. U tu špilju igju Sarajke da saznadu šta će biti. Najprije uzmu avdest (umivanje prije molitve), pomole se Bogu, pa onda spomenu svoju želju i unigju u špilju (potrbuške, jer je otvor špilje tijesan i nizak). Ako je koja žena teška, čuje kako šejtani u špilji ljuljaju bešiku (kolijevku), a to je znak, da će ona, koja prisluškuje, roditi s kolajlukom (lako) i ostati živa. Ako li ko unutri plače, to znači da će umrijeti, i to kao lohusa (jäko porodivši). Dobro je, ako se čuje smijanje.

Vrlo je dobro porad bahta (napretka) da u jutro dok ustaneš, podigneš jastuk, na si spavao.

Ako ti bježe kokoši od kuće, provuci ih tri puta kroz sadžak (tronog) i reci: „Kada u sadžaka četvrta noga niknula, tada i ti od moje kuće pobjegnula“.

Ako tvoje kokoši nose jaja u tugjoj kući, ti ih ščukaj na praznik u jutro i reci: „Čuk, čuk, u jatu mi hodile, u budžaku (kutu) nosile“. Nikad više ne će nositi izvan tvoje kuće.

Ko na svoje kokoši puca, taj će uvijek jesti čaršijska jaja.

Nešto o kravi.

Kada kupiš kravu, ne daj s nje skidati priuze; jer je u toj priuzi mlijeko i cijeli hasulat (korist) kraviji.

Isto tako se čuvaj, da ne uzmeš priuzu iz ruke onoga, koji ti je prodao kravu nego neka prodavalac baci priuzu na zemlju, a ti je dohvati desnom, a nipošto lijevom rukom.

Kad kupiš kravu, pa je jäko dovedeš kući, udari je u čelo prijesnim jajetom i reci: „Kakogod ovo jaje puče, neka onako puknu sihiri, koji su ovoj kravi učinjeni“.

Ne daj nikom gledati pomuženo mlijeko; a ako bi ga ko vidio, pa bi ma šta rek'o, ti mu reci: „Mašallah (ne ureklo se), eto ti nešto na nosu“.

Nemoj zaboraviti svakiput pomalo namazati kravu po plećima mlijekom, kad je pomuzeš.

Kad *ugledaš da se krava teli*, otpaši pas (pojas), pa je *tim pasom po legjima* triput udari, lakše će se teletom rastati.

Mlijeko se oduzima ovako:

1. Žena, koja se bavi tim zanatom, t. j. oduzimanjem mlijeka od tugjih krava, odreže komadić repa od tugje krave, za koju zna da je dobra na mlijeku, pa ga prebaci preko ognjišta i stane ga gladiti, kao da kravu muze, govoreći: „Muzem, muzem, sebi muzem; muzem da umuzem“.

2. Žena, koja je za tugjim mlijekom pohlepna, metne po jednu šaku soli na dvije strane puta, kojim će krave naići iz paše. Kada sve krave progju izmegju te soli, uzme ta žena sô, i pomiješav je sa tricama, dade svojoj kravi.

3. Ima žena, koje ne imaju ni krave ni ovce, pa ni čestite koze, a ipak imaju mlijeka više nego li onaj, koji čitav dželep (stado) muze. A kako je to moguće? Ovako: Takova žena nosi pod pazuhom četrdeset dana kokošije jaje. Nakon četrdesetog dana izleže se iz onog jajeta pile; to pile hoda oko vračarice u zoru i prvi mrak, dok se svačije mlijeko spovlači. Danju nestane toga pileta, a u prvi mrak opet dogje i tako neprestano, dok je god vračarica živa, svaki dan ima više i više mlijeka i kajmaka (vrhnja).

4. Kada seljaci povedu kravu na pazar, da je prodaju, pogju s njom četvorica ukućana, da je isprate Jedan je vodi, a druga trojica idu za njom. Kada se poodmaknu od kuće, jedan se od te trojice vrati kući, a kada ga onaj zapita, koji kravu vodi: „Kuda ćeš?“ on odgovori: „Idem kući, da povratim mlijeko i hasulat od te tvoje krave.“ Tako učine i druga dvojica; s toga su sve krave, kupljene na pazaru, bez mlijeka i hasulata.

Mlijeko se povraća:

1. Ako ti ko oduzme mlijeko od krave, nagji trave omahe; nalij jednu čašu mlijeka, ali to mlijeko neka je od te tvoje krave, kojoj je mlijeko oduzeto; metni tu čašu kraj omahe i reci: „Bože, ne ću tugjeg mlijeka, nego hoću da mi ova omaha povrati mlijeko moje krave.“

2. Prodaj kravu jednom članu od tvojih ukućana za tri klinca i za sahan trica.

3. Na praznik u jutro, prije nego sunce grane, rastavi dva grebena, pa protjeraj kravu izmegju tih grebena.

4. Nalij čašu vode, uzmi tri ugljena žive vatre, pa svaki obnesi oko krave i pobacaj ih u tu čašu, rekav: „Ni na moru mosta, ni na dlanu dlaka, ni na mojoj kravi sihira.“ Potari tom vodom kravu po glavi i vimenu; ostatak vode s ugljenjem skupa baci na kakav krov i reci: „Kakogod sa strehe kiša pada, tako i s moje krave neka sihir spada.“

Ko na Gjurgjev-dan pušta kravu u pašu, taj ne će dugo kusati varenike.

Krava se nadme, čim je pripiša „suškavac“ (suškavac izgleda kao miš zelene dlake, a ima ga u šumama). Ako si u blizini, odmah dozovi koga; ti stani s jedne strane, a onaj drugi s druge. Izvadi nož, pa počni parati po zemlji, a onaj drugi neka te pita: „Šta to radiš?“ Ti mu odgovori: „Param pauka.“ „Paraj, paraj, da ga nije,“ neka odvrati tvoj drug. Iza toga nagji žensku kapu, pa udaraj njome po zemlji. Tvoj drug neka te opet upita: „Što to biješ?“ Ti mu odvrati: „Bijem pauka.“ „Bij, bij, da ga nije,“ neka ti on povladi; i tako će krava opet ozdraviti.

O konju.

Ne kupuj konja „čaprasa“ (tako se zove konj, u kojeg je bijela prva desna noga i stražnja noga lijeva); jer je takav konj bahsus (nesrećan), ali ne po tvoju, nego po svoju glavu.

Isto tako nemoj kupiti konja „abrešasta“ (abrešast je konj, u koga je bijela donja gubica i stražnjica). Abreš je bahsus ne samo po svoju, nego i po tvoju glavu.

I čiftasta konja treba vrlo izbjegavati. (Čiftast je svaki konj, koji ima na čelu dva cvjetića.)

Kao što valja čuvati priuzu kraviju, tako valja čuvati i jular, koji je bio na konju, kad si ga ti kupovao.

Kada konja pazariš, nemoj uzeti julara iz ruku onoga, koji ti ga je prodao, nego treba da ga on baci na zemlju, pa da ga ti sam svojom rukom digneš sa zemlje, i to desnom rukom. Digni jular i povuci konja k sebi; ako konj korači desnom nogom to je znak, da će ostati kod tebe dok ne krepa; ako li lijevom, brzo ćeš ga se kurtarisati (osloboditi, riješiti se).

Ako je konj u jednu nogu putonogast (tako se kaže za konja, u kojeg je bijelo kopito i kičica), vrijedi jednu kesu (40 for.); ako je u dvije: dvostruko; u tri: trostruko; ali ako je u sve četiri, ne vrijedi ni četiri pare (1 kr.), pa tamam, da sve preko kuća preskakuje.

Dobrijem konjma pletu po noći vile grivu, s toga bude u dobrijeh konja griva zamršena.

Kad ti konj najgore sustane, operi ga insanskom mokraćom; odmah će se odmoriti i postaće tako svjež, kao da je jäko iz podruma izveden.

Nemoj davati često konju soli; jer mu od mnoge soli mekšaju kopita.

Konju, koji se od svašta plaši, treba počupati trepavice.

Ako ti se konj opahne, iščupaj mu iz repa tri dlake, pa mu ih omotaj oko lijevoga uha.

Da se kurtarišeš sipljiva konja, najbolji je i najjeftiniji lijek, ako obriješ muško dijete, pa tu dječiju čupu pomiješaš sa pokvašenim ječmom i dadeš siplji da pojede. Da je najsipljiviji, ili kako narod kaže, da je sipljiv ko kaca, sakriće sipnju za tri dana, a to je dosta vremena, da ga možeš prodati.

Ako ti se konj ne može da pomokri, objaši ga okolo vlaškog groblja. Ako mu to ne bi pomoglo, a ti ga objaši oko dudova stabla.

Čim konj izjede kokošiju perušku, odmah se počne valjati i mučiti. Dok to opaziš, zapreći kokošinju u vatru; poslije nekoliko časaka izvadi je iz vatre i nakadi konja na njoj, pa će odmah bolest popustiti.

Ne daji jarakli konju (konj, koji je pripravljen za trkanje) hljeba niti kakva voća; jer da samo jedan komadić hljeba ili voća izjede, ne bi mogao na trci ma samo stope.

Ako jarakli konj leži prije trke, ne smiješ ga dizati, dok on sam ne ustane.

Kad ugledaš, da se kobila ždrijebi, odriješi je, ako je svezana. I onaj uzo treba odriješiti, koji se nalazi na julаru pod vratom. To je tilsum (sredstvo), da se lako oždrijebi.

Svakom ždrebetu treba objesiti o vrat krnjastu kašiku, da ga ne bi ko ureko.

Kad vodiš konja, ne natiči julara na ruku. Isto tako ne valja udarati konja jularom; jer vile u pjesmi vele:

„Ne zovi oca imenom,
Ne bij konja povodcem,
Ne tari nogu o nogu,
Ne čini sebi sihira!“

b) O našim lijekovima.

Dva su lijeka, ili bolje rekavši, dva su načina, kojima se naš prosti puk običaje liječiti, a to su: „strava“ i „zapis“. Je li se ko prepao, treba mu saliti stravu; je li koga *naglo zaboljelo, to je ograjisao, ili je na što nagazio, pak mu treba zapisati.*

Strava.

Stravu saljevaju stare žene, i to samo takove, koje su izunli, to će reći, da su dobile dopust opet od koje stare žene, koja je takogjer izunli bila.

Stravaruša (tako se zove žena, koja se bavi tim hećimlukom ili liječenjem) ima samo jednu jedinu gvozdenu tavicu i jedno parče olova; to joj je cijela ljekara.

Čim je tavica starija i čim ima više na njoj zakrpa, tim će strava bolje djelovati.

Kada ti stravaruša dogje, trebaš joj najprije reći, gdje te boli. Kada joj to bolesno mjesto pokažeš, ona će ga malko pomazati onim parčetom olova i metnuće ga u onu poderanu tavicu, a na nj tri ugljena žerave, te će ga rastopiti na vatri, i to na žegi, nipošto na plamenu.

Kada se olovo rastopi, onda stravaruša pokrije bolesnika kakvim bilo pokrivačem, samo nek je crvene boje, po glavi, zatim uzme jednu ćasu (posuda od mjedi za tekućine) bistre vode i salije ono rastopljeno olovo nad glavom bolesnikovom skupa sa onim trima ugljenicama u tu bistru vodu, nešto šapćući.

Ako olovo i ugljenje spojiv se s vodom proizvedu veliku cvrku, to je dokaz, da se je bolesnik od nečega vrlo prepao. Oda šta se prestrašio, to će pokazati oblik olova.

Stravaruša izvadi kašikom iz vode olovo, te ga pokazuje tumačeći prisutnima, na što je nalik i šta ga je prepalo, a onda napoji bolesnika tom vodom triput i pomaže ga po bolesnom mjestu.

Kad se olovo rastopi podrugiput, ne saljeva se viš glave, niti se hasta pokriva po glavi, nego po bolesnom mjestu.

Trećiput se salije viš nogu. Pri svakom saljevanju treba bolesnika napojiti onom vodom iz ćase potriput i pomazati ga po bolesnom mjestu.

Kad je to gotovo, onda treba odnijeti vodu, ugljenje i ono parče olova, te to sve baciti na raskršće, gdje se bar dva puta križaju.

Ko *prvi nagazi na tu proljevanu stravu, na onoga će sva skinuta bolest preći*. Ne će preći samo onda, ako, čim je opaziš, pljuneš i rekneš: „Na kom si bila, na onog prešla“.

Stravaruši se daje u bijelu, a ne bi se ona ljutila, kad bi joj ko dao i u žutu; ali ako joj daš kao zahmetiju (platu) bakren novac, onda se ne nadaj, da će ti strava pomoći i da ćeš od te strave vidjeti kakvu fajdu.

Stravaruša saljevajući stravu nešto šapće i uči, ali koliko sam ih god molio, da mi tu molitvu kažu, bilo je sve uzalud; svaka mi je rekla, da se to ne smije nikom kazati, da je to njihova sveta tajna, koja se smije samo onda odati, kad se izun (dopust) daje, a izun može dobiti samo ona stara ženska osoba, koja se obveže, da će izvjesni broj molitava svaki dan moliti.

Ako se prepaneš od psa, treba ti se nakaditi na njegovoj čupi.

Prepaneš li se od kakva čovjeka, otkini jedan mali komadić od njegove odjeće, pa se na tom nakadi.

Onaj, koji se prepane od kakve vriske i kakovog klepeta, neka si pljune triput u otvorena prsa. Dakako najbolje je, da ti se salije strava.

Zapis.

Zapis je po narodnom vjerovanju najbolji lijek za svaku bolest. Zapisivati smiju samo izunli ljudi. Šta je zapis, vidjećemo najbolje iz ove tobož istinite priče:

„Vaktile (jednoć) bijaše u jednog bega nekakav musafir (putnik, gost) dugo vremena na musafirluku. Kada je beg vidio, da je to nekakav besposlenjaković, ponudi ga, ne bi li htio stupiti u službu kao subaša (upravitelj dobara), momak ili odungjija. „Boga mi, ja ne znam ništa raditi,“ odgovori ovaj, „a beli bi imao veliki merak, da mi je kakav lahak posao, pa da i ja radim; ali šta ćeš, kad ne znam drugog osim čanke dupsti“ (ovaj izraz znači: „jesti i piti“). — „Pa nije to nikakav majstorluk (umjetnost),“ produži beg, „to znaju i drugi; ama ne bi zgoreg bilo, kad bi i ti štogod radio; jer je čovjek stvoren da radi, a ne da ljenčari“. — „E, šta ćeš, dragi beg,“ odgovori musafir, „kad ne imam nikakva zanata (zanimanja).“ — „Pa dobro,“ reče beg, „ja ću te naučiti jedan vrlo lak posao, a parali je kao nikoji drugi.“ — „Hah, hah, tako što, dragi beg, tako bi šta bilo za me,“ reče musafir. — „Ja ću ti dati,“ produži beg, „jedan divit i kalem (pero) i desetak tabaka ćageta (papira), pa hajde po selima i zapisuj svijetu.“ — „Šta ću zapisivati, dragi beg, kad ne znam ni elifa,“ prekinu ga musafir. — „Lako j' za to,“ produži beg, „ne znaju ni drugi, pa opet zapisuju i teku paru, više nego li najbolji trgovci. Ja ću tebi kazati nešto, a ti to svakom hasti napiši i reci nekom, neka se na tom kadi; drugom, neka ga (zapis) metne u vodu, pa neka tu vodu pije; nekom opet, da ga uza se nosa i t. d.“

Ele šta ću vam duljiti, musafir pristane, a beg mu napiše i nauči ga velikom mukom pisati ove riječi: „Hlivno (Livno), Duvno, Glamoč, od Boga ti pomoć!“ i dade mu jedan komad beza, da zavije ahmediju (turban).

Musafir uzme od bega što mu je dao i ode po selima, zapisujući hastama. Kome je god taj begov musafir zapisao, svakome je božijom pomoći, a njegovim sevapom prošlo. Za nekoliko godina izigje taj čovjek na toliki glas, da su ga neki držali drugim Lokmanom. Kad bi ko počeo o njemu govoriti pred begom, beg se samo smiješio i rekao: „Kome se hoće, samo se meće“. Jednog dana oboli sam beg, ali žestoko. Svuda se išlo po hećimima i berberima; što je god ko znao, kazivao bi i radilo se sve i sva, ali uzalud; pače ga mnogi svjetovahu, neka pošalje po hodžu, jer da je vrlo vrijedan i veoma sevepli ruke. Dakako s početka beg nije htio o hodži ni čuti, jer je on znao, u čem je hodžino znanje; ali kad su mu rodbina i prijatelji dodijali sa hodžom i hodžinom sevepli rukom, dopusti beg, da i taj novi Lokman dogje, samo da ga više ne uznemiruju i da mogne bar, kad mu više lijeka nije, mirno oči sklopiti.

Kad je hodža došao, zapita ga beg: „Jesi li išta više naučio osim ono, što sam ti ja kazao?“ — „Ma vala ni harfa (slova) više, nego ono jedno te jedno,“ odvrati hodža. — „Pa de zašavrcaj i ti to tvoje,“ nastavi beg, „pa te nosi gjavo hiljadu konaka od mene i od moje kuće.“

Hodža izvadi divit i kalem i zadnji komadić od ono deset araka papira, što mu ih je beg pri rastanku dao, te napiše na njem: „Hlivno, Duvno, Glamoč, od Boga ti pomoć.“ Beg uzme zapis i metne ga pod glavu, a hodža ustane i ode. I gle čuda božijega, kroz tri četiri dana počne se beg oporavljati, dok se za nekoliko dana sasvim oporavi i ozdravi, te i on sam počne hvaliti hodžu i njegovu sevepli ruku.

Od groznice.

Ako te hvata groznica, a ti uzmi meda, koji nije dolazio na vatru, pomiješaj ga sa soli cjelicom, pa od te smjese svako jutro uzmi po jednu kahvenu kašiku naštesrce.

Uhvati li te groznica, nakadi se na zmijinoj košuljici.

Isto je tako dobro, ako iščupaš sedam dlaka izmegju devinih očiju, pa se na tim dlakama nakadiš.

Mnogi drže da je dobro nakaditi se na zečijim zubima, a nije zgoreg napiti se i zečije žuči.

Vrlo je dobro sredstvo protiv groznice, ako te napoji vodom iz svoje obuće onaj. kome se najprije potužiš, da te groznica hvata.

Dobro je zamotati u vosak živu konjsku muhu, pa je progutati onako umotanu.

Da se ispali puška iznenada za legjima onoga, kojeg počne groznica tresti, odmah bi ga pustila.

I ovo se radi: Uhvati se žaba, metne se u sahan, pokrije se bijelijem platnom, pa se poljubi kroz taj bez (platno).

Dobro je prepostiti prvi petak, koji dogje iza onoga dana, kada te počela groznica hvatati.

Kad ugledaš, da je koga spopala groznica, ošamari ga, pa će ga odmah pustiti.

Najbolji je lijek za groznicu, ako onaj koga hvata, odreže komadić kože sa svoje pete, pa ga popije u vodi.

Od glave (glavobolje).

Čim te stane glava boljeti, nagji tri vrha od žare (koprive), pa ih metni pod kapu.

Iskrižaj krumpir na dilume, pa ih poredaj po čelu.

Dobro se nakaditi na ham-pamuku (novi pamuk, Baumwolle).

Isto je tako dobro, ako pokriješ glavu repuhovim lišćem.

Najbolji je lijek za glavobolju, ako se iskriža glavica crvenog luka na dilume pa se po tim tankim kriškama pospe kahvenog toza (samljevene kave) i to se privije na čelo.

Od nesvijesti je najbolje mirisati čurekot (vrst trave) i nositi uza se ljubice.

Od zuba (zubobolje).

Ako te zub boli, nagji pasju glavu, izvadi iz nje jedan zub, pa se na njem nakadi.

Dobro je ispirati zube varenim gavezom (vrst trave).

Isto je tako dobro metnuti na zub, koji te boli, parče bijelog luka.

Ako ne imaš nikakva lijeka pri ruci, a ti izigji na gjubre i reci triput: „Psa zub boli, mene ne boli.“ Ako je žensko, neka reče: „Kuju zub boli, mene ne boli.“

Od kosa.

U koga kosa opada, ili mu ne može da raste, neka pokiseli trave čubre, pa neka se maže tom vodom četrdeset dana.

Kad se kobila oždrijebi, uzmi onu pometinu, osuši je na suncu, pa kad se dobro osuši, nastavi je na vatru (dakako s vodom); kada dobro uzavrije, skini je s vatre, pa kad se dobro ohladi, maži se tom vodom po glavi nekoliko dana, i kosa će ti narasti.

Svari trave „vilinska kosa“ (ova je trava crvene boje, raste po kamenju), te se tom vodom maži po kosi desetak dana.

Dobro je svariti travu „bunu i tikvinu“, pa se mazati vodom, u kojoj su se te trave varile.

Najbolje je za kosu, ako uzmeš „sićan ota“ kolik bašlinsku glavu. Satari ga niz ćeremit (opeku) u zejtin, pa se maži tim zejtinom; ali ćeremit mora biti samo sa krova džaminskoga, inače ne će pomoći.

Od ćele.

Ko se želi ohalasiti[1]) ćele, neka prosije lug na često sito i taj prosijani lug neka zakuha sa čistim zejtinom, te taj hamur (tijesto) neka svari i tim se maže sedam dana, pa neka se ne boji, da mu ne će proći.

Kažu, da je za ćelu najbolji lijek priviti ženski pošljedak na glavu.

Od metaljke.

Metaljka je mali bijeli čivuljčić, koji se pokaže na oku, kad ko ozebe. Za metaljku je najbolji lijek, ako istučeš travu „bradavičiju“ s bijelijem lukom i od toga soka neka se po jedna kap ulije u oko.

Od lažice.

Lažica je jedan mali čivuljčić, koji se pojavi na vrh jezika onda, kada neko na te nešta slaže. Ako ti lažica ozuhuri (ako se pokaže), a ti lazni duvar sedam puta uzaseb. Dobro je pljunuti u vatru, t. j. u vruć lug, pa tu pljuvaku zapretati.

Od mrašnice.

Mrašnica je čivuljčić, koji se pokaže na usnama, kada pregješ preko tugje mokraće. Mrašnica se liječi otarkom, t. j. onom krpom, kojom se sugje pere; pomaže se naime otarkom po mrašnici potriput na dan.

---

[1]) Osloboditi, riješiti.

Od nevazila (kad oteče zubno meso).

Svari se cjelica sô u vodi, pa se tom slanom vodom ispiraju usta.

Svari šljeza na varenici. Varenikom ispiraj usta, a šljez, dok je još vruć, privijaj po vilici.

Najbolji je lijek od nevazila, ako ga namažeš tarčin-jagom.

Od uhobolje.

Kad te uho zaboli, najbolje je, ako načiniš od miska (vrst mirisa) fitilj[1]) pa ga turiš u uho.

Ukradi od koga trave čuvarkuće, istuci je na kamenu i iscijedi, pa svako jutro kani po jednu kap od te vode u uho.

Od kašlja.

Svari šljeza, pa se napij nekoliko puta te šljezom varene vode.

Dobro je za kašalj provaljati komadić masla u biberu, pa progutati prije spavanja.

Najbolje je svariti iskrižani limun sa šećerom, pa popiti nekoliko findžana prije počinka.

Od trbobolje.

Koga trbuh boli, neka svari trave gaveza, pa neka pije po dva findžana na dan.

Ako te trbuh boli, pa te još k tome i napolje tjera, onda nemoj piti gaveza, nego svari magjarota, pa pij tu vodu. Muškom čeljadetu vari se muški magjarot, ženskima ženski. Muški se magjarot razlikuje od ženskoga time, što muški ne cvate, a ženski cvate.

Od trbobolje se jede trava vratić; ali treba najprije sjesti na kućni prag, pa ga na pragu pojesti.

Nije zgorega proždrti sa desnog koljena devet bijelijih grašaka.

Vrlo je dobro metnuti findžan na pupak, pa ga pritisnuti; a još je bolje, ako metneš mjesto findžana jedan ibrik vruće vode.

Neki vele da je najbolje priviti na trbuh vruću mandru (pura, palenta).

Najbolji je i najjeftiniji lijek za trbobolju napiti se bistre lukšije.

---

[1]) Fitilj = stijenj.

Od sangjija (žig u prsima).

Namaži list od duhana nevarenim medom, pa ga privij na ono mjesto, gdje te žiga.

Jednu kap medvjegjije žuči kanuti na šećer, pa pojesti, od velike je fajde (koristi) za sangjije.

Dobro je metnuti knjigu poslanicu (pismo, koje je putovalo) na ono mjesto, gdje opažaš bol, a dobro je takogjer i mušku kapu priviti na mjesto, gdje žiga.

Nalij kroz brdo od stana vode, pa se napij.

Složi na četvero peškir, probodi ga vretenom i propusti kroz tu rupicu vode, pa je popi.

Almasom promiješati vodu, pa je piti, vrlo je dobro.

U koga je neprestano bol i muka u trbuhu ili prsima, neka uzme četrdeset rezaćija (bobica suhog grožgja), a u svaku neka metne po jednu bogdu (komadić) mavih kamena, te neka jede četrdeset dana svako jutro naštesrce po jednu rezaćiju.

Od sariluka (žutica).

Treba piti sedam dana u vodi istučen mergjan (koralj), ili razmućene tučkove od zambaka.

Valja naći bijele pasjačine, pa je razmutiti s medom i to piti podvaput na dan.

Dobro je kaditi se na ćehlubaru (jantar), nosati komadić bijeloga luka pod jezikom, ili mokriti u kreč, koji nije zavarivan.

Dobro je nastrugati srme, koju je bolesnik dobio na mirazu (ostavština) u vodu i tu vodu piti sedam dana na gladno srce.

Najbolje je četrdeset dana piti vodu s dukata dinara, i to svaki dan po triput.

Od guta.

U koga su gute oko vrata, neka iscrpe bunar (zdenac); nagje u njem žabu, pa neka je živu raspori i privije sebi oko vrata.

I crnog spuža rasporiti, pa ga priviti na gute, vrlo je dobro.

Još je najbolje sitno istući korijen od trave kozlaca, pa ga priviti; i mišakinja trava dobra je za to.

Isto tako je dobro priviti sjernu vunu (tako se zove ona vuna, koja se iščupa ovnu izmegju stražnjih nogu).

Osobito je dobro privijati kisele krastavce. (Ovo sam i sam radio, pa mi je pomoglo! Op. piščeva.)

Vele, da je najbolji lijek od guta svariti u jomuži žaru (koprivu) sa žilama, žaru privijati na gute, a jomužu piti.

Od debele.

Od ove se bolesti čovjek nadme i ispuca mu koža; liječi se travom, koja se zove „debela tikva“. Tu travu treba svariti u vodi, te se od te vode kane po jedna kap u čašu čiste vode i daje se bolesniku da pije, kad ižedni. Ovaj lijek ima to svojstvo, da će bolesnik, koji ga upotrebljava, brzo izdraviti ili umrijeti.

Od bradavica.

Ako vidiš, da dvoje jaše na jednom konju, ti reci: „Dvoje jaše uzasobice, nosi moje bradavice“.

Kada konj prestane piti vodu, iz usta mu kaplje voda; ti podmetni svoju bradavicu, neka na nju kaplje. Ako to učiniš, proći će ti odmah bradavica.

U naših kasapa (mesara) ne možeš kupiti mesa, a da ti ne nametnu po jedan komadić najslabijeg mesa ili kosti, a taj se komadić zove „nametak“. Namaži bradavicu tim nametkom, pa ga baci psu, ali se nemoj, kada pogješ od psa dalje, obazirati.

Od guše.

Uhvati zmiju, pa joj provuci, dok je još živa, konac kroz oči; kada zmija krepa, omotaj ga sebi oko vrata i nosi ga sedam dana, pa će ti guša proći.

Još je bolje, ako naigješ na jalovača, kada konja jalovi, pak mu rekneš, neka te rukom dohvati po guši, dok je još nije opro.

Od svrabi.

Metni u jednu posudu mavi-kamena, čukurta i boje, uzvari tu smjesu na vatri, pa iznesi na avliju (dvorište) neka prenoći pod vedrim nebom, te se tim maži potriput na dan.

Od majasila.

Svari travu bršljen, pa svako jutro naštesrce popij po jedan findžan i maži tom vodom po majasilu.

Privij pògâni pa neka prinoći, a u jutru natopi limunom.

Od mrtve kosti.

Treba udariti po mrtvoj kosti u nedjelju četrdeset puta čekićem.

Dobro je protrti mrtvačkom zemljom po mrtvoj kosti.

Najbolje je ovo: Kada saspeš žito u žitnicu, nagji kakvu oglodanu kost, pomaži njome po mrtvoj kosti, pa je baci u žito. Prvom prosjaku, koji ti dogje iskati žito, naspi iz onog okna i baci mu u torbu onu oglodanu kost, ali pazi, da je prosjak ne opazi, jer bi je mogao izbaciti; a kad bi je izbacio prije, nego bi se odmakao od tvoje kuće četrdeset koraka, bio bi ti trud uzalud.

Od sugreba.

Sugreb ćeš dobiti, ako naigješ na pasju rovinu. Kad se pas najede kakove lešine, stane prvim nogama kopati zemlju. Te se rupe zovu: „pasje rovine“. Ako ko preko takove rupe pregje, dobije bolest, koja se zove sugreb, a liječi se ovako:

Uzme se konjska zobnica (strunjica, torba), stane se u prvi mrak pod kakvu strehu, pa se tom torbom istare po cijelom golom tijelu. Kada je gotov, neka baci tu strunjicu na dotičnu strehu.

Dobro se okupati u prohodu u prvi mrak medovinom.

Nije zgorega uzeti jedan bus zemlje ispod tunje, te se njim istrti po tijelu.

Od lišaja.

Naberi trave s nišana (spomenika), pokvasi je u vodi, pa tari njome po lišaju.

Mazati lišaj rosom, koja se hvata po prozorima, vrlo je dobro.

Čim ugledaš mlad mjesec, uzmi komadić zemlje, pa tari po lišaju gledajući u nj.

Najbolje je razdijeliti lišaj na četiri dijela, pa pomisliti četiri poznate djevojke i reći: „Ovaj dio dajem ovoj, onaj onoj, treći trećoj, a četvrti četvrtoj,“ — dakako spomenuv ime svake djevojke, kojoj taj peškeš činiš.

Od micine.

Dobro je raspljeskati komadić olova, pa ga priviti na micinu.

Nije loše priviti trop od tikve koje bilo.

Neki vare laneno sjeme u varenici, pa ga privijaju na micinu, dok je još vruće.

Za micinu je, vele, najbolji lijek vruće tijesto, zakuhano od brašna jaroga ječma.

Od goropaštine (epilepsia).

Kad koga uhvati goropaština, treba ga pokriti pokrovcem, pa neka smete metlom niz pokrovac onaj, koji nije vidio nikad u životu svome, kako čovjek s gore pada.

Još je bolje, ako bolesnika ujede za nožni palac, upravo, kad se stane koprcati, osoba, koja ne zna, što je goropaština.

Isto tako je dobro za tu bolest, ako mu daš mirisati megju prstima zgniječenu travu, koja se zove „mergjan-gjoz“.

Neka se takav bolesnik češće kadi na ljubici.

Najbolji lijek za goropaštinu je nakaditi se na ličini, o koju je bio obješen kakav zlikovac.

Od opržotine.

Kad se ko oprži, neka istuče crvenoga luka sa solju cjelicom, pa neka to privija na opureno mjesto.

Dobro je, čim se opuriš, da na ono mjesto priviješ pògâni, ili ga namažeš murećepom (crno mastilo, koje se pravi od gare). Namazati opureno mjesto insanskom mokraćom — vrlo je dobro, a isto tako priviti safunjavu krpu.

Neki vele, da je dobro privijati gore zemlju, na koju se dugo mokrilo.

Kukuruzno mlivo, zamiješano sa studenom vodom, takogjer je dobar lijek protiv opržine.

Čim se opržiš, prije nego što metneš kakav lijek, upeci oprženo mjesto prema vatri i reci: „Vatra vatri, meso mesu“, ili: „Hajde, oganj u oganj, sjutra je petak“.

Ali opet ne ima boljeg lijeka za opržotinu, ko kad se izvadi maslo iz četrdesetero jaja, pa se tim maslom maže po oprženom mjestu.

Ako sa opržaja nastane rana, pa se još k tome provali, najbolje je metati na tu ranu zejtin (ulje), koji je prepran na devet krečli voda, pošto si ga pomazao po kupusnom listu.

Od čira.

Metni u glavicu crvenoga luka komadić crvenog safuna, pa tu glavicu na vatri ispeci i privij na čir.

Dobro je privijati taze (frišku) kraviju balegu.

Od crnoga prišta.

Treba iščupati skupa sa žilama travu poganicu, istući je na kamenu, pa je priviti na prišt, neka stoji dvadeset i četiri sahata. Iza toga metne se na prišt trava ranjenik.

Od trudova.

Istuče se sô cjelica i trava kunica, pa se privija na onaj prst, na kojem su trudovi (zanoktica).

Od žiga.

Ako ti je žig u nozi, nagji pasju nogu, pa se na njoj nakadi; ako je u ruci, nakadi ruku na pasjoj prvoj nozi; ako li je pak u kostima, kadi se na pasjim kostima.

Kad te ubije ćumur (drveni ugljen), nakadi se na šećeru i kahvenom tozu (samljevenoj kavi).
Mnogo je bolje, ako sjedeš golim tijelom na snijeg, pa posjediš nekoliko časaka.

Ako su u koga istruhle džigerice (jetra), neka jede četrdeset dana nevaren med naštesrce; izdraviće i pomladiće mu se džigerice.

Od zanoktice je najbolje, ako omotaš oko prsta košuljicu od jajeta.

U koga se zaguljuje koža na noktima, neka nosa prsten od mjedi.

Ako se obrežeš, ili se posiječeš, najlakše i najbrže će zarasti rana, ako se na nju privije „kaviloja“ (kave i loja). Kaviloj se pravi ovako: Uzme se pregjna krpa, te se zapali, i kad već hoće da dogori, pritisne se čime, a na tu izgorjelotinu nakapaj loja.

Od zaduhe.

Koga zaduha pati, neka svari lišća od tunje, pa nek tu vodu pije.

I ruj piti dobro je za zaduhu.

Od dječijeg mokrenja i nijeme bolesti.

Ako dijete mokri poda se, treba ga nahraniti pečenim mišom.
Ako je dijete, koje mokri poda se, muško, neka se ispeče želudac od horoza (kokota), pa neka mu se dade izjesti; ako je žensko, onda njoj daj želudac od kokoši.

I ovo je dobro: Nagji šupalj kamen, pa neka dijete mokri kroza nj sedam dana.
Hraniti ga jajima, koja su u kreču pečena, vrlo je dobro.

Djetetu, koje ne može govoriti, treba ukrasti komadić kruha iz ciganske torbe, pa mu dati da pojede. Ako mu to ne bi pomoglo, a ti ga poji četrdeset dana vodom iz zvona, pa će zaista progovoriti.

Od ugriza bijesna psa.

Ako te ugrize bijesan pas, rasijeci ga popola, pa progji izmegju tih polovina.

Čim te ujede mamen pas, skini one haljine, u kojima si bio, kad te ugrizao, pa ih metni pod kamen, neka stoje četrdeset dana pod tim kamenom. Nakon četrdeset dana oživjeće skotići od onih haljina, ti ih poubijaj, pa otari o njih ono mjesto, gdje te njihov ćaća ili mati ujela. (Ovo se je prije ne samo vjerovalo, nego i radilo. Danas pak malo ko takova šta vjeruje.)

Najbolji je lijek jesti bijeli luk.

Pripovijeda se, da je prije nekoliko godina u selu Bilaju, blizu B. Petrovca, ugrizao bijesan pas jednu muhamedansku curu, i to pred podne. U veče istog dana počela je djevojka derati na sebi odijelo i gristi, što je god stigla, pače i nalijetati na ljude.

Roditelji ne mogavši odoljeti bjesnilu svoje kćeri, zatvore je u hambar (žitnicu), u kojem ne bijaše ništa drugo do li jednog vjenčića bijelog luka, a u jutru će je voditi u Bihać hećimu (liječniku).

Kad su se brižni roditelji u jutru spremili, da vode svoju unesrećenu Zarfu (vele da joj je tako ime bilo), otvoriše hambar, ali se obradovaše, kad im se kćerka suznim očima jecajući baci u naručaj i reče: „Dragi oče, mila majko, što sam vam jadnica skrivila, da me zatvarate poput kakva katila (razbojnika) u zatvor?“

Cura budući zatvorena, pošto nije imala ništa drugo u onom bjesnilu gristi, — kao što obično čovjek, kada pobjesni traži, da što ujeda i grize, — izjela je cijeli onaj vjenčić bijeloga luka i tako spase svoj život.

Od kolere.

Čim se ko od kolere razboli, treba ga odmah povaliti potrbuške, pa neka ga preskoči dijete od sedam godina, kojeg bilo spola.

Pripovijedala mi jedna stara žena iz Nevesinja, kako je ona svojim rogjenim očima vidjela koleru. Bilo joj preko osamdeset godina, pa je ne htjedoh pobijati, nego je zamolih, da mi pripovijedi, kako je to bilo. Ona se nakašlja dvaput, pa poče: „Beli (zaista) ja mislim, da ima od tada pedeset godina, ako nema više, kako je to bilo. U jednoj sobi ležasmo: ja, moj brat Arif i sestra mi Vasfija. Čojk (čovjek) mi bijaše otišo u selo, da dotjera gâronju, da ga zakoljemo u pastrmu. Svi spavahu k'o zaklani, a meni se ne da san na oči, pa ne da.

Kad oko pô noći zazveketaše nekakvi sindžiri (lanci), stade huka arabe (kola), psi se uzbuniše, ... laju, laju, aman jarabi, gore neg' na vuka.

Ja ne budem lijena, te ustanem i pogledam kroz pendžer, kad imam baš što vidjeti! Pred našom kućom stoji araba bez konja i u njoj sjede dvije žene, obučene pod našku (kao turkinje) i svaka drži u ruci po jedan šćapić.

U jedne bijaše šćapić bijel, kao da je oguljen, a u druge crn. Čula sam od svoje rahmetli (pokojne) matere: koga udari ona, što nosi bijel šćap, da će se poboljeti, ali će opet izdraviti, ali koga udari ona, što crni šćap drži, onome, grdna rano, ne ima lijeka.

Kako izigjoše iz kola, ja više ne vidjeh ni njih, ni kola, ni ništa, kao da nije ništa ni bilo, ali paščad — aman jarabi (mili bože!) — nikad ne patišu, već sve više i više laju.

U to se probudi moj brat Arif, pomoli glavu kroz pendžer i stade vikati pse. Zaludu sam ga molila, kumila, zaludu zaklinjala, da ne pika pasa, jere se more ljuto kajati.

Pa baš tako i bi. Ne progje ni dva sahata, stade — džul vam na obrazu (s oproštenjem) — bljuvati, nokti mu pocrniše, pa sjutra ne dočeka ni podne.

Ah kako ćeš dočekati — rano moja Arife, — kad te crna dohvatila šćapom!“

To rekav, obali prste, otare ih o zid i reče: „Spomenula se, ne zavratila se!“

Muhamed Fejzi beg Kulinović.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Sarajevo, oktobar—decembar. **1898.** Сарајево, октобар—децембар.

GLASNIK
ZEMALJSKOG MUZEJA
U
BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК
ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА
У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji.

Priopćio

prof. dr. **L. Jelić** (Zadar).

(Sa pet tablica i jednom slikom.)

(Konac.)

S ovom tačnošću grafije dalmatinskih granica stoji u opreci ne samo nimalo razvijena predstava sredozemlja, nego takogjer na više mjesta pogrješna grafija one partije Jadranske obale i otočja, koja je inače najdotjeranija. Ovu nije Ptolemej od svoje strane ni najmanje ispravljao, nego ju je bez promjene usvojio od Marina Tirca. I s toga se susreću neke razlike megju grafijom karte i megju Ptolemejevim tekstom.

Razvitak obale od Pulja do Lješa osniva se na dvojakom računu, biva na poprečnoj daljini megju Puljem i Lješom po mreži stupnjeva, te na duljini obale naravnim tečajem.

Dočim dijagonala megju Puljem i Lješom matematičnim računom iznosi 7° 30′=465 r. m., tečaj obale mjeri Ptolemej ovako:

Pola		
Nesactium	15′	1° 30′= 93 r. m.
Albona	35′	
Flanona	20′	
Tarsatica	20′	
Ušće Oeneja	20′	2° 10′=134 r. m.
Volcera	20′	
Senia	30′	
Lopsica	15′	
Ušće Tedanija	5′	
Ortopula	40′	
Iznos		3° 40′=227 r. m.

Prenos . .		3° 40′ = 227 r. m.
Vegia	20′	1° 25′ = 89 r. m.
Argyruntum . . .	25′	
Karin	20′	
Nin	20′	
Zadar	30′ (25′)	2° 5′ = 130 r. m.
Ušće Tita . . .	35′	
Skradin	20′	
Siculi	20′	
Solin	20′	
Epetium	20′	1° 20′ = 82 r. m.
Pituntium	20′	
Onaeum . . .	15′	
Ušće Neretve . .	25′	
Epidaurus . . .	10′	1° 20′ = 82 r. m.
Acruvium	20′	
Lissus	50′	
		9° 50′ = 610 r. m.

Razlika od 145 r. m. megju matematičnom daljinom onih dviju tačaka i tečajem obale, odgovara približno realnosti (daljina megju Puljem i Lješom u ravnoj crti iznosi 400 r. m.), te se osniva na postavnom mjerenju pomoraca. Da se osvjedočimo o tome, nek nam je u dokaz, da osrednja daljina megju matematičnom i realnom, kako ih Ptolemej označuje, odgovara Plinijevom mjerenju.

Matematična daljina Pulj—Lješ = 465 r. m.
Realna „ „ „ = 610 r. m.
1075 : 2 = 537 r. m.

Plinije H. N., III., 141. ovako označuje dosta tačno daljinu megju Puljem i Lješom:

Pulj	
Zadar	160
Solin	92
Narona	85
Epidaurus . . .	100
Lješ	100
	537 r. m.

Ovo tačno sudaranje megju Plinijevim i Ptolemejevim mjerama, jamči nam, da se osnivaju na zajedničkom praizvoru.

I ako je Marinova karta Dalmacije tačna glede ukupne duljine obale, nije tako u grafiji. Tomu je glavnim uzrokom jedna bitna pogrješka, u koju je zašao Marin, loše shvativši svoj praizvornik. On je naime desnu i lijevu obalu Podgorskoga ili Vlaškoga zaliva, te Novigradskog i Karinskog mora, od Ortopule (Starigrada) do Nina, koje po Ptolemejevu mjerenju iznose 89 r. m., grafirao kao ravnu obalu, dok realna daljina od Ortopule do Nina iznosi 15 r. m. Tim načinom je produljio obalu od Pulja do Zadra za 74 r. m. Ta Marinova pogrješka potekla je odatle, što je on morski tjesnac megju paškim rtom Koromačina i podvelebitskom dragom Javorna uzeo za ušće rijeke Tedanija (Zrmanje), a slijedeći Podgorski zaliv do Karina kao otvorenu obalu. Po svoj prilici je Marinov praizvornik rečeni tjesnac smatrao ušćem Zrmanje, a rijekom smatrao savkoliki Podgorski zaliv. Možda bi se moglo slutili, da je za doba Marinova praizvornika, doista Podgorski zaliv bio koritom Zrmanje, a da se je kasnije pretvorio zbog kataklisme u morski rukav. Susrešćemo i još po koji podatak, što bi na prvi mah podupirao ovu slutnju. Zbog ove pogrješke otpao je duboko usječeni u kopno morski rukav, što s Krkom optače zadarsko-ninski poluotok; a uz to, da se nadoknadi prema ukupnoj dužini obale produljeni već dio za 74 r. m., skraćen bi znatno južniji dio obale od Zadra do Lješa, kako se iz sravnidbe već navedenih mjera po Pliniju i Ptolemeju razabire.

Hyllejski poluotok, koji neki smatraju zadarsko-ninskim poluotokom, a neki tačnije poluotokom megju Krkom i Cetinom, po urbinaskoj karti ležao bi megju Zadrom i solinskim zalivom, a po vatopedskoj megju Krkom i Epetijem. Ovdje se obe karte bitno razilaze u grafiji, s toga što vatopedska označuje rijeku Titus (Krku) i bezimenu rijeku na istok Solinu (Jader? Cetina?), te megju njih stavlja Siculi i Andetrium, dočim urbinaska karta stapa obje rijeke u jednu (Krku), te izostavlja kopno megju njima. (Sr. *tablice IV.* i *V.*).

Glede otočja valja istaknuti, da se Marinova karta, kao što i Ptolemej u tekstu, bave samo većim otočjem, i to dosta netačno s grafičkoga gledišta. Dočim je s Kvarnerskim otočjem još kako tako, to je skoro čitavo zadarsko otočje baš nezgrapno predstavljeno: Rab, Pag, Vir, Ugljan i Murter, dakle sve istočno otočje do ušća Tedanija (tjesnac Koromačina — Javorna) do ušća Krke (Titus), stopljeno je u jedan veliki otok, kojemu je najsjevernija tačka grad Arba (Rab), a najjužnija Kollenton (Hramina na Murteru), i koji je dug preko 62 r. m. (realna daljina od Murtera do Raba 85 r. m.). I ovdje se opet nameće slutnja, nije li možda za doba Marinova praizvornika zbilja to otočje barem djelomice sačinjavalo oveći otok, koji se je uslijed kataklisme raspao na više otoka? Što Marin i Ptolemej taj otok nazivlju Škardonom — kao nikakav drugi izvor —, i što doista to ime još se drži u zadarskim otočićima (Škarda kod Premude, Škardica kod Paga), ne bi na prvi mah ta slutnja bila nevjerojatna. Na zapad otoku Škardoni urbinaska karta bilježi pet bezimenih ostrva (Iž, Dugi otok, Kornat, Sestrunj, Mulat). Južnije otočje nešto je bolje obragjeno; no Brač i Šolta su izostavljeni.

Sudeći po tomu, što Marinova karta dobro predstavlja topografične detalje primorja od Pulja do Karina i do ušća Krke, i to poglavito uski morski put megju primorjem i otočjem (od Raba do Murtera) slijedi, da mu je praizvornikom jedan portulan ili pomorski itinerar, koji je pružao samo razmake daljine od luke do luke bez obzira na orijentaciju. To isto vrijedi i za južni dio, gdje je obala od Epidaura do Lješa i s topografičnog gledišta dosta približno izvedena. Dakako, da takav izvor nije mogao biti pouzdanim pomagalom za projekciju obale i otočja, nego samo za topografiju.

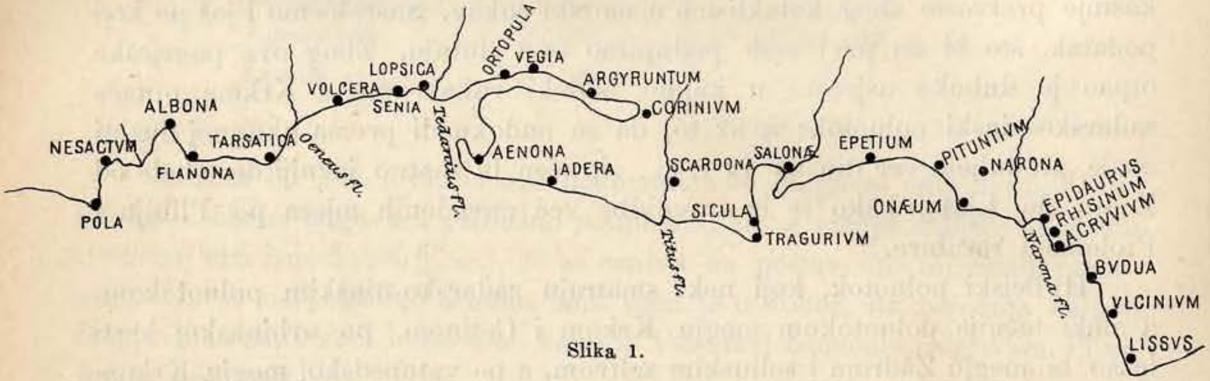
NESACTVM
POLA
ALBONA
FLANONA
TARSATICA
Oeneus fl.
VOLCERA
SENIA
LOPSICA
Tedanius fl.
ORTOPULA
VEGIA
ARGYRUNTUM
CORINIVM
AENONA
IADERA
SCARDONA
Titius fl.
SICULA
TRAGURIVM
SALONÆ
EPETIUM
PITUNTIVM
NARONA
ONÆUM
Narona fl.
EPIDAURVS
RHISINUM
ACRVVIVM
BVDUA
VLCINIVM
LISSVS

Slika 1.

I doista, ispravi li se glavna grafička pogrješka, biva od ušća Tedanija do Nina, dobićemo ne sasvim dotjeranu grafiju obale dalmatinske, no barem u glavnome dosta pogogjenu projekciju zaista u velike akcidentovane obale dalmatinske *(Slika 1.)*.

Jedino klasično kartografsko djelo, što je do nas doprlo, a što bi se moglo prispodobiti s Marinovom kartom Dalmacije obzirom na projekciju i grafiju, jest Peutingerova tabla; Thekarte ne mogu se uvažiti radi sitnosti mjerila i nepouzdanosti redakcija, u kojima su nam dosele poznate. Peutingerova tabla je prosti kopneni itinerar, te je projekcija najlošije izvedena, a i tačnost grafije tek je sporedno uzeta u obzir. Sravnimo li pak Marinovu Dalmaciju s onom Peutingerove table, razabraćemo, da je u mnogočem Peutingerova tabla tačnija nego Marinova karta, i to baš u partiji primorja i otočja, gdje je Marinova karta najbolje izvedena. Konfiguracija Istre (Isteria) sa Flanonskim zalivom (Portus Flanaticus), izvedena je nešto bolje. Podgorski zaliv (Portus Epilicus), kod Marina dokinut, kod Peutingerove table oštro je naglašen. Dočim je Hyllejski poluotok (Bulinia) malo izrazit, Trogir i Solinska luka sa rijekama Jadrom, Žrnovicom i Cetinom predstavljene su dosta realno, te u tom Peutingerova karta na daleko natkriljuje Marinovu. Oba izvora jednako slabo naglašuju Boku Kotorsku (Sinus Rhizonicus). Tako je pak i grafija otočja donekle potpunija na Peutingerovoj tabli, nego li na Marinovoj karti, jer su na onoj navedeni i omanji otoci (Ursaria, Pullaria, Pamodos, Sissa, Boa, Solentium, Bratia i Tauris), kojih na ovoj nema. Velikom otoku Marinovom Škardoni (otočje od Raba do Murtera), na Peutingerovoj tabli nema traga. U jednu riječ, Peutingerova tabla, usporegjena sa Marinovom kartom, glede grafije jest potpunije i poznije djelo, te u tom obziru ne stoji jedna s drugom u nikakvom savezu. I ako je Peutingerova tabla, što se današnje redakcije tiče, djelo ne ranije od III. vijeka po Kr., ipak je nedvojbeno da joj izvor siže u Augustovo doba, te stoji u neposrednom savezu s Augustovim Orbis pictus. Po tom bi se dalo zaključiti, da Marinova karta glede grafije ne zavisi od Augustova Orbis pictus, nego od starijega nerimskoga izvora.

Po samoj grafiji ne može se dakako tačno označiti auktor i doba praizvornika, što je Marinu rabio podlogom za V. tablicu Ptolemejevu. Svakako je izvjesno, da je praizvornik bio portulan. Valjda bi se moglo nagagjati, da doba toga portulana pada po prilici prije godine 279. pr. Kr., kada se je dalmatinsko primorje zbog kataklisme na nekim tačkama znatno preobličilo. Zbog te kataklisme znamo da je Neretva promijenila svoje korito i da se je iscijedilo u more Mostarsko jezero[1]). Spomenuli smo već, da Marinova karta i Ptolemej smatraju ušćem Zrmanje (Tedanius) morski tjesnac Koromačina-Javorna, i da bi to dalo slutiti, da je tek kasnije od doba Marinova praizvornika, more prodrlo u današnji Podgorski zaliv do Karina, kao što i to, da se je tek kasnije otok Skardona (Rab-Murter) zbog utonjenja raspao na više omanjih otoka. Poznata je činjenica, da je istočna jadranska obala znatno utonula i da još svegjer tone u more, te se sada vide podrtine grada (Cisse?) kod Rovinja u dubljini od 26 *m* pod razinom morskom[2]). Isto tako i kod Zadra i Starigrada (Ortopule) ruševine sižu daleko u more; a i na sjevernoj strani Biograda opažaju se ruševine kuća duboko u moru. Tako i na drugim tačkama južnijeg dijela primorja[3]).

---

[1]) Sr. L' Emporio ed il lago Naroniano di Scilace (Alačević) u „Bull. dalm.“, I. (1878.), str. 152. i dalje.

[2]) Zauzimanjem zadarskoga lučkoga poglavara gosp. K. Kovačevića bile su ruševine ovoga podmorskoga grada istražene po ronilcu, te je o tom sastavljen iscrpiv zapisnik 14. januara 1890. Sr. „Sitzungsbericht der k. Akad. d. Wissensch.“, math.-nat. Cl., sv. XCVIII., dio I. (1889.), str. 310.; „Mittheil. der k. k. Geogr. Gesellsch. in Wien“, sv. XXIII. (1890.), str. 333. i dalje. Po Kovačevićevom nagagjanju to bi bila Cissa; o čem sravni Cons n. dj. 5. i dalje.

[3]) Cons n. dj. str. 6. i dalje. Za Acruvium = Tivat sr. Cons. n. dj. str. 252. Za Rhizon = Risan sr. Richlý: „Archaeol. Funde aus den Bocche di Cattaro“ u „Mittheil. der k. k. Central-Commission“, 1898., str. 132. Rimski grad Časka na otoku Pagu je takogjer vas pod vodom.

Raznim nagagjanjima nastojalo se protumačiti taj pojav, te je najviše pristupa našlo mnijenje, da opadanje istočne jadranske obale stoji u svezi sa nadizanjem zapadne uslijed tlaka morske težine. S druge strane povjesno je poznata kataklisma zadnjeg četvrta III. vijeka pr. Kr., što je preobličila donekle dalmatinsku obalu. Konačno riješenje toga prijepora svakako nije još na domaku[1]); dosta budi naglasiti činjenicu, da je istočna jadranska obala znatno opala i to za doba starije od rimskog gospostva. No, rek bi, da Marinova karta ne isključuje Podgorskog zaliva, s razloga, što gradove: Ortopula (Starigrad), Vegia (Večka Kula-Ravanjska), Argyruntum (Obrovac) i Corinium (Karin) sama karta naznačuje kao ležeće na morskoj obali. S druge strane Marinov otok Skardona (Rab-Murter) mogao bi biti grafičnom pogrješkom s toga, što onaj koji plovi Podgorskim zalivom, pak Zadarskim kanalom, ne opaža tako lako, da su otoci Pag, Vir, Ugljan i Pašman rastavljeni megju sobom. No otvori megju Rabom i Pagom, te megju Murterom i Pašmanom svakako su toliko izraziti, da se i sa protivne obale dobro razabiru te mornaru nijesu mogli izbjeći.

Ptolemejeva V. tablica pruža nam još jednu grafičku značajku velike davnine, biva oblik zadnjeg dijela rijeke Save (sr. *tablu IV.).* Od ušća Bosuta po prilici teče Sava ravnim pravcem na istok, tako da joj Mitrovica (Sirmium) ostaje podalje na sjever, te se izlijeva u Dunav kod Zemuna (Taurunum), bez da pravi onog rukava, što zasijeca duboko na jug do Šapca. Po tom je prvobitno Sava tekla od ušća Bosuta pravcem na istok na Salaš a južno od Male Mitrovice, pak onda Jarčinom na Petrovce i t. d. Doista je gosp. Jung postavnim istraživanjem ustanovio, da je korito Save negda bilo na jug Maloj Mitrovici, samo ne zna, da li je tuda Sava tekla u dopovjesno ili u rimsko doba[2]); a Jarčinu označuje Nova Vojnička Specijalna Karta kao da je rimski kanal. Po Marinovoj karti ispravnije bi to moralo biti staro korito Save. Ovime se riješava i ona neizvjesnost glede ubikacije nekih posavskih starih gradova, kao i to, što Ptolemej stavlja Sirmium (Mitrovicu) podalje Savi na sjever i što je Bassiana (Petrovci) negda ležala na Savi, a danas joj je do 20 *km* na sjever.

Projekcija Dalmacije jest Ptolemejevo djelo pogledom na mrežu stupnjeva i na političke granice, dok je grafija djelo Marina Tirca, ali svakako osnovano na mnogo starijim nerimskim izvorima. Ispitivanje topografične partije Marinove karte pružiće nam podataka, da joj pobliže opredijelimo praizvor.

---

[1]) Sr. Neumeyr: „Erdgeschichte", sv. I. (1886.), str. 346. i dalje; Carić: „Slike iz pomorskog života", str. 25. i dalje.

[2]) Sr. „Vijesnik hrv. arh. društva", N. S. II., 157.

B. Topografija i etnografija Ptolemejeve Dalmacije.

U poglavlju 16. knjige II. bavi se Ptolemej potanko topografijom i etnografijom rimske pokrajine Dalmacije.

S općenitog gledišta to je najbolji opis Dalmacije, što je iz rimskog doba do nas dopro, premda u potankostima nije vazda najtačniji. No najvažnija značajka ovoga opisa jest ta, da u svojoj jezgri siže u davnije doba od II. vijeka po Kr., kada je Ptolemej živio; s toga praktična vrijednost opisa je mnogo veća, nego se je dosele mislilo. Ta značajka o starijem dobu od drugoga vijeka po Kr., odnosi se najprije na naziv i diobu pokrajine, pak na topografične vijesti.

U prvom paragrafu 16. poglavlja II. knjige, što smo ga već naveli (str. 242.), rimsku pokrajinu Dalmaciju Ptolemej nazivlje „Illyrijom“, kao što i u VIII. knjizi, a dijeli ju samo u dva sreza: „Liburniju“ i „Dalmaciju“.

Poznato je pak, da od careva Flavijevaca po svoj prilici, svakako od druge polovine prvog vijeka po Kr., rimska pokrajina Dalmacija inače se ne nazivaše nego provincia Delmatia, dok se za starijeg doba isključivo spominje pod imenom superior provincia Illyricum[1]. Po tom se vidi, da je Ptolemejeva Ilirija istovjetna ovom zadnjem nazivu i da je, što se imena tiče, iz starijeg doba od druge polovine prvog vijeka po Kr.

Ali Ptolemejeva dioba Dalmacije na srezove Liburniju i Dalmaciju takogjer je iz davnijeg doba. Ptolemejeva Liburnija sizaše po primorju od Raše do Kabanskog pogorja nad Solinskim kanalom, a po kopnu do Strmice kod Knina, te je grad Sidrona s ove strane dinarskih Alpa bio najjugoistočniji grad Liburnije; a na bosanskoj strani dopiraše do crte, što po prilici teče od sredine Glamočkog polja k Višegradu na Drini, pa do Srpske Morave. Sav predjel pako od Trogira do Lješa i od Srpske Morave do Šar-planine zahvata Ptolemejeva Dalmacija.

U rimskim najstarijim vrelima dioba pokrajine Dalmacije je sasvim inače predstavljena, nego kod Ptolemeja. Kad su Rimljani koncem prvog vijeka pr. Kr. uredili Dalmaciju u samostalnu pokrajinu, podijelili su ju na tri sudbena sreza (conventus iuridici). Sjeverni srez, Liburnija, protezaše se od Raše do Krke na jug, a do Une na istok, te joj pogranični gradovi spram dalmatinskog sreza bijahu: Skradin i Pasinum (Pagjene)[2]. Od Krke do Cetine, od Une do Drine i današnjih granica Hercegovine bijaše drugi, Solinski srez, te pogranični gradovi spram Liburnije bijahu: Sidrona = Strmica i Salvija = Grahovo, a spram neretvanskog sreza Nareste (Jesenice) i Delminium (Duvno). Od Cetine do Matije rječice, te od Drine do Srpske Morave i Šar-planine sizaše treći, Neretvanski srez. Ova dioba bijaše provedena već 27. godine pr. Kr., ali joj već i kod Varrona (+ 26 pr. Kr.) nalazimo traga[1].

---

[1] Sr. Mommsen: „C. I. L.“, str. 279. i dalje.

[2] Sr. Plinii „H. N.“, III., 24., § 21.—23.

Ptolemejeva dioba je svakako starija od rimskog uregjenja pokrajine Dalmacije, te nam predstavlja političku razdiobu naše zemlje za predrimskog doba, biva državu Liburniju i državu Illyriju, kojima traga naziremo za trećeg vijeka prije Krsta. O tom nam još ispravnijih vijesti pruža Ptolemej u topografičnoj partiji, gdje nabraja gradove Liburnije i Dalmacije.

U osam paragrafa, što slijede, rasporegjuje Ptolemej gradivo, tako da najprije iscrpljuje primorje Liburnije (§ 2.) i Dalmacije (§ 3.), te rijeke Drilon (Bojanu) i Drinu (§ 4.). Jedan paragraf (5.) posvećuje etnografiji Liburnije i Dalmacije; za tim nabraja u dva paragrafa sredozemne gradove Liburnije (§ 6.) i Dalmacije (§ 7.) te napokon otočje liburnijskog područja (§ 8.), pa ono dalmatinskoga (§ 9.). S malom iznimkom u § 6. Ptolemej slijedi svegjer pomjesni poredak od sjevera k jugu, označujući svakom pomješću geografsku visinu i širinu. Već smo spomenuli, koliko uvaženja zaslužuju ove Ptolemejeve oznake. Spomenuti nam je samo, da što se brojka tiče, često se razilaze razne redakcije Ptolemejeva teksta megjusobno, kao što se gdjegdje nepodudara s tekstom, usvojenim od Müllera, urbinaska karta ni urbinaski tekst. Doista, inačicama uzrokom je katkada prepisačeva pogrješka; ali cijenimo, da se ipak može većim dijelom opredijeliti dosta pouzdano sudilo, po kom bi se mogla razabrati prava ili približna vrijednost Ptolemejeve oznake, ili pogrješnost joj. Pri tom najsigurnije pomagalo mora da bude povjesna topografija na osnovu otkrivenih spomenika ili pouzdanijih izvora, a gdje nam ti ne dosižu, prednost karte spram teksta. I to s potpunim razlogom, jer je Ptolemej tekst svoj sastavio na podlozi Marinove karte te se vrijednost karte može odbaciti samo ondje, gdje je očita kartografska pogrješka. Držeć se ovoga sudila, evo nas na Ptolemejev opis Dalmacije, koji ćemo popratiti s primjedbama glede onih tačaka, kojih ubikacija bijaše dosle prijeporna ili nepoznata[2]. Pri tom rasporegjujemo gradivo tako, da pregledavši najprije kopnena pomješća i otočje Liburnije (§§ 2., 6. i 8.), napose pak ona Dalmacije (§§ 3., 4., 7. i 9.), napokon završimo sa etnografskim prijegledom čitave pokrajine (§ 5.), domečuć u zaporkama bitnije inačice urb. teksta (T.) i karte (K.).

---

[1] Naveden od Plinija, III., 24., § 23.; sr. Mommsen prev. de Ruggiero: „Le provincie romane da Cesare a Diocleziano", I., 26. i dalje.

[2] Za topografiju rimske Dalmacije sr. kartu VI., „C. I. L.", Suppl. III.; Müller n. dj. str. 303. i dalje; Cons n. dj. passim; Tomaschek: „Die vorslavische Topographie der Bosna, Hercegovina" i t. d. u Mittheil. der k. k. Geogr. Gesellsch. in Wien, sv. XXIII. (1880.), str. 497. i dalje; Klaić: „Poviest Bosne", str. 32. i dalje; gdje i literatura u primj. na str. 30.

a) Liburnija.

2. Λιβουρνίας τῆς Ἰλλυρίδος παράλιος.			*2. Primorje* **Liburnije** *u Illyriji.*		
Ἀλούωνα	λς′ L″γ″	με′	Albona (Labin)	36° 50′	45°
Φλανῶνα	λζ′	μδ′ L″γ″ (T. μδ′ L″ δ″)	Flanona (Plomin)	37°	44° 50′ (K. 44° 40′ T. 44° 45′)
Ταρσατικά	λζ′ γο″	μδ′ L″ δ″	Tarsatica (Rijeka)	37° 40′	44° 45′ (T. 44° 42′)
(T. Ταρσατίκα		T. L″ ιβ″)			
Οἰνέως ποταμοῦ ἐκβολαί	λη′	μδ′ L″ δ″	Ušće rijeke Oeneja (Senjska Rijeka)	38°	44° 45′
Οὐόλκερα	λη′ L″	μδ′ L″ δ″	Volcera (Bakar)	38° 30′	44° 45′
Σένια	λθ′	μδ′ γο″	Senia (Senj)	39°	44° 40′
Λόψικα	λθ′ δ″	μδ′ γο″	Lopsica (Jablanac)	39° 15′	44° 40′
(T. Λομψικα gdje μ dometnuto od kolacijonatora)					
Τηδανίου ποταμοῦ ἐκβολαί	λθ′ γ″	μδ′ L″	Ušće rijeke Tedanija (Tjesnac megju Pagom i Velebitom)	39° 20′	44° 30′
Ὄρτοπλα	μ′	μδ′ L″	Ortopula (Starigrad)	40°	44° 30′
Οὐεγία	μ′	μδ′ L″	Vegium (Veča-Ravanjska)	40° 20′	44° 30′
Ἀργυροῦντον	μ′ L″ δ″	μδ′ ς″	Argyruntum (Obrovac)	40° 45′	44° 10′
Κορίνιον	μα′ ς′	μδ′	Corinium (Karin)	41° 10′	44°
Αἰνῶνα	μα′ L″	μδ′	Aenona (Nin)	41° 30′	44°
Ἰάδερ κολωνία	μβ′	μγ′ L″ δ″	Jader kolonija (Zadar)	42°	43° 45′
(T. Ἰαδέρα, K. Ἰάδρα)					
Τίτου ποταμοῦ ἐκβολαί	μβ′ γ″	μγ′ ς″	Ušće rijeke Tita (Krke)	42° 20′	43° 10′
Σκαρδῶνα	μβ′ γο″	μγ′ L″	Scardona (Skradin)	42° 40′	43° 30′

Ušće rijeke Oeneja. Senjsku Rijeku Ptolemej nazivlje Oenejom ili Unom; ako li pod tim imenom ne razumijeva valjda Bakarski zaliv. Ne mislimo da pod tim nazivom razumijeva Ptolemej rijeku Unu, što se salijeva u Savu. Oeneus se nazivaše osim Senjske Rijeke i Une još i Cetina, kao u aktima solinskog crkvenog sabora 532. godine. Sr. Rački, Th. Archid., „Hist. Sal.“ str. 17.; „Bull. Dalm.“, I., 42.

Lopsika, dosle prijeporne ubikacije Udaljenost od Senja za 16 r. m. odgovara najbolje Jablancu, gdje se mora tražiti stara Lopsika, a ne Sv. Jurju na jug Senju, kao što misle Müller n. mj., str. 305., Cons n. dj., str. 195. To potvrgjuje i slijedeća oznaka.

Ušće rijeke Tedanija na 5 milja od Lopsike a 41 od Starigrada (Ortopula). Dočim je Tedanij rijeka Zrmanja, Ptolemej, kako već spomenusmo (str. 533.), smatra joj ušćem morski tjesnac Koromačina—Javorna megju Pagom i velebitskim Podgorjem. Na urbinaskoj karti je grafično označeno ušće rijeke megju Lopsikom i Ortopulom.

Ortopula, kojoj je već Cons n. dj., str. 195. temeljito označio ubikaciju u Starigradu velebitskoga Podgorja. Za pogrješnu grafiju primorja od Ortopule do Nina sr. gore str. 533.

Ortopula — Vegium — Argyruntum — Corinium — Aenona. Dužina obale od Starigrada k Obrovcu, pak do Karina, te od Karina do Nina iznosi 125 *km,* te odgovara 85—90 r. m., dok Ptolemej tu duljinu označuje sa 93 r. m. U ukupnoj dužini obale, koju Ptolemej razvija u pravcu, on je približno tačan; ali ne tako u pojedinim posrednim tačkama, jer je za prve tri daljine uzeo pomorsko mjerenje, dočim je za zadnju Corinium—Nin uzeo kopnenu daljinu.

Vegium, danas Kula Veča, na rtu Jasovo jugozapadno crkvi sv. Petra, nezabilježena na novoj spec. vojničkoj karti, od Starigrada jedva 2 r. m. udaljena; Ptolemejeva oznaka daljine od 20 r. m. odgovara najbolje Ravanjskoj crkvi sv. Jurja na dnu Podgorskoga rukava, gdje osim starog samostana nalazi se i rimskih starina. S tijem se slaže i slijedeća oznaka daljine Vegium—Argyruntum.

Argyruntum dc 26 r. m. od Ravanjske, a 15 r. m. od Karina, odgovara dosta približno današnjemu Obrovcu. Tu mora da je bilo pristanište grada Argyruntuma, kojega ruševine su poznate pod imenom Cvijine Gradine u Kruševu, gdje se i ovih zadnjih godina otkrilo rimskih natpisa i novaca, sada u zadarskom muzeju; prije otkriveni natpisi uzidani su kod Obrovačke župske crkve.

6. Πόλεις δέ εἰσὶ μεσόγειοι Λιβουρνίας μέν — *6. Sredozemni gradovi* **Liburnije** *jesu:*

Τεδίαστον	λϑ′	μδ′ L″γ″	Tediaston (Tedast)	39°	44° 50′
Ἀρρουκκία	λϑ′ L″	μδ′ L″δ″	Arrukkia (Vitalj)	39° 30′	44° 45′
Ἀρδώτιον	μ′	μδ′ γο″	Ardotion (Kvarte)	40°	44° 50′
Στλουππί	λϑ′ L″ λϑ′ L″δ′	μδ′ γο″ μδ′ γο″	Stlupi (Duliba-Sklope)	39° 30′ (T. 39° 45′	44° 40′ 44° 40′)
Κουρκουμ (T. Κουρκοῦμ	μ′ L″ μ′ L″	μδ′ L″ μδ′ L″δ″)	Kurkum (Kurjak?)	40° 30′ (T. 40° 30′	44° 30′ 44° 45′)
Αὐσανκαλεί (T. Αυσανκαλεῖ)	μα′ L″	μδ′ L″δ″	Ausankalej (Lovinac)	41° 30′ (41° K.)	44° 45′
Οὐαρουαρία	μα′ ς″	μδ′ ς″ (T. μδ′ γ″)	Varvaria (Berber)	41° 10′	44° 10′ (T. 44° 20′)
Σαλουία	μα′ γ″ (T. μα′ γο″	μδ′ γο″ μδ′ γ″)	Salvia (Grahovo)	41° 20′ (T. 41° 40′	44° 40′ 44° 20′)
Ἄδρα	μβ′ L″	μδ′ γο″	Hadra (Medvigje)	42° 30′	44° 40′
Ἀραυζῶνα	μβ′ L″	μδ′ γ″	Arauzona (Raslina)	42° 30′	44° 20′
Ἀσσεσία	μβ′ δ″	μδ′ γ″ (T. μδ′ L″γ″)	Assesia (Podgragje)	42° 15′	44° 20′ (T. 44° 50′)
Βοῦρνον	μβ′ L″δ″	μδ′ γ″	Burnum (Ivoševci)	42° 45′	44° 20′
Σιδρῶνα (Ξσιδρῶνα, kolacijonatorom dodan Ξ	μγ′ L″ μγ′ L″	μδ′ L″ μδ′ ς″)	Xsidrona (Strmica)	43° 30′	44° 30′ (T. 44° 10′)
Βλανῶνα (T. υλανῶνα	μβ′ ς″ μβ′ L″)	μδ′	Blanona (Trojangrad kod Vrane)	42° 10′ (T. 42° 30′)	44°
Ὠσυπορούμ (T. ὠουποροῦμ)	μγ′	μδ′	Ouporum (Opor kod Labina)	43°	44°
Νήδινον	μδ′ L″	μδ′ δ″	Nedinum (Nadin)	44° 30′	44° 15′

8. Νῆσοι δὲ παράκειται τῇ μὲν Λιβουρνίᾳ — *8. Pod* **Liburnijom** *su otoci:*

Ἄφορος, ἐν ῇ πόλεις δύο	Κρέψα	λς′ γο″	μδ′ L″	Apsoros (Osor), a u tomu dva grada	Krepsa (Cres)	36° 40′	44° 30′
	Ἄφορος	λς′ L″γ″	μδ′ L″		Apsoros (Osor)	36° 50′	44° 30′

καὶ Κουρίκτα, ἐν ᾗ πόλεις δύο	Φουλφίνιον	λη′ ϛ″	μδ′ γ″	i Kurikta (Krk), na kojem su dva grada	Fulfinium (Omišalj)	38° 10′	44° 20′
	Κούρικον	λη′ γ″	μδ′ δ″		Kurikon (Krk)	38° 20′	44° 15′
καὶ Σκαρδῶνα νῆσος, ἐν ᾗ πόλεις δύο	Ἄρβα	μ′ γο″	μγ′ γο″	i Škardona otok (Zadarsko otočje), na kojem su dva grada	Arba (Rab)	40° 40′	43° 40′
	Κόλλεντον	μα′ γο″	μγ′ L″		Kollenton (Murter-Hramina)	41° 40′	43° 30′

Tediaston, kopneni grad megju Volcerom (Bakrom) i Senjom, deset milja sjeverozapadno Senju. Cons n. dj. 198. istovjetuje ga s današnjim Tedastom.

Arrukkia, Arupium, Vitalj kod Otočca; sr. C. I. L, III., tab. VI.

Ardotion, Epidotium, Kvarte megju Kosinjem i Gospićem; sr. n. mj.

Stluppi, kod Plinija Stlupi, po urbinaskoj karti Tlupi. Müller n. mj. 313. nagagja, da su bili oko planine Duliba na jug Gornjem Kosincu na desnoj obali rječice Like; nu megju Dulibom i Kosinjem kod Mlakve je i brdo Sklope 724 *m* visoko (sr. Novu Vojn. Specijalnu Kartu: 32° 56′, 44° 42′), koje bi valjda još bolje pristajalo, te Sklopac kod Kalugjerovca (35°, 44° 39′).

Kurkum nepoznata položaja. Po Ptolemeju ležao je taj grad skoro jednako daleko od Stlupija i od Ausankaleja (Sv. Mihovil u Lovincu), te bi odgovarao iz drugih izvora poznatomu gradu Ancus, Vrebac, C. I. L., III., tab. VI. Nije na odmet ni Tomaschekovo mnijenje, koji traži Kurkum kod Udbine (sr. Cons n. dj. 198.). Mogla bi se Kurjak gradina Udbini na jugozapad uzeti u obzir, jer i ona stoji posred Stlupija i Ausankaleja.

Ausankalej, Sv. Mihovil u Lovincu, C. I. L., III., tab. VI.

U naznačivanju slijedećih gradova, kod Ptolemeja i u tekstu i na tabli, vlada pometnja; zamjenjeni su na ime položaji četiriju gradova, koje treba ovako ispraviti:

Varvarija (mjesto Assesija)	41° 45′	44° 50′
Nedinum (mjesto Varvarija)	41° 10′	44° 20′
Assesija (mjesto Salvija)	41° 40′	44° 20′
Salvija (mjesto Nedinum)	44° 30′	44° 15′

Ovaj je ispravak opravdan ne samo izvjesnom ubikacijom Assesije, Nedina i Salvije, nego i poredanjem, kojeg se Ptolemej drži.

U tekstu slijedi on prugu od Ausankaleja do Salvije, te po srijedi susreća Varvariju, koja je od Ausankaleja daleka 15 r. m., a od Salvije 36 r. m. S toga nam je Varvariju tražiti na južnoj strani Velebita. Slijedeć staru rimsku cestu, što preko sedla Knosine 660 *m* od Ausankaleja vodi na Bilišane, pri ušću potočića Dobarnice u Zrmanju leže Berberovci, a nešto istočnije gradina Berber (sr. Novu Vojn. Specijalnu Kartu 33° 26′ i 27′, 40° 12′). Odatle do Ausankaleja ima 16 r. m., a do Salvije (Grahovo) dobrih 30 r. m.

Po natpisu C. I. L., III., 6418., pleme Varvarina se protezalo na sjever Krki, zapremajuć današnje porezne općine Dônji Ervenik i Mokropolje, t. j. onaj najuži jezik kopna, što leži megju Zrmanjom i Krkom.

Hadra, Medvigje, po kojem gradu su žitelji nazvani Adriopes, na zapad Varvarinima.

Arauzona, po C. I. L., III., tab. VI., hipotetično Bribir kod Ostrovice; no po Antoninovom Itineraru Arausa je ležala Zadru na jug 40 r. m.; a po Peut. tab. 31 r. m. Po Ptolemeju Arauzona bijaše od Zadra morem daleko 56 r. m. Valja i to uvažiti, da po Antoninovom Itineraru i Peutingerovoj tabli Arausa ležaše na prvoj primorskoj pruzi, megju Blandonom (Trojan-grad kod Vrane) i Praetorijem (megju Danilom i Labinom, sr. C. I. L., III., tab. VI.). Udaljenost po kopnu od Zadra sa 40 r. m., a 20 r. m. od Blandone, odgovara današnjoj Raslini na sjevernoj obali Prokljanskoga zaliva, Skradinu na zapad. To odgovara Ptolemejevoj udaljenosti megju Skradinom i Arauzonom, koja iznosi po meridijanu $10\,{}^{1}/_{10}$ r. m.

Sidrona, bolje *Xsidrona,* kako bilježi ispravljeni urbinaski tekst; Stridona, rogjeno mjesto sv. Jeronima, o položaju koje se je toliko prepiralo. Izvjesno znamo o položaju Stridone samo to, da je bila na negdašnjem razmegju megju Dalmacijom i Panonijom, kako sam sv. Jeronim veli „Oppido Stridonis quod . . . . Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit“. (Viri illustres 135.) Važno je da Ptolemej u VIII. knjizi označuje Xsidronu kao najskrajniji grad Liburnije spram Dalmacije i da je njemu položaj Xsidrone bio poznat po dužini dana (sr. gore str. 236.). S toga podatci Ptolemejevi u ovom obziru imaju postavnu vrijednost. U pogl. 16., III. knj. Ptolemejevi neki rukopisi označuju položaj Xsidrone 43° 30′, 44° 30′, dočim stariji i bolji, te i urbinaski tekst i karta ispravnije: 43° 30′ 44° 10′. Ta oznaka slaže se i sa onom u VIII. knjizi. Po Ptolemeju ležala je dakle Xsidrona gdje je danas Strmica na dalmatinskoj granici spram bosanske, zapadno od Grabskog Rastela. To se slaže i s drugim vijestima i podacima o položaju Stridone.

Na Grahovskoj planini, i to megju Grahovom i Glamočem, megju Strmicom i Grahovom, našao se je natpis o razvodu granica 283.—284. god. po Krstu megju *Salvia[t]ae* i *S[tr]ido[n]e[n]ses* (C. I. L. III., 9860.). Gosp. Alačević, objelodanjujući taj natpis (Bull. Dalm., V., 136.), upozorio je na odlučnu mu važnost za riješenje o položaju Stridone, dočim se prof. Hirschfeldu (C. I. L., III., n. mj.) vidio onaj natpis sumnjiv. No po obavjestima o pok. Stjepanu Petkoviću iz Knina, koji je prvi taj natpis vidio i prepisao, ta sumnja nije temeljita; jer on nije bio sposoban ni da dobro prepiše jedan natpis, kamo li da sastavi razvodni natpis i to tačno po epigrafičnim pravilima. Svakako valja uvažiti, da Petković, i ako je mogao nagagjati o položaju Stridone, nije znao za onaj Salvije, te je s njegove strane isključena prijevara i s toga gledišta.

No najznačajnije je za samu stvar to, što nam jedan natpis svjedoči, da su od Grabskog Rastela dalje na istok obitavali Dicijoni (C. I. L., III., 10156. 3198.), po kojem je Bauer (Archaeol.-epigr. Mittheil., XVII., str. 139.) ustanovio, da *[pri]mus* ili *[sum]mus mons Ditionum Ulcirus* jeste u Grabskom Rastelu, po nama Vilica pl.; a Strabo VII., 5., 3. i VII., 5., 7. izrično označuje Dicijone kao Panonce. Sv. Jeronim je sebe smatrao genetičnim Dalmatincem, te je Stridona ležala na dalmatinskoj granici, spram Panonaca. A Strmica je baš tako ležala spram panonskih Dicijona. Navedene riječi sv. Jeronima odnose se dakle na negdanju etnografsku granicu megju Dalmatima i Panonima, još prije ustrojenja rimske pokrajine Illyrika ili Dalmacije u onom obliku, kakva je postojala druge polovine IV. vijeka po Krstu.

Blanona ili *Blandona* neizvjesna je jošte položaja; no svakako je taj grad ležao megju Zadrom i Krkom i to ili na moru, ili nedaleko od mora. Po Ptolemeju pak ležaše Blanona megju Zadrom i Arauzonom, od Arauzone sjeverno udaljena 20 r. m., a Zadru na jug 20 r. m. (neki rukopisi označuju Blanoni položaj 42° 10′ 44°, drugi 42° 45′ 44°, ostali pak 42° 30′ 44°; urbinaski rukopis bilježi 42° 30′

44°, a urbinaska karta 42° 30′; sr. Müllera n. mj. 315.). U tom se slaže i Antoninov Itinerar uz ispravljenu Peutingerovu tablu.

Ant. Itininerarium:		Peutingerova tabla:	
Jader	20 r. m.	Jader	20 r. m.
Blandona		[Blan]dona	
Arausa	20 r. m.	[Arausa]	11 r. m.
Praetorium	30 r. m.	Praetorio	20 r. m.

Peutingerova tabla za Zadrom nakon 20 r. m. stavlja Sardonu; no to ne može biti Scardona, kao što se obično mislilo, jer je Skradin odaljen od Zadra 40 r. m.; a s druge strane Skradin leži na sredozemnoj cesti, dočim Arausa i Blandona ležahu na prvoj primorskoj cesti. Uz to Ant. Itinerar i Blandonu i Arausu stavlja blizu mora, dočim po Peutingerovoj tabli Arausa ležaše na moru, a Blandona nešto udaljena od mora. Najsigurnije sredstvo da se odredi položaj Blandone jest rimska cesta Zadar-Blandona-Arauzona (Rasline). Ona je, još dobro sačuvana, poznata pod imenom „starog kolnika“, i djelomice je i danas još u porabi. Teče od Zadra na Goricu, odatle duž vranskog pogorja ravnim pravcem na jug do Rasline, gdje je premošćivala Krku, te svegjer uz primorje preko Trogira dospjevala na Solin. Nasred pruge megju Zadrom i Arauzonom, dakle na 20 r. m. od Zadra i od Rasline, leži Trojan grad, megju Tinjem i Vranom. To je utvrgjen grad na glavici Stabanj 71 *m* (sr. Novu Vojn. Spec. Kartu 33° 11′, 44° 59′, gdje je i spomenuta rimska cesta označena kao nesačuvani kolni put). Ovaj je grad ostao nepoznat. Mimogred budi spomenuto, da su gradski temelji izvjesno iz predrimskog doba, te da se u gradu našlo rimskih familijarnih novaca iz zadnjeg doba republike. U svoje vrijeme opisaćemo ove ruševine potanje.

Ouporum neizvjesna položaja; inače nepoznato ime grada, Mülleru n. mj. 315. sumnjivo je glede oblika, te bi bilo vjerojatno iskvareno mjesto „Promona“. No daljina Ouporuma od Arauzone 31 r. m., a od Salvije (kojoj položaj Ptolemej navodi, zamjenivši ju sa Nedinom) 93 r. m., sili nas, da za Ouporum tražimo mnogo dalju tačku od Promone u jugoistočnom pravcu, tačku naime, što bi od Arauzone stajala jugoistočno kojih 30 r m., a od Salvije jugozapadno oko 90 r. m. Antoninov Itinerar označuje nam štaciju Praetorio na 30 r. m. od Arauzone, a Peutingerova tabla na 20 r. m. Praetorium je ležao na rimskoj cesti posred Labina i Ridita (Katun kod Danilo Kraljice, sr. C. I. L., III, tab. VI.), te je u zračnoj crti jedva 20 r. m udaljen od Arauzone. S toga je Ouporum ležao još 10 r. m. južnije, od prilike gdje je danas Labin; i tu susretamo dva pomješća Opor gornji i Opor dônji (sr. Novu Voj. Spec. Kartu, kod brda Crni Krug 656 *m*), koji bi se sa Ptolemejevim oblikom Oupur-om baš dobro slagao. Opor je pak do 90 r. m. udaljen od Grahova, Ptolomejeve Salvije. Opor je dakle predrimsko ime iste po prilici štacije na cesti Zadar-Solin, koja je na Peut. tabli poznata pod imenom Lorano (da li ispravnije Porano? ili Oporano?). Pošto su Rimljani u blizini iste podigli praetorium, to je novo ime zamijenilo staro.

Apsoros. Ptolomej spaja u jedan oba otoka Cres i Lušinj te na toj spojidbi postavlja dva grada, Cres i Osor.

Kurikta, staro ime otoka Krka, sa istoimenim gradom Krkom = rimskom Curicta, i Fulfinijem, kojemu se za ubikaciju pravo ne zna. Plinije zove stanovnike Fulfinija Fertinates (sr. Cons n. dj. 209.). Müller vidi pogrješku Fulfinates (?), te nagagja ubikaciju u Vrbniku. Po Ptolemejevoj oznaci Fulfinium je ležao 10 r. m. zapadnije od grada Krka, a 5 r. m. sjevernije, što po ispravljenoj orijentaciji bolje bi odgovaralo Omišlju-Castel Muschio na sjevernom rtu otoka.

Škardona otok, po Ptolemeju dug preko 62 r. m., što se je na jug protezao sve do ušća Krke, nije drugo nego čitavo zadarsko otočje od Raba do Murtera. I s toga dva grada Arba i Kollenton na otoku Ptolemejevom Škardoni nijesu drugo nego dva skrajna grada zadarskog otočja: Rab i Murter, jedan od drugoga 62 r. m. daleko. Plinije, III. 25, označuje Kollenton 30 milja na jug Zadru, a 18 milja na sjever ušću Krke; Ravenjanac, V. 24, navagja Collentum (Cellentum) na sjever Žirju (Sera) a na jug Ižu (Figlina) i Vrgadi (Rubricatas-Lombricata Const. Porphyr.); a to pristaje samo Murteru (sr. Cons n. dj. 211). Ne stoji Müllerovo mnijenje, n. mj. 319., da je Kollenton bio gdje su Kolane na Pagu. Ruševine staroga Kollentona na Murteru vide se s mora i poznate su pod imenom Hramina (sr. Novu Vojn. Spec. Kartu).

Što se samoga imena tiče, stalno je da je Ptolemej pod otokom Škardona razumijevao čitavo zadarsko otočje, jer se još danas dva otoka, Škarda na jug Premudi, Škardica na istok Pagu, u toj skupini otoka nazivlju onim starim imenom, pa i osobita vrsta ribe što se po otočju lovi: škardinula. Tomu je imenu isti korijen, kao i gradu Škardoni na Krki, kao i planini Šardagu, koju Ptolemej nazivlje jednako Škardona, a Latinci Scardus. Svakako je ime Škardona za zadarsko otočje još predrimsko.

b) Dalmacija.

3. Δαλματίας παράλιος			*3. Primorje Dalmacije:*		
Σικοῦν	μγ′	μγ′ γ″	Sikun, Siculi (Bihač)	43°	43° 20′
Σαλῶναι κολωνία	μγ′ γ″	μγ′ ς″	Salonae kolonija (Solin)	43° 20′	43° 10′
Ἐπέτιον	μγ′ γο″	μγ′	Epetium (Stobreć)	43° 40′	43°
Πιγόντιον	μδ′	μβ′ L″ δ″	Peguntium, Pituntium (Podstrana)	44°	42° 45′
Ὀναῖον	μδ′	μβ′ L″	Onaeum (Jesenice)	44°	42° 30′
Νάρωνος ποταμοῦ ἐκβολαί	μδ′ L″	μβ′ γ″	Ušće rijeke Narone (Neretve)	44° 30′	42° 20′
Ἐπίδαυρος	μδ′ γο″	μβ′ γ″	Epidauros (Cavtat)	44° 40′	42° 20′
Ῥίσινον	μδ′ γο″	μβ′ δ″	Rhisinum (Risan)	44° 40′	42° 15′
Ἀκρούιον	μδ′ L″ δ″	μβ′	Acruvium (Tivat)	44° 45′	42°
Ῥιζονικὸς κόλπος	με′	μβ′	Rhizanski zaliv (Draga Topla)	45°	42°
Βούδουα (T. Βουλοῦα)	με′	μα′ L″ δ″	Budua (Budva)	45°	41° 45′
Οὐλκίνιον	με′	μα′ L″	Ulcinium (Ucinj)	45°	41° 30′
Δρίλωνος ποταμοῦ ἐκβολαί	με′	μα′ γ″	Ušće rijeke Drilona (Drim-Bojana)	45°	41° 20′
Λισσός	με′	μα′ ς″	Lissus (Lješ)	45°	41° 10′

4. Ῥεῖ δὲ ὁ Δρίλων ποταμὸς ἀπό τε τοῦ Σκάρδου ὄρους καὶ ἀπὸ τοῦ ἑτέρου ὄρους τοῦ κειμένου παρὰ μέσην τὴν ἄνω Μυσίαν, οὗ θέσις με′ γο″ μβ′ γο″	4. Rijeka Drilon izvire iz gore Škardon i iz neke druge planine, što je posred Gornje Moesije, te leži 45° 40′ 42° 40′

ἀφ' οὗ καὶ ἕτερος ποταμὸς Δρεῖνος ὄνομα ἐνεχθεὶς ἐμβάλλει εἰς τὸν Σάουον ποταμὸν ἀπὸ δυσμῶν Ταυρούνου πόλεως.	Iz te gore izvire takogjer rijeka Dreinos (Drina), koja se izlijeva u Savu zapadno od grada Tauruna.

Sikun ili *Siculi*, Bihač megju Trogirom i Solinom, Siclis Peutingerove table. Dok se Ptolemejeva daljina od 42 r. m. megju Skradinom i Solinom približuje realnosti, jer doista u ravnoj crti Skradin stoji od Solina 45 r. m., netačna je ubikacija Sikuna 21 r. m. od Skradina, a 21 r. m. od Solina; jer Sikun leži na zapad Solinu 9 r. m., a 36 r. m. od Skradina. Napamet da je Sikun 6 r. m. udaljen od Opora, a ovaj od Skradina 30 r. m. Očito je Ptolemej za ukupnu daljinu od 45 r. m. usvojio oznaku kopnenoga itinerara, pa matematičnim računom raspolovio ju, i na sredini označio položaj Sikuna. Drži se, da je oblik Ptolemejev Sikun pogrješka prepisačeva mjesto Siculi (Mommsen C. I. L., III., str. 304.). Pošto je mjesto dobilo ovo ime od sicilskih kolonista, što no početkom četvrtog vijeka prije Kr. zauzeše Vis i primorje od Trogira do Stobreća (sr. Jelić, Bulić-Rutar: „Vogja po Spljetu i Solinu", str. 2.), te se opravdaniji vidi oblik Siculi, ne bi se mogao valjda isključiti ni Ptolemejev oblik Sikun, što znači „smokvorodan predjel", jer se još danas jedan predjel bihačkoga polja nazivlje „Smokvinac".

Salonae — Epetium, Ptolemej pogrješno zamjenjuje dužinu obale od 20 r. m. sa kopnenom od 4 r. m.

Epetium — Onaeum. Megju Epecijem (Stobrećom) i ušćem Neretve, Ptolemej nabraja dva grada: Peguntium i Onaeum. Po Peutingerovoj tabli i otkritim natpisima („Bull. Dalm.", XII., str. 145.; XVII., str. 145.) tačno se dade opredijeliti ubikacija ovih dvaju gradova, glede koje su, baš uslijed pogrješne Ptolemejeve naznake daljine, do sada vladala različita mnijenja. Peguntium odgovara današnjoj Podstrani, 3 r. m. Epeciju na istok, a Onaeum Jeseničkom Krugu, 4 r. m. na istok Peguncijn. — Ptolemej broji od Epecija do Peguncija 20 r. m., mjesto 3 r. m., a od Peguncija do Onaeja 15 r. m. mjesto 4 r. m.; ukupno 35 r. m. mjesto 7 r. m., tako da je Onaeum bio udaljen od ušća Neretve samo 25—31 r. m. Uzrok toj pogrješki je poznati Ptolemejev postupak pri označivanju ubikacije posrednih tačaka matematičnim računom. On je imao daljinu od Solina do ušća Neretve od 82 r. m. po prilici, te ju je razdijelio arbitrarno na četiri skoro jednaka dijela, i tako je ubicirao Epetium, Peguntium i Onaeum, dokinuvši sasvim rijeku Cetinu, ili poistovjetovavši ju s Neretvom. Doista Onaeum kod Ptolemeja stoji prema ušću Neretve baš onako, kako realno stoji prema ušću Cetine. Nije ovo samo Ptolemejeva pogrješka, već i drugih starijih geografa, koji su kao Marin i Ptolemej baštinili tu pogrješku od istoga praizvornika. Ispraviv u ovom smislu Ptolemejeve oznake daljine, dobiva se i tačniji grafični oblik Marinove karte, koju je donekle Ptolemej svojim matematičnim računom izobličio:

Salonae	43° 20′	43° 10′
Epetium	43° 20′	43° 5′
Peguntium	43° 25′	43° 5′
ušće Cetine	43° 30′	43°
ušće Neretve	44° 30′	42° 20′.

Epidaurus stoji 56 r. m. na jug ušću Neretve, dok Ptolemej prikraćuje taj razmak na manje od polovinu, dokinuvši sasvim poluotok Pelješac. Ovomu prikraćenju, kao i ostalim, uzrokom je spomenuta već temeljna Ptolemejeva pogrješka u grafiji obale Ortopula—Aenona (sr. gori 533.).

Rhisinum navagja Ptolemej ovdje prvi put, kao jedva 5 r. m. udaljen od Epidaura, dok je poznije drugiput (§ 7.) 21 r. m. udaljen od Epidaura. Ptolemej griješi, što nam iznosi Risan kao primorski, pa opet kao kopneni grad; ali u drugoj je oznaci dosta tačan glede udaljenosti Epidaura.

Acruvium; cestom uz obalu Kotorskog zaliva 31 r. m. od Risna stoji Tivat, Teodo, gdje je kod Krtola u dnu tivatske drage postojao davni grad, čije se ruševine vide u moru (Cons n. dj., str. 252. i dalje). S toga otpada Müllerovo nagagjanje, da je Acruvium bio u Konavoskoj Grudi, niti se može usvojiti, da je današnji Kotor stari Acruvium. Kotor, Caddarum, postojaše istodobno sa Acruvijem sve do sedmoga vijeka po Kr.; od tog doba tek spominje se samo Kotor, jer je tada Acruvium postradao od potresa (n. mj.).

Rhizanski zaliv. Bilježeć daljinu megju Epidaurom i Acruvijem Ptolemej se je držao kopnenog itinerara. Nastaviv od Acruvija svegjer obalom, označuje Dragu Toplu, kojom počinje Boka Kotorska, Risanskim zalivom, dakako griješeći u orijentaciji.

Ušće rijeke Drilona megju Ucinjem i Lješom odgovara današnjoj Bojani, a ne Drimu, koji se salijeva u more kod Lješa. Poznato je, da ove dvije rijeke još i sada od Skadarskog jezera do mora imaju katkad zajedničko korito, te se Drim prelije u korito Bojane. Po svoj prilici je Bojana stari Drim, a ušće Drima kod Lješa nastalo je kasnije.

Dok Crni Drim izvire iz Ohridskoga jezera, te teče uz Šar pogorje (Skardon Mons), Bijeli Drim izvire iz Arbanaških Alpa. Oba se pak sastaju na sjeverozapadnom kraju Šar pogorja, te teku u Skadarsko jezero. Ptolemejev Drilon je dakle Crni i Bijeli Drim, počevši od Šar pogorja do mora. Iz Arbanaških Alpa izvire takogjer Lim, pritok Drine, koja se salijeva u Savu. Ptolemejev Dreinos je dakle Lim sa Drinom. Time, što Ptolemej daje zajednički izvor Bijelomu Drimu i Drini u neimenovanomu pogorju, očito je da on pod tim imenom razumijeva današnje Arbanaške Alpe.

7. *Δαλματίας δὲ πόλεις μεσόγειοι*			7. *Sredozemni gradovi* **Dalmacije:**		
Ἀνδέκριον	μγ′ L″	μγ′ L″	Andetrium (Muć)	43° 30′	43° 30′
Ἄλητα	μδ′	μγ′ ς″	Aleta (Aliče kod Tijarica)	44°	43° 10′
Ἡρῶνα	μδ′ γ″	μγ′ L″ δ″	Erona (Vrelo Cetine) . .	44° 20′	43° 45′
Δελμίνιον	μδ′ γο″	μγ′ γ″	Delminium (Županjac-	44° 40′	43° 20′
(T. Δελμίνιον	μδ′ L″ δ″	μγ′ L″ γ″)	Duvno)	(44° 45′	43° 50′)
Αἰκοῦον κολωνία . .	μδ′ L″	μγ′ γ″	Aequum kolonija	44° 30′	43° 20′
	(T. μδ′ γο″	μγ′ γ″)	(Čitluk)	(T. 44° 40′)	
Σαλωνιάνα	με′	μγ′ γ″	Saloniana (Imoski)	45°	43° 20′
Ναρῶνα κολωνία	μδ′ γ″	μβ′ L″ δ″	Narona kolonija (Vid) . .	44° 20′	42° 45′
(T. Ναρβῶνα)					
Ἔνδηρον	με′ L″	μβ′ L″ γ″	Enderum (Nikšić)	45° 30′	42° 50′
Κίννα	με′ γο″	μβ′ L″	Kinna (na skadarskom		
(T. Χίννα)			jezeru)	45° 40′	42° 30′

Δόκλεα	με′ γ″	μβ′ δ″	Doclea (Duklja)	45° 20′	42° 15′
Ῥιζάνα	με′ δ″	μβ′	Rhizana (Risan)	45° 15′	42°
Σκόδρα	με′ L″	μα′ L″	Skodra (Skadar)	45° 30′	41° 30′
Θερμίδαυα	μς′	μα′ L″ δ″	Thermidava (Djakova) . .	46°	41° 45′
Σιπαροῦντον	μς′ L″	μβ′ ς″	Siparuntum (Ipek)	46° 30′	42° 10′
(T. σιπάρουντον)					
Ἐπικαρία	με′ L″	μα′ δ″	Epicaria (Puka)	45° 30′	41° 15′
Εἰμινάκιον	μς′	μα′ γ″	Iminacium (Nikai?)	46°	41° 20′

9. Τῇ δὲ Δαλματίᾳ νῆσοι παράκενται			*9. Pod* **Dalmacijom** *su otoci:*		
Ἴσσα καὶ πόλις	μβ′ γ″	μγ′	Issa s gradom (Vis) . . .	42° 20′	43°
Τραγσύριον καὶ πόλις . .	μγ′	μβ′ L″ δ″	Tragurium (Trogir i Čiovo)	43°	42° 45′
Φαρία καὶ πόλις	μγ′	μβ′ γ″	Faria (Hvar)	43°	42° 20′
Κόρκυρα ἡ μέλαινα . . .	μδ′	μα′ L″ δ″	Korkyra Crna (Korčula) .	44°	41° 45′
Μελίτη νῆσος	μδ′ ς″	μα′ γ″	Melita otok (Mljet)	44° 10′	41° 20′

Andetrium, po Ptolemeju 15—20 r. m. sjeverno od Solina, a po Peutingerovoj tabli 16 r. m., odgovara današnjem Muću. Time pada starije nagagjanje, ponovljeno i u novije doba, da bi Klis bio stari Andetrium; od Solina do Klisa nema nego 6·800 *km.*

Aleta, samo od Ptolemeja spomenut grad, 41 r. m. istočno od Solina, a 31 r. m. od Mića, spram Duvanjskog polja; odgovara selu Tijarice megju Triljem i Aržanom, kuda je tekla poglavita istočna cesta od Solina na Duvanjsko polje. Nego još žive uspomena Ptolemejevoj Aleti u odlomku sela Tijarica, zvanom Aliče (Maschek, „Repertorio geogr.-stat. di Dalmazia“, 1880., str. 110.). Kod Aliča je prolazila rimska cesta, već uhogjena od gosp. namjestništvenog arhitekta Ć. Ivekovića („Bull. Dalm.“ 1897., str. 200.). Po pripovijedanju ima u Tijaricama ruševina nekoliko starih još neistraženih gradova, kao Budimir, tri ograde, dva grada, (sr. Baliffovu kartu rimskih cesta, „Römischen Strassen“, I. tab.), od kojih jedan mora da je grad Aleta.

Značajno je, da nam rimski izvori ne spominju grada Alete s toga, što ga je prije rimskog gospodstva nestalo; nego oni nam imenuju drugi grad, koji je za rimskog doba bio u blizini Alete, biva Tilurium, po Pliniju Tribulium ili Trilurium. Tilurium položajem i imenom odgovara današnjim Tijaricama, spram dosta tačnog poredanja Anonyma Ravenjanca: Novas (Runović ili Podbabje, gdje se sada otkriva starokršćanska bazilika), Julianum (Ugljane), Tilurion (Ti[l]jarice), Ponteluri (Pons Teluri, Trilj), Aequon (Čitluk).

Erona, takogjer samo od Ptolemeja imenovani grad, 36 r. m. na sjever Aleti-Aliču, a 10 r. m. Aquum-Čitluku, što odgovara vrelu Cetine, pomješću Vranel, u kom se je valjda i trag starom imenu „Erona“ sačuvao. Müllerovo poistovjetovanje Erone sa Trono Ant. Itinerara ne odgovara orijentaciji, jer je Trono ležao na cesti megju Triljem i Naronom.

Delminium. Ptolemej ubikuje Delminij 89 r. m. istočno Solinu, 46 r. m. istočno Aleti-Aliču kod Tijarica, 26 istočno Eroni-Vrelu Cetine, a do 70 r. m. sjeverno Naroni. Sve te oznake vojuju isključivo za Duvanjsko polje, a pobliže za Županjac. Uvažiti se mora, da je Ptolemej jedini stari izvor, što nam označuje položaj grada Delminija, i to tako konkretno, dok nam nikakvo drugo vrelo ne pruža neposredna dokaza o njegovom položaju. — Kao što o ubikaciji Stridona, tako i o položaju Delminija traje još svegjer oštar spor. Stariji su, počevši od Tome Arcidjakona, slijedeć predaju i sličnost imena, tražili Delminij na Duvanjskom polju, dokle nijesu Mommsen i Alačević istakli mnijenje, da je Delminij bio na Vojnić-Gardunu kod Trilja („C. I. L.“ III., str. 358.; „Bull. Dalm.“ I., str. 21., 38., 51.). U najnovije doba Bulić je stao tražiti po sličnosti imena na Gardunu grad Ardubu (n. mj., XII., 179., XIII., 19.), a dr. Patsch zagovarati opet staro mnijenje, da je Delminij bio na Duvanjskom polju („Glasnik“, VIII., str. 285. i dalje; IX., str. 227. i dalje); na to je Alačević opet nastojao da pritvrdi Mommsenovo mnijenje („Bull. dalm.“, XX., str. 102. i dalje). — No Mommsenovo mnijenje osniva se tek na nedokazanom nagagjanju, kao što i Alačevićevo dokazivanje na indirektnom podatku; vrijednost ovoga spram ispravnog svjedočanstva Ptolemejeva sasvim je nuzgredna. Po natpisu 184. god. po Kr. Triljski most obnovljen je na troškove plemena Novenses (Runović), Riditae (Danilo kod Šibenika) i Delminenses, te Mommsen zaključuje, da je Delminij morao biti blizu Trilja. Doista, iz natpisa ne može se više zaključiti, nego da je cesta preko triljskog mosta zanimala Delminijance toliko, koliko i Novenses i Ridićane, koji bijahu dosta daleko od Trilja, te da je delmitanski teritorij dopirao do Trilja, kao i teritorij onih drugih dvaju plemena; ili još konkretnije, da je most na Trilju bio tromegjom izmegju područja Ridera, Novae i Delminija (sr. „C. I. L.“, III., str. 358.). I pošto je izvjesno, da se je područje Ridera protezalo na zapad Cetini i Trilju k Šibeniku, a područje Novae na jug Trilju k Naroni, ne preostaje drugo, nego da područje Delminija ostajaše na istok i sjever Trilju, te da zahvaćaše Prološko Ogorje i Duvanjsko polje. To nam potvrgjuje i drugi dokaz, što ga gosp. Alačević upotrebljuje, da pritvrdi Mommsenovo mnijenje. Solinski crkveni sabor 532. god., zasnovavši Makarsku biskupiju, dopitao joj je područje: Montanorum Delminense, Onastinum . . . sed etiam Rediticum (Thomae Archid. „H. S.“ izd. Rački, str. 17.), t. j. južno cetinsko primorje, mućku Zagoru i jedan dio, t. j. zapadni planinski dio, delmitanskoga područja, biva Prološko Ogorje megju Cetinom i vrhuncem pogorja, dok je pak tada ustrojenoj biskupskoj stolici u Sarsiteru (Stržanj kod Šuice, o čem sr. niže str. 550.) dao predjele Cetini na istok: Lontino (Imoski), Stantino (Stanik na istok Voštanima), Novense (Runović), per Rasticianum (Rastok južno Vinjanima u Posušju ili Rastani na istočnom kraju Duvanjskog polja), Petuatico (Pelvaticum, Pelva, Rujani u Livanjskom polju) et Beuzavatico (Bestuatico, Bistue vetus, Šuica ili Bužanin grad). Ma da nijesu izvjesne ubikacije za sva ova mjesta (sr. n. mj. 16.; Klaić n. dj. 40. i dalje; Alačević „Bull. dalm.“ XX., str. 108. i dalje), stalno je ipak, da su ležala ili na samom Duvanjskom polju ili oko njega, svakako Cetini na istok. Središte pak ove biskupije takogjer je na Duvanjskom polju te je to inače poznata delmitanska stolica sa sjedištem u Sarsiteru; sa sjevera ju je pasala biskupija sa sjedištem u Ludru, s istoka Bestoenska (Zenica), sa zapada Makarska a s juga Neretvanska. Po Tomi Arcidjakonu 520 god. delmitansku crkvu posvetio je kapuanski biskup Gjerman, kako Farlati zgodno misli, jer tada delmitanska stolica bijaše ispražnjena; Kasijodor († 475.) spominje Delminij, te nam je poznat 590. godine Malchus episcopus Dalmatiae, koji je prisvojio solinsku nadbiskupsku stolicu (Farlati „Illyr. Sacrum“ I., Acta S. Venantii; IV., 170.; Th. Archid. izd. Rački, str. 39.). I kasnije su biskupi Duvanjskog polja, koji po rečenom solinskom saboru 532. god. stolovahu u Sarsiteru-Stržnju, nosili naslov „delmitanus“, te je za srednjega vijeka Duvanjsko polje bilo crkvenim i političkim središtem Hrvatske pa i Bosne (sr. Farlati, n. dj. IV., 168. i dalje; Presb. Docleatis „Chronica“ kod Lučića). Odluka solinskog sabora 532. god., isključuje dakle svakako, da je Delminij bio na Gardunu, te se slaže suglasno sa Ptolemejem, da je Delminij ležao na Duvanjskom polju. Mimogred da se spomene, da predloženi ispravak rečene odluke solinskog sabora od 532. godine („Bull. dalm.“ XX., str. 105.), kojim se dopituje područje sarsiterskom biskupu: „Montanorum, Delminensium, Onastinum“ i t. d. nije osnovan, te je tako tekst: Montanorum Delminense, Onastinum i t. d. posve ispravan.

Sustavna istraživanja na Duvanjskom polju sretno su započela. Dr. Patsch već je izvijestio o ruševinama velikoga grada, valjda onoga, što ga Toma Arcidjakon spominje (Delmina, ubi antiqua moenia ostenduntur, ibique fuisse Delmis civitas memoratur. c. I.), od 16 *ha* površine po prilici kod Županjca; jedan rimski natpis već nam jamči da je tu bio municipij sa dekurijonima („Glasnik“ VII., 286.); a Delminenses natpisa triljskoga od 184. god. mora da su imali svoj municipij. Vrlo je vjerovatno, da je Delminij iza porušenja u god. 155. pr. Krsta od Rimljana omalovažen ostao, da se ne obnovi središte ratobornih Delmata. Ime Bistue vetus, kako ga nazivlje Peuting. tabla („C. I. L.“ III., tab. VI.), karakterizuje nam „Stari grad“ Delmata iz prvih vijekova carstva. Bestoe, Bistue moralo bi biti istovjetno staro-ilirskom nazivu este, koji je značio „grad“ (sr. At-Este u sjev. Italiji; pak ilirske gradove Terg-este, Big-este, Nar-este itd.), što odgovara poznijem išće, ešće, uški (Nerez-išće, B-išće, Ljubuški i t. d.). Tako je Delminij, kao ime grada, još za rimskog doba izašao iz običaja, te ostao oznakom plemena Delmata i Duvanjskog polja, a kasnije biskupije.

Poslije 155. god. pr. Krsta Delminij se više ne spominje kao grad, jer je razorenjem rimskim izgubio ili promijenio svoje ime. Što nam ga pak Ptolemej navodi kao grad s tačnom ubikacijom, to najbolje još jedanput svjedoči, da je Ptolemejev izvor stariji od 155. god. pr. Krsta.

Saloniana je treći sredozemni dalmatinski grad, kojeg samo Ptolemej spominje, te bijaše nepoznata položaja. S toga su i neki topografi posumnjali, nije li tom imenu izobličen pravopis; no pošto je oblik pravilan, i jer se ne spominje drugi grad, koji bi i s daleka nanosio na ovo ime, mora se smatrati Ptolemejeva oznaka ispravnom, tim više, što on navagja i drugih gradova (Ouoporum, Aleta, Erona i t. d.), za koje ostala vrela ne znadu. Kao što ovi gradovi, tako i Salonijana mora se smatrati dalmatinskim gradom, starijim od rimskoga gospodstva, koji je kasnije propao ili svoje ime promijenio, te mu kod pisaca rimskog doba nije ostalo traga. — Držeći se Ptolemeja mislimo da možemo opredijeliti položaj Salonijane, uzmemo li u obzir Anonyma Ravenjanca i Baliffovu kartu („Römische Strassen“, I. tabla).

Po Ptolemeju Salonijana je ležala megju Delminijem i Naronom, na pruzi, što je tekla na istok pruzi Aleta-Narona, t. j. pruzi Pons Tiluri-Narona Peutingerove table i Antoninova Itinerara; udaljena je od Delminija 31 r. m., a od Narone 36 r. m. Po Peutingerovoj tabli i Ant. Itineraru ostaju Novae (Runović) 35 r. m. Naroni na sjever, a Delminiju 30 r. m. na jug, po čemu je Salonijana ležala 2 r. m. na sjever ili istok Runoviću. Ta tačka je u odluci solinskoga sabora 532. godine i kod Anonyma Ravenjanca označena imenom, kojeg pravopisni oblik nije ispravan, ali bi se donekle sudarao sa Ptolemejevom Salonijanom. Ravenjanac počinje svoju prugu od Nikšića (Anderba), te poslije dviju štacija Ausustis (?) i Emanio (Ad Matricem = Vakuf gornji?) dvojbene ubikacije, nastavlja ovako: Sarsiteron (Stržanj ili Strmica grad kod Šuice, bolje nego li po Tomascheku Goranci na sjeveru Mostarskoga Blata, sr. Klaić n. dj. str. 41.); Bistue vetus (Šuica ili Bužanin grad); Monte Bulsini (Mokronoge na sjever Županjcu); Libros (Vidoši na jug izvora rječice Studbe); Orbasa (Aržano); Naurtio (Vinica ili Vir); Epilentio (De-Lontino solinskog sabora 532. god., Imoski); Novas (Runović).

Ravenjančev Epi-Lentio, te De-Lontino Solinskog sabora, današnji Imoski, položajem se tačno podudara sa Ptolemejevom Salonijanom. S toga ne stoji nagagjanje („Bull. dalm.", I., str. 54. i dalje; XX., str. 110. i dalje), da Emanio Ravenjančev, Hemasini Plinijevi (III., 36.), odgovaraju Imoskomu, jer i po Plinijevu navodu Hemasini su prebivali na istok Neretvi i Vardajima, te jer Ravenjanac Emanio stavlja sjevero-istočno od Sarsitera i Bistue vetus. Dakle, staro ime Imoske ne bi bilo Emotha, nego Saloniana.

Kinna, Sinna Peut. table 20 r. m. na sjever Skodri-Skadru pri obali Skadarskog jezera; Cinna Ant. Itinerara 12 r. m. od Skodre. Sr. C. I. L. III., tab. VI., Cons, n. dj. 255.

Doclea, Dukle kod Podgorice na ušću Zete u Moraču; C. I. L. III., tab. VI.

Rhizana, Rhisinum, Risan u Boci Kotorskoj. Ptolemej je prije, sr. gore str. 543. ovaj grad naveo kao primorski, te ga po drugiput opetuje kao kopneni. Sr. C. I. L., III., tab. VI.

Thermidava, Theranda Peuting. table, na cesti megju Nišem i Lješom, vjerovatno današnja Djakova; sr. Evans „Antiquarian Researches in Illyricum", otisak iz „The Archaeologia" vol. XLIX., III., str. 72. i 160.

Siparuntum, leži po Ptolemeju 26 r. m. na sjever Thermidavi-Djakovi, današnji Ipek.

Epicaria, Ad Picaria Peuting. table, 30 r. m. od Lješa pram Nišu, današnja Puka; sr. Evans n. mj.; Müller n. mj. 318.

Iminacium, nepoznata položaja i nepoznat drugim izvorima, po Ptolemeju ležaše 30′ sjeveroistočno od Epikarije-Puke pram Thermidavi-Djakovi; s toga najvjerojatnije sadašnja Nikai; sr. Evans n. mj.

c) Etnografija Dalmacije.

U § 5. bavi se Ptolemej narodopisom čitave Dalmacije, nabrajajući najprije plemena Liburnije od sjevera k jugu, te onda ona Dalmacije. Ima bitnih inačica megju urbinaskom kartom te tekstom i recepiranim tekstom.

5. Κατέχουσι δὲ τὴν ἐπαρχίαν ἐχόμενοι μὲν τῆς Ἰστρίας [ἐν τῇ παραλίᾳ] Ἰάπυδες ⟨καὶ Ὑλλαίοι καὶ Βουλιμεῖς većina rukopisa, kao i Urb. 82. toga nemaju⟩, ὑπὲρ δὲ [τούτους κατὰ] τὴν Λιβουρνίαν δυσμικώτεροι Μαιζαίοι ⟨εἶτα Δερρίοπες⟩ Ἀδρΐοπες (Urb. Karta), καὶ Δέρριοι, καὶ ὑπὲρ τοὺς Δερρίοπας Δινδάριοι, ὑπὲρ οὓς Διτίονες, ὑπὲρ δὲ τοὺς Δερρίους Κεραύνοι (Urb. tekst, Κεραύνιοι Müller) · ἐντὸς δὲ τῆς Δαλματίας Δαούρσιοι, ὑφ' οὓς μὲν Κομίοι (tako Urb. Karta, dočim tekst Μενκόμιοι, Μελκομένοι Müller) καὶ Οὐαρδαῖοι · ὑπὲρ δὲ τούτους (ὑπὸ δὲ τούτους Müller) Ναρησίοι καὶ Σαρδιῶται, καὶ ἔπ ὑπὸ τούτους Σικουλῶται καὶ Δοκλεᾶται, καὶ Πιροῦσται καὶ Σκίρτονες πρός τῇ Μακεδονίᾳ.

5. U ovoj pokrajini na primorju spram Istre naseljeni su Japydi ⟨i Hyllejci i Bulimejci⟩; nad ovima pak u Liburniji na zapadnoj strani Majzaji, zatim Adrijopi ⟨Derrijopi⟩ i Derriji a nad Adrijopima ⟨Derrijopima⟩ Dindari, nad ovima Dicijoni, nad Derrijima pak Kerauni; u Dalmaciji su Daursi, pod ovima Komiji ⟨Melkomeni⟩ i Vardajci, a nad (pod) ovima Narensi i Sardijote, te opet pod ovima Sikulote i Dokleate, Piruste i Škirtoni kod Makedonije.

Nastavanje *Japyda* ili *Japoda* poznato nam je i iz drugih izvora. Ptolemej pripisuje Japodima primorje spram Istre od Raše do Senjske Rijeke, pa zalegje. Doista su se Japodi protezali na istok sve do Vrbasa, a njihovi poglavitiji gradovi bijahu Raetinium (Golubić kod Bišća), Metulum (Metlika), pa Arupium (Vitalj), Avendo (Vlaško Kompolje), Monetium (megju Senjom i Avendonom), Terpones (Crnomalj); o čem sr. Müllera n. mj. 310; Cons n. dj. 197.; Patsch „Glasnik“ VIII., 113. i dalje; Lopašić „Oko Kupe“, 7. No i drugi gradovi broje se u Japudiji; o čemu sr. Cons n. dj. 198. Japodi su zauzimali sjeverozapadni kopneni dio Liburnije od Raše do Vrbasa, te od razmegja megju Dalmacijom i Gornjom Panonijom do Zrmanje na jug. Kao najjužniji grad Japoda spominje se Posenum ili Pazinum (Posenoi, Appianus, Ill. 21.; civitas Pasini, Plin, N. H. III., 25., § 21.), nedaleko od Nina, te položajem odgovara današnjim Pagjinama kod Mokropolja megju Krkom i Zrmanjom, gdje je tradiocijonalna tromegja, te nedaleko od Stridone (Strmice), dalmatinskoga grada na panonskom pograničju. Mokropoljski natpisi u C. I. L., Supl. III., str. 1627., uvršteni su pod Burnum (Ivoševci). Keltski Iapodi su praoci sredovječnih velebitskih i dalmatinskih Vlaha ili Morlaka, te je po njima Podgorski zaliv dobio ime „Canale dela Morlacca“ (sr. Jelić, Lički sandžakat — u „Koledaru Mat. Dalm.“, 1897., str. 103. i dalje).

Hyllejci i Bulimejci ne pripadaju Ptolemejevom izvornom tekstu, niti su označeni na urbinaskoj karti. S druge strane ne prebivahu ova dva plemena u Ptolemejevoj Liburniji, nego u Dalmaciji. Trag im se održao u Hyllejskom poluotoku ili Buliniji (peninsula Hillica, Hillis, Bulinia), što po Peutingerovoj tabli odgovara Trogirskom poluotoku i susjednoj Bosoljini (kod Tome Arcidjakona Basilen; sr. izd. Rački str. 115., op. 1.), gdje se vide i ruševine starogrčkog grada, po svoj prilici Heraclea Hillinica, matice Solina (sr. Cons n. dj, str. 51.). Urbinaska karta mjesto Hillejaca i Bulimejaca naznačuje Sikulote; o čem sr. niže str. 553.

Majzaje Ptolemej svojom pogrješnom orijentacijom meće u zapadnu Liburniju, no po stupnjevima i po karti, Majzaji su obitavali na istoku Japodima, dakle Vrbas im bijaše zapadnim razmegjem, a sjevernim panonska granica. Grad Maglaj na rijeci Bosni i Majevica planina megju Drinom i Bosnom, odgovaraju najbolje obitavalištu Majzaja, a rek bi da su im imenu i trag sačuvali. Za rimske dobe Majzaji pripadahu solinskom konventu, a pasminom bijahu Panonci; brojem bijahu najmnogobrojnije pleme stare Dalmacije iza Delmata (sr. osim Müllera str. 310. još Cons n. dj. 158. i dalje, 239. i dalje; Patsch „Glasnik“ VIII., 124.). Na sjeveru Japodima i Majzajima u Posavini obitavahu Breuci, biva Brajci, kojima ime još danas žive oko Ribnika i Ozlja (Lopašić: „Oko Kupe i Korane“, str. 7.), te pripadahu po Ptolemeju Dônjoj Panoniji. S toga obitavalište Majzaja bijaše od Vrbasa do Drine, na sjever do crte Banjaluka-Bjelina, a na jug do crte Jajce-Srebrenica. Što Ptolemej pribraja Majzaje Liburniji, dokazom je, da se njegov etnografski izvor odnosi na doba, starije od rimskog gospodstva.

Adrijopi. Ptolemejev tekst piše „Derrijopi“, ali urb. karta ima inačicu Ἀδρίοπες mjesto Δερρίοπες. Očito je inačica karte ispravnija, jer oblik Δερρίοπες u drugim izvorima ne susrećamo, dočim za Ἀδρίοπες imamo osim velebitske glavice Jadar još i grad Ἄδρα, Hadra, što ju sam Ptolemej i rimski izvori spominju (sr. Cons n. dj. 199. i dalje, 267.), koji odgovara današnjem Medvigju u Bukovici. Za srednjega vijeka taj se predjel zvaše još svegjer starim svojim imenom, Župa Odrija (u povelji

Ferdinandovoj od 1.januara 1534., kojom se potvrgjuje ugovor 1509.: Item castra Gradecz (Gračac), Lukavecz, Zvonnygrad (na Zrmanji), Mothnycza (Oton), Zthermechky (Strmica), Grahovecz (Grahovac kod Ostrovice) in Hothwsa (Otonska župa) et Odria provinciis. Ptolemejevi Adrijopi su dakle današnji Bukovčani megju Zrmanjom i Krkom. Toma Arcidjakon nije baš najsretniji etimologičar, ali nije na odmet od njega spomenuto tumačenje značenja Adrije: „secundum quosdam Adria dicitur ab Adra, quod est lapis, quia lapidosa et montuosa est hec provintia. Unde Ovidius: „Subdita montane Brachia Dalmatie“ (Isp. izd. Rački str. 5.). Kameniti ili Krševiti kotari su za srednjega vijeka bilina stanjeni od „Kamenjara“ (Rački „Documenta Hist. croat. ill.“ str. 163.; Kukuljević „Codex dipl.“ II., 71., 143.), te im još uspomena žive u krševitom predjelu „Kamenjari“ megju Zemunikom i Škabrnjem, gdje se vide drevni kamenolomi. Po tom bi Ptolemejevi Adrijopi tako se zvali po svojoj krševitoj postojbini Hadri, ili po kamenarskom zanatu. Doista sve gradine kotarske (Oraška Gradina kod Slivnice, Trojan grad kod Vrane, Podgragje, Karin, Nadin, Samograd kod Vrane i t. d.) još iz predrimskog doba, zidane su ogromnim, pravilno klesanim balvanima (sr. Cons, n. dj. str. 202. i dalje). Po Tominom tumačenju dolazili bi od istog korjena i Jadra (Zadar), Jadrentum (Jadertovac kod Šibenika), solinski Jader, Jadar velebitska glavica, Jadra (kod Sali), Jadrija (Vodice), te ostrvić zadarski Jadro i t. d.

Derriji, kako vele Ptolemejev tekst i karta, premda bi se moglo slutiti, da bi bilo ispravnije Adriji. Derriji su prebivali jugoistočno Adrijopima, dakle na južnoj obali Krki, te je sretno nagagjanje Consovo (str. 224.), da Ravenjančev grad Adrise odgovara *Drnišu, pošto su oko Drniša naseljeni bili Derriji.*

Dindarije Ptolemej meće megju Adrijope, Derrije, Dicijone i Keraune, dakle oko planine Dinare na razmegju bosansko-dalmatinskom na jug Strmici, od koje su ime dobili: Dinarci, Din(d)arci.

Dicijonima je tačno utanačeno prebivalište milijarnim solinskim natpisom („C. I. L.“ III., Suppl. 10156.) u području vrela Krke, Une i Unca (Patsch: „Glasnik“, VIII., str. 124.), sjeveroistočno od Dindara i Derrija, a istočno od Adrijopa. Rečeni natpis spominje Ulcirus mons summus Ditionum, koji neki istovjetuju sa Grabskim Raštelom na bosansko-dalmatinskom razmegju; nu vjerovatnije je to Vilica planina 1651 *m,* na zapad Grahovskoga polja. Dicijoni zahvaćahu Grahovsko polje; pasminom bijahu Panonci, te za rimskog gospodstva pripadahu solinskom konventu (Cons, n. dj., str. 171. i dalje; 239., 256.). Pozivajući se na već rečeno o položaju Stridona, dodati nam je, da se riječi sv. Jeronima: „Oppido Stridonis quod . . . Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit“, odnose na pasminske granice megju Delmatima i Panonima za predrimskoga gospodstva, a ne na političko razmegje rimske pokrajine Dalmacije i Panonije. Salviates, Grahovljani bijahu zadruga Dicijona Panonaca a Stridonenses Delmata; pasminsko *razmegje im bijaše poznata tromegja, na zapadnom rubu koje stojaše Strido* (Strmica), te se na tu granicu odnosi spomenuti natpis iz 282.—284. god. po Krstu.

Kerauni na jugoistok Dicijonima, na istok Dindarima, na jug Mazajima, zauzimahu današnju sjeveroistočnu Bosnu, tačnije Vrhbosansku visočinu. Dosizahu na zapad do Sardejata, te su u svojoj vlasti imali majdane u Fojnici i Kreševu (sr. Klaić n. dj. 34.; Cons n. dj. 256.). Za rimskoga gospodstva potpadahu Kerauni solinskomu konventu.

Daorsi prebivahu na jugoistok Keraunima, dopirahu na zapad do Vardeja, na jug do Komena a na jugoistok do Pirušćana, te se protezahu od Bjelašnice planine do Novog Pazara; središtem im bijaše rijeka Tara. Za starijeg doba poznati su pod imenom Autarijata, te gospodovahu sjevernoj Bosni; pišu se još i Dauersi i Daorizi (Cons, n. dj., str. 257.; Klaić, n. dj., str. 29. i dalje).

Komeni. Većina rukopisa Ptolemejevih ima inačicu μὲν Κόμενοι, μὲν Κομένιοι ili Κομένιοι, urbinaski tekst μὲν Κομίοι, a urbinaska karta Κομενίοι; Plinije (N. H., XXVI., 23.) Melcomanni, a Appian (III., 16.) Μερομέννοι. Neopredijeljeno je jošte obitovalište Komena, ispravnije svakako Koma. Po urbinaskoj karti stojali su Komeni na jug Neretvanima i Vardajima, oko Huma, odakle su oni dobili i ime (Humljani = Komeni).

Vardaji ili *Ardieji,* od desne obale Neretve do Cetine; uspomena im žive u Vardaplanini, Mostaru na sjeverozapad i Trilju na istok (Cons, n. dj. str. 60., 121., 133., 239., 257., 351.; Klaić, n. dj. 34.; Nova Voj. Sp. Karta 14°, 33′, 43° 40′ i 15° 10′, 43° 37′).

Narensi, Neretvani, primorje oko Neretve (Cons, str. 137., 239., 357.).

Sardijote po urbinaskoj karti obitavali bi na sjever Neretvanima, te bi to ime odgovaralo gradu Saritte na sjever Staretini planini (Podgradine kod Pankovca). S toga cijenimo da je Kiepertova ubikacija Sardijota oko vrela Vrbasa pogogjena (Formae orbis antiqui XVII.). S tim se slaže i bilješka solinskoga sabora od 532. godine, po kojoj su u područje biskupa Ludra (Glamoč?) spadale oblasti: Magnum (Balina Glavica kod Drniša), Equum (Čitluk kod Sinja), Salviae (Grahovo kod Strmice) i Sartiaticum (Sartia, kod Tab. Peut. Saritte. Sr. Rački, Thomae Archid. „Hist. Sal.“, str. 17., „C. I. L.“ III., tabla VI.). Ispravnije dakle po urb. 82. tekstu i karti, nastavahu Sardijote na sjever Vardajima i Komenima.

Sikulote. I glede Sikulota razilazi se Ptolemejev tekst od karte. Po tekstu Sikulote su obitavali megju Neretvanima i Doklejatima u današnjoj Crnoj Gori, a po urbinaskoj karti zapremahu oni obalu hyllijskog poluotoka megju Trogirom i Cetinom. Za naseobine sicilskih Doraca IV. vijeka pr. Kr. na otocima srednje Dalmacije: Issa (Vis), Korcyra Nigra (Korčula), pa na suprotnom kopnu: Tragurion (Trogir), Siculi (Ptolemejev Sikun, Bihač), Solin i Epetium, zna se izvjesno, te se Sikulote onih predjela spominju za starijeg doba češće, nasuprot za sikulotske naseobine megju Neretvom i Doklejom ne zna se ništa. (Jelić, Bulić, Rutar „Vodja po Spljetu“, str. 6.) Što Varro (116.—27. pr. Kr.) kod Plinija (III., 143.) ubraja Sikulote u naronski konvenat, kako već spomenusmo, to se ne odnosi na diobu poznije rimske Dalmacije u tri konventa: skradinski, solinski i naronski, nego na doba kasnije 78. godine pr. Kr., kada su Rimljani imali u svojoj vlasti samo južnu Dalmaciju, a srednje i sjeverne još ne bijahu si sasvijem upokorili. (Cons, n. dj. 117.) Ptolemejeve Sikulote moramo dakle postaviti u solinsko primorje, oko Sikuna ili Sikula (Bihača), od Bosoljine k Solinu i Stobreču.

Doklejati su obitavali oko grada Dokleje, danas Dukle kod Podgorice u istočnoj Crnoj Gori, u čem su svi izvori, pa i urbinaska karta složni.

Piruste i tekst i urbinaska karta stavljaju megju Doklejatima i Drinom, a najnovija istraživanja utvrdiše, da središte Pirušćana bijaše sjeverna Albanija: Fondi u Dukagini, Bulgari u Miriditima i Lješke brdine (Patsch, „Glasnik“, IX., 668.). Po svoj prilici zauzimahu Pirušćani Boku Kotorsku, gdje Perast, pa južnu Hercegovinu, gdje Berušica kod Gackoga na nje sjeća; onda predjel oko Doklejata sve do Lješa, jer stari pisci protežu Pirušćane na sjever do Neretve (Müller, 312.; Rutar, Starine Boko-Kotorske, u Programu Kotorskomu 1880.).

Skirtoni oko Šar-planine do makedonske granice, kod Plinija (III., 144.) Scirtari naronskog konventa; ime im je po svoj prilici po planini Škardon, Šar-planini, odatle dakako i ime gradu Skadru, Scodra.

Gradivo Ptolemejeve Illyrije predstavlja nam dvoje doba, te većim dijelom pripada davnijem dobu od prvog i drugog vijeka po Krstu, kada življahu Marin Tirac i Ptolemej. Samo političke granice rimske Dalmacije suvremene su Ptolemeju, a Marinu Tircu nuzgredni dodatak, biva oznaka kolonije, gradovima Zadru, Solinu i Naroni i Aequumu. Sve ostalo: granica Liburnije i Dalmacije, topografija im i etnografija crpljene su iz izvora, starijega od rimskog gospodstva.

Kad su 27. god. pr. Kr. Rimljani uredili Dalmaciju u samostalnu pokrajinu, podijeliše ju na tri upravna sreza ili sudbena područja, konventa: liburnijski od Raše do Krke i Sane, sa središtem u Skradinu; solinski od Krke do Cetine i od Sane do ušća Save u Dunav, sa središtem u Solinu, te neretvanski od Cetine do Šardaga i Lješa, sa središtem u Naroni. Ptolemeju je ta dioba nepoznata; njegova Illyrija ima samo dva sreza: Liburniju i Dalmaciju. Njegova Liburnija zahvaća od Raše još i sjeverozapadni dio poznijega solinskoga konventa, te se proteže preko Krke na jug do Kabanskoga Pogorja nad Solinskim zalivom i do Strmice, za tim preko Sane do Srpske Morave. U liburnijskom području su pak ne samo plemena, koja pripadahu poznijem liburnijskom konventu (Liburni, Japodi, Adrijopi), nego još i plemena, koja pripadahu poznijem solinskom i neretvanskom konventu: Derriji, Dindari, Dicijoni, Mazaji i Kerauni[1]), kao što i gradovi Ouoporum (Labinski Opor) i Sidrona (Strmica), koji pripadahu u područje solinskoga konventa. Ptolemejeva Liburnija nije upravna rimska oblast, a niti etnografska cjelina, pošto plemena na istočnoj i na južnoj strani bijahu različite pasmine od Liburna. Tako Japodi bijahu keltsko-ilirska mješavina, Dicijoni, Majzaji i Kerauni panonske narodnosti, a Derriji i Dindari dalmatinske pasmine[2]). Isto tako i Ptolemejeva Dalmacija ne predstavlja nam rimska dva konventa, solinski i neretvanski, niti etnografsku cjelinu, pošto plemena, što ju sačinjavahu, pripadahu dalmatskoj, ilirskoj, keltskoj, tračkoj i grčkoj pasmini[3]). Očito je dakle, da Ptolemejeva Liburnija i Dalmacija nijesu drugo nego dvije političke skupine ili države; južna se protezala od Matije rječice do Vrhbosne, Grahova polja i Trogira, a druga ovoj na sjever do Posavine i Raše. To su po prilici područja dviju ilirskih država, što su za predrimskog gospodstva samostalno se upravljale: južna Ilirija za doba kraljeva Agrona, Teute i Genthija od trećeg stoljeća prije Krsta do 167. godine prije Krsta, te sjeverna Ilirija ili Liburnija. Najstariji izvor, što nam Iliriju, ako i površno opisuje, jest Periplus Skylaksa Karyjanca, koji bi napisan negdje izmakom četvrtog vijeka prije Krsta[1]); no kod njega nema spomena o dvjema ilirskim državama, niti o granicama njihovim; ali svakako sadržaje jedan etnografski podatak, koji se podudara s Ptolemejem. Skylaks na jug Liburnima označuje Buline i Hylle, megju Krkom i Solinskim zalivom; središte im bijaše grad Herakleja s lukom, utemeljen od Heraklesova sina Hylla, po svoj prilici Bosoljina (sr. gore str. 553.). To su grčki kolonisti iz Sicilije, što no 395. zauzeše najprije Vis, pa primorje od Trogira do Stobreča[2]). Označuje ih i Ptolemej etnografskim imenom Siculotae, te i njihove gradove Trogir, Solin i Epetium. O doticaju pak Liburna sa Sikulotima obavješćuje nas takogjer nedavno otkriti u Solinu starogrčki natpis iz trećeg vijeka prije Krsta, žalibože dosta manjkav:

---

[1]) Sr. Plinii „N. H.“, III., 24., 21., gdje opisuje solinski konvenat od Krke do Cetine, od Sane do Drine, megju plemenima spominjući: Decuni (Deuri, Deurii), Ditiones i Mazaei; a u području neretvanskog konventa: Cerauni i Dindarii.

[2]) Etnografski prijegled kod Strabona „Geographica“, VII., 5., § 2.—5.; izd. Müller, str. 260. i dalje.

[3]) Strabo, n. mj. § 5.—12.; str. 262. i dalje.

...ιϰ...
...[Κ]οριν[ίων?]...
...[Κο]ρίνοι ϰ[αὶ]...
...[Ἰα]δαστιν[οι]...
...εἰσιν γαρ...
...μετὰ συμ[μαχίαν]...
...[ἐ]πεὶ σὺν ἰσο[τελείᾳ]...
...[τ]οῦ Μανίου...
— — — — — —
...[τ]αῦτα δὲ...

...εμειϰέναι...
...ν Ἰσσαίους Αἰγυπτ...
...ς εἰς τὴν χῶρα[ν]...
[τὴν] φιλίαν ϰαὶ συμμα[χίαν]...
...ων παρεγένον[το]...
...νόμοις [ϰ]αὶ τῇ αὐ[τῶν]...
...[π]άσαν [ϰ]αὶ έπεὶ...ν πλεονάϰις...πόλεις
...[ἀμφο]τέρας Ἴσσαν [ϰαὶ]...
...Λίσ[σον?]...[3]).

Solinski psefizam odnosi se na ravnopravnost ili ratni savez grčkih gradova u Dalmaciji i to povodom ratovanja druge polovine trećeg vijeka pr. Kr., megju ilirskim vladarima Agronom i Teutom proti grčkim kolonistima, te proti Rimljanima, pri čem su udioništvovali Liburnjani, naročito plemena njihova Zadrani i Korinjani, te valjda još i Egipćani[4]).

---

[1]) Scylacis Caryandensis „Periplus“, izd. Müller: „Geographie Graeci Minores“, 1854., sv. I., str. 15.—97. O dobi Müller se ovako izrazuje „Prolegomena“, str. XLIV., 62.: Hinc igitur colligimus periplum non ante annum 338. scriptum esse. Neque vero etiam multo post hunc annum scribi potuit.

[2]) Sr. Jelić, Bulić i Rutar: „Vogja po Spljetu i Solinu“, str. 12. i dalje. Sa Skylaksom se slažu Timej i Eratosthenes, koje navagja anonimna Orbis descriptio 90 godine prije Krsta; izd. Müller: „Geogr. Gr. Min.“, I., v. 402.—414.: „Regio autem juxta illos sita — a Pelagonibus et Liburnis obtinetur. — His contigua est Bulinorum gens; — deinde autem magna peninsula Hyllica, — quae Peloponneso aequalis fere iudicatur. — Urbes in illa sunt quindecim — Hyllos habitare, qui sunt Graeci genere; — Herculis enim filium Hyllum conditorem accepisse; — et progressu temporis hos evasisse barbaros, narrant vicinorum moribus, ut aiunt Timaeus et Eratosthenes. — Insula ante illos sita est Issa dicta, — Siracusonorum habens coloniam.“

[3]) Sr. Jelić, Bulić i Rutar, n. dj. str. 178.; „Bull. dalm.“, 1887., str. 184. i dalje.

[4]) Sr. moj članak u „Bull. dalm.“, 1897., str. 189.

Po tom je stalno, da su u to doba, oko 230. godine pr. Kr., Liburnjani bili susjedi sicilskih kolonista na solinskom primorju, baš kako nam to Ptolemejeva karta predstavlja a i tekst označuje, te da su sačinjavali državu, koja je bila samostalna te sklapala saveze s ilirskim vladarima ili s grčkim kolonistima. Ovo podudaranje napućuje nas, da tražimo Ptolemejev praizvor baš u ovo doba po prilici, jer ni prije ni poznije ne bijaše Liburnija s južnom Ilirijom u onom odnošaju, u kojem nam ju Ptolemej predstavlja. Ptolemejeva Liburnija i Dalmacija odgovaraju dakle dobi Teutinog kraljevanja, baš kada je svoje djelo sastavljao aleksandrijski geograf Eratosthenes (276.—196. pr. Kr.), koji se je, kako vidjesmo već po anonimnoj Orbis descriptio, u svojem djelu naročito bavio etnografijom predjela, što je ležao na razmegju Ptolemejeve Liburnije i Dalmacije (gore str. 555.).

Topografija Ptolomejeve Illyrije odaje se pak svakako starijom od razdoblja 170.—155. godine pr. Kr.

Poznato je, da su ilirska plemena megju Krkom i Neretvom s ovu i s onu stranu Dinarskog pogorja, videći da im rimsko osvajanje prijeti samostalnosti, sklopili u Delminiju obranbeni savez, i po mjestu saveza prozvala se Delmati ili Dalmati; a s druge strane da su Rimljani 155. god. Delminij osvojili i porušili, a gradski kotar opustošili, smanjiv mu opseg[1]), tako da se od tada više taj grad ne spominje svojim starim imenom, nego po po svoj prilici Bistue vetus („Stari grad“ sr. gori str. 549.). Ptolemej doista ne zna za etnografsko ime Delmata, ali nam tačno označuje položaj grada Delminija i to starim njegovim imenom. S druge strane ovo nam potvrgjuje i ta činjenica, da, Ptolemej označuje položaj gradova: Tediaston, Curcum, Ouoporum, Aleta Erona, Saloniana, Thermidava, Siparuntum, koji se za rimskog gospodstva više ne spominju; dočim su mu sasvim nepoznati gradovi osobito s istočne strane velebitsko-dinarskog pogorja, koji u rimsko doba češće se spominju, naročito u itinerarima: Romula, Quadrata, Ad Fines, Castra, Aemate, Leusaba, Baloie, Indenea, Sarite, Lonaria, In Alpe (Ad)rio, Tilurium, Billubium, Julianum, Novae, Ad Fusciana, Ad Libros, In monte Bulsinio, Bigeste, Bistue vetus i Nova, Stanecli, Argentaria i t. d., bez da spominjemo gradove, kojima nije izvjestan pravopisni oblik, ili su nam poznati samo po natpisima.

Istakosmo posebice, kako je etnografija Ptolemejeve Liburnije svakako starija od rimskog ustrojenja triju konvenata 27. godine pr. Kr., tako da Derrije, Dicijone, Majzaje i Keraune Ptolemej pribraja Liburniji, a ne solinskom konventu. No najvažnije je to, da Ptolemej ne spominje plemena Daesitiates, najhrabrijeg od starih plemena ilirskih, što no se pod glasovitim vojvodom svojim Batonom za četiri godine (6.—9. po Kr.), otimao rimskim legijama, te obitavaše megju Drinom i istočnom granicom Dalmacije do Srpske Morave.

---

[1]) Strabo n. mj. § 5.: „Dalmium vero magna erat urbs, unde nomen genti, sed Nasica urbem hanc exiguam fecit agrumque pecori pascuum ob incolarum avaritiam.“

Ptolemeju nijesu poznati gradovi u unutrašnjosti rimske Dalmacije, kao ni pleme Dajsicijata, jer ti predjeli počeše se otvarati rimskomu prometu tek početkom prvog vijeka po Kr.[1]).

O dobi Ptolemejeva praizvora istaknute već osebnosti s grafičkoga i topografičkoga gledišta, mogu nam izvjesno jamčiti, da siže u predrimsko doba, u razdoblje po prilici 230.—155. godine pr. Kr. Sam Ptolemej veli o svom preteči Marinu Tircu, čije je gradivo obradio, da je pomnjivo iscrpio skoro sve pisce što su prije njega živjeli[2]). Nedvojbeno je Marin imao poglavito pred očima zemljopisno djelo, što ga je helenistička kultura stvorila, biva Eratosthenovu kartu i tekst, na kojima se osniva sva poznija geografička literatura grčkog područja. To je djelo sada izgubljeno, te nam nije moguće ispravno opredijeliti odnošaj sa Marino-Ptolemejevim gradivom. Da je pak Eratosthenovo djelo bilo podlogom Marino-Ptolemejovoj Iliriji, slijedi očito iz podudaranja po dobu: Marino-Ptolemejeva topografija odaje se sama djelom iz 230.—155. godine pr. Kr., dakle iz doba, kada je Eratosthenes svoje djelo sastavljao, pošto je on živio 296.—176. pr. Kr.

Da se je Eratosthenes u svojem djelu bavio specijalno i Ilirijom, razabiremo po izričnim navodima kod poznijih pisaca. Tako Anonym 90. godine pr. Kr., govoreći o Hyllima izrično spominje Eratosthenovo svjedočanstvo (gore str. 555.). Polibije pak i Strabon spominju krivo mišljenje Eratosthenovo, da se Dunav jednim rukavom salijeva u Jadransko more[3]). Da je pak Ilirija morala dobro biti poznata Aleksandrincima, jamči nam navedeni starogrčki natpis iz trećeg vijeka pr. Kr., po kom su Egipćani došli u neposredni dodir sa Liburnima ili grčkim kolonistima dalmatinskog primorja, pa i činjenica, na koju je već upozorio Dr. Brunšmid, da se u današnjoj hrvatskoj Banovini i Bosni našlo afričkih novaca, počevši od trećeg vijeka pr. Kr., a megju tima takogjer nekoliko egipatskih kraljeva iz razdoblja 170.—111. pr. Kr.[4]).

Spomenusmo da je Eratosthenes topografične podatke crpio od putopisaca i pomoraca, kojima je Aleksandrija obilovala za doba Ptolemejevaca.

---

[1]) Cons, n. dj. str. 155., 161., 172., 185., 239. i dalje; „C. I. L.“, III., 3198.

[2]) „Geographia“, I., pogl. 6.: Videtur sane Marinus Tirius et novissimus eorum qui nostro aevo fuerint, et summo cum studio in hanc rei partem incubuisse; nam apparet eum praeter commentarios qui jam inde a superiore aetate in notitiam venerant, plures invenisse alios, et omnium fere qui ante eum vixerunt scripta diligenter perscrutatum esse atque convenientem emendationem adhibuisse, si quae haud recte vel illi vel ipse olim credidissent, uti ex editionibus (complures enim sunt) operis quod de emendanda tabula geographica composuit, licet intelligere. Izd. Müller, str. 14. i 15.“

[3]) Sr. Strabo n. dj. VII., pogl. 5., § 9.; izd. Müller, 263.

[4]) „Vijesnik hrv. arh. dr.“, N. S. II., str. 44. i dalje.

Osim ovih posebnih podataka, koji nas dovode do zaključka, da je Marino-Ptolemejevo gradivo u glavnoj osnovi crpljeno iz Eratosthenova djela, treba još uvažiti i to, da je Ptolemej pridržao bez promjene Eratosthenov sustav paralela. Ptolemejeva geografija u svojoj jezgri morala bi biti isto što i Eratosthenovo djelo, ispravljeno i dopunjeno od Hipparka i Marina Tirca. Nu ovi ispravci i dopunjci, u koliko se odnose na rimsku pokrajinu Dalmaciju, zasijecaju samo u nuzgrednosti; a valjda su glede stvarne vrijednosti gdjegdje više pogrješke nego li poboljšice.

Ptolemejevo djelo, osobito kartografija, moraju se dakle smatrati aleksandrijskog podrijetla, a ne kao što se mislilo kao tirski proizvod.

Tirski i fenički izvori uopće su samo pomorski putopisi, te su dakako Eratosthenu i Marinu Tircu mogli rabiti samo za primorje; ali opazismo, da pri Ptolemejevoj Iliriji, i ako je primorje najrazvijenije, ipak nije toliko dotjerano, da bi se moglo pripisati feničkom praizvorniku; inače je topografija zapadne kopnene strane Ptolemejeve Ilirije u sitno izvedena, isto kao što i ona primorja. Susjedne pak pokrajine, što su predstavljene takogjer na V. Ptolemejevoj karti (*tablica IV.*), najočevidnije pokazuju, da je i u njih kopnena topografija takogjer iscrpivo izvedena, a to isključuje tirske portulane.

*

Ptolemejeva Ilirija, cjelokupno smatrana, predstavlja nam rimsku pokrajinu Dalmaciju za razdoblja od druge polovine trećeg vijeka pr. Kr. do prve polovine drugog vijeka po Kr.

No pojedine partije megjusobno su anakronistično udešene. S granicama rimske pokrajine Dalmacije kontrastira dioba pokrajine u Liburniju i Dalmaciju, kakova je postojala na izmaku trećega i prve polovine drugoga vijeka pr. Kr. Dok nam pak topografija gradova u glavnoj osnovi predstavlja stanje zemlje za predrimskog doba, kontrastira nekima Marinov dopunjak, označujući rimsku koloniju.

Sama etnografija ostala je izvorna, onako kako ju je Eratosthenes zabilježio, te nam predstavlja narodopis Ilirije bez rimske natruhe.

Dosada se je Ptolemejeva Dalmacija smatrala mjerodavnim vrelom za geografiju rimskoga carstva, i to baš za drugi vijek po Kr. Odsada pak valja dosadašnje mišljenje, barem obzirom na Dalmaciju, preinačiti u tom smislu, da je Ptolemej mjerodavan za rimsko doba samo za granice pokrajine, dočim njegova etnografija i topografija, izuzevši neke manje važne nuzgrednosti, spadaju dobi, mnogo starijoj od rimskog gospostva, biva trećem i drugom vijeku pr. Kr. Po tom nije teško obnoviti geografičnu kartu države Liburnije i kraljevine Ilirije za doba samostalnosti njihove na osnovi Ptolemejevog djela. Pošto nama s tehničkih razloga nije uspjelo takovu kartu priložiti ovoj raspravi, nadamo se da ćemo to moći učiniti prvom prigodom.

*

Na našoj *tablici II.* potpis Ptolemejeva risara Agathodaimona na fol. 109. glasi: Ἐκ τῶν Κλαυδίου Πτολεμαίου γεογραφικῶν βιβλίων ὀκτῶ (sic) τὴν οἰκουμένην πᾶσαν Ἀγαθοδαίμων Ἀλεξανδρεὺς μηχανιὸς ὑπετύπδωσα; a epigram na fol. 110., *tablica III.:*

Ἐν γραμμαῖς τὸν κόσμον ἀριθμηθέντα νοήσον:
Ἄρκτους, ὠκεανὸν, δύσιν, ἀνατολίην τε νότοντε:
Χεῖμα, θέρος, φυσικάς τ' ἀτραποὺς σκολίαςτε κελεύθους:
Αἰθίοπάς τ' ἀθρανεῖς Γερμανῶν δύσμορα φύλα,
Σαυρομάτας χοίροισιν ἐοικότας ἡ δὲ καὶ αὐτῆς:
Αἰνομόρου Σκυθίης χαλεπὸν γένος, ἄχρις ἐς ἠῶ:
Ἰνδῶν τε Σηρῶν τε· τὸ γάρ πέρας ἀντολίης γῆς:

Glede odnošaja Ptolemejeve kartografije sa Madabskim mozajikom, bijasmo se obratili veleč. gosp. comm. E. Stevensonu u Rim s molbom, da blagoizvoli usporediti ulomak karte, predstavljene na mozajiku, sa dotičnom tablicom Ptolemejeva rukopisa Urbinas 82, pri čemu izrazismo mnijenje, da im je zajednički praizvor[1]). Žalibože nemila smrt je otela megjutim izvrsnoga stručnjaka znanosti i prijateljima, te je pitanje ostalo neriješeno.

Povjesna kartografija Dalmacije nije još sustavno obragjena, a i gradivo dobrim dijelom nije ni pobilježeno. Ptolemejeva karta je nedvojbeno najstariji spomenik te struke, i ugaoni kamen. Dopuste li nam prilike, nastavićemo sabiranje gradiva u posebnim monografijama, e bi omogućili ostvarenje jednog zbornika. Veleučeni gosp. sveučilištni profesor Paul Fabre obavijestio nas je o Ptolemejevim rukopisima u pariškoj Narodnoj Knjižnici. Grčki rukopis Br. 1401, petnaestoga vijeka, talijanskog podrijetla, negda u knjižnici kralja Henrika II. u Fontainebleau, na fol. 61. sadržaje dosta ponasitnu kartu Dalmacije. Na toj karti ono pet otoka megju otokom Skardonom i Italijom, što su na urbinaskoj karti bez imena, označena su čitkom ΔΙΟΜΗΔΕΙΑΙ ΝΗΣΟΙ. Od latinskih Ptolemejevih rukopisa s kartografičnog gledišta zanimljivi su br. 4801, 4802, te 8834, izragjeni za Matiju Korvina, sa krasnom kartom Dalmacije.

Dosta gradiva pružaju nam rukopisi rimskih i mletačkih knjižnica; a i domaći kartografični spomenici, i ako vrlo rijetki, sižu čak u zadnje razdoblje srednjega vijeka, te se pomnožavaju šesnaestim vijekom.

---

[1]) „Nuovo Bull. di arch. crist.“, III., str. 325., gdje Stevenson izvješćuje, kao da je istraživanje započeo: „Così pure devo aggiungere varie notizie ed osservazioni intorno al predetto musaico, e dare la bibliografia di quanto si è scritto su di esso dopo divulgato il mio comento. Il sig. dottore D. Luca Jelić mi scrive da Zara intorno alle fonti grafiche cui crede avere attinto l' autore del musaico: tema questo di molta importanza per la storia delle carte geografiche dell' antichità.“

Фауна диптера Босне, Херцеговине и Далмације.

Сложио

проф. **П. Габријел Штробл (Strobl)**
у Адмонту.

(Конац.)

B. ***Muscidae acalypterae.***

1. група: **Cordylurinae** и **Scatophaginae** (= *Scatomyzidae* Becker).

(Распоред и детерминација по Becker-у у Berl. entomol. Zeitschr., стр. 77.—196.).

Phrosia Rob. Dsv.

albilabris F. Schin., II., 4. (као *Cordylura),* Becker, стр. 97. Травник, Влашић (Thalh.); Дервент, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.!).

Amaurosoma Becker, стр. 109.

tibiella Zett. Becker, стр. 121. На Требевићу, 1 ♀ (Strobl); посве се подудара са једним штајерским ексемпларом.

fasciata Mg. Schin., 12. Далмација (Schin.); разликује се по Becker-у стр. 118. од *fasciate* Mg., али се не тумачи.

Norellia Rob., Dsv.

nervosa Mg. Schin., II., 5., Becker, 126. Чемерно, 1 ♂, Крбљина, 1 ♂ (Thalh.).

striolata Mg. Schin., 6., Becker, 127. Трескавица (Thalh.).

spinimana Fall. Schin., 7., Becker, 127. Травник, често; Суха, 1 ♀ (Thalh.).

alpestris Schin., 6., Becker. Влашић, ♂ (Thalh., det. Str.!); var. има само најстражњу дорсоцентралну чекињу, пређашњих двију, које су и у нормалне форме слабије, нема никако; иначе се посве подудара с једним штајерским ♂.

Scatophaga Mg.

scybalaria L. Schin., 7., Becker, 166. Травник (Thalh.).

maculipes Zett. Becker, 168. Јабланица, 1 ♂ (Strobl).

squalida Mg. Schin., 18., Becker, 172. Влашић, Чемерно, Трново (Thalh., det. Str.!).

litorea Fall. Schin., 18., Becker, 172. Хвар (Nov. у Str. Litor.!).

dalmatica Becker, 176., ♀. Далмација (l. Langhoffer); не потјече додуше из Далмације, већ из Сења.

Clidogastra Mcq.

anthrax Schin., 12., var. *carbonaria* (Pok. и Becker, 180., као врста) Strobl, Siebenbürg. Zweifl., 1897., стр. 26. Влашић, 1 ♀, Трескавица, 5 ♂ ♀ (Thalh., det. Becker као *carbonaria).*

Cochliarium Becker, 183.

lasiostoma Becker, 184. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!); посве се подудара с 1 оригиналним ексемпларом Becker-овим из Швицарске.

Fucellia Rob.-Dsv.

fucorum Fall. Schin., 15. На жалу код Дубровника ♂ ♀, април (Strobl); вјеројатно дуж цијеле обале, пошто сам је често и на Ријеци, у Волоски, Монфалкону, а Schiner код Трста често налазили.

2. група: **Helomyzinae.**

(Распоред и одређење по Loew-у: „Ueber die europ. *Helomyzidae“*, Breslau, 1859., стр. 1.—80.).

Helomyza Fall.

variegata Loew, стр. 23. *apicalis* Schin., 25. Граб н. С. (Thalh., ♀, det. Str.!); Дубровник, у виноградима на Лопуду, 2 ♀ (Strobl).

foeda Loew, str. 24. Мостар, 1 ♀ (Strobl).

pectoralis Loew, 25. Виленица, ♀, Чемерно, ♂ (Thalh., det. Str.!).

affinis Mg. Loew, 29., *rufa* Fall. и *affinis* Schin., 25. Виленица (Thalh. као *rufa);* Чемерно, Суха, 3 ♀ (Thalh., det. Str.!).

similis Mg. Loew, 31., Schin., 27. Бијела, Травник, Виленица (Thalh.).

laevifrons Loew, 32. Чемерно, Крбљина, Суха, Травник, Влашић (Thalh.); на Требевићу, l. Werner, ♂ (муз. Сар.!).

lutaria F. Schin., 17., Becker, 169. Чемерно, Граб н. С. (Thalh.); Иван, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

stercoraria L. Schin., 18., Becker, 169. Чемерно, Трново, Влашић (Thalh.); Сарајево, Требевић-планина, Игман-планина, l. Apfelb. и Werner, ♂ ♀ често (муз. Сар.!); Дубровник, често ♀ ♂ (Strobl).

merdaria F. Schin., 18., Becker, 169. Дубровник, до извора Ричине, ♂ ♀ не ријетко (Strobl).

pilimana Loew, 36. Чемерно (Thalh.).

olens Mg. Loew, 39., *pallida* Fall. Schin., 27. Чемерно, Влашић, Суха, 1 ♂, 4 ♀ (Thalh., det. Str.!).

parva Loew, 41. Суха, ♂ (Thalh., det. Str.!).

flavifrons Zett., 2448. var. *a)* Zett. (затка сивкасто црна). На Требевићу, 1 ♂, мај (Strobl). Посве се подудара по Zetterstedt-у и с мојим штајерским ексемпларима; сличан је *obscuriventris* Zett., али већи (5—6 *mm*), попречне жиле широко загасито обрубљене, предње стегно ♂ ♀ с горње стране готово посве сивкасто-црно, предње тарзе ♂ без дугих длака, боја цијелог тијела много загаситије црвенкасто-сива. Нема га у Loew-у и Schiner-у.

Eccoptomera Loew.

longiseta Mg. Loew, 49., Schin., 31. Влашић, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

Blepharoptera Loew (*Leria* Dsv., Schin. pro parte).

serrata L. Loew, 61., Schin., 31. Влашић, ♂ (Thalh., det. Str.!); Јабланица, по зидовима, 3 ♂ ♀ (Strobl).

variabilis Loew, 66. Чемерно, ♀ (Thalh., det. Str.!).

cineraria Loew, 67., ♀, *barbigera* Mik, zool.-bot. Gesellsch., 1869., стр. 31., ♂. Чемерно, 2 ♀, var. с посве или већином црвено-жутом затком; не могу је иначе разликовати од типичног ексемплара (Thalh., det. Str.!).

Heteromyza Fall.

oculata Fall., *atricornis* Mg. Loew, 71, *Thelida oculata* Fall. Schin., 35. На Требевићу код Сарајева, 2 ♀, мај (Strobl).

Tephrochlamis Loew.

rufiventris Mg. Loew, 77. Метковић, ♀, Требиње, на прозорима, ♂ ♀ (Strobl); Задар, Хвар (Nov. у Str. Litor.!).

3. група: **Heteroneura** Fall.

albimana Mg. Loew, Schin., 38. Виленица, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

4. група: **Dryomyza** Fall.

flaveola F. Schin., 40. Јабланица, украј шума, 1 ♂ (Strobl).

(Subg. *Neuroctena* Rnd.) *anilis* Fall. Schin., 39. Травник (Thalh.).

5. група: **Sciomyzinae**.

Phaeomyia Schin.

nigripennis Fbr. Schin., 43. Влашић, ♂ ♀ (Thalh.); Јабланица, украј шума, ♀ (Strobl).

fuscipennis Mg. Schin., 43. Влашић (Thalh.).

Sciomyza Fall.

simplex Fall. Schin., 46. Влашић (Thalh.).

testacea Mcq. Schin., 45. Травник (Thalh.).

albocostata Fall. Schin., 47. Суха, Травник, Влашић (Thalh.).

griseola Fall. Schin., 47. Травник, Виленица, Влашић (Thalh.).

notata Mg. Schin., 48. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

cinerella Fall. Schin., 49. Травник, Јајце, Бијела (Thalh.); Јабланица, на врелима не ријетко, ♂ ♀ (Strobl); Хвар (Nov. у Str. Litor.!).

var. *meridionalis* ♂ *m.* Сви краци блиједи, више мање сиво напрашени, нарочито предња стегна; ова никад нијесу посве црна, него вазда на доњој страни ± црвена; задња стегна често с доње стране имају црну пругу; загасити предњи обруб крила већином много бљеђи и мање удара у очи, него у нормалне форме; ова се поврх тога разликује посве црним, сјајним предњим стегнима и уопће сјајним крацима. На Лопуду код Дубровника 14 ♂, 16 ♀, код Мостара 1 ♂, април (Strobl).

ventralis Fall. Zett., Schin., 50. На Требевићу, 1 ♂, на Лопуду код Дубровника, 1 ♀ (Strobl).

Schönherri Fall. Schin., 50. Травник (Thalh.).

Cormoptera Schin.

limbata Mg. Schin., 51. Влашић (Thalh.); Задар, l. Nov. (Str. Litor.!).

6. група: **Tetanocerinae**.

Tetanocera Ltr.

robusta Loew Schin., 54. Травник (Thalh.).

ferruginea Fall. Schin., 54. Сарајево, l. Werner, ♀ (муз. Сар.!).

vittigera Schin., 55. Спљет, l. Nov. (Str. Litor.!).

punctata F. Schin., 55. Бијела, Травник (Thalh.).

reticulata F. Schin., 55. Травник, Трново (Thalh.).

coryleti Scp. Schin., 57. Чемерно, Граб н. С., Лашва, Суха (Thalh.); Требевић-планина, l. Werner, ♂ ♀ (муз. Сар.); Задар (Nov. у Str. Litor.!).

umbrarum L. Schin., 56. Граб н. С. (Thalh.); по лагунама око Монфалкона често, с тога за цијело и у Далмацији.

punctulata Scp. Schin., 56. Чемерно (Thalh.).

Limnia Dsv.

marginata F. Schin., 58. Лашва (Thalh.); Требевић-планина, Јабланица, l. Apfelb., 2 ♂, 2 ♀ (муз. Cap.!); Задар, l. Nov. (Str. Litor.!).

trivittata Loew, 1860., *Mannii* Schin. (1864.), стр. 59. Травник, Трново, (Thalh., det. Becker као *Mannii).*

catenata Loew, Schin., 58. Крбљина, 1 ♂ (Thalh.).

unguicornis Scp. Schin. 60. Травник (Thalh.).

Zelleri Loew, Stett. entomol. Zeitschr., 1847. Лашва, 1 ♂ (Thalh., det. Str.!); Дубровник, ♂ (Str. Litor.!).

Elgiva Mg.

albiseta Scp. Schin., 62. Јајце, l. Werner, ♀ (муз. Cap.!); Задар, l. Nov. (Str. Litor.!).

dorsalis Mg. Schin., 63. Спљет, Задар l. Nov.; слапови Крке, Дубровник, на извору Ричине, l. Strobl (Str. Litor.!).

Sepedon Str.

spinipes Scp. Schin., 65. Бјелашница, l. Apfelb., ♂ ♀ (муз. Cap.!).

sphegeus F. Schin., 65. Сарајево, l. Werner, 2 ♀ (муз. Cap.!); за цијело и по далматинским лагунама.

7. група: **Ortalidinae** (укљ. *Dorycerin., Platystom.* и *Ulidinae).*

Otites Ltr.

lamed Schrk. Schin., 69. *(Pteropoecila,* l. Loew, 1868.). Билек, Сарајево, долина Миљацке крај Сарајева, Требевић-планина, l. Apfelb., ♂ ♀ (муз. Cap.!).

Ortalis Fall.

formosa Pz. Schin., 70. *ornata* Mg. Loew, 1868. Чемерно, ♀ (Thalh.).

ruficeps F. Schin., 71. Сарајево, l. Apfelb., ♂ ♀ (муз. Cap.!); Хвар, l. Nov., ♂ ♀ (Str. Litor.!).

grata Loew, 1856., Далмација (Loew, Schin. 71.).

(Ptilonata Loew) *guttata* Mg. Schin., 71. Дервента, l. Hilf, ♀ (муз. Cap.!).

Ceroxys Mcq.

crassipennis F. Schin., 74. Дервента, l. Hilf, ♂ ♀ не ријетко (муз. Cap.!).

(Anacampta Loew), *hortulana* Ross., 1790., *hyalinata* Pz., 1798., Schin., 76. Дервента, l. Hilf, ♂ (муз. Cap.!); Далмација, l. Erber (Str. Litor.!).

Myennis Rob. Dsv.

rivularis F. Schin., 77. Травник (Thalh.).

Herina Dsv. *(Pteropaectria* Loew, 1868.).

palustris Mg. Schin., 78. Травник (Thalh.).
germinationis Ross., *nigrina* Mg. Schin., 78. Лашва, 1 ♀ (Thalh.).
afflicta Mg. Schin., 79. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

Tephronota Loew, 1868.

gyrans Loew, Wien. entomol. Mittheil., 1864. Далмација, ♂ ♀ (Loew).
rufipes Mcq., *helvipes* Rnd. Далмација, l. Erber; Задар, l. Nov.; слапови Крке, l. Strobl (Str. Litor.!).

Platystoma Mg.

seminationis F. Schin., 83. sem. ♂, *vegetationis* Rnd., Ortal. ital., 1869., ♀, Трново, 2 ♂ (sem. Rnd.) и 2 ♀ *(vegetationis* Rnd.); Травник (Thalh.); Требевић-планина, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).
umbrarum F. Schin., 84. Rnd. Влашић, 3 ♀ (Thalh.); Задар, l. Strobl и Nov. (Str. Litor.!).
tegularia Loew. Schin., 83., Rnd. Дервента, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.!); Задар, l. Nov., ♂ (Str. Litor.!).

Seoptera Krb. = *Myodina* Dsv., Schin.

vibrans L. Schin., 85. У Босни и Херцеговини свуда врло често (Thalh.).

Chrysomyza Fall. *Chloria* Schin.

demandata Fall. Schin., 86. Травник (Thalh.); Трст, Ријека (Str. Litor.!). с тога за цијело и у Далмацији.

8. група: **Sapromyzinae.**

(Распоред и одређење по Becker-овој Monogr. у Berl. entomol. Zeitschr., 1895., стр. 313.—344. *(Lonchaeidae)* и стр. 171.—264. *(Sapromyzidae)*.

Lonchaea Fall.

lasiophthalma Mcq. Becker, 329. Мостар, на ливадном цвијећу, 1 ♂, 2 ♀ (Strobl); Спљет, l. Nov. (Str. Litor.!).
corsicana Becker, 330. Далмација (l. Becker l. c.).
vaginalis Fall. Becker, 332. Јајце, Травник, Виленица (Thalh.).
sylvatica, Berl. zool.-bot. Gesellsch., 1873., стр. 549., *lucidiventris* Becker? Трново, ♀ (Thalh., det. Str.!); посве се подудара с мојим штајерским, по Becker-у виђеним ексемпларима *sylvatica; lucidiventris* је знатно мањи и није модар, за то једва да су идентични.

Palloptera Fall.

ustulata Fall. Schin., 107. Becker, 318. Травник (Thalh.).

pallens Loew. Becker, 318. Влашић, 1 ♂ (Thalh.).

Angelicae Ros. Becker, 319., *trimacula* Mg., *arcuata* Schin., 108., не Mg. Травник, 2 ♀ (Thalh.).

Sapromyza Fall.

illota Loew. Schin., 102., Becker, 192. Суха, ♀, Влашић, ♂ ♀, Виленица (Thalh.).

biumbrata Loew. Schin., 104., Becker, 194. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

praeusta Fall. Schin., 102., Becker, 193. Суха, Граб н. С., Јајце, Травник, Виленица (Thalh.).

limnea Becker, 196. Виленица, 4 ексемплара (Thalh. det. Becker).

dedecor Loew, Becker, 196. Задар, Хвар, l. Nov., 3 ♂, 2 ♀ (Str. Litor. као *modesta* Mg. Becker је међутим те ексемпларе означио као *dedecor*, која је доселе била позната само из Шпањолске).

Christophi Becker, ♀ 197. Далмација (l. Langhoffer, Becker l. c.); него за цијело потјече из Сења.

poeciloptera Loew. Becker, 202. Суха, 1 ♂ (Thalh.).

decempunctata Fall. Schin., 99., Becker, 203. Чемерно, Суха, 7 ♀, Караула, 1 ♂, (Thalh.).

sexpunctata Mg. Becker, 206. Виленица, 2 ♀ (Thalh., det. Becker).

quadripunctata L. Schin., 100., Becker, 209. Бијела, Јајце, Виленица (Thalh.).

longipennis F. Schin., 97., Becker, 213. Лашва, Суха, Травник, 4 ♂ (Thalh.); Дервент, l. Hilf, 1 ♂ (муз. Сар.!).

lupulina F. Schin., 97., Becker, 213. Крбљина, Суха, ♂ ♀, Влашић, Трескавица (Thalh.).

fasciata Fall. Schin., 98., Becker, 215. Суха, Травник, Граб н. С., Јајце (Thalh.); Задар, слапови Крке, l. Strobl, Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

subvittata Loew. Schin., 98., Becker, 215. Виленица, Јајце, Трново (Thalh.); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!); Дубровник, на Лопуду, ♂ (Strobl).

plumicornis Fall. Schin., 99., Becker, 216. Бијела, Травник, Јајце (Thalh.); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

flaviventris Costa. Becker, 217. Влашић, 1 ♂ (Thalh.).

var. *luteiventris* Rnd.? Мостар, на ливадном цвијећу 1 ♀ (Strobl).

Тај ексемплар припада због четири једнако дебеле дорсоцентралне чекиње додуше *flaviventris*, али се по осталим обиљежјима пуно боље подудара с *fasciata*, пошто су акростикалне чекиње очито шесторедне, тицала само при врху црна, а краци већином црвено-жути; само на стегнима види се на двије стране по једна пруга, које су додуше на предњим стегнима тако широке, да стегна већином излазе црнкасто-сива; а и на затки добро се разабиру — макар и само слабо — испрекидане споне. Биће да та форма подоба *luteiventris* Rnd. Има и ексемплара *fasciata,* на којима се јасно разабиру осморедне акростикалне чекињице.

trispinosa Rnd. Далмација, l. Becker (Becker, стр. 219.).

abbreviata Becker, 220. Травник, 1 ♀, Виленица, 2 ♀ (Thalh., det. Becker).

basalis Zett. Becker, 224., *nana* Loew. Strobl, Dipt. v. Steiermark, II., 98. Граб н. С., 2 ♂, Суха, 2 ♂ (Thalh.).

conjugata Becker, 224., „Далмација, l. Langhoffer“ (Becker l. c.); ваљда треба да стоји Сењ.

decipiens Loew. Schin., 102., Becker, 227., Бијела, Јајце, Травник, Чемерно (Thalh.); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

labiosa Becker, 227. Виленица, 1 ♂ (det. Becker).

intonsa Loew. Далмација (Becker, стр. 228.); Дубровник, на Лопуду, 2 ♂, 2 ♀, април (Strobl).

simplex Loew. Becker, 230. Виленица, Јајце (Thalh.).

pallidiventris Fall. Schin., 100, Becker, 232. Влашић, 2 ♂ (Thalh.).

difformis Loew. Becker, 233., Schin., 104. и *platycephala* Loew. Schin., 202. Чемерно, Суха, Граб н. С., Крбљина, Влашић, Јајце, Травник (Thalh., det. Becker).

filia Becker. Далмација, l. Langhoffer (Becker, 237.); ваљда се мисли Сењ.

laeta Zett. Becker, 239. Виленица, ♂ ♀, (Thalh., det. Becker).

rorida Fall. Schin., 102., Becker, 240. На Требевићу, ♂ ♀ не ријетке (Strobl).

mellea Becker n. sp. i. lit. Виленица, 1 ♀ (Thalh.).

Peplomyza Hal.

Wiedemanni Loew. Schin., 106., Becker, 245. Травник, Суха, Граб н. С.; у Сухој врло често на до̑њој страни јаворова листа међу афидама, веома многе мртве и прилијепљене с раширеним крилима.

Lauxania Ltr.

cylindricornis F. Schin., 95., Becker, 247. Бијела, 1 ♂ (Thalh.).

aenea Fall. Schin., 95., Becker, 248. Чемерно, Граб н. С., Крбљина, Лашва, Суха, Травник, Виленица (Thalh.); Дервент, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.!); Мостар, Дубровник, 5 ♂ ♀ (Strobl).

nitens Loew. Schin., 95., Becker, 248. Мостар и Дубровник, на ливадном цвијећу 2 ♂ (Strobl); ти се ексемплари могу разликовати загаситијим, модрасто-црним, готово ненапрашеним тораксом и готово као стакло бистрим крилима од *aenea;* образи понешто ужи, него у *aenea.* По Becker-у су образи у *aenea* врло широки, у *nit.* врло уски; али ја их и у типичне *aenea* не налазим широке.

9. група: **Trypetinae.**

(Schin. 1858. = „Die österreichischen Trypetinen“, у zool.-bot. Gesellsch., 1858., стр. 635.—700.). (Rnd. = Rondani: „Ortalidinae italicae“, 1870., стр. 1.—59. и 1871., стр. 1.—53., сепаратни отисак.).

Aciura Rob.-Dsv.

tibialis Dsv. Schin., 113. Задар 1 ♂ (Str. Litor.!).

femoralis Dsv. Далмација, l. Frauenfeld, чахура живи у *Phlomis fruticosa* (Schin., 1858., стр. 652. и II., 113.); Хвар, Задар, l. Nov.; Сплјет (Str. Litor.!); Дубровник на *Phlomis fruticosa* и *Euphorbia Wulfeniana,* 3 ♂, април (Strobl); Хвар, l. Bucchich (zool.-bot. Gesellsch., 1868., стр. 155.).

Hemilea Loew.

Novakii Strobl. Хвар, l. Nov., 1 ♂ (Str. Litor.!); Дубровник, 1 ♀ (Mik у Wien. entomol. Zeitschr., 1898., стр. 166.).

Acidia Rob. Dsv.

cognata Wied. Schin., 117. Лашва, Караула (Thalh.).

caesia Harr. Rnd. (1776.), *lychnidis* F. (1787.), Loew. Далмација, l. Mann (Schin., 1858., стр. 649. и II., 117.).

(Subg. *Philophylla* Rnd.) *heraclei* L. Schin., 116. form. *centaurei* F. (црна форма). Далмација, l. Mann (Schin., 1858., стр. 648. и II., 116.); Дубровник, на Лопуду, 1 ♀ (Strobl).

Spilographa Loew.

Zöe Mg. Schin., 119. Травник, 1 ♀ (Thalh.).

cerasi Mg. Schin., 121. код Травника множина (Thalh.).

alternata Fall. Schin., 122. Травник, ♂ ♀ (Thalh.).

Orellia Rob. Dsv.

vesuviana Costa. Rnd. l. c. 23., Röder у Entomol. Nachr., 1891., стр. 209. *Bucchichi* Frauenfeld, zool.-bot. Gesellsch., 1867., стр. 500. и 1868., стр. 154. Хвар; Бучић их је неколико пута изгојио из плодова *Zizyphus vulgaris* (Frauenfeld l. c.).

Trypeta Mg.

jaceae Dsv. Rnd. Schin., 126. Травник, Језеро (Thalh.); Задар, l. Nov., ♂ ♀ (Str. Litor.!).

falcata Scp. var. *punctata* Schrk. Mg., V., 347., Zett., 2186. Травник (Thalh., det. Str.!).

onotrophes Loew. Schin., 128. Травник (Thalh.).

cornuta F. Schin., 129. Трново, ♂ ♀ (Thalh.).

tussilaginis F. Schin., 130. Травник, Лашва (Thalh., det. Str.!).

colon Mg. Schin., 131. Задар, ♂ (Str. Litor.!).

ruficauda F. Schin., 132. Травник (Thalh.).

acuticornis Loew. Schin., 133. Гацко, l. Hilf, ♂ (муз. Сар.).

serratulae L. Schin., 134. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

virens Loew. Schin., 134. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

Urophora Rob. Dsv.

solstitialis L. Schin., 136. Чемерно, 1 ♂ (Thalh.); Задар, l. Nov. (Str. Litor.!).

macrura Loew. Далмација, на *Onopordon illyricum,* l. Frauenfeld (Schin., 1858., стр. 654. и II., 137.); Далмација, l. Nov., ♂ ♀ (Str. Litor.!); Влашић, 1 ♀ (Thalh.).

quadrifasciata Mg. Schin., 139. Травник, 3 ♀ (Thalh.); Задар, l. Nov. (Str. Litor.!).

Myopites Breb.

Blotii Breb. Rnd., 11., Frauenfeld и Schin., 142. Далмација, Erber и Frauenfeld изгојили су их из *Inula crithmoides* Dc. (Frauenfeld u zool.-bot. Gesellsch., 1861., стр. 383. као *Blotii* Schin., 142. Str. Litor.!).

stylata Fbr. Rnd. l. c. стр. 11., *limbardae* Schin., 142., *longirostris* Schin., 1858., стр. 665., не Loew. Далмација, Frauenfeld изгојио их је из *Inula viscosa* (Schin. l. c.); Далмалија, l. Erber (Str. Litor.!).

Ensina Rob. Dsv.

sonchi L. Schin., 144. Лашва, 1 ♂ (Thalh.); Дубровник, на Лопуду, ♂ ♀ (Strobl).

Carphotricha Loew.

guttularis Mg. Schin., 145. долина Миљацке код Сарајева, 1 ♀ (Apfelb., муз. Сар.!); Травник, 1 ♂, 2 ♀ (Thalh.).

Oxyphora Rob. Dsv.

miliaria Schrk. Schin., 149. Влашић, Травник (Thalh.).

Tephritis Latr.

flavipennis Loew. Schin., 154. Трново, 2 ♂ (Thalh.).

proboscidea Loew. Schin., 154. Трново, 2 ♂, Граб н. С., 1 ♂ (Thalh.).

elongatula Loew. Schin., 154. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

punctella Fall. Rnd., 51., *tesselata* Loew. Schin., 156. Бијела, Травник Влашић (Thalh.).

var. *producta* (Loew i Schin., 157. (као врста), Rnd., као var. Влашић, Чемерно, 2 ♂ (Thalh., det. Str.!); Дубровник, на Лопуду, 1 ♀ (Strobl!).

hyoscyami L. Schin., 160. Чемерно, Граб н. С., Травник (Thalh.).

bardanae Schrk. Schin., 161. Чемерно, Граб н. С., Травник, Трново, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

formosa Loew. Schin., 161. Травник, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

nigricauda Loew. Schin., 162. Трново, 1 ♂ (Thalh. det. Str.!).

dioscurea Loew. Schin., 162. Травник, ♂ ♀, често, Трново, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

leontodontis Deg. Schin., 164. Травник, ♂ ♀, Граб н. С., 1 ♀ (Thalh., det. Str.!); на Требевић-планини, l. Apfelb., 1 ♀ (муз. Сар.!); Дубровник, на Лопуду, 1 ♂ (Strobl).

fallax Loew. Schin., 164. Травник, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

conura Loew. Schin., Rnd. Влашић, 1 ♀ (Thalh.); Метковић, 2 ♀ (Strobl); Задар, l. Nov. (Str. Litor.!).

ruralis Loew. Schin., 166. Крбљина, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

conjuncta Loew. Schin., 168. Травник, 5 ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

var. *sejuncta* Rnd., 18. Травник, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

Mamulae Frauenfeld. „Далмација, Frauenfeld изгојио их је из *Gnaphalium angustifolium*“ (Schin., 1858., стр. 683., Schin., II., 168.); Loew и Rondani веле, да се подудара са *terminata* Mg.

stellata Fuesslin. Schin., 169., Rnd. Чемерно, Трново, Травник, ♂ ♀ (Thalh.); Задар, l. Nov. (Str. Litor.!); Дубровник, на Лопуду, ♀ (Strobl).

parisiensis Dsv. Rnd., 29. *amoena* Frauenfeld. Schin., 170. Травник, ♂ ♀ (Thalh.); Задар, l. Nov. (Str. Litor.!); Далмација, из *Picris hieracioides* по Frauenfeld-у изгојене. (Schin., 1858., стр. 683. и II., 170.)

helianthi Ross. Rnd., 12. *eluta* Mg. Schin., 171. Трново, 2 ♀ (Thalh.); Задар, l. Strobl. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

ramulosa Loew., Далмација (Schin., 172. али њему самим непозната.

Anomoea Walk.

antica Wied. Schin., 173. Бијела, 1 екземплар (Thalh.).

Dacus **Mg.**

oleae Ross. Schin., 175. Хвар, Бучић изгојио их из маслинових плодова (Frauenfeld у zool.-bot. Gesellsch., 1869., стр. 155.); Далмација, l. Nov. (Str. Litor.!); Каштелнови (l. Humler, det. Str.).

10. група: **Sepsinae.**

punctum F. Schin., 179. Чемерно, 1 ♂ (Thalh.); Дубровник, на Лопуду, 1 ♂, 2 ♀ (Strobl).

var. *violacea* (Mg., Schin., Rnd., као врсти), Суха, 1 ♀ (Thalh.); Дубровник, на Лопуду, 4 ♀ (Strobl).

cynipsea L. Schin., 179. Влашић, Чемерно, Граб н. С., Трново, Травник (Thalh.); Јабланица, Мостар, Требиње, Дубровник, на ђубришту, ливадама и т. д., ♂ ♀, често (Strobl).

var. *flavimana* (Mg., Schin., као врсту). Str. Litor. као var. Шибеник (Str. Litor.!); Дубровник, Мостар, Требиње, ♂ ♀ не ријетко (Strobl).

var. *nigripes* (Mg., Rnd., као врста) Strobl, Dipt. v. Steiermark, II., 105. Мостар, Требиње, на обалама ријеке, 2 ♀ (Strobl).

Nemopoda Dsv.

cylindrica F. Schin., 181. Граб н. С., Суха, Травник, ♂ ♀, не ријетка (Thalh., det. Str.!); Шибеник (Str. Litor.!); на Требевићу, ♂ ♀ (Strobl).

stercoraria Dsv. Schin., 181. Дубровник, на Лопуду, 1 ♂ (Strobl).

Themira Dsv.

putris Mg. Schin., 182. Трново, 1 ♀ (Thalh.).

minor Hal. Schin., 183. Слапови Крке (Str. Litor.!).

Saltella Dsv.

scutellaris Fall. Schin., 184. Травник, Јајце (Thalh.).

Piophila Fall.

nigriceps Mg. Schin., 185. var. *tertio antennarum articulo nigro.* Хвар, 1 ♂ (Nov. у Str. Litor.!).

affinis Mg. Schin., 186. Чемерно, 2 ♀ (Thalh.); Мостар, на ливадном цвијећу, 1 ♂, април (Strobl).

casei L. Schin., 186. Чемерно (Thalh.); Задар, на дрвећу по градским дрворедима, ♂ (Str. Litor.!).

Madiza Fall.

glabra Fall. Schin., 188. Травник (Thalh.); Мостар, не ријетко на хотелским прозорима (Strobl).

11. група: **Tanypezinae.**

Calobata Mg.

calceata Fall. Schin., 192. Граб н. С., по буковим деблима доста често (Thalh.); споне крилне понекад нема никако, а и задња је пета често врло загасита (Strobl).

adusta Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1870. и Loew. Mg., X., 259. (Баварска). Чемерно. ♂ (Thalh., det. Str.!).

cibaria L. Schin., 194., *cibaria* и *trivialis* Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1870. Травник; налазила се често на ораховом лишћу, гдје би се на наличју врзла код *Aphida;* задњег љета нијесам међутим видио ни једне; Иван, l. Apfelb., 1 ♀ (муз. Сар.!).

Micropeza Mg.

corrigiolata L. Schin., 195. Јабланица, на жељезничким насипима, ♀ (Strobl).

12. група: **Psilinae.**

Chyliza Fall.

leptogaster Pz. Schin., 201. Травник, Виленица (Thalh.).

extenuata Ross. (Rnd., VII., 195. као *Megachetum), atriseta* Mg. Schin., 200. Дубровник, на Лопуду, 1 ♀ (Strobl).

Psila Mg.

fimetaria L. Schin., 203. Чемерно, Граб н. С., Травник (Thalh.).

abdominalis Schum. Schin., 204. Травник, 7 ♂ ♀, Трново, 2 ♀ (Thalh.).

bicolor Mg. Schin., 204. Далмација (Nov. у Str. Litor.!).

pectoralis Mg. Schin., 205. Влашић, 1 ♀ (Thalh.).

morio Zett. Schin., 205. Травник, Влашић, често (Thalh.).

atra Mg. Schin., 206. Пале код Сарајева, 1 ♀ (Apfelb. у муз. Сар.!).

rosae Fbr. Schin., 206. Влашић, 1 ♀ (Thalh.); Дубровник, на Лопуду, 1 ♀ (Strobl).

nigricornis Mg. Schin., 206. Мостар, 1 ♀, април (Strobl).

villosula Mg. Schin., 206. Травник (Thalh.).

13. група: **Chloropinae.**

(Детерминација и распоред по Loew-у, Breslau, 1861., стр. 1.—96.: „Ueber die bisher in Schlesien aufgefundenen Arten der Gattung *Chlorops.*").

Platycephala Fall.

umbraculata F. и *planifrons* F. Доста сам их често видио у лагунама код Монфалкона, па их по томе стално мора бити и у Далмацији.

Meromyza Mg.

variegata Mg. Schin., 210. Задар (Str. Litor.!).
saltatrix L. Schin., 210. Чемерно, Травник, Влашић (Thalh.); Мостар, на ливадама 1 ♂, 3 ♀ (Strobl).
laeta Mg. Schin., 210. Виленица (Thalh.); од Дујна до Ријеке, за то стално и у Далмацији (Strobl!).
nigriventris Macq. Schin. 210. Требиње, на обали ријеке 1 ♀ (Strobl).

Centor Loew.

Cereris Fall. Loew., 8., Schin., 216. (као *Chlorops).* Виленица, Травник (Thalh.).
myopinus Loew, 9. Далмација (Loew), Задар, 1. Nov. (Str. Litor.!).
nudipes Loew, 10. Чемерно, 3 ексемплара (Thalh.).

Haplegis Loew.

tarsata Fall. Loew, 23. Влашић, ♂ ♀ (Thalh.!).

Chlorops Mg.

humilis Loew, 59. Влашић, ♂ (Thalh., det. Str.!).
taeniopus Mg. Loew, 50., Schin., 215. (као *taeniopus* и *strigula).* Мостар и Требиње, на ливадном цвијећу, 4 ♂, 3 ♀ (Strobl).
didyma Zett. Loew, 67. Влашић, 1 ♂ (Thalh., det. Str.!).
hirsuta Loew, 76. Влашић, ♂ (Thalh., det. Str.!).

Chloropisca Loew.

ornata Mg. Loew, 80., *hypostigma, circumdata, notata, lineata* Schin., 214. do 215., *copiosa* Schin., Zool.-bot. Gesellsch., стр. 70. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!); Хвар, 1. Nov. (Str. Litor.!); Јабланица, Мостар, Требиње, Дубровник, особито на цвијећу обична; прикупио сам 68 ♂ ♀; све готово живо се орумењеле пошто угинуше, али због уских образа ипак не припадају *rufa* (Strobl).
obscurella Zett., 2619. Далмација (Loew, 83.).

glabra Mg. Loew, 58. Травник (Thalh.!); Трново, 1 ♂ (Thalh.).
rufa Macq. Loew, 88. Слапови Крке, l. Strobl, Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

Lipara Mg.

lucens Mg. Schin., 219. Далмација, l. Erber (Str. Litor.!).

Eurina Mg.

dalmatina, Strobl. Litor., стр. 127. Задар, 1 ♀ (Strobl l. c.).

Camarota Mg.

flavitarsis Mg. Schin., 223. Задар, l. Nov., 1 ♂ (Str. Litor.!).

Oscinis Ltr.

maura Fall. Schin., 224. Травник (Thalh.); Јабланица, Мостар, Требиње, Дубровник, на ливадама, 10 ♂ ♀ (Strobl).
var. *vindicata* Mg. Мостар, ♂ ♀ (Strobl).
frit L. Schin., 224. Травник, Чемерно (Thalh.).; Јабланица на жељезничким насипима, Дубровник, на Лопуду, ♂ ♀, не ријетко (Strobl).
var. *pusilla* (Mg. Schin. као врста). Чемерно, ♀ (Thalh.).
longepilosa Strobl. Wien. entomol. Zeitschr., 1893., стр. 231. Мостар, на обалама Неретве, 2 ♀, април (Strobl); сасвим идентична с мојим ексемпларима из дõње Штајерске.
humeralis Loew. Wien. entomol. Mon., 1858., стр. 59. (из Сицилије): Дубровник, на Лопуду, 1 ♀, која се потпуно подудара с описом Loew-љевим, ♀; добио сам је и по Novak-у из Далмације, 2 ♂; прикупио сам је још око Волоске (Str. Litor.) и добио је по Thalhammer-у из Калоче.
lineella Fall. Schin., 225. (као *lineola).* Лашва, Травник (Thalh.).
tibialis Macq. var. *fulviventris* Macq. Mg., VII., 392. Дубровник, на
fasciola Mg., VI., 154., var.? Јабланица, на жељезничким насипима, Лопуду, 1 ♀; посве се попудара са ♀, описаном у мојим Dipt. v. Steiermark, II., 121., 1 ♀, (Strobl).

Ова ♀ ванредно је слична моме штајерском ексемплару *atricornis* Zett., 2642., (коју ја држим за посве лакокраку var. *nitidissima* Mg., VII., 388.); само што су окрајци образа очито црвенкасти; затка је чисто црна, није ковнога сјаја, а краци нијесу посвема жути; него су отражњи кукови и један прилично широки колут задњих гољеница загасити; уз то је животињица и мања, само 1·5 *mm.* Биће то дакле прије једна var. *fasciola,* од које међутим одмиче само бојом лица и што нема црне споне средњих стегана; али на појединим диференцијама у боји не може се — нарочито код *Oscinis* — оснивати нова врста; ја је за то означујем као var. *hercegovinae.*

albidipennis Str. Litor., 129. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

Siphonella Macq.

(*pumilionis* Bj., *flavella* Zett. и *multicingulata* Strobl, по мени у приморју често нађена, има је за цијело и у Далмацији).

Novakii Strobl. Litor., 131. Хвар l. Nov., ♀ (Strobl l. c.).

pseudolaevigata Strobl, Progr., 1880., стр. 33. и Wien. entomol. Zeitschr., 1893., стр. 252. Јабланица, на жељезничким насипима, 1 ♀ (Strobl).

niveipennis nov. spec., ♂ 1·5, ♀ 2 *mm. Nigra, aenescens, leviter griseopollinosa frontis parte antica, antennis pro parte, palpis, tibiis anticis tarsisque omnibus flavis; halteribus albidis; alis lacteis nervis pallidis.*

Одмиче већ по својим као млијеко бијелим крилима врло од свих мени познатих врста. Чело врло косо, угашено црно, само предња трећина оштро ограничена црвено-жута. Само кратки и уски оцеларни трокут тек се слабо истиче. Очне су пријечке до спрам предње стране прилично обилато и необично чекињаве; него чекиње ипак иза тјемених и оцеларних чекиња дужином и дебљином знатно заостају. Пипци малени, с горње стране црни, с дõње црвено-жути, трећи чланак округласт; чекиња црна, као длака танка, само при крајњој бази удебљана. Дõња страна образа црвена, бјелкасто напрашена; уста с обје стране оштро продужена, тако да у средини настаје широк изрезак; образи прилично уски, од прилике за $^1/_4$ очне висине, хоризонтално одрезани, при окрајку с прилично необичним редом уздигнутих трепавица. Тицала црвено-жута, дебела, понешто буздованаста, допиру до крајње ивице уста. Рилце још знатно дуже, црно, кољенчасто, узвинути крајњи дио од прилике за половицу краћи од рила.

Штитац на хрпту слаба сјаја, знатно — али не густо — сиво напрашен, тако да свуда провирује темељна боја; свуда без реда црном длаком обрастао, само испред штица двије дуге дорсоцентралне чекиње. Штитац гõ, понешто насведен са четири црне чекиње уз крајеве. — Затка мање сјајна, више мрка, понешто сиво напрашена, вита, два до четири колута готово једнако дуги, нада све кратком, црном длаком обрасли; хипопиг ♂ једва се може разабрати.

Краци кратки, без чекиња, црни; само предње гољенице готово посве или бар на оба краја, онда сва кољена и све тарзе жуте; највише ако су оба крајња чланка, нарочито на предњим тарзама, загасити. Крила као млијеко бијела с врло блиједим жилама; само што је свуда посве незнатно трепавичаста спојна жила загаситије смеђе-жута.

Прва уздужна жила веома је кратка (једва $^1/_3$ предњег окрајка), друга до четврте паралелне, прилично зближене; трећа тачно излази у вршак крила. Предња попречна жила понешто је иза свршетка прве уздужне жиле; размак јој је од задње по прилици $= ^1/_4$ задњег комада четврте уздужне жиле и $^3/_5$ од задњег дијела пете уздужне жиле.

Мостар, на ливадном цвијећу 2 ♂. Једну ♀ добио сам од дра Funk-а из Трста; разликује се од ♂ само широком, јајоликом, понешто зашиљеним затком изразитијега ковнога сјаја и посве јасним тарзама. Добио сам је као *sordidella* Zett.; али *sordidella* има по опису посве жуте пипке и краке, сивкаста, као стакло бистра крила, готово посве жуто чело, жуто рилце, те је ваљда *oscinis,* пошто је, како се каже, са *lineellom* сасвим у близом сродству.

Elachiptera Macq.

cornuta Fall. Schin., 233. Травник (Thalh.); на Требевићу код Сарајева, 3 ♂ ♀, златокраке нормалне форме (Strobl); Спљет, l. Nov., доста честа на слаповима Крке (Str. Litor.!).

bimaculata Loew. Dipt., Beitr., 1845., Bezzi, 1895., стр. 35. Дубровник, на Ричини на *Juncus,* 1 ♂ (Strobl).

(Subgen. *Pachycoeta* Bezzi, Contr., 1895.) *pubescens* Thalh. nov. spec. Будимпешта, 1894. (Калоча, Угарска); Дубровник, на Ричини на *Juncus* 1 ♂, 2 ♀ (Strobl); и у лагунама код Монфалкона, 2 ♂, 2 ♀, по мени прикупљене. Из овог одјелења била је доселе позната само посве црна *aterrima* Strobl, Progr., 1880., стр. 34.

14. група: **Ephydrinae.**

(Ephydrinae, ја и Thalhammer по Becker-овој „Monographie“ одредили у Berl. entomol. Zeitschr., 1896., стр. 91.—376.; само моји старији нахођаји [Str. Litor.] по Steiner-у и Loew-у [„Neue Beiträge“, 1860., стр. 1.—46.] обрађени.

Notiphila Fall.

nigricornis Stenh. Schin., 237., Becker, 109. Бијела, Чемерно, Травник, Трново (Thalh., 5 екземплара); Далмација, 1 екземплар (Becker l. c.).

australis Loew. Schin., Becker. На слаповима Крке, ♂ ♀, често (Str. Litor.!).

venusta Loew. Schin., Becker. Травник, 2 екземплара (Thalh.).

cinerea Fall. Loew., Schin., Becker. Трново, Јајце, Травник (Thalh.); слапови Крке (Str. Litor.!); Дубровник, на Ричини, 1 ♀ (Strobl).

Gymnopa Fall., Becker *(Mosillus* Ltr., Schin., 234.).

subsultans Fbr. Becker, 127. *Mosillus arcuatus* Schin. Лашва, Травник (Thalh.); Задар, Хвар (Nov. у Str. Litor.!).

Discomyza Mg.

incurva Fall. Schin., Becker. Влашић, 2 експемплара (Thalh.); Задар, l. Nov. (Str. Litor.!).

Athyroglossa Loew.

glabra Mg. Schin., Becker, 134. Граб н. С., Чемерно (Thalh.).

nudiuscula Loew. Becker, 134. Јабланица, на једном врелу 1 ♂ (Strobl).

ordinata Becker, 135. (из Оршове), Требиње, на обали ријеке 2 ♀ (Strobl); иначе се тачно подударају по Becker-у, али нијесу $1^1/_4$, већ 2 *mm* дуги.

Ephygrobia Schin.

compta Mg. Loew, Schin., Becker, 143. Лашва, 1 ♂ (Thalh.); Мостар, на ливадном цвијећу 1 ♂ (Strobl); Спљет, Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

nitidula Fall. Loew, Schin., Becker, 143. Мостар, са *compta,* 1 ♂ (Strobl); слапови Крке (Str. Litor.!).

var. *obscuripes* Loew (Becker, 144. као врста). За цијело и у подручју; код Монфалкона прикупио сам је с нормалном формом.

polita Macq. Schin., Becker. Трново, 1 ♂ (Thalh.); на Требевићу, 2 ♂.

Clasiopa Stnh.

plumosa Fall. Becker, 150. Граб н. С., 2 ♂ (Thalh., det. Becker).

calceata Mg. Schin., Becker, 157. Јабланица, на шумским поточићима 2 ♂ (Strobl).

cinerella Stnh. Becker, 158. Мостар, на Неретви ♂ ♀ (Strobl).

(*glaucella* Stnh. и *costata* Loew нашао сам у лагунама код Монфалкона; дакле ваљда и у Далмацији.)

Hydrellia Dsv.

discolor Stnh. Loew, Becker, 179. Слапови Крке, 1 ♂ (Str. Litor.!).

griseola Fall. Loew, Schin., Becker, 180. Чемерно, Трново (Thalh., det. Strobl.!); Мостар, на ливадном цвијећу, на врелима и уз Неретву врло обична, и 7 ♀ var. *facie alba;* исто тако на Ричини код Дубровника и украј Требињчице обична (Strobl); слапови Крке (Str. Litor!).

Ranunculi Hal. Loew, Schin., Becker, 182. Јабланица и Мостар, на врелима 4 ♂ ♀ (Strobl); слапови Крке (Str. Litor.!).

nigricans Stnh. Schin., Becker, 183. Виленица (Thalh., det. Becker); Дубровник, на Ричини и на Лопуду, ♂ ♀ (Strobl).

Philygria Stnh.

nigricauda Stnh. Becker, 192. Мостар, на ливадном цвијећу 1 ♂ (Strobl).

Pelina Hal.

subpunctata Becker, 198. Код салина близу Стона у Далмацији, 2 ♀ (Becker).

Caenia Dsv.

obscura Mg. Дубровник, 1 ♀ (Str. Litor.); тај ми је ексемплар од онда пропао.

Parydra Stnh.

pubera Loew. Becker, 210. Задар, l. Nov., ♀ (Str. Litor.!).

fossarum Hal. Schin. Becker, 211. Бијела (Thalh.); Мостар, Јабланица, на потоцима 6 ♀, 1 ♂ (Strobl); Сплѣет, l. Nov. (Str. Litor.!).

aquila Fall. Schin. Becker, 211. Чемерно, Травник, Трново (Thalh.).

cognata Loew. Becker, 212. ♀ (из Сицилије). Виленица, 1 ♂ (Thalh., det. Becker).

coarctata Fall. Schin. Becker, 214. Бијела, Травник, 2 ♀ (Thalh.); Мостар, Јабланица, на шумским потоцима и на Неретви, ♂ ♀ обични, прикупио сам 37 ♀, 38 ♂ (Strobl); слапови Крке (Str. Litor.!).

litoralis Mg. Schin. Becker. Бијела, Травник (Thalh.).

quadripunctata Mg. Schin. Becker. Трново, Суха, 2 ♂, 2 ♀ (Thalh.).

Ephydra Fall.

macellaria Egg. Schin., 226. Becker, 220. Далмација, у луци дубровачкој и грушкој (Becker l. c.); Schiner прикупио ју је код Трста, ја код Монфалкона.

Scatella Dsv.

dichaeta Loew. Becker, 228. Трново, 2 ♂ (Thalh.).

sibilans Hal. Schin. Becker, Влашић, 1 ексемплар (Thalh.); на Ричини код Дубровника, 1 ♂ (Str. Litor.!).

sorbillans Hal. Schin. Becker, Травник, 4 ексемплара (Thalh.); Влашић, Граб н. С., 1 ♂ (Thalh., det. Str.!); Мостар, Требиње уз ријеку и врела; Дубровник, на Ричини обична (Strobl).

stagnalis Fall. Schin. Becker, Трново, 3 ексемплара (Thalh.); Мостар, Требиње, Дубровник, с пређашњом врло честа (Strobl).

15. група: **Drosophilinae.**

Stegana Mg.

curvipennis Fall. Schin., 271. Травник, 2 ексемплара (Thalh.).

Amista Loew, *Phortica* Schin.

variegata Fall. Schin., 274. Граб н. С., ♂♀ (Thalh.).

Gitona Mg.

distigma Mg. Schin., 274. Трново, 1 ексемплар (Thalh.).

Leucophenga Mik, Wien. entomol. Zeitschr., 1886., стр. 317.

maculata Duf. Schin., 276. (као *Drosophila).* Суха, 6 ♂, 1 ♀ (Thalh.).

Noterophila Rnd. Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1865., стр. 268.

glabra Fall. Loew., Schin., 276. Задар, l. Nov., у три var., трећа var. = var. *rufipes m.* (Str. Litor.!).

Drosophila Fall.

obscura Fall. Schin., 277. Граб н. С., 4 ексемплара (Thalh.); Задар, Хвар, l. Nov. (Str. Litor., с var. *rufipes* Mg. = *rufifrons* Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1873.?).

transversa Fall. var. *phalerata* (Mg. Schin., 276., као врста). Суха, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

var. Попречне су жиле додуше врло изразито обрубљене, али попречне споне затке једва су натукнуте. Влашић ♀, (Thalh., det. Strobl!).

funebris Fbr. Schin., 278. Чемерно, 6 ексемплара (Thalh.); Граб код Требиња, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

unistriata n. sp. ♂♀. *Differt a funebri corpore minore* (2—2·5 *mm*), *thoracis medio nigrostriato.* Дубровник, на полуострву Лопуду, 1 ♂, 2 ♀.

Између свих врста моје збирке са *funebris* најсроднија. Глава као у *funebris,* него је само једна усна чекиња јако развијена, остале су незнатне, оцеларни троукут и задње очне пријечке сиве су или црнкасте, а образна је пријечка много слабија. Торакс је као у *funebris* — загасито рђасто црвен, готово блијед, али има црну, понешто сиво напрашену средњу пругу слаба сјаја, која обухвата од прилике четири реда чекињица, те у првом ексемплару посве сприједа, у друга два ексемплара тек испред средине почиње, спрам стражњег се краја проширује, те готово цијели штитац превлачи, тако да само окрајци остају јасни; и грудни бокови имају велике, слабо ограничене, сиво-црне пјеге. Затка је у ♂ посве црна, у ♀ има уске, жуто-црвене споне предњег окрајка или само јасне пјеге по боковима неких колутова. Хипопиг је у ♂ дебео, буздованаст, сјајно црн, спрам до̄њег краја увинут, и дјеломице оклопљен жуто-црвеним, високо лучастим задњим трбушним колутом. Зјало у затке ♀ малено, тупо троугло, сјајно црно. Краци заједно с боковима жуто-црвени, највише ако су четири задња кука при бази понешто сива. Крила су слабо жућкасто тингирана, нарочито на предњем окрајку, обје попречне жиле једва су понешто загасито зарубљене. Жиље се простире баш као у *funebris;* задња је попречна жила само нешто краћа, него задњи дио пете уздужне жиле.

confusa Stg. Schin., 279. Чемерно, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!); долина Ставње код Сарајева, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

fenestrarum Fall. Schin., 278. Сарајево, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!).

var. *melanogaster* (Mg. Schin., 277. као врсту). Суха, 2 ♀ (Thalh.).

var. *approximata* (Zett. Schin., 277. као врсту), Суха, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

flaveola Mg. Schin., 279. Слапови Крке, ♂ (Str. Litor.!).

graminum Fall. Zett. Schin., 279. Чемерно, Лашва, Трново (Thalh.); Јабланица, Мостар, Требиње, Дубровник, на ливадама и т. д., свуда множина уз још обилатију var. *griseola* (Zett. Schin., као врсту), у коју често прелази.

Acletoxenus Frauenfeld.

syrphoides Frauenfeld, zool.-bot. Gesellsch., 1868., стр. 150.—153. „Далмација; добио сам је од господина Bucchicha са Хвара“. (Frauenfeld l. c.); имам по Erber-у један тип Frauenfeld-ов.

16. група: **Geomyzinae.**

Scyphella Dsv.

flava L. Schin., 283. Далмација, l. Nov. (Str. Litor.!).

lutea Fall. Schin., 283. Далмација, l. Nov. (Str. Litor.!).

Opomyza Fall.

germinationis L. Schin., 284. Травник, Суха, Влашић, Трново (Thalh.).

florum F. Schin., 285. Чемерно, ♀ (Thalh.).

Thalhammeri n. sp. ♂. 2·5 *mm. Nigra, parum aenescens, capite, pedibus halteribusque rufis, facie alba, tarsis anticis nigris articulo quinto rufo;*

alae obscure cinereae apice toto late nigrescente; vena 3., 5., venisque transversis anguste limbatis. Travnik Bosniae.

Права *Opomyza* у смислу Leow-љевом (Berl. entomol. Zeitschr., 1865., стр. 26.) најближе је сродна са *germinationis,* али се бојом тијела и крила од свих Leow-љевих врста разликује.

Величина, облик главе, чекиње по тораксу, цртеж крила и распростирање жила, хипопиг, градња крепких кракова сасвим као у *germinationis,* тако да је тачнији опис тих партија излишан. И боја главе готово се посве подудара са *germinationis,* само што је горња половица затиока црнкаста; трећи је чланак пипака — као у *germinationis,* на горњем рубу прилично на широко загасит; и облик му, па кратка длакавост чекиње идентична је. Торакс је скроз црн, само између предњих кукова црвено-жут. Штитац на хрпту слаба и понешто зеленкасто ковног сјаја; при окрајку тече до крилног коријена само у извјесном правцу изразита бијела пруга, која се прелијева. Затка линеална, црна као катран са слабим масним сјајем, без изразитог ковног сјаја; задња јој је половица по сјајно-црном хипопигу — нарочито на трбушној страни — буздованасто удебљана. Бокови, стегна, гољенице и тарзе црвено-жуте; само предња стегна имају с горње стране црну апикалну пјегу, а четири су прва чланка предњих тарзи црни; остале су тарзе према врху само понешто смеђе; задњи је чланак опет посве црвено-жут. Крила прилично загасито сива, али цијела трећина вршака до задњег окрајка црнкаста је; на предњем је окрајку та загаситост интензивнија и допире нешто даље напријед. И трећа и пета уздужна жила, као и обје попречне жиле показују изразит, али узак загаситији поруб.

Та врста, која се лако распознаје, нађена је по госп. проф. Thalhammer-у у једном екземплару код Травника, и ја сам слободан, да је на част најбољему познаваоцу босанске диптерне фауне назовем.

Balioptera Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1864.
(Geomyza Fall. и Schin. pro parte).

tripunctata Fall. Loew. Schin., 287. Травник, Трново (Thalh., 2 ♀); на Требевић-планини код Сарајева, 1 ♂ (Strobl).

nitida Meig. Schin., 288. *flavipes* Zett., Суха, 2 ♂ (Thalh.).

Geomyza Fall. Loew.

frontalis Fall. Zett., 2698., Rnd., 187. Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1865. Хвар, 1. Nov., 2 ♀ (Str. Litor., као *Leptomyza fr.!).*

Diastata Mg. Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1864., стр. 357.—368.

unipunctata Zett. Loew l. c., Травник, 1 ♂, Трново, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

nebulosa Fall. Loew l. c. Трново, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

inornata Loew l. c. Чемерно, 1 ♂, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

vagans Loew l. c. Граб н. С., 1 ♂ (Thalh. det. Str.!).

17. група: **Ochthiphilinae.**

Ochthiphila Fall.

coronata Leow. Schin., 292., *frontella* Rnd., Entomol. ital., 1874., стр. 260. Дубровник, на Лопуду, 3 ♂ ♀ (Strobl); гољенице су у овог ексемплара изузевши базу и вршак посве црнкасте.

elegans Pz. Schin., 292. Крбљина, 6 ♀ (Thalh.).

geniculata Zett. Schin., 293. *obscuripes* Rnd. l. c. 261. (у оба описа никако не налазим разлике) Дубровник, на Лопуду, 1 ♀ (Strobl).

juncorum Fall. Schin., 293. Rnd. 260. Бијела, Чемерно, Влашић (Thalh.); Требиње на обали ријеке ♂ ♀, не ријетка (Strobl).

var. *polystigma* (Mg. Schin., као врсти). Мостар и Дубровник, на ливадном цвијећу, 4 ♂ ♀ (Strobl).

aridella Fall. Schin., 293. Чемерно, Травник (Thalh.); Јабланица, ♂ ♀, не ријетке (Strobl).

Leucopis Mg.

griseola Fall. Schin., 294. Rnd. l. c. Травник, 2 ♂ (Thalh.) Мостар, на ливадном цвијећу, 2 ♂ (Strobl).

var. *lusoria* (Mg. Rnd., 264. као врсти). Задар, l. Nov. (Str. Litor.!).

nigricornis Egg. var. *antennarum articulis primis rufis.* Задар, 1 ♂ (Str. Litor.!).

Palumbii Rnd., Soc. entomol. ital., 1872., стр. 213. и 1874., стр. 267. (на Сицилији). Чемерно (Thalh., 1 ♀, det. Str.!). Подудара се посвема, само Rondani нигдје не наводи величине. Разликује се од *nigricornis* тиме, што је нешто мања (2·5 *mm*), неудубљеном лунулом, посве жутим гољеницама и тарзама. Задњи су колутови у те ♀ црни, али свакако само због мокрине.

palliditarsis Rnd. 266. var. *bipunctata m.* (2. колут са 2 очевидне округласте пјеге). Мостар, на ливадном цвијећу, 1 ♀ (Strobl).

Иначе се посве подудара с описом. *Nigricornis,* на коју се наилази по Schiner-у, и коју имам из Задра, разликује се тиме, што је знатно већа (3 *mm* наспрам 2 *mm*), очевидно угнутом лунулом и готово посве црвеним гољеницама.

18. група: **Milichinae.**

Argyrites Ltr., Loew (*Lobioptera* Schin. pro parte).

speciosa Mg. Schin., 297. Далмација, l. Erber (Str. Litor.!); имам је по дру Langhoffer-у и из Сења.

Cacoxenus Loew.

indagator Loew. Schin., 299. Травник (Thalh.).

19. група: **Agromyzinae.**

Desmometopa Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1865.,
Agromyza Schin. pro parte.

latipes Mg. Schin., 308. На једноме деблу из Задра 1 ♂ (Str. Litor.!).

M-atrum Mg. Schin., 304. Мостар и Дубровник-Лопуд, на ливадном цвијећу 3 ♂ (Strobl); Дубровник, l. Strobl, Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!); Крбљина, ♀ (Thalh., det. Str.!).

M-nigrum Zett., 2743.; прикупио сам је око Ријеке и Монфалкона, па је за то за цијело има и у подручју.

Agromyza Fall. (укљ. *Domomyza* Rnd.).

(Распоред и синонимија по мојим „Dipt. v. Steiermark“, II., 137.—142.)

lacteipennis Fall. Zett., Schin., 300. Требиње, уз ријеку, 2 ♂; Мостар, на ливадном цвијећу и на прозорима 6 ♂, 6 ♀.

Моји се ексемплари могу разликовати од *vagans* по чисто бијелим као млијеко крилима, што су мањи и врло слабо напрашени, па за то сјајнији, у осталом су јој веома слични. База предњег окрајка крила није, како Schiner наводи, готово гола, него такођер има чешљасте чекиње, само краће. Чело је већином посве црно, ријетко кад сприједа понешто црвенкаето.

vagans Fall. Schin., 300. Мостар, с пређашњом 3 ♂, 1 ♀; Метковић, изрешетана 1 ♀ (Strobl).

var. *obscurella* (Fall., Schin., 300., као врсту) Mik, Wien. entomol. Zeitschr., 1891., стр. 180. (као var.). Задар, Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!); у високим шумама Пласе код Јабланице, Мостар с нормалном формом, Метковић, изрешетана, Дубровник, на Лопуду, ♂ ♀, само ријетко (Strobl).

Као var. *obscurella* узимам једну форму, која се од нормалне форме разликује очевидније сиво напрашеним тораксом, чисто као стакло бистрим или паче нешто смеђастим крилима (var. *infuscata* Zett. и Schin. као врсту) и прилично широко-црвеним предњим челом; разлике се додуше губе, за то само var.

var. *geniculata m.* Сви врхови кољена и гољеница на уско црвени, исто тако предњи колутови гољеница уз коријен њихових стегана, окрајци уста или готово цијели дȍњи образ, предња половица или $^2/_3$ чела, у ♀ паче и трбух. Величина 2—2·5 *mm,* заједно с крилима 3·5—4 *mm.*

Мостар, на ливадном цвијећу 2 ♂, 6 ♀, Требиње, на једном прозору 1 ♀, април (Strobl).

lutea Mg. Schin., 301. Травник (Thalh.); Мостар, на Неретви, 1 ♂ (прилично нормалан са посве жутим пипцима и сивим пругама на леђима, али ове су тако сплинуте, да леђа излазе посве сива); Дубровник, на Лопуду, 1 ♀ (var. 2.: трећи чланак крила посве црн; торакс има широке сиве пруге, али веома скраћену средњу пругу; затка веома смеђа).

scutellata Fall. Zett. Као вариетете описао сам у Str. Litor., стр. 134. *b) pusilla* Mg., *c) pascuum* Mg., *d) variegata* Mg. Травник, Трново (Thalh., var. *pusilla);* Требиње, Дубровник, на Лопуду (1 ♂, 3 ♀ var. *scutellata);* Јабланица, на жељезничким насипима и Дубровник-Лопуд (3 ♂, 3 ♀ var. *d)* Strobl).

hilarella Zett., 2776. Крбљина, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

frontella Rnd., 174. (као *Domomyza),* Strobl, Dipt. v. Steiermark, II., 139. Јабланица, на жељезничким насипима, 1 ♂ (по мени из Угарске спomенута нормална форма са сјајно црним хрптом торакса).

var. *obscuritarsis* (Rnd., 174. као врсту). Дубровник, на Лопуду, 2 ♂, 3 ♀ април (Strobl).

abiens Zett. Schin., 301., Rnd., 188. Дубровник, на Лопуду ♂ ♀ са загаситим у средини ± гољеницама (Strobl).

var. *varicornis m.* Трећи чланак крила посве црн. Дубровник, с нормалном формом 1 ♀ (Strobl); могао би и новој врсти припадати.

trebinjensis n. sp. ♂. 1·5 *mm. Atra, nitidiuscula capite antennisque flavis, geniculis anticis tarsisque pallidis, halteribus albis; venis transversis valde approximatis. Trebinje, ad flumen* 1 ♂, април.

Биће, да је најсроднија *abiens,* на коју се наилази по Schiner-у и Rondani-у, али се лако разликује тиме, што је много мања, има црне гољенице и врло је слабо напрашена.

Глава је живо црвено-жута, само затиљак и готово отражња половица чела сјајно црна. Пипци малени, црвено-жути, само околина базе чекиња нешто загасита, мајушна тицала и рилце такођер црвено-жуто. Образи размјерно ужи, него у *abiens.* Торакс црн, доста сјајан са тек слабом сивом напрашености, која не алтерира темељну маст. Замашке бијеле. Затка посве сплоштена, широко овална, живо зелена; хипопиг мален, већином скривен под задњим колутом. Краци црни, само предња кољена и све тарзе блиједе, доста јасно смеђе. Крила прилично кратка, као стакло бистра, иризирају и имају црне жиле. Друга уздужна жила врло дивергира с трећом, трећа и четврта теку готово успоредно; трећа се свршава понешто испред, четврта понешто иза врха крила; размак њихових свршетака нешто је мањи, него између треће и друге; мала попречна жила стоји нешто испред свршетка прве уздужне жиле; размак јој је од задње попречне жиле нешто дужи, него размак од мање попречне жиле и стоји тако косо, да би продужак мање попречне жиле готово стигао њезин рт; размак обију попречних жила од прилике пет пута је мањи, него задњи одсјек пете уздужне жиле; предзадњи одсјек пете уздужне жиле нешто је дужи од задњег. Окрајна жила стиже до краја четврте уздужне жиле.

gyrans Fall. Zett., Schin., 303. Крбљина, ♂ (Thalh., det. Str.!).

reptans Fall. Schin., 302. var. *c)* Strobl, Dipt. v. Steiermark, II., 140. Суха, ♀ (Thalh., det. Str.!).

nigripes Mg. Schin., 303., *Domomyza n.* Rnd., 175. Дубровник-Лопуд, 1 ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!); Суха, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

nana Mg. VI., 170., Zett. (*Domomyza parva* Rnd., биће да се с тиме подудара). Дубровник, на Лопуду, 1 ♂ (Strobl).

carbonaria Zett., 2739., Str. Litor., 135. Дубровник-Лопуд, 1 ♂, 2 ♀ (Strobl); слапови Крке, 1 ♀ (Str. l. c.); Суха ♀ (Thalh., det. Str.!)

grossicornis Zett., 6456., *Phyllomyza flavocincta* Str. Progr., 1880., стр. 37. Дубровник, на Лопуду, 3 ♂ (Strobl), Трново ♀ (Thalh., det. Str. = var. *fasciata* Strobl l. c.).

cunctans var. *abdomine nigro.* Караула ♂ (Thalh., det. Str.!); абдомен без ковног сјаја; разликује се од *maura* јако избоченим усним рубом.

cunctans Mg. Schin., 304. Мостар, на ливадном цвијећу 1 ♀ (Strobl); Чемерно ♀, Травник ♂ (Thalh., det. Str.!).

maura Mg. „Frauenfeld донио је из Далмације, гдје је нашао личинке, како рују у великом, дубоко распореном лишћу *Delphinium Stachysagria*“ (Schin., 305.); Влашић, ♂ (Thalh., det. Str.!).

var. *morionella* (Zett. Schin., 305., као Art) Дубровник, на Лопуду, 3 ♂ (Strobl); Трново, Травник, Суха, 3 ♂, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!), *curvipalpis* Zett. Schin, 305. var. *major m.* 2·5 *mm.* Велик и прилично неспретан. Чекињасте су китице с обје стране усног руба доста кратке, али густе и конвергирају. Ваљда nov. spec. — Дубровник, у виноградима 1 ♂ (Strobl).

Ceratomyza Schin.

denticornis Pz. Schin., 311. Влашић, Крбљина, 3 ексемплара (Thalh.); Јабланица, Мостар, Требиње, на цвијећу не ријетко, већином ♀

acuticornis Mg. Schin., 311. Влашић (Thalh.).

femoralis Mg. Schin., 311. Требиње, на ријеци, 2 ♂; одмичу од аустријских и штајерских ексемплара много очитије сиво напрашеним хрптеним штитом.

Phytomyza Fall.

Obscurella Fall. Schin., 315. Трново, ♀ (Thalh., det. Str.!).

nigripennis Fall. Zett., Schin., 314. На Требевићу, код Сарајева, 1 ♂ (Strobl).

affinis Fall. Strobl, Dipt. v. Steiermark, II., 144., *horticola* Guer, *geniculata* Mcq., Schin., 316., не Br. Влашић, Граб н. С., Крбљина, 2 ♂, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!); на Требевићу код Сарајева, ♂ ♀, на Ричини код Дубровника, 4 ♂ ♀ (Strobl).

albiceps Mcq. Schin., 317., и *affinis* Schin., не Fall. (једна var. види Str. Litor., стр. 136.). На Требевићу и код Дубровника, ♂ ♀.

var. *affinis* Schin. Јабланица, 3 ♂ (Strobl).

var. Трбух сасвим или већином црвено-жут. Хвар, l. Nov., 2 ♂, 1 ♀ Str. Litor.!).

Zetterstedtii Schin., 315. На Требевићу код Сарајева, и на Пласи код Јабланице у вишем шумском појасу, 3 ♀ (Srobl).

var. *genis latissimis.* Хвар, l. Nov., ♀ (Str. Litor.!).

balcanica nov. spec., ♀ 1·3 *mm. Flava, thoracis abdominisque dorso nigro, scutelli puncto laterali atro; vena costali et vena 4. in apice alae conjunctis.*

Глава живо жута, ужа нег обично, нарочито чело размјерно дуго и једва шире нег једно око. Затиљак црн, него и отражње очне ивице остају жуте. Пипци малени, скроз жути, с фином, само при темељу удебљаном, црнкастом, али у становитом правцу у бијело блиставом чекињом. Образи уски, од прилике $^{1}/_{4}$ очне висине. Челне чекиње са сваке стране три, фине и осредње дужине. — Торакс жут, али цио хрбат црн, понешто сивасто напрашен; исто су тако и прса и једна пруга, која хоризонтално тече од врата до средине грудних страна црнкаста. Са сваке стране по четири кратке дорсоцентралне чекиње. Штитац насведен, жут, има на свакоj страни по jедну велику, сасвим црну тачку, слично као *Agromyza scutellata.* Затка жута, али хрбат осим прилично широке побочне ивице загасит; само je шести колут већином жут. Плодилна циjевка прилично сплоштена, дуга и широка као шести колут, само je према широко одсjеченом врху нешто сужена; дакле налик на трапез; она je као и наjближе двиjе трбушне гољенице црна. Облик затке правилно jаjолик, до трећег колута по мало раширен, а одавле поjеднако сужен. — Краци су кратки, жути; кукови и стегна отворениjа, него гољенице и тарзе, наjстражње гољенице и све тарзе према врху загасите. — Крила су кратка, сивастог стакленог сjаjа; пет првих уздужних жила поjеднако дебеле, црне, прва се свршава на краjу прве трећине крила; три су даље готово успоредне, више нег обично jедна другоj зближене; четврта се свршава понешто испред крилног рта, па се ондjе састаjе с ивичном жилом; друга и четврта у средини су понешто завиjене; пета сасвим изванредно дивергира са четвртом; задње попречне жиле нема, предња je испред свршетка прве уздужне жиле.

Та се врста дакле већ одликуjе продужењем ивичне жиле и правцем четврте уздужне жиле; она врло сjећа на *Agrom. scutellata.* Требиње, на обали риjеке, 1 ♂, април (Strobl).

(Subgen. *Napomyza* Hal.) *elegans* Mg. Zett., Schin. Влашић, 2 ♂ (Thalh.).

lateralis Fall. Schin., 314. Травник, Суха, ♂ ♀ (Thalh.); Дубровник, на Лопуду, 3 ♂ ♀ (Strobl).

Thalhammeri Str. nov. spec., ♀. Влашић (Thalh., det. Str.!).

Phytom. Thalhammeri Str., n. sp., ♀, 4 *mm. Simillima laterali; differt magnitudine, pedibus totis nigris, capite obscuriore orbitis nigris; abdominis ultimo segmento tantum flavomarginato, terebra lata, non compressa; vena tertia fere recta.*

Врло слична *lateralis,* али назначеним обиљежjима за циjело специфично различна. Облик главе као у *lateralis,* али боjа загаситиjе црвено-жута и не само — као у *lateralis* — затиљак, него и унутрашње очне ивице црнкасто-симве, тако да челне чекиње стоjе на загаситом темељу. И предње je чело више смеђе него жуто; само побочне ивице оцеларне пjеге и jедна попречна спона остаjу жуто-црвене. Торакс исто тако густо напрашен и чекињаст, с фином жутом побочном линиjом, као у *lateralis;* али љуштице много гушће и загаситиjе, трепавичасте, такођер доста широко загасито зарубљене. Затка само на задњем колуту има очит жут поруб, на предњим је колутима у средини посве једнолико црна, слаба сјаја, без очите напрашености; само уз бокове виђају се врло уски, жути ивични рубови. Плодилна цијевка сјајно црна, црних длака, тако дугачка као 2 задња колута заједно, испрва тако широка, као задњи колут, онда по мало сужена, дакле дугуљасто на облик трапеза, али с обје стране насведена, у средини нешто сужена, на задњем рубу посве округла. Краци јаки, посвема црни, без трага жутим кољенима. Замашке бијеле, крила сивасто стакленог сјаја с јаким црним жилама; само је 4. и 6. уздужна жила нешто слабија и бљеђа, али ипак врло разговијетна, 6. је понешто скраћена, 4. се свршава готово сасвим у крилном рту. Трећа је готово права и само помало дивергира са 4.; 2. је само испрва свинута, онда пра̏ва и свршава се врло близу 3.; 2. и 3. дакле су знатно дуже и правије него у *lateralis;* ивична се жила свршава тачно при свршетку 3. уздужне жиле. Обје попречне жиле чине готово једну јединцату линију.

20. група: **Borborinae.**

Номенклатура и детерминације поглавито по Rond.: „*Copromyzinae*“ у Soc. entomol. ital., 1880., стр. 1.—43. (Sep.)

Aptilotus Mik, Wien. entomol. Zeitschr., 1898.

paradoxus Mik l. c. У шумском појасу Требевића изрешетањем добивена, 1 ♀, мај (Strobl); ја сам ту бескрилну врсту решетањем нашао најприје у Ердељу, онда у два пута код Адмонта.

Borborus Mg.

geniculatus Mcq. Schin., Rnd., Влашић, Травник (Thalh.); Дубровник, Мостар, Јабланица, 3 ♂, 2 ♀ (Strobl).

limbinervis Rnd., стр. 10., на Требевић-планини код Сарајева 1 ♂.

fimetarius Mg. Rnd., 9., *niger* Schin., 323. не Mg. На Требевићу у крављем гноју око планинске куће обична (Strobl); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

equinus Fall. Schin., Rnd. Влашић, ♂ (Thalh., det. Str.!); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!); Мостар, ♂ ♀ (Strobl).

vitripennis Mg. Schin. Rnd., var. Глава и краци црни, само кољена црвено-жута. Јабланица, уз врело, 1 ♂ (Strobl).

costalis Zett. Schin., 324. Травник, Чемерно, 1 ♂, 2 ♀ (Thalh., det. Str.!).

Sphaerocera Ltr.

subsultans F. Schin., 326. Rnd. Требиње, ♂ ♀ (Strobl).

Heteroptera Mcq. *(Coproica* Rnd.).

acutangula Zett. Schin., 328. (као *Limosina).* Травник, 1 ♂ (Thalh.).

Limosina Mcq.

limosa Fall. Schin., 329. (такођер *lutosa* Stnh.), Rnd. Суха, често; Травник, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!); Мостар, Јабланица, уз врела и на Неретви честа (Strobl!); слапови Крке (Str. Litor.!).

fontinalis Fall. Schin. Rnd. Травник, Крбљина (Thalh., det. Str.!); Јабланица, Мостар, с пређашњом, 1 ♂, 3 ♀, Дубровник, на Лопуду, 1 ♂ (Strobl).

roralis Rnd., 37. *litoralis* Stnh. Schin., 331.? Слапови Крке, l. Strobl. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

ferruginata Stnh. Schin., Rnd. На Ричини код Дубровника, 2 ♂, 2 ♀ (Strobl).

bifrons Stnh. Rnd., 33. Дубровник, на Ричини, 1 ♀, нормална форма с посве загаситим пипцима; var. *puerula* (Rnd. као врсту), могу да је само разликујем по дјеломице црвено-жутим пипцима.

ochripes Mg. Schin. Rnd. Крбљина, 1 ексемплар (Thalh.); уз Неретву код Метковића 1 ♀, изрешетана (Strobl).

flaviceps Zett., 2501. Крбљина, 1 ♂ (Thalh., det. Str.!); посве се подудара с описом и једним штајерским ексемпларом.

sylvatica Mg. Schin., 328. Травник, 2 ексемплара (Thalh.).

obtusipennis Stnh. На Ричини код Дубровника 4 ♀, 6 ♂ уловио; и на Неретви код Метковића, 1 ♀, изрешетао (Strobl).

minutissima Zett., 2507. и 6417. На врелу Радобоље код Мостара, 1 ♂ (Strobl).

pusio Zett. Rnd., 33. не Schin. На Лопуду код Дубровника, 1 ♀ (Strobl); Дубровник-Ричина (Strobl); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

pygmaea Mg. Zett. Rnd., 26. На Неретви код Мостара, 2 ♀ (Strobl).

plumulosa Rnd. Јабланица, Мостар, на врелима и на Неретви, 6 ♂, 2 ♀ (Strobl).

humida Hal. Rnd., 30. *pumilio* Stnh. Schin., 330. Травник, Трново, 2 ♂ (Thalh., det. Strobl); Јабланица, Мостар, с пређашњом, 5 ♂, 7 ♀, и на Требевићу, 1 ♂ (Strobl).

crassimana Hal. Schin., Rnd. Граб н. С., 1 ♀ (Thalh., det. Str.!); Мостар, на Неретви и на врелу Радобоље, 5 ♂, 4 ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov., Str. Litor.!).

simplicimana Rnd., 31. Јабланица, Мостар, на врелима, ♂ ♀ (Strobl).

luteilabris Rnd., 32. Дубровник, на Лопуду, 1 ♂ (Strobl); држим само за var. ове што слиједи са јаснијим замашкама.

rufilabris Stnh. Zett. Rnd., 25. Травник, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!); Мостар, на врелима, 1 ♂ (Strobl).

scutellaris Hal. Zett. Rnd. Мостар, на ливадном цвијећу 1 ♂ (Strobl); штитац је у овога ексемплара додуше црн без сјаја, али није кадифаст.

XX. фам.: **Phoridae.**

Phora Ltr.

flava Fall. Schin., 343. Граб н. С., Крбљина, 2 ♂ (Thalh., det. Str.!).

crassicornis Mg. Schin., 344. На Требевићу код Сарајева, 2 ♂ (Strobl!).

Giraudii Egg. Schin., 341. (*sordida* Zett. по Becker-у у litt. старији и идентичан). Суха, ♀ (Thalh., det. Str.!).

ciliata Zett. Schin., 341. Крбљина, ♀ (Thal. det. Str.!).

posticata n. sp., ♀ 2 *mm. Nigra, subopaca palpis, halteribus tibiisque anticis rufobrunneis abdominis segmento sexto vaginaque rubris; tibiis posticis ciliatis; alae albidohyalinae nervis exacte sicut in pulicaria directis, costa longe ciliata nervisque duobus primis rufis. Ragusa, in peninsula Lapad, Aprili; etiam in Monte Baldo 1* ♀.

Припада због прилично дуго трепавичастих задњих голеница сродству обију пређашњих врста, али се од ових и уопће од свих мени познатих врста разликује необичном бојом затке. Глава црна; широко чело прилично расуто пунктирано и на ријетко чекињаво; једна уздужна пруга у средини глатка и сјајна. Трећи чланак пипака округао, врло мален, с фином, голом чекињом; пипци црни. Тицала осредње величине и ширине, риђа, веома чекињаста. Хрбат торакса осредњег сјаја, прилично густо расут осредње финим пикњицама, с фином прилеглом, загаситом длаком. Замашке риђасте са загаситом љагом на врху јабучице. Затка плосната, посве блиједа, сасвим фином и кратком, прилично расутом бјелкастом длаком обрасла; пет првих колутова сасвим црни, и — изузевши краћи један колут — једнако дугачки; шести колут нешто дужи, па као и уско избочени седми колут живо црвен; исто тако први чланак уске плодилне цијевке црвен, два задња чланка загасита, краци загасито мрки као смола; чланци бокова и предње голенице сасвим риђасте, задње голенице само при бази и при врховима веома уско јасне; све голенице без бодљика, средње с једном, задње са двије крајње оструге и осим тога на хрпту с веома разговијетним, од прилике од десет трепавица састављеним редом; двије трепавице у средини надмашују остале дужином; крила бјелкаста стакленог сјаја, сасвим бистра, у жиљу идентична са *pulicaria;* ивична жила дугим трепавицама обрасла; двије главне жиле дебеле, смеђо-жуте, четири остале жиле врло фине; прва од њих само при темељу свинута.

pulicaria Fall. Schin., 341. и Strobl у Wien. entomol. Zeitschr., 1892., стр. 202. Требиње, на ријеци, 4 ♂, 2 ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

var. *nigra* Mg. Strobl l. c. Мостар, на ливадама и потоцима 2 ♂, 4 ♀ (Strobl).

var. *luctuosa* Mg. Strobl l. c. *(sordida* Zett. по моме схваћању, пошто Zett. никојом ријечју не спомиње трепавице на задњим голеницама, које на *Giraudii* доста ударају у очи). Требиње, на обали ријеке, 2 ♂ (Strobl).

var. *pumila* Mg. Strobl l. c. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!); Јабланица, уз врело, 4 ♂ (Strobl).

Gymnophora Mcq.

arcuata Mg. Schin., 346. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

Trineura Mg.

aterrima Mg. Schin., 347. Јабланица, украј шума, ♂ ♀ (Strobl).

XXI. фам.: **Bibionidae.**

Scatopse Geoffr.

inermis Rth. Schin., 349. Мостар, на ливадном цвијећу; Дубровник, на Ричини, 2 ♂, 4 ♂ (Strobl). Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!); вазда нормална форма (Strobl, Dipt. v. Steiermark, III., 1.).

clavipes Loew. Schin., 350. Дубровник, на Лопуду, ♀ (Strobl).

brevicornis Mg. Schin., 351. Дубровник, на Лопуду, ♀ (Strobl).

pulicaria Loew. Schin., 351. Мостар, на Неретви, 3 ♀, Дубровник, на Лопуду, ♂ ♀ (Strobl).

tristis Stg. Zett., 3403. var. *flavimana m. Differt a descriptione* Zett. *tarsis omnibus, etiam anticis, flavidis, tibiarumque non tantum ima basi, sed dimidia parte basali pallida.* Јабланица, уз шуме, 1 ♂.

У Штајерској прикупио сам једну var. *obscuritarsis m.,* која у противном смислу одмиче, у које паче и отражње тарзе нијесу сасвим прљаво жуте, већ су на горњој страни скроз загасите и само на доњој страни жућкасте. Та се врста од свих осталих лако разликује по пипцима, пошто су свих десет чланака кратком стапком између себе растављени, те је дакле сваки чланак потпуно изолиран; сви су чланци једнако широки, од прилике двојином шири нег дужи с понешто конкавном крајњом ивицом; само је задњи чланак тако дуг као широк, готово кругљаст.

Dilophus Mg.

vulgaris Mg. Schin., 357. Јабланица, 4 ♂, 2 ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov., често (Str. Litor.!).

femoratus Mg. Schin., 357. Чемерно, 7 ♂ (Thalh.).

humeralis Zett. Schin., 367. Хвар, l. Nov., не ријетко, али само ♀ (Str. Litor.!).

ternatus Loew. Далмација (Schin., 356.); Хвар, l. Nov., 1 ♀; краци и торакс готово сасвим црвени (Str. Litor.!).

Bibio Geoffr.

consanguineus Loew. Mg., VIII., стр. 21. Разликује се од *pomonae* за право само у ♂ ♀ веома смеђим крилима и загаситијим жиљем; других разлика нијесам нашао. Ту занимљиву, доселе само из Русије и Сибирије познату врсту или правије пасмину обрео је кустос Apfelbeck у јулу 1890. код Влаховића (2 ♂, 1 ♀) и код Тисовице (на Прењ-планини) (1 ♀) (муз. Сар.!).

marci L. Schin., 359. Дервент, l. Hilf, Сарајево, l. Werner, долина Миљацке, Вучја лука и Илиџе код Сарајева, Рујиште, l. Apfelb., ♂ ♀, често (муз. Сар.!).

hortulanus L. Schin., 359. Травник, ♂ ♀ (Thalh.); Дервент, l. Hilf, Иван, долина Миљацке код Сарајева, ♂ ♀, често, l. Apfelb. (муз. Сар.!); око Јабланице и Мостара рјеђе, али на бокорима око Дубровника, ♂ ♀, обична (Strobl).

var. *siculus* (Loew, Schin., 359. као врста); могу само да сматрам за var. или највише за пасмину; ♂ не даду се готово никако, ♀ могу се само по црном тораксу разликовати; Schiner-ове разлике у крилима илузорне су.

Чемерно, 1 ♀ (Thalh.); Мостар, Јабланица, 3 ♂ (Strobl); Далмација (Schin. l. c.); Далмација, l. Erber, det. Loew, ♂ (Str. Litor.!); имам и ♂ ♀ из Сицилије по Dr. Bezzi.

venosus Mg. Schin., 360. Рујиште, l. Apfelb., ♂ ♀, често (муз. Сар.!).

reticulatus Loew. Schin., 360. Требевић-планина, l. Werner, ♂, Дервент, l. Hilf, ♀ (муз. Сар.!).

Johannis L. Schin., 361. Дервент, l. Hilf, Сарајево, l. Werner, Требевић-планина и Клековача, l. Apfelb., 5 ♂, 3 ♀ (муз. Сар.!).

varipes Mg. Schin., 362. Рујиште, l. Apfelb., ♂ ♀ (муз. Сар.!).

XXII. фам.: **Simulidae.**

Simulia Ltr.

argenteostriata n. sp. ♀ 4 *mm. Nigra, fronte nigronitida; thoracis limbo toto lineisque duabus approximatis argenteo-pollinosis; pedibus luteis; coxis posterioribus, femorum tibiarumque apice tarsisque nigris, metatarsis posterioribus albidis apice nigro.*

Прије свега сродна са *ornata*, али цртежом торакса, сјајно црним челом и бојом кракова лако се разликује. Чело само незнатно напрашено, живог сјаја. Образ сребрнасто бијело напрашен; пипци мрки, само два базална чланка црвено-жута. Торакс црн са црвено-жутим раменима. Цијели грудни бокови и цијела хрптена ивица торакса широко сребрнасто бијела; осим тога теку дуж средине торакса двије широке, само црном бразготином растављене пруге до бијелог отражњег руба, тако да, када се торакс одзада посматра, само једна уска средња линија и двије побочне линије остају црне. Али кад га се гледа сприједа, онда је баш обратно: оне три линије излазе бијеле као сребро, двије приближене пруге пак црне; осим тога чини се онда и нутарња страна побочне ивице црна, тако да се сприједа виде четири, страга само три црне пруге. Хрбат торакса прилично је на ријетко посут као злато жутим длачицама. Замашке сумпорасто жуте. — Затка је с горње стране црна, с до̄ње дјеломице блиједа; бљедило се понешто вуче и наспрам горњег краја па чини блиједе базалне засјеке по боковима колутова; базална је ламела такођер блиједа и само осредње дужине, блиједим трепавицама обрасла. Боју кракова већ сам описао; стегна су од прилике за $^1/_4$ црна, али тај црни дио није јасно омеђен; на предњим је гољеницама од прилике $^1/_5$ косо одрезано црна; на средњим је стегнима и гољеницама или једва крајњи врх понешто загаситији, или су црни ртови тако широки, као на предњим крацима; на прилично широким отражњим гољеницама од прилике је задња трећина црна. Предње су тарзе посвема црне, на средњим је тарзама од прилике базална половица, а на задњим су тарзама $^2/_3$ метатарза бјелкасте; исто су тако све гољенице више бијеле него жуте; барем је спољашња страна чисто бијела. Крила су јасна као вода са врло финим жиљем;

вилице четврте уздужне жиле једва да имају стапку. Ту је врсту Schiner ваљда замијенио са *ornata*, како се то чини да слиједи из описа ♂; можда овамо припада и *ornata* var. b. Zett.; ову: ♀ разликује се пак ласно нагусто бијело напрашеним челом, само пјегасто бијело напрашеном предњом трећином торакса и редовно загаситијим крацима.

Јабланица, украј шума 1 ♀; сасма идентичну ♀ нашао сам и на обали Аниже у грмљу код Адмонта.

ornata Mg. Schin., 365. Требиње, на брду и на ријеци, ♂ ♀, врло обичан, ♀ такођер често са жутом потрбушном страном (Strobl).

var. *flaviventris m.* ♀. Задњих пет колутова на затки сасвим су жути, само је други и трећи колут црн; и стегна осим врха црна су. Можда те ♀ припадају *columbatczensis* Schnh., Schin., 367., али се посве не подударају са Schiner-овим описом, пошто су само два коријенова чланка пипака жуто-црвени; Schiner вели и за задње метатарзе, да су смеђе; али ту назнаку ваљда ваља свести на погрјешку у писању или штампи, па би требало да стоји: задње тарзе, изузевши метатарзе смеђе. С том коректуром можда би моја var. ипак била идентична са *columb.* и *columb.* била би онда само јаснија var. од *ornata.* Међу многим ♀ са посве црном или само на до̑њој страни жутом затком нашао сам код Требиња и 2 ♀ те варијетете.

reptans L. Schin., 366. Травник (Thalh.); Задар, l. Nov., ♂ ♀ (Str. Litor.!).

XXIII. фам.: **Cecidomyidae.**

Из Хвара, leg. Nov., навео сам у Str. Litor., стр. 162., 4 врсте.

Asphondylia ononidis L. Loew, 2 ♂, *pimpinellae* F. Loew, ♂.

Lestremia fusca Mg. ♂, *leucophaea* Mg. ♂. Од задње врсте прикупио сам и на Требевићу код Сарајева 1 ♀, једну var. с посве загаситим хрптом торакса; иначе се посве подудара с типичним ексемпларима.

Других врста у томе подручју нијесам видио; можда се у новијој богатој литератури нађе једно или друго далматинско находиште, које ће ваљда господин Kieffer навести у својој пројектираној „Monographie der europäischen *Cecidomyidae*“.

XXIV. фам. **Mycetophilidae.**

Novakia Strobl.

scatopsiformis Strobl. Хвар, l. Nov., ♂ (Str. Litor., стр. 162.).

Sciara Mg.

(Детерминација и распоред као у мојим Dipt. v. Steiermark, по W. = Winnertz у Zool.-bot. Gesellsch., 1867., стр. 7.—187. и Gr. = Grzegorzek у Berl. entomol. Zeitschr., 1885., стр. 49.—80.)

Thomae L. W., 16., Gr., 50. Травник, Граб н. С., Суха, Крбљина, ♂ ♀, не ријетко (Thalh., det. Str.!); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

Mannii W., 24., Gr., 51. Јабланица, ♀, на Требевићу, код Сарајева, 3 ♀ (Strobl).

obscura W., 34., Gr., 54. На Требевићу, 4 ♀ (Strobl).

dubia W., 37., Gr., 54. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

brunnipes Mg. W., 42., Gr., 55. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!); Пласа, у горским шумама , ♀, Требиње, на *Euphorbia*, 2 ♀ (Strobl).

annulata Mg. W., 44., Gr., 56. Хвар, l. Nov., ♀ (Str. Litor.!).

longiventris Zett. W., 45., Gr., 56. Мостар, ♀ (Strobl).

obscuripennis W., 55., Gr., 57. Јабланица, украј шума, 1 ♂, 3 ♀, Дубровник, на Лопуду, ♀ (Strobl).

lugubris W., 62., Gr., 61. Јабланица, украј шума, 3 ♂, 3 ♀.

gregaria W. Gr., 59. На Требевићу, ♂ ♀ (Strobl).

Schineri W., 61., Gr., 59. На Требевићу, ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov., ♀ Str. Litor.!).

strigata Str. W., 78., Gr., 60. Дубровник, на врелу Ричине и на Лопуду, 4 ♂, 2 ♀ (Strobl).

quinquelineata Mcq. W., 79., Gr., 61. Чемерно, ♀ (Thalh., det. Str.!); на Требевићу, 3 ♀ (Strobl).

incomta W., 81., Gr., 63. Требиње, уз ријеку, ♂ (Strobl).

tarda W., 88., Gr., 65. Хвар, l. Nov., ♂ (Str. Litor.!).

macilenta W., 90., Gr., 65. Мостар, на ливадном цвијећу, 2 ♀, Јабланица, у шуми, ♂ (Strobl).

praecox Mg. W., 91., Gr., 65. Јабланица, украј шума, 2 ♀ (Strobl).

silvatica Mg. W., 94., Gr., 65. Јабланица, украј шума, ♂ ♀ (Strobl).

strenua W., 100., Gr., 64. Дубровник, на Ричини, 2 ♂ (Strobl).

var. *villica* (W., 101., Gr., 64. као врсту), на Требевићу, ♀, Дубровник, на Лопуду, 5 ♀ (Strobl).

velox W., 111., Gr., 67. На Требевићу, ♂ ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov., ♀ (Str. Litor.!).

selecta W. Gr., 96. (? подудара се додуше посве по Gr., али је без сумње само форма *venusta* W., бљеђег сјаја). Пласа, горска шума код Јабланице, ♀ (Strobl).

prisca W., 132., Gr., 72. На Требевићу, 1 ♀ (Strobl).

flavipes Pz. W., 133., Gr., 73. Јабланица, у горским шумама, 3 ♂, 3 ♀ (Strobl).

falsaria W., 139., Gr., 73. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!); на Требевићу, ♂ (Strobl).

ingrata W., 143., Gr., 75. На Требевићу, 3 ♀ (Strobl).

basalis W., 154., Gr., 77.? Дубровник, на Лопуду, ♂ (Strobl). Та се животињица до сполних разлика посве подудара с мојом *basalis*-♀, у Dipt. v. Steiermark, III., 18.; хипопиг је посве црвено-жут и необично на дуго пружен, тако да подсјећава на клијешта *forficula,* без сумње spec. nov.

triseriata W., 157., Gr., 78. На Требевићу и код Мостара, 2 ♀.

suavis Gr., 72. Мостар, на Неретви 1 ♀.

Diadocidia Rth.

ferruginosa Mg. Schin., 426. W. (= Winnertz: „Monographie der *Mycetophilidae*“ у Zool.-bot. Gesellsch., 1863., стр. 636.—965.). стр. 666. Суха, 1 ♀ (Thalh., det. Str.!).

Bolitophila Mg.

cinerea Mg. Schin., 430., W., 674. На Требевићу, ♂ ♀, не ријетка (Strobl).

bimaculata Zett. W., 673. На Требевићу, 2 ♀ (Strobl); свакако једна добра врста; већ се по форми и интензивној боји пјеге на ивици лако разликује.

Macrocera Mg.

fasciata Mg. Schin., 432. W., 676. Мостар, код врела Радобоље, ♂ (Strobl).

Ceroplatus Bsc.

tipuloides Bosc. Schin., 445., W. 687. Хвар, l. Nov. ♂ (Str. Litor.!).

Platyura Mg.

nigricauda Str. Litor., стр. 164. Хвар, l. Nov. ♂.

Asindulum Ltr.

Halidayi Lw. и Mg., IX., 29. Хвар, l. Nov., ♀ (Str. Litor.!).

Monoclona Mik. Wien. entomol. Zeitschr., 1886., стр. 279.
(*Staegeria* Wulp., не Rnd.).

atrata m. 2·5 *mm* ♂. *Atra, nitida, halteribus et hypopygio concoloribus, humeris pedibusque luteis. Hercegovina.*

Од двије доселе познате врсте (*halterata* Mg. Zett., 4138. и *unicornuta* Dz., Wien. entomol. Zeitschr., 1887., стр. 43., али које се по свој прилици подударају. — Види Strobl: „Siebenbürgische Zweiflügler“, 1897., стр. 15.), лако се разликује црним тораксом и црним хипопигом. Пипци обликом и бојом као у *halterata.* Глава црна, само дôњи образ нешто јаснији, мрк. Торакс укљ. широке стране, штитац и отражњи хрбат црн, сјајан, само једна велика четвероугласта пјега на раменицама црвено-жута, тако да на предњој ивици торакса само средња трећина остаје црна. Длака прилично дуга, жута. Замашке са црвено-жутом стапком и црном јабучицом. Затка мрка с уским сјајнијим ивицама колутова, задњи колут заједно са хипопигом сасвим јасно црн. Овај је од прилике тако дуг, као два задња колута заједно, али готово двојином тако широк, густом црном длаком обрастао; базална ламела клијешта дугуљаста, помало се сужавајући; клијешта дужа, него базална ламела, прекрштена, до средине права и готово једнако широка, онда изненада се у куту сужавајући, нешто свинута и у оштар рт извучена, до врха црном длаком обрасла, фини рт гô. На дôњој страни хипопига избочена је троугласта, до врха дугом црном длаком обрасла трбушна плоча; у прилично широком простору, што га обухватају двоја клијешта, виде се још разни бодљикави и длакави органи. — Краци јаки, живо црвено-жути са црним колутовима на стегнима и т. д. — сасвим као у *halterata;* али стражње стегно само на крајњем рту црно. У боји и жиљу крила не видим разлике од *halterata.*

У неком кланцу код Јабланице, 1 ♂, крајем априла (Strobl).

Lasiosoma W.

hirtum Mg. W., 749., Schin., 449. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

Sciophila Mg.

limbata W., 716., Schin., 443. У једном кланцу од Јабланице, 1 ♂, облик с тамним станицама (Strobl).

fasciata Stg. Schin., 442., W., 720. На Требевићу, ♂, 2 ♀ (Strobl).

incisurata Zett. Schin., 444., W., 723. На Требевићу, ♂ ♀, једна var. с потпуном помоћном граном (Strobl).

apicalis W., 729., Schin., 445. На Требевићу, 5 ♂, код Јабланице 2 ♂; у свих су на хипопигу двије дуге, савијене чекиње разговијетне (Strobl).

Boletina Stg.

trivittata Mg. W., 773., Zet., 4151. На Требевићу 8 посве нормалних ♂ и 2 ♀ (Strobl).

consobrina Zett., 4162. var. *coxata m.* Средњи кукови при бази, стражњи кукови до средине црни. Та врста, која се по свој прилици подудара са *borealis* Zett., пошто се боја тицала врло мијења, веома је слична величином, бојом и жиљем *trivittata;* и у ове иде ивична жила једва преко треће уздужне жиле, торакс има очите три пруге, али се разликује жутим оструганa, посве црним хипопигом, стражњом вилицом, која почиње знатно ближе бази и много краћом стапком на предњој вилици. Нашао сам ту var., као и нормалну форму (с посве жутим куковима) више пута у штајерским Алпама; *nigricoxa* Zett. биће да такођер овамо припада као засебна форма с посве црним средњим и стражњим куковима. На Требевићу, 1 ♂ (Strobl).

sciarina Stg. Schin., 454., W., 776. form. *genuina* (кукови посве црвено-жути) Јабланица, појас горске шуме на Пласи, 2 ♂, на Требевићу, 2 ♂ 1 ♀.

β) trebevicensis m. Сви кукови при бази, стражњи понекад посве мрки, у једног ексемплара паче средњи кукови посве загасити. На Требевићу, ♂ ♀, често (Strobl).

Glaphyroptera W.

fascipennis Mg. Schin., 458., W., 782. Крбљина, ♀, Трново, ♂ (Thalh., det. Str.!).

subfasciata Mg. Schin., 458., W., 786. Хвар, ♂ ♀, 1. Nov. (Str. Litor.!).

maculosa nov. spec. ♂. *Simillima boreali; differt abdomine flavopiloso, alis praeter fasciam anteapicalem pluries maculatis, furca inferiore completa.* 5 *mm.* Травник, l. Thalh.

Подудара се величином и бојом посвема са *borealis*-ом, од које 2 ♂ имам из Лавова. На глави и тораксу не виде се разлике од описа и мога ексемплара *borealis.* Него у *borealis*-а посве загасита и прилично дугом длаком обрасла затка, у *maculosa* је свуда златно жутом длаком обрасла. Хипопиг, који је у *borealis*-а прилично необичан и црном длаком обрастао, у *maculosa* је посве малешан и посвема у стражњи колут увучен; само су двије мале, при широј бази жуте, при уском врху црне, голе, узврнуте кукице продужене. Жиље на крилима подудара се тачно са *borealis*-ом; али све уздужне жиле иду посвема до ивице, дôња вилица при бази није прекинута, помоћна жила и стапка предње вилице нешто су краће, а дôњи крак дôње вилице није, — као у *borealis*-а — необично савијен, па се за то вилица само мало по мало према ивици шири. Осим преапикалне споне, заједничке објема врстама, само је међутим *maculosa* још мутан на врху предње базалне станице, исто тако на оном мјесту, гдје почиње мала попречна жила, у бази горње станице и на рубу дôњег крака дôње вилице проширеном у велику љагу; али врх јој није зарубљен. Краци су готово исте боје као у *borealis*-а: сви су кукови жути, само су стражњи при бази и врху црно омаштени; сва су стегна и гољенице жуте; сви чланови кукова и тарзе, једна базална црта на дôњој страни стегана и једна широка пјега при врху стражњих стегана црна.

Azana Walk.

anomala Stg. Schin., 462., W., 802. var. *nigricoxa m.* Одмиче од описа Zetterstedt-а и Winnertz-а, мрким предњим, посве мрким средњим и стражњим куковима, црном трећином врхова стражњих стегана. Жиље се посвема подудара с описом Stg.; пипци су посве црни.

Јабланица, у једном кланцу ♂, април (Strobl).

Docosia W.

valida W., 806., Schin., 463. На Требевићу, 7 ♂, 8 ♀, на Пласи код Јабланице, ♀ (Strobl).

Rhymosia W.

discoidea Mg. W., 811., Schin., 465. На Требевићу, 2 ♂, 4 ♀ (Strobl).

fenestralis Mg. W., 822., Schin., 466. На Требевићу, 2 ♀ (Strobl); Хвар, 1. Nov. (Str. Litor.!).

maculosa Mg. W., 821., Schin., 465. На Требевићу, ♂ ♀ (Strobl).

Allodia W.

ornaticollis Mg. Schin., 467., W. 834. На Требевићу, у вишој шумској регији врло обична и то већином ♂ најзагаситије var. (var. *lugens* Wied.), ријетко ♀ од ње (35 ♂, 5 ♀), нешто рјеђа најближа загасита нормална форма (var. *ornaticollis* Mg., 14 ♂); од најјасније форме (var. *grata* Mg.) већином само ♀ (14 ♀, 3 ♂); од пошљедње и код Јабланице 2 ♀. Неколико ♂ најзагаситије var. имају паче сасвим црн хипопиг.

crassicornis Stann. W., 826. Schin., 467. Јабланица, у кланцима 4 ♂, 6 ♀ (Strobl).

Brachycampta W.

brachycera Zett., 4224., W., 837. Јабланица, у кланцима, 2 ♀ (Strobl).

alternans Zett. W., 834., Schin., 468. Јабланица, 3 ♀ (Strobl).

amoena W., 839., Schin., 469. Влашић, ♂ (Thalh., det. Str.!).

Trichonta W.

melanura Stg. W., 847., Schin., 470. Требевић, ♂ (Strobl).

submaculata Stg. W., 849., Schin., 470. Требевић, ♂ (Strobl).

hamata Mik, zool.-bot. Gesellsch., 1880., стр. 604. На Требевићу, ♂ ♀ (Strobl).

Phronia W.

signata W., 861., Schin., 471. Strobl, Dipt. v. Steiermark., III., 45. На Требевићу, 4 ♂, 2 ♀ (Strobl).

strenua W., 862., Schin., 741. На Требевићу, ♀ (Strobl).

tenuis W., 872., Schin., 472. На Требевићу и код Јабланице, 4 ♂, 2 ♀ (Strobl).

nitidiventris Wulp. W., 864., Schin,, 473. На Требевићу. 2 ♂ (Strobl).

vitiosa W., 868., Schin., 474. Јабланица, у кланцима, 2 ♀ (Strobl).

rustica W., 875., Schin., 472. На Требевићу, 6 ♂, 2 ♀ (Strobl).

humeralis W., 869., Schin., 473. Требевић, ♂ ♀; ♀ је var. без знатне мутноће крила (Strobl).

Exechia W.

trivittata Stg. W., 884., Schin., 476. На Требевићу, 1 ♂; по Winnertz-у описана загасита var. с посве лапорасто сивим хрптом торакса и три врло разговијетне мрке пруге, средња расцијепана. *trivittata* разликује се од осталих врста свога одјела (I., W.) и тиме, што је стапка горње вилице готово исто тако дуга, као попречна, тако да потоња лежи управо изнад базе горње ивице.

intersecta Mg. W., 880., Schin., 476. На Требевићу, ♀ (Strobl).

fungorum Deg. W., 886., Schin., 478. На Требевићу, 2 ♂, 3 ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

lateralis Mg. W., 886., Schin., 478. На Требевићу, ♂ (Strobl).

pallida W., 900., Schin., 479. Јабланица, кланац, ♀ (Strobl).

Zygomyia W.

valida W., 902., Schin., 841. Суха, ♂ (Thalh., det. Str.!).

Mycetophila Mg.

punctata Mg. W., 916., Schin., 485. *a) punctata* Mg. Јабланица, под стијенама, 1 ♂, 5 ♀ (Strobl).

var. *cunctans* Wied. W., 918. Дубровник, на Лопуду, ♂ (Strobl).

lineola Mg. W., 919., Schin., 485. Јабланица, у кланцима, 3 нормална ♂, 4 ♀ (Strobl).

unipunctata Mg. W., 920., Schin., 485. На Требевићу ♂ ♀ (Strobl).

adumbrata Mik. Strobl, Dipt. v. Steiermark, III., 52. Суха, ♂ (Thalh., det. Str.!).

vittipes Zett., 4191., W., 925. На Требевићу, 3 ♂ (Strobl).

bimaculata F. W., 924., Schin., 486. Чемерно, ♀ (Thalh., det. Str.!); Јабланица, ♂ ♀, на Требевићу, 14 ♂ (Strobl); Хвар, l. Nov., ♀ (Str. Litor.!).

signata Mg. W., 929., Schin., 487. На Требевићу, ♂ ♀, не ријетка (Strobl).

marginata W., 934, Schin., 488. На Требевићу, 6 ♂, 1 ♀ (Strobl).

gratiosa W., 941., Schin., 490. Крбљина, ♂ (Thalh., det. Str.!); на Требевићу, 2 ♂ (Strobl).

luctuosa Mg. W., 942., Schin., 489. Суха, ♂ (Thalh., det. Str.!).

XXV. фам.: **Rhyphidae.**

Rhyphus Ltr.

fenestralis Scop. Schin., 495. Јабланица, уз врело, 1 ♂, 3 ♀ (Strobl).

var. *cinctus* (F. Schin., 495. као врсту); истина, само блеђа var.; пруге на хрпту већином натукнуте, али не црнкасте; иначе нема диференције. Граб н. С., Суха, Караула, 5 ♂ (Thalh., det. Str.!).

punctatus F. Schin., 495. Крбљина, ♀ (Thalh., det. Str.!).

XXVI. фам.: **Tipulidae.**

Ptychoptera Mg.

contaminata L. Schin., 497. Травник (Thalh.).

paludosa Mg. Schin., 497. Иван, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

var. *coerulea m.* ♀. Разликује се од нормалне форме сјајно оцјелно модром горњом страном торакса и метанотума, и прилично великом округлом пјегом при крају друге уздужне жиле; од *contaminata,* у које се такођер чешће виђају оба та обиљежја, разликује се чисто црним грудним боковима и кратким базалним комадом друге уздужне жиле. Суха, ♀ (Thalh., det. Str.!).

Ctenophora Mg.

flaveolata F. Schin., 501. Сарајево и долина Ставње код Сарајева, ♂ ♀, Метковић, ♀, l. Apfelb. (муз. Сар.!).

guttata Mg. Schin., 501. Вишеград, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

Dictenidia Br.

bimaculata F. Schin., 499. Травник, ♂ ♀, Трново, Караула, 2 ♀ (Thalh.).

Xiphura Br.

atrata L. Schin., 499. Трескавица, ♀ (Thalh.); Дервент, l. Hilf, ♀, долина Љубине код Сарајева ♂ ♀, l. Apfelb. (муз. Сар.!))

var. *ruficornis* (Mg. Schin., 500., као врсту). Дервент, l. Hilf, ♂ ♀ (муз. Сар.!).

Pachyrrhina Macq.

maculata Mg. = *maculosa* Mg. Schin., 506. Сарајево и Илиџе, l. Apfelb., 3 ♂, 2 ♀ (муз. Сар.!); Јабланица, 4 ♂, Мостар, ♀, Требиње, уз њиве, 2 ♂, 2 ♀ (Strobl).

lineata Scp. *histrio* F. Schin., 507. Око Травника врло честа (Thalh.).

pratensis L. Schin., 507. Граб н. С., Травник, ♂ ♀ (Thalh.); долина Миљацке код Сарајева, ♂ ♀, не ријетка, l. Apfelb. (муз. Сар.!); Јабланица, ♂ (Strobl).

Tipula L.

maxima Poda, *gigantea* Schrk. Schin., 510. Травник, Влашић, ♂ ♀ (Thalh.); Иван, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!).

vittata Mg. Schin., 511. Иван, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!),

heros Egg. Schin., 513. Јабланица, ♀ (Strobl).

varipennis Mg. Schin., 513. Сарајево, l. Apfelb., 1 ♂, 2 ♀ (муз. Сар.!)

var. Друга уздужна жила свршава се у предњој ивици, али је посве блиједа. На Требевићу, ♀ (Strobl).

nubeculosa Mg. Schin., 516., *hortorum* L. по Westh. Сарајево, l. Apfelb., ♂ ♀ (муз. Сар.!).

montium Egg. Schin., 518. (чини се да је само var. од *lateralis* Mg. Schin.). Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!); Требиње, на обалама ријеке, ♀ (Strobl).

vernalis Mg. Schin., 516. На Требевићу, ♂ (Strobl).

oleracea L. Schin., 518., Mik у zool.-bot. Gesellsch., 1886., стр. 475. Сарајево, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!); Дубровник, међу рогозом на Ричини; Требиње, на ријеци, 2 ♂, 1 ♀ (Strobl).

paludosa Mg. Schin. и Mik l. c. Сарајево, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

pruinosa Wied. Schin., 521., var. *bosnica m.* База првог и трећег и већи дио другог крилног чланка црвено-жути су; обје су средње пруге торакса посве једна од друге одвојене, иначе не видим разлике од нормалне форме. 18—22 *mm;* затка лапорасто сива с уским бијелим урезима. По боји пипака и торакса боље се подудара с мени непознатом *stigmatella* Zett., која је међутим по Schin. знатно мања и има смеђе-жуту затку. Иван, l. Apfelb., 2 ♀ (муз. Сар.!).

sarajevensis m. ♂, 10 *mm. Maxime affinis humili* Stg.; *differt praecipue hypopygii appendicibus inferis bispinosis, lamina antepenultima ventrali patente.*

Тицала црна; два базална чланка пипака блиједо-жута, чланци буздованчића црни, продужени, цилиндрични, при бази и врху удебљани, при бази дугом длаком пршљенасто обрасли. Губица жута, горе понешто сивасто замагљена. Чело сиво с фином загаситом уздужном линијом, очне ивице у извјесном правцу понешто бјелкасте. Торакс жуто-сив са 4 широке, зближене загасите пруге, средње сприједа сплинуте. Грудни бокови лапорасто сиви, горе са широком, готово сумпорастом пругом; и проторакс је жут, само у средини загаситији. Штитац жућкасто сив, с бочне ивице бљеђи; отражњи хрбат сив. Затка мутно-жута, али са двије широке смеђе побочне пруге, које су од три колута почевши спојене у задњој половици колутова, тако да на сваком колуту само по једна базална пјега остаје жута. Хипопиг осредње величине, узвинут, седма хрптена гољеница у средини на облик линије уска, али с бокова прилично широка. Трбушна гољеница, која је према њој, хвата се у истој ширини, али се у средини понешто сужава и посве је одмакнута од хипопига, те је окомито доље обрнута. Осма и девета хрптена гољеница прилично су широке, готово једнаке ширине, мрке са жућкастом крајњом ивицом; двије трбушне гољенице према њој такођер су готово једнаког облика, али знатно шире, него хрптене гољенице, а на отражњој ивици широко заобљене; леже посве хоризонтално. Горња крајња ламела трапезолика је, мрка, на крајњој ивици на облук изрезана и са сваке стране изреза има црн, брадавичаст туп зуб. Дȏња крајња ламела много је већа од горње, обухвата нутарње органе с три стране, док горња крајња ламела само чини горњи затвор, косо је усправљена, у базалној половици мрка, насред вршака жуто-смеђа; обје су јој побочне партије трапезасте, широко одрезане и готово свуда укоченом црном длаком обрасле; дȏња средња партија није чекињава и уским, грбасто жуто обрубљеним распором готово до дна расцијепана. На крај дȏње крајње ламеле уздижу се — тик један до другога и украј распора — два дȏња привјеска; од прилике су тако дуги, као горња крајња ламела, усправни, јасно жуто-смеђи, кукасто завијени, у средини врло широки, према крају оштро зашиљени; крајеви се дотичу, тако да привјесци прилично дугуљаст овални простор обухватају; унутрашња ивица нема зуба, него највише малу тупу, губасту натеклину, на спољашњој су ивици два необично фина трна: дȏњи, који од прилике у средини постаје, скроз је узак; а горњи се из широке троугласте базе помало зашиљује. Тик изнад дȏњих побочних привјесака потјечу горњи; они су тако дуги као дȏњи, такођер жути, али скроз уски, срполики с уским крајњим ртом. Хипопиг је као и побочни привјесци прилично густо, али не необично, смеђом длаком обрастао, само дȏња страна дȏње крајње ламеле гола је. Крила су посвема једномањасто сива, на жалост у крајњој средини врло озлијеђена.

Та врста величином, обликом и бојом пипака, четверопругим тораксом, градњом хипопига посве необично сјећа на *humilis* Stg., што сам је описао у Dipt. v. Steiermark, III., 1895.; *humilis* разликује се пак лако тиме, што никако нема спољашњих рубова на дȏњим побочним привјесцима, што трећа посљедња трбушна гољеница не одстоји и т. д.

ochracea Mg. Schin., 522. Долина Миљацке код Сарајева, ♂ ♀, l. Apfelb. (муз. Сар.!).

truncata Loew. Berl. entomol. Zeitschr., 1873. и Mg. X., 13. Дубровник и Кастел нови, l. Dr. Stein (Loew l. c.); Задар, l. Nov., ♀ (Str. Litor.!).

helvola Loew. Mg., X., 3. Дубровник, l. Dr. Stein (Loew l. c.); Јабланица, на обали, 1 типички ♂ (Strobl).

bifasciculata Loew. Mg., X., 18. Далмација (Loew l. c.); Требиње, у једној храстовој шуми 1 ♂, који се по Loew-у потпуно подудара; код Мостара 1 ♀, којој се темељна боја посве слаже с оном ♂ и 1 ♀, облика описана по Loew-у, која од ♂ знатно одмиче много загаситијом бојом затке; ја је називам var. *obscura* (Strobl).

praecox Loew. Mg., X., 33. (из Трста). Мостар, на путу к Радобољи, 1 ♂; иначе се посве подудара по Loew-у, само су такођер два прва чланка буздованчића жути (Strobl).

cinerascens Loew. Mg., X., 35. (из Трста). Требиње, 1 ♂; Дубровник, на Лопуду и прама Ричини врло често; прикупио сам 12 ♂, 3 ♀ (Strobl); Задар, l. Nov., ♀ (Str. Litor.!).

macroselene Strobl Litor., 167. Хвар, l. Nov., 2 ♀ (Strobl l. c.).

Ula Hal.

pilosa Schum. Schin., 532. На Требевићу, ♀ (Strobl).

Amalopis Hal.

inconstans O. S., *tipulina* Egg. Schin., 528. Долина Миљацке код Сарајева, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

Penthoptera Schin.

chirothecata Scp. Schin., 535. Трново, ♂ (Thalh., det. Str.!).

cimicoides Scp. Schin., 535. Влашић, ♂, форма са посве загасито сивим крилима (Thalh., det. Str.!).

Rhypholophus Kol.

nodulosus Macq. Schin., 538. (као *Dasyptera).* На Требевићу, ♂ (Strobl).

Erioptera Mg.

(Subdiv. *Acyphona* O. S.) *maculata* Mg. Schin., 539. (као *Trichosticha).* Јабланица, на обали под стијенама, ♂ (Strobl).

Molophilus Curt. *(Erioptera* Schin.).

propinguus Egg. Schin., 541. Јабланица, на врелима, ♂, Дубровник, на Ричини, ♂ (Strobl).

obscurus Mg. Schin., 542. Дубровник, на Ричини, 2 ♂ (Strobl).

Gonomyia O.-S.

pulchripennis Loew. Schin., 543. Босна (Thalh., det. Osten-Sacken!).

tenella Mg. Schin., 543. Дубровник, међу рогозом на Ричини, ♀ (Strobl).

minima nov. spec. ♂, 2 *mm. Nigrocinerea, opaca, thorace cinereopruinoso, pedibus fuscis, femoribus basim versus dilutioribus, halteribus flavis; antennis longepilosis; alis cinereohyalinis, immaculatis; cellula discoidali clausa; vena transversa ac furca venae secundae superiore aequelongis et fere parallelis.*

Најмања мени позната врста, тамам толика као *Molophilus murinus* и хабитуелно је овој тако слична, да их једва можеш разликовати. Глава посве црна; пипци кратки, нешто дужи од главе, први чланци буздованца готово кругљасти, задњи врло продужени; први двојако длаком обрасли, једном гушћом, прилично дугом, и једном ријетком, врло дугом, тако да гдјекоја длака достиже половицу дужине пипака. Торакс је једномањасто загасито сив, али је хрбат прилично јасно, мјестимице жућкасто замагљен; замашке чисто жуте, у 1 експемплара и штитац рђаст. Затка кратка, мрка, није замагљена, широко линеална са прилично густом и дугом, бјело-вунастом длаком. Клијешта смеђа, прилично крепка, нешто краћа, него два задња колута заједно, са по двије дуге, танке, кукасте, блиједо-жуте укрстане стапке; дôња ламела зашиљена. Краци смеђи, само колутови на стегнима и база стегана црвено-жута, стегна према врху понешто удебљана и загасита, крила сиваста, бистра као стакло, посве без пјега; на дуго пружена љага на ивици веома блиједа, али се ипак разабире, а на крају прве трећине пресијеца је мала попречна жила. Ова је једнако дугачка и готово паралелна с горњим краком друге уздужне жиле. Дискоидална је станица малена и буздованаста; три уздужне жиле, што се из ње просипају, кратко и прилично дивергирају, средња је такођер очито савијена. Задња попречна жила лежи у једној линији с малом попречном жилом и почиње понешто испод дискоидалне станице. Задња је уздужна жила слабо савијена и није продужена.

Мостар, на Неретвином пруђу, 2 ♂, крајем априла (Strobl).

Symplecta Mg.

stictica Mg. Schin., 546. Дубровник, међу рогозом на Ричини, ♂ (Strobl).

Trichocera Mg.

maculipennis Mg. Schin., 547. На Требевићу, ♀ (Strobl).
var. *versicolor* (Loew, Mg. IX., 17., као врсту). Mik, zool.-bot. Gesellsch., 1883., стр. 89. (као var.). На Требевићу, ♂ (Strobl); у овога ♂ има дуж цијеле дôњо-ивичне станице сивих пјега и трагова од прекобројних попречних жила; затка је већином жуто-смеђа.
regelationis L. По шумским путањама Требевића, 6 ♂, 5 ♀ (Strobl).
hiemalis Deg. Schin., 548. На Требевићу, 4 ♂ (Strobl).

Ephelia Schin.

marmorata Mg. Schin., 550. Травник, Влашић, 3 ♂ (Thalh., det. Str.!).

Epiphragma O.-S.

picta F. Schin., 551. Иван, l. Apfelb., ♀ (муз. Сар.!).

Poecilostola Schin.

punctata Mg. Schin., 552. На Требевићу, 2 ♂ (Strobl).

Dactylolabis O.-S.

sexmaculata Macq. Mg., VII., 25. = *tergestina* Egg. Schin., 553. = *Frauenfeldi* Egg. Schin., 553. Сарајево, l. Apfelb., 3 ♂, једна форма са готово једномањасто сјајним мрким хрптом торакса — додуше излизан, али се иначе не разликује од мојих ексемплара са Требевића и из Штајерске (муз. Сар.!); на Требевићу, 2 ♂ (Strobl).

Форма са готово једномањастим тораксом је = *tergestina* Schin., са 4 разговијетне уздужне пруге јест = *tergestina* Egg., zool.-bot. Gesellsch., 1863., како то слиједи из оригиналног описа. У посве чистих ексемплара торакс је сив са 4 загаситије, често паче црне пруге, које се истичу; у излизаних је пак ексемплара цијели торакс мрк до црнкасте масти. И *Frauenfeldi* не може се разликовати по опису од *tergestina*, пошто је величина несталнa. Egg. наводи Аустрију и Италију за *tergestina;* ја је сваке године ловим паче у штајерским високим Алпама.

symplectoidea Egg. Schin., 554. Требиње, при улазу у једну пећину код Дријена, ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

Limnophila Macq.

hospes Egg. Schin., 554. На Требевићу, 2 ♂ (Strobl).

nemoralis Mg. var. *leucophaea* Mg. Schin., 555. Требиње, Дријен; Дубровник, међу рогозом на Ричини, 4 ♂ (Strobl).

lucorum Mg. Schin., 557. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

discicollis Mg. Westhoff! Schin., 555.? Јајце, l. Werner, 1 ♂; мала попречна жила у тога је ексемплара само мало иза средине виличне стапке.

Antocha O.-S.

opalizans O.-S. Влашић, 1 врло блијед ♂ (Thalh., det. Str.!).

Elliptera Schin.

hungarica Mad. Természetr. Füzet, књ. V., 1881., дио I., стр. 37. Господин школски савјетник Mik имао је доброту, да ми копира латинску диагнозу и маџарски опис; др. K. pl. Kertesz асистент и библиотекар угарског народног музеја бијаше тако пријазан, те ми је написао њемачки пријевод и припослао 4 оригинална ексемплара, 3 ♂, 1 ♀. Пошто ће мало диптеролога бити вјештих маџарском језику, то ми се чини корисно, да репродуцирам пријевод. Дијагноза: *„Pallide testacea pedibus dilute ochraceis, antennis fuscis, thoracis dorso vittis 2 maculisque fuscis; alis hyalinis, iridescentibus.* ♂ ♀, $5^1/_4$ *mm. Ab El. omissa Egg. colore penitus distincta“.*

Пријевод: „Цијело тијело и необично дуге ноге лако су смеђежуте, потоње понешто сивасте; пипци су врло јасно-смеђи, више лугасти; на тораксу двије широке блиједо-лугасте споне, које се готово дотичу; такве је боје, готово цијели штитац. Попречна бразда на средини торакса дијели га на два дијела. Затка, која је готово прозирна, има на горњој страни двије танке мрке линије, испред ануса све то загаситију мрљу. Спољашње гениталије као и цијела затка обрасла је разасутом сићушном длаком, штитац на хрпту и краци посве голи. Замашке су сиво-жуте са смеђом базом јабучице. Крила су чиста, прозирна, стакласта; прва уздужна жила свршава се насред крила у ивичној жили; друга испред крилног врха, прва грана тече тик испред крилног врха, дōња грана вилице утјече право у крилни врх; четврта уздужна жила савија се понешто прама дōњој страни, а на крилној ивици одваја се од ње виличаста побочна грана, која је малом попречном жилом спојена с дōњом граном треће уздужне жиле; дискоидалне станице нема; између четврте и пете уздужне гране, тамо гдје се одваја четврта уздужна жила, стоји задња попречна жила. Ту нову врсту обрео сам у јуну 1880. крај Херкулових купки, гдје 13—15 ексемплара лијетаху изнад влажне, жуте глине.“

На томе опису имао бих ово да исправим: Пипци нијесу врло јасно-смеђи, него врло загасити, мрки. Торакс има четири блиједо смеђе, понешто сивасто напрашене, слабо ограничене пруге; готово расплинуте двије средње пруге јесу одзада —, двије побочне пруге пак сприједа су скраћене; штитац је посве једномањасто блиједожут, воскаст. Хрптени штитац и ноге нијесу посве голе, већ на штиту има ријетка, усправна, а на ногама прилично густа, готово прилегла длака. Замашке нијесу сиво-жућкасте са смеђом базом јабучице, него је петељка замашке жуто-смеђа, а јабучица према врху бива по мало загаситија, мрка. Крилно жиље посве је криво описано; по Schiner-у морао би опис гласити: Предња грана прве уздужне жиле свршава се понешто иза средине крила у ивичној жили, друга уздужна жила потјече понешто испред средине крила из прве, тече онда посве тик ње, паралелно с њоме и одмиче само близу краја понешто од ње. Трећа уздужна жила једноставна је и свршава се право у крилном рту. Четврта уздужна жила разрашљана је понешто иза задње попречне жиле, само у 1 ексемплара тик до ње, горњи огранак још је једноћ разрашљан; вилице и петељка горњег огранка од прилике једнако дуги. Жиље се дакле посвема подудара с оним у *omissa* Eg., само двије разлике видим: Прво, стражња попречна жила стоји готово увијек пред вилицом четврте уздужне жиле. Друго, аксиларна жила свршава се тачно наспрам постања друге уздужне жиле, док се у *omissa* знатно иза ње свршава. — Хипопиг је — не гледећи на блиједу жуто-смеђу боју и много већу виткост — ванредно сличан ономе у *omissa* (види Mik u Wien. entomol. Zeitschr., 1886., стр. 343., таб. VI., сл. 13. и 14.). Предзадњи трбушни колут такођер се крпасто према дōњој страни одваја, задњи хрптени колут одстоји аналогно, али слабије према горњој страни. Обје ручице клијешта (базални чланци) при једнакој су дужини само полак тако дебели;

на врху сваког рамена стоје такођер по два кукаста наставка, један унутрашњи, голи, јаки, трнолики, и један спољашњи, слабији, више кожасти, при врху чупором трепавица обрасли. Ручице клијешта пак, које се у *omissa* такођер свршавају опет у једном наставку, имају с нутрашње стране само малешан врх. Средњи комад, који нема пара (adminiculum) у *hungarica* је много дужи и ужи, шиљасто троугласт, знатно дужи, него што је при бази широк и барем полак тако дуг, као ручица од клијешта. Још би ваљало ту разлику истакнути, да чело у *hungarica* пуно живље, сребрнасто блиста, и да чланци буздованаца нијесу посве кругљасти, него очито нешто дужи нег шири. И свршетак затке у ♀ разликује се необично од *omissa* тиме, што сваки од оба хрптена пријеклопа на врху има оштра два зуба; два зуба стоје хоризонтално, два двоструко тако дуга увијају се према горњем крају; простор између свака два зуба заобљен је.

Јабланица, на обали ријеке, 1 ♂, посве идентичан с оригиналним експемпларом (Strobl).

Dicranoptycha O.-S.

livescens Loew. Mg., IX., 1. Травник, Караула, Влашић, Суха, Крбљина, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

Limnobia Mg.

annulus Mg. Schin., 566. Иван, 3 ♂, 3 ♀, l. Apfelb. (муз. Сар.!).

nubeculosa Mg. Schin., 566. Влашић, ♂ (Thalh., det Str.!); Требиње, у вучијој пећини код Дријена до близу најдубљег мјеста не ријетка; Дубровник, у јарцима на Лопуду, 2 ♂, 1 ♀ (Strobl).

flavipes F. Schin., 567. Суха, ♂ (Tlah., det. Str.!).

Hercegovinae m. ♂ ♀. *Simillima flavipedi; differt antennis flavoannulatis, thorace pro maxima parte obscuro, alis magis nubeculosis, vena transversa postica cellulam basalem attingente, femoribus biannulatis.*

♂. Ванредно сличан *flavipes*-у и *nubeculosa,* међу којима је у неку руку у средини, али по броју колутова на стегнима и по положају отражње попречне жиле одмах се може распознати. Од *flavipes*-а разликује се већ много гушће наоблаченим крилима, која су готово идентична с онима у *nubeculosa;* предња базална станица има три велике, сиве магловите пјеге, од којих је предња састављена с мрком насред помоћне жиле, исто тако анална, аксиларна и залисна станица имају по једну велику, широку магловиту пјегу на крилној ивици; потоња досиже до у аналну станицу. Задња базална станица има уску, пружену пјегу на петој уздужној жили; крајња је трећина крила до неколицине као стакло бистрих мјеста сива. Задња попречна жила стоји за $^1/_3$—$^1/_2$ своје властите дужине испод дискоидалне станице. Сва стегна ♂ имају разговијетан, други загасити колут; од трећег колута *nubeculosa* пак нема ни трага. Први чланак буздованца на пипцима при бази је широк, друга пак два уско су црвено-жута. Торакс је већином загасите боје; на грудним боковима нема ништа рђе, већ су густо сиво напрашени; црвено-жуте су двије троугласте пјеге на предњој ивици хрптеног штита међу три сјајно мрке пруге и неколико малих пјега около штица. Затка или је посве мрка, или само при бази колутова сјајније провирује. Клијештице су посве рђасто жуте, чине се јаче, него у *flavipes*-а, али се обликом битно не разликују.

♀ подудара се са ♂, само је дõњи колут стегана неразговијетан, а двије црвено-жуте пјеге хрпта на тораксу допиру пругасто до штица; сполне су цијевке као у *flavipes*-а.

Јабланица, на обали под стијенама 3 ♂, 1 ♀ (Strobl).

nigropunctata Schum. Schin., 567. Иван и Сарајево, l. Apfelb., 1 ♂, 4 ♀ (муз. Сар.!).

tripunctata F. Schin., 568. Влашић, ♂ (Thalh., det. Str.!); Јабланица, под стијенама, ♀ (Strobl).

(Subg. *Dicranomyia* Steph.) *ornata* Mg. Schin., 569. Иван, l. Apfelb., ♂ (муз. Сар.!).

chorea Mg. Schin., 569. Јабланица, у горским шумама, ♀ (Strobl).

trinotata Mg. Schin., 570. На Требевићу, ♂ (Strobl).

autumnalis Stg. Zett., 3905. (као *Glochina*) Str., Dipt. v. Steiermark, III., 101. var. *unicolor m.* Подудара се пластички посве с нормалном формом, али се разликује од варијетета, постављених у Zetterstedt-у посве црвено-жутим тораксом без загаситих пјега и пруга; можда = *lutea* Mg.; али пошто Meigen не спомиње облик пипака и хипопига, могла би *lutea* такођер, како Schiner мисли, бити var. од *modesta.*

Јабланица, под стијенама на ријечној обали, ♂ ♀ Strobl).

croatica Egg. Schin., 571. Требиње, у храстицима, ♀; Дубровник, на Лопуду, међу рогозом на Ричини, 2 ♂, 8 ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov. ♂ ♀ (Str. Litor!).

У Str. Litor., стр. 168. описао сам једног још незрелог ♂ са затвореним хипопигом. Зрели ♂♂ подударају се бојом посве са ♀; и затка им није кратка и дебела, већ витка као у *morio;* при зрелом и отвореном хипопигу базални је комад прије клопа мрк и има изнутра близу базе двочлан, зубаст наставак; крајњи је комад широко љуштураст, блиједо воскаст, напријед испријечен и нема на унутарњем крају један, већ два црна трнолика наставка, док је спољашни крај широко заобљен. Али под тим крајњим комадом има (на свакој страни) још један други, на дуго линеални, мрки са понешто лукасто набреклом базом и понешто узвијеним тупим крајем; истом под овим има по мени описана, непарна, на крају кукасто према дољем крају савијена ламела. Због ове форме хипопига и посве кругљастих, врло кратком длаком обраслих буздованастих чланака припада *croatica* свакако субгенусу *Glochina.*

Chionea Dalm.

araneoides Dalm. Schin., 573. У једној пећини код Тарчина 6 *mm* велик ♂, l. Apfelb. (муз. Сар.!).

XXVII. фам.: **Chironomidae.** *Ceratopogon* Mg.

regulus W. Schin., 576. Дубровник, на Лопуду, ♂♀ (Strobl).
bipunctatus L. Schin., 576. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).
niger W. Schin., 576. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!).
Kaltenbachii W. Schin., 577.? Хвар, ♂ l. Nov. (Str. Litor.!).
piceus W. Schin., 577. Граб н. С., ♂ (Thalh., det. Str.!); Дубровник, на Ричини, ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov., ♂♀ (Str. Litor.!).
rostratus W. Schin., 579. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!); Јабланица и Требиње пругаст, 7 ♀ (Strobl).
brunnipes Mg. Schin., 579. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!); Дубровник, на Лопуду, ♀ (Strobl).
griseolus Zett. 4865., Strobl, Dipt. v. Steiermark, III., 63., Суха ♀ (Thalh., det. Str.!).
lateralis Mg. VII., 18., *flavirostroides* Strobl, Progr., Караула, ♀ (Thalh., det. Str.!).
flavipes Mg. Schin., 585., var. *apicalis* m. Задња трећина крила црнкаста, све гољенице црне, величина готово 4 *mm,* коријен пипака црвен. Травник, Трново 2 ♀ (Thalh., det. Str.!); ту лијепу var. спомиње већ Schin. (из Гмундена); ја сам је прикупио у Штајерској и Ердељу; свакако завређује име.
rufipectus W. Schin., 587. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).
albipes W. Schin., 588. Дубровник, на Ричини међу рогозом, ♂ (Strobl).
versicolor W. Schin., 589. Дубровник с пређашњом, 20 ♀ (Strobl); краци варирају од жуто и смеђе до посве мрке масти; само тарзе вазда остају јасније.

Corynoneura W.

atra W. Schin., 594. Дубровник, на Ричини, међу *Juncus* 2 ♂ (Strobl).

Thalassomyia Schin.

Frauenfeldi Schin., 596. Дубровник, на стијенама уз обалу, на ушћу Ричине, 4 ♀ (Strobl); Далмација, l. Erber, ♀ (Str. Litor.!).

Chironomus Mg.

(1. одјељење: *Tanytarsus* Wulp.) *pusio* Mg. Schin., 597. Дубровник, на Ричини међу *Juncus* ♂ ♀ (Strobl).

hilarellus Zett. Schin., 598. Дубровник с пређашњом, ♂ (Strobl).

tenuis Mg. Schin., 598. Јабланица, уз врела ♀ (Strobl).

(2. одјељење: *Chironomus* Wulp.) *quadrimaculatus* Mg. Schin., 600. Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

maculipennis Mg. Schin., 600. Дубровник, на Ричини, међу рогозом, 2 ♀ (Strobl); на слаповима Крке, ♀ (Str. Litor.!).

plumosus L. Schin., 601. Јајце, l. Werner, ♂ (муз. Сар.!).

annularius Mg. Schin., 602. Дервент, l. Hilf, 2 ♀ (муз. Сар.!).

aprilinus Mg. Schin., 602. Дубровник, на Ричини међу рогозом, 3 ♂, 1 ♀ (Strobl).

riparius Mg. Schin., 603. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

tentans F. Schin., 603. Метковић, на барама, 2 ♂, 1 ♀ (Strobl).

venustus Stg. Schin., 603. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!).

(3. одјељење: *Metriocnemus* Wulp.) *albolineatus* Mg. Strobl, Dipt. v. Steiermark, III., 69., *fuscipes* Mg.? Schin., 607. Требиње, на обали, 2 ♂ (Strobl).

nanus Mg. Strobl, Dipt. v. Steiermark, III., 70. Дубровник, на Ричини међу рогозом, 2 ♂, 15 ♀ (Strobl).

pallidicollis Stg. Schin., 607. Дубровник, с пређашњом, 3 ♀ (Strobl).

(4. одјељење: *Orthocladius* Wulp.) *ictericus* Mg. VI., 253. Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

variabilis Stg. Zett. (са *varians* Zett. и *sordidellus* Zett. — Види Str. Litor.). На Требевићу, око Мостара, Јабланице, Требиња, Дубровника, ♂ ♀ не ријетки (Strobl); Хвар, l. Nov. ♀ (Str. Litor.!).

atomarius Zett. Schin., 609. Мостар ♀, Дубровник, на извору Ричине 2 ♀ (Strobl).

minutus Zett. Schin., 609. var. *plasensis* m. Нешто већа, него нормална форма (2 *mm*); перјаница насред врха бјелкаста, крила као млијеко бијела; предња голеница готово двојином тако дуга као предња пета; можда засебна врста, али се бојом, густом длаком задњих кракова и т. д. веома подудара с нормалном формом.

На Пласи код Јабланице 1 ♂ (Strobl).

minutus Zett. Нормална форма. Мостар, на обали, ♂ (Strobl).

stercorarius Dg. Schin., 612. Јабланица, Дубровник, не ријетка, ♂ ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

(5. одјељење: *Camptocladius* Wulp.) *opacus* Mg., VI., 249., Strobl, Dipt. v. Steiermark, III., 73. На Требевићу, ♂ ♀, на извору Ричине код Дубровника, ♂ (Strobl).

aterrimus Mg. Schin., 612. На Требевићу, ♂ ♀, на Ричини, ♀ (Strobl); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

minimus Mg. Schin., 612. На Требевићу, ♂ ♀, око Мостара, ♂ ♀, међу рогозом на Ричини код Дубровника, ♂ ♀, обична (Strobl); Хвар, l. Nov. (Str. Litor.!).

rhacusensis m. ♂. 1·6 *mm. vix differt a byssino* Schrk., *nisi halteribus albis, pedibus albidis; maxime affinis etiam leucopog.* Mg.; *ast differt vena furcae posteriore undulata.*

Сасвим црна, без сјаја, највише ако се хрптени штит понешто сјаји. Чланци пипака понешто блиједи с бијелом перјаницом; замашке чисто бијеле. Затка и хипопиг бијелом длаком обрасли, потоњи очито шири, него задњи колут, с пријеклопима на крају бијелим. Краци заједно с тарзама бијели, само кукови црнкасти, стегна у базалној половици понешто загасита, а на сваком чланку црна тачка. Задња стегна и голенице обрасле дугим бијелим трепавицама, предњи краци голији; предња пета само кратком длаком обрасла, без браде, од прилике полак толика као голеница. Крила као млијеко бијела с бијелим жилама, посве без пјега; задња грана вилице на облик S савијена. *leucopogon* разликује се једноставно савијеном отражњом граном, *albicornis* Mg. посве пра̑вом задњом граном и — укљ.: кукови — посве жућкасто бијелим крацима.

Дубровник, међу рогозом на Ричини, 3 ♂ (Strobl).

(6. одјељење: *Cricotopus* Wulp.) *bicinctus* Mg. Schin., Требиње и Дубровник-Ричина у рогозу, 2 ♂, 4 ♀ (Strobl).

var. *dizonias* Mg. Schin. Дубровник, с нормалном формом, 1 ♂ (Strobl).

tricinctus Mg. Schin., 610. Дубровник, на Лопуду, ♀ (Strobl).

sylvestris F. Schin., 611. Травник, ♂ (Thalh., det. Str.!).

ornatus Mg. Wulp., 274.! Schin., 611. (?, кад не спомиње да је штитац жут). Дубровник, међу рогозом на Ричини, ♂ (Strobl).

Diamesa Mg.

Waltlii Mg. Schin., 615., Strobl, Dipt. v. Steiermark, III., 74. Влашић, ♀ (Thalh., det. Str.!); на Требевићу, ♂, код Мостара, ♀ (Strobl).
notata Stg. Zett., *Tanypus nudipes* Zett., Schin., 618. (види Strobl, Dipt. v. Steiermark, III., 75.). Травник, ♀ (Thalh., det. Str.!).

Tanypus Mg.

culiciformis L. Schin., 617. Дубровник, међу *Juncus*-ом на извору Ричине, ♀ (Strobl).
monilis L. Schin., 620. Мостар, уз потоке, ♂ (Strobl).

XXVIII. фам.: **Culicidae.**

Culex L.

pulchritarsis Rnd. Entomol. ital., 1872., стр. 31., *leucacanthus* Loew, Berl. entomol. Zeitschr., 1873. Хвар, 1. Nov., ♀ (Str. Litor.!).
ornatus Mg. Schin., 629. Травник, ♂ ♀ (Thalh., det. Str.!).

XXIX. фам.: **Psychodidae.**

Phlebotomus Rnd.

Papatasii Scp. Dalm. (Schin., 631.). Задар, 1. Nov. (Str. Litor.!); и око Мостара, Метковића и т. д., свима на страх.

Pericoma Walk.

palustris Mg. Schin., 633. Суха, Крбљина, Чемерно, 1 ♂, 7 ♀ (Thalh., det. Str.!).
nubila Mg. Schin., 634. На Требевићу, ♂ (Strobl).
tristis Mg. Schin., 634. Трново, ♂ (Thalh., det. Str.!).
calceata Mg. Schin., 634. Травник, 3 ♀ (Thalh., det. Str.!).

Psychoda Ltr.

humeralis Mg. Schin., 636. Јабланица, под стијенама на ријеци, ♂ (Strobl).
phalaenoides L. Schin., 637. Дубровник на Лопуду, ♂ (Strobl).

XXX. фам.: **Blepharoceridae.**

Blepharocera Macq., Loew.

fasciata Wstw. Loew, Breslau, 1877., стр. 62., ♀, Schin., 638. (искљ.: ♀, која је = *Liponeura cinerascens*). Травник, 2 ♂, Суха, ♀ (Thalh., det. Str.!); очи се у ♂ ♀ састају.

XXXI. фам.: **Dixa** Mg.

maculata Mg. Schin., Bergroth. Крбљина, ♀ (Thalh., det. Str.!).

XXXII. фам.: **Orphnephila** Hal.

testacea Rth. Schin., 644. Нормална форма, (Strobl, Dipt. v. Steiermark, III., 5.). Јабланица и Мостар, на врелима, 2 ♂, 2 ♀ (Strobl).

XXXIII. фам.: **Hippoboscidae.**

Hippobosca L.

equina L. Schin., 645. свагдје врло честа (Thalh.); Сарајево, l. Apfelb., Дервент, l. Hilf, 1 ♀, 5 ♂ (муз. Сар.); Задар, Спљет, Дубровник (Str. Litor.!).

Melophagus Ltr.

ovinus L. Schin., 650. Мостар, на овцама ♀ (Strobl).

ИСПРАВЦИ

у првом дијелу ове расправе у 2. и 3. свесци.

Читај на страни	308.	у	6.	реду	од	оздô	Stratiomyiden	мјесто	Stratiomyden.
„	392.	„	6.	„	„	„	*latestriatus*	„	*latistriatus.*
„	396.	„	20.	„	„	озгô	*cinerascens*	„	*cinarascens.*
„	397.	„	12.	„	„	„	*Paracrocera*	„	*paracrocera.*
„	399.	„	17.	„	„	„	*filo exserto*	„	*filo (?) exserto.*
„	405.	„	4.	„	„	„	*anthracinae*	„	*anthacinae.*
„	416.	„	18.	„	„	„	*limbinervis*	„	*limbrinervis.*
„	419.	„	8.	„	„	оздô	*Xestomyza*	„	*Xestomiza.*
„	426.	„	6.	„	„	озгô	*Campsicnemus*	„	*Campiscinemus.*
„	428.	„	18.	„	„	оздô	*terminalis*	„	*therminalis.*
„	432.	„	14.	„	„	„	*oestracea*	„	*aestracea.*
„	432.	„	12.	„	„	„	*variabilis* Pz.	„	*variabilis* Ph.
„	434.	„	7.	„	„	озгô	*latifacies*	„	*latifacis.*
„	437.	„	6.	„	„	оздô	*Lathyrophthalmus*	„	*lathyrophthalmus.*
„	443.	„	11.	„	„	озгô	*Stylogymnomyia*	„	*Stylogymnonyia.*
„	446.	„	15.	„	„	„	*coriac*	„	*cariac.*
„	449.	„	4.	„	„	оздô	356.)	„	538.).
„	452.	„	16.	„	„	„	(Str. Litor.!)	„	Str. Litor. !).
„	452.	„	8.	„	„	„	*cinerea*	„	*cinera.*
„	457.	„	7.	„	„	озгô	Fbr.	„	Frb.
„	466.	„	8.	„	„	„	*punctata*	„	*punctate.*

Natpis Kulina bana.

Priopćio

dr. Ćiro Truhelka.

Prolazeći proljetos kroz Visoko saznao sam, da je blizu varoši na lijevoj obali Bosne pod selom Muhašinovići u takozvanoj Tuštinoj njivi Jove Šarenca izorana kamena ploča sa natpisom. Došav u Muhašinoviće uvjerih se na veliku radost, da je ta ploča najvažniji do sada spomenik, koji se je našao u Bosni i da ju je dao ispisati bosanski ban Kulin. Ja je odmah opremih u muzej u Sarajevo.

Ploča je bijela miljevina. široka 66·5 *cm,* visoka 53 *cm,* na gornjem desnom i na dônjem lijevom rubu nešto okrnuta, inače vrlo dobro sačuvana. Na gornjem ćenaru uklesan je u četiri reda natpis, koji zaprema širinu od 9 *cm.*

Slova prvoga reda uklesana su pokrupno, pak su sve manja, a u četvrtom redu pri kraju jedva se i vide.

Ispod ovog natpisa razdijeljena je ploča izbočenim prugama u šest polja, a u svakom polju urezano je po jedno kolo. U svakom kolu opet uklesan je po jedan krst. U prvom kolu taj je krst pomalen, nešto nakrivljen, a opasan je sa dva koncentrična kola, koja prikazuju ornament sukane vrpce. U slijedeća dva kola krstovi su širokih izvitih krakova, a oblikom i veličinom jednaki su.

I naredna dva krsta u dônjem redu jednakog su oblika, ali su im krakovi ravni te se na završku proširuju u trouglate latice, dočim je krst u šestom kolutu načinjen od četiri trouglata krila. U svih ovih krstova kraci su jednaki kao u takozvanog malteškog krsta, a na svima, izuzev prvi, urezani su različitom rukom i nejednakim slovima pomanji natpisi.

Natpis na čelu ploče vrlo je razgovjetno urezan, nu ipak na žalost nije moguće posve sigurno ustanoviti potpuni mu tekst, pošto je na desnom kraju odlomljen. Istina ne fali tu svega desetak, dvanaest slova. Ipak je ta nestašica tolika, da nam brani pouzdano ustanoviti tekst natpisa.

Što se pisma tiče, evo svega što možemo reći. Treće i četvrto slovo u prvom redu nešto su neobična oblika, nu nema sumnje da imadu biti jedno ю a drugo ч pa klesar u neprilici, kako će ta nešto neobična slova izraziti pošao je malo predaleko za svojom fantazijom. Dalje ćemo opaziti da se mjesto ѫ piše ш, a dosljedno meće se mjesto ь ꙁ. Neobičan je oblik slova Б, koje se vidi kao obrnuto ꙁ. Napokon valja spomenuti da je klesar u zadnjoj riječi ispustio dva slova ЧН, te ih naknadno urezao pod natpis na margini ornamentiranog dijela ploče.

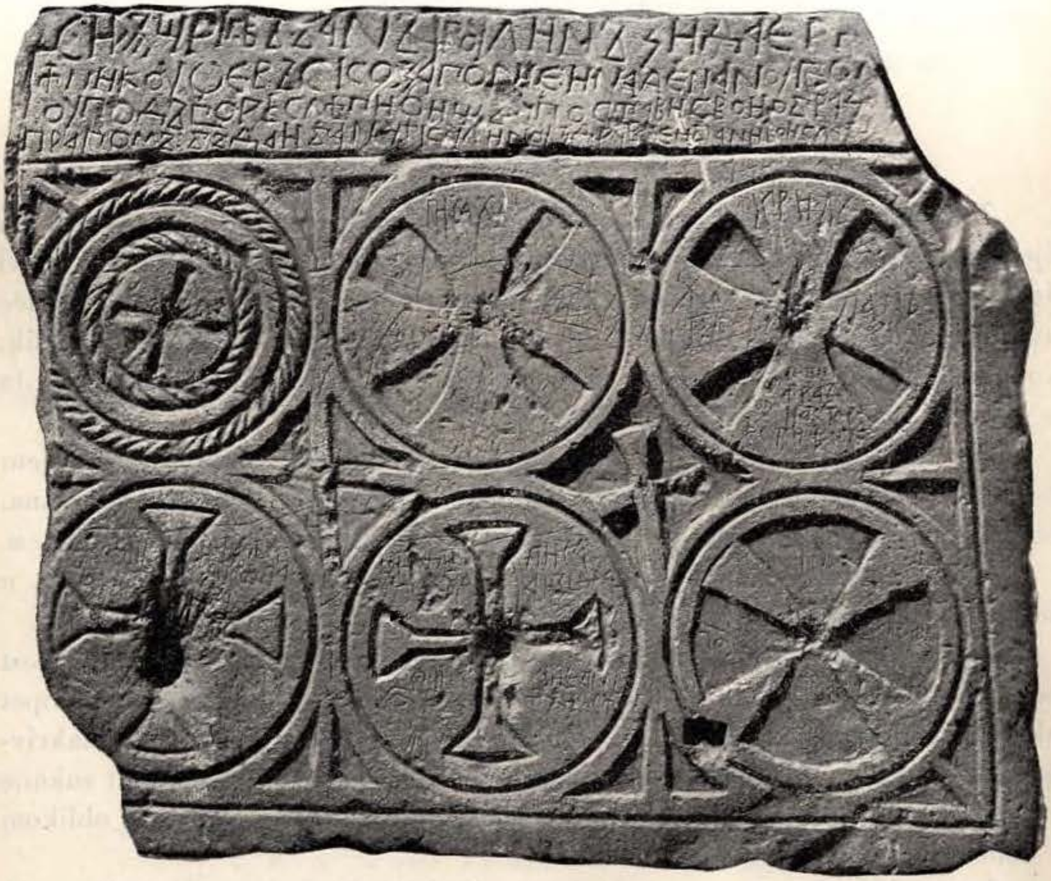

Slika 1. Ploča s natpisom Kulina bana iz Muhašinovića.

Natpis ćemo prema tomu čitati ovako:

Г СНЮ ЧРКВЪ · Ꙁ4NЪ КОȢЛННЬ ƷНД4 · ЕГД...
ѢNН КОȢҰЕВЬСКО Ʒ4ГОРНЕ : Н N4ДЕ N4 NОȢ ГРОМ...
ОȢ ПОДЬГОРѢ СЛѢПНҰНШЬ : Н ПОСТ4ВН СВОН ОБР4ƷЬ...
ПР4ГОМ : Б͞Ь Д4Н Б4NОȢ КОȢЛННОȢ ƷДР4В[Н]Е Н Б4NНЧН
ВОНСЛ4В[Н

Čitanje natpisa olakšava nam i to, što su izreke razdijeljene interpunkcijom, bilo jednom ili dvjema tačkama. Prema tomu se natpis sastoji od ovih izreka:

1. *Siju crkv' ban' Kulin' zida.*
2. *egd.....jeni Kučev'sko Zagorie*

3. *i nade na nu grom[' i] u Podgorie Sljepičišť:*
4. *i postavi svoj obraź [za* ili *nađ] pragom':*
5. *B(og)' dai banu † Kulinu zdravie i banici Vojslavi.*

Natpis dakle odnosi se na jednu crkvu, koju je ban Kulin sazidao u kučevskom Zagorju i na nju i na Podgorje Sljepičić *pade* ili *nade* — kako natpis veli — grom, te ju ban valjda iznova sazidao i postavio svoj *obraz* nad pragom. Pod tim obrazom valjda nije baš nužno razumjevati portret banov, nego samu ploču, koju opisujemo, jer u staro vrijeme nazivala se svaka slika ili skulptura pa i natpis obrazom.

Natpis završuje željom, da Bog da zdravlje banu i banici, te iz njega doznajemo da se Kulinova žena zvala *Vojslava.*

Pregjimo sada na natpise, koji su urezani u križevima dônjeg dijela ploče. Ovi su, kako rekoh, urezani ne jednakom, a često i nevještom rukom te bi na prvi mah mislio, da su ih urezali u kasnije vrijeme — od dangube. Da tomu nije tako, opazićemo kada ih pročitamo. Sva je prilika da su to potpisi one gospode, koja su prisustvovala, kada se Kulinov *obraz* svećano postavljao nad pragom.

Prvi natpis urezan je povelikim slovima u drugom i trećem križu te glasi:

ПНСЧХЬ КРНЛЄ
ЖȢ ПЧNЬ

Što se lako čita: ПНСЧХЬ КРНЛЄ ЖȢПЧNЬ=*Pisah' Krile župan'.*

Dalje imadu na drugom križu još dva natpisa i to 1. na lijevoj i desnoj latici križa:

ЧЗ ПНСЧ К]РНЖЄ
ХЬ ДЄСН ЗЧ БЧNЧ
ВОН

2. Na dônjoj latici križa:

ПН
СЧХЬ ЧЗ ПН
СЧХ

Oba se lako čitaju: 1. ЧЗ ПНСЧХЬ ДЄСНВОН КРНЖЄ ЗЧ БЧNЧ *(Az pisah' Desivoj križe za bana)* i 2. ПНСЧХЬ ЧЗ ПНСЧХ(Ь) *(=Pisah' az pisah).*

Na dônjoj latici trećega križa ovaj je natpis:

СЄ ПН
СЧ РЧД
ОХNЧ КР
ЬСТНѢNNЬ

Čitaj: СЄ ПНСЧ РЧДОХNЧ КРЬСТНѢN(Н)NЬ *(=Se pisa Radohna Kr'stijanin').*

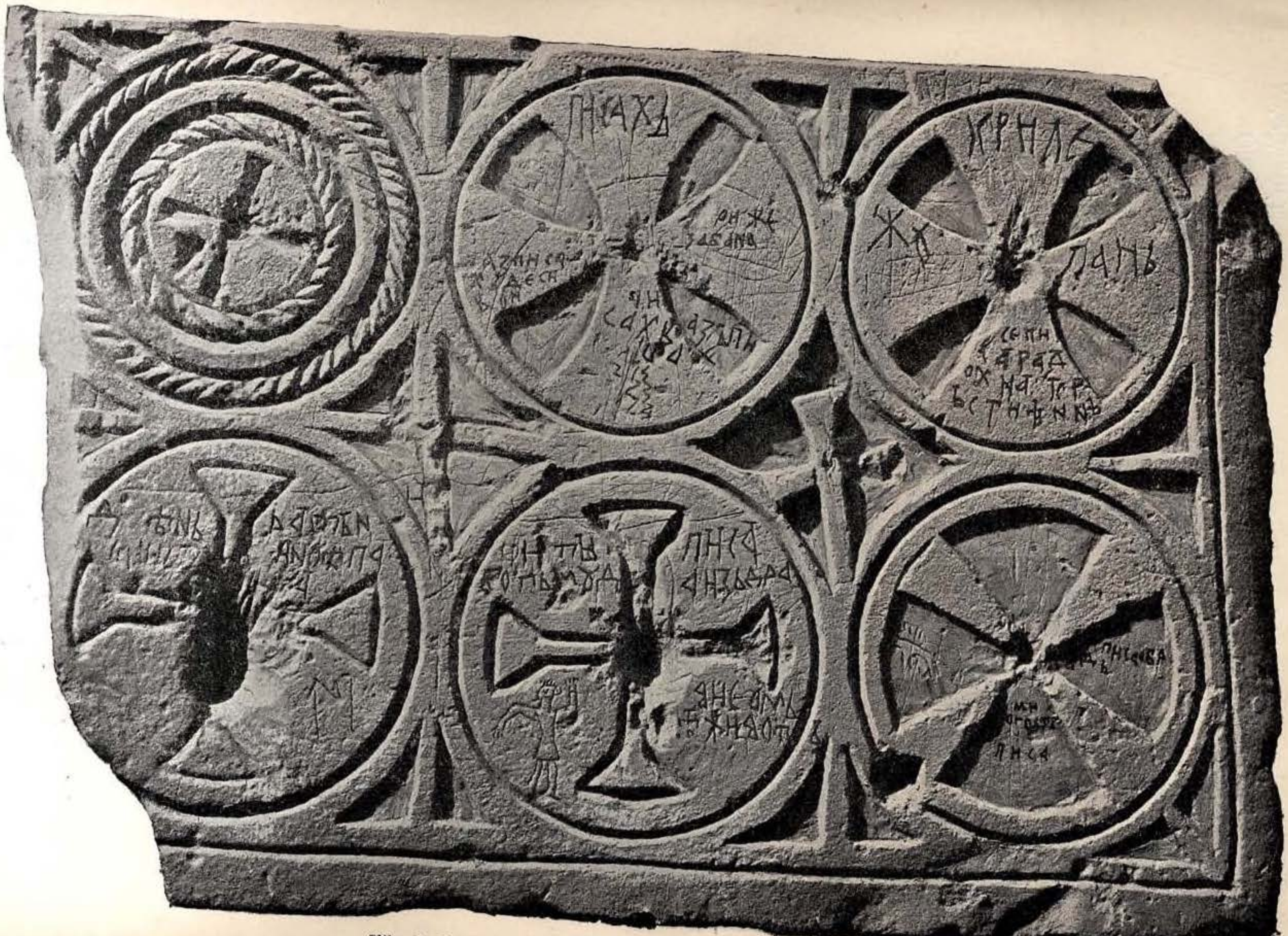

Slika 2. Ornamentalni dio natpisa Kulina bana iz Muhašinovića.

Isto tako lako se čitaju i dva natpisa na šestom križu, kada se oko privikne na sitninu slova, u ovim jedva urezanim redovima.

U desnoj latici čitamo:

ПИСА ОБР
АДЬ

=ПИСА ОБРАДЬ=*Pisa Obrad.*

U dônjoj latici:

МИ
ОГОСТЬ
ПИСА

=МИОГОСТЬ ПИСА=*Miogost pisa.*

U trećem i četvrtom kolu urezan je pokrupnim slovima natpis, koji je, sudeći po karakteru pisma, urezala jedna ruka, nu taj se žalibože najteže čita, jer su mu slova na lijevoj strani trećega kola od vremena i kiše tako izlizana, da se jedva razabire, je li su ovo slova ili slučajni zarezi. Istina ostali natpis je jasan, nu manjka mu sveza.

Eto slova redom, kako sam ih mogao dosele pročitati:

И
Д ѢНЬ РАТѢН ИТЬ ПИСА
К⁞⁞⁞⁞⁞⁞⁞ АНОѢПА БОГЬ МȢ Д АИ ЗЬДРА
А

ВИЄ АМЬ
Ѣ ЖИВОТЬ

Iz završka ovoga natpisa: ....ПИСА БОГЬ МȢ ДАИ ЗЬДРАВИЄ А МЬ[Н]Ѣ ЖИВОТЬ *(=....pisa, Bog' mu daj zdravje a m'nje život')* može se zaključiti, da je taj natpis pisao neko drugi i u nečije ime, te nam treba u prednjemu dijelu naći imena te dvojice.

Jedno će ime biti Д[Є]ѢНЬ РАТЬНИК[Ь] a drugo završuje na АНОѢ, možda *Stanoja,* te bi se prema tomu natpis mogao od prilike popuniti ovako:

Д[Є]ѢАНЬ РАТНИК[Ь ЗА СТ]АНОѢ.......... ПИСА · БОГЬ МȢ ДАИ ЗЬДРАВИЄ А МЬНѢ ЖИВОТЬ

Osim ovih natpisa imade na ploči još podosta zarezaka i pojedinih slova, nu ovi nijesu ni u kakvom savezu sa natpisima, jer su ih od dangubice urezali besposleni ljudi. Amo spadaju i dvije figure — jedna ljudska u dônjem srednjem kolu uzdignute ruke i u zadnjem kolu sličica neke životinje.

Vrijeme kada je načinjen ovaj natpis, može se utvrditi prilično tačno. Poznato je, da je ban Kulin sa ostalom vlastelom svojom tek 8. aprila 1203. na zboru u Boljinom polju na Bosni prešao na katoličku vjeru, a do onda bijaše pristaša „bosanske crkve“ bogumilske, a kao Bogumil nije mogao da gradi crkve. S toga valja ovaj natpis, koji se odnosi na gradnju Kulinove crkve, staviti u razdoblje od god. 1203. do konca god. 1204., kad se Kulin zadnji put spominje. (Fejer, Cod. dipl., II., 432.)

Ženu Kulinovu nalazimo u tom natpisu prvi put spomenutu pod imenom Vojslave. Da je Kulin bio oženjen doznajemo iz listine dukljanskog kralja Vukana od god. 1199., nu u njoj se ne spominje ime baničino. (Theiner, Mon. vet. Slav. mer., I., 6.)

Римска стакленица, нађена у близини Осијека.

Пише

професор **Вјекослав Целестин.**

(Са једном сликом.)

У најстарије доба долазила је стаклена роба у Италију из Египта и Феницproperije. Највише је цвала у класично доба у Египту александринска творница, а у Феницији сидонска. Феничани су своју па и египатску робу разносили по градовима средоземнога мора, те у старим етрушчанским гробовима налазимо њихову робу (или бар у тој израдби нашљедовану). У Грчкој, гдје се керамика до ванредно високога врхунца развила, није се ни у класично доба тјерао стаклени обрт. Хомер још не познаје стакла, а код грчких писаца нема вијести, како би Грци стакло правили. У Италији се највише радило у Риму, за тим у Кампанији, гдје се покрај града Куме у изобиљу налазило за прављење стакла потребитога пијеска. У I. стољећу римскога царства био је стаклени обрт раширен по читавој римској држави.

Сидонска творница, која ради још у грчко-римско доба (63 год. прије до 285 год. послије Христа), натјече се с александринском.

Александринска је творница радила све до касног средњег вијека, особито шарене стакленице, толиком вјештином, да је надмашивала сав домаћи римски обрт, а и данашњи енглески и чески стаклари могу се тому послу дивити. Њезине се робе још у касно римској доби налази на обалама Рајне. Римска је раскош увијек александринску робу (calices Aegyptios) највише цијенила.

Стаклари (vitriarii) римскога царства умјели су стаклу подати сваку боју (fit et album [бијело као млијеко?] et murrinum aut hiacinthos sapphirosque imitatum et omnibus aliis coloribus. Plin. h. n. 36., 26., 17.), те наслиједовати драгуље, да нијесу ни стари ни нови просудиоци старина могли их увијек од правих разликовати. Од бојадисанога су стакла правили читаве посуде и брусили на ње читаве призоре. У гробу цара Севера Александра нађена је стаклена посуда, за коју су држали да је sardonyx (Portland-vasa). За другу опет (sacro catino) из Цесареје држали су, да је од смарагда. Мора да је било тешко правити прозирно стакло, јер се ове врсте роба много цијенила (crystallina, calices crystallini. Plin. h. n. 37., 10., 29.).

Од бојадисанога стакла правили су кипове, наките, наруквице, којих се особито фрагментарно свуда много налази, разнобојне каменчиће за мозајик. Millefiori-бочице се правиле, да су се разнобојни штапићи сложили и заједно сталили, те би од тога резали плочице, које су тако имале једнаку рисарију. Стаклене посуде брусили су на котачу те избрусили натписе, накит у цртама и читаве призоре. Како се све стакло обрађивало, казује Плиниј — flatii figuratur, aliud torno teritur aliud argenti modo caelatur. 36., 26., 66. На округлом или четверокутном калупу надувањем, или тискалом — а стијене се често клијештима наровашују. Извајање је тек брушење на точку.

Ово нам потврђују и наласци. С избрушеним читавим призорима, у модрим и бијелим релијефима, нађена је у Помпејима год. 1837. посуда, на којој је врло умјетно изведен призор бербе, гдје се не зна чему би се више човјек дивио: или композицији рисарије или изради. (Overbeck: Pompei. Leipzig 1875., стр. 553.)

Акламација цара Максимилијана избрушена је на посуди, што је нађена у близини Штрасбурга, а сада је у музеју Тривулзи.

Особита врста, којом су се бавили посебни радници (diatretarii), јесу пако брушене посудице, као да су у мрежи од машлија, које могу бити до 1·5 *cm* високе (vasa diatreta).

По риским ископинама налази се највише посудица и фрагмената од бијелога стакла, које или није прозирно или је слабо прозирно. Од стакла праве се округле стакленке за текућине: за сирће, за вино — potoria, са или без дршка и с уским грлом — ampullae (βόμβολος, λήκοδος); бочице за мирисаве помасти — unguilla, unguentaria; за мирисава уља — balsamaria, olearia. Ако су ваљкастог облика без дршка, зову се и alabastra или onyx, као да су од камена. У жа̑ре (urna ossaria, cineraria, olla) купили би рођаци кости или пепео од спаљенога мртваца, те би то полили млијеком или вином, посушили и спремили. Оваке жа̑ре градили су и од земље као и друге ове врсте посудице[1]). Од стакла има још округлих и четвероугластих врчева са један или два дршка; чаше — pocula, scyphus; здјелице — paterae. Из Помпеја наводи их Овербек стр. 402.

---

[1]) Бочице, које се у гробовима налазе, не ваља држати за lacrimatoria, Thränenfläschchen, као да су тобоже овдје покупљене сузе рођака и пријатеља, проливене на гробу мртваца — већ ко бочице за мирисаве твари, које су се у гроб уз мртваца стављале.

Плоче за прозоре правиле се тако, да су стаклену масу лијевали на углађени камен. Стакленим су се плочама облагале читаве стијене (camerae vitreae).

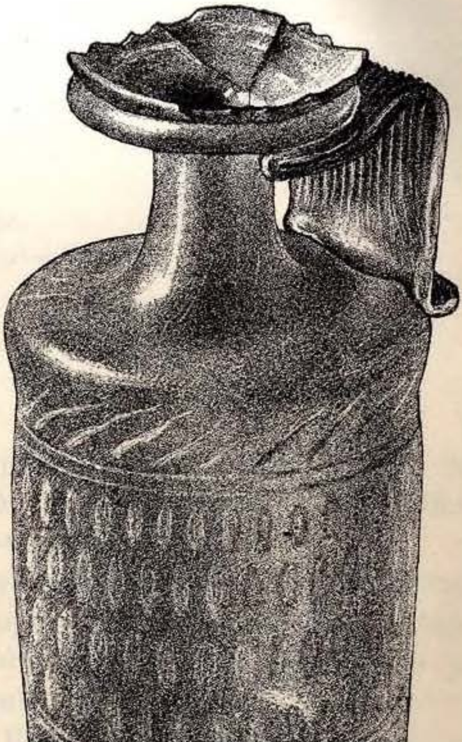

У доданој овдје слици износимо стакленку од бијелога стакла, која је услијед дугога лежања у земљи, гдје се површина стакла почела растварати, добила својство, да се прелијева у бојама дуге. Тим се одликује уопће римско стакло, које је имало мање вапна а више натрона и алуминија него данашње. Ово ће и бити разлог, да римско стакло имаде и понешто друга физикална својства (прозирност, пруживост, тврдоћу), него данашње, пак је било и подвржено другим кемијским промјенама. Облик је наше стакленце ваљкаст, висина 0·245, обим у средини 0·406, премјер дна 0·11, премјер отвора 0·096, који је широк и плитак као здјелица. Руб отвора понешто је оштећен. Држак је плоснат, са 26 пруга наровашен, ширина му је 0·077. Трбух је испруган доље са два круга, над којима су наоколо убрушене косо лежеће пруге, изнад ових има опет круг. Овако је и са горње стране. Средина стакленке испуњена је са 4 редова измјенице брушених хоризонталних зареза елиптичнога облика, дугих 0·02.

Сељак, који ју је нашао, није знао казати, у каквим је приликама била нађена. Не може се дакле поуздано рећи, како је у земљу дошла и овако читава остала; која јој је коначно сврха била и да ли је била у гробу, како се често по гробовима уз скелет налазе стакленице. Тако је н. пр. у Дôњим Врточама у Босни уз женски скелет нађен четвероугласти врчић од стакла, „Гласник“ VI., 425.

Што се њезиног облика и израдбе тиче, то је ова наша од занимљивости с обзиром на наше стране, гдје није познато, барем мени, да ли је овдје већ нађено и брушених стакленица овога облика и ове величине.

Ravna grobišta Iapoda u Ribiću kod Bihaća.

Priopćio

Vejsil Ćurčic,

preparator bos.-herceg. zemaljskoga muzeja[1]).

(Sa 3 tablice i 46 slika u tekstu.)

Uvod.

Gospodin nadgeometar Grauner, kojemu zemaljski muzej imade da zahvali već priličan broj predhistoričkih nahogjaja, našao je od prilike 2·5 *km* od Bišća jedno veliko grobište la-tenskoga doba.

Gosp. Grauner obavijestio je o tome zemaljski muzej, te je pokušao tako povoljnim uspjehom kopati, da je upraviteljstvo zemaljskog muzeja zaključilo da pretraži ovu novu nekropolu u bihaćkom okružju, koje je tako obilato nahogjajima iz la-tenskoga doba.

Grobište nalazi se pokraj mjestanca Ribića, tik desne obale Une.

Mjesto je sasvijem ravno i niko ne bi slutio, da se ovdje nalazi tako znatna nekropola, kako nam ju prikazuje *tablica I.;* ona zaprema plohu od 15 *m* duljine i 15 *m* širine, dakle od prilike 375 m^2.

Pošto se položaj pojedinih grobova pri pokusnom kopanju nije ustanovio, to se je dotično mjesto na tablici označilo šrafiranjem.

Tačnije pretraživanje ove nekropole bi meni povjereno i u jeseni 1896. dadem se na posao. Za kratko vrijeme otvorim oko 100 grobova.

Na žalost morao sam poslije četverodnevnoga rada ušljed velikih jesenskih kiša obustaviti daljnje kopanje.

Nagjene stvari otpremim u Sarajevo.

U proljeće god. 1897. uputi se pokojni kustos gosp. Franjo Fiala u Ribić, da nastavi pretraživanje i da ga sasvijem dovrši. Žalibože ne bi mu dosugjeno, da on ove nalaske obradi, te se ovako osmjelih ja da obradim, što nije bilo njemu sugjeno. Ja sam se trsio, da ovu zadaću

---

[1]) I u ovoj publikaciji uočujemo naknadno djelovanje plodne radinosti pokojnog gosp. Franje Fiale na području predhistoričkih starina Bosne i Hercegovine. U koliko sažaljevamo preranu smrt tog marljivog čovjeka, ipak nas veseli, što smo u piscu ovoga izvještaja dosadanjeg vjernog pomoćnika Fialina, našli i valjanog učenika istoga, koji je megju bosanskim muhamedancima prvi prihvatio taku zadaću, te ju je riješio u duhu svoga skromnog ali vrsnog pokojnoga prijatelja i predstojnika. *Uredništvo.*

riješim prema namjerama pokojnikovim i da rezultate iskopina predočim na isti način, kako ga razabiremo iz tačnog dnevnika.

Ovaj pokus na polju predhistorije neka je posvećen spomenu vrijednome pokojniku, koji me je uvijek kao dobar prijatelj i savjetnik upućivao na rad.

*

Način sahranjivanja u nekropoli kod Ribića potpuno je isti, kako ga do sada opazismo u ostalim la-tenskim grobištima bihaćke krajine. Većim dijelom su se nalazile žare sa paljevinama, a samo 6 kostura.

Lešine spaljivale su se za cijelo na jednom u tu svrhu odregjenom mjestu. To se mjesto doduše nije našlo, ali da je tome bilo tako, zaključujemo po tome, što su spaljene kosti brižno sakupljene i od garevine odvojene te same u žarama sahranjene.

Žare su bile ili nepokrite, ili su bile što se još češće nalazilo sa zdjelom od ilovače poklopljene. Slična takova zdjela služila je u mnogim slučajevima kao podloga. Žare su bile osim toga vrlo često sa jednom ili sa dvjema kamenim pločama prekrivene.

Ovi kameni poklopci bili su ili proste otesane kamene ploče ili su bili zaokruženi ili inače pomnije izragjeni. Nekoliko njih istesano je na način rimskih grobnih poklopaca. Poklopci su različne veličine. Osim žara od ilovače našle su se takogjer 6 valjkaste kamene žare (u grobovima 15., 51., 111., 122., 141., 181.) i jedan četverouglasti sanduk. Kamene žare imale su takogjer poklopce, a u njima bile su smještene druge žare od ilovače, sa ostancima paljevine.

Prilozi bili su položeni ili na paljevini ili su bili paljevinom pomiješani. Prilozima valja pribrojiti osim nakita i neke male posudice od ilovače, smještene bilo u samoj žari, bilo pokraj nje.

Većinom su one priložene posudice bile prazne osim nekoličine, koje sadržavahu ostatke jestiva.

Materijal i oblik posuda iz Ribića[1]) gotovo je isti kao i u Jezerinama, radi čega je dovoljno da uputim na rad Radimskoga, koji je ove posude opširnije opisao, i da u nizu slika prikažem najvažnije oblike ovih posuda.

A. Pokusno prekopavanje.

Za svog pokušaja prekopao je gospodin nadgeometar Grauner svega 12 grobova sa žarama a s ovim sadržajem:

Grob *a)*. Fibula la-tenskoga doba sa oblom pločicom na zavojku zavinute nožice, a na njoj pulka crvene staklovine.

---

[1]) Vidi tablu III.

Grob *b)*. Broncana okovica sa kajiša, velika fibula sa dvije špirale, a megju njima na protegnutoj stremenki četiri velika zrna od jantara, nadalje jedno jantarovo zrnce i držak od ilovaste posude.

Grob *c)*. Fibula srednjeg la-tenskog doba sa dva dugmeta, na zavratku zapon (zurückgebogenes Fussende), jedno zrnce od jantara i množina velikih i malijeh staklenijeh i emaljnijeh zrnaca.

Grob *d)*. Komadić broncane fibule sa dvjema špiralama, 6 zrnaca od jantara i 190 malijeh dugmeta od bronca sa ušicom.

Grob *e)*. 4 broncane okovice; troje ih je na oblik krsta.

Grob *f)*. Jedna broncana fibula kasnijega la-tenskoga doba, jedna fibula srednjega la-tenskoga doba, jedna šivaća igla, jedna srebrna žica sa broncanim kolutom, dva zrnca od jantara i jedno bikonično stakleno zrno.

Grob *g)*. 5 velikih mjedenih kolutića, jedna broncana okovica i 25 okovica u obliku krsta.

Grob *h)*. 37 valjkastih žutih staklenih zrnaca, 95 različitih emaljnih i staklenih zrnaca, 26 jantarovih zrnaca.

Grob *i)*. Kolutić od bronca.

Grob *j)*. Dva broncana kolutića i ulomak jedne srednjo-la-tenske fibule od bronca.

Grob *k)*. Jedna certoška fibula od bronca, jedna velika broncana fibula sa dvije špirale i sa 5 jantarovih zrna na protegnutoj stremenki.

B. Izvještaj o prekopavanju[1].

1. grob. Dubljina 40 *cm*. Razbijena žara nepokrivena, a u njoj samo mrtvačka paljevina.

2. grob. Dubljina 50 *cm*. Razbijena žara nepokrivena sa paljevinom.

3. grob. Dublina 50 *cm*. Kostur položen od juga prema sjeveru, a do njega ilovasta zdjelica.

4. grob. Žara smještena u zdjeli, pokrivena sa drugom zdjelom, a viš nje poklopac od miljevine na način sarkofaga (68 × 53 *cm*).

Megju paljevinom našle su se dvije rimske fibule na baglamu.

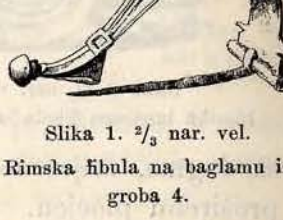

Slika 1. $^2/_3$ nar. vel. Rimska fibula na baglamu iz groba 4.

U jedne je luk jako zavinut i plosnat, a na površini nabran. Luk završuje s jedne strane u široku poprečnu cijev (ovojku), a u njoj zadjenuta je čivija, oko koje se miče igla. S druge strane završuje luk u usku zaponku, a na vrhu joj je dugme. *(Slika 1.)*

---

[1] Gdje se prilozi izrično ne spominju, nije ih ni bilo u žarama.

Druga fibula je prvoj vrlo slična, samo je luk uži i deblji, a nabori po sredini su slabiji.

5. grob. Mali lonac sa paljevinom djeteta pod kamenom pločom.

6. grob. Žara pokrivena sa okruglim kamenim poklopcem i nepravilnom kamenom pločom.

U paljevini bijaše srednjo-la-tenska fibula od broncane žice u jednom komadu načinjena.

7. grob. Dubljina 50 *cm*. Žara sa okruglom pločom pokrivena.

8. grob. Dubljina 55 *cm*. Razbijena žara, pokrita sa četverouglastom kamenom pločom stajala u zdjeli.

9. grob. Dubljina 60 *cm*. Kostur od sjeverozapada prema jugoistoku položen.

10. grob. Dubljina 60 *cm*. Ostaci žare u zdjeli, pokriveni sa jednim poklopcem od ilovače i okruglom kamenom pločom.

Na mrtvačkoj paljevini ovi prilozi:

1. Dvije broncane fibule sa dvije špirale, svaka sa valjkastim jantarovim zrncem na protegnutoj stremenki, slične onima iz Jezerina kod Bihaća.

2. Fibula srednjeg la-tenskoga doba sa lukom, proširenim kao čun.

3. Fibula srednjeg la-tenskoga doba sa sličnim lukom, a na zavratku zaponke prekritim sa okruglom iz tenećeta napravljenom pločicom.

4. Dvije slične fibule, u kojih su plojke okičene sa koraljom.

5. Rimska broncana fibula *(slika 2.)*, kojoj je špirala na pola pokrita četverouglastim žlijebom. Mali sa tri nabrana povora uriješeni luk prolazi kroz dugme, uriješeno koncentričnim krugovima a završuje više zaponka u proširenu pločicu.

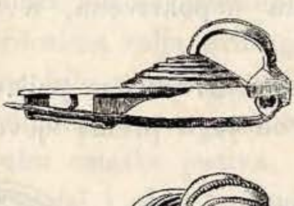

Slika 2. $^2/_3$ nar. vel.
Rimska broncana fibula iz groba 10.

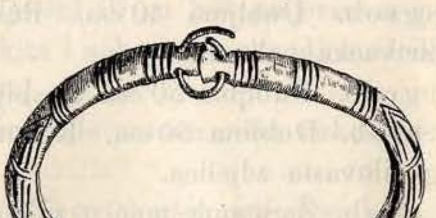

Slika 3. $^2/_3$ nar. vel.
Broncana narukvica iz groba 10.

6. Ranorimska broncana fibula sa baglamom, plosnati luk na širem kraju završuje se u cijevčicu, o koju se veže igla a uži kraj u zaponak.

7. Fibula kasnijega la-tenskoga doba sa kratkom špiralom i dônjom tetivom.

8. Špiralna narukvica od žice uriješene sa zarescima, savita četiri i pol puta.

9. Narukvica od zaobljenog broncanog tenećeta, na oba probušena kraja spojena kolutićem *(slika 3.)*.

10. Male broncane štipalice.

11. Šivaća igla od bronca.

12. 6 fino ispletenih lančića od srebrne žice sa kolutima i privjesama, koje predstavljaju žensko poprsje.

13. 3 uvijene žice sa navješanim kolutićima.

14. 2 plosnata jantareva zrna probušena u sredini i sa kraja.

15. 16 klinastijeh i 89 valjkastijeh zrna od jantara, 6 zrna poput šišarika i 33 dvočunjasta žuta zrna od stakla, 23 okrugla šarena staklena zrna, 85 različitijeh zrna od emalja. Ovi potonji predmeti čini se da su dio prilično bogatog nakita, ako se i neda prosuditi, kako je taj nakit u cjelini izgledao.

16. Okrugljasta pločica od broncanog tenećeta, u sredini probušena.

17. Ulomak jednoga iskrivljenoga kolutića.

18. 3 malene okrugle pločice od srebrnoga tenećeta.

11. grob. Dubljina 65 *cm.* Nepokrivena žara od ilovače a u njoj mrtvačka paljevina sa slijedećim prilozima: Broncana srednjo-la-tenska fibula; ulomci narukvice od broncane žice te ulomci koluta, na jednom kraju široko raskovana.

12. grob. Žara sa poklopcem od ilovače i okruglom miljevom pločom pokrivena i jedna zdjela kao podloga. Prilošci: Veliko oblo plosnato zrno od jantara, koje je u sredini i sa kraja probušeno; dva mala zrna od jantara i 14 bikoničnih žutih staklenih zrna. Kraj žare bio je okomito u zemlju zaboden uviti željezni mač. Duljina oštrice $44^{1}/_{2}$ *cm,* drška $8^{1}/_{2}$ *cm,* najveća širina oštrice $3^{1}/_{2}$ *cm. (Slika 4.)*

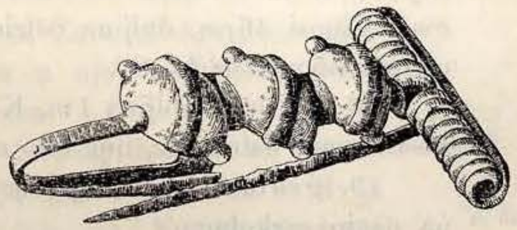

Slika 5. $^{2}/_{3}$ nar. vel.
Broncana srednjo-la-tenska fibula iz groba 13.

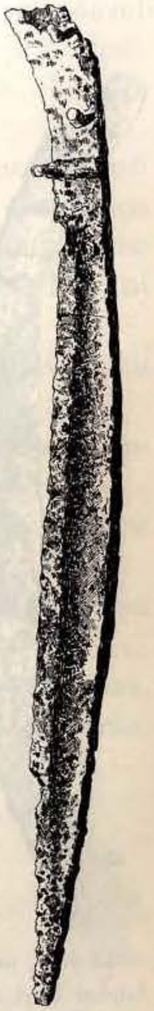

Slika 4. $^{1}/_{4}$ n. vel.
Željezni krivi mač iz groba 12.

13. grob. Dubljina 95 *cm.* Žara sa tri kamene ploče pokrivena. Dvije gornje ploče bijahu nepravilna oblika, a dônja okrugla. U žari mrtvačka paljevinama sa slijedećim prilozima: Broncana srednjo-la-tenska fibula sa oblom pločicom na unatrag zavinutom kraju zaponke; broncana srednjo-

la-tenska fibula, u koje je luk ukrašen sa tri izbočena dugmeta. Ova fibula je saljevena iz jednoga komada *(slika 5.)*. Tri trouglasta privjeska od broncanog tenećeta sa fino spletenim lančićima od bronca.

14. grob. Pod kamenom pločom ležala je sasvijem raspala žara od ilovače sa paljevnijem ostacima.

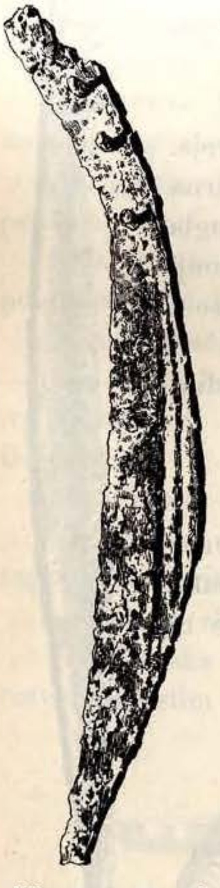

Slika 6. $^1/_4$ nar. vel. Željezni krivi mač iz groba 17.

15. grob. Kamena žara bijaše sa običnom kamenom pločom pokrivena. U istoj se je nalazila žara od ilovače, koja je bila napunjena mrtvačkom paljevinom. Ona je sadržavala slijedeće priloge: Srednjo-la-tensku fibulu od broncane žice sa kratkom špiralom; drugu srednjo-la-tensku fibulu u koje bijaše špirala sa 6 zavoja a tetiva oko vrata omotana. Zaponka urijеšena je na zavinutom kraju sa čvorovima te je kolutićem uz luk pričvršćena i velikim dugmetom ukrašena. Okrugla u sredini probušena pločica od bronca; 3 trouglasta i 4 okruglasta zrna od jantara, jedno dvočunjasto žuto stakleno zrno.

16. grob. Dubljina 95 *cm*. Okrugla kamena ploča kao poklopac, pod njom žara od ilovače sa mrtvačkom paljevinom. Žara je stajala na jednoj zdjeli.

17. grob. Dubljina 95 *cm*. Žara od ilovače u zdjeli, nepravilnom pločom pokrivena. Pokraj žare bio je okomito u zemlju zabodeni krivi mač od željeza. S obje strane noža do povora načinjene su dvije usporedne žlijebi, kojima bi krv oticala. Balčak ima 4 zakovice. Duljina mača iznosi 46 *cm*, duljina oštrice 32 $^1/_2$ *cm*, najveća širina oštrice 55 *mm* *(slika 6.)*.

18. grob. Dubljina 1 *m*. Kostur bez priloga. Pošto su kosti sasma istrunule, nije bilo moguće opredijeliti položaj.

19. grob. U zdjeli stajala je žara, pokrivena poklopcem na način sarkofaga.

20. grob. Dubljina 80 *cm*. Pod nepravilnom pločom ležala je žara. Prilošci: Broncana srednjo-la-tenska fibula sa špiralom od 12 zavoja. Luk proširen je na oblik čamca. Zavinuta zaponka urijеšena je okruglom pločicom, a na njoj bila je nekoć usagjena pločica od caklovine. Broncana šivaća igla i 7 šarenih staklenih zrna. Pokraj žare ležala je mala posudica od ilovače.

21. grob. Žara u zdjeli, prekrivena sa malom nepravilnom pločom. Prilošci su bili zajedno sa lešinom spaljeni i ušljed toga djelomice su pokvareni. Našli su se samo slijedeći ulomci: Brončana srednjo-la-tenska fibula; druga fibula srednjo-la-tenskoga doba, u koje je luk urijеšen sa tri elip-

tična plosnata dugmeta. Osim toga 14 staklenih zrna, koja se poput zlata sjaju i 4 koralna zrnca.

22. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara u zdjeli, pokrita sa poklopcem od ilovače i kamenom pločom. U žari ležala je mala posudica.

23. grob. Žara pokrivena sa nepravilnom pločom od kamena.

24. grob. Dubljina 1·30 *m.* Pločom pokrivena žara stajala je u zdjeli. Prilošci: 6 zrna od jantara, 21 dvočunjasto stakleno žuto zrno, 6 okruglih zrna od stakla, koja se sjaju poput srebra.

25. grob. Dubljina 1·10 *m.* Žara stajala je na jednoj kamenoj ploči i bijaše sa isto takovom, 15 *cm* debelom pokrivena. Prilozi: Broncana srednjo-la-tenska fibula sa špiralom u 6 zavojaka i tetivom oko vrata. Luk se prema kraju zaponke sužuje te ima po vrhu dva žlijeba. Nakitni kolutić.

26. grob. Dubljina 1 *m.* Nepokrivena žara od ilovače sa mrtvačkom paljevinom.

27. grob. Dubljina 1·30 *m.* Nepokrivena žara sa mrtvačkom paljevinom.

28. grob. Dubljina 1 *m.* Nepokrivena žara sa mrtvačkom paljevinom. Kao prilošci našle su se dvije igle od fibule.

29. grob. Dubljina 1·05 *m.* Nepokrivena žara u zdjeli sa mrtvačkom paljevinom.

30. grob. Dubljina 1·10 *m.* Žara sa nepravilnom pločom pokrivena, sadržavala je kao priloge: žuto, valjkasto stakleno zrno, 5 staklenih zrna, koja se sjaju poput zlata.

31. grob. Dubljina 1 *m.* Žara sa okruglom miljevom pločom pokrivena, a u njoj kao prilog jedna fibula kasno-la-tenskoga doba.

32. grob. Dubljina 1·75 *m.* Kostur od istoka prema zapadu položen. Do glave našle su se dvije okovice u obliku koluta *(slika 7.).* Na dônjoj strani ovih koluta nalaze se četiri zakovice (klinčića), kojima su bili pričvršćeni uz koji dio haljine. Rub okićen je na 4 diametralne strane sa po pet zubića.

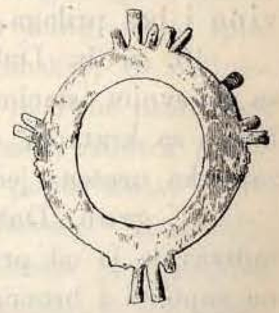

Slika 7. 1/1 nar. vel.
Okovica iz groba 32.

33. grob. Žara sa malom kamenom pločom pokrivena, u njoj broncana narukvica, u koje se krajevi završuju u špirale te su omotani oko grivne, tako da se ova mogla suziti i raširiti.

Nadalje broncani nakitni kolut, jedno okruglo broncano dugme i 25 dugmeta na oblik krsta.

34. grob. Dubljina 1·20 *m.* Žara sa poklopcem od ilovače i kamenom pločom pokrivena. Prilozi: Četiri dvočunjasta žuta staklena zrna.

35. grob. Dubljina 1·20 *m.* Nepokrivena mala žara sa paljevnim ostacima djeteta.

36. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara sa nepravilnom pločom pokrivena, u njoj: 1. Jedna broncana srednjo-la-tenska fibula sa izdubljenim lukom poput čamca. Špirala sastoji se iz 20 zavojaka, spojena gornjom tetivom. Na tetivi je malen kolut nataknut. Unatrag zavinuta zaponka uriješena je sa čvorovima i završuje se u tri šiljka. Srednji je provučen kroz luk, te onda zavinut. 2. Srednjo-la-tenska fibula. Špirala se sastoji iz 22 zavojke. Natrag zavinuta (nožica) zaponka ukrašena je sa okruglom pločicom, koja je sa čunjastom koraljom uriješena. Kroz sredinu koralje prolazi zakovica sa glavicom. Zaponkaa je sa jednim pojasićem na luku pričvršćena. 3. Broncan prsten na jednom kraju plosnato stučen i sa četiri žlijeba okićen. 4. Broncana šivača igla. 5. Malena igla iz bronca sa zavinutom ušicom, o kojoj visi mali kolut. 6. Valjkasto žuto stakleno zrno. 7. Četiri zrna od ćelibara. 8. Devet staklenih zrna, koja se sjaju poput zlata.

37. grob. Žara sa nepravilnom kamenom pločom pokrivena. Prilošci: 1. Dvije broncane srednjo-la-tenske fibule, slične onoj iz groba 36 br. 2. 2. Dvije srednjo-la-tenske fibule sa četiri puta zavijenom špiralom i dônjom tetivom. 3. Šivaća igla od bronca. 4. Okrugla narezuckana zrna od jantara. 5. Tri obična zrna od jantara. 6. Pet staklenih zrna, koja se sjaju poput zlata. 7. Jedno žuto stakleno zrno.

38. grob. Dubljina 1·20 *m.* Žara sa nepravilnom kamenom pločom pokrivena.

39. grob. Dubljina 1·50 *m.* Nepokrivena žara bez mrtvačke paljevine i bez priloga.

40. grob. Dubljina 1·50 *m.* Sasvijem raspadnuta, nepokrivena žara sa paljevnim ostacima; sadržavala je od priloga: Broncanu srednjo-la-tensku fibulu sa kratkom špiralom, čija tetiva se oko vrata omotava, dočim je zaponka urešena jednim plosnatim dugmetom.

41. grob. Dubljina 1·60 *m.* Žara sa mrtvačkom paljevinom u zdjeli, sadržavala je od priloga: Rano rimsku provincijalnu fibulu sa dvije rupice na zaponci i broncanu šivaću iglu.

42. grob. Dubljina 1·40 *m.* Na zdjeli, *tabla II., slika 5.* postavljena žara, sa sarkofagnim poklopcem pokrivena, sadržavala je osim paljevnih ostataka emaljno zrno sa modro bijelim očima, dva okrugla srebrnasto sjajna staklena zrna, dvije četverouglaste Millefiori-pločice. Slične pločice nagjene su u Gurini u Obergailthal (Koruška; prispodobi: A. B. Meyer, Gurina, str. 77.). Ove pločice su tvorene iz tankih, žutih, crvenih, bijelih i crnih štapića, koji su na taj način poredani, da u prorezu izgledaju kao mozaik.

43. grob. Dubljina 1·40 *m.* Malena posudica *tabla II., slika 15.* sa ostatcima paljevine.

44. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara, pokrivena sa dvjema nepravilnim kamenim pločama, sadržavala je osim paljenih ostataka jedno zrno od jantara.

45. grob. Dubljlna 1·05 *m.* Isto kao grob 44.

46. grob. Dubljina 1·30 *m.* Nepokrivena žara od ilovače sadržavala je mrtvačku paljevinu i jedno jantarevo zrno.

47. grob. Dubljina 1·30 *m.* Isto kao grob 46.

48. grob. Žara je stajala na zdjeli, sa nepravilnom pločom pokrivena, bez priloga.

49. grob. Dubljina 1·30 *m.* Žara *tabla II., slika 8.* sa nepravilnom pločom od kamena pokrivena, sadržavala je od priloga: 1. broncanu srednjo-la-tensku fibulu sa 12 puta zavijenom špiralom i gornjom tetivom. Luk je na oblik čamca; 2. narukvicu iz broncane žice, krajevi zavinuti su na ušicu; 3. šest zrna od ćelibara; 4. devet trouglastih žutih staklenih zrna; 5. 77 na dônjoj strani pozlaćenih zrna od stakla.

50. grob. Dubljina 1·40 *m.* Žara sa kamenom pločom pokrivena. Megju paljevnim ostatcima našla se rano-rimska provincijalna fibula, dva valjkasta jantareva zrna, privjese od broncane žice i dva koluta.

51. grob. Dubljina 1·25 *m.* Pod dvjema nepravilnim pločama ležala je valjkasta kamena žara sa okruglim poklopcem pokrivena. U ovoj druga crveno pečena ilovasta žara. Prilošci: 1. broncana srednjo-la-tenska fibula; 2. broncana fibula sa dvjema špiralama; na protegnutoj stremenci nataknuta su dva okrugla i jedno veliko duguljasto, s jedne strane splošteno zrno od jantara (slične u Jezerinama, vid. Radimský); 3. srednjo-la-tenska fibula od broncane žice; 4. okrugla, u sredini i na rubu probušena pločica od ćelibara; 5. 32 jantareva zrna; 6. dva olukasta, iznutra pozlaćena staklena zrna; 7. 41 stakleno zrno, koje se sjaje poput zlata.

52. grob. Dubljina 1·25 *m.* Žara sa poklopcem od ilovače i kamenitim sarkofagnim poklopcem. Prilošci: 1. broncana rano-rimska provincijalna fibula; 2. okrugla plosnata fibula, na sredini poput krsta probita; 3. 27 staklenih zrnaca.

53. grob. Dubljina 1·30 *m.* Žara na zdjeli sa sarkofagnim poklopcem pokrivena. Prilošci: 1. dvije rano-rimske provincijalne fibule; 2. velika srednjo-la-tenska fibula sa čunastim izdubljenim lukom; 3. mala broncana štipalica; 4. tri zelenkasta i tri žuta pupčasta staklena zrna i jedno slično ėmaljno zrno sa modrim očima.

54. grob. Dubljina 1·40 *m.* Žara sa običnom kamenitom pločom pokrivena. U žari mala posuda od ilovače bez ikakvih drugih priloga.

55. grob. Dubljina 1·45 *m.* Žara na zdjeli i s drugom pokrivena.

56. grob. Dubljina 1·50 *m.* Nepokrivena žara sa paljevnim ostacima djeteta. Prilošci: 1. velika srednjo-la-tenska fibula sa čunastim lukom, koji je oko ruba uriješen sa dva žlijeba. Špirala ima 18 zavojaka i gornju tetivu. Zavraćena zaponka je udubinama i dugmetima obilno okićena *(slika 8.)*; 2. dvije broncane fibule sa dvjema špiralama i po jednim jantarevim zrnom nepravilna oblika na ispruženoj stremenci; 3. dvije kasno-la-tenske fibule sa kratkom špiralom i dônjom tetivom; 4. broncana stipalica; 5. okrugla, od srebrnoga tenećeta skovana pločica sa čovječijim poprsjem i sa dva uokvirena koluta *(slika 9.)*; 6. sedam od srebrnoga tenećeta skovana zrna *(slika 10.)*; 7. dvije na krajevima uvite žice srebrne sa malenim kolutima od bronca i sa četiri privjese na oblik ženskih poprsja, koje valjdà spadahu istome nakitu *(slika 11. a i b)*; 8. dva sa broncanom žicom spojena jantareva zrna u obliku bikovljih glava sa kolutima *(slika 12.)*; 9. okruglo plosnato zrno od ćelibara, u sredini i na rubu probušeno; 10. 64 jantareva zrna.

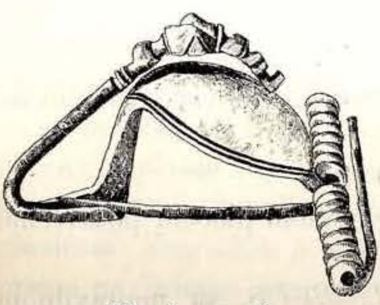

Slika 8. nar. vel.
Srednjo-la-tenska fibula iz groba 56.

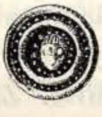

Slika 9. nar. vel.
Čovječija mačkara iz groba 56.

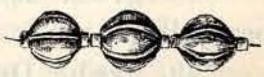

Slika 10. nar. vel.
Srebrna zrna (ananas) iz groba 56.

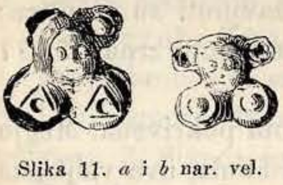

Slika 11. *a* i *b* nar. vel.
Srebrne privjese iz groba 56.

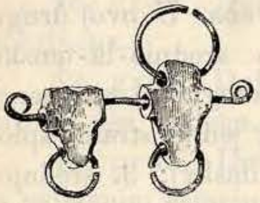

Slika 12. nar. vel.
Jantareva zrna iz groba 56.

57. grob. Dubljina 1·50 *m.* Odmah do prvašnje žare stajala je na zdjeli druga, pokrivena sa sarkofagnim poklopcem. Prilošci: 104 jantareva zrna i pet duguljastih koralnih zrnaca, broncana šivaća igla i jedan broncani prsten, kojemu je kamen izgubljen.

58. grob. Dubljina 1·50 *m.* Valjkasta obrnuta posuda od ilovače, sa probitim dnom, sa malo paljevnih ostataka i ulomaka srednjo-la-tenske fibule i zrnom od jantara.

59. grob. Dubljina 1·60 *m.* Žara od ilovače, nepravilnom kamenom pločom pokrivena. Prilozi: 1. srednjo-la-tenska fibula sa pločicom na zavraćenoj nozi, obloženoj koraljom. Luk je čunast i izdubljen; 2. fibula, slična onoj prvoj sa čvorastom zaponkom; 3. privjesa u obliku

pločice, drugom pločom od srebra obložena, koja predstavlja čovječji obraz; 4. tri valjkasta zrnca od jantara i osam duguljastih crvenih koraljnih zrna.

60. grob. Dubljina 1·50 *m*. Žara, nepravilnom kamenom pločom pokrivena. Prilozi: broncana srednjo-la-tenska fibula.

61. grob. Dubljina 1·50 *m*. Žara, kamenom pločom pokrivena.

62. grob. Dubljina 1·55 *m*. Žara *(tabla II., slika 16.)* na zdjeli, pokrita zdjelom i kamenom pločom. Prilozi: 28 valjkastih jantarevih zrna.

63. grob. Zdjelica *(slika 13.)* od ilovače sa zdjelom pokrivena.

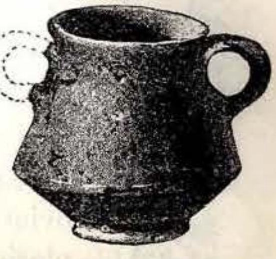

Slika 13. $^1/_3$ nar. vel.
Zdjelica iz groba 63.

64. grob. Dubljina 1·50 *m*. Žara na zdjeli, poklopcem od ilovače i kamenom pločom pokrivena. Prilozi: velika srednjo-la-tenska fibula sa velikim dugmetom na zavraćenoj zaponci, šivaća igla od bronca i trouglasto jantarevo zrno.

65. grob. Dubljina 1·30 *m*. Žara na zdjeli, okruglom kamenom pločom pokrivena. Prilozi: broncani kolut i dva trouglasta jantareva zrna.

66. grob. Dubljina 1·25 *m*. Nepravilnom pločom od kamena pokrivena žara sadržavala je: 1. jednu rano-rimsku provincijalnu fibulu; 2. broncanu štipalicu.

67. grob. Dubljina 1·30 *m*. Kamena ploča, a pod njom žara sa paljevinom. Prilozi: 1. dvije srednjo-la-tenske fibule od broncane žice; 2. jedan kolut.

68. grob. Dubljina 1·40 *m*. Žara na zdjeli, nepravilnom pločom od kamena pokrivena.

69. grob. Dubljina 1·40 *m*. Žara na zdjeli, nepravilnom kamenom pločom pokrivena. Prilošci: jedna šivaća igla i 40 jantarevih zrna.

70. grob. Dubljina 1·35 *m*. Žara sarkofagnim poklopcem pokrivena.

71. grob. Dubljina 1·40 *m*. Žara običnom kamenom pločom pokrivena.

72. grob. Dubljina 1·45 *m*. Žara okruglom pločom pokrivena.

73. grob. Dubljina 1·35 *m*. Žara nepravilnom pločom pokrivena.

74. grob. Žara na zdjeli, poklopcem od ilovače pokrivena. U njoj se je našla broncana rano-rimska provincijalna fibula.

75. grob. Dubljina 1·50 *m*. Nepokriven lončić s paljevnim ostacima.

76. grob. (?) Mala zdjelica pod sarkofagnim poklopcem.

77. grob. Pod istom kamenom pločom od groba 76. stajaše pokraj zdjelice žara. Moguće da je ona mala zdjelica pod brojem 76. bila prilog ovoj žari.

78. grob. Dubljina 1·60 *m*. Žara na zdjeli, poklopcem od ilovače i čunastim kamenim poklopcem pokrivena. Pokraj žare bijaše okomito u zemlju zaboden uviti željezni mač. Na dršku vide se tri zakovice. Duljina je mača 38 *cm*, najveća širina 4 $^1/_2$ *cm (slika 14.)*. U žari našle su se dvije rano-rimske provincijalne fibule.

79. grob. Dubljina 1·45 *m*. Nepokrivena žara.

80. grob. Nepokrivena mala zdjelica.

81. grob. Pod nepravilnom kamenom pločom žara sa ovim prilošcima: četiri valjkasta zrnca, okrugla jantareva pločica, jedno jantarevo zrnce.

82. grob. Nepokrivena žara sa ulomcima srednjo-latenske željezne fibule.

83. grob. Žara pod okruglom pločom.

84. grob. Žara kao pod brojem 83., sa valjkastim zrncem.

85. grob. Dubljina 1·80 *m*. Žara, smještena u zdjeli.

86. grob. Dubljina 1·70 *m*. Žara, kamenim poklopcem pokrivena.

87. grob. Dvije žare pod nepravilnom pločom. Jedna stajaše na zdjeli, a u njoj se našla fibula kasno-la-tenskoga doba. Druga krugljasta crna žara imala je ove priloge: 1. srednjo-la-tensku fibulu od brončane žice; 2. srednjo-latensku fibulu sa obloženom pločicom na zavinutoj zaponci i sa čvorovima na vratu; 3. broncanu fibulu sa dvjema špiralama; 4. okrnjenu srednjo-la-tensku fibulu; 5. šivaću iglu; 6. šest jantarevih zrna i jedno stakleno običnō zrnce.

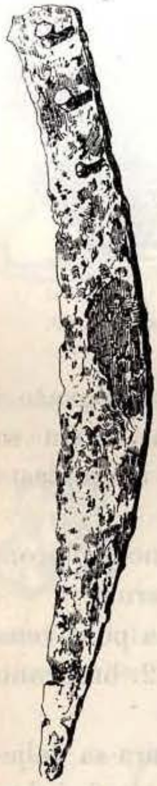

Slika 14. $^1/_2$ n. vel. Željezni mač iz groba 78.

88. grob. Dubljina 1·60 *m*. Nepokrivena žara.

89. grob. Izbočena žara s višekutnom kamenom pločom pokrivena, pod kojom su bile još dvije male posudice. Jedna od ovih dvaju sadržavala je paljevne ostatke i dva trouglasta i 15 valjkastih jantarevih zrna, jedno valjkasto žuto stakleno zrno i jedno koraljno.

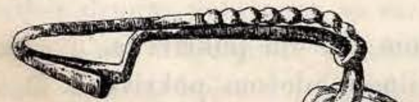

Slika 15. nar. vel. Srednjo-la-tenska fibula iz groba 92.

90. grob. Dubljina 1·50 *m*. Megju rbinama jedne žare našlo se je zeleno rebrovito stakleno zrno.

91. grob. Žara pod kamenom pločom. Prilošci: broncana srednjo-la-tenska fibula sa jednom plojkom na zavinutoj zaponci. Pokraj žare mala posudica.

92. grob. Dubljina 1·60 *m*. Pod kamenom pločom ležala je žara. Prilošci: 1. srednjo-la-tenska fibula (prsobranasta); 2. srednjo-la-tenska fibula. Zaponka je čvorovima uriješena. *(Slika 15.)*

93. grob. Dubljina 1·60 *m*. Žara sa kamenim poklopcem. Prilošci: dvije srednjo-la-tenske fibule od broncane žice sa kratkom špiralom i dônjom tetivom.

94. grob. Žara sa kamenom pločom.

95. grob. Dubljina 1·25 *m*. Žara na zdjeli s poklopcem od ilovače. Prilošci: 2 jantareva zrna, 18 bikoničkih žutih staklenih zrnaca, 1 emaljno zrno i jedan broncani nakitni prsten.

96. grob. Žara na zdjeli sa četverouglastim poklopcem. Prilošci: kasno-la-tenska fibula sa jako savinutim lukom.

97. grob. Dubljina 1·55 *m*. Žara sa četverouglastim poklopcem.

98. grob. Dubljina 1·60 *m*. Kao gore. Prilošci: rano-rimska provincijalna fibula.

99. grob. Dubljina 1·60 *m*. Žara na zdjeli, poklopcem od ilovače i sarkofagnom pločom pokrivena. Prilošci: rano-rimska provincijalna fibula.

100. grob. Dubljina 1·80 *m*. Žara na zdjeli, poklopcem od ilovače i jednom četverouglastom pločom pokrivena. Prilošci: 1. špiralna narukvica od 12 zavojaka; oba su kraja zavinuta na kolutić i u jednom je mali broncani kolut uvješen; 2. srebrna srednjo-la-tenska fibula, kojoj je nožica odbijena; 3. dva sitno spletena srebrna lančića. Na krajevima vise uvješeni kolutići od bronca; 4. 4 prstena od broncane žice; 5. šivaća igla; 6. množina bijelih i modrih gmiza i koraljnih zrna.

101. grob. Dubljina 1·65 *m*. Žara *(tabla II., slika 9.)* na zdjeli, izbočena, poklopcem od ilovače i čunjastim poklopcem od kamena pokrivena.

102. grob. Dubljina 1·65 *m*. Velika žara sa okruglim poklopcem od kamena.

103. grob. Dubljina 1·50 *m*. Nepokrivena žara.

104. grob. Žara u zdjeli sa zdjelom i kamenim poklopcem pokrivena. Prilošci: dvije broncane narukvice. Krajevi su u malim špiralnim cijevčicama okolo koluta omotani i dadu se lasno pomicati. Broncana rano-rimska provincijalna fibula. Ulomci jedne srebrne naušnice.

105. grob. Dubljina 1·20 *m*. Nepokrivena žara *(tabla II., slika 7.)*.

106. grob. Dubljina 1·20 *m*. Kao i gore.

107. grob. Žara na zdjeli, poklopcem od ilovače i sarkofagnom pločom pokrivena. Okolo žare ležahu četiri male posudice. Dvije od njih bile su napunjene s paljevnim ostacima. U žari su se našli ovi predmeti: dvije narukvice od broncane žice, 6 rano-rimskih provincijalnih fibula *(slika 16.)*.

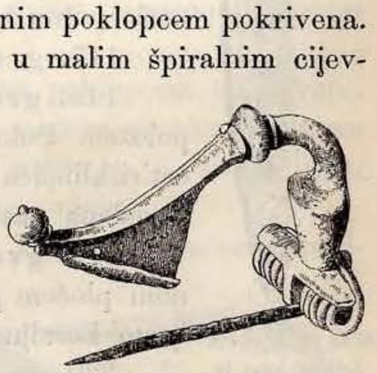

Slika 16. nar vel.
Rimska provincijalna fibula
iz groba 107.

108. grob. Žara sa poklopcem od ilovače i okruglom kamenom pločom. Žara je stajala na jednoj zdjeli *(tabla II., slika 1.)*.

109. grob. Žara na zdjeli, poklopcem od ilovače i sarkofagnom pločom pokrivena.

110. grob. Žara na zdjeli, poklopcem od ilovače i kamenom pločom pokrivena. Pokraj žare stajala je mala posudica. Prilošci: 1. dvije ranorimske provincijalne fibule; 2. broncana fibula na način okrugle pločice; sredina je poput krsta probijena *(slika 17.)*; 3. rimska fibula na baglamu *(slika 18.)*; 4. dvije narukvice; 5. dva prstena od broncane žice; 6. šest okruglih gmiza, jedno oveće stakleno zrno i jedno emaljno zrno.

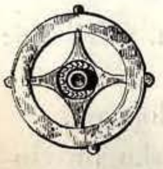
Slika 17. nar. vel. Rimska fibula na način pločice iz groba 110.

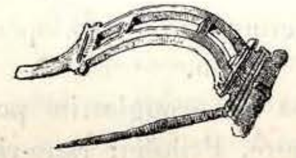
Slika 18. nar. vel. Rimska fibula na baglamu iz groba 110.

111. grob. Dubljina 1·70 *m.* Kamena žara sa poklopcem. U žari su se našli crijepovi od ilovaste žare i paljevni ostatci.

112. grob. Dubljina 1·10 *m.* Nepokrivena krugljasta žara od ilovače.

113. grob. Dubljina 1·50 *m.* Nepokrivena žara a do nje mala posudica. Kao priložak se je našao jedan gvozdeni kolutić.

114. grob. Dubljina 1 *m.* Žara *(tabla II., slika 14.)*, nepravilnom kamenom pločom pokrivena.

115. grob. Dubljina 1·25 *m.* U nepokrivenoj žari se je našlo 18 broncanih dugmeta sa ušicom i jedno emaljno zrno.

116. grob. Dubljina 1·50 *m.* U nepokrivenoj žari se je našlo jedno broncano dugme i okovica u obliku krsta.

117. grob. Dubljina 1·20 *m.* Kostur sasvijem rastrošen.

118. grob. Dubljina 1·30 *m.* Kostur od juga prema sjeveru položen. Pokraj glave ležala je kolutasta olovna okovica sa četiri klinčića na dônjoj strani i sa četiri duguljasta diametralno poredana nastavka, svaki sa pet zubaca.

119. grob. Dubljina 1·20 *m.* Žara, nepravilnom kamenom pločom pokrivena. Prilošci: rano-la-tenska fibula i duguljasto koraljno zrno.

120. grob. Dubljina 1·70 *m.* Žara na zdjeli, poklopcem od ilovače i kamenom pločom pokrivena. Pokraj žare stajao je krivi željezni mač, koji je bio okomito zaboden u zemlju *(slika 19.)*. U žari se je našlo: 1. broncana kasno-la-tenska fibula; 2. kolut od bronca.

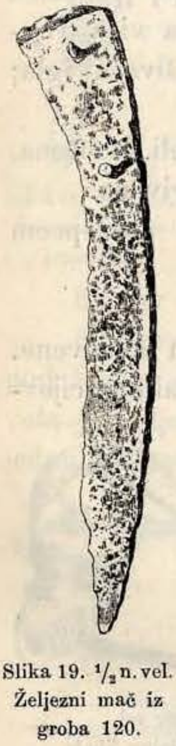
Slika 19. $^1/_2$ n. vel. Željezni mač iz groba 120.

121. grob. Dubljina 1·70 *m.* Žara, pokrivena nepravilnom kamenom pločom. Kao prilog našao se je jedan ulomak od rimske fibule na baglamu. Lijevo do žare mala posudica.

122. grob. Dubljina 1·75 *m.* Kamena žara na način bureta sa kamenim poklopcem. U istoj ležala je žara od ilovače. Na paljevnim ostacima ležao je mali pehar (Skyphos) s visokim stalkom i dvjema ručicama. Vrč je obojen bijelim i crvenim prugama i jednim redom bijelih tačaka (piknjica, *slika 20.).* Nadalje zdjelica od ilovače. Megju paljevnim ostacima našlo se je: 1. velika broncana fibula sa dvije špirale i sa jednim velikim prutastim zrnom od jantara na spruženoj stremenci; 2. velika srednjo-la-tenska fibula sa dugačkom špiralom (24 zavojke). Tetiva je omotana oko vrata. Na zavinutoj zaponci nalaze se velika dugmeta; 3. mala srednjo-la-tenska fibula; 4. broncana štipalica; 5. dva okrugla, u sredini i na rubu probušena jantareva zrna; 6. 76 valjkastih zrnaca od jantara; 7. dva jantareva zrna, izragjena na način životinjskih glava. (Ispodobi *tablu I.)*

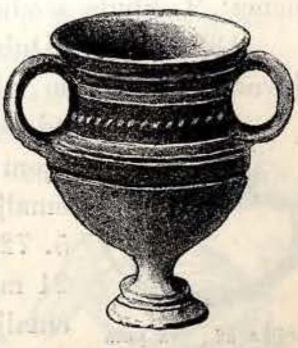
Slika 20. $^1/_3$ nar. vel.
Skyphos iz groba 122.

123. grob. Dubljina 1·75 *m.* Žara na zdjeli, kamenom pločom pokrivena. Prilošci: veliko valjkasto jantarevo zrno, 22 mala različita zrna i tri žute gmize u obliku šišarike.

124. grob. Dubljina 1·25 *m.* Žara od ilovače sa kamenim poklopcem.

125. grob. Dubljina 1·35 *m.* Megju rbinama žare ležala je rano-rimska provincijalna fibula i jedna broncana okovica u obliku krsta.

126. grob. Dubljina 1·35 *m.* Pod nepravilnom kamenom pločom stajala je žara od ilovače.

127. grob. Dubljina 1·40 *m.* Žara, pokrivena poklopcem od ilovače. Prilošci: 1. rano-rimska provincijalna fibula; 2. malena rimska fibula na baglamu; 3. kolut; 4. 34 broncana dugmeta s ušicama; 5. šivaća igla; 6. broncana okovica sa pojasa; 7. ulomci željeznog noža.

128. grob. Dubljina 1·70 *m.* Žara, malenom kamenom pločom pokrivena. Prilošci: 56 jantarevih zrna i ulomci privjesa od srebrnog tenećeta.

129. grob. Dubljina 2 *m.* Pod kamenim poklopcem razbijena žara. Prilošci: rano-rimska provincijalna fibula i nakitni prsten.

130. grob. Dubljina 1·70 *m.* Žara na zdjeli, poklopcem od ilovače i sarkofagnom

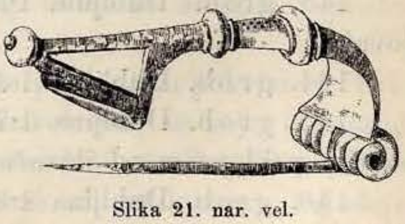
Slika 21. nar. vel.
Rimska provincijalna fibula iz groba 130.

pločom od kamena pokrivena. Priložak: rano-rimska provincijalna fibula *(slika 21.)*.

131. grob. Dubljina 1·50 *m*. U dubokoj zdjeli stajala je žara, pokrita poklopcem od ilovače i kamenom pločom. Prilošci: 1. broncana fibula sa dvije špirale i velikim prutastim zrnom od jantara na spruženoj stremenci; 2. fibula srednjo-la-tenskoga doba; 3. šivaća igla od bronca.

132. grob. Dubljina 1·30 *m*. Žara na zdjeli, pokrita poklopcem od ilovače i kamenom pločom. Prilošci: 1. dvije rimske provincijalne fibule od željeza; 2. željezni prsten sa žutim kamenom a na njem urezan pas, gdje zeca hvata *(slika 22.)*; 3. zelena emaljna zrna u obliku ananasa; 4. 39 jantarevih zrna; 5. 72 gmize, koje se sjaju poput srebra; 6. tri žute gmize, 21 maleno plavo i tri velika sa žuto-bijelim očima uriješena emaljna zrna.

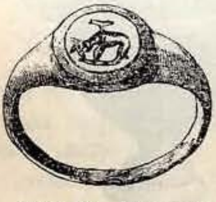

Slika 22., dva puta povećano.
Prsten iz groba 132.

133. grob. Dubljina 1·70 *m*. Žara sa kamenom pločom. Pokraj žare jedna mala posudica sa kalciniranim kostima.

134. grob. Dubljina 50 *cm*. Nepokrivena žara.

135. grob. Dubljina 1·20 *m*. Velika izbočena žara megju dvjema pločama sa strane, pokrita nepravilnom pločom od kamena. Našle su se u žari dvije četverouglaste probušene okovice od bronca.

136. grob. Dubljina 1·60 *m*. Žara sa okruglim kamenim poklopcem.

137. grob. Dubljina 1·40 *m*. Žara sa okruglim kamenim poklopcem. Pokraj žare bila je mala posudica.

138. grob. Dubljina 1·50 *m*. Žara na zdjeli, pokrita nepravilnom kamenom pločom. Prilošci: srednjo-la-tenska fibula sa velikim dugmetom na zavraćenoj zaponci.

139. grob. Dubljina 1·50 *m*. U nepokrivenoj žari našla se je fibula srednjo-la-tenskoga doba.

140. grob. Dubljina 1·40 *m*. Nepokrivena žara.

141. grob. Dubljina 2 *m*. Valjkasta kamena žara bez dna ležala je nepokrita i prazna.

142. grob. Dubljina 1·40 *m*. U žari, pokrivenoj nepravilnom kamenom pločom, našlo se je ulomaka od željezne i broncane fibule.

143. grob. Dubljina 1·95 *m*. Žara na zdjeli, pokrita poklopcem od ilovače.

144. grob. Dubljina 1·35 *m*. Nepokrivena žara.

145. grob. Dubljina 1·70 *m*. Velika izbočena žara *(tabla II., slika 10.)*, pokrita poklopcem od ilovače i kamenom pločom. Srednjo-la-tenska fibula.

146. grob. Dubljina 1·80 *m*. Žara na zdjeli, pokrivena sa poklopcem od ilovače i nepravilnom kamenom pločom. Pokraj žare dvije male

posudice. U žari se je našla rano-rimska provincijalna fibula i jedna narukvica od broncane žice.

147. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa kamenim poklopcem.

148. grob. Dubljina 50 *cm.* Kao gore.

149. grob. Dubljina 50 *cm.* Kao gore.

150. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa podlogom bila je pokrivena poklopcem od ilovače i kamenom pločom. Rano-rimska provincijalna fibula.

151. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara sa poklopcem od ilovače.

152. grob. Dubljina 2 *m.* Žara na zdjeli, poklopcem od ilovače i kamenom pločom pokrivena. Prilošci: 1. srebrna fibula sa dvije špirale. Na spruženoj stremenci nalazi se jedno jajoliko zrno od jantara, koje je unakrst okovano sa pojasićima od srebrnog tenećeta *(slika 23.)*; 2. broncana rimska fibula na baglamu; 3. okruglo pločasto zrno od jantara sa dva uvješena koluta od bronca.

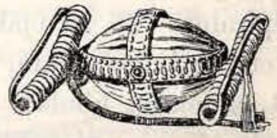

Slika 23. nar. vel.
Dvošpiralna fibula od srebra iz groba 152.

153. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara na zdjeli, pokrivena poklopcem od ilovače i nepravilnom pločom od kamena. Prilošci: 1. srednjo-la-tenska fibula od bronca *(slika 24.)*; 2. srednjo-la-tenska fibula od broncane žice; 3. srednjo-la-tenska fibula od broncane žice. Kraj glave proširuje se u jednu trouglastu pločicu. Na dônjoj strani prelazi opet u žicu te tvori špiralu *(slika 25.)*; 4. broncana narukvica sa zavinutim krajevima; 5. devet trouglastih žutih gmiza, dvije gmize u obliku šišarice, dvije okrugle bijele, jedna bikonična žuta gmiza i 39 raznih malih zrnaca.

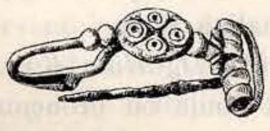

Slika 24. nar. vel.
Srednjo-la-tenska fibula iz groba 153.

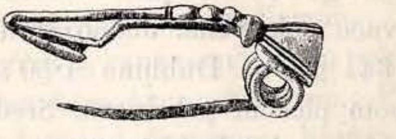

Slika 25. nar. vel.
Srednjo-la-tenska fibula iz groba 153.

154. grob. Dubljina 2 *m.* Žara na zdjeli, pokrivena poklopcem od ilovače i kamenom pločom. Trouglasto zrno od jantara.

155. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara u dubokoj zdjeli *tabla II., slika 2.*, pokrivena poklopcem od ilovače. Kao prilog našla se srednjo-la-tenska fibula od broncane žice.

156. grob. Dubljina 1·90 *m.* Žara kamenim poklopcem pokrivena. Prilošci: 1. rimska fibula na baglamu; 2. broncana narukvica, na kojoj je kolutić uvješen; 3. tri trouglaste i 11 gmiza poput šišarice i 26 raznih malenih zrna.

157. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara sa kamenim poklopcem. Prilošci: 1. jedno pločasto i 20 valjkastih zrna od jantara; 2. broncana kasno-

la-tenska fibula; 3. ulomci jedne dvošpiralne fibule; 4. dvije šivaće igle; 5. dva malena broncana koluta.

158. grob. Dubljina 1·10 *m*. Žara na zdjeli, poklopcem od ilovače i kamenom pločom pokrivena. Pokraj žare jedna mala posudica *(tabla II., slika 4.)*.

159. grob. Dubljina 1·50 *m*. Isto kao i grob 158., ali bez poklopca od ilovače.

160. grob. Dubljina 1·50 *m*. Isto kao grob 159.

161. grob. Dubljina 1·70 *m*. Kao kod groba 158. Kao prilošci su se našli: 1. dvošpiralna fibula od željeza sa jednim jantarevim zrnom na ispruženoj stremenci; 2. željezna srednjo-la-tenska fibula sa velikom špiralom (26 zavojaka); 3. srednjo-la-tenska fibula od željeza sa omotanom tetivom oko vrata. Natrag zavinuta zaponka urešena je sa tri dugmeta; 4. defektna fibula; 5. 68 valjkastih zrna od ćelibara; 6. željezna šivaća igla; 7. ulomci željeznoga noža.

162. grob. Dubljina 1·30 *m*. Žara na zdjeli, pokrivena poklopcem od ilovače i nepravilnom kamenom pločom. Prilošci: 1. srednjo-la-tenska fibula sa pločicom na zavinutoj zaponci. Pločica urešena sa koraljom; 2. šivaća igla i 3. tri jantareva zrna.

163. grob. Dubljina 2 *m*. Žara na zdjeli, kamenom pločom i poklopcem od ilovače pokrivena. Jedno jantarevo i 2 emaljna zrna.

164. grob. Dubljina 1·50 *m*. Žara *(tabla II., slika 6.)* na zdjeli, kamenom pločom pokrivena. Srednjo-la-tenska fibula od broncane žice.

165. grob. Dubljina 1·30 *m*. Žara od ilovače, kamenom pločom pokrivena.

166. grob. Dubljina 1·70 *m*. Kao gore. *(Tabla II., slika 14.)*

167. grob. Dubljina 1·70 *m*. Žara na zdjeli, poklopcem od ilovače i jednom nepravilnom kamenom pločom pokrivena.

168. grob. Kao gore. Prilošci: dva broncana i jedan željezni nakitni kolut.

169. grob. Dubljina 1·90 *m*. Kao gore. Priložak: srednjo-la-tenska fibula od broncane žice.

170. grob. Dubljina 1·70 *m*. Kao gore.

171. grob. Dubljina 1·80 *m*. Jedna veća i jedna manja ilovasta žara, pokrivena sa sarkofagnim poklopcem. U većoj žari našlo se je: 1. rimska provincijalna fibula; 2. 7 srebrnasto sjajnih gmiza; 3. ulomci od srebrnih naušnica.

172. grob. Dubljina 1·60 *m*. Žara sa kamenim poklopcem. U žari našla se je na paljevnim ostacima malena posudica od ilovače.

173. grob. Dubljina 1·80 *m*. Žara sa kamenim poklopcem.

174. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara s okruglim kamenim poklopcem. Kao prilog našla se je velika srednjo-la-tenska fibula *(slika 26.)* i broncano dugme.

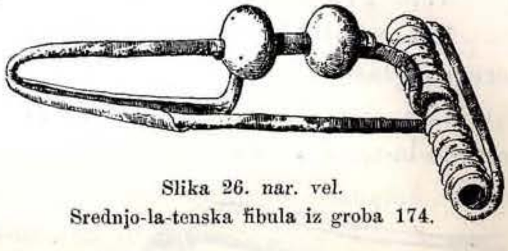

Slika 26. nar. vel.
Srednjo-la-tenska fibula iz groba 174.

175. grob. Dubljina 1·55 *m.* Nepokrivena žara.

176. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara sa velikim loncem i sa tri nepravilne kamene ploče pokrivena. Prilošci: dvije željezne šivaće igle, 35 žutih gmiza i jedna bijela prutasta gmiza.

177. grob. Žara sa kamenim poklopcem. U istoj se našla mala posudica. Prilošci: srednjo-la-tenska fibula, valjkasto zrno od jantara, bijela gmiza na žici sa uvješenim kolutima. Pokraj žare ležala je mala posudica.

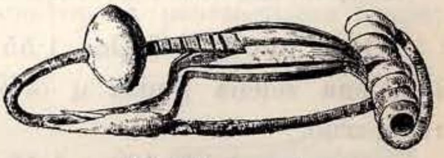

Slika 27. nar. vel.
Srednjo-la-tenska fibula iz groba 178.

178. grob. Dubljina 1·30 *m.* Žara sa okruglim kamenim poklopcem. Priložak: srednjo-la-tenska fibula *(slika 27.).*

179. grob. Dubljina 1·40 *m.* Žara sa kamenim poklopcem.

180. grob. Dubljina 2 *m.* Kao gore.

181. grob. Dubljina 1·50 *m.* Kamena žara sa sarkofagnim poklopcem. U istoj crveno pečena žara od ilovače sa zdjelom kao podlogom.

182. grob. Dubljina 2 *m.* Žara nepravilnom kamenom pločom pokrivena.

183. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara sa kamenim poklopcem. Prilošci: 29 broncanih dugmeta, 10 nakitnih koluta od ljevenoga bronca, dvije broncane okovice sa 4 klinčića.

184. grob. Dubljina 1·50 *m.* Nepokrivena žara. Prilošci: 1. srednjo-la-tenska fibula; 2. broncani nakitni kolut.

185. grob. Dubljina 1·55 *m.* Žara sa kamenim poklopcem. Prilošci: srednjo-la-tenska fibula, broncana pinceta, nakitni kolut, šivaća igla, zrno od jantara i gmiza.

186. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara sa poklopcem od ilovače i kamenom pločom. Prilošci: 30 gmiza, dva modra emaljna zrna za plavo-bijelim očima i ulomci od špiralnih umotaka.

187. grob. Dubljina 1·60 *m.* Žara sa kamenim poklopcem.

188. grob. Dubljina 1 *m.* Žara sa kamenim poklopcem. Velika srednjo-la-tenska fibula od bronca.

189. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara sa kamenim poklopcem.

190. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara sa kamenim poklopcem. Ulomci jedne narukvice od bronca.

191. grob. Dubljina 1 *m.* Žara sa kamenim poklopcem.

192. grob. Dubljina 1·30 *m.* Žara je stajala na jednoj nepravilnoj kamenoj ploči i bijaše isto takovom pločom pokrivena.

193. grob. Žara na zdjeli, kamenom pločom pokrivena.

194. grob. Dubljina 1·30 *m.* Žara od ilovače bila je smještena u jedan četverouglasti sanduk. Prilošci: dvije srednjo-la-tenske fibule od broncane žice.

195. grob. Dubljina 1·50 *m.* Nepokrivena žara. Prilošci: malena srednjo-la-tenska fibula od broncane žice, dvije gmize u obliku srca, od kojih se jedna sastoji od dvije slijepljene staklene plojke.

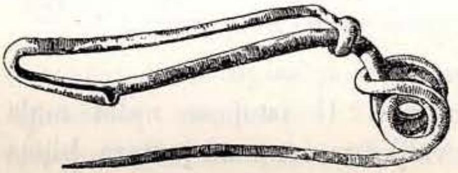
Slika 28. $^2/_3$ nar. vel.
Srednjo-la-tenska fibula iz groba 196.

196. grob. Dubljina 1·45 *m.* Žara sa kamenim poklopcem. Prilošci: broncana srednjo-la-tenska fibula od žice sa kratkom špiralom i dônjom tetivom *(slika 28.)*, kratka željezna oštrica od noža.

197. grob. Dubljina 1·55 *m.* Nepokrivena žara. Prilošci: velika žuta i malena zelena gmiza u obliku ananasa, dvije okrugle gmize i jantarevo zrno.

198. grob. Dubljina 1·50 *m.* U nepokrivenoj žari velika zelena gmiza.

199. grob. Žara sa kamenom pločom. Prilošci: velika broncana srednjo-la-tenska fibula, certoška fibula sa lukom poput čamca.

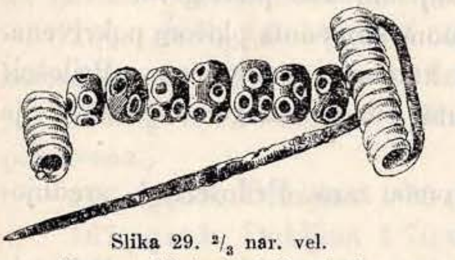
Slika 29. $^2/_3$ nar. vel.
Broncana fibula sa dvije špirale iz groba 200.

200. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa kamenom pločom. Broncana fibula sa dvije špirale. Na protegnutoj stremenci nalazi se sedam emaljnih zrna *(slika 29.)*.

201. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara sa kamenim poklopcem. Prilošci: srednjo-la-tenska fibula od tanke broncane žice, veliko okruglo-plosnato i 12 malih emaljnih zrnaca.

202. grob. Dubljina 1·20 *m.* Nepokrivena žara. Kao prilošci su se našla dva nakitna koluta i dvije trouglaste gmize.

203. grob. Dubljina 1·40 *m.* Žara sa nepravilnom pločom pokrivena. Prilošci: broncana srednjo-la-tenska fibula sa omotanom tetivom oko vrata.

204. grob. Dubljina 1·20 *m.* U žari sa kamenim poklopcem ležala je mala posudica i srednjo-la-tenska fibula.

205. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara sa kamenim poklopcem.

206. grob. Dubljina 1·20 *m.* Nepokrivena žara.

207. grob. Isto tako.

208. grob. Dubljina 1·85 *m.* U malenoj nepokrivenoj žari našla se je srednjo-la-tenska fibula sa lukom poput čamca.

209. grob. Dubljina 1·90 *m.* Žara sa zdjelom kao podlogom bila je pokrivena nepravilnom pločom od kamena. Prilošci: sivaća igla, jantarevo zrno, žuta gmiza i emaljno zrno.

210. grob. Dubljina 2·10 *m.* Mala zdjelica od ilovače pokrita nepravilnom pločom.

211. grob. Dubljina 2 *m.* U nepokrivenoj žari našlo se je 17 žutih valjkastih gmiza i tri srebrnaste sjajne gmize.

212. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa dvije okrugle kamene ploče pokrivena. Priložak: velika srednjo-la-tenska fibula.

213. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara sa poklopcem od ilovače i kamenom pločom pokrivena.

214. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara sa kamenim poklopcem.

215. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara poklopcem od ilovače i sarkofagnom pločom pokrivena. Prilošci: 1. rano-rimska provincijalna fibula; 2. kasno-rimska fibula poput okrugle pločice od bronca, srebrom obložena *(slika 30.).* Slična fibula našla se je na Gradcu kod Posušja, Hercegovina; 3. neobična rimska fibula na baglamu *(slika 31.).* Na luku izragjene su dvije nasuprot stojeće životinjske figure (žabe?); 4. mala broncana pinceta *(slika 32.);* 5. ulomci željezne narukvice.

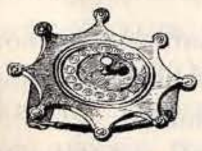

Slika 30. $^2/_3$ nar. vel.
Rimska fibula iz groba 215.

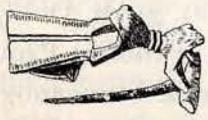

Slika 31. $^2/_3$ nar. vel.
Rimska fibula iz groba 215.

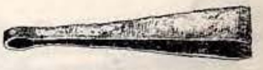

Slika 32. $^2/_3$ nar. vel.
Broncana pinceta iz groba 215.

216. grob. Žara sa kamenim poklopcem. Priložak: broncana srednjo-la-tenska fibula.

217. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara sa kamenom pločom pokrivena.

218. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara sa kamenom pločom pokrivena, u njoj rimska provincijalna fibula.

219. grob. Dubljina 1·30 *m.* Velika žara sa dva okrugla kamena poklopca. Prilošci: broncana špiralna narukvica i 10 jantarevih zrna.

220. grob. Dubljina 1·60 *m.* Velika žara sa dvije nepravilne kamene ploče pokrivena. Prilošci: Velika broncana srednjo-la-tenska fibula. Špirala se sastoji od 24 zavojaka sa dvije tetive. Na igli je uvješen kolutić.

221. grob. Dubljina 90 *cm.* Žara je ležala u sedri (vapneni mačak).

222. grob. Dubljina 90 *cm.* Hrbine jedne žare ležale su u vapnenom mačku.

223. grob. Dubljina 1·45 *m.* Žara sa nepravilnom kamenom pločom pokrivena.

224. grob. Dubljina 1·60 *m*. Žara na zdjeli, sa poklopcem od ilovače i četverouglastom pločom od kamena pokrivena. Prilošci: četiri četverouglasta i tri okrugla jantareva zrna.

225.—226. grob. Dubljina 1·50 *m*. Dvije žare od ilovače. Svaka je pokrivena sa poklopcem od ilovače, a preko obje ležala je velika četverouglasta ploča. Pokraj žare 225. ležale su dvije male posudice. U istoj žari našla se je srednjo-la-tenska fibula, broncani nakitni prsten; druga nije imala nakitnih priložaka.

227. grob. Dubljina 1·50 *m*. Mala žara sa kamenim poklopcem. Prilošci: srednjo-la-tenska fibula sa tetivom oko vrata omotanom i jednim plosnatim dugmetom na zavinutoj zaponci.

228. grob. Žara sa kamenim poklopcem. Srednjo-la-tenska fibula kao prilog.

229. grob. Dubljina 1·70 *m*. Žara sa kamenom pločom. Kao prilošci; jedna šivaća igla i 95 jantarevih i emaljnih zrna.

230. grob. Dubljina 1·50 *m*. Žara sa kamenom pločom. Prilošci: Probušeni zub od divljeg krmka i odlomak broncanog uresnog komada.

231. grob. Dubljina 1·40 *m*. Žara sa kamenom pločom pokrivena.

232. grob. Dubljina 1·80 *m*. Žara je stajala na okrugloj ploči, a pokrivena je sa dvjema drugima okruglim pločama.

233. grob. Dubljina 1·70 *m*. Žara sa kamenim poklopcem.

234. grob. Dubljina 2 *m*. Žara sa kamenim poklopcem.

235. grob. Dubljina 1·80 *m*. Nepokrivena žara. Priložak: srednjo-la-tenska fibula sa lukom poput čamca.

236. grob. Dubljina 1·20 *m*. Žara sa nepravilnom kamenom pločom pokrivena. Prilošci: velika broncana fibula sa dvije špirale i dva jantareva zrna na protegnutoj stremenci; 2. srednjo-la-tenska fibula od broncane žice; 3. modro emaljno zrno.

237. grob. Dubljina 1·80 *m*. Žara sa kamenom pločom. Prilošci: 1. plojkasta fibula od bronca *(slika 33.)*; 2. narukvica od bronca; 3. množina raznih emaljnih i staklenih zrna.

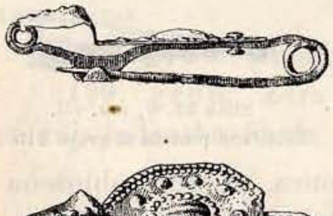

Slika 33. $^2/_3$ nar. vel.
Plojkasta fibula iz groba 237.

238. grob. Dubljina 1·70 *m.* Žara sa kamenim poklopcem. Prilošci: 1. broncana srednjo-la-tenska fibula; 2. kasno-la-tenska fibula *(slika 34.)*; 3. 32 gmize.

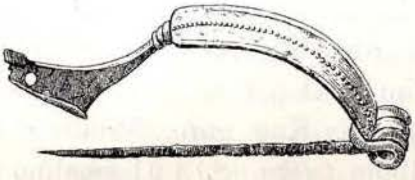

Slika 34. ²/₃ nar. vel.
Kasno-la-tenska fibula iz groba 238.

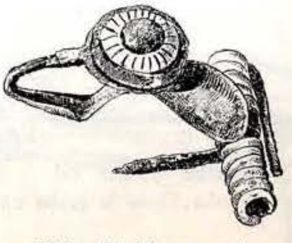

Slika 35. ²/₃ nar. vel.
Srednjo-la-tenska fibula iz groba 239.

239. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa nepravilnom kamenom pločom pokrivena. Prilošci: srednjo-la-tenska fibula *(slika 35.)* i dva zrna od jantara.

240. grob. Dubljina 2 *m.* Žara nepokrivena. Prilošci: velika srednjo-la-tenska fibula, ulomci fibule sa dvije špirale, broncani nakitni kolut, tri jantareva zrna, duguljasta četverouglasta gmiza i više malih emaljnih zrna.

241. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa okruglim kamenim poklopcem i nepravilnom pločom pokrivena. Prilošci: srednjo-la-tenska fibula *(slika 36.)* i 14 jantarevih zrna.

242. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara sa kamenom pločom pokrivena.

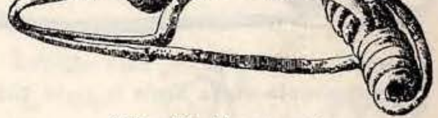

Slika 36. ²/₃ nar. vel.
Srednjo-la-tenska fibula iz groba 241.

243. grob. Dubljina 1·80 *m.* Samo se je našla kamena ploča. Nikakva traga od pokopa.

244. grob. Dubljina 1·70 *m.* Žara sa kamenom pločom pokrivena.

245. grob. Dubljina 1·75 *m.* Nepokrivena žara.

246. grob. Dubljina 1·90 *m.* Žara na zdjeli sa poklopcem od ilovače i kamenom pločom pokrivena. Prilošci: srednjo-la-tenska fibula od broncane žice sa velikom špiralom i dvije tetive. Na unatrag zavinutoj zaponci jesu dva velika dugmeta uz luk pričvršćena.

247. grob. Dubljina 1·75 *m.* Žara sa kamenom pločom pokrivena, pokraj žare jedna posudica.

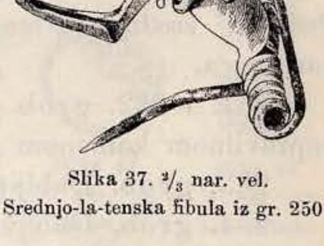

Slika 37. ²/₃ nar. vel.
Srednjo-la-tenska fibula iz gr. 250.

248. grob. Dubljina 1·60 *m.* Žara sa kamenom pločom pokrivena.

249. grob. Dubljina 1·30 *m.* Žara na zdjeli sa poklopcem od ilovače i jednom kamenom pločom pokrivena. Priložak: rimska provincijalna fibula.

250. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara sa ilovastim poklopcem i kamenom pločom pokrivena. Prilošci: 1. dvije broncane srednjo-la tenske fibule

(slika 37.); 2. srednjo-la-tenska fibula od broncane žice; 3. malen lančić, koji se sastoji od pet kolutića; 4. velika zelena gmiza; 6. 45 srebrnastih sjajnih gmiza i 30 emaljnih zrna; 7. probušena školjka.

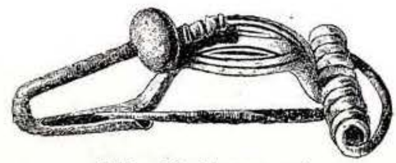

Slika 38. $^2/_3$ nar. vel. Rano-la-tenska fibula iz groba 253.

251. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa nepravilnom kamenom pločom pokrivena.

252. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa okruglim kamenim poklopcem.

253. grob. Kao gore. Prilošci: rano-la-tenska fibula *(slika 38.)* i 31 emaljno zrno.

254. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara sa četverouglastim kamenim poklopcem. Jantarevo zrno i dvije broncane privjese.

255. grob. Dubljina 2 *m.* Žara na zdjeli, sa kamenom pločom pokrivena. Prilošci: 1. broncana srednjo-la-tenska fibula sa lukom poput čamca; 2. srednjo-la-tenska fibula od broncane žice *(slika 39.)*, tri prutaste gmize.

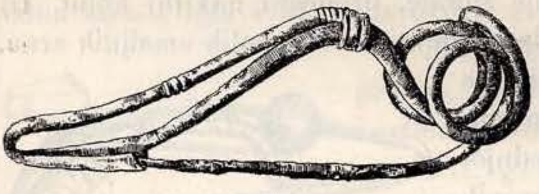

Slika 39. $^2/_3$ nar. vel. Srednjo-la-tenska fibula iz groba 255.

256. grob. Dubljina 1·75 *m.* Žara sa kamenom pločom pokrivena. Prilošci: 1. velika srednjo-la-tenska fibula; 2. malena srednjo-la-tenska fibula; 3. jantarevo zrno i 12 malih zlatno-sjajnih gmiza; 4. zub od divljeg krmka.

257. grob. Dubljina 1·80 *m.* Nepokrivena žara.

258. grob. Dubljina 1·70 *m.* Žara sa kamenim poklopcem. Priložak: srednjo-la-tenska-fibula od broncane žice.

259. grob. Dubljina 1·60 *m.* Žara sa četverouglastim kamenim poklopcem. Prilošci: 1. dvije narukvice od bronca; 2. dvije rimske provincijalne fibule; 3. broncana pinceta sa halčicom, 4. veliko modro emaljno zrno i osam manjih emaljnih zrna.

260. grob. Dubljina 1·95 *m.* Žara sa okruglim kamenim poklopcem. Prilošci: srednjo-la-tenska fibula, rimska provincijalna fibula, srebrna narukvica.

261. i 262. grob. Dubljina 2 *m.* Dvije jednake žare pod velikom nepravilnom kamenom pločom.

263. grob. Dubljina 2·10 *m.* Žara sa čunjastim kamenim poklopcem.

264. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa kamenom pločom pokrivena, pokraj nje mala posudica. U žari ulomak noža od gvožgja i ulomak jedne gvozdene narukvice, jedan željezni stremen.

265. grob. Dubljina 1·30 *m.* Žara sa kamenom pločom ležala je u sedri. Prilošci: srebrna narukvica, broncana srednjo-la-tenska fibula, mala rimska provincijalna fibula.

266. grob. Dubljina 1·20 *m.* Žara sa jednim okruglim kamenim poklopcem. Prilošci: srednjo-la-tenska fibula *(slika 40.)*, četiri jantareva zrna i 92 zlatno-sjajnih gmiza.

267. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa kamenim poklopcem.

268. grob. Dubljina 1·80 *m.* Hrbine žare u sedri. Megju paljevnim ostacima ležao je malen lančić, šivaća igla i ulomci fibule.

269. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara pod četverouglastom kamenom pločom.

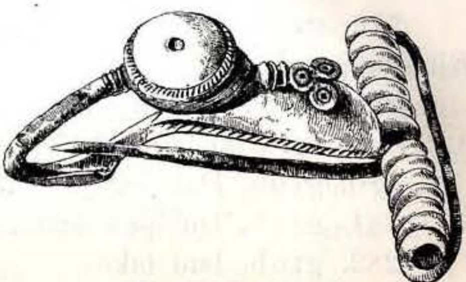

Slika 40. $^2/_3$ nar. vel.
Srednjo-la-tenska fibula iz groba 266.

270. grob. Dubljina 1·95 *m.* Žara na zdjeli, okruglom kamenom pločom pokrivena. Prilošci: srednjo-la-tenska fibula, dva emaljna i dva jantareva zrna, 15 zlatno-sjajnih gmiza.

271. grob. Dubljina 1·50 *m.* Žara sa kamenom pločom pokrivena, u njoj dvije broncane okovice na način krsta.

272. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa kamenim poklopcem. Prilošci: 1. rimska provincijalna fibula; 2. rimska fibula na baglamu; 3. rimska fibula na način okrugle pločice sa šest jezičca na rubu. Sredina pločice izbijena je poput krsta i urješena je sa dva koncentrična kruga; 4. srebrna narukvica; 5. naušnica (mingjuša) *(slika 41.)*; 6. dva malena nakitna koluta; 7. dva emaljna i 75 okruglih zlatno-sjajnih gmiza.

273. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa poklopcem od ilovače i kamenom pločom pokrivena. Prilošci: 1. dvije rimske pokrajinske fibule; 2. prsten spleten od srebrne žice *(slika 42.)*; 3. šest broncanih prstenova. Jedan od njih ima rezani kamen (Gemme), koji predstavlja čovječju figuru; 4. broncana narukvica; 5. dva nakitna koluta; 6. 31 prutasto emaljno zrno (poput ananasa); 7. osam zlatno-sjajnih gmiza; 8. sedam pupčastih emaljnih zrna sa špiralnim uresima i 35 raznih malenih zrna; 9. broncano dugme poput tutulusa; 10. ulomak srebrne naušnice, željeznog prstena i željezne narukvice; 11. izrezana kost sa uvješenim broncanim halčicama *(slika 43.)*.

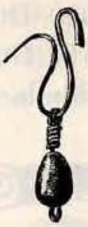

Slika 41.
$^2/_3$ nar. vel.
Mingjuša iz groba 272.

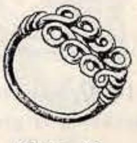

Slika 42.
$^2/_3$ nar. vel.
Prsten od srebra iz groba 273.

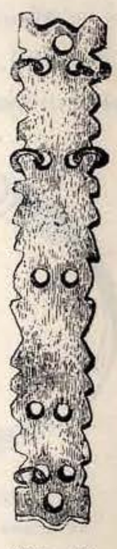

Slika 43.
$^2/_3$ nar. vel.
Izrezuckana kost iz groba 273.

274. grob. Dubljina 1·50 *m.* Grobni poklopac ležao je u sedri bez žare.

275. grob. Dubljina 1·10 *m.* Isto tako.

276. grob. Dubljina 1·10 *m.* Kao gore.

277. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara sa jednom nepravilnom kamenom pločom pokrivena. Prilošci: rimska provincijalna fibula, 3 pupčasta emaljna zrna sa špiralnim uresima i jedno emaljno zrno u obliku ananasa.

278. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara sa kamenom pločom pokrivena. Rimska provincijalna fibula.

279. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara sa kamenom pločom. Prilošci: 1. 3 rimske provincijalne fibule; 2. ulomci bronca i željeza; 3. jantarevo zrno.

280. grob. Dubljina 1·80 *m.* Žara sa kamenom pločom.

281. grob. Dubljina 1·80 *m.* Kao gore.

282. grob. Isto tako.

283. grob. Dubljina 2·10 *m.* Nepokrivena žara.

284. grob. Dubljina 2·10 *m.* Kao gore.

285. grob. Dubljina 1·90 *m.* Žara na zdjeli, sa nepravilnom kamenom pločom pokrivena. Prilošci: 1. dvije rimske provincijalne fibule; 2. kasno-la-tenska fibula; 3. broncana pinceta; 4. tri emaljna zrna poput ananasa.

286. grob. Dubljina 1·95 *m.* Nepokrivena žara u sedri. Broncana srednjo-la-tenska fibula i jedno jantarevo zrno.

287. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa okruglim poklopcem pokrita, ležala je u sedri.

288. grob. Dubljina 2·10 *m.* Nepokrivena žara u sedri.

289. grob. Dubljina 2 *m.* Nepokrivena žara u sedri. Prilošci: rimska provincijalna fibula i broncana narukvica *(slika 44.)*.

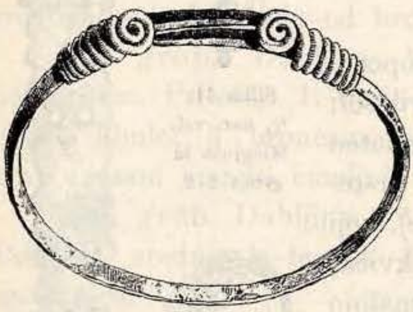
Slika 44. $^2/_3$ nar. vel.
Broncana narukvica iz groba 289.

290. grob. Dubljina 2 *m.* Žara sa kamenom pločom pokrivena.

291. grob. Dubljina 2 *m.* Kameni poklopac bez žare.

292. grob. Dubljina 2·10 *m.* Kao gore.

293. grob. Dubljina 1·25 *m.* Megju ulomcima žare ležale su pod kamenom pločom dvije srednjo-la-tenske fibule od broncane žice.

294. grob. Dubljina 2 *m.* Na četiri malena kamena stajala je ploča.

295. grob. Dubljina 1·60 *m.* Nepokrivena žara. Prilošci: 1. dvije rimske provincijalne fibule; 2. ulomci jedne broncane pincete.

296. grob. Dubljina 1·20 *m.* Kamena grobna ploča u sedri.

297. grob. Dubljina 1·65 *m.* Nepokrivena žara u sedri. Ulomci broncane fibule.

298. grob. Dubljina 1·90 *m.* U sedri ležala je velika četverouglasta kamena ploča. Pod istom malo paljevnih ostataka sa ovim prilozima:

1. broncana rimska provincijalna fibula; 2. srednjo-la-tenska fibula; 3. veliki broncani novac iz 2. stoljeća; 4. ulomci broncane posude; 5. željezno držalo od štita; 6. ulomci željeza; 7. plavo emaljno zrno.

299. grob. Dubljina 1·95 *m*. Žara u zdjeli zarasla u sedru.

300. grob. Dubljina 1·40 *m*. Kamena ploča bez žare. Pod njom jedna rimska provincijalna fibula, ulomak jedne dvošpirale. Pokraj kamene ploče ležaše rimski nadgrobnički kamen sa natpisom, koji je bio posvećen nekom Seneci „sinu Sestovu“. O ovom spomeňiku će gosp. Dr. Patsch u jednom dodatku njegove radnje o „Iapodima“ opširnije govoriti. Pod grobnim kamenom našao se je konjski zub.

301. grob. Dubljina 1·60 *m*. Kamena ploča bez žare.

302. grob. Dubljina 1·85 *m*. Ulomci broncane i ilovaste posude ležale su pod jednom četverouglastom pločom.

303. grob. Dubljina 1·80 *m*. Pod izvrnutom grobnom pločom ležahu ulomci jedne ilovaste posude, 8 željeznih kopalja, 4 željezne sulice i 2 željezne braduše (sjekire za obranu).

304. grob. Dubljina 1·80 *m*. Nepokrivena ilovasta žara.

*

Gore navedeni predmeti jesu grobni prilozi. Za vrijeme kopanja našlo se je predmeta i izvan žare, koji spadaju bez sumnje istoj kulturnoj periodi. Isti jesu:

1. 20 srednjo-la-tenskih fibula.
2. Četiri rimske provincijalne fibule.
3. Fibula u obliku konja *(slika 45.)*.
4. Dvije certoske fibule.
5. Četiri dvošpiralne fibule sa jantarevim zrnima na ispruženoj stremenci.
6. Dvije narukvice.
7. Špiralna narukvica.
8. Tri narukvice sa zavinutim krajevima.
9. Tri nakitna koluta.
10. Dva velika rimska broncana novca. Jedan je carice Sabine, supruge cara Hadrijana (117. do 138. pr. Kr.), drugi Antonia Pia (138.—161. po Kr.).
11. Ulomak plojkaste fibule.

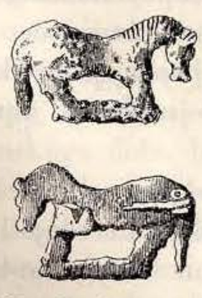

Slika 45. ²/₃ nar. vel.
Fibula u obliku konja.

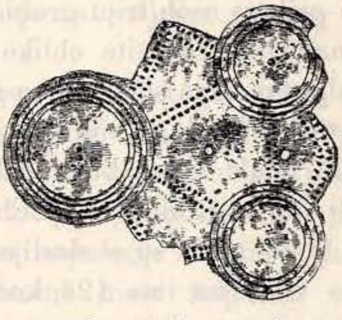

Slika 46. ²/₃ nar. vel.
Uresna ploča.

12. Broncani lančić.
13. Broncana privjesa.
14. Tri jantareva zrna na broncanoj žici sa kolutićima.
15. Pet jantarevih zrna.
16. Sedam valjkastih žutih i tri gmize poput šišarike.
17. Jedna zelena i 3 zlatno-sjajnih gmiza.
18. Dva emaljna zrna.
19. Broncana pinceta.
20. Dva željezna drška od štita.
21. Tri ulomka od željeznoga noža.
22. Šivaća igla.
23. Ilovasti prešljen.
24. Dva bojadisana crijepa od ilovače.
25. Velika uresna ploča, pravljena od broncanog tenećeta. *(Slika 46.)*

Zaključak.

Ribićko grobište zauzima drugo mjesto od triju znatnijih, do sada pretraženih nekropola u sjevernoj Bosni.

Na prvom mjestu stoji ona iz Jezerina, koja broji 463 groba. Za ovom slijedi Ribićaka sa 316 grobova i onda ona u Sanskom Mostu sa 138 grobova. Poznato je, da skeletno sahranjivanje u sjevernoj Bosni za la-tenskoga doba nalazimo samo u starijim grobovima, paljevno pak u mlagjim. Ako prispodobimo sve tri nekropole s obzirom na način pokapanja, uvjerićemo se, da su ravni grobovi iz Sanskoga Mosta najstariji, jer je broj kosturnog sahranjivanja mnogo pretežniji od paljevnoga (87 : 51 ili 63%). U grobištu iz Jezerina je nasuprot veći broj paljevnoga sahranjivanja od kosturnoga 225 : 328 ili 40%. U Ribiću se je našlo samo 6 kosturnih grobova (1·2%).

Prema tomu može da slijedi zaključak, da je najstarije grobište u Sanskom Mostu, zatim ono u Jezerinama, a najmlagje da je ono u Ribiću. Sravnimo li priloge ovih triju grobišta, to ćemo opet doći do istoga rezultata. U Ribiću nalazimo različite oblike fibula, koji nam svjedoče, da je ovo zemljište dulje vremena služilo kao groblje. Megju najstarije oblike možemo ubrojiti certoške fibule, kojih se je veoma malo našlo (4 komada). Za ovima slijede fibule la-tenskoga doba.

Najveći dio u Ribiću nagjenih fibula je potonjega oblika. Od rano-la-tenskijeh fibula našla su se doslije samo 4 komada, od srednjo-la-tenskijeh kud i kamo više, na ime 126 komada, i napokon od kasno-la-tenskijeh samo 13 komada.

Iza ovih dolaze rimski oblici, od kojih je takogjer veliki broj iskopan. Iz toga, što se je od kasno-la-tenskijeh fibula tako malo nalazilo, može se zaključiti, da su ove rimske na jedanput preuzele mah i sasma istisnule one starije keltske oblike.

Rimskih fibula iskopano je u svemu 69 komada, a većina ih spada megju takozvane rano-rimske provincijalne oblike, koji potječu iz početka rimskoga carstva.

Isto se tako može ubrojiti u isto doba i ona manjina italo-rimskih fibula na baglamu, dok plojkaste fibule (Scheibenfiebeln) pripadaju kasnijim oblicima. Potonjih je bilo svega 6 komada, kojima moramo da pribrojimo i onu fibulu na oblik konja. Kako se može suditi po fibulama, pripada većina grobova u Ribiću la-tenskoj dobi, a množina istijeh rimskoj dobi.

Osim fibula našla su se nekoliko komada broncana novca, koji nam još tačnije posvjedočavaju starost grobišta. Jedan se je našao u žari, a druga dva megju istima. Jedan od tih dvaju je Sabine, supruge cara Hadrijana (117.—138. po Kr.), a drugi Antonija Pia (138.—161. pr. Kr.)., a pa tome su u ovom grobištu mrtvaci sahranjeni do u drugu polovicu drugoga stoljeća.

Slijedeća tablica predstavlja nam brojevima razmjer, u kome su se nalazili razni oblici fibula, u spomenutim trima nekropolama.

	Sanski-most	Jezerine	Ribić		Sanski-most	Jezerine	Ribić
	broj	broj	broj		broj	broj	broj
Prsobranasta certoška .	55	—	—	Srednjo-la-tenska fibula	1	42	126
Certosa	29	17	4	Kasno-la-tenska fibula	—	6	13
Rano-la-tenska fibula .	3	18	4	Rimska fibula . . .	—	28	69

Po gornjoj tablici možemo zaključiti, da se je grobište u Sanskom Mostu, u kome nagjosmo 55 prsobranastih certoških i 29 certoških fibula, djelomice već u kasnijoj halštatskoj periodi upotrebljavalo, ali da zahvaća i u la-tensko doba. Isto tako je i pokopavanje u grobištu u Jezerinama otpočelo u kasnijoj halštatskoj periodi, a služilo je za vrijeme čitavog la-tenskog doba čak do u rimsko.

U Ribiću nagjeno je 4 fibula kasno-halštatskoga doba, a ove su ostaci davnijeg doba, koje je negda cvalo a sada uginulo. Takogjer i starijih oblika la-tenskoga doba bilo je malo; dakle ovo je grobište nastalo u la-tenskoj periodi, te ga daleko preživjelo. Sudeći po postanku i po trajanju grobišta u Ribiću može se ono uzeti kao najmlagje megju ovim trima.

I u ovom grobištu našlo se je veoma malo željeznih stvari. Od oružja bilo je 8 željeznih kopalja, 4 željezne sulice i 2 sjekire (Streitäxte). Ove stvari bijahu kao prilozi smještene u jedan grob. Četiri željezna kriva mača ležala su pokraj žara, okomito zabodeni u zemlju, isto tako kao što su bili postavljeni u Jezerinama.

Srebrnih stvari bilo je u grobovima u Ribiću veoma malo. Izrada istijeh svjedoči, da je već i u ono doba cvala domaća industrija srebra. Srebrne pločice služile su kao privjese. One su se čekićem kovale, a predstavljaju ženska poprsja ili mačkare (Masken).

Na žalost stvari su veoma oštećene i samo djelomice sačuvane, no ipak je i to dovoljno da se uvjerimo, kako su kujundžije onoga doba te stvari ukusno izragjivali i osobito se trudili oko jantarevih zrna, koja su zaista umjetnički znali izraditi. Od pošljednih osobito se odlikuju nekoja zrna, koja su izragjena poput životinjskih glava, kao glava volovska ili glava divljeg krmka. Stvarima, nagjenim u ribićkom grobištu, obogatile su se znatno zbirke zemaljskoga muzeja, a osobito su kao nahogjaj znamenite s toga, što nam prikazuju svršetak la-tenske periode u sjevernoj Bosni i njezin prijelaz u rimsku kulturnu periodu, koji su spomenici od velike važnosti za prehistoričara, pa i za historičara.

Tabla I.

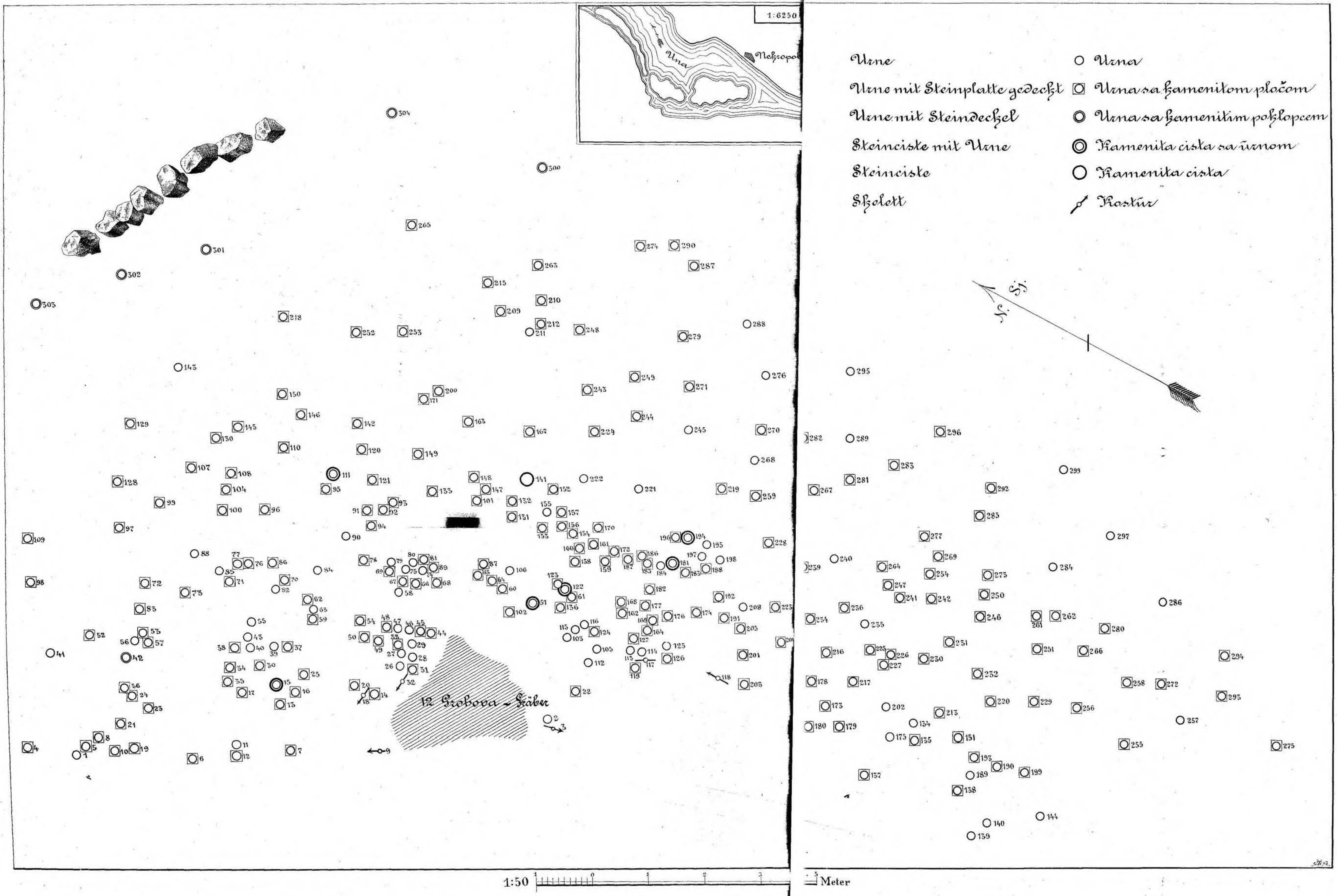
1:6250
Una
Nekropola
Urne — ○ Urna
Urne mit Steinplatte gedeckt — ▣ Urna sa kamenitom pločom
Urne mit Steindeckel — ◉ Urna sa kamenitim poklopcem
Steinciste mit Urne — ◎ Kamenita cista sa urnom
Steinciste — ○ Kamenita cista
Skelett — Kostur
N. Sj.
12 Grobova – Gräber
1:50
Meter

Nekropola kod Ribića.

Tabla II.

Uz članak „Ravna grobišta Iapoda u Ribiću kod Bihaća“.

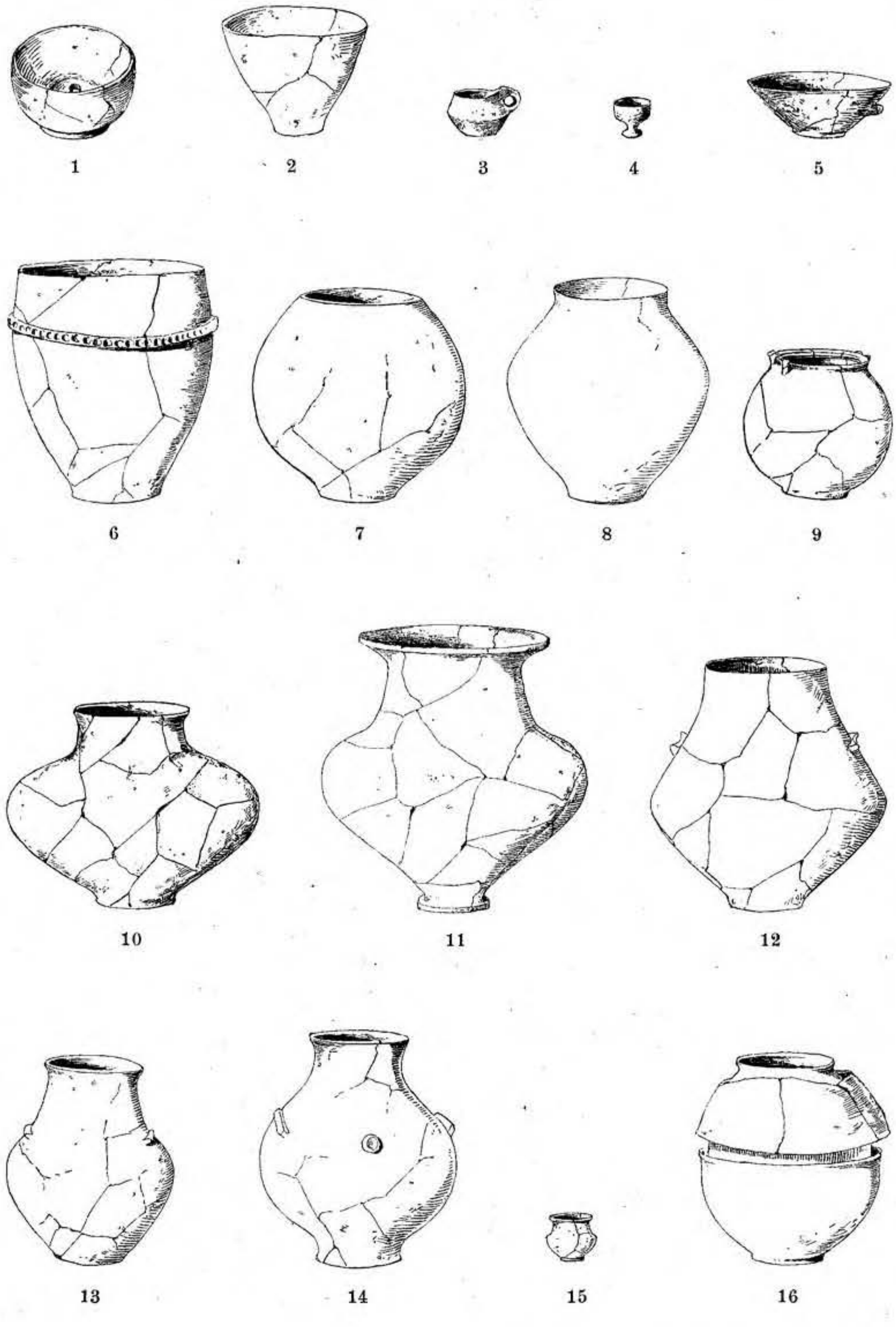
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16

Primjeri žara i posuda sa grobišta u Ribiću, $^1/_{12}$ nar. veličine.

Uz članak „Ravna grobišta Iapoda u Ribiću kod Bihaća.

Tabla III.

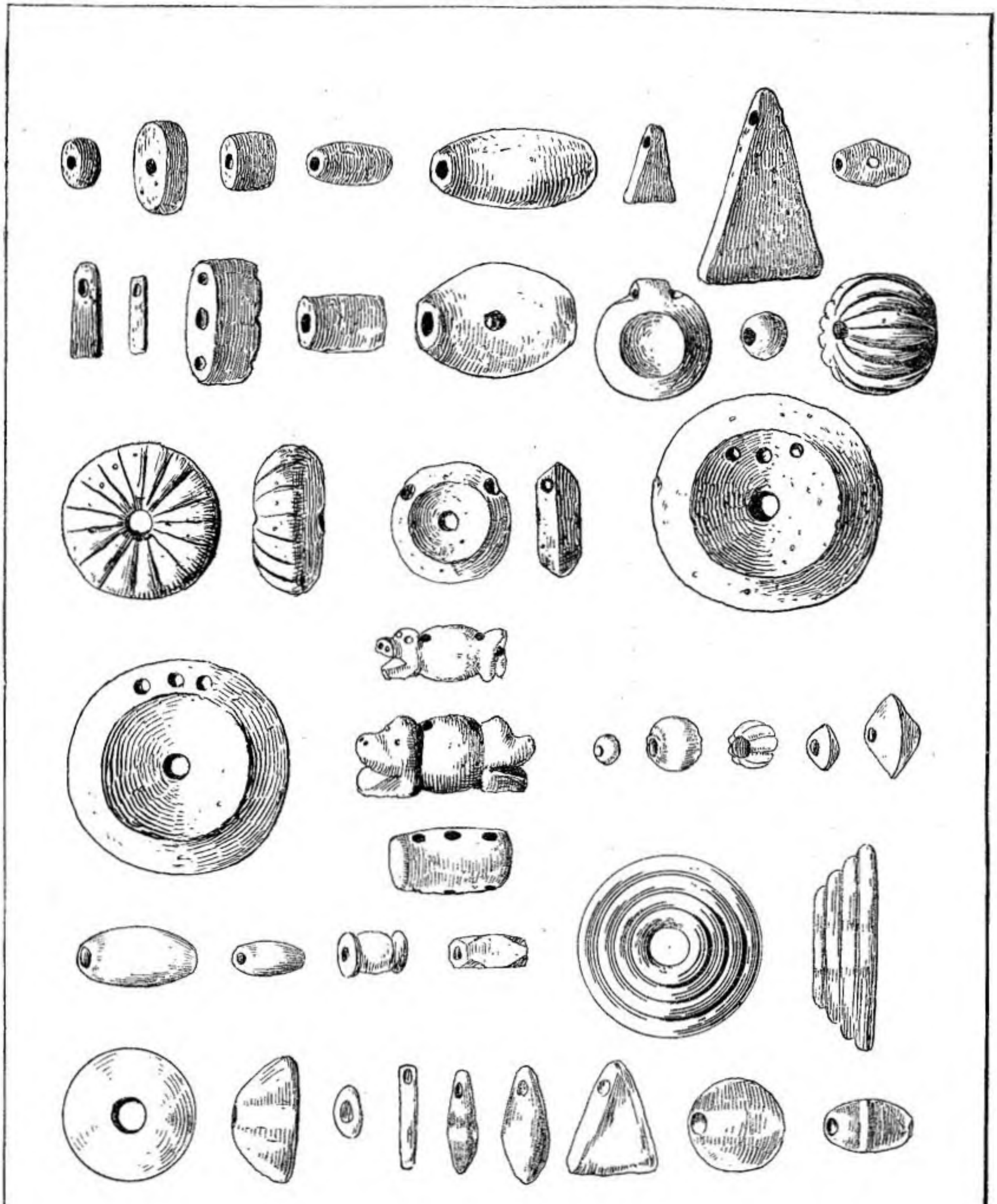

Primjeri zrna od jantara, stakla i caklovine.

Прилог к познавању флоре околине Вареша у Босни.

Приопћио

др. **Ђорђе Протић.**

Како лане, тако пробавих и ове године цијеле ферије и планинској вароши Варешу, која је са својих жељезних мајдана већ од давнашњих времена далеко на гласу.

Но околина Вареша није само у рударственом, већ по моме увјерењу и у геолошком[1] и у флористичком обзиру веома занимљива.

Бацимо ли поглед на геолошку карту Босне[2] то ће нам геолошки састав околине Вареша, без сумње, одмах пасти у очи. На карти видимо наиме, како су овдје, на релативно маленом простору, поредане разне наслаге, као ријетко гдје иначе у овој земљи.

Веома је карактеристично оно у главноме истосмјерно протезање свих наслага у правцу од сјеверо-запада прама југо-истоку. Сјеверно од Вареша видимо значајну наслагу еруптивног камења зоне флиша, серпентина, габра и јасписа. Серпентин, који више Дубоштице прама сјеверо-истоку значајну ширину достиже, садржи кромову рудачу, која се сада још само у близини Дубоштице у малој мјери добива.

Развође између Дубоштице и Ставње, како је то већ Валтер (Walter) у свом дјелу „Erzlagerstätten von Bosnien“ на стр. 214. навео, покривено је поглавито пјешчарем флиша, у коме су груби конгломерати уклопљени.

Сам Вареш лежи на палеозојском шкриљевцу; над њиме је тријас, састојећи се из Верфенских слојева и тријадичног вапненца. Шарене пјешчаре Верфенских слојева пробија и прати на више мјеста мелафир и седра, од којих се први протеже од Поникве до Леповца и нешто даље на Звијезди планини. Звијезда планина, која се од Вареша к југоистоку протеже, припада тријасу и састоји се поглавито од вапненца и доломита. Уопће у свој околини превлађује вапненац, који је мање више доломитисан, често са 16·02 % магнезије.

---

[1] Као што сам од управе рудника извјештен, доћи ће скоро један специјалиста геолог, који ће темељито проучити геолошке одношаје околине Вареша. Ја сам унапријед увјерен, да ће ти резултати бити веома занимљиви и важни.

[2] Geologische Erzlagerstätten-Karte von Bosnien, im Auftrage des k. und k. gemeinsamen Ministeriums entworfen vom k. k. Oberbergrathe Bruno Walter, 1886.

Наслаге жељезних рудача, са којих је Вареш од давнашњих времена чувен, протéжу се од села Потоци до близу Даждanског, истосмјерно са камењем, које их прати, наиме од сјеверо-запада прама југоистоку. Најглавније налазиште жељезних рудача лежи у палеозојском шкриљевцу, и то код села Пржићи. Она се поглавито састоје из црвене жељезне рудаче (хематита); гњеде жељезне рудаче (лимонита) има мање а још мање оциљевца (сидерита) и сферосидерита.

Црвена жељезна рудача са Пржића има 60—63 % чистога жељеза. Црвена жељезна рудача са Дрошковца 50—53 % чистога жељеза. Црна одлика са Смреке 40 % жељеза и 10—11 % мангана. Гњеда жељезна рудача са Брезика 45 % жељеза. Оциљевац (сидерит) са Дрошковца 46 % жељеза. Дебљина црвене жељезне рудаче, која је услојевана, износи на 30—60 *m*, а боје је често угасито плаве.

Сва руда се поглавито вади одозго; подземних рудокопа има мало.

Ко је био на Пржићима, могао се увјерити како добијање руде из овога богатога жељезнога мајдана сваке године све више и више напредује, као што се то види из ове таблице:

		Сирова жељеза	Љевене робе
Године 1896. добијено је жељ. рудаче	218.000 м. центи	100.500 м. ц.	10.400 м. ц.
„ 1897. „ „ „ „	367.000 „ „	155.500 „ „	8.700 „ „
„ 1898. „ „ „ „	625.000 „ „	625.000 „ „	12.000 „ „

За ово велико унапређење добијања рудача као и за проширење, односно за модерно преиначење високих пећи и цијеле жељезаре заслужује садањи ревносни директор госп. Сломка свако признање; под његовом управом цвјетаће без двојбе експлоатисање ових мајдана и на даље. Красне шуме по свој околини, а особито оне на Звијезди и око Дубоштице, даваће рационалним поступком, као што се то сада чини, без сумње још дуги низ година довољну количину угљена, коју талионице потребују; радених руку, као и других нужних фактора пружа ова околина посве доста, тако да је напредак ових мајдана и са те стране довољно осигуран.

Да је за вријеме турске владавине обдјелавање рудника као и добивање жељеза посве примитивно било, о томе имамо више доказа. Тако међу осталим Валтер у свом реченом дјелу на стр. 21. и 22. каже: „Die bisherigen Grubenbaue waren äusserst unregelmässig und bestanden zur türkischen Zeit nur aus einem Raubbau. Es lag dies in der Natur der Sache. Die primitiven Eisenschmelzöfen konnten bei ihrer geringen Höhe und mit ihren schwachen Gebläsen nur leichtschmelzige, kalkige und kieselerdearme Eisensteine verarbeiten, und dies um so mehr, als die Erze „unverröstet in den Ofen kommen“.

Оно неколико мајдана, или сада боље рећи ковачница, што се уз Ставњу више Вареша налазе, немају више пећи за таљење, у њима данас урођеници праве још само тȁве и нека друга, за домаћу потребу нужна оруђа из већ приређеног жељеза1).

Што се саме флоре околине Вареша тиче, то могу на основу мога двогодишњега љетовања у њему, а поглавито на основу многих излета, које сам како лани, тако и ове године у разним правцима чинио, поново тврдити оно, што сам за њу већ у мојој радњи „Прилози к познавању флоре гљива околине Вареша“, која је ове године у I. свесци овога часописа изашла, рекао, наиме да је она богата, тако да се њоме сваки флориста задовољити може. Формације шума и ливада надмећу се обилатошћу својих представника.

Ја сам истина још веома мало крајева Босне и Херцеговине пропутовао, те с тога и не могу испоредити флору овога краја са другима, али колико ми је из резултата на пољу флористике ових земаља познато, могу слободно рећи, да флора околина Вареша свакако међу богате спада, као што ће се то из набрајања видјети.

Кад дођемо жељезницом у Вареш, односно у Кралупе, и на станици самој бацимо поглед унаоколо, одмах ће нам пасти у очи, како овдје без прелаза одједном црногорица (јела и оморика) почиње, дочим смо, путујући из Дабравине све до Кралупа имали само чисту бјелогорицу (која се већином из букве, храста и граба састоји). Особито лијепо види се ова граница нешто мало јужно, у непосредној близини станице, гдје је бјелогорица од црногорице, штоно ријеч, као одсјечена. Уска долина, која раставља бјелогорицу од црногорице, није тако дубока, да би смо можда у њој тражити и наћи могли објашњења овој граници. Ја сам тога мнијења, да се узрок ове доста оштре и јако у очи упадајуће границе има тражити како у геолошком саставу тла, тако и у климатичким одношајима. Бацивши поглед на геолошку карту, видјећемо, како се почевши од Дабравине с обе стране рјечице Ставње, на далеко и широко протежу униже триадичне планине, изузевши неколико мањих мјеста, гдје су Верфенски слојеви. Дошавши у Кралупе, односно Вареш, ступамо на тло, које се поглавито из палеозојског шкриљевца, из често окомито услојеваног, сивог глиненог и вапненог

---

1) Као што сам од госп. директора дознао, намјерава он скорим у Варешу подићи једну талионицу, каква је још у старо вријеме била, да би се њоме очувао и ваљано проучити могао онај примитивни но веома занимљив начин добивања жељеза, којим су се још старе мајданџије служиле. — Да ће проучавање овакe старе талионице многе струковњаке веома занимати, разумије се по себи, с тога је жељети, да се она што прије подигне.

шкриљевца састоји, који се даље према Варешу опет са Верфенским слојевима замјењује. У овом свјежем хумозном и глинастом тлу, као и у већој влази а и хладноћи имамо тражити узрок, што у близини Вареша превлађује црногорица, односно што се она мјестимице скоро искључиво налази. На Звијезди планини, као и пред Дубоштицом (долазећи из Вареша), налазимо црногорицу скоро подједнако измјешану са буквом, дакле са дрветом, које, уопће узевши, исто тло захтијева као и јела. Спуштајући се у непосредну околину Дубоштице, видимо како је буква црногорицу посве потиснула.

Осим геолошког састава тла и климе веома је подесно за успјевање црногорице још и узвишеније тло.

Цијела околина Вареша спада у средогорје. Знатније висине у околини јесу: Звијезда планина 1349 *m* (на врху), Липница 1458 *m*, Карашовина 1471 *m*.

Пећина и поникава има више. Највећа пећина налази се уз пут на Звијезду, у близини Пилићева хана, она је са своје величине, особито на улазу веома занимљива и може лако бити, да у дубљим ходницима преко цијеле године има леда. У каменолому више Вареша нађена је једна мања пећина са сигама, које су сељаци разнијели. Ове пећине казују нам да и Варешко горје спада у врсту кршкога горја (Karst).

Клима Вареша и околине знатно је оштрија од климе сарајевске.

Ради исподобе климатских одношаја ових двају мјеста изнашамо овдје њихове метеоролошке податке од године 1896. Пошто се станица за посматрање метеоролошких одношаја не налази у самоме Варешу, већ у дирекцији жељезаре у Кралупима, то ћемо овдје изнијети метеоролошке податке овога пошљеднега мјеста, које је од Вареша удаљено само 2 *km*.

Подаци метеоролошког посматрања у Сарајеву за годину 1896.

и. д. = 18° 20′ од Г., ш. = 43° 52′, висина = 537 *m*.

Мјесеци	Температура ваздуха					Средња наоблаченост	Оборина			Број дана са оборином	
	средња темп.1)	максимум	дан	минимум	дан		сума 2)	максимум	дан	≧ 0·1 *mm*	≧ 1·0 *mm*
Јануар	— 7·4	1·5	16.	— 17·1	30.	6·5	28	6	4.	13	8
Фебруар	— 2·0	6·6	11.	— 12·0	1.	5·2	23	9	27.	9	5
Март	6·6	20·2	21., 26.	— 3·9	12.	5·1	90	26	29.	8	7
Април	5·6	23·3	30.	— 3·3	8.	6·4	55	21	13.	15	10
Мај	12·3	23·8	28.	4·6	13.	6·0	46	6	4.	19	13
Јуни	17·2	27·0	24., 26.	11·9	30.	5·6	75	17	28.	16	12
Јули	19·2	30·6	29.	11·3	7.	3·6	94	42	23.	12	9
Износ . . .	.	.	.	.	.	.	411	.	.	92	64

1) по формули $^1/_4$ (7 + 2 + 9 + 9). — 2) у милиметрима.

<table>
<tr><th rowspan="2">Мјесеци</th><th colspan="5">Температура ваздуха</th><th rowspan="2">Средња наоблаченост</th><th colspan="3">Оборина</th><th colspan="2">Број дана са оборином</th></tr>
<tr><th>средња температ.</th><th>максимум</th><th>дан</th><th>минимум</th><th>дан</th><th>сума</th><th>максимум</th><th>дан</th><th>≥ 0·1 mm</th><th>≥ 1·0 mm</th></tr>
<tr><td>Пренос .</td><td>.</td><td>.</td><td>.</td><td>.</td><td>.</td><td>.</td><td>411</td><td>.</td><td>.</td><td>92</td><td>64</td></tr>
<tr><td>Аугуст</td><td>18·2</td><td>33·2</td><td>6.</td><td>7·8</td><td>25.</td><td>3·6</td><td>65</td><td>26</td><td>23.</td><td>10</td><td>7</td></tr>
<tr><td>Септембар</td><td>15·0</td><td>26·6</td><td>6.</td><td>5·7</td><td>23.</td><td>4·7</td><td>68</td><td>39</td><td>24.</td><td>9</td><td>6</td></tr>
<tr><td>Октобар</td><td>13·9</td><td>23·0</td><td>14.</td><td>4·0</td><td>29.</td><td>6·0</td><td>142</td><td>37</td><td>18.</td><td>18</td><td>11</td></tr>
<tr><td>Новембар</td><td>4·8</td><td>19·4</td><td>7.</td><td>— 6·8</td><td>30.</td><td>8·2</td><td>120</td><td>28</td><td>9.</td><td>20</td><td>15</td></tr>
<tr><td>Децембар</td><td>2·4</td><td>13·9</td><td>19.</td><td>— 8·5</td><td>4.</td><td>7·7</td><td>93</td><td>17</td><td>14.</td><td>18</td><td>14</td></tr>
<tr><td>Година</td><td>8·8</td><td>33·2</td><td>6.
аугуст</td><td>— 17·1</td><td>30.
јануар</td><td>5·7</td><td>899</td><td>42</td><td>23.
јули</td><td>167</td><td>117</td></tr>
<tr><td colspan="12">Подаци метеоролошког посматрања у Кралупима за годину 1896.
и. д. = 19° 19′ од Г., ш. = 44° 9′, висина = 780 m.</td></tr>
<tr><td>Јануар</td><td>— 8·0</td><td>2·0</td><td>15.</td><td>— 17·0</td><td>29.</td><td>6·1</td><td>69</td><td>19</td><td>17.</td><td>18</td><td>15</td></tr>
<tr><td>Фебруар</td><td>— 3·8</td><td>6·6</td><td>12.</td><td>— 15·2</td><td>17.</td><td>5·9</td><td>26</td><td>6</td><td>26.</td><td>12</td><td>11</td></tr>
<tr><td>Март</td><td>4·1</td><td>17·8</td><td>26.</td><td>— 5·2</td><td>12.</td><td>5·3</td><td>55</td><td>16</td><td>6.</td><td>10</td><td>10</td></tr>
<tr><td>Април</td><td>3·8</td><td>22·2</td><td>30.</td><td>— 2·2</td><td>6.</td><td>7·4</td><td>82</td><td>19</td><td>20.</td><td>20</td><td>16</td></tr>
<tr><td>Мај</td><td>10·4</td><td>24·6</td><td>21.</td><td>5·0</td><td>4.</td><td>7·0</td><td>133</td><td>26</td><td>30.</td><td>23</td><td>21</td></tr>
<tr><td>Јуни</td><td>16·8</td><td>25·0</td><td>25., 26.</td><td>9·8</td><td>29.</td><td>6·4</td><td>128</td><td>21</td><td>28.</td><td>18</td><td>18</td></tr>
<tr><td>Јули</td><td>18·5</td><td>30·0</td><td>29.</td><td>9·8</td><td>2., 3.</td><td>4·6</td><td>192</td><td>45</td><td>23.</td><td>20</td><td>19</td></tr>
<tr><td>Аугуст</td><td>16·7</td><td>29·7</td><td>6.</td><td>5·8</td><td>18., 24.</td><td>4·8</td><td>81</td><td>50</td><td>24.</td><td>9</td><td>4</td></tr>
<tr><td>Септембар</td><td>12·4</td><td>25·2</td><td>4.</td><td>1·2</td><td>25.</td><td>5·8</td><td>79</td><td>37</td><td>25.</td><td>10</td><td>7</td></tr>
<tr><td>Октобар</td><td>11·0</td><td>20·4</td><td>14.</td><td>2·8</td><td>28.</td><td>6·6</td><td>130</td><td>30</td><td>25.</td><td>12</td><td>12</td></tr>
<tr><td>Новембар</td><td>2·8</td><td>18·0</td><td>2.</td><td>— 9·0</td><td>30.</td><td>8·1</td><td>115</td><td>24</td><td>2.</td><td>22</td><td>16</td></tr>
<tr><td>Децембар</td><td>0·2</td><td>10·4</td><td>20.</td><td>— 12·6</td><td>4.</td><td>7·8</td><td>90</td><td>20</td><td>15.</td><td>17</td><td>13</td></tr>
<tr><td>Година</td><td>7·1</td><td>30·0</td><td>29.
јули</td><td>— 17·0</td><td>29.
јануар</td><td>6·3</td><td>1180</td><td>50</td><td>24.
ауг.</td><td>191</td><td>162</td></tr>
</table>

Испоредимо ли обе ове таблице, то видимо, да се метеоролошки или климатички одношаји Сарајева и Кралупа, односно Вареша, доста знатно разликују. Осим разлике у температури (средњој, а још више у максималној) нарочито ће нам у очи пасти разлика у оборинама. Оборине Сарајева односе се према оборинама Кралупа кио 1 : 1·3. По доста вјерном казивању нијесу у Варешу ни такове године ријетке, у којима пада снијег скоро свакога мјесеца у години.

Природна пошљедица оштрије, хладније климе Вареша јесте та, да и флора касније приспјева. Овдје ћу за илустрацију каснијег приспјевања само неколико примјера да истакнем. Тако н. пр. нашао сам висибабе *(Galanthus nivalis)* у цвјету још 1. маја (приликом мога првога излета ове године у Вареш); јоргована *(Syringa vulgaris)* нашао сам 5. јуна истом у пупољцима, којима требаше барем још 5—8 дана да се расцвјетају; трешње *(Prunus avium)* дозријевају тек почетком аугуста. Жито се око Пржића (1200 *m*) коси тек концем аугуста и почетком септембра.

Јесен, која је по доста вјерном казивању већином јако лијепа, наговјешћује мразовац *(Colchicum autumnale)* веома рано. Ове године нађох овај јесењи цвијет већ 12. аугуста на више мјеста сасвијем расцвјетан. Као ријеткост напоменути ми ваља прерано цвјетање зелена кукуријека *(Helleborus viridis)*, од кога сам 2 примјерка већ 27. аугуста у пуном цвијету нашао.

Моји излети допирали су на сјевер до Дубоштице, на југ до Пајтова хана, на исток до на врх Звијезде планине, а на запад до Драговића. У том простору, нарочито сјеверно од Вареша, превлађује црногорица, јела и оморика, бор је ријецак и само око Дубоштице има га више, особито по висовима, дочим је на нижим мјестима са црногорицом помијешана и бјелогорица, која се јужно од Вареша искључиво налази. Главни представник бјелогорице је буква, која читаве шуме сачињава; храстових шума налазимо на јужним обронцима око Дубоштице, иначе се ово дрво налази расијано по свој околини. Други чешћи представници бјелогорице јесу бијели и црни граб, лијеска, јавор и клен; остала дрвећа бјелогорице навешћу ниже у набрајању. И грмља има доста, које ћу такођер кашње у набрајању навести.

Папрата (од којих бујад мјестимице читаве обронке запрема), маховина, лишаја, гљива и ресина има такођер доста. Гљиве и ресине већ сам прије у овом часопису (од године 1897. и 1898.) дјеломице обрадио; док узимам времена истраживаћу их и даље.

Шуме су често испрекидане лијепим ливадама, сјенокосима; жито се због хладноће слабо гоји, но оно би се ипак на много више мјеста могло гојити, него што то сељаци држе. Поменуте красне ливаде дају овом шумовитом предјелу много питомији изглед и чине га веома пријатним. Ко је било колима, било пјешице ишао од Вареша до Дубоштице, томе ће тај лијепи пут остати увијек у пријатној успомени. Не мање је лијеп пут на Звијезду планину. Оба ова красна пута (серпентине) начињена су у ту сврху, да би се дрвени угљен из богатих шума око Дубоштице и Звијезде планине у жељезару лакше донашати могао. Осим ова два колска пута има, разумије се, још и више мањих шумских путева, који су за шетњу прекрасни; многи од њих иду крај потокâ, који жубором својим овај лијепи предјел још романтичнијим чине.

Флора је у главном субалпинска, као што ће се то из набрајања видјети. Карактеристично је за овај крај још и то, што се у њему доста често налази црвени окач или аполо, лепир, који се само у високим горским крајевима налази.

Биљке, које у овом набрајању изпашам, купио сам и посматрао како лани, тако и ове године само за вријеме великога школскога одмора, у мјесецу јулу и аугусту. Везан школом, не могох жалибоже долазити у прољеће на више дана у овај флористички тако занимљив крај. Само недјељом и свецем, кад је вријеме допустило, могао сам у мјесецу мају и јуну по неколико сати проучавању флоре најближе околине Вареша посветити. Из разлота тога нијесам могао многе ра̂не прољетне биљке купити, бар у цвијету не, пошто су оне већ прецвјетале биле.

Пошто је госп. др. Ед. Форманек, професор у Брну, који је у два маха, год. 1887. и 1888. за вријеме ферија пропутовао Босну и Херцеговину, у својим дјелима: „I. und II. Beitrag zur Flora von Bosnien und der Hercegovina“ (Separat-Abdruck aus der österreichischen botanischen Zeitschrift), такођер знатан број биљака из околине Вареша навео, то сам — пошто му право првенства припада — уз све оне биљке, које је он у околини Вареша нашао, његово име метнуо.

Као што сам дознао, бавио се у Варешу, односно на Звијезди прије неколико година три дана још и један други познавалац флоре ових земаља, госп. проф. др. К. Вандас, и ботанизирао је по околини. Жао ми је, да ми баш ови његови резултати нијеу спри руци били.

Напокон нека ми је дозвољено да за неке податке гледе налазишта појединих биљака, особито дрвећа, шумском управнику, господину Фердинанду Вилхелму и надлугару господину Ф. Денцу изречем моју топлу захвалност.

CRYPTOGAMAE.

Pteridophyta *(Cryptogamae vasculares).*

I. **Equisetinae.**

Equisataceae.

Equisetum avrense L. По ливадама доста чест по свој околини.

Equisetum Telmateja Ehrh. *(E. maximum* Lmk.). Уз потоке и по натопљеним мјестима по шумама често по свој околини.

Equisetum silvaticum L. По влажним гудурама уз поток Рајчевац и у долини испред Стрица.

Equisetum palustre L. По влажним, мочварним ливадама уз пут према Пржићима; по ливадама уз пут у Дубоштицу, особито на ливадама између Погара и Побрина хана у већој множини.

II. Lycopodinae.

1. Lycopodiaceae.

Lycopodium annotinum L. По шумама на Звијезди и у шуми испред Побрина хана расијан.

2. Selaginellaceae.

Selaginella helvetica Spring. Ову за алпинске крајеве карактеристичну биљчицу нашао сам само по влажним стијенама уз окрајке шуме иза каменолома више Вареша и по стијенама испред тунела, и то са зрелим плодовима концем аугуста.

III. Filicinae.

Filices.

Polypodiaceae.

Polypodium vulgare L. Банска стијена код Вареша, Дубоштица (Форманек). По стијенама и при дну дрвећа често по свој околини.

Phegopteris polypodioides Fée. Доста често по влажним мјестима, како бјелогорице тако и црногорице.

Phegopteris Dryopteris Fée. На истим мјестима са пређашњом врстом, но ријетко.

Phegopteris Robertiana A. Br. Вареш Дубоштица (Форманек). По стијенама и кршевима више Вареша.

Ceterach officinarum Willd. Вел. Стогић код Вареша (Форманек). По стијенама по свој околини расијан.

Pteris aquilina L. Као што сам већ у општој карактеристици нагласио, налази се ова бујна папрат у великој множини те сачињава мјестимице скоро непроходна мјеста.

Blechnum Spicant Rth. Код Вареша, Звијезда, Дубоштица (Форманек). По пјесковитим хладовитим мјестима у шумама цијеле околине.

Asplenium septentrionale Sw. У пукотинама чврстога пјешчара на Рајчевцу, ријетко.

Asplenium viride Huds. По влажним стијенама у шумама расијан по свој околини.

Asplenium trichomanes L. Вел. Стогић код Вареша (Форманек). Послије бујади најчешћа папрат; по стијенама цијеле околине.

Asplenium ruta muraria L. Вареш (Форманек). По стијенама често по свој околини.

Asplenium filix femina Bernh. Дубоштица (Форманек). Осим тога и на другим мјестима околине расијана.

Scolopendrium officinarum Sw. Кралупи, Вареш (Форманек). По влажним стијенама и шумама по свој околини доста често[1]).

Aspidium lobatum Sw. Вареш, Дубоштица (Форманек). Често у већој множини по свој околини, нарочито у шумама на Рајчевцу.

Polystichum Thelypteris Rth. На влажним ливадама између Побрина хана и Дубоштице ријетко.

Polystichum filis mas Rth. По шумама и окрајцима шума на Рајчевцу ријетко.

Cystopteris fragilis Bernh. Дубоштица (Форманек). По стијенама и пукотинама често по свој околини.

PHANEROGAMAE.

I. Gymnospermae.

Coniferae.

1. Taxineae.

Taxus baccata L. Ово веома цијењено дрво налази се у околини Вареша на више мјеста, тако на Осоју сјевероисточно од Вареша, у шуми више села Потоци и више Побрина хана, али жалибоже само као кржљаво (сасјечено) дрвеће и још чешће као грмље. На Осоју (Бркине Лазине) налази се тиса међу јелама у нешто већем броју, 40—50 комада, а било је без сумње некада много више, као што се то већ и по имену села Тисовци (близу Даждանскога) закључити даје — али и овдје је она само кржљаво дрво или грм, јер је сељаци немилице сасијецају. На цвјетну недјељу мора имати сваки сељак католик, не само у Варешу, већ и у другим мјестима у околини, гранчицу од тисе, која се умјесто иве, које у околици као што изгледа нигдје нема, освјећује. С тога се тиса сматра као свето дрво. Сујевјерни сељаци држе, да од онога, који има штап од тисовине, нечастиви далеко бјега, те с тога гледа сваки да набави себи штап од тисовине. Осим тога употребљавају сељаци тисовину веома радо за тељиг и шпице у јармовима за волове, јер држе, да тисовина волове од сваке непогоде чува.

Из тих разлога сијеку сељаци ово цијењено дрво кад год и гдје год само могу. С тога ће тисе — ако се сељацима овај вандалски поступак најенергичније не ускрати — *брзо* и у Босни нестати, као што је и у другим земљама све више и више нестаје.

---

[1]) Када краве крв одају, онда сељаци исјецају ову папрат и са храном помијешану дају им дуже времена.

2. Cupressineae.

Iuniperus communis L. На шумским чистинама и на обронцима расијана по свој околини, но није честа.

Iuniperus sabina L. Од ове четињаче добио сам добротом госп. шумскога управника Вилхелма крајем новембра једну гранчицу с том попратницом, да се она на неприступачним стијенама код Боровице (4 сата од Вареша) налази и да ју сељаци као лијек од астме употребљавају. Будући се до ње не може доћи, то ју сељаци већином пуцањем из пушке добављају. — Господину управнику одговорио сам, да не ће бити да су му сељаци истину говорили, када му рекоше, да ову биљку за лијек од астме употребљавају, јер се она већином, као што је познато, као абортивно средство употребљава.

Свакако је занимљив налазак њен на овоме мјесту, јер колико је мени познато, није за ову биљку до сада нигдје наведено да би се у Босни налазила; у Херцеговини, како дознајем, налази се она на више мјеста.

3. Abietineae.

Pinus silvestris L. На Рајчевцу има старијих дрвета сада још само мало; прије неколико година засађен је опет један велики комад земљишта на овоме мјесту са тим веома корисним дрветом. — Код Дубоштице налази се бијели бор измијешан са црним бором у већој множини.

Pinus nigricans Host. *(P. Laricio* Poir.) У већој множини налази се црни бор измијешан са бијелим бором код Дубоштице; на Рајчевцу је заједно са бијелим прије неколико година засађен. Осим тога има од овога такођер веома корисног дрвета на више мјеста у околини још само по неколико стабала, као н. пр. изнад тунела и на Гребенцима, што свједочи, да је и црни бор некада много веће просторе обухватао.

Picea excelsa Link. Оморика се, као што сам већ при опћенитој карактеристици нагласио, у свој околини у великом мноштву налази и сачињава лијепе шуме.

Albies alba Mill. Јела је још више заступљена него оморика. Красне јелове шуме ове околине, са стаблима од више вијекова јесу њено највеће богатство.

Larix europaea DC. Самоникла ариша нема у овим земљама. На Маковишту, сјеверно од Звијезде иланине, засадио је садањи шумски управник, госп. Ф. Вилхелм, 1893. године повећи комад аришем, који тамо лијепо успијева.

II. **Angiospermae.**

A. Monocotyleae.

2. **Glumiflorae.**

Cyperaceae.

Eryophorum latifolium Hoppe. Често по мочварним ливадама ниже Пржића и према Дубоштици.

Scirpus silvaticus L. По шумским мочварама уз пут у Добоштицу и на Звијезду.

Carex paniculata L. По шумским мочварама на Звијезди.

Carex vulpina L. По мочварама и крај јама расијана по свој околини и доста често.

Carex muricata L. По ливадама и шумама у свој околини.

Carex brizoides L. По влажним мјестима у шуми на Звијезди.

Carex remota L. По влажним мјестима у шуми око Пајтова хана.

Carex vulgaris Fr. По влажним ливадама иза села Потоци.

Carex pilosa Scop. Ријетко у шуми око Пајтова хана.

Carex digitata L. На истом мјесту са пређашњом врстом, но чешће.

Carex flacca Schreb. На чистинама и по влажним ливадама расијана по свој околини.

Gramineae.

Zea Mays L. Само на неколико мјеста око Пајтова хана у малом гаји се.

Andropogon Ischaemum L. На голом вапненцу доста често по околини, а нарочито уз пут према Пајтовом хану.

Panicum miliaceum L. Гаји се по нижим мјестима идући према тунелу.

Anthoxanthum odoratum L. По шумама и ливадама доста често, особито око Пајтова хана.

Alopecurus pratensis L. По ливадама у свој околини.

Phleum pratense L. Вареш, Погари (Форманек). По ливадама често, нарочито око села Потоци.

Phleum Boehmeri Wibel. На сухим чистинама расијан по околини.

Agrostis vulgaris With. Често по свим ливадама.

Lasiagrostis calamagrostis Link. По стијенама више тунела; на Дивиници (Дрошковац).

Sesleria coerulea Ard. На сунчаним обронцима иза каменолома више Вареша, ријетко.

Sesleria elongata Host. Шашки дол, ријетко.

Koeleria cristata Pers. По сушним ливадама и обронцима више Вареша.

Aira caespitosa L. По травњацима и крај шума ниже Кралупа.

Holcus lanatus L. На ливадама уз Шашки поток и на травњацима више Вареша.

Avena sativa L. Гаји се на више мјеста у околини.

Melica ciliata L. Вареш (Форманек). По каменим обронцима дуж Ставње.

Melica nutans L. Банска стијена код Вареша (Форманек). Често по хладовитим шумама у свој околини.

Briza media L. По сушним ливадама више Вареша; на ливадама иза Кралупа и на Дрошковцу.

Poa annua L. Крај путева по свој околини честа.

Poa bulbosa L. По обронцима више Вареша. На Рајчевцу и на стијенама изнад тунела.

Poa alpina L. На истим мјестима са пређашњом врстом, а осим тога још и на Дрошковцу и Пржићима.

Poa nemoralis L. По шумама и стијенама између Кралупа и Пајтова хана.

Poa trivialis L. По ливадама цијеле околине често.

Poa pratensis L. Често као и пређашња врста.

Poa compressa L. По стијенама на Дрошковцу више Вареша и по сушним ливадама око Мијаковића.

Glyceria plicata Fries. Крај потока и по шумским мочварама расијана по свој околини, но није честа.

Glyceria fluitans R. Br. Крај једне шумске баре уз пут у Дубоштицу.

Molinia coerulea Moench. У мочварним шумама на Звијезди.

Dactylis glomerata L. По ливадама и шумама често по свој околини.

Cynosurus cristatus L. Погари (Форманек). Често по свим ливадама.

Festuca ovina L. По обронцима и ливадама око Вареша, Дубоштице и на Карашовини често, а осим тога и на другим мјестима у околини.

Festuca Pančićiana Hackel. Вареш, Погари (Форманек).

Festuca elatior L. На ливадама цијеле околине често.

Festuca silvatica Vill. У шумама ниже Кралупа.

Brachypodium pinnatum P. B. По каменитим обронцима и травњацима више Вареша; на ливадама око Мијаковића и Потока.

Bromus mollis L. По ливадама по свој околини често.

Bromus arvensis L. На њивама ниже Кралупа често.

Bromus patulus M. K. По кршевима и шумама више Вареша расијан.

Bromus asper Murray. На истим мјестима са пређашњом врстом.

Bromus erectus Hudson. По сушним ливадама и травињастим обронцима на Дрошковцу (Дивиници), на Пржићима и више села Потоци.

Bromus inermis Leysser. На Дрошковцу.

Bromus sterilis L. По кршевима, сушним ливадама и крај путева по свој околини.

Triticum vulgare L. Гаји се по заклонитијим, југу окренутим обронцима на више мјеста у околини.

Agropyrum repens P. Beauv. По ливадама и травњацима по свој околини.

Secale cereale L. Гаји се ријетко.

Hordeum vulgare L. Као и пређашња врста.

Hordeum murinum L. Свуда око Вареша по неплодним мјестима.

Lolium temulentum L. По ливадама и крај путева у Варешу.

Lolium perenne L. Међу зобним усјевима на Пржићима.

Nardus stricta L. По присојним странама и по кршевима више Вареша и око Побрина хана.

2. **Liliiflorae.**

Iuncaceae.

Iuncus conglomeratus L. По влажним и мочварним ливадама ниже Пржића, на ливадама између Вареша и Стрице и око села Потоци.

Iuncus effusus L. На истим мјестима са пређашњом врстом, а осим тога још и на мочварним ливадама уз пут на Звијезду и око Пајтова хана.

Iuncus glaucus Ehrh. Често по свим мочварним мјестима цијеле околине.

Iuncus lamprocarpus Ehrh. По мочварним мјестима на Звијезди и у једној мочвари уз пут у Дубоштицу.

Iuncus compressus Jacqu. По влажним ливадама и крај путева на Звијезди, ниже Кралупа и према Мијаковићима.

Iuncus silvaticus Reich. По влажним мјестима на Звијезди, према Дубоштици и у Шашком долу.

Iuncus bufonius L. Често по влажним мјестима цијеле околине, особито на Звијезди и на ливадама ниже Пржића.

Luzula pilosa W. У шумама око Дубоштице и око Пајтова хана.

Luzula maxima DC. Око Дубоштице, на Звијезди, ниже Кралупа и око села Потоци.

Luzula albida DC. По шумама међу шипразима око Дубоштице, на Звијезди, Дрошковцу, ниже тунела доста често.

Luzula campestris DC. По шумским ливадама и травњацима око Вареша; на Дрошковцу и на Рајчевцу.

Liliaceae.

Lilieae.

Lilium Martagon L. Расијан по свој околини доста често.

Anthericum ramosum L. На Дрошковцу и на стијенама више Вареша.

Allium ursinum L. Уз поток Рајчевац.

Allium sphaerocephalum L. Око Кралупа и тунела; на стијенама испред Пајтова хана, на Дрошковцу и на стијенама више Вареша.

Allium carinatum L. Вареш (Форманек). Са пређашњом врстом на истим мјестима, често.

Muscari comosum Mill. На ливадама ниже Кралупа, крај Ставње.

Hemerocallis fulva L. Гаји се доста често по вртовима.

Melanthieae.

Colchicum autumnale L. Често по свим ливадама.

Veratrum album L. Код Вареша (Форманек). На Рајчевцу, Звијезди. на Пржићима и још другим мјестима у околини, но не често.

var. *Veratrum Lobelianum.* Овај варијетет налази се много чешће него горња врста, мјестимице се он искључиво налази, тако н. пр. на више мјеста око Рајчевца и на Звијезди, а и на другим мјестима.

Smilaceae.

Paris quadrifolia L. Често у шумама цијеле околине.

Polygonatum officinale Allion. На Богошу, а и на другим мјестима околине у бјелогорици, нарочито у шуми око Пајтова хана.

Polygonatum multiflorum Allion. На истим мјестима са пређашњом врстом.

Majanthemum bifolium DC. У бјелогорици по свој околини доста често.

Amaryllideae.

Galanthus nivalis L. На Мијаковићима још 1. маја, а биће је без сумње и на многим другим мјестима у околини.

Iridaceae.

Crocus vernus L. По доста вјерном казивању око Дубоштице у силној множини.

Gladiolus communis L. Гаји се овдје онђе по вртовима.

Iris germanica L. По вртовима у Варешу често се гаји.

Iris Reichenbachii Heufel.

var. *Iris bosniaca.* Бек (Beck) у својој флори „Flora von Südbosnien und der angrenzenden Hercegovina“ описује ову сукрсту овако: „*Caule*

1—2 floro; foliis caulium sterilium falcatis, latioribus, 7—12 mm latis; florum vaginis subinflatis; filamentis longissimis, antheras longitudine superantibus, iis subduplo longioribus; perigonii phyllis ochroleucis, basim versus roseo-striolatis; barba aurea.“

Ову лијепу биљку нашао сам 5. јуна по веома стрмим каменитим и само слабо травом обраслим, око 1000 *m* високим обронцима више Вареша, иза пошљедњег мајдана са лијеве стране рјечице Ставње.

3. **Spadiciflorae.**

Typhaceae.

Typha latifolia L. На мочварним ливадама између Побрина хана и Погара.

Araceae.

Arum maculatum L. По влажним шумама бјелогорице око Вареша и ниже Кралупа.

Arum italicum Miller. Уз поток Рајчевац на влажним мјестима. Мај.

Lemneae.

Lemna minor L. У једној јами иза станице Пајтов хан.

4. **Gynandrae.**

Orchidaceae.

Orchis militaris L. На ливадама око села Потоци и уз пут према Побрином хану.

Orchis fusca Jacqu. На истим мјестима са пређашњом врстом, но много рјеђе.

Orchis Simia Lam. Расијан по вапненим и травом обраслим обронцима и крај шума око Вареша.

Orchis ustulata L. На присојним ливадама уз пут према Побрином хану; на обронцима више Вареша.

Orchis coriophora L. Често по ливадама цијеле околине.

Orchis globosa L. Доста често са пређашњом врстом заједно.

Orchis morio L. На ливадама око Побрина хана.

Orchis pallens L. Ријетко крај шума на Богошу.

Orchis mascula L. У бјелогорици око Пајтова хана и по шумским ливадама.

Orchis sambucina L. На ливадама испред Побрина хана.

Orchis maculata. По шумским ливадама често у свој околини Вареша.

Orchis latifolia L. На влажним ливадама ниже Пржића.

Orchis incarnata L. На истим мјестима са пређашњом врстом.

Anacamptis pyramidalis Rich. На ливадама иза болнице и на ливадама испред Побрина хана.

Gymnadenia conopsea R. Br. Вареш, Погари, Дубоштица (Форманек). По бујним ливадама расијана по цијелој околини.

Platanthera bifolia Rich. Ријетко у шумама ниже Кралупа и око Пајтова хана.

Platanthera chlorantha. На истом мјесту са пређашњом врстом.

Ophrys muscifera Huds. По обронцима више Вареша ријетко.

Cephalanthera pallens Rich. У шуми на Рајчевцу.

Cephalanthera rubra Rich. У хладовитим шумама у Шашком долу и уз пут на Мијаковиће.

Epipactis latifolia All. У ријетким шумама више талионице идући на Пржиће и око Побрина хана.

Epipactis rubiginosa Gaud. На Пржићима ријетко.

Epipactis palustris Crantz. На мочварним ливадама ниже Пржића, а и на другим мочварним мјестима по шумама цијеле околине.

Listera ovata R. Br. Често у шумама цијеле околине.

Neottia nidus avis Rich. Расијана по влажним буковим шумама цијеле околине и доста често.

5. Helobieae.

Alismaceae.

Alisma Plantago L. У једној јами иза станице Пајтов хан.

Butomus umbellatus L. На мочварама ниже Пржића. Ријетко.

B. Dicotyleae.

I. Choripetalae.

1. Amentaceae.

Cupuliferae.

Betuleae.

Betula alba L. Већи простор запрема ово дрво код Дубоштице; иначе налази се оно по сушним ливадама и по разређеним шумама на више мјеста у свој околини.

Alnus incana DC. Дуж рјечице Ставње често, а и на другим мјестима у цијелој околини.

Alnus glutinosa Gärtn. Дуж рјечице Дубоштице, гдје се она много чешће од пређашње врсте налази.

Coryleae.

Corylus avellana L. Често по свој околини као повелики шиб или ниско дрво.

Carpinus Betulus L. На присојним странама дуж Ставње иза Кралупа; према Пајтову хану и око њега налази се често као шумски представник.

Ostrya carpinifolia Scop. Уз Ставњу, око тунела а и на другим мјестима околине доста често.

Fagineae.

Fagus silvatica L. Као један од главних шумских представника налази се ово лијепо и корисно дрво по свој околини у великом мноштву.

Quercus sessiliflora Sm. Ово дрво сачињава простране шуме око Дубоштице а иначе налази се расијано по свој околини и то често у знатној множини.

Juglandaceae.

Juglans regia L. Гаји се ријетко по вртовима у Варешу.

Salicaceae.

Salix fragilis L. Уз Ставњу на више мјеста, особито између Кралупа и Вареша.

Salix alba L. Уз Ставњу више поштанског уреда. Ријетко.

Salix purpurea L. Ријетко уз један поток према Побрином хану.

Salix incana Schrank. Ријетко уз поток ниже села Потоци.

Populus tremula L. По сушним ливадама и по ријетким шумама често у свој околини.

Populus nigra L. Више Погара, ријетко.

Populus pyramidalis Roz. Крај кућа уз Ставњу по Варешу гаји се.

2. Urticineae.

Urticaceae.

Urticae.

Urtica dioica L. Крај плотова у Варешу и иначе по свој околини често.

Urtica urens L. По башчама око кућа и крај путева у и око Вареша.

Parietaria erecta Mert. и Koch. У шумама на Звијезди и на Богошу.

Cannabineae.

Cannabis sativa L. Видио сам је гајену само на једном мјесту у селу Потоци.

Humulus lupulus L. Крај путева и ограда уз Ставњу између Вареша и Кралупа.

Ulmaceae.

Ulmus campestris L. Уз Ставњу идући према Кралупима и даље до Пајтова хана, као и по шумама бјелогорице доста често.

Ulmus montana Sm. У шуми уз поток Рајчевац.

3. Polygoninae.

Polygonaceae.

Rumex crispus L. По ливадама и травњацима у цијелој околини доста често.

Rumex Hydrolapathum Huds. У мочварама уз пут на Звијезду и у мочварној долини ниже Пржића, често пута од човјечје висине.

Rumex obtusifolius L. По ливадама, шумама и крај кућа по свој околини доста често; крај кућа мјестимице у великој множини.

Rumex conglomeratus Murray. Крај потока у шумама на Звијезди и према Дубоштици; крај једне јаме код Пајтова хана.

Rumex Acetosa L. По шумским ливадама око Кралупа и око села Потоци; на ливадама ниже Пржића доста често.

Rumex Acetosella L. На присојним странама више Кралупа на Рајчевцу, ријетко.

Polygonum Bistorta L. По влажним ливадама око Вареша и иза Кралупа. На ливадама око села Стрице.

Polygonum lapathifolium L. Крај Ставње око Вареша и Кралупа. Крај потока и на ливадама око села Потоци.

Polygonum Persicaria L. На истим мјестима са пређашњом врстом, но рјеђе.

Polygonum aviculare L. По башчама и њивама, по присојним мјестима, често по свој околини.

Polygonum fagapyrum L. Гаји се овдје ондје по околини.

4. Centrospermae.

Chenopodiaceae.

Chenopodium album L. Крај ограда по Варешу често.

Chenopodium bonus Henricus L. Уз пут у Дубоштицу; испред Побрина хана.

Chenopodium opulifolium L. Крај путева по Варешу.

Caryophyllaceae.

Alsineae.

Sagina procumbens. По шумама и ливадама уз пут у Дубоштицу.

Alsine setacea Mert. и Koch. Вареш (Форманек). На стијенама више Вареша.

Alsine verna L. На истим мјестима са пређашњом врстом, а осим тога још и на Дрошковцу.

Moehringia muscosa L. Вареш (Форманек). На истим мјестима, а осим тога још и по шумама расијана.

Arenaria serpyllifolia L. По сушним ливадама, по кршевима, а и по шумама цијеле околине.

Holosteum umbellatum L. Расијан по разним мјестима у околини.

Stellaria nemorum L. Крај шума на Звијезди, око Дубоштице и на Богошу.

Stellaria media Vill. По сушним ливадама и присојним странама, нарочито више Вареша, а иначе и по цијелој околини доста често.

Stellaria holostea L. По шумама, нарочито на Дрошковцу и на Богошу.

Stellaria graminea L. По ливадама и кршевима, но није честа.

Moenchia mantica Bartl. По сушним ливадама више Вареша.

Cerastium semidecandrum L. На истом мјесту са пређашњом врстом, 1. маја.

Cerastium viscosum L. По крчевини на Звијезди, по сушним ливадама на Карашовини.

Cerastium glutinosum Fries. Вареш (Форманек). На истом мјесту са пређашњом врстом.

Cerastium brachypetalum Despr. На разним мјестима расијан по свој околини.

Sileneae.

Tunica saxifraga Scop. По каменитим стијенама више Вареша; на Дрошковцу и око Кралупа.

Dianthus Armeria L. Уз пут у Дубоштицу, на ливадама око Побрина хана и на Погарима.

Dianthus prolifer L. На присојним мјестима више Вареша и на Дрошковцу.

Dianthus deltoides L. Погари (Форманек). Често на ливадама око Пржића, на Дрошковцу, око Кралупа и уз пут у Дубоштицу.

Dianthus Carthusianorum L. На сушним ливадама више Вареша, на Дрошковцу и на Рајчевцу.

Dianthus petraeus Waldst. и Kit. По стијенама више Вареша и на Дрошковцу доста често.

Saponaria officinalis L. Вареш (Форманек). Уз Ставњу према и око Пајтова хана, око Дубоштице доста често.

Saponaria Vaccaria L. Међу житом око Кралупа ријетко.

Silene conica L. Уз Ставњу између Кралупа и Вареша ријетко.

Silene armeria L. На присојним странама око Дубоштице.

Silene inflata L. Често по свој околини.

Silene nutans L. На стијенама више Вареша и на Дрошковцу.

Silene noctiflora L. По њивама између Кралупа и Пајтова хана.

Melandrium pratense Röhl. Крај шума, путева и њива расијана по свој околини, но ријетко.

Melandrium silvestre Röhl. Вареш (Форманек). Често по крајевима шума и међу шипразима по свој околини.

Lychnis flos cuculi L. По влажним ливадама и у шипразима расијан по околини, но ријетко.

Lychnis viscaria L. (*Viscaria vulgaris* Röhl.) На Звијезди, ријетко.

5. Polycarpicae.

Berberidaceae.

Epimedium alpinum. У шуми више жељезаре и у шуми испред Дубоштице у великој множини, а и иначе по околини веома раширена биљка.

Ranunculaceae.

Clematideae.

Clematis recta L. По ливадама око Дубоштице, а и на другим мјестима доста често.

Clematis Vitalba L. По шумама и крај Ставње често.

Anemoneae.

Thalictrum aquilegifolium L. По бујним ливадама и обронцима често по свој околини.

Thalictrum minus L. По сушним ливадама и по кршевима, на Дрошковцу и више Вареша.

Thalictrum angustifolium L. На ливади уз рјечицу Дубоштицу.

Hepatica triloba Chaix. Често по бјелогорици у свој околини.

Anemone nemorosa L. Често по шумама и шипразима у свој околини.

Ranunculeae.

Ranunculus aquatilis L. У Ставњи више Вареша а и у потоцима расијан по околини.

Ranunculus aconitifolius L. По шумама расијан по цијелој околини.
var. *Ranunculus platanifolius* L. На Звијезди и уз поток Рајчевац.
Ranunculus acer L. По ливадама цијеле околине.
Ranunculus lanuginosus L. Стогић код Вареша (Форманек). На хладовитим мјестима на Богошу и око Пајтова хана.
Ranunculus repens L. По влажним ливадама често по свој околини.
Ranunculus bulbosus L. На присојним странама и кршевима више Вареша, ријетко.
Ranunculus polyanthemos L. По ливадама око села Потоци.
Ranunculus sceleratus L. Крај Ставње између Кралупа и Вареша, а и даље до Пајтова хана доста често.
Ficaria ranunculoides Roth. По влажним мјестима и крај ограда често по свој околини.

Helleboreae.

Caltha palustris L. Често уз потоке у цијелој околини.
Helleborus viridis L. Често по свој околини.
Helleborus odorus W. K. Веома често по свој околини.
Delphinum consolida L. По сушним ливадама расијан по свој околини.
Aconitum Stoerkianum Rchb. У близини башче господина надлугара у Дубоштици. Пошто ову биљку иначе нигдје дивљу нијесам нашао, то се она само као подивљала сматрати има.

6. **Rhoeadinae.**

Paraveraceae.

Papaver Rhoeas L. Међу усјевима расијан.
Papaver dubium L. Крај вртова и по њивама мјестимице.
Papaver somniferum L. Гаји се у малом по вртовима.
Chelidonium majus L. Често крај ограда и путева по свој околини.

Cruciferae.

Nasturtium officinale R. Br. Крај потока и извора расијан по свој околини, но није чест.
Nasturtium palustre DC. Крај Ставње доста често.
Nasturtium lippizense DC. По кршевима иза Вареша.
Nasturtium silvestre R. Br. По влажним ливадама око села Потоци; дуж Ставње и уз пут на Звијезду.
Barbaraea vulgaris R. Br. Крај Ставње и крај потока у околини доста често.
Barbaraea stricta Andrz. Као и пређашња врста.

Turritis glabra L. По чистинама и по обронцима стијена више Вареша.

Arabis alpina L. По стијенама више Вареша и на Дрошковцу.

Arabis auriculata Lam. Око Пржића и око села Потоци.

Arabis hirsuta Scop. Дубоштица (Форманек). Често по свој околини.

Arabis muralis Bertol. По стијенама уз жељезницу а и на другим мјестима

Arabis Turrita L. Ријетко по стијенама више Вареша.

Cardamine silvatica Link. По ливадама око села Потоци; на Пржићима и око Кралупа.

Cardamine impatiens L. Вареш (Форманек). Међу шипрагом око Кралупа и Пајтова хана.

Cardamine pratensis L. По влажним ливадама у цијелој околини доста често.

Dentaria bulbifera L. По влажним шумама у околини доста често, нарочито у шуми уз поток Рајчевац.

Alyssum argenteum Vitmann. Дубоштица (Форманек). По стијенама, нарочито на серпентину око Дубоштице често, а иначе има је још и око села Потоци.

Alyssum calycinum L. По присојним странама и по стијенама доста често по свој околини.

Lunaria rediviva L. По влажним шумама, особито уз поток Рајчевац доста често.

Peltaria alliacea L. Крај Ставње ниже Кралупа а и по обалама других потока у околини.

Draba Aizoon Wahlenberg. Вареш, Погари, Дубоштица (Форманек). По стијенама више Вареша и на Дрошковцу.

Draba muralis L. По присојним странама више Вареша.

Cochlearia Armoracia L. Гаји се по вртовима у Варешу.

Thlaspi arvense L. Крај путева и ограда често по свој околини.

Thlaspi perfoliatum L. Као и пређашња врста но није тако честа.

Sisymbrium officinale L. Вареш (Форманек). Крај ограда и путева и дуж Ставње често.

Sisymbrium Alliaria Scop. На Богошу и по шумама око Пајтова хана, крај ограда и по вртовима у Варешу.

Erysimum odoratum Ehrh. (*E. pannonicum* Crantz.) По обронцима стијена доста често, особито више Вареша.

Erysimum crepidifolium R. На истим мјестима као и пређашња врста.

Erysimum helveticum DC. На Дрошковцу и по стијенама више Вареша ријетко.

Lepidium Draba L. По ливадама између Кралупа и Пајтова хана.

Lepidium campestre R. Br. Крај путева и ограда у Варешу.

Hutschinsia petraea R. Br. По стијенама више Вареша.

Capsella bursa pastoris Moench. Свуда по вртовима, крај ограда, путева и по пустим мјестима.

Brassica oleracea L. Гаји се по вртовима.

Synapis arvensis L. По пољима око Кралупа и код Пајтова хана.

Raphanus sativus L. Често по вртовима у Кралупима, гдје се и подивљала налази.

7. **Cistiflorae.**

Resedaceae.

Reseda lutea L. Крај путева око Вареша и Кралупа.

Violaceae.

Viola hirta L. По сушним ливадама и крај шума по свој околини.

Viola odorata L. Често у шумама, особито према Пајтовом хану.

Viola alba Besser. На Дрошковцу.

Viola silvestris Lam. У шумама и шипразима око Кралупа, а и на другим мјестита.

Viola tricolor L. По стјеновитим мјестима више Вареша, гдје се особито сурвста *V. saxatilis* Koch. (Форманек) налази. Често пута нашао сам и такове примјерке, који су уједно и жуте и љубичасто-шарене цвијетове имали.

Cistaceae.

Helianthemum vulgare Gärtn. По сушним ливадама и крај шума расијан по свој околини.

Helianthemum oelandicum Wahlenb. По стијенама више Вареша.

Hypericaceae.

Hypericum perforatum L. По присојним странама и по сушним ливадама у околини доста често.

Hypericum montanum L. Дубоштица (Форманек). По шумама око Дубоштице и око села Потоци.

Hypericum Androsaemum L. Дубоштица (Форманек). Код хана Копалиште. Нашао надлугар Денц.

8. **Columniferae.**

Tiliaceae.

Tilia platyphyllos Scop. (*T. grandifolia* Ehrh.). Крај католичке цркве гајена, а има је и по шумама но ријетко, тако н. пр. у шуми више Кралупа.

Tilia microphylla Scop. (*T. parvifolia* Ehrh.). Уз Ставњу и по шумама уз пут до Пајтова хана.

Malvaceae.

Malva silvestris L. Крај путева и ограда често по свој околини.

Malva moschata L. По ливадама ниже Кралупа око села Потоци, на Пржићима, а и на другим ливадама и крај Ставње честа.

Malva vulgaris Fr. Крај једне ограде на крају Вареша идући према Дубоштици.

Hibiscus Trionum L. На жељезничком насипу око Подлугова.

9. Gruinales.

Geraniaceae.

Geranium phaeum L. По шумама и бујним ливадама по свој околини доста често.

Geranium pyrenaicum L. На присојним странама више Вареша, око Кралупа и уз пут према Пајтову хану.

Geranium silvaticum L. По сушним ливадама више Вареша и на Дрошковцу.

Geranium palustre L. По бујнима ливадама око села Потоци и ниже Пржића; на ливадама крај потока око Стрице.

Geranium molle L. По травњацима и крај путева по свој околини.

Geranium dissectum L. Вареш (Форманек). По ливадама око Кралупа и уз пут према Пајтову хану.

Geranium Robertianum L. По шумама на Богошу, на Карашовини, више Вареша, и иначе по шипразима и по каменитим мјестима често у свој околини.

Erodium cicutarium L'Hérit. По сушним ливадама око села Потоци; више Вареша и уз пут према Побрином хану.

Oxalidaceae.

Oxalis Acetosella L. По хладовитим и влажним шумама, особито крај потока често и мјестимице у великој множини, иначе по свој околини расијан.

Linaceae.

Linum catharticum L. Вареш (Форманек). По ливадама и травњацима више Вареша, око Кралупа и Пајтова хана; на Рајчевцу.

Linum flavum L. На Рајчевцу и на кршевима више Вареша.

Linum tenuifolium L. На истим мјестима са пређашњом врстом, а осим тога још и око тунела и даље према Пајтову хану.

Balsaminaceae.

Impatiens Noli tangere L. Погари, Дубоштица (Форманек). На Звијезди крај потока у великој множини, а и крај Ставње више Вареша.

10. Terebinthinae.

Anacardiaceae.

Rhus Cotinus L. Око тунела међу шипрэзима у доста знатној количини.

11. Aesculinae.

Aceraceae.

Acer obtusatum Waldstet и Kit. Често по околини, особито у Рајчевцу и око Кралупа а и на другим мјестима по шумама бјелогорице.

Acer platanoides L. Расијан по бјелогоричним шумама и са пређашњом врстом заједно.

Acer campestre L. Често уз Ставњу и расијан по шумама цијеле околине, особито према Пајтову хану и на Богошу.

Acer Tataricum L. Само као шиб; налази се ријетко у околини, тако крај шуме више угљенаре и више Кралупа.

Polygalaceae.

Polygala vulgaris L. По сушним ливадама и присојним странама а и по кршевима више Вареша, на Дрошковцу, Пржићима, око Кралупа и даље уз пут према Пајтову хану.

Polygala comosa Schkuhr. Са пређашњом на истим мјестима, али рјеђе.

12. Frangulinae.

Celastraceae.

Evonymus europeus L. По шумама и међу шипразима расијан по свој околини.

Evonymus verrucosus Scop. По шумама и кршевима више Вареша, на Карашовини, Дрошковцу и уз пут према Пајтову хану.

Staphyleaceae.

Staphylea pinnata L. По шумама уз Ставњу, на Богошу и према Пајтову хану.

Aquifoliaceae.

Ilex aquifolium L. По шумама према и око Дубоштице, но није честа. Уз пут у Дубоштицу налази се повећи шиб до 2 *m* висине. Као што сам из поузданог извора дознао, налази се она по кадшто и веће дебљине 10—13 *cm* у премјеру.

Rhamnaceae.

Rhamnus alpina L. Међу шипразима и по шумама расијан по свој околини.

Rhamnus Frangula L. У шумама по стијенама и крај Ставње доста често.

13. Tricoccae.

Euphorbiaceae.

Euphorba helioscopia L. Око Пајтова хана; по башчама у Варешу.

Euphorbia platyphyllos L. По њивама и крај шума расијана, особито по околини Вареша чешће.

Euphorbia stricta L Ријетко по влажним мјестима у шумама.

Euphorbia carniolica Jacqu. На Дрошковцу и по шумама више Вареша.

Euphorbia verrucosa Jacqu. Крај шума уз пут у Дубоштицу и на Рајчевцу.

Euphorbia epithymoides L. По шумским обронцима више Вареша и Кралупа.

Euphorbia amydaloides L. Вареш (Форманек). На Богошу око Кралупа и Пајтова хана и на другим мјестима у бјелогорици.

Euphorbia Cyparissias L. По сушним ливадама око села Потоци, на Пржићима и више Вареша.

Euphorbia Myrsinites L. Вареш, у долини Ставње код Сутјешчице, Погари (Форманек). Више Вареша, а и на другим мјестима по кршевима дуж Ставње.

Euphorbia Esula L. На присојним странама више Вареша, на Дрошковцу и око села Потоци.

Euphorbia lucida W. K. На мочварној ливади ниже Пржића.

Euphorbia salicifolia L. По шипразима крај шума и по ливадама између Кралупа и Вареша, а и око Пајтова хана.

Callitrichaceae.

Callitriche verna L. У мочварама уз пут на Звијезду.

Buxaceae.

Buxus sempervirens L. Гаји се често по вртовима.

14. **Umbelliflorae.**

Umbelliferae.

Sanicula europaea L. Велеш код Вареша (Форманек). По хладовитим мјестима у шумама цијеле околине.

Astrantia major L. По ливадама и по шипразима око Кралупа, Пајтова хана а и на другим мјестима у околини доста често.

Trinia vulgaris L. По присојним обронцима око тунела, на Дрошковцу, више Вареша и на стијенама према Пајтову хану.

Carum Carvi L. По сушним ливадама и травњацима, нарочито између Кралупа и Вареша, око села Потоци.

Aegopodium Podagraria L. По шипразима и крај ограда у околини доста често.

Pimpinella Saxifraga L. По стијенама више Вареша ријетко.

Berula angustifolia Koch. Крај потока око села Потоци и крај Ставње код Пајтова хана.

Bupleurum aristatum Bartl. По стијенама иза Кралупа и више Вареша ријетко.

Bupleurum falcatum L. На истим мјестима као и пређашња врста, такођер ријетка.

Bupleurum longifolium L. На гребенцима око тунела.

Oenanthe silaifolia M. B. По влажним ливадама иза села Потоци и на Пржићима.

Oenanthe Phellandrium Lam. На мочварним ливадама око Стрице.

Libanotis montana All. По шумама уз Рајчевачки поток и у шумама више Вареша.

Seseli varium Trevir. По кршевима више Вареша, на Дрошковцу и ниже Кралупа према Пајтову хану.

Seseli montanum L. На истим мјестима са пређашњом врстом, но рјеђе.

Athamanta cretensis L. По стијенама више Вареша и око Кралупа.

Meum Mutellina Gärtner. По ливадама око села Потоци.

Angelica silvestris L. По влажним ливадама и шумама на Звијезди.

Ferulago silvatica Reichb. Дубоштица (Форманек). По ливадама, на обронцима око села Потоци, више Вареша и према Пајтову хану.

Peucedanum Cervaria Lap. По присојним странама и сушним ливадама више Вареша, на Дрошковцу и на стијенама ниже Кралупа.

Peucedanum Oreoselinum Moench. На истим мјестима са пређашњом врстом, но ријетко.

Peucedanum alsaticum L. Као и пређашња врста, но ипак чешће, нарочито уз село Потоци.

Peucedanum austriacum Koch. Око села Потоци и око Кралупа, нарочито према Пајтову хану.

Heracleum Sphondylium L. По травњацима и нешто влажним ливадама у околини расијан и доста често.

Pastinaca sativa L. По ливадама доста често по свој околини, особито крај путева између Вареша и Кралупа.

Siler trilobum Scopoli. По шумама око Кралупа и Пајтова хана.

Laserpitium latifolium L. Погари, Дубоштица (Форманек). Око села Потоци и по ливадама дуж Ставње до Пајтова хана, као и на Пржићима.

Laserpitium Siler L. Ро стијенама више Вареша и ниже Кралупа.

Laserpitium pruthenicum L. По влажним шумама расијан по околини, особито уз поток Рајчевац.

Orlaya grandiflora. По ливадама око села Потоци, на Пржићима, око Стрице и на Мијаковићима.

Daucus Carota L. По сушним ливадама и по обронцима уз Ставњу доста често.

Torilis Anthriscus Gmelin. Крај ограда и крај шума расијан по околини.

Scandix australis L. Изнад тунела и по стијенама према Пајтову хану, но ријетко.

Anthriscus silvestris Hoffm. По ливадама и шумама доста често по свој околини.

Anthriscus fumarioides Spr. По стијенама више Вареша ријетко.

Chaerophyllum temulum L. Крај ограда и крај шума око Вареша и Пајтова хана а и на другим мјестима доста често.

Chaerophyllum aromaticum L. У шумама бјелогорице на Богошу и око Пајтова хана; на ливадама око села Потоци, но не често.

Chaerophyllum hirsutum L. По ливадама крај потока више Вареша, идући према Стрице и крај потока Рајчевца; на ливадама ниже Пржића.

Chaerophyllum bulbosum L. По шипразима и шумама крај Ставње око Пајтова хана и Кралупа.

Myrrhis odorata Scopoli. Уз поток Рајчевац ријетко.

Smyrnium perfoliatum Mill. На турском гробљу у Варешу а и по ливадама у околини.

Araliaceae.

Hedera helix L. Често по шумама и кршевима цијеле околине.

Cornaceae.

Cornus mas L. Доста често по шумама, особито уз Ставњу.

Cornus sanguinea L. По шипразима око Кралупа а и на другим мјестима, но није чест.

15. **Saxifraginae.**

Crassulaceae.

Sedum maximum Hoffm. Вел. Стогић код Вареша, Дубоштица (Форманек). По шумама и кршевима на више мјеста у околини.

Sedum caepaea L. По шумама на стијенама око тунела, више Вареша и око Кралупа.

Sedum annuum L. По кршевима крај Ставње око Кралупа и више Вареша.

Sedum dasyphyllum L. На истим мјестима као и пређашња врста.

Sedum album L. На Дрошковцу и на стијенама више Вареша.

Sedum acre L. По стијенама око тунела.

Sedum glaucum Waldst. et Kit. По кршевима у околини расијан, но није чест.

Sempervivum hirtum L. По кршу иза Вареша.

Sempervivum tectorum L. На крововима неких кућа у Варешу.

Saxifragaceae.

Saxifrageae.

Saxifraga rotundifolia L. Често код Вареша, Дубоштица (Форманек). Осим тога и око Кралупа, Стрице и Пајтова хана, особито уз Ставњу.

Saxifraga tridactylites L. Вареш, долина Ставње (Форманек). На истим мјестима као и пређашња врста.

Saxifraga crustata Vest. На стијенама више Вареша.

Saxifraga Aizoon L. На истом мјесту са пређашњом врстом, а осим тога још и по стијенама око Кралупа, нарочито идући према Пајтову хану.

Chrisosplenium alternifolium L. Уз поток према Побрином хану у шумама, мјестимице често и у знатној множини.

Parnasieae.

Parnassia palustris L. По мочварним ливадама уз пут у Дубоштицу, ниже Пржића и око села Потоци.

16. **Myrtiflorae.**

Onagraceae.

Epilobium angustifolium L. Вареш, Погари, Дубоштица (Форманек). Расијан по свој околини и доста често.

Epilobium hirsutum L. На влажним мјестима уз пут у Дубоштицу и на Звијезду; уз Ставњу доста често.

Epilobium montanum L. По шумама око Пајтова хана и на Богошу.

Epilobium palustre L. Уз Ставњу и на обали потока расијан по свој околини.

Epilobium parviflorum Schreb. Уз пут у Дубоштицу.

Circaea lutetiana L. У шумама више Вареша и око Дубоштице, а и на другим мјестима.

Lythraceae.

Lythrum salicaria L. Расијан и доста чест по свој околини, особито уз Ставњу и уз пут на Звијезду.

17. Thymelinae.

Thymelaeceae.

Daphne mezereum L. Често по свој околини, особито у шумама према Дубоштици.

Daphne Blagayana Freyer. Ову веома занимљиву биљку нашао сам у непосредној близини Дубоштице у шумама, гдје се у друштву са биљком *Erica carnea* на серпентину и вапненцу у мноштву налази. Народ ју овдје (и католици и мухамеданци) зове „смиље“, дочим је на другом мјесту (Пазарић) опет друкчије зову, наиме мухамеданци „јаглика“, а католици „дријенак“. У Чајници опет зову је „борица“[1]). Из посве поузданог извора дознао сам, да ова краснога мириса биљка цвјета већ у прамаљеће и ра̑но прољеће, концем марта и почетком априла и да се њеним цвијетом католичке дјевојке на цвјетну недјељу веома радо ките (мећу је у косу). Већ и на основу до сада познатих налазишта, може се сигурно тврдити, да је ова биљка, која је некад са своје ријеткости веома чувена и тражена била, у Босни посве обична и да се она још на више мјеста у земљи налази.

18. Rosiflorae.

Rosaceae.

Pomeae.

Crataegus monogyna Jacqu. Веома чест по свој околини, мјестимице у већој множини.

---

[1]) По биљешкама И. Сеуника и Ст. Делића: „*Daphne Blagayana* Freyer“. Сепаратни отисак из „Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Hercegovina“, I. св., 1893.

Cotoneaster vulgaris Lindl. По стијенама у околини расијан, но није чест.

Cotoneaster tomentosus Lindl. На стијенама више Вареша и око Кралупа, као и по стијенама ниже тунела.

Amelanchier vulgaris Moench. По стијенама расијан, но није чест.

Pirus communis L. Често по свој околини, особито по шумама дуж Ставње.

Pirus Malus L. Крај шума у цијелој околини расијана, но ријетко; често се гаји.

Sorbus aucuparia L. Расијана по свој околини.

Sorbus Aria Crantz. На стијенама у шумама више Вареша као дрво, ријетко.

Sorbus torminalis Crantz. Ријетко по шумама око села Потоци и на Пржићима.

Roseae[1]).

Rosa arvensis Huds. На присојним странама око Кралупа и Пајтова хана, ријетко.

Rosa rubiginosa L. На истим мјестима са пређашњом врстом, а осим тога још уз пут према Дубоштици.

Rosa canina L. Расијана по шумама цијеле околине.

Rosa austriaca Crantz. По стијенама више Вареша, ријетко.

Rosa pimpinellifolia L. Код Дубоштице (Форманек). Око села Потоци и ниже Кралупа.

Rosa spinosissima L. Дубоштица (Форманек), а и на другим мјестима у околини.

Rosa tomentosa Sm. По стијенама више Вареша и на Дрошковцу.

Rosa gallica L. По кршевима ниже Кралупа уз пут према Пајтову хану.

Rosa alpina L. На стијенама уз пут у Дубоштицу.

Rubeae.

Rubus Idaeus L. Често, особито на Звијезди, и око Дубоштице у великом мноштву.

Rubus caesius L. На Рајчевцу и око Дубоштице, а и на другим мјестима, но не често.

Rubus corylifolius Smith. Око Дубоштице ријетко.

Rubus fruticosus L. По шумама и присојним странама на Рајчевцу.

Rubus hirtus Waldst. et Kitt. Погари, Дубоштица (Форманек), а и око села Потоци.

Fragaria vesca L. Често по свој околини, а особито око Дубоштице у великом мноштву.

---

[1]) Овога пута нијесам могао на руже већу пажњу обратити.

Fragaria elatior Ehrh. Раширена и доста честа у свој околини.

Fragaria collina Ehrh. Често, нарочито око Дубоштице у великом мноштву.

Potentilleae.

Potentilla recta L. По присојним странама око села Потоци и око Кралупа, но ријетко.

Potentilla argentea L. Око Дубоштице и око Побрина хана ријетко.

Potentilla reptans L. Око Пајтова хана, крај друма до Кралупа доста често.

Potentilla Tormentilla Sibthorp. У шумама више Вареша ријетко.

Potentila verna L. По сушним ливадама, по присојним мјестима и по стијенама у околини расијана.

Potentilla opaca L. На истим мјестима као и пређашња врста, но рјеђе.

Potentilla micrantha Ramond. По стијенама међу шипразима више Вареша, око Кралупа и Пајтова хана.

Geum urbanum L. По шумама, шипразима и сушним ливадама у околини доста често.

Geum rivale L. По влажним мјестима у шумама расијан по околини.

Alchemilla vulgaris L. По влажним ливадама у околини доста често.

Poterieae.

Sanguisorba officinalis L. На једној ливади према Пајтову хану.

Poterium sanguisorba L. По сушним ливадама и по обронцима доста често у свој околини.

Agrimonia Eupatoria L. Као и пређашња врста, такођер доста често.

Aremonia agrimonoides Necker. Крај шума и по шипразима, особито око Кралупа и Пајтова хана.

Spiraeaceae.

Spiraea ulmifolia Scopoli. По стијенама у шуми више Вареша, око Кралупа и Дубоштице; на Звијезди, доста често.

Spiraea Aruncus L. Вареш (Форманек). На Звијезди, око Кралупа и у влажним шумама према Дубоштици.

Spiraea Ulmaria L. Уз пут, крај потока на Звијезди доста често, а осим тога и по ливадама око села Стрице и око Дубоштице.

Spiraea Filipendula L. По влажним бујним ливадама у околини доста често, нарочито око Кралупа и према Пајтову хану.

Pruneae.

Prunus domestica L. Гаји се по вртовима.

Prunus avium L. У шумама, овдје ондје и крај Ставње, у Варешу мјестимице сађена.

19. **Leguminosae.**

Papilionaceae.

Cytisus austriacus L. По сушним ливадама на стијенама око Кралупа и више Вареша.

Cytisus hirsutus L. По кршевима више Вареша ријетко.

Genista germanica L. Уз пут у Дубоштицу и према Пајтову хану, а и на другим мјестима у околини.

Genista tinctoria L. По сушним ливадама и шумама по свој околини доста честа.

Genista sagittalis L. По сушним ливадама више Вареша и око Кралупа доста честа.

Genista ovata Waldst. et Kitt. Расијана по присојним странама и кршевима око Кралупа и ниже према Пајтову хану.

Genista pilosa L. На истим мјестима са пређашњом врстом, но ријетко.

Ononis spinosa L. По сушним ливадама и крај путева по свој околини доста често.

Anthyllis vulneraria L. По сушним ливадама расијан по околини, мјестимице, као н. пр. око села Потоци у мноштву.

Medicago lupulina L. По ливадама и крај путева у свој околини доста често.

Medicago falcata L. По сушним ливадама и присојним странама не баш често.

Medicago minima L. На присојним странама и крај путева ријетко.

Medicago sativa L. Мјестимице око Вареша задивљала.

Melilotus officinalis Desr. Доста често по разним мјестима цијеле околине.

Trifolium pratense L. По ливадама и травњацима често по свој околини.

Trifolium alpestre L. По сушним шумама и шипразима, особито ниже Кралупа није ријетка.

Trifolium ochroleucum L. По ливадама и крај путева овдје ондје.

Trifolium arvense L. Раширена по свој околини.

Trifolium medium L. По шумама и сушним ливадама око Пајтова хана.

Trifolium rubens L. Као и пређашња врста, но ријетко.

Trifolium fragiferum L. Вареш (Форманек). Крај Ставње и по бујним ливадама расијана.

Trifolium montanum. По ливадама више Вареша, око Погара, на Мијаковићима, Пржићима и око Кралупа доста често.

Trifolium repens L. На разним мјестима у околини веома раширена.

Trifolium hybridum L. По влажним ливадама ниже Пржића и крај Ставње ниже Кралупа.

Trifolium pannonicum Jacqu. По ливадама ниже Кралупа и више Вареша ријетко.

Dorycnium herbaceum Villars. По сушним ливадама међу шипразима расијан и доста чест по околини.

Lotus corniculatus L. По ливадама и присојним странама раширен по свој околини.

Astragalus glycyphyllos L. Кралупи (Форманек). По шумама и шипразима раширен по свој околини.

Coronilla Emerus L. По кршевима и по шипразима око Кралупа ријетко.

Coronilla varia L. На Рајчевцу у великом мноштву, а и иначе раширена по свој околини.

Onobrychis sativa L. По присојним странама уз жељезницу и по кршевима према Пајтову хану.

Vicia Cracca L. По ливадама и у шипразима на разним мјестима у околини.

Vicia sepium L. Крај ограда и по ливадама, а и у шумама расијана, особито према Пајтову хану.

Vicia lathyroides L. На сушним ливадама око села Потоци и на Пржићима ријетко.

Vicia tenuifolia Roth. По стијенама и шипразима између Кралупа и Пајтова хана, и на Дрошковцу.

Vicia silvatica L. У шумама ниже Кралупа и Пајтова хана.

Ervum hirsutum L. На Пржићима и по присојним странама дуж Ставње расијана.

Orobus vernus L. По шумама и шипразима расијан.

Orobus niger L. Као и пређашња врста.

Orobus variegatus Ten. Доста често, особито у шумама на Богошу и ниже Кралупа.

Lathyrus latifolius L. По присојним мјестима око Кралупа.

Lathyrus silvester L. По шумама и стијенама на разним мјестима ријетко.

Lathyrus pratensis L. По ливадама и шипразима доста често.

Phaseolus vulgaris L. Гаји се.

Phaseolus multiflorus Willd. Гаји се по башчама.

20. **Hysterophyta.**

Aristolochiaceae.

Asareae.

Asarum europaeum L. По шумама и шипразима често по свој околини.

Loranthaceae.

Viscum album L. На јелама на Рајчевцу и према Дубоштици.

II. Sympetalae.

21. Bicornes.

Ericaceae.

Vaccineae.

Vaccinium Myrtillus L. Вареш, Дубоштица (Форманек). У околини расијана у мноштву око Дубоштице.

Ericeae.

Erica carnea L. Око Дубоштице често и у мноштву.

Calluna vulgaris Hull. Уз пут у Дубоштицу око Побрина хана, а и на другим мјестима у околини расијана.

Piroleae.

Pirola rotundifolia L. У хладовитим шумама између Погара и Дубоштице ријетко.

Pirola secunda L. На истим мјестима са пређашњом врстом, но чешће, и на другим мјестима у околини.

Monotropa Hypopitys L. Често у хладовитим шумама између трулих четина и лишћа.

22. Primulinae.

Primulaceae.

Lysimachia vulgaris L. По мочварним мјестима на Звијезди.

Lysimachia nummularia L. По влажним ливадама и крај јарака уз пут у Пајтов хан, Дубоштицу, на Звијезду и око села Потоци често.

Anagallis arvensis L. По сушним ливадама и њивама расијана по свој околини, но није честа.

Primula acaulis L. Међу шипразима и по окрајцима шума око Вареша, Кралупа и Пајтова хана.

Primula officinalis L. Око Пајтова хана.

Cyclamen europaeum L. По шумама и шипразима расијан по околини.

23. Contortae.

Oleaceae.

Ligustrum vulgare L. Крај шума дуж Ставње, а и на другим мјестима у околини.

Syringa vulgaris L. Гаји се ријетко по вртовима у Варешу.

Fraxinus excelsior L. Ријетко по шумама око Пајтова хана.

Fraxinus ornus L. По шумама дуж Ставње, а и на другим мјестима доста често у својој околини.

Gentianaceae.

Gentiana cruciata L. На ливадама више Кралупа и на ливадама око Пржића, но није честа.

Gentiana asclepiadea L. Често код Вареша, Погари, Дубоштица (Форманек), а и на другим мјестима по цијелој околини честа и мјестимице у мноштву.

Gentiana germanica L. Погари (Форманек). На ливадама око Пржића.

Gentiana angulosa M. Bieb. Погари (Форманек). На ливадама око Пржића и на Мијаковићима.

Gentiana utriculosa L. Као и пређашња врста, но чешће.

Erythraea Centaurium L. По шипразима и крај шума у својој околини честа.

Menyanthes trifoliata L. На једној мочварној ливади уз пут на Звијезду.

Asclepiadaceae.

Cynanchum contiguum Koch. Вареш (Форманек).

Cynanchum laxum Bartl. Често по камењарама више Вареша и уз поток Рајчевац.

24. Tubiflorae.

Convolvulaceae.

Convolvulus arvensis L. Крај путева и по њивама често по својој околини.

Convolvulus sepium L. Крај Ставње код Пајтова хана.

Cuscuta europaea L. На копривама мјестимице често.

Asperifoliae.

Echinospermum Lappula Lehm. Крај путева и дуж Ставње по сушним ливадама доста често у околини.

Cynoglossum officinale L. Вареш, у долини Ставње код Стрижева (Форманек). По шипразима и по сушним ливадама око и ниже Кралупа према Пајтову хану.

Anchusa officinalis L. Дуж Ставње, особито око Кралупа доста често, а и по присојним странама више Вареша и села Потоци.

Symphytum officinale L. По влажним ливадама ниже Пржића, око села Потоци, по ливадама око села Стрице, а још и на другим мјестима у околини.

Symphytum tuberosum L. Вареш, Дубоштица (Форманек). По бјелогорици ниже Кралупа, на Богошу, око тунела и Пајтова хана доста често.

Onosma stellulatum Waldst. et Kitt. По кршевима и присојним странама око и ниже Кралупа, на Дрошковцу, више Вареша и око села Потоци.

Cerinthe minor L. Око Пајтова хана крај Ставње и око села Потоци.

Cerinthe retorta Sibth. et Sm. = *Cerinthe purpurea* Vis., Visiani, „Flora Dalmatica“, 1847., II. дио, стр. 242., таб. 21.

Ову биљку нашао сам у цвијету 1. маја ове године, у шуми с лијеве стране потока Рајчевца, а концем аугуста нашао сам још само њено клинасто бијело-пјегаво приземно лишће. Судећи по прилозима к познавању флоре ових земаља (од којих особито за фанерогаме већ доста знатан број има), који су мени на расположењу били, имала би ова биљка за флору Босне и Херцеговине као нова важити.

Echium vulgare L. На присојним странама, по кршевима и крај путева, особито уз Ставњу доста често.

Pulmonaria officinalis L. По шипразима и шумама више Кралупа, око Пајтова хана а и на другим мјестима по свој околини.

Pulmonaria angustifolia L. Ријетко у шуми више Кралупа.

Lithospermum officinale L. По стијенама више Вареша и ниже Кралупа, уз пут према Пајтову хану.

Lithospermum officinale L. Уз пут од Вареша до Кралупа и даље; по шипразима и крај шума доста често.

Lithospermum arvense L. По кршевима и присојним странама расијан у околини.

Lithospermum purpureo-coeruleum L. По шумама бјелогорице доста често у околини, особито на Богошу и око Пајтова хана.

Myosotis palustris L. По бујним ливадама, особито крај потока ниже Пржића; уз поток према Побрином хану, а и уз друге потоке и по влажним ливадама у околини доста често, мјестимице у мноштву.

Myosotis silvatica Hoffm. По влажним шумама у околини свуда доста често, особито на Звијезди и око Дубоштице.

Myosotis intermedia Link. По присојним странама и кршевима расијан, но није чест.

Solanaceae.

Solanum nigrum L. Крај путева и по њивама доста често по свој околини.

Solanum Dulcamara L. Крај хендека, по влажним мјестима у шумама и шипразима; крај путева, особито уз Ставњу доста често.

Solanum tuberosum L. Гаји се по Варешу у вртовима.

Physalis Alkekengi L. По стијенама око Сутјешчице.

Atropa Belladonna L. Погари, Дубоштица (Форманек). У мноштву на Рајчевцу, гдје веома бујно расте, а и на другим мјестима у околини.

Hyoscyamus niger L. Крај друма уз Ставњу често, а и на другим мјестима, особито око Пајтова хана и према Дабравинама.

Datura Stramonium L. Око Пајтова хана и око села Потоци, а и иначе расијана по околини.

25. **Labiatiflorae.**

Scrophulariaceae.

Antirrhineae.

Verbascum Thapsus L. По каменитим мјестима често по свој околини, особито у мноштву више рудокопа у Шашком долу.

Verbascum thapsiforme Schrad. Са пређашњом врстом на истим мјестима такођер често.

Verbascum Lychnitis L. Често по камењарама око села Потоци и више Вареша као и ниже Кралупа, дуж Ставње.

Verbascum phlomoides L. Велеш планина код Вареша (Форманек).

Verbascum Blattaria L. Крај Ставње по друму, а и по хендецима расијана по околини и доста често.

Verbascum nigrum L. Вареш, Дубоштица (Formanek). У шуми на стијенама око тунела, око села Потоци и више Вареша, увијек појединцѐ.

Осим ових врста нашао сам и још неке бастарде, као *Verbascum Thapsus* и *Verbascum Lychnitis* и друге, на које овога пута нијесам могао обзира узети.

Scrophularia nodosa L. Кралупи, Погари (Форманек). Уз Ставњу и уз потоке у околини често.

Scrophularia canina L. По камењарама више Вареша и око тунела.

Scrophularia aquatica L. Крај Ставње око Пајтова хана и крај једног потока више Вареша.

Digitalis ambigua Murr. По шумама и по шумским камењарама раширен по свој околини; на Звијезди мјестимице у мноштву.

Digitalis laevigata Waldst. et Kitt. Између Кралупа и Вареша, а и на другим мјестима у околини расијан, особито на Звијезди не далеко од шумареве куће.

Digitalis lanata W. K. На Звијезди.

Digitalis fuscescens W. K. Помијешан са двије пређашње врсте.

Digitalis ferruginea L. На Рајчевцу, око Сутјеске и око Пајтова хана доста често.

Linaria vulgaris. По сушним ливадама, присојним странама и по кршевима више Вареша, ниже тунела и уз пут у Дубоштицу, а и на другим мјестима у околини.

Linaria italica Trev. По голим стијенама уз пут у Дубоштицу.

Linaria dalmatica Mill. Visiani, „Flora Dalmatica", II. дио, стр. 165., Велеш пл. код Вареша (Форманек). По камењарама више Вареша.

Veronica Anagallis L. Крај потока у околини расијана, но није честа.

Veronica Beccabunga L. Веома често крај извора и потока у свој околини, мјестимице у великој множини.

Veronica latifolia L. = *Veronica urticaefolia* Jacqu. Вел. Зелени-бријег и Велеш пл. код Вареша, Кралупи, Дубоштица (Форманек). Крај шуме и по шипразима доста често по свој околини, нарочито на Богошу.

Veronica Chamaedrys L. Вареш, Погари (Форманек). По ливадама, шумама и шипразима доста често по свој околини.

Veronica officinalis L. Вареш, Погари (Форманек). По сушним шумама и ливадама расијана по свој околини, особито око тунела и ниже према Пајтову хану, а и према Сутјесци.

Veronica austriaca L. По камењарама око тунела и више Вареша; на Дрошковцу и око села Потоци.

Veronica spicata L. По присојним травњацима око Пржића.

Veronica serpyllifolia L. Вареш (Форманек). По влажним мјестима у шумама на Звијезди, око Дубоштице и према Сутјесци.

Veronica arvensis L. По присојним странама око Пржића и ниже Кралупа; око Пајтова хана и према Дабравинама.

Veronica Tournefortii Gmel. По њивама око Дабравине.

Melampyrum nemorosum L. Долина Ставње, код Сутјешчице, Вареш (Форманек). Често по шумама и шипразима по свој околини.

Rinantheae.

Melampyrum arvense L. По житу мјестимице често.

Melampyrum pratense L. Дубоштица (Форманек). По бјелогорици а и црногорици, особито на сушним мјестима расијана по околини.

Melampyrum silvaticum L. Са пређашњом на истим мјестима и чешће од ње.

Rhinanthus major Ehrh. Често по ливадама око села Потоци и уз Ставњу више болнице.

Rhinanthus minor Ehrh. Са пређашњом врстом заједно по бујним ливадама цијеле околине.

Euphrasia Rostkoviana Hayne. Често по ливадама и травњацима цијеле околине.

Euphrasia Odontites L. Често, особито крај Ставње.

Lathraea Squamaria L. По влажним шумама на буквама и на лијески расијана по околини.

Labiatae.

Mentha silvestris L. Дуж Ставње а и на другим влажним мјестима крај потока у околини доста често.

Mentha aquatica L. На истим мјестима као и прећашња врста, такођер доста често.

Lycopus europaeus L. Крај Ставње ниже тунела, а и на другим мјестима крај потока и по влажним ливадама.

Lycopus exaltatus L. По влажним ливадама ниже Пржића, око Дабравине и Пајтова хана.

Salvia glutinosa L. У долини Ставње, на Звијезди (Форманек). Крај шума и по хладовитим шипразима, веома често по свој околини.

Salvia pratensis L. По сушним ливадама ниже тунела више Вареша, око села Потоци а и на другим мјестима по околини расијана, но није честа.

Salvia verticillata L. По присојним странама и крај жељезнице у околини веома често.

Origanum vulgare L. По сушним мјестима у околини доста често, мјестимице као н. пр. на Звијезди и на Рајчевцу у множини.

Thymus Serpyllum L. По присојним странама, особито по кршевима на разним мјестима у околини и то често.

Thymus montanus Waldst. et Kitt. У долини Ставње код Сутјешчице (Форманек), а и на другим мјестима по кршевима, такођер доста често.

Satureja montana L. По кршевима изнад Вареша ријетко.

Calamintha officinalis Moench. = *Calamintha silvatica* Bromf. Вареш, долина Ставње код Сутјешчице (Форманек). Расијана по шумама око Вареша, Кралупа и Пајтова хана.

Calamintha acinos Clairv. По кршевима више Вареша, на Дрошковцу и ниже тунела.

Calamintha Nepeta Clairv. По стијенама ниже тунела ријетко.

Calamintha thymifolia Rchb. Вареш, долина Ставње код Сутјешчице (Форманек).

Clinopodium vulgare L. Често на разним мјестима цијеле околине.

Nepeta Cataria L. У долини Ставње код Стрижева (Форманек). По кршевима око тунела, но ријетко.

Nepeta nuda L. Крај шуме између Вареша и Кралупа.

Glechoma hederacea L. Често на разним мјестима у свој околини.

Glechoma hirsuta W. K. По шумама и крај ограда често.

Melittis Melissophyllum L. По шумама овдје ондје.

Lamium amplexicaule L. По башчама, крај путева и на присојним странама дуж Ставње, а и на другим мјестима доста често.

Lamium purpureum L. Као и пређашња врста.

Lamium maculatum L. Крај Ставње између Вареша и Кралупа, а и даље према Пајтову хану мјестимице; по шумама више жељезничке станице.

Lamium album L. Крај друма и ограда око Кралупа.

Galeobdolon luteum Huds. По хладовитим шумама око Кралупа и око Пајтова хана.

Galeopsis versicolor Curt. = *Galeopsis spesiosa* Miller. У долини Ставње код Сутјешчице, Велеш пл. код Вареша (Форманек). Крај потока и по окрајцима шума често по свој околини.

Galeopsis Tetrahit L. Крај путева и ограда расијан по околини, но није чест.

Galeopsis bifida Bönningh. Крај шума око жељезничке станице.

Betonica officinalis. По шумама и ливадама расијан и чест по свој околини.

Ballota nigra L. Крај ограда и крај путева мјестимице.

Stachys germanica L. По присојним странама и по кршевима у цијелој околини доста често.

Stachys alpina L. Погари, Дубоштица (Форманек).

Stachys silvatica L. По шумама и по шипразима крај Ставње и на другим мјестима доста често.

Stachys palustris L. Крај Ставње и по бујним ливадама око села Потоци, око Стрице и на влажним ливадама ниже Пржића.

Stachys annua L. Често по њивама цијеле околине.

Leonurus Cardiaca L. Крај Ставње, на присојним странама овдје ондје.

Chaiturus Marrubiastrum Rchb. Ријетко око села Потоци.

Marrubium candidissimum L. По присојним странама око тунела ријетко.

Marrubium vulgare L. Као и пређашња врста, но чешће и на разним мјестима.

Prunella vulgaris. По влажним ливадама и по шумама често по свој околини.

Ajuga reptans L. По влажним мјестима уз пут на Побрин хан.

Ajuga genevensis L. На присојним странама, а и по њивама на разним мјестима у околини, чешће око Пајтова хана и на Рајчевцу.

Teucrium Chamaedrys L. По кршевима више Вареша, око Кралупа, на врху Звијезде планине, а и на другим мјестима доста често, а мјестимице и у мноштву.

Teucrium montanum L. По обронцима и кршевима овдје ондје, тако н. пр. у Дубоштици у близини шумарева стана. Народ је употребљава за лијек.

Gesneraceae.

Orobanche cruenta Bert. = *O. gracilis* Smith. По ливадама око Пржића, на Рајчевцу а и на другим мјестима, особито на лепирњачама, али и на другим биљкама.

Orobanche Scabiosae Koch. По шумама (на *Knautia silvatica)* расијана по околини.

Orobanche Epithymum L. По присојним странама и по кршевима (на *Thymus Serpyllum* L.) више Вареша и на Рајчевцу.

Orobanche Galii Duby. = *O. caryophyllaea* Smith. По кршевима на разним мјестима у околини доста често, и то већином на *Galium Molugo* L.

Orobanche Teucrii F. W. Schultz. На кршевима више Вареша и на Рајчевцу, а и код Дубоштице (на *Teucrium montanum).*

Orobanche Salviae. По кршевима и присојним странама у околини расијана и доста често (на *Salvia glutinosa).*

Verbenaceae.

Verbena officinalis L. По присојним странама и крај друма уз Ставњу, а и на другим мјестима по травњацима доста често.

Plantagineae.

Plantago major L. Крај путева и по травњацима честа по свој околини.

Plantago media L. Као и пређашња врста.

Plantago lanceolata L. По ливадама и по травњацима по свој околини доста често.

26. Campanulinae.

Campanulaceae.

Phyteuma spicatum L. По шумама и шумским ливадама у околини расијана, но није честа.

Campanula rotundifolia L. Вареш (Форманек). По сушним ливадама и травњацима више Вареша, око станице и ниже тунела.

Campanula bononiensis L. Крај шума уз жељезницу а и на другим мјестима, особито на присојним странама.

Campanula rapunculoides L. По кршевима и по шумама дуж Ставње, особито према Пајтову хану често.

Campanula Trachelium L. По шумама и шипразима ниже Кралупа, а и крај ограда доста често, осим тога и на другим мјестима у околини.

Campanula patula L. По сушним ливадама и крај шума око станице, на Пржићима, око села Потоци и према Сутјесци.

Campanula Rapunculus L. По обронцима више Вареша, на Дрошковцу и око тунела; на Погарима.

Campanula persicifolia L. По бјелогорици око тунела, Пајтова хана и око Дубоштице, а и на другим мјестима.

Campanula cervicaria. По шипразима и шумама више станице и око Пајтова хана, но није честа.

Campanula glomerata L. По шумским ливадама и крај окрајака шума, особито на присојним странама на више мјеста у околини.

Campanula sibirica L. По стијенама више Вареша и на Дрошковцу.

Edrajanthus tenuifolius A. DC. По камењарама око тунела и више Вареша.

Edrajanthus Kitaibeli A. DC. Као и пређашња врста.

Cucurbitaceae.

Cucumis sativus L.

Cucurbita Pepo L. Гаје се обе по вртовима.

27. Rubiinae.

Rubiaceae.

Scherardia arvensis L. Расијана по свој околини и доста често.

Asperula odorata L. Вареш (Форманек). По хладовитим шумама око Пајтова хана, на Рајчевцу и више станице.

Galium cruciatum Scop. Вел. Стогић и Велеш код Вареша (Форманек). По шумским ливадама и по шипразима у цијелој околини.

Galium vernum Scop. На истим мјестима као и пређашња врста, но још чешће.

Galium Aparine L. На окрајцима шума и међу шипразима, а и крај путева у околини доста често.

Galium pedemontanum All. По сушним ливадама и по кршевима око села Потоци и уз пут на Побрин хан.

Galium Mollugo L. На истим мјестима као и пређашња врста, осим тога још и око Пајтова хана, око Дубоштице и уз пут на Звијезду.

Galium lucidum All. По кршевима више Вареша и ниже тунела.

Galium purpureum L. Долина Ставње код Стрижева, Вареш (Форманек). По камењарама на Дрошковцу, око тунела, више Вареша; по стијенама око развалина града Бобовца.

Galium silvaticum L. По бјелогорици око Кралупа, на Карашовини и око Пајтова хана, а и на другим мјестима.

Galium verum L. По ливадама уз Ставњу око села Потоци и око тунела, а и на другим мјестима у околини, мјестимице у мноштву.

Caprifoliaceae.

Sambucus Ebulus L. По чистинама, по присојним странама а и крај њива доста често по свој околини, мјестимице у мноштву.

Sambucus nigra L. По шумама расијана и честа по свој околини.

Sambucus racemosa L. Често по шумама, особито уз пут на Звијезду и у Дубоштицу.

Viburnum Lantana L. Расијана по шумама, но није честа.

Viburnum Opulus L. У шумама уз поток крај Дрошковца, око села Потоци, а и на другим мјестима није ријетка.

Lonicera Xylosteum L. По шумама уз поток Рајчевац, више жељезничке станице, уз пут на Звијезду и Дубоштицу, а и на другим мјестима у околини доста често.

Lonicera nigra L. У шумама уз пут на Звијезду и у Дубоштицу.

Lonicera alpigena L. У шумама више Вареша, око тунела на Рајчевцу и на Дрошковцу.

28. **Aggregatae.**

Valerianaceae.

Valeriana officinalis L. Крај шума уз Ставњу, на Звијезди око Дубоштице и Кралупа, а и на другим мјестима често у околини.

Valeriana montana L. По кршевима више Вареша, на Дрошковцу, ниже тунела и око села Потоци, а и на другим мјестима у околини раширена.

Valerianella olitoria Moench. Крај ограда и путова доста често по свој околини, особито око Пајтова хана.

Valerianella Auricula DC. По њивама ниже Дабравине.

Dipsaceae.

Knautia silvatica Dub. Више жељезничке станице око тунела и око села Потоци, но ријетко.

Knautia arvensis Coult. По сушним ливадама и присојним странама у околини доста често.

Dipsacus silvestris Miller. По кршевима више Вареша, око тунела, уз жељезницу, дуж Ставње и око Пајтова хана.

Dipsacus laciniatus L. Дуж Ставње веома често; осим тога и на другим мјестима по околини раширен.

Succisa pratensis Moench. По ливадама и међу шипразима више жељезничке станице, око тунела, око села Потоци уз пут у Дубоштицу и на Звијезду.

Scabiosa ochroleuca L. По присојним странама и по кршевима у околини раширена.

Compositae.

Tubiflorae.

Eupatorium cannabinum L. Често по шипразима и крај шума уз пут у Дубоштицу и на Звијезду, а осим тога и око села Потоци и дуж Ставње.

Tussilago farfara L. Уз Ставњу и крај потока често, мјестимице у великом мноштву.

Petasites officinalis Moench. Крај потока по шумама расијан по околини.

Bellis perennis L. Често по свој околини.

Erigeron acer L. Вареш. (Форманек). По каменитим мјестима у шумама расијан по свој околини.

Erigeron canadensis L. Око Пајтова хана, крај друма уз Ставњу и уз пут у Дубоштицу.

Telekia speciosa Baumg. По влажним ливадама на Звијезди, мјестимице у мноштву.

Buphtalmum salicifolium L. По сушним ливадама више Вареша, око села Потоци и ниже тунела.

Inula germanica L. Уз Ставњу крај друма и ограда, а и на другим мјестима по сушним ливадама.

Inula salicina L. По ливадама више Вареша, на Дрошковцу, око села Потоци и на Мијаковићима.

Inula hirta L. По кршевима и по шумама расијан по околини, но није чест.

Inula ensifolia L. Долина Ставње код Сутјешчице (Форманек). На Дрошковцу и на другим мјестима по кршевима и по сушним ливадама.

Inula conyza DC. По стијенама уз пут у Дубоштицу и на Звијезди.

Inula britannica L. По бујним ливадама и крај потока ријетко.

Inula oculus Christi L. По сушним ливадама и по кршевима око тунела и уз пут у Дубоштицу.

Pulicaria dysenterica Gärtn. По влажним ливадама на разним мјестима у околини.

Helianthus annus L. Гаји се по вртовима у Кралупима.

Bidens tripartitus L. Крај јарака и по мочварним мјестима у околини често.

Bidens cernuus L. На истим мјестима као и пређашња врста, но рјеђе.

Artemisia Absinthium L. По стијенама више Вареша и око тунела, а и на другим пустим мјестима у околини расијан.

Artemisia vulgaris L. Крај ограда и крај друма дуж Ставње, особито између Кралупа и Вареша доста често.

Achillea millefolium L. По ливадама и крај путева по свој околини расијан и доста често, особито уз пут у Дубоштицу.

Achillea tanacetifolia All. По сушним ливадама и по камењарама расијан, но није чест.

Achillea nobilis L. Као и пређашња врста, само по ливадама уз пут у Дубоштицу нешто чешће.

Anthemis tinctoria L. По сушним обронцима уз жељезницу, крај друма уз Ставњу у околини доста често.

Anthemis austriaca Jacqu. По сушним ливадама на Пржићима и око Кралупа.

Anthemis arvensis L. По њивама и сушним ливадама око Кралупа, око села Потоци и уз пут у Дубоштицу.

Anthemis Cotula L. По пустим мјестима дуж Ставње доста често.

Chrysanthemum leucanthemum L. По ливадама, травњацима и крај друма уз Ставњу расијан и доста често.

Chrysanthemum parthenium Pers. По стијенама у шуми више Вареша према селу Стрице.

Chrysanthemum corymbosum L. По стијенама око Ставње доста често, осим тога још и на другим мјестима.

Chrysanthemum inodorum L. Крај Ставње и око ограда овдје ондје.

Matricaria Chamomilla L. По њивама расијана по свој околини.

Gnaphalium silvaticum L. По шумама у околини доста често,

Doronicum Pardalianches L. По кршевима и шумама уз Ставњу, мјестимице доста често као н. пр. око тунела.

Doronicum austriacum Jacqu. По шумама више Вареша и око жељезничке станице.

Cineraria alpestris Hoppe. Уз пут на Звијезду и у Дубоштицу.

Senecio vulgaris L. По башчама, њивама, а и по присојним странама по свој околини расијан.

Senecio viscosus L. Зелени брег код Вареша (Форманек). По разређеним шумама више Вареша, на Звијезди и око Дубоштице.

Senecio silvaticus L. Вареш (Форманек). Око Побрина хана.

Senecio nebrodensis L. На Дрошковцу и на стијенама ниже тунела ријетко.

Senecio Jacobaea L. По сушним ливадама и крај шума око Пајтова хана и дуж Ставње овдје ондје; око села Потоци.

Senecio nemorensis L. Уз пут у Дубоштицу у хладовитим шумама ријетко.

Calendula officinalis L. Гаји се по вртовима.

Cirsium lanceolatum Scop. Крај друма уз Ставњу, по присојним мјестима више Вареша, око Пилићева хана и уз пут у Сутјеску.

Cirsium eriophorum Scop. Зелени бријег код Вареша (Форманек). На Пржићима близу рударских станова.

Cirsium palustre Scop. Мраковац код Вареша, Дубоштица (Форманек). По мочварним ливадама више Вареша, око села Стрице, на Звијезди и око Кралупа.

Cirsium canum M. B. На влажним ливадама ниже Пржића и према Мијаковићима.

Cirsium pannonicum Gaud. По шумама на Богошу ријетко.

Cirsium Erisithales Scop. Крај шума уз Ставњу расијан.

Cirsium oleracium Scop. На бујним ливадама око села Потоци.

Cirsium rivulare Lk. Крај Ставње више Вареша и на ливадама крај потока на Рајчевцу.

Cirsium acaule All. B. Зелени бријег код Вареша. Често по сушним каменитим странама у свој околини, нарочито према Осоју.

Cirsium arvense Scop. По њивама око Кралупа и око села Потоци, а и на другим мјестима у околини.

Silybum Marianum Gaertn. У башчи код госп. надлугара Шторха на Звијезди. Народ ову биљку зове „гујина трава“ и употребљава ју за лијек, кад кога змија отровница (риђовка) уједе. Самоникла не налази се нигдје у околини.

Carduus acanthoides L. Крај друма уз Ставњу, а и по кршевима у околини доста често.

Carduus crispus L. По шумама уз Ставњу и око села Потоци, а и на другим мјестима.

Carduus arctioides L. По присојним странама око Кралупа и ниже тунела, а и на Дрошковцу.

Carduus nutans L. По кршевима више Вареша и око тунела, но није чест.

Lappa minor DC. По сушним ливадама око Кралупа и око села Потоци, а и на другим мјестима, но није често.

Lappa major Gaertn. Уз Ставњу мјестимице у мноштву, тако н. пр. недалеко од хотела.

Lappa tomentosa Lam. Ријетко по сушним ливадама.

Onopordon Acanthium L. Уз Ставњу крај друма ниже тунела и око Пајтова хана ријетко.

Carlina vulgaris L. По травњацима више Кралупа око села Потоци и више Вареша.

Serratula tinctoria L. По шумским ливадама око села Потоци.

Jurinaea mollis Reichenb. По камењарама ниже тунела ријетко.

Kentrophyllum lanatum DC. По присојним странама више Кралупа и уз пут у Дубоштицу но ријетко.

Centaurea Jacea L. Дабравине (Форманек). По ливадама око села Потоци, уз Ставњу и на Звијезди расијана.

Centaurea Cyanus L. Често међу житом по свој околини.

Centaurea Scabiosa L. По присојним странама око села Потоци, на Рајчевцу и ниже тунела.

Centaurea solstitialis L. Ријетко по присојним мјестима ниже тунела.

Centaurea Calcitrapa L. По присојним странама често по свој околини.

Liguliflorae.

Lampsana communis L. По разним мјестима у околини, особито у бјелогорици на Богошу и ниже према Пајтову хану.

Aposeris foetida Lassing. У бјелогорици по свој околини расијана и доста честа.

Cichorium Intybus L. Крај друма уз Ставњу и по необрађеном земљишту у околини доста често.

Leontodon autumnalis L. По шипразима и ливадама уз пут у Дубоштицу и на Звијезди.

Leontodon hastilis L. По сушним ливадама више Вареша према Осоју а и на другим мјестима.

Leontodon crispus Villars. По стијенама више Вареша.

Picris hieracioides L. По ливадама, крај друма уз Ставњу, око Дубоштице, према Сутјесци и око Кралупа.

Tragopogon pratensis L. По ливадама око села Потоци, на Пржићима, а и на другим мјестима.

Tragopogon orientalis L. По травињастим обронцима око тунела и више Вареша.

Scorzonera austriaca Willd. По каменитим мјестима око тунела.

Scorzonera hispanica. Око Пајтова хана и према Сутјесци.

Hypochoeris radicata L. Доста често по свој околини, особито око села Потоци и на Мијаковићима.

Hypochoeris maculata L. Погари, Дубоштица (Форманек).

Taraxacum officinale. Уз Ставњу доста често.

Prenanthes purpurea L. Дабравине, Кралупи, Дубоштица (Форманек.) Раширен по шумама цијеле околине.

Lactuca Scariola L. По каменитим мјестима у околини доста често.

Lactuca sativa L. Гаји се по вртовима.

Lactuca muralis Fres. По шуми на Богошу и ниже око тунела.

Mulgedium alpinum Cass. Ријетко крај шуме ниже Кралупа.

Sonchus oleraceus L. По башчама, мјестимице и по њивама.

Sonchus asper Vill. Вареш (Форманек). Као и пређашња врста, но рјеђе.

Sonchus arvensis L. По сушним ливадама више Вареша, на Пржићима и око тунела.

Crepis biennis L. По сушним ливадама и по стијенама раширен по својј околини.

Crepis setosa L. Кас и пређашња врста, но рјеђе.

Crepis biennis L. Крај друма уз Ставњу, око села Потоци, око Пајтова хана и Дабравине, уз пут на Звијезду, међу житом око Кралупа.

Crepis montana Monnier. Погари, Вареш (Форманек). На Мијаковићима, на Карашовини и више Вареша.

Hieracium Pilosella L. Вареш (Форманек). По ливадама око Побрина хана, око Дубоштице, на Звијезди, око Кралупа, Пајтона хана и на другим мјестима у околини често.

Hieracium vulgatum Koch. По шумама око Кралупа и Пајтова хана, око Дубоштице и села Стрице.

Hieracium murorum L. На Богошу и Карашовини; око Мијаковића и према Сутјесци доста често, и по другим мјестима у околини.

Hieracium boreale Fr. Крај шума и по шипразима више Кралупа, око тунела, према Сутјесци и око села Потоци.

Hieracium umbellatum. Као и пређашња врста на истим мјестима, а осим тога још и око Дабравине и око села Стрице.

Ово је резултат мога двогодишњега проучавања флоре (васкуларних криптогама и фанерогама) околине Вареша.

И ако су у њему, са малим изузетком, поглавито само оне биљке набројане, које љетњу флору приказују, то се ипак из њега видјети може, да је флора околине Вареша разнолика и богата. Ако ми се буде прилика дала, да и прољетну, особито ра̂ну прољетњу флору проучити могу, онда се надам, да ћу још многе друге занимљиве биљке овоме резултату прибројити моћи. За то се и овај резултат има само као први прилог к познавању флоре ове околине сматрати; да ће се он још више пута допуњавати морати, разумије се по себи.

Да ли је која од биљака, које сам у набрајању навео, за флору Босне и Херцеговине нова, то не могу за сада сигурно тврдити и то с тога не, што ми, како већ горе напоменух, нијесу сви познати прилози к познавању флоре ових земаља при руци били.

Свакако би већ и сада вриједно било имена свих до сада у овим земљама нађених биљака, која су у разним прилозима обзнањена, у једну енумерацију сложити. Ова цјелокупна енумерација омогућила би не само брзи пријеглед до сада познате флоре Босне и Херцеговине, већ би она уједно и будућем писцу флоре ових земаља, као и сваком другом флористи, који се за босанско-херцеговачку флору интересује, веома добро дошла.

Književnost. — Књижевност.

„Die Haggadah von Sarajevo“. Von David Heinr. Müller und Julius von Schlosser. Nebst einem Anhange von Prof. Dr. David Kaufmann. — Wien 1898. Alfred Hölder.

„Haggadah“ zove se knjiga, koja ima veliku važnost u pogledu vjerskog života jevreja sviju obreda. U njoj se priča povjest oslobogjenja jevrejskog naroda pod vodstvom Mojsije iz četiristogodišnjeg egipatskog ropstva, ona sadržaje nadalje prigodne hvalospjeve Bogu-osloboditelju, pa se onda tumače obredi u večer 15. dana mjeseca Nissan-a, dana naime, kada je po sv. pismu Bog oslobodio odabrani narod jevrejski te ovaj izagje iz „gvozdene peći misirske uzdignute ruke“. Povrh toga ima u toj knjizi nekoliko od najljepših psalama proroka Davida, versificirano nabrajanje onijeh čudesa, koja se po vjerovanju pobožnih jevreja dogodiše u noći od 14. na 15. Nissan-a i lijepe, čisto istočnjačke alegorije.

Uoči 14., dotično 15. dana mjeseca Nissan-a, koji dan ima naročiti vjerski značaj, počimlje praznik „Passah“, za čijeg trajanja važe posebni propisi glede hrane. Pravovjerni jevrejin za punih osam dana ne smije da jede kvasom priregjeno pecivo, nego isključivo beskvasni hljeb „mazzot“ na uspomenu toga, što jevreji, kad bjegaše iz misirskog ropstva, nijesu dospjeli, da prirede i ispeku hljeb kvasom, već ga beskvasna sa sobom poniješe.

Uoči 15. dana mjeseca Nissan-a obdržava se u jevrejskim kućama svetkovina, koja je donekle slična proslavi badnje večeri u evangelika na sjeveru Njemačke. Na stolu je postavljena posuda, pokrivena bijelim ubrusom a pod ovim leže tri komada „mazzota“, do njih komad na ugljenu pržena mesa, zatim gorke (oštre) biljke: hren i t. d. Prženo meso sjeća na ono janje, koje jevreji uoči bjegstva iz Egipta zaklaše i isprženo sa sobom ponesoše; gorke biljke jedu se ko uspomena na gorke patnje, koje pretrpješe jevreji za svojeg ropstva u Misiru. Čelo stola sjedi kućegazda i pjeva nabožne pjesme iz „Haggade“. Ovoj večeri, koja je čisto vjersko-porodičnog značaja najnježnije vrste, ime je „Seder“.

Otale dolazi, da je „Haggadah“ kod jevreja vrlo uvažena knjiga; ali je ona jedina njihova vjerska knjiga, koja se je već u stara vremena ukrašavala slikama. U glasovitim bibliotekama nalazi se po koji skupocjeni primjerak ove starinske knjige, a jedan od najljepših i najzanimljivijih primjeraka je onaj, što ga danas posjeduje naš muzej. Gospoda Müller i pl. Schlosser podvrgoše se teškoj zadaći, da našu „Haggadu“ u divotnom izdanju iznesu na javnost. Ta naša knjiga potječe iz XVI. vijeka i biće da je podrijetla zapadnog, po svoj prilici holandeskog. U Bosnu dospjela je preko Italije, te je u jednoj španjolsko-jevrejskoj porodici u Sarajevu prije nekoliko godina srećnim slučajem obrete naš urednik, dvorski savjetnik Hörmann. Upoznavši on s mjesta veliku važnost te knjige, kupi je od vlasnika za primjerenu svotu.

Gore spomenuta dva učenjaka popratiše „Haggadu“ temeljitim raspravama, pa je s toga ova publikacija, koja se i po sjajnoj svojoj opremi ističe kao divotno izdanje, nesumnjivo od velike važnosti za nauku. Izdanje sastoji od dvije sveske; jedna sadržava uz rasprave obaju gore spomenutih učenjaka i uz dodatak profesora dr. Davida Kaufmanna čitavi tekst sarajevske „Haggade“ i mnoge ilustracije iz drugijeh knjiga ove vrste, koje se nalaze u British muzeju u Londonu, u germanskom narodnom muzeju u Nürnbergu, u narodnoj biblioteci u Parizu, u jevrejsko-teološkom seminaru u Breslavi, za tim u privatnom posjedu gospode: Earl of Crawford and Balcarus u Londonu, Edmund barun Rothschild u Parizu i profesor dr. David Kaufmann u Budimpešti. Druga sveska donosi pak isključivo ilustracije sarajevske „Haggade“ u majstorski izvedenim reprodukcijama.

Naš muzej može se punim pravom ponositi, što je nabavio ovu starinu, tako rijetku u bibliografskom svijetu i tako krasnu i važnu, da se je o njoj mogla napisati ovako zanimljiva i donekle jedinstvena publikacija.

Пета свеска нашег издања **„Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“**, о којој проговорисмо у првој свесци нашег „Гласника“ од ове године, разаслала се уобичајеним начином разнијем учењацима и пријатељима нашег знанственог рада, за тим археолошким и природословним музејима и ученим друштвима и заводима, с којима наш музеј стоји у замјени и свези.

И ова је свеска свагдје нашла одлични пријем и часну похвалу, а стручна критика већ је објелоданила врло ласкаве приказе и оцјене.

Ево редом у извору и пријеводу неколико изјава ове врсте:

Грофица Уварофф (Uwaroff), предсједница императорског археолошког опћества у Москви, пише у листу од 6. фебруара 1898. године:

„Молим, да врло заслужно министарство изволи примити моју најдубљу благодарност за многе доказе љубезне пажње, коју ми без прекидања указује, па такођер за достављену ми V. свеску дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, *које је за нас од највеће важности, јер нам ствара могућност, да на основу његову чинимо приподобе између тамошњих и оних ископавања, која ми провађамо у нашијем налазиштима.“*

(*„Ich bitte das hochverdienstvolle Ministerium, meine besten Danksagungen zu empfangen für die fortwährenden Beweise der freundlichen Aufmerksamkeit, die es mir zu Theil werden lässt, sowie für die Zusendung des V. Bandes der* „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, *die für uns von grösster Wichtigkeit sind wegen der Vergleiche, die wir auf Grund derselben zwischen Ihren Ausgrabungen und unseren Gräberländern anstellen können.“)*

О. Хамди, главни директор царско-отоманског музеја у Цариграду, приопћује писмом од 27. новембра 1897.:

„Господине директоре. Журим се да потврдим примитак V. свеске дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, *коју имадосте доброту послати за књижницу царског музеја. Ја Вам се, госп. директоре, усрдно захваљујем за ову скупоцјену пошиљку и будите увјерени о мојем одличном поштовању.“*

(*„Je m'empresse de vous accuser la réception du Tome V de l'ouvrage* „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ *que vous avez bien voulu envoyer à la Bibliothèque du Musée Impérial. Je vous remercie, Monsieur le Directeur, pour cet envoi précieux et je vous prie de vouloir bien agréer l'assurance de ma considération très distinguée.“)*

Теодор Момсен (Mommsen), професор свеучилишта у Берлину, пише 3. децембра 1897. ово:

„Високом министарству за Босну и Херцеговину потписани најусрдније благодари, што му је спремило пету свеску музејске публикације. Искрено се радујем, што ово дјело овако красно напредује и што на њему раде врсне знанствене силе.“

(„Dem hohen Ministerium für Bosnien und die Hercegovina sagt der Unterzeichnete für die Uebersendung des V. Bandes der Landespublicationen den verbindlichsten Dank und freut sich aufrichtig über den glücklichen Fortgang dieses Werkes und die dabei thätigen echt wissenschaftlichen Kräfte.“)

А. Фос (Voss), директор царско њемачког музеја за народословје у Берлину, приопћује писмом од 3. јануара 1898.:

„Вашој Преузвишености имам част да у понизности дојавим дубоку моју благодарност за благохотно достављену ми V. свеску ванредно занимљивог и изврсно опремљеног дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“. *Нека Ваша Преузвишеност прими увјерење мојег искреног почитања.“*

(„Euerer Excellenz beehre ich mich, meinen tiefgefühlten Dank für die gütige Uebersendung des fünften Bandes der ausserordentlich interessanten und vortrefflich ausgestatteten „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ *ganz gehorsamst auszusprechen. Genehmigen Euere Excellenz den Ausdruck meiner aufrichtigsten Verehrung.“)*

Царски археолошки завод у Берлину вели у писму од 6. децембра 1897.:

„Потписани завод најпонизније благодари Вашој Преузвишености, што му је спремило пету свеску „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, *која опет свједочи, како марљиво и савјесно раде господа, којима су повјерене ове знанствене задаће.“*

(„Euer Excellenz dankt das unterzeichnete Institut allerergebenst für die Zusendung des V. Bandes der „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, *welcher wiederum Zeugniss ablegt von dem ungemein thatkräftigen und umsichtigen Vorgehen der mit diesen wissenschaftlichen Aufgaben betrauten Herren.“)*

Професор др. Иван Ранке, конзерватор кр. баварских прехисторијских збирки у Монакову, пише 29. децембра 1897.:

„Понизно потписани има част да Вашој Преузвишености принесе своју најоданију благодарност за благохотно достављену му V. свеску красног, за знаност ванредно важног дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“. *Ја ћу о тој свесци доскора исцрпив извјештај објелоданити у аркиву за антропологију.“*

(„Der ehrerbietigst gehorsamst Unterzeichnete beehrt sich, Euer Excellenz den geziemenden Dank darzubringen für die geneigte Uebersendung des V. Bandes der wissenschaftlich so hoch bedeutsamen „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, *über welche ich nächstens ein ausführliches Referat im „Archiv für Anthropologie“ erscheinen lassen werde.“)*

Професор Помпеј Кастелфранко (Castelfranco), члан академије Линћеј (Lincei) и кр. надзиратељ ископавања у Риму, дојављује писмом од 15. јануара 1898.:

„Прекјучер сам примио четири свеске прекрасне и богате публикације о Босни и Херцеговини. До сада могао сам тек да их прелистам, но ја ћу те књиге с највећим весељем у моју корист марљиво проучавати и њима се послужити, када ми буде потребно. Ваш веледушни дар олакшаће често моје штудије и за то молим, да изволите примити осјећаје моје најусрдније благодарности.“

(„J'ai reçu avant-hier les quatre beaux volumes de la riche et magnifique publication sur la Bosnie et l'Herzégovine. Jusqu'à présent je n'ai fait que les feuilleter, mais je les lirai, avec le plus grand plaisir et le plus grand profit, et j'aurai l'occasion et le besoin de souvent les consulter. Votre magnifique présent facilite beaucoup mes études; c'est pourquoi je vous prie d'agréer mes remercîments sincères et l'expression de ma très vive reconnaissance.“)

Талијанско антрополошко друштво у Фиренци припоћује писмом од 26. децембра 1897.:

„Имам част овиме дојавити, да је наше друштво преко својег повјереника, професора П. Мантегаца (Mantegazza) примило V. свеску дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, *на којем драгоцјеном дару овиме изјављујем нашу топлу захвалност.“*

(„Ich habe die Ehre, hiemit anzuzeigen, dass unsere Gesellschaft durch Vermittlung ihres Präsidenten Prof. P. Mantegazza den V. Band der „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ *erhalten hat und für das werthvolle Werk bestens zu danken.“)*

J. Хајерли (Heierli), доценат за праповијест на свеучилишту у Цириху (Zürich) пише 5. децембра 1897.:

„С највећом благодарношћу дојављујем, да ми је стигла V. свеска дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“. *Ова свеска надмашује, у колико је то уопће могуће, своје предшаснице и садржајем и ваньском опремом.“*

(„Der Unterzeichnete bekennt sich mit verbindlichstem Danke zum Empfange des V. Bandes der „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, *welcher Band seinen Vorgängern sowohl in Hinsicht auf Inhalt, als in Bezug auf äussere Ausstattung ebenbürtig ist, ja wenn möglich noch übertrifft.“)*

Одјелни предсједник др. Хартел (Hartel) у Бечу припоћује писмом од 23. новембра 1897.:

„Примите моју искрену благодарност за пријатељски ми достављену V. свеску публикације босанско-херцеговачког музеја и имајте доброту, преузвишеном г. министру дојавити осјећаје моје захвалности. Летимичним прегледањем садржине ове публикације увјерих се, како је обилан у њој обрађени знанствени материјал. Камо среће, да се други музеји угледају у овај примјер и да се пробуде из својег снивања.“

(„Empfangen Sie meinen ergebensten Dank für die freundliche Uebersendung des V. Bandes des bosnisch-hercegovinischen Landesmuseums, und haben Sie die Güte, Sr. Excellenz dem Herrn Minister den Ausdruck meines Dankes zu überbringen. Ein flüchtiger Einblick in den Inhalt der neuen Publication liess mich erkennen, welche Fülle werthvollen wissenschaftlichen Materials in ihm wieder aufgespeichert ist. Möchten doch unsere anderen Museen sich daran ein Beispiel nehmen und sich aus ihrem Schlafe erwecken lassen!“)

Професор Е. Сис (Suess) у Бечу пише 3. децембра 1897.:

„Понизно потписани изражава своју најусрднију благодарност за достављену му, по својој садржини ванредно богату V. свеску дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“.

(*„Der achtungsvoll Gefertigte erlaubt sich für die Zusendung des ausserordentlich reichhaltigen V. Bandes der* „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ *den verbindlichsten Dank zu sagen.“*)

Ц. кр. дворски савјетник Фрањо пл. Хауер (Hauer) у Бечу дојављује писмом од 24. новембра 1897.:

„С највећом благодарношћу части се понизно потписани потврдити пријетак добростно достављене му V. свеске дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“. *Не могу довољно да изложим моје чуђење и гледе садржине и облика ове преко сваке мјере драгоцјене публикације.*

(*„Mit dem lebhaftesten Danke beehrt sich der ergebenst Gefertigte, den richtigen Empfang des ihm gütigst übermittelten V. Bandes der* „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ *zu bestätigen und seiner Bewunderung über Inhalt und Form dieser so überaus werthvollen Publication Ausdruck zu geben.“*)

Владин савјетник др. М. Мух (Much) у Бечу пише 6. децембра 1897.:

„У свези са писмом ц. и кр. заједничког министарства (послови Босне и Херцеговине) од 3. новембра 1897., број 11.560/Б. Н. примио сам овог часа V. свеску издања босанско-херцеговачког земаљског музеја под насловом „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“. *Журим се да изречем моју дубоку захвалност за ово лијепо дјело, које поновно посвједочава, како ова земља обилује археолошким и природним благом и како су марљиве у раду оне личности, којима је повјерено прикупљање и обрађивање овог знанственог материјала.“*

(*„Soeben habe ich unter Einbegleitung der hochortigen Zuschrift des k. u. k. gemeinsamen Ministeriums in Angelegenheiten Bosniens und der Hercegovina vom 3. November 1897, Z. 11.560/B. H., den V. Band der vom bosnisch-hercegovinischen Landesmuseum herausgegebenen Zeitschrift* „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ *erhalten. Ich beeile mich, für dieses schöne Werk, das aufs neue den Reichthum des Landes an archäologischen und naturhistorischen Schätzen und den Fleiss der mit ihrer Pflege betrauten Persönlichkeiten bekundet, sowie für die mir durch diese Zuwendung erwiesene Auszeichnung meinen ergebenen Dank auszusprechen.“*)

Свеучилишни професор др. Константин Јиречек у Бечу пише 12. децембра 1897.:

„Потврђујем, да сам примио цијењено писмо број 11. 560 и V. свеску издања босанско-херцеговачког музеја „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, *те имам част, да за ту књигу, која је нарочито занимљива због својег обилног археолошког материјала, изразим моју најтоплију благодарност.“*

(*„Indem ich den Empfang der geehrten Zuschrift Z. 11.560, sowie des V. Bandes der vom bosnisch-hercegovinischen Landesmuseum in Sarajevo herausgegebenen* „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ *bestätige, habe ich die Ehre, für die Zusendung dieses besonders an archäologischem Material äusserst reichhaltigen und interessanten Bandes meinen besten Dank abzustatten.“*)

Др. Фр. витез Визер (Wieser), управитељ тиролског музеја Фердинандеум у Инсбруку, приопћује у писму од 25. новембра 1897. год. ово:

„Високо ц. и кр. заједничко министарство доставило ми је у својој дарежљивости V. свеску дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“. *На овом драгоцјеном и по знаност врло важном дару изражавам овиме моју најтоплију захвалност.“*

(*„Indem ich den Empfang des V. Bandes der* „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, *den mir das hohe k. u. k. gemeinsame Ministerium in munificenter Weise zur Verfügung zu stellen die Güte hatte, hiemit bestätige, spreche ich für dieses werthvolle und wissenschaftlich hochbedeutsame Geschenk den verbindlichsten Dank aus.“)*

Ђорђе Баумгартнер, коморник самостана Херцогенбург у Доњој Аустрији, пише 21. децембра 1897. год.:

„Имам част да у име управительства наше самостанске књижнице у Херцогенбургу потврдим примитак V. свеске дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ *с понизном молбом, да Ваша Пресвијетлост дотичном мјесту изволи дојавити најдубљу благодарност нашег старјешине за овај одлични дар.“*

(„Beehre mich, namens der Stiftsbibliotheks-Verwaltung zu Herzogenburg den Empfang des V. Bandes der „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ *ergebenst zu bestätigen und die höflichste Bitte Euer Hochwohlgeboren zu unterbreiten, hohen Orts den verbindlichsten Dank des Herrn Stiftsvorstandes für das munificente Geschenk zum Ausdrucke bringen zu wollen.“)*

Професор др. Маркесети (Marchesetti), равнатељ градског музеја у Трсту, приопћује дописом од 15. јануара 1898.:

„Благодарећи високом ц. и кр. заједничком министарству најтоплије за достављену ми V. свеску драгоцјеног и за мене у највећој мјери занимљивог дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ *морам истакнути, да ова свеска поновно пружа најсвјетлији доказ, да су ове двије земље под свјесном и увиђавном својом управом постигле велики знанствени напредак.“*

(„Für die gütige Uebersendung des V. Bandes der so werthvollen und für mich im höchsten Grade interessanten „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, *der einen neuen beredten Beweis der grossen wissenschaftlichen Fortschritte jener Provinzen unter einer liberalen und fürsorglichen Regierung liefert, spreche ich dem k. u. k. gemeinsamen Ministerium meinen verbindlichsten Dank aus.“)*

Професор Јосип Хампел (Hampel), управитељ кр. археолошког народног музеја у Будимпешти, дојављује у писму од 29. децембра 1897. год. ово:

„Са цијењеним дописом број 11.560 стигао ми је један ексемплар V. свеске дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, *на којему дару овиме изражавам моју понизну благодарност. Радо се служим овом згодом, да ц. и кр. министарству честитам, што је овим драгоцјеним издањем поновно обогатило стручну књижевност. Као извјеститељ археолошког одбора кр. мађарске академије за знаност и умјетност благодарим уједно за онај примјерак овог издања, који је академији достављен.“*

(„In Begleitung der sehr ehrenden Zuschrift Z. 11.650 ist mir ein Exemplar des V. Bandes der „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ *zugekommen, wofür ich ergebensten Dank sage. Zugleich ergreife ich diese Gelegenheit, das hohe k. u. k. Ministerium zu dieser neuerlichen werthvollen Bereicherung der einschlägigen Fachlitteratur aufrichtigst zu beglückwünschen. Auch erlaube ich mir als Referent der archäologischen Commission der ungarischen wissenschaftlichen Akademie den ergebensten Dank derselben für das ihr zugesendete Exemplar hiemit gleichfalls auszudrücken.“)*

Др. Јосип Бруншмид, свеучилишни професор и директор археолошког одјелења народног музеја у Загребу пише 29. новембра 1897.

„Потписани налази се побуђен, Вашој Преузвишености дојавити најтоплију захвалност за достављену му дописом од 3. новембра 1897., број 11.560 пету свеску

„Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“. *По богатству одличне садржине и по савршеному облику опреме наткриљује ова свеска своје, такођер изврсне предшаснице.*

(„Der Unterzeichnete sieht sich veranlasst, Eurer Excellenz seinen warm gefühlten Dank auszusprechen für den ihm mit Z. 11.560 vom 3. November 1897 gesendeten fünften Band der „Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, *welcher an Reichhaltigkeit des gediegenen Inhaltes und in Bezug auf die vollendete Form der Ausstattung die vorhergehenden gleichfalls sehr vortrefflichen Bände noch überflügelt.“)*

Још су сличним похвалним начином потврдили примитак овог нашег издања:

Управа књижнице „British Musea“ у Лондону; Џон Лубок (Lubbock), изврсни прехисторичар у Кенту (Енглеска); Др. Роберт Мунро у Единбургу (Шкотска); Дирекција народних музеја у Паризу; др. Ото Хиршфелд (Hirschfeld), свеучилишни професор; Др. Хинко Киперт (Kiepert), професор, прави тајни савјетник Шене (Schöne), директор краљ. музеја и дирекција кр. музеја за народословје, сви у Берлину; Швајцарско природословно друштво у Берну; професор др. К. Шретер (Schrötter) у Цириху (Zürichu); професор Пигорини, директор. прех. етногр. музеја у Риму; Павао Орси, директор кр. археолошког музеја у Сиракузи; дворски савјетник др. Р. пл. Сикел (Sickel) у Риму; врховни дворски мештар Његовог ц. и кр. апост. Величанства, ц. кр. министар за богоштовје и наставу, Гундакер гроф Вурмбрант (Wurmbrand), аустр. и њемачко алпинско друштво, антрополошко друштво, ц. кр. централна статистичка комисија, влад. савјетник Фр. Кенер (Kenner) сви у Бечу; ц. кр. свеучилишна библиотека у Прагу; ректорат ц. кр. рударске академије у Леобену; кр. уг. министар за богоштовје и наставу у Будимпешти; ц. кр. конзул Јулије Писко у Ушћупу; коначно Петар Панчић, директор надбискупске вел. гимназије у Травнику.

BIBLIOTHECA
MUSEI
BOSNIAE ET HERCEGOVINAE
SARAJEVO